HUGONIS GROTII
ANNOTATA
AD VETUS TESTAMENTVM.

TOMVS III.

LVTETIÆ PARISIORVM,

Sumptibus SEBASTIANI CRAMOISY, Regis & Reginæ Architypographi, ET GABRIELIS CRAMOISY. viâ Iacobæâ, sub Ciconiis.

M. DC. XLIV.

IN HOC TOMO III.

SVNT ANNOTATA AD

AD LIBROS
QUI SUNT EXTRA CANONEM HEBRÆUM.

AD TOBIAM.

HANC historiam veram esse agnoscunt Iudæi. Usus est Hieronymus Chaldaïco libro eandem historiam continente, quem ipse in versione secutus est. In Græco pater vocatur Τωβὴτ, vel Τωβὶτ, filius Τωβίας. In Chaldaïco uterque טוביה. Sunt & Hebraïcæ ἐκδόσεις huius historiæ duæ. Scriptus est liber partim à patre, partim à filio, partim à nepotum aliquo. Solebant enim Hebræi rerum quæ sibi contigerant facere commentarios in usum posteritatis. Inde factæ συλλογαί, quæ hîc βίβλοι λόγων, id est, libri rerum, ספרי דברים, I. Reg. XI. 41.

CAPUT I.

1. EX TRIBU ET CIVITATE NEPHTHALI] Plus est in Græco, ubi pro ἐκ τοῦ σπέρματος Ασαὴλ, legendum Ιασιὴλ, liquet ex II. Paralip. VII. 13.

IN SINISTRO HABENS CIVITATEM SEPHET] Fuit hîc in Chaldaïco quædam transpositio litterarum: nam verum nomen est חשבת, I. Reg. XVII. I. In Græco bene est Θίσβης. Sequitur in Græcis editionibus minùs correctis: ἥ ἐστιν ἐκ δεξιῶν κυρίως τῆς Νεφθαλί: sed legendum cum exemplaribus melioribus, Κυδίως. Ea est regio, quæ קדש in Hebræo, κάδης, in Græco, Iosue XX. 7.

2. TEMPORIBUS SALMANASARIS] In Græco corruptè, Ενεμεσσάρου, ut & infrà 14. 17. 19.

VIAM VERITATIS NON DESERUIT] In Græco incipiunt hîc verba patris: ἐγὼ Τωβὴτ ὁδοῖς ἀληθείας ἐπορευόμην καὶ δικαιοσύνης. Vox דרך Hebræis & Chaldæis, & eos sequentibus Græcis; est vitæ genus. Vide Matth. XXI. 32.

5. AD VITULOS AUREOS] In Græco melioris editionis, id est Sixtinæ, Βάαλ τῇ δαμάλει, id est, spiritui malo, qui vituli nomen ac speciem assumebat. Editiones minùs correctæ habent δυνάμει.

6. OMNIA PRIMITIVA SUA ET DECIMAS SUAS FIDELITER OFFERENS] In Græco: τὰς ἀπαρχὰς καὶ τὰς δεκάτας καὶ τὰς πρωτοκουρίας ἔχων: ubi πρωτοκουρίαι sunt partes de lana ubi primùm tondentur pecudes. Vide Exodi XVIII. 29. & II. Sam. XIII. 24.

7. Itaut tertio anno proselytis et advenis ministraret omnem decimationem] In Græcò mentio distincta trium decimarum: prima erat quæ dabatur Levitis, Num. xxxviii. 24. secunda, quæ quotannis serviebat epulis, quas faciebant Hierosolymis diebus festis, Deuteron. xiv. 27. tertia non erat alia, quàm quæ tertio anno surrogabatur secundæ, idque in usus pauperum, advenarum, pupillorum, & viduarum, ut sic Israëlitæ operibus misericordiæ assuescerent. Deuteron. xiv. 29.

9. De tribu sua] In Græco: ἐκ τῆς σπέρματος τῆς πατριᾶς ἡμῶν, id est, ex familia sua. Vide quæ diximus ad Matth. 1. 16.

Nomen suum imponens ei] Non est in Græco: nam Græci nomina patris & filij distinguunt.

12. Ex cibis gentilium] Talium nempe qui Mosis lege vetiti sunt. Græci hîc ἄρτων posuêre, sed more Hebræorum, quibus לחם est quivis cibus.

14. Dedit illi potestatem quocumque vellet ire] In Græcò plus dicitur, καὶ ἤμην αὐτῷ ἀγοραστής, id est, ὀψώνης, ut loquitur Iurisconsultus Arcadius L. Munerum. D. de Muneribus & Honoribus. Sequitur in Græco, καὶ ἐπορευόμην εἰς τὴν Μηδίαν, secutus nempe regem qui vectigal exigebat Ragis, Athenæo teste lib. xii. Post id tempus Tobit non potuit sequi regem, ob ætatem, sed mansit Ninive. Ita colligemus ex Græco 1. 17. 20.

16. In Rages civitatem Medorum] Græci: ἐν Ῥάγοις τῆς Μηδίας. Hæc urbs est Ῥάγεια, Ptolemæo: Ῥάγα πόλις ἐν Μηδίᾳ, Stephano: Ragian Geographo Arabi, aut Nubiensi. Alexandrum Rhagas venisse ait Arrianus iii. Diodorus x. lib. xix. & Strabo. Nomen ei putant esse à Græco, ῥήγνυσθαι, ob fracturas quas fecerat terræmotus. Quantò facilius fuerat, si linguas illorum locorum scissent, derivare à רעש, quod & Hebræis & Arabibus terræmotum significat. Vide Amos. 1, 1.

18. Cùm regnaret Sennacherib filius eius pro eo] Sapientiùs hic scriptor, quàm Iudæorum multi, qui Salmanassarem & Sennacheribum eundem faciunt. Vide de Salmanassaro ii. Reg. xvii. 3. de Sennacheribo ii. Reg. xviii. 13.

20. Esurientes alebat, nudísque vestimenta præbebat] Propè accedebat ad Evangelicam perfectionem.

Cùm reversus esset rex Sennacherib fugiens à Iudæa plagam] ii. Regum xx. 36. ii. Paralipom. xxxii. 21. Esaiæ xxxvii. 37.

21. Sepeliebat corpora eorum] Reverentia non tam divinæ legis, quàm gentium iuris. Ambrosius ad hunc librum: *Nihil hoc officio præstantius, ei conferre qui iam tibi non potest reddere. vindicare à volatilibus, vindicare à bestiis consortem naturæ.*

23. Nudus latuit] Rebus suis exutus. In Græco est: οὐ κατελείφθη μοι οὐδέν.

Occiderunt regem filii ipsius] Quorum nomina habes ii. Reg. xix. 36. ubi adduntur fugisse in Armeniam, quod & hîc

habent libri Græci, qui & alia addunt. In iis libris Græcis dicitur Sennacheribo successisse Ἀχερδονὸς, qui Ἀσαρεδὼν 4. Reg. XIX. 37. In Hebræo: אסר-חדן. In eisdem Græcis dicitur Achiachanes, natus ex fratre Tobeth, fuisse regi [illegible], id est, in consilio regio multum valuisse, ut postcà Mardochæus Ester. IX. 4. nec mirum, cùm præter alia munera esset etiam regi ἐπὶ τοῦ δακτυλίου, id est, custos sigilli, quæ magna dignitas. Hæc etiam dignitas Mardochæo obtigit, Ester. VIII. 2.

CAPUT II.

1. CUM ESSET DIES FESTUS DOMINI] Nempe Pentecoste, sive septem hebdomadum à Paschate, ut hîc habent Græci.

ET FACTUM ESSET PRANDIUM BONUM] Solebant enim diebus bonis lautiùs epulari, & advocare convivas.

4. UT DUM SOL OCCUBUISSET, CAUTE SEPELIRET EUM] Cùm jam transisset dies festus. Sepultura differri eousque poterat: deportatio corporis, non æquè.

6. MEMORANS ILLUM SERMONEM QUEM DIXIT DOMINUS PER AMOS PROPHETAM] VIII. 10.

10. IACTASSET SE IUXTA PARIETEM] παρὰ τὸν τοῖχον τῆς αὐλῆς, id est, in subdiali, non intra domum, ne alios pollueret. Hoc indicat Græca historia, cùm addit, ἐχριμένου μεμιασμένος. Vide Num. XIX. 16. Additur in Græco [illegible], nempe quomodo mos erat in publico incedere in locis calidis, idque æstate.

11. EX NIDO HIRUNDINUM] In Græco nominantur στρουθία: sed ea vox generalis est ad aviculas omnes, ut diximus ad Matth. X. 29.

15. NAM SICUT IOB INSULTABANT REGES] Vicinarum urbium principes. Hæc desunt in Græco. Contra in Græco est, Ἀχιάχαρος [illegible] Ἐλυμαΐδα, pro quo viri docti pridem monuêre legendum [illegible]. Nam senex Tobit, sive Tobias mansit in urbe Ninive, ut discemus infra XI. & XIII. Achiacharus verò relegatus fuit aliò, ut ex Græco discimus XIV. 10. Pro Elymaide liber Hebræus gravi errore Alemanniam posuit.

19. ANNA VERO UXOR EIUS IBAT AD OPUS TEXTRINUM QUOTIDIE] In Græco: [illegible], lanificium faciebat in domo aliqua divitum, quæstum inde facientium.

20. UT HOEDUM CAPRARUM ACCIPERENT] Nempe in [illegible] mercedis, quòd opere suo alias mulieres vinceret, ut ex Græco discimus. Sic & infrà v. 22. & XII. 3, in Græco: ultra mercedem datur auctarium.

22. MANIFESTE VANA FACTA EST SPES TUA, ET ELEEMOSYNÆ TUÆ MODÒ APPARUERUNT] In Græco: [illegible] ἐλεημοσύναι σου, καὶ αἱ δικαιοσύναι σου; ἰδοὺ γνωστὰ πάντα μετὰ σοῦ. Id est, Ecce quàm illa tecum (id est, in fortunis tuis) apparent.

CAPUT III.

1. TUNC TOBIAS INGEMUIT, ET COEPIT ORARE CUM LACHRYMIS] In loco aliquo solus, ut colligimus ex fine huius capitis in Græco. Confer Luc. IX. 18.

3. NE VINDICTAM SUMAS DE PECCATIS MEIS, NEQUE REMINISCARIS DELICTA MEA, VEL PARENTUM MEORUM] Nempe, ultra quàm fecisti. In Græco peccata hîc dicuntur ἁμαρτήματα, delicta ἀγνοήματα. Hoc ἀγνοήματα, si Græcam vocem respicias, significare videtur ea quæ per ignorantiam fiunt: sed usurpatur pro Hebræo, שגיאה, quod est à שגה, aberrare. Omne autem peccatum aberratio est à lege. & sic ἀγνοήματα sumsit etiam divinus scriptor ad Hebræos IX. 7. sic Iudith. V. 20, εἰ μὲν ἔστιν ἀγνόημα ἐν τῷ λαῷ τούτῳ de peccato gravi dicitur, quod ibidem & σκάνδαλον vocatur, & ἀνομία. nec aliter Ecclesiastici LI. 26. Usurpatur etiam de iis quæ in homines peccantur, ut I. Macc. XIII. 39. II. Macc. XIII. 37.

6. ET NUNC DOMINE SECUNDUM VOLUNTATEM TUAM FAC MECUM] Secundum ius quod in homines constituisti, ut mori debeant. In Græco præcedit ἐξ ἐμοῦ ποίησον ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν μου, καὶ τῶν πατέρων μου, ubi ἐξ ἐμοῦ, est pro περὶ ἐμοῦ, nisi legendum ἐξ ἐμὲ ποίησον. Tolle me de rebus humanis.

PRÆCIPE IN PACE RECIPI SPIRITUM MEUM] In pace, id est, ut quiescat ab his malis. Præcipe nempe Angelis tuis, ut Luc. XVI. 22. recipi nempe εἰς τὸν αἰώνιον τόπον, ut mox sequitur. In Græco additur, ὅπως ἀπολυθῶ: de quo verbo diximus ad Luc. II. 29. αἰώνιος τόπος est ᾅδης. Ita id loquendi genus usurpat Chaldæus interpres ad Esai. XIV. 18. & Diodorus Siculus libro primo de Ægyptiorum sententiis agens.

7. IN RAGES CIVITATE MEDORUM] In Græco est, ἐν Ἐκβατάνοις τῆς Μηδίας. Ubi Ecbatana non pro urbe ponitur, sed pro regione in qua est Rages. Ita sumitur & II. Macc. IX. 13.

8. NOMINE ASMODÆUS] Is Thalmudicis vocatur rex dæmonum. nomen à שמד, quod linguâ Syriacâ est perdere.

OCCIDERAT EOS] Vitio aliquo corporis Saræ, ut videtur. Ideò in Græco Sara per opprobrium vocatur, ἀποπνίγουσα τοὺς ἄνδρας. Vide infrà 25.

12. AD HANC VOCEM PERREXIT IN SUPERIUS CUBICULUM DOMUS SUÆ] In Græco est amplius: ἐλυπήθη σφόδρα ὥστε ἀπάγξασθαι. quod explicari potest, ita ut spiritus eius comprimeretur, secundum ea quæ diximus ad Matth. XXVII. 5. At Hebræus qui hanc historiam scripsit, aut è Græco vertit, sensit Saram voluisse vitam finire suspendio, sed ab ea cogitatione revocatam. Favent huic interpretationi ea quæ sequuntur in Græco, ἐὰν ποιήσω τοῦτο.

CUM LACHRYMIS DEPRECABATUR DEUM] πρὸς τῇ θυρίδι, ait Græcus, id est, aperta illa fenestra quæ Templum versus spectabat, ut moris erat in exsilio. Dan. VI. 11.

16. Nunquam concupivi virum] Concupiſcere dicitur de re illicita; itaque ſenſus eſt qui & in Græco καθαρά εἰμι ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας ἀνδρὸς, à ſtupro & adulterio ſcilicet.

17. Nunquam cum ludentibus miscui me] Ludentibus, id eſt, ſaltantibus, quomodo & Virgilius hanc vocem uſurpat. Vide Exod. XXXII. 6.

18. Non cum libidine mea consensi suscipere] Non ex animi mei lubitu, ſed patri morem gerens. Sequuntur hîc & quædam in Græco: inter alia: οὐδὲ ἀδελφὸς ἐγγὺς, οὐδὲ ὑπάρχων αὐτοῦ υἱὸς, ἵνα συντηρήσω ἐμαυτὴν αὐτῷ γυναῖκα, id eſt, pater meus nec fratrem habet, nec fratris filium, cui ego nubam, ut ἐπίκληρος. De hoc iure vide quæ dicta ad Matth. I. 16.

22. Vita eius, si in probatione fuerit, coronabitur] Proverbiale eſt, quod & Iacobus uſurpat I. 12.

25. Raphael ut curaret eos ambos] Nam & nomen illud ſanationem à Deo ſignificat. Sequitur in Græco: διότι τῷ Τωβίᾳ ἐπιβάλλει κληρονομῆσαι αὐτήν: id eſſet Hebraïcè, לטביה משפט הגאלה: Hebraïcè גאל, Græcis autem Hebræos imitantibus, ἀγχιστεύειν, aut κληρονομεῖν; eſt virginem ἐπίκληρον ducere iure proximitatis.

CAPUT IV.

2. Audi fili verba oris mei] Egregiæ ὑποθῆκαι, quales boni patres dare ſolent liberis.

7. Ac noli avertere faciem ab ullo paupere] In Græco eſt: καὶ μὴ φθονεσάτω σου ὁ ὀφθαλμὸς ἐν τῷ ποιεῖν ἐλεημοσύνην. Idem reponitur infrà 17. Locutio eſt Hebræorum, qui φθονερὸν vocant eum, qui eſt præparcus, ut Sirachides XIV. & oculum ſumunt pro animo, ut Matth. XX. 15.

13. Attende tibi fili mi ab omni fornicatione] Vide quæ dicta ad Matth. V. 27.

Et præter uxorem tuam nunquam patiaris crimen scire] Id eſt, ab omni venere extra coniugem abſtine. At in Græco eſt, μὴ λάβῃς γυναῖκα ἀλλοτρίαν. Quod ſequitur in Græco, καὶ τὸ σπέρμα αὐτῶν κληρονομήσει γῆν, ſignificat ſpem reditus in patriam piorum animis infixam ex Prophetis. In eo quod ibidem in Græco ſequitur, ἐν ἀχρειότητι ἐλάττωσις καὶ ἔνδεια μεγάλη, per ἀχρειότητα intelligenda pigritia; ut diximus ad Luc. XVII. 10.

16. Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando alteri facias] Plus eſt, quod eſt in Evangelio, quod velletis vobis fieri facite aliis. Marc. VII. 12. quod hîc dicitur eſt τὸ לא תעשה. quod in Evangelio, τὸ תעשה.

18. Panem tuum et vinum tuum super sepulturam iusti constitue] Super ſepulturam eſt, propter ſepulturam, quomodo על Hebræum ſumi ſolet: id eſt, ſepulto aliquo viro bono, proximos eius ſolare, miſſis cibis & vino optimo. Vide Ieremiam XVI.

7. Nam apud sepulchra epulari & facere δοχὰς ἐπιταφίους mos non fuit Hebræorum, sed aliarum gentium, cuius reliquias in Africa mansisse nos docet Augustinus ad sua usque tempora.

20. ET OMNIA CONSILIA TUA IN IPSO PERMANEANT] In Græco: καὶ αἱ βουλαί σου εὐοδωθῶσι, id est, prosperentur. Solet ita verti Hebræum צלח. Exstat idem verbum infrà v. 24. Sir. XI. 16. XV. 10. XXXVII. 14. XLI. 2. 1. Macc. III. 6. IV. XIV. 36. XVI. 2. II. Macc. X. 7. 23. Sequitur in Græco: αὐτὸς ὁ κύριος δίδωσι πάντα τὰ ἀγαθά, καὶ ὃν ἂν θέλῃ ταπεινοῖ. Hesiodus: ῥέα δὲ βριάοντα χαλέπτει.

21. CHIROGRAPHUM QUIDEM ILLIUS PENES ME HABEO] De quo suprà I. 17.

CAPUT V.

8. IN RAGES CIVITATE MEDORUM, QUÆ POSITA EST IN MONTE ECBATANIS] Hæc postrema in Græco non sunt: potest tamen mons intelligi pro montosa regione.

16. DE QUA DOMO, AUT DE QUA TRIBU ES TU?] In Græco: ἐκ ποίας φυλῆς καὶ ἐκ ποίας πατριᾶς σὺ εἶ. Prius est interrogare de tribu, deinde de familia, id est, parte tribus, quam Græci Hebraïzantes πατριὰς vocant. φυλὴ est שבט: πατριὰ משפחה. Vide quæ ad dictum locum Matth. I. 16. In Græco comiti promittitur supra victum drachma in diem. Vide Matth. XX. 9. nam drachma & denarius ferme in idem recidunt.

18. EGO SUM AZARIAS ANANIÆ MAGNI FILIUS] Videlicet corrigendus Græcus textus, in quo legitur, ἐγὼ ὁ υἱὸς Ἀζαρίου καὶ Ἀνανίου τοῦ μεγάλου, ut scribatur, ἐγὼ Ἀζαρίας ὁ υἱὸς Ἀνανίου τοῦ μεγάλου. Exigit id locus infrà VI. 8. VIII. 9. Azarias עזר יה, *auxilium Dei*. Ananias חנן יה, *gratia Dei*. à gratia auxilium.

23. BACULUM SENECTUTIS NOSTRÆ TULISTI, ET TRANSMISISTI A NOBIS] In Græco: οὐχὶ ῥάβδος τῆς χειρὸς ἡμῶν ἐστιν ἐν τῷ εἰσπορεύεσθαι αὐτὸν καὶ ἐκπορεύεσθαι ἐνώπιον ἡμῶν. Nonne sustentaculum nobis erat, nostra negotia gerens? Id enim significat Hebræis, ingredi & egredi coram aliquo. Num. XXVII. 17. 1. Sam. XVIII. 12. Vide & Act. I. 21. Deuteron. XXVIII. 6. Psalm. CXXI. 8.

24. NUNQUAM FUISSET IPSA PECUNIA PRO QUA MISISTI EUM] In Græco: ἀργύριον τῷ ἀργυρίῳ μὴ φθάσαι, sensu minus commodo. fortè scriptum fuerat: ἀργύριον ἄρα υἱῷ μὴ φθάσαι, non decuit pecuniam præferre filio.

25. SUFFICIEBAT ENIM NOBIS PAUPERTAS NOSTRA] In Græco: ἀλλ᾽ ὡς περίψημα τοῦ παιδίου ἡμῶν γένοιτο. Scriptum fortè fuerat, τῷ παιδίῳ ἡμῶν, id est, pauxillum quod habemus filio nostro maneat. περίψημα est ramentum, res non magni pretij, I. Cor. IV. 13. Ita à Græcis quibusdam vertitur סחי, Ierem. XXII. 28.

26. NOLI FLERE] In Græco: μὴ λόγον ἔχε ἀδελφή, noli sollicita esse soror. Sic Hebræi vocabant coniuges suas, quod ex Abrahamo, Isa-

co, Iacobo communem cum maritis originem ducerent. At Christiani, ideò quòd eodem lavacro regenitæ sunt. 1. Cor. IX. 5.

CAPUT VI.

1. IUXTA FLUVIUM TIGRIS] Qui à Ninive Adiabenen petit; quod iter est in Mediam euntibus.

ECCE PISCIS IMMANIS] Fortè Hippopotamus.

6. QUOUSQUE PERVENERUNT IN RAGES CIVITATEM MEDORUM] Etiam hîc Græcus habet Ecbatana, & ex Græco Hebræus codex. Vide suprà III. 7.

8. OMNE GENUS DÆMONIORUM] Græcè: *δαιμόνιον ἢ πνεῦμα πονηρόν*. Hebræi omnes morbos solent dæmonibus asscribere, quòd dæmones Dei permissu utantur caußis naturalibus. Vide quæ ad Math. IV. 24.

9. ET FEL VALET AD UNGENDOS OCULOS, IN QUIBUS FUERIT ALBUGO] Plinius XXXII. 4. *Omnium piscium fluviatilium marinorúmque adeps liquefactus oleo, admixto melle, oculorum claritati plurimùm confert.*

12. TIBI DEBETUR OMNIS SUBSTANTIA EIUS, ET OPORTET TE EAM ACCIPERE CONIUGEM] *Sed oportet eam te accipere coniugem*: nam nisi accipias coniugem, etiam hereditate excides. Vide quæ diximus ad Matthæi locum. Huic verò quod est *τὴν ἀγχιστείαν*, גאלים, simile est ius יבמים, *τῶν δικαίων*: de quo vide Ruth. III. & IV. & ibi dicta. In Hebræo hîc לך משפט הגאלה, te ius est eam ducere, ut proximum. Quod autem in Græco additur, mortem debere qui non duxerit, non est ex lege, sed potest intelligi, à Deo sæpe immaturâ morte puniri eos qui pupillas proximas deserunt.

14. DÆMONIUM OCCIDIT ILLOS] Non addidit quod in Græco est, *ὅτι δαιμόνιον φιλεῖ αὐτήν.*

15. DEPONAM SENECTUTEM ILLORUM CUM TRISTITIA AD INFEROS] In Græco, *εἰς τὸν τάφον αὐτῶν*. & Gen. XLII. 39. ubi est in Hebræo שאולה, in Græco, *εἰς ᾅδου.*

18. SICUT EQUUS ET MULUS] Nempe *fortis equus visæ semper adhinnit equæ.*

19. INCENSO IECORE PISCIS] Non addidit quod in Græco est, *λήψῃ τέφραν θυμιαμάτων*. Neque enim mos videtur fuisse extra Templum Deo suffitum facere, non magis quàm sacrificium.

CAPUT VII.

1. ET SUSCEPIT EOS RAGUEL CUM GAUDIO] In Græco additur: *Σαῤῥὰ δὲ συνήντησεν αὐτοῖς καὶ ἐχαιρέτισεν αὐτούς*, id est, dixit illis *χαῖρε*. Vox est rara inventu.

2. RAGUEL DIXIT ANNÆ UXORI SUÆ] In Græco, *Ἔδνα*, עדנה.

CONSOBRINO MEO] ἀνεψιῷ, in Græco. At ea vox apud hos scriptores non tam strictè sumitur, quàm apud Græcos elegantiores, sed comprehendit & ἐξαδέλφους, & ἀπεξαδέλφους.

7. ET DIXIT, BENEDICTIO SIT TIBI, FILI MI] In Hebræo: ἐ εὐλόγησεν αὐτὸν, nempe ut maiores natu minoribus facere solebant. Mar. x. 10.

7. BONI ET OPTIMI VIRI FILIUS ES] Sic Philoctetes ad Neoptolemum apud Sophoclem:

Ω φιλτάτου παῖ πατρός.

Et alius,

ἀρίστου πατρὸς Ἑλλήνων γονάς.

Tales blandæ compellationes simul incitamentum sunt iuvenibus ad virtutem. Simile infrà IX. 9.

9. PRÆCEPIT RAGUEL OCCIDI ARIETEM] In Græco: ἐ ἔθυσαν κριὸν προβάτων, ubi ἔθυσαν non est sacrificavit (quod plerunque & ex origine significat, ab altero significatu antiquiore, quo θύειν est θυμιᾶν, unde θυσίας, & thus) sed quovis modo occidere, quomodo & Galli à Græcis Massiliensibus vocem acceptam usurpant. Sic idem verbum sumitur Matth. XXII. 4. Luc. XV. 23. 27. Ioan. X. 10. Act. X. 13. Sequitur in Græco ἡδέως ἔφαγον: & rursus, ἡδέως πίνου. verba sunt Raguelis Tobiam invitantis. Idem loquendi genus in Græco, Esth. I. 11: ἡδέως θυμούμενος ὁ βασιλεὺς, ubi in Hebræo כטוב לב ביין.

15. SECUNDUM LEGEM MOSIS] κατὰ τὴν κρίσιν, quod mox in eodem textu Græco explicatur, κατὰ τὸν νόμον Μωϋσέως. Sic Num. XXXV. 24. על המשפטים, κατὰ τὰ κρίματα, secundum præcepta. Tota lex תורה, partes eius משפטים.

16. ET APPREHENDENS DEXTERAM FILIÆ SUÆ DEXTERÆ TOBIÆ TRADIDIT] Manum enim manui iungere societatis signum apud Hebræos, uti diximus tum alibi, tum ad Zach. XIV. 13. Summa autem societas in matrimonio. Etiam Romanis matrimonia quædam fiebant conventione in manum. In Græco sequitur: ἐ ἄπαγε πρὸς τὸν πατέρα σου. Duc domum dicerent Latini: maritus enim dominus constituendi laris, Gen. XXIV. 60. 61 Psal. XLV. 16.

FECERUNT CONSCRIPTIONEM CONIUGII] τὰ προικῷα. Ita enim specialiter appellatur id instrumentum, quod hîc generis nomine συγγραφὴν dixit scriptor huius historiæ Græcus.

18. UT PRÆPARARET ALTERUM CUBICULUM] Nempe ne funesti loci conspectus Saram angeret.

19. ET INTRODUXIT ILLUC SARAM FILIAM SUAM] Nam novæ nuptæ apud Hebræos priores cubitum ducebantur, Gen. XXIX. 23. Idem mos Romanis. Catullus in Epithalamio:

Iam licet venias, marite:
Uxor in thalamo tibi est.

CA-

CAPUT VIII.

2. DE CASSIDILI SUO] Fortè *de cassiculo suo.* Cassiculum enim reticulum Festo, & in glossis.

3. ET RELIGAVIT ILLUD IN DESERTO SUPERIORIS ÆGYPTI] ἔφυγεν εἰς τὰ ἀνώτατα τῆς Αἰγύπτου. In loca deserta ab omni humano cultu, arenosa, & squallentia, ut loquitur Plinius, ubi Nili cursum describit, V. 9. διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, Matth. XXII. 43. Sequitur in Græco, καὶ ἔδησεν αὐτὸ ὁ Ἄγγελος, id est, impediit eum ne cui noceret. Sic Apoc. IX. 14. XX. 2. Adde Matth. XII. 29.

9. TU SCIS QUIA NON LUXURIÆ CAUSA ACCIPIO UXOREM MEAM CONIUGEM, SED SOLA POSTERITATIS DILECTIONE] In Græco: καὶ νῦν κύριε οὐχὶ διὰ πορνείας ἐγὼ λαμβάνω τὴν ἀδελφήν μου ταύτην, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας. Non cum ea cubitum eo ut cum scorto, sed ut cum ea cui fidem dedi. ἀλήθεια sæpe nostris scriptoribus est fides illa, quæ hominum societatem conservat.

10. DIXIT QUOQUE SARA: MISERERE NOBIS, ET CONSENESCAMUS AMBO PARITER SANI] In Græco hæc sunt verba Tobiæ ita scripta: ἐπίταξον ἐλεῆσαί με καὶ ταύτῃ συγκαταγηρᾶσαι: sed meliùs sic legenda: ἐπίταξον ἐλεήσας με ταύτῃ συγκαταγηράσασθαι.

19. SACRIFICIUM TIBI LAUDIS TUÆ] Laudes & gratias quas Deus pro sacrificiis accipit. Psal. LXIX. 30. 31.

23. UT DUAS HEBDOMADAS MORARETUR APUD SE] Dies nuptiales solebant esse septem, Gen. XXIX. 27. Iudic. XIV. 13. Raguel ob ingens gaudium, & quia spes non erat post id videndi filiam generúmque, numerum duplicavit.

24. ET FECIT SCRIPTURAM] Testamentum.

CAPUT IX.

6. ET RECEPIT AB EO OMNEM PECUNIAM] In Græco: παρέδωκεν αὐτῷ τὰ θυλάκια ἐν ταῖς σφραγῖσι. *Accepit folles obsignatos.* Sic enim Iurisconsulti, Iuvenalis quoque & Vegetius vocant sacculos in quibus est pecunia.

10. DICATUR BENEDICTIO SUPER UXOREM TUAM] Id est, dicatur inposterum novis nuptis; felix sis ut Sara Tobiæ uxor. In Græco est: καὶ εὐλόγησε Τωβίας τὴν γυναῖκα αὐτοῦ. sed olim scriptum videtur fuisse: καὶ εὐλόγησε (nempe Raguel) Τωβίαν καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, id est, abeuntibus bene precatus est. Nam & sic historiam refert Hieronymus.

CAPUT X.

1. QUARE MORATUR FILIUS MEUS, AUT QUARE DETENTUS EST IBI] In Græco: *μήποτε κατῄσχυνται*, *an confusus est?* Id est, an elusa eius spes per Gabeli heredes? ut sequitur. Sic apud Hebræos בוש sumitur sæpissime.

4. HEU, HEU ME FILI MI, UT QUID TE MISIMUS PEREGRINARI] Ex hoc loco bene Græcum textum correxêre viri eruditi, ut pro οὐ μέλει legatur οἱ μέλει.

11. IN PUERIS IN PUELLIS] Honesto comitatu. In Græco est σώματα. quod de liberis corporibus dici solere notavimus in appendice ad loca quæ de Antichristo agunt, aut accipi solent.

13. HONORARE SOCEROS] Sic & in Græco, τοὺς πενθερούς, id est, socerum & socrum. nam masculinum hîc, ut sæpe apud Hebræos, est pro communi. Additur in Græco: αὐτοὶ νῦν γονεῖς σου εἰσίν. Soceri patres vocantur. 1. Sam. XXIV. 12. Socrus matris loco est. Instit. de nuptiis. §. Soctum. Apud Homerum Andromacha:

Ἑκυρὸς δ᾽, πατὴρ ὥς, ἤπιος ἦεν.

CAPUT XI.

3. PRÆCEDAMUS] Additur in Græco: καὶ ἑτοιμάσωμεν τὴν οἰκίαν. Præparemus locum ubi recipiatur Sara & comitatus eius.

9. PRÆCUCURRIT CANIS] Memor veteris domini, ut Argus in Odyssea.

11. OSCULATUS EST EUM CUM UXORE SUA] In Græco mater dicit: Εἶδόν σε παιδίον. ἀπὸ τοῦ νῦν ἀποθανοῦμαι. Id est, nunc satis vixi. Simile planè illud Simeonis: Luc. II. 29.

20. VENERÚNTQUE ACHIOR ET NABATH CONSOBRINI TOBIÆ] In Græco: Ἀχιάχαρος καὶ Νασβᾶς, pro quo viri eruditi coniiciunt legendum, ὁ καὶ Νασβᾶς, & infrà quoque in Græco XIV. 10, pro Μανασσῆς reponunt Νασβᾶς, ut Achiacharus fuerit binominis. Certè ὁ ἐξάδελφος, quod sequitur, Achiacharo convenire apparet ex eo quod suprà est, I. 24.

21. ET PER SEPTEM DIES EPULANTES] Agentes repotia, quæ Græcè hîc minùs propriè vocantur γάμος, propriè dicerentur ἐπαύλια, ut est in Glossis.

CAPUT XII.

1. QUID POSSUMUS DARE VIRO ISTI?] In Græco est: δίδους μισθὸν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ συνελθόντι σοι καὶ προσθεῖναι αὐτῷ δεῖ. id est, dare προσθήκην, ἐπίδοσιν, auctarium, additamentum, sive corollarium. Vide suprà II. 20.

6. Confitemini ei] In Græco additur: μεγαλωσύνην δίδοτε αὐτῷ, id eſt, maieſtatem eius agnoſcite ac prædicate.

7. Etenim sacramentum regis abscondere, bonum est: opera autem Dei revelare et confiteri, honorificum est] Egregium eſt ἐντίμως. Reges conſilia ſua in occulto habent, Deus ſua vult pateſcere. Abditos principis ſenſûs exquirere illicitum, ait Tacitus Annalium VI.

12. Ego obtuli orationem tuam Domino] Angelis hoc munus offerendi preces tribuit liber Hebræus Chaſidin & Apocalypſis VIII. 3. Nec aliter cenſuêre veteres Chriſtiani. Tertullianus de Oratione: *Angelo adhuc orationis adſtante.* Meminit & Hermes Paſtore. Adde quæ diximus ad Eph. I. 10. Cyprianus locum hunc ſic citat: *Ego obtuli memoriam orationis veſtræ in conſpectu claritatis Dei.*

15. Unus ex septem qui adstamus ante Dominum] Tanquam interioris admiſſionis Satrapæ. Vide Apoc. I. 4. & quæ diximus ad Matth. XVIII. 10. Citat hunc locum Cyprianus hoc modo: *Ego enim ſum Raphaël unus ex ſeptem angelis iuſtis qui aſſiſtimus, & converſamur ante claritatem Dei.*

19. Videbar quidem vobiscum manducare et bibere] Id eſt, non vertebantur cibi & potus in meam ſubſtantiam. Vide quæ dicta ad Matth. XXII. 30.

Sed ego cibo invisibili et potu qui ab hominibus videri non potest utor] Paſcor Dei mandatis. Vide Ioan. IV. 34.

21. Ab aspectu eorum ablatus est] ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν, ut loquitur Lucas XXII. 31.

CAPUT XIII.

2. Deducis ad inferos et reducis] Ex I. Sam. II. 6. ubi LXX: κατάγει εἰς ᾅδου καὶ ἀνάγει.

4. Quoniam ideo dispersit vos inter gentes] In Græco: καὶ συνάξει ὑμᾶς ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν οὗ διεσκόρπισεν ἡμᾶς ἐν αὐτοῖς, id eſt, ἐν οἷς διεσκόρπισεν ἡμᾶς, more loquendi Hebraïco. Senſus autem deſumtus ex Deut. XXX. 3.

7. Quoniam ostendit maiestatem suam in gentem peccatricem] Meliùs in Græco: καὶ δεικνύω τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν μεγαλωσύνην αὐτοῦ ἔθνει ἁμαρτωλῷ, id eſt, Aſſyriis iſtis narro magna & miranda Dei facta, ut eos, ſi fieri poſſet, à falſis diis ad verum convertam.

14. Nationes ex longinquo ad te venient, et munera deferentes adorabunt in te Dominum] Ex Pſal. LXXXVI. 9. XCVI. 7. 8. Eſa. XII. 19. Mich. IV. 2. Zach. VIII. 22.

21. Portæ Ierusalem ex saphiro et smaragdo ædificabuntur, et ex lapide pretioso omnis circuitus murorum eius] Sumta ex Eſa. LIV. 11. 12. ubi à nobis dicta vide.

22. Ex lapide candido et mundo] In Græco: λίθῳ ἐκ Θυ-

φείρ. Ita LXX semper. legerunt enim ספיר pro אופיר, ut diximus ad I. Reg. IX. 28.

ET PER VICOS EIUS ALLELUIA CANTABITUR] In Græco figuratiùs: καὶ ἐροῦσι πᾶσαι αἱ ῥῦμαι αὐτῆς Ἀλληλουΐα, id est, resonabunt plateæ festis vocibus. הללו יה frequens est in Psalmis. Retinent, ut alias quasdam Hebræas voces, Ecclesiæ Christianæ. Apoc. XIX. 1. 3. 4. 6.

CAPUT XIV.

6. PROPE ERIT INTERITUS NINIVE] Id est, ad paupertatem redigetur. quod factum esse per Nabuchodonosorem, sicut in fine huius libri in Græco dicitur, ostendimus ad Nahumum.

NON ENIM EXCIDIT VERBUM DOMINI] Per Nahumum. Et fortè in Græco pro Ιωνᾶς ὁ προφήτης, legendum Ναουμὸς ὁ προφήτης, & infrà rursum, ὁ προφήτης Ναουμός.

FRATRES NOSTRI QUI DISPERSI SUNT]. Nonnulli ex decem tribubus qui se adiungent Iudæ & Beniamini.

7. ET DOMUS DEI QUÆ IN EA INCENSA EST, ITERUM REÆDIFICABITUR] In Græco: καὶ οἰκοδομηθήσεται ὁ ναὸς οὐχ οἷος ὁ πρότερος. Erit quidem Templum præclarum, non tamen par veteri. Vide Aggæum II. 3. & dicta à nobis tum ibi, tum ad Ezech. XL. 2. Sequitur in Græco: ἕως οὗ πληρωθῶσι καιροὶ τοῦ αἰῶνος, ubi ἕως impropriè sumitur. Sensus enim est, *cùm impleta fuerint longa tempora*, à Deo definita scilicet. Sequitur mox in Græco: καθὼς ἐλάλησαν περὶ αὐτῆς οἱ προφῆται, Esaias scilicet, Ieremias, Ezechiel, Daniel, Ioël, Micheas.

8. ET RELINQUENT GENTES IDOLA SUA] Multi ex gentibus, Ier. III. 17. XVI. 19.

13. QUIA INIQUITAS EIUS FINEM DABIT EI] Quod hîc in Græco sequitur de Amane, qui Achiacharo malum moliens ipse exitium invenit, ex historia de Mardochæo huc imprudenter translatum videtur à scriba aliquo Græco. Assuerus qui in Græco dicitur unà cum Nabuchodonosoro cepisse Niniven, est, ut puto, rex Mediæ socer Nabuchodonosori. Hebræi omnes reges quorum nomina propria non norunt, nomine valde communi Artaxerxes vocant. Vide quæ diximus ad initium Estheris.

AD IUDITHEM.

MULTI viri eruditi ſudanr ut quæ hoc libro continentur, quæ ipſi reverà ita geſta putanr, concilient cum hiſtoriis non dubitatis, quæ ſunt aut in ſacris, aut in Græcorum literis. Puro diu ſudaturos, priuſquam aut aliis, aut ſibi ſatisfaciant; veriúſque eſſe, ea quæ ſunt in hoc libro eſſe αἰνιγματώδη: Scriptum librum cùm primùm Antiochus Illuſtris in Iudæam veniſſer, Templo nondum per idolum polluto, in hoc ut Iudæi ſpe divinæ liberationis confirmarentur. Nam יהודית eſſe Iudæam gentem nemo negaverit. Bethulia בית-אליה eſt Templum. Gladius inde egrediens, ſunt preces ſanctorum. Nabuchodonoſor Hebræis ſæpè diabolum ſignificat, & Aſſyria faſtum. Diaboli inſtrumentum Antiochus, qui hîc tecto nomine Holophernes, (id eſt, הלפר נחש lictor ſerpentis, Chaldaïcè, id eſt, ut iam diximus, miniſter diaboli) Iudæam formoſam quidem (nam propterea apud Danielem צבי dicitur) ſed viduam, id eſt, ab omni auxilio deſertam, ſubigere volebat. Sperabant pij, fore ur is Deo pœnas darer, quemadmodum dedir. Ioachim in Græco, aut, ut in Latino eſt, Eliakim, qui hîc dicitur fuiſſe ſummus ſacerdos, Deum ſurrecturum ſignificat. Ea ſpes homines Deo coniungit, quod opus ſacerdotis maximi Vide I. Macc. VII. 14. Cætera ſunt ἐπισωδιώδη, ornamenti cauſa addita, qualia in parabolis multa. Poſt reditum è Babylonia ſcriptum hunc librum facilè videbit qui cum cura leget Græca IV. 2. & quæ ſunr V. 21. 22. Propius indicium temporis habes infrà IX. 11. & 18. Exſtitit hæc narratio etiam Chaldaïco ſermone, in ſumma rei cum Græco congruens; in verbis & in circumſtantiis nonnullis non parum diſcrepans. Ex eo ſe verſionem feciſſe ait Hieronymus. De eo quod dixi cogitent pij & eruditi.

CAPUT I.

6. QUI APPELLATUR RAGAU] Ragiane Ptolemæo in Media.

IADASON] Mons Iaſonius Ptolemæo ibidem.

IN CAMPO ERIOCH] Orocana Prolemæo.

REGIS ELICORUM] In Græco meliùs, Ἐλυμαίων: quo nomine etiam Medi intelligi ſolenr Hebræis. Sequitur in Græco: καὶ συνῆλθον ἔθνη πολλὰ σφόδρα εἰς παράταξιν υἱῶν Γελαδ: id eſt, venêre ei militatum, qui ad mare Hyrcanum habitant, ubi urbs Gelda.

8. IN CAMPO MAGNO ESDRELON] חצר-אלין, quercetum. No-

men est non antiquum. Multa loca nomen habent incipiens à חצר, quod interdum σκηνὰς, interdum αὐλὰς vertunt Græci. Arabes sic vocant loca viridia.

9. ET AD OMNEM TERRAM IESSE] In Græco: Γεσέμ. est pars Ægypti. Hebraïcè scribitur גשן, Gen. XLVII. 1. ubi LXX Γεσέμ, nam μ & ν permutantur, ut quod iam habuimus Esdrelon in Græco scribitur Ἐσδρηλώμ. Nominantur hîc in Græco etiam Βετάνη, id est, Batanæa apud Tyrum, & Χελλοῦς, quæ est Cholle in Palmyrene, & Cades memorata Deuteronom. I. 44. 46. & Taphnæ & Tanis urbes Ægypti, de quibus egimus ad Esaiam XXX. 4. & Ramesse, de qua Exodi I. 11. Multa quoque alia in Græcis sunt, quæ in Latinis non apparent: Ἕως τῆ ἐλθεῖν ἐπὶ ὄρια δύο θαλασσῶν, id est, ad Isthmum Arabicum. Πᾶς ὁ σύμμικτος αὐτῶν, est ערב, qui infrà ὁ ἐπίμικτος, supple ὄχλος. Vox enim illa Hebræa modò ἐπίμικτος, modò σύμμικτος à LXX vertitur.

CAPUT II.

1. UT DEFENDERET SE] Defendere posuit pro ulcisci, ἐκδικῆσαι. Ita eadem vox per καταχρῆσιν sumitur in Latina versione, Rom. XII. 19. Loqui sic solebant Christiani. Tertullianus de Patientia: *Iam si leviùs defendaris, insanies; si uberiùs, oneraberis.* statim se explicat: *quid mihi cum ultione?* Idem adversus Marcionem II locum qui est Deuteron. XXXII. 35, sic vertit: *Mihi defensam, & ego defendam.* Et de Monogamia: *Aliæ diluvium iniquitates provocaverunt semel defensæ qualescunque fuerunt:* id est, vindicatæ.

4. HOLOFERNEM] Est nomen Ponticum. Vide Appianum Syriacis.

5. ET CONTRA EOS PRÆCIPUE QUI CONTEMSERUNT IMPERIUM MEUM] In Græco plus est: ἑτοιμάζειν μοι γῆν καὶ ὕδωρ, quæ est solennis formula postulantis deditionem. Herodotus in Darij Historia lib. VI: κελεύων αἰτέειν βασιλέϊ γῆν καὶ ὕδωρ. Habes idem loquendi genus in Hippocratis epistolis octava & nona, & libro Polybij IX.

8. OMNEMQUE SUAM EXPEDITIONEM FECIT PRÆIRE IN MULTITUDINE INNUMERABILIUM CAMELORUM, CUM HIS QUÆ EXERCITIBUS SUFFICERENT COPIOSE] In Græco est: καὶ ἔλαβε καμήλους καὶ ὄνους εἰς τὴν ἀπαρτίαν αὐτῶν, ubi ἀπαρτία significat sarcinas Ita enim vertunt LXX מסע, Exod. XL. 36. Num. X. 12. & שלל, Deuteron. XX. 14.

12. VENIT AD MONTES MAGNOS ANGE QUI SUNT IN SINISTRO CILICIÆ] Ange est in Arabia Ptolemæo. In Græco est: ἐπὶ πρόσωπον τῆ πεδίου Βεκτιλέθ, καὶ ἐπεστρατοπέδευσεν ἀπὸ Βεκτιλέθ. Bactaille est Ptolemæo in Syria. Et Syria & Arabia sunt, πλησίον τῆ ὄρους τῆ ἐπ' ἀριστερᾷ τῆς ἄνω Κιλικίας, ad sinistram iis qui ex Assyria Ciliciam transeunt. Non exactè autem hîc servatur locorum ordo, sed descriptio est παχυμερὴς, ut in libro μυθικῷ.

13. EFFREGIT AUTEM CIVITATEM OPINATISSIMAM ME-

LOTHI] Melitam urbem Cappadociæ à Semiramide conditam, ut vult Plinius VI. 3. At in Græco est: καὶ διέκοψεν τὸ Φοὺδ, καὶ τὸ Λοὺδ, id est, Afros & Lydos Ægyptiorum socios. Ierem. XLVI. 9.

PRÆDICAVÍTQUE OMNES FILIOS THARSIS] Id est, sub hasta vendidit. Græcè: καὶ προενόμευσεν υἱοὺς πάντας Ῥασσὶς, ubi ex Latino rescribendum Θαρσὶς. Intelligit non Oceani accolas, quos alioqui vox illa notat, sed Cilicas, quorum urbs Tarsus, à quibus fortè illi ad Oceanum venêre.

ET FILIOS ISMAEL, QUI ERANT CONTRA FACIEM DESERTI, ET AD AUSTRUM TERRÆ CELLON] In Græco: καὶ υἱοὺς Ισμαὴλ κατὰ πρόσωπον τῆς ἐρήμου πρὸς νότον τῆς Χελλών. Desertum intellige Arabum solitudines, & Chellon Palmyrenæ partem, quæ suprà Χελλοὺς in Græco, ut diximus.

14. A TORRENTE MAMBRÆ] In Græco: ἐπὶ τῆ χειμάῤῥου Αβρωνᾶ. Intelligitur hîc alveus Euphratis Χοβὰρ, de quo diximus ad Ezech. I. 3. Αβῤῥὰν eum Græci quidam vocant, unde Αβρωνᾶς, & transpositis literis Αρβωνᾶ. In Latino fuerat, credo, *Abre*, unde imperiti scribæ fecêre Mambræ, ex loco Gen. XIII. 18.

USQUEQUO PERVENITUR AD MARE] Ciliciam.

USQUE AD FINES IAPHETH] Legendum Iaphleth ex Iof. XVI. 2.

16. ET PRÆDAVIT OMNEM LOCUPLETATIONEM EORUM] In Græco: καὶ προενόμευσε τὰς μάνδρας αὐτῶν. Mandræ sunt septa, quibus clauduntur armenta & greges. Soph. II. 6. Iudic. VI. 2. Ezech. XXXIV. 14.

18. ET CECIDIT TIMOR ILLIUS SUPER OMNES INHABITANTES TERRAM] Nempe τὴν παράλιον, ut habet Græcus, id est, mari & amnibus adsitam. Nominat autem Græcus scriptor post Tyrum & Sidonem Sur, Ocina, Iemnaan. Sur est Sura iuxta Euphraten Ptolemæo. Ocina est עכו, Iudic. I. 31, Ace Plinio eadem quæ recentiori nomine Ptolemaïs. Plinius V. 20. nam littera ו in hoc nomine, ut modò in Arbonaï, est παραγωγική, recepto Syris more. Idem fit in Iemnaan: ea enim est Iamnis Plinio V. 13, Iamnitarum portus Ptolemæo in Palæstina.

CAPUT III.

1. SYRIÆ SOBAL] Samulis Ptolemæo. Mutantur autem inter se β & μ, aut scribendo, aut etiam pronuntiando, ut sæpe iam visum.

9. CUM CORONIS] Ut in re læta.

14. APAMEAM] Urbs ad Narmalcham & Tigrim. Vide Ptolemæum. At in Græco est: ἐπὶ πρόσωπον Εσδρηλὼν πλησίον τῆς Δωταίας, ἥ ἐστιν ἀπέναντι τοῦ πρίονος τοῦ μεγάλου τῆς Ιουδαίας. De Esdrelon diximus suprà I. 8. Δωταία est Δωθαεὶμ, Gen. XXXVII. 17. & II. Reg. VI. 13, litterâ ם in fine omissâ. Plenè autem scribitur infrà VII. 3. & in Græco VIII. 3. Πρίων,

id eſt, Serra dicitur locus quivis, ubi iuga ſunt vertebroſa, quia ea ſerræ ſpeciem præferunt.

Venit ad Idumæos in terram Gabaa] In Græco eſt: κατεςρατοπέδευσαν ἀναμέσον Γαβαὰ καὶ Σκυθῶν πόλεως. Gabaa nomen commune eſt omnibus locis editioribus Scythopolis urbs Syriæ memorata Plinio v. 18, Ptolemæo & Ioſepho.

CAPUT IV.

3. In omnem Samariam, per circuitum usque Iericho] In Græco plura hîc loca nominantur. Βηθωρὼ, quæ eſt בית־חורון, Ioſue xvi. 3: ubi in Græco Βαιθωρών. Deinde Βελμαὶν eſt בל כין. Pro Χωβὰ legendum fortè Χωχβὰ, qui vicus Galilææ. Εσωρὰ eſt חצור, Ioſue xi. 10: ubi Græci Ἀσώρ.

5. Sacerdos etiam Eliakim scripsit ad universos] Signum hoc eſt ſcriptum hunc librum quo tempore principatus erat penes ſummos ſacerdotes. In Græco hîc nominatur præter Bethuliam, Βετημεσθὲμ, quod videtur corruptum ex בית־שמש, 1. Sam. vi. 12. ubi Græci, Βαιθσαμύς. Syri pro שמש dicunt שמשא: unde urbes Samoſata, & in monte, Arſamoſata apud Tacitum. Hinc בית־שמשא, Βαιθσάμεσθα.

6. Ubi angustum iter esse poterat inter montes] Fauces ubi ægrè bini tranſibant, ait Græcus ſcriptor.

9. Infantes prostraverunt se contra faciem Templi] Pueri: παιδία, in Græco. Mos erat ubivis orantium vertere ſe Templum verſus.

13. Qui Amalec confidentem in virtute sua et in potentia sua, et in exercitu suo, et in clypeis suis, et in curribus suis, et in equitibus suis, non ferro pugnando, sed precibus sanctis orando deiecit] Exodi xvii. 12.

16. Hi qui offerebant Domino holocausta] In Græco: προσέφερον τὴν ὁλοκαύτωσιν τοῦ ἐνδελεχισμοῦ καὶ τὰς εὐχὰς, καὶ τὰ ἑκούσια δόματα τοῦ λαοῦ. De holocauſto iugi, ſive quotidiano vide Exod. xxix. 42. Num. xxviii. 3. de votivo ſacro Levit. xxvii. 9. de voluntario Levit. vii. 6.

Et erat cinis super capita eorum] In Græco: καὶ ἦν σποδὸς ἐπὶ τὰς κιδάρεις αὐτῶν. Cidarem in capite habebant omnes ſacerdotes, Exod. xxviii. 40. Plutarchus de Iudæis agens, iv Convivalium: ὁ ἱερεὺς μιτρηφόρος.

CAPUT V.

6. POPULUS ISTE EX PROGENIE CHALDÆORUM EST] Inde enim primùm venerat Abraham. Tacitus dixit Assyrios convenas. Solent autem sæpe apud longinquos confundi Assyriorum & Chaldæorum nomina. Lucanus:

——*murisque superbam*
Assyrias Babylona domos.

9. ILLICQUE PER QUADRINGENTOS ANNOS SIC MULTIPLICATI SUNT] Additur in Græco: καὶ περιῴκησαν ἐκεῖ μέχρις οὗ διεστράφησαν, id est, donec malè tractari cœpêre. Ita enim sumitur διαστρέφειν Ezech. XIII. 22 Ecclesiast. I. 15. VII. 14. Sirach. XI. 35.

10. CÚMQUE GRAVARET EOS REX ÆGYPTI] In Græco: κατεσοφίσατο αὐτούς. Eadem voce in hac eadem re utitur Lucas Act VII. 19. nempe ex loco Exodi I. 10. ubi in Græco: δεῦτε οὖν κατασοφισώμεθα αὐτούς, נתחכמה לו. Par sensus in illo Danielis: מבין חירות.

IN LUTO ET LATERE SUBIUGASSET EOS] In Græco: καὶ ἐν πόνῳ καὶ ἐν πλίνθῳ, ἐταπείνωσεν αὐτούς, ubi primùm est ἓν διὰ δυοῖν, pro ἐν πόνῳ πλίνθου. Deinde ἐταπείνωσεν valet, κατεδούλωσε. Exod. I. 14.

14. DESERTA SINA MONTIS OCCUPAVERUNT] Iustinus: *Montem Synan occupat.* In Græco est: τὸ Σινᾶ καὶ κάδης βαρνῆ. Vide Deuteronom. I. 2.

20. DEINDE CHANANÆUM REGEM ET IEBUZÆUM ET PHEREZÆUM; ET HETHÆUM, ET HEVÆUM, ET AMORRÆUM, ET OMNES POTENTES IN HESEBON PROSTRAVERANT] In Græco, post Iebusæum sequitur, καὶ τὸν Συχέμ. idem est quod Hevæi, Genes. XXXIV. 2.

23. NUPER AUTEM REVERSI AD DOMINUM DEUM SUUM EX DISPERSIONE QUA DISPERSI FUERANT; ADUNITI SUNT] Vide quæ diximus ad initium huius libri.

UBI SUNT SANCTA EORUM] Templum.

24. SI EST ALIQUA INIQUITAS EORUM] In Græco: ἀγνόημα. sed eâ voce etiam graviora crimina notari diximus ad Tob. III. 3.

26. COGITABANT INTERFICERE EUM] συγκόψαι αὐτὸν, in Græco, id est, discerpere.

CAPUT VI.

2 QUONIAM PROPHETASTI NOBIS] Malè ominatus es.

4. ET PROBABIS QUONIAM NABUCHODONOSOR SIT DOMINUS UNIVERSÆ TERRÆ] Additur in Græco: οὐ ῥύσεται αὐτοὺς ὁ θεὸς αὐτῶν, ex verbis Rabsacis, II. Regum XVIII. 34. 35. Sequitur in Græco: καὶ τὰ ὄρη αὐτῶν μεθυσθήσονται ἐν τῷ αἵματι αὐτῶν, ex Esaia XXXIV. 7. Mox dicitur dixisse Nabuchodonosor: οὐ ματαιωθήσονται τὰ ῥήματα τῶν λόγων μου, id est, omnia potiùs movebo, quàm minæ meæ sint irritæ.

6. IPSE SIMUL ULTIONI SUBIACEAS] Plura hîc ſunt in Græco: primùm dicitur, Ἀχιὼρ μισθωτὲ τοῦ Ἀμμών, quaſi dicat, homo mercede conducte, nullo affectu in res noſtras; deinde ἐν ἡμέρᾳ ἀδικίας, id eſt, hoc tempore quo perfidia tua detecta eſt. Poſteà ὅταν ἐπιστρέψω, id eſt, ubi te rurſum videro, inter hoſtes ſcilicet devictos. Ἐν μιᾷ τῶν πόλεων ἀναβάσεων, id eſt, aliquâ urbe earum, quæ in montibus ſitæ, ob id invictas ſe putant. ἀνάβασις eſt מעלה. Vide ſuprà in Græco IV. 5. infrà hîc VII. 11. 1. Macc. III. 16.

11. ERANT ILLIC PRINCIPES] Ἄρχοντες πόλεων iidem qui πρεσβύτεροι τῆς πόλεως, infrà XI. Vide Matth. IX. 18. Ioh. III. 1. VII. 26. Act. III. 17. IV. 5.

ET IN CONSPECTU OMNIUM] Etiam populi, quæ ἐκκλησία hîc dicitur in Græco: id eſt קהל.

12. QUI LOCUTUS IPSE FUERAT AB HOLOPHERNE INTERROGATUS] In Græco: τὰ ῥήματα τῆς συνεδρίας Ὀλοφέρνου, id eſt, quæ in illo militari Holophernis conſeſſu dicta fuerant.

15. RESPICE AD NOSTRAM HUMILITATEM] Id eſt, ad fortunas noſtras abiectas ac miſeras. Confer Luc. I. 48.

ET FACIEM SANCTORUM TUORUM ATTENDE] Græcè: ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸ πρόσωπον τῶν ἡγιασμένων, id eſt, ſacerdotum, & Nazaræorum.

20. SIMUL EXPLETO IEIUNIO REFECERUNT] In Græco: ἐποίησε πότον τοῖς πρεσβυτέροις, ex Hebræo משתה, quod convivium ſignificat, ſed à potu deducitur, ut Græcum συμπόσιον.

21. INTRA ECCLESIAM ORAVERUNT] Non eſt in Græco: *intra Eccleſiam*. Senſus eſt, in pleniſſimo conventu. Vide infrà VII. 18, in Græco.

CAPUT VII.

2. EQUITES VIGINTI DUO MILLIA] In Græco: ἱππέων χιλιάδες δεκαδύο, ut ſuprà II 7.

PRÆTER PRÆPARATIONES VIRORUM ILLORUM QUOS OCCUPAVERAT CAPTIVITAS] In Græco diſtinctè: χωρὶς τῆς ἀποσκευῆς καὶ τῶν ἀνδρῶν οἱ ἦσαν πεζοὶ ἐν αὐτοῖς, conſtructione πρὸς τὸ σημαινόμενον, quaſi dixiſſet τῶν σκευῶν.

3. ET VENERUNT PER CREPIDINEM MONTIS] Crepidinem hîc vocat radices montis, τῇ αὐλῶνι, ut eſt in Græco.

A LOCO QUI DICITUR BELMA] In Græco: Βελμαίμ. Idem eſt locus qui ſuprà IV. 3, Βελμαὼ, בעל־מין, vel בעל־מים.

USQUE AD CHELMON] Videamus an hæc vox in Græco reſtituenda ſit, ut pro ἕως κυάμωνος, legamus ἕως Χέλμωνος.

8. SED FILII AMMON ET MOAB ACCESSERUNT AD HOLOFERNEM] In Græco additur: καὶ οἱ στρατηγοὶ τῆς παραλίας, id eſt, Phœnices.

10. ET CONSTITUIT PER GYRUM CENTENARIOS PER SINGULOS PONTES] In Græco hîc eſt: καὶ ἀπέστειλαν ἐξ αὐτῶν πρὸς

νότον καὶ ἀπηλιώτην ἀπέναντι Ἐκρεβὴλ, ἥ ἐστι πλησίον Χουσὶ, ἥ ἐστιν ἐπὶ τοῦ χειμάῤῥου Μοχμούρ. In Græcis adeò corruptis, ut est hic liber, difficile est locorum nomina restituere. sed pro Ἐκρεβὴλ, videtur scribendum Ἐκρεβὴτ. ea est Acrabatene memorata Plinio in descriptione Iudææ, v. 14, & Iosepho sæpe. Chusi κώμη ad Iordanem. Mochmer verò Mezarma itidem ad Iordanem, quæ nomina habet Ptolemæus. Sequitur in Græco, πᾶσα συναγωγὴ Ἀσσοὺρ, id est, totus exercitus, quomodo vox Hebræa קהל, & Græca συναγωγῆς sumuntur, Ezech. XXVI. 7. XXVII 27. 34. XXXII. 22. 23. XXXVIII. 4. 15. & alibi Posteà ὅτι ἐν μέτρῳ ἐδίδουν αὐτοῖς πιεῖν, convenit cum aliarum gentium historiis, apud quas in obsessis oppidis aqua ad dimensum distributa est.

12. IUDICET DEUS INTER NOS ET TE] Desumtum ex loco Exodi VI. 21. ubi in paris impatientiæ verba populus in Mosem prorumpit. nimirùm adversa uni imputantur, ut in Agricola dixit Tacitus.

ET PROPTER HOC VENDIDIT NOS DEUS IN MANIBUS EORUM] Id est, quasi venditos tradidit. *μετωνυμία*. Es. L. 2. Deuteron. XXVIII. 68. Posteà in Græco est ἔλλειψις ante illa verba, ἵνα μὴ ποιήσῃ κατὰ τὰ ῥήματα ταῦτα ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ σήμερον. Deest enim, *cavendum est*: ut Genes. III. 27.

20. AUT IN TUO FLAGELLO VINDICA INIQUITATES NOSTRAS] Quovis modo nos puni potiùs, quàm istos sinas de nobis triumphare.

CAPUT VIII.

1. FILII SIMEON, FILII RUBEN] Hæc omnia ὑπόνοιαν habent, ex origine nominum. alioqui nullus Rubeni fuit filius Simeon. Ruben est contractè dictum pro ראה בעני, *vidit* (Deus) *miseriam*. Genes. XXIX. 32. Ex ea Dei miseratione nascitur Simeon, obedientiam significans. Philo de Ebrietate: λογισμοὺς εὐφυεῖς ὧν παράδειγμα Ρουβὶμ, φιληκόους καὶ φιλομαθεῖς ἑτέρους, ὧν ἐστι Συμεών. ita & alia quæ hic sunt nomina suas ex origine habent ἠθικὰς significationes.

2. ET VIR EIUS FUIT MANASSES, QUI MORTUUS EST IN DIEBUS MESSIS HORDACEÆ: INSTABAT ENIM SUPER ALLIGANTES MANIPULOS IN CAMPO, ET VENIT ÆSTUS SUPER CAPUT EIUS, ET MORTUUS EST] Oblivio: hoc enim significat Manasses, (ut & Philo notavit de evigilante Noë, iterúmque libro de coloniis) moritur flagrante cœlo: id est, per adversa fit ut excurriatur in hominibus oblivio rerum divinarum. Additur in Græco: τῆς φυλῆς αὐτῆς καὶ τῆς πατριᾶς αὐτῆς, unde intelligimus Iuditham ob oculos nobis poni, tanquam ἐπίκληρον. Vide quæ dicta ad Tobiam III. 18. V. 12. & Matth. I.

INSTABAT ENIM SUPER ALLIGANTES] Aderat operi.

3. ET SEPULTUS EST ILLIC] At in Græco: καὶ ἔθαψαν αὐτὸν μετὰ τῶν πατέρων αὐτοῦ ἐν τῷ ἀγρῷ τῷ ἀναμέσον Δωθαεὶμ καὶ Βαλαμὼ, ubi Δωθαεὶμ

haud dubiè est locus, qui suprà Δόταια, III. 12. in Græco. Βαλαμὼ autem idem qui Βελμὼν, IV. 3. & Βελμαὶμ, VII. 3, in Græco. nimirùm בעל-מי, omisso ם sive ן. variè enim talia pronuntiabantur, ac scribebantur.

5. ET IN SUPERIORIBUS DOMUS] Benè vertit quisquis hic est Interpres illud ἐπὶ τοῦ δώματος. Vide Act. X. 9.

6. PRÆTER SABBATA, ET NEOMENIAS, ET FESTA DOMUS ISRAEL] In Græco uberiùs: χωρὶς προσαββάτων, καὶ σαββάτων, καὶ προνουμηνιῶν, καὶ ἑορτῶν, καὶ χαρμοσυνῶν οἴκου Ἰσραήλ. Dies sabbatorum, interluniorum & azymorum, & τῶν ἑβδομάδων, sive Pentecostes, & σκηνοπηγίας, omnes dies erant læti, ideóque ex sensu legis intelligebatur vetitum iis diebus ieiunare. Cautio diligentior addiderat προεόρτια, & προσάββατα, nimirùm in sepimentum (ut sapientes loquebantur) legis, ne quid pridiani luctus in animo restaret diebus gaudio dicatis. Ἑορταὶ nomen est generale, verùm hìc ponitur pro interluniis.

8. NEC ERAT QUI LOQUERETUR DE EA VERBUM MALUM] *Quæ casta est? de qua mentiri fama veretur.*

10. ET VENERUNT AD ILLAM] Sicut etiam iudices, ubi testimonium ab honestioribus matronis perhibendum est, ire ad earum domum solent.

11. QUI TENTATIS DOMINUM] Hoc est, irritatis, ut sequitur.

13. POSUISTIS VOS TEMPUS MISERATIONIS DOMINI] Non erat vestrum, tempus ipsi præscribere, quod piis adfuturum promisit. Si deditionem omninò vellet fieri, moneret vos ut per Ieremiam. Sequitur in Græco: πῶς τὸν Θεὸν ὃς ἐποίησε πάντα ταῦτα ἐρευνήσετε, nempe quando & quomodo liberare nos velit. αὐτὸς ἔχει τὴν ἐξουσίαν ἐν αἷς θέλει σκεπάσαι ἐν πάσαις ἡμέραις. Ius, ut dominus, habet constantiam nostram explorandi, & nos liberandi quocunque volet tempore. ὑμεῖς δὲ μὴ ἐνεχυράζετε τὰς βουλὰς κυρίου τοῦ θεοῦ ἡμῶν, id est, nolite cum eo agere, tanquam cum debitore, quem pignoribus captis ut satisfaciat compellimus. Ita sæpe res in aliquo similes similium verbis exprimuntur.

15. NON ENIM QUASI HOMO SIC DEUS COMMINABITUR, NEQUE SICUT FILIUS HOMINIS AD IRAM INFLAMMABITUR] In Græco est: ὅτι οὐχ ὡς ἄνθρωπος ὁ θεὸς ἀπειληθῆναι, οὐδ᾽ ὡς υἱὸς ἀνθρώπου διαιτηθῆναι, id est, Deus non ut homo minis terretur, aut ad iudicium subeundum cogitur. Sequitur mox: οὔτε ἐν τῷ ληφθῆναι ἡμᾶς οὕτως κληθήσεται ἡ Ἰουδαία. Si nos, ait, in captivitatem agimur, ut maiores nostri, iam perierit nomen Iudææ: καὶ ἐσόμεθα εἰς πρόσκομμα, id est, offendentur omnes conspectu nostri.

23. SIC IACOB] In Græcis quæ sequuntur delenda est negatio, & verba sic legenda: ὅτι καθὼς ἐπύρωσεν εἰς ἐτασμὸν καρδίας αὐτῶν καὶ ἡμᾶς οὐκ ἐξεδίκησεν, ἀλλ᾽ εἰς νουθεσίαν μαστιγοῖ τοὺς ἐγγίζοντας αὐτῷ. Sicut corda illorum velut igne exploravit, sic & nos, quippe qui seriò ipsum colimus, per hæc pericula non exitio destinat, sed paternè officij admonet.

24. ORATE NOBIS] Addit textus Græcus: *Ut imber cadat in cisternas.*

25. EXTERMINATI SUNT AB EXTERMINATORE] Hæc non ſunt in Græco. Ab exterminatore, ἀπὸ ὀλοθρευτοῦ. 1. Cor. x. 10. ὀλοθρευτὴς ad verbum eſt אשכרי, de quo in Tobia.

32. CUM ABRA MEA] μετὰ τῆς Ἄβρας μου. Abra propriè non ancillam ſignificat, ſed ingenuam comitem, exſtátque vox Græca non tantùm apud LXX, ubi in Hebræo eſt נערה, Gen. XXIV. 61. Exod. II. 5. Eſther. II. 9. IV. 4. 15, ſed & apud Menandrum. Eſt tamen origo Syriaca: חברה ſocia. Exſtat in Chaldaïco Exodi XI. 2. ſed uſus poſterior hoc nomen etiam ancillis honoratioribus tribuit, qualem hanc ſcriptor hic facit infrà XVI. 28.

34. ET REVERTENTES ABIERUNT] In Græco eſt: ἀποστρέψαντες ἐκ τῆς σκηνῆς, ab illo tentorio quod in ſuperiori domus parte Iudith ſibi feciſſe narratur ſuprà 4.

CAPUT IX.

1. ET INDUENS SE CILICIO POSUIT CINEREM SUPER CAPUT SUUM] In Græco malè ſcribitur: ἐπέθετο σποδὸν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, καὶ ἐγύμνωσεν ὃν ἐνεδιδύσκετο σάκκον. legendum, καὶ γυμνωσαμένη ἐνεδιδύσκετο σάκκον. & γυμνωσαμένη eſt, exutâ veſte, illâ nempe in qua ſenatores compellaverat.

ET PROSTERNENS SE DOMINO] In Græco tempus deſignatur: καὶ ἦν ἄρτι προσφερόμενον εἰς Ἱερουσαλὴμ εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ τὸ θυμίαμα.

2. QUI DEDISTI ILLI GLADIUM IN DEFENSIONEM ALIENIGENARUM] Defenſio eſt hîc punitio, ut in loco Tertulliani de Monogamia, quem modò produximus. εἰς ἐκδίκησιν ἀλλογενῶν, in Græco, id eſt, ad pœnam alienigenarum, vel vindictam in alienigenas. Non erat laudandum factum Simeonis, ſed Deus iuſtè punivit ſcortatorem.

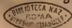
QUI VIOLATORES EXSTITERUNT IN COINQUINATIONE SUA] Legimus in Græco: οἳ ἔλυσαν μήτραν παρθένου εἰς μίασμα. ſed non eſt recepta locutio, λύειν μήτραν. ἀνοίγειν μήτραν dicunt Hebræi, qui Græcè ἑβραΐζουσι, idque de partu, non de concubitu. Prætereà, ſi is eſſet hic ſenſus, malè ſequeretur: καὶ ἐγύμνωσαν μηρὸν, id eſt, גלו ערוה. Omninò huius libri ſcriptor legerat ſcriptores ex Græcis, ut qui & Titanum & Gigantum meminerit infrà XVI. 8. & eorum exemplo ſcripſerat ἔλυσαν μίτραν, zonam virgineam ſolverant, ut Catullus loquitur. Muſæus de Leandro:

Ὁ δ᾽ αὐτίκα λύσατο μίτρην.

Quod ſequitur in Græco, οὐχ οὕτως ἔσται, ſignificat, *non ſic abibit.* Mox: καὶ τὴν στρωμνὴν αὐτῶν ᾐδέσατο τὴν ἀπατηθεῖσαν εἰς αἷμα; locutio eſt Poëtica; cubile enim deceptum dicitur ubi homines decepti erant.

5. OMNES ENIM VIÆ TUÆ PARATÆ SUNT] ἕτοιμοι, faciles tibi.

ET TUA IUDICIA IN TUA PROVIDENTIA POSUISTI] ἐν προγνώσει benè vertit: nam πρόγνωσις ſæpe non nudam prænotionem, ſed & directionem divinam ſignificat.

ET DEIICERE GLADIO CORNU ALTARIS TUI] Vide Exodi XXVII. 2. Levit. IV. 7. I. Reg. I. 50. Amos III. 14.

12. ET PERCUTIES EUM EX LABIIS CARITATIS MEÆ] Legit *ἐκ χειλέων ἀγάπης*, ubi nos non malè habemus, *χειλέων ἀπάτης.* quod melius congruit cum illis quæ in Græco præcesserunt, *τὴν στρωμνὴν τὴν ἀπατηλιστήν.* Sequitur in Græco: *θραῦσον αὐτῶν τὸ ἀνάστημα ἐν χειρὶ θηλείας*, ubi *ἀνάστημα* est status erectus, ut Zach. IX. 8. & infrà XII. 9.

CAPUT X.

2. ABSTULIT A SE CILICIUM] *περιείλετο τὸν σάκκον*, convolvit, ut rem seponendam.

ET UNXIT SE MYRRO OPTIMO] *μύρῳ παχεῖ. Adiicitur cinnamomo balaninum oleum, xylobalsamum, calamus, iuncus, balsami semina, myrrha, mel odoratum: unguentorum hoc crassissimum.* Plinius XIII. 1.

4. ET DISCRIMINAVIT CRINEM CAPITIS SUI] Latinè admodum. nam inde & discriminale in Latino Esaiæ & Isidoro. Ovidius:

Colligere incertos & in ordine ponere crines
Docta.

Et alibi:

Ponendis in mille modos præfecta capillis.

IMPOSUIT MITRAM SUPER CAPUT SUUM] Est hîc mitra capitis ornatus. Virgilius: *caput Græca redimita mitella.*

ET INDUIT SE VESTIMENTIS IUCUNDITATIS SUÆ] Quæ opposita vestimentis lugubribus.

INDUITQUE SANDALIA PEDIBUS SUIS] Ex melinis pellibus: ita enim mos erat diebus lætis.

ASSUMPSITQUE DEXTRALIOLA] In Græco distinctè: *τοὺς χλιδῶνας καὶ ψέλλια*, ut & in Græco, Esaiæ III. 19. *χλιδὼν* generale est nomen monilium; sed specialiter de iis dicitur monilibus quæ erant circa brachia. Itaque II. Sam. I. 10. ubi *χλιδῶνα* habent alij, *βραχιόλιον* posuit Aquila: & Athenæus ex veteri Poëta citat *χλιδῶνας ἀμφὶ βραχίοσι. ψέλλια* notum est esse armillas, quæ sunt *περὶ τοὺς καρπούς.*

ET LILIA] Hæc de collo videntur pependisse.

ET INAURES ET ANNULOS] De inauribus feminarum Orientis, vide Exod. XXII. 23. Oseæ II. 13. de annulis Esa. III. 21.

5. ET ASCOPERAM VINI] In Græco: *ἀσκοπυτίνην.* Meminit Pollux lib. X.

ET POLENTAM] *ἀλφίτων* in Græco. sic dicitur etiam quæ ex tritico est farina.

ET PALATHAS] *παλάθη* est ficuum massa, I. Sam. XXV. 18. XXX. 12. II. Regum IV. 2. XVI. 1. XX. 7. I. Par. XII. 40. Martialis:

Hæc tibi quæ torta venerunt condita meta,
Si maiora forent coctana, ficus erant.

ET PANEM ET CASEUM] Legit in Græco: *καὶ ἄρτων, καὶ τύρων*, pro quo nos habemus, *καὶ ἄρτων καθαρῶν.* Sequitur in Græco: *καὶ περιεδίπλωσε*

πάντα τὰ ἀγγεῖα ἑαυτῆς, καὶ ἐπέθηκεν ἐν αὐτῇ, id est, cætera vascula bene obvoluta imposuit in peram.

13. ITA UT NON CADAT VIR UNUS DE EXERCITU EIUS] In Græco: καὶ οὐ διαφωνήσει τῶν ἀνδρῶν αὐτοῦ σὰρξ μία, id est, non desiderabitur, quomodo διαφωνεῖν apud Hellenistas sumi diximus ad Exod. XXIV. 11.

QUI TAM DECORAS MULIERES HABENT, UT NON PRO HIS MERITÒ PUGNARE CONTRA EOS DEBEAMUS] Sic Græci apud Homerum, conspectâ Helenâ:

Οὐ νέμεσις Τρῶας τε καὶ ἐϋκνήμιδας Ἀχαιοὺς
Τοιῇδ' ἀμφὶ γυναικὶ πολὺν χρόνον ἄλγεα πάσχειν.
Αἰνῶς ἀθανάτῃσι θεῇς εἰς ὦπα ἔοικεν.

Additur hîc in Græco: οἱ ἐάσαντες δυνήσονται κατασοφίσασθαι πᾶσαν τὴν γῆν, nimirùm omnes perducere poterunt in suam amicitiam feminarum illecebris.

19. SEDENTEM IN CONOPÆO] ἐν τῷ κωνωπίῳ. Horatius:

Intérque signa, turpe, militaria
Sol aspicit Conopeum.

Alexandrinos maximè eo uti ait ibi Scholiastes.

CAPUT XI.

4. SUME VERBA ANCILLÆ TUÆ] In Græco additur: λάλησάτω ἡ παιδίσκη σου κατὰ πρόσωπόν σου, id est, audientiam verbis meis præbe.

PERFECTAM REM FACIET DOMINUS TECUM] Additur in Græco: καὶ οὐκ ἀποπεσεῖται ὁ κύριός μου τῶν ἐπιτηδευμάτων αὐτοῦ: non excides cogitatis: respondet enim ἐπιτήδευμα vocibus עצה · עלילה, & similibus.

8. UT MANDAVERIT PER PROPHETAS SUOS AD POPULUM, QUÒD TRADAT EUM PRO PECCATIS SUIS] *Significavit se traditurum.* Sequitur hîc in Græco: ἵνα μὴ γένηται ὁ κύριός μου ἔκβολος, καὶ ἄπρακτος. ubi ἔκβολος est qui de re sperata deiicitur. ὁ ἔξω βεβλημένος interpretantur Lexicographi.

11. DENIQUE HOC ORDINANT, UT INTERFICIANT PECORA SUA, ET BIBANT SANGUINEM EORUM] Quod haud dubiè lege vetitum. In Græco tamen nihil de sanguine; itaque pecora intellexit sues, & alia vetita.

12. HÆC COGITAVERUNT IMPENDERE] κεκρίκασιν ἐξαναλῶσαι, in Græco. Quid mirum, cùm & David id in fame fecerit? sed finguntur ista dicta, ut derelictos à Deo Iudæos crederet Holofernes, legis vim non intelligens. Additur mox in Græco: καὶ ἀπεστάλκασιν εἰς Ἱερουσαλήμ, ὅτι καὶ οἱ ἐκεῖ κατοικοῦντες ἐποίησαν ταῦτα, τοὺς μετακομίσοντας αὐτοῖς τὴν ἄφεσιν παρὰ τῆς γερουσίας. *Miserunt Ierusalem, ut si qui ibi habitant assensum præbuerint iis qui missi sunt ad referendum senatûs permissum, simul id renunciatum fuerit, effectum dent.* ὅτι pro si, & καὶ bis abundat. Synedrium LXX virorum

ius habebat δὲ ἐπιεικείας solvendi quædam legis vincula. Docet id Maimonides Ductore dubitantium, III. 41.

15. Et non latrabit vel unus canis contra te] Proverbiale, ut Exod. XI. 7.

16. Hæc mihi dicta sunt per providentiam Dei] Hinc apparet in Græco legendum: κατὰ πρόγνωσιν θεοῦ, non κατὰ πρόγνωσίν μου. Vide suprà IX. 5.

18. Placuerunt autem omnia verba hæc coram Holopherne] Græcè: ἐναντίον Ὀλοφέρνου. Hebraïsmus לפני, vel על־פני, post verba placendi significatum habentia.

19. Non est talis mulier super terram] In Græco: ἀπ' ἄκρου ἕως τῆς γῆς. De hoc loquendi genere vide quæ ad Matt. XXIV. 31.

CAPUT XII.

2. Ne veniat super me offensio] ἵνα μὴ γένηται σκάνδαλον: id est, ne hoc mihi causa sit ruinæ.

7. Et baptizabat se in fonte aquæ] In illo fonte cuius mentio suprà in Græco, VII. 3. Lotio hæc non ex lege erat, sed ex speciali quorundam cura, ubi se precibus parabant. Nam sic & LXX senes ait Aristeas ablutos antequam se sacræ lectioni darent. Potuit accedere & metus à contactu alienigenarum, ut Marci VII. 4. ubi dicta vide.

10. Et dixerat ad Vagao eunuchum suum] Græci hîc & infrà Βαγώα. Plinius ita vocari Babylone ait spadones XIII. 4. Ovidius Amorum II. 2.

Quem penes est dominam servandi cura Bagoë.

Et communiter sumitur Βαγώας in additamentis ad Esther. III. 6. Curtius ut proprium ponit libro VI, *Bagoa singulari specie spado.* ut & Plutarchus in Moralibus. Idem Plutarchus alterius Bagoæ meminit in libro de Fortuna Alexandri, qui Darium ad regnum provexerit, de quo & Curtius: *In sedem Cyri beneficio Bagoæ castrati hominis admissus.* Alterius etiam in Eunucho Lucianus.

14. Omne quod erit ante oculos eius bonum et optimum faciam] Legit ἄριστον, ubi in Græco est, ἀρεστόν. πᾶν ὃ ἔσται ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ ἀρεστὸν ποιήσω. Loquendi genus simile ei quod suprà XI. 18.

CAPUT XIII.

6. Et labiorum motu in silentio dicens] Mos enim Hebræis est, etiam cùm silentium in precibus servant, labra tamen movere, quòd nimis frigidas putent preces in solo cogitatu. Vide 1. Sam. I. 13.

7. Ut, sicut promisisti, Ierusalem civitatem tuam erigas] In Græco: εἰς ὕψωμα Ἱερουσαλήμ, ad sublimandam urbem Hie-

Hierosolyma. Sequitur in Græco : καὶ ποιῆσαι τὰ ἐπιτηδεύματά μου. De qua voce vide suprà XI. 4.

9. ET ABSTULIT CONOPÆUM] Vide suprà V. 19.

14. VOCAVERUNT PRESBYTEROS CIVITATIS] De quibus suprà VI. 10.

24. UT NON RECEDAT LAUS TUA DE ORE HOMINUM] In Græco: οὐκ ἀποστήσεται ἡ ἐλπίς σου ἀπὸ καρδίας ἀνθρώπων, id est, memoria fiduciæ quam in Deo habuisti.

26. ET DIXIT OMNIS POPULUS, FIAT, FIAT] γένοιτο, γένοιτο. Hebraïcè, אמן אמן. sic & infrà XV. 12. Vide quæ dicta ad Matth. V. 18. Quæ in Latino sequuntur hoc capite, ea in Græco sunt in capite sequenti.

30. ET ADORAVIT EAM] Humiliter salutavit. Ita enim usurpari solere Græcum προσκυνεῖν, Latinum adorare, diximus ad Decalogum.

CAPUT XIV.

2. SED QUASI IMPETUM FACIENTES, TUNC EXPLORATORES NECESSE EST UT FUGIANT] In Græco: καὶ δώσετε ἀρχηγὸν ἐπ' αὐτοὺς, ὡς καταβαίνοντες εἰς τὸ πεδίον εἰς τὴν προφυλακὴν υἱῶν Ἀσσούρ. προφυλακή, quos hic interpres vertit *exploratores*, magis propriè dicere poterat *procubitores*: ita enim ex antiquis scriptoribus Festus: excubitores eosdem dixit Cæsar, belli Gallici libro VII. Sunt autem ij qui extra castra excubant, ut, si quid periculi intelligant, id nuntient.

6. ET OMNIS SUCCESSIO GENERIS EIUS USQUE IN HODIERNUM DIEM] Ostenditur magnus Ammonitæ fervor pro lege Dei, quòd populo satis contemto se aggregaverit, in quo ipse posterique eius nihil aliud quàm Dei favorem sperare poterant, ab honoribus & connubiis exclusi. Vide Deuteron. XXIII. 3. In Græco est : καὶ προσετέθη εἰς τὸν οἶκον Ἰσραὴλ ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης, locutione Hebræis familiari, quæ posteritatem omnem nomine primi parentis comprehendit, quasi una persona essent.

14. ET ELEVANS EUM, VIDENSQUE CADAVER IACERE SUPER TERRAM] In Græco: καὶ εὗρεν αὐτὸν ἐπὶ τῆς χελωνίδος ἐρριμμένον νεκρόν. Est autem χελωνὶς οὐδὸς τῆς θύρας τῆς σκηνῆς, ut nos docent Suidas, & Hesychius, apud quem malè ὁδός. Nimirùm ponitur Iudith non in lecto reliquisse corpus Holophernis, sed proiecisse in solum & quidem longius à lecto. Vide suprà XIII. 9: ubi in Græco : καὶ ἀπεκύλισε τὸ σῶμα αὐτοῦ ἀπὸ τῆς στρωμνῆς.

CAPUT XV.

1. FUGIT MENS] ἐξέστησαν. Quasi extra se fuêre ex admiratione. Frequens vox apud interpretes veteris Testamenti, & in novo, ut Matth. XII. 23. Marci II. 12. V. 42. VI. 5. & alibi.

2. ITA UT NULLUS LOQUERETUR CUM PROXIMO SUO] In

Græco: καὶ οὐκ ἦν ἄνθρωπος μένων κατὰ πρόσωπον ἔτι τοῦ πλησίον αὐτοῦ. Sibi quisque consulebat.

Et semitas collium] In Græco additur: κύκλῳ Βετυλούα. circum Bethuliam. Idem loquendi genus Matth. VI. 36. Luc. IX. 12. Rom. 15. 17. sic vertitur הקיף, Ios. VI. 3. סביב plurimis in locis. Est alioqui vox κύκλῳ in hoc sensu etiam purioribus Græcis usurpata, ut Aristophani, Xenophonti, Aristoteli.

Sed inclinato capite] Legit ἐκκλιθέντες. sed meliùs nos habemus, ἐκχυθέντες, id est, effusa fuga.

5. Misit itaque Ozias nuntios per omnes civitates et regiones Israel] Uberiùs in Græco: εἰς Βετομασθαὶμ καὶ Βηβαὶ καὶ Χωβαὶ, καὶ Χωλὰ, καὶ εἰς πᾶν ὅριον Ισραήλ. Quod hîc scribitur Betomasthaim idem est quod suprà IV. 3, Βητομασθαίμ, nempe בית־שבש, ut ibi dictum. Et Chobaï idem quod suprà IV. 3, Χωβὰ, id est, ut ibi coniecimus, Chocheba. Χωλὰ idem esse videtur quod suprà I. 9, in Græco: Χελλοῦς, & II. 13, Χελλών; Cholle in Palmyrene, ut illis locis diximus.

8. Hi verò qui victores reversi sunt] In Græco: οἱ δὲ υἱοὶ Ισραὴλ ἀναστρέψαντες ἀπὸ τῆς κοπῆς. Sic scriptor ad Hebræos VII. 1. ὁ συναντήσας Ἀβραὰμ ὑποστρέφοντι ἀπὸ τῆς κοπῆς τῶν βασιλέων. In eadem historia Gen. XIV. 17. ὑποστρέψαι αὐτὸν ἀπὸ τῆς κοπῆς, ubi in Hebræo הכות, ut & Iosue X. 20. alibi sic vertitur נגף, ut Deuteronom. XXVIII. 25.

9. Cum universis presbyteris suis] In Græco: καὶ ἡ γερουσία τῶν υἱῶν Ισραήλ, id est, senatus LXX virorum, ut suprà XI. 12. sic & II. Maccab. I. 10. & non longè ab initio III. Maccab. & Act. V. 21.

Ut videret Iudith] In Græco est ampliùs: ἦλθον τοῦ θεάσασθαι τὰ ἀγαθὰ ἃ ἐποίησεν ὁ θεὸς τῷ Ισραήλ, id est, ut certi fierent de rebus actis.

14. Dederunt Iudith in auro et argento, et vestibus et gemmis] Nempe ἐξαίρετα, ut de præda Troiana agens loquitur Euripides.

16. Cum mulieribus et virginibus] In Græco hoc ampliùs: καὶ ἐποίησαν αὐτῇ χορὸν ἐξ αὐτῶν, id est, in honorem ipsius choreas duxêre more Iudaïco. I. Sam. XVIII. 6. Est & in Græco: καὶ ἔλαβε θύρσους ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῆς. Thyrsus ex Hebræo תרזה, Esaiæ XLIV. 14. Vocantur sic rami frondosi, qui distinguuntur à ramis fructiferis, II. Macc. X. 7. Utrique in usu Iudæis lætis temporibus, ut apparet Exod. XXIII. 40. Tacitus de sacerdotibus Iudæis: *tibiis tympanisque concinebant, hedera vestiebantur.* Θυρσοφορίαν Iudæorum celebrat Plutarchus in Symposiacis, ubi & tubarum & tympanorum mentio. Sequitur in Græco: ἐστεφανώσαν τὴν ἐλαίαν αὐτῇ. & mox: μετὰ στεφάνων καὶ ὕμνων. Coronas in lætitia gestare mos non aliarum tantùm gentium, sed & Iudæorum. Vide Prov. I. 9. IV. 7. Sirach. VII. 50. Olea verò imprimis amata Hebræis, quòd & frondem ferat & fructum, & quidem talem unde ungantur reges & sacerdotes.

CAPUT XVI.

2. IN TYMPANIS] Quotum usum apud Iudæos etiam Tacitus observat, ut iam diximus.

3. QUI POSUIT CASTRA SUA IN MEDIO POPULI SUI] In Græco: εἰς παρεμβολὰς ἐν μέσῳ λαοῦ, id est, Deus populo suo est vice castrorum. Sed videtur Latinus interpres legisse θείς.

5. AB AQUILONE] Eo ad Iudæam situ, qui aliquid habet à Septentrione, aliquid ab ortu.

8. NEC FILII TITAN] Vide quæ diximus suprà IX. 2.

9. IN EXULTATIONE FILIORUM ISRAEL] In Græco: εἰς ὕψος τῶν πονούντων Ἰσραήλ, ubi rectiùs legas ἐν Ἰσραήλ.

10. UNXIT FACIEM] Suprà X. 3.

14. FILII PUELLARUM] Modò geniti, ex novis nuptis.

16. ADONAI DOMINE] In Græco: κύριε. Sed ita Hebræi Hellenistæ semper ubi in Hebræo scribitur יהוה, & legitur Adonai.

17. DIXISTI, ET FACTA SUNT: MISISTI SPIRITUM TUUM, ET CREATA SUNT] In Græco: καὶ ᾠκοδόμησε. Ipse spiritus mundum è rudi materia exstruxit. Sumpta hæc ex Psal. XXXIII. 6.

ANTE FACIEM TUAM] Te adventante.

20. IN DIE IUDICII] Cùm tempus venerit quod Deo aptum videbitur pœnis exigendis.

21. DABIT IGNEM ET VERMES IN CARNES EORUM, UT URANTUR, ET SENTIANT USQUE IN SEMPITERNUM] In Græco: δοῦναι πῦρ καὶ σκώληκας εἰς σάρκας αὐτῶν καὶ κλαύσονται ἐν αἰσθήσει ἕως αἰῶνος, id est, diu. Morbis eos vexabit diuturnis, qualis est febris ἑκτική, & verminatio. Hæc addita videntur post mortem Antiochi. Nam de eo scriptor II. Macc. ὥστε ἐκ τοῦ σώματος τοῦ δυσσεβοῦς σκώληκας ἀναζεῖν, καὶ ζῶντος ἐν ὀδύναις, καὶ ἀλγηδόσι τὰς σάρκας αὐτοῦ διαπίπτειν. Vide Es. XXXVIII.
22. Sensum autem μυστικώτερον, quem ista habeant, disci poterit ex Marc. IX. 44. & ibi annotatis. Vide & quæ ad finem Esaiæ.

23. UNIVERSA VASA BELLICA] Id est, arma, τὰ σκεύη.

OBTULIT IN ANATHEMA OBLIVIONIS] Minimè verò. Imò *oblationis*: id est, suspendit in Templo. Sic vox ἀναθημάτων sumitur, Luc. XXI. 5.

24. ERAT AUTEM POPULUS IUCUNDUS SECUNDUM FACIEM SANCTORUM] In Græco: καὶ ἦν ὁ λαὸς εὐφραινόμενος εἰς Ἱερουσαλὴμ κατὰ πρόσωπον ἁγίων, id est, in subdialibus illis Templum in conspectu habentibus. Ita vox ἅγια sumitur suprà VIII. 17. & IX. 5.

26. CASTITAS ADIUNCTA] Vide Lucam II. 37. & ibi dicta.

27. ERAT AUTEM DIEBUS FESTIS PROCEDENS] Ut Paschate. Vide I. Sam. I. 3. Luc. II. 41.

28. ET DIMISIT ABRAM SUAM LIBERAM] Vide quæ diximus suprà VIII. 26.

ET SEPULTA EST AC DEFUNCTA CUM VIRO SUO] In Græ-

co: καὶ ἔθαψαν αὐτὴν ἐν τῷ σπηλαίῳ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς Μανασσῆ. In ſpecubus, Iudæorum ſepulchra, Ioan. XI. 38. Multos coniuges cum coniugibus ſuis ſepeliri voluiſſe ex inſcriptionibus appatet.

29. DIEBUS SEPTEM] Quod tempus frequentatum in luctu propinquorum. Sirach. XXII. 13. Sequitur in Græco; διεῖλε τὰ ὑπάρχοντα αὐτῆς πρὸ τοῦ ἀποθανεῖν αὐτὴν πᾶσι τοῖς ἔγγιστα τοῦ γένους αὐτῆς. Reliquit bona quæ habebat partim propinquis mariti à quo bona acceperat, ut gratiam ei redderet in iis qui ipſi viro cariſſimi fuerant, partim iis quos ipſa cariſſimos ob ſui ſanguinis propinquitatem habebat. Omnia officia explevit, tum in reddenda gratia, tum in conferendo beneficio. Vide quæ diximus libro II. de Iure Belli VII. 9. 10.

31. DIES AUTEM VICTORIÆ EIUS FESTIVITATIS AB HEBRÆIS IN NUMERO SANCTORUM DIERUM ACCIPITUR ET COLITUR A IUDÆIS IN PRÆSENTEM DIEM] Nempe dies ἐγκαινίων, ſive φώτων: de quo vide dicta ad Ioan. X. 22. Hoc firmat ea quæ diximus ad huius libri initium. Nam alioqui Iudithæ diem fruſtrà apud Iudæos quæras.

AD ESTHERIS ADDITAMENTA.

ET hæc, & Baruchi sub nomine liber, & hymnus trium amicorum Danielis, rhetorica sunt exercitia piorum Hellenistarum, qui ornandis veris historiis ea scripsêre quæ illis temporibus probabiliter fieri, dici, aut scribi potuerant, quales & in Maccabaïcis epistolæ sunt nonnullæ. Hæc libris addita, aut iniecta, quia nihil mali continebant auctoritatem cum tempore acceperunt. Hæc additamenta videntur esse opus Proselyti.

CAPUT X.

5. NEC EORUM QUICQUAM IRRITUM FUIT] In Græco: οὐδὲ γὰρ παρῆλθεν ἀπ' αὐτῶν λόγος, ubi λόγος est res vel minima, דבר. παρελθεῖν autem est, eventu carere, ut Matth. v. 18.

6. PARVUS FONS QUI CREVIT IN FLUVIUM ET IN LUCEM, SOLEMQUE CONVERSUS EST, ET IN AQUAS PLURIMAS REDUNDAVIT, ESTHER EST, QUAM REX ACCEPIT UXOREM, ET VOLUIT ESSE REGINAM] Flumen terram irrigans, vitam hominis significat: exundans verò, gaudium, ex Ægyptiorum disciplina, referente Achmete: sol verò, eodem teste, regem significat.

7. DUO AUTEM DRACONES: EGO SUM ET AMAN] Idem Achmetes: οἱ ὄφεις καθ' ὅλου εἰς ἐχθροὺς ἀναλόγως κρίνονται.

9. ET FECIT SIGNA MAGNA ATQUE PORTENTA INTER GENTES] τὰ σημεῖα καὶ τὰ τέρατα τὰ μεγάλα. Sic vocantur non tantùm quæ rerum naturam immutant, sed & ea quæ subitam atque miram habent rerum περιπέτειαν.

10. ET DUAS SORTES ESSE PRÆCEPIT, UNAM POPULI DEI, ET ALTERAM CUNCTARUM GENTIUM] Allusio ad factum Amani, unde dies Purim nomen accepit, Esth. III. 7. Sicut Aman fecit sortes, ita Deus sortes duas habet dispositas, exitij pro gentibus aliis, salutis pro Iudæis: sed eas suis temporibus dispensat. Non dissimile illud Homeri:

> Καὶ τότε δὴ χρύσεια πατὴρ ἐτίταινε τάλαντα.
> Ἐν δ' ἐτίθει δύο κῆρε τανηλεγέος θανάτοιο,
> Τὴν μὲν Ἀχιλλῆος, τὴν δ' Ἕκτορος ἱπποδάμοιο.

Ἕλκε δὲ μέσσα λαβών, ῥέπε δ' Ἕκτορος αἴσιμον ἦμαρ.

12. ET MISERTUS EST HÆREDITATIS SUÆ] in Græco: καὶ ἐδικαίωσε τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ, id eſt, approbavit populi ſui cauſam ut religionem ſequentis à Deo traditam.

13. IN MENSE ADAR QUARTA DECIMA ET QUINTA DECIMA DIE EIUSDEM MENSIS] Quæ Μαρδοχαϊκὴ ἡμέρα. II. Macc. 15. 37. vulgò dies פרים, id eſt, ſortium, olim etiam Amanea, ut diximus ad Eſth. III. 7. Diſcimus autem & hinc & ex Maccabaïca hiſtoria, præter feſtos dies à Deo inſtitutos, aliquos potuiſſe inſtitui à populo. Vide ad Ioan. X. 22.

CAPUT XI.

1. REGNANTIBUS PTOLEMÆO ET CLEOPATRA] Dubitatur quis hic fuerit Ptolemæus: nam & nomen id commune Ægypti regibus, & Cleopatras uxores multi habuerunt. Accedo de Philadelpho hæc accipientibus.

HANC EPISTOLAM PHURIM] In Græcis multis Φρουραί: ſed legendum Φουραί, פרי, quod idem eſt cum פרים. Diximus ad Eſth III. 6. & epiſtolæ nomine intelligi totam hiſtoriam à Mardochæo ſcriptam tranſmiſſámque ad Iudæos qui in Ægypto erant. Inde allatum exemplar à Doſitheo, verſúmque in linguam Græcam à Lyſimacho. Hanc verſionem ſecuti LXX, annotationem hanc in fine libri ſui poſuêre. Cætera quæ leguntur, cum his non cohærent, ſed, pariter cum iis quæ deinde ſequentur, additamenta ſunt ſeorſim poſita. quod & Hieronymus nos docet.

2. FILIUS IAÏRI] Vide Eſth. II. 5.

DUO DRACONES] Vide X. 7.

CAPUT XII.

1. CUM BAGATHA ET THARA] Vide II. 21.

6. BUGÆUS] Βουγαῖος idem eſt quod Βαγώης. de qua voce vide Iudith. XII. 11. propriè ita dicti eunuchi: ſed cœpit vox proferri latiùs ad aulicos omnes. Sic & vox eunuchorum uſurpatur in Latina verſione, Eſth. I. 8. VIII. 9.

CAPUT XIII.

4. POPULUM ESSE DISPERSUM QUI NOVIS UTERETUR LEGIBUS, ET CONTRA OMNIUM GENTIUM CONSUETUDINEM FACIENS, REGUM IUSSA CONTEMNERET] Sumptum ex verbis Amani, Eſth. III 8. ubi dicta vide.

6. QUARTA DECIMA DIE DUODECIMI MENSIS] Imò *decima tertia*. Eſth. IX. 1. & in his ipſis additamentis XVI. 20. Error ex numerorum notis ortus.

14. SED TIMUI NE HONOREM DEI MEI TRANSFERREM AD HOMINEM, ET NE QUENQUAM ADORAREM EXCEPTO DEO MEO] Qui hæc addiderunt, ad Græcum potiùs morem, quàm ad Iudaïcum respexêre. Nam apud Iudæos nulla erat, quamvis submissa, corporis flexio Deo soli reservata: neque reges tantùm, sed & regibus minores solebant apud eos προσκυνεῖσθαι. Apud Græcos mos erat alius.

16. SORTI ET FUNICULO TUO] Funiculo enim dividebatur terra in partes; ipsæ deinde partes sorte assignabantur. Hinc & funiculus & sors pro re cuiusque propria.

CAPUT XIV.

2. CINERE ET STERCORE IMPLEVIT CAPUT] Id est, luto. Iob. XXX. 19. Ezech. XXVII. 30.

CRINIUM LACERATIONE COMPLEVIT] In Græco: ἔπλησε στρεπτῶν τριχῶν αὐτῆς, id est, tortilibus suis crinibus, cincinnis nimirum quos sibi evulserat.

4. PERICULUM MEUM IN MANIBUS MEIS EST] μετωνυμία, periculum, id est, vita periclitans. In manibus dicitur esse id quod facilè elabi potest. Psal. CXIX. 109.

7. COLUIMUS ENIM DEOS EORUM] Maiores nostri ante tempora Nabuchodonosori. Liberi sibi tribuunt quæ sunt parentum, quasi una essent persona.

8. ROBUR MANUUM SUARUM IDOLORUM POTENTIÆ DEPUTANTES] In Græco: ἔθηκας, (sed Latinus legit ἔθηκαν melius) τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τὰς χεῖρας τῶν εἰδώλων αὐτῶν. Sicut homines societatem contrahunt manibus iunctis, Levit. V. 21. Ierem. L 15. I. Macc. XI. 50: pari modo ipsi diis se obstrinxêre manus simulacrorum tangendo.

ATQUE EXTINGUERE GLORIAM TEMPLI ET ALTARIS TUI] Quæ scilicet antecedentium Persarum regum beneficio erant restituta.

10. ET LAUDENT IDOLORUM FORTITUDINEM] Bene sensum expressit. In Græco est: εἰς ἀρετὰς ματαίων. Μάταια, sunt idola, Zach. XI. 17. & alibi. ἀρεταὶ verò hîc sunt vires. Ita id nomen sumitur Abac. III. 3. Zach. VI. 13. I. Pet. I. 3.

11. HIS QUI NON SUNT] In Græco: τοῖς μὴ οὖσι, id est, diis non veris, sed falsis. I. Cor. VIII. 4: collato loco Gal. IV. 8.

ET EUM QUI IN NOS COEPIT SÆVIRE DISPERDE] τὸν δὲ ἀρξάμενον ἐφ' ἡμᾶς παραδειγμάτισον, eum qui prior nos lacessivit exemplum fac. Est id verbum in Græca versione, Num. XXV. 4. Ier. XIII. 22. Matth. I. 19. pro quo τιθέναι εἰς παράδειγμα dicitur Nehem. III. 6.

13 ET IN CONSPECTU LEONIS] Id est, regis, ut II. Tim. IV. 17. Vide quæ allata à nobis ad locum Apocalypseos XVII. 10. & in appendice ad eundem locum.

16. TU SCIS NECESSITATEM MEAM] Miseriam. sic ἀνάγκη su-

mitur Tob. III. 6. Baruch. VI. 37. & in III. Macc. & Luc. XXI. 23.

QUOD ABOMINER SIGNUM SUPERBIÆ] ὑπερηφανία medium habet ſenſum, ut patet Amoſ. VIII. 7. hîc magnificentiam ſignificat. eius ſignum diadema, de quo Eſth. II. 17. Hæc, ut & de trinoctij continentia apud Tobiam, videntur à Chriſtiano aliquo addita.

QUASI PANNUM MENSTRUATÆ] Rem aſpectu fœdam. Eſa. LXIV. 6, in Græco & Latino.

17. ET NON BIBERIM VINUM LIBAMINUM] Quod diis gentium conſecratum erat, parte eius libatâ. Virgilius: *Libabant pateras Baccho.* Vide Dan. I. 8. Hebræi id vocant יין נסך. Eius eadem ratio quæ τῶν εἰδωλοθύτων.

CAPUT XV.

11. HIS VERBIS BLANDIEBATUR] Bene expreſſit Helleniſticum illud, παρεκάλει αὐτὴν λόγοις εἰρηνικοῖς, ut I. Macc. I. 31. V. 18. VI. 10. 27. X. 3. 47. Reſpondet Hebræo, מנות, ut Ier. XII. 6. & שלום, Mich. VII. 3. & Ieremiæ. IX. 8.

12. EGO SUM FRATER TUUS] Quaſi frater. Ita te amo, quaſi ſanguine eſſem proximus. Vide Cant. VIII. 1.

13. NON ENIM PRO TE, SED PRO OMNIBUS LEX HÆC CONSTITUTA EST] In Græco: κοινὸν δὲ πρόσταγμα ἡμῶν ἐστι, quaſi dicat, omnia nobis ſunt communia, etiam edicta quæ facio, quaſi tua habenda ſunt, non ut in te ſcripta. Auguſta licèt legibus ſoluta non eſt, principes tamen eadem illi privilegia tribuunt, quæ ipſi habent, ait Ulpianus L. Princeps. D. de Legibus.

16. VIDI TE DOMINE UT ANGELUM DEI] Loquendi genus Hebraïcum, quod modò ad bonitatem refertur, ut I. Sam. XXIX. 19. modò ad ſapientiam, ut II. Sam. XXIII. 17. modò ad poteſtatem, ut II. Sam. XIX. 27. hîc verò ad maieſtatem.

CAPUT XVI.

1. REX MAGNUS ARTAXERXES] Floridus eſt huius epiſtolæ character, & hominem Græcum redolet, Macedonibus, ut videtur, minùs amicum.

AB INDIA USQUE AD ÆTHIOPIAM] Et Indorum & Æthiopum quoſdam ſub Perſico fuiſſe imperio diſcimus ex Herodoto Thalia.

2. IN IPSOS QUI DEDERUNT MOLIUNTUR INSIDIAS] In Græco: τοῖς ἑαυτῶν εὐεργέταις ἐπιχειροῦσι μηχανᾶσθαι. Εὐεργέται titulus regum & imperatorum, ut oſtendimus ad Luc. XXII. 25. reſpondet Hebræo נדיבים, quod propriè ſignificat εὐεργέτας, ſed ἄρχοντες verti ſolet, ex uſu frequente vocis.

5. UT EOS QUI CREDITA SIBI OFFICIA DILIGENTER OBSERVANT, ET ITA CUNCTA AGUNT, UT OMNIUM LAUDE

DI-

DIGNI SINT, MENDACIORUM CUNICULIS CONENTUR SUBVERTERE] Græca hîc lectió sincera non est: πολλάκις δὲ καὶ πολλοὺς τῶν ἐπ' ἐξουσίαις τεταγμένων, τῶν πιστευθέντων χειρίζειν φίλων τὰ πράγματα παραμυθία μετόχους αἱμάτων ἀθῴων καταστήσασα, περιέβαλε συμφοραῖς ἀνηκέστοις, τῷ τῆς κακοηθείας ψευδεῖ παραλογισμῷ παραλογισαμένων τὴν τῶν ἐπικρατούντων ἀκέραιον εὐγνωμοσύνην. Legendum enim videtur: ἀθυμία μετοχῆς αἷμα τὸ ἀθῷον καταστήσασα. Deinde παραλογισαμένη. *Sæpe viros in magnis potestatibus constitutos, & quibus credita sunt amicorum negotia, desperatio* paris honoris, *reperto sanguine innocente*, (id est, falso crimine) *in gravissimas calamitates induit, pravi ingenij circumventione mendaci decipiens simplicem dominantium bonitatem.* ἀθυμία μετοχῆς, id est, alij qui desperant se talium honorum participes posse fieri. Abstractum, ut dici solet, pro concreto. Αἷμα ἀθῷον, per metonymiam calumniam capitalem significat, Deuteronom. XXVII. 25. Ierem. II. 34.

7. QUÆ RES ET EX VETERIBUS PROBATUR HISTORIIS] In Græco: σκοπεῖν δὲ ἔξεστιν οὐ τοσοῦτον ἐκ τῶν παλαιοτέρων ἱστοριῶν ὡς παρεδώκαμεν: ubi omninò legendum παρεδόθημεν, tradita accepimus. Solent enim Græci formare passiva etiam eo sensu quem activa cum dativo habent: sic φθονοῦμαι dicunt Græci, quod Horatius Latinè imitatus dixit, invideor. Ita παρεδόθημεν est, traditum accepimus, קבלנו.

10. IN ANIMO ET GENTE MACEDO] In Estheris libro dicitur fuisse de stirpe Agag, ac proinde Amalecita, ut ibi diximus.

Πόρρω δὲ Μυσῶν καὶ Φρυγῶν ὁρίσματα.

Id est, Macedonum & Amalecitarum. Non ausim affirmare scriptum fuisse Ἀμαληκιτῶν, & infrà 9. Ἀμαληκίτης. Illud certum est, Persis parum notos fuisse Macedones Estheris tempore.

15. IUSTIS UTENTES LEGIBUS] Sunt sanè tales Mosis leges, etiam Strabone teste, & multa inde sumsêre Phœnices, à Phœnicibus Attici, ab Atticis Romani. Bene Iosephus altero contra Appionem: οἶμαι δ' ἔσεσθαι φανερόν, ὅτι καὶ πρὸς εὐσέβειαν, ἔτι δὲ καὶ πρὸς δικαιοσύνην, καὶ τὴν ἐν τοῖς πόνοις καρτερίαν, καὶ θανάτου περιφρόνησιν, ἄριστα κειμένους ἔχομεν τοὺς νόμους.

16. ET FILIUS ALTISSIMI, ET MAXIMI, SEMPERQUE VIVENTIS DEI] Hoc dicere meliùs convenit Græco proselyto, quàm regi Persæ.

18. ET OMNIS COGNATIO EIUS] In Græco sunt: τῇ πανοικίᾳ. est & vox apud Herodotum aliquoties. Usurpant & LXX, Genes. L. 22. Hic mos diu mansit Persis. Ammianus libro XXIII leges Persarum describens, illas etiam memorat, per quas ob noxam unius omnis propinquitas peribat.

19. UT LICEAT IUDÆIS UTI LEGIBUS SUIS] Id est, ut ob ritus quos habent proprios nemo illis molestiam exhibeat. Sic Antiochus Magnus Iudæis, si qui in Babyloniam migrare vellent, concedit νόμοις χρῆσθαι τοῖς ἰδίοις. Iosephus Antiq. XII. 3. Agrippa Cæsaris Augusti nomine Iudæis in Ionia concedit: ἐν τοῖς οἰκείοις διατελεῖν ἔθεσι. Iosephus XVI. 5.

22. INTER CÆTEROS FESTOS DIES] In Græco: ἐν ταῖς ἐπωνύμοις ὑμῶν ἑορταῖς. puto ſcriptum fuiſſe olim, ἐν ταῖς ἐπωνύμοις κλήρων ἑορταῖς, id eſt, in feſto quod à ſortibus Purim nominatur.

24. UT NON SOLUM HOMINIBUS, SED ETIAM BESTIIS INVIA SIT] Loquendi genus frequens apud Prophetas. Ierem. IX. 10. XII. 4. XXXII. 43. XXXIII. 10. XXXVI. 29. L. 3. 62. Ezec. XIV. 13. 17. XVI. 21. XXV. 13. XXIX. 8. 11. XXXII. 13. Soph. I. 3.

IN LIBRUM
SAPIENTIÆ SOLOMONIS.

EST hoc opus Hebræi hominis, complectens hortamenta ad ſapientiam, qualia Solomon, rex ſapientiſſimus, dictare potuiſſet. Vixit, qui hoc fecit, poſt tempora Eſdræ, ante tempora Simeonis Pontificis, ideóque præponitur libro Sirachidæ. Eum librum nactus Chriſtianus aliquis Græcè non indoctus in Græcum vertit, libero nec ineleganti dicendi genere, & Chriſtiana quædam commodis locis addidit, quod & libro Sirachidæ, quem dixi, evênit, ſed in Latino huic magis quàm in ipſo Græco: non quòd neſciam poſt Eſdram explicatiùs proponi cœpiſſe patientiam piorum, iudicium univerſale, vitam æternam, ſupplicia gehennæ, ſed quia locutiones quædam magis Evangelium ſapiunt, quàm vetuſtiora tempora.

CAPUT I.

1. SENTITE DE DOMINO IN BONITATE] ἐν ἀγαθότητι. Hebraïſmus pro *bene ſentire*. credite omniſcium, omnipotentem, iuſtum, bonum.

2. QUI NON TENTANT DEUM] Tentare Deum hîc dicuntur qui Deo non confidunt.

PROBATA AUTEM VIRTUS CORRIPIT INSIPIENTES] Potentia autem Dei, experimentum ſui dans, ſtultos convincit: ſtultos, id eſt, providentiam negantes, ut Pſal. XIV. 1.

5. SANCTUS ENIM SPIRITUS DISCIPLINÆ] Multas admodum ſignificationes habet in Hebræo רוח, quod Græcè πνεῦμα, Latinè ſpiritus vertitur. Hoc loco, ut verſus ſequens oſtendit, & alij infrà VII. 7. & IX. 6. 18, ipſa illa animi conſtitutio, quæ ſapientia dicitur, vocatur πνεῦμα, quomodo πνεῦμα πρᾳότητος dicitur I. Cor. IV. 1. Gal. III. 2. Clemens Alexandrinus libro de Prophetia, πνεῦματα appellat τὰς ποιότητας τῆς ψυχῆς.

6. RENUM ILLIUS TESTIS EST DEUS] Id eſt, cupiditatum, quas renum nomine ſignificant Hebræi. Pſalm. VII. 10. Ierem. XI. 20. XVII. 10. XX. 12.

7. QUONIAM SPIRITUS DOMINI REPLEVIT ORBEM TERRARUM] Sicut hominis ſpiritus per omne corpus hominis ſe exten-

dit, ita Dei ſpiritus per orbem univerſum: ac proinde ſicut hominis ſpiritus ſentit ſi qua pars doleat, ita Dei ſpiritus ea quæ in mundo aguntur. Athenagoras: διὰ τοῦ πνεύματος πάντα συνέχεται, qui & hoc πνεῦμα διὰ τῆς ὕλης διῆκον, vocat ἔλαττον τοῦ θειοτέρου πνεύματος θεοῦ. Theophilus Antiochenus: ἡ πᾶσα κτίσις περιέχεται ὑπὸ πνεύματος θεοῦ, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ περιέχον σὺν τῇ κτίσει περιέχεται ὑπὸ τῆς χειρὸς θεοῦ. Clementi hic ſpiritus dicitur, ὁ διήκων πνευματικὸς τόνος. Contra Marcionem libro IV. diſputans Tertullianus ait: *A quo ſpiritum ſanctum poſtulem? à quo nec mundialis ſpiritus præſtatur?*

ET HOC QUOD CONTINET OMNIA, SCIENTIAM HABET VOCIS] τὸ συνέχον τὰ πάντα, γνῶσιν ἔχει φωνῆς. Philemon:

——ὁ δὲ παρὼν ἀπανταχοῦ
Πάντ' ἐξ ἀνάγκης οἶδε πανταχοῦ παρών.

8. NEQUE PRÆTERIBIT ILLUM CORRIPIENS IUDICIUM] οὐδὲ μὴ παρελεύσεται αὐτὸν ἐλέγχουσα ἡ Δίκη. Euripides:

Οὔτοι προσελθοῦσ' ἡ Δίκη σε πώποτε
Παίσει πρὸς ἧπαρ, οὐδὲ τὸν ἄλλον βροτῶν
Τὸν ἄδικον, ἀλλὰ σῖγα καὶ βραδεῖ ποδὶ
Στείχουσα μάρψει τοὺς κακοὺς ἀεὶ βροτῶν.

9. IN COGITATIONIBUS ENIM IMPII INTERROGATIO ERIT] Id eſt: inquiret Deus etiam in cogitata. Vox διαβούλιον eſt apud Polybium, apud Interpretes Veteris Teſtamenti ſæpe.

10. AURIS ZELI AUDIT OMNIA] Id eſt, Dei omnia acriter ſcrutantis, ut mariti zelotypi ſolent.

12. NE ZELETIS MORTEM] ζηλοῦν eſt cum ſtudio ſectari. ſic dicuntur ζηλωταὶ νόμου. Act. XXI. 20. Dei, XXII. 3. ſpirituum, I. Cor. XIV. 12. bonorum operum, Tit. II. 14.

13. QUONIAM DEUS MORTEM NON FECIT] Palam eſt intelligi mortem, quam & Chaldæus Veteris Teſtamenti Interpres & Apocalypſis ſecundam vocant. Nam alioqui certum eſt, animantia à Deo morti addicta: hominem verò ita creatum ut mori poſſet. Huc pertinet & quod præceſſit; Os quod mentitur occidit animam.

14. CREAVIT ENIM UT ESSENT OMNIA] Id eſt, omnes homines, quos creare Deus dicitur quoties concipiuntur, Iob. X. 10. Sic Epheſ. I. 10. τὰ πάντα, id eſt, [illegible], & πάσῃ τῇ κτίσει, id eſt, omni homini, Marc. XVI. 15. Creavit ut eſſent, id eſt, ut æternum vivant. Hinc colligas διαμονὴν τῶν ψυχῶν, quæ Hebræis השארות נפש.

SANABILES FECIT NATIONES OMNES TERRARUM] In Græco: καὶ σωτήριοι αἱ γενέσεις τοῦ κόσμου. Natura hominum Dei bonitate talis eſt, ut apta reddi poſſit ad ſalutem æternam. κόσμος, id eſt, humanum genus, ut Ioan. III. 16. γένεσις, id eſt, natura, Iac. I. 23. III. 6.

ET NON EST IN ILLIS MEDICAMENTUM EXTERMINII] Nihil eſt tale in animi humani natura cur neceſſariò interire debeat, ſicut homo interit ſumpto veneno.

NEC INFERORUM REGNUM IN TERRA] Non dedit Deus τῷ ᾅδῃ, id eſt, τῷ ἀφανισμῷ, ius illud, ut omnes hominum animi ei ſub-

iaceant, quomodo populus ſuo regi. Hîc γῆ, ut modò κόσμος, eſt genus humanum, ut Matth. VI. 10. Luc. II. 14.

15. IUSTITIA ENIM PERPETUA EST, ET IMMORTALIS] δικαιοσύνη γὰρ ἀθάνατός ἐστι. Eſt μετωνυμία. Iuſtitia cauſam dat immortalitati. Epicharmus eodem ſenſu:

> Εὐσεβὴς τῷ νόῳ πεφυκὼς οὐ πάθοις γ' οὐδὲν κακὸν
> Κατθανών· ἄνω τὸ πνεῦμα διαμενεῖ κατ' οὐρανόν.

Antiſthenis dictum: βουλομένους ἀθανάτους εἶναι δεῖ ζῆν εὐσεβῶς καὶ δικαίως.

16. IMPII VERÒ MANIBUS ET VERBIS ACCERSIVERUNT ILLAM] Mortem, ut diximus, ſecundam verbis mendacibus & factis iniuſtis ſibi accerſunt. Antipho: ἀσεβεῖν δὲ καὶ παραβαίνειν τὰ εἰς τοὺς θεοὺς καὶ αὐτῆς αὑτοῦ τὰς ἐλπίδας, ὅπερ ἐστὶ μέγιστον ἀνθρώποις τοῦ βίου ἀγαθόν, αὐτὸς αὑτὸν ἀποστερεῖν.

ET ÆSTIMANTES ILLAM AMICAM DEFLUXERUNT] Hæc ſic intelligenda quomodo ſuprà, μὴ ζηλοῦτε θάνατον. Amare enim dicuntur qui ſtudioſè ea agunt, quibus pœna connexa eſt. Sic Prov. VIII. 36. Ierem. VIII. 3. Vide quæ diximus libro II. de Iure Belli & Pacis XX. 2. & in Annotatis ad eum locum.

ET SPONSIONES POSUERUNT AD ILLAM] συνθήκην ἔθεντο πρὸς αὐτόν, quaſi contractu facto ſe ei obligarunt.

QUONIAM DIGNI SUNT QUI SINT EX PARTE ILLIUS] Nihil melius merentur.

CAPUT II.

1. DIXERUNT ENIM COGITANTES APUD SE NON RECTE] Cogitationes impiorum, Eccleſiaſt. IX. & 1. Cor. XV. 32.

ET NON EST REFRIGERIUM IN FINE HOMINIS] In Græco: οὐκ ἔστιν ἴασις. Mors eſt quiddam immedicabile.

ET NON EST QUI AGNITUS SIT REVERSUS AB INFERIS] Unde certi eſſe poſſimus de ſtatu animorum poſt mortem. Luc. XVI. 30.

2. QUIA EX NIHILO NATI SUMUS] In Græco: αὐτοσχεδίως ἐγεννήθημεν, ubi αὐτοσχεδίως eſt, ſine ulla divina providentia. quod Curtius libro V, dixit *fortè & temerè*.

ET POSTHAC ERIMUS TANQUAM NON FUERIMUS] Seneca:

> *Quæris quo iaceas poſt obitum loco?*
> *Quò non nata iacent.*

QUONIAM FUMUS FLATUS EST IN NARIBUS NOSTRIS] Nimirùm ſicut Varro definiebat animam eſſe aërem conceptum ore, defervefactum in pulmone, tepefactum in corde, diffuſum in corpus. Ex hac ſententia nomen habet animus, quaſi ἄνεμος.

ET SERMO SCINTILLÆ AD COMMOVENDUM COR NOSTRUM] Græcè: ὁ λόγος σπινθὴρ ἐν κινήσει καρδίας ἡμῶν, *ratio noſtra eſt ſcintilla exoriens, ubi cor movetur.* Sicut Empedocles:

> Αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιόν ἐστι νόημα.

3. Quia exstinctus cinis erit corpus nostrum] In cineres vertetur.

Et transibit vita nostra tanquam vestigium nubis, et sicut nebula dissolvetur] In Græco: καὶ ὁ πνεῦμα ἡμῶν διαχυθήσεται ὡς χαῦνος ἀήρ. Cùm existiment tales homines nihil ab alio aëre differre animum, non mirum est, si & eum è corpore exeuntem huc illuc dispergi existiment. Seneca:

——cum profugo spiritus halitu
Permistus nebulis cessit in aëra.

Huc tendit & Epigramma Diogenis Laërtij de Anaxarcho.

4. Et nomen nostrum oblivionem accipiet per tempus] Ipsa etiam memoria petit sæculorum lapsibus.

5. Umbræ enim transitus est tempus nostrum] Pindarus: σκία ἄνθρωπος.

Et non est reversio finis nostri] Bene vertit quod est in Græco ἀναποδισμός. nam ἀναποδίζειν est retrogredi, ut II. Macc. XIV. 44.

Quoniam consignata est] Id est, *occlusus est reditus.* Seneca dixit vias irremeabiles. Propertius: *solido stant adamante viæ.*

6. Et utamur creatura tanquam in iuventute celeriter] Legit κτίσει: & sic habent codices Græci quidam: alij meliùs, ut puto, κτήσει. Sensus est: vivamus senes ut viximus iuvenes. Iuvenes bonis paternis tanquam alienis non parcunt. nec nos nostris rebus parcamus: nam & hæ brevi erunt alterius, nisi utimur.

7. Vino pretioso et unguentis nos impleamus] Sic Anacreon:

Ἐμὲ μᾶλλον, ὡς ἔτι ζῶ,
Μύρισον, ῥόδοις δὲ κρᾶτα
Πύκασον.

Item:

Τὸ ῥόδον τὸ τῶν ἐρώτων
Μίξωμεν Διονύσῳ.

Causam addit: quam & hìc habuimus:

Τροχὸς ἅρματος γὰρ οἷα
Βίοτος τρέχει κυλισθείς.

Et Horatius cùm dixisset:

Nunc decet & viridi nitidum caput impedire myrto,
Aut flore, terræ quem ferunt, soluto.

Addit,

Pallida mors æquo pulsat pede pauperum tabernas,
Regúmque turres.

Et alibi:

Hìc vina & unguenta, & nimium breves
Flores amœnæ ferre iube rosæ.

Sequitur:

Omnes eodem cogimur, omnium
Versatur urna.

7. Et non prætereat flos temporis] ἄνθος ἀέρος, id eſt, ver, tempus aptiſſimum voluptatibus:

Omnia iam florent, iam formoſiſſimus annus.

8. Coronemus nos rosis antequam marcescant] Ex uno cætera intellige. occaſionem voluptatum rapiamus. Plinius XXI. *Natura flores odoréſque in diem gignit, magnâ, ut palam eſt, admonitione hominum, quæ ſpectatiſſimè florent, celerrimè marceſcere.* In Epigrammate Græco:

Ἄνθος γὰρ καὶ κάλλος ἴσον χρόνον ἐστὶ λαχόντα·
Ταῦτα δ' ὁμοῦ φθονέων ἐξεμάρανε, ὁ χρόνος.

Nullum pratum sit quod non pertranseat luxuria nostra] Abeſt in noſtris codicibus: ſed Interpres haud dubiè in ſuis invenit.

9. Nemo vestrum exsors sit luxuriæ nostræ] ἀγερωχίας. Eſt ἀγερωχία propriè arrogantia, quomodo in Gloſſis vertitur.

Quoniam hæc est pars nostra, et hæc est sors] Ut Sardanapalus:

Τόσσ' ἔχω ὅσσ' ἔπιον καὶ ἐδήτυα καὶ μετ' ἔρωτος
Τερπν' ἐδάην. τὰ δὲ πολλὰ καὶ ὄλβια κεῖνα λέλειπται.

11. Sit autem fortitudo nostra lex iustitiæ] Idem quod ait Lucanus:

—menſuráque iuris
Vis erat.

Quod enim infirmum est, inutile invenitur] Nimirum, ut Athenienſes dicebant apud Thucydidem: δυνατὰ οἱ προέχοντες πράσσουσι, καὶ οἱ ἀσθενεῖς συγχωροῦσι.

13. Filium Dei se nominat] Vide Matth. XXVII. 43. Ioan. XIX. 7. Hoc & ſequentia ita poſſunt generaliter intelligi, ut tamen in Ieſum Chriſtum ſpecialiter directa videri poſſint.

15. Gravis est etiam nobis ad videndum, quia dissimilis est aliis vita illius] Capito in Thraſeam, & ei ſimiles ad Neronem: *Rigidi & triſtes, quò tibi laſciviam exprobrent.* Livij illud libro XXXV non longè abit: *Nulla ingenia tam prona ad invidiam ſunt, quàm eorum qui genus & fortunam ſuam animis non æquant, quia virtutem & bonum alienum oderunt.*

Et immutatæ sunt viæ eius] ἐξηλλαγμέναι, id eſt, diſcordes. Sic Græci ſcriptores optimi ἐξηλλαγμένα ſæpe vocant ea quæ ſunt inuſitata.

16. Et præfert novissima iustorum] Sumptum, ſed μυστικῷ ſenſu, ex dicto Balaami, Num. XXIII. 14.

Et gloriatur patrem se habere Deum] Ioan. V. 18.

17. Videamus ergo, si sermones illius veri sint, et tentemus quæ ventura sunt illi, et sciemus quæ erunt novissima eius] Matth. XXVII. 40. Marc. XV. 31. 32. Luc. XXIII. 35.

19. Contumelia et tormento interrogemus eum,

Ut sciamus reverentiam eius, et probemus patientiam illius] Pro interrogemus, in Græco est ἐξετάσωμεν, exploremus, & pro reverentiam, ἐπιείκειαν, quod verti poteſt lenitatem. Hæc quoque in Dominum Ieſum optimè conveniunt. Contumeliæ ſunt, ſputa & alapæ: tormenta, corona ſpinea & virgæ.

20. Morte turpissima condemnemus eum] Ea eſt haud dubiè mors crucis, ſervile ſupplicium.

Erit enim ei respectus ex sermonibus illius] In Græco: ἔσαι γὰρ αὐτῷ ἡ ἐπισκοπὴ ἐκ λόγων αὐτοῦ. *Erit enim illi viſitatio* (id eſt, divina protectio) *pro verbis ipſius*: id eſt, ſi vera ſunt quæ dixit. פקד quod ἐπισκέπτεσθαι vertitur, modò vindictam, modò tutelam ac beneficia ſignificat.

22. Et nescierunt sacramenta Dei] Conſilium Dei in perducendo Chriſto, deinde & Chriſtianis, per crucem in gloriam, quod diu etiam Angelos latuit. I. Pet. I. 12. Vide & Rom. XVI. 25. Eph. I. 9. Coloſſ. I. 26. II. 2.

Neque mercedem speraverunt iustitiæ] Poſt reſurrectionem.

Nec iudicaverunt honorem sanctarum animarum] Vide Luc. XXIII. 43.

23. Quoniam Deus creavit hominem inexterminabilem] In Græco: ἐπ' ἀφθαρσίᾳ. in ſpem immortalitatis creavit, id eſt, naſci quemque fecit.

Et ad imaginem similitudinis suæ fecit illum] Myſtica interpretatio verborum Moſis de Adamo. Tunc dominium Adamus habuit, non tamen in omnia Paradiſi, ſed olim habebit pleniſſimum, nullâ re exceptâ. Apocal. V. 10. XXII. 25. Vide & Rom. VIII. 22.

24. Invidia autem diaboli] Quem ſub ſerpentis figura Moſes intelligi voluit.

Mors introivit in orbem terrarum] Mors prima per Adami culpam, mors autem ſecunda per ſingulorum impietatem, iniuſtitiam & falſimonias, ut ex ſupradictis intelligi poteſt.

Imitantur autem illum qui sunt ex parte illius] In Græco: πειράζουσι δὲ αὐτὸν οἱ τῆς ἐκείνου μερίδος ὄντες. Id eſt, *irritant illum*, (ſcilicet mortem contra ſe) *qui ad partem eius* (id eſt, mortis) *pertinent*: qui digni ſunt morte ſecundâ, hi illam, hoſtem inevitabilem, in ſe irritant. Irritant dixit, quod ſuprà attrahere & advocare. I. 12. 16. Ad partem mortis pertinent qui eam merentur. I. 16.

CAPUT III.

1. Iustorum autem animæ in manu Dei sunt] Ipſa Chriſti locutio. Luc. XXIII. 46.

Et non tanget illos tormentum mortis] In Græco ſimpliciter: οὐχ ἅψηται αὐτῶν βάσανος, tormentum illud ſcilicet, cui etiam an-

ante tẽpus iudicij universalis subiectæ sunt impiorũ animæ. Luc. XVI. 23.

2. VISI SUNT OCULIS INSIPIENTIUM MORI] In Græco: τεθνάναι, id est, periisse, etiam quod animam attinet.

ET ÆSTIMATA EST AFFLICTIO EXITUS ILLORUM] In Græco: κάκωσις, id est, miseria. Putantur esse miseri, eo quòd moriuntur.

3. ET QUOD A NOBIS EST ITER EXTERMINII] In Græco: καὶ ἡ ἀφ' ἡμῶν πορεία, συντριμμα. Abitus animatum piorum ex rebus humanis, putatur esse dissipatio. συντριμμα hîc idem est quod διαχωρίσασθαι & διασκεδάζεσθαι, suprà II. 3. 4.

ILLI AUTEM SUNT IN PACE] In requie, ut solent loqui Hebræi. Vide quæ dicta ad Luc. XXIII. 43. requiescunt à laboribus suis, Apoc. XIV. 13. veniat pax. Es. LVII. 2, de mortuo loquens: ubi dicta vide.

4. ET SI CORAM HOMINIBUS TORMENTA PASSI SUNT] Ut Apostoli.

SPES ILLORUM IMMORTALITATE PLENA EST] Id est, consolantur se spe resurrectionis, & vitæ nunquam desituræ.

5. IN PAUCIS VEXATI] Id est, ad modicum tempus.

IN MULTIS BENE DISPONENTUR] In Græco: μεγάλα εὐεργετηθήσονται, magna accipient beneficia.

QUONIAM DEUS TENTAVIT EOS] Explorávit adversis eorum constantiam.

ET INVENIT ILLOS DIGNOS SE] Id est, dignos qui aliquando secum sint. Vide I. Ioan. III. 2. dignos intellige ex benigna æstimatione, ut Act. XIII. 46. Apoc. III. 4. XVI. 6.

6. TANQUAM AURUM IN FORNACE PROBAVIT ILLOS] Confer Zach. XIII. 9. Mal. III. 3.

ET QUASI HOLOCAUSTI HOSTIAM ACCEPIT ILLOS] Obedientia ipsorum usque ad mortem, gratior Deo fuit omni holocausto. Philipp. II. 17.

ET IN TEMPORE ERIT RESPECTUS ILLORUM] In Græco: καὶ ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀναλάμψουσι. *In tempore visitationis suæ* (id est, ubi Deus ipsorum meminerit) *fulgebunt.* Matth. XIII. 43.

7. ET TANQUAM SCINTILLÆ IN ARUNDINETO DISCURRENT] Velocitatem habebunt maiorem quàm ignis in stipula: corpora enim eorum erunt cœlestia, qualia quæ sunt, celerrimè moventur. Ignis in stipula, proverbiale. Zach. XII. 6.

8. IUDICABUNT NATIONES, ET DOMINABUNTUR POPULIS] Apoc II. 26. 27. Matt. XIX. 28.

ET REGNABIT DOMINUS ILLORUM IN PERPETUUM] Ut rex regum, Apoc. XIX. 6. I. Cor. XV. 24.

9. QUONIAM DONUM ET PAX EST ELECTIS EIUS] In Græco: ὅτι χάρις καὶ ἔλεος ἐν τοῖς ὁσίοις αὐτοῦ, καὶ ἐπισκοπὴ ἐν τοῖς ἐκλεκτοῖς αὐτοῦ: ubi videmus eosdem esse ὁσίους & ἐκλεκτούς. Hebræo enim more bis idem sensus repetitur. Vide quæ ad Matth. XX. 16.

11. ET VACUA EST SPES ILLORUM] Transit de numero in numerum, ut sæpe fit ubi de hominum generibus agitur.

12. Mulieres eorum insensatæ sunt] ἄφρονες. Propter maritorum flagitia, quæ feminæ imitantur, aut ulciſcuntur.

Et nequissimi filii illorum] Propter pravam inſtitutionem. Iuvenalis:

Plurima ſunt, Fuſcine, & fama digna ſiniſtra,
Et nitidis maculam hæſuram fingentia rebus,
Quæ monſtrant ipſi pueris, tradúntque parentes.

13. Maledicta creatura eorum] γένεσις in Græco, quo naturam ſignificari diximus ad 1.14. Natura eorum depravatiſſima eſt. Solent enim etiam naturaliter in prolem transfundi parentum vitia.

Felix est sterilis et incoinquinata, quæ nescivit thorum in delicto] Apud Hebræos ſterilitas opprobrium erat. Vide quæ ad Luc. 1. 7. 36. ait autem hic ſcriptor multò feliciores eſſe ſteriles, quæ thalami caſtimoniam ſervant, quàm illas quæ fecundæ quidem ſunt, ſed ſæpe ex adulterino ſemine, aut certè de quo conceperint neſciæ.

Habebit fructum in respectione animarum sanctarum] ἐν ἐπισκοπῇ, id eſt, in iudicio univerſali, ut ſuprà VI. fructum habebunt, id eſt, præmia ſobole meliora.

14. Et spado qui non operatus est per manus suas iniquitatem, nec cogitavit adversus Deum nequissima] Applicatio myſtici loci Eſa. LVI. 4. Felices prædicat præ mœchis pios ſpadones, qui & factis malis (quæ manuum nomine indicant Hebræi) & cogitatis abſtinuêre. Solet dici de eunuchis:

——amatores eſſe mulierum maximos;
Sed nihil poteſſe.

Et notum illud Martialis:

Cum ſene communem vexat ſpado Dindymus Æglen.

Et Iuvenalis illud:

Sunt quas eunuchi imbelles ac mollia ſemper
Oſcula delectent, & deſperatio barbæ,
Et quod abortivo non eſt opus.

Et quæ ibi ſequuntur eius argumenti plura.

Dabitur enim illi fidei donum electum] Donum fidei, id eſt, donum pro fide, vita æterna.

Et sors in Templo Dei acceptissima] Honoratus locus in illo æterno Dei Templo. Erit στύλος ἐν τῷ ναῷ τοῦ θεοῦ, ut dicitur Apoc. III. 12.

15. Et quæ non concidit radix sapientiæ] ἀδιάπτωτος ἡ ῥίζα τῆς φρονήσεως. φρόνησιν vocat pietatem, quæ vera & ſolida prudentia eſt. eam comparat radici tali, quæ non modò non deficit, ſed fructum ad cœlum uſque mittit.

16. Filii autem adulterorum in consummatione erunt, et ab iniquo thoro semen exterminabitur] Deus ſæpe adulteris aut poſteritatem negat, aut dat infelicem. Multæ domus regno ob adulteria exciderunt. ἀτέλεστα ſunt quæ ad matu-

ritatem non perveniunt. ἀφανίζεσθαι dicuntur non modò quæ intereunt, sed & quæ iacent sine honore. Euripides Phœnissis:

Οὐ γὰρ ὃ μὴ καλὸν, οὔ ποτ᾽ ἔφυ καλὸν,
Οὐδ᾽ οἱ μὴ νόμιμοι παῖδες, μαρτεὶ λόχευμα
Μίασμα πατρός.

17. ET SIQUIDEM LONGÆ VITÆ ERUNT] Nempe illi μοιχοὶ adulteri. nam de prole, ipsorum tantùm causa egerat.

IN NIHILUM COMPUTABUNTUR] Malam formam secum circumferent.

Ονειδος αἰσχρὸς βίος, ὁμῶς κἂν ἡδὺς ᾖ.

ET SINE HONORE ERIT NOVISSIMA SENECTUS ILLORUM] Quamdiu vivent, sequetur eos hæc macula. Nam, ut Musonius dicebat, abit voluptas, manet infamia. Et Theano, ab alieni viri complexu, aiebat nunquam puram fieri mulierem.

18. ET SI CELERIÙS DEFUNCTI FUERINT, NON HABEBUNT SPEM] Vitæ melioris.

NEC IN DIE AGNITIONIS ALLOCUTIONEM] οὐδὲ ἐν ἡμέρᾳ διαγνώσεως παραμύθιαν. *Nec solatium in tempore iudicij*, universalis scilicet.

19. NATIONIS ENIM INIQUÆ DIRÆ SUNT CONSUMMATIONES] γενεὰν hìc vocat non sobolem, sed certum hominum genus, ut Matth. XVI. 4. XVII. 17. Mar. IX. 19. Luc. XI. 24. Act. II. 40. χαλεπὰ τὰ τέλη, miseri exitus.

CAPUT IV.

1. O QUAM PULCHRA EST CASTA GENERATIO CUM CLARITATE] In Græco: κρείσσων ἀτεκνία μετ᾽ ἀρετῆς. *Melius est esse sine liberis, & cum virtute*: nempe, quàm liberos adulterio serere: de qua re præcessit sermo.

IMMORTALIS ENIM EST MEMORIA ILLIUS] Nempe ἀρετῆς, virtutis.

ET APUD DEUM NOTA EST] Qui præmia ei reddet futuri sæculi. Noscere est approbare, ut Psalm. I. 6. Matth. VII. 23.

ET APUD HOMINES] Nam, ut ait Euripides:

Οὔτοι λείψανα τῶν ἀγαθῶν
Ανδρῶν ἀφαιρεῖται χρόνος.
Αλλ᾽ ἀρετὰ καὶ θανοῦσι λάμπει.

2. CÙM PRÆSENS EST, IMITANTUR ILLAM] Habet enim virtus miras ἴυγγας.

ET DESIDERANT EAM CÙM SE EDUXERIT]

Sublatam ex oculis quærimus:

ait Horatius.

ET IN PERPETUUM CORONATA TRIUMPHAT] Coronata à Deo. Iac. I. 12. I. Pet. V. 4. Apoc. II. 10.

INCOINQUINATORUM CERTAMINUM PRÆMIUM VINCENS] τὸν τῶν ἀμιάντων ἄθλων ἀγῶνα νικήσασα. Ita enim habet editio Sixtina: post-

quam in certamine vicit. Sicut Petrus dicto iam loco ad amarantum florem alludit, ita hic ſcriptor hoc loco ad lapidem amiantum, cuius ea eſt natura, ut non modò veneficiis omnibus reſiſtat, ſed & igne nihil deperdat. Plinius XXXVI. 19. Dioſcorides V. 148. ἀγῶνες ἀμίαντοι ſunt certamina contra omne vitiorum genus, Heb. VII. 26. Iac. I. 27. ab his qui ſe ſervavêre, virgines dicuntur in Apocalypſi.

3. MULTIGENA AUTEM IMPIORUM MULTITUDO NON ERIT UTILIS] Quamvis multi ſunt, non ſubſiſtent.

ET SPURIA VITULAMINA NON DABUNT RADICES ALTAS]. *μοσχεύματα*, quod hîc vitulamina vertit, Theophraſto aliiſque rei ruſticæ ſcriptoribus ſunt propagines, ſive ſtolones. Ex adulterio nati non modò apud Hebræos, ſed & aliis in locis ad honores non admittebantur.

4. A VENTO COMMOVEBUNTUR] Ad iniurias facilè patent, quia familiam à qua defendantur nullam habent.

5. RAMI INCONSUMMATI] *ἀτέλεστοι*, ut ſuprà III 16.

ET ACERBI AD MANDUCANDUM] Nemo eos ſibi vult adſciſcere.

6. EX INIQUIS ENIM SOMNIS FILII QUI NASCUNTUR] Honeſtè congreſſum viri & mulieris ſomnum dixit, ut Plautus, *propter dormias.*

IN INTERROGATIONE SUA] *ἐν ἐξετασμῷ αὐτῶν*, ubi ſcilicet genus eorum examinandum eſt, ſicut fieri ſolet in mandandis honoribus.

7. IUSTUS AUTEM SI MORTE PRÆOCCUPATUS FUERIT] Etiamſi immaturâ morte obeat: quod ſub legis ſtatu non eveniebat, niſi raró, ob cauſas graves, & ipſis morientibus utiles, ut in Ioſia. Sed hæc, ut dixi, Evangelium magis redolent.

IN REFRIGERIO ERIT] Sic Latini vocant ſtatum iuſtorum poſt mortem ante reſurrectionem. In Græco eſt hîc, *ἐν ἀναπαύσει*. Hebræi dicerent בנחה. Vide quæ ad Luc. XXIII. 43. Sumptum ex Eſaiæ LVII. *requieſcat in cubili ſuo*; ſed ſenſu à corpore ad animum tranſlato.

8. SENECTUS ENIM VENERABILIS] Senectutem intelligit mores ſene dignos, id eſt, graves.

NEQUE ANNORUM NUMERO COMPUTATA] Seneca de brevitate vitæ: *Vita non quamdiu, ſed quàm bene acta refert.* Chryſippus dixerat: *ἀγαθὸν ὁ χρόνος οὐκ αὔξει προσγινόμενος.* Cicero autem III de finibus: *Stoïcis non videtur optabilior, nec magis expetenda vita, ſi ſit longa, quàm ſi ſit brevis.*

9. CANI AUTEM SUNT SENSUS HOMINIS] *πολιὰ δέ ἐστι φρόνησις ἀνθρώποις.* Pari ſenſu Menander:

Οὐχ αἱ τρίχες ποιοῦσιν αἱ λευκαὶ φρονεῖν,
Ἀλλ' ὁ τρόπος ἐνίων ἐστὶ τῇ φύσει γέρων.

10. PLACENS DEO FACTUS DILECTUS ET VIVENS INTER PECCATORES TRANSLATUS EST] Græcè: *εὐάρεστος γενόμενος τῷ θεῷ ἠγαπήθη, καὶ ζῶν μεταξὺ ἁμαρτωλῶν μετετέθη*, id eſt, quia ita vixit quomo-

do Deo placebat, dilectus à Deo, à peccatoribus, quibuscum vivebat, translatus est. Græcum est dictum:

Ον οἱ θεοὶ φιλοῦσ' ἀποθνήσκει νέος.

Μετετέθη est sumtum de historia Enochi, Genes v. 24. ubi in Græco: εὐηρέστησεν Ενὼχ τῷ θεῷ, καὶ οὐχ ηὑρίσκετο, ὅτι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ θεός. Scriptor ad Hebræos XI. 5: πίστει Ενὼχ μετετέθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον, καὶ οὐχ ηὑρίσκετο, διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ θεός. Non longè abit illud Esaiæ LVII. 1: ἀπὸ προσώπου ἀδικίας ἦρται ὁ δίκαιος.

11. RAPTUS EST, NE MALITIA MUTARET INTELLECTUM EIUS, AUT NE FICTIO DECIPERET ANIMUM ILLIUS] Malitia, id est, mala exempla. fictio, προφάσεις, quibus ea quæ non honesta sunt quadam honesti vestiuntur specie. In consolatione super morte iuvenum non solet hoc omitti: Innocens erat, sed potuerat corrumpi tam pravo sæculo. Seneca ad Marciam: *Cogita animi mille labes: neque enim recta ingenia, qualem in adolescentia spem sui fecerunt, usque in senectutem pertulerunt: sed interversa plerumque sunt: aut sera, eòque fœdior luxuria invasit, & coëgit dehonestare speciosa principia; aut in saginam ventrémque proiectis summa illis curarum fuit, quid essent, quid biberent.* Postcà: *Facilius ad superos iter est, animis citò ab humana conversatione dimissis: minus enim fæcis ponderisque traxerunt: antequam obducerentur, & altiùs terrena conciperent, liberati, leviores ad originem suam revolant, & faciliùs, quidquid est illud, absoluti transfluunt.*

12. FASCINATIO ENIM NUGACITATIS OBSCURAT BONA] βασκανία γὰρ φαυλότητος ἀμαυροῖ τὰ καλά. *Fascinatio enim vitiorum obscurat honesta.* Id est, efficit ne honesta qualia sunt conspiciantur. φαυλότης omne vitium Græcis. βασκαίνειν inter alia est oculis imponere, præstigias facere.

ET INCONSTANTIA CONCUPISCENTIÆ TRANSVERTIT SENSUM SINE MALITIA] In Græco: καὶ ῥεμβασμὸς ἐπιθυμίας μεταλλεύει νοῦν ἄκακον: id est, *mentem probam transversam agit vertigo cupidinis*: nimirùm accedentibus malis magistris.

Φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί.

13. CONSUMMATUS IN BREVI EXPLEVIT TEMPORA MULTA] Satis diu vixit qui vixit bene. τελειωθεὶς hîc dicitur qui se totum dedit virtuti, exutis vitiis. Vide quæ ad Matth. v. 48. Simile illud Martialis:

Dum numerat palmas credidit esse senem.

Seneca: *Non est vita maior quæ longior.*

14. PLACITA ENIM ERAT DEO ANIMA ILLIUS, PROPTER HOC PROPERAVIT EDUCERE ILLUM DE MEDIO INIQUITATUM] Bene supplevit ἔλλειψιν, quæ est in Græco: διὰ τοῦτο ἔσπευσεν ἐκ μέσου πονηρίας.

POPULI AUTEM VIDENTES ET NON INTELLIGENTES] Id est, videntes non intelligebant unde hoc accideret. Esaiæ LVII. 1.

15. QUONIAM GRATIA DEI ET MISERICORDIA EST IN SANCTOS EIUS, ET RESPECTUS IN ELECTOS EIUS] Non co-

gitabant hoc ipſum (nempe mortem ante ſeniles annos) *eſſe gratiam & miſericordiam Dei in ſanctos ſuos, & beneficium in electos.* Ruſus iidem ſancti & electi, ut ſuprà III. 9. & ἐπισκοπὴ pro beneficio.

16. CONDEMNAT AUTEM IUSTUS MORTUUS VIVOS IMPIOS, ET IUVENTUS CELERIÙS CONSUMMATA LONGAM VITAM INIUSTI] Hîc iterùm τελεσθεῖσα eo ſenſu quo modo τελειωθείς. Condemnat autem ſui comparatione, ut viri Ninives, Matth. XII. 41. Ille iuvenis ad tam eximiam virtutem pervenerat: vobis tanto plus fuit temporis ad proficiendum, & minùs profeciſtis.

17. ET NON INTELLIGENT QUID COGITAVERIT DE ILLO DEUS] In Græco non eſt ἐβουλεύσατο, ſed ἐβουλεύσαντο, illi ſcilicet impij non recordantur qualia adverſus pium conſilia ceperint, nempe ad eum depravandum.

ET QUARE MUNIERIT ILLUM DOMINUS] ἠσφαλίσατο, in tuto poſuerit.

18. VIDEBUNT ET CONTEMNENT EUM] Futurum pro præterito, more Hebræo: *Vident eum mortuum, & contemnunt:* putantes, ut in proverbio eſt, canem vivum præſtare leoni mortuo.

ILLOS AUTEM DOMINUS IUDICABIT] Alium illorum impiorum exitum prævidens, ut ſequitur.

19. QUONIAM DISRUMPET ILLOS INFLATOS SINE VOCE] ὅτι ῥήξει αὐτοὺς ἀφώνους πρηνεῖς, *Ubi illos præcipites datos* (de alta fortuna) *voce interclusa ruperit.* Id eſt, animum à corpore diſtraxerit.

ET COMMOVEBIT ILLOS A FUNDAMENTIS] *Commoverit eos:* id eſt, vita ſimul omnibúſque rebus adamatis privaverit.

ET USQUE AD SUPREMUM DESOLABUNTUR] Erunt perpetuò ſine auxilio ac ſolatio.

ET ERUNT GEMENTES] ἐν ὀδύνῃ, in dolore. oppoſitum id ei quod de iuſti ſtatu dixerat, ſuprà III. 1.

ET MEMORIA ILLORUM PERIBIT] Nullam poſt ſe laudem relinquent. oppoſitum id ei quod de iuſto ſuprà habuimus 1.

20. VENIENT IN COGITATIONE PECCATORUM SUORUM TIMIDI] Cum ſummo metu (pœnarum ſcilicet) reminiſcentur ſuorum criminum. Vide quæ ad Luc. XVI. 23. & ſequent.

ET TRADÙCENT ILLOS EX ADVERSO INIQUITATES IPSORUM] καὶ ἐλέγξει αὐτοὺς ἐξ ἐναντίας τὰ ἀνομήματα αὐτῶν. *Peccata ſua ipſos convincent ex adverſo:* id eſt, contrà ſtantia, ut teſtes in iudicio ſolent.

CAPUT V.

1. TUM STABUNT IUSTI IN MAGNA CONSTANTIA] Iuſti, id eſt, iuſtorum animæ, ut apparet ex eis quæ infrà 14. 17. 18. Solent autem animæ totius hominis nomen occupare συνεκδοχικῶς, ut diximus ad indicatum iam Lucæ locum. In Græco: τότε στήσεται ἐν παρρησίᾳ πολλῇ ὁ δίκαιος, erit in magna libertate. Nam παρρησία, quam vis

ex origine libertatem in dicendo significet, solet tamen & ad alia transferri. Vide Ioan. VII. 4.

ADVERSUS EOS QUI SE ANGUSTIAVERUNT] In statu longè alio.

2. VIDENTES TURBABUNTUR] Videntes, id est, cognoscentes impiæ animæ statum piarum. Solent quæ corporum sunt ad animum transferri, ut ostendimus ad dictum locum. Sic videre dicuntur animæ quæ cognoscunt; attribuuntur eis lingua, digiti, & alia.

ET MIRABUNTUR IN SUBITATIONE INSPERATÆ SALUTIS] καὶ ἐκστήσονται ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σωτηρίας. *Obstupescant ob salutem tam insperatam quæ piis continget.*

3. POENITENTIAM AGENTES] Seram, & inutilem.

ET IN SIMILITUDINEM IMPROPERII] εἰς παραβολὴν ὀνειδισμοῦ, id est, in dicterium. Sic משל sumitur II. Paralip. VII. 20. Psal. XLIV. 15. Ierem XXIV. 9. Mich. II. 4.

7. VIAS DIFFICILES] In Græco: διωδεύσαμεν ἐρήμους ἀβάτους, vias invias, id est, extra legem, ut ostendunt sequentia.

9. TANQUAM UMBRA] Æschylus:

Τὸ γὰρ βρότειον σπέρμ᾽ ἐφημέρια φρονεῖ,
Καὶ πιστὸν οὐδὲν μᾶλλον ἢ καπνοῦ σκιά.

Sophocles:

Ἄνθρωπός ἐστι πνεῦμα καὶ σκιὰ μόνον.

ET TANQUAM NUNTIUS PERCURRENS] Id est, nuntiatio: ἀγγελία.

10. TANQUAM NAVIS QUÆ PERTRANSIT FLUCTUANTEM AQUAM, CUIUS CUM PRÆTERIERIT NON EST VESTIGIUM INVENIRE] Prov. XXX. 19.

11. AUT TANQUAM AVIS QUÆ TRANSVOLAT IN AERE, CUIUS NULLUM INVENITUR ARGUMENTUM ITINERIS] Via aquilæ in cœlo, ait idem Proverbiorum locus.

12. AUT TANQUAM SAGITTA EMISSA] ὡς βέλος ὠκύ.

DIVISUS AER CONTINUÒ IN SE RECLUSUS EST] Legitur in Græco: τμηθεὶς ὁ ἀὴρ εὐθέως εἰς ἑαυτὸν ἀνελύθη. sed legendum ἀνελήλυθε, *in se rediit.*

13. IN MALIGNITATE AUTEM NOSTRA CONSUMTI SUMUS] Vitam omnem consumsimus malè agendo.

TALIA DIXERUNT IN INFERNO HI QUI PECCAVERUNT] Hæc in Græco non sunt: sed ad connectenda quæ sequuntur sunt addita. Infernus est, status animarum post mortem ante resurrectionem.

15. TANQUAM LANUGO EST, QUÆ A VENTO TOLLITUR] Tanquam pappi. Vide Psalm. I. 4.

TANQUAM SPUMA GRACILIS, QUÆ A PROCELLA DISPERGITUR] In Græco: ὡς πάχνη, ut pruina.

ET TANQUAM FUMUS] καπνοῦ σκιά, Æschylus dicto iam loco.

ET TANQUAM MEMORIA HOSPITIS UNIUS DIEI PRÆTEREUNTIS] ὡς μνεία καταλύτου μονοημέρου παρώδευσε. Sicut abit memo-

ria hoſpitis, quem nunquam niſi uno die vidimus.

16. IUSTI AUTEM IN PERPETUUM VIVENT] Vitâ æternâ.

ET APUD DOMINUM EST MERCES EORUM] Repoſita ſcilicet, quæ eos exſpectat, Apoc. XXII. 12.

ET COGITATIO ILLORUM APUD ALTISSIMUM] ἡ φροντὶς αὐτῶν. Deus curam illorum ſemper habet.

17. IDEO ACCIPIENT REGNUM DECORIS] Nempe poſt reſurrectionem, Apoc. I. 6.

ET DIADEMA SPECIEI] Id eſt, ſpecioſum: διάδημα τοῦ κάλλους. Iac. I. 12. I. Pet. V. 4. Apoc. II. 10. IV. 4. IX. 7. XII. I.

DEXTERA SUA TEGET EOS, ET BRACHIO SANCTO SUO DEFENDET ILLOS] Ne quid ſit quod ipſis nocere poſſit.

18. ACCIPIET ARMATURAM ZELUS ILLIUS] Abſoluto ſermone de piis, retrogreditur ad deſcribendas pœnas quas de impiis Deus ſumet in iudicio univerſali, quæ pœnæ deſcribuntur per res huius ſæculi, ut nobis notiores.

21. IBUNT DIRECTE EMISSIONES FULGURUM] εὔστοχοι βολίδες. Græcis εὔστοχα dicuntur tela quæ perveniunt quò iaciuntur.

22. ET TANQUAM BENE CURVATO ARCU NUBIUM EXTERMINABUNTUR] Arcu nubium, id eſt, emiſſo è nubibus. Sic Virgilius:

——arcum intendebat Apollo
Deſuper.

23. ET A PETROSA IRA] ἐκ πετροβόλου θυμοῦ, ex ira ſaxa iaciente. πετροβόλος hîc adiectivum. alioquin ſubſtantivè ponitur pro baliſtis. I. Sam. XIV. 14.

24. CONTRA ILLOS STABIT SPIRITUS VIRTUTIS] Dei. Sic Matth. XXVI. 24. ἐκ δεξιῶν δυνάμεως. id eſt, ad dextram Dei.

TANQUAM TURBO VENTI DIVIDET ILLOS] Longè à ſe ſegregabit. II. Theſſ. I. 9.

ET AD EXTREMUM PERDUCET OMNEM TERRAM INIQUITATIS ILLORUM, ET MALIGNITAS EVERTET SEDES POTENTIORUM] Scelera impiorum cauſa erunt cur non modò regna omnia mundi huius intereant, ſed & mundus ipſe conflagret. De regnis vide Coloſſ. II. 15. de terra, II. Pet. III. 7.

CAPUT VI.

1. MELIOR EST SAPIENTIA QUAM VIRES, ET VIR PRUDENS QUAM FORTIS] Non eſt in Græco. Sententia non mala eſt, ſed præcedentibus & ſubſequentibus minùs conveniens.

2. AUDITE ERGO REGES ET INTELLIGITE, DISCITE IUDICES FINIUM TERRÆ] Quando Deus omnium, etiam regum & principum, iudex aliquando futurus eſt, videte quid agatis.

4. DATA EST A DOMINO POTESTAS VOBIS] Rom. XIII. I. Irenæus: *Cuius iuſſu homines naſcuntur, huius iuſſu & reges conſtituuntur, apti*

apti iis qui in illis temporibus ab ipsis regnantur. Clemens: τὸν βασιλέα φοβηθήσῃ, εἰδὼς ὅτι κυρίου ἐστὶν ἡ χειροτονία.

5. QUONIAM CÙM ESSETIS MINISTRI REGNI ILLIUS] Rom. XIII. 4.

7. EXIGUO ENIM CONCEDITUR MISERICORDIA] Ei puta cui inopi & exsuli legem discendi non fuit copia. Luc. XII. 48. ὁ δὲ μὴ γνοὺς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας.

POTENTES AUTEM POTENTER TORMENTA PATIENTUR] Lucæ dicto loco: παντὶ δὲ ᾧ ἐδόθη πολὺ, πολὺ ζητηθήσεται παρ᾽ αὐτοῦ.

8. QUONIAM PUSILLUM ET MAGNUM IPSE FECIT] Intellige de formatione fœtus, ut suprà I. 4. II. 23.

ET ÆQUALITER CURA EST ILLI DE OMNIBUS] Id est, non distinguit curam suam pro sublimi aut humili vitæ statu, sed pro virtutibus & vitiis.

9. UT DISCATIS SAPIENTIAM] Pietatem & optimos mores. Hæc enim Hebræis רעה & חכמה, & similibus nominibus appellantur. Optimè. illa enim præcipuo loco habenda quæ ad finem præcipuum ducunt.

10. QUI ENIM CUSTODIERINT IUSTITIAM IUSTE IUDICABUNTUR] Id est, qui & recta & rectè, id est, pio animi proposito fecerint, ij ut iusti à Deo tractabuntur. Est hîc ὁσιοῦσθαι, quod alibi δικαιοῦσθαι.

13. CLARA EST, ET QUÆ NUNQUAM MARCESCIT SAPIENTIA] Quia fructus de se edit æternos.

FACILE VIDETUR AB HIS QUI DILIGUNT EAM] Verissimum. Ioan VII. 17. Deuter. XXX. 11. 12. 13. 14. 15. 16. Rom. X. 6. 7. 8. 9.

14. PRÆOCCUPAT QUI SE CONCUPISCUNT] Basilius: μόνον θέλησον καὶ θεὸς προαπαντᾷ.

16. COGITARE ERGO DE ILLA SENSUS EST CONSUMMATUS] Nulla est cupiditas iustior.

17. DIGNOS SEIPSA CIRCUIT QUÆRENS] Ultrò se offert. Prov. IX.

20. CUSTODITIO AUTEM LEGUM CONSUMMATIO INCORRUPTIONIS EST] Id est, summa pars puritatis humanæ. ἀφθαρσία enim hoc loco ad vitæ præsentis tempus optimè referas, ut Ephes. VI. 4. Tit. II. 7. Exigunt id sequentia.

INCORRUPTIO AUTEM FACIT ESSE PROXIMUM DEO] I. Ioan. III. 1. 2.

21. CONCUPISCENTIA IGITUR SAPIENTIÆ DEDUCIT AD REGNUM PERPETUUM] Illud perpetuum hîc in Græco non est, sed rectè est additum ex eo quod sequitur.

Nescitis cupidi arcium
Regnum quo iaceat loco.

Si vultis in æternum regnare, bene vivite, bene regnate.

Pulchrum eminere est inter illustres viros,
Consulere patriæ, parcere afflictis, fera

Cæde abstinere : tempus atque iræ dare,
Orbi quietem, sæculo pacem suo.
Hæc summa virtus, petitur hac cœlum via.

24. QUID EST AUTEM SAPIENTIA?] Quæ eius natura sit.

ET QUEMADMODUM FACTA] Unde ortum habeat. hoc est quod iam dicet, ab initio nativitatis.

REFERAM] Nempe duobus quæ sequuntur capitibus.

25. NEQUE QUIDEM CUM INVIDIA TABESCENTE ITER HABEBO: QUONIAM TALIS HOMO NON ERIT PARTICEPS SAPIENTIÆ] Non amat Deus talentum defodientem. Matt. XXV. 25.26.

26. MULTITUDO AUTEM SAPIENTIUM SANITAS EST ORBIS TERRARUM] Salustius: *Ego ita comperio, omnia regna, civitates, nationes, usque eò prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt.*

ET REX SAPIENS STABILIMENTUM POPULI EST] Id est, verè βασιλεὺς, βάσις τοῦ λεώ. quippe

Rex velit honesta, nemo non eadem volet.
—ἀρετῶσι δὲ λαοὶ ὑπ᾽ αὐτοῦ,

ait Homerus, postquam descripserat regem ἀμύμονα καὶ θεουδῆ.

CAPUT VII.

1. ET EX GENERE TERRENO ILLIUS QUI PRIUS FACTUS EST] Puto scripsisse interpretem, *qui primus factus est.* πρωτοπλάστου. Græcus autem voce γηγενοῦς expressit originem terreni Adami. nam אדמה est terra. Sic Latinis homo ab humo.

2. ET IN VENTRE MATRIS FIGURATUS SUM] ἐν κοιλίᾳ μητρὸς ἐγλύφην, effigiatus sum. κατεπλάσθην liceat dicere cum Ierem. I. 5. nam & Galenus vim illam fœtus formatricem διαπλαστικὴν vocat. Uterum Macrobius vocat, formandi hominis monetam.

DECEM MENSIUM TEMPORE] Sic Virgilius:

Matri longa decem tulerunt fastidia menses.

Ubi Servius: *Mares decimo nascuntur mense, feminæ nono.* nempe ἐπὶ τὸ πολύ.

COAGULATUS SUM IN SANGUINE] Vox valdè efficax, παγεὶς ἐν αἵματι, ex materno sanguine scilicet. Iob. X. 10, eodem verbo utitur: ἔπηξας δέ με ἴσα τυρῷ: & Plinius coaguli vocabulo in re eadem. Locum eius ad illa Iobi adduximus.

EX SEMINE HOMINIS] ἐκ μιαρῆς ῥανίδος, ut est in Græco Epigrammate.

ET DELECTAMENTO SOMNI CONVENIENTE] καὶ ἡδονῆς ὕπνῳ συνελθούσης. Explicatio est eius quod præcessit. Somnus hîc sumitur ut suprà IV. 6.

3. ET EGO NATUS ACCEPI COMMUNEM AEREM] In Græco: καὶ ἐγὼ δὲ γενόμενος ἔσπασα τὸν κοινὸν ἡμῖν ἀέρα. Philemon:

Σὺ γάρ τις ἐσὶν, εἰπέ μοι παῤῥησίᾳ·

Σὺ λαλεῖς ἐν αἰθέρι ποιοῖς οὐκ ἄνθρωπος ὤν,
Τὸ δ' ὅλον περιπατεῖς, ἢ τὸν αὐτὸν ἀέρα
Ἐπέρεις συνάλλαξις;

ET IN SIMILITER FACTAM DECIDI TERRAM] Papinius:
—*tellure cadentem*
Excepi.

ET PRIMAM VOCEM SIMILEM OMNIBUS EMISI PLORANS]
Δακρυχέων θρήνω.

4. IN INVOLUMENTIS NUTRITUS SUM] ἐν σπαργάνοις. fasciis. Vide Luc. II. 7.

5. NEMO ENIM EX REGIBUS ALIUD HABUIT NATIVITATIS INITIUM] Id est, ne è regibus quidem. Paria sunt initia & fines.

7. SPIRITUS SAPIENTIÆ] Vide I. 5. Sapientiæ nomine hîc pietatem maximè intelligit.

8. ET PRÆPOSUI ILLAM REGIBUS ET SEDIBUS, ET DIVITIAS NIHIL ESSE DUXI IN COMPARATIONE ILLIUS: NEC COMPARAVI ILLI LAPIDEM PRETIOSUM: QUONIAM OMNE AURUM IN COMPARATIONE ILLIUS ARENA EST EXIGUA, ET TANQUAM LUTUM ÆSTIMABITUR ARGENTUM IN CONSPECTU ILLIUS] Similia habes Prov. VIII. 10. 11. Poëta vetus:
Οὐκ ἔστι σοφίας κτῆμα τιμιώτερον.

Alter:
Σοφία γὰρ πλούτου κτῆμα τιμιώτερον.

Adde quæ Matth. XIII. 44. 45. & illud Senecæ:
Mens regnum bona possidet.

10. SUPER SALUTEM] Sanitatem, ὑγίειαν.
—καὶ γὰρ εὖ φρονεῖν ἔχω,
Κρεῖσσον τόδ' ἐστὶ καρτεροῦ βραχίονος.

ait Euripides. Et alius:
Βέλτιόν ἐστι σῶμα γ' ἢ ψυχὴν νοσεῖν.

QUONIAM INEXTINGUIBILE EST NOMEN ILLIUS] Sophocles:
Ἀρετῆς βέβαιαι δ' εἰσὶν αἱ κτήσεις μόναι.

Euripides:
Ἁ δ' ἀρετὰ καὶ θανοῦσι λάμπει.

Et alibi:
Ἀρετὴ δὲ κἂν ἀποθάνῃ τις οὐκ ἀπόλλυται.

11. ET INNUMERABILIS HONESTAS PER MANUS ILLIUS] Solet hic interpres πλοῦτον vertere verbo honestatis. Pietas Evangelica promissa non habet divitiarum: evenit tamen ut eam sequatur hominum benevolentia, & inde opes non modicæ.

12. ET IGNORABAM QUONIAM HORUM OMNIUM MATER EST] Tanta bona nec speraveram, nec optaveram.

14. PARTICIPES FACTI SUNT AMICITIÆ DEI] In Græco: πρὸς θεὸν ἐστείλαντο φιλίαν, *contraxerunt amicitiam.*

15. PRÆSUMERE DIGNA HORUM QUÆ MIHI DANTUR] ἐνθυμηθῆναι, cogitare.

ET SAPIENTIUM EMENDATOR] Qui etiam ſapientiſſimos multa quotidie docet.

16. IN MANU ENIM ILLIUS ET NOS ET SERMONES NOSTRI, ET OMNIS SAPIENTIA] Poteſt nobis ubi vult & ſermonis & mentis uſum adimere.

17. UT SCIAM DISPOSITIONEM ORBIS TERRARUM] Doctrinam ברשית.

ET VIRTUTES ELEMENTORUM] Aquæ & terræ & lucis. Ex aqua enim aër & cœlum, aves & piſces: ex terra, ſata, arbores, animantia: ex luce aſtra.

18. INITIUM ET CONSUMMATIONEM ET MEDIETATEM TEMPORUM] Initium, autumnus: conſummatio, æſtas: media, hyems & ver.

VICISSITUDINUM PERMUTATIONES, ET CONSUMMATIONES TEMPORUM] Legit non τρόπων ἀλλαγὰς, ſed τροπῶν. Τροπαὶ ſunt temporum cardines, æquinoctia, & ſolſtitia.

19. ANNI CURSUS] Quomodo cum ſolis curſu lunæ curſus æquandus ſit. magna pars ſtudij eorum qui in Synedrio erant.

STELLARUM DISPOSITIONES] Septem quæ vaga dicuntur ſidera, ſignificata per ſeptem Templi lampadas: & deinde τὰ ἀπλανῆ ſignificata per cæteras lychni partes.

20. NATURAS ANIMALIUM] Animantium generationem, partes, earúmque uſum, egregia divinæ ſapientiæ documenta.

ET IRAS BESTIARUM] θυμοὺς θηρίων, id eſt, quoſvis affectus. Ita enim θυμὸν ſæpe ſumunt Iudæi Helleniſtæ.

VIM VENTORUM] Ut peſtilentiam Euri illis locis: Auſtri vehementiam.

ET COGITATIONES HOMINUM] Semina, ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς. Sic Ulyſſes:

Πολλῶν δ᾽ ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα, καὶ νόον ἔγνω.

DIFFERENTIAM VIRGULTORUM] In Græco: φυτῶν, quo nomine arbores & frutices intelliguntur, à cedro ad hyſſopum, id eſt, à maximis ad infima.

ET VIRTUTES RADICUM] Herbarum vim medicam Radicum enim nomen Hebræi etiam de herbis uſurpant.

21. OMNIUM ENIM ARTIFEX DOCUIT ME SAPIENTIA] Sapientiam intelligit eam quæ contingit hominibus, Dei munere, omnium artium repertricem: ſed, ut dixi, in ſapientia præcipuè pietatem comprehendit; cætera ei velut ornamenta accedunt. Ideò poſtquam dixit:

22. EST ENIM IN ILLA SPIRITUS INTELLIGENTIÆ] πνεῦμα νοερὸν, vis intelligens: addit ἅγιον.

UNICUS, MULTIPLEX] μονογενές, πολυμερές. Unum ortum habent à Deo, ſed latè diffuſa.

23. OMNEM HABENS VIRTUTEM] παντοδύναμον, quod intelligendum pro humanæ capacitatis modo.

Et qui capiat omnes spiritus : intelligibilis, mundus, subtilis] Legit in Græco, νοερὸν, καθαρὸν, λεπτότατον, ubi nos habemus νοερῶν, καθαρῶν, λεπτοτάτων, meliùs, ni fallor, ut sensus sit; non tantùm res visui subiectas, sed & Angelos à sapientibus, humanò tamen modo, cognosci.

24. Propter suam munditiam] Puritate sua: mentis enim, cuius perfectio est sapientia, ea est natura, quæ ab omni concretione terrena absit longissimè. ἀμιγὴς, ut ait Aristoteles.

25. Vapor est enim virtutis Dei] Ita à Deo venit, ut fumus bene olens ab aromatibus Templi. Vapor ἀτμὶς, עָשָׁן, Levit. xvi. 17. Ezech. viii. 11.

Emanatio quædam est claritatis omnipotentis Dei sincera] ἀπόῤῥοια τῆς τοῦ παντοκράτορος δόξης. Hebræi dicunt, צבח כבוד, ut rivus à flumine.

26. Candor est enim lucis æternæ] In Græco: ἀπαύγασμα, id est, quasi παρήλιος. Hanc vocem sensu eminentissimo de Christo usurpat divinus ad Hebræos scriptor. i. 3. Philo de somniis: καθάπερ γὰρ τὴν ἀνθήλιον αὐγὴν, ὡς ἥλιον, οἱ μὴ δυνάμενοι τὸν ἥλιον αὐτὸν ἰδεῖν ὁρῶσι, καὶ τὰς περὶ σελήνην ἀλλοιώσεις, ὡς αὐτὴν ἐκείνην, οὕτως καὶ τὴν τοῦ θεοῦ εἰκόνα, τὸν ἄγγελον αὐτοῦ λόγον, ὡς αὐτὸν κατανοοῦσιν.

Et speculum sine macula Dei maiestatis] ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον vocat speculum non mentiens, qualia sunt plana, non media depressa, non elata, non aversa, non obliqua. Vide Plinium xxxiii. 9. κηλὶς est quodvis vitium.

Et imago bonitatis illius] Hoc quoque nomen sublimissimo sensu Christo tribuit Paulus ii. Cor. iv. 4. i. Coloss. i. 15. Philo περὶ μοναρχίας· λόγος δὲ ἐστιν εἰκὼν θεοῦ, δι᾽ οὗ σύμπας ὁ κόσμος ἐδημιουργεῖτο.

27. Et cùm sit una omnia potest] Unum ἐνεργείᾳ est mens, omnia δυνάμει.

Et in se permanens omnia innovat] Veritates æternæ semper eædem sunt, sed diversis rebus applicantur: ἐκ τοῦ καθ᾽ ὅλου πρὸς τὰ κατὰ μέρος.

Et per nationes in animas sanctas se transfert] κατὰ γενεὰς, id est, per ætates diversas.

Amicos Dei et prophetas constituit] Raro sub veteri fœdere prophetiæ donum contingebat, nisi iis qui diu in ברשית, id est, τοῖς φυσικοῖς, & in מרכבה, id est, τοῖς μετὰ τὰ φυσικὰ essent instituti: cui rei serviebant Prophetarum scholæ. Ideò quod de Amoso evênit mirum erat, & quædam Evangelicæ gratiæ anticipatio.

30. Sapientiam autem non vincit malitia] κακία, id est, res adversæ, ut Matth. vi. 34. Adversa nocti, cuius præcessit mentio, comparantur. Est sapientia ἀβάπτιστος φελλὸς ὥς, ut loquitur Pindarus.

CAPUT VIII.

1. ATTINGIT ERGO A FINE AD FINEM FORTITER, ET DISPONIT OMNIA SUAVITER] Bene cohæret cum præcedentibus. quia adversis non mutatur, ideò constanter ab initio ad finem usque se sustinet, omniáque sua utiliter ordinat. Id enim est χρηστῶς.

2. HANC AMAVI] Ut φιλόσοφος.

ET QUÆSIVI SPONSAM MIHI EAM ASSUMERE, ET AMATOR FACTUS SUM FORMÆ ILLIUS] Simile illud Aristotelis in hymno virtutis:

Σᾶς πέρι παρθένε μορφᾶς
Καὶ θανεῖν ζηλωτὸς ἐν Ἑλλάδι πότμος.

3. GENEROSITATEM ILLIUS GLORIFICAT, CONTUBERNIUM HABENS DEI] In Græco: εὐγένειαν δοξάζει συμβίωσιν θεοῦ ἔχουσα. *Nobilitatem* (hominis) *decorat, quippe cum Deo convivens.*

4. DOCTRIX ENIM EST DEI DISCIPLINÆ, ET ELECTRIX OPERUM ILLIUS] In Græco: μύστις γάρ ἐστι τῆς τοῦ θεοῦ ἐπιστήμης, καὶ αἱρετὶς τῶν ἔργων αὐτοῦ. *Initiata enim est arcanis divinæ scientiæ, & sectatrix est operum Dei.* Vox illa μύστις, cuius & masculinum infrà habebimus, ostendit huius libri interpretem fuisse non imperitum elegantiæ Græcæ.

5. QUID SAPIENTIA LOCUPLETIUS] Vide suprà VII. 8. 9.

QUÆ OPERATUR OMNIA] Suprà VII. 21.

6. SI AUTEM SENSUS OPERATUR, QUIS HORUM QUÆ SUNT MAGIS EST QUAM ILLA ARTIFEX?] *Quòd si prudentia* (φρόνησις, idem significans quod σοφία) *operatur*, (omnia nempe, quod præcessit) *quis inter omnes artifices illa maior?* Cæteri singulas artes callent: ab illa artes sunt omnes.

7. LABORES HUIUS MAGNAS HABENT VIRTUTES] *Virtutes cunctæ sunt effecta huius*, nempe sapientiæ. Vera enim sapientia, cuius præcipua pars est Dei hominísque cognitio, omnes ex se virtutes gignit, quarum generalissimæ, & ad quas cæteræ ἀναλόγως referri possunt, sunt prudentia in consiliis capiendis, fortitudo circa pericula, temperantia circa voluptates, iustitia in societate.

8. ET SI MULTITUDINEM SCIENTIÆ DESIDERAT QUIS] Bene ad sensum vertit. nam Græcum πολυπειρία latiùs hîc sumitur quàm fert origo vocis, ut ostendunt sequentia,

SCIT PRÆTERITA, ET DE FUTURIS ÆSTIMAT] Euripides:

—τὰ θεῖα γὰρ
Τά τ᾽ ὄντα καὶ μέλλοντα πάντ᾽ ἐπίσταται.

In Græco pro *præterita* est ἀρχαῖα. Sic Homerus:

παλαιά τε πολλά τε εἰδώς.

Ennius:

Multa tenens antiqua, sepulta, vetusta.

SCIT VERSUTIAS SERMONUM] στροφὰς λόγων, id est, τὴν ῥητορικήν.

ET DISSOLUTIONES ARGUMENTORUM] λύσεις αἰνιγμάτων, id est, sophisticarum argumentationum: τῶν διαλεκτικῶν.

SIGNA ET MONSTRA SCIT ANTEQUAM FIANT] Prædicit deliquia Solis & Lunæ, quæ homines pro portentis habent.

ET EVENTUS TEMPORUM ET SÆCULORUM] Terræ motus, pestilentiam, sterilitatem, ex siderum positu.

9. ET ERIT ALLOCUTIO COGITATIONIS ET TÆDII MEI] παραίνεσις φροντίδων καὶ λύπης. Allocutio, id est, solatium, quomodo alloquia etiam Horatius dixit.

11. ET ACUTUS INVENIAR IN IUDICIO] Bene hoc dictum in persona Solomonis. Vide 1. Reg. III. 16.

12. TACENTEM ME SUSTINEBUNT] Id est, exspectabunt, περιμενοῦσι.

Conticuêre omnes, intentíque ora tenebant.

Vide his similia Iobi XXIX. 9. & sequentibus.

13. PRÆTEREA HABEBO PER HANC IMMORTALITATEM] Deo dante. Vide infrà 17.

15. TIMEBUNT ME AUDIENTES REGES HORRENDI] In Græco: τύραννοι φρικτοί, nempe Syri, Palæstini, Amalecitæ, qui omnes Solomonis tempore nihil ausi movere.

IN MULTITUDINE VIDEBOR BONUS, ET IN BELLO FORTIS] *In multitudine*, ἐν πλήθει, id est, in publicis conventibus. Sensus idem qui in illo versu Homerico:

Ἀμφότερον βασιλεύς τ' ἀγαθὸς, κρατερός τ' αἰχμητής.

19. PUER AUTEM ERAM INGENIOSUS] Bonæ indolis, εὐφυής.

ET SORTITUS SUM ANIMAM BONAM] Ex sententia eorum qui animas dari putant in ipso conceptu.

20. ET CÙM ESSEM MAGIS BONUS, VENI AD CORPUS COINQUINATUM] μᾶλλον δὲ ἀγαθὸς ὢν ἦλθον εἰς σῶμα ἀμίαντον. μᾶλλον δὲ est nota ἐπανορθώσεως. Cogitemus an hoc velit dicere: Si vera est sententia, περὶ τῆς προϋπάρξεως τῶν ψυχῶν, (multi enim Hebræi eam sententiam hauserant, ut diximus Ioan. IX. 2.) cùm essem ego bonus, (nam Hebræis nonnullis, ut & Pythagoricis animus est homo totus, corpus nihil nisi σκῦος) corpus mihi assignatum est optimæ κράσεως, sine notabili vitio naturali. Panegyricus dictus Theodosio Imperatori: *Sive enim divinus ille animus venturus in corpus dignum priùs metatur hospitium, sive cùm venerit, fingit habitaculum pro habitu suo.* Hanc sententiam, περὶ τῆς τῶν ψυχῶν προϋπάρξεως, Synesius ne Episcopus quidem factus deposuit, ut ex epistolis eius apparet.

21. ET UT SCIVI QUONIAM ALITER NON POSSEM ESSE CONTINENS, NISI DEUS DET] In Græco: γνοὺς δὲ ὅτι οὐκ ἄλλως ἔσομαι ἐγκρατὴς, ἐὰν μὴ ὁ Θεὸς δῷ. *Cùm scirem me non aliter compotem posse fieri,* (nempe sapientiæ, de qua suprà actum est) *quàm Dei munere.* ἐγκρατὴς hoc ipso sensu sumitur Sirachidæ VI. 28. & XV. 1.

ET DEPRECATUS SUM ILLUM] Nempe illis verbis, vel potiùs eo sensu qui exhibetur capitibus iam secuturis, in quibus egregiæ ad

Deum preces simul cum Dei laudibus piisque meditationibus perutiliter miscentur. Et vel ob hoc multum iis debemus qui nobis hunc librum conservarunt.

CAPUT IX.

1. QUI FECISTI OMNIA VERBO TUO] Gen. I. 3. & sequentibus, Psalm. XXXIII. 9. Ioan. I. 3.

2. UT DOMINARETUR CREATURÆ QUÆ A TE FACTA EST] Genes. I. 28.

4. DA MIHI SEDIUM TUARUM ASSISTRICEM SAPIENTIAM] Scripsit puto *assestricem*, πάρεδρον. Latinè potuit dicere assessorem: nam eius soni verbalia etiam feminino aptantur generi, ut dea sponsor apud Ovidium. Sæpe pij scriptores de sapientia loquuntur ita generaliter, ut & divinam & humanam sub eodem nomine ἀναλόγως comprehendant. Vide Prov. VIII.

NOLI ME REPROBARE A PUERIS TUIS] Noli me excludere ex eorum numero, quos tu doces atque instituis.

5. FILIUS ANCILLÆ TUÆ] Psal. LXXXVI. 16.

7. ALTARE, SIMILITUDINEM TABERNACULI SANCTI TUI, QUOD PRÆPARASTI AB INITIO] Deest &c. Vult enim à Solomone structum & altare, & sanctum sanctorum, quod imago est cœli illius inconspicui, ut interpretatur scriptor ad Hebræos VIII. 5. Philo de vita Mosis: τὰ ἄδυτα τῆς σκηνῆς, ἃ δὴ ἐστὶ συμβολικῶς νοητά. Ioseph. III. 5. τὸ μὲν γὰρ τρίτον αὐτῆς μέρος τὸ ἐντὸς τῶν τεσσάρων κιόνων, ὃ τοῖς ἱερεῦσιν ἦν ἄβατον, ὡς οὐρανὸς ἂν εἴη τῷ Θεῷ. Præparasti, nempe piis, ut Matth. XXV. 34. Hebr. XI. 10.

9. ET TECUM SAPIENTIA TUA] Prov. VIII. 30. Ioan. I. I. ubi dicta vide.

QUID ESSET PLACITUM OCULIS TUIS] Id est, *tibi*. Locutio Hebræa.

ET QUID DIRECTUM IN PRÆCEPTIS TUIS] Quæ ratio optimè implendi tibi destinata.

10. MITTE ILLAM DE COELIS SANCTIS TUIS] שלח, πέμπειν, ἀποστέλλειν, ἐξαποστέλλειν Deus dicitur bona malávе quæ hominibus quocumque modo proveniunt.

ET MECUM LABORET] Multa cogitatione inquirat.

13. QUIS ENIM HOMINUM POTERIT SCIRE CONSILIA DEI, AUT QUIS POTERIT COGITARE QUID VELIT DEUS?] Nisi Deo revelante, scilicet. Optat donum Prophetiæ. Confer Esa. XL. 13. 14. Rom. XI. 34. I. Cor. II. 16. & quæ infrà 18.

14. COGITATIONES ENIM MORTALIUM TIMIDÆ] Id est, *incertæ*. quod explicat vox sequens ἐπισφαλεῖς.

15. CORPUS ENIM QUOD CORRUMPITUR AGGRAVAT ANIMAM] Corpus animum prægravat, est & apud Horatium. Virgilius:

—quantum non noxia corpora tardant,

Ter-

Terreníque hebetant artus, moribundáque membra.

Idem corpus quod corrumpitur, quod, membra moribunda Virgilio: Papinio, fragilis usus corporis.

ET TERRENA HABITATIO DEPRIMIT SENSUM MULTA COGITANTEM] τὸ γεῶδες σκῆνος, in Græco. Pythagoricum est corpus vocare σκῆνος. Eurysus, aut, ut alij volunt, Ecphantes Pythagoricus de homine: τὸ σκᾶνος τοῖς λοιποῖς ὅμοιον. Aristoxenus itidem Pythagoricus: ὧν τὸ σκῆνος χρῄζει, πᾶσι πάρεστιν ἀμφιβίως. Pythagoricos in hac locutione imitatur Plato Axiocho. Eodem modo loquitur liber Cabalasticus Zoat, & Paulus II. Cor. V. 14.

19. PER SAPIENTIAM SANATI SUNT] ἐσώθησαν. à vitiis purgati sunt.

QUICUMQUE PLACUERUNT TIBI DOMINE A PRINCIPIO] Hoc in Græco non est. Sensus est: per sapientiam purgatos qui unquam ab initio mundi purgati fuêre. Simile loquendi genus in Apoc. XIII. 8. ubi dicta vide.

CAPUT X.

1. HÆC ILLUM QUI PRIMUS FORMATUS EST A DEO] πρωτόπλαστον, quem πρωτόγονον, dixit Philo Byblius, nec aliter hymni Orphici, & schola Pythagoræ.

2. ET EDUXIT ILLUM E DELICTO SUO] Nempe sanans per sapientiam. Pendent enim hæc à capite præcedente.

ET DEDIT ILLI VIRTUTEM CONTINENDI OMNIA] *dominandi omnibus rebus.* Adamus maiore quidem molestiâ quàm ante peccatum, tamen dominij reliquias retinuit. de qua rediximus ad quartum librum de Veritate Religionis Christianæ, ex Euripide & Antiphonte.

3. AB HAC] Sapientia.

INIUSTUS] Cain.

4. PROPTER QUEM] δι' ὃν: sed quidam codices Græci habent, δι' ὅ, id est, propter hoc, nempe quod terra non illo tantùm, sed & similibus multis sceleribus esset inquinata.

SANAVIT ITERUM SAPIENTIA] Pietas Noæ.

PER CONTEMPTIBILE LIGNUM IUSTUM GUBERNANS] Illa causa fuit cur in aquis servatus ad terram perveniret ligno exiguo:

—digitis à morte remotus
Quatuor aut septem.

εὐτελὴς exiguum sæpe Græcis: & κυβερνᾶν servare. Sic in hymno Ῥώμης:

Σὺ δ' ἀσφαλέως κυβερνᾷς
Ἄστεα λαῶν.

Lucretius ad Venerem:

Quæ quoniam rerum naturam sola gubernas.

5. HÆC ET IN CONSENSU NEQUITIÆ, CÙM SE NATIONES CONTULISSENT] Cùm Chaldæi gentesque vicinæ prolapsæ essent ad idololatriam.

SCIVIT IUSTUM] Legit ἔγνω : ſed Sixtina editio habet εὗρε. Iuſtus ptoptium Abrahami cognomentum, quia ingentem in Deum fiduciam habuit : quæ res iuſtiſſima eſt. Vide quæ attulimus ad Iacobum.

ET CONSERVAVIT SINE QUERELA DEO] ἄμεμπτον τῷ θεῷ. Effecit ut Deus de eo nihil queteretur, obedientiâ eius contentus.

ET IN FILII MISERICORDIA FORTEM CUSTODIVIT] καὶ ἐπὶ τέκνου σπλάγχνοις ἰσχυρὸν ἐφύλαξεν. *Effecit ut fortis*, id eſt, conſtans, *eſſet tunc cùm filij miſeratione commoveretur.* Sapientia præſtitit ne caritatem filij Dei iuſſibus præferret.

6. HÆC IUSTUM A PEREUNTIBUS IMPIIS LIBERAVIT FUGIENTEM] Iuſti vocabulo Lotus appellatur etiam II. Pet II. 7. & meritò, ſi cum illis compareturquos inter vivebat.

DESCENDENTE IGNE IN PENTAPOLIM] Sic rectè dicitur regio illa in qua Sodoma, Gomorra, Adama, Seboim, Segor, Geneſ. XIV & XIX. Deuteronom. XXIX. 23. Pentapolim Iudaïcam ſolent hanc appellare ſcriptores Chriſtiani ad diſcrimen Cyrenaïcæ.

7. ET INCERTO TEMPORE FRUCTUS HABENTES ARBORES] ἀτελέσιν ὥραις καρποφοροῦντα φυτά : *inani ſpecie fructum præferentes arbores.* Tacitus de iis locis : *Cuncta ſponte edita aut manu ſata, ſive herbâ tenui, aut flore, ſeu ſolitam in ſpeciem adolevêre, atra & inania velut in cinerem vaneſcunt.* Solinus de iiſdem : *Apud quæ pomum quod gignitur, habeat licet ſpeciem maturitatis, mandi tamen non poteſt : nam fuliginem intrinſecus favillaciam ambitus tantùm extimæ cutis cohibet, quæ vel levi preſſa tactu fumum exhalat, & fatiſcit in vagum pulverem.*

ET INCREDIBILIS ANIMÆ MEMORIA STANS FIGMENTUM SALIS] Rectè vertas, *incredulæ animæ* : ἀπιστούσης. deinde *columna ſalis*, στήλη. Sic Geneſ. XIX. 26 : στήλη ἁλός. Sic & Ioſephus : εἰς στήλην ἁλῶν, qui eam ad ſua tempora manſiſſe, & à ſe conſpectam memorat. Bene autem animam incredulam refert ſalis columna : nam ut ſal infrugiferum, ita & fiduciæ in Deum expers anima.

10. HÆC PROFUGUM IRÆ FRATRIS IUSTUM] Iacobum איש תם, id eſt, ἄπλαστον, ſive ἁπλοῦν. Gen. XXV. 27. Vide quæ ad Ioannem I. 47.

DEDUXIT PER VIAS RECTAS] In Meſopotamiam tutò deduxit.

ET OSTENDIT ILLI REGNUM DEI] Dei providentiam circa pios. Gen. XXVIII. 12. 13.

ET DEDIT ILLI SCIENTIAM SANCTORUM] Loci ſancti ubi Deus ſolemniter invocari vellet illo tempore, unde loco nomen Bethelis, Geneſ. XXVIII. 17. 22. XXXI. 13.

HONESTAVIT ILLUM IN LABORIBUS, ET COMPLEVIT LABORES ILLIUS] In Græco : εὐπόρησεν αὐτὸν ἐν μόχθοις καὶ ἐπλήθυνε τοὺς πόνους αὐτοῦ. Hebraïſmus, pro quo uſitato ſermone diceres : *Ditem eum fecit in mediis laboribus, & quidem tantò magis, quantò magis intendebat labores eius.* Geneſ. XXX. 27. 30.

11. IN FRAUDE CIRCUMVENIENTIUM ILLUM ADFUIT ILLI, ET HONESTUM FECIT ILLUM] Honestum, id est, divitem. Ita enim loquitur hic interpres. πλεονεξία hîc intelligitur Labanis. Genes. XXXI. 38. 40. 41. 42.

12. ET CERTAMEN FORTE DEDIT ILLI UT VINCERET] Gen. XXXII. 25.

13. HÆC VENDITUM IUSTUM NON DERELIQUIT] Iosephum innocentem à fratribus venditum. Gen. XXXVII. 26. Psalm. CV. 17.

SED A PECCATORIBUS LIBERAVIT EUM] ἐξ ἁμαρτίας, id est, à reatu. nam Hebræorum mos est quemvis reatum etiam sine causa vocare חטא, vel אשם.

DESCENDITQUE CUM ILLO IN FOVEAM] Id est, in carcerem, λάκκον, Genes. XLI. 14, ubi Iosephus narratur eductus è carcere, in Hebræo est באר, quod alibi fere semper λάκκον, ibi ὀχύρωμα verterunt Græci. Et בית הבור Exodi XII. 29, vertitur λάκκος, ubi carcerem posuit Latinus.

14. DONEC AFFERRET ILLI SCEPTRUM REGNI] τὰ σκῆπτρα τῆς βασιλείας. Hebræi omnes magnas potestates regni nomine, & eis fungentes regum vocabulo sæpe appellant, ut vidimus compluribus in locis. Sic & mox 16.

ET POTENTIAM ADVERSUS EOS QUI EUM DEPRIMEBANT] In Græco: καὶ ἐξουσίαν τυραννούντων αὐτοῦ: *Imperium in eos qui ipsum oppresserant:* fratres suos, uxorem Putiphatis, & alios. Est hîc participium præsens pro præterito, & casus secundus in sensu obiecti. Imperium opprimentium, id est, in oppressores.

ET DEDIT ILLI CLARITATEM ÆTERNAM] Nomen gloriosum perpetuò mansurum.

15. ET SEMEN SINE QUERELA] Nempe comparatione Ægyptiorum, qui idololatræ.

16. INTRAVIT IN ANIMAM SERVI DEI] Animavit Mosem, qui eximiè servus Dei dicitur. Ios. I. 1. Psalm. CV. 26. Hebr. III. 5.

17. IN VELAMENTO DIEI] εἰς σκέπην ἡμέρας. De die eos protexit ab æstu per nubem. sic σκέπη sumitur Sirachi XXXIV. 18. Psalm. CV. 38, ubi de eadem nube agitur, in Græco est: διεπέτασε νεφέλην εἰς σκέπην αὐτοῖς.

19. ET EX ALTITUDINE INFERORUM EDUXIT ILLOS] In Græco: ἐκ βάθους ἀβύσσου ἀνέβλυσεν αὐτούς. *Fecit ut ex profundo pelagi ebullirent illi:* nempe Israëlitæ. Sic ἐξέβλυσε sumitur II. Macc. I. 12. Sic רקד, quod plerunque vertitur per σκιρτᾷν, ἐξάλλεσθαι, & voces similes, Nahumi III. 2, vertitur ἀναβλύζειν, & קלל alibi ἐξάλλεσθαι vertitur, alibi ἀναβλύζεσθαι.

IDEÒ IUSTI TULERUNT SPOLIA IMPIORUM] Exod. XII. 36.

20. ET DECANTAVERUNT, DOMINE, SANCTUM NOMEN TUUM] Hymno illo qui extat Exodi XV.

21. SAPIENTIA APERUIT OS MUTORUM] Qui præ metu mutire ausi non erant.

Et linguas infantium fecit disertas] νηπίων, id eſt, puerorum, qui ſimul cum parentibus cecinêre. Vide Pſalm. VIII. 3. Matth. XXI. 16.

CAPUT XI.

1. IN manibus Prophetæ sancti] Per Moſem, qui ſummus Prophetarum ante Meſſiæ tempora. Num. XII. 6.

3. Steterunt contra hostes] Amorrhæos, Baſanitas, Amalecitas.

4. Steterunt, et invocaverunt te] Exod. XVII. 2. Num. XX. 2.

5. Inimici illorum] Ægyptij, ut oſtendunt ſequentia.

8. Qui cùm minuerentur] Non eſt hoc in Græco, ſed connectendo meliùs ſenſui additum ab Interprete. Ægyptij imminuti ſunt numero, quia Hebræorum numerum imminuerant.

In traductione infantium occisorum] *In pœnam præcepti occidentis infantes.* Sic & infrà XVII. 7. XVIII. 5. Sirach. XVI. 13.

10. Cùm enim tentati sunt] Siti, Iſraëlitæ ſcilicet.

Et quidem cum misericordia disciplinam accipientes] Ad breve tempus ſitim paſſi.

Quemadmodum cum ira iudicati impii tormenta paterentur] *Paſſi eſſent.* ἐβασανίζοντο, Ægyptij ſcilicet.

11. Interrogans condemnasti] In Græco: καταδικάζων ἐξήτασας, id eſt, damnatos torſiſti. Quòd multis in locis de reis per tormenta quæſtiones haberi ſolent, ideò ἐξετάζειν ſumitur pro torquere. Vide Act. XXII. 24. & 29.

14. Per sua tormenta bene secum agi] *Bene cum illis agi:* cum Iſraëlitis ſcilicet: quia ſitis eorum ſublevabatur, cùm Ægyptij ſiti periiſſent. Senſus idem qui ſuprà 6.

15. Quem enim in expositione prava proiectum deriserunt] In Græco: ἀπεῖπον χλευάζοντες, *pro deplorato habuêre inſultantes.* Vertitur per ἀπειπεῖν, Hebræum מאס.

16. Colebant mutos serpentes, et bestias supervacuas] *Animantia vilia.* εὐτελῆ, ut canes. De Ægyptiis Philo in Legatione: οἱ κύνας καὶ λύκους, καὶ λέοντας, καὶ κροκοδείλους, καὶ ἄλλα πλείονα θηρία καὶ ἔνυδρα καὶ χερσαῖα, καὶ πτηνὰ θεοπλαστοῦντες, ὑφ᾽ ὧν βωμοὶ, καὶ ἱερὰ, καὶ ναοὶ κατὰ πᾶσαν Αἴγυπτον ἵδρυνται. Tertullianus adverſus Marcionem II. *Ægyptius olim reus Deo fuerat gentilis idololatriæ, Ibin & crocodilum citiùs colens, quàm Deum vivum.*

18. Ex materia invisa] ἐξ ἀμόρφου ὕλης, ex informi materia, id eſt, rudi indigeſtáque mole, ut Ovidius expreſſit, תהו ובהו, Gen. I. 2.

19. Aut novi generis, ira plenas ignotas bestias] Bene vertit, νεοκτίστου θυμοῦ πλήρεις θῆρας ἀγνώστους.

Aut vaporem ignium spirantes] Ut illi,

Quorum terribilis ſpiritus ignis erat.

AUT FUMI ODOREM PRÆFERENTES] ἢ βρόμους λιχμωμένους καπνοῦ, id est, *fœtorem sparsum à fumo.* Sic βρόμον usurpant Interpretes, Iob. VI. 7. & quidam Ioël. II. 20. Sic quod apud Dioscoridem est βρωμῶδες, id virus redolens vertit Plinius.

21. UNO SPIRITU POTERANT OCCIDI] *Uno flatu.* Id enim hîc valet ἑνὶ πνεύματι. & est proverbiale. Plautus:

Cuius tu legiones difflavisti spiritu,
Quasi ventus folia, aut peniculum tectorium.

SED OMNIA IN MENSURA ET NUMERO ET PONDERE DISPOSUISTI] Plato dicebat Deum γεωμετρεῖν.

23. TANQUAM MOMENTUM STATERÆ] Ut scrupulum, rem levissimam.

24. MISERERIS OMNIUM, QUIA OMNIA POTES] Differs pœnam, certus, ubi voles, semper tibi puniendi fore potestatem.

25. DILIGIS ENIM OMNIA QUÆ SUNT] Hîc etiam τὰ ὄντα πάντα accipiendum de hominibus ostendunt sequentia. Vide quæ diximus suprà I. 14.

26. AUT QUOD A TE VOCATUM NON ESSET CONSERVARETUR] Vocare est, imperare, ut Psalm. XLVII. 4. quomodo maneret quippiam, nisi tu id manere iuberes?

27. PARCIS AUTEM OMNIBUS] Diu, in spem resipiscentiæ.

QUONIAM TUA SUNT] Nemo rex mediocri prudentia animi causa subditos suos perdet.

CAPUT XII.

1. O QUAM BONUS ET SUAVIS EST, DOMINE, SPIRITUS TUUS IN OMNIBUS] In Græco: τὸ γὰρ ἄφθαρτόν σου πνεῦμά ἐστιν ἐν πᾶσι. *Nam spiritus tuus incorruptus est in omnibus.* Id est, ille spiritus quem inseruisti hominibus, datus illis est in spem immortalitatis. suprà II. 23.

2. PARTIBUS CORRIPIS] κατ᾽ ὀλίγον ἐλέγχεις, *paullatim corripis*, id est, lentè, cum magna patientia.

CREDANT IN TE DOMINE] Tibi confidant. Est autem μετωνυμία, pro confidendo obediant.

3. ILLOS ENIM ANTIQUOS INHABITANTES TERRÆ SANCTÆ TUÆ] Disertè describit mores Cananæorum, Amorrhæorum, & vicinarum gentium.

4. PER MEDICAMINA] ἔργα φαρμακειῶν. Id nomen apud Interpretes Veteris Testamenti pro artibus magicis sumitur. Vide Esaiæ XLVII. 9. & φαρμακὸς ponitur modò pro חרטם, quod alibi vertitur ἐπαοιδὸς, modò pro כשף, vel מכשף.

ET SACRIFICIA INIUSTA] Cruenta sacra, & pro remedio scelus, ut Iustinus: sacrilegium veriùs quàm sacrum, ut Curtius. Vide quæ de Phœnicum more plurima attulimus ad Deut. XVIII. 10.

5. ET COMESTORES VISCERUM HOMINUM] Nam de victi-edi solebat.

6. ET DEVORATORES SANGUINIS A MEDIO SACRAMENTO TUO, ET AUCTORES PARENTES ANIMARUM INAUXILIATARUM] Legit hîc Intetpres in Græco, ἐκ μέσου μυστηρίων σου: deinde αὐθέντας, quod interfectores significat, vertit *auctores*. In Sixtina editione est, ἐκ μέσου μυσταθίας σου. In aliis, ἐκ μέσου μύστας θιάσου. Legendum videtur: ἐκ μυσοῦ μύστας θιασμοῦ, *ex scelerato afflatu mystas*. nam μυσὸς idem quod μυσαρὸς, teste Hesychio.

7. UT DIGNAM PERCIPERENT PEREGRINATIONEM PUERORUM DEI, QUÆ TIBI OMNIUM CARIOR EST TERRA] Ex Græco: *Ut terra* quæ tibi *omnium est carissima, acciperet dignam* (se) *coloniam filiorum*, nempe Dei.

8. ET MISISTI ANTECESSORES EXERCITUS TUI VESPAS] Exod. XXIII. 28. Deuteron. VII. 20. Iosue XXIV. 12.

10. PARTIBUS IUDICANS] κρίνων δὲ κατὰ βραχὺ, id est, paulatim puniens, ut suprà 2.

NON IGNORAS QUONIAM NEQUAM EST NATIO EORUM, ET NATURALIS MALITIA IPSORUM, ET QUONIAM NON POTERAT COGITATIO ILLORUM IN PERPETUUM. SEMEN ENIM ERAT MALEDICTUM AB INITIO] Sensus est: cùm à pessimo parente Chamo traherent originem, pravíque illi mores in naturam ipsis vertissent, fieri non poterat (aliter nempe quàm per flagra talia, de quibus cœpit dicere) ut se in melius mutarent. Ita complendus hic sensus ex præcedentibus. nam non omnes illos homines omnibus módis fuisse insanabiles apparet, & Rahabæ & Gabaonitarum exemplo.

12. QUIS ENIM DICET TIBI, QUID FECISTI?] *Cur me ita tractasti?* τί με ἐποίησας οὕτως; Rom. IX. 20. ubi accusativus est pro dativo, more Græco. Sic Matth. XXVII. 22. τί οὖν ποιήσω Ἰησοῦν; Luc. XV. 19. ποίησόν με ὡς ἕνα τῶν μισθίων σου. Sic Matth. V. 44, in antiquis exemplaribus: καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας. Nemo ius habet Deum ad rationes vocandi, ubi facta apparent: sed eo prætextu non sunt comminiscenda quæ nobis in mentem veniunt, & iniustissima quæque Deo tribuenda. quod ipsum damnat hic scriptor infrà 15.

13. UT OSTENDAS] Tanquam superiori, aut pari.

14. NEQUE REX, NEQUE TYRANNUS IN CONSPECTU TUO INQUIRENT DE HIS QUOS PERDIDISTI] In Græco: οὔτε βασιλεὺς ἢ τύραννος ἀντοφθαλμῆσαι δυνήσεταί σοι περὶ ὧν ἐκόλασας: *Nemo rex aut tyrannus contra tueri te audeat, ob eos quos punisti.* ἀντοφθαλμεῖν vox bene Græca, & Polybio præsertim frequens.

16. VIRTUS ENIM TUA IUSTITIÆ INITIUM EST] Multi homines ideò iniurias inferunt quòd metuant ne ipsi accipiant iniuriam. Hoc abs te Deus abest longissimè. Plurimas iniurias à metu proficisci plurimis sapientum dictis ostendimus libro II. de Iure Belli & Pacis cap. I. §. 5. & in annotatis ad eum locum.

ET OB HOC QUOD OMNIUM DOMINUS ES, OMNIBUS TE

PARCERE FACIS] Puto ſcripſiſſe interpretem : *Et hoc quod omnium dominus es , omnibus se parcere facit.* Ita enim in Græco , & ſenſus idem qui ſuprà XI. 27.

17. VIRTUTEM ENIM OSTENDIS TU , QUI NON CREDERES ESSE IN VIRTUTE CONSUMMATUS , ET HORUM QUI NESCIUNT AUDACIAM TRADUCIS] Legit ἐν τοῖς μὴ εἰδόσι , pro quo nos ἐν τοῖς εἰδόσι : meliùs ſanè , ut ſic legatur locus : ἰσχὺν γὰρ ἐνδείκνυσαι ἀπιστούμενος ἐπὶ δυνάμεως τελειότητι, ἐν τοῖς μὴ εἰδόσι τὸ θράσος ἐξελέγχεις. Senſus autem ſit : *Is qui non creditur robur poſſe oſtendere , ſummis viribus convincit audaciam ignorantium.* De homine loquitur. Et opponitur huic dicto directè quod ſequitur : Σὺ δὲ δεσπόζων ἰσχύος, ἐν ἐπιεικείᾳ κρίνεις. Nihil properas, cùm de viribus tuis non ſit dubitare.

19. QUONIAM OPORTET IUSTUM ESSE ET HUMANUM] Id eſt, ius lenitate temperandum.

20. ET DEBITOS MORTI] Ob graviſſima crimina de quibus egit ſuprà.

CUM TANTA CRUCIASTI ATTENTIONE] μετὰ τοσαύτης ἐτιμωρήσω προσοχῆς : *tam circumſpectè caſtigaſti.* Sic Paulus : ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ. Rom. IX. 22.

21. CUM QUANTA DILIGENTIA IUDICASTI FILIOS TUOS] *Iudicas :* id eſt, iudicare ſoles : nam eſt ἀόριστος in Græco . Eſt ἀκρίβεια hîc idem , quod modò προσοχὴ , non ius ſummum , ut aliquando ſumitur τὸ ἀκριβὲς , ſed id quod cum magna fit cura , rebus & temporibus ſollicitè expenſis.

QUORUM PARENTIBUS IURAMENTA ET CONVENTIONES DEDISTI BONARUM PROMISSIONUM?] Nempe de ſtirpe nunquam penitùs delenda , ſed exſpectanda eius pœnitentia : quò reſpicit Paulus Rom. XI. 24. Hoc Deus aliis gentibus non promiſerat.

22. CÙM ERGO DAS NOBIS DISCIPLINAM] Puto ſcripſiſſe Interpretem : *cùm ergo des nobis diſciplinam.* Non enim tempus deſignatur, ſed oſtenditur Deus multò leniùs agere cum Iſraëlitis , quàm cum idololatris , ut explicant ſequentia, 24.

23. PER HÆC QUÆ COLUERUNT] Redit ad id quod ſuprà dixerat XI. 16. In Græco : διὰ τῶν ἰδίων ἐβασάνισας βδελυγμάτων , ubi βδελύγματα dicuntur , non ex Ægyptiorum ſenſu , ſed ex eo quod revera erant : ſolent enim Hebræi ſic appellare Gentium numina.

24. DEOS ÆSTIMANTES HÆC QUÆ IN ANIMALIBUS SUNT SUPERVACUA] θεοὺς ὑπολαμβάνοντες τὰ καὶ ἐν ζώοις τῶν ἐχθρῶν ἄτιμα. *Pro diis habentes illa animantium quæ ab inimicis contemptui habentur.* Nempe quia Hebræis nocere non poterant. Locutio illa , ἄτιμα τῶν ἐχθρῶν , eſt qualis διδακτοὺς τοῦ θεοῦ, & ſimilia quæ alibi obſervavimus , ubi genitivus Latinè per ablativum addita *à* præpoſitione redditur.

26. DIGNUM DEI IUDICIUM EXPERTI SUNT] Legit rectiùs, πειράζουσιν , non , ut nos habemus , πειράσουσιν. Præſens pro præterito , ut ſæpe.

27. DEUM AGNOVERUNT VERUM] Id eſt, ſenſerunt : animo

enim non agnoverunt, ut ostendit id quod statim sequitur, ideò eos esse damnatos, id est, internecione deletos. sic ידע Hebræis sæpe est sentire, experiri.

CAPUT XIII.

1. VANI AUTEM SUNT OMNES HOMINES, IN QUIBUS NON SUBEST SCIENTIA DEI] In Græco est ampliùs: μάταιοι μὲν γὰρ πάντες ἄνθρωποι φύσει, οἷς παρῆν θεοῦ ἀγνωσία, ubi φύσει non tantùm significat, ut alicubi, id quod reapse est, sed quod planè inolevit animo. Sic πεφυσιωμένα dicuntur & vitia & virtutes, quæ altas in animo radices egêre. Congruit autem hic sermo cum eo qui est ad Rom. 1. nam quanquam magnificè dicunt quidam, honestum per se expetendum, tanta tamen est in animos vis eorum quæ conspicimus, ut nisi adsit de divina providentia, & quidem facta hominum repensante, persuasio, simúlque leges quædam quæ in rectam viam homines dirigant, fieri non possit quin extra orbitam evagentur, & quidem sæpe graviter, ut Stoïci in αὐτοχειρίαν prolapsi, ut Romani nihil iniustum arbitrantes, quo imperium ipsis cresceret, & luxus sui sustentandi causa exponentes liberos, & gaudentes temerè effuso in arena sanguine, quasi id ad virtutem esset incitamentum. Nam, ut vaga est hominum ratio, ubi affectus, & blandientes affectibus mores accessêre, facilè reperit rebus pravis velamenta, obstátque sibi, donec planè obsurdescat. Vanos ergo dicit eos, qui Dei & providentiæ ipsius cognitionem non sollicitè custodiunt, sed de ea re sententias cuiusque permittunt arbitratui, quo nihil potest reperiri, non iam dico bonis moribus, sed & reipublicæ exitiosius.

ET DE HIS QUÆ VIDENTUR BONA] Id est, de bonis quæ videntur. Ita enim in Græco.

NEQUE OPERIBUS ATTENDENTES AGNOVERUNT EUM QUI EST ARTIFEX] Servit hic locus interpretando ei, qui est ad Rom. 1. 20. Zaleucus in legum primordio: τοὺς κατοικοῦντας τὴν πόλιν, καὶ τὴν χώραν πάντας πρῶτον πεπεῖσθαι χρὴ καὶ νομίζειν θεοὺς εἶναι, καὶ ἀναβλέποντας εἰς οὐρανὸν, καὶ τὸν κόσμον, καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς διακόσμησιν, καὶ τάξιν. οὐ γὰρ τύχης, οὐδ' ἀνθρώπων εἶναι δημιουργήματα. Cicero de Natura Deorum: *Sic Philosophi debuerunt, si fortè eos primus aspectus mundi perturbaverat, posteà, cùm vidissent motus eius finitos & æquabiles, omniáque ratis ordinibus moderata, immutabilíque constantiâ, intelligere inesse aliquem non solùm habitatorem, in hac cœlesti ac divina domo, sed etiam rectorem ac moderatorem, & tanquam architectum tanti operis, tantíque muneris.* Idem de Haruspicum responsis: *Etenim quis est tam vecors, qui aut cùm suspexerit in cœlum, deos esse non sentiat, & ea quæ tanta mente fiunt, ut vix quisquam arte ullâ ordinem rerum ac necessitatem persequi possit, casu fieri putet, aut, cùm deos intellexerit, non intelligat, eorum numine hoc tantum imperium esse natum, & auctum, & retentum?*

2. AUT IGNEM] Qui deus Persis. Ægyptiis idem Φθᾶ.

Aut

AUT SPIRITUM] Id est, aërem, quem Iunonem vocarunt.

AUT CITATUM AEREM] Commotum, id est, ventum. Boreas, Eurus, Zephyrus, Auster, dij multis gentibus.

AUT GYRUM STELLARUM] κύκλον ἄστρων, congeriem aliquam stellarum, quam ἀστερισμὸν Græci vocant, ut Virginem, Geminos, Pleiadas.

AUT NIMIAM AQUAM] Hymnus Θαλάσσης, & alter Ὠκεανοῦ est in Orphicis. Eodem referuntur aliis nominibus Nereus, Neptunus, Amphitrite, Salacia, Phorcys, Triton, Nereides.

AUT SOLEM ET LUNAM] Quorum cultus latissimè per totum orbem patuit variis sub nominibus. In Oriente sub nominibus בעל שמין, & בעלה שמין.

3. SPECIEI ENIM GENERATOR HÆC OMNIA CONSTITUIT] *Speciei*, id est, pulchritudinis. τῦ κάλλους, in Græco.

4. AUT SI VIRTUTEM ET OPERA EORUM MIRATI SUNT] Vim & effectus.

6. MINOR EST QUERELA] Minùs accusandi videntur qui astra & ingentes mundi partes coluêre, quàm qui suamet ipsi figmenta.

8. ITERÙM AUTEM NEC HIS DEBET IGNOSCI] *Attamen ne hi quidem plenè veniam merentur.* Culpa est minor, sed culpa.

9. UT POSSENT ÆSTIMARE SÆCULUM] עולם, id est, mundum. Ita enim loquuntur Hebræi.

QUOMODO HUIUS MUNDI DOMINUM NON FACILIÙS INVENERUNT] Mundus ipse loquitur, teste Plotino, Deus me fecit. Facilius est ex summa ita bene congruente agnoscere unum eius summæ opificem, quàm omnes naturæ partes cognoscere, astrorum cursus, causas ventorum, & maris æstum, & terræ motum, & eorum quæ μετέωρα dicuntur, animantium naturam, generationem, partes, earúmque usum, arborum, herbarúmque & metallorum, gemmarum, lapidum proprietates, quæ vel singula immensi sunt laboris.

10. ET INTER MORTUOS SPES ILLORUM EST] *In mortuis spes illorum est.* Habent fiduciam in simulacris, nihílque agere valentibus. Idem sensus Ierem. x. 14.

AUT LAPIDEM INUTILEM OPUS MANUS ANTIQUÆ] Marmor effictum à Phidia, Praxitele, Myrone, aut Lysippo.

11. FABRICET VAS UTILE IN CONVERSATIONEM VITÆ] Horatius:

Cùm faber incertus scamnum, faceretne Priapum
Maluit esse deum.

Confer huic dissertationi similem apud Esaiam XLIV. 13. & sequentibus.

12. RELIQUIIS AUTEM EIUS OPERIS AD PRÆPARATIONEM ESCÆ ABUTATUR] In alimentum foci.

13. LIGNUM CURVUM, ET VERTICIBUS PLENUM] Tortuosum & nodosum.

PER VANITATEM SUAM] Per otium.

14. PERLINIENS RUBRICA, ET RUBICUNDUM FACIENS

FUCO] μίλτῳ, id est, minio. φύκει, id est, alga rubente, qui propriè fucus ex Græco, unde nomen latiùs fusum ad omnia formæ mendacia. Arnobius libro VI. de simulacris: *mero oblita minio.*

15. ET FACIAT EI DIGNAM HABITATIONEM] Basim. Esaiæ XLVI. 7.

ET CONFIRMANS FERRO] Annectens parieti.

17. ET DE NUPTIIS VOTUM FACIENS INQUIRIT] *Inquirit* non est in Græco, sed προσευχόμενος cohæret cum sequentibus.

CAPUT XIV.

1. FRAGILIUS LIGNUM INVOCAT] Neptunum ex ligno. 3. DEDISTI ET IN MARI VIAM] ὁδὸν θαλάσσης, ut sæpe Poëtæ Græci.

4. ETIAMSI SINE ARTE ALIQUIS ADEAT MARE] Nandi ignarus.

5. EXIGUO LIGNO CREDUNT HOMINES ANIMAS SUAS] Iuvenalis: *—ventis animam committe, dolato*

Confisus ligno.

TRANSEUNTES MARE PER RATEM] σχεδίᾳ. Ulpianus L. 1. D. de Exercit. *Navem accipere debemus, sive marinam, sive fluviatilem, sive in aliquo stagno naviget, sive schedia sit.* Interpres Odysseæ: σχεδίην τὴν ἐλαφρὰν κατασκευασθεῖσαν ναῦν λέγει. Nec aliter Suidas.

6. CÙM PERIRENT SUPERBI GIGANTES] Cabiri, הגברים, Genes. VI. 4.

SPES ORBIS TERRARUM] Octo homines. Deucalion ad Pyrrham apud Ovidium:

Terrarum quascunque vident occasus & ortus,
Nos duo turba sumus.

Deinde:

Nunc genus in nobis restat mortale duobus.

REMISIT SÆCULO SEMEN NATIVITATIS] *Reliquit*, ἀπέλιπε, reliquit liberos, unde orti homines cæteri.

7. PER QUOD FIT IUSTITIA] Per quod exercentur commercia licita.

11. PROPTER HOC ET IDOLIS NATIONUM NON ERIT RESPECTUS] Legit: ἡ ἐπισκοπὴ οὐκ ἔσται. Nos autem habemus ἐπισκοπὴ ἔσται, id est, Deus vindictam exercebit etiam in idola impietatis instrumenta. Vide Esaiæ XLVI. 1. Ierem. XLVI 25. XLIX. 3. Oseæ VIII. 5. X. 2.

12. INITIUM ENIM FORNICATIONIS EST EXQUISITIO IDOLORUM] Verissimum. nam fœdissima quæque in deorum lucis peragebantur, ut ostendimus ad Levit. XIX. 29. Adde I. Reg. XIV. 24. XV. II. XXII. 47 II. Reg XXIII. 7. Prætereà narrabantur adulteria Iovis, Neptuni, Apollinis, Veneris, aliorúmque deorum & dearum, & sic fiebant miseris & religiosa delicta, ut ait Cyprianus. Chærea apud Terentium: *—animus gaudebat mihi*

Deum ſeſe in hominem convertiſſe, atque per alienas tegulas
Fucum factum mulieri: veniſſe per impluvium clanculum.
At quem Deum! qui templa cœli ſumma ſonitu concutit.
Ego homuncio hoc non facerem!

Vide infrà 27.

13. NEQUE ENIM ERANT AB INITIO] Creato primùm homine.

NEQUE ERUNT IN PERPETUUM] Delebuntur enim per Meſſiam.

14. SUPERVACUITAS ENIM HOMINUM ADVENIT IN ORBEM TERRARUM] In Græco κενοδοξία eſt. Id ſignificat inanis gloriolæ ſtudium. Philipp. II. 3. Gal. V. 26.

ET IDEÒ BREVIS ILLORUM FINIS EST INVENTUS] In Græco: συντομον αὐτῶν τὸ τέλος ἐπενοήθη, id eſt, cogitavit Deus brevi illorum finem facere, quia ſcilicet nullum in veritate fundamentum habent. talia autem Deus amat evellere. Matth. XV. 13.

15. ACERBO ENIM LUCTU DOLENS PATER, CITÒ SIBI RAPTI FILII FECIT IMAGINEM] Hanc originem idolorum tradiderat in libris antiquitatum Diophantus Lacedæmonius, allata Syrophanis Ægyptij hiſtoria. Docet id nos Fulgentius Mythologicor. I. Non longè abit illud Tullij primo de Natura Deorum: *qui totâ die precabantur & immolabant, ut ſibi ſui liberi ſuperſtites eſſent, ſuperſtitioſi ſunt appellati.* Alij originem idolorum deducunt à populorum ſtudio in mortuos reges. Vide Lactantium I. 15. Potuit aliis in locis alia eſſe rei eiuſdem origo.

SACRA ET SACRIFICIA] μυστήρια καὶ τελετάς. Μυστήρια in arcanis quibuſdam vocibus & ſymbolis conſiſtebant. τελεταὶ in victimis.

16. ET TYRANNORUM IMPERIO COLEBANTUR FIGMENTA] Hæc eſt illa Theologia, quam civilem vocat Varro; de cuius ſacris Seneca: *Quæ omnia ſapiens ſervabit, tanquam legibus iuſſa, non tanquam diis grata.* Et iterùm: *Sic adorabimus*, inquit, *ut meminerimus cultum eius magis ad morem quàm ad rem pertinere.*

20. ABDUCTA PER SPECIEM OPERIS] Ideò Philo libro de Gigantibus de Moſe loquens: παρ᾽ ὃ καὶ τὰς δοκίμους, καὶ γλαφυρὰς τέχνας, ζωγραφίαν καὶ ἀνδριαντοποιίαν, ἐκ τῆς καθ᾽ αὐτὸν πολιτείας ἐξήλασεν, ὅτι τὴν τῆς ἀληθοῦς ψευδόμεναι φύσιν, ἀπάτας καὶ σοφίσματα δι᾽ ὀφθαλμῶν ψυχαῖς διψαλέαις τεχνιτεύουσιν.

Σέβασμα ἐλογίσαντο] Sic vocatur quidquid colitur, & quæ cultui inſerviunt. Vide infrà XV. 17. & in adiectamentis ad Danielem de Belo 32.

21. INCOMMUNICABILE NOMEN] Dei, quod nemini in ſenſu ſuo proprio, id eſt, ſummitatis, communicari debet.

22. PACEM APPELLANT] Falsò, ut Romani, qui ubi ſolitudinem fecerant, pacem appellabant, ut Britanni loquuntur apud Tacitum.

23. FILIOS SUOS SACRIFICANTES] Molocho. Vide ſuprà XII. 5.

Aut obscura sacrificia facientes] κρύφια μυστήρια, qualia apud Græcos Cereris Liberíque ac Liberæ, de quibus multa apud Alexandrinum Clementem & Arnobium. Cereris arcanum sacrum dixit Horatius. secretam Cererem Hercule furente Seneca. Scriptor Oetæi:

Nos Cadmeis orgia ferre
Tecum solitæ condita cistis.

Aut insaniæ plenas vigilias habentes] In Græco: ἢ ἐμμανεῖς ἐξ ἄλλων θεσμῶν κώμους ἄγοντες, *aut ex aliis moribus insanis ludis indulgentes.* Non malè hîc interpres κώμους vertit vigilias. Erant enim noctes, quæ vino, saltatione, amoribus transigebantur. Theocriti Scholiastes: τὸ κωμάζειν λέγεται ἐπὶ τῆς κατὰ νύκτα εἰς τὰς ἐρωμένας ἀφικνουμένων.

24. Per invidiam occidit] Puto scripsisse interpretem, *per insidiam.* λοχῶν αἰναιρεῖ. Inter idololatrarum vitia ponit Paulus Rom. 1. 31, quòd sint ἀσυνέθετοι, ἄστοργοι, ἄσπονδοι.

Aut adulterans contristat] Verè, nam ut Euphron ait:

Οὐκ ἔστι μοιχοῦ μεῖζον οὐδὲ ἓν κακόν·
Ἐν ταῖς γὰρ ἑτέρων βούλετ' ἀτυχίαις τρυφᾶν.

27. Nativitatis immutatio] γενέσεως ἐναλλαγὴ, id est, naturæ, quomodo vocem γενέσεως sumi diximus suprà 1. 14. per naturam autem hîc sexus intelligitur: idémque dicit quod Paulus Rom. 1. 26: μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν. Petronius:

Quærit se natura, nec invenit.

Et initium et finis] Nam & pro illicitarum cupidinum successu grates diis agebantur.

28. Aut certe vaticinantur falsa] Vide Luciani ψευδόμαντιν.

Aut peierant citò] Facilè. nempe quia quos nominabant deos pars multa pro diis non habebant: unde exolevit numinis reverentia. Callimachus:

Ὤμοσεν· ἀλλὰ λέγουσιν ἀληθέα, τοὺς ἐν ἔρωτι
Ὅρκους μὴ δύνειν οὔατ' ἐς ἀθανάτων.

Et alter:

Iupiter è cœlo periuria ridet amantum.

Nec meliores hac in re amantibus multi qui rempublicam gerebant, dicentes pueros talis decipiendos, viros iureiurando. Præcipui ad tales fraudes Phœnices vicini Hebræorum, unde hunc morem hausit Carthago, per omnes historias infamata ob Punicam fidem:

—ter Marte sinistro
Iuratúmque Iovi fœdus, conventáque patrum
Sidonij fregere duces,

ait Silius.

31. Non enim iurantium virtus] Id est, *potentia eorum qui iurantur.*

Sed peccantium poena perambulat semper iniustorum prævaricationem] Deus, inquit, punit eos qui per

deos etiam falsos peierant: primùm propter iniustitiam: promissio enim ius facit: deinde quia illos quos iurabant, colebant ut deos Augustinus: *Non te audit lapis loquentem, sed punit Deus fallentem.* Et Seneca VII. de Benef. 7. *Punitur quia tanquam Deo fecit. Opinio illum sua* (adde, aut professio) *obligat pœnæ.* Vide quæ dicta nobis II. de Iure Belli ac Pacis XXI. 51

CAPUT XV.

2. ETENIM SI PECCAVERIMUS TUI SUMUS, SCIENTES MAGNITUDINEM TUAM] Scimus nos esse in tua potestate: quod idololatræ multi de diis suis non credunt.

ET SI NON PECCAVERIMUS, SCIMUS QUONIAM APUD TE SUMUS COMPUTATI] *At non peccabimus, quia scimus nos tibi esse attributos.* Promittit de se, bene sperat de aliis, ut boni solent. Scimus nos ad tuam curam peculiarem pertinere: ideóque maiorem nos debere gratiam.

3. NOSSE ENIM TE CONSUMMATA IUSTITIA EST] Nosse ידע Hebræi non de intellectu tantùm, sed & de voluntate usurpant, ut idem sæpe sit quod cordi habere. Vide Psal. I. 6.

IUDEX ES IMMORTALITATIS] Ad vitam ducens immortalem.

4. NEC UMBRA PICTURÆ LABOR SINE FRUCTU] Nam Hebræi Alexandrini, quorum videtur fuisse primus scriptor huius libri, à picturis non minus quàm ab statuis abstinebant, secuti interpretationem eam Decalogi, quam in Ægypto LXX senes fecerunt. qua de re ad Decalogum diximus.

EFFIGIES SCULPTA PER VARIOS COLORES] εἶδος σπιλωθὲν, id est, distinctum. Sic & Latini maculare usurpant.

7. SED ET FIGULUS] Plastes. Nam & hanc vocem etiam Latini in hac re usurpant. Hic scriptor minùs accuratè dixit κεραμεύς.

QUÆ MUNDA SUNT IN USUM VASA] Esculenta, poculenta, & ad ornatum pertinentia.

ET SIMILITER QUÆ HIS SUNT CONTRARIA] Pollubra, matulas.

8. REPETITUS ANIMÆ DEBITUM QUAM HABEBAT] τὸ τῆς ψυχῆς ἀπαιτηθεὶς χρέος. sic infrà 16: τὸ πνεῦμα δεδανεισμένος. Nempe

Vita data est utenda: data est sine fœnore nobis
Mutua, nec certo persoluenda die.

9. CURA EST ILLI NON QUIA LABORATURUS EST] Id est, laborem non detrectat spe gloriolæ.

NEC QUONIAM BREVIS ILLI VITA EST] Brevitatem vitæ solatur spe ὑστεροφημίας. Explicant hoc sequentia. Describit hic nobis Demophilum aliquem, Gorgasum, Chalcosthenem, aut Pasitelem. De quibus vide Plinium XXXV. 12.

10. CINIS EST ENIM COR EIUS] In humo se occupans non ultra humillima assurgit.

12. ÆSTIMAVERUNT ESSE LUSUM VITAM NOSTRAM] In Græco Epigrammate est:

Σκηνὴ πᾶς ὁ βίος καὶ παίγνιον.

Augustus suprema die amicos percontatus est, ecquid eis videretur mimum vitæ commodè transegisse, & adiecit:

Δότε κρότον, καὶ πάντες ὑμεῖς μετὰ χαρᾶς κτυπήσατε.

COMPOSITAM AD LUCRUM] πανηγυρισμὸν, mercatum. nam sic Cicero πανήγυριν interpretatur Tusculanarum primo.

ET OPORTERE UNUMQUEMQUE ETIAM EX MALO ACQUIRERE] Ex actibus bonis aut malis. Poëta vetus:

Unde habeas quærit nemo, sed oportet habere.

Horatius: ——*ut rem facias, rem*

Si possis rectè, si non, quocunque modo rem.

13. HIC ENIM SCIT SE SUPER OMNES DELINQUERE] Scit satis, nihil esse præter materiam, & quam ipse addidit artem, in istis operibus. Attamen persuasum vult populo, esse ibi numen.

14. OMNES ENIM INSIPIENTES] Sed illi desipiunt, qui opera illius pluris faciunt quàm ipse artifex.

ET INFELICES SUPRA MODUM ANIMI SUPERBI] Meliùs in Græco: καὶ τάλανες ὑπὲρ ψυχὰς νηπίων, *miseri plus quàm infantum animæ*: id est, infantes. Vide suprà XII. 24. Lucillius:

Terriculas lamias, Fauni quas Pompiliique
Instituêre Numæ, tremit has, hic omnia ponit:
Ut pueri infantes credunt signa omnia ahena
Vivere, & esse homines. Et sic isti omnia ficta
Vera putant: credunt signis cor esse in ahenis.
Pergula pictorum. veri nihil. omnia ficta.

Quem locum postquam produxit Lactantius, infert non malè: *Poëta quidem stultos homines infantibus comparavit. at ego multò imprudentiores esse duco. Illi enim simulacra homines putant esse, hi deos.*

15. QUIBUS NEQUE OCULORUM VISUS EST AD VIDENDUM] Hæc & sequentia sunt ex Psalm. CXV. 4.

16. NEMO ENIM SIBI SIMILEM HOMO POTERIT DEUM FINGERE] Nam Deus est, ut ait Xenophanes:

Οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοίιος, οὔτε νόημα.

Vide quæ diximus ad Deuteron. IV. 12.

17. MORTUUM FINGIT] Id est, opus exanime. Sic suprà XIII. 10. 18.

18. SED ET ANIMALIA MISERRIMA COLUNT] In Græco: ἔχθιστα, id est, infestissima humano generi, quales serpentes quos coluêre Ægyptij, Asiatici, Thraces, Græci, Romani. Adiice ibides, ælurος, & similia.

INSENSATA ENIM COMPARATA HIS, ILLIS SUNT DETERIORA] Aliter in Græco: *ἀνοίᾳ γὰρ συγκρινόμενα τῶν ἄλλων ἐστὶ χείρονα. Si quod ad stupiditatem pertinet comparentur cum aliis, sunt illis hæc deteriora.* multò enim plus intelligit elephas: solertior est vulpes, aut simia: loquacior psittacus.

19. Sed nec aspectu aliquis ex his animalibus bona potest contingere] Græcè: οὐδ' ὅσον ἐπιποθῆσαι, ὡς ἐν ζώων ὄψει, καλὰ τυγχάνει: *sed nec ut ames pulchra sunt, pro captu formæ animantium.* Multò pulchrior est equus, pavo, phasianus.

Effugerunt autem Dei laudem et benedictionem] Id est, nullo modo à Deo laudatissimam sortem sunt consecuta. nam serpentem Dei iussu exsecrantur homines, Gen. III. 14. Proverbium est, odisse angue peius, & Furiæ pinguntur comis anguineis.

CAPUT XVI.

1. Per similia] Nempe diis suis. XII. 23.

2. Pro quibus tormentis bene disposuisti populum tuum] Benefecisti populo tuo. εὐεργέτησας τὸν λαόν σου.

Ortygometram] Sic Græci vertunt שלו, quod est Num. XI. 31, & sequentibus.

Propter illa quæ illis ostensa et missa sunt, etiam a necessaria concupiscentia averterentur] Legit, ut quidam codices habent, διὰ τὴν διχθεῖσαν τῶν ἀπεσταλμένων, sed vera lectio in Sixtina comparet: διὰ τὴν εἰδέχθειαν τῶν ἀπεσταλμένων, *propter fæditatem immissorum*, nempe animalium. Tanta erat eorum fæditas, ut etiam in summa fame vesci iis Ægyptij nequirent.

3. In brevi] Ad breve tempus: ἐπ' ὀλίγον. sic & infrà 6: πρὸς ὀλίγον.

Sine excusatione quidem supervenire interitum] ἀπαραίτητον, inevitabilem.

5. Colubrorum] Serpentium: in Græco. שרפים.

6. Signum habentes salutis] Serpentem æneum. In Græco: σύμβολον ἔχοντες σωτηρίας. Serpens erat σύμβολον divini favoris, non causa per se sanationis, ut sequitur.

Ad commemorationem mandati legis tuæ] Ut hoc documento discerent Hebræi legibus divinis obsequi, etiam ubi ratio non appareret. quid enim opus ad serpentem æneum respicere? nempe quia Deus voluit.

9. Ab huiusmodi] Qualia colebant.

11. In memoria enim sermonum tuorum examinabantur] *Ad recordationem enim mandatorum tuorum pungebantur*, nempe à serpentibus. Similitudo sumta ab iis qui ab amico aliquo vellicantur, ut rei alicuius meminerint.

Ne in altam incidentes oblivionem non possent tuo uti adiutorio] ἀπερίσπαστοι γένωνται τῆς σῆς εὐεργεσίας, *inflexibiles fierent ad tuum auxilium*: id est, obdurescerent, ac sic opis tuæ fierent indigni. Causa autem hæc pertinet ad id quod præcessit ἐνεκεντρίζοντο: nam illud, καὶ ὀξέως διεσώζοντο, velut παρενθέτως loco interiectum est.

12. Neque malagma] Malagmata vocant medici ea quæ mediocri calore neque exsiccantia neque nimium humectantia fusionem moliuntur materiæ durescentis.

Sed tuus Domine sermo qui sanat omnia] Etiam animos.

13. Et deducis ad portas mortis et reducis] Vide quæ diximus ad Matth. XVI. 18.

14. Homo autem occidit quidem per malitiam animam suam, et cùm exierit spiritus non revertetur, nec vocabit animam quæ recepta est] Corrupta hîc lectio ἀναστρέψει sensum etiam corrupit. Vera est lectio Sixtina: οὐκ ἀναστρέψει οὔτε ἀναλύει. Et sensus planè idem qui Matth. X. 28. *Homo malefaciens occidere quidem potest hominem, sed animam receptam* (scilicet in suo loco) *nec evertere potest, nec dissolvere.* ψυχὴ hîc more Philosophorum, quod Hebræis usitatius πνεῦμα, substantia illa quæ corpus vegetabat, post dissolutionem à corpore in Dei est manu, extra hominum potestatem posita.

15. Sed tuam manum effugere impossibile est] Tam animo, quàm corpore.

16. Negantes enim te nosse impii] Ægyptij, quorum rex Pharao quæsiverat à Mose, quis esset ille Deus de quo loqueretur, Exodi V. 2.

Novis aquis] In sanguinem versis. Exod. VII. 20.

Et grandinibus et pluviis persecutionem passi, et per ignem consumpti] Erant enim permixta hæc, pluvia, grando, ignis: Exodi IX. 18. 23.

17. In aqua quæ omnia exstinguit, plus valebat ignis] *Omnia*, supple ignea, contra naturam ignis, per aquam accendebantur.

Vindex est enim orbis iustorum] Orbis, id est, omnia quæ in rerum natura sunt, etiam viribus suis mutatis, Deo inserviunt ad vindicanda ea quæ crudeliter in bonos facta sunt. Vide infrà 24.

18. Quodam enim tempore mansuetabatur ignis] Id est, in cœlo retinebatur, nec sinebatur in terras sævire.

Nec comburerentur quæ ad impios missa erant animalia] Ranæ, pediculi, & cætera colluvies: de qua Exod. VIII.

19. Ut iniquam terræ nationem exterminaret] In Græco: ἵνα ἄδικον γῆς θρέμματα διαφθείρῃ: ut terræ iniustæ fœtus corrumperet. Nomen θρέμματα generale est, comprehendítque herbas, arbores, iumenta, homines. Vide Exod. IX. 25.

20. Angelorum esca nutristi populum tuum] Ex Psal. LXXVIII. 25. ubi Græci: ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος.

Et omnis saporis suavitatem] καὶ πρὸς πᾶσαν ἁρμόνιον γεῦσιν, *omni sapori aptum.* Sapor erat velut ex omnibus saporibus optimis temperatus. Vide quæ dicta ad Exod. XVI. 31.

21. Substantia enim tua] ἡ μὲν γὰρ ὑπόστασίς σου, natura illius manna quod tu dederas.

Nix autem et glacies sustinebant vim ignis] Id est, coquebantur igni. nivem & glaciem, sive pruinam potiùs, vocat man-

manna, quòd pari modo in aëre gigneretur, & eam ſpeciem præ ſe ferret. Exod. XVI. 14. Hîc ergo κρύσταλλος dicitur, quod ibi in Græco πάγος. Fit enim πάχνη ὅταν παγῇ ἡ ἀτμίς, ut ait Ariſtoteles Meteoron lib. II.

IGNIS ARDENS IN GRANDINE ET PLUVIA] Vide ſuprà 16.

26. QUONIAM NON NATIVITATIS FRUCTUS PASCUNT HOMINES, SED SERMO TUUS HOS QUI IN TE CREDIDERINT CONSERVAT] οὐχ αἱ γενέσεις τῶν καρπῶν τρέφουσι, *non naturæ fructuum paſcunt homines*: ſupple ſolæ. Senſus enim depromptus ex Deuteron. VIII. 3. unde & Chriſtus ſumſit Matth. IV. 4. γένεσιν in hoc libro naturam eſſe diximus ad I. 14.

27. AB EXIGUO RADIO SOLIS CALEFACTUM TABESCEBAT] Diffluebat. Sic dicitur ἐτήκετο in eadem hac hiſtoria, Exod. VI. 21.

28. QUONIAM OPORTET PRÆVENIRE SOLEM AD BENEDICTIONEM TUAM] *Ad gratias tibi agendas.* Pij ipſo adhuc diluculo laudes Deo canebant. Pſalm. LXXXVIII. 4. Ioſephus de Eſſenis: πρὶν γὰρ ἀνασχεῖν τὸν ἥλιον οὐδὲν φθέγγονται τῶν βεβήλων, πατρίους δέ τινας εἰς αὐτὸν εὐχάς, ὥσπερ ἱκετεύοντες ἀνατεῖλαι.

ET AD ORTUM LUCIS TE ADORARE] Sole iam orto, id eſt, tempore ſacrificij matutini.

29. TANQUAM HYBERNALIS GLACIES] Tanquam pruina. Significabat manna res conditas omnes, etiam è ſublimi aëre venientes, eſſe caducas & fragiles, neque ultra vim habere nobis opitulandi, niſi ubi & quàndo Deus vult.

CAPUT XVII.

1. MAGNA ENIM SUNT IUDICIA TUA DOMINE, ET INENARRABILIA VERBA TUA] μεγάλαι γάρ σου αἱ κρίσεις, καὶ δυσδιήγητοι. Magna enim ſunt iudicia tua, & inexplorabilia. Illud *verba tua*, non eſt in Græco.

2. VINCULIS TENEBRARUM] Legit δέσμοις σκότους: ſed verum eſt δέσμιοι, ut in Sixtina editione. Tangitur hiſtoria quæ eſt Exod. X. 22. Idem eſt, *captivi tenebrarum*, & quod ſequitur, *vincti longæ noctis.*

FUGITIVI PERPETUÆ PROVIDENTIÆ IACUERUNT] φυγάδες τῆς αἰωνίου προνοίας ἔκειντο. *Extorres iacuêre ab æterna providentia.* Id eſt, ab æternæ providentiæ ſummis beneficiis, luce & calore. Μετωνυμία.

3. TENEBROSO OBLIVIONIS VELAMENTO DISPERSI SUNT] Huc illuc, non audentes in publicum prodire. Egregia ἔννοια, ut multæ in hoc libro. Quærebant tenebras occultandis peccatis: invenêre tenebras iiſdem puniendis.

Et cum admiratione nimia perturbati sunt] καὶ ἰνδάλμασιν ἐκταρασσόμενοι, *spectris perturbati.* Idem est cum eo quod sequitur: φάσματα ἀμειδήτοις κατηφῆ προσώποις. Nox illa tam crassa ac perpetua fieri non poterat, quin mira visa offerret hominum aut oculis, aut animis.

6. Subitaneus ignis timore plenus] αὐτομάτη πυρὰ φόβου πλήρης, *Ortus sine causa apparente horribilis rogus.* Divina ira plerunque per ignem exprimitur.

Et timore perculsi illius quæ non videbatur faciei] ἐκδειματούμενοι δὲ τῆς μὴ θεωρουμένης ἐκείνης ὄψεως, *Cùm valdè terrerentur istâ specie inaspicua.* id est, istis tam crassis tenebris, quæ ipsos obsidebant.

Æstimabant deteriora esse quæ videbantur] Spectra nempe ista magis perhorrescebant.

7. Et magicæ artis appositi erant derisus] μαγικῆς δὲ κατέκειτο ἐμπαίγματα τέχνης, *Iacebant magicæ artis ludibria.*

Et sapientiæ gloriæ correptio cum contumelia] καὶ τῆς ἐπὶ φρονήσει ἀλαζονίας ἔλεγχος ἐφύβριστος, *Et arrogantiæ de sapientia refutatio plena fuit in ipsos probri.* Explicant sequentia.

8. Illi enim qui promittebant timores et perturbationes expellere se ab anima languente] Magorum enim hæc vel præcipua erat pollicitatio, purgare mentes

9. Nam etsi nihil illos ex monstris perturbabat] *Perturbasset.* εἰ apud Græcos indicativo dat significationem modi potentialis. Ut illa φάσματα abfuissent, terrebant illos istæ fœdorum animantium reliquiæ.

Et aerem quem nulla ratione quis effugere posset] προσιδεῖν ἀρνούμενοι, id est, *recusantes videre.* Claudentes oculos, ne in tam horrendam caliginem incurrerent.

10. Cùm enim sit timida nequitia, dat testimonium condemnationis: semper enim præsumit sæva perturbata conscientia] In Græco hic sensus. *Timidum est malitia interno teste damnata: sempérque conscientiæ vi constricta res diras præsumit animo.* Menander pari sensu:

Ὁ συνιστορῶν αὑτῷ τι, κἂν ᾖ θρασύτατος,
Ἡ σύνεσις αὐτὸν δειλότατον εἶναι ποιεῖ.

Mala mens, malus animus, ait Terentius.

11. Nihil enim est timor, nisi proditio cogitationis auxiliorum] προδοσία τῶν ἀπὸ λογισμοῦ βοηθημάτων. Est descriptio, id est, definitio παχυμερὴς, metus, non omnis, sed maximi, quæ est προδοσία, id est, desperatio omnis auxilij, quod humana ratio potest reperire. προδοσία hoc sensu etiam infrà est 15. & est vox benè Græca, ut multa in hoc libro. * Medea apud Sophronem:

Οὐ μὴ προδώσῃς θυμὲ σαυτὸν ἐν κακοῖς.

Plautus Epidico pari sensu dixit: *Quia tute te deseris.*

12. ET DUM AB INTUS MINOR EST EXPECTATIO, MAIOREM COMPUTAT INSCIENTIAM EIUS CAUSÆ DE QUA TORMENTUM PRÆSTAT] ἔνδοθεν δὲ οὖσα ἥττων ἡ προσδοκία πλείονα λογίζεται τὴν ἄγνοιαν τῆς παρεχούσης τὴν βάσανον αἰτίας. *Cùm autem minor est intus exspectatio*: id est, metus (nam metus est προσδοκία τοῦ κακοῦ, etiam Aristoteli III. Nicomachiorum 9.) *maiorem putat esse ignorantiam causæ, quæ tormenta adfert.* Id est, existimat id quod metuitur non tantum esse quantum videtur. Metus remissior patitur rationem aliquid decernere tale quale monet Epictetus: εὐθὺς ἐν πάσῃ τραχείᾳ φαντασίᾳ μάθε ἐπιλέγειν, ὅτι φαντασία εἶ, καὶ οὐ πάντως ὃ φαινόμενον.

13. ILLI VERÒ QUI IMPOTENTEM VERE NOCTEM] *Intolerabilem*, ut sit ἔλλειψις verbi τλῆναι: nisi fortè scriptum fuit hîc, & iam mox, ἄδυτον, impenetrabilem, per quam visus transire nequibat. Hîc νύκτα valet *per noctem*, durante illâ longâ nocte.

AB INFIMIS ET AB ALTISSIMIS INFERNI SUPERVENIENTEM] In Græco: ἐξ ἀδυνάτου ᾅδου μυχῶν. Videtur hoc loco interpres Latinus legisse ἐξ ἀδύτου, ut fortè rescribendum diximus. intelligit tartarum: Σειραῖς ζόφου ταρταρώσας, ait Petrus II. II. epist. 4.

Ἠχ βάθιστον ὑπὸ χθονός ἐστι βέρεθρον.

ait Homerus.

EUNDEM SOMNUM DORMIENTES] Somnum hîc vocat, τῆς ἀπραξίας. Nihilo enim plus agebant illo tempore quàm si dormissent. Ita similia similium occupant nomen, maximè apud Hebræos.

14. ALIQUANDO ANIMÆ DEFICIEBANT TRADUCTIONE] Scripsit Interpres, *traditione*: id enim respondet Græco προδοσίᾳ. quæ autem sit eius vocis significatio diximus iam suprà 12.

15. DEINDE SI QUIS EX ILLIS DECIDISSET] Εἶθ' οὕτως, ὃς δή ποτ' οὖν ἐκεῖ καταπίπτων. *Hoc modo quicunque illuc inciderat*; id est, quicunque illis in locis illo tempore fuit deprehensus.

IN CARCERE SINE FERRO] Solent talibus additamentis emolliri translationes. Sic ἄφλοιος ἴχθυς, ventriculus Lycophroni. Sic *formosa facies muta commendatio.*

17. SIVE SPIRITUS SIBILANS] Aura lenis. Hoc enim dicit, omnem sonum, sive lenem, sive asperum, nihil dispectantibus metum intulisse.

—pavet ille fragorem
Motorum ventis nemorum:

ait in magnæ formidinis descriptione Lucanus.

18. SONUS VALIDUS PRÆCIPITATARUM PETRARUM] Saxorum cadentium fragor.

LUDENTIUM ANIMALIUM] Id est, *saltantium.* σκιρτώντων. Virgilius:

—in numerum Faunósque ferásque videres
Ludere.

IMAGO TENEBRARUM QUÆ SUPERVENTURA ERAT ILLIS] *Quæ superventuræ erant illis*, scripsit Interpres, nempe post hanc vitam

exactam. Matth. VIII. 12. XXII. 13. XXV. 30. II. Petri II. 17. Iudas 13. ἕλκων hîc, quod ὑπόδειγμα, II. Petri II. 16.

20. IPSI ERGO SIBI GRAVIORES ERANT TENEBRIS] ἑαυτοῖς δὲ ἦσαν βαρύτεροι σκότους. *At verò ipsi sibi graviores erant tenebris.* Maior in animo nox.

CAPUT XVIII.

2. ET UT ESSET DIFFERENTIA DONUM PETEBANT] καὶ τοῦ διενεχθῆναι χάριν ἐδέοντο. *& veniam petebant quòd cum eis contendissent.* Hoc sensu διαφέρεσθαι habes II. Macc. III. 4.

3. ET SOLEM SINE LÆSURA BONI HOSPITIS PRÆSTITISTI] *Quæ columna sol erat innocuus magnificæ peregrinationis.* Hunc sensum exigunt Græca. Columna illa nocte vicem præbebat solis. Erat autem magnificum tali ductu iter facere.

4. QUI INCLUSOS CUSTODIEBANT FILIOS TUOS] *Custodierant.* Ut captivos tractaverant, Ægyptij scilicet Hebræos.

PER QUOS INCIPIEBAT] *Debebat.* ἤμελλε.

INCORRUPTUM LEGIS LUMEN] Quod in cœlo sol, hoc lex in terra, aiunt Hebræi.

5. MULTITUDINEM FILIORUM ABSTULISTI] Primogenitos. Exod. XII. 29.

ET PARITER ILLOS PERDIDISTI IN AQUA VALIDA] Ipsos patres in mari rubro.

6. ILLA ENIM NOX ANTE COGNITA EST A PATRIBUS NOSTRIS] Mose prædicente, Exod. XI. 4.

UT VERE SCIENTES QUIBUS IURAMENTIS CREDIDERUNT] Quàm fideli Deo credidissent, præsertim cùm is etiam iureiurando possessionem Cananææ ipsis addixisset. Gen XXII. 16.

9. ABSCONSE ENIM SACRIFICABANT] Pascha scilicet. Exodi XII. 28.

ET IUSTITIÆ LEGEM IN CONCORDIA POSUERUNT] Illâ victimâ federati sunt inter se ad unum Deum colendum.

SIMILITER ET BONA ET MALA RECEPTUROS IUSTOS] *Participes se inter se fore bonorum & periculorum.* Non discessuros se ab agmine, ob incommoda itineris, aut hostilem metum, eísque olim superatis, terram se divisuros æquâ sorte.

PATRUM IAM DECANTANTES LAUDES] Abrahami, Isaaci, Iacobi, quibus illa terra promissa fuerat. Mos vetus Hebræorum, magnorum virorum δοξολογίας canere, quales habemus apud Sirachiden. Imitati id Christiani in honore Apostolorum & Martyrum.

11. SIMILI AUTEM POENA SERVUS CUM DOMINO AFFLICTUS EST, ET POPULARIS HOMO REGI SIMILIA PASSUS] Exodi XII. 29.

12. UNO NOMINE MORTIS] Id est, genere. Sic infrà XIX. 17.

13. DE OMNIBUS ENIM NON CREDENTES] Priora signa non credentes à Deo exstitisse.

PROPTER VENEFICIA] Propter artes magicas Iamnis & Mambris. Sic vox φαρμακείας sumta & suprà XII. 4.

SPOPONDERUNT POPULUM DEI ESSE] *Confessi sunt.* ὡμολόγησαν. Exod. XII. 31. In Græco, populum esse filium Dei, id est, Deo carum.

15. OMNIPOTENS SERMO TUUS DE COELO A REGALIBUS SEDIBUS DURUS DEBELLATOR] λόγον hîc vocat Angelum, ut Philo sæpe. Exemplo sit locus ille de coloniis: ὁ δ' ἐπόμενος θεῷ κατὰ τὰς ἀκολουθίας συνοδοιπόροις χρῆται τοῖς ἀκολούθοις αὐτοῦ λόγοις, οὓς ὀνομάζειν ἔθος ἀγγέλους. Nimirùm quòd Dei imperia secum ferant, ut iam sequitur. Hic est Angelus, ὁ ὀλοθρεύων τὰ πρωτότοκα, Hebr. XI. 28.

16. GLADIUM ACUTUM, INSIMULATUM IMPERIUM TUUM PORTANS] *Gladium portans acutum, imperium tuum minimè fictum.* Nam ξίφος ὀξὺ hîc est accusativi casus: gladium, id est, ius gladij.

ET USQUE AD COELUM ATTINGEBAT STANS IN TERRA] Poëtica locutio, qualis illa Virgiliana:

Ingreditúrque solo, & caput inter nubila condit.

Sic in Apocalypsi Angelus pedem alterum in terra, alterum in mari ponit.

18. PROPTER QUAM MORIEBATUR, CAUSAM DEMONSTRABAT MORTIS] Fatebatur Dei ultione hæc evenire.

20. TETIGIT AUTEM TUNC ET IUSTOS TENTATIO MORTIS] Legit ποτε, ubi multi libri ποτὲ, *aliquando.* Sed in Sixtina editione deest utrunque. Apparet autem tangi historiam non connexam rebus Ægyptiis, sed aliquanto pòst secutam: de qua Num. XVI. πεῖρα θανάτου rectè vertitur periculum mortis. Apparet id infrà 25.

21. PROPERANS ENIM HOMO SINE QUERELA] ἀνὴρ ἄμεμπτος, vir inculpabilis, ἀμύμων, nempe Aaron. Sic & Zacharias ex Aaronis posteris dicitur ἄμεμπτος, Luc. I. 6. respondet Hebræo תם.

PROFERENS SERVITUTIS SUÆ SCUTUM] *Sui ministerij arma:* nempe thuribulum & preces, ut sequitur.

RESTITIT IRÆ] Num. XVI. 46. 47. 48.

ET FINEM IMPOSUIT NECESSITATI] *Calamitati,* συμφορᾷ.

22. VICIT AUTEM TURBAS] Sequutus est lectionem quæ exstat in Sixtina, τὸν ὄχλον. sed rectiùs videtur in aliis libris legi τὸν ὀλοθρεύοντα, vastatorem Angelum: nam & τὸν κολάζοντα de eodem sequitur: & infrà sequetur: τούτοις εἶξεν ὁ ὀλοθρεύων. Solet hæc vox tribui Angelis ad pœnam exigendam missis, I. Corinth. I. 10. Dicit autem victum ab Aarone Angelum, respiciens ad id quod de Iacobo legimus Gen. XXXII. 28.

NEC ARMATURÆ POTENTIS] Nempe militaris armaturæ.

ILLUM QUI SE VEXABAT] In Græco: τὸν κολάζοντα, id est, Angelum ultorem.

IURAMENTA PATRUM] Id est, patribus facta.

ET TESTAMENTUM COMMEMORANS] In Hebræo pluraliter;

διαθήκας, id est, fœdera, quia sæpe repetita promissio Abrahamo, Isaaco, Iacobo.

23. INTERSTITIT] Inter mortuos & vivos. Num. XVI 48.

AMPUTAVIT IMPETUM] ἀνέκοψε τὴν ὀργὴν, præcidit iram, id est, finem ei fecit.

ET DIVISIT ILLAM QUÆ AD VIVOS DUCEBAT VIAM] Divisit, id est, interclusit interfectori viam ad superstites.

24. IN VESTE ENIM PODERIS QUAM HABEBAT, TOTUS ERAT ORBIS TERRARUM] Iosephus III. 8. ἀποσημαίνει δὲ καὶ ὁ τοῦ ἀρχιερέως χιτὼν τὴν γῆν λίνεος ὤν. ὁ δὲ ὑάκινθος τὸν πόλον. ἀστραπαῖς μὲν κατὰ τοὺς ῥοΐσκους ἀπεικασμένος, βρονταῖς δὲ κατὰ τὸν τῶν κωδώνων ψόφον. Hanc tunicam extimam ποδήρη vocant LXX, Exod. XXVIII. 31. & Hieronymus sæpe. Vide, si libet, epistolam eius CXXVII. ubi præter terræ cœlique significationem, quam ex Iosephi verbis attulimus, addit per purpuram intextam significari mare, ignem verò per puniceum colorem. Vox ποδήρης est & in Apocalyp. I. 12.

ET PARENTUM MAGNALIA IN QUATUOR ORDINIBUS LAPIDEIS ERANT SCULPTA] πατέρων δόξαι, id est, nomina progenitorum posteris gloriosa. Descriptio est pectoralis, quod gerebat summus sacerdos. Exod. XXVIII. 16. 17. 18. 19. 20. 21.

ET MAGNIFICENTIA TUA IN DIADEMATE CAPITIS ILLIUS SCULPTA ERAT] μεγαλωσύνη σου, id est, maiestas tua, nempe his verbis, קדש ליהוה, Exod. XXVIII. 36. Diadema vocat quod in Hebræo, המצנפת, quod τὴν κίδαριν vertunt Græci, & Hieronymus, ut & scriptor Iudithæ, & Sirachides. Iosephus πῖλον dixit, nomine generaliore.

25. HIS AUTEM CESSIT QUI EXTERMINABAT] Vide suprà 22.

ERAT ENIM SOLA TENTATIO IRÆ SUFFICIENS] Periculum iræ, id est, ultionis divinæ, Deo sufficere visum est ad admonitionem in posterum. Vide suprà 20. Iræ pro pœna metonymia frequens.

CAPUT XIX.

1. IRA SUPERVENIT] *Institit.* ἐπέστη.

PRÆSCIEBAT ENIM ET FUTURA ILLORUM] Sic & Pharaonis animo introspecto Deus prædixerat, cum signis divinis non cessurum. Exod. VII. 4.

4. DUCEBAT ENIM ILLOS AD HUNC FINEM DIGNA NECESSITAS] Deus illis mentem ademerat, ut tanto iustior appareret ultio. Sic de Hierosolymitis Vespasiani tempore Iosephus: πεπήρωτο δ' ὑπὸ τοῦ χρεὼς ὅ, τι τῇ πόλει καὶ αὐτοῖς ἤδη κρίσιν. Sumunt sæpe Græci ἀνάγκην hoc sensu, ut cùm dicunt:

Πρὸς τὴν ἀνάγκην οὐδ᾽ Ἄρης ἀνθίσταται.

6. OMNIS ENIM CREATURA AD SUUM GENUS AB INITIO REFIGURABATUR] ὅλη γὰρ ἡ κτίσις ἐν ἰδίῳ γένει πάλιν ἄνωθεν διετυποῦτο ὑπηρετοῦσα ταῖς ἰδίαις ἐπιταγαῖς. *Rursum enim creatura omnis in sua quæque*

genera reformabatur, obsequens mandatis suis: id est, sibi datis. Rursum ait, quia iam multa in Ægypto contra naturam contigerant. Vide suprà XVI. 24. 25: ubi μεταλλεύεσθαι dicitur, quod hîc ἀνατυποῦσθαι: infrà 17 μεθαρμόζεσθαι.

7. NAM NUBES CASTRA EORUM OBUMBRABAT] Exod. XIV. 19.

TERRA ARIDA APPARUIT] ἀνάδυσις γῆς, *denudatio terræ.* Lucanus:

Nam pelagus quâ parte sedet non celat arenam.

UT CAMPUS GERMINANS] Algosus.

DE PROFUNDO NIMIO] ἐκ κλύδωνος βιαίου.

9. TANQUAM ENIM EQUI DEPAVERUNT ESCAM] Tam bene pasti sunt à Deo manna ipsis dante, quàm bene curari solent à dominis equi nobiles.

10. IN INCOLATU ILLORUM] Bene expressit Græcum παροικίας. In titulo Digestorum ad municipalem, quod additur *& de incolis*, Basilicæ vertunt, περὶ παροίκων. Vide quæ ad Luc. XXIV. 18.

EDUXIT TERRA MUSCAS] In Græco: σκνῖπα: quomodo LXX vertunt כנים. diximus ad Exodi VIII. 16.

12. ORTYGOMETRA] Vide suprà XVI. 2.

NON SINE ILLIS QUÆ ANTE FACTA ERANT ARGUMENTIS PER VIM PULVINUM] Fulmen vocat ignem illum mixtum pluviæ & grandini, de quo suprà egit XVI. 17. XVII. 6. Dicit autem evenisse hoc illis non sine præsignificatione; nam cùm Sodomitas olim Deus fulmine percussisset, scire debebant se non minora meritos: id verò in sequentibus explicat, institutâ comparatione.

13. ALII QUIDEM IGNOTOS NON RECIPIEBANT ADVENAS] οἱ μὲν γὰρ τοὺς ἀγνοοῦντας οὐκ ἐδέχοντο παρόντας. Sed puto scriptum fuisse, τοὺς ἀγνῶτας. *Illi* (Sodomorum cives) *eos qui aderant ignotos non receperunt.*

ALII AUTEM BONOS HOSPITES IN SERVITUTEM REDIGEBANT] *Hi verò*, Ægyptij, *bene meritos de se hospites servitute premebant.* Bene meritus de Ægypto erat Iosephus Israëlitarum unus. Bene meriti & Israëlitæ cæteri colendo terras incultas.

14. ET NON SOLUM HÆC, SED ET ALIUS QUIDEM RESPECTUS ILLORUM ERAT, QUONIAM INVITI RECIPIEBANT EXTRANEOS: QUI AUTEM CUM LÆTITIA RECEPERUNT HOS, QUI IISDEM USI ERANT IUSTITIIS, SÆVISSIMIS AFFLIXERUNT DOLORIBUS] Locus obscurus, sed qui facilè explicari poterat, mutatâ in Græco nonnihil interpunctione, & ἢ mutato in εἰ: deinde ἔσται in ἔστι, & οἵδε scripto, pro οἱ δὲ, hunc in modum: καὶ οὐ μόνον, ἀλλ' εἴ τις ἐπισκοπὴ ἔστι αὐτοῖς, ἐπεὶ ἀπεχθῶς προσεδέχοντο τοὺς ἀλλοτρίους, οἵδε μετ' ἑορτασμάτων εἰσδεξάμενοι τοὺς ἤδη τῶν αὐτῶν μετεσχηκότας δικαίων, δεινοῖς ἐκάκωσαν πόνοις. *Neque hoc tantum* (id est, non in eo tantùm quod dixi vis est comparationis) *sed si pœna debita fuit illis*, (Sodomæ civibus) *ideò quòd peregrinos inimicè acceperunt*, *hi* (Ægyptij plus fecerunt, nam) *quos cum festo gaudio exceperant, participes iam factos iuris communis*, (id est, civi-

tate donatos) *duriſſimis affecêre doloribus.* Ἐπιτιμία pro pœna ſæpe ponitur, ut ſuprà XIV. 11. Si Sodomorum cives pœnam gravem metuêre duritie in hoſpites ignotos, quantâ hi maiorem, duritie tantâ in notos & receptos, & in civitatem adſcitos?

PERCUSSI AUTEM SUNT CÆCITATE] Ideò meritò Ægyptij cæcitate, id eſt, denſiſſimis illis tenebris (de quo actum ſuprà XVII. 13.) puniti ſunt.

SICUT ILLI IN FORIBUS IUSTI] Sodomi cives. Gen. XIX. 11.

17. IN SE ENIM ELEMENTA DUM CONVERTUNTUR, SICUT IN ORGANO QUALITATIS SONUS IMMUTATUR, ET OMNIA SUUM SONUM CUSTODIUNT] Hæc quoque in Græco interpunctio vitioſa, & ἠχῶ ſcriptum pro ἦχον: ſcribendum quippe: δι' ἑαυτῶν γὰρ τὰ στοιχεῖα μεθαρμοζόμενα ὥσπερ ἐν ψαλτηρίῳ φθόγγοι τοῦ ῥυθμοῦ τὸ ὄνομα, διαλλάσσουσιν πάντοτε μένοντα ἦχον. *Mutata enim in ſe elementa, ſicut in pſalterio ſoni mutant genus numeri, ita mutant ſemper manentem tenorem.* Quàm facilè, inquit, tibicen de Dorio tranſit in Phrygium: tam facilè, ubi Deo ita viſum eſt, omnes naturæ partes ſuum tenorem (quem ἦχον vocat, quò magis inſiſtat comparationi) ſibi ſolitum derelinquunt, & in longè alienum tranſeunt. Nomen pro genere poni etiam ſuprà notavimus XVIII. 12.

UNDE ÆSTIMARI EX IPSIS VISIS CERTE POTEST] ὅπερ ἔστιν εἰκάσαι ἐκ τῆς τῶν γεγονότων ὄψεως ἀκριβῶς. *Quod exactè intelligi poteſt ex inſpectu eorum quæ facta ſunt.*

18. AGRESTIA ENIM IN AQUATICA CONVERTEBANTUR] Iumenta enim per mare tranſiêre.

ET QUÆCUNQUE ERANT NATANTIA IN TERRAM TRANSIBANT] In Græco tantùm eſt, νηκτὰ μετέβαινεν ἐπὶ γῆς. nare ſolita in terram tranſibant: ranæ nempe in omnem terram Ægypti. Exod. VIII. 6.

19. IGNIS ENIM IN AQUA VALEBAT SUPRA VIRTUTEM SUAM] In Græco: πῦρ ἴσχυεν ἐν ὕδατι τῆς ἰδίας δυνάμεως ἐπιλελησμένον. *Ignis vim ſuam in aqua obtinebat, oblitus naturæ ſuæ:* quæ eſt ſcilicet, aquis exſtingui. Repetitum ex iis quæ ſuprà XVI. 17.

20. CORRUPTIBILIUM ANIMALIUM] εὐφθάρτων, id eſt, facilè corruptibilium: idem eſt quod ſuprà XVI. 18.

NEC DISSOLVEBANT ILLAM, QUÆ FACILE DISSOLVEBATUR SICUT GLACIES BONAM ESCAM] Manna pruinæ ſimile non liquefiebat ignibus coctum. Idem quod ſuprà XVI. 22. Pro *eſcam bonam*, in Græco eſt: ἀμβροσίας τροφῆς, quia hic panis angelorum dicitur, ut habuimus ſuprà XVI. 20. Ambroſia autem Græcis ſcriptoribus deorum cibus.

21. ET IN OMNI LOCO ASSISTENS EIS] Videtur hic liber eſſe κόλουρος.

AD

AD LIBRUM
ECCLESIASTICUM,
SIVE
SAPIENTIAM IESU FILII SIRACH.

SCRIPTUS est hic liber Hebræo sermone ab Iesu avo huius Interpretis sub Simone secundo sacerdote maximo, non ita multò ante Antiochi tempora, ut notat Eusebius demonstrationis octavo, & confirmant ea quæ infrà habemus VIII. 33. 34. Versus in Græcum, Ptolemæo Evergete per Ægyptum & vicina loca regnante. Antiqui hunc librum ex materia etiam πανάρετον vocant, ut Clemens Alexandrinus. Sequuntur id alij, & Cassiodorus. Exstat autem duplex huius libri præfatio in Græcis libris, altera ab ignoto aliquo huius libri editore, altera sub istius Iesu posterioris nomine. In priore illa hæc notanda, χρόνοις κάτω appellari tempora post Prophetas, ut ipse explicat, addito tamen σχεδὸν, quia interdum בת קול, id est, vox divina, ad quosdam perferebatur vice Prophetiæ: καθὰ καὶ αὐτὸς μαρτυρεῖ, id est, ut ex opere apparet. τῶν περὶ αὐτὸν συνετῶν ἀνδρῶν ἀποφθέγματα συνήγαγεν, id est, ἐκλογὰς fecit, quales habemus à Solomone, Ezechiâ, & aliis factas, aut iussas fieri in libro παροιμιῶν, & quales apud Græcos fecit Ioannes Stobæus, Maximus & Antonius monachi, & alij. ἴδια ἅτινα ἀπεφθέγξατο, ipse sententias quasdam argutas invenit, quæ sub eius nomine in vulgus manarunt: quales nempe sententias sapientum Arabum, additis sæpe & eorum nominibus, nobis dedit Erpennius. Εἰς ἓν ἅπασιν ἁρμόνιον σύνταγμα συνήγαγεν, id est, velut in titulos quosdam digessit, ut quæ ad eandem materiam pertinent, sub uno essent intuitu. Durum est ἐπιπασώμενος pro animo comprehendens, quasi sit pro חפש, quod verti solet ἐπιπασᾶν. fortè scriptum fuerat, πισούμενος. Αἰνίγματα sunt, dicta ἀλληγορικῶς. Cæteræ γνῶμαι planiores, omnes Hebræis vocantur παραβολαί. Vide quæ dicta ad Matthæum XIII. 3. & 35. Καὶ μερικὰς τινὰς παλαιὰς θεοφιλεῖς ἱστορίας, ideò dixit μερικὰς, quia non nectit historiam, sed ex diversorum temporum historiis utilissimas quasdam collegit, ídque per modum δοξολογίας. Ὀπαδὸς τοῦ Σολομῶντος, id est, vestigiis insistens Solomonis, eum imitans. In præfatione sub ipsius Iesu nomine, initium plenius est in Græco, quàm in Latino hoc sensu: *Cùm multa nobis & magna per legem & Prophetas, & eos qui ipsos secuti, dicta essent, ob quæ par est laudari Israëlem eruditionis & sapientiæ nomine, talia ut ex eis non modò lectores ipsi pe-*

ritiam adipisci debeant, sed & possint disciplinæ studiosi externæ se præbere utiles tum loquendo, tum scribendo, etiam avus meus Iesus, &c. Illa *ut desiderantes discere*, &c. in Græco sic habent: *ut disciplinæ avidi, horum facti compotes, maiorem in legitima vita profectum facerent.* Veniam habere dixit Intetpres Latinus, Græcam secutus locutionem, συγγνώμην ἔχειν, pro veniam dare. Etiam illa, *in quibus videmur sequentes imaginem*, clariora sunt in Græco. *si quando videamur impares vertendis quibusdam locutionibus diligenter elaboratis. non enim idem valent eadem, cùm qualia per se sunt Hebraïs enuntiantur, & cùm transfusa sunt in linguam aliam.* Evergeten regem, cuius hîc mentio, intellige secundum eius nominis, qui posterior fuit Epiphane, sub quo Pontificatum gessit Simon Oniæ infrà memorandus. Mox pro, *inveni ibi libros relictos*, in Græco est, *inveni non modicæ eruditionis exemplum.* Ἀφόμοιον est id quod aliter Græci ἴσον dicunt, Latini pariculum, par de pari descriptum. Alij libri habent ἐφόδιον, ut videatur scribens respexisse suum tunc peregrinantis vitæ genus, quò & illa spectant quæ sequuntur in Græco: τοῖς ἐν παροικίᾳ βουλομένοις φιλομαθεῖν, *iis qui peregrè agentes discere aliquid volent:* id est, ut quibus magna non est librorum copia, hoc velut multorum librorum compendio utantur.

CAPUT I.

1. OMNIS SAPIENTIA A DEO EST, ET CUM ILLO FUIT SEMPER] Non mirum est sapientiam à Deo proficisci, cùm ei semper adfuerit. Vide quæ diximus Sap. IX. 3. & memento ut ibi, ita hîc sapientiam sumi ἠθικῶς, quatenus Deo infinitè, hominibus pro suo modulo convenit.

4. ARENAM MARIS] Hæc cum sequentibus uno spiritu legenda. Sensus enim est: sicut arenam maris (*numeróque carentis arenæ*, ait Horatius) & pluviæ guttas, & tempora æternitatis nemo numeraverit, sicut cœli altitudinem, terræ partes omnes, & maris infima, nemo metiri queat: ita nemo est qui Dei sapientiam omnem queat pervestigare. Illa, *Dei præcedentem omnia*, non sunt in Græco.

PRIOR OMNIUM CREATA EST SAPIENTIA] נברא: Imitatur Græcum Proverbiorum VIII. 22. Creata dicitur divina sapientia, cùm se operibus prodidit. Sic & infrà 9.

5. FONS SAPIENTIÆ VERBUM DEI] λόγος & σοφία promiscuè usurpantur. Sensus idem qui Sapientiæ VII. 25. Epicharmus:

Ὁ δέ γε τ᾽ ἀνθρώπου λόγος πέφυκ᾽ ἀπὸ τοῦ θείου λόγου.

INGRESSUS ILLIUS MANDATA ÆTERNA] Observatio mandatorum quæ Deus per legem dedit, & ab æterno dare decreverat, aditum præbet ad sapientiam.

6. RADIX SAPIENTIÆ] Id est, prima illa sapientia nobis imperscrutabilis.

7. DISCIPLINA SAPIENTIÆ CUI REVELATA EST ET MA-

NIFESTATA, ET MULTIPLICATIONES ILLIUS QUIS AGNOVIT?] Deest in Græco.

8. UNUS EST ALTISSIMUS CREATOR OMNIPOTENS, ET REX BONUS ET METUENDUS NIMIS] In Græco aliter: *Unus est ſapiens & metuendus nimis.* Sapiens, nempe perfectè, ſicut bonus perfectè. Matth. XIX. 17.

9. IPSE CREAVIT ILLAM IN SPIRITU SANCTO] Illud, *in Spiritu ſancto*, non eſt in Græco.

ET DINUMERAVIT, ET MENSUS EST] *Menſus eſt*, non eſt in Græco. *Dinumeravit*, nempe ut ſolemus illa quæ elargiri volumus.

10. ET EFFUDIT ILLAM SUPER OMNIA OPERA SUA] Id. eſt, ſuper homines. eſt ſingulis aliqua particula divinæ auræ.

SECUNDUM DATUM SUUM] In Græco: κατὰ τὴν δόσιν αὐτοῦ. Eleganter. Δόσιν vocant medici, quantum cuique ſumere opus eſt.

ET PRÆBUIT ILLAM DILIGENTIBUS SE] ἐχορήγησεν, id eſt, largè præbuit. Ita enim eam vocem ſumunt Græci. Vides hîc verum eſſe quod dicunt Platonici, aliam cognitionem eſſe matrem amoris, aliam amoris filiam.

11. TIMOR DOMINI GLORIA ET GLORIATIO] μετωνυμία. Senſus eſt, pietatem cauſam eſſe & boni nominis, & tranquillæ conſcientiæ, quæ καύχημα dicitur.

13. TIMENTI DOMINUM BENE ERIT IN EXTREMIS] Pax illum ſequetur.

ET IN DIE DEFUNCTIONIS SUÆ BENEDICETUR] Requiem à Deo accipiet.

14. DILECTIO DEI HONORABILIS SAPIENTIA] Non eſt in Græco: ſed id quod in Latino infrà habemus: *Initium ſapientiæ timor Domini.* ex Prov. I. 7. Senſus idem qui ſuprà 5. & Iobi XXVIII. 28. Sequitur, μετὰ πιστῶν ἐν μήτρᾳ συνεκτίσθη αὐτοῖς. Eſt locutio figurata quæ ſignificat ab initio, nempe fidei in Deum. Vide quæ dicta ad Iobum XXXI. 18. & Pſalm. LVIII. 4. Sequitur in Græco: μετὰ ἀνθρώπων θεμέλιον αἰῶνος ἐνόσσευσε, καὶ μετὰ τοῦ σπέρματος αὐτῶν ἐμπιστευθήσεται: *Cum hominibus nidificavit æterna fundamina, & progeniei eorum ſe credidit.* Senſus eſt: inter ea quæ conſpiciuntur animantia nullum eſſe quod ſapientiæ capacius ſit homine. In Latino multa ſunt hîc illic addita, ut ab Eclogarum deſcriptoribus fieri ſolet.

20. ET PLENITUDO A FRUCTIBUS ILLIUS] In Græco: καὶ μεθύσκει αὐτοὺς ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῆς: *Et inebriat eos* (ſapientia, eos qui Deum timent) *de fructibus ſuis.* Μεθύσκει, id eſt, lætitia implet. Ita enim ſumi ſolet Hebræum שכר. ſic & infrà XXII. 14.

21. OMNEM DOMUM ILLIUS IMPLEBIT A GENERATIONIBUS, ET RECEPTACULA A THESAURIS ILLIUS] Tranſpoſuit voces. In Græco eſt: πάντα τὸν οἶκον αὐτῶν ἐμπλήσει ἐπιθυμημάτων αὐτῆς καὶ τὰ ἀποδοχεῖα ἀπὸ τῶν γεννημάτων αὐτῆς: *Omnem domum implet rebus pretioſis ſuis, & omnes apothecas ſuis fructibus.* Vox ἐπιθυμημάτων reſpondet hîc Hebræo; חמדה, quod κειμήλια ſignificat, Dan. XI. 8. & alibi. Ἀποδοχεῖα

nomen est generale, hîc significans cellas in quas fruges & poma recondunt. Sequitur hîc in Græco quod in Latino transpositum est: ἀμφότερα δὲ ἐστὶ δῶρα θεοῦ εἰς εἰρήνην, id est, tum per κειμήλια illa, tum per fructus significo Dei dona salutaria.

22. CORONA SAPIENTIÆ TIMOR DOMINI] Id est, magnum eruditionis ornamentum, pietas.

REPLENT PACEM ET SALUTIS FRUCTUM] In Græco est: ἀναθάλλων εἰρήνην καὶ ὑγίειαν ἰάσεως. Prosequitur similitudinem coronæ, dicítque pietati pro floribus esse salutem animi & corporis: quarum illa generis nomine εἰρήνη, hæc ὑγίεια ἰάσεως, id est, sanitas talis quæ omnibus malis sit medica.

23. ET VIDIT, ET DINUMERAVIT EAM] Repetitum ex superioribus 9. In Græco quibusdam hoc loco est: πλατυνεῖ δὲ καύχησιν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. Id est, *diligentibus illam*, (scoronam. nam αὐτὸν ad στέφανον refertur) *latè se extendit animi fiducia.* πλατυνεῖ activum pro reciproco. Καύχησις est gaudium conscientiæ, ut & antè diximus.

24. SCIENTIAM ET INTELLECTUM PRUDENTIÆ SAPIENTIA COMPARTIETUR] *Pluit*, id est, largè effundit, ut infrà X. 15, in Sixtina editione.

25. ET RAMI ILLIUS LONGÆVI] *Longævitas*. μακροημέρευσις. Vide suprà 12. Qui sapit, curam habet sanitatis.

26. IN THESAURIS SAPIENTIÆ INTELLECTUS ET SCIENTIÆ RELIGIOSITAS: EXERCITATIO AUTEM PECCATORIBUS SAPIENTIA] Malè scriptum est *exercitatio* pro *exsecratio*. Et est hîc supervacua inserta sententia, quæ infrà sequitur 31. quem locum & in Græco obtinet.

27. TIMOR DOMINI EXPELLIT PECCATUM] Ampliùs in Græco: φόβος κυρίου ἀπωθεῖται ἁμαρτήματα, καρτερῶν δὲ ἀποστρέφει ὀργήν. *Timor Dei aversatur peccata, & qui patiens est iram detestatur.* Καρτερῶν verti *patiens.* propriè id verbum constantiam significat, ut apparet infrà VI. 9. & Iacobi I. 25. sed & patientia constantiæ pars non minima.

28. NAM QUI SINE TIMORE EST NON POTERIT IUSTIFICARI. IRACUNDIA ENIM ANIMOSITATIS ILLIUS SUBVERSIO ILLIUS EST] οὐ δυνήσεται θυμώδης ἀνὴρ δικαιωθῆναι. ἡ γὰρ ῥοπὴ τοῦ θυμοῦ αὐτοῦ πτῶσις αὐτῷ. *Vir iracundus non poterit iustificari*, (id est, laudari, & in bona esse fama. id enim sæpe valet δικαιοῦσθαι, ut Matth. XI. 10. & alibi) *nam pondus iræ ruina ipsi.* Id est, ipsum ad ruinam impellit: efficit ut faciat dicátque minimè laudabilia.

29. USQUE IN TEMPUS SUSTINEBIT PATIENS, ET POSTEA REDDITIO IUCUNDITATIS] ἕως καιροῦ ἀνέξεται μακρόθυμος, καὶ ὕστερον αὐτῷ ἀναδώσει εὐφροσύνη. Ubi καὶ ponitur more Hebræo pro adversativa. Sensus enim est: Vir lenis ad tempus perferet (iniurias:) sed posteà gaudium ipsi orietur. Sic ἀναδιδοῦσι πηγαὶ, Herodotus: *fontes exsistunt.*

30. BONUS SENSUS USQUE IN TEMPUS ABSCONDET VER-

DA ILLIUS, ET LABIA MULTORUM ENARRABUNT SENSUM ILLIUS] Illud *bonus sensus* videtur ex margine in textum irrupisse. nam in Græco est cohærenter cum præcedentibus: ἕως καιροῦ κρύψει τοὺς λόγους αὐτοῦ καὶ χείλη πολλῶν ἐκδιηγήσεται σύνεσιν αὐτοῦ. *Ad tempus verba sua comprimet, sed multorum labia prudentiam ipsius narrabunt.* Silentium illius in tempore compensabitur multorum de ipso sermonibus.

31. IN THESAURIS SAPIENTIÆ SIGNIFICATIO DISCIPLINÆ] In Græco: παραβολαὶ ἐπιστήμης. In penu sapientiæ sunt multa scitè dicta, quæ inde suo tempore expromuntur.

33. CONCUPISCENS SAPIENTIAM CONSERVA IUSTITIAM, ET DEUS PRÆBEBIT ILLAM TIBI] In Græco pro *iustitiam* est *præcepta*, Dei scilicet. Sensus idem qui suprà 5.

34. ET QUOD BENEPLACITUM EST ILLI FIDES ET MANSUETUDO] Hæc non debent divelli; cohærent enim, ut ex Græco apparet. Quæ autem in Latino sequuntur, *& adimplebit thesauros illius*, repetita sunt ex superiore 21.

36. NE SIS INCREDIBILIS TIMORI DOMINI] In Græco: μὴ ἀπειθήσῃς φόβῳ κυρίου ἐνδεὴς ὤν: *Ne timori Dei* (id est, præceptis pietatis) *sis inobsequens, si fortè egens fueris.* Noli egestate abduci ab officio, ut multi. Psalm. CXXV. 3. Prov. XXX. 9.

ET NE ACCESSERIS AD ILLUM DUPLICI CORDE] ἐν καρδίᾳ δισσῇ. Dicitur καρδία δισσὴ, quæ partim fidit, partim diffidit. quod ipsum διστάζειν alternari: Matth. XIV. 31. διακρίνεσθαι, id est, discernere in quibus fidas, in quibus non: Matth. XXI. 21. Iac. I. 6. ἐνδοιάζεσθαι verò Philoni, ut diximus ad Iac. II. 23.

37. NE FUERIS HYPOCRITA IN CONSPECTU HOMINUM, ET NON SCANDALIZABERIS IN LABIIS TUIS] Græcè: μὴ ὑποκριθῇς ἐν στόμασιν ἀνθρώπων καὶ ἐν τοῖς χείλεσί σου πρόσεχε. Ita enim est in Sixtina, pro quo libri minùs emendati, μὴ πρόσεχε. *Ne mentiaris coram hominibus, sed labiis tuis attende.* Ὑποκρίνεσθαι pro mentiri est & in Græco Iobi XXXIV. 30. Matth. XXIV. 51. Iac. V. 12. ἐν στόμασι pro Hebræo לפני, συνεκδοχικῶς, quomodo & Romani os pro facie dicunt.

38. ATTENDE IN ILLIS NE FORTE CADAS] In Græco: μὴ ἐξύψου σεαυτὸν ἵνα μὴ πέσῃς. *Noli te attollere ne cadas.* Menander benè:

Ὅταν ἴδῃς πρὸς ὕψος ἠρμένον τινὰ,
Λαμπρῷ τε πλούτῳ καὶ γένει γαυρούμενον,
Ὀφρὺν τε μείζω τῆς τύχης ἐπηρκότα,
Τούτου ταχεῖαν νέμεσιν εὐθὺς προσδόκα·
Ἐπαίρεται γὰρ μεῖζον ἵνα μεῖζον πέσῃ.

ET ADDUCAS ANIMÆ TUÆ INHONORATIONEM] Id est, tibi ipsi. בנפשך.

39. ET IN MEDIO SYNAGOGÆ ALLIDAT TE] *Prosternat te.* ut solebat fieri illis qui ob delictum aliquod contra legem loris cædebantur. Est ergo hîc καταβαλεῖ, quod הפילו, Deuteron. XXV. 2. ἐν μέσῳ συναγωγῆς, id est, coram iudicibus. Sic συναγωγὴ non rarò sumitur, ut Psalm. LXXXII. 1.

QUONIAM ACCESSISTI MALIGNE AD DOMINUM] Ideò vapulabis, quia deprehensus es in facinoribus contra legem.

CAPUT II.

1. INSTA IN IUSTITIA ET HONORE] Hæc præter Græcum addita.

ET PRÆPARA ANIMAM TUAM AD TENTATIONEM] Vide Matth. IV. 1. Multa hîc sunt Christianè dicta, fortè & à Christianis.

2. DEPRIME COR TUUM] Dirige. εὔθυνον.

INCLINA AUREM TUAM, ET SUSCIPE VERBA INTELLECTUS] Desunt hæc in Græco.

ET NE FESTINES IN TEMPORE OBDUCTIONIS] Festinare hîc est loqui aliquid προπετῶς. ἐπαγωγὴ verò ipsum illud quod à Deo homini immittitur, quo sensu & ἐπαχθῇ σοι iam mox habebimus. Sic & II. Petri II. 5. sic infrà ἐπάγειν IV. 18. XXIII. 19. XLVI. 4. XLVIII. 2. & ἐπαγωγὴ V. 10. X. 14. XXIII. 12. XL. 11.

3. SUSTINE SUSTENTATIONES DEI] Non est in Græco.

ET SUSTINE] In Græco: καὶ μὴ ἀποστῇς, ne discedas à Deo.

UT CRESCAT IN NOVISSIMO VITA TUA] Id est, vita melior tibi obtingat post mortem. Sensus pius interpretis. sed potest Græcum, ἵνα αὐξηθῇς ἐπ' ἐσχάτων σου exponi, ut locupleteris posteà. nam ἐπ' ἐσχάτων Hebræis dicitur, quidquid tempore est posterius.

4. OMNE QUOD TIBI APPLICATUM FUERIT] Immissum. Est enim hîc vox ἐπαχθῇ, de qua modò diximus.

ACCIPE] δέξαι ἀσμένως, *Suscipe volente animo*, ut Dei munus.

ET IN DOLORE SUSTINE, ET IN HUMILITATE TUA PATIENTIAM HABE] In Græco: καὶ ἐν ἀλλάγμασι ταπεινώσεώς σου μακροθύμησον, *& patiens esto in mutatione depressionis tuæ:* supple sperandâ.

5. QUONIAM IN IGNE PROBATUR AURUM ET ARGENTUM, HOMINES VERÒ RECEPTIBILES IN CAMINO HUMILIATIONIS] Simile Prov. XVII. 3. Zach. XIII. 9. Malach. III. 3. Adduximus iam aliquoties simile illud, quanquam de humanis amicitiis, dictum Ovidij:

Scilicet ut fulvum spectatur in ignibus aurum,
Tempore sic duro est experienda fides.

Et illud Græci Poëtæ:

Κρίνει φίλους ὁ καιρὸς, ὡς χρυσὸν τὸ πῦρ.

Adde Menandri illud:

Χρυσὸς μὲν οἶδεν ἐξελέγχεσθαι πυρί.
Ἡ δ' ἐν φίλοις εὔνοια καιρῷ κρίνεται.

Δεκτοὶ, id est, Deo grati.

6. CREDE DEO, ET RECUPERABIT TE] Fide Deo, & is curam tui geret Id enim ἀντιλαμβάνεσθαι.

ET IN ILLO VETERASCE] Non est in Græco. In sequentibus

etiam alius ordo in Græco, alius in Latino, quod parum refert in istis ἀφορισμοῖς dictis.

8. Et non evacuabitur merces vestra] καὶ οὐ μὴ πταίσῃ ὁ μισθὸς ὑμῶν, non intercidet vestra merces.

9. Sperate in illum] Εἰς ἀγαθά, in Græco: bona exspectate.

Et in oblectationem veniet vobis misericordia] In Græco: καὶ εἰς εὐφροσύνην αἰῶνος καὶ ἔλεος. Explicat quæ sint bona illa, quæ exspectare debeant, nempe lætitia æterna ex Dei clementia procedens.

13. Quoniam pius et misericors est Deus] Vocem pietatis interpretes nostri sæpe sumunt pro clementia. Et hoc loco in Græco est, οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων.

Et remittet in die tribulationis peccata] In Græco: καὶ ἀφίησιν ἁμαρτίας καὶ σώζει ἐν καιρῷ θλίψεως: remittit peccata, (id est, aufert mala illa immissa ad excitandos socordes) & servat in die calamitatis. Quæ sequuntur in Latino: & protector est omnibus quærentibus se in veritate, non sunt in Græco.

14. Væ duplici corde] Legit ἐπὶ καρδίαις δισσαῖς, ubi nos habemus καρδίαις δειλαῖς. Græcum hoc cum sequenti bene convenit. Timidos vocat, qui, ubi instat persecutio, à pietate deficiunt. Sic & Apocal. XXI. 8.

Et labiis scelestis] Non est in Græco.

Et manibus malefacientibus] In Græco: καὶ χερσὶ παρειμέναις, eodem loquendi genere quod habemus Hebr. XII. 12. Intelliguntur ij qui in Dei rebus pigri sunt ac negligentes. Vide Ierem. XLVIII. 10.

Et peccatori terram ingredienti duabus viis] Similis sensus suprà 34. Duabus viis incedunt qui ubi lubet Dei præcepta faciunt; ubi non lubet, non faciunt. Confer I. Reg. XVIII. 21.

16. Væ his qui perdiderunt sustinentiam] In Græco: Væ vobis qui perdidistis sustinentiam.

Et qui dereliquerunt vias rectas, et diverterunt in vias pravas] Absunt hæc in Græco.

17. Et quid facient] Quid facietis, in Græco.

Cùm inspicere coeperit homines] ἐπισκέπτεσθαι, hoc est, iudicium exercere, ut sæpe פקד Hebræis.

18. Non erunt incredibiles] Iterùm hîc expressit Græcum ἀπειθήσουσι, non erunt inobsequentes.

19. Inquirent quæ beneplacita sunt ei] ζητήσουσιν εὐδοκίαν αὐτοῦ. Sed in Sixtina, εὐδοκίαν αὐτοῦ, quærent quid ipsi placeat, nempe ex lege, ut sequitur. εὐδοκία respondet Hebræo רצון.

Replebuntur lege ipsius] Plenam legis cognitionem consequentur. Vide Matth. V. 6.

20. Et in conspectu illius sanctificabunt animas suas] καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ ταπεινώσουσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν: cum Deo agent submissè, ut Micheas præcipit VI. 8. Qui sequitur in Latino versiculus deest in Græco.

22. DICENTES] Sic & in Græcis quibusdam exemplaribus est λέγοντες. Alioqui id sæpe solet subintelligi.

SI POENITENTIAM NON EGERIMUS, INCIDEMUS IN MANUS DOMINI, ET NON IN MANUS HOMINUM] Illud, *si pœnitentiam non egerimus:* non est in Græco, & sensus potiùs videtur esse: Melius erit ut incidamus in manus Dei, quàm in manus hominum, quia scilicet, ut sequitur, Deus est misericors, homines sæpe immisericordes: quare potiùs feramus Dei paternas castigationes, quàm mereamur in manus hostium tradi. Sumpta est sententia ex dicto Davidis II. Sam. XXIV. 14. ubi similiter additur, *multæ enim misericordiæ eius sunt.* Latino hìc interpreti videtur in animo fuisse locus ad Hebræos X. 31.

23. SECUNDUM ENIM MAGNITUDINEM IPSIUS, SIC ET MISERICORDIA ILLIUS CUM IPSO EST] ὡς γὰρ ἡ μεγαλωσύνη αὐτοῦ, οὕτως καὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ. *Quanta est maiestas eius, tanta est misericordia.* Id est, maior quàm cogitari, aut dici possit.

CAPUT III.

1. FILII SAPIENTIÆ ECCLESIA IUSTORUM, ET NATIO ILLORUM OBEDIENTIA ET DILECTIO] Non est in Græco nostro, sed in eo quo usus est interpres, puto ubi posuit *natio*, fuisse γένημα. nam & suprà I. 20, ἀπὸ τῶν γενημάτων vertit *à generationibus.*

3. DEUS ENIM HONORAVIT PATREM IN FILIIS] ἐπὶ τέκνοις, *super liberos.*

ET IUDICIUM MATRIS EXQUIRENS FIRMAVIT IN FILIOS] Non est *exquirens* in Græco, sed κρίσιν μητρὸς ἐστερέωσεν ἐφ' υἱοῖς. Iudicium hìc est imperium, quod secundum patrem mater habet in liberos. Sic שפט Hebræis sæpe est regere.

4. QUI DILIGIT DEUM EXORABIT PRO PECCATIS, ET CONTINEBIT SE AB ILLIS, ET IN ORATIONE DIERUM EXAUDIETUR] Videtur interpres corrigere voluisse sensum qui in Græco durus videbatur, sic habens: ὁ τιμῶν πατέρα ἐξιλάσεται ἁμαρτίας, καὶ ὡς ὁ ἀποθησαυρίζων ὁ δοξάζων μητέρα αὐτοῦ. Sed notandum est, in optimis etiam scriptoribus uni virtuti tribui effectus, qui ei non soli, sed eximiè competunt. Vide Marci V. 4. & sequentibus, Lucæ XI. 41. Iac. V. 20. Recondit sibi thesaurum, id est, ius ad præmia æterna, ut Matth. VI. 20. XIX. 21. I. Tim. VI. 19.

6. QUI HONORAT PATREM SUUM IUCUNDABITUR IN FILIIS] Fiet ipsi quod ipse fecit. Hesiodus:

Ἢ δὲ δικαιοτέρου γενεὰ μετόπισθεν ἀρείων.

Philemon:

—καὶ θύοιτό σοι τέκνων

Ὅμοιος, ὥσπερ καὶ δίκαιόν ἐστί σοι.

7. QUI HONORAT PATREM SUUM VITA VIVET LONGIORE] Ex promisso quod est in Decalogo.

ET QUI OBEDIT PATRI REFRIGERABIT MATREM] Aliter

in

in Græco: ὁ εἰσακούων κυρίου, ἀναπαύσει μητέρα αὐτοῦ, *Qui domino obedit, matrem recreabit.* Id enim est הניח, quod ἀναπαύειν verti solet.

8. ET QUASI DOMINIS SERVIET HIS QUI SE GENUERUNT] Nam

Δίκαια τοὺς τεκόντας ὠφελεῖν τέκνα·

ait Euripides.

9. IN OPERE ET SERMONE, ET OMNI PATIENTIA] Videtur quædam sensus perfectioris causâ addidisse Interpres, ut hîc *& omni patientia*, quod in Græco non est. contrà in Græco additur, *& matrem.*

10. UT SUPERVENIAT TIBI BENEDICTIO AB EO, ET BENEDICTIO ILLIUS IN NOVISSIMO MANEAT] Sensus bonus, ut quæ tibi pater optavit, bene ad finem usque tibi maneant. Alludit ad historiam Genes. XXVII. 29. & sequentibus. At in Græco habemus: ἵνα ἐπέλθῃ σοι εὐλογία παρ᾽ ἀνθρώπων, id est, ut homines te beatum prædicent.

11. MALEDICTIO AUTEM MATRIS ERADICAT FUNDAMENTA] Domos evertit. Quanta vis sit parentum in bene aut malè precando, Poëtæ Græci docuêre iis qui de Theseo & Hippolyto narrant.

Δειναὶ γὰρ κατὰ γαῖαν ἐρινύες εἰσὶ τοκήων·

ait Orpheus, aut Orphicorum scriptor.

13. ET DEDECUS FILII PATER SINE HONORE] *Mater*, in Græco. Solet enim alternis de patre & matre loqui.

14. SUSCIPE SENECTAM PATRIS TUI] ἀντιλαβοῦ ἐν γήρᾳ πατρός σου. id est, in senectute curam eius gere. Vide suprà II. 6.

15. ET SI DEFECERIT SENSU] καὶ ἐὰν ἀπολείπῃ σύνεσιν, quamvis & usum mentis perdat.

VENIAM DA] συγγνώμην ἔχε, id est, excusa ætatis vitium.

ET NE SPERNAS EUM IN VIRTUTE TUA] καὶ μὴ ἀτιμάσῃς αὐτὸν ἐν πάσῃ ἰσχύι σου. Est ἔλλειψις. plenus sensus esset: quantum potes da operam ne eum inhonestes.

ELEEMOSYNA ENIM PATRIS NON ERIT IN OBLIVIONE] Beneficia patris, id est, patri præstita. Et ἐλεημοσύνην dixit impropriè pro חסד, id est, beneficentia.

16. NAM PRO PECCATO MATRIS RESTITUETUR TIBI BONUM, ET INJUSTITIA ÆDIFICABITUR TIBI] in Græco tantùm: καὶ ἀντὶ ἁμαρτιῶν προσανοικοδομηθήσεταί σοι. Pro peccatis, id est, iniuriis parentum toleratis, ædificabitur tibi, id est, domus tua sobolescet. Id enim בנה, Exodi I. 21. & alibi. Nimirum parentum sævitia patiendo & ferendo lenienda, ut est apud Livium. Vide quæ eam in rem prolata à nobis libro de Iure Belli ac Pacis IV. 4. & in Annotatis.

17. COMMEMORABITUR TIBI] ἀναμνησθήσεταί σου, memoria tui erit, apud Deum nempe.

ET SICUT IN SERENO GLACIES SOLVENTUR PECCATA TUA] Ut suprà 4.

18. QUAM MALÆ FAMÆ EST QUI DERELINQUIT PATREM] In Græco: ὡς βλάσφημος ὁ ἐγκαταλείπων πατέρα αὐτοῦ. *Tanquam blasphemus est qui deserit patrem suum.* Par sententia Menandri:

Ὁ λοιδορῶν τὸν πατέρα, δυσφήμῳ λόγῳ,
Τὴν εἰς τὸ θεῖον δὲ προμελετᾷ βλασφημίαν.

Et altera Antiphanis:

Ὅστις γὰρ ὁμόλογόν τι μὴ ποιεῖ πατρί,
Πάντων ἂν εἴη καταφρονήσας τῶν θεῶν.

19. FILI IN MANSUETUDINE OPERA TUA PERFICE] Hîc novus titulus inchoari debuerat: nam explicatis erga Deum officiis, secundo loco ea proposuit quæ debentur parentibus. Nunc sequuntur πραΰτητος ad modestiam pertinentes, quæ hîc etiam vicino nomine dicitur πραότης, ut apparet ex oppositione in commate 20.

20. QUANTÒ MAGNUS ES, HUMILIA TE IN OMNIBUS] In Græco: τοσούτῳ ταπείνου σεαυτόν, tantò te demissiùs gere. Non longè abit illud Sophocleum:

Μηδ᾽ ὄγκον ἄρῃς μηδέν᾽ εἴ τινος πλέον
Ἢ χειρὶ βρίθεις, ἢ μακροῦ πλούτου βάθει.

21. ET CORAM DEO INVENIES GRATIAM] Omissa hîc sententia quæ in Græco est: πολλοί εἰσιν ὑψηλοὶ καὶ ἐπίδοξοι, ἀλλὰ πραέσιν ἀποκαλύπτεται μυστήρια, ubi πραεῖς sunt qui νήπιοι in paris sensus dicto Evangelico, Matth. XI. 25. ad quem locum dicta vide.

QUONIAM MAGNA POTENTIA DEI SOLIUS] Eadem ratione à superbia dehortatur Chæremon:

Ὅλως δὲ κρεῖσσον οὐκ ἐᾷ φρονεῖν μέγα.

ET AB HOMINIBUS HONORATUR] Id est, honorem non accipit, nisi ab iis qui submisso sunt animo.

—τοὺς δὲ σώφρονας
Θεοὶ φιλοῦσι, καὶ στυγοῦσι τοὺς κακούς·

ait Sophocles.

22. ALTIORA TE NE QUÆSIERIS, ET FORTIORA TE NE SCRUTATUS FUERIS, SED QUÆ PRÆCEPIT TIBI DEUS, ILLA COGITA SEMPER, ET IN PLURIBUS OPERIBUS EIUS NE FUERIS CURIOSUS: NON EST ENIM TIBI NECESSARIUM EA QUÆ ABSCONDITA SUNT VIDERE OCULIS TUIS] Græcè paulò aliter: χαλεπώτερά σου μὴ ζήτει ἀμαθήτως, καὶ ἰσχυρότερά σου μὴ ἐξέταζε ἀφροσύνῃ. ἃ προσετάγη σοι, ταῦτα διανοοῦ ὁσίως. οὐ γάρ ἐστί σοι χρεία τῶν κρυπτῶν βλέπειν ὀφθαλμοῖς. Sunt hæ sententiæ veteres, ut nos docet Maimonides Ductoris dubitantium I. 32. Difficilia illa, arcana, captúmque nostrum superantia intelligit ea quæ ad Dei naturam pertinent: in quæ nimiùm curiosè inquirere stultitiæ esse dicit & imprudentiæ. Eodem illud pertinet Philemonis:

Θεὸν νόμιζε καὶ σέβου, ζήτει δὲ μή·
Πλεῖον γὰρ οὐδὲν ἄλλο τοῦ ζητεῖν ἔχεις.

Nec longè abit Euripidis illud:

Τί δῆτα θάκοις ἀρχικοῖς ἐνήμενοι,
Σαφῶς διόμνυσθ᾽ εἰδέναι τὰ δαιμόνων,
Οἱ τῶνδε χειρώνακτες ἄνθρωποι λόγων,
Ὅστις γὰρ αὐχεῖ θεῶν ἐπίστασθαι πέρι,
Οὐδέν τι μᾶλλον οἶδεν, ἢ πείθει λέγων.

Melissus Philosophus dicebat, περὶ θεῶν μὴ δεῖν ἀποφαίνεσθαι. μὴ γὰρ εἶναι γνῶσιν αὐτῶν. Adde si placet ea quæ notavimus ad librum VI de Veritate Religionis Christianæ. His quæstionibus captum nostrum superantibus opponit ea quæ ad nos pertinent, Dei scilicet præcepta, quæ scire & possumus & debemus: quibus præceptis connexæ sunt proprietates & actiones Dei quæ nos spectant. Non malè Horatius, si verba in pium sensum accipiamus:

—quod magis ad nos
Pertinet, & nescire malum est agitamus: utrúmne
Divitiis homines, an sint virtute beati:
Quidve ad amicitias, usus, rectúmne trahat nos,
Et quæ sit natura boni, summúmque quid eius.

Græcos Socrates à physicis quæstionibus inexplicabilibus ad morum regulam retraxit, cuius illud tectum, si rectè intelligitur: quæ supra nos nihil ad nos. Illud, non est opus tibi videre abscondita, sensum explicat mysticum legis, quæ sacerdotes vetat intrare adytum.

24. IN SUPERVACUIS REBUS NOLI SCRUTARI MULTIPLICITER, ET IN PLURIBUS OPERIBUS EIUS NON ERIS CURIOSUS] In Græco Sixtinæ editionis habemus pro his verbis, ἐν τοῖς περισσοῖς τῶν ἔργων σου μὴ περιεργάζου, noli curiosus esse ultra opera tua, id est, ultra quæ tibi facienda sunt. Egit de Dei natura non scrutanda: nunc etiam monet, ne de causis legum, quæ in legibus ipsis expressæ non sunt, curiosè disputetur.

25. PLURIMA ENIM SUPRA SENSUM HOMINUM OSTENSA SUNT TIBI] πλείονα γὰρ συνέσεως ἀνθρώπων ὑπεδείχθη σοι: id est, multa enim in lege de sua voluntate tibi Deus revelavit, quæ humano sensu reperiri nequissent. Dedit tibi præcepta longè supra omnem humanam sapientiam. τὸ σοφὸν οὐ σοφία, τό, τε μὴ θνητὰ φρονεῖν, ait Euripides.

26. MULTOS QUOQUE SUPPLANTAVIT SUSPICIO ILLORUM] ἡ ὑπόληψις αὐτῶν ἡ ματαία, id est, vana de semetipsis præsumptio, ut Solomonem, qui dum causas legum scrutatur, & ex illis legum sensum pro suo lubitu restringit; in maximas culpas incidit.

ET IN VANITATE DETINUIT SENSUS ILLORUM] In Græco: καὶ ὑπόνοια πονηρὰ ὠλίσθησε διανοίας αὐτῶν, *coniectura prava eorum mentem corrupit.* Idem sensus cum eo qui antecessit. Hîc in Græco sequitur appositè: *Pupillas si non habeas, carebis luce cognitionis: ergo expers, eam noli profiteri.* Ad res divinas naturâ cæci sumus: quare noli maiorem de illis scientiam profiteri eâ quam Deus tibi aperuit.

27. COR DURUM HABEBIT MALUM IN NOVISSIMO] Cor durum hîc intelligitur, animus αὐθάδης, ut ostendunt præcedentia & sequentia.

ET QUI AMAT PERICULUM IN ILLO PERIBIT] Amat periculum qui audacter de sibi ignotis pronuntiat.

28. COR INGREDIENS DUAS VIAS NON HABEBIT SUCCESSUS; ET PRAVUS CORDE IN ILLIS SCANDALIZABITUR] Non est in Græco. Sensus idem qui suprà II. 14.

29. COR NEQUAM GRAVABITUR IN DOLORIBUS] *Cordurum gravabitur laboribus.* Pertinacia multa secum trahit incommoda. Sophocles:

Ἀλλ' ἄνδρα, κἄν τις ᾖ σοφὸς, τὸ μανθάνειν
Πόλλ' αἰσχρὸν οὐδὲν, καὶ τὸ μὴ τείνειν ἄγαν.
Ὁρᾷς παρὰ ῥείθροισι χειμάρροις, ὅσα
Δένδρων ὑπείκει κλῶνας ὡς ἐκσώζεται·
Τὰ δ' ἀντιτείνοντ' αὐτόπρεμν' ἀπόλλυται.

Item:

Αὐθαδία τοι σκαιότητ' ὀφλισκάνει.

ET PECCATOR ADIICIET AD PECCATUM] *Accumulabit peccata peccatis.* Ita Græcum: & peccatorem, intellige ex eo quod præcessit, eum qui duro sit corde.

30. SYNAGOGÆ SUPERBORUM NON ERIT SANITAS] Legit συναγωγῇ, ubi Græci codices habent, ἐν ἐπαγωγῇ ὑπερηφάνου οὐκ ἔστιν ἴασις, id est, superbo non est medicina in adversis, quæ Deus immittit, quia Deum ut oportet non deprecatur. ἐπαγωγὴν hoc sensu sumi diximus suprà II. 2.

FRUTEX ENIM PECCATI RADICABITUR IN ILLIS, ET NON INTELLIGETUR] In Græco: ὁδοιπορίαι αὐτοῦ ἐκριζωθήσονται. φυτὸν γὰρ πονηρίας ἐρρίζωκεν ἐν αὐτῷ. *Itinera eius* (id est, studia, instituta) *evellentur. nam planta improbitatis radices in eo egit.* id est, consuetudine in illo confirmata est pravitas. contraxit ἕξιν. id enim radix Hebræis. Matth. XIII. 6. 21. Hebr. XII. 15. Deuteronom. XXIX. 18. addito loco Act. VIII. 23.

31. COR SAPIENTIS INTELLIGITUR IN SAPIENTIA] *Cor hominis prudentis excogitat sententiam*, modò hanc scilicet, modò illam vitæ utilem.

Βραχεῖ λόγῳ καὶ πολλὰ περιέχεται σοφά.

ait Sophocles. Ingenium hominis ait Plutarchus sæpe magis cognosci ex uno aliquo dicto ἀποφθεγματικῷ, quàm ex multis actionibus.

ET AURIS BONA AUDIET CUM OMNI CONCUPISCENTIA SAPIENTIAM] In Græco: καὶ οὖς ἀκροατοῦ ἐπιθυμία σοφοῦ: *Et auris auditoris* (id est, auris attenta) *desiderium est sapientis.* Animat magistrum discipuli attentio.

32. SAPIENS COR ET INTELLIGIBILE] Hæc sententia non est in Græco.

33. IGNEM ARDENTEM EXSTINGUIT AQUA, ET ELEEMOSYNA RESISTIT PECCATIS] καὶ ἐλεημοσύνη ἐξιλάσεται ἁμαρτίας, ubi καὶ est pro comparatione, & subauditur ὡς. *Sicut ignem*, quantumvis ardentem, *aqua exstinguit facilè, ita per opera misericordiæ*, aut beneficentiæ, *expiabit aliquis peccata*: id est, veniam à Deo impetrabit, quod expone, ut suprà III. 4. Sensus idem Luc. XI: 41.

34. ET DEUS PROSPECTOR EST EIUS QUI REDDIT GRATIAM, ET IN TEMPORE CASUS SUI INVENIET FIRMAMENTUM] *Deus qui repensator est beneficiorum, post id meminerit ipsius, ut susti-*

tentaculum inveniat tempore casus sui. id est, cùm alioqui esset casurus.

CAPUT IV.

1. FILI ELEEMOSYNAM PAUPERI NE DEFRAUDES] Sequuntur monita de operibus misericordiæ. τὴν ζωὴν τοῦ πτωχοῦ μὴ ἀποστερήσῃς: ne subtrahas vitam pauperi: id est, ad vitam necessaria. Subtrahit qui non dat, cùm satis ad dandum habeat. Necare videtur qui alimonia denegat, ait Paulus Iurisconsultus.

ET OCULOS TUOS NE TRANSVERTAS A PAUPERE] μὴ παρελκύσῃς ὀφθαλμοὺς ἐπιδεεῖς, *ne trahe oculos egentes*: id est, spem egentis. αἱ χάρεις αἱ βεβαδύποις ἄγγεις χάρεις. Hæc sunt beneficia quæ, ut Seneca loquitur, diu intra manus hærent. Idem est sensus in eo quod sequitur, sed ex alio scriptore desumtus.

2. ANIMAM ESURIENTEM NE DESPEXERIS, ET NON EXASPERES PAUPEREM IN INOPIA SUA] Noli contristare hominem esurientem, trahendo eum in sua indigentia. Hic est sensus in Græco.

3. COR INOPIS NE AFFLIXERIS] In Græco est: καρδίαν παροργισμένην. sed παροργίζειν Hellenistis ponitur pro מרר, aut עצב, quæ alibi vertuntur per λυπεῖν, ὀδυνᾶν, & similia.

ET NON PROTRAHAS DATUM] δόσιν, id est, donationem, rem dandam.

ANGUSTIANTI] προσδεομένου καὶ προσαίτου, mendici, id est, à mendico expetitum: ita enim genitivi hîc sæpe ponuntur. Vide suprà III. 15.

4. ET NON AVERTAS FACIEM TUAM AB EGENO] Tobiæ IV. 7.

6. MALEDICENTIS ENIM TIBI IN AMARITUDINE ANIMÆ EXAUDIETUR DEPRECATIO ILLIUS, EXAUDIET AUTEM EUM QUI FECIT ILLUM] In Græco breviùs: *Imprecationem eius exaudiet is qui fecit illum.* Δέησις generalis est vox, sed hîc imprecationem significat. Egregius est Homeri locus, περὶ Λιτῶν, Iliados Iota:

Ὃς δέ κ' ἀνήνηται, καί τε στερεῶς ἀποείπῃ,
Λίσσονται δ' ἄρα ταί γε Δία Κρονίωνα κιοῦσαι
Τῷ ἄτην ἅμ' ἕπεσθαι, ἵνα βλαφθεὶς ἀποτίσῃ.

7. CONGREGATIONI PAUPERUM AFFABILEM TE FACITO] In Græco non est *pauperum*. Sensus est: *præbe te comem plebi.*

ET PRESBYTERO HUMILIA ANIMAM TUAM] Hoc interpres videtur addidisse; nam in Græco non est.

ET MAGNATI HUMILIA CAPUT TUUM] Id est, virum summatem reverenter saluta.

8. REDDE DEBITUM TUUM] Hoc non est in Græco: nec satis loco convenit.

9. LIBERA EUM QUI INIURIAM PATITUR DE MANU SUPERBI] ἐκ χειρὸς ἀδικοῦντος, id est, eripe innocentem calumniatori,

eum scilicet absolvendo tuâ sententiâ. Nam hæ παραινέσεις ad iudicem pertinent, ut apparet ex sequentibus.

ET NON ACIDE FERAS IN ANIMA TUA] καὶ μὴ ὀλιγοψυχήσῃς ἐν τῷ κρίνειν σε: *Noli esse trepidus ubi tibi iudicandum est.* Id est, noli accusatoris iniusti potentiam extimescere, sed ex legibus iudica. ὀλιγοψυχεῖν ita sumitur apud LXX Interpretes sæpe, & Iudithæ VII. 17. VIII. 9. Similis sensus infrà VII. 6.

10. IN IUDICANDO ESTO PUPILLIS MISERICORS, UT PATER, ET PRO VIRO MATRI ILLORUM] In Græco non est *in iudicando*, neque *misericors*, sed *esto pupillo pater, & pro viro matri eius:* nempe dando consilium: causam eorum defendendo apud iudices: & si opus sit, sublevando egestatem: ut fecit Iobus XXXI. 16. & sequentibus. Adde Deuteron. XXIV. 19. 20. 21. Esa. I. 17. Iac. I. 27.

11. ET ERIS TU VELUT FILIUS ALTISSIMI OBEDIENS] *obediens* non est in Græco, & potiùs sensus videtur esse: tam carus eris Deo quàm filius est patri, ut ostendit pars huius commatis altera.

12. SAPIENTIA FILIIS SUIS VITAM INSPIRAT] Legit ἀνεζώωσε, ubi nos habemus ἀνύψωσε, solet in sublime evehere. Clemens Alexandrinus legit ἀνεφυσίωσε, & Tertullianus ἐνεθουσίασε.

ET SUSCIPIT] ἐπιλαμβάνεται, velut manu prehendit.

ET PRÆIBIT IN VIA IUSTITIÆ] Non est hoc in Græco.

13. ET QUI VIGILAVERINT AD ILLAM COMPLECTENTUR PLACOREM EIUS] Placorem dixit, quam placentiam Apuleius. In Græco: ἐμπλησθήσονται εὐφροσύνης, *implebuntur gaudio.* Pro *vigilaverint*, Græcum habet, ὀρθρίζοντες: qui manè surrexerint: quo verbo Hebræi summum studium significant, quale est opificum antelucanorum. Vide Iob VIII. XXIV. 5. Os. VI. 1. Ierem. XI. 7. XXV. 3. XXIX. 19. Soph. III. 8.

14. VITAM HÆREDITABUNT] In Græco: *gloriam:* sed Interpres omnia trahit ad sensum quàm maximè Christianum.

15. QUI SERVIENT EI OBSEQUENTES ERUNT SANCTO] Magna pars sapientiæ τῷ ἕπεσθαι. Hebræi autem sæpissime Deum sanctum vocant, non tantùm quòd ipse omni vitio careat, sed quia & omnis sanctitatis fons est.

16. IUDICABIT GENTES] Ad imperia & magistratus provehetur, ut apud Romanos Numa ad regnum.

PERMANEBIT CONFIDENS] κατασκηνώσει πεποιθώς, securus habitabis: tanta in illum erit omnium benevolentia.

17. SI CREDIDERIT EI, HÆREDITABIT ILLAM] ἐὰν ἐμπιστεύσῃ, si fidem habuerit, ipsi scilicet. ἐμπιστεύειν hoc sensu frequens huic scriptori. Vide suprà II. 11. & iamiam 19. vertitur sic Hebræum אמן, Deuteronom. I. 32. II. Paralip. XX. 21.

ET ERUNT IN CONFIRMATIONE CREATURÆ ILLIUS] ἐν κατασχέσει ἔσονται αἱ γενεαὶ αὐτοῦ. Ita enim habet Sixtina editio, non αὐτῆς. *In possessione* (sapientiæ) *manebunt posteri ipsius.* Facilem sapientiæ adeptionem posteris facit bona institutio à parentibus adhibita, modò ipsi sibi non desint.

18. QUONIAM IN TENTATIONE AMBULAT CUM EO] Causam reddit cur addiderit conditionem, si quis sapientiæ fidem adhibuerit, quia initia eius dura sunt, radices amaræ, fructus suaves. In Græco, pro *in tentatione*, est διεστραμμένως, id est, obliquè, ut illi solent qui aliquem tentant.

ET IMPRIMIS ELEGIT EUM] Non est in Græco nisi ἐν πρώτοις, idque connectitur cum sensu præcedente.

19. TIMOREM ET METUM ET PROBATIONEM INDUCET SUPER ILLUM, ET CRUCIABIT ILLUM IN TRIBULATIONE DOCTRINÆ SUÆ, DONEC TENTET EUM IN COGITATIONIBUS SUIS, ET CREDAT ANIMÆ ILLIUS] Græca sic habent: *Timorem & metum incutiet ei, & torquebit eum disciplinâ suâ, donec ipsa fidem illi homini habeat, postquam tentaverit ipsum suis præceptis.* Idem dicit quod Hesiodus:

Τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν
Ἀθάνατοι· μακρὸς δὲ καὶ ὄρθιος οἶμος ἐπ' αὐτὴν,
Καὶ τραχὺς τὸ πρῶτον. ἐπὴν δ' εἰς ἄκρον ἵκηται,
Ῥηϊδίη δ' ἤπειτα πέλει, χαλεπή περ ἐοῦσα.

Virtus ipsa apud Silium Italicum sic loquitur:

Ardua saxoso perducit semita clivo:
Aspera principio, (nec enim mihi fallere mos est)
Prosequitur labor ad nitendum intrare volenti,
Nec bona censendum quæ sors infida dedisset,
Atque eadem rapuisse valet. Mox celsus ab alto
Infra te cernes hominum genus.

20. ET FIRMABIT ILLUM, ET ITER ADDUCET DIRECTUM AD ILLUM] In Græco: καὶ πάλιν ἐπανήξει κατ' εὐθεῖαν πρὸς αὐτόν. *sed deinde occurret illi recto itinere:* non ut antè, διεστραμμένως.

21. ET THESAURIZABIT SUPER ILLUM SCIENTIAM ET INTELLECTUM IUSTITIÆ] Non est in Græco. Videtur πρόφερσις esse arcanorum, quorum præcessit mentio.

22. SI AUTEM ABERRAVERIT] *Si deflexerit ab ipsa.* Multi enim lassati salebris viam sapientiæ deserunt. Vide tabulam Cebetis.

ET TRADET EUM IN MANUS INIMICI SUI] In Græco: πτώσεως αὐτοῦ, ruinæ suæ. Sinet illum cadere, postquam desertorem deseruerit. Nam suprà dicta est sibi fidos manu tenere 12.

23. FILI CONSERVA TEMPUS] συντήρησον καιρόν: *observa articulos temporum*, sive *tempestivum tempus*: ut vertit Ausonius: καιρὸν λαβόντας, dixit Iphigenia Taurica Euripides. Hoc monitum in sua membra digestum vide apud Ecclesiasten III. 1.

ET DEVITA A MALO] Ut à malo tibi caveas. Ita enim copulativa coniunctio sæpe hîc sumitur.

24. PRO ANIMO TUO NE CONFUNDARIS DICERE VERUM] *Dicere verum* non est in Græco, sed μὴ αἰσχυνθῇς περὶ τῆς ψυχῆς σου. Sensus est: ne pudeat te humilem te facere, & submissis precibus agere ut vitam serves, sicut fecit Iosephus Iacobi filius, Genes. XLII. 21.

& Ieremias XXXVIII. 26. Apud Euripidem dicenti Hecubæ:

Τί δῆτ' ἔλεξας, δοῦλος ὢν ἐμὸς τότε;

Reſpondet Ulyſſes:

Πολλῶν λόγων εὑρήμαθ', ὥστε μὴ θανεῖν.

25. EST ENIM CONFUSIO ADDUCENS PECCATUM, ET EST CONFUSIO ADDUCENS GLORIAM ET GRATIAM] Duplex hîc deſcribitur αἰσχύνη, id eſt, pudor: ut eſt apud Heſiodum:

Αἰδὼς ἥτ' ἄνδρας μέγα σίνεται, ἠδ' ὀνίνησι.

Et apud Euripidem Hippolyto:

Αἰδώς τε, δισσαὶ δ' εἰσίν· ἡ μὲν οὐ κακή,

Η δ' ἄχθος οἴκων.

Quæ eadem fere verba ut Alcæi citat Plutarchus.

26. NE ACCIPIAS FACIEM ADVERSUS FACIEM TUAM] In Græco: μὴ λάβοις πρόσωπον κατὰ τῆς ψυχῆς σου, quod quid ſignificet, explicant ſequentia: καὶ μὴ ἐντραπῇς εἰς πτῶσίν σου, quod Latinus Interpres verterat: *ne reverearis proximum in caſu tuo.* quod enim medium eſt inter hæc abeſt in Græco. Senſus eſt: Noli cuiquam homini ita morem gerere, ut ipſe tibi inde periculum crees contra animam tuam, id eſt, contra te ipſum, tuo malo, ad tuam ruinam.

28. NE RETINEAS VERBUM IN TEMPORE SALUTIS] Id eſt, ubi loqui tibi ſalutem adfert. Idem ſenſus qui ſuprà 24.

Tam malum eſt ſemper tacere, quàm malum eſt ſemper loqui.

Sic Amyclas cùm tacerent perdidit ſilentium.

NON ABSCONDAS SAPIENTIAM TUAM IN DECORE TUO] In Græco: μὴ κρύψῃς τὴν σοφίαν εἰς καλλονήν, ubi eſt ἔλλειψις. Senſus enim eſt: *Ne occulta ſapientiam ubi ea tibi erit decori.* Loquendi præcipua tempora ſunt, ubi aut loquendo periculum vitatur, aut honor paratur. Confirmant hanc interpretationem quæ ſequuntur.

29. IN LINGUA ENIM SAPIENTIA COGNOSCITUR] ἐν λόγῳ, Græcè, *per ſermonem.* Index animi oratio.

ET SENSUS, ET SCIENTIA, ET DOCTRINA IN VERBO SENSATI] Multis expreſſit quod breviùs in Græco: καὶ παιδεία ἐν ῥήμασι γλώσσης.

30. NE CONTRADICAS VERBO VERITATIS AB ULLO MODO] Ulla in re, κατὰ μηδὲ ἕν.

ET DE MENDACIO INERUDITIONIS TUÆ CONFUNDERE] Sequitur codices quoſdam. At meliùs Sixtina habet editio: καὶ περὶ τῆς ἀπαιδευσίας σου ἐντράπηθι, *& erubeſce ſi quid imperitius tibi exciderit.*

31. NON CONFUNDARIS PROFITERI PECCATA TUA] In Græco: *Ne te pudeat peccata tua fateri*: id eſt, monitus culpam agnoſce. Sequitur in Græco in hoc loco quod ſequenti commate in Latino ſubiectum eſt, καὶ μὴ βιάζου ῥοῦν ποταμοῦ: *ne vi obnitaris contra amnis curſum.* Eſt id generale proverbium de labore inutili. Hic verò ſignificat: noli defendere quæ defendi non poſſunt.

33. ET NE SUBIICIAS TE OMNI HOMINI PRO PECCATO] Id eſt, ad peccatum. Alius ſenſus in Græco: μὴ ὑποστρώσῃς ἀνθρώπῳ μωρῷ

σεαυ-

σεαυτόν, *ne ſubiicias te cuiquam ſtulto.* Liberos homines alloquitur, qui aut ad domeſtica miniſteria ſe elocant, aut ſub ditionem alicuius migrant. Ariſtophanes:

Ὡς ἀργαλέον πρᾶγμ' ἐστὶν ὦ Ζεῦ καὶ θεοὶ
Δοῦλον γενέσθαι παραφρονοῦντος δεσπότου.

Noli desipere contra faciem potentis] Alius ſenſus in Græco: μὴ λάβῃς πρόσωπον δυνάστου: Ne accipe perſonam Dynaſtæ, id eſt, nihil iniuſtum fac ipſius in gratiam.

33. Pro iustitia agonizare pro anima tua] In Græco: ἕως θανάτου ἀγώνισαι περὶ τῆς ἀληθείας, id eſt, pro veritate decerta ad mortem uſque, ſicut Eſaias, Zacharias Ioiadæ, & alij fecêre.

Et Deus expugnabit pro te inimicos tuos] In Græco: *Deus pro te pugnabit.* Te proteget, aut animam in æternum ſervabit.

34. Noli citatus esse in lingua] Legit ταχὺς non malè, ubi nos τραχὺς, aut θρασύς.

Et inutilis et remissus in operibus tuis] Ceſſator, piget. Plerunque enim in quibus promta eſt lingua, iis tardæ ſunt manus, quales Therſites Homericus, Drances Virgilianus.

35. Noli esse sicut leo in domo tua] Clamoſus & minax. Vide Prov. XIX. 12.

Evertens domesticos tuos, et opprimens subiectos tibi] Pro his verbis in Græco eſt: καὶ φαντασιοκοπῶν ἐν τοῖς οἰκέταις σου. id eſt, ſuſpicax adverſus famulos tuos. Qui ea quæ imaginatur certa putat, quaſi vidiſſet, dicitur φαντασιοκοπῶν, aut φαντασιοκόπος: quam vocem Euſtathius uſurpat, de iis qui ſpe vana paſcuntur.

36. Ne sit porrecta manus tua ad accipiendum, et ad dandum collecta] Contracta, συνεσταλμένη. Illiberalis eſt animi, multa accipere, parum dare.

CAPUT V.

1. Noli attendere ad possessiones iniquas] In Græco tantùm eſt, *noli inniti divitiis tuis.* Ita enim hanc vocem uſurpat hic ſcriptor, XV. 4. XXXIV. & alibi.

Et ne dixeris: est mihi sufficiens vita] *Sunt mihi quæ ad vitam* (id eſt, ad omne vitæ meæ tempus) *ſufficiant.* Ita in Græco. Talis hominis habemus χαρακτῆρα, Luc. XII. 19. ubi & admonitio ſequitur, qualis hîc.

Nihil enim proderit in tempore vindictæ et obductionis] Non eſt in noſtris libris Græcis. fuiſſe tamen in aliis exiſtimo: nam vox *obductionis* reſpondet Græcæ ἐπαγωγῆς, de qua egimus ſuprà II. 2. ſed idem ferme habemus infrà hoc capite, commate decimo.

2. Ne sequaris in fortitudine tua concupiscen-

TIAM CORDIS TUI] In Græco: μὴ ἐξακολούθει τῇ ψυχῇ σου καὶ τῇ ἰσχύϊ σου, τοῦ πορεύεσθαι ἐν ὁδοῖς καρδίας σου. *Ne sequere animam tuam, & vires tuas, ut ambules in viis cordis tui.* id est, noli facere quidquid potes ac libet.

3. ET NE DIXERIS, QUOMODO POTUI, AUT QUIS ME SUBIICIET PROPTER FACTA MEA] In Græca Sixtina tantùm est, τίς με δυναστεύσει, id est, quis mihi legem imponat? משל Hebræum vertitur κυριεύειν, ἐξουσιάζειν, δυναστεύειν.

DEUS ENIM VINDICANS VINDICABIT] Id est, certò vindicabit. In Græco additur, σου τὴν ὕβριν, *insolentiam tuam.*

4. NE DIXERIS, PECCAVI, ET QUID MIHI ACCIDIT TRISTE?] Ut Horatius:

tu simul obligasti
Perfidum diris caput, enitescis
Pulchrior multo, iuvenúmque prodis
Publica cura.

Theodectes:

—νῦν δ' τῆς ἁμαρτίας
Ἀπαύλαν οὔσης, τῇ φύσει χρῆται βροτοί.

ALTISSIMUS ENIM EST PATIENS REDDITOR] In Græco: *Deus patiens quidem est, non tamen impunitum te dimittet.* Sequitur apud Theodecten:

Οταν δ' φωραθῶσιν, ὀφλήτης κακοί,
Τίνουσι ποινὰς ὑστέρησιν ἐν χρόνοις.

5. DE PROPITIATO PECCATO NOLI ESSE SINE METU, NEQUE ADIICIAS PECCATUM SUPER PECCATUM] In Græco Sixtino: περὶ ἐξιλασμοῦ μὴ ἄφοβος γίνου, προσθεῖναι ἁμαρτίαν ἁμαρτίαις, id est, noli peccata peccatis addere securus ob spem veniæ. Ostendunt id quæ sequuntur.

7. MISERICORDIA ENIM ET IRA AB ILLO CITO PROXIMANT] Est quidem in codicibus quibusdam ταχινῶς, sed abest in editione Sixtina, tantúmque est: ἔλεος γὰρ καὶ ὀργὴ παρ' αὐτοῦ. id est, Deus tam iram secum habet, quàm misericordiam. & hac & illa uti potest.

ET PECCATORES RESPICIT IRA ILLIUS] *Sed peccatoribus incumbit ira eius.* καταπαύσει, manebit super eos. Peccatores hîc intellige obduratos ac pertinaces, κατ' ἐξοχὴν sumto vocabulo.

9. SUBITA ENIM VENIET IRA EIUS] Improvisò aderit. quod hîc in Græcis quibusdam adiicitur, καὶ ὡς ἀμελήτους ἐκτελέσει, deest in Sixtino.

10. NOLI ANXIUS ESSE IN DIVITIIS INIUSTIS] *Noli confidere divitiis iniustis.* Est enim in Græco ἔπεχε, ut suprà 1. Tantùm quod ibi in genere dictum est de divitiis, hîc ad iniustas divitias applicatur. Euripides Erechtheo:

Ἀδίκως δὲ μὴ κτῶ χρήματ', ἂν βούλῃ πλουτεῖν·
Χρόνιον μελλὲ σεῖς ἐμμένειν. τὰ γὰρ κακῶς

Οἴκοις ἐπελθόντ' οὐκ ἔχει σωτηρίας.

NON ENIM PRODERUNT TIBI IN DIE OBDUCTIONIS ET VINDICTÆ] In Græco tantùm est: ἐν ἡμέρᾳ ἐπαγωγῆς. Itaque illud, *& vindictæ*, explicandi causâ videtur additum ab interprete. Vide suprà hoc capite in principio.

11. NON VENTILES TE IN OMNI VENTO] Bene supplevit sensum Græci: μὴ λίκμα ἐν παντὶ ἀνέμῳ: est enim activum pro reciproco. Ventilare semet ad omnem ventum est, omnium captare gratias, & ad eas verba factáque accommodare. Plautus dixit, uti ventus est velum vertere.

ET NON EAS IN OMNEM VIAM] Theophrastus in descriptione ἀρέσκου. Καὶ παρακληθεὶς δὲ πρὸς δίαιταν, μὴ μόνον ᾧ πάρεστι βούλεσθαι ἀρέσκειν, ἀλλὰ καὶ τῷ ἀντιδίκῳ, ἵνα κοινὸς εἶναι δοκῇ.

SIC ENIM OMNIS PECCATOR PROBATUR DUPLICI LINGUA] In Græco: οὕτως ὁ ἁμαρτωλὸς ὁ δίγλωσσος, id est, ita solet agere homo pravus: est enim bilinguis, ut olim Tyrij. Talibus similem se facit qui omnia loquitur ad captandas omnium gratias. fieri enim non potest quin sæpe sibi contradicat.

12. ESTO FIRMUS IN VIA DOMINI, ET IN VERITATE SENSUS TUI, ET SCIENTIA, ET PROSEQUATUR TE VERBUM PACIS ET IUSTITIÆ] In Græco nihil amplius est, quàm ἴσθι ἐστηριγμένος ἐν συνέσει σου ἀσφαλής, καὶ εἷς ἔστω ὁ λόγος σου. *Firmiter defende quæ certa nosti, ita fiet ut unus sit sermo tuus:* id est, semper sibi consentiens. Sophocles:

Θαρσεῖ· λέγων τ' ἀληθὲς οὐ σφάλλῃ ποτέ.

Euripides:

Καλόν γ' ἀληθὴς καὶ ἀπενὴς παρρησία.

13. ESTO MANSUETUS AD AUDIENDUM VERBUM] Legit πραΰς, ubi nos habemus ταχύς, quod meliùs respondet opposito membro. Esto velox ad audiendum, tardus ad respondendum. Aures enim binas nobis Deus dedit, os unum. In Græco est: *ad audienda quæ bona sunt.*

UT INTELLIGAS] Addidit hoc interpres sensui elucidando. Quod hîc in quibusdam libris Græcis additur, καὶ ἔστω ἐν ἀληθείᾳ ἡ ζωή σου, non est in Sixtina, & videtur divellere ea quæ inter se connecti debent.

ET CUM SAPIENTIA PROFERAS RESPONSUM VERUM] In Græco: *& cum tardante animo eloquere responsum verum.* Addunt quidam libri ὀρθῶς: sed id Sixtina editio non habet.

14. SIN AUTEM, SIT MANUS TUA SUPER OS TUUM] Nimirùm:

Ἢ λέγε τι σιγῆς κρεῖσσον, ἢ σιγὴν ἔχε.

Ut est in vetere verbo: Manus tua sit super os tuum: simile dicto Latino: *digito compesce labellum.*

NE CAPIARIS IN VERBO INDISCIPLINATO, ET CONFUNDARIS] Additum est hoc ab interprete.

15. HONOR ET GLORIA IN SERMONE SENSATI] Legit τιμή, ubi nos habemus ἀτιμία, & addidit illud *sensati*: nam in Græco est: Δό-

ξα καὶ ἀτιμία ἐν λαλιᾷ, *honos & dedecus in sermone.* Utrumque loquendo adipisci possumus, & decus & dedecus. Vide Matth. XII. 37.

LINGUA VERÒ IMPRUDENTIS EST SUBVERSIO IPSIUS] Hîc quoque ad sensum clariùs exprimendum addidit, *imprudentis.* Nam in Græco est: καὶ γλῶσσα ἀνθρώπου πτῶσις αὐτοῦ: id est, sæpe lingua homini causa est ruinæ. Euripides:

Οὐ νῦν με πρῶτον, ἀλλὰ πολλάκις Κρέον,
Ἔβλαψε γλῶσσα, μεγάλα τ' εἴργασαι κακά.

16. NON APELLERIS SUSURRO] Noli mereri nomen clancularij detrectatoris. Id enim hîc ψίθυρος, & Paulo Rom. I. 29 ψιθυριστής. Hîc incipit novus titulus, cum quo cohæret initium capitis sequentis.

ET LINGUA TUA NE CAPIARIS, ET CONFUNDARIS] Legit ἐνέδρευσον. Nos habemus, καὶ τῇ γλώσσῃ σου μὴ ἐνέδρευε, *noli cuiquam insidiari tua lingua.*

17. SUPER ENIM FUREM EST CONFUSIO, ET POENITENTIA, ET DENOTATIO PESSIMA SUPER BILINGUEM: SUSURRATORI AUTEM ODIUM ET INIMICITIA, ET CONTUMELIA] In Græco: ἐπὶ γὰρ τοῦ κλέπτῃ ἐστὶν αἰσχύνη μεγάλη. καὶ κατάγνωσις πονηρὰ ἐπὶ διγλώσσου, *furem enim sequitur gravis ignominia: at bilinguem* (id est, calumniatorem) *damnatio mala.* Fur in servitutem ignominiosam addicitur: at detrectator deprehensus sæpe etiam capitis pœnam subit. Detrectatores sunt bilingues. non audent enim clarè dicere quod in aurem instillant. timent aurem tertiam.

18. IUSTIFICA PUSILLUM ET MAGNUM SIMILITER] ἐν μεγάλῳ καὶ ἐν μικρῷ μὴ ἀγνόει. Ita Sixtina. Addunt alij libri μηδὲ ἕν. Est autem ἀγνοεῖν Hellenistis imprudenter aliquid agere, אשם, vel סכל, vel שגג. Qui in parvis rebus inconsideratè agit, paulatim eò pervenit, ut in magnis idem faciat: quare nihil faciendum ἀπερισκέπτως.

CAPUT VI.

1. NOLI FIERI PRO AMICO INIMICUS PROXIMO] *Proximo* non est in Græco. *Pro amico*, id est, *ex amico.* Non dissimile illud Ovidij:

Sed modò dilectam scelus est odisse puellam:
Exitus ingeniis convenit iste feris.

IMPROPERIUM ENIM ET CONTUMELIAM MALUS HÆREDITABIT] ὄνομα πονηρὸν poterat quidem significare hominem malum, quomodo ὄνομα sumitur, Act. I. 15. Apoc. III. 4. XI. 13. & Hebræum שם, Num. III. 40. 43. XXVI. 55. sed materia de qua hîc agitur vult exponi calumniam, ex loco Deuteronom. XXII. 19.

ET OMNIS PECCATOR INVIDUS ET BILINGUIS] οὕτως ὁ ἁμαρτωλὸς ὁ δίγλωσσος ἀτιμίαν ἕξει, *sic & peccans in eo quod bilinguis est, infamiam feret.* Non minùs infamis est detrectator, quàm apertus calumniator.

2. NON TE ATTOLLAS IN COGITATIONE ANIMÆ TUÆ, VE: UT TAURUS, NE FORTE ELIDATUR VIRTUS TUA PER STULTITIAM, ET FOLIA TUA COMEDAT, ET FRUCTUS TUOS PERDAT, ET RELINQUARIS VELUT LIGNUM ARIDUM IN EREMO] Apparet hunc interpretem legisse καταφάγεται, & ἀπολέσῃ, & ἀφήσῃ, quæ nos mendosè habemus in secunda persona: sed transposuit verba quædam interpres, & addidit non necessaria. Sensus est: *Noli nimium tibi placere in consultis animi tui, ne fortè animus tuus* (præfractus & contumax) *diripiat te, ut taurus, folia tua comedat, fructus tuos perdat, te verò relinquat ut arborem aridam.* Buceri pecoris mos est arboribus & folia, & fructus, imò & corticem abradere. Talem eventum habent sæpe homines pertinaces. Sophocles:

Μὴ νῦν ἓν ἦθος μοῦνον ἐν σαυτῷ φόρει,
Ὡς φὴς σύ, κοὐδὲν ἄλλο, τοῦτ' ὀρθῶς ἔχειν.

Sequitur posteà:

Τὰ δ' ἀντιτείνοντ' αὐτόπρεμν' ἀπόλλυται.
Αὔτως δὲ, ναὸς ὅστις ἐγκρατὴς, πόδα
Τείνας ὑπείκει μηδὲν ὑπτίοις κάτω
Στρέψας τὸ λοιπὸν σέλμασι ναυτίλλεται.

4. ET DEDUCET IN SORTEM IMPIORUM] Hoc piè addidit interpres.

5. VERBUM DULCE] In Græco: *guttur dulce.* Sic Sappho:

Βρόγχοι ἐμοὶ γὰρ αὐδᾶς
Οὐδὲν ἔτ' ἥκει.

ET MITIGAT INIMICOS] Non est hoc in Græco.

ET LINGUA EUCHARIS IN BONO HOMINE ABUNDAT] Legit: καὶ γλῶσσα εὔχαρις πληθυνεῖ εὐπροσηγόρῳ. Nos habemus: γλῶσσα εὔλαλος πληθυνεῖ εὐπροσήγορα. Lingua diserta multas blanditias proferet. Isocrates: τῷ μὲν τρόπῳ γίνου φιλοπροσήγορος. τῷ δὲ λόγῳ εὐπροσήγορος.

6. MULTI PACIFICI SINT TIBI, ET CONSILIARIUS TIBI SIT UNUS DE MILLE] Est & hæc sententia nota Hebræis, qui sic efferunt: *Multi sint quærentes pacem tuam, secretum tuum detegas uni de mille.* Et aiunt esse Bensiræ. Bensira non est alius ab hoc Iesu filio Sirach. Sensus est egregius, multos esse debere quibuscum communem quandam amicitiam colamus, paucos quibuscum consilia nostra communicemus.

Μυστήριόν σου μὴ κατείπῃς τῷ φίλῳ·

nempe cuilibet.

7. SI POSSIDES AMICUM, IN TENTATIONE POSSIDE EUM] Si amicum parare tibi vis, eum para quem exploraveris. κτᾶσθαι sæpe est acquirere, ut Hebræum קנה. Vide Luc. XXI. 19.

ET NE CREDAS EI FACILE] Facilè, id est, non explorato.

8. EST ENIM AMICUS SECUNDUM TEMPUS SUUM] Id est, dum ipsi expedit.

9. ET EST AMICUS QUI CONVERTITUR AD INIMICITIAM, ET EST AMICUS QUI ODIUM ET RIXAM ET CONVITIA DE-

NUDABIT] In Græco: *est amicus qui mutatus in inimicitiam rixam proferet cum opprobriis in te.*

10. EST AUTEM AMICUS SOCIUS MENSÆ] Vide egregium Plutarchi librum, quomodo discernendus sit ab amico adulator. Græcus est versus:

Πολλοὶ τραπέζης, οὐκ ἀληθείας φίλοι.

Martialis:

Hunc quem mensa tibi, quem cœna paravit amicum,
Esse putas fidæ pectus amicitiæ?
Aprum amat & mullos, & sumen, & ostrea: non te.
Tam benè si cœnem noster amicus erit.

Theognis:

Πολλοί τοι πόσιος καὶ βρώσιός εἰσιν ἑταῖροι·
Ἐν δὲ σπουδαίῳ πρήγματι παυρότεροι.

11. AMICUS SI PERMANSERIT FIXUS ERIT TIBI COÆQUALIS] Meliorem hæc sensum in Græco habent: καὶ ἐν τοῖς ἀγαθοῖς σου ἔσται ὡς σὺ, καὶ ἐπὶ τοὺς οἰκέτας σου παῤῥησιάσεται. Continuatur cœptus de adulatore sermo: *In rebus tuis bonis erit ut tu* (id est, pariter iis fruetur) *& in domesticos tuos libertate utetur.* Imperabit illis velut alter dominus, dicens, κοινὰ τὰ φίλων.

12. SI HUMILIAVERIT SE CONTRA TE, ET A FACIE TUA ABSCONDERIT SE] Meliùs & hoc in Græco: *Si tu deprimaris* (à fortuna,) *erit ille contra te, & faciem suam à te avertet.* Aut nocebit tibi, aut fugiet conspectum tuum.

UNANIMEM HABEBIS AMICITIAM BONAM] Non est in Græco.

13. AB INIMICIS TUIS SEPARARE] Longè ab illis esto, ne tibi noceant.

ET AB AMICIS TUIS ATTENDE] Cave etiam ab amicis: non tamen ut inimicos fuge.

14. AMICUS FIDELIS PROTECTIO FORTIS] Validum præsidium.

Φιλίας δικαίας κτῆσις ἀσφαλεστάτη.

Apud Euripidem, amicus amico: Εἷς σ᾽ ἐλπὶς ἥδ᾽ ἢ μὴ καταφυγὰς ἔχειν κακῶν.

QUI AUTEM INVENIT ILLUM INVENIT THESAURUM]

Φίλους ἔχων, νόμιζε θησαυροὺς ἔχειν.

15. AMICO FIDELI NULLA EST COMPARATIO, ET NON EST DIGNA PONDERATIO AURI ET ARGENTI CONTRA BONITATEM FIDEI ILLIUS] Euripides:

Ὅστις γὰρ πλοῦτον ἢ σθένος μᾶλλον φίλων
Ἀγαθῶν πεπᾶσθαι βούλεται, κακῶς φρονεῖ.

Alius:

Οὐκ ἔστιν οὐδὲν κτῆμα κάλλιον φίλου.

Sophocles:

Ὅστις γὰρ εὖ δρᾶν εὖ παθὼν ἐπίσταται,
Παντὸς γένοιτ᾽ ἂν χρήματος κρείσσων φίλος.

16. AMICUS FIDUS MEDICAMENTUM VITÆ] Remedium scilicet dolorum.

Ψυχῆς νοσούσης εἰσὶν ἰατροὶ λόγοι.

ET IMMORTALITATIS] Id est, ad immortalitatem, nempe per pia monita & exempla. Hoc Christianè adiecit interpres: nam in Græco non est.

ET QUI METUUNT DOMINUM INVENIENT ILLUM] Ut & uxorem bonam Prov. XIX. 14.

17. QUI TIMET DEUM ÆQUE HABEBIT AMICITIAM BONAM: QUONIAM SECUNDUM ILLUM ERIT AMICUS ILLIUS] Ex Græco optimè hunc sensum efficias: *Qui timet Deum is diriget amicitiam suam, ut qualis ipse est, talis etiam sit familiaris eius:* nempe Deum timens. ὅτι hîc est εἰδικόν. Versus vetus:

Αἰεὶ γὰρ τὸν ὅμοιον ἄγει θεὸς ὡς τὸν ὅμοιον.

Euripides:

Τοιοῦτός ἐστιν, οἷσπερ ἥδεται ξυνών.

18. ET USQUE AD CANOS INVENIES SAPIENTIAM] Eris, ut Solon,

Αἰεὶ γηράσκων πολλὰ διδασκόμενος.

19. QUASI QUI ARAT ET SEMINAT ACCEDE AD EAM, ET SUSTINE BONOS FRUCTUS ILLIUS] In Græco tantùm est, καὶ ἀνάμενε τοὺς ἀγαθοὺς καρποὺς αὐτῆς: *Exspecta bonos ab ea fructus:* sensu congruente, cum eis quæ habuimus suprà IV. 20. Interpres, additis quæ vidimus, significavit hanc exspectationis & fructuum similitudinem ab agricola desumtam: nam *spes alit agricolas.*

20. ET CITÒ EDES DE GENERATIONIBUS ILLIUS] Ita solet vertere vocem γεννημάτων, quæ hîc quidem proventum significat.

21. QUAM ASPERA NIMIUM EST SAPIENTIA INDOCTIS HOMINIBUS] τοῖς ἀπαιδεύτοις, disciplinam non ferentibus, כסילים: quod nomen modò per ἀσεβὴς, modò per ἀπαίδευτος vertitur.

ET NON PERMANEBIT IN ILLO EXCORS] Non perseverabit in eius studio ἀκάρδιος. sumtum ex Prov. XVII. 7. ubi לב־אין vertitur ἀκάρδιος. Vertitur eodem modo חסר־לב, Prov. X. 14. XVII. 16. Ierem. V. 21. quod alibi vertitur ἐνδεὴς φρενῶν. Intelligendus hîc is qui appetitum rerum honestarum non habet.

22. QUASI LAPIDIS VIRTUS PROBATIO ERIT IN ILLIS] *Gravis ipsi erit* (sapientia,) *quasi lapis in quo exploratur* robur hominis. Alludit ad morem Palæstinæ, de quo egimus ad Zach. XII. 3.

ET NON DEMORABUNTUR PROIICERE ILLAM] καὶ οὐ χρονίσει ἀποῤῥίψαι αὐτήν. Non diu librabit se, ut eum lapidem proiicere possit, sed ad conspectum eius abibit. Molitionem illam describit Statius:

—vix toto curvatus corpore iuxta
Deiicit.

23. SAPIENTIA ENIM DOCTRINÆ SECUNDUM NOMEN EST EIUS] Id est, suum. Σοφία γὰρ κατὰ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐστι. Est sapientia non tantùm ἐπεχωὲς quid à rebus aliis, sed & unicum quid in suo genere,

ut Phœnix, eóque rara inventu, ut sequitur. ὄνομα pro genere poni diximus suprà.

QUIBUS AUTEM COGNITA EST, PERMANET USQUE AD CONSPECTUM DEI] Et hoc Christianè addidit Latinus interpres.

25. INIICE PEDES TUOS IN COMPEDES EIUS] Rationi enim servire maxima est libertas. Vide infrà 30.

ET IN TORQUES ILLIUS COLLUM TUUM] εἰς τὸν κλοιὸν αὐτῆς, in numellas eius.

26. NE ACEDIERIS VINCULIS EIUS] Id est, ne te vinculorum eius tædeat. Legit προσοχθίσῃς, quomodo habet & Sixtina editio. Aliæ, προσοχθίσῃς.

28. ET CONTINENS FACTUS NE DERELINQUAS EAM] Id est, compos factus. Vide Sap. VIII. 21.

30. ET BASIS VIRTUTIS] Non est in Græco, nec bene cohæret.

31. DECUS ENIM VITÆ EST IN ILLA] κόσμος γὰρ χρύσεός ἐστιν ἐπ' αὐτῆς. Describit eam velut reginam, & ait super eam, id est, super caput eius, esse ornatum aureum, id est, coronam ex auro. Vide Ester. II. 17. & Psalm. XXI. 4.

ET VINCULA ILLIUS ALLIGATURA SALUTARIS] καὶ οἱ δεσμοὶ αὐτῆς κλῶσμα ὑακίνθινον. Quanquam muliebri nomine appellarur sapientia in linguis omnibus, tamen viriles sunt eius actiones, quod significatur per vittam hyacinthinam in fimbriis. Is enim virorum habitus. Num. XV. 38. ubi in Græco, ut hîc κλῶσμα ὑακίνθινον. Δεσμὸν vocat id quod claudebat fimbrias.

32. STOLAM GLORIÆ INDUES EAM] Id est, ipsa tibi erit pro veste gloriosissima. Vide Luc. XV. 22.

ET CORONAM GRATULATIONIS SUPERPONES TIBI] Ipsam tibi sapientiam quæ pro corona gaudij tibi erit. στέφανος ἀγαλλιάματος, corona quæ solet sumi in diebus nuptialibus, aut festis. Vide infrà XV. 6.

33. FILI SI ATTENDERIS MIHI DISCES] In Græco: *Si voles, disces.* Valet in eo animus in quod se intendit.

34. SI INCLINAVERIS AUREM TUAM] Deest hoc comma in Græco. Sensus idem qui in superiore.

35. IN MULTITUDINE PRESBYTERORUM PRUDENTIUM STA] In Græco: *In multitudine senum sta.* Euripides Erichtheo:

Ὁμιλίας τε τὰς γεραιτέρας φίλε.

Antiphanes:

Σοφόν γέ τοι τι πρὸς τὸ βουλεύειν ἔχει
Τὸ γῆρας, ὡς δὴ πολλ' ἰδόν τε καὶ μαθόν.

UT OMNEM NARRATIONEM DEI POSSIS AUDIRE] Historiam miraculorum quæ Deus fecit.

ET PROVERBIA LAUDIS NON EFFUGIANT TE] παροιμίαι συνέσεως, *sententiæ prudentes.*

36. EVIGILA AD EUM] ὄρθριζε πρὸς αὐτόν. Mane ipsum adi: sic,

Ad galli cantum consultor ubi ostia pulsat.

ET

ET GRADUS OSTIORUM ILLIUS EXTERAT PES TUUS] Sic limen terere pro frequenter adire dicunt etiam Latini.

37. IN PRÆCEPTIS DEI] Iis nempe quæ per se necessitatem, aut honestatem habent.

ET IN MANDATIS ILLIUS] ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ, בחקיו, in iis quæ ad ritus pertinent, & alia quæ debentur, quia Deus sic voluit.

IPSE DABIT TIBI COR] In Græco: *ipse cor tuum confirmabit.* Addet tibi animum ad obediendum sibi.

ET CONCUPISCENTIA SAPIENTIÆ DABITUR TIBI] Id est, sapientiæ quantum concupiveris.

CAPUT VII.

1. NOLI FACERE MALA, ET NON TE APPREHENDENT] In Græco πλοκὴ est apertior: *μὴ ποίει κακὰ, καὶ οὐ μή σε καταλάβῃ κακά.* Prius illud κακὰ significat ea quæ iniustè fiunt; posterius ea quæ non libenter patimur.

2. DISCEDE AB INIQUO] Fuge iniquorum consortia.

ET DEFICIENT MALA ABS TE] In Græco: *καὶ ἐκκλινεῖ ἀπὸ σοῦ ἀδικία.* Ita minùs peccabis, remotus à malis exemplis.

3. NON SEMINES MALA IN SULCIS INIUSTITIÆ] In Græco: *Ne semines in sulcis iniustitiæ.* Illud de malis statim sequitur. Hebræi opera sementem vocant, præmia, aut pœnam, messem, Iob. IV. 8. Proverb. XXII. 8. ubi idem sensus.

ET NON METES EA IN SEPTUPLUM] Hebraïsmus, pro *ne metas ea in septuplum*: id est, ne alij te etiam duriùs tractent, Deo providè ita res disponente. Sophocles:

Εἰ δεινὰ ἔδρασας, δεινὰ καὶ παθεῖν σε δεῖ.
Δίκης γὰρ ὀξέλεγκτον ὁ ἱερὸν ὅσιον φάος.

4. NOLI QUÆRERE A DOMINO DUCATUM] Principatum, ἡγεμονίαν. Qui id optant ut ad principem locum perveniant, plerunque, si votis potiantur, mali evadunt principes: optaverant enim suæ gloriæ utilitatisque causa, non optaturi, si tutelam esse intellexissent, institutam non gerentis causa, sed eorum quorum res suscipitur. Itaque & Plato negabat quenquam bonum id optaturum, nisi fortè una de causa, ne peiori locus fiat. Optimi reges fuêre, quos Deus nec opinantes ad regnum vocavit. Præterea multis periculis subiacent in alto fastigio positi.

Quid Crassos, quid Pompeios evertit, & illum
Ad sua qui domitos deduxit flagra Quirites?
Summus nempe locus, nullâ non arte petitus,
Magnáque numinibus vota exaudita malignis.

Euripides:

Τυραννίδος δὲ τῆς μάτην αἰνουμένης
Τὸ μὲν πρόσωπον ἡδύ· τἄνδον δώμασι δὲ
Λυπηρά.

NEQUE A REGE CATHEDRAM HONORIS] Id est, eminentem aliquam dignitatem. Scriptor Oetæi:

Colit hic reges, calcet ut omnes,
Perdátque aliquos, nullúmque levet.
Tantùm ut noceat, cupit esse potens.

Tales solent esse qui in eximiis dignitatibus summum ponunt boni. Præterea non regibus tantùm, sed & illis qui proximi sunt regibus, vita est laborum & periculorum plena. Ἐρῶσί ἐστι τὰ ἐπίχειρα τῆς τυραννικῆς φιλίας, dicebat Aratus Sicyonius. Verè Seneca lubricum dixit aulæ culmen.

5. NON TE IUSTIFICES ANTE DEUM] Ne ubi cum Deo agis plus tibi iustitiæ vindica quàm habeas, aut etiam quæ habes vendita, tanquam à te ista, non à Deo habeas. Vide Luc. VIII. 10. & sequentibus.

QUONIAM AGNITOR CORDIS IPSE EST] Addidit hoc interpretes ex I. Cor. IV. 4.

ET PENES REGEM NOLI VELLE VIDERI SAPIENS] Nam qui sapientia aut iustitia excellunt, suspecti ferme regibus. Notavit id Plato Gorgia & Hiero apud Xenophontem, & sæpe Tacitus. Vir magnus apud Hispanos in exsilium abiit, quòd rege sapientior visus esset.

6. NOLI QUÆRERE FIERI IUDEX] Hoc quoque munus inter ea est quæ imposita suscipi debent, non autem ambiri. Vide quæ diximus libro II. de Iure Belli ac Pacis, XX. 16.

NISI VALEAS VIRTUTE IRRUMPERE INIQUITATES] In Græco: *Ne fortè non valeas tollere iniquitates*: id est, ne imprudenti quadam misericordiâ hebetes legum aciem.

Οὐ τὸν κακοῦργον οἶκτος, ἀλλὰ τὴν δίκης.

ait Euripides. Vide Deuteron. XVI. 20.

NE FORTE EXTIMESCAS FACIEM POTENTIS] Ne verearis, εὐλαβηθῇς, contra æquum scilicet accedendo eius sententiæ, qui auctoritate pollet, aut etiam eius precibus. Solet omnium ficti sententia, quæ Cæsaris fuit, ut Seneca ait de Clementia I. 5. Mutam ac sedentariam assentiendi necessitatem, dixit in Panegyrico Plinius. Pauci similes Thraseæ, qui dicebat suum esse cùm senator esset venire in senatum, & sententiam rogatum, non aliam quàm optimam dicere.

ET PONAS SCANDALUM IN AGILITATE TUA] *A rectitudine tua*, id est, ne offensarum metu à recto declines. Similitudo à viatoribus sumta, qui ubi salebras vident, quærunt viarum dispendia.

7. NON PECCES IN MULTITUDINEM CIVITATIS] Ne arrogantia tua plebem offende.

NEC TE IMMITTAS IN POPULUM] Attamen nec plebis imitare vitia. mediam viam monstrat inter abruptam contumaciam & deforme obsequium.

8. NEQUE ALLIGES DUPLICIA PECCATA: NEQUE ENIM IN UNO ERIS IMMUNIS] μὴ ἐπιδεσμεύσῃς δὶς ἁμαρτίαν. *Ne bis vincias peccatum*, id est, *temet peccato*. καθ' ὑπαλλαγὴν, nempe subditorum malefacta primùm non puniendo, deinde & imitando.

NEC ENIM IN UNO ERIS IMMUNIS] Satis pœnam mereberis apud Deum, vel dissimulatione solâ.

9. NOLI ESSE PUSILLANIMIS] Hoc comma in Græco transpositum est, & sic habet: μὴ ὀλιγοψυχήσῃς ἐν τῇ προσευχῇ σου καὶ ἐλεημοσύνην ποιῆσαι μὴ παρίδῃς. Intellige ὀλιγοψυχεῖν, eum qui de venia desperat. Ab utroque scopulo nos retrahit Sapiens, & à desperatione veniæ, & ab opinione de nimium facili eius impetratione.

11. NE DICAS, IN MULTITUDINE MUNERUM MEORUM RESPICIET DEUS, ET OFFERENTE ME DEO ALTISSIMO, MUNERA MEA SUSCIPIET] *Munera mea* secundo loco non est in Græco, & intelligendum potiùs *victimas*, ut prius membrum de donariis intelligatur, alterum de pecudum immolatione. Dixit Ovidius:

Munera crede mihi placant hominésque deósque.

Et Homerus:

—στρεπτοὶ δέ γε καὶ θεοὶ αὐτοί·
Καὶ τοὺς μὲν θυσίῃσι καὶ εὐχωλαῖς ἀγανῇσι,
Λοιβῇ τε κνίσῃ τε παρατρωπῶσ' ἄνθρωποι
Λισσόμενοι, ὅτε κέν τις ὑπερβήῃ καὶ ἁμάρτῃ.

Verùm hanc opinionem, nisi emendata vita accedat, esse & civitatibus & singulis perniciosam non Prophetæ tantùm ostendunt, Psalm. L. 15. Esai. I. 15. Mal. II. 12. sed & Plato libro de Republ. II.

12. NON IRRIDEAS HOMINEM IN AMARITUDINE ANIMÆ SUÆ] Cùm in mœrore est positus. Mœrorem etiam Latini vocant cordis amaritiem. Hebræi sæpe, ut Iob. VII. I. X. I. XXI. 25. Ezech. XXVII. 31. Esa. XXXVIII. 15.

EST ENIM QUI HUMILIAT ET EXALTAT CIRCUNSPECTOR DEUS] Hæc *circumspector Deus*, ad maiorem sensus evidentiam addidit Latinus Interpres.

13. NOLI ARARE MENDACIUM ADVERSUS FRATREM TUUM] Arare hîc est machinari. Sic apud Plautum:

Sator sartórque scelerum, & messor maxime.

NEQUE IN AMICUM SIMILITER FACIAS] μηδὲ φίλῳ τὸ ὅμοιον ποίει. Videtur legendum: μηδὲ φίλῳ ἀμητὸν ποίει: id est, neque amicum cogas experiri fructum mendaciorum tuorum. Fermè in his sententiis idem repetitur, aut priori parti aliquid adiicitur. Est hoc Iudaïcum. nam Christiani suum existimant omnibus nonnisi verum loqui.

14. NOLI VELLE MENTIRI OMNE MENDACIUM] Etiam in re non magni momenti: quia etsi hoc parvum videtur, assuescere non est parvum, ut iam sequitur. Iudæi satis putabant mentiendi consuetudinem effugere: Christiani etiam unum mendacium pro crimine habent.

15. NOLI VERBOSUS ESSE IN MULTITUDINE PRESBYTERORUM] Id est, si pars sis senatus, noli eloquentiam tuam ostentare, multa extra rem loquendo.

ET NON ITERES VERBUM IN ORATIONE TUA] Si aliquid

petas à rege, aut ſenatu, noli ſæpe idem dicere. Non eſt enim illis tempus audiendi.

16. Non oderis laboriosa opera, et rusticationem creatam ab Altissimo] Heſiodus bene in hunc ſenſum:

Ἔργον δ᾽ οὐδὲν ὄνειδος.

17. Non te reputes in multitudine indisciplinatorum] τῶν ἁμαρτωλῶν: cave talibus adſcribaris qui vitam agunt flagitioſam. Habes προσλογίζεσθαι tali ſenſu & Baruchi III. 7.

18. Memento iræ quoniam non tardabit] In Græco: *memento iram* (Dei nempe) *non tardaturam*, ſemper ſcilicet.

19. Humilia valde spiritum tuum] Submitte te divinis legibus.

Quoniam vindicta carnis impii ignis et vermis] *Carnis*, abeſt in Græco. Reſpicit ad Eſaiam LXVI. 24. ſed ſenſu myſtico.

20. Noli prævaricari in amicum pecuniam differentem] Scripſit *ob pecuniam. differentem* ex altera verſione irrupit. Legit autem in Græco: μὴ ἀλλάξῃς φίλον διαφόρου κατ᾽ μηδὲ ἕν. *ne ullo modo amicum pretio permutes.* Διάφορον eſt utilitas, & pecunia omnium utilitatum æſtimatio. Reperitur hoc ſenſu apud ſcriptorem II. Maccabaïci I. 35. III. 6. IV. 28 XIV. 21.

Neque fratrem carissimum auro spreveris] Scripſit puto Interpres: *auro ſophir.* nam ita in Græco, χρυσίῳ Σουφείρ. Græcos, quod in Hebræo nunc legitur אופיר, legiſſe סופיר diximus ad I. Reg. XII. Fratrem cariſſimum, in Græco, ἀδελφὸν γνήσιον, verum fratrem animo germanum, ſicut τὸν ὀρθῶς συγγενῆ dixit Diphilus.

21. Noli discedere a muliere sensata et bona] Hoc ad Iudæos dictum eſt, quibus licebat dare uxori libellum repudij: monentur enim ne id faciant bonam nacti uxorem, dotis fortè maioris causâ. Interpres Latinus addidit: *quam ſortitus es in timore Domini:* id eſt, quæ tecum ſit eiuſdem religionis. Vide quæ diximus ad Matth. V. 31 & ſequentibus, & infrà 28. ubi ſenſus idem.

Gratia enim verecundiæ illius super aurum] *Verecundiæ* additum eſt ab Interprete, omnia in ſenſum Chriſtianum trahente. Hipponax:

Γάμος κράτιστός ἐστιν ἀνδρὶ σώφρονι,
Τρόπον γυναικὸς χρηστὸν ἕδνον λαμβάνειν·
Αὕτη γὰρ ἡ προὶξ οἰκίαν σώζει μόνη.

22. Non lædas] μὴ κακώσῃς, *ne malè tractes.* κακώσεως δίκη, Græcis, quæ Latinis maletractationis.

Servum in veritate operantem] *Inſervientem fideliter.* nam ἀλήθεια, Hebræis fidelitas.

Neque mercenarium dantem animam suam] Id eſt, *qui totum ſe impendit*, tibi ſcilicet tuíſque rebus.

23. Servus sensatus sit tibi dilectus quasi anima tua] Legit: οἰκέτην συνετὸν ἀγάπα ὡς σου τὴν ψυχήν. At nos habemus: ἀγαπάτω σου ἡ ψυχή: id eſt, *ames.*

NON DEFRAUDES ILLUM LIBERTATE] Nempe anno septimo, ex lege Deuteron. xv. 12. Unde ex eadem lege addidit Latinus Interpres: *neque inopem derelinquas illum*: id est, ne cum indonarum manumittas. Meritò autem hanc legem inculcat, quia sæpe potentum conspiratio legem opprimebat. Ierem. XXXIV. 13. 14. 15. 16. 17. Nehemiæ V. 5.

24. PECORA TIBI SUNT] κτήνη, quæ vox omnia animantia terrestria extra hominem comprehendit, ut videre est Genes. VI. 20. VII. 28. VIII. 1. Videntur hîc propriè significari animantia, quorum operâ utimur, ut equi, boves, cameli.

ET SI SUNT UTILIA PERSEVERENT APUD TE] Hoc contra eos dictum est, qui semper nova appetunt.

25. ET CURVA ILLOS A PUERITIA ILLORUM] κάμψον ἐκ νεότητος τράχηλον αὐτῶν: *flecte eorum cervices*. faciut pareant. Similitudo sumta ab animalibus sub iugum euntibus. Laberius:

Cur cùm vigebam membris præviridantibus,
Satisfacere populo, & tali cùm poteram viro,
Non flexibilem me concurvasti ut carperes?

26. FILIÆ TIBI SUNT, SERVA CORPUS ILLARUM] Id est, ipsas: ne sinito evagari. Vide quæ dicta ad Matth. I. 23.

ET NON OSTENDAS HILAREM FACIEM TUAM AD ILLAS] M. Cato in censura Manilium senatu movit, quòd uxorem ipse suam osculatus esset, filiâ inspectante. Testatur Plutarchus.

27. TRADE FILIAM, ET GRANDE OPUS FECERIS] Ex Iudaïcis institutis. Paulus Apostolus id non improbat: præfert tamen vitam virginalem, si & ipsa velit, & parentes.

ET HOMINI SENSATO DA ILLAM] Themistocles filiæ suæ malebat virum dare sine pecunia, quàm pecuniam sine viro: virum eum demum intelligens, qui ingenio ac virtute valeret. Euripides:

—κῆδος βροτοῖς
Πένητα χρηστὸν, ἢ κακὸν καὶ πλούσιον
Γαμβρὸν πεπᾶσθαι.

28. MULIER SI EST TIBI SECUNDUM ANIMUM TUUM] Moribus tuis conveniens. Vide suprà 21. Terentius:

Hanc mihi expetivi: contigit. conveniunt mores. Valeant
Qui inter nos dissidium quærunt.

ET ODIBILI NON CREDAS] Ne tradas te. noli opum causa ducere à qua aduerso sis animo. Ira constat ἀπίστῳ.

29. IN TOTO CORDE TUO HONORA PATREM TUUM] In aureo carmine: θεὸς τε γονεῖς τίμα.

ET GEMITUS MATRIS TUÆ NE OBLIVISCARIS] Dolores in partu. Philemon:

Ἔτεκέ με μήτηρ, καὶ ἠλύσατό σε τέκνων
Ὅπως, ὥσπερ καὶ δίκαιόν ἐστι σοι.

Euripides:

Ἀλλ᾽ ἴσθ᾽, ἐμοὶ μὲν ὅστις οὐκ ἔστιν νόμος

Τὸ μὴ οὔ σε μᾶτερ προσφιλῆ νέμειν ἀεί,
Καὶ τοῦ δικαίου, καὶ τόκων τὴν σὴν χάριν.

30. MEMENTO QUONIAM NISI PER ILLOS NATUS NON FUISSES] In Græco meliùs: *memento te natum per illos.*

ET RETRIBUE ILLIS QUOMODO ET ILLI TIBI] In Græcis: *Et quid tu vicissim tantum dare ipsis possis quantum illi tibi?* Bene. Aristoteles Nicomachiorum IX. 1. τιμὴ τ' ἰσόρροπος οὐκ ἂν γένοιτο. ἀλλ' ἴσως ἱκανὸν, καθάπερ καὶ πρὸς θεοὺς καὶ πρὸς γονεῖς, τὸ ἐνδεχόμενον. Philo ad Decalogum: τίνα γὰρ ἕτεροι ἂν ποιήσειεν οἱ τῶν συγγενεστάτων καὶ τὰς μεγίστας προεχημένων δωρεὰς ὀλιγωροῦντες, ὧν ἔνια δι' ὑπερβολὴν οὐδ' ἀμοιβὰς ἐνδέχονται. πῶς γὰρ ἂν ὁ γεννηθεὶς ἀντιγεννῆσαι δύναιτο τοὺς σπείραντας;

31. ET SACERDOTES ILLIUS SANCTIFICA] θαύμαζε, id est, suspice. quo modo θαυμάζειν sumitur tum alibi, tum Iobi XXXII. 22.

32. ET MINISTROS EIUS NE DERELINQUAS] τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ, tum Sacerdotes, tum Levitas. Respondet enim Hebræo משרת, quod modò de Sacerdotibus dicitur, ut Nehem. X. 39. modò de Levitis. Ierem. XXXIII. 21.

33. ET PROPURGA TE CUM BRACHIIS, DA ILLIS PARTEM SICUT MANDATUM EST TIBI PRIMITIARUM ET PURGATIONIS, ET DE NEGLIGENTIA TUA PURGA TE CUM PAUCIS: DATUM BRACHIORUM TUORUM, ET SACRIFICIUM SANCTIFICATIONIS OFFERES DOMINO, ET INITIA SANCTORUM] In Græco breviùs: καὶ δὸς τὴν μερίδα αὐτῷ καθὼς ἐντέταλταί σοι, ἀπαρχὴν καὶ περὶ πλημμελείας καὶ δόσιν βραχιόνων καὶ θυσίαν ἁγιασμοῦ καὶ ἀπαρχὴν ἁγίων. *Da ei (sacerdoti) partem, ut iussus es, primitias, & de delicto, & donum armi, & sacrificium sanctificationis, & primitias sanctorum.* Partis nomen generale est, sequuntur specialia. Primitiæ, id est, תרומה, quæ dabatur ante decimam Deuteronom. XXVI. 1. De delicto, id est, pecus tota quæ offertur in אשם, exceptâ caudâ, renibus, adipe iuxta ilia & reticulo iecoris, quæ in altari erant adolenda, Levit. VII. 1. 2. 3. 4. 5. 6. Pat ferme vis erat in victimis חטא, quæ hîc sub nomine אשם comprehenduntur ob paritatem. Armus in sacris σωτηρίοις cedebat sacerdoti, ex lege Levit. VII, 32. Pro eo βραχίονα semper dicunt LXX interpretes. Sacrificium sanctificationis est μαναά, sive θυσία σεμιδάλεως, id est, libum è simila, de quo quod restabat suffitu facto, cedebat sacerdoti, appellabatúrque קדש קדשים, Levit. VI. 17. Primitiæ sanctorum sunt pars sacerdotalis de decimis, de qua agitur Num. XVIII. 25. 26. 27. 28. Nam ἀπαρχὴ propriè est pars quæ de toto detrahitur, ἀφαίρεμα. Decimis autem datur nomen sanctorum, Levit. XXVII. 30.

36. ET PAUPERI PORRIGE MANUM TUAM] De decima anni tertij Deuteron. XIV. 28.

UT PERFICIATUR PROPITIATIO ET BENEDICTIO TUA] In Græco tantùm est, ἵνα τελειωθῇ ἡ εὐλογία σου: id est, ut opes quas Deus tibi dedit Deo sint gratæ atque acceptæ. τελειοῦσθαι hîc est quod ἁγιάζεσθαι. 1. Tim IV. 5. Solent enim istæ voces promiscuè usurpari. Εὐλογία pro opibus à Deo concessis ponitur & infrà XXXIV. 20. sic & Iud. 1. 15. 1. Sam. XXX. 26. & alibi.

37. GRATIA DATI IN CONSPECTU OMNIS VIVENTIS] Id est, liberalitas homines gratiosos facit non tantùm apud eos qui accepêre, sed & apud alios.

ET MORTUO NON PROHIBEAS GRATIAM] Sepeliendo, famam tutando, propinquos solando, ut sequitur, contrà quàm faciunt multi. Sophocles:

> Φεῦ τοῦ θανόντος ὡς ταχεῖά τις βροτοῖς
> Χάρις διαῤῥεῖ καὶ προδοῦσ' ἁλίσκεται;

Stesichorus:

> Θανόντος ἀνδρὸς πᾶσ' ἀπόλλυται χάρις.

Euripides:

> Σπάνιον ἄρ' ἦν θανοῦσιν ἀσφαλεῖς φίλοι.

Quod propinquis mortui datur id ipse quodammodo mortuus accipit, ut ex Lysia ostendimus libro II de Iure Belli ac Pacis VII. 9. & ex Michaële Ephesio libro eodem XVII. 13.

38. NON DESIS PLORANTIBUS IN CONSOLATIONE, ET CUM LUGENTIBUS AMBULA] Interpres ad Græcum addidit illud, *in consolatione*, prudenter, ut intelligamus, non ideò ad lugentes eundum, ut luctum eorum incendamus, sed ut verbis bonis leniamus dolorem:

> Ἡδύ γε φίλου λόγος ἐπὶ τοῖς λυπουμένοις.

ait Menander.

39. NON TE PIGEAT VISITARE INFIRMUM] Est enim & hoc inter misericordiæ opera. Matth XXV. 36.

EX HIS ENIM IN DILECTIONE FIRMABERIS] Piam sententiam fecit Interpres, sed in Græcis, *ob hoc diligeris*, nempe ab omnibus, ut suprà 37.

40. IN OMNIBUS OPERIBUS TUIS MEMORARE NOVISSIMA TUA] *Memento extremorum tuorum:* id est, mortis, & eorum quæ post mortem. Ægyptiis mortuum corpus ostendi solebat, & dici: talis eris.

ET IN ÆTERNUM NON PECCABIS] Vix erit ut de morte cogitans, & credens ea quæ post mortem exspectanda sunt, gravius quid admittas. Ita enim peccare interdum sumitur strictiore sensu, ut respondeat Hebræo פשע, quod sæpius ἀσεβεῖν vertitur, interdum ἁμαρτάνειν. Vide quæ dicta nobis ad Iacobum II. 14.

CAPUT VIII.

1. NON LITIGES CUM HOMINE POTENTE, NE FORTE INCIDAS IN MANUS ILLIUS. NON CONTENDAS CUM VIRO LOCUPLETE, NE FORTE CONTRA TE CONSTITUAT LITEM TIBI] μήποτε ἀντιστήσῃ σου τὴν ὁλκήν: *ne tibi præponderet:* & ἱστάναι & ὁλκὴν, propriè sunt voces rei ponderariæ. Sensus est: ne causæ tuæ argumenta auctoritate & gratiâ multùm vincat. Sunt hæc prudentiæ monita, quæ non ignoravit ille ad quem Martialis:

Lis mihi cum Balbo est: tu Balbum offendere non vis
Pontice: cum Licino est, hic quoque magnus homo est.
Vexat sæpe meum Patrobas vicinus agellum:
Contra libertum Cæsaris ire times.

At Christus diceret: cum quovis homine litibus abstine, etiam cum aliquo damno tuo. Bene facit, qui emit concordiam.

3. MULTOS ENIM PERDIDIT AURUM ET ARGENTUM, ET USQUE AD COR REGUM EXTENDIT ET CONVERTIT] In Græco: *etiam regum corda inclinavit.* Etiam hoc ex re ponderaria est; ut illud:

Animus cùm in dubio est, levi momento huc aut illuc impellitur.

Multos etiam reges donis vinci iam vetus Hesiodi & Homeri querela est. Ideò autem reges nominavit, quia penes eos in multis populis erant iudicia.

4. NON LITIGES CUM HOMINE LINGUATO] Id est, ut in Dionysio Catone est:

Contra verbosos verbis contendere noli.

ET NON STRUES IN IGNEM ILLIUS LIGNA] *Ne ligna aggeras in ignem ipsius.* Ne hominem natura fervidum contradicendo accendas ampliùs. Optimum apud illos:

—λόγος ἐστὶ ὁ παλαιός·
Σοὶ μὲν ταῦτα δοκοῦντ᾽ ἐστὶν, ἐμοὶ δὲ τάδε.

5. NON COMMUNICES HOMINI INDOCTO] *Ne iocare cum homine rudi.*

NE MALE DE PROGENIE TUA LOQUATUR] *Ne inhonorentur maiores tui:* ne, si in te nihil inveniat, in maioribus tuis quærat aliquid quod vellicet.

6. NE DESPICIAS HOMINEM AVERTENTEM SE A PECCATO] Est frequens nunc etiam in usu Hebræorum hæc sententia. Latini dicebant: *Sanatibus idem ius quod fortibus esto.*

MEMENTO QUONIAM OMNES IN CORRUPTIONE SUMUS] ἐσμὲν ἐν ἐπιτιμίοις, *pœnis obnoxij sumus*: nempe si Deus rigidè nobiscum agat. Seneca de Ira 1.5. *Nemo invenitur qui se possit absolvere.* & libro 1. 27. *Quis est iste qui se profitetur omnibus legibus innocentem?* & cap. 27. *Faciet nos moderatiores respectus nostri, si consuluerimus nos: nunquid & ipsi aliquid tale commisimus?* In Tragœdia est:

Det ille veniam facilè cui venia est opus.

7. ETENIM EX NOBIS SENESCUNT] Fuêre & ipsi vegeti, ut nos sumus. Crates:

Ὠνείδισας μοι γῆρας ὡς κακὸν μέγα,
Οὗ μὴ τυχόντι θάνατος, ἐσθ᾽ ἡ ζημία·
Οὗ πάντες ἐπιθυμοῦμεν. ἂν δ᾽ ἔλθῃ ποτέ
Ἀνιώμεθ᾽· οὕτως ἐσμὲν ἀχάριστοι φύσει.

8. NOLI DE MORTUO INIMICO TUO GAUDERE] Homerus:

Οὐχ ὁσίη φθιμένοισιν ἐπ᾽ ἀνδράσιν εὐχετάασθαι.

Euri-

Euripides:

> Τοῖς γὰρ τεθνεῶσι χρὴ τὸν οὐ τεθνηκότα
> Τιμὰς διδόντα χθόνιον εὐσεβεῖν θεόν.

ET IN GAUDIUM NOLUMUS VENIRE] Nollemus alios de nostri morte gaudere. Hoc interpres addidit implendo sensui.

9. NE DESPICIAS NARRATIONEM PRESBYTERORUM SAPIENTUM] Addidit interpres *presbyterorum*, quia senes maximè sunt qui multa narrare possunt. Antiphanes:

> Σοφὸν δέ τοι τι πρὸς τὸ βουλεύειν ἔχει
> Τὸ γῆρας, ὡς δὴ πολλ' ἰδόν τε καὶ μαθόν.

ET IN PROVERBIIS EORUM CONVERSARE] Id est, tempus tere in ediscendis eorum sententiis.

10. ET SERVIRE MAGNATIS SINE QUERELA] *Et inservire viris summatibus facilè:* id est, sine tuo incommodo aut dedecore.

11. IPSI ENIM DIDICERUNT A PATRIBUS SUIS] Nempe historias multas non omnibus cognitas.

12. ET IN TEMPORE NECESSITATIS] Ubi opus erit, ἐν καιρῷ χρείας.

DARE RESPONSUM] Consilium principi aut amico. nam multum ad id utilis historiarum cognitio.

13. NON INCENDAS CARBONES PECCATORUM ARGUENS EOS] Hoc *arguens eos* addidit interpres explicando sermoni figurato. Desperatis non adhibendam medicinam dixit Hippocrates. Vide Matth. VII. 6. & ibi dicta.

ET NE INCENDARIS FLAMMA IGNIS PECCATORUM ILLORUM] *Et* hîc abundat: non enim novum dat monitum, sed causam moniti quod habuimus. Ideò enim abstineri vult ab inutili castigatione, ne non modò ea non prosit ei cui datur, sed & danti noceat.

14. NE CONTRA FACIEM STES CONTUMELIOSI] Sensum bene expressit, quanquam in Græco est: μὴ ἐξαναστῇς ἀπὸ προσώπου ὑβριστοῦ. In populari statu, qualis ex parte erat Iudaïcus huius scriptoris temporibus, ubi quis orationem aliquam suasoriam ad populum, aut magnum conventum dixerat, licebat ei qui vellet in alteram partem dicere. Fiebat autem id surgendo ex media multitudine. ἀπὸ προσώπου, id est, postquam ille dixit.

NE SEDEAT QUASI INSIDIATOR ORI TUO] *Ne insidietur quasi subsessor ori tuo.* Ne captet verba tua malitiosè, ut illi Lucæ XI. 53. ἔνεδρον neutro genere insidias significat: propriè verò ipsos milites, qui ex locis occultis occasionem nocendi quærunt. Sic vertitur כארב plurimis in locis, item צריה. Exstat & infrà XI. 30. & I. Maccab. IX. 40. X. 8. XI. 8. 69.

15. NOLI FOENERARI HOMINI FORTIORI TE] Ne mutuam pecuniam dederis potentiori. Δανείζειν generale est, & tam merum mutuum, quàm fœnebre significat.

QUOD SI FOENERAVERIS] Mutuum dederis.

QUASI PERDITUM HABE] Martialis:

> *Dimidium donare Lino quàm perdere totum*

Qui mavult, mavult perdere dimidium.
Potentes de debito appellari nolunt: atque ultro quasi de iniuria se vindicant.

16. NON SPONDEAS SUPER VIRTUTEM TUAM] Spondere hîc, ut ἐγγυᾶν in Græco, tum hîc, tum Prov. VI. 1, est fideiubere pro aliquo. Est enim genus sponsionis quoddam fideiussio. Monet autem ne in ulteriorem summam fideiubeamus, quàm cui solvendæ pares facilè simus. Multi qui si solvendum pro alio esset, nunquam id damnum subire vellent, faciles sunt ad fideiubendum, quòd sperent rem non eò deventuram ut solvere cogantur. Ideò Velleianum Senatusconsultum mulieribus permisit dare de suo, fideiubere autem non permisit.

QUÒD SI SPOPONDERIS, QUASI RESTITUENS COGITA] ὡς ἀποτίσων φρόντισον. Ita cogita quasi soluturus sis: nam id cogitans non falleris.

17. NON IUDICES CONTRA IUDICEM] *Non litiges cum iudice.* Sic & κρίνεσθαι sumitur Matth. V. 40.

QUONIAM SECUNDUM QUOD EST IUSTUM IUDICAT] Nam iudicabitur de eo ita ut ipsi videbitur. Δόξα hîc in Græco pro voto ac voluntate ponitur, & activum impersonale pro impersonali passivo, more Hebræo. Solent collegæ favere collegis, & velut mutua dare iudicia. sic Appio faverunt decemviri.

18. NE FORTE GRAVET MALA SUA IN TE] ἵνα μὴ βαρυνῆται κατὰ σοῦ. Ne molestus tibi sit. Ita βαρύνεσθαι sumitur, Mal. III. 3. Psal XXXVIII. 4. & καταβαρύνειν, II. Sam. XIII. 25.

IPSE ENIM SECUNDUM VOLUNTATEM SUAM VADIT] In Græco: *pro voluntate sua faciet*: id est, facilè rixas suscitabit.

ET SIMUL CUM STULTITIA ILLIUS PERIES] *Et per stultitiam illius unà peribis*: quia si qua cum obviis rixa oriatur, omnes comites qui sunt eiusdem συνοδίας in periculo sunt.

19. CUM IRACUNDO NON FACIAS RIXAM] μάχη hîc est verborum certamen, ut suprà VI. 10 & alibi. מדון vertitur alibi μάχη, alibi νεῖκος, aut ἀντιλογία.

ET CUM AUDACE NON EAS IN DESERTUM] Per rupes, aut similia loca, ubi ingens est solitudo. qualia loca ad vim opportuna Deuteron. XXII. 25. In Græco non est *cum audace*, sed *cum eo*, id est, cum iracundo, de quali agi cœpit.

QUONIAM QUASI NIHIL EST ANTE ILLUM SANGUIS] Ludere solet de humano sanguine, quasi de re nihili.

ET UBI NON EST ADIUTORIUM ELIDET TE] *Deiiciet te*, arreptâ aliquâ offensiunculâ, quod alibi facere ausurus non fuerat.

20. NON ENIM POTERUNT DILIGERE NISI QUÆ EIS PLACENT] Legit interpres λόγον στέρξαι. At Grææ omnes editiones nunc habent στέξαι, non poterit celare credita. Hac atque illac perfluet.

21. CORAM EXTRANEO NE FACIAS CONSILIUM] *Arcanum ne incognito aperias.* Is enim sensus est in Græcis, quem & Latini sic exprimunt: *Fide, sed cui vide.*

NESCIS ENIM QUID PARIET] Fidem, an perfidiam: nisi scriptum fuerit ἐὰν στέξεται, nescis an celaturus sit arcanum.

22. NE FORTE INFERAT TIBI GRATIAM FALSAM, ET CONVITIETUR TIBI] In Græco: *ne falsam tibi gratiam referat:* malam scilicet: nam τὶ ut alibi sæpe apud Hellenistas, πλεονάζει.

CAPUT IX.

1. NON ZELES MULIEREM SINUS TUI] Ne prætermodum sis suspicax. Uxotem sinus tui, id est:

—in gremium quæ sæpe tuum se

Reiicit,

ut Lucretius loquitur. Eadem locutio Deuteron. XXVIII. 54.

NE OSTENDAT SUPER TE MALITIAM DOCTRINÆ NEQUAM] Legit μὴ διδάξῃ, ubi nos habemus μὴ διδάσκῃς. Sensus in Græco est: ne ei proponas historias peccare docentes. Queritur de se Tibullus:

Ipse miser docui, quo posset ludere pacto
Custodes. eheu nunc premor arte meâ.

ubi & alia sequuntur huius argumenti.

2. NON DES MULIERI POTESTATEM ANIMÆ TUÆ, NE INGREDIATUR IN VIRTUTE TUA, ET CONFUNDARIS] In Græco: *μὴ δῷς γυναικὶ τὴν ψυχήν σου ἐπιβῆναι αὐτὴν ἐπὶ τὴν ψυχήν σου.* Ita enim habet Sixtina editio, & sic legit hîc interpres: id est, ne ita animum tuum uxori mancipes, ut illa auctoritatem tuam sibi subiiciat. Euripides:

Οὐ γάρ ποτ' ἄνδρα τὸν σοφὸν γυναικὶ χρὴ
Δοῦναι χαλινούς, οὐδ' ἀφέντ' ἐᾶν κρατεῖν.

3. NE RESPICIAS MULIEREM MULTIVOLAM, NE FORTE INCIDAS IN LAQUEOS ILLIUS] Ne obviam procedas mulieri meretrici. Eam interpres non malè cum Catullo dixit multivolam. *Ne incidas in laqueos illius*, id est, ne amote eius capiaris. Vide Prov. VII.

CUM SALTATRICE NE ASSIDUUS SIS] *Cum psaltria.* sed psallere & saltare in feminis plerunque coniuncta erant. Apud Terentium Demea cùm de psaltria dixisset, *Ut habeas qui cum cantites:* mox subiicit: *Tu inter eas restim ductans saltabis.* Talis illa:

Crispum sub crotalo docta movere latus.

NEC AUDIAS ILLAM] Hoc addidit interpres.

NE FORTE PEREAS IN EFFICACIA ILLIUS] *Per artem eius.* Sæpe עלילה sic vertitur, quod alibi ἔργον. Ovidius:

Pro facie multis vox sua lena fuit.

Deinde:

Quis dubitat quin scire velim saltare puellam,
Ut moveat posito brachia iussa mero?
Artifices lateris, scenæ spectacula amantur.
Tantum mobilitas ista decoris habet.

5. VIRGINEM NE CONSPICIAS, NE FORTE SCANDALIZERIS IN DECORE ILLIUS] Legit benè: *μήποτε σκανδαλισθῇς ἐν τοῖς ψιμυθίοις αὐτῆς*, non *ἐπιτιμίοις αὐτῆς*, ne te cærussa ipsius capiat. Græcus quidam sapiens auribus potiùs amandum quàm oculis dixit. Euripides verò:

—τί δεῖ καλῆς
Γυναικὸς, εἰ μὴ τὰς φρένας χρηστὰς ἔχοι;

6. NE DES FORNICARIIS ANIMAM TUAM IN ULLO] *Ne dedas scortis animum tuum.* Christiani Latini meretrices vocant fornicarias, & eas adire fornicari, quia vilissimæ earum in olenti fornice stabant, ut Horatius nos docet, uxores summænianæ ob hoc dictæ Martiali. Seneca in controversiis: *olet adhuc fuliginem fornicis.*

NE PERDAS TE ET HEREDITATEM TUAM] In Græco tantùm est: *ne perdas patrimonium tuum.* Sunt enim meretrices Chimæræ, Charybdes, Sphinges, Harpyiæ, ut pulchrè eas pinxit Anaxilaus.

7. NOLI CIRCUMSPICERE IN VICIS CIVITATIS] Venari formas.

NEC OBERRAVERIS IN PLATEIS ILLIUS] In Græco: *ἐν ταῖς ἐρήμοις αὐτῆς μὴ πλανῶ. Ad deserta earum ne aberra:* id est, ad villas.

8. AVERTE FACIEM TUAM A MULIERE COMPTA] Nupta scilicet alteri: quod membrum sequens ostendit.

9. PROPTER SPECIEM MULIERIS MULTI PERIERUNT] Simonides:

Ἐξ οὗ τε τοὺς μὲν ἀΐδης ἐδέξατο
Γυναικὸς εἵνεκ' ἀμφιδηριωμένους.

EX HOC CONCUPISCENTIA QUASI IGNIS EXARDESCIT] Amator Græcus:

Δεῦρ' ἀπ' ἐμῆς ψυχῆς ἄψον σέλας· ἔνδοθι γάρ μου
Καιόμενον πολλὴν ἐξανίησι φλόγα.

10. OMNIS MULIER, QUÆ EST FORNICARIA QUASI STERCUS IN VIA CONCULCABITUR] Hoc comma, & quod sequitur, & principium post ea sequentis desunt in Græco: sed est ibi: *καὶ μὴ καταχλιδῇς ἐπ' ἀγκάλαις μετ' αὐτῆς*, id est, noli in amplexibus alienæ uxoris dormire. Sic Theocritus dixit: *ἐπ' ἀγκοίνῃσιν ἐκλίνθη.* Claudianus: *livescant brachia nexu.* Hoc interpres Latinus posuit post illa: *cum aliena uxore ne sedeas omninò:* & vertit: *ne accumbas cum ea super cubitum.*

13. ET NON ALTERCERIS CUM EA IN VINO] *μὴ συμβολοκοπήσῃς μετ' αὐτῆς ἐν οἴνῳ.* Est autem *συμβολοκοπεῖν*, edere de symbolis, ut Comicus loquitur. Exstat ea vox Deuteron. XXI. 20. pro זלל. Pro eodem *ἐκτείνεσθαι συμβολαῖς* dixêre LXX Prov. XXIII. 20. ubi *συμβολοκοπεῖσθαι* Theodotion. Habes & infrà XVIII. 33. Nomen *συμβολοκόπος* & Symmachus & Theodotion posuêre Prov. XXIII. 21. ubi alij *πορνοκόπος*: nimirùm coniuncta sunt convivia & amores. Vetus Poëta:

Quæ sic casta manes, ut iam convivia visas.

NE FORTE DECLINET COR TUUM IN ILLAM] In Græco: *anima.* Ne amore eius irretiaris.

ET SANGUINE NON LABARIS IN PERDITIONEM] Legit αἵματι, ubi nos habemus τῷ πνεύματι. *& spiritu tuo* (id est, affectu animi tui, nam omnis affectus רוח Hebræis) *ruas in pernitiem*: nempe aut per viri sævitiam, aut per legitimum iudicium. Illud *non* abest in Græco, nec opus hîc poni. Totum verò hunc locum sic citat Clemens Alexandrinus Pædag. II. 7. μετὰ ὑπάνδρου γυναικὸς μὴ κάθου τὸ σύνολον, καὶ μὴ μετακλιθῇς ἐπ' ἀγκῶνα μετ' αὐτῆς, μηδὲ συμβολὰς ποίει μετ' αὐτῆς ἐν οἴνῳ, μήποτε ἐκκλίνῃ ἡ καρδία σου ἐπ' αὐτὴν, καὶ τῷ αἵματί σου ὀλισθήσῃ εἰς ἀπώλειαν. Apparet eum codice usum consentiente cum eo quo usus est Latinus: eam si recipimus, sanguis significabit vitam.

14. NOVUS ENIM NON ERIT SIMILIS ILLI] Græcus Poëta:

Ὁμιλίας δὲ τὰς παλαιτέρας φίλει.

VETERASCET, ET CUM SUAVITATE BIBES ILLUD] Sic Alexis de vino:

—καὶ καταστῆναι πάλιν
Ἡδὺν δ' ἅπασι τὸν ὑπόλοιπον διατελεῖν.

Plutarchus Symposiacis: τὸν οἶνον ἐν ἀρχῇ μὲν εἶναι γλυκὺν, γίνεσθαι δὲ ἡδὺν, ὅταν εἰς τὸ εὐστηρὸν τῇ πέψει μεταβάλῃ παλαιούμενος. Pindarus vetus laudat vinum, cantus novos.

16. NON ZELES GLORIAM ET OPES PECCATORIS] In Græco: μὴ ζηλώσῃς δόξαν ἁμαρτωλοῦ. *Ne invideas gloriæ hominis improbi.* Similis sensus Psalm. XXXVI, in principio, ubi LXX, μὴ παραζήλου.

CAPUT X.

1. IUDEX SAPIENS] Id est, rector: nam ita Hebræi שופט usurpant.

IUDICABIT POPULUM SUUM] παιδεύσει, *bene instituet*, nempe vitæ suæ exemplo. Plinius: *Vita principis censura est, eáque perpetua.* Tacitus Annalium libro III: *Præcipuus adstricti moris auctor Vespasianus fuit, antiquo ipse cultu victúque. Obsequium inde in principem & æmulandi amor, validior quàm pœna ex legibus & metus.*

ET PRINCIPATUS SENSATI STABILIS ERIT] Bene est compositus. ἡγεμονία τεταγμένη. Omnia ibi aguntur suo ordine.

2. SECUNDUM IUDICEM POPULI SIC ET MINISTRI EIUS] Martialis:

Nemo suos: hæc est aulæ natura potentis,
Sed domini mores Cæsarianus habet.

ET QUALIS RECTOR EST CIVITATIS, TALES ET INHABITANTES IN EA] Xenophon: ἐγὼ τοῦτο μὲν ἀεί ποτε νομίζω, ὁποῖοί τινες οἱ προστάται ὦσι, τοιαύτας καὶ τὰς πολιτείας γίγνεσθαι.

3. REX INSIPIENS PERDET POPULUM SUUM] *Imperitus*, ἀπαίδευτος, par citharœdo, qui nesciat quando fides aut intendendæ, aut remittendæ sint.

ET CIVITATES INHABITABUNTUR PER SENSUM POTENTIUM] *Frequentabuntur ob prudentiam procerum.*

Πειθαρχία γάρ εὖ μὲν οἰκοῦνται πόλεις,
Εὖ δ' οἶκοι.

4. IN MANU DEI POTESTAS TERRÆ] Homerus:
Τιμὴ δ' ἐκ Διός ἐστι.

Vide quæ dicta libro I. de Iure Belli ac Pacis III. 9.

ET UTILEM RECTOREM SUSCITABIT SUPER ILLAM IN TEMPUS] Irenæus: *Cuius iussu homines nascuntur, huius iussu & reges constituuntur apti iis qui in illis temporibus ab ipsis regnantur.*

5. SUPER FACIEM SCRIBÆ] γραμματέως. sic vocantur qui regibus aut magistratibus consilio adsunt.

IMPONET HONOREM SUUM] Radios suæ sapientiæ. ὁ βουλεύεσθαι, τὸ περὶ τῶν ἀνθρώπων πιστότατόν ἐστι.

6. OMNIS INIURIÆ PROXIMI NE MEMINERIS] In Græco: *non omnis iniuriæ memor esto:* id est, leviores culpas condona. Hoc aliquid erat ante Evangelij tempora.

ET NIHIL AGAS IN OPERIBUS INIURIÆ] *Nihil agito factis insolentibus.* ὕβριν, quæ vox hîc in Græco est, contumeliam transfert Trebonianus Iurisconsultus de Iniuriis initio. nec aliter Glossæ veteres.

7. ODIBILIS CORAM DEO EST ET HOMINIBUS SUPERBIA, ET EXSECRABILIS OMNIS INIQUITAS GENTIUM] In Græco: μισητὴ ἔναντι κυρίου καὶ ἀνθρώπων ὑπερηφανία, καὶ ἐξ ἀμφοτέρων πλημμέλεια ἀδικίας. Scriptum puto fuisse: καὶ εἰς ἀμφοτέρους πλημμελεῖ ἀδικία. *In utrosque* (& Deum & homines) *peccat iniustitia.* In homines, quorum societatem evertit: in Deum, qui homines ad societatem condidit. De superbia Æschylus:

Ζεύς τοι κολαστὴς τῶν ὑπερκόμπων ἄγαν
Φρονημάτων ἔπεστιν, εὔθυνος βαρύς.

Hominibus etiam omnibus odio est superbus, quia omnes contemnit. Sic & iniustus, quia omnibus minatur qui unum ferit. Dei autem iræ subiacere iniustos passim Philosophi prædicant.

—ὁ χρύσεον δὲ τῆς δίκης
Δέδορκεν ὄμμα, τὸν δ' ἄδικον ἀμείβεται.

8. REGNUM A GENTE IN GENTEM TRANSFERTUR] Ut ab Assyriis ad Babylonios, à Babyloniis ad Persas, à Persis ad Macedonas, à Macedonibus ad Romanos: quæ omnia & facta observarunt, & futura prædixerunt Prophetæ.

PROPTER INIUSTITIAS, ET INIURIAS, ET CONTUMELIAS, ET DIVERSOS DOLOS] In Græco: *Propter iniustitias & contumelias, & opes dolosas:* id est, dolo partas. Præter divinam providentiam, magnorum quamvis imperiorũ arbitram, etiam natura sic comparatum est, ut facillimè evertantur regna per iniustitiam, maximè verò eam, cui adest contumelia, ut nos docet magnus etiam talium magister Aristoteles de Republica V. 10. Multi, ut Taciti verbis utar, iniuncta impenij munera impigrè obeunt, si vis & iniuriæ absint. Etiam per fraudem & dolum regnantium regna everti notatur Aristoteli. Irati dij, quorum eluditur numen, ait Livius.

9. AVARO ENIM NIHIL EST SCELESTIUS] *Nihil iniustius*, in Græco: ubi quod hîc sequetur membrum hæc verba præcedit, quod & ordo pòst sequentium exigit. Euripides:

> Ὁ δ' εἰς τὸ κέρδος λῆμ' ἔχων ἀνειμένον,
> Φίλοις τ' ἄχρηστος, καὶ συναλλάξαι βαρύς.

Et alibi:

> Ὅστις γὰρ ἐπὶ τὸ πλέον ἔχειν πέφυκ' ἀνὴρ,
> Οὐδὲν φρονεῖ δίκαιον, οὐδὲ βούλεται.

QUID SUPERBIT TERRA ET CINIS?] Sæpe sapientes ubi contra superbiam verba faciunt, ostendunt hominibus quid sint, quibus è rebus constent, unde ortum sumserint. Certè,

> — ὦ τρισάθλιοι
> Ἅπαντες οἱ φυσῶντες ἐφ' ἑαυτοῖς μέγα.
> Αὐτοὶ γὰρ οὐκ ἴσασιν ἀνθρώπου φύσιν.

ait Menander. Alius verò:

> Πάντα κόνις, καὶ πάντα τὸ μηδέν.

10. HIC ENIM ET ANIMAM SUAM VENALEM HABET] Ut miles,

> Ὃς ἕνεκα τοῦ ζῆν ἔρχετ' ἀποθανούμενος.

QUONIAM IN VITA SUA PROIECIT INTIMA SUA] In Græco: ὅτι ἐν ζωῇ αὐτοῦ ἔρριψεν τὰ ἐνδόσθια αὐτοῦ. *Quoniam etiam in vita ipsius interiora eius proiiciuntur.* Est enim & hîc, ut alibi sæpe, activum sine persona nominata pro passivo. Sensus idem qui in illis Senecæ: *Lacerationes medicorum ossa vivis legentium, & totas in viscera manus demittentium.*

11. OMNIS POTENTATUS BREVIS VITA: LANGUOR PROLIXIOR GRAVAT MEDICUM. BREVEM LANGUOREM PRÆCIDIT MEDICUS. SICUT ET REX HODIE EST, ET CRAS MORIETUR] Videntur hîc quædam adiecta ad significandum quò tenderet comparatio. Præterea duplicis lectionis interpretatio ex variis libris irrepsisse. Altera enim lectio fuisse videtur: μακρὸν ἀρρώστημα σκώπτει ἰατρόν. *Longus morbus ludibrium est medici.* Altera: μικρὸν ἀρρώστημα κόπτει ἰατρός. *Malum dum adhuc leve est præcidit medicus.* In Sixtina est: μακρὸν ἀρρώστημα σκώπτει ἰατρός. In aliis: μακρὸν ἀρρώστημα κόπτει ἰατρός. Postremum hoc bene loco convenit. Medicus ubi herbas diu frustra expertus est, & videt veterascere morbum, ferro utitur. Sic & Deus adversus reges qui longis monitis corrigi nequiêre.

> *Ad Cereris generum sine cæde & sanguine pauci*
> *Descendunt reges, & siccâ morte tyranni.*

Thales interrogatus quid rarum vidisset: senem, inquit, tyrannum. Seneca: *Tyrannorum exsecrabilis ac brevis potestas est.*

13. CUM ENIM MORIETUR HOMO, HEREDITABIT SERPENTES, ET BESTIAS ET VERMES] Huic sententiæ optimè præmitteretur illa quæ antè posita est: *Quid superbit terra & cinis? Hereditabit*, id est, *possidebit*. Locutio ἄκυρος, qualis illa apud Horatium:

> *Neque harum quas colis arborum*
> *Te præter invisas cupressos*

Illa brevem dominum sequetur.
Sensus qui hic est idem exstat Esaiæ XIV. 11.

14. INITIUM SUPERBIÆ HOMINIS APOSTATARE A DEO] *Fastigium superbiæ est penes eum hominem qui à Deo deficit.* Nam ראש, aut ראשית Hebræum sæpe sic sumitur, ut Exod. XXXIV. 2. II. Paralip. XXV. 12. Prov I. 21. Esa. II. 2. XXVIII. 4.

15. QUONIAM AB EO QUI FECIT ILLUM RECESSIT COR EIUS] Bene ὅτι hoc loco vertit per *quoniam*: sæpe enim ita coniunctione copulativâ utuntur Hebræi. Non potest ultra scandere superbia, quàm si homo opifici suo parêre nolit.

QUONIAM INITIUM OMNIS PECCATI EST SUPERBIA] Rectiùs sic vertas: *At verò summum omnium peccatorum est superbia.*

QUI TENUERIT ILLAM ADIMPLEBITUR MALEDICTIS] ἐξομβρήσει βδέλυγμα: ita enim meliores editiones habent, non ἐξ ὑείου. *Facta horrenda velut imbrem ex se effundit.* Sic βδέλυγμα sumitur infrà XV. 13. XIX. 19. XXVII. 31.

ET SUBVERTET EUM IN FINEM] Sixtina editio hæc hoc loco non habet. Et sanè eadem statim sequuntur.

16. PROPTEREA EXHONORAVIT DOMINUS CONVENTUS MALORUM] Legit interpres, συναγωγάς sed recta lectio est, ἐπαγωγάς. παρεδόξασε ἐπαγωγάς, id est, *miranda immittit mala* Sic παραδοξάζω sumitur etiam II Maccab. III. 30. De voce ἐπαγωγῆς diximus suprà II. 2.

17. SEDES DUCUM SUPERBORUM DESTRUXIT DEUS, ET SEDERE FECIT MITES PRO EIS] Bene *superborum* interpretamenti causa addidit: nam in Græco non est. Et *mites* dixit pro modestis: nam πραεῖς sæpe eo significatu appellantur. Confer 1. Sam. II. 8. Luc. I. 52. Sic Saulis locum accepit David.

18. RADICES GENTIUM SUPERBARUM AREFECIT DEUS] Gentes superbas radicitùs evellit, ut Amorræos eorúmque vicinos.

ET PLANTAVIT HUMILES EX IPSIS GENTIBUS] In Græco: *& eorum loco modestos gloriosè plantavit.* ut olim eos qui erant cum Iosue.

19. TERRAS GENTIUM EVERTIT DOMINUS] Nudavit ab urbibus, vicis, ædificiis, etiam arboribus & animantibus.

ET PERDIDIT EAS USQUE AD FUNDAMENTUM] Ovidius sic dixit: *Murus quod fuit antè solum.*

20. AREFECIT EX IPSIS] Legit ἐξήρανεν, sed nos habemus ἐξῆρεν ἐξ αὐτῶν: *Abstulit ab illis*, (terris) *& perdidit eos*: nempe qui ibi habitaverunt.

22. NON EST CREATA HOMINIBUS SUPERBIA] Id est, in hominibus. Non ita cum homine nata est, ut ipso salvo auferri nequeat, ut cor aut sanguis Est συμβεβηκός, & quidem χωριστόν, ut loqueretur Porphyrius.

NEQUE IRACUNDIA NATIONI MULIERUM] Sunt quidem multæ mulieres iracundæ, sed non necessariò.

Neglectis urenda filix innascitur agris.

ut ait Horatius, cuius & hoc addam:

Laudis amore tumes? sunt certa piacula, quæ te
Ter purè lecto poterunt recreare libello.

23. SEMEN HOMINUM HONORABITUR HOC QUOD DEUM TIMET] In Græco: *Semen tutum iis qui timent Dominum, & honoratum plantarium qui amant eum.* Semen non tantùm de naturali ortu dicitur, sed & de morum insitione. Sic Sus. 56. sic & plantarium.

24. IN MEDIO FRATRUM RECTOR ILLORUM IN HONORE] ὁ ἡγούμενος, id est, primogenitus.

ET QUI TIMENT DOMINUM ERUNT IN OCULIS ILLIUS] Illos Deus quasi primogenitos honore augebit. Hebr. XII. 23. Hîc sequitur in Græcis libris quibusdam, quod abest in aliis, & in Latino: προσλήψεως ἀρχὴ φόβος κυρίου, ἐκβολῆς δὲ ἀρχὴ σκληρυσμὸς καὶ ὑπερηφανία. ut sensus sit: *Ante adeptionem regni præcedit timor Domini: ante eiectionem verò à principatu durities & superbia.* Ut idem dicatur aliis verbis quod suprà 17.

25. GLORIA DIVITUM HONORATORUM ET PAUPERUM, DEI EST] Bene enodavit Hebraïsmum qui manserat in Græco: πλούσιος καὶ ἔνδοξος καὶ πτωχὸς, καύχημα αὐτῶν φόβος κυρίου. sed καύχημα solet dici id in quo fiduciam quis potest ponere.

26. NOLI DESPICERE HOMINEM IUSTUM PAUPEREM] Pauperem prudentem. πτωχὸν συνετὸν, qualis ille ab Ecclesiaste descriptus IX. 15. Antiphanes:

Καλῶς πένεσθαι μᾶλλον ἢ πλουτεῖν κακῶς.

Alter:

Πενία γάρ ἐστιν ἡ τέχνων διδάσκαλος.

ET NOLI MAGNIFICARE VIRUM PECCATOREM DIVITEM] Rectè illud *divitem* addidit interpres ex natura ἀντιθέτου.

27. MAGNUS] μεγιστάν. Exstat ea vox sæpe in hoc libro. Item Marci VI. 21. Apoc. VI. 15. etiam Latinè apud Tacitum & Suetonium. Solent ita verti Hebrææ & Chaldaïcæ voces, שר רברב גרל אדיר. Sunt autem ij qui purpurati Livio & Curtio.

ET IUDEX] καὶ κριτὴς, id est, senator.

ET POTENS] δυνάστης. præfectus provinciæ alicui.

ET NON EST MAIOR ILLO QUI TIMET DOMINUM] Bene Euripides:

Ἄρχων ἀνὴρ πᾶς, ξυνέσιν τὴν ἔχων τύχῃ.

28. SERVO SENSATO LIBERI SERVIENT] Id est, parebunt. Solent patres liberûm educationi servos prudentes præficere. Diogenes cùm venum iret, quid nosset interrogatus, dixit hominibus liberis imperare. Euripides:

——τῶν ἐλευθέρων
Οὐδὲν κακίων δοῦλος, ὅστις ἐσθλὸς ᾖ.

Et alibi:

Πολλοῖσι δούλοις τοὔνομ' αἰσχρόν. ἡ δὲ φρὴν

Τῶν οὐχὶ δούλων ἐς ἐλευθερωτέρα.

ET DISCIPLINATUS NON MURMURABIT CORREPTUS] Vir petitus facilè feret se moneri, vel à servo.

ET INSCIUS NON HONORABITUR] Abest in Græco.

29. NOLI EXTOLLERE TE IN FACIENDO OPERE TUO] μὴ σοφίζου, id est, ne sapientior tibi videaris, quàm ut opus aliquod manibus facias, ubi usus exigit.

ET NOLI CUNCTARI IN TEMPORE ANGUSTIÆ] δοξάζεσθαι, *gloriæ studere*. Contrà:

Μικρὸν φρονεῖν χρὴ τὸν κακῶς πεπραγότα.

Et cogitare Hesiodeum illud: ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος, & alterum eiusdem:

Αἰδὼς δ' οὐκ ἀγαθὴ κεχρημένον ἄνδρα κομίζει.

31. FILI IN MANSUETUDINE SERVA ANIMAM TUAM, ET DA ILLI HONOREM SECUNDUM MERITUM SUUM] In Græco: *Modestè stude gloriæ tuæ, honorémque tibimet da pro dignitate.* Id est, in dignitate positus modum serva, ut neque nimium te efferas, neque te vilem facias. Contra prius vitium illud est Euripidis:

Ὡς ταπεινὸς ἦς, ἅπαντα δεξιᾶς προσθιγγάνων,
Καὶ θύρας ἔχων ἀκλείστους τῷ θέλοντι δημοτῶν,
Καὶ διδοὺς πρόσρησιν ἑξῆς πᾶσι, κεἰ μή τις θέλοι,
Τοῖς τρόποις ζητῶν πρίασθαι τὸ φιλότιμον ἐκ μέσου·
Κᾆτ' ἐπεὶ κατέσχες ἀρχάς, μεταβαλὼν ἄλλους τρόπους,
Τοῖς φίλοισιν οὐκέτ' ἦσθα τοῖς πρὶν ὡς πρόσθεν φίλος,
Δυσπρόσιτος, ἔσω τε κλείθρων σπάνιος.

Et illud Salustij: *Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium à vobis petere, & postquam adepti sunt gerere. Primò industrios, supplices apud vos esse: dein per ignaviam & superbiam ætatem agere.* Contra posterius, istud:

——αὐ δ' αὐτὸς ποιῇς
Ταπεινὸν αὑτὸν καὶ τίθῃς ἐν μηδενί,
Οἰκεῖος ὢν καταγέλως κομίζεται.

32. PECCANTEM IN ANIMAM SUAM QUIS IUSTIFICABIT?] Quis laudet eum qui in se iniquus est? semet deiiciendo scilicet, ut & præcedentia & sequentia exigunt. *Animam suam*, id est, se: frequens Hebraïsmus.

ET QUIS HONORIFICABIT INHONORANTEM ANIMAM SUAM] ἀτιμάζοντα, contemtui semet exponentem.

33. PAUPER GLORIATUR] *Honoratur.*

PER DISCIPLINAM] *Ob scientiam suam.*

ET TIMOREM SUUM] Hoc addidit interpres, ut ostenderet non prodesse scientiam sine pietate.

ET EST HOMO QUI HONORIFICATUR PROPTER SUBSTANTIAM SUAM] Est hoc vetum, sed minùs huic loco & sequentibus convenit: quare pro πλούσιος δοξάζεται, legendum putem ἀδοξάσεται, erit sine ullo honore propter divitias suas, quibus scilicet uti nescit.

34. QUI AUTEM GLORIATUR IN PAUPERTATE, QUANTO MAGIS IN SUBSTANTIA] *Qui autem honoratur in paupertate, quantò magis in divitiis?* si eas scilicet honestè nactus fuerit. Illustrior enim est virtus suis insttumentis circumdata.

ET QUI GLORIATUR IN SUBSTANTIA PAUPERTATEM VEREATUR] Hæc desunt in quibusdam Græcis. At in Sixtino est: καὶ ὁ ἄδοξος ἐν πλούτῳ, καὶ ἐν πτωχείᾳ ποσαχῶς. *Qui inhonorus est in divitiis* (nempe homo imperitus) *quantò magis talis erit in paupertate?* si ea scilicet ei superveniat. Hoc planè firmat nostram quam iam posuimus emẽdationem.

CAPUT XI.

1. SAPIENTIA HUMILIATI] ταπεινοῦ, hominis infimæ sortis.

ET IN MEDIO MAGNATORUM] μεγιστάνων.

SEDERE FACIET IPSUM] Exempla in Iosepho & Daniele.

2. NON LAUDES VIRUM IN SPECIE SUA] ἐν κάλλει αὐτοῦ. ob pulchram formam totius corporis. Euripides:

——οὐδέν τι τῆς εὐμορφίας
Ὄφελος, ὅταν τις μὴ φρένας καλὰς ἔχῃ.

NEQUE SPERNAS HOMINEM IN VISU SUO] Ob minùs gratam corporis formam.

3. BREVIS IN VOLATILIBUS EST APIS] Parva. Magnitudo corpori decus addit. Itaque Helena Homero ἠΰς τε, μεγάλη. Contrà in Comœdia uxorem maritus vocat, γυναῖον οὐδὲν πηχέως.

ET INITIUM DULCORIS HABET FRUCTUS ILLIUS] *Fructus eius* (id est, mel) *summum est in dulcedine.* Sumitur hîc vox ἀρχῆς, ut suprà x. 14. Hoc vult ἀλληγορία, etiam à minimè speciosis hominibus multum sæpe utilitatis posse percipi.

4. IN VESTITU NE GLORIERIS UNQUAM] Intelligit habitum illum quo dignitas agnoscitur, ut ostendunt sequentia: qualia sunt purpura, latus clavus, & similia.

NEC IN DIE HONORIS TUI EXTOLLARIS] Ubi novum aliquem honorem adeptus es.

QUONIAM MIRABILIA OPERA ALTISSIMI SOLIUS, ET GLORIOSA, ET ABSCONSA, ET INVISA OPERA ILLIUS] Breviùs in Græco: ὅτι θαυμαστὰ τὰ ἔργα κυρίου ὑψίστου, καὶ κρυπτὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ ἀνθρώποις. Sensus idem qui in Senecæ Troadibus:

Ego esse quicquam sceptra, nisi vano putem
Fulgore tectum nomen, & falso comam
Vinclo decentem: casus hæc rapiet brevis,
Nec mille forsan ratibus, aut annis decem.

Et apud Horatium:

——*valet ima summis*
Mutare, & insignem attenuat Deus.

5. MULTI TYRANNI SEDERUNT IN THRONO] Imò ἐκάθισαν ἐπ' ἐδάφους, in plano sederunt deiecti de solio, ut Dionysius Corinthi.

Et insuspicabilis portavit diadema] ἀνυπονόητος, is de quo nulla talis erat exſpectatio: ut Abdolonimus apud Sidonios Alexandri magni temporibus: apud Romanos Servius Tullius: in decem Hebræorum tribubus multi. In poſteriore hiſtoria Romana habemus Imperatores ex fabro ferrario, ex ſuum cuſtode, ex captivo. Proculus ioco factus Imperator Probus & Regillianus quòd eorum nomina placerent. Narravit Varro tibicinem alicubi, quòd arte ſuo populo placuiſſet, factum regem. Vide quantum ex quantillo.

6. Multi potentes oppressi sunt valde] ἠτιμάσθησαν σφόδρα. Valde deſpecti ſunt, ut apud Tamerlanum Baiazetes.

Et gloriosi traditi sunt in manus alterorum] Ut Perſes, ut Iugurtha, & tot alij. Vide Iud. 1. 7. Perſei regis filius bonam operam Romano ſenatui ſcribendo navavit.

7. Priusquam interroges, ne vituperes quenquam] *Ne culpa quenquam priuſquam rem inquiſieris.*

Et cùm interrogaveris corripe iuste] Cognoſce primùm, ac tum caſtiga. Præproperæ caſtigationis exemplum habes in Trinummo Plautina. Seneca in Medea:

Si iudicas cognoſce.

Græcus Poëta:

Ἀνεξέταστον μὴ κόλαζε μηδένα

8. Priusquam audias ne respondeas] Sunt enim quidam ita præcipites, ut nondum peractâ alterius interrogatione, reſpondere feſtinent: in quo ſæpe falluntur.

Et in medio sermonum ne adiicias loqui] Hoc eſt quod dicit Seneca loquentem interpellare, vitium & hoc animi nimis calidi. Bene Iocaſta apud Euripidem in Phœniſſis:

Λέξεις τ᾽ ἀμείνων, τοῦδέ τ᾽ ἐκδέξῃ λόγον.

9. De ea re quæ te non molestat ne certeris] *Noli contendere de re ad te non pertinente.* Id enim rixoſorum eſt.

Et in iudicio peccatorum ne consistas] *Ne conſideas.* Ubi videas omnia contra ius ac leges agi, quidvis comminiſcere, ut à tali conſeſſu libereris.

10. Fili ne in multis sint actus tui] Id eſt, μὴ πολυπραγμόνει. Ardeliones tales vocat Martialis.

Et si dives fueris, non eris immunis a delicto] *Si plenus fueris*, nempe negotiorum ad te non pertinentium.

Percunctatorem fugito: nam garrulus idem eſt.

Si enim secutus pueris, non apprehendes, et non effugies, si præcucurreris] *Si enim inſecutus fueris* aliena, *non aſſequeris, & fugiendo non effugies malum.* Idem dicit quod de principum ſecretis Tacitus: *exquirere illicitum, anceps, nec ideò aſſequare.*

11. Est homo laborans et festinans, et dolens impius, et tanto magis non abundabit] In Græco: *Eſt qui laborat, & ſatagit, & feſtinat, & hoc magis eget.* Nempe Deo laboribus eius non aſpirante. Euripides:

Οὔ τινά φημι θεῶν ἄτερ ὄλβιον,
Οὐ βαρύποτμον ἄνδρα γενέσθαι,
Οὐδὲ τὸν αὐτὸν ἀεὶ βεβαίαις δόμον
Εὐτυχίᾳ. παρὰ δ' ἄλλαν γ' ἄλλα
Μοῖρα διώκει.
Τὸν μὲν ἀφ' ὑψηλῶν βραχὺν ᾤκισεν,
Τὸν δ' ἀλήταν εὐδαίμονα τεύχει.
Μόρσιμα δ' οὔτι φυγεῖν θέμις· οὐ σοφί-
α τις ἀπώσεται.
Ἀλλὰ μάταν ὁ προθύμως ἀεὶ πόνον
Ἕξει.

12. EST HOMO MARCIDUS] νωθρός, veternoſus.

EGENS RECUPERATIONE] προσδεόμενος ἀντιλήψεως, egens auxilij, ut per ſe invalidus.

PLUS DEFICIENS VIRTUTE] ὑστερῶν ἰσχύϊ, defectis viribus.

ET ABUNDANS PAUPERTATE] Eſt in hoc ὀξύμωρον, quale in illo:

Plenus ſacculus eſt aranearum.

13. ET OCULUS DEI RESPEXIT ILLUM IN BONO] In Græco: *ad bona*, ſupple tribuenda.

ET MIRATI SUNT IN ILLO MULTI] Ut de Timotheo Athenienſium duce, in cuius dormientis rete urbes volatu ſe induentes pingebantur.

14. BONA ET MALA] Nempe illa de quibus actum eſt, opes & honores & ſucceſſus, itémque contraria.

PAUPERTAS ET HONESTAS] *Et divitiæ.* Ita in Græco.

A DEO SUNT] Agente, aut ſinente.

15. SAPIENTIA ET DISCIPLINA, ET SCIENTIA LEGIS APUD DEUM] Eſt etiam hîc in Græco, παρὰ κυρίου, *à Domino.*

DILECTIO ET VIÆ BONORUM APUD IPSUM] In Græco: *viæ operum bonorum.* Per viam bonorum operum Hebræis intelligitur ἕξις benè agendi, quæ & virtus dici ſolet.

16. ERROR ET TENEBRÆ PECCATORIBUS CONCREATA SUNT] κτίζειν, ut ſæpe vidimus, & videbimus infrà XL. 1, non ſemper ex nihilo facere, ſed ſæpè ordinare ſignificat. Senſus ergo eſt, Deo ordinante coniungi cum peccandi conſuetudine ignorantiam tenebráſque animi. Deuteron. XXVIII. 28. Epheſ. IV. 18. 2. Petri I. 9.

QUI AUTEM EXSULTANT IN MALIS, CONSENESCUNT IN MALO] In Græco: *conſeneſcunt cum malitia.* Magis magíſque in illis veteraſcit vitioſa conſuetudo.

17. DATIO DEI PERMANET IUSTIS] Opes ſcilicet: idque ex legis promiſſo.

ET PROFECTUS ILLIUS SUCCESSUS HABEBIT IN ÆTERNUM] *Et benevolentia eius* (Dei) *perpetuò proſperabit* ipſos. Sic εὐοδοῦν ſumitur, & apud interpretes veteres & in hoc libro, Tobiæ, Sapientiæ, & Maccabaïcis. Reſpondet Hebræo צלח, & paris ſignificatus verbis.

18. EST QUI LOCUPLETATUR PARCE AGENDO] *Curâ suâ, & tenacitate.* σφιδνία dicitur non quævis parsimonia, sed ea quæ modum excedit. Τοῖς τέκνοις σφίδνων ἔτι, in Epigrammate.

ET HÆC EST PARS MERCEDIS ILLIUS] Nempe hoc refert præmium, ut sit sibi pauper, dives autem hæredibus, ut est in Græco Epigrammate, & in verbis quæ hîc sequuntur, cum quibus conferenda quæ sunt apud Lucam XII. 19, & sequentibus & ad eum locum à nobis aliísque dicta.

20 ET NESCIT QUOD TEMPUS PRÆTEREAT, ET MORS APPROPINQUET]

Εἰ μὲν ζῇς ἐλάφου πολυετέστερον χρόνον, ἢ κορώνης,
Συγγνώμη πλεῖστον πλοῦτον ἀγειρομένῳ.
Εἰ δέ τις ἐσσὶ βροτῶν, ὃν αὐτίκα γῆρας ἰάπτει,
Μή σέ γ' ἀπειρεσίων οἶστρος ἕλῃ κτεάνων.

ET RELINQUET OMNIA ALIIS, ET MORIETUR]

Τεθνήξῃ πλουτοδότην ἀφεὶς μεγάλην διαθήκην.

ait Antiphanes.

21. STA IN TESTAMENTO TUO] In illo fœdere cuius mentio Nehem. IX. in fine. Id enim omnium nomine à principibus signatum fuerat, ideóque ad singulos pertinebat.

ET IN ILLO COLLOQUERE] *ὁμίλει ἐν αὐτῷ, in eo versare iugiter.*

ET IN OPERE MANDATORUM TUORUM VETERASCE] Id est, in operibus tibi mandatis, sive ut Israëlitæ, sive ut principi, iudici, sacerdoti, Levitæ. Cogita

humana quâ parte locatus es in re.

22. NE MANSERIS IN OPERIBUS PECCATORUM] *Ne admirare opera peccatorum* : id est, cave ea laudes. nam ita sumi solet θαυμάζειν. Vide Iobi XXXII. 22.

ET MANE IN LOCO TUO] *In labore tuo.* Contentus esto tuâ sorte.

23. HONESTARE PAUPEREM] *Ditare.*

24. BENEDICTIO DEI IN MERCEDEM IUSTI FESTINAT] In Græco: *Benedictio Dei in mercede iusti.* Deus ex legis promisso efficit, ut quæ vir bonus iusto labore peperit, maneant.

ET IN HORA VELOCI PROCESSUS ILLIUS FRUCTIFICAT] *Et in cito tempore facit germinare benedictionem suam:* nempe Deus. Facit ut brevi illa bene parta ac servata in maius crescant: honestis scilicet commerciis.

25. NE DICAS, QUID EST MIHI OPUS] In Græco : *Quæ mihi est utilitas ex eo quod placui ?* nempe Deo. facilè talis cogitatio oboriri posset homini seni & pauperi. Ei occurrit.

ET QUÆ ERUNT MIHI EX HOC BONA] In Græco Sixtinæ editionis optimè : τίνα ἀπὸ τοῦ νῦν ἔσται μοὶ τὰ ἀγαθά ; Malè aliæ editiones habent τίνι. *Quæ hac ætate mihi bona possent contingere?*

26. NE DICAS, SUFFICIENS MIHI SUM] Alia cogitatio, quæ diviti potest oboriri : satis habeo unde vivam, vel in annos centum. In Græco additur: *& multa mihi sunt*, non tantùm quæ sufficiant scilicet, sed & abundent.

ET QUID EX HOC PESSIMABOR] *Quid nunc in vita mali accipere possum?*

27. IN DIE BONORUM NE IMMEMOR SIS MALORUM] Redarguit utramque cogitationem, & posteriorem priùs. Ne immemor sis, hîc valet, ne sis ignarus posse & malè evenire. ne puta hoc tecum. sed in Græco legimus aliter: ἐν ἡμέρᾳ ἀγαθῶν ἀμνησία κακῶν, καὶ ἐν ἡμέρᾳ κακῶν οὐ μνησθήσεται ἀγαθῶν, id est, *In die bonarum rerum nulla est de malis rebus cogitatio: & in die rerum malarum non cogitat (homo) de rebus bonis.* Ita est mos hominum, quem reprehendit per sequentia.

28. QUONIAM FACILE EST CORAM DEO IN DIE OBITUS RETRIBUERE UNICUIQUE SECUNDUM VIAS SUAS] ἐν ἡμέρᾳ τελευτῆς, id est, tandem: באחרית הימים, in ultima senecta. Deuter. IV. 30. & alibi. Retribuere secundum vias est, bonis malisve actionibus dare quod æquum est. Seneca in Thyeste, cùm dixisset:

Nemo confidat nimium secundis,
Nemo desperet meliora lapsus.

Subiungit:

Res Deus nostras celeri citatas
Turbine versat.

29. MALITIA HORÆ] Id est, miseria, κάκωσις.

OBLIVIONEM FACIT LUXURIÆ MAGNÆ] *Magnarum deliciarum:* τρυφῆς. Sensus enim præsens vetera obliterat.

ET IN FINE HOMINIS DENUDATIO OPERUM ILLIUS] ἐν συντελείᾳ ἀνθρώπου, ut est in Sixtina, non συντελείας, ut aliæ.

Pascitur in vivis livor; post fata quiescit.
Tunc suus ex merito quisque tuetur honos.

30. ANTE MORTEM NE LAUDES HOMINEM QUENQUAM] In Græco: μὴ μακάριζε μηδένα. Hæc est sententia quam ex Ægypto attulerat Solon, sic expressa à Sophocle:

Λόγος μὲν ἔστ' ἀρχαῖος ἀνθρώπων φανείς,
Ὡς οὐκ ἂν αἰῶν' ἐκμάθοις βροτῶν, πρὶν ἂν
Θάνῃ τις, οὔτ' εἰ χρηστὸς, οὔτ' εἴ τῳ κακός.

Ovidius verò in hunc modum:

——dicique beatus
Ante obitum nemo, supremaque funera debet.

QUONIAM IN FILIIS SUIS AGNOSCITUR VIR] Nam & Aristoteles Nicomachiorum I. 11 aliquo modo ad parentum felicitatem, vel infelicitatem pertinere existimat bonas aut malas posterûm fortunas. quod Hebræorum animis multò certiùs lex insculpserat, promissa, mináſque etiam ad liberos porrigens.

31. NON OMNEM HOMINEM INDUCAS IN DOMUM TUAM] Multi

Scire volunt secreta domus, atque inde timeri.

MULTÆ ENIM SUNT INSIDIÆ DOLOSI] διαβόλου, hominis calumniari amantis.

32. SICUT ENIM ERUCTANT PRÆCORDIA FOETENTIUM] Abest in Græco.

ET SICUT PERDIX INDUCITUR IN CAVEAM] In Græco legitur: πέρδιξ θηρευτὴς ἐν καρτάλλῳ. ſed legendum eſt, πέρδιξ θηρευτὴς ἐν καρτάλλῳ, *perdix venatica in cavea.* Hoc ſenſu θηρευτὴν πέρδικα habes & apud Ariſtotelem de Hiſtoria animantium IX. 8.

ET UT CAPREA IN LAQUEUM] Non eſt in Græco, & malè irrepſit.

SIC ET COR SUPERBORUM] Superbum vocat quem modò dixit διάβολον; ſed fortè pro ὑπερηφάνου, legendum ὑπερφιάλου, id eſt, perfidi.

ET SICUT PROSPECTOR VIDENS CASUM PROXIMI SUI] *Proximi ſui* non eſt in Græco: ὡς κατάσκοπος ἐπιβλέπει πτῶσιν: ita enim Sixtina, pro quo aliæ editiones corruptè ἐπιβὰς ἐπὶ πτῶσιν. *ut ſpeculator conſpicit cladem:* ſecurus ſcilicet, quia in turre eſt poſitus.

Suave etiam belli certamina magna tueri
Per campos inſtructa, tui ſine parte pericli.

πτῶσις pro clade bellica eſt Zach. XIV. 15, & alibi.

33. BONA ENIM IN MALA CONVERTENS INSIDIATUR] Res bonas pravâ interpretatione detorquens.

ET IN ELECTIS PONET MACULAM] Legit interpres, ἐν τοῖς αἱρετοῖς, quomodo & Sixtina habet editio. pro quo aliæ per errorem, αἱρετικοῖς: aliæ ſenſu bono, ac voce notiore, αἰνετοῖς, ſed rectum eſt αἱρετοῖς: nam & αἱρετοὶ ſunt iidem qui aliàs ἐκλεκτοὶ, viri eximij. ſic etiam αἱρετὸν in neutro dicitur res alteri rei præferenda.

34. A SCINTILLA UNA AUGETUR IGNIS] Ex ſcintilla incendium, etiam Latinis frequens proverbium. Vult autem hîc dicere idem quod apertiùs Menander:

Οὐ δεῖ διαβολῆς μεταφέρειν, οὐδ᾽ ἂν σφόδρ᾽ ᾖ
Ψευδής· ἐπίσταντ᾽ αὐξάνειν αὐτὴν τινες.

Et Seneca de quibuſdam: *Quidquid dixerint, rumor eſt.*

ET AB UNO DOLOSO AUGETUR SANGUIS] Non eſt in Græco.

HOMO VERÒ PECCATOR SANGUINI INSIDIATUR] Illius maledicentia ſæpe etiam in vitæ periculum innocentem coniicit.

35. ATTENDE TIBI A PESTIFERO] ἀπὸ κακούργου, *ab homine malitioſo.*

NE FORTE INDUCAT SUPER TE SUBSANNATIONEM IN PERPETUUM] *Maculam diuturnam.*

36. ADMITTE AD TE ALIENIGENAM, ET SUBVERTET TE IN TURBINE, ET ABALIENABIT TE A TUIS PROPRIIS] Id eſt, accidere poteſt, ut ſi ignotum in domum admiſeris, is turbas det: (id enim ταραχὴ) per quas evertaris, & rebus tuis ſpolieris. Congruit ſenſu cum eo quod poſitum ſuprà 21.

CAPUT XII.

1. SI BENEFECERIS, SCITO CUI FECERIS] Si benefacias, (id est, benefacere velis) considera cui benefacias. Simile est Plautino illi:

Benefactum malè locatum, malefactum arbitror.

Sunt quædam tamen eius generis beneficia, quæ cæcâ manu spargenda sunt, quæ dantur si non homini, at humanitati: de iis hoc loco non agitur.

ET ERIT GRATIA BONIS TUIS MULTA] Pro bonis à te datis multam referes gratiam, si probum hominem elegeris.

2. ET SI NON AB IPSO, CERTE A DOMINO] Multum est quod viris bonis licere Deus voluit, ut Deum pro se debitorem delegent.

3. NON EST ENIM EI BENE QUI ASSIDUUS EST IN MALIS, ET ELEEMOSYNAS NON DANTI] Hæc sumenda disiunctim, ut intelligatur malè fore ei qui aut peccare pergit semper, aut ab operibus misericordiæ semper abstinet.

QUONIAM ET ALTISSIMUS ODIO HABET PECCATORES, ET MISERTUS EST POENITENTIBUS] Non est hoc in Græco.

4. DA MISERICORDI] *Da piis.* εὐσεβεῖ.

ET NE SUSCIPIAS PECCATOREM] Noli protegere sceleratos. Cætera quæ hoc commate in Latino sequuntur, absunt in Græco.

6. PROHIBE PANES ILLI DARE] In Græco Sixtinæ editionis: ἐμπόδισον ἄρτους αὐτοῦ, καὶ μὴ δῷς αὐτῷ. *Prohibe panes eius,* (impedi ne quid lucretur) *neque tu ei da quicquam.*

NE IN IPSIS POTENTIOR TE SIT] *Ne per ea* (quæ abs te aut aliunde nactus est) *te opprimat.*

Κακοὶ γὰρ ἐμπλησθέντες, ἢ νομίσματος,
Ἢ πόλεως ἐμπεσόντες εἰς ἀρχήν τινα,
Σκιρτῶσιν, ἀδόκητ' εὐτυχησάντων δόμων.

ait Euripides.

7. NAM DUPLICIA MALA INVENIES] Id est, recipies.

IN OMNIBUS BONIS] Id est, pro omnibus bonis. Hebraïsmus.

QUONIAM ET ALTISSIMUS ODIO HABET PECCATORES] Hæc ratio refertur ad id quod præcessit, non attollendos impios.

ET IMPIIS REDDET VINDICTAM] Id est, iustam pœnam. Legit ἀσεβέσιν, quomodo & in Sixtina, cùm alij codices habent εὐσεβέσιν, minùs congruenter huic loco.

8. NON AGNOSCETUR IN BONIS AMICUS] Habent quidam codices, ἐπιγνωσθήσεται, quomodo hic interpres legisse videtur: alij, ἐκδικηθήσεται: alij, ἐκβληθήσεται. ex qua varietate scribendi coniicio fuisse ἐκζητηθήσεται, *non explorabitur.* nimirùm non malè Hector apud Euripidem:

Πολλοὺς ἐπειδὰν τοὐμὸν εὐτυχῇ δόρυ,
Καὶ Ζεὺς πρὸς ἡμῶν ἔστι, εὑρήσω φίλους.

ET NON ABSCONDETUR IN MALIS INIMICUS] Statim enim maledicunt infelici, & eius malis fruuntur.

Δρυὸς πεσούσης πᾶς ἀνὴρ ξυλεύεται.

9. IN BONIS VIRI, INIMICI ILLIUS IN TRISTITIA] In Epigrammate est:

Οἱ βασκαινόμενοι λαμπρὸν ἔχουσι βίον.

ET IN MALITIA ILLIUS AMICUS EST AGNITUS] Malitiam hîc dixit pro rebus adversis: nam in Græco est, ἐν τοῖς κακοῖς. Vide quæ dicta ad Matth. VI. 34. sed pro *agnitus est*, Græca habent, καὶ ὁ φίλος διαχωρισθήσεται, *etiam amicus separabitur*: nempe amicus mensarum: de quo suprà VI. 11.

10. NON CREDES INIMICO TUO IN ÆTERNUM] Horatius:

——malè sarta
Gratia nequicquam coït.

Intellige hoc de inimicis in quibus vides manere vitam improbam. Cavendos esse flagitiis commaculatos, ait Tacitus Annalium VI.

SICUT ENIM ÆRAMENTUM ÆRUGINAT NEQUITIA ILLIUS] In Græco: *Sicut æs æruginem parit, ita malitia ipsius* aliquid semper mali. Purga æs quantum velis, redibit ærugo. reconciliare inimico pravi ingenij, iterùm nocebit ubi poterit.

11. ET SI HUMILIATUS VADAT CURVUS] In Græco: *Etiamsi demittat se*, (verbis nempe) *& eat incurvatus*: id est, quoties apud te est totum corpus incurvet, reverentiæ testandæ causâ.

ADIICE ANIMUM TUUM] ἐπίστησον τὴν ψυχήν σου, id est, attende tibi. sic ἐφίστασθαι νοῦν, aut ψυχὴν habemus Exod. VII. 23. Prov. XXII. 17. XXVII. 23.

ET CUSTODITE AB ILLO] Hîc in Græco sequuntur quæ absunt in Latino: καὶ ἔσῃ αὐτῷ ὡς ἐκμεμαχὼς ἔσοπτρον, καὶ γνώσῃ ὅτι οὐκ εἰς τέλος κατίωσε. sed legi debet ἐκκατίωσε: *Eris quoad ipsum, ut si speculum abstersisses, & cognosces non esse plenè emaculatum.* ἰὸς propriè quidem ærugo, quo sensu eam vocem modò habuimus, sed per translationem ad omnia vitia transfertur. Sic de auro in epistola quæ sub nomine Ieremiæ Barucho subiungitur, ἐὰν μή τις ἐκμάξῃ τὸν ἰόν. sic ἰὸς ἀσπίδων, Psal. CXLIV. 4. Pari modo ἰοῦν, κατιοῦν & ἐκκατιοῦν.

12. NON STATUAS ILLUM PENES TE, NEC SEDEAT AD DEXTERAM TUAM, NE FORTE CONVERSUS IN LOCUM TUUM, INQUIRAT CATHEDRAM TUAM] Meliùs hæc digesta in Græco: *Ne iubeas eum stare apud te, ne conversus* (in te) *stet in loco tuo: ne eum facias sedere ad dexteram tuam* (id est, loco à te proximo. Vide quæ diximus ad Matth. XX. 21.) *ne tentet tuam sedem apprehendere.* Multis id accidit, ut expellerentur ab iis, quos ipsi adiutores sibi adsciverant.

ET IN NOVISSIMO AGNOSCAS VERBA MEA] Serò laudes mea monita.

ET IN SERMONIBUS MEIS STIMULERIS] *Et ob sermones meos*, (nimis diu neglectos) *doleas*. Sic κατανύττεσθαι sumitur sæpissimè apud LXX. & in hoc libro aliquoties, & Act. II. 37.

13. QUIS MISEREBITUR INCANTATORI A SERPENTE PERCUSSO] Nempe si propiùs quàm oportet accesserit.

ET OMNIBUS QUI APPROPIANT BESTIIS] Ut qui viperas tractant, quæ θηρία sunt κατ' ἐξοχὴν in isto genere, unde θηριακή.

ET OBVOLUTUS EST IN PECCATIS EIUS] *Et peccatis eius commiscetur*, nempe vel approbando, vel dissimulando.

14. UNA HORA] Id est, brevi tempore.

TECUM PERMANEBIT] Additur in Græcis quibusdam: ἐν στάσει δικαίᾳ; sed non habet hoc Sixtina.

SI AUTEM DECLINAVERIS] Id est, si inclinaverint res tuæ. sic inclinata acies, domus inclinata, apud Latinos.

NON SUPPORTABIT] *Non durabit: οὐ μὴ καρτερήσῃ.*

15. IN LABIIS SUIS INDULCAT INIMICUS] Suavia loquitur.

16. IN OCULIS SUIS LACHRYMATUR INIMICUS] Lachrymas non sponte cadentes, ut Lucanus loquitur: falsas lachrymulas, ait Terentius. nam quidam &

Ut flerent oculos erudiêre suos.

Proverbium est, crocodili lachrymæ.

NON SATIABITUR SANGUINE] Totum sanguinem tuum ebibet: id est, ne vitæ quidem tuæ parcet.

17. INVENIES ILLUM ILLIC PRIOREM] *Specie iuvantis*, ut sequitur.

18. IN OCULIS SUIS LACHRYMATUR INIMICUS] Non est hæc repetitio in Græco: sed quæ iam sequuntur cohærent cum iis quæ præcessêre: quod rectiùs.

ET QUASI ADIUVANS SUFFODIET PLANTAS TUAS] In Græcis libris plerisque ὑποσχάσει, id est, inhibebit. Sed aliij codices habent quomodo Latinus interpres legit, ὑποσκάψει. Id translatione elegante positum pro eo quod Græci dicerent ὑποσκελίσει, supplantabit, pede supposito sic te evertet, sicut suffodiendo murus evertitur. Hebræi hoc vocant עקב, quod LXX vertunt πτερνίζειν. Exempla habes apud Tacitum non pauca, cuius & hoc dictum: *quibus inimicus deerat, per amicos oppressi.*

19. CAPUT SUUM MOVEBIT] Id est, everso insultabit, II. Regum XIX. 21. Psalm. XXII. 8.

ET PLAUDET MANU] In signum gaudij. Ezech. XXV. 6.

ET MULTA SUSURRANS] καὶ πολλὰ διαψιθυρίσει: multa mala de te loquetur. Id qui facit ψίθυρος dicitur suprà V. 16. infrà XXI. 31. XXVIII. 14. verbum ψιθυρίζειν in pari sensu, Psalm. XLI. 8.

COMMUTABIT VULTUM SUUM] Longè alius apparebit quàm qualem antè præ se tulerat. Sic verbum ἀλλοιοῦν sumitur infrà XIII. 19. XXV. 19. Vide & II. Sam. XXI. 13. & Psalm. XXXIV. 1.

CAPUT XIII.

1. QUI TETIGERIT PICEM INQUINABITUR AB EA, ET QUI COMMUNICAVERIT SUPERBO INDUET SUPERBIAM] ὁμοιωθήσεται αὐτῷ. Etiam hîc copula eſt pro nota comparationis: Latinè enim diceremus: ſicut à pice inquinatur qui eam tangit, ſic qui cum ſuperbo homine convivit, ſimilis ei evadit. Habent omnia vitia aliquid contagio noxium, ſuperbia maximè, ideò quòd eò valdè feratur natura humana, ſi felicitas adſit. Theognis:

——ἢν δὲ κακοῖσι
Συμμιχθῇς, ἀπολεῖς καὶ τὸν ἐόντα νόον.

2. PONDUS SUPER SE TOLLET QUI HONESTIORI COMMUNICAT: ET DITIORI TE NE SOCIUS FUERIS] Sententiam fecit ex comparatione. In Græco eſt, quamdiu vivis ne attolle onus quod te ſuperet: ſic etiam noli convivere validiori aut ditiori. Non longè abit Plautinum illud:

Venit hoc mihi in mentem, Megadore, te eſſe hominem divitem,
Factioſum: me item eſſe hominem pauperum pauperrimum.
Nunc ſi filiam locaſſem meam tibi, in mentem venit,
Te bovem eſſe & me eſſe aſellum: ubi tecum coniunctus ſiem,
Ubi onus nequeam ferre pariter, iaceam ego aſinus in luto.

3. QUID COMMUNICABIT CACABUS AD OLLAM] In Græco: *Cur ſocietatem ineat olla cum lebete?* Eſt hoc in Æſopi fabulis. Et apud Phædrum alterius apologi hæc inſcriptio: *Numquam eſt fidelis cum potente ſocietas.*

QUANDO ENIM SE COLLISERINT CONFRINGETUR] *Hic impinget, ille frangetur.*

4. DIVES INIUSTE EGIT, ET FREMET: PAUPER AUTEM LÆSUS TACEBIT] Elegantior ſenſus in Græcis quibuſdam: πλούσιος ἠδίκησε καὶ αὐτὸς προσενεβριμήσατο· πτωχὸς ἠδικήθη (ita legendum, non ἠδίκησε) καὶ προσεπαπειληθήσεται. *Dives ſi cui iniuriam fecerit, ultrò precibus adibitur: pauper iniuriam paſſus eſt, & adhuc minis impetitur.* Iuvenalis:

——libertas pauperis hæc eſt:
Pulſatus rogat, & pugnis conciſus adorat,
Ut liceat paucis dentibus inde reverti.

Pugnum tibi ducam (dicebat dives quidam pauperi) & dicam ſcribam; quòd caput durum habeas.

5. SI LARGITUS FUERIS ASSUMET TE] In Græco: *Si utilis ipſi fueris, opera tua utetur.*

ET SI NON HABUERIS, DERELINQUET TE] καταλείψει σε. Ita enim eſt in Sixtina, non καταθλίψει. Si in egeſtatem incidas, non magis te curabit, quàm ſi nunquam ei notus fuiſſes.

6 ET EVACUABIT TE] Per munera quæ ei dare debebis.

ET IPSE NON DOLEBIT SUPER TE] Non curabit quòd tanti tibi conſtet ipſius amicitia.

7. SI NECESSARIUS ILLI FUERIS, SUPPLANTABIT TE] In Græcis: *Opus te habuit, & (tamen) decipiet te.* Vicem non reddet ubi tu viciſſim ipſo opus habueris.

ET SUBRIDENS] Arridens blando vultu.

NARRANS TIBI BONA] *Loquens tibi bona.* Verbis te paſcet.

8. ET CONFUNDET TE IN CIBIS SUIS] Quod ſequitur *bis aut ter* cum his verbis connectendum eſt. Opiparè te excipiet aliquoties, ut tu præ pudore cogaris idem facere, & ſic te pauperatum ridebit.

ET CAPUT SUUM MOVEBIT AD TE] *Ob te.* Vide ſuprà XII. 19.

9. HUMILIARE DEO] Deeſt in Græco, & videtur alienum ab ea quæ hîc tractatur materia.

10. ATTENDE NE SEDUCTUS IN STULTITIAM HUMILIERIS] Legit ἐν ἀφροσύνῃ. Nos autem habemus in Sixtina: πρόσεχε μὴ ἀποπλανηθῇς καὶ μὴ ταπεινωθῇς ἐν εὐφροσύνῃ σου. *Vide ne decipiaris* (talibus conviviis) *& per gaudia tua deprimaris*: ad inopiam ſcilicet. Alij libri poſt ἀποπλανηθῇς habent τῇ διανοίᾳ, & pro ἐν εὐφροσύνῃ σου, habent ἐν εὐφροσύνῃ καρδίας σου. משתה, quod eſt convivium, vertitur εὐφροσύνη, Eſther. IX 19. quo ſenſu & θαλίας dicunt Græci Poëtæ.

11. NOLI ESSE HUMILIS IN SAPIENTIA TUA] Abeſt hoc comma in Græco.

12. ADVOCATUS A POTENTIORE] A dynaſta, id eſt, magno aliquo præfecto.

DISCEDE] ἀποχωρῶν ϑύου. Citò domum redi, ne ſatietas tædium adferat.

EX HOC ENIM MAGIS TE ADVOCABIT] πλεονάζων, *ſæpiùs*.

13. NE IMPROBUS SIS, NE IMPINGARIS] Improbum hîc accepit pro imprudente. In Græco: *Noli ſine iudicio te ingerere, ne repellaris.* Nam ἀκρίτως illud, quanquam loco ſeiunctum, conſtrui debet cum μὴ ἔμπιπτε. De aula dynaſtarum hîc agitur, ut docent præcedentia.

ET NE LONGE SIS AB EO, NE EAT IN OBLIVIONEM] Hoc eſt quod & vulgò dicitur ad aulam, pariter ut ad ignem, neque accedendum nimis, neque nimis inde abſcedendum, ſi quis nec uri velit, nec frigere.

14. NE RETINEAS EX ÆQUO LOQUI CUM ILLO] Legit ἰσηγορεῖσθαι, ut habent libri nonnulli, non ἐξισηγορεῖσθαι. μὴ ἔπεχε, quod hîc vertit *ne retineas*, ſignificat ne id age. nam ἐπέχειν pro προσέχειν ſumi notavit Euſtathius in ſeptimum Odyſſeæ. Exempla habes etiam in noſtris libris, ut Luc. XIV. 17. I. Tim. IV. 16. Senſus eſt, noli id curare, ut familiariter cum præfecto loquaris. ἰσηγορία eſt etiam apud Herodotum.

EX MULTA ENIM LOQUELA TENTABIT TE, ET SUBRIDENS INTERROGABIT TE DE ABSCONDITIS TUIS] *Inquiret abſcondita tua*: nempe latenter. Horatius:

Reges dicuntur multis urgere culullis,
Et torquere mero quem perſpexiſſe laborent,
An ſit amicitia dignus.

15. IMMITIS ANIMUS ILLIUS CONSERVABIT VERBA TUA] Legit: ἀνελεήμων ὁ νοῦς συντηρῶν λόγους, supple erit. Sixtina minùs rectè ἀνελεήμων ὁ μὴ συντηρῶν λόγους. Alij libri: ἀνελεημόνως δὲ συντηρήσει λόγους σου. Sic Tiberius, narrante Tacito: *Verba, vultus, in crimen detorquens recondebat.* Alibi de eodem: *Dissimulatá offensione abdebat.* Item: *Animo revolvente iras, etiamsi impetus offensionis languerat, memoria valebat.* Et Seianus eodem teste odia in longum iaciebat, quæ reconderet, auctáque promeret.

ET NON PARCET DE MALITIA ET DE VINCULIS] οὐ μὴ φείσηται περὶ κακώσεώς σου καὶ δεσμῶν: *non parcet te malè tractare, & in vinculis habere:* ut Alexander Callisthenem.

16. CAVE TIBI] Loquendo.

ET ATTENDE DILIGENTER AUDITUI TUO] Satis tibi sit audire quæ dicuntur.

QUONIAM CUM SUBVERSIONE TUA AMBULAS] In ruinæ periculo versaris. Aulæ lubricum culmen, dixit in Thyeste Seneca.

17. AUDIENS VERÒ ILLA QUASI IN SOMNIS VIDE, ET VIGILABIS] In Græco: *hæc audiens*, id est, intelligens; etiam *in somno tuo vigila:* dictum παραβολικῶς, ut moneantur qui aulas adeunt, nunquam non sibi cavere.

18. ET INVOCA ILLUM IN SALUTE TUA] *Ad salutem tuam:* εἰς σωτηρίαν σου.

20. OMNIS CARO AD SIMILEM SIBI CONIUNGETUR] *Omne animal*, in Græco.

ET OMNIS HOMO SIMILI SUI SOCIABITUR] Aristoteles, aut quisquis est scriptor Problematum, sectione X. χαίρει τὰ συνήθη τοῖς συνήθεσι καὶ ὁμοίοις. Et veteres multi φιλίαν esse dicunt ὁμοιότητά τινα. Nicomach. VIII. 10.

21. SI COMMUNICABIT LUPUS AGNO] *In quo communicet lupus agno?* Talis locutio: τίς κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος; II. Cor. VI. 14. Summa discordia exprimi solet lupi & agni similitudine:

Ὡς τε λύκοι τε καὶ ἄρνες ὁμόφρονα θυμὸν ἔχουσι.

Horatius:

Lupis & agnis quanta sortito obtigit
Tecum mihi discordia est.

SIC PECCATOR IUSTO] Neque vos meos mores ferre potestis, neque ego vestros, dicebat Romanus quidam populo Romano.

22. QUÆ COMMUNICATIO SANCTO HOMINI AD CANEM?] Est error exscriptoris: nam interpres haud dubiè scripsit, *hyænæ ad canem*, quomodo est in Græco: sed imperitus *hyænæ* mutavit in *homini:* ac demum ad implendum sensum addidit *sancto*. Tanta est naturæ pugna inter hyænam & canem, ut conspectâ hyænæ umbrâ, canes obmutescant, Plinius VIII. 30.

AUT QUÆ PARS DIVITI AD PAUPEREM] Et hîc error est exscriptoris: nam interpres *pax* scripsit: εἰρήνη.

23. PASCUA DIVITUM SUNT PAUPERES] Iac. II. 6. Esa. V. 8.

24. ET SICUT ABOMINATIO EST SUPERBO HUMILITAS, SIC ET EXSECRATIO DIVITIS PAUPER] In Græco βδέλυγμα loco utroque, pro quo Latinus dixit abominationem priùs, deinde exsecrationem. Mores discrepant diviti & pauperi. ideò alter alteri displicet.

25. DIVES COMMOTUS] σαλευόμενος, id est, labefactatus.

CONFIRMATUR AB AMICIS SUIS] Sustentatur ne ruat: στηρίζεται.

HUMILIS AUTEM] In Græco: *pauper.*

CÙM CECIDERIT, EXPELLETUR ET A NOTIS] *Ab amicis,* qui tales dicti fuerant. Vide suprà XI. 9.

26. DIVITI DECEPTO MULTI RECUPERATORES] Legit σφαλέντος. Recuperatores Romæ dicebantur, iudices per quos provinciales spoliati res suas recuperabant. Sed oppositum membrum vult hîc legi σφήλαντος, ut sensus sit: *Dives, si quem fefellerit, multos habet adiutores:* qui scilicet ipsum purgent, aut excusent. tanta est vis pecuniæ. Verres sibi, advocatis, & iudicibus quod satis esset, ceperat.

LOCUTUS EST SUPERBA, ET IUSTIFICAVERUNT ILLUM] *Si arcana* (nempe reipublicæ) *enuntiaverit, tamen invenit qui ipsum defendant.*

27. HUMILIS DECEPTUS EST] Rectè hîc interpres legit ἐσφάλη, non ἔσφαλε. Si vir aliquis humilis fortunæ deceptus ab alio fuerit.

INSUPER ET ARGUITUR] Ultrò obiurgatur. προσεπιτίμησαν αὐτῷ, nempe quasi criminis reus esset.

LOCUTUS EST SENSATE, ET NON EST DATUS EI LOCUS] Quòd si etiam prudentissima dicturus veniat, nullo in loco habetur. Hunc sensum exigunt sequentia. Locutionem similem vide infrà XVI. 15. & XXXVIII. 11.

28. DIVES LOCUTUS EST, ET OMNES TACUERUNT]

Conticuêre omnes, intentique ora tenebant.

Iob. XXIX. 9.

ET VERBUM ILLIUS USQUE AD NUBES PERDUCENT] *Attollunt,* ἀνύψωσαν, in cœlum ferunt laudibus. Tale illud:

Sublimi feriam sidera vertice.

29. PAUPER LOCUTUS EST, ET DICUNT, QUIS EST HIC?] Exemplum vide Matth. XIII. 55. & Menander:

Πένης λέγων τἀληθὲς οὐ πιστεύεται.

Philemon verò:

Πρόσεστιν ἄρα καὶ τῷ πένητ' ἀπιστία.
Κἂν σοφὸς ὑπάρχῃ, κἂν λέγῃ τὸ συμφέρον,
Δοκεῖ τι φράζειν τοῖς ἀκούουσιν κακῶς.

ET SI OFFENDERIT] ἐὰν προσκόψῃ. Si quid dixerit minus gratum auribus.

SUBVERTENT ILLUM] προσανατρέψουσιν αὐτόν, *etiam evertent eum.* Quod Phocioni evenit Athenis.

30. BONA EST SUBSTANTIA] *Opulentia.* ὁ πλοῦτος. Hoc ideò re-

ctè additur, ne omnes divites mali, aut omnes pauperes boni credantur.

CUI NON EST PECCATUM IN CONSCIENTIA] In Græco est: *ᾧ μὴ πρόσεστιν ἁμαρτία, cui non adhæret peccatum*: id est, honestè quæsita.

ET NEQUISSIMA PAUPERTAS IN ORE IMPII] Quia impij infelices solent Deum accusare.

Quem non incusavi amens hominúmque, deûmque?

31. COR HOMINIS IMMUTAT FACIEM ILLIUS SIVE IN BONA, SIVE IN MALA] Tibullus:

Heu quàm difficile est imitari gaudia falsa;
Difficile est tristi fingere mente iocum!

Oculi, fenestræ animi.

32. VESTIGIUM CORDIS BONI ET FACIEM BONAM DIFFICILE INVENIET, ET CUM LABORE] Aliter in Græco: ἴχνος καρδίας ἐν ἀγαθοῖς πρόσωπον ἱλαρόν, (in aliis libris, ἀγαθῆς πρόσωπον ἐν τερπνῇ καρδία θάλλουσα, sensu eodem) καὶ εὕρεσις παραβολῶν διαλογισμὸς μετὰ κόπου. *Vultus hilaris indicium est animi in rebus lætis versantis: at inventio sententiarum, laboriosa est cogitatio.* Id est, feriæ meditationis index, vultus severior, frons caperata, adducta supercilia, oculi quieti, genæ stantes, os tacitum.

CAPUT XIV.

1. BEATUS VIR QUI NON EST LAPSUS VERBO EX ORE SUO] Cùm & quæ præcesserunt & quæ sequentur ad titulum de divitiis & paupertate pertineant, omninò censeam hanc sententiam pertinere ad eos qui gravi paupertate pressi nullum verbum ex impatientia eiaculantur adversus Deum eiúsque providentiam.

ET NON EST STIMULATUS IN TRISTITIA DELICTI] In Græco: *Nec cruciatus est ex mœrore criminoso*: nam ἐν λύπῃ ἁμαρτίας habent quidam codices, & sic legit hic interpres, non ἐν πλήθει. Mœrorem criminosum vocat eum qui erumpit in verba Dei honorem lædentia.

2. FELIX QUI NON HABUIT ANIMI SUI TRISTITIAM] In Græco: μακάριος οὗ οὐ κατέγνω ἡ ψυχὴ αὐτοῦ. sed legendum, οὐκ ἀπέγνω, qui non despondit animum in malis. Ostendit id sequens explicatio: *Et non deiectus est de spe sua in Deum*: nam τῆς ἐπὶ κύριον additur in Græco.

3. VIRO RAPIDO ET TENACI] Duabus vocibus expressit unam Græcam μικρολόγῳ. In Glossis, μικρολόγος, *sordidus*. Theophrasto, μικρολογία ἐστὶ φειδωλία τοῦ διαφόρου ὑπὲρ τὸν καιρόν.

SINE RATIONE EST SUBSTANTIA] *Non pulchræ divitiæ.* Id est, eum non decent.

ET HOMINI LIVIDO AD QUID AURUM?]

Quo mihi divitiæ si non conceditur uti?

βάσκανος sæpe quidem invidum significat, sed ab Hellenistis etiam avarus eo vocabulo appellatur. Vide infrà 6. 8. & XVIII. 18. XXXVII. 12.

4.

4. QUI ACERVAT EX ANIMO SUO INIUSTE, ALIIS CONGREGAT] Non est *iniustè* in Græco, nec de iniustitia hîc, sed de tenacitate agitur. *Qui acervat ab animo suo*: id est, qui extra usum suum res asservat, qui genium suum defraudans comparcit, ut loquitur Terentius.

ALIIS CONGREGAT] Heredibus. Vide suprà XI. 20.

ET IN BONIS ILLIUS ALIUS LUXURIABITUR] Alij luxuriabuntur. Horatius:

Assumet heres Cæcuba dignior
Servata centum clavibus, & mero
Tinget pavimentum superbo
Pontificum potiore cœnis.

Martialis:

Superba densis arca palleat nummis,
Centum explicentur paginæ calendarum;
Iurabit heres te nihil reliquisse:
Supráque pluteum te iacente, vel saxum,
Fartus papyro dum tibi torus crescit,
Flentes superbus basiabit eunuchos.

5. QUI SIBI NEQUAM EST, CUI ALII BONUS ERIT, ET NON IUCUNDABITUR IN BONIS SUIS] Illud & hîc more Hebræo est pro relativo *qui*.

6. ET HÆC REDDITIO EST MALITIÆ ILLIUS] Hæc merces vitij, non habere quæ habeat.

7. ET SI BENE FECERIT] Alicui scilicet.

IGNORANTER ET NON VOLENS FECIT] In Græco tantùm est, οὐχ ἑκὼν ποιεῖ. Pro certo habe, inquit, eum non volente animo id fecisse, sed coactum, damni alicuius vitandi causa.

ET IN NOVISSIMO MANIFESTAT MALITIAM SUAM] *Etiam in fine vitæ vitium suum ostendit.* Phædrus:

Tibi dico, avare, gaudium heredis tui.

Et post aliquos versus:

Qui circumcidis omnem impensam funeris,
Libitina ne quid de tuo faciat lucri.

8. NEQUAM EST OCULUS LIVIDI] In Græco: *Homo invidus malus est, ita ut oculis videas*: id est, ipso aspectu vitium eius deprehendas: quod explicant sequentia.

ET AVERTENS FACIEM SUAM] *Eo quòd avertit faciem suam* à pauperibus.

ET DESPICIENS ANIMAM SUAM] In Græco est: *& despiciens animus*, id est, hominum aliorum miseriam.

9. INSATIABILIS OCULUS CUPIDI IN PARTE INIQUITATIS: NON SATIABITUR DONEC CONSUMAT AREFACIENS ANIMAM SUAM] In Græco aliter ac meliùs: *Cupidi oculus non expletur parte*: (quia scilicet totum cupit quod videt) *& mali hominis iniustitia tabe consumit animam ipsius.* Id est, ipsum. ξηραίνειν est tabe consumere. Vide

Psalm. XXII. 16. CII. 5. 12. Prov. XVII. 22. Zach. XI. 17. Tabescit cruciatibus animi sibi malè conscij. Apud Euripidem quærente Menelao:

Ὀρέστα τλῆμον, τίς σ' ἀπόλλυσιν νόσος;

Respondet Orestes:

Ἡ σύνεσις, ὅτι σύνοιδα δείν' εἰργασμένος.

10. OCULUS MALUS AD MALA, ET NON SATIABITUR PANE INDIGENS, ET IN TRISTITIA ERIT SUPER MENSAM SUAM] Coniunxit duas lectiones: nam ubi alij libri habent ἐκλείπων, ibi alij ἐν λύπῃ. Sensus est: *Homo avarus* (is dicitur oculus malus Hebræis) *aliis invidet, etiam de pane, & in sua ipsius mensa, egenus est.* Iuvenalis.

——nonne est manifesta phrenesis
Ut locuples moriaris egentis vivere fato?

11. FILI, SI HABES, BENE FAC TECUM] In Græco: *Fili pro modo rerum quas habes, tibimet ipsi benefac.* Partis utere.

ET DEO DIGNAS OBLATIONES OFFER] In Græco: ἀξίως, dignè, id est, pro ratione facultatum. Sic ἀξίως ἀδικίας dicunt Græci, pro modo iniuriæ.

12. ET TESTAMENTUM INFERORUM, QUIA DEMONSTRATUM EST TIBI] In Græco: *non demonstratum est tibi.* Id est, diem sepulturæ tuæ non nosti. Diem autem vocat διαθήκην, id est, pactum, quia pacta solent ad certam diem fieri, ut in locationibus.

13. ET SECUNDUM VIRES TUAS EXPORRIGENS DA PAUPERI] In Græco: *da ipsi:* id est, amico. sed interpres sensum fecit magis Christianum.

14. NON DEFRAUDERIS A DIE BONO] Dies festos lætus celebra, ut mos erat Iudæis.

ET PARTICULA BONI DONI NON TE PRÆTEREAT] *Particula bene desiderata ne à te abeat.* μερίδα particulam vocat id quod edule est, Ester. IX. 22. ubi ciborum partes dixit Hieronymus. Sic & Plutarchus Agesilao: διέπεμψε μερίδας τοῖς φίλοις. Usurpat sic & Athenæus, & alij.

15. NONNE ALIIS RELINQUES DOLORES ET LABORES TUOS IN DIVISIONE SORTIS] In Græco: *Nonne aliis relinques labores tuos, & fatigationes dividendas sorte,* ut inter hæredes fieri solet, qui propterea consortes dicuntur. Labores & fatigationes, id est, parta labore ad lassitudinem tolerato.

16. DA, ET ACCIPE, ET IUSTIFICA ANIMAM TUAM] Legit ἁγίασον τὴν ψυχήν σου: sed in aliis libris est ἀπάτησον. Veram lectionem puto, ἀγάπησον, *bene temet tracta.* Ita rectè cohærebit quod in Græco sequitur.

17. ANTE OBITUM TUUM OPERARE IUSTITIAM] Et hoc adiecit interpres.

QUONIAM NON EST APUD INFEROS INVENIRE CIBUM] Quem aut des, aut accipias. In Græco est: *quærere cibum*, id est, comparare.

18. OMNIS CARO SICUT FOENUM VETERASCIT] In Græco: *ſicut veſtimentum*. Bene ex Pſalm. CII. 27. quò reſpicit & ſcriptor ad Hebræos I. 11.

ET SICUT FOLIUM FRUCTIFICANS IN ARBORE VIRIDI] Hic præcedit in Græco: ἡ γὰρ διαθήκη ἡ ἀπ' αἰῶνος· θανάτῳ ἀποθανῇ: *hæc enim lex ab omni ævo ſcripta eſt: omninò morieris*. Voce διαθήκης non pacta tantùm, ſed & leges comprehendi diximus initio Annotatorum ad Evangelia. Sic ſcriptor Oetæi legem vocat, *quod natum eſt poterit mori*. Euripides:

Πᾶσιν γὰρ ἀνθρώποισιν ἥδε πρὸς θεῶν
Ψῆφος κέκρανται, κατθανεῖν τ' ὀφείλεται.

ET SICUT FOLIUM FRUCTIFICANS IN ARBORE VIRIDI] *Naſcens*, θάλλον.

Οἵη περ φύλλων γενεὴ, τοιήδε καὶ ἀνδρῶν.

Ait Homerus, & ex Hometo Simonides. Mimnermus:

Ἡμεῖς δ' οἷά τε φύλλα φέρει πολυάνθεμος ὥρη
Ἦρος.

19. ALIA GENERANTUR, ET ALIA DEIICIUNTUR: SIC GENERATIO CARNIS ET SANGUINIS, ALIA FINITUR, ET ALIA NASCITUR] Mos eſt Hebræis, quoties humanam infirmitatem ſignificare volunt, dicere בשר ודם, caro & ſanguis. Senſus par in iſtis Euripidis:

——ἀναγκαίως δ' ἔχει
Βίον θερίζειν, ὥστε κάρπιμον στάχυν.

20. OMNE OPUS CORRUPTIBILE IN FINE DEFICIET] In Græco: *Omne opus putreſcendo deficit*: id eſt, paulatim, ut ea quæ putreſcunt.

ET QUI ILLUD OPERATUR IBI CUM ILLO] *Abibit*. Sic Phædrus:

Abiturus illuc quò priores abierunt.

21. ET OMNE OPUS ELECTUM IUSTIFICABITUR] Hoc quoque comma interpres Latinus addidit.

22. BEATUS VIR QUI IN SAPIENTIA MORABITUR, ET QUI IN IUSTITIA SUA MEDITABITUR, ET IN SENSU COGITABIT CIRCUMSPECTIONEM DEI] Variant hîc mitè Græca. Vera lectio videtur iſta: μακάριος ἀνὴρ ὃς ἐν σοφίᾳ μελετήσει, καὶ ὃς ἐν συνέσει αὐτοῦ διαλεχθήσεται. *Beatus vir qui ſapienter meditabitur, & in mente ſua diſſeret*. Voces καλὰ καὶ ἅγια additæ ſunt, ut intelligereretur quæ ſit vera ſapientia.

23. QUI EXCOGITAT VIAS ILLIUS IN CORDE SUO] Vias ſuas: nam αὑτοῦ hîc eſt pro reciproco: id eſt, qui actionibus ſuis attendit.

ET IN ABSCONDITIS SUIS INTELLIGENS] *Et arcana eius* (αὐτῆς, nempe ſapientiæ) *cognoſcit*.

ET IN SENSU COGITABIT CIRCUMSPECTIONEM DEI] Abeſt in Græco.

VADENS POST ILLAM QUASI INVESTIGATOR] In Græco:

Vade. Investigatorem dicit interpres, venatorem: nam & investigare verbum est tractum à venatoribus, qui ferarum vestigia quærunt.

ET IN VIIS ILLIUS CONSISTENS] In Græco: *Viis eius insidias pone.* Id est, fac omni modo eam deprehendas: eâ utere diligentiâ, quâ exploratores solent.

24. QUI RESPICIT PER FENESTRAS ILLIUS, ET IN IANUIS ILLIUS AUDIENS] *Et ad ianuas illius auscultat.* Construuntur pariter participium ὁ παρακύπτων, & futurum ἀκροάσεται, quia in secundo membro subintelligitur pronomen *qui*, more Hebræo. παρακύπτειν dicitur qui per ianuam vel fenestram prospectat ex domo, vel in domum. Hîc in domum intellige, nempe ut omnia scrutetur. Confer quæ infrà XXI. 26.

25. QUI REQUIESCIT IUXTA DOMUM ILLIUS] *Qui diversatur iuxta domum illius:* id est, facit ut ei semper sit vicinus.

ET IN PARIETIBUS ILLIUS FIGENS PALUM, STATUET CASULAM SUAM AD MANUS ILLIUS] Idem sensus qui in præcedenti. *ad manus illius*, ביד, id est, proximè. Pro *casulam*, in Græco est σκηνὴν, tentorium. Solebant tentoriorum funes ad paxillos alligari. Exodi XXXV. 17. Iudic. IV. 21. Esa. XXXIII. 20. LIV. 2.

ET REQUIESCENS IN CASULA ILLIUS BONA PER ÆVUM] In Græco: *Is divertet in diversorio bonorum pleno.* Nam καὶ hîc more Hebraïco est vice pronominis respondentis relativo *qui*.

26. STATUET FILIOS SUOS SUB TEGMINE ILLIUS] Id est, eius tutelæ liberos etiam suos commendabit.

ET SUB RAMIS EIUS MORABITUR] Quasi *patulæ recubans sub tegmine fagi.*

27. PROTEGETUR SUB TEGMINE ILLIUS A FERVORE] Similitudo sumta à nube illa quæ Israëlitas deducebat per solitudinem. Vide Sap. X. 17. ubi eadem vox σκέπης.

ET IN GLORIA EIUS REQUIESCET] *In gloria ipsius diversabitur:* id est, videbit eius maiestatem. Hîc alluditur ad ignem illum, qui de nocte prælucebat Israëlitis: neque enim rarum ut ignis cœlestis dicatur כבוד, id est, δόξα. Exod. XXIV. 17. Levit. IX. 6. & 23.

CAPUT XV.

1. QUI TIMET DEUM FACIET BONA] In Græco: *Faciet ista*, nempe de quibus iam cœpit fieri sermo; nam malè hæc avulsa sunt a præcedente capite.

ET QUI CONTINENS EST IUSTITIÆ, APPREHENDET ILLAM] καὶ ὁ ἐγκρατὴς γνώσεως νόμου, εὑρήσει αὐτήν. *Qui compos est scientiæ legis, is eam* (sapientiam de qua actum modò) *inveniet.* De significatione vocis ἐγκρατὴς vide dicta suprà VIII. 21.

2. QUASI MATER HONORIFICATA] ἐπίθετον hoc in Græco abest.

ET QUASI MULIER A VIRGINITATE SUSCIPIET ILLUM] ὡς γυνὴ παρθενίας, ut uxor ducta virgo, κουριδία ἄλοχος, Homero. Solent

enim ardentiùs diligere virum feminæ, nullum alium expertæ.

3. Cibabit illum pane vitæ et intellectus] In Græco tantùm est, *pane intelligentiæ*: sed illud *vitæ* ex Evangelio additum.

Et aqua sapientiæ salutaris potabit illum] *Aquam ſapientiæ dabit illi potandam*: nam & hîc *ſalutaris* additum ab interprete.

4. Et firmabitur in illo, et non flectetur: et continebit illum, et non confundetur] Fortè ſcripſerat interpres *illa* & *illam*, quomodo eſt in Græco, unde rectè vertas copulativâ coniunctione redditâ ſecundum ſenſum quem ſæpe apud Hebræos habet: *innixus illi non movebitur de ſtatu: illi ſe tenens, non pudeſiet.*

5. Et exaltabit illum apud proximos suos] *Efferet eum* (ſapientia) *ſupra æquales ſuos.* nam eſt hîc, παρὰ τοὺς πλησίον.

Et in medio ecclesiæ aperiet os eius] Id eſt, faciet ut loqui poſſit coram populo, aut ſenatu. Utrumque enim ſignificari ſolet voce קהל, quæ modò *συναγωγὴ*, modò *ἐκκλησία* redditur.

Et adimplebit illum spiritu sapientiæ et intellectus, et stola gloriæ vestiet illum] Deſunt hæc in Græco: ſumtum ex loco qui ſuprà VI. 31.

6. Iucunditatem et exsultationem thesaurizabit super illum, et nomine æterno hereditabit illum] *Lætitiam & gaudij coronam indipiſcetur, & nomen perpetuum ei iure hereditario dabit.* Gaudij corona eſt illa, quæ ſumitur diebus nuptiarum, aut ſolemnibus, ut dictum ſuprà VI. 31. Hæreditabit, κατακληρονομήσει, hîc ſignificat, *hæreditario iure dabit illi*, nempe ſapientia, quo ſenſu ſæpe ſumitur נחל, & verba ſimilia. Vide Deut. III. 28.

7. Et homines sensati obviabunt illi] *Et* hîc poſitum pro *ſed.*

A superbia et dolo] *Et dolo* abeſt in Græco. Senſus autem idem in ſequentibus.

8. Viri mendaces non erunt illius memores] Non ſentient eam. Eſt *μετωνυμία.* Cætera quæ Latinus codex habet in hoc commate abſunt à Græco.

9. Non est speciosa laus in ore peccatoris] οὐχ ὡραῖος αἶνος ἐν στόματι ἁμαρτωλοῦ. Eſt deſumtum hoc ex Prov. XXVI. 7. ubi παραβολὴ, quod hîc αἶνος. In Terentio eſt: *Etiam ſententias loquitur carnifex.*

10. Quoniam a Deo profecta est sapientia] *Quoniam non à Deo venit*: nempe ſententia quam homo flagitioſus eloquitur. Natat in labris, non eſt in corde.

Sapientiæ enim Dei adstabit laus, et in ore fideli abundabit, et dominator dabit eam illi] Ex Græco, mutatâ in perſpicuum locutione Hebraïcâ, ſic reddas: *Si ſapienter* (ex pio animo) *enuntiatur ſententia, Deus eam proſperabit.* Efficiet ut non ſit inutilis prolata à digno auctore.

11. Non dixeris, per Deum abest, quæ enim odit

NE FECERIS] Legit ἄπεστιν, & rectè, ni fallor. continuatur enim sermo huncin modum: ne dixeris per Deum fieri quod abest à te (sapientia:) *tu enim non faceres*, (id est, non debebas facere: ut, At tu dictis Albane maneres) *quod ipse odit*. Non Deus suâ sponte, sed tu per vitam flagitiosam sapientiæ ad te præcludis aditum. Vide 7. & 8.

12. NON DICAS: ILLE ME IMPLANAVIT, NON ENIM NECESSARII SUNT EI HOMINES IMPII] Legit ἐπλάνησε, ut quidam habent libri. At alij ἔπλασε, sensu valde conveniente huic loco. *Neque dixeris, ille me finxit:* ineptum nempe ad vitam probam: nam Deus non opus habet hominibus flagitiosis, ut ob id cogatur eos formare ad virtutem inhabiles. Sic respondet illis qui putant vitia necessariò & insanabiliter sequi ex temperamento corporis.

13. OMNE EXSECRAMENTUM ERRORIS ODIT DOMINUS] πᾶν βδέλυγμα ἐμίσησεν ὁ κύριος: *Omnem rem per se fœdam odit Deus.* quales sunt idololatria, periurium, adulterium, stuprum, cædès, furta, calumniæ, fraudes.

ET NON ERIT AMABILE TIMENTIBUS EUM] Sunt enim ex Deo geniti: id est, indolem habent factam ad divinæ bonitatis exemplar.

14. DEUS AB INITIO CONSTITUIT HOMINEM] Id est, ab initio nasci facit homines boni malíque ignaros.

ET RELIQUIT ILLUM IN MANU CONSILII SUI] Dimittit illum ut potestatem habeat consilium capiendi, quod sibi sit utile, vel inutile. Manus Hebræis potestatem sæpe significat. Est hic aoristus pro quovis tempore. Agitur enim de formatione hominis cuiusque, & de iis quæ posteà adolescente ætate consequuntur, quod & sequentia ostendunt.

15. ADIECIT MANDATA ET PRÆCEPTA SUA] Non est hoc in Græco, sed additum est meliùs connectendo sensui.

16. SI VOLUERIS MANDATA SERVARE, CONSERVABUNT TE, ET IN PERPETUUM FIDEM PLACITAM FACERE] Etiam hîc aliqua addita sunt. In Græcis legitur: ἐὰν θέλῃς συντηρῆσαι ἐντολὰς καὶ πίστιν ποιῆσαι εὐδοκίας. Malè in quibusdam codicibus, συντηρήσεις, quod ostendit sequens verbum ποιῆσαι. Utrumque pendet à præcedente, ἀφῆκεν αὐτόν: dedit illi potestatem, si velit, faciendi mandata, & fidem implendi, quæ Deo placent. Confer quod suprà est 1. 24. πίστις εὐδοκίας, Hebraïcâ locutione, id est, εὐδοκητός.

17. APPOSUIT TIBI IGNEM ET AQUAM] Ostendit esse aliquam in προαιρέσει libertatem, suppositis primùm auxiliis necessariis. Deuteron. XXX. 19. Ios. XXIV. 15. Ignis & aqua plurimùm inter se distant: sic & vita secundum cupidines, quæ per ignem significantur, & secundum innocentiam, quæ per aquam.

AD QUOD VOLUERIS PORRIGE MANUM TUAM] Sume utrumvis, sed tuo bono aut malo, ut sequetur.

18. ANTE HOMINEM] Id est, exposita sunt homini. Id enim sæpe significatur per ἔναντι.

VITA] Felix secundum promissa legis.

ET MORS] Violenta, aut immatura, aut etiam vita misera, quæ non rarò mortis nomine appellatur.

QUOD PLACUERIT EI DABITUR ILLI] αἰτία ἑλομένου θεὸς δὲ ἀναίτιος, ait Plato.

19. QUONIAM MULTA SAPIENTIA DEI, ET FORTIS IN POTENTIA, VIDENS OMNES SINE INTERMISSIONE] In Græco: *Quia multa Dei sapientia, ipse verò validus potentia, & cuncta aspiciens.* Sapienter eam homini dedit libertatem, quæ præmio aut pœnæ locum faceret. Potens est ad reddenda præmia & pœnas, quanta vult, nemine prohibente. Videt non actiones tantùm, sed & cogitata, unde præmia illa & pœnas iustissimè dispensat.

20. OCULI DOMINI AD TIMENTES EUM] Deus sui reverentes respicit, id est, peculiariter curat. Desumtum ex Psal. XXXIII. 18.

ET IPSE AGNOSCIT OMNEM OPERAM HOMINIS] *Cognoscit de omnibus hominum factis.* Hoc est quod dicit Sallustius, omnium mortalium vitam divino numine invisi, neque bonum neque malum facinus cuiusquam pro nihilo haberi.

21. NEMINI MANDAVIT IMPIE AGERE] Id est, nemini necessitatem imposuit vivendi impiè. Cohæret enim hoc cum cœptis dici suprà 12.

ET NEMINI DEDIT SPATIUM PECCANDI] In Græco est: *Nemini dat peccandi licentiam*, sive, ut Tertullianus loquitur, commeatum delinquendi. Nemini impunitatem promisit peccare pergenti. Prohibet peccare quantum prohiberi id potest, relictâ homini libertate.

22. NON ENIM CONCUPISCIT] Hoc non est in Græco, & videtur repetitum ex eo quod sequitur.

CAPUT XVI.

1. NE IUCUNDERIS IN FILIIS IMPIIS SI MULTIPLICENTUR] *Ne desidera multitudinem liberorum inutilem*, nulli bono. Euripides de liberis:

> Καὶ γὰρ κακοὶ γεγῶτες, ἐξ ἴσης νόσος.

2. NON CREDAS VITÆ ILLORUM] *Fragili ne crede iuventæ.* Multi ante diem cadunt.

ET NE RESPEXERIS AD LABORES EORUM] *Neque eorum turbæ innitere:* id est, eo validum te puta. Vide Psalm. CXXVII. 4. 5. Niobe apud Ovidium prolem suam iactans:

> ——*tutam me copia fecit:*
> *Maior sum quàm cui possit fortuna nocere.*

5. AB UNO SENSATO INHABITABITUR PATRIA] *Per unum cordatum frequens habitabitur urbs.* Ut per Thesea Athenæ, per Romulum Roma.

TRIBUS IMPIORUM DESERETUR] *Familia impiorum exstirpabitur.* ἐρημωθῆναι propriè terris competit: familiæ per figuram.

6. ET FORTIORA HORUM AUDIVIT AURIS MEA] His maiora ex historiis didici.

7. IN SYNAGOGA PECCANTIUM] Ubi populus est flagitiosus.

EXARDEBIT IGNIS] Id est, ultio divina, quæ per ignem exprimi solet, ut Psalm. x. 7. & alibi.

ET IN GENTE INCREDIBILI] ἀπειθεῖ, ubi gens est in Deum contumax.

8. NON EXORAVERUNT PRO PECCATIS SUIS ANTIQUI GIGANTES] In Græco: *Non placatus est* (id est, non condonavit Deus) *priscis gigantibus*: id est, hominibus Noæ coævis: in qua historia נפלים, sunt γίγαντες, LXX interpretibus.

QUI DESTRUCTI SUNT CONFIDENTES SUÆ VIRTUTI] χειρόδικοι, quales solent describi gigantes. Sap. XIV. 6. sed pro *destructi sunt*, in Græco est, ἀπέστησαν, id est, à Deo defecerunt.

9. ET NON PEPERCIT PEREGRINATIONI LOT] Non pepercit loco incolatus Loti. Id enim παροικία. Vide Luc. XXIV. 18.

ET EXSECRATUS EST EOS] *Eos* refertur ad id quod subintelligitur, id est, *terræ illius habitatores.*

PRÆ SUPERBIA VERBI ILLORUM] In Græco: *Ob superbiam ipsorum.* Bene nominavit superbiam, ut & Ezechiel de iisdem hominibus agens XVI. 49. quia ex superbia, id est, Dei contemtu, cætera illorum crimina ortum trahebant.

10. NON MISERTUS EST ILLIS GENTEM TOTAM PERDENS] *Non miseratus est gentem exitij*: id est, exitio devotam, quomodo Iudas υἱὸς ἀπωλείας. Ioh. XVII. 12. Vide quæ diximus ad II. Thess. II. 3.

ET EXTOLLENTEM SE IN PECCATIS SUIS] In Græco: τοὺς ἐξηρμένους ἐν ἁμαρτίαις αὐτῶν ἃς ἐποίουν: ita enim in Sixtina, non ut in aliis, ἐξερχομένους. *Elatos in peccatis quæ committebant*: id est, apertè se iactantes de sceleribus suis. Genes. XIX. 5. 9.

11. ET SICUT SEXCENTA MILLIA PEDITUM QUI CONGREGATI SUNT IN DURITIA CORDIS SUI: ET SI UNUS FUISSET CERVICATUS, MIRUM SI FUISSET IMMUNIS] Græca lectio in multis editionibus hîc additamentis quibusdam planè corrupta est. Optimè habet Sixtina editio: καὶ οὕτως ἑξακοσίας χιλιάδας πεζῶν τοὺς ἐπισυναχθέντας ἐν σκληροκαρδίᾳ αὐτῶν. κἂν ᾖ εἷς σκληροτράχηλος, θαυμαστὸν τοῦτο εἰ ἀθῳωθήσεται. *Pari modo sexcenta peditum millia, qui duro corde inter se convenerunt*: (nempe miseratus non est, ex superioribus) *quantò magis si unus aliquis sit cervicosus, mirum esset si ipsi parceretur.* Quid non metuere debent singuli contumaces, cùm de sexcentis millibus qui ex Ægypto excesserant, præter Levitas, (Num. I. 45.) nulli promissa acceperint, excepto Iosue & Calebo? Num. XXVI. 5. Peditum, id est, qui arma ferre possent: nam mulieres, & inutilis ætas erat extra illam summam, ut videre est dicto loco Num. I. 45. Hi omnes dicuntur convenisse duro corde, id est, pariter omnes fuisse inobsequentes: ita ut

In facinus iurasse putes.

Alij vitulum coluerant, alij Deo oblocuti fuerant carnium desiderio, alij

alij explotatorum relatu territi defectionem cœperant, alij cum Core sociisque eius moverant seditionem, alij sitis non tolerantes animum desponderant, alij cum Madianiticis feminis se corpore cultúque miscueranr. ἀθῳοῦν est ptoptiè facere innocentem: sed, locutione Hebræis frequenratâ, tractare quasi innocentem, id est, parcete. Vide Sap. I. 6. & suprà XI. 10. XII. 16. respondet Hebræo כפר, ut Ierem. XVIII. 23. & נקה ut I. Sam. XXVI. 9. Prov. VI. 29. XVI. 6. XVII. 5. XVIII. 20. Ierem. XLVI. 27. XLIX. 11. Ioël. III. 21. Nahum. I. Vide quæ diximus ad Iacobi II 21.

12. MISERICORDIA ENSM ET IRA EST CUM ILLO] Apud illum, id est, non tantùm parcere novit, sed & irasci, ubi opus est.

POTENS EXORATIO, ET EFFUNDENS IRAM SECUNDUM MISERICORDIAM SUAM] *Citò potens placationum*, (id est, valde placabilis) *& citò effundens iram.* Illud citò ostendit mutato homine statim mutari etiam sortem ipsius apud Deum. Vide Ierem. XVIII. 7. & sequentibus.

13. SECUNDUM MISERICORDIAM SUAM, SIC CORREPTIO ILLIUS] In Græco: *Sicut magna est eius misericordia, ita & magna eius castigatio.*

SECUNDUM OPERA EIUS IUDICAT] *Eius* hîc valet *cuiusque*. desumtum ex Psalm. LXII. 13. Opera & hîc & ibi sumuntur pro consuetudine aut proposito agendi.

14. NON EFFUGIET IN RAPINA PECCATOR] Id est, peccator rapere solitus pœnam non effugiet.

ET NON RETARDABIT SUFFERENTIA MISERICORDIAM FACIENTIS] Sufferentiam solet dicere ὑπομονήν. sed hîc est *μετωνυμία*. nam per sufferentiam intelligitut id quod exspectatut cum patientia, liberatio scilicet à malo. Εὐσεβοῦς, id est, pij, vertit interpres *misericordiam facientis*, quia vox Εὐσεβοῦς interdum sic sumitur; & ita rectè id nomen opponitur raptori.

15. OMNIS MISERICORDIA FACIET LOCUM UNICUIQUE SECUNDUM MERITUM OPERUM SUORUM] In Græco: *Omni misericordiæ da locum; quisque enim secundum facta sua reperiet:* pœnam nempe aut præmium. Dare locum huic scriptori est magni facete, ut apparet infrà XXXVIII. 14. *ποίησον* lectio hîc recta, non altera, *ποιήσει*.

ET SECUNDUM INTELLECTUM PEREGRINATIONIS IPSIUS] Deest in Græco. Contrà desunt in Latino quæ in Græcis quibusdam libris reperiuntur: *κύριος ἐσκλήρυνε Φαραὼ μὴ εἰδέναι αὐτὸν, ὅπως ἂν γνωσθῇ ἐνεργήματα αὐτοῦ ἐπ' οὐρανὸν πάσῃ τῇ κτίσει, τὸ ἔλεος αὐτοῦ φανερὸν καὶ τὸ φῶς αὐτοῦ, καὶ τὸ σκότος ἐμέρισε τῷ ἀδάμαντι.* Sed absunt hæc omnia in Sixtina, & revera huc non pertinent.

16. NON DICAS, A DEO ABSCONDAR] Latebo Deo.

ET EX SUMMO QUIS MEI MEMORABITUR?] Id est, de me cogitabit, ut suprà VII. 38.

17. IN POPULO MAGNO NON AGNOSCAR] In tanta hominum multirudine.

QUÆ EST ENIM ANIMA MEA?] Id eſt, quid ego ſum?

IN TAM IMMENSA CREATURA] Creaturam vocat omne humanum genus, ut Marci XVI. 15.

18. ECCE COELUM] Aër, & ſtellata regio.

ET COELI COELORUM] Cœlum nobis inaſpectabile.

ABYSSUS] Mare.

IN CONSPECTU ILLIUS COMMOVEBUNTUR] Vetus tragœdia:

Τρέμει δ' ὄρη καὶ γαῖα, καὶ πελώριος
Βυθὸς θαλάσσης, κορέων ὕψος μέγα,
Οταν ἐπιβλέψῃ γοργὸν ὄμμα δεσπότου.

19. MONTES SIMUL ET COLLES] In Græco *montes* nominantur, non *&* *colles*. Præterea in Græcis libris multis inter id quod præceſſit in Latino, & hæc verba, interiicitur: ἅπας δ' κόσμος γεγονὼς καὶ γλυθμένος ἐν θελήματι αὐτοῦ. Sed in Sixtina deſunt hæc, ut coniicere liceat aliunde inſerta, ut in eclogis ſæpe fit.

20. ET IN OMNIBUS HIS INSENSATUM EST COR: ET OMNE COR INTELLIGITUR AB ILLO] Longè aliter in Græco: καὶ ἀξίως οὐ διανοηθήσεται ἐπ' αὐτοῖς καρδία. *Dignè de illis* (nempe operibus Dei quæ iam enumerata ſunt) *cor* hominis *cogitare neſcit*.

21. ET VIAS ILLIUS QUIS INTELLIGIT?] Quantò minùs poſſit homo intelligere divinæ providentiæ rationes ac vias?

ET PROCELLAM QUAM NEC OCULUS VIDEBIT HOMINIS: NAM PLURIMA EIUS OPERA SUNT IN ABSCONDITIS] In Græco, ſi locutionem Hebræam populariter exponas, ſic eſt: *Procella, quam nullus videt oculus, opera pleraque ſunt in abſconditis*. Sed quæ ſequuntur negationem hîc exigunt. Procellæ cauſa & natura latet: opera apparent, arbores everſæ, deiecta ſaxa & tecta, commoti amnes & mare. Sic & Deus nobis per ſe incognitus, per opera apparet. καταιγίς (ea vox hîc eſt in Græco) Ariſtoteli definitur πνεῦμα αἴφνης τύπτον ἐξαίφνης. Vide infrà XXXIII. 2. XLIII. 20. Reſpondet Hebrææ סופה, ſed & vocibus aliis.

22. SED OPERA IUSTITIÆ EIUS QUIS ENUNTIABIT, AUT QUIS SUSTINEBIT] Pari modo effectùs iuſtitiæ divinæ tanti ſunt, ut neque omnes dignè explicari ab homine poſſint, neque tolerari ab iis in quos incident, procellæ ritu.

LONGE ENIM EST TESTAMENTUM A QUIBUSDAM] *A quibuſdam* non eſt in Græco. Διαθήκη hoc loco ſignificat ordinem iudiciarium, quo Deus utitur diu explorando homines, an ſint ſanabiles: poſtremò, ubi menſura iudicij implera fuerit, exigendo pœnam. Pari ſenſu de humanis iudiciis διαθήκη κρίματος dicitur infrà XXXVIII. 43. Longè, inquit, remotus eſt à noſtra cognitione ordo iſte quo Deus utitur.

ET INTERROGATIO OMNIUM IN CONSUMMATIONE EST] ἐξέτασις ἁπάντων ἐν τελευτῇ. *Tandem tamen omnia* (malefacta) *puniuntur*. ἐν τελευτῇ, באחרית, id eſt, tandem, ut ſuprà XI. 27. & alibi. ἐξέτασις, per μετωνυμίαν, hîc eſt ipſa pœna.

23. QUI MINORATUR CORDE COGITAT INANIA] In Græco Sixtino: ἐλαττούμενος καρδίᾳ διανοεῖται ταῦτα: *Qui est exiguo corde* (id est, modestus ac submissus) *talia cogitat:* nempe quàm mitis modis Deus decreta sua disponat, & exsequatur. καρδίᾳ hîc, ut infrà XL. 28, ἀκηδιώσουσι καρδίαι. nec alitet, Deuteron. VIII. 14.

ET VIR IMPRUDENS ET ERRANS COGITAT STULTA] *Homo temerarius* (און vetti solet ἄφρων) *per errorem stulta cogitat:* nempe impunè haberi scelera, neque à Deo curari res humanas.

25. DICAM IN ÆQUITATE DISCIPLINAM] Græcè, ἐν σταθμῷ, tam rectè quàm rectè libra indicat pondera. nam σταθμός hîc idem est quod Hebræum משקל, id est, libra.

ET SCRUTABOR ENARRARE SAPIENTIAM] *Exactè explicabo scientiam eius*, scilicet disciplinæ. ἀκριβῶς, adamussim.

ET IN VERBIS MEIS ATTENDE IN CORDE TUO] Deest in Græco, & quæ sequuntur hoc commate.

26. IN IUDICIO DEI OPERA EIUS AB INITIO] *Quippe Dei opera ab initio iudicio ipsius* disposita sunt: id est, Deus τάξιν dedit τῇ ἀταξίᾳ.

ET AB INSTITUTIONE IPSORUM DISTINXIT PARTES ILLORUM, ET INITIA EORUM IN GENTIBUS SUIS] In Græco: *Ex quo ea fecit, distinxit partes eorum:* nempe ut unum orbem faceret terræ & aquæ, ut ei circumtenderetur aër, in summo essent ignes cœlestes.

Nam cælo terras, & terris abscidit undas,
Et liquidum spisso secrevit ab aëre cælum.

27. ORNAVIT IN ÆTERNUM OPERA ILLORUM] *Ordinavit in perpetuum opera sua:* id est, in perpetuum, dum stabit hoc universum, durare voluit magnas illas partes. Sequitur in Græco: καὶ ἐν χειρὶ αὐτοῦ αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν εἰς γενεὰς γενεῶν. *Et imperia eorum* (id est, astra quæ rebus inferioribus præsunt) *in Dei potestate sunt in omnia sæcula.* Astra rebus præsunt, Deus astris. εἰς γενεὰς γενεῶν, in omnia sæcula, etiam infrà XXXIX. 12. ubi Hebraïcè בדור דורים.

NEC ESURIERUNT, NEC LABORAVERUNT] *Non defatigata sunt* eundo astra.

ET NON DESTITERUNT AB OPERIBUS SUIS] A cursu suo.

28. UNUSQUISQUE PROXIMUM SUUM NON ANGUSTIABIT USQUE IN ÆTERNUM] In Græco: *Alterum non extrusit alterum* de loco suo, ut in turba scilicet fieri solet. Hebræa locutio est איש את־רעו. Mitum sanè est, ἐν τῇ ἀπλανεῖ stellas semper eundem inter se situm servare: nimirùm lex hæc est ab opifice data.

29. NON SIS INCREDIBILIS VERBO ILLIUS] In Græco: *Nunquam inobsequentia erunt verbo eius:* id est, astra semper Dei præscriptum sequentur. Vide Psalm. CIV. 19.

30. POST HÆC DEUS IN TERRAM RESPEXIT] *Post facta ista,* (astra scilicet) *Deus respexit terram.* Curam eius ornandæ suscepit.

ET IMPLEVIT ILLAM BONIS SUIS] Frumento, vite, olea,

rebúsque aliis ad vitam aut necessariis, aut utilibus.

31. Anima omnis vitalis denuntiabit ante faciem ipsius] Legit ἐκήρυξε, pro ἐκάλυψε, malè: ψυχή, pro ψυχὴν, bene. vera lectio est, ψυχὴ παντὸς ζώου ἐκάλυψε τὸ πρόσωπον αὐτῆς. *Anima omnis animantis texit superficiem eius:* nempe terræ, de qua sermo præcesserat. Anima animantis omnis pro animante, locutio συνεκδοχικὴ ex Hebraïsmo. Sic Gen. I. 20. כל־נפ שחיה.

Et in ipsam iterum reversio illorum] Animantia reditura sunt in terram, εἰς ᾅδην, in generalitatem.

CAPUT XVII.

1. Deus creavit de terra hominem] Ex limo Gen. II. 17. sic & Græci Poëtæ dicunt ἐκ πηλοῦ. Vide quæ annotavimus ad librum primum pro Veritate Religionis Christianæ.

Et secundum imaginem suam fecit illum] Hoc in Græco abest, infrà ponitur.

2. Et iterum convertit illum in ipsam] Fecit ut in terram redeat. Genes. III. 19. Cicero ex Euripide: *Reddenda terra terræ.* Idem Euripides: τὸ σῶμα δ' εἰς γῆν.

Et secundum se vestivit illum virtute] Hoc infrà ponitur in Græco.

3. Numerum dierum et tempus dedit illi] Præfinivit illi vitæ spatium quod non excederet, mille nempe annorum primâ ætate, posteà multò brevius. Iob. XIV. 5. Psalm. XC. 10. In Græco non est *ipsi*, sed *ipsis*, transitu facto de singulari in pluralem.

Et dedit illi potestatem eorum quæ sunt supra terram] Rursum *illis* in Græco. Omnia illi facilè parebant, sine labore, Deo ita res ordinante. Genes. I. 28. Hîc in Græco sequitur in Sixtina: καθ' ἑαυτοὺς ἐνέδυσεν αὐτοὺς ἰσχύν. sed Latinus legit rectiùs, καθ' ἑαυτὸν, ut videre est suprà 2. ubi ille hanc sententiam posuit. Sensus est: *Dedit illis imperium quale suum est.* ἰσχὺς imperium significat, ut suprà IX. 2. Deinde sequitur in Græco: καὶ κατ' εἰκόνα αὐτοῦ ἐποίησεν αὐτούς: *ad suam effigiem eos fecit.* Ea effigies in eo præcipuè erat posita, ut

——*dominari in cætera posset.*

quemadmodum loquitur Ovidius. erat enim homo quidam in terra deus.

4. Posuit timorem illius super omnem carnem] Nempe ut faciliùs procederet illud imperium, omnem feritatem voluit homini esse innoxiam, quod nunc homo non nisi vi magna ingenij & experientiæ adipiscitur, ut patet in illis qui elephantes, leones, balænas capiunt.

Et dominatus est bestiarum et volatilium] In Græco: *ad dominandum feris & volucribus.* nam καὶ hîc abundat. & κατακυριεύειν est pro εἰς τὸ κατακυριεύειν. Quod in quibusdam exemplaribus se-

quitur, ἐν ὁμοιώματι deeſt in Sixtino, ſicut & in eo defuit exemplari, quo uſus eſt hîc Latinus.

5. CREAVIT EX IPSO ADIUTORIUM SIMILE SIBI] Non eſt in Græco. Contrà quod in multis exemplaribus ſequitur in Græco: ἕκτον δὲ νοῦν αὐτοῖς ἐδωρήσατο μερίζων καὶ τὸν ἕβδομον λόγον ἑρμηνεία τῶν ἐνεργημάτων αὐτοῦ: ſicut in Latino non eſt, ita nec in Sixtino, videtúrque ad marginem annotatum fuiſſe ab aliquo Stoïcorum librorum lectore: nam Stoïci (ut Plutarchus aliíque nos docent) ad quinque ſenſus notiſſimos tres annumerabant alios, quorum hîc omiſſum eſt τὸ σπερματικὸν, poſita autem duo, τὸ φωνητικὸν, & τὸ ἡγεμονικόν. Vide & Theodoretum ſermone v. Sed alieno loco hoc inſertum eſt huic textui, cùm quinque ſenſuum nulla mentio præceſſerit, quorumdam autem de illis mentio poſt hæc ſequatur.

CONSILIUM] διαβούλιον, id eſt, vim conſultantem, τὸ βουλευτικόν.

ET LINGUAM] τὸ φωνητικόν.

ET OCULOS] τὸ ὁρατικόν.

ET AURES] τὸ ἀκουστικόν.

ET COR DEDIT ILLIS EXCOGITANDI] Ad excogitandum, διανοεῖν. deſcribit τὸ ὀρεκτικόν. nam διάνοια pro appetitu ſæpe ſumitur, ut Baruch. I. 15.

ET DISCIPLINA INTELLECTUS REPLEVIT ILLOS] ἐπιστήμην συνέσεως ἐνέπλησεν αὐτούς. Hoc eſt, τὸ ἐπιστημονικόν.

6. CREAVIT ILLIS SCIENTIAM SPIRITUS, SENSU IMPLEVIT COR ILLORUM] Deeſt in Græcis.

ET BONA ET MALA OSTENDIT ILLIS] Ut in perditis per diluvium & Noë ſervato.

7. POSUIT OCULUM SUUM SUPER CORDA EORUM] Id eſt, curam adhibuit ſanandis eorum animis, poſtquam eos prava exempla & inſtitutio corruperant.

OSTENDERE ILLIS MAGNALIA OPERUM SUORUM, UT NOMEN SANCTIFICATIONIS COLLAUDENT, ET GLORIARI IN MIRABILIBUS ILLIUS, UT MAGNALIA ENARRENT OPERUM EIUS] In Græcis ordo alius: *Dedit ut in perpetuum iactare ſe poſſent de miraculis eius, id eſt, ut prudenter opera eius commemorarent. ideò nomen eius ſanctum viri eximij laudabunt.* Addidi, *id eſt*, implendo ſenſui, & καὶ verti *ideò*, ut ſæpe: & nomen genitivum ἁγιασμοῦ verti in adiectivum, pro quo poni apud Hebræos ſolet. Reſpicit præcipuè ad illa oſtenta in Ægypto.

9. ADDIDIT ILLIS DISCIPLINAM, ET LEGEM VITÆ HÆREDITAVIT ILLOS] Pro *diſciplinam*, in Græco eſt ἐπιστήμην. Senſus eſt: *Fecit eos* (eximios, id eſt, Iſraëlitas) *ſapientiores cæteris gentibus*: datâ lege. Deuter. IV. 7. Lex vitæ dicitur, quia vitæ & longæ & felicis promiſſa habet. Quod hîc in Græcis quibuſdam ſequitur: εἰς τὸ νοῆσαι ὅτι θνητοὶ ὄντες οἱ παράρχοντες νῦν, deeſt in Sixtino; neque ſanè ſenſum hîc commodum recipit.

10. TESTAMENTUM ÆTERNUM CUM ILLIS CONSTITUIT]

Fœdus illud cuius mentio Iof. XXIV. 16. διαθήκην αἰῶνος, id eſt, fœdus diutiſſimè duraturum.

ET IUSTITIAM ET IUDICIA SUA OSTENDIT ILLIS] In Græco tantùm: τὰ κρίματα αὐτοῦ ὑπέδειξεν αὐτοῖς. κρίματα, משפטים, vocat præcepta omnis æquitatis pleniſſima, quorum præcipua iam explicaturus eſt.

11. ET MAGNALIA HONORIS EIUS VIDIT OCULUS ILLORUM] *Maieſtatem gloriæ*: nempe in Sinaïtico monte.

ET HONOREM VOCIS AUDIERUNT AURES ILLORUM] In Græco: *gloriam vocis*: id eſt, vocem tremendam.

ET DIXIT ILLIS] Nempe non illis verbis, ſed illo ſenſu.

ATTENDITE AB OMNI INIQUO] Id eſt, à falſorum deorum cultu & periuriis.

12. ET MANDAVIT ILLIS UNICUIQUE DE PROXIMO SUO] Nempe ne quid alter alteri nocerent per ἀνομίαν, per homicidia, per adulteria, per furta, per falſimonias, dolóſve malos. Lex Dei, eſt lex valdè ſocialis.

13. VIÆ ILLORUM CORAM IPSO SUNT SEMPER, NON SUNT ABSCONSÆ IN OCULIS IPSIUS] Invertit in hoc commate interpres ordinem qui in Græco eſt. Senſus eſt, Deum per nubem & ignem ducem itineris fuiſſe electis ſuis.

14. IN UNAMQUAMQUE GENTEM PRÆPOSUIT RECTOREM, ET PARS DEI ISRAEL FACTA EST MANIFESTA] Sic & in Sixtino: ἑκάστῳ ἔθνει κατέστησεν ἡγούμενον, καὶ μερὶς κυρίου Ισραήλ ἐστι *Unicuique genti* (Deus) *dedit præſidem: at Iſraël portio Dei eſt.* Senſus eſt: ſicut cæteræ gentes à ſuis regibus, ita populus Hebræus à Deo ipſo regebatur, ducebatúrque. Erat enim θεοκρατία, ut Ioſephus loquitur. In aliis exemplaribus Græcis aliqua hîc intertexta ſunt, tum ante ea quæ iam recitavimus, tum poſt ea verba. Videntur autem deſumta hæc additamenta ex diverſis locis Scripturæ, ut Geneſ. VIII. 21. Deuteron. XXIX. 4. Ezech. XI. 19. Deuteron. XXXII. 8. 9. Exod. IV. 22. Ierem. XXXI. 3.

16. ET OMNIA OPERA ILLORUM VELUT SOL IN CONSPECTU DEI] *Et* non eſt in Græco, ſed ὡς in quibuſdam codicibus. Verùm & hoc abeſt in Sixtino. Sicut homines in ſolem inſpiciunt, ſic Deus in omnia illa quæ Iſraëlitæ agebant.

ET OCULI EIUS SINE INTERMISSIONE INSPICIENTES IN VIIS EORUM] ἐπὶ τὰς ὁδοὺς αὐτῶν, *ſupra vias eorum.*

17. NON SUNT ABSCONSA TESTAMENTA PER INIQUITATEM ILLORUM] In Græco: *Non latebunt illi iniuſtitiæ eorum.*

ET OMNES INIQUITATES EORUM IN CONSPECTU DEI] *Et* hîc valet *imò*, *omnes* verò *ſingulæ*. Quod in Græcis codicibus quibuſdam ſequitur, id non minùs à Sixtino codice, quàm à Latino abeſt.

18. ELEEMOSYNA VIRI] Omnia dilectionis opera in egentes.

QUASI SIGNACULUM CUM IPSO] Quod ſemper nobiſcum geſtare, ac ſollicitè cuſtodire ſolemus. Ierem. XXII. 24. Cant. VIII. 6.

ET GRATIAM HOMINIS QUASI PUPILLAM CONSERVABIT]

χάριν vocat omnia beneficia quæ ab hominibus in homines proficisci solent: חן. Quasi pupillam, id est, diligentissimè. Deuteron. XXXII. 10. Psalm. XVII. 8. Quod hîc in Græcis quibusdam sequitur, μείζων υἱοῖς αὐτοῦ καὶ θυγατράσι μεταδώσει, sicut in Latinis non est, ita nec in Sixtino codice.

19. ET POSTEA RESURGET] *Tandem resurget:* quasi à somno excitatus.

ET RETRIBUET ILLIS RETRIBUTIONEM IN CAPUT IPSORUM] *Illis*, nempe de quorum peccatis actum suprà 17. Contractiùs posuit Latinus Interpres, quod cum repetitione est in Græco: καὶ ἀνταποδώσει αὐτοῖς, καὶ τὸ ἀνταπόδομα αὐτῶν εἰς κεφαλὴν αὐτῶν ἀνταποδώσει. In caput dicuntur reddi quæ exitium adferunt. Tibullus:

——capiti sint precor illa meo.

Mamercus apud Senecam: *mihi & capiti meo.* Capiti suo, apud Ciceronem aliquoties. Virgilius:

Di capiti ipsius generique reservent.

20. POENITENTIBUS AUTEM DEDIT VIAM IUSTITIÆ] In Græco: *Dedit reditum:* nempe in gratiam suam.

ET CONFIRMAVIT DEFICIENTES SUSTINERE] παρακαλεῖ τοὺς ἐκλείποντας ὑπομονήν, *solet admonere eos qui tolerantiam deseruêre.* Hîc ἐκλείπειν ὑπομονήν, quod ἀπολλύναι ὑπομονήν, infrà XLI. 4 Quid autem sit quod admoneat, sequitur: *Convertere ad Dominum*, &c.

ET DESTINAVIT ILLIS SORTEM VERITATIS] Non est in Græco.

22. PRECARE ANTE FACIEM DOMINI] Bene supplevit interpres illud, *Domini:* est enim locutio frequens, κατὰ πρόσωπον θεοῦ εὔξασθαι, ut videre est I. Paralip. XVI. 4. 27. 29. Id autem significat versus adytum. II. Paralip. IV. 20. I. Paralip. XVI. 6.

ET MINUE OFFENDICULA] *Minue offensam.* Fac Deum posthac minùs offendas.

ET RELINQUE PECCATA TUA] Quod in quibusdam Græcis hîc sequitur: αὐτὸς γὰρ ὁδηγήσει ἐκ σκότους εἰς φωτισμὸν ὑγείας, id in Sixtina editione abest.

ET NIMIS ODITO EXSECRATIONEM] *Et valde odio prosequere omne flagitium.* σφόδρα in Græco. βδέλυγμα hîc sume ut suprà XV. 13.

24. ET COGNOSCE IUSTITIAS] Hæc usque ad illa *sæculi sancti*, non sunt in ullis Græcis. Contrà est in Græcis quod in Latino deest: ὑψίστῳ τίς αἰνέσει ἐν ᾅδου, *quis apud inferos laudes Deo canet?* sumtum ex Psal. VI. 6. Sensus est, non differenda ea quæ nostri officij sunt, quasi post mortem expleri possent. Interpres Iudaïca videtur mutasse in sensum Christianorum, qui credidêre sanctos mortuos in Dei laudibus occupari.

25. CUM VIVIS ET DANTIBUS CONFESSIONEM DEO] Pendet ab eo quod præcessit in Græco: *Quis apud inferos Deo laudes canet unà cum vivis Deum laudantibus?* ἀνθομολόγησις Hellenistarum sermone est תודה, quod alibi αἴνεσις vertitur. Nam qui Deum laudat, agnoscit eius potentiam ac beneficia.

26. NON DEMORERIS IN ERRORE IMPIORUM, ANTE MORTEM CONFITERE] Hîc etiam mutatio facta: nam in Græco est: ἀπὸ νεκροῦ, ὡς μὴ δὲ ὄντος, ἀπόλλυται ἐξομολόγησις. *A mortuo, utpote qui non sit, periit laus*: id est, abiit laudandi facultas. Mortui non sunt, id est, non sunt homines. animæ autem separatæ à corpore an aliquid agerent, valde incertum & controversum erat apud Hebræos veteres, plerisque in negantem partem propendentibus.

27. CONFITEBERIS VIVENS, VIVUS ET SANUS: CONFITEBERIS ET LAUDABIS DEUM, ET GLORIABERIS IN MISERATIONIBUS ILLIUS] In Græco breviùs: ζῶν καὶ ὑγιὴς τῇ καρδίᾳ αἰνέσει τὸν κύριον. *Is qui vivus est, & corde valet, debet Dominum laudare*: eo scilicet modo qui sequitur. Valetudo cordi tribuitur, quia ibi fons est vitæ, vitaliúmque spirituum.

28. ET PROPITIATIO ILLIUS] Parata illius indulgentia.

CONVERTENTIBUS AD SE] In Græco additur ὁσίως, non simülatè, sed fide optimâ.

29. NEC ENIM OMNIA POSSUNT ESSE IN HOMINIBUS] Non omnia hominibus constare possunt, non omnia respondent ad regulam exactissimam.

QUONIAM NON EST IMMORTALIS FILIUS HOMINIS] Non est talis naturæ qualis sunt Angeli.

ET IN VANITATE MALITIÆ PLACUERUNT] Deest in Græco.

30. QUID LUCIDIUS SOLE, ET HIC DEFICIET] ἐκλείπει, deliquium patitur, Lunæ corpore interposito.

AUT QUID NEQUIUS QUAM QUOD EXCOGITAVIT CARO ET SANGUIS?] Variant hîc Græcæ lectiones. Optima earum est: πονηρὸν ἐνθυμήσεται σὰρξ καὶ αἷμα. Cùm sol deficiat, quid mirum si deficiant interdum homines? nam cùm corpus eorum constet ex carne & sanguine, facilè illis oboriuntur appetitus, qui carni & sanguini magis quàm rationi conveniant.

31. VIRTUTEM ALTITUDINIS COELI IPSE CONSPICIT] *Arcem cæli altissimi* (id est, siderei) *ipse* (sol) *perlustrat*. חיל, quod δύναμις verti solet, sæpe exercitum, sæpe & arcem significat.

ET OMNES HOMINES TERRA ET CINIS] *Et* pro *at*. Sol in sublimi versatur, homines humi. Ille deliquium patitur, quid mirum si homines?

CAPUT XVIII.

1. QUI VIVIT IN ÆTERNUM CREAVIT OMNIA SIMUL] κοινῇ, id est, re nullâ exceptâ. sic יחדו sumitur Psalm. XIV.3.

DEUS SOLUS IUSTIFICABITUR, ET MANET INVICTUS REX IN ÆTERNUM] *Deus solus iustificabitur*, id est: in omnibus actionibus suis iustissimus reperietur. Ita תצדיק sumitur Psalm. LI.6. Illud *& manet invictus rex in æternum*, non est in Græcis: sed Græci multi codices hoc loco habent: κύριος μόνος δίκαιος, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ. ὁ οἰακίζων κόσμον

ἐν

ἐν ἀνθαμῇ χειρὸς αὐτοῦ. καὶ πάντα ὑπακούει τῷ θελήματι αὐτοῦ. αὐτὸς γὰρ βασιλεὺς πάντων, ἐν κράτει αὐτοῦ διαστέλλων ἐν αὐτοῖς ἅγια ἀπὸ βεβήλων. Hoc postremum, ut Iudaïcum, videtur displicuisse Christianis.

2. QUIS SUFFICIT ENARRARE OPERA ILLIUS] Græcè: *Cui suppeditavit facultatem opera sua enarrandi?* Nam quis id posset, nisi Deus ei explicasset? quàm multa enim sunt visum humanum fugientia.

3. QUIS ENIM INVESTIGABIT MAGNALIA EIUS?] Id est, quantò minùs homo pervestigare poterit Dei miracula, nempe quomodo illa fecerit?

4. VIRTUTEM AUTEM MAGNITUDINIS EIUS QUIS ENUNTIABIT?] *Vim maiestatis eius quis enumerabit?* id est, metietur? solent enim ista permisceri.

AUT QUIS ADIICIET ENARRARE MISERICORDIAM EIUS?] Id est, *Quis præterea posset enarrare benefacta eius?* nam יסף in Hebræo significat aut iterum, aut plus aliquid facere. Et חסד, quod ἔλεος verti solet, omne benefactum significat.

5. NON EST MINUERE, NEQUE ADIICERE, NEC EST INVENIRE MAGNALIA DEI] Nihil est quod detrahi aut apponi debeat: id est, sunt exactissima.

6. CÙM CONSUMMAVERIT HOMO, TUNC INCIPIET] Ubi omnia dixerit, tam parum dixerit, quasi demum inciperet loqui.

ET CÙM QUIEVERIT, OPERABITUR] *Obstupescet.* Tam multa scilicet se omisisse. ἀπορεῖν pro obstupescere habes 1. Macc. III. 31.

7. QUID EST HOMO, ET QUÆ EST GRATIA ILLIUS?] Legit χρηστότης, ubi nos habemus χρῆσις. Quæ Deo utilitas ex homine? Iob. XXXV. 7.

ET QUID EST BONUM?] Quod bonum ab homine ad Deum redit?

AUT QUID NEQUAM ILLIUS?] *Quid malum illius?* Dei nempe ab homine: quid homo Deo noceat? Vide dictum Iobi locum.

8. NUMERUS DIERUM HOMINUM UT MULTUM CENTUM ANNI] Pauci eò perveniunt. Psalm. XC. 10. Quod hîc in Græcis quibusdam sequitur, ἀλόγιστος δὲ ἑκάστῳ πᾶσιν ἡ κοίμησις, deest in Sixtina, neque videtur huc pertinere.

QUASI GUTTA AQUÆ MARIS DEPUTATI SUNT, ET SICUT CALCULI ARENÆ, SIC EXIGUI ANNI IN DIE ÆVI] Non legit χίλια ἔτη, ut habent quidam libri, sed ὀλίγα, ut Sixtina. ἐν ἡμέρᾳ αἰῶνος, id est, si comparentur cum immenso Dei ævo, cui nos humanâ imaginatione dies affingimus. Quid sunt centum anni ad illam sine principio durationem?

9. PROPTER HOC PATIENS EST DEUS IN ILLIS] Par ferme sensus qui Sap. XV. 1. 2. Non festinat Deus pœnam de hominibus sumere, quia etiamsi maximè sint mali, non diu humano generi erunt graves. Posteà satis erit temporis pœnas exigendi.

ET EFFUNDIT SUPER EOS MISERICORDIAM SUAM] Id est, dat illis multa vitæ ærumnabilis solatia.

6. ET FORTIORA HORUM AUDIVIT AURIS MEA] His maiora ex historiis didici.

7. IN SYNAGOGA PECCANTIUM] Ubi populus est flagitiosus.

EXARDEBIT IGNIS] Id est, ultio divina, quæ per ignem exprimi solet, ut Psalm. x. 7. & alibi.

ET IN GENTE INCREDIBILI] ἀπειθεῖ, ubi gens est in Deum contumax.

8. NON EXORAVERUNT PRO PECCATIS SUIS ANTIQUI GIGANTES] In Græco: *Non placatus est* (id est, non condonavit Deus) *priscis gigantibus*: id est, hominibus Noæ coævis: in qua historia נפלים, sunt γίγαντες, LXX interpretibus.

QUI DESTRUCTI SUNT CONFIDENTES SUÆ VIRTUTI] χειροδίκαι, quales solent describi gigantes. Sap. XIV. 6. sed pro *destructi sunt*, in Græco est, ἀπέστησαν, id est, à Deo defecerunt.

9. ET NON PEPERCIT PEREGRINATIONI LOT] Non pepercit loco incolatus Loti. Id enim παροικία. Vide Luc. XXIV. 18.

ET EXSECRATUS EST EOS] *Eos* refertur ad id quod subintelligitur, id est, *terræ illius habitatores*.

PRÆ SUPERBIA VERBI ILLORUM] In Græco: *Ob superbiam ipsorum*. Bene nominavit superbiam, ut & Ezechiel de iisdem hominibus agens XVI. 49. quia ex superbia, id est, Dei contemtu, cætera illorum crimina ortum trahebant.

10. NON MISERTUS EST ILLIS GENTEM TOTAM PERDENS] *Non miseratus est gentem exitij*: id est, exitio devotam, quomodo Iudas υἱὸς ἀπωλείας. Ioh. XVII. 12. Vide quæ diximus ad II. Theſſ. II. 3.

ET EXTOLLENTEM SE IN PECCATIS SUIS] In Græco: τοὺς ἐξηρμένους ἐν ἁμαρτίαις αὐτῶν αἷς ἐποίουν: ita enim in Sixtina, non ut in aliis, ἐξερχομένους. *Elatos in peccatis quæ committebant*: id est, apertè se iactantes de sceleribus suis. Genes. XIX. 5. 9.

11. ET SICUT SEXCENTA MILLIA PEDITUM QUI CONGREGATI SUNT IN DURITIA CORDIS SUI: ET SI UNUS FUISSET CERVICATUS, MIRUM SI FUISSET IMMUNIS] Græca lectio in multis editionibus hîc additamentis quibusdam planè corrupta est. Optimè habet Sixtina editio: καὶ οὕτως ἑξακοσίας χιλιάδας πεζῶν τοὺς ἐπισυναχθέντας ἐν σκληροκαρδίᾳ αὐτῶν. καὶ ἐὰν ᾖ εἷς σκληροτράχηλος, θαυμαστὸν τοῦτο εἰ ἀθωωθήσεται. *Pari modo sexcenta peditum millia, qui duro corde inter se convenerunt*: (nempe miseratus non est, ex superioribus) *quantò magis si unus aliquis sit cervicosus, mirum esset si ipsi parceretur.* Quid non metuere debent singuli contumaces, cùm de sexcentis millibus qui ex Ægypto excesserant, præter Levitas, (Num. I. 45.) nulli promissa acceperint, excepto Iosue & Calebo? Num. XXVI. 5. Peditum, id est, qui arma ferre possent: nam mulieres, & inutilis ætas erat extra illam summam, ut videre est dicto loco Num. I. 45. Hi omnes dicuntur convenisse duro corde, id est, pariter omnes fuisse inobsequentes: ita ut

In facinus iurasse putes.

Alij vitulum coluerant, alij Deo oblocuti fuerant carnium desiderio, alij

alij exploratorum relatu territi defectionem cœperant, alij cum Core sociisque eius moverant seditionem, alij sitis non tolerantes animum desponderant, alij cum Madianiticis feminis se corpore cultúque miscuerant. ἀθῳοῦν est propriè facere innocentem: sed, locutione Hebræis frequentatâ, tractare quasi innocentem, id est, parcere. Vide Sap. I. 6. & suprà XI. 10. XII. 16. respondet Hebræo כפר, ut Ierem. XVIII. 23. & נקה ut I. Sam. XXVI. 9. Prov. VI. 29. XVI. 6. XVII. 5. XVIII. 20. Ierem. XLVI. 27. XLIX. 11. Ioël. III. 21. Nahum. I. Vide quæ diximus ad Iacobi II 21.

12. MISERICORDIA ENSM ET IRA EST CUM ILLO] Apud illum, id est, non tantùm parcere novit, sed & irasci, ubi opus est.

POTENS EXORATIO, ET EFFUNDENS IRAM SECUNDUM MISERICORDIAM SUAM] *Citò potens placationum*, (id est, valde placabilis) *& citò effundens iram.* Illud *citò* ostendit mutato homine statim mutari etiam sortem ipsius apud Deum. Vide Ierem. XVIII. 7. & sequentibus.

13. SECUNDUM MISERICORDIAM SUAM, SIC CORREPTIO ILLIUS] In Græco: *Sicut magna est eius misericordia, ita & magna eius castigatio.*

SECUNDUM OPERA EIUS IUDICAT] *Eius* hîc valet *cuiusque*. desumtum ex Psalm. LXII. 13. Opera & hîc & ibi sumuntur pro consuetudine aut proposito agendi.

14. NON EFFUGIET IN RAPINA PECCATOR] Id est, peccator rapere solitus pœnam non effugiet.

ET NON RETARDABIT SUFFERENTIA MISERICORDIAM FACIENTIS] Sufferentiam solet dicere ὑπομονήν. sed hîc est μετωνυμία. nam per sufferentiam intelligitur id quod exspectatur cum patientia, liberatio scilicet à malo. Εὐσεβοῦς, id est, pij, vertit interpres *misericordiam facientis*, quia vox εὐσεβοῦς interdum sic sumitur; & ita rectè id nomen opponitur raptori.

15. OMNIS MISERICORDIA FACIET LOCUM UNICUIQUE SECUNDUM MERITUM OPERUM SUORUM] In Græco: *Omni misericordiæ da locum; quisque enim secundum facta sua reperiet:* pœnam nempe aut præmium. Dare locum huic scriptori est magni facere, ut apparet infrà XXXVIII. 14. ποίησον lectio hîc recta, non altera, ποιήσει.

ET SECUNDUM INTELLECTUM PEREGRINATIONIS IPSIUS] Deest in Græco. Contrà desunt in Latino quæ in Græcis quibusdam libris reperiuntur: κύριος ἐσκλήρυνε Φαραὼ μὴ εἰδέναι αὐτὸν, ὅπως ἂν γνωσθῇ ἐνεργήματα αὐτοῦ ἐπ᾽ οὐρανὸν πάσῃ τῇ κτίσει, τὸ ἔλεος αὐτοῦ φανερὸν καὶ τὸ φῶς αὐτοῦ, καὶ τὸ σκότος ἐμέρισε τῷ ἀδάμαντι. Sed absunt hæc omnia in Sixtina, & revera huc non pertinent.

16. NON DICAS, A DEO ABSCONDAR] Latebo Deo.

ET EX SUMMO QUIS MEI MEMORABITUR?] Id est, de me cogitabit, ut suprà VII. 38.

17. IN POPULO MAGNO NON AGNOSCAR] In tanta hominum multitudine.

QUÆ EST ENIM ANIMA MEA?] Id eſt, quid ego ſum?

IN TAM IMMENSA CREATURA] Creaturam vocat omne humanum genus, ut Marci XVI. 15.

18. ECCE COELUM] Aër, & ſtellata regio.

ET COELI COELORUM] Cœlum nobis inaſpectabile.

ABYSSUS] Mare.

IN CONSPECTU ILLIUS COMMOVEBUNTUR] Vetus tragœdia:

Τρέμει δ᾽ ὄρη καὶ γαῖα, καὶ πελώριος
Βυθὸς θαλάσσης, κάρηνων ὕψος μέγα,
Ὅταν ἐπιβλέψῃ γοργὸν ὄμμα δεσπότου.

19. MONTES SIMUL ET COLLES] In Græco *montes* nominantur, non *& colles*. Præterea in Græcis libris multis inter id quod præceſſit in Latino, & hæc verba, interiicitur: ἅπας δ᾽ κόσμος γεγηθὼς καὶ ἀγαλλόμενος ἐν θελήματι αὐτοῦ. Sed in Sixtina deſunt hæc, ut coniicere liceat aliunde inſerta, ut in eclogis ſæpe fit.

20. ET IN OMNIBUS HIS INSENSATUM EST COR: ET OMNE COR INTELLIGITUR AB ILLO] Longè aliter in Græco: καὶ ἀξίως οὐ διανοηθήσεται ἐπ᾽ αὐτοῖς καρδία. *Dignè de illis* (nempe operibus Dei quæ iam enumerata ſunt) *cor* hominis *cogitare neſcit.*

21. ET VIAS ILLIUS QUIS INTELLIGIT?] Quantò minùs poſſit homo intelligere divinæ providentiæ rationes ac vias?

ET PROCELLAM QUAM NEC OCULUS VIDEBIT HOMINIS: NAM PLURIMA EIUS OPERA SUNT IN ABSCONDITIS] In Græco, ſi locutionem Hebræam populariter exponas, ſic eſt: *Procellæ, quam nullus videt oculus, opera pleraque ſunt in abſconditis.* Sed quæ ſequuntur negationem hîc exigunt. Procellæ cauſa & natura latet: opera apparent, arbores everſæ, deiecta ſaxa & tecta, commori amnes & mare. Sic & Deus nobis per ſe incognitus, per opera apparet. καταιγὶς (ea vox hîc eſt in Græco) Ariſtoteli definitur πνεῦμα ἄνωθεν τύπτον ἐξαίφνης. Vide infrà XXXIII. 2. XLIII. 20. Reſpondet Hebrææ סופה, ſed & vocibus aliis.

22. SED OPERA IUSTITIÆ EIUS QUIS ENUNTIABIT, AUT QUIS SUSTINEBIT] Pari modo effectûs iuſtitiæ divinæ tanti ſunt, ut neque omnes dignè explicari ab homine poſſint, neque tolerari ab iis in quos incident, procellæ ritu.

LONGE ENIM EST TESTAMENTUM A QUIBUSDAM] *A quibuſdam* non eſt in Græco. Διαθήκη hoc loco ſignificat ordinem iudiciarium, quo Deus utitur diu explorando homines, an ſint ſanabiles: poſtremò, ubi menſura iudicij impleta fuerit, exigendo pœnam. Pari ſenſu de humanis iudiciis διαθήκη κρίματος dicitur infrà XXXVIII. 43. Longè, inquit, remotus eſt à noſtra cognitione ordo iſte quo Deus utitur.

ET INTERROGATIO OMNIUM IN CONSUMMATIONE EST] ἐξέτασις ἁπάντων ἐν τελευτῇ. *Tandem tamen omnia* (malefacta) *puniuntur.* ἐν τελευτῇ, באחרית, id eſt, tandem, ut ſuprà XI. 27. & alibi. ἐξέτασις, per μετωνυμίαν, hîc eſt ipſa pœna.

23. QUI MINORATUR CORDE COGITAT INANIA] In Græco Sixtino: ἐλαττούμενος καρδίᾳ διανοεῖται ταῦτα: *Qui est exiguo corde* (id est, modestus ac submissus) *talia cogitat*: nempe quàm miris modis Deus decreta sua disponat, & exsequatur. καρδίᾳ hîc, ut infrà XL. 28, αἰσθάνονται καρδίας. nec aliter Deuteron. VIII. 14.

ET VIR IMPRUDENS ET ERRANS COGITAT STULTA] *Homo temerarius* (און verti solet ἄφρων) *per errorem stulta cogitat*: nempe impunè haberi scelera, neque à Deo curari res humanas.

25. DICAM IN ÆQUITATE DISCIPLINAM] Græcè, ἐν σταθμῷ, tam rectè quàm rectè libra indicat pondera. nam σταθμὸς hîc idem est quod Hebræum משקל, id est, libra.

ET SCRUTABOR ENARRARE SAPIENTIAM] *Exactè explicabo scientiam eius*, scilicet disciplinæ. ἀκριβῶς, adamussim.

ET IN VERBIS MEIS ATTENDE IN CORDE TUO] Deest in Græco, & quæ sequuntur hoc commare.

26. IN IUDICIO DEI OPERA EIUS AB INITIO] *Quippe Dei opera ab initio iudicio ipsius* disposita sunt: id est, Deus τάξιν dedit τῇ ἀταξίᾳ.

ET AB INSTITUTIONE IPSORUM DISTINXIT PARTES ILLORUM, ET INITIA EORUM IN GENTIBUS SUIS] In Græco: *Ex quo ea fecit, distinxit partes eorum*: nempe ut unum orbem faceret terræ & aquæ, ut ei circumtenderetur aër, in summo essent ignes cœlestes.

Nam cælo terras, & terris abscidit undas,
Et liquidum spisso secrevit ab aëre cælum.

27. ORNAVIT IN ÆTERNUM OPERA ILLORUM] *Ordinavit in perpetuum opera sua*: id est, in perpetuum, dum stabit hoc universum, durare voluit magnas illas partes. Sequitur in Græco: καὶ ἐν χειρὶ αὐτοῦ αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν εἰς γενεὰς γενεῶν. *Et imperia eorum* (id est, astra quæ rebus inferioribus præsunt) *in Dei potestate sunt in omnia sæcula*. Astra rebus præsunt, Deus astris. εἰς γενεὰς γενεῶν, in omnia sæcula, etiam infrà XXXIX. 12. ubi Hebraïcè בדור דורים.

NEC ESURIERUNT, NEC LABORAVERUNT] *Non defatigata sunt* eundo astra.

ET NON DESTITERUNT AB OPERIBUS SUIS] A cursu suo.

28. UNUSQUISQUE PROXIMUM SUUM NON ANGUSTIABIT USQUE IN ÆTERNUM] In Græco: *Alterum non extrusit alterum* de loco suo, ut in turba scilicet fieri solet. Hebræa locutio est איש את־רעו. Mirum sanè est, ἐν τῇ ἀταξίᾳ stellas semper eundem inter se situm servare: nimirùm lex hæc est ab opifice data.

29. NON SIS INCREDIBILIS VERBO ILLIUS] In Græco: *Nunquam inobsequentia erunt verbo eius*: id est, astra semper Dei præscriptum sequentur. Vide Psalm. CIV. 19.

30. POST HÆC DEUS IN TERRAM RESPEXIT] *Post facta ista*, (astra scilicet) *Deus respexit terram*. Curam eius ornandæ suscepit.

ET IMPLEVIT ILLAM BONIS SUIS] Frumento, vite, olea,

rebúſque aliis ad vitam aut neceſſariis, aut utilibus.

31. ANIMA OMNIS VITALIS DENUNTIABIT ANTE FACIEM IPSIUS] Legit ἐκήρυξε, pro ἐκάλυψε, malè: ψυχὴ, pro ψυχὴν, bene. vera lectio eſt, ψυχὴ παντὸς ζώου ἐκάλυψε τὸ πρόσωπον αὐτῆς. *Anima omnis animantis texit ſuperficiem eius*: nempe terræ, de qua ſermo præceſſerat. Anima animantis omnis pro animante, locutio συνεκδοχικὴ ex Hebraïſmo. Sic Gen. I. 20. כל־נפ שחיה.

ET IN IPSAM ITERUM REVERSIO ILLORUM] Animantia reditura ſunt in terram, εἰς ᾅδην, in generalitatem.

CAPUT XVII.

1. DEUS CREAVIT DE TERRA HOMINEM] Ex limo Gen. II. 17. ſic & Græci Poëtæ dicunt ἐκ πηλοῦ. Vide quæ annotavimus ad librum primum pro Veritate Religionis Chriſtianæ.

ET SECUNDUM IMAGINEM SUAM FECIT ILLUM] Hoc in Græco abeſt, infrà ponitur.

2. ET ITERUM CONVERTIT ILLUM IN IPSAM] Fecit ut in terram redeat. Geneſ. III. 19. Cicero ex Euripide: *Reddenda terræ terra.* Idem Euripides: τὸ σῶμα δ᾽ εἰς γῆν.

ET SECUNDUM SE VESTIVIT ILLUM VIRTUTE] Hoc infrà ponitur in Græco.

3. NUMERUM DIERUM ET TEMPUS DEDIT ILLI] Præfinivit illi vitæ ſpatium quod non excederet, mille nempe annorum primâ ætate, poſteà multò brevius. Iob. XIV. 5. Pſalm. XC. 10. In Græco non eſt *ipſi*, ſed *ipſis*, tranſitu facto de ſingulari in pluralem.

ET DEDIT ILLI POTESTATEM EORUM QUÆ SUNT SUPRA TERRAM] Rurſum *illis* in Græco. Omnia illi facilè parebant, ſine labore, Deo ita res ordinante. Geneſ. I. 28. Hîc in Græco ſequitur in Sixtina: καθ᾽ ἑαυτοὺς ἐνέδυσεν αὐτοὺς ἰσχύν. ſed Latinus legit rectiùs, καθ᾽ ἑαυτόν, ut videre eſt ſuprà 2. ubi ille hanc ſententiam poſuit. Senſus eſt: *Dedit illis imperium quale ſuum eſt.* ἰσχὺς imperium ſignificat, ut ſuprà IX. 2. Deinde ſequitur in Græco: καὶ κατ᾽ εἰκόνα αὐτοῦ ἐποίησεν αὐτούς: *ad ſuam effigiem eos fecit.* Ea effigies in eo præcipuè erat poſita, ut

——dominari in cætera poſſet.

quemadmodum loquitur Ovidius. erat enim homo quidam in terra deus.

4. POSUIT TIMOREM ILLIUS SUPER OMNEM CARNEM] Nempe ut faciliùs procederet illud imperium, omnem feritatem voluit homini eſſe innoxiam, quod nunc homo non niſi vi magna ingenij & experientiæ adipiſcitur, ut patet in illis qui elephantes, leones, balænas capiunt.

ET DOMINATUS EST BESTIARUM ET VOLATILIUM] In Græco: *ad dominandum feris & volucribus.* nam καὶ hîc abundat. & κατακυριεύειν eſt pro εἰς τὸ κατακυριεύειν. Quod in quibuſdam exemplaribus ſe-

quitur, ἐν ὁμοιώματι deeſt in Sixtino, ſicut & in eo defuit exemplari, quo uſus eſt hîc Latinus.

5. Creavit ex ipso adiutorium simile sibi] Non eſt in Græco. Contrà quod in multis exemplaribus ſequitur in Græco: ἕκτον δὲ νοῦν αὐτοῖς ἐδωρήσατο μερίζων καὶ τὸν ἕβδομον λόγον ἑρμηνέα τῶν ἐνεργημάτων αὐτοῦ: ſicut in Latino non eſt, ita nec in Sixtino, videtúrque ad marginem annotatum fuiſſe ab aliquo Stoïcorum librorum lectore: nam Stoïci (ut Plutarchus aliíque nos docent) ad quinque ſenſus notiſſimos tres annumerabant alios, quorum hîc omiſſum eſt τὸ σπερματικόν, poſita autem duo, τὸ φωνητικόν, & τὸ ἡγεμονικόν. Vide & Theodoretum ſermone v. Sed alieno loco hoc inſertum eſt huic textui, cùm quinque ſenſuum nulla mentio præceſſerit, quorumdam autem de illis mentio poſt hæc ſequatur.

Consilium] διαβούλιον, id eſt, vim conſultantem, τὸ βουλευτικόν.

Et linguam] τὸ φωνητικόν.

Et oculos] τὸ ὁρατικόν.

Et aures] τὸ ἀκουστικόν.

Et cor dedit illis excogitandi] Ad excogitandum, διανοεῖν. deſcribit τὸ ὀρεκτικόν. nam διάνοια pro appetitu ſæpe ſumitur, ut Baruch. I. 15.

Et disciplina intellectus replevit illos] ἐπιστήμην συνέσεως ἐνέπλησεν αὐτούς. Hoc eſt, τὸ ἐπιστημονικόν.

6. Creavit illis scientiam spiritus, sensu implevit cor illorum] Deeſt in Græcis.

Et bona et mala ostendit illis] Ut in perditis per diluvium & Noë ſervato.

7. Posuit oculum suum super corda eorum] Id eſt, curam adhibuit ſanandis eorum animis, poſtquam eos prava exempla & inſtitutio corruperant.

Ostendere illis magnalia operum suorum, ut nomen sanctificationis collaudent, et gloriari in mirabilibus illius, ut magnalia enarrent operum eius] In Græcis ordo alius: *Dedit ut in perpetuum iactare ſe poſſent de miraculis eius, id eſt, ut prudenter opera eius commemorarent. ideò nomen eius ſanctum viri eximij laudabunt.* Addidi, *id eſt*, implendo ſenſui, & καὶ verti *ideò*, ut ſæpe: & nomen genitivum ἁγιασμοῦ verti in adiectivum, pro quo poni apud Hebræos ſolet. Reſpicit præcipuè ad illa oſtenta in Ægypto.

9. Addidit illis disciplinam, et legem vitæ hæreditavit illos] Pro *diſciplinam*, in Græco eſt ἐπιστήμην. Senſus eſt: *Fecit eos* (eximios, id eſt, Iſraëlitas) *ſapientiores cæteris gentibus*: datâ lege. Deuter. IV. 7. Lex vitæ dicitur, quia vitæ & longæ & felicis promiſſa habet. Quod hîc in Græcis quibuſdam ſequitur: Εἰς τὸ νοῆσαι ὅτι θνητοὶ ὄντες συνάρχουσι νῦν, deeſt in Sixtino; neque ſanè ſenſum hîc commodum recipit.

10. Testamentum æternum cum illis constituit]

Fœdus illud cuius mentio Iosſ. XXIV. 16. διαθήκην αἰῶνος, id eſt, fœdus diutiſſimè duraturum.

ET IUSTITIAM ET IUDICIA SUA OSTENDIT ILLIS] In Græco tantùm: τὰ κρίματα αὐτοῦ ὑπέδειξεν αὐτοῖς. κρίματα, משפטים, vocat præcepta omnis æquitatis pleniſſima, quorum præcipua iam explicaturus eſt.

11. ET MAGNALIA HONORIS EIUS VIDIT OCULUS ILLORUM] *Maieſtatem gloriæ:* nempe in Sinaïtico monte.

ET HONOREM VOCIS AUDIERUNT AURES ILLORUM] In Græco: *gloriam vocis*: id eſt, vocem tremendam.

ET DIXIT ILLIS] Nempe non illis verbis, ſed illo ſenſu.

ATTENDITE AB OMNI INIQUO] Id eſt, à falſorum deorum cultu & periuriis.

12. ET MANDAVIT ILLIS UNICUIQUE DE PROXIMO SUO] Nempe ne quid alter alteri nocerent per ἀναρχίαν, per homicidia, per adulteria, per furta, per falſimonias, dolóſve malos. Lex Dei, eſt lex valdè ſocialis.

13. VIÆ ILLORUM CORAM IPSO SUNT SEMPER, NON SUNT ABSCONSÆ IN OCULIS IPSIUS] Invertit in hoc commate interpres ordinem qui in Græco eſt. Senſus eſt, Deum per nubem & ignem ducem itineris fuiſſe electis ſuis.

14. IN UNAMQUAMQUE GENTEM PRÆPOSUIT RECTOREM, ET PARS DEI ISRAEL FACTA EST MANIFESTA] Sic & in Sixtino: ἑκάστῳ ἔθνει κατέστησεν ἡγούμενον, καὶ μερὶς κυρίου Ἰσραήλ ἐστι. *Unicuique genti* (Deus) *dedit præſidem: at Iſraël portio Dei eſt.* Senſus eſt: ſicut cæteræ gentes à ſuis regibus, ita populus Hebræus à Deo ipſo regebatur, ducebatúrque. Erat enim θεοκρατία, ut Ioſephus loquitur. In aliis exemplaribus Græcis aliqua hîc intertexta ſunt, tum ante ea quæ iam recitavimus, tum poſt ea verba. Videntur autem deſumta hæc additamenta ex diverſis locis Scripturæ, ut Geneſ. VIII. 21. Deuteron. XXIX. 4. Ezech. XI. 19. Deuteron. XXXII. 8. 9. Exod. IV. 22. Ierem. XXXI. 3.

16. ET OMNIA OPERA ILLORUM VELUT SOL IN CONSPECTU DEI] *Et* non eſt in Græco, ſed ὡς in quibuſdam codicibus. Verùm & hoc abeſt in Sixtino. Sicut homines in ſolem inſpiciunt, ſic Deus in omnia illa quæ Iſraëlitæ agebant.

ET OCULI EIUS SINE INTERMISSIONE INSPICIENTES IN VIIS EORUM] ἐπὶ τὰς ὁδοὺς αὐτῶν, *ſupra vias eorum.*

17. NON SUNT ABSCONSA TESTAMENTA PER INIQUITATEM ILLORUM] In Græco: *Non latebunt illi iniuſtitiæ eorum.*

ET OMNES INIQUITATES EORUM IN CONSPECTU DEI] *Et* hîc valet *imò*, *omnes* verò *ſingulæ*. Quod in Græcis codicibus quibuſdam ſequitur, id non minùs à Sixtino codice, quàm à Latino abeſt.

18. ELEEMOSYNA VIRI] Omnia dilectionis opera in egentes.

QUASI SIGNACULUM CUM IPSO] Quod ſemper nobiſcum geſtare, ac ſollicitè cuſtodire ſolemus. Ierem. XXII. 24. Cant. VIII. 6.

ET GRATIAM HOMINIS QUASI PUPILLAM CONSERVABIT]

χάριν vocat omnia beneficia quæ ab hominibus in homines proficisci solent: חן. Quasi pupillam, id est, diligentissimè. Deuteron. XXXII. 10. Psalm. XVII. 8. Quod hîc in Græcis quibusdam sequitur, μείζων υἱοῖς αὐτοῦ καὶ θυγατράσι μετάνοιαν, sicut in Latinis non est, ita nec in Sixtino codice.

19. Et postea resurget] *Tandem resurget:* quasi à somno excitatus.

Et retribuet illis retributionem in caput ipsorum] *Illa*, nempe de quorum peccatis actum suprà 17. Contractiùs posuit Latinus Interpres, quod cum repetitione est in Græco: καὶ ἀνταποδώσει αὐτοῖς, καὶ τὸ ἀνταπόδομα αὐτῶν εἰς κεφαλὴν αὐτῶν ἀποδώσει. In caput dicuntur reddi quæ exitium adferunt. Tibullus:

——capiti sint precor illa meo.

Mamercus apud Senecam: *mihi & capiti meo.* Capiti suo, apud Ciceronem aliquoties. Virgilius:

Di capiti ipsius generique reservent.

20. Poenitentibus autem dedit viam iustitiæ] In Græco: *Dedit reditum:* nempe in gratiam suam.

Et confirmavit deficientes sustinere] παρεκάλεσε τοὺς ἐκλείποντας ὑπομονήν, *solet admonere eos qui tolerantiam deseruêre.* Hîc ἐκλείπειν ὑπομονήν, quod ἀπόλλυσθαι ὑπομονήν, infrà XLI. 4 Quid autem sit quod admoneat, sequitur: *Convertere ad Dominum, &c.*

Et destinavit illis sortem veritatis] Non est in Græco.

22. Precare ante faciem Domini] Bene supplevit interpres illud, *Domini:* est enim locutio frequens, κατὰ πρόσωπον θεοῦ εὔξασθαι, ut videre est I. Paralip. XVI. 4. 27. 29. Id autem significat versus adytum. II. Paralip. IV. 20. I. Paralip. XVI. 6.

Et minue offendicula] *Minue offensam.* Fac Deum posthac minùs offendas.

Et relinque peccata tua] Quod in quibusdam Græcis hîc sequitur: αὐτὸς γὰρ ὁδηγήσει ἐκ σκότους εἰς φωτισμὸν ὑγείας, id in Sixtina editione abest.

Et nimis odito exsecrationem] *Et valde odio prosequere omne flagitium.* σφόδρα in Græco. βδέλυγμα hîc sume ut suprà XV. 13.

24. Et cognosce iustitias] Hæc usque ad illa *sæculi sancti*, non sunt in ullis Græcis. Contrà est in Græcis quod in Latino deest: ὑψίστῳ τίς αἰνέσει ἐν ᾅδου, *quis apud inferos laudes Deo canet?* sumtum ex Psal. VI. 6. Sensus est, non differenda ea quæ nostri officij sunt, quasi post mortem expleri possent. Interpres Iudaïca videtur mutasse in sensum Christianorum, qui credidêre sanctos mortuos in Dei laudibus occupari.

25. Cum vivis et dantibus confessionem Deo] Pendet ab eo quod præcessit in Græco: *Quis apud inferos Deo laudes canet unà cum vivis Deum laudantibus?* ἀνθομολόγησις Hellenistarum sermone est תודה, quod alibi αἴνεσις vertitur. Nam qui Deum laudat, agnoscit eius potentiam ac beneficia.

ἐν σπιθαμῇ χειρὸς αὐτοῦ. καὶ πάντα ὑπακούει τῷ θελήματι αὐτοῦ. αὐτὸς γὰρ βασιλεὺς πάντων, ἐν κράτει αὐτοῦ διαστέλλων ἐν αὐτοῖς ἅγια ἀπὸ βεβήλων. Hoc postremum, ut Iudaïcum, videtur displicuisse Christianis.

2. QUIS SUFFICIT ENARRARE OPERA ILLIUS] Græcè: *Cui suppeditavit facultatem opera sua enarrandi?* Nam quis id posset, nisi Deus ei explicasset? quàm multa enim sunt visum humanum fugientia.

3. QUIS ENIM INVESTIGABIT MAGNALIA EIUS?] Id est, quantò minùs homo pervestigare poterit Dei miracula, nempe quomodo illa fecerit?

4. VIRTUTEM AUTEM MAGNITUDINIS EIUS QUIS ENUNTIABIT?] *Vim maiestatis eius quis enumerabit?* id est, metietur? solent enim ista permisceri.

AUT QUIS ADIICIET ENARRARE MISERICORDIAM EIUS?] Id est, *Quis prætereà posset enarrare benefacta eius?* nam עוד in Hebræo significat aut iterum, aut plus aliquid facere. Et חסד, quod ἔλεος verti solet, omne benefactum significat.

5. NON EST MINUERE, NEQUE ADIICERE, NEC EST INVENIRE MAGNALIA DEI] Nihil est quod detrahi aut apponi debeat: id est, sunt exactissima.

6. CÙM CONSUMMAVERIT HOMO, TUNC INCIPIET] Ubi omnia dixerit, tam parum dixerit, quasi demum inciperet loqui.

ET CÙM QUIEVERIT, OPERABITUR] *Obstupescet.* Tam multa scilicet se omisisse. ἀπορεῖν pro obstupescere habes I. Macc. III. 31.

7. QUID EST HOMO, ET QUÆ EST GRATIA ILLIUS?] Legit χρηστότης, ubi nos habemus χρῆσις. Quæ Deo utilitas ex homine? Iob. XXXV. 7.

ET QUID EST BONUM?] Quod bonum ab homine ad Deum redit?

AUT QUID NEQUAM ILLIUS?] *Quid malum illius?* Dei nempe ab homine: quid homo Deo noceat? Vide dictum Iobi locum.

8. NUMERUS DIERUM HOMINUM UT MULTUM CENTUM ANNI] Pauci eò perveniunt. Psalm. XC. 10. Quod hîc in Græcis quibusdam sequitur, ἀλογίστῳ δ' ἑκάστῳ πᾶσιν ἡ κοίμησις, deest in Sixtina, neque videtur huc pertinere.

QUASI GUTTA AQUÆ MARIS DEPUTATI SUNT, ET SICUT CALCULI ARENÆ, SIC EXIGUI ANNI IN DIE ÆVI] Non legit χίλια ἔτη, ut habent quidam libri, sed ὀλίγα, ut Sixtina. ἐν ἡμέραις αἰῶνος, id est, si comparentur cum immenso Dei ævo, cui nos humanâ imaginatione dies affingimus. Quid sunt centum anni ad illam sine principio durationem?

9. PROPTER HOC PATIENS EST DEUS IN ILLIS] Par ferme sensus qui Sap. XV. 1. 2. Non festinat Deus pœnam de hominibus sumere, quia etiamsi maximè sint mali, non diu humano generi erunt graves. Posteà satis erit temporis pœnas exigendi.

ET EFFUNDIT SUPER EOS MISERICORDIAM SUAM] Id est, dat illis multa vitæ ærumnabilis solatia.

6. Et fortiora horum audivit auris mea] His maiora ex historiis didici.

7. In synagoga peccantium] Ubi populus est flagitiosus.

Exardebit ignis] Id est, ultio divina, quæ per ignem exprimi solet, ut Psalm. x. 7. & alibi.

Et in gente incredibili] ἀπειθεῖ, ubi gens est in Deum contumax.

8. Non exoraverunt pro peccatis suis antiqui gigantes] In Græco: *Non placatus est* (id est, non condonavit Deus) *priscis gigantibus*: id est, hominibus Noæ coævis: in qua historia נפלים, sunt γίγαντες, LXX interpretibus.

Qui destructi sunt confidentes suæ virtuti] χειρόδικοι, quales solent describi gigantes. Sap. xiv. 6. sed pro *destructi sunt*, in Græco est, ἀπέστησαν, id est, à Deo defecerunt.

9. Et non pepercit peregrinationi Lot] Non pepercit loco incolatus Loti. Id enim παροικία. Vide Luc. xxiv. 18.

Et exsecratus est eos] *Eos* refertur ad id quod subintelligitur, id est, *terræ illius habitatores*.

Præ superbia verbi illorum] In Græco: *Ob superbiam ipsorum*. Bene nominavit superbiam, ut & Ezechiel de iisdem hominibus agens xvi. 49. quia ex superbia, id est, Dei contemtu, cætera illorum crimina ortum trahebant.

10. Non misertus est illis gentem totam perdens] *Non miseratus est gentem exitij*: id est, exitio devoram, quomodo Iudas υἱὸς ἀπωλείας. Ioh. xvii. 12. Vide quæ diximus ad ii. Thess. ii. 3.

Et extollentem se in peccatis suis] In Græco: τοὺς ἐξηρμένους ἐν ἁμαρτίαις αὐτῶν ἃς ἐποίουν: ita enim in Sixtina, non ut in aliis, ἐξερχομένους. *Elatos in peccatis quæ committebant*: id est, apertè se iactantes de sceleribus suis. Genes. xix. 5. 9.

11. Et sicut sexcenta millia peditum qui congregati sunt in duritia cordis sui: et si unus fuisset cervicatus, mirum si fuisset immunis] Græca lectio in multis editionibus hîc additamentis quibusdam planè corrupta est. Optimè habet Sixtina editio: καὶ οὕτως ἑξακοσίας χιλιάδας πεζῶν τοὺς ἐπισυναχθέντας ἐν σκληροκαρδίᾳ αὐτῶν. καὶ ἐὰν ᾖ εἷς σκληροτράχηλος, θαυμαστὸν τοῦτο εἰ ἀθῳωθήσεται. *Pari modo sexcenta peditum millia, qui duro corde inter se convenerunt*: (nempe miseratus non est, ex superioribus) *quantò magis si unus aliquis sit cervicosus, mirum esset si ipsi parceretur.* Quid non metuere debent singuli contumaces, cùm de sexcentis millibus qui ex Ægypto excesserant, præter Levitas, (Num. i. 45.) nulli promissa acceperint, excepto Iosue & Calebo? Num. xxvi. 5. Peditum, id est, qui arma ferre possent: nam mulieres, & inutilis ætas erat extra illam summam, ut videre est dicto loco Num. i. 45. Hi omnes dicuntur convenisse duro corde, id est, pariter omnes fuisse inobsequentes: ita ut

In facinus iurasse putes.

Alij vitulum coluerant, alij Deo oblocuti fuerant carnium desiderio, alij

alij exploratorum relatu territi defectionem cœperant, alij cum Core sociisque eius moverant seditionem, alij sitis non tolerantes animum desponderant, alij cum Madianiticis feminis se corpore cultúque miscuerant. ἀθῳοῦν est propriè facere innocentem: sed, locutione Hebræis frequentatâ, tractare quasi innocentem, id est, parcere. Vide Sap. I. 6. & suprà XI. 10. XII. 16. respondet Hebræo כפר, ut Ierem. XVIII. 23. & נקה ut I. Sam. XXVI. 9. Prov. VI. 29. XVI. 6. XVII. 5. XVIII. 20. Ierem. XLVI. 27. XLIX. 11. Ioël. III. 21. Nahum. I. Vide quæ diximus ad Iacobi II 21.

12. MISERICORDIA ENIM ET IRA EST CUM ILLO] Apud illum, id est, non tantùm parcere novit, sed & irasci, ubi opus est.

POTENS EXORATIO, ET EFFUNDENS IRAM SECUNDUM MISERICORDIAM SUAM] *Citò potens placationum*, (id est, valde placabilis) *& citò effundens iram.* Illud citò ostendit mutato homine statim mutari etiam sortem ipsius apud Deum. Vide Ierem. XVIII. 7. & sequentibus.

13. SECUNDUM MISERICORDIAM SUAM, SIC CORREPTIO ILLIUS] In Græco: *Sicut magna est eius misericordia, ita & magna eius castigatio.*

SECUNDUM OPERA EIUS IUDICAT] *Eius* hîc valet *cuiusque*. desumtum ex Psalm. LXII. 13. Opera & hîc & ibi sumuntur pro consuetudine aut proposito agendi.

14. NON EFFUGIET IN RAPINA PECCATOR] Id est, peccator rapere solitus pœnam non effugiet.

ET NON RETARDABIT SUFFERENTIA MISERICORDIAM FACIENTIS] Sufferentiam solet dicere ὑπομονήν. sed hîc est μετανυ-μία. nam per sufferentiam intelligitur id quod exspectatur cum patientia, liberatio scilicet à malo. Εὐσεβοῦς, id est, pij, vertit interpres *misericordiam facientis*, quia vox εὐσεβοῦς interdum sic sumitur; & ita rectè id nomen opponitur raptori.

15. OMNIS MISERICORDIA FACIET LOCUM UNICUIQUE SECUNDUM MERITUM OPERUM SUORUM] In Græco i *Omni misericordiæ da locum; quisque enim secundum facta sua reperiet:* pœnam nempe aut præmium. Dare locum huic scriptori est magni facere, ut apparet infrà XXXVIII. 14. ποίησον lectio hîc recta, non altera, ποιήσει.

ET SECUNDUM INTELLECTUM PEREGRINATIONIS IPSIUS] Deest in Græco. Contrà desunt in Latino quæ in Græcis quibusdam libris reperiuntur: κύριος ἐσκλήρυνε Φαραὼ μὴ εἰδέναι αὐτὸν, ὅπως ἂν γνωσθῇ ἐνεργήματα αὐτοῦ ἐπ' οὐρανὸν πάσῃ τῇ κτίσει, τὸ ἔλεος αὐτοῦ φανερὸν καὶ τὸ φῶς αὐτοῦ, καὶ τὸ σκότος ἐμέρισε τῷ ἀδάμαντι. Sed absunt hæc omnia in Sixtina, & revera huc non pertinent.

16. NON DICAS, A DEO ABSCONDAR] Latebo Deo.

ET EX SUMMO QUIS MEI MEMORABITUR?] Id est, de me cogitabit, ut suprà VII. 38.

17. IN POPULO MAGNO NON AGNOSCAR] In tanta hominum multitudine.

QUÆ EST ENIM ANIMA MEA?] Id eſt, quid ego ſum?

IN TAM IMMENSA CREATURA] Creaturam vocat omne humanum genus, ut Marci XVI. 15.

18. ECCE COELUM] Aër, & ſtellata regio.

ET COELI COELORUM] Cœlum nobis inaſpectabile.

ABYSSUS] Mare.

IN CONSPECTU ILLIUS COMMOVEBUNTUR] Vetus tragœdia:

Τρέμει δ' ὄρη καὶ γαῖα, καὶ πελώριος
Βυθὸς θαλάσσης, κὠρέων ὕψος μέγα,
Ὅταν ἐπιβλέψῃ γοργὸν ὄμμα δεσπότου.

19. MONTES SIMUL ET COLLES] In Græco *montes* nominantur, non *& colles*. Præterea in Græcis libris multis inter id quod præceſſit in Latino, & hæc verba, interiicitur: ἅπας ὁ κόσμος γεγενὼς καὶ γινόμενος ἐν θελήματι αὐτοῦ. Sed in Sixtina deſunt hæc, ut coniicere liceat aliunde inſerta, ut in eclogis ſæpe fit.

20. ET IN OMNIBUS HIS INSENSATUM EST COR: ET OMNE COR INTELLIGITUR AB ILLO] Longè aliter in Græco: καὶ ἀξίως οὐ διανοηθήσεται ἐπ' αὐτοῖς καρδία. *Dignè de illis* (nempe operibus Dei quæ iam enumerata ſunt) *cor* hominis *cogitare neſcit.*

21. ET VIAS ILLIUS QUIS INTELLIGIT?] Quantò minùs poſſit homo intelligere divinæ providentiæ rationes ac vias?

ET PROCELLAM QUAM NEC OCULUS VIDEBIT HOMINIS: NAM PLURIMA EIUS OPERA SUNT IN ABSCONDITIS] In Græco, ſi locutionem Hebræam populariter exponas, ſic eſt: *Procellæ, quam nullus videt oculus, opera pleraque ſunt in abſconditis.* Sed quæ ſequuntur negationem hîc exigunt. Procellæ cauſa & natura latet: opera apparent, arbores everſæ, deiecta ſaxa & tecta, commoti amnes & mare. Sic & Deus nobis per ſe incognitus, per opera apparet. καταιγίς (ea vox hîc eſt in Græco) Ariſtoteli definitur πνεῦμα ἄνωθεν τύπτον ἐξαίφνης. Vide infrà XXXIII. 2. XLIII. 20. Reſpondet Hebrææ סופה, ſed & vocibus aliis.

22. SED OPERA IUSTITIÆ EIUS QUIS ENUNTIABIT, AUT QUIS SUSTINEBIT] Pari modo effectus iuſtitiæ divinæ tanti ſunt, ut neque omnes dignè explicari ab homine poſſint, neque tolerari ab iis in quos incident, procellæ ritu.

LONGE ENIM EST TESTAMENTUM A QUIBUSDAM] *A quibuſdam* non eſt in Græco. Διαθήκη hoc loco ſignificat ordinem iudiciarium, quo Deus utitur diu explorando homines, an ſint ſanabiles: poſtremò, ubi menſura iudicij impleta fuerit, exigendo pœnam. Pari ſenſu de humanis iudiciis διαθήκη κρίματος dicitur infrà XXXVIII. 43. Longè, inquit, remotus eſt à noſtra cognitione ordo iſte quo Deus utitur.

ET INTERROGATIO OMNIUM IN CONSUMMATIONE EST] ἐξέτασις ἁπάντων ἐν τελευτῇ. *Tandem tamen omnia* (malefacta) *puniuntur.* ἐν τελευτῇ, באחרית, id eſt, tandem, ut ſuprà XI. 27. & alibi. ἐξέτασις, per μετωνυμίαν, hîc eſt ipſa pœna.

23. Qui minoratur corde cogitat inania] In Græco Sixtino: ἐλαττούμενος καρδίᾳ διανοεῖται ταῦτα: *Qui est exiguo corde* (id est, modestus ac submissus) *talia cogitat*: nempe quàm miris modis Deus decreta sua disponat, & exsequatur. καρδίᾳ hîc, ut infrà xl. 28, ἀκηδιῶσι καρδίαν. nec aliter Deuteron. viii. 14.

Et vir imprudens et errans cogitat stulta] *Homo temerarius* (אין verti solet ἄφρων) *per errorem stulta cogitat*: nempe impunè haberi scelera, neque à Deo curari res humanas.

25. Dicam in æquitate disciplinam] Græcè, ἐν σταθμῷ, tam rectè quàm rectè libra indicat pondera. nam σταθμὸς hîc idem est quod Hebræum משקל, id est, libra.

Et scrutabor enarrare sapientiam] *Exactè explicabo scientiam eius*, scilicet disciplinæ. ἀκριβῶς, adamussim.

Et in verbis meis attende in corde tuo] Deest in Græco, & quæ sequuntur hoc commate.

26. In iudicio Dei opera eius ab initio] *Quippe Dei opera ab initio iudicio ipsius* disposita sunt: id est, Deus τάξιν dedit τῇ ἀταξίᾳ.

Et ab institutione ipsorum distinxit partes illorum, et initia eorum in gentibus suis] In Græco: *Ex quo ea fecit, distinxit partes eorum*: nempe ut unum orbem faceret terræ & aquæ, ut ei circumtenderetur aër, in summo essent ignes cœlestes.

Nam cælo terras, & terris abscidit undas,
Et liquidum spisso secrevit ab aëre cælum.

27. Ornavit in æternum opera illorum] *Ordinavit in perpetuum opera sua*: id est, in perpetuum, dum stabit hoc universum, durare voluit magnas illas partes. Sequitur in Græco: καὶ ἐν χειρὶ αὐτοῦ αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν εἰς γενεὰς γενεῶν. *Et imperia eorum* (id est, astra quæ rebus inferioribus præsunt) *in Dei potestate sunt in omnia sæcula*. Astra rebus præsunt, Deus astris. εἰς γενεὰς γενεῶν, in omnia sæcula, etiam infrà xxxix. 12. ubi Hebraïcè בדור דורים.

Nec esurierunt, nec laboraverunt] *Non defatigata sunt* eundo astra.

Et non destiterunt ab operibus suis] A cursu suo.

28. Unusquisque proximum suum non angustiabit usque in æternum] In Græco: *Alterum non extrusit alterum* de loco suo, ut in turba scilicet fieri solet. Hebræa locutio est איש את־רעו. Mirum sanè est, ἐν τῇ ἀπλανεῖ stellas semper eundem inter se situm servare: nimirùm lex hæc est ab opifice data.

29. Non sis incredibilis verbo illius] In Græco: *Nunquam inobsequentia erunt verbo eius*: id est, astra semper Dei præscriptum sequentur. Vide Psalm. civ. 19.

30. Post hæc Deus in terram respexit] *Post facta ista*, (astra scilicet) *Deus respexit terram*. Curam eius ornandæ suscepit.

Et implevit illam bonis suis] Frumento, vite, olea,

rebúsque aliis ad vitam aut necessariis, aut utilibus.

31. Anima omnis vitalis denuntiabit ante faciem ipsius] Legit ἐκήρυξε, pro ἐκάλυψε, malè: ψυχὴ, pro ψυχὴν, bene. vera lectio est, ψυχὴ παντὸς ζώου ἐκάλυψε τὸ πρόσωπον αὐτῆς. *Anima omnis animantis texit superficiem eius*: nempe terræ, de qua sermo præcesserat. Anima animantis omnis pro animante, locutio συνεκδοχικὴ ex Hebraïsmo. Sic Gen. 1. 20. כל־נפ שהיה.

Et in ipsam iterum reversio illorum] Animantia reditura sunt in terram, εἰς ἅδην, in generalitatem.

CAPUT XVII.

1. Deus creavit de terra hominem] Ex limo Gen. II. 17. sic & Græci Poëtæ dicunt ἐκ πηλοῦ. Vide quæ annotavimus ad librum primum pro Veritate Religionis Christianæ.

Et secundum imaginem suam fecit illum] Hoc in Græco abest, infrà ponitur.

2. Et iterum convertit illum in ipsam] Fecit ut in terram redeat. Genes. III. 19. Cicero ex Euripide: *Reddenda terra terræ.* Idem Euripides: τὸ σῶμα δ' εἰς γῆν.

Et secundum se vestivit illum virtute] Hoc infrà ponitur in Græco.

3. Numerum dierum et tempus dedit illi] Præfinivit illi vitæ spatium quod non excederet, mille nempe annorum primâ ætate, posteà multò brevius. Iob. XIV. 5. Psalm. XC. 10. In Græco non est *ipsi*, sed *ipsis*, transitu facto de singulari in pluralem.

Et dedit illi potestatem eorum quæ sunt supra terram] Rursum *illis* in Græco. Omnia illi facilè parebant, sine labore, Deo ita res ordinante. Genes. I. 28. Hîc in Græco sequitur in Sixtina: καθ' ἑαυτοὺς ἐνέδυσεν αὐτοὺς ἰσχύν. sed Latinus legit rectiùs, καθ' ἑαυτόν, ut videre est suprà 2. ubi ille hanc sententiam posuit. Sensus est: *Dedit illis imperium quale suum est.* ἰσχὺς imperium significat, ut suprà IX. 2. Deinde sequitur in Græco: καὶ κατ' εἰκόνα αὐτοῦ ἐποίησεν αὐτούς: *ad suam effigiem eos fecit.* Ea effigies in eo præcipuè erat posita, ut

——*dominari in cætera posset.*

quemadmodum loquitur Ovidius. erat enim homo quidam in terra deus.

4. Posuit timorem illius super omnem carnem] Nempe ut faciliùs procederet illud imperium, omnem feritatem voluit homini esse innoxiam, quod nunc homo non nisi vi magna ingenij & experientiæ adipiscitur, ut patet in illis qui elephantes, leones, balænas capiunt.

Et dominatus est bestiarum et volatilium] In Græco: *ad dominandum feris & volucribus.* nam καὶ hîc abundat. & κατακυριεύειν est pro εἰς τὸ κατακυριεύειν. Quod in quibusdam exemplaribus se-

quitur, ἐν ὁμοιώματι deest in Sixtino, sicut & in eo defuit exemplari, quo usus est hîc Latinus.

5. CREAVIT EX IPSO ADIUTORIUM SIMILE SIBI] Non est in Græco. Contrà quod in multis exemplaribus sequitur in Græco: ἕκτον δὲ νοῦν αὐτοῖς ἐδωρήσατο μερίζων καὶ τὸν ἕβδομον λόγον ἑρμηνέα τῶν ἐνεργημάτων αὐτοῦ: sicut in Latino non est, ita nec in Sixtino, videtúrque ad marginem annotatum fuisse ab aliquo Stoïcorum librorum lectore: nam Stoïci (ut Plutarchus aliíque nos docent) ad quinque sensus notissimos tres annumerabant alios, quorum hîc omissum est τὸ σπερματικὸν, posita autem duo, τὸ φωνητικὸν, & τὸ ἡγεμονικόν. Vide & Theodoretum sermone v. Sed alieno loco hoc insertum est huic textui, cùm quinque sensuum nulla mentio præcesserit, quorumdam autem de illis mentio post hæc sequatur.

CONSILIUM] διαβούλιον, id est, vim consultantem, τὸ βουλευτικόν.

ET LINGUAM] τὸ φωνητικόν.

ET OCULOS] τὸ ὁρατικόν.

ET AURES] τὸ ἀκουστικόν.

ET COR DEDIT ILLIS EXCOGITANDI] Ad excogitandum, διανοεῖν. describit τὸ ὀρεκτικόν. nam διάνοια pro appetitu sæpe sumitur, ut Baruch. I. 15.

ET DISCIPLINA INTELLECTUS REPLEVIT ILLOS] ἐπιστήμην συνέσεως ἐνέπλησεν αὐτούς. Hoc est, τὸ ἐπιστημονικόν.

6. CREAVIT ILLIS SCIENTIAM SPIRITUS, SENSU IMPLEVIT COR ILLORUM] Deest in Græcis.

ET BONA ET MALA OSTENDIT ILLIS] Ut in perditis per diluvium & Noë servato.

7. POSUIT OCULUM SUUM SUPER CORDA EORUM] Id est, curam adhibuit sanandis eorum animis, postquam eos prava exempla & institutio corruperant.

OSTENDERE ILLIS MAGNALIA OPERUM SUORUM, UT NOMEN SANCTIFICATIONIS COLLAUDENT, ET GLORIARI IN MIRABILIBUS ILLIUS, UT MAGNALIA ENARRENT OPERUM EIUS] In Græcis ordo alius: *Dedit ut in perpetuum iactare se possent de miraculis eius, id est, ut prudenter opera eius commemorarent. ideò nomen eius sanctum viri eximij laudabunt.* Addidi, *id est*, implendo sensui, & καὶ verti *ideò*, ut sæpe: & nomen genitivum ἁγιασμοῦ verti in adiectivum, pro quo poni apud Hebræos solet. Respicit præcipuè ad illa ostenta in Ægypto.

9. ADDIDIT ILLIS DISCIPLINAM, ET LEGEM VITÆ HÆREDITAVIT ILLOS] Pro *disciplinam*, in Græco est ἐπιστήμην. Sensus est: *Fecit eos* (eximios, id est, Israëlitas) *sapientiores cæteris gentibus:* datâ lege. Deuter. IV. 7. Lex vitæ dicitur, quia vitæ & longæ & felicis promissa habet. Quod hîc in Græcis quibusdam sequitur: εἰς τὸ νοῆσαι ὅτι θνητοὶ ὄντες ὑπάρχουσι νῦν, deest in Sixtino; neque sanè sensum hîc commodum recipit.

10. TESTAMENTUM ÆTERNUM CUM ILLIS CONSTITUIT]

Fœdus illud cuius mentio Iof. XXIV. 16. διαθήκην αἰῶνος, id eft, fœdus diutiffimè duraturum.

Et iustitiam et iudicia sua ostendit illis] In Græco tantùm: τὰ κρίματα αὐτοῦ ὑπέδειξεν αὐτοῖς. κρίματα, משפטים, vocat præcepta omnis æquitatis pleniffima, quorum præcipua iam explicaturus eft.

11. Et magnalia honoris eius vidit oculus illorum] *Maieftatem gloriæ:* nempe in Sinaïtico monte.

Et honorem vocis audierunt aures illorum] In Græco: *gloriam vocis:* id eft, vocem tremendam.

Et dixit illis] Nempe non illis verbis, fed illo fenfu.

Attendite ab omni iniquo] Id eft, à falforum deorum cultu & periuriis.

12. Et mandavit illis unicuique de proximo suo] Nempe ne quid alter alteri nocerent per ἀδικίαν, per homicidia, per adulteria, per furta, per falfimonias, dolófve malos. Lex Dei, eft lex valdè focialis.

13. Viæ illorum coram ipso sunt semper, non sunt absconsæ in oculis ipsius] Invertit in hoc commate interpres ordinem qui in Græco eft. Senfus eft, Deum per nubem & ignem ducem itineris fuiffe electis fuis.

14. In unamquamque gentem præposuit rectorem, et pars Dei Israel facta est manifesta] Sic & in Sixtino: ἑκάστῳ ἔθνει κατέστησεν ἡγούμενον, καὶ μερὶς κυρίου Ισραὴλ ἐστί. *Unicuique genti* (Deus) *dedit præfidem: at Ifraël portio Dei eft.* Senfus eft: ficut cæteræ gentes à fuis regibus, ita populus Hebræus à Deo ipfo regebatur, ducebatúrque. Erat enim θεοκρατία, ut Iofephus loquitur. In aliis exemplaribus Græcis aliqua hîc intertexta funt, tum ante ea quæ iam recitavimus, tum poft ea verba. Videntur autem defumta hæc additamenta ex diverfis locis Scripturæ, ut Genef. VIII. 21. Deuteron. XXIX. 4. Ezech. XI. 19. Deuteron. XXXII. 8. 9. Exod. IV. 22. Ierem. XXXI. 3.

16. Et omnia opera illorum velut sol in conspectu Dei] *Et* non eft in Græco, fed ὡς in quibufdam codicibus. Verùm & hoc abeft in Sixtino. Sicut homines in folem infpiciunt, fic Deus in omnia illa quæ Ifraëlitæ agebant.

Et oculi eius sine intermissione inspicientes in viis eorum] ἐπὶ τὰς ὁδοὺς αὐτῶν, *fupra vias eorum.*

17. Non sunt absconsa testamenta per iniquitatem illorum] In Græco: *Non latebunt illi iniuftitiæ eorum.*

Et omnes iniquitates eorum in conspectu Dei] *Et* hîc valet *imò, omnes* verò *fingulæ.* Quod in Græcis codicibus quibufdam fequitur, id non minùs à Sixtino codice, quàm à Latino abeft.

18. Eleemosyna viri] Omnia dilectionis opera in egentes.

Quasi signaculum cum ipso] Quod femper nobifcum geftare, ac follicitè cuftodire folemus. Ierem. XXII. 24. Cant. VIII. 6.

Et gratiam hominis quasi pupillam conservabit]

χάειν vocat omnia beneficia quæ ab hominibus in homines proficisci solent: חן. Quasi pupillam, id est, diligentissimè. Deuteron. xxxii. 10. Psalm. xvii. 8. Quod hîc in Græcis quibusdam sequitur, μερίζων υἱοῖς αὐτοῦ καὶ θυγατράσι μετάνοιαν, sicut in Latinis non est, ita nec in Sixtino codice.

19. Et postea resurget] *Tandem resurget*: quasi à somno excitatus.

Et retribuet illis retributionem in caput ipsorum] *Illis*, nempe de quorum peccatis actum suprà 17. Contractiùs posuit Latinus Interpres, quod cum repetitione est in Græco: καὶ ἀνταποδώσει αὐτοῖς, καὶ ὃ ἀνταπόδομα αὐτῶν εἰς κεφαλὴν αὐτῶν ἀνταποδώσει. In caput dicuntur reddi quæ exitium adferunt. Tibullus:

——*capiti sint precor illa meo.*

Mamercus apud Senecam: *mihi & capiti meo*. Capiti suo, apud Ciceronem aliquoties. Virgilius:

Di capiti ipsius generique reservent.

20. Poenitentibus autem dedit viam iustitiæ] In Græco: *Dedit reditum*: nempe in gratiam suam.

Et confirmavit deficientes sustinere] παρεκάλεσε τοὺς ἐκλείποντας ὑπομονήν, *solet admonere eos qui tolerantiam deseruêre*. Hîc ἐκλείπειν ὑπομονήν, quod ἀπολλύναι ὑπομονήν, infrà xli. 4 Quid autem sit quod admoneat, sequitur: *Convertere ad Dominum*, &c.

Et destinavit illis sortem veritatis] Non est in Græco.

22. Precare ante faciem Domini] Bene supplevit interpres illud, *Domini*: est enim locutio frequens, κατὰ πρόσωπον κυρίου λιτάζεσθαι, ut videre est i. Paralip. xvi. 4. 27. 29. Id autem significat versus adytum. ii. Paralip. iv. 20. i. Paralip. xvi. 6.

Et minue offendicula] *Minue offensam*. Fac Deum posthac minùs offendas.

Et relinque peccata tua] Quod in quibusdam Græcis hîc sequitur: αὐτὸς γὰρ ὁδηγήσει ἐκ σκότους εἰς φωτισμὸν ὑγείας, id in Sixtina editione abest.

Et nimis odito exsecrationem] *Et valde odio prosequere omne flagitium*. σφόδρα in Græco. βδέλυγμα hîc sume ut suprà xv. 13.

24. Et cognosce iustitias] Hæcusque ad illa *sæculi sancti*, non sunt in ullis Græcis. Contrà est in Græcis quod in Latino deest: ὑψίστῳ τίς αἰνέσει ἐν ᾅδου, *quis apud inferos laudes Deo canet?* sumtum ex Psal. vi. 6. Sensus est, non differenda ea quæ nostri officij sunt, quasi post mortem expleri possent. Interpres Iudaïca videtur mutasse in sensum Christianorum, qui credidêre sanctos mortuos in Dei laudibus occupari.

25. Cum vivis et dantibus confessionem Deo] Pendet ab eo quod præcessit in Græco: *Quis apud inferos Deo laudes canet unà cum vivis Deum laudantibus?* ἀνθομολόγησις Hellenistarum sermone est תודה, quod alibi αἶνος vertitur. Nam qui Deum laudat, agnoscit eius potentiam ac beneficia.

26. Non demoreris in errore impiorum, ante mortem confitere] Hîc etiam mutatio facta: nam in Græco est: ἀπὸ νεκροῦ, ὡς μὴ δὲ ὄντος, ἀπόλλυται ἐξομολόγησις. *A mortuo, utpote qui non sit, periit laus*: id est, abiit laudandi facultas. Mortui non sunt, id est, non sunt homines. animæ autem separatæ à corpore an aliquid agerent, valde incertum & controversum erat apud Hebræos veteres, plerisque in negantem partem propendentibus.

27. Confiteberis vivens, vivus et sanus: confiteberis et laudabis Deum, et gloriaberis in miserationibus illius] In Græco breviùs: ζῶν καὶ ὑγιὴς τῇ καρδίᾳ αἰνέσει τὸν κύριον. *Is qui vivus est, & corde valet, debet Dominum laudare*: eo scilicet modo qui sequitur. Valetudo cordi tribuitur, quia ibi fons est vitæ, vitaliúmque spirituum.

28. Et propitiatio illius] Parata illius indulgentia.

Convertentibus ad se] In Græco additur ὁσίως, non simulatè, sed fide optimâ.

29. Nec enim omnia possunt esse in hominibus] Non omnia hominibus constare possunt, non omnia respondent ad regulam exactissimam.

Quoniam non est immortalis filius hominis] Non est talis naturæ qualis sunt Angeli.

Et in vanitate malitiæ placuerunt] Deest in Græco.

30. Quid lucidius sole, et hic deficiet] ἐκλείπει, deliquium patitur, Lunæ corpore interposito.

Aut quid nequius quam quod excogitavit caro et sanguis?] Variant hîc Græcæ lectiones. Optima earum est: πονηρὸν ἐνθυμηθήσεται σὰρξ καὶ αἷμα. Cùm sol deficiat, quid mirum si deficiant interdum homines? nam cùm corpus eorum constet ex carne & sanguine, facilè illis oboriuntur appetitus, qui carni & sanguini magis quàm rationi conveniant.

31. Virtutem altitudinis coeli ipse conspicit] *Arcem cœli altissimi* (id est, siderei) *ipse* (sol) *perlustrat*. חיל, quod δύναμις verti solet, sæpe exercitum, sæpe & arcem significat.

Et omnes homines terra et cinis] *Et* pro *at*. Sol in sublimi versatur, homines humi. Ille deliquium patitur, quid mirum si homines?

CAPUT XVIII.

1. Qui vivit in æternum creavit omnia simul] κοινῇ, id est, re nullâ exceptâ. sic יחדו sumitur Psalm. XIV.3.

Deus solus iustificabitur, et manet invictus rex in æternum] *Deus solus iustificabitur*, id est: in omnibus actionibus suis iustissimus reperietur. Ita הצדיק sumitur Psalm. LI.6. Illud *& manet invictus rex in æternum*, non est in Græcis: sed Græci multi codices hoc loco habent: κύριος μόνος δίκαιος, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ. ὁ οἰακίζων κόσμον

ἐν

ἐν δυνάμει χειρὸς αὐτοῦ. καὶ πάντα ὑπακούει τῷ θελήματι αὐτοῦ. αὐτὸς γὰρ βασιλεὺς πάντων, ἐν κράτει αὐτοῦ διαστέλλων ἐν αὐτοῖς ἅγια ἀπὸ βεβήλων. Hoc postremum, ut Iudaïcum, videtur displicuisse Christianis.

2. QUIS SUFFICIT ENARRARE OPERA ILLIUS] Græcè: *Cui suppeditavit facultatem opera sua enarrandi?* Nam quis id posset, nisi Deus ei explicasset? quàm multa enim sunt visum humanum fugientia.

5. QUIS ENIM INVESTIGABIT MAGNALIA EIUS?] Id est, quantò minùs homo pervestigare poterit Dei miracula, nempe quomodo illa fecerit?

4. VIRTUTEM AUTEM MAGNITUDINIS EIUS QUIS ENUNTIABIT?] *Vim maiestatis eius quis enumerabit?* id est, metietur? solent enim ista permisceri.

AUT QUIS ADIICIET ENARRARE MISERICORDIAM EIUS?] Id est, *Quis prætereà posset enarrare benefacta eius?* nam יסף in Hebræo significat aut iterum, aut plus aliquid facere. Et חסד, quod ἔλεος verti solet, omne benefactum significat.

5. NON EST MINUERE, NEQUE ADIICERE, NEC EST INVENIRE MAGNALIA DEI] Nihil est quod detrahi aut apponi debeat: id est, sunt exactissima.

6. CÙM CONSUMMAVERIT HOMO, TUNC INCIPIET] Ubi omnia dixerit, tam parum dixerit, quasi demum inciperet loqui.

ET CÙM QUIEVERIT, OPERABITUR] *Obstupescet.* Tam multa scilicet se omisisse. ἀπορεῖν pro obstupescere habes 1. Macc. III. 31.

7. QUID EST HOMO, ET QUÆ EST GRATIA ILLIUS?] Legit χρηστότης, ubi nos habemus χρῆσις. Quæ Deo utilitas ex homine? Iob. XXXV. 7.

ET QUID EST BONUM?] Quod bonum ab homine ad Deum redit?

AUT QUID NEQUAM ILLIUS?] *Quid malum illius?* Dei nempe ab homine: quid homo Deo noceat? Vide dictum Iobi locum.

8. NUMERUS DIERUM HOMINUM UT MULTUM CENTUM ANNI] Pauci eò perveniunt. Psalm. XC. 10. Quod hîc in Græcis quibusdam sequitur, ἀλογίστῳ δ' ἑκάστῳ πᾶσιν ἡ κοίμησις, deest in Sixtina, neque videtur huc pertinere.

QUASI GUTTA AQUÆ MARIS DEPUTATI SUNT, ET SICUT CALCULI ARENÆ, SIC EXIGUI ANNI IN DIE ÆVI] Non legit χίλια ἔτη, ut habent quidam libri, sed ὀλίγα, ut Sixtina. ἐν ἡμέραις αἰῶνος, id est, si comparentur cum immenso Dei ævo, cui nos humanâ imaginatione dies affingimus. Quid sunt centum anni ad illam sine principio durationem?

9. PROPTER HOC PATIENS EST DEUS IN ILLIS] Par ferme sensus qui Sap. XV. 1. 2. Non festinat Deus pœnam de hominibus sumere, quia etiamsi maximè sint mali, non diu humano generi erunt graves. Posteà satis erit temporis pœnas exigendi.

ET EFFUNDIT SUPER EOS MISERICORDIAM SUAM] Id est, dat illis multa vitæ ærumnabilis solatia.

10. VIDIT PRÆSUMTIONEM CORDIS EORUM, QUONIAM MALA EST, ET COGNOVIT SUBVERSIONEM ILLORUM, QUONIAM NEQUAM EST] Etiam hîc sensum explicatiorem voluit facere interpres: nam in Græco est tantùm: *Vidit exitum eorum fore malum*: nempe si peccare pergerent. καταστροφὴ finem huius vitæ significat, ut suprà IX. 14. Iob. XV. 21. XXI. 17. Genes. XIX. 27. Ose. VIII. 7.

11. IDEO ADIMPLEVIT PROPITIATIONEM SUAM IN ILLIS] διὰ τοῦτο ἐπλήθυνε τὸν ἐξιλασμὸν αὐτοῦ. *Placabilitatem suam auxit.* Multis modis ostendit suam bonitatem & animum, quamvis sontibus, placabilem. Hæc explicantur per verba sequentia.

ET OSTENDIT EIS VIAM ÆQUITATIS] Hoc non est in Græco. Sensus est in his quæ illicò sequuntur.

12. MISERATIO HOMINIS CIRCA PROXIMUM SUUM] Id est, erga eos quibuscum negotium habet, qui pauci sunt.

MISERICORDIA AUTEM DEI SUPER OMNEM CARNEM, QUI MISERICORDIAM HABET DOCET ET ERUDIT QUASI PASTOR GREGEM SUUM] Hæc quia divulsa legit interpres, ideò quædam interposuit nectendo sensui. Sic autem continuo spiritu legenda sunt Græca: ἔλεος δὲ κυρίου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, ἐλέγχων καὶ παιδεύων, καὶ διδάσκων, καὶ ἐπιστρέφων ὡς ποιμὴν τὸ ποίμνιον αὐτοῦ. nam ἔλεος hîc est masculini generis, declinationis secundæ. *Misericordia autem Dei ad omnem carnem* (id est, hominem) *pertinet, arguens, castigans, docens & revocans, ut pastor gregem suum.*

14. MISERETUR EXCIPIENS DOCTRINAM MISERATIONIS, ET QUI FESTINAT IN IUDICIIS EIUS] Egit de beneficio communi, nunc de speciali agit, hoc modo: *Eos miseretur qui castigationem recipiunt*, (nempe ut mali remedium) *& qui festinant ad præcepta eius* exsequenda. κρίματα hîc sume ut suprà XVII. 9. & alibi sæpe.

15. FILI IN BONIS NON DES QUERELAM] Beneficiis ne adde reprehensionem: hoc enim panem lapidosum vocabant veteres. Da priùs, & alio tempore dictis castiga.

ET IN OMNI DATO NON DES TRISTITIAM VERBI MALI] Hoc enim est absynthium miscere melli. Non probasset hic sapiens illud Græcorum:

Ἄρτον δὸς πτωχῷ, καὶ κόνδυλον αὐθις ἐπ' αὐτοῦ.

16. NONNE ARDOREM REFRIGERABIT ROS?] Æstum, καύσωνα. infrà XLIII. 24 in Græco.

SIC ET VERBUM MELIUS QUAM DATUM] Benignæ allocutiones plus sæpe solatij præstant infelicibus, quàm benefacta.

17. NONNE ECCE VERBUM SUPER DATUM BONUM: SED UTRAQUE CUM HOMINE IUSTIFICATO] Legit κεχαριτωμένῳ, sed Græci libri multi habent κεχαριτωμένῳ. Dixi quidem verba plus sæpe habere quod iuvet quàm dona, sed ubi illa duo coniuncta sunt, ea res longè gratissima hominibus.

18. STULTUS ACRITER IMPROPERABIT] Exprobrabit beneficia: quod verè stultum.

ET DATUS INDISCIPLINATI TABESCERE FACIT OCULOS] *Invidi* (id est, avari, ut suprà diximus) *donum tabefacit oculos*. Exiguè dat cum magno fastu, quæ accipi sine mœrore non possunt. τάκεται ὀφθαλμὸς, id est, dolet, apud Theocritum. Vide & Deuter. XXVIII. 65.

19. ANTE IUDICIUM PARA IUSTITIAM TIBI] Non est in Græco.

ET ANTEQUAM LOQUARIS DISCE, ANTE LANGUOREM ADHIBE MEDICINAM] In Græco καὶ non est in principio, sed connectit hæc duo membra eleganter.

Principiis obsta: serò medicina paratur
Cùm mala per longas invaluêre moras.

Imò etiam principia anteveni per τὴν προφυλακτικὴν ἀγωγὴν, ut medici Græci loquuntur. Pari modo antequam tibi loquendum sit in publico, disce dicendi artem. Hæc viam struunt ad id quod sequitur, quò præcipuè tendebat scriptor.

ET ANTE IUDICIUM INTERROGA TE IPSUM, ET IN CONSPECTU DEI INVENIES PROPITIATIONEM] πρὸ κρίσεως ἐτοίμαζε σεαυτὸν καλλιεργεῖν: *ante iudicium para te, ut rectè agas*: corrige vitam in tempore. Illud *in conspectu Dei* non est in Græco, sed sensum bene expressit interpres. Est in Græco: ἐν ὥρᾳ ἐπισκοπῆς εὑρήσεις ἐξιλασμόν: in tempore quo pœna exigetur. Idem hoc quod κρίσις.

20. ANTE LANGUOREM HUMILIA TE] Ante morbum ieiuna. nam ieiunare Hebræi dicunt ענה, ταπεινοῦν, Levit. XVI. 29. 31. XXIII. 29. nimirùm quia per ieiunium deprimuntur vires corporis. quidam codices habent adiectum, εὐλαβείᾳ, sed id ex interpretamento est.

21. ET IN TEMPORE INFIRMITATIS OSTENDE CONVERSATIONEM TUAM] Legit, ἀῤῥωστημάτων, ubi in Græco rectius est: ἁμαρτημάτων: & pro *conversationem*, scripsit puto *conversionem*: nam in Græco est, ἐπιστροφήν: id est, ubi te peccasse animadverteris, præveni pœnam, & factis ostende te iam emendatum.

22. NON IMPEDIARIS ORARE SEMPER] μὴ ἐμποδισθῇς (ita in Sixtina, non ἐμποδίζῃς) τοῦ ἀποδοῦναι εὐχὴν εὐκαίρως: *Ne prohiberi te patere, quominus votum reddas tempori*. Idem est quod Deuteron. XXIII. 21. Ecclesiastæ V. 3.

ET NE VEREARIS USQUE AD MORTEM IUSTIFICARI] *Et ne differ ad mortem usque iustus fieri*. δικαιωθῆναι hîc propriè sumitur ut Apocalyp. XXII. 10. & alibi. Intellige autem iustitiam eam quæ in votis reddendis apparet.

QUONIAM MERCES DEI MANET IN ÆTERNUM] Hoc Christianè addidit Interpres.

23. ANTE ORATIONEM PRÆPARA ANIMAM TUAM] *Priusquam voveas te para*: etiam atque etiam cogita quid voveas.

ET NOLI ESSE QUASI HOMO QUI TENTAT DEUM] Irritat Deum, qui vovet prava: quod multi Iudæi faciebant. Vide quæ diximus libro secundo de Iure Belli ac Pacis XIII. 7. & ad Matth. XV. 5.

24. MEMENTO IRÆ IN DIE CONSUMMATIONIS] Memento

iræ (divinæ) tandem adventuræ. Sic ἐν ἡμέρᾳ πλάνης, suprà XI. 27. vide & XVI. 23.

ET TEMPUS RETRIBUTIONIS IN CONVERSATIONE FACIEI] *Et temporis vindictæ, cùm avertet vultum Deus.* Vultum avertere Deus dicitur, cùm misereri non vult, suprà IV. 4.

25. MEMENTO PAUPERTATIS IN TEMPORE ABUNDANTIÆ] Cogita mutari posse fortunam, eóque tibi datis noli prodigè uti.

26. A MANE USQUE AD VESPERAM IMMUTABITUR TEMPUS] Seneca:

Quem dies vidit veniens superbum,
Hunc dies vidit veniens cadentem.

ET HÆC OMNIA CITATA IN OCULIS DEI] *Facilia.* Vide suprà XVI. 13.

27. HOMO SAPIENS IN OMNIBUS METUET] Hoc deest in Græcis quibusdam, sed exstat, & rectè in Sixtina: ἄνθρωπος σοφὸς ἐν παντὶ εὐλαβηθήσεται, *qui sapit, in omni re sibi cavebit:* à crimine scilicet, ut sequitur.

ET IN DIEBUS DELICTORUM ATTENDET AB INERTIA] ἀπὸ πλημμελείας, מאשם, à culpa graviore. In diebus delictorum; id est, tunc etiam cùm malorum exemplorum ingens erit seges. Non exigua laus illa, quæ Nervæ tribuitur.

Temporibúsque malis ausus es esse bonus.

28. OMNIS ASTUTUS AGNOSCIT SAPIENTIAM] *Vir prudens quivis novit sapientiam & eruditionem:* Id est, facilè eam agnoscit in aliis hominibus.

ET INVENIENTI EAM DABIT CONFESSIONEM] *Et ei qui eam assecutus est, laudem dabit.* Hoc enim est ἐξομολόγησις his scriptoribus, ut modò diximus suprà XVII. 22.

29. SENSATI IN VERBIS, ET IPSI SAPIENTER EGERUNT] *Docent alios:* nam ita σοφίζεσθαι sumitur Psalm. XIX. 8. CV. 21.

ET INTELLEXERUNT VERITATEM ET IUSTITIAM] Non est in Græco.

ET IMPLEVERUNT PROVERBIA ET IUDICIA] In Græco est: *& depluerunt sententias accommodatas ad vitam:* id est, ad vitæ usum. Depluerunt, id est, largiter communicaverunt. Sic ἀνόμβρησαν habuimus suprà I. 24 in Græco. Hîc in quibusdam Græcis sequitur: κρείσσων δὲ πεποίθησις ἐν δεσπότῃ μόνῳ εἴπερ νεκρᾷ καρδίᾳ νεκρῷ ἀντέχεσθαι. Est sententia ab studioso aliquo adscripta, & sic legenda: εἴπερ νεκρᾷ καρδίᾳ νεκρῷ ἀντέχεσθαι. De cuius moniti sensu vide dicta ad Matth. VIII. 22. At in Sixtina hîc interponitur titulus sententiarum sequentium hoc modo, ΕΓΚΡΑΤΕΙΑ ΨΥΧΗΣ. Similes tituli fuêre & alibi, sed perierunt.

30. POST CONCUPISCENTIAS TUAS NE EAS] *Ne patere te duci à cupiditatibus* peccatum parientibus, Iac. I. 15.

ET A VOLUNTATE TUA AVERTERE] *Et ab appetitu tuo* (ad illicita ferente) *cohibetor.* id est, temet cohibe. Niphal pro Hithpael, more Hebræo.

31. Si præstes animæ tuæ concupiscentias eius] ἐπιθυμίαν εὐδοκίας αὐτῆς, *cupiditatem ipsi placentem*, id est, rem cupitam. μετωνυμία.

Faciet te in gaudium inimicis tuis] Quod hîc additur in Græcis quibusdam, οἱ βασκαίνοντές σε, ex interpretamento est assutum, abéstque à Sixtina. Docet nos in Rhetoricis Aristoteles nullo argumento faciliùs nobis aliquid dissuaderi, quàm si ostendatur nobis, inde voluptatem capturos inimicos nostros, exemplo adferens Homericum illud:

Ἦ κεν γηθήσαι Πρίαμος Πριάμοιό τε παῖδες.

Cui suppar illud Virgilij:

Hoc Priamus velit, & magno mercentur Atridæ.

Et Horatij:

Gaudeat ut populus Priami, Priamúsque inhumato.

32. Ne oblecteris in turbis nec immodicis: assidua enim est commissio illorum] Legit hîc Interpres: μὴ εὐφραίνου ἐπὶ πολλαῖς τύρβῃ. οὐ μὴ προσδεθήσεται συμβολῆς αὐτῇ. & συμβολὴν interpretatus est συμπλοκὴν, quomodo sæpe sumitur. Sed nos rectiùs habemus: μὴ εὐφραίνου ἐπὶ πολλῇ τρυφῇ, μηδὲ προσδεθῇς συμβολῇ αὐτῆς: ita enim in Sixtina: non τρυφῇ σου, nec προσδεθήσῃς, nec συμβουλῆς, ut in libris corruptioribus. Sensus est: *noli indulgere deliciis nimiis, neque illigari conviviis earum*, id est, delitiosis. Vide versum sequentem, & suprà IX. 10.

33. Ne fueris mediocris in contentione ex foenore] Etiam hîc συμβολοκοπῶν putavit esse ab eo significatu συμβολῆς, quo idem valet quod συμπλοκή, cùm συμβολοκοπεῖν sit edere de symbolis, &, laxiùs procedente vocis usu, convivari, ut apparet dicto loco IX. 10. Noli, inquit, pauper cùm sis, convivari mutuo sumtis in id pecuniis. Tales erant familiares Catilinæ. Vide Sallustium.

Et est tibi nihil in sacculo] Hebraïsmus, pro *cùm tibi nihil in sacculo sit*, id est, cùm tuum habeas nihil. μάρσιππος & μαρσίππιον voces sunt veteres Græcæ, ut ex Xenophonte apparet. Latini inde habent marsupium.

Eris enim invidus vitæ tuæ] In Græco: ἔσῃ γὰρ ἐπίβουλος τῆς ἰδίας ζωῆς λαλητός. sed abest hoc in Sixtina.

CAPUT XIX.

1. Et qui spernit modica paulatim decidet] Sicut in republica, ita in re familiari non spernenda quæ videntur exigua, quia multa talia in summam proficiunt. οὐκ ὀλιγωρητέον τὸ τοῦ ὀλίγου.

2. Vinum et mulieres apostatare faciunt sapientes] Faciunt ut à Deo eiúsque lege deficiant. Exemplum in Israëlitis apud Madianitas.

Et arguent sensatos] Non est in Græco.

3. Et qui se iungit fornicariis, erit nequam]

In Græco: *Qui se agglutinat scortis, audax erit.* Euripides:

Εγὼ δὲ τόλμης καὶ θράσους διδάσκαλον
Εν τοῖς ἀμηχάνοισιν εὐπορώτατον
Ερωτα.

Putredo et vermes hæreditabunt illum] Mitè hoc convenit in illum morbum, qui nostro sæculo vagas libidines sequitur. sed & olim Venus nimia corpus enervatum gravibus haud dubiè morbis tradidit.

Et extolletur in exemplum maius] Ut maiori sit exemplo, etiam tabescet: nam id esse ξηραίνεσθαι diximus alibi. Quod in Latino sequitur, *& tolletur de numero anima eius*, non est in Græco.

4. Qui credit citò levis corde est] *Qui facilè se committit* (scortis nempe, de quibus agi cœpit) *is levis corde est*: non sapit. Est, ut Græci loquerentur, κουφόνους. Εμπιστεύειν τινὶ, pro committere se alicui, frequens huic libro locutio est. subauditur autem dativus, ut suprà IV. 17.

Et minorabitur] Non est in Græco.

Et qui delinquit in animam suam insuper habebitur] Legit πλημμεληθήσεται. sed recta est lectio in Græcis codicibus: ὁ ἁμαρτάνων, εἰς ψυχὴν αὐτοῦ πλημμελήσει. *Qui peccat* (scortando,) *is in vitam suam delinquit.* est enim λειπομελὴς ἀφροδίτη.

5. Qui gaudet iniquitate denotabitur] In Græco: ὁ εὐφραινόμενος ἐπὶ κακοεξίᾳ καταγνωσθήσεται, *Is qui delectatur* (scortis,) *condemnabitur* (à Deo) *ad malum corporis habitum.* κακοεξία Ionicè idem quod vulgò καχεξία, quam malum corporis habitum dixit Celsus II. 1. & III. 22.

Et qui odit correptionem minuetur vita] Legit: ὁ δὲ ἀντοφθαλμῶν παιδείαις ἐλαττοῖ τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Verùm rectiùs in nostris codicibus habemus: ὁ δὲ ἀντοφθαλμῶν ἡδοναῖς στεφανοῖ τὴν ζωὴν αὐτοῦ. *At qui voluptatibus illis* (venereis) *resistit, is vitam suam coronat.* id est, lætam florentémque servat. Sequitur iam titulus novus de loquendo: eius initium est in Græcis multis: ὁ ἐγκρατευόμενος γλώσσῃ, ἀμάχως συμβιώσεται; ita enim distinguenda est hæc sententia. Sensus est: qui linguæ suæ potens erit, is cum homine, quamvis invicto (hoc est duro atque intractabili) convivete poterit.

6. Qui peccat in animam suam poenitebit] Hoc repetitum est aliis verbis ex commate 4.

Et qui iucundatur in malitia denotabitur] Et hoc repetitum è commate quinto. utrunque rectè deest in Græco. Rursus in Græcis est quod deest in Latino: ὁ μισῶν λαλίαν, ἐλαττοῦται κακίᾳ. *Qui loquacitatem odit, minus habebit mali.* nam κακία hîc sumitur, ut Matt. VI. 34. & apud LXX interpretes sæpe.

7. Ne iteres verbum nequam et durum, et non minoraberis] Etiam hîc aliquid addidit Latinus interpres. nam in Græco tantùm est: μὴ δευτερώσῃς λόγον, καὶ οὐδέν σοι ἔσται ἐν ἐλαττώσει, aut, ut alij habent codices: καὶ οὐδὲν οὐ μὴ ἐλαττονήσῃ. *Noli odiosè eadem sæpe oggerere, nihil ob id tibi peribit*: nihilo minus intelligêris. Vide suprà VII. 15. infrà XLII. 1.

8. AMICO ET INIMICO NOLI NARRARE SENSUM TUUM] In Græco: *Sive amico sive inimico noli narrare vitas alienas*: nempe animo alios infamandi. In Sixtina non rectè deest, βίους ἀλλοτρίους.

ET SI EST TIBI DELICTUM NOLI NUDARE] Optimè legit hic interpres: εἰ ἔστι σοι ἁμαρτία, μὴ ἀποκαλύψῃς: non autem εἰ μὴ ἔστι, ut nunc in Græcis legitur, nullo sensu. In hoc præceptum peccabant illi Romæ · de quibus Iuvenalis:

Quis nunc diligitur, nisi conscius, & cui fervens
Æstuat occultis animus, semperque tacendis?
Nil tibi se debere putat, nil conferet unquam
Participem qui te secreti fecit honesti.

9. AUDIET ENIM TE, ET CUSTODIET TE, ET QUASI DEFENDENS PECCATUM ODIET TE, ET SIC ADERIT TIBI SEMPER] Aliter in Græco: ἀκήκοε γάρ σου καὶ ἐφυλάξατό σε καὶ ἐν καιρῷ μισήσει σε. *Postquam audierit* (illud,) *observabit te* (aliquandiu,) *sed occasione enatâ odium tui monstrabit.*

10. AUDIVISTI VERBUM ADVERSUS PROXIMUM TUUM] Hæc *adversus proximum tuum* addidit interpres: sed verbum intellige hîc ex superioribus peccatum amici ab ipso tibi indicatum.

COMMORIATUR IN TE] Dum vivis, ne exeat.

FIDENS QUONIAM NON TE DIRUMPET] Eleganter dictum. Arcanum retentum te non rumpet, ut vinum æstuans rumpit dolia.

11. A FACIE VERBI PARTURIT FATUUS] Bene legit ὠδινήσει, dolore distenditur, nam ὠδινήσει pro ὠδινεῖ usurpat hic scriptor etiam infrà XLVIII. 22, more Græcis frequente. *A facie verbi*, Hebræa locutio, id est, *ex verbo* commisso scilicet.

TANQUAM GEMITUS PARTUS INFANTIS] Tanquam ex infante femina parituta.

12. SAGITTA INFIXA FEMORI CARNIS, SIC VERBUM IN CORDE STULTI] Sicut sagitta femori infixa dolori est donec exeat, ita & stulto arcanum alterius. In Græco, pro *in corde*, est ἐν κοιλίᾳ. Bene vertit Latinus interpres, sicut & Græci בטן, καρδίαν. Prov. XXII. 18. Abac. III. 15.

13. CORRIPE AMICUM, NE FORTE NON INTELLEXERIT, ET NE DICAT, NON FECI] In Græco: *argue amicum*, (si quid intellexeris ab eo minùs rectè factum) *ne fortè id non fecerit*: (& sic occasionem habeat se tibi purgandi) *si autem fecit, ne faciat ampliùs.* Id enim est προστιθέναι, יסף, ut diximus sæpe. Hunc sensum exigit membrum sequens, ubi de sermone idem dicitur quod hîc de facto.

14. NE FORTE ITERET] Dicere scilicet. δευτερώσῃ, ut שנה Hebræis significat dictum factúmve repetere. 1. Sam. XXVI. 8. II. Sam. XX. 10. I. Reg. XVIII. 34. Ierem. II. 36.

15. CORRIPE AMICUM, SÆPE ENIM FIT COMMISSIO] Legit συμβολή, ubi codices Græci nunc habent διαβολή. non opus est addi ματαία, neque habet Sixtina. Argue amicum, sæpe enim intervenit calumnia. Argue hîc nihil est aliud, quàm dic illi quid audieris.

ET NE OMNI VERBO CREDAS] *Credat cor tuum*: in Græco, sensu eodem. Menander:

Ὅστις δὲ διαβολαῖσι πείθεται ταχύ,
Ἤτοι πονηρὸς αὐτός ἐστι τοὺς τρόπους,
Ἢ παντάπασι παιδαρίου γνώμην ἔχει.

16. EST QUI LABITUR LINGUA, SED NON EX ANIMO] Multis aliquid excidit ἀπροαίρετοι.

17. QUIS ENIM EST QUI NON DELIQUERIT IN LINGUA SUA] *Qui non delinquat.* est enim aoristus. pauci sanè tales. Iac. III. 2.

CORRIPE PROXIMUM TUUM, ANTEQUAM COMMINERIS] Id est, si quid eum in te peccasse existimes, amicè eum mone, antequam ad aspera aut verba aut facta venias. Vide quæ dicta Matth. XVIII. 15.

18. ET DA LOCUM TIMORI ALTISSIMI] Legit φόβῳ ὑψίστου, rectiùs quàm quod nos habemus νόμῳ. Addunt libri quidam γινόμενος ἀμήνις, ubi non dubito quin scripserit auctor operis, aut qui hoc addidit, ἀμήνις, *ostendens te placidum*. Hîc in exemplaribus Græcis quædam sequuntur, quæ ut in Latino, sic & in Sixtina editione desunt. Initium eorum est, φόβος κυρίου ἀρχὴ προσλήψεως, ubi πρόσληψις est prima familiaritas, quam sequitur ἀγάπησις dilectio: utriusque origo pietas, quæ probos inter se conglutinat. Arbor immortalitatis sive vitæ hîc μυστικῶς vitam significat æternam, ut & in Apocalypsi II. 7. XXII. 2. 14.

QUIA OMNIS SAPIENTIA TIMOR DEI] πᾶσα σοφία φόβος κυρίου. Ita enim Sixtina, non φόβος παρὰ κυρίου, ut habent libri alij. Hoc dicit, timorem Dei esse omnem sapientiam, nempe eam quæ homini sit necessaria. Vide Prov. I. 7. & infrà XL. 28.

ET IN ILLA TIMERE DEUM] Abundant hæc, nec sunt in Græcis.

ET IN OMNI SAPIENTIA DISPOSITIO LEGIS] ποίησις νόμου: *præstatio legis*. Omnes sapientiæ partes eò tendunt, ut sequamur legis præcepta. Addunt quidam codices non malè, καὶ γνῶσις τῆς παντοκρατορείας αὐτοῦ, nempe Dei, ut hoc ad partem sapientiæ contemplatricem, sicut id quod præcessit, ad actricem, pertineat. Non est autem in Sixtina quod hîc additum est in aliis Græcis editionibus: οἰκέτης λέγων τῷ δεσπότῃ, ὡς ἀρέσκει οὐ ποιήσω, ἐὰν μετὰ ταῦτα ποιήσῃ, προσοργίζει τὸν τρέφοντα. Aliunde transumtum. Minuit culpam sanatus animus, Matth. XXI. 29. Neque tamen levis erat culpa verbis detrectasse obsequium.

19. NON EST SAPIENTIA NEQUITIÆ DISCIPLINA] Egregium monitum, ne homines vafros ac dolosos sapientes putemus. Non debet, ut rectè ait Cicero, ratio bono consilio à Deo data in fraudem malitiámque converti.

ET NON EST COGITATUS PECCATORUM PRUDENTIA] In Græco: *Ubi consilium est improbum, ibi non est prudentia.* Plato inquit, recitante Cicerone, scientiam quæ remota est à iustitia calliditatem potiùs quàm sapientiam appellandam. Alibi idem Cicero: *Calliditas perversa imitatur prudentiam.*

20. EST NEQUITIA, ET IN IPSA EXSECRATIO] Talis malitia exsecranda est, non honestis appellanda nominibus.

ET EST INSIPIENS QUI MINUITUR SAPIENTIA] *Et est aliquis imprudens, ideò quod deficitur sapientia.* Hoc vult huius conditionem meliorem esse, quàm eius qui calliditate famam venatur prudentiæ. quòd latiùs explicant sequentia.

21. MELIOR EST HOMO QUI MINUITUR SAPIENTIA, ET DEFICIENS SENSU IN TIMORE DEI, QUAM QUI ABUNDAT SENSU, ET TRANSGREDITUR SENSUM ALTISSIMI] In Græco Sixtino: κρείσσων ἡττώμενος ἐν συνέσει, ἔμφοβος, ἢ περισσεύων ἐν φρονήσει καὶ παραβαίνων νόμον ὑψίστου. *Melior est qui minus valet intellectu, timens,* (Deum) *quàm qui prudentiâ abundans Dei præcepta violat.* Qui mali sunt, quò plus ingenio valent eò sunt peiores.

22. ET SOLERTIA CERTA, ET IPSA INIQUA] *Est versutia quædam accurata* (id est, magnâ arte se obtegens) *ac tamen iniusta.*

23. ET EST QUI EMITTIT VERBUM CERTUM ENARRANS VERITATEM] Longè aliter in Græcis: καὶ ἔστι διαστρέφων χάριν τοῦ ἐκφᾶναι κρίμα. *Et est qui pervertit* (causæ momenta) *ut enunciet sententiam:* utilem scilicet ei cui favet. Docet versutiam illam, de qua agere cœperat, in iudiciis vel maximè versari. nam qui omnia norunt iura & distinctiunculas, facilè imperitis nubem obiiciunt: τὸν ἄδικον λόγον, faciunt τὸν κρείττονα: quod Socrati iniquè tribuit in Nubibus Aristophanes. Quod hîc in quibusdam Græcis sequitur: καὶ ἔστι δικαιῶν κρίσιν, σοφός. *Qui iusta in iudicio sectatur, is verè sapit.* id abest à Sixtina.

EST QUI NEQUITER HUMILIAT SE, ET INTERIORA EIUS PLENA SUNT DOLO] Legitur quidem in Græco: ἔστι πονηρευόμενος συγκεκυφὼς μελανίᾳ, καὶ τὰ ἐντὸς αὐτοῦ πλήρης δόλου. sed legendum est, συγκεκρυφώς. Error natus tum ex vicinia vocum, tum quia sequetur συγκυφῶν. Sed συγκύφειν non potest coniungi cum μελανίᾳ, id est, nigrore, quam vocem Græcam etiam in Latino sermone Plinius usurpat XXIV. 8. Commemorat & alia versutorum genera, quorum unum est eorum qui animos vulpinos egregiè celare norunt, & secum dicunt:

—pulchra Laverna
Da mihi fallere, da iusto sanctóque videri:
Noctem peccatis, & fraudibus obiice nubem.

Quod Horatio *nox*, id huic scriptori μελανία.

24. ET EST QUI SE NIMIUM SUBMITTIT A MULTA HUMILITATE, ET EST QUI INCLINAT FACIEM SUAM, ET FINGIT SE NON VIDERE QUOD IGNORATUM EST; ET SI AB IMBECILLITATE VIRIUM VETETUR PECCARE, SI INVENERIT TEMPUS MALEFACIENDI, MALEFACIET] In Sixtina editione hæc sic habent: συγκύφων (scribendum συγκυφῶν) πρόσωπον καὶ ἐθελοκωφῶν, (ita enim est in annotatis meliùs quàm in textu ἑτεροκωφῶν) ὅπου οὐκ ἐπιγνωσθῇ, προφθάσει σε κακοποιῆσαι. καὶ ἐὰν ὑπὸ ἐλαττώματος ἰσχύος κωλυθῇ ἁμαρτεῖν, ἐὰν εὕρῃ καιρὸν, κακοποιήσει. *Alius demittens vultum,* (reverentiæ testandæ causa, ut suprà XII. 11.) *& surdum simulans, ubi non cognoscetur,* (id est, ubi nemo tale quid expectabit) *prævertet, tibi nociturus. quòd si ob virium inopiam impediatur* (ad tempus) *peccare,* (in te) *ubi occasionem repererit, nocebit.*

Aliud vafrorum genus describit, delatores scilicet, qui gestibus omnibus non amicitiam tantùm, sed & reverentiam testantes, simulantésque se non audire verba libera, cùm minimè putes ea deferunt, occasionem nacti. Tacitus de tali quodam: *Cliens hic Sorani, tunc emptus ad opprimendum amicum, auctoritatem Stoïcæ sectæ præferebat, habitu & ore ad exprimendam imaginem honesti exercitus, cæterum animo perfidiosus, & subdolus.*

26. Ex visu cognoscitur vir] Menander:

Οἷος δὲ τὴν ψυχὴν ἔνδον ἐστὶ φαίνεται
Ἀφ' οὗ ζωῆς τῆς γέγονεν, οἷον θεῖον;

Sic & de femina ex oculis iudicium fit. Æschylus:

Νέας γυναικὸς οὔ με μὴ λάθῃ φλέγων
Ὀφθαλμός, ἥτις ἀνδρὸς ᾖ γεγευμένη.

Et ab occursu faciei cognoscitur sensatus] Præcedit de facie. iam de vultu loquitur, qui est status quidam faciem pro affectibus mutans, qui sermo quidam tacitus mentis est, ut Cicero in Pisonem ait: imago animi, eidem in oratore. Plinius libro VII. I. 19. *Socratem clarum sapientia eodem semper visum vultu, nec aut hilari magis, aut turbato.*

27. Amictus corporis] Hinc illud:

Οὐκ ἂν δυναίμην ἄλλω ἐνδῦσαι στολήν.

Et risus dentium] Qui modicus sapienti, stulto effusus. infrà XXI. 23.

Et ingressus hominis nuntiant de illo] βῆμα, gressus. Cicero de off. 1, decorum ait in corporis motu statúque cerni, neque tarditatibus in gressu utendum mollioribus, neque suscipiendas nimias celeritates. Ibidem: *Status, incessus, sessio, accubitus, vultus, oculi, manuum motus, teneant illud decorum.* Alexis:

Ἓν γὰρ νομίζω τοῦτο τῶν ἀνελευθέρων
Εἶναι τὸ βαδίζειν ἀρρύθμως ἐν ταῖς ὁδοῖς,
Ἐξὸν καλῶς.

28. Est correptio mendax in ore contumeliosi, et est iudicium quod non probatur esse bonum] ἔστιν ἔλεγχος, ὃς οὐκ ἔστιν ὡραῖος. *Est quædam castigatio non tempestiva*: nempe quæ

σφριγῶντα θυμὸν ἰσχναίνει βίᾳ.

ut loquar cum Æschylo.

Et est tacens, et ipse est prudens] Hebraïsmus, pro est qui prudenter taceat. Horatius:

Est & fideli tuta silentio
Merces.

Ex Græco:

Ἀλλ' ἔστι καὶ σιγῆς ἀκίνδυνον γέρας.

CAPUT XX.

1. QUAM BONUM EST ARGUERE, QUAM IRASCI] ὡς καλόν ἐστιν ἐλέγξαι, ἢ θυμοῦσθαι, ſubaudito μᾶλλον, ut

Βούλομ' ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι ἢ ἀπολέσθαι.

Quantò eſt melius, inquit,

Amicum caſtigare, ob meritam noxiam,

quàm iram alere in odium exituram.

ET CONFITENTEM IN ORATIONE NON PROHIBERE] In Sixtina: καὶ ἀνθομολογούμενος ἀπὸ ἐλαττώσεως κωλυθήσεται: id eſt, *Ut hoc modo is qui culpam fatetur à damno liber ſit.* Non incurrat verbera aut mulctas. ſententia iudicis.

2. CONCUPISCENTIA SPADONIS DEVIRGINABIT IUVENCULAM, SIC QUI FACIT PER VIM ET IUDICIUM INIQUUM] Legit ἀποπαρθενώσει, ubi codices Græci rectè, ἀποπαρθενῶσαι: & βίᾳ, ubi quidam codices rectiùs βίᾳ. Qualis eſt cupiditas ſpadonis ad puellam devirginandum (amat enim & nihil poteſt, ut ait Terentius, & hic ſcriptor oſtendit infrà XXX. 20.) talis & eius qui de homine iudicia vult facere, beatus ſit an miſer, quandiu vita ei manet. Vide ſuprà XI. 30.

Ergo ſine effectu prurit uterque labor.

ut Martialis utar verbis.

4. QUAM BONUM EST CORREPTUM] Eſt hoc comma in Græco infrà 7.

SIC ENIM EFFUGIES VOLUNTARIUM PECCATUM] In Græco: ἑκούσιον. Ariſtoteles Nicomachiorum III. 2: ὁ ἐν μεταμελείᾳ, ἄκων δοκεῖ.

5. EST TACENS QUI INVENITUR SAPIENS] Vide XIX. 28.

ET EST ODIBILIS QUI PROCAX EST AD LOQUENDUM] Eſt qui ob multiloquentiam odioſus fit.

Τυραννικὸν τὸ πόλλ' ἐφίεσθαι λέγειν.

Cicero de Officiis primo: *Nec verò tanquam in poſſeſſionem ſuam venerit, excludat alios; ſed cùm reliquis in rebus, tum in ſermone communi, viciſſitudinem non iniquam putet.*

6. EST TACENS NON HABENS SENSUM LOQUELÆ] Quia benè fari nequit.

ET EST TACENS SCIENS TEMPUS APTUM] Et loquendi & tacendi. eſt totus titulus apud Stobæum, περὶ τοῦ εὐκαίρως λέγειν. Vide & Eccleſiaſten III. 7.

7. LASCIVUS AUTEM] λαπιστής, iactator. ita Cicero ad Atticum IX. 15. cùm memoraſſet ingentes copias quas Cæſarem habere dicebat Matius, addit, *ſit hoc* λάπισμα.

8. QUI MULTIS UTITUR VERBIS LÆDIT ANIMAM SUAM] In Græco: βδελυχθήσεται, id eſt, odio erit, ut ſequitur.

ET QUI POTESTATEM SIBI SUMIT INIUSTE] ὁ ἐνεξουσιαζόμενος, *qui ius ſibi arrogat*, nempe ſemper loquendi. ἐνεξουσιάζειν eſt plus ſibi aſſumere quàm par eſt, XLVII. 22.

9. Est processio in malis viro indisciplinato, et est inventio in detrimentum] Pergit facere sententias, ἐξ ἀντιθέτων. Varia est in Græco lectio. Optimè Sixtina: ἔστιν εὐοδία ἐν κακοῖς ἀνδρὶ, καὶ ἔστιν εὕρημα εἰς ἐλάττωσιν: id est, *interdum in malis homini prosperitas sita est, & interdum acquisitio adfert damnum*: quia adversa intendunt animum, divitiæ relaxant. εὕρημα est acquisitio, sive lucrum, שלל, Ierem. XXXVIII. 2. XXXIX. 18. XLV. 5.

10. Est datum quod non est utile] δόσις hîc est quælibet erogatio. Multi perdere sciunt, donare nesciunt.

Et est datum cuius retributio duplex] Beneficium benè locatum.

11. Est propter gloriam minoratio] Galba omnium consensu capax imperij, nisi imperasset. Tacitus Histor. I. Sophocles:

Ἀμήχανον δὲ παντὸς ἀνδρὸς ἐκμαθεῖν
Ψυχήν τε καὶ φρόνημα, καὶ γνώμην, πρὶν ἂν
Ἀρχαῖς τε καὶ νόμοισιν ἐντριβὴς φανῇ.

Et est qui ab humilitate levat caput] Multi per adversa illustrati sunt.

——multi suam
Rem bene gessere, & publicam patria procul.

ait Ennius Medea. Epaminondam inimici viarum curatorem fecerant: quod munus vile haberi solebat Thebis. ille muneri dignitatem addidit: καὶ ἀνὴρ τὴν ἀρχὴν ἔδειξε. Adde quæ apud Valerium III. 4.

12. Est qui multa redimat modico pretio, et restituens ea in septuplum] Ut qui sibi comparant domos malè fundatas, cibos corruptos aut insalubres, vasa non benè compacta, vinum fugiens, & inde in morbos aut damna incidunt. *Restituens*, in Græco est ἀποτιννύων, id est, rependit. Est id verbum Gen. XXXI. 39. & Psalm. LXIX. 5.

13. Sapiens in verbis seipsum amabilem facit] Etiam verbis sibi amicitias conciliat.

Gratiæ autem fatuorum effundentur] Stultorum etiam benefacta fructu carent, quia seruntur sine dilectu, & ipsi exprobrando sua data corrumpunt. Philemon:

Καλῶς ποιήσας, οὐ καλῶς ὠνείδισας·
Ἔργον κάκιστον πλούσιον πτωχῷ λόγῳ.

14. Datus insipientis non erit utilis tibi] Insipiens & iactabundus est, & avarus. quare quod in Græcis quibusdam sequitur, ὁμοίως δὲ καὶ βασκάνου διὰ ἀνάγκην, abest in Sixtina, & satis sub illo generali vocabulo comprehenditur.

Oculi enim illius septemplices sunt] In Græco: oculi enim illius (id est, eò spectat) ut pro uno accipiat multa.

Munera magna quidem mittit, sed mittit in hamo:
Et piscatorem piscis amare potest?

15. Exigua dabit, et multa improperabit] Sæpe exprobrabit quæ dedit, quamvis non magna: multi sunt nimij comme-

morando quæ meruêre, ut Tacitus loquitur. Multa habet contra hoc vitium Seneca circa finem de beneficiis. Inter alia hoc: *Nunquam ne querens quidem dicam:*

——eiectum littore, egentem
Excepi, & regni demens in parte locavi.

Non est illa admonitio, non: convitium est. hoc est in odium beneficia perducere.

ET APERTIO ORIS ILLIUS INFLAMMATIO EST] Legit ὡς ἄνθραξ, ubi nos rectiùs habemus, ὡς κῆρυξ. *Tam latè os suum aperiet, ac si præco esset.* Iuvenalis:

Tu miser exclamas, ut Stentora vincere possis.

16. HODIE FOENERATUR QUIS] *Hodie dat mutuum:* nempe insipiens. Δανείζει rectè dicitur de quovis mutuo. Mutuum naturam commodati imitatur. Est in commodaro repetitio quædam importuna. L. in commodato. §. 3. D. commodati: sic & in mutuo.

ODIBILIS EST HOMO HUIUSMODI] Non aliter Sixtina: μισητὸς ἄνθρωπος ὁ τοιοῦτος. Alij codices: μισητὸς κυρίῳ καὶ ἀνθρώποις ὁ τοιοῦτος..

17. FATUO NON ERIT AMICUS, ET NON ERIT GRATIA IN BONIS ILLIUS] In Græco aliter: *Dicet stultus, non est mihi amicus, nulla est gratia bonis meis:* id est, benefactis. quomodo ἀγαθῶν vocem sæpe sumit hic scriptor, ut XVIII. 15. Queritur homo insipiens & imputaror, nullam beneficiis suis grariam referri. Egregius χαρακτηρισμός, quales hic multi.

18. QUI ENIM EDUNT PANEM ILLIUS FALSÆ LINGUÆ SUNT] Er hæc in Græco verba sunt, non scriptoris, sed insipientis: οἱ ἐσθίοντες τὸν ἄρτον μου φαῦλοι τῇ γλώσσῃ. *Qui de meo edunt, linguam habent surdam:* sapores non bene discernenrem. nesciunt quanti sint meæ epulæ. Ex una facti specie cætera intellige.

QUOTIES ET QUANTI IRRIDEBUNT EUM] *Quanti*, id est, *quot*. Gnatho apud Terentium dicente de rege Thrasone: *Imò hic homo est perpaucorum hominum:* clanculum dicit: *Imò nullorum arbitror si tecum vivit.* Et alibi de eo:

Fatuus est, insulsus, tardus, stertit noctésque & dies.

Artotrogus apud Plautum de Pyrgopolinice.

Assentiendum est, quidquid hic mentibitur.

19. NEQUE ENIM QUOD HABENDUM ERAT, DIRECTO SENSU DISTRIBUIT, SIMILITER ET QUOD NON ERAT HABENDUM] Hoc in Sixtina non est, sed alij libri Græci sic habent: οὔτε γὰρ ὃ ἔχει ἐν ὀρθῇ αἰσθήσει ἔλαβε. καὶ ὃ μὴ ἔχει ὁμοίως ἀδιάφορον αὐτῷ. *Neque enim quod habet recto sensu* (id est, cum bene utendi arte) *accepit, & quod non habet id illi ex æquo est.* Nimirùm, ut in Latino est versu:

Tam deest avaro quod habet, quàm quod non habet.

20. LAPSUS FALSÆ LINGUÆ QUASI IN PAVIMENTO CADENS, SIC CASUS MALORUM FESTINANTER VENIET] In Græco: ὀλίσθημα ἀπὸ ἐδάφους μᾶλλον, ἢ ἀπὸ γλώσσης. οὕτως πτῶσις κακῶν κατὰ σπουδὴν ἥξει. *Lapsus ex pavimento* (ex lapide aliquo exstante) *potiùs* (optandus)

quàm lapsus ex lingua. adeò subitò ruina malorum advenit: ex linguæ lubrico. Æschylus:

Γλώσσῃ ματαίᾳ ζημία προστρίβεται.

Euripides:

Ἀχαλίνων στομάτων
Ἀνόμου τ' ἀφροσύνας.
Τὸ τέλος δυστυχία.

Insignes ab hac culpâ exitus Cornelij Galli & Fabij Maximi, Augusti temporibus. Adeò verum illud:

Ἡ γλῶσσα πολλοὺς εἰς ὄλεθρον ἤγαγεν.

21. HOMO ACHARIS QUASI FABULA VANA, IN ORE INDISCIPLINATORUM ASSIDUA ERIT] ἄνθρωπος ἄχαρις, μῦθος ἄκαιρος, ἐν στόματι ἀπαιδεύτων ἐνδελεχισθήσεται. *Ut homo ingratus, sic sermo importunus: frequens tamen est in ore malè institutorum.* Idem sensus qui suprà 15. 16.

22. EX ORE FATUI REPROBABITUR PARABOLA] In contemtum veniet bona sententia, quia eam non suo loco usurpat, ut sequitur.

23. EST QUI VETATUR PECCARE PRÆ INOPIA, ET IN REQUIE SUA STIMULABITUR] Bene legit, ἐν τῇ ἀναπαύσει αὐτοῦ κατανυγήσεται, non οὐ κατανυγήσεται. Qui ob inopiam luxui & libidini se dare non possunt, vitam habent quietam, sed eam quietem dolente animo tolerant. Terentius Adelphis:

—*hæc si neque ego, neque tu fecimus,*
Non sivit egestas facere nos. tu nunc tibi
Id laudi ducis, quod tum fecisti inopia.
Iniurium est. nam, si esset unde fieret,
Faceremus.

24. EST QUI PERDET ANIMAM SUAM PRÆ CONFUSIONE] διὰ αἰσχύνην, hoc est, διὰ δυσωπίαν. quòd res, quamvis illicitas aut periculosas, negare non audeat. hæc est αἰδὼς, quæ μέγα σίνεται, quæ est ἄνδρας οἴκων, ut diximus suprà IV. 25.

ET AB IMPRUDENTI PERSONA PERDET EAM: PERSONÆ AUTEM ACCEPTIONE PERDET SE] Duplex interpretatio, ἐκ διττογραφίας nata irrepsit in textum. nam in Græcis aliis est, ἀπὸ ἄφρονος προσώπου: in aliis, ἀπὸ λήψεως προσώπου. Posterius rectum; nam perversus ille pudor ex alterius hominis reverentia nascitur. Id autem est λῆψις προσώπου. sic & infrà XLII. 2. αἰσχύνεσθαι & λαμβάνειν πρόσωπον coniunguntur.

25. EST QUI PRÆ CONFUSIONE PROMITTIT AMICO] Ex pudore aliquid facturum se promittit: *Multi sunt quos liberales facit frontis infirmitas.* Seneca de beneficiis II. 1.

ET LUCRATUS EST EUM INIMICUM GRATIS] Posteà ubi pœnitentiâ tactus fidem promissis non implet, pro amico inimicum sibi quæsivit, ídque חנם, δωρεὰν, id est, frustrà. μάτην, αἰτίως, δωρεάς: nam omnibus his vocibus illud חנם redditur. Inimicum habet sine causâ, aliâ scilicet, quàm suâ nimiâ in promittendo facilitate: neque enim ei nocuit quicquam.

26. Opprobrium nequam in homine mendacium] *Vitium grave.* nam μῶμος, ex מום Hebræo, vitium quodvis significat, ut videre est Levit. XXI. 17, & sequentibus: XXII. 20, & sequentibus: XXIV. 19. 20. Num. XIX. 2. Deuter. XV. 21. XVII. 1. Simile dictum Sophoclis:

——ὡς ἐλευθέρῳ
Ψευδῆ καλεῖσθαι, κὴρ πρέπειν οὐ καλή.

Et in ore indisciplinatorum assidue erit] *Attamen in ore malè institutorum id perquam frequens est.* In Græco est δὲ, quod sæpe valet attamen.

27. Potior fur] αἱρετὸν κλέπτης, minùs malum αἱρετώτερον. fur rarò furatur. mendax nihil fermè agit aliud. ex furto res, ex mendacio fama sæpe, nonnunquam & vita in periculum adducitur.

Perditionem autem ambo hæreditabunt] Malè perire solent & fures, & mendaces. Fures sæpe occidit is qui eos deprehendit. & cuius læsa fama est, solet se aut sua manu aut per iudicem ulcisci.

28. Mores hominum mendacium sine honore] Consuetudo mentiendi ignominiosa est. ἀτιμία, in Græco, per μετωνυμίαν adiuncti pro concreto, quæ frequens Hebræis.

Et confusio illorum cum ipsis sine intermissione] Hîc in editione Sixtina novus est titulus: ΛΟΓΟΙ ΠΑΡΑΒΟΛΩΝ: quia pleræque sententiæ quæ sequuntur, comparationem quandam in se continent.

29. Sapiens in verbis producet seipsum] περιάξει ἑαυτὸν, invenit rationes quibus ad honores perveniat. nam περιάγειν est ad honores provehere, etiam Plutarcho in Numa. Pari sensu profectum & processum dicunt Latini.

30. Qui operatur terram suam, inaltabit acervum frugum] θημωνίαν, pro qua voce σωρὸν ponit Symmachus, Cantic. VII. 2.

Qui placet magnatis effugiet iniquitatem] Id est, etiamsi quid peccaverit, facilè pœnam effugiet. Semper hic Interpres μεγιστᾶνας vertit magnatos.

31. Xenia et dona excæcant oculos iudicum] σοφῶν, in Græco, id est, quamvis sapientum: efficiunt dona, etiam illa quæ molliori vocabulo ξένια vocantur, ne verum appareat: nam

——malè verum examinat omnis
Corruptus iudex.

Et quasi mutus in ore avertit corruptiones eorum] Sixtina: καὶ ὡς φιμὸς ἐν στόματι ἀποτρέπει ἐλεγμούς, id est, *pari modo* (silentium) *velut camus in ore avertit obiurgationem.* Ελεγμὸν hoc sensu sæpe usurpat hic scriptor: comparat silentium donis: quòd utrumque vim habeat animos divertendi à proposito. Sensum Latinus bene pervidit.

32. Et thesaurus invisus] ἀφανής.
Ignotum argenti pondus & auri.

ut Virgilius loquitur. abdita terris lamina, ut Horatius. Sic talentum defossum, Matth. xxv. 18.

33. Melior est qui celat insipientiam suam, quam homo qui abscondit sapientiam suam] Id est, melior est vir qui metu ne quid erret plurimùm tacet, quàm is qui docere alios cùm posset, non vult. Sequitur in Græcis quibusdam: κρείσσων ὑπομονὴ ἀπαραίτητος ἐν ζητήσει κυρίου, ἢ ἀδέσποτος τροχηλάτης τῆς ἰδίας ζωῆς, ubi, ὑπομονὴ ἀπαραίτητος est indefessa constantia. Sed abest hæc sententia in Sixtino: itaque ab aliquo aliunde adscriptam, par credi est.

CAPUT XXI.

1. Fili, peccasti: non adiicias iterum] Cave in posterum.

Sed et de pristinis deprecare, ut tibi dimittantur] *Ut tibi dimittantur*, reddidit Latinus Interpres. Utramque partem pœnitentiæ bene expressit.

2. Quasi a facie colubri fuge peccata] Nam & primi peccati suasor coluber appellatur.

Et si accesseris ad illa suscipient te] Legit hîc interpres δέξεται, quomodo est in libris Græcis quibusdam: sed vera lectio est δήξεται, quam repræsentat Sixtina. Perstat enim hic scriptor in comparatione colubri qui mordet.

3. Dentes leonis dentes eius] Duplex figura. nam & initio *quasi* subintelligitur, & secundum illud *dentes* vim exitialem significat à specie ad genus.

4. Quasi romphæa bis acuta] ὡς ῥομφαία δίστομος, secans ab utraque parte, חרב ולה שני פיות: Iud. III. 6. חרב פיפיות, Psalm. CXLIX. 5. חרב פיות. Prov. V. 4. Bicipitem solet dicere Hieronymus.

5. Obiurgatio et iniuriæ annullabunt substantiam] *Territio & contumeliæ destruent divitias.* καταπλήττειν est territare.

Multos necesse est timeat, quem multi timent.

Et domus quæ nimis locuples est annullabitur superbia, sic substantia superbi eradicabitur] Sæpe evenit in hoc libro, ut duæ versiones diversorum interpretum in unam coalescerent. Hîc in Græco est: οὕτως οἶκος ὑπερηφάνων ἐρημωθήσεται: *sic & superborum domus destruetur*: non minùs scilicet quàm rixosorum. Superbus enim homo omnibus iniuriam facit: itaque mirum non est, si multos inimicos habeat.

6. Deprecatio pauperis ex ore usque ad aures eius perveniet] *Preces pauperis ex ore aurium ipsius tenus*: id est, non ultra quàm ad aures perveniunt, animum non attingunt.

Et iudicium festinatò adveniet illi] *Iudicium eius* (id est, pœna) *festinè eveniet.* Deus immisericordes immisericorditer tractat.

7. Qui odit correptionem vestigium est pecca-

TO-

TORIS] In Græco: ἐν ἴχνει ἁμαρτωλοῦ, id est, per vestigia incedit hominis peccare consueti.

ET QUI TIMET DEUM CONVERTETUR AD COR SUUM] *In corde suo*: id est, monitus resipiet: non committet ut quod fecit in consuetudinem transeat.

8. NOTUS LONGE POTENS LINGUA AUDACI, ET SENSATUS SCIT LABI SE AB IPSO] *Longè celeber*, (est vir) *longè potens*: (nam illud *audaci* in Græco non est) *at vir mente præditus intelligit ubi ille labitur.* Alios pertrahit in assensum limpidus ille eloquentiæ torrens. At qui iudicio & rerum cognitione valet, is ficta novit à veris discernere.

9. QUI ÆDIFICAT DOMUM SUAM IMPENDIIS ALIENIS] Ære alieno, ἐν χρήμασιν ἀλλοτρίοις.

QUASI COLLIGIT LAPIDES SUOS IN HYEME] Legit ἑαυτοῦ, pro ἑαυτῷ, & εἰς χειμῶνα, quod & nunc codices nonnulli habent, pro εἰς χῶμα ταφῆς. Par ei est qui ad sepulchrum suum lapides congerit. sibi enim ruinam parat.

10. STUPPA COLLECTA SYNAGOGA PECCANTIUM] Multitudo hominum malorum est velut stuppæ congeries, quæ facillimè ignem concipit. Cant. trium puer 17.

ET CONSUMMATIO ILLORUM FLAMMA IGNIS] Addunt quidam codices, εἰς ἀπώλειαν. sed id satis comprehensum in voce συντέλεια, & abest in Sixtina. Peribit tam subitò quàm quæ igne consumuntur.

11. VIA PECCANTIUM COMPLANTATA LAPIDIBUS] Facilis incessu, ut viæ stratæ.

Τὴν μὲν γὰρ κακότητα καὶ ἰλαδὸν ἔστιν ἑλέσθαι
Ῥηιδίως. λείη μὲν ὁδὸς, μάλα δ' ἐγγύθι ναίει.

ET IN FINE ILLORUM INFERI, ET TENEBRÆ, ET POENÆ] Christianè admodum. At in Græco est tantùm: ἐπὶ ἐσχάτου αὐτῆς βόθρος ᾅδου. In fine eius, id est, tandem, ducit ad sepulchrum, id est, ad mortem à iudice, aut ab iis quos læserunt, aut à Deo denique.

12. QUI CUSTODIT IUSTITIAM CONTINEBIT SENSUM EIUS] *Qui legem* (Dei) *custodit, is compos fit sensuum legis.* Confer Ioh. VII. 17. & id quod sequitur.

13. CONSUMMATIO TIMORIS DEI] Id est, finis eius.

SAPIENTIA ET SENSUS] σοφίας πρόσληψις, sapientiæ augmentum.

14. NON ERUDIETUR QUI NON EST SAPIENS IN BONO. EST AUTEM SAPIENTIA QUÆ ABUNDAT IN MALO, ET NON EST SENSUS UBI EST AMARITUDO] Varias interpretationes ex varia lectione in unum miscuerunt exscriptores. Græca sic habent: οὐ παιδευθήσεται ὃς οὐκ ἔστι πανοῦργος· ἔστι γὰρ πανουργία πληθύνουσα πικρίαν. Sicut antè αἰσχύνης, ita hîc πανουργίας vocem distinguit. est enim vox per se media. Observavit id Basilius in Proverbia, dicens, πανουργίαν διπλῆν εἶναι; & laudabilem πανουργίαν esse eam: ἢ ὡς ὅπλῳ τινὶ πεφραγμένον εἶναι δεῖ καὶ δυσάλωτον τὸν φρόνιμον ταῖς ἐπιβουλαῖς τῶν ὑπεναντίων. Ergo dicit hic scriptor subtilita-

tem quandam ingenij requiri in eo qui ad magnum doctrinæ fastigium sit perventurus. sed aliam quoque esse subtilitatem, quæ de se producat malitiam. Id enim valet πικρία, Deut. XXIX.18. Act.VIII.23. Hebr.XII.15.

16. Scientia sapientis tanquam inundatio abundabit] Augetur quotidie sicut diluvies. Vide Genes. VII. 9. & sequentibus.

Et consilium eius sicut fons vitæ permanet] ἡ βουλὴ αὐτοῦ ὡς πηγὴ ζωῆς. nam ἀγνῆς non est in Sixtina. Fons vitæ Hebræis est fons perennis. Psalm. XXXVI. 10. Proverb. X. 11. XIII. 14. XIV. 27. XVI. 22. XVIII. 4. Ierem. II. 13. XVII. 13. Apocalyp. VII. 17. Non magis ei consilium deerit, quàm aquæ fonti perenni. Ovidius de Homero:

——cuius de fonte perenni

Vatum Pieriis ora rigantur aquis.

17. Cor fatui quasi vas confractum] Dolium Danaïdum.

Et omnem sapientiam non tenebit] Infusa illi effluent. Quod hîc libri nonnulli adiiciunt, ἐν ζωῇ αὐτοῦ, id Sixtina non habet.

18. Et ad se adiiciet] Sibi applicabit.

Audivit luxuriosus] ἀσωτεύων, imprudens.

Proiiciet illud post dorsum suum] A tergo reiiciet, ut quæ non curamus.

19. Narratio fatui quasi sarcina in via] Res molesta ac tædiosa.

Nam in labiis sensati invenietur gratia] *At in labiis.* Placebunt, quæ vir sapiens dixerit.

20. Os prudentis quæritur in ecclesia] Magno cum desiderio exspectatur eius sermo in senatu, aut concione.

Et verba illius cogitabunt in cordibus suis] Hoc suo loco est in Sixtina. In aliis codicibus Græcis malè transponitur. Digna iudicantur eius verba quæ infigantur memoriæ.

21. Tanquam domus exterminata, sic fatuo sapientia] Ut domus destructa, sine ordine, ac decore: lapides, non domus.

Et scientia insensati inenarrabilia verba] ἀδιεξέταστοι λόγοι. verba impræmeditata.

22. Compedes in pedibus stulto doctrina, et quasi vincula manuum super manum dexteram] Etiam super dextram. Ideò præcepta odit, quia videt futurum, ut per ea vetetur suis malis moribus vivere.

23. Fatuus in risu exaltat vocem suam: vir autem sapiens vix tacite ridebit] Explicatio fusior eius quod dictum suprà XIX. 27. Seneca: *Risus sit sine cachinno.* De Iove, Virgilius:

Olli subridens hominum sator atque deorum.

24. Ornamentum aureum prudenti doctrina] *Velut torques.*

Et quasi brachiale in brachio dextro] Vide Esa. III. 17.

25. PES FATUI VELOX IN DOMUM PROXIMI] Nullis de causis ingerit se in alienum larem.

ET HOMO PERITUS CONFUNDITUR A PERSONA POTENTIS] In Græcis exemplaribus quibusdam est ἀπὸ προσώπου, quod hic interpres explicavit, additâ *potentis* vôce. Sed melior est lectio altera, ἀπ' αὐτοῦ, à tali more abstinebit: quòd & sequentia firmant.

26. STULTUS A FENESTRA PROSPICIET IN DOMUM] Imò à ianua, ἀπὸ θύρας. Curiosus introspector est rerum alienarum.

VIR AUTEM ERUDITUS FORIS STABIT] Vir bene institutus foris commodum exspectabit eius quem aditurus est: id enim est verecundi. Vide Deuteron. XXIV. 11.

27. STULTITIA HOMINIS AUSCULTARE PER OSTIUM] Quid intus geratur.

ET PRUDENS GRAVABITUR CONTUMELIA] βαρυνθήσεται ἀτιμίαν. Vir prudens non poterit talem iniuriam non graviter ferre.

28. LABIA IMPRUDENTIUM STULTA NARRABUNT] *Loquacium labra differunt de iis quæ ad se non pertinent.* ut Olus apud Martialem.

VERBA AUTEM PRUDENTIUM STATERA PONDERABUNTUR] Id est, sapientes quid dicturi sint prius intra se ad libellam exigunt: nihil dant nisi coctum.

29. IN ORE FATUORUM COR ILLORUM: ET IN CORDE SAPIENTUM OS ILLORUM] Dictum elegans. illorum mens in lingua natat, hi linguam mente comprimunt.

30. DUM MALEDICIT IMPIUS DIABOLUM, MALEDICIT IPSE ANIMAM SUAM] Nempe quia paribus paria conveniunt. Impius autem ingenium trahit de Satana: ita ut etiam ex eo natus dicatur. Iohan. VIII. 44.

31. SUSURRO COINQUINAT ANIMAM SUAM] Id est, dum alios vult dedecorare, semet dedecorat.

ET IN OMNIBUS ODIETUR, ET QUI CUM EO MANSERIT, ODIOSUS ERIT: TACITUS ET SENSATUS HONORABITUR] Pro his omnibus in Græcis tantùm est: καὶ οὗ ἐὰν παροικήσῃ μισηθήσεται. At in Sixtina: καὶ ἐν παροικίαις μισηθήσεται, rectè: *odio erit omni viciniæ.*

CAPUT XXII.

1. IN LAPIDE LUTEO LAPIDATUS EST PIGER] συνεβλήθη, & hîc & sequenti commate sumsit interpres in sensu quo συμβαλεῖν ἔπη κακὰ, id est, iacere dixit Sophocles: sed revera ponitur hîc in sensu comparandi. Hoc dicit: Pigrum lapidi per madorem corrupto esse similem, id est, nulli usui.

ET OMNES LOQUENTUR SUPER ASPERNATIONEM ILLIUS] *Quivis sibilabit*, ad significandum *eius contemtum.* Exsibilare spernentium est. Lament. II. 15. Ezech. XXVII. 36.

2. DE STERCORE BOUM LAPIDATUS EST PIGER] Comparatur bubulo stercori.

OMNIS QUI TETIGERIT EUM EXCUTIET MANUS] *Qui sustulerit de terra.* qui expertus est, uti eo nolet.

3. CONFUSIO PATRIS EST DE FILIO INDISCIPLINATO] Euripides de liberis:

Καὶ γὰρ κακοὶ γεγῶτες, αἰσχύνη νόσος.

FILIA AUTEM IN DEMINORATIONE FIET] *Filia verò* (nempe malè edocta ἀπὸ κοινοῦ) *erit ad damnum.* Volet incedere censuſ induta nepotum, & habere patrimonia de auribus pendentia.

4. FILIA PRUDENS HÆREDITAS VIRO SUO] Optimè sensum vertit. Hellenistæ, quia non habebant voces quibus Hiphil Hebræum redderent, activum simplex pro duplici activo posuêre. Ita βασιλεύειν est pro המליך, facere regnare. Et hæc ipsa vox κληρονομεῖν, pro החיל, Prov. XIII. 22. Sensus est: filia prudens virum suum locupletabit, nempe moderatè rebus utendo. Legendum autem κληρονομήσει ἄνδρα, ut in Sixtina, non ἀνδρός.

NAM QUÆ CONFUNDIT IN CONTUMELIAM FIT GENITORIS] *Et quæ dedecorat maritum*, (ad egestatem eum redigendo sumtibus) *dolori est ei quæ ipsam genuit.*

5. PATREM ET VIRUM CONFUNDIT AUDAX] Patrem & virum dedecorat θρασεῖα, quæ omnia audet facere, quæ famam non veretur.

ET AB IMPIIS NON MINORABITUR] Alieno loco insertum hoc, nec est in Græcis.

AB UTRISQUE AUTEM INHONORABITUR] *Spernetur.* ἀτιμασθήσεται. *Ab utroque*, id est, à patre & marito.

6 MUSICA IN LUCTU IMPORTUNA NARRATIO] *Cantica in luctu importuna conversatio.* Hoc significatu διήγησιν etiam infrà habes XXXVIII. 26.

FLAGELLA ET DOCTRINA IN OMNI TEMPORE SAPIENTIA] In Græco: μάστιγες δὲ καὶ παιδεία ἐν καιρῷ σοφίας: sed legendum omninò: μάστιγες δὲ καὶ παιδεία ἐν καιρῷ, σοφία. *At flagra & castigatio in tempore, sapientia:* id est, opera sapientiæ sunt. Quæ hîc sequuntur in Græcis quibusdam, sicut in Latinis absunt, ita & in Sixtina.

7. QUI DOCET FATUUM, QUASI QUI CONGLUTINAT TESTAM] Perinde perdit operam, ac si testarum fragmenta glutine velit iungere.

8. QUASI QUI EXCITAT DORMIENTEM DE GRAVI SOMNO] Id est, veterno laborantem.

9. CUM DORMIENTE LOQUITUR] Cum dormitante, νυστάζοντι. In Glossis: νυστάζω, *dormito.*

QUI ENARRAT STULTO SAPIENTIAM] Hoc *sapientiam* non malè interpres addit: nam in Græco tantùm est: ὁ διηγούμενος μωρῷ.

ET IN FINE NARRATIONIS DICIT, QUIS EST HIC?] Legit, τίς ἐστιν. sed Græci codices habent, τί ἐστιν, quid est quod ais? ut solent auditores supini.

10. SUPRA MORTUUM PLORA, DEFECIT ENIM LUX EIUS:

ET SUPRA FATUUM PLORA, DEFECIT ENIM SENSUS] Hîc mutila est editio Sixtina. Aliæ editiones rectè & plenè: ἐπὶ νεκρῷ κλαῦσον· ἐξέλιπε γὰρ φῶς. καὶ ἐπὶ μωρῷ κλαῦσον· ἐξέλιπε γὰρ σύνεσις. ἐξέλιπε φῶς: *occidit brevis lux:* ut ait Catullus. & bene mentem luci comparat: nam quod lux corpori, id mens animo..

11. MODICUM PLORA SUPER MORTUUM, QUONIAM REQUIEVIT. NEQUISSIMI ENIM NEQUISSIMA VITA, SUPER MORTEM FATUI] Breviùs elegantiúsque in Græco: ἥδιον κλαῦσον ἐπὶ νεκρῷ ὅτι ἀνεπαύσατο. τοῦ γὰρ μωροῦ ὑπὲρ θάνατον ἡ ζωή. *Leviùs fle super mortuo:* (quàm super stulto) *requievit enim:* (is qui mortuus est) *at stulti vita super mortem flebilis.* Quidam ζῶντες τεθνήκασι, ut ostendit Paulus I. Tim. v. 6. nempe qui à Deo separati sunt. Deus enim animo, quod animus corpori. Vide quæ dicta à nobis & aliis ad Matth. VIII. 22.

13. LUCTUS MORTUI SEPTEM DIES] More antiquissimo. Genes. L. 10. Vide quæ attulimus ad Matth. IX. 23.

FATUI AUTEM ET IMPII, OMNES DIES VITÆ ILLORUM] Semper lugendi tales. Cenotaphia eius generis hominibus exstruebant Pythagorici.

14. CUM STULTO NE MULTUM LOQUARIS] Neque cum femina, addunt Rabbini.

ET CUM INSENSATO NE ABIERIS] *Ad insipientem ne accedito.* Causa sequetur: sed interponunt hîc Græci codices nonnulli: ἀναισθητῶν γὰρ ἐξουθενήσει σου τὰ πάντα: *nam ut est stupidus, omnia tua* (dicta) *contemnet.*

15. ET NON COINQUINABERIS PECCATO ILLIUS] In Græco: ἐν τῷ ἐντιναγμῷ αὐτοῦ, iaculatione ipsius, id est, sputo. Per sputum autem verba probrosa intelligit.

16. ET NON ACEDIABERIS IN STULTITIA ILLIUS] In Græco: καὶ οὐ μὴ ἀκηδιάσῃς ἐν τῇ ἀπονοίᾳ αὐτοῦ. *Ne tædio afficiaris, ob ipsius væcordiam.* ἀπόνοια est væcordia, sive perdita quædam audacia, cuius descriptionem habes apud Theophrastum. ἀκηδία autem tædium. Psalm. CXIX. 28. interdum dolor, mœror, Esa. LXI. 3. Baruch. III. 1. & inde verbum ἀκηδιάζειν, Psalm. CXLIII. 4.

17. SUPER PLUMBUM QUID GRAVABITUR? ET QUOD ALIUD ILLI NOMEN QUAM FATUUS?] Græcè, ὑπὲρ μόλυβδον τί (ita ponendi accentus) βαρυνθήσεται· καὶ τί ὄνομ' αὐτῷ, ἀλλ' ἢ μωρός; Ita enim Sixtina; non ut in aliis codicibus: ἀλλ' ἢ μόλυβδος. *Est aliquid plumbo gravius. & quod nomen* (ei rei) *aliud quàm stultus?* Eius præsentia & sermones omnibus graves sunt suprà quàm dici potest.

18. ARENAM ET SALEM ET MASSAM FERRI FACILIUS EST FERRE, QUAM HOMINEM IMPRUDENTEM, ET FATUUM, ET IMPIUM] In Græco tantùm est, *hominem imprudentem:* & sumta est sententia ex Prov. XXVII. 3.

19. LORAMENTUM LIGNEUM COLLIGATUM IN FUNDAMENTO ÆDIFICII NON DISSOLVETUR] ἱμάντωσις, quod hîc loramentum vertitur, (sicut in Glossis ἱμάντωμα, *loramentum*) est, Suida explicante, δέσις ξύλων ἐμβαλλομένων ἐν τοῖς οἰκοδομήμασι. Hieronymo li-

gnum, quod ad continendos parietes in medio structuræ ponitur.

Sic et cor confirmatum in cogitatione consilii] Sequitur in Græcis: ἐν καιρῷ οὐ δειλιάσει. *In agendi tempore non trepidabit.* Sic enim rectiùs in Sixtina, quàm in aliis: ἐν παντὶ καιρῷ φόβῳ οὐ δειλιάσει. Sensus est, constantem esse eum in agendo, qui priusquàm agat, causas agendi, & consequentia ità expendit, ut dicere possit:

Omnia præcepi, atque animo mecum ante peregi.

Vide quæ dicta ad Matth. VII. circa finem.

20. Cogitatus sensati omni tempore metu non depravabitur] Aliter in Græco: καρδία ἡδρασμένη ἐπὶ διανοίας συνέσεως, ὡς κόσμος ψαμμωτὸς ἐπὶ τοίχου ξυστοῦ. *Animus fixus super consilio prudente, est ut arenatum tectorium in pariete bene adæquato* Sicut tale tectorium imbrem non metuit, ita nec ille adversa. Tectoria ex luto diffluunt, & disiiciunt parietem. Ezech. XIII. 10. 12.

21. Sicut pali in excelsis, et cæmenta sine impensa posita contra faciem venti non permanebunt: sic et cor timidum in cogitatione stulti contra impetum timoris non resistet] Nihil de cæmento in Græco, ut cuius mentio præcesserit: sed sic: χάρακες ἐπὶ μετεώρου κείμενοι κατέναντι ἀνέμου οὐ μὴ μείνωσι, οὕτως καρδία δειλὴ ἐπὶ διανοήματι μωροῦ κατέναντι παντὸς φόβου οὐ μὴ ὑπομείνῃ. χάρακες sunt vari qui à venatoribus poni in summis montibus solent: qui σάλικες Theocrito in Epigrammate: σάλικες δ' ὀρτιπαγεῖς ἀν' ὄρη. Tales varos vehemens ventus disiicit. Pari modo homo levis metu quovis ingruente de sententia deiicitur.

22. Sicut cor trepidum] Deest hæc sententia in Græco, & rectè.

24. Pungens oculum deducit lachrymas] νύσσων hîc non est pungere, sed vellere, vellicare: quod terere dixit Terentius:

——*una falsa lachrumula,*

Quam oculos terendo miserè, vix vi expresserit.

Et qui pungit cor profert sensum] Qui animum alicuius irritat, efficit ut prodeat ultio.

25. Mittens lapidem in volatilia] Ut ille apud Horatium, qui

insequitur corvos testáque lutóque.

Deiiciet illa] *Abiget.* Id enim est ἀποσοβήσει, ut Deut. XXVIII. 26. Ierem. VII. 33. In Glossis, ἀποσοβῶ, *abigo.*

Sic et qui convitiatur amico dissolvit amicitiam] Malunt multi amicum quàm dictum perdere. οὐδεὶς δύναται συνημερεύειν τῷ λυπηρῷ, ait Aristoteles Nicom. VIII. 6.

26. Ad amicum etsi produxeris gladium non desperes] *Adversus amicum etiamsi gladium eduxeris, noli desperare:* resarciri posse amicitiam.

Est enim regressus] Est locus pœnitentiæ. sic ἐπάνοδος sumitur suprà XVII. 18.

Ad amicum si aperueris os triste non timeas]

Non est *triste* in Græco. Aperire os hîc significat durum aliquid eloqui.

EST ENIM CONCORDATIO] *Datur reconciliatio* in talibus.

EXCEPTO CONVITIO ET IMPROPERIO] In Græco tantùm πλὴν ὀνειδισμοῦ, exceptâ beneficij exprobratione. Sic ὀνειδίζειν suprà habuimus XX. 14.

ET SUPERBIA] Id est, contemtu amici.

ET MYSTERII REVELATIONE] Arcani crediti.

Ὅστις λόγον γὰρ παρακαταθήκην παραλαβὼν
Ἐξεῖπεν, ἄδικός ἐστιν, ἢ ἀκρατὴς ἄγαν,

ait Anaxandrides.

ET PLAGA DOLOSA] Nocumenta per insidias illata. Quidquid nocet πληγὴ dicitur, ut Hebræis נגע & נגף.

IN HIS OMNIBUS EFFUGIET AMICUS] *Propter hæc effugiet quivis amicus.* Id est, quamvis lenis & patiens.

28. FIDEM POSSIDE CUM AMICO IN PAUPERTATE ILLIUS] Id est, serva fidem in adversis.

UT ET IN BONIS ILLIUS LÆTERIS] Ut & rerum meliorum sis particeps.

29. UT ET IN HÆREDITATE ILLIUS COHÆRES SIS] Ut cùm ipso fruaris iis quæ ipsi mancupij iure obvenient. Quod hîc in Græcis quibusdam sequitur : οὐ καταφρονητέον γὰρ ἀεὶ τῆς περιγραφῆς ; οὐδὲ θαυμαστὸς πλούσιος νοῦν οὐκ ἔχων, id abest in Sixtina. Videtur autem quisquis eius sententiæ auctor est, περιγραφῆς nomine intellexisse res arduas.

30. ANTE IGNEM CAMINI VAPOR ET FUMUS IGNIS INALTATUR] In Græco tantùm, *vapor & fumus.* Plautus : *flamma fumo proxima est.*

SIC ET ANTE SANGUINEM MALEDICTA, ET CONTUMELIÆ ET MINÆ] Pro his omnibus in Græco est, λοιδορίαι, *convitia.* Alexis :

——φιλεῖ γὰρ ἡ μακρὰ συνουσία,
Καὶ τὰ συμπόσια τὰ πολλὰ καὶ καθ' ἡμέραν, ποιεῖν
Σκῶψιν· ἡ σκῶψις δὲ λυπεῖ πλεῖον ἢ τέρπει πολύ.
Τοῦ κακῶς λέγειν γὰρ ἀρχὴ γίνετ'· ἂν δ' εἴπῃς ἅπαξ,
Εὐθὺς ἀντήκουσας ἤδη· λοιδορεῖσθαι λείπεται,
Εἶτα τύπτεσθαι δίδεικται, καὶ παροινεῖν· ταῦτα γὰρ
Κατὰ φύσιν πέφυκεν οὕτως. καὶ τί μάντεως ἔδει;

31. AMICUM SALUTARE NON CONFUNDAR] Scripsit interpres *salvare.* Est enim in Græco σκεπάζειν. nullus pudor me prohibebit quominus amico periclitanti opem feram.

A FACIE ILLIUS NON ME ABSCONDAM, ET SI MALA MIHI EVENERINT TER ILLUM SUSTINEBO] *Sustinebo* non est in Græco. Sensus est: non vitabo amici conspectum, etiamsi ipsius causâ incommoda mihi aliqua obvenerint.

32. OMNIS QUI AUDIET CAVEBIT SE AB ILLO] Pendet à superiori. *etiamsi, quisquis audiet* mihi scilicet propter illum mala evenisse; *sibi ab eo caveat,* non dimovebor ab amicitia talibus exemplis.

33. QUIS DABIT ORI MEO CUSTODIAM] Id est, utinam habeam in ore custodiam. Sic enim Hebræi usurpant מי יתן.

SIGNACULUM CERTUM] *Signaculum sollers*, id est, magnâ arte factum.

UT NON CADAM AB IPSIS] *Per ipsa*, nempe labia. Additur in Græco, ἀφνιδίως, id est, subitò.

ET LINGUA MEA PERDET ME] Vide suprà XX 20.

CAPUT XXIII.

1. DOMINE PATER, ET DOMINATOR VITÆ MEÆ] ζωῆς μου, ut in Sixtina. Nam alij libri habent ζωῆς ἀπάσης. Videtur hæc precatio cohærere cum iis quæ præcessêre XXII. 22: & titulus de amicitia interista insertus alieno loco.

NE DERELINQUAS ME IN CONSILIO EORUM] *Ne permittas me regi illorum* (stultorum) *consiliis.*

NEC SINAS ME CADERE IN ILLIS] Id est, per illos, in gravia mala incidere.

2. QUIS SUPERPONIT IN COGITATU MEO FLAGELLA] Id est, utinam semper sit aliquis qui me castiget, ubi ulla mihi insedit mala cogitatio. μάστιξ per translationem dicitur omne id quod cum aliquo doloris sensu nos docet. Vide suprà XXII 6.

ET IN CORDE MEO DOCTRINAM SAPIENTIÆ] Et qui me in rectam viam monendo retrahat.

UT IGNORATIONIBUS EORUM NON PARCANT MIHI] In Sixtina: ἵνα ἐπὶ τοῖς ἀγνοήμασίν μου μὴ φείσωνται Id est, *non parcendo delictis meis.* Delicta omnia ἀγνοήματα Hellenistis. Diximus ad Iudith V. 19.

ET NON APPAREANT DELICTA EORUM] Variat hîc Græca lectio. Sixtina in textu habet: καὶ μὴ παρῆ τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν. Alij hæc cum superioribus sic habent: ἵνα ἐπὶ τοῖς ἀγνοήμασί μου μὴ φείσῃ οὐ κύριε. τὰς δὲ ὕβρεις τῶν ἐν ἐπαγγελίᾳ ἁμαρτωλῶν μὴ παρῇς. Veram lectionem puto: καὶ παρῆ τὰ ἁμαρτήματά τις αὐτῶν; *ne quis illorum* (amicorum) *mea malè facta dissimulet.* Παριέναι dissimulare, ut Esth. VII. 4. & alibi.

3. ET NE ADINCRESCANT IGNORANTIÆ MEÆ] *Et* non est in Græco: sed ὅπως μὴ πληθυνθῶσιν αἱ ἄγνοιαί μου: *ne delicta mea crescant.* Optimè:

Principiis obsta. serò medicina paratur,
Cùm mala per longas invaluêre moras.

Ut & suprà diximus XVIII. 19.

ET PECCATA MEA ABUNDENT] Additur in Græcis quibusdam εἰς συντέλειαν. Cuius sensus idem qui in verbis sequentibus.

ET INCIDAM IN CONSPECTU ADVERSARIORUM MEORUM] Cadam inimicis spectantibus. Vox ὑπεναντίων pro inimicis frequens etiam apud puros scriptores Græcos.

ET GAUDEAT SUPER ME INIMICUS MEUS] Me cadentem scilicet conspiciens. Confer quæ suprà XVIII. 31. Quod hîc in editionibus

bus quibusdam Græcis sequitur: ὧν μακράν ἐστιν ἡ ἐλπὶς τοῦ ἐλέους σου. Id abest à Sixtina.

4. Ne derelinquas me in cogitatu illorum] Hæc repetita ex commate primo, desunt in Græcis.

5. Extollentiam oculorum meorum ne dederis mihi] *Meorum* non est in Græco. μετεωρισμὸς ὀφθαλμῶν est superbia: Sic Græci superbos vocant, τοὺς τὰς ὀφρῦς αἴροντας. Dicitur autem Deus dare in quod incidere aliquem patitur.

Et omne desiderium averte a me] In Græcis plerisque est amplius: καὶ γιγαντώδη ψυχὴν ἀπόστησον ἀπὸ παντὸς ἀπὸ δούλων σου, ἐλπίδας κενὰς καὶ ἐπιθυμίας ἀπόστρεψον ἀπ' ἐμοῦ. Gigantea anima est ea quæ eò venit arrogantiæ, ut iura negat sibi nata. Sap. xiv. 6. ἐπιθυμίας ex eo quod præcessit intellige κενάς, vota temeraria, qualia describit sic Rianus:

Ἀλλ' ὑπεροπλίῃ καὶ ἀμαρτωλῇσι νόοιο
Ἶσα Διὶ βρομέει· κεφαλὴν δ' ὑπέρ αὐχένα ἴσχει
Καίπερ ἐὼν ὀλίγος· μνᾶται δ' εὔπηχυν Ἀθήνην.

Quod verò hîc in Græcis quibusdam sequitur: καὶ κράτησον τὸν θέλοντα σοι δουλεύειν διὰ παντός, deest in Sixtina.

6. Aufer a me ventris concupiscentias, et concubitus concupiscentiæ ne apprehendant me] Breviùs in Græco: *Ventris cupido, & concubitus ne me detineant*. Id est, escæ aut potus nimij appetitus, aut veneris extra coniugium. In aureo carmine:

——κρατεῖν δ' εἰθίζεο τῶνδε,
Γαστρὸς μὲν πρώτιστα καὶ ὕπνου λαγνείης τε

Bene autem coniunguntur ista: ἐν πλησμονῇ γὰρ κύπρις.

Et animæ irreverenti et infrunitæ ne tradas me] Quod hîc sequitur in Græcis quibusdam, τὸν οἰκέτην σου, id abest à Sixtino. Latinus autem interpres unum Græcum ἀναιδεῖ duobus adiectivis Latinis expressit. Vox infruniti est apud Festum & Senecam. ψυχὴ ἀναιδής, ut infrà xxvi. 14 ὀφθαλμὸς ἀναιδής, scortum significat.

7. Doctrinam oris audite filii] In Sixtina præponitur hic titulus: ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΟΜΑΤΟΣ. Sequitur deinde παιδείαν στόματος ἀκούσατε τέκνα, sine illo ἀληθινοῦ, quod malè addunt alij codices.

Et qui custodierit illam non periet labiis] καὶ ὁ φυλάσσων, οὐ μὴ ἁλῷ ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτοῦ, id est, quam doctrinam quisquis observaverit, is non capietur per labia sua, is non efferet verba per iugulum reditura.

Nec scandalizabitur in operibus nequissimi] Non est in Græco, nec sensui congruit.

8. In vanitate sua apprehenditur peccator] *In imprudentia eius*, (oris scilicet) *comprehenditur peccator*.

Et superbus et maledicus scandalizabitur in illis] *In illis*, supple labiis, σκανδαλισθήσεται, id est, offendet.

9. Iurationi ne assuescat os tuum] Monitum Evange-

lico præcepto viam patans. ἐκ πολυορκίας ψευδορκία, ut ait Philo, & faciles fieri ad iurandum homines contemtu religionis, dixit Ulpianus. Tractavimus hæc ad Matth. v. 34.

Multi enim casus in illa] Abest hoc à Græco.

10. Nominatio verò Dei non sit assidue in ore tuo, et nominibus sanctorum non admiscearis: quoniam non eris immunis ab eis] Interpres hîc sanctos nobis posuit pro sancto, id est, Deo. nam in Græco pro his omnibus verbis hæc tantùm habemus: ὀνομασίᾳ τοῦ ἁγίου μὴ συνεθισθῇς, ne assuesce illum sanctum nominare. Inter nomina Dei est sanctus. Esa. xxx. 11. 15. Ezech. xxxix. 7. Videtur interpres in animo habuisse morem Christianorum non optimorum, quos irridens paganus Poëta scribit:

Per cineres Pauli, per cani limina Petri.

11. Sicut enim servus interrogatus assidue] Id est, tortus: nam ἐξεταζεσθαι Græcis sæpe id significat, ut & Latinis quærere, unde quæstio. Inter genera quæstionum una est per flagra. Hoc μάστιξιν ἀνετάζεσθαι, dixit Lucas, Act. xxii. 24. sic ii. Macc. vii, μετ' ἐπισμῶν καὶ μαστίγων. Adde quæ diximus ad Matth. xxvii. 19.

A livore non minuitur] *Non aget vibicibus.* Ita enim sumitur ἐλαττοῦσθαι, in his scriptoribus, respondens Hebræo חסר, ut ii. Sam. iii. 29. Ierem. xliv. 18.

Sic omnis iurans et nominans in toto a peccato non purgabitur] Id est, qui iurare & Deum nominare in consuetudine habet, nunquam carebit peccato: ex uno peccato in alterum incidet.

12. Vir multum iurans] πολύορκος. Vide quod suprà 9 adduximus ex Philone.

Et non discedet a domo illius plaga] Hesiodus:

Ορκος θ' ὃς δὴ πλεῖστον ἐπιχθονίους ἀνθρώπους
Πημαίνει, ὅτε κέν τις ἑκὼν ἐπίορκον ὀμόσσῃ.

13. Et si frustraverit, delictum illius super ipsum erit] ἐὰν πλημμελήσῃ, id est, si oblitus fuerit se iurasse. שגג, modò per ἀγνοεῖν, modò per πλημμελεῖν vertitur. Delictum super ipsum erit, id est, etiam sic reus erit.

Et si dissimulaverit delinquet dupliciter] καὶ ἐὰν ὑπερίδῃ, id est, si meminerit quidem, sed non tanti habeat, ut implere curet.

14. Et si in vacuum iuraverit] Id est, si ab initio cùm iuraret, ioco id, non seriò fecerit, putétque elabi se posse dicendo:

Η γλῶσσ' ὀμώμοχ'· ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος.

Non iustificabitur] Non recipietur ista excusatio.

Replebitur enim retributione domus illius] πλησθήσεται γὰρ ἐπαγωγῆς ὁ οἶκος αὐτοῦ. *Imò malis implebitur domus eius.* ἐπαγωγὴν hîc sume, ut suprà ii. 2. v. 10. x. 14.

15. Est et alia loquela contraria morti] Legit benè ἀντιπαραβεβλημένη, non ἀντιπεριβεβλημένη. *Est quædam elocutio cui mors re-*

ſpondet. Hebræi blaſphemiam non nominant, ſed aut circumſcribunt, aut per ἀντίφρασιν ſignificant. Vide legem Levit. XXIV. 15. 16. Poſtquam de iuramentis dixit, venit ad alia loquelæ peccata.

NON INVENIATUR IN HÆREDITATE IACOB] Abſit tam grave crimen à populo Iſraëlitico.

16. ETENIM A MISERICORDIBUS OMNIA HÆC AUFERENTUR] *Auferentur:* quaſi dicat, *Dî meliora piis.* ὁσίοις hîc pij, non, ut alibi, miſericordes.

ET IN DELICTIS NON VOLUTABUNTUR] *Non volutentur.* futurum pro precativo: *in delictis*, ſupple talibus.

17. INDISCIPLINATÆ LOQUELÆ NON ASSUESCAT OS TUUM] Malè in quibuſdam Græcis codicibus: ἀκολασία ὅρκου μὴ συνεθίσῃς τὸ στόμα σου, nam de iuramento ſuprà abſolutus eſt ſermo. Sixtina habet: ἀπαιδευσίαν ἀσυρῆ μὴ ἐθίσῃς τὸ στόμα σου. Eſt ἀπαιδευσία generale nomen ad omne id quod non decet, ut ſuprà IV. 30. XXI. 27. Ea generalitas hîc reſtringitur, additâ voce ἀσυρῆ, quod obſcœnum ſignificat, exponitúrque à Græcis, βδελυρὸν, ἀκάθαρτον.

18. MEMENTO PATRIS ET MATRIS TUÆ: IN MEDIO ENIM MAGNATORUM CONSISTIS: NE FORTE OBLIVISCATUR TE DEUS IN CONSPECTU ILLORUM, ET ASSIDUITATE TUA INFATUATUS IMPROPERIUM PATIARIS, ET MALUISSES NON NASCI, ET DIEM NATIVITATIS TUÆ MALEDICAS] Bene legit μωρανθῇς, ut eſt in Sixtina, non μαρανθῇς, ut in aliis. Sed totus locus videtur ſic corrigendus, & vertendus: μνήσθητι πατρὸς καὶ μητρὸς σου, κἂν ἀναμέσον μεγιστάνων συνεδρεύῃς· μήποτε ἐπιλάθῃ ἐνώπιον αὐτῶν, καὶ τῷ ἐθισμῷ σου μωρανθῇς, καὶ θελήσῃς εἰ μὴ ἐγεννήθης, καὶ τὴν ἡμέραν τῆς τοκετοῦ σου καταράσῃ. *Memor eſto* (nempe cum reverentia) *patris ac matris tuæ, etiamſi inter ſummates viros conſideas: noli cùm apud hos es,* (illorum) *oblivisci, ac conſuetudine* (hac malâ) *deſipere, aut optare natum te non eſſe, aut exſecrari diem natalem.* Perſequens ea in quibus loquendo peccari ſolet, à Deo ad parentes, ut terreſtres deos, venit, docétque modicis ortum parentibus, etiamſi ad magnas ipſe pervenerit dignitates, nunquam debere ita de eis loqui, quaſi ipſorum ſe pudeat. id enim eſſe ſtultorum, & initia ſua exſecrantium. Hoc contra illos eſt, qui dicunt: non memini quis fuerim. Talis apud Sophoclem rex Oedipus, qui dicit:

Ἐγὼ δ᾽ ἐμαυτὸν παῖδα τῆς τύχης νέμων
Τῆς εὖ διδούσης, οὐκ ἀτιμασθήσομαι.
Τῆς γὰρ πέφυκα μητρός. οἱ δὲ συγγενεῖς
Μῆνές με μικρὸν καὶ μέγαν διώρισαν.

Curtius Rufus videtur mihi ex ſe natus, dicebat Tiberius.

21. DUÒ GENERA ABUNDANT IN PECCATIS, ET TERTIUM ADDUCIT IRAM ET PERDITIONEM] Ita ſolent præfari Hebræi, ubi res diverſas volunt comparare inter ſe, ut Prover. XXX. 15. 18. 21. 24. 29. Similia habebis & infrà XXV.

22. ANIMA CALIDA QUASI IGNIS ARDENS] Id eſt, homo iracundus.

NON EXTINGUETUR DONEC ALIQUID GLUTIAT] *Donec absumtus sit.* nam καταπίνεσθαι, eum sensum solet habere, ut videre est Psalm. CVII. 27. Esa. XXVIII. 7. Ose. VIII. 8. & alibi.

23. ET HOMO NEQUAM IN ORE CARNIS SUÆ NON DESINET, DONEC INCENDAT IGNEM] Legit malè pro πόρνος, πονηρός, & pro σώματι, στόματι. πόρνος apud Græcos nativos pro catamito poni solet. At Hellenistis est, ὁ πορνομανής, qui scorta sectatur. Itaque quod est I. Corinth. V. 9, & II. Corinth. VI. 9, Ephes. V. 5, I. Tim. I. 10 πόρνος, id Syrus vertit זני. Ea autem vox significat scortatores, ut videre est in Chaldaïco, Ierem. IX 2 & hoc sensu semper usurpant Rabbini. Bene autem dicitur πόρνος ἐν σώματι σαρκὸς αὐτοῦ: quia ὁ πορνεύων εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἁμαρτάνει. I. Corinth. VI. 18. totum quasi corpus in partem delicti venit.

NON DESINET DONEC INCENDAT IGNEM] Donec Venere nimia, quasi igne, adedatur. Vide suprà IX. 3.

24. HOMINI FORNICARIO OMNIS PANIS DULCIS] Multivolum & multivagum describit: qualem semet Ovidius II. 4.

Non est certa meos quæ forma invitet amores;
Centum sunt causæ, cur ego semper amem.

Quod ibi latè exsequitur. Omnis panis, id est, omnis Venus, quæ escæ & potui comparatur. Prov. V. 15. XXX. 20.

NON FATIGABITUR TRANSGREDIENS USQUE IN FINEM] *Donec moriatur.* Non priùs eum vitia quàm vita deseret. Omnia peccata hoc habent, quòd quò frequentiùs fiunt, eò exuuntur difficiliùs: sed hoc præcipuè.

25. OMNIS HOMO QUI TRANSGREDITUR LECTUM SUUM] Hîc iam tertium genus, id est, mœchos describit. παραβαίνων ἀπὸ τῆς κλίνης αὐτοῦ, id est, transiens de suo lecto in alienum. Hi sunt qui libidini addunt iniuriam.

CONTEMNENS IN ANIMAM SUAM, ET DICENS, QUIS ME VIDET?] In Græco: *Dicens in animo suo, quis me videt?* Latebit, quod ago.

26. TENEBRÆ CIRCUMDANT ME] *Quæ in femina nox operit.* Tacitus Annalium XV.

ET PARIETES COOPERIUNT ME] *Abigit testem velóque seráque,* ait Martialis.

DELICTORUM MEORUM NON MEMORABITUR ALTISSIMUS] Quasi Deus non curet talia. Sequitur in Græco: καὶ ὀφθαλμὸς ἀνθρώπων ὁ φόβος αὐτοῦ, supple *tantùm.* Satis se tutum putat, si humanos oculos effugiat.

27. ET NON INTELLIGIT] Hoc comma in Græco abest. Sensus est in præcedentibus & sequentibus.

28. OCULI DOMINI MULTÒ PLUS LUCIDIORES SUNT SUPER SOLEM] Id est, perspicaciores.

Πάντα ἰδὼν Διὸς ὀφθαλμός.

ET PROFUNDUM ABYSSI] Non est in Græco, nec quod sequi-

tur, *hominum corda intuentes*, ſed eſt καταγινώσκοντες εἰς ἀπόκρυφα μέρη, *noſcentes partium abſtruſiſſimas.*

29. Domino enim antequam crearentur, omnia sunt agnita] Id eſt, antequam fiant. quem ſenſum exigit membrum ſequens. κτίζεσθαι, Helleniſtis dicuntur omnia quæ ullo modo producuntur. Itaque יצר plerunque κτίζειν vertitur, modò ποιεῖν, aût κατασκευάζεσθαι. Et עשה plerunque ποιεῖν, interdum κτίζειν. Thales interrogatus an quis agens aliquid Deo latere poſſet, dixit, ne cogitans quidem. Idem huius loci ſenſus.

Sic et post perfectum respicit omnia] Etiam poſt rem factam, videt eam, id eſt, eius ſemper meminit.

30. Hic in plateis civitatis vindicabitur] Capitali ſupplicio afficietur in publico.

Et quasi pullus equinus fugabitur] Non eſt hoc in Græco.

Et ubi non speravit, apprehendetur] Id eſt, *comprehenſus, ubi minimè putabit.* nam prius eſt comprehendi, quàm puniri.

31. Et erit in dedecus omnibus, eò quod non intellexerit timorem Domini] Excommunicabitur. Hæc Chriſtianè addidit interpres Latinus extra Græcum.

32. Sic et mulier omnis relinquens virum suum] *Omnis* non eſt in Græco. Relinquere maritum dicitur, non quæ ab eo abit, ſed quæ à fide ipſi data recedit. At interpres de divortio accepit, ut ſequentia eius demonſtrant.

Et statuens hæreditatem ex alieno matrimonio] καὶ παριστῶσα κληρονομίας ἐξ ἄλλου. *Et hæreditatem* (id eſt, hæredes: abſtractum pro concreto, more Hebræo) *parans ex alio*, id eſt, ex adultero.

33 Primò enim in lege Altissimi incredibilis fuit] Primùm enim legi Altiſſimi fuit inobſequens: legi quam Deus initio rerum dedit.

Secundò in virum suum deliquit] Cui fidem fefellit.

Tertiò in adulterio fornicata est, et ex alio viro filios statuit sibi] Peccavit & in ſe, & in familiam totam.

34. Hæc in ecclesiam adducetur] In conſpectum populi, ut de ea pœna ſumatur ſecundum legem.

Et in filios eius respicietur] ἐπισκοπὴ ἔσται, id eſt, inquiſitio fiet, an ſcilicet legitimi ſint, an non. nam ex adulterio nati ius connubij cum civibus non habebant. Deuteron. XXIII. 2.

35. Non trahent filii eius radices] Non habebunt firmas ſedes. Sap. IV. 3.

Et rami eius non dabunt fructum] Intercidet poſteritas.

36. Derelinquet in maledictum memoriam eius] *Suam.* Relinquet poſt ſe memoriam deteſtabilem. Phædra apud Euripidem reluctans adhuc pravæ cupidini, ſic ait:

Ὡς μήποτ' ἄνδρα τὸν ἐμὸν αἰσχύνασ' ἁλῶ,

Μὴ παῖδας οὓς ἔτικτον· ἀλλ' ἐλεύθεροι
Παῤῥησίᾳ θάλλοντες, οἰκοῖεν πόλιν
Κλεινῶν Ἀθηνῶν, μητρὸς οὕνεκ' εὐκλεεῖς.

37. ET AGNOSCENT QUI DERELICTI SUNT] Si qui de posteritate eius erunt superstites. Vide Sap. III. 17.

ET NIHIL DULCIUS QUAM RESPICERE IN MANDATIS DOMINI] *Nihil* eo *dulcius* (id est, gratius apud homines) quàm qui mandatis Dei attendit.

38. GLORIA MAGNA EST SEQUI DOMINUM] Res plena laudis.

LONGITUDO ENIM DIERUM ASSUMETUR AB EO] *Et longævitas, assumi ab eo*: id est, causa est vitæ longæ, ab eo amari.

CAPUT XXIV.

1. SAPIENTIA LAUDABIT ANIMAM SUAM] Commendabit semetipsam. id est, introducere eam volo laudes suas verissimas prædicantem. Ideò in Sixtina titulus huius capitis est, ΑΙΝΕΣΙΣ ΣΟΦΙΑΣ. Sapientiam autem hìc intellige tum in fonte, ut est in Deo, tum in rivis, ut Prov. VIII. & suprà I.

ET IN DEO HONORABITUR] Non est in Græco.

ET IN MEDIO POPULI SUI GLORIABITUR] Apud amantes sui.

2. IN ECCLESIIS ALTISSIMI APERIET OS SUUM] *In cœtu altissimi.* ἐν ἐκκλησίᾳ. ita κατ' ἐξοχὴν vocatur magnum Synedrium.

ET IN CONSPECTU VIRTUTIS ILLIUS GLORIABITUR] In Templo ubi est arca, quæ עז Hebræis.

3. ET IN MEDIO POPULI SUI EXALTABITUR] Hoc comma & sequens absunt in Græcis. subauditur autem in Græcis *dicens*.

5. EGO EX ORE ALTISSIMI PRODIVI] Nempe cùm *dixit & facta sunt.* Pars altera huius commatis & pars prior sequentis in Græco desunt.

6. ET SICUT NEBULA TEXI OMNEM TERRAM] *Tanquam pruina.* Eadem vox Hebræis reddi solet modò ὁμίχλη; modò πάχνη. Pruinam autem & rorem permiscent Hebræi. Sensus est, obtexi terram herbis & virgultis, sicut à rore obtegi solet.

7. EGO IN ALTISSIMIS HABITAVI] In summo cœlo.

ET THRONUS MEUS IN COLUMNA NUBIS] Super nubes, ut Psalm. CIV. 3. 4. Columnam autem dicit, quia rex Hebræus in Templo sedem habebat columnam. Vide Græca II. Reg. XI. 14. XXIII. 3.

8. GYRUM COELI CIRCUIVI SOLA] *Orbes cœli sola* (ego) *circumdedi*, stellis scilicet. nam κυκλοῦν eo sensu sumi solet.

ET PROFUNDUM ABYSSI PENETRAVI] Perambulavi, id est, excavavi alveum totius Oceani capacem.

IN FLUCTIBUS MARIS AMBULAVI, ET IN OMNI TERRA STETI, ET IN OMNI POPULO, ET IN OMNI GENTE PRIMA-

TUM HABUI] In Græco breviùs: *In unda maris, & in omni terra, & in omni populo ac gente obtinui.* nempe loca in quibus me ostenderem.

10. ET OMNIUM EXCELLENTIUM ET HUMILIUM CORDA VIRTUTE CALCAVI] Deest in Græco.

ET IN HIS OMNIBUS REQUIEM QUÆSIVI] *Post hæc omnia quæsivi fixum larem.*

ET IN HÆREDITATE DOMINI MORABOR] *καὶ ἐν κληρονομίᾳ τίνος αὐλισθήσομαι; & in cuius solo sim moratura?* Res soli vocantur κληρονομίαι, quia secundum legem in familia manent, aut ad eam redeunt.

12. ET QUI CREAVIT ME REQUIEVIT IN TABERNACULO MEO] *Requiescere fecit tentorium meum.* Similitudo sumta à vita scenitarum, qui modò hîc, modò illic pangunt tentoria, donec tandem sedem tutam ac commodam reperiant.

13. ET DIXIT MIHI: IN IACOB INHABITA] In terra Israëlis, nempe in qua & notitia & cultus unius Dei viguit, & leges ad vitam honestè agendam egregiæ. Sapientiæ autem hæ vel præcipuæ sunt partes.

ET IN ISRAEL HÆREDITARE, ET IN ELECTIS MEIS MITTE RADICES] In Græco: *Et in Ierusalem possessionem firmam habe.* Id enim significat κατακληρονομήθητι.

14. AB INITIO ET ANTE SÆCULA CREATA SUM] *πρὸ τοῦ αἰῶνος ἀπ' ἀρχῆς ἐκτισάμην*, legit hîc interpres, nòn ἔκτισέ με. bene sanè. Optimè enim id respondet membro sequenti: *Ante* (hoc) *seculum ab initio apparui, & quamdiu erunt tempora, non deficiam.* κτίζεσθαι hîc est in lucem produci, per opera scilicet, ut suprà I. 4. 8. VII. 16. & alibi.

ET IN HABITATIONE SANCTA CORAM IPSO MINISTRAVI] *In tabernaculo sancto*: eo scilicet quod Moses fecit. Ibi omnia ministeria sapientissimè fuêre ordinata.

15. ET SIC IN SION FIRMATA SUM] Ibi larem fixi. David & Solomon reges sapientissimi fuêre.

ET IN CIVITATE SANCTIFICATA SIMUL REQUIEVI, ET IN IERUSALEM POTESTAS MEA] Non in aula tantùm regum, sed & in civitate apparuit sapientia per Synedrium magnum in quo residebat ἐξουσία regali non minor. In Græco est, ἠγαπημένῃ, *in civitate dilecta.*

16. ET RADICAVI IN POPULO HONORIFICATO] Firmam ibi sedem sum nacta, ut arbor quæ radices egit.

ET IN PARTE DEI MEI HÆREDITAS ILLIUS] In Græco: *Et in parte Domini, quam Dominus proprio iure possedit*: id est, in sacerdotibus & Levitis. Deus illorum pars & proprietas. Num. XVIII. 20. ipsi vicissim Dei portio dicuntur.

ET IN PLENITUDINE SANCTORUM DETENTIO MEA] Deest in Græco.

17. QUASI CEDRUS EXALTATA SUM IN LIBANO] Nam & Libanus pars olim regni Iudaïci. I. Regum VII. 2.

UT CUPRESSUS IN MONTE SION] Arbor semper virens. In Græco est, ἐν ὄρεσιν Ἀερμών. In montanis Hermon, quæ in Iudæa. Deuter. IV. 28. Psalm. CXXXIII. 3.

18. QUASI PALMA EXALTATA SUM IN CADES] Ut arbor maximè diuturna & valida. sed in Sixtina, ἐν Γαδὶ, pro quo scribendum, ἐν Ἐγγαδὶ. Nobilis & hic in Iudæa locus Paralip. xx. 2. Engadam vocant Græci & Latini. Vinea ibi egregia. Cant. I. 13. & balsamum, ut ait Hieronymus.

ET QUASI PLANTATIO ROSÆ IN IERICHO] Ut rosetum apud Ierichuntem, ubi pulcherrimi flores, ut in valle irrigua. Sensus est: non Hierosolyma tantùm, sed omnem tractum Iudææ plenum fuisse sapientiæ.

19. QUASI OLIVA SPECIOSÀ IN CAMPIS] Arbor & virens & fructuosa.

ET QUASI PLATANUS EXALTATA SUM IUXTA AQUAM IN PLATEIS] *Abaqua*, id est, aquâ danteauctum. *In plateis* abest à Græcis, & rectè. platani umbra gratissima.

20. SICUT CINNAMOMUM ET BALSAMUM AROMATIZANS] In Græco: *& massa aromatum:* πάλαθος. Ab arboribus ad res odoriferas venit. Solet autem quidquid pergratum est, apud Hebræos exprimi odoris similitudine. Est autem sapientia pergrata gustum eius habentibus aliquem.

QUASI MYRRHA ELECTA] Optima.

21. ET QUASI STORAX] Non est in Græco.

ET UNGULA] ὄνυξ. Continens pro contento. Onyx pro nardo] Horatius: *Nardi purus onyx.* Propertius:

Cùm dabitur Syrio munere plenus onyx.

Martialis:

Unguentum fuerat quod onyx modò parva gerebat.

ET GUTTA] Ita interpres vertit σακτήν.

ET QUASI LIBANUS NON INCISUS] Legit, ὡς Λίβανος ἄτμητος; cùm vera lectio sit quæ in Græcis exstat, ὡς Λιβάνου ἀτμὶς, vel ἀτμὶς, *ut thuris vapor.*

VAPORAVI HABITATIONEM MEAM] In Græco: *edidi odorem.*

ET QUASI BALSAMUM NON MISTUM ODOR MEUS] Deest in Græco.

22. EGO QUASI TEREBINTHUS EXTENDI RAMOS MEOS] Plinius XIII. 6. *Syria & terebinthum habet.* Deinde: *In Damasco Syriæ magna. Materies ei admodum lenta, ac fidelis ad vetustatem, eximij ac nigri splendoris, flos racemosus olivæ modo.*

ET RAMI MEI HONORIS ET GRATIÆ] Pulchri & utiles.

Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci.

23. EGO QUASI VITIS FRUCTIFICAVI SUAVITATEM ODORIS] Vinum bene olens: infrà L. 17. εὐοσμίας.

ET FLORES MEI FRUCTUS HONORIS ET HONESTATIS] Id est, *flores mei de se proferunt fructus speciosos & divites.* μεγαλοψυχία. Solet hic interpres honestatem pro divitiis dicere.

24. EGO MATER PULCHRÆ DILECTIONIS] Honestæ. Theocritus:

Τίτυρ' ἐμὶν τὸ καλὸν πεφιλαμένε.

Ubi

Ubi Scholiastes, κτ̓ τὴν ἀδιάβλητον φιλίαν.

Et timoris] Nempe Dei. Sic Hebræi religionem circumloquuntur.

Et agnitionis] Notitiæ de Deo. sed deest hoc comma in Græcis quibusdam.

25. In me gratia omnis viæ et veritatis, in me omnis spes vitæ et virtutis] Hoc deest in Græco. Est autem in quibusdam exemplaribus aliud comma, sed corruptum: scribitur enim: *δίδωμι δὲ σὺν πᾶσι τοῖς τέκνοις μου ἀειγενεῖς τοῖς λεγομένοις ὑπ' αὐτοῦ.* Scripsisse verò videtur quisquis hoc primùm addidit: *δίδωμι δὲ συμπᾶσι τοῖς τέκνοις μου ἀεὶ γενέσθαι, ἐκλεγομένοις ὑπ' αὐτοῦ*, id est, *electis à Deo*: nam Hebræi sæpe יה usurpant de Deo, aut affixa inde deducta, etiam ubi Dei non præcessit mentio.

26. Transite ad me omnes qui concupiscitis me] *Accedite ad me omnes.* Confer similia Prov. VIII. & IX.

Et a generationibus meis implemini] ἀπὸ τῶν γεννημάτων μου: id verò est, à fructibus meis, ut suprà I. 14. VI. 21.

27. Spiritus enim meus super mel dulcis] *Recordatio mei.* Nam hi scriptores μνημόσυνον dicunt pro ἀνάμνησιν, respondétque vocibus Hebræis, אזכרה זכרון זכר.

Hæreditas mea] Possessio mea.

Super mel et favum] *Super favum mellis.*

28. Memoria mea in generationes sæculorum] Non est in Græcis.

29. Qui edunt me adhuc esurient, et qui bibunt me adhuc sitient] Quò enim quis didicit plura, eò magis ad alia discenda accenditur. Alio sensu dicit Christus, Dei sapientia salutaris, non esurituros, nec sitituros qui ad ipsum veniunt, & ipsi confidunt, nimirùm quia ad salutem necessaria pauca sunt, eáque semel hausta retineri sufficit.

30. Qui audit me non confundetur] *Qui mihi obedierit, eum eius non pudebit.* διαφυλακτὸς, quod hîc addunt quædam exemplaria, id in Sixtina non est.

Et qui operantur in me non peccabunt] *Qui mihi operam dant, nihil se indignum committent.* ἁμαρτάνειν enim hîc, ut sæpe, sumitur in sensu graviore.

31. Qui elucidant me vitam æternam habebunt] Et hoc interpres Christianè addidit.

32. Hæc omnia liber vitæ et testamentum altissimi, et agnitio veritatis] In Græcis: *Hæc cuncta liber fœderis diuini*: id est, hæc promissa sunt ea quæ habes in libro fœderis: id est, in lege Mosis, ut sequitur.

33. Legem mandavit Moses] In Græco: *Lex quam mandavit Moses.* Alij libri habent νόμος, alij νόμον. perinde est. nam illa constructio simplex est, ista ad relativum conformata, ut, *Urbem quam statuo vestra est.*

&: *Hos quos videtis ſtare hic captivos duos*
Illi qui adſtant: hi ſtant ambo, non ſedent.

IN PRÆCEPTIS IUSTITIARUM] Deeſt in Græcis.

HÆREDITATEM DOMUI IACOB, ET ISRAEL PROMISSIONES] In Græco: κληρονομίας ἐν συναγωγαῖς Ἰακώβ: id eſt, quæ lex propria eſt poſſeſſio poſterûm Iacobi. Aliæ enim gentes eam legem non accepêre. Deuteron. IV. 7. Pſalm. CXLVII. 19. 20.

34. POSUIT DAVID] Deeſt in Græcis: nec minùs in Sixtina deeſt, quod quidam libri Græci hîc interponunt: μὴ ἐκλύεσθε ἰσχύειν ἐν κυρίῳ, ἵνα κραταιώσῃ ὑμᾶς αὐτός. κολλᾶσθε πρὸς αὐτόν. κύριος παντοκράτωρ ὁ θεὸς μόνος ἐστὶ, καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι πλὴν αὐτοῦ σωτήρ.

35. QUI IMPLET QUASI PHISON SAPIENTIAM] Deus eſt; *qui velut Phiſon implet cuncta ſapientia.* Omnia, id eſt, volentes omnes. Nominat hîc quatuor flumina Moſi in Edenis deſcriptione memorata. His addit Iordanem. Vide quæ ad Geneſim dicta. Cuius loci ἀλληγορίας (is libri titulus) explicans Philo, ſecundum veteres Hebræos, Edenem interpretatur Dei ſapientiam: quatuor fluminis partes, prudentiam, temperantiam, fortitudinem, iuſtitiam. Iordanes verò flumen iudicij ſignificat, & refertur ad ingenij ſagacitatem.

ET SICUT TIGRIS IN DIEBUS NOVORUM] Diebus novarum frugum, vere, quo tempore, ſolutis nivibus hybernis, intumeſcunt amnes.

36. ADIMPLET QUASI EUPHRATES SENSUM] Id eſt, intellectum, σύνεσιν. פרה unde פרת eſt fructum ferre.

QUASI IORDANIS IN TEMPORE MESSIS] Quo tempore maximè is amnis ſe effert. Ioſ. III. 15.

37. QUI MITTIT DISCIPLINAM] Poſt vocem παιδείαν, & γνώσεως, & καὶ deſunt in Sixtina, cui congruit hæc verſio.

ET ASSISTENS] Deeſt in Græco.

QUASI GEHON IN DIE VINDEMIÆ] Quo tempore is limpidus fluit, ideóque luci comparatur.

38. QUI PERFICIT PRIMUS SCIRE IPSAM] In Græco: *Non implevit primus ſcire ipſam*: id eſt, qui primus fuit ſapiens, is eam perfectè non cognovit.

ET INFIRMIOR NON INVESTIGAVIT EAM] καὶ οὕτως ὁ ἔσχατος οὐκ ἐξιχνίασεν αὐτήν. *Quin nec ultimus eam perveſtigavit.* qui tot ſcilicet duces adiutorésque habuit, illi quoque multum ad ſummam deficit.

39. A MARI ENIM ABUNDAVIT COGITATIO EIUS] *Supra mare enim abundarunt eius cogitata.* nam ἀπὸ hîc, ut alibi ſæpe, in comparatione maioris ad minus, valet מן Hebræum.

ET CONSILIUM ILLIUS AB ABYSSO MAGNO] *Supra Oceanum.*

40. EGO SAPIENTIA EFFUDI FLUMINA] Deeſt in Græco. Senſus idem qui in ſequentibus. Sic adnotata ad marginem ſæpe in textum irrupere.

41. EGO QUASI TRAMES AQUÆ IMMENSÆ DE FLUVIO] ἐγὼ σοφία ὡς διώρυξ ἀπὸ ποταμοῦ. *Ego ſapientia ut foſſa è flumine.* Nam quas in

Nili descriptione διώρυγας dicunt Græci, inter alios Strabo libro XVII. Sextus Aurelius in Augusto fossas dixit. Significat comparatio à Dei ubertate manare humanam sapientiam, & paulatim in immensum quid excrescere.

EGO QUASI FLUVIUS DIORYX] Est alia versio eorum verborum quæ iam habuimus.

ET SICUT AQUÆDUCTUS EXIVI DE PARADISO] In Græco: *in paradisum*: nempe paradisum mentem humanam intelligi dicit Philo in libro de Mundi fabrica. ὑδραγωγὸς rectè vertitur aquæductus. Ita enim sumitur vox hæc Græca II. Reg. XVIII. 17. XX. 20. Esa. XXXVI. 2. XLI. 18. Fossa dicitur ubi apertè fluit aqua: at aquæductus, ubi per tubos.

42. DIXI, RIGABO HORTUM MEUM PLANTATIONUM] Hoc *plantationum* in Græco non est, sed rectè subintelligitur. Quod verò est in nonnullis Græcis, τὸν ἄριστον, id abest à Sixtina.

ET INEBRIABO PRATI MEI FRUCTUM] In Græcis quibusdam est: καὶ μεθύσω μου τὴν πρασιὰν τὴν ἀγρίαν, sed τὴν ἀγρίαν abest à Sixtina rectiùs: *& perfundam areolam meam.* Areolæ enim vel areæ vocantur hortorum quadra segmenta.

43. ET ECCE FACTUS EST MIHI TRAMES ABUNDANS] *Et ecce facta est fossa, fluvius.* ἐγένετο εἰς ποταμὸν, pro ἐγένετο ποταμός. Hebraïca locutio.

ET FLUVIUS MEUS APPROPINQUAVIT AD MARE] *Factus est mare.* Significantur, ut dixi, mira sapientiæ incrementa.

44. QUONIAM DOCTRINAM QUASI ANTELUCANUM ILLUMINO OMNIBUS] Hîc desinunt verba sapientiæ tributa, & loquitur rursum incipit Sirachides, præloquens ad ea quæ sequentur. ἔτι (ita Sixtina, malè aliæ editiones ὅτι) παιδείαν ὡς ὄρθρον φωτιῶ. *Adhuc allucebo doctrinam quasi novum mane.*

ET ENARRABO ILLAM USQUE AD LONGINQUUM] *Faciam longè appareat.* sicut lux matutina quoquoversum funditur.

45. PENETRABO OMNES INFERIORES PARTES] Hoc comma abest à Græcis, non malè. nam quod sequitur cum illo quod antecesserat benecohæret, repetito ἔτι.

46. ADHUC DOCTRINAM QUASI PROPHETIAM EFFUNDAM] Tam certam quàm est prophetia.

ET RELINQUAM ILLAM QUÆRENTIBUS SAPIENTIAM, ET NON DESINAM IN PROGENIES ILLORUM USQUE IN ÆVUM SANCTUM] In Græco: *Et relinquam eam* multorum *sæculorum posteris.* Etiam hoc interpres Latinus refinxit in sensum magis Christianum.

47. VIDETE QUONIAM NON MIHI SOLI LABORAVI] *Videtis,* (per hoc scriptum) *me non mihi soli laborasse.*

SED OMNIBUS EXQUIRENTIBUS VERITATEM] In Græco: *exquirentibus eam*, nempe sapientiam.

CAPUT XXV.

1. IN TRIBUS PLACITUM EST SPIRITUI MEO] In Græco: *In tribus exsulto.* nam ὡραΐζεσθαι, vel ὡραΐζεσθαι, solet explicari per ἐπαγλαΐζεσθαι.

Καὶ ἀνέστην ὡραία ἔναντι κυρίου καὶ ἀνθρώπων] Lege: ἅ ἐστιν ὡραῖα. Hîc καὶ est pro relativo; *quæ pulchra sunt coram Deo & hominibus.* Illa ἔναντι κυρίου in quibusdam exemplaribus bis ponuntur, κατ' ἀναφοράν. in Sixtina semel.

2. CONCORDIA FRATRUM] ὁμόνοια ἀδελφῶν: in Sixtina & aliis malè ὁμόνοιαν, ac similiter φιλίαν pro φιλία. Quàm pulchrum sit φιλαδελφία, vide Plutarchi librum. Menander:

Ὡς ἡδύ γ' ἀνθρώποισιν ὁμονοίας ἔρως.

Quæ ipsa propè verba Psalmi CXXXIII.

ET AMOR PROXIMORUM] Proximi nomen satis latè patet: at hîc vicinos significat. Menander:

Ἐὰν δ' ἄρ' ἀγαθοῦ γείτονος γείτων ἔσῃ,
Ὡς προσδιδάσκεις ἀγαθὰ καὶ προσμανθάνεις.

Hesiodus dixerat:

Πῆμα κακὸς γείτων, ὅσσον τ' ἀγαθὸς μέγ' ὄνειαρ.

ET VIR ET MULIER BENE SIBI CONSENTIENTES] Homerus:

—οὐ μὲν γὰρ τοῦγε κρεῖσσον καὶ ἄρειον
Ἢ ὅθ' ὁμοφρονέοντε νοήμασιν οἶκον ἔχητον
Ἀνὴρ ἠδὲ γυνή.

Apollonides:

Οὐ χρυσὸς, οὐ τυραννὶς, οὐ πλούτου χλιδὴ
Τοσοῦτον εἶχε διαφόρους τὰς ἡδονὰς,
Ὡς ἀνδρὸς ἐσθλοῦ καὶ γυναικὸς εὐσεβοῦς
Γνώμη δικαία καὶ φρονοῦσα τἄνδικα.

Euripides Medea:

Αὐτή τε πάντα συμφέρουσ' Ἰάσονι,
Ἥπερ μεγίστη γίγνεται σωτηρία,
Ὅταν γυνὴ πρὸς ἄνδρα μὴ διχοστατῇ.

3. TRES SPECIES ODIVIT ANIMA MEA] Tria hominum genera.

ET AGGRAVOR VALDE ANIMA ILLORUM] *Offendor valdè illorum vita.* Ita in Græco.

4. PAUPEREM SUPERBUM] Quem Græci elegantiores vocant πτωχαλαζόνα. Vide ostentatoris characterem in Herennianis. Alexis:

——οἶδα δ' αὐτὸς κἀγὼ πτωχαλαζόνα
Πολίτην ἕνα ἡμέτερον, ὃς δραχμῆς ἔχων
Τὰ πάντα τ' ἀργυρώματ', ἐξέβαλε καλῶν
Τὸν οἰκέτην ἕνα καὶ μόνον ὄντα, χρώμενος δ'
Ὀνόμασι ψαμμακοσίοις. παῖ Στρομβιχίδη,
Μὴ τῶν χειμερινῶν ἡμῖν ἀργυρωμάτων,
Νῦν προθεὶς, ἀλλὰ τῶν θερινῶν.

Divitem mendacem] Sophocles:

Κακὸν τὸ κερδαίνειν, κ' οὐ παρὰ ἀνδρὸς δικαίου.

Habent hoc multi divites ut ſemper promittant, dent numquam, quales δώσοντας vocant Græci.

Senem fatuum et insensatum] In Græco: *ſenem mœchum:* ac proinde *mente deſtitutum.* Græcum proverbium eſt:

Γέρων ἐραστὴς, ἐσχάτη κακὴ τύχη.

Plautus fine Bacchidum:

Hi ſenes, niſi fuiſſent nihili iam inde ab adoleſcentia,
Non hodie hoc tantum flagitium facerent canis capitibus.

Cicero de Officiis primo: *Luxuria verò cùm omni ætati turpis, tum ſenectuti fœdiſſima eſt. Sin autem libidinum etiam intemperantia acceſſerit, duplex malum eſt, quod & ipſa ſenectus concipit dedecus, & facit adoleſcentium impudentiorem intemperantiam.*

5. Quæ in iuventute tua non congregasti, quomodo in senectute tua invenies?] Vide quæ diximus ad Prov. vi. 6. Plautus Aulularia:

——feſto die ſi quid prodegeris
Profeſto egere liceat, niſi peperceris.

6. Quam speciosum canitiei iudicium] κρίσις, id eſt, recta iudiciorum adminiſtratio.

Et presbyteris cognoscere consilium] Et ſenibus noſſe conſilium. Euripides:

Γνῶμαι δ' ἀμείνους εἰσὶ τῶν γεραιτέρων.

Et alibi:

Βουλαὶ δ' ἔχουσι τῶν γεραιτέρων κράτος.

Antiphanes:

Σοφόν γέ τοι τι πρὸς τὸ βουλεύειν ἔχει
Τὸ γῆρας, ὡς δὴ πολλ' ἰδόντι καὶ μαθόν.

Sophocles:

——τοῦ γήρως φίλε
Ὁ νοῦς ὁμαρτεῖν καὶ τὸ βουλεύειν ἃ δεῖ.

7. Quam speciosa veteranis sapientia] *Senibus ſapientia.*

Et gloriosis intellectus et consilium] *Et in honore poſitis intelligentia & conſilium.*

8. Corona senum multa peritia] πολυπειρία, *rerum multarum experientia.* nam *ſeris venit uſus ab annis.*

Et gloria illorum timor Domini] Pietas illis cauſa fiduciæ, quæ καύχημα his ſcriptoribus.

9. Novem insuspicabilia cordis magnificavi] In Græco: *Novem res, de quibus cogitavi in animo meo, beatas iudicavi.*

Et decimum dicam in lingua hominibus] Id eſt, *bis decimum ſuperaddam.*

10. Homo qui iucundatur in filiis] Menander:

Οὐκ ἔστι μείζων ἡδονὴ ταύτης πατρὶ,

Η σωφρονοῦντα καὶ φρονοῦντ' ἰδεῖν ἕνα
Τῶν ἐξ ἑαυτοῦ.

Diogenes:

Ζηλωτὸς ὅστις εὐτύχησεν ἐν τέκνοις.

VIVENS ET VIDENS SUBVERSIONEM INIMICORUM SUORUM] Tolerabile hoc in Iudæis. Euripides Hercule furente:

——ἔχει γὰρ ἡδονὰς θνήσκων ἀνὴρ
Εχθρός, τίνων τε τῶν δεδραμένων δίκην.

Qũidam interrogatus quid optimè oleret, dixit: cadavet inimici.

11. BEATUS QUI HABITAT CUM MULIERE SENSATA] Theognis:

Οὐδὲν Κύρν' ἀγαθῆς γλυκερώτερόν ἐστι γυναικός.

Hippothoon:

Αριστον ἀνδρὶ κτῆμα, συμπαθὴς γυνή.

Euripides:

Μακάριος ὅστις εὐτυχεῖ γάμον λαβὼν
Εσθλῆς γυναικός.

Hesiodus:

Οὐ μὲν γάρ τι γυναικὸς ἀνὴρ ληΐζετ' ἄμεινον
Τῆς ἀγαθῆς.

ET QUI LINGUA SUA NON EST LAPSUS] καὶ ὃς ἐν γλώσσῃ οὐκ ὠλίσθησε, *qui linguâ prolabi non solet.* nam aoristus hîc, ut & alibi, consuetudinem significat. Sensus idem qui Iacobi III, 2. Chares:

Γλώσσης μάλιστα πανταχοῦ πειρῶ κρατεῖν,
Ο καὶ γέροντι καὶ νέῳ τιμὴν φέρει.

ET QUI NON SERVIVIT INDIGNIS SE] Euripides:

Ως ἡδὺ δούλοις δεσπότας χρηστοὺς λαβεῖν.

Et alibi: ——οἱ γὰρ ἥσσονες
Τοῖς κρείσσοσιν φιλοῦσι δουλεύειν βροτῶν.

12. BEATUS QUI INVENIT AMICUM VERUM] Legit φῶ (id est, φίλον) γνήσιον. nos rectiùs habemus φρόνησιν.

——προνοίας οὐδὲν ἀνθρώποις ἔφυ
Κέρδος λαβεῖν ἄμεινον, οὐδὲ νοῦ σοφοῦ.

ET QUI ENARRAT IUSTITIAM AURI AUDIENTI] *Iustitiam* non est in Græco, sed ὁ διηγούμενος refertur ad id quod præcessit φρόνησιν. felix qui cùm prudens sit, discipulos habet discendi avidos: nam

Αργαλέον φρονέοντα παρ' ἄφροσι πόλλ' ἀγορεύειν.

13. QUAM MAGNUS QUI INVENIT SAPIENTIAM]

Οὐκ ἔστι σοφίας κτῆμα τιμιώτερον.

ET SCIENTIAM] Non est hoc in Græco.

SED NON EST SUPER TIMENTEM DOMINUM] Sophocles:

——ἡ γὰρ εὐσέβεια συνθνήσκει βροτοῖς·
Κἂν ζῶσι κἂν θάνωσιν, οὐκ ἀπόλλυται.

14. TIMOR DEI SUPER OMNIA SUPERPOSUIT] In Græco: *At dilectio Dei super omnia fulgore præcellit.* Est quidem in Sixtina φόβος: sed ita decimum, quod se dicturum promiserat, deerit, nisi suprà de amico & prudentia duas velis facere sententias.

15. Beatus homo cui donatum est habere timorem Domini] Deest in Græco.

Qui tenet illum cui assimilabitur?] Qui tenet illum, Deum, amore nempe, de quo sermo præcessit.

17. Omnis plaga tristitia cordis est] Malè hoc infarctum ex eo quod sequitur.

18. Et omnem plagam et non plagam videbit cordis] *Omnem plagam* (malim scilicet , quod sequitur infrà 23. ὑδαχῶ) *quàm plagam cordis* : id est mœrorem.

Οὐκ ἔστι λύπης χεῖρον ἀνθρώποις κακόν.

19. Et omnem nequitiam et non nequitiam mulieris] *Omnem malitiam quàm malitiam mulierum* pati malim. nam

Θησαυρός ἐστι τῶν κακῶν κακὴ γυνή.

20. Et omnem obductum et non obductum odientium] *Quodvis adversum potiùs quàm adversum illatum ab iis qui nos odêre.* ἐπαγωγὴ quid sit vidimus suprà 11. 2.

Οὐ γὰρ γελᾶσθαι τλητὸν ἐξ ἐχθρῶν.

ait Euripides.

21. Et omnem vindictam et non vindictam inimicorum] Sensus propè idem ei qui præcessit , nisi quod ἐκδίκησις maius aliquid est, quàm ἐπαγωγή. Durum oblectationi inimicorum cadere.

22. Non est caput nequius super caput colubri; et non est ira super iram mulieris] Aliter in Græco: οὐκ ἔστι κεφαλὴ ὑπὲρ κεφαλῆς ὄφεως, καὶ οὐκ ἔστι θυμὸς ὑπὲρ θυμοῦ ἐχθροῦ. Est autem hæc παρένθεσις continens αἰτιολογίαν dicti prioris. *Nullum caput serpentis capite nocentius , nec ulla ira nocentior ira inimici* : quæ non ex subito impetu venit , sed ex alto penitus emergit.

Commorari leoni et draconi placebit , quam habitare cum muliere nequam] *Malim commorari leoni vel draconi , quàm malæ mulieri.* In Græcis Proverbiis est :

Λέοντι συζῆν ἢ γυναικὶ συμβιοῦν.

Item :

Ἴσον γυναικὸς καὶ λεαίνης ὠμότης.

Euripides :

Ἃ δ' ἐστ' ἐχίδνης καὶ πυρὸς περαιτέρω,
Οὐδεὶς γυναικὸς φάρμακ' ἐξεύρηκέ πω
Κακῆς.

Alius :

Οὐκ ἔστ' ἀναισχυντότερον οὐδὲν θηρίον
Γυναικός.

Menander :

Πολλῶν κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν θηρίων
Ὄντων, μέγιστόν ἐστι θηρίον γυνή.

Est & alterius dictum :

Ἰὸς πέφυκεν ἀσπίδος, κακὴ γυνή.

24. Nequitia mulieris immutat faciem eius] Ubi

mulier mali aliquid meditatur, solet id in vultu apparere. πονηρία, malitia.

ET OCCÆCAT VULTUM SUUM TANQUAM URSUS, ET QUASI SACCUM OSTENDIT] Hîc quoque, ut alibi sæpe, duæ lectiones in Græco diversæ, duas nobis interpretationes peperêre, quarum utraque tandem in textum recepta est. nam alij libri habent σκοτοῖ δὲ πρόσωπον αὐτῆς ὡς ἄρκος. alij, ὡς σάκκον. Prior lectio melior.

Fumantem vivi nasum tentaveris ursi.

Ursas quàm ursos ferociores esse docet Aristoteles, de Historia Animalium IX. I.

IN MEDIO PROXIMORUM EIUS INGEMUIT VIR EIUS, ET AUDIENS SUSPIRAVIT MODICUM] ἀναμέσον τῶν πλησίον αὐτοῦ ἀναπεσεῖται ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, καὶ ἀκούσας ἀνεστέναξε δι' αὐτήν: aut, ut Sixtina habet, ἀνεστέναξε πικρά. Sed hoc πικρὰ natum videtur ex μικρὰ, quod sequitur. Est hîc καὶ cum verbo vice participij. *Maritus eius cum vicinis accumbens cogitur ob ipsam suspirare*, sermone fortè de mulieribus iniecto. ἀναπίπτειν est accumbere, Luc. XIV. 10. XVII. 7. XXII. 14. Ioh. XIII. 12. XXI. 20. Tob. II. I. Iudith. XII. 17.

26. BREVIS OMNIS MALITIA SUPER MALITIAM MULIERIS] In Græco: *Exigua quævis malitia ad malitiam mulieris* comparata.

SORS PECCATORUM CADAT SUPER ILLAM] Id est, talis homini flagitioso velut sortitò obtingat.

27. SICUT ASCENSUS ARENOSUS IN PEDIBUS VETERANI] Iterùm veteranum pro sene dixit, ut suprà 7. Omnia ardua difficilia incessu, præsertim si & arena pedes tardet, & ætatis sarcina accedat.

SIC MULIER LINGUATA HOMINI QUIETO] Tranquillitatis amanti.

28. NE RESPICIAS IN MULIERIS SPECIEM] μὴ προσπέσῃς εἰς κάλλος γυναικός: id est, ne vincaris à forma mulieris, ut ex hac sola causa eam expetas. Euripides:

Νοῦν χρὴ θεᾶσθαι, νοῦν· τί τῆς εὐμορφίας.
Ὄφελος, ὅταν τις μὴ φρένας καλὰς ἔχῃ.

ET NON CONCUPISCAS MULIEREM IN SPECIE] *Neque desideres uxorem deliciarum causa.* Non sola voluptas in uxore spectanda est: sed quæri debet quæ digna sit in societatem assumi divini humaníque iuris, quæ domum regere, rem servare, liberos bene educare norit, quæ adiumentum sit in bonis rebus, in malis solatium. Uxor dignitatis nomen est, non voluptatis. Euripides:

Ὅστις δ' ἀπειρόφενον τὴν γυναῖκ' ἀγὴ λαβών,
Συνεργὸν ἔξει αὐτὴν διαπόνημ' ἔχει.

29. MULIERIS IRA ET IRREVERENTIA, ET CONFUSIO MAGNA: MULIER SI PRIMATUM HABEAT, CONTRARIA EST VIRO SUO] Hic quoque comma unum in duo discerptum est: nam in Græco habemus: ὀργὴ καὶ ἀναίδεια καὶ αἰσχύνη μεγάλη γυνὴ ἐὰν ἐπιχορηγῇ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς. id est, *Res est plena iræ atque iracundiæ, ac res pudenda, mulier*

lier quæ viro præbet: nempe unde vivat. Antiphanes:

Οὐκ ἔστιν οὐδὲν βαρύτερον τῆς φορτίων
Οὕτως, γυναικὸς προῖκα πολλὴν φερομένης.

Menander:

Ὅστις γυναῖκ' ἐπίκληρον ἐπιθυμεῖ λαβεῖν
Πλουτοῦσαν, ἤτοι μῆνιν ἐκτίνει θεῶν,
Ἢ βούλετ' ἀτυχεῖν μακάριος καλούμενος.

Alexis:

Ἔπειτ' ἔχειν προῖκ', οὐχὶ νύμφην φάσκομεν,
Πικράν γε καὶ μεστὴν γυναικείας χολῆς.

Adde quæ ex Plocio Menandri edidimus. Plautus:

Uxorem accepi, dote imperium vendidi.

31. COR HUMILE ET FACIES TRISTIS, ET PLAGA CORDIS MULIER NEQUAM] *Mulier mala.* Tum verò μετωνυμία est quæ causæ dat nomen effectuum. καρδία ταπεινὴ hîc est cor deiectum mœrore.

32. MANUS DEBILES ET GENUA DISSOLUTA] Sunt scilicet eidem mulieri. nec laborare audet, nec procedere.

Οὔτ' ἂν μύλης ψαύσειεν, οὔτε κόσκινον
Ἄρειεν, οὔτε κόπρον ἐξ οἴκου βάλοι·
Οὔτε πρὸς ἰπνὸν ἀσβόλην ἀλευμένη
Ἵζοιτ'.

ait Simonides.

MULIER QUÆ NON BEATIFICAT VIRUM SUUM] Sic est in textu Sixtino. At in annotatis: ἥτις οὐ παρακαλέσει, (malè quidam codices habent παρακαλέσει) τὸν ἄνδρα αὐτῆς ἐν πενίᾳ: quæ ipsa maritum in adversis eius rebus non consolatur.

33. A MULIERE INITIUM FACTUM EST PECCATI] Observat idem Paulus I. Tim. II. 14. ἀρχέκακος γυνὴ, aiunt Græci.

ET PER ILLAM OMNES MORIMUR] Quia Adamo peccandi causa fuit. Inde Adamus cum ipsa subiectus morti (quam alioqui Deus avertere potuerat) liberos posterósque fecit suæ conditionis esse, sicut ex servis nascuntur servi. Num. V. 12. Sap. II. 24.

34. NON DES AQUÆ TUÆ EXITUM NEC MODICUM, NEC MULIERI NEQUAM VENIAM PRODEUNDI] Aquæ Hierosolymis diligenter in cisternis asservabantur, dabatúrque opera nequid aquæ ex cisternis efflueret: pari diligentia opus ut femina non bona abstineatur à publico. Menander:

Τοὺς τῆς γαμετῆς ὅρους ὑπερβαίνεις γύναι
Δι' αὐθαδίας· πέρας γὰρ αὔλειος θύρα
Ἐλευθέρᾳ γυναικὶ νενόμιστ' οἰκίας.
Τὸ δ' ἐπιδιώκειν, εἰς τε τὴν ὁδὸν τρέχειν
Ἔτι λοιδορουμένην, κυνός ἐστ' ἔργον Ῥόδη.

Æschylus in Septem ad Thebas, ad mulierem:

Σὺ δ' αὖ τὸ σιγᾶν καὶ μένειν εἴσω δόμων.

Maximè verò feminis quæ malæ sunt præcludendi exitus:

——οἱ δὲ γείτονες

Χαίρουσ' ὁρῶντες καὶ τὸν ὡς ἀμαρτωλόν.

Vicini lætantur ubi infelicem aliquem in coniugio vident.

35. SI NON AMBULAVERIT AD MANUM TUAM, CONFUNDET TE IN CONSPECTU INIMICORUM TUORUM: A CARNIBUS TUIS ABSCINDE ILLAM, NE SEMPER TE ABUTATUR] In Græco Sixtino: Εἰ μὴ πορεύεται κατὰ χεῖρά σου, ἀπὸ τῶν σαρκῶν σου ἀπότεμε αὐτήν. *Si ad manum tuam non it*, (id eſt, ſi tibi morigera non eſt, ſi non patitur manum) *abſcinde eam à tua carne.* Id eſt, à tuo coniugio, quod ex duabus velut unam facit carnem: ad exemplum ſcilicet illorum qui membra ſibi abſcindunt, ne inde gangræna ad partes alias perveniat. Hoc explicans aliquis in margine ſcripſerat: δίδου καὶ ἀπόλυσον, *da*, (redde dotem) *& dimitte eam.* Id ex margine in textum irrepſit. Uxorem viro morigeram etiam Xenophon χειροήθη vocat.

CAPUT XXVI.

1. MULIERIS BONÆ BEATUS VIR] Euripides: εὐτυχεῖ δ' ἐσθλῆς τυχών. Simonides:

Τὴν δ' ἐκ μελίσσης τήν τις εὐτυχεῖ λαβών.
Κείνῃ γὰρ οἴῃ μῶμος οὐ προσιζάνει.
Θάλλει δ' ὑπ' αὐτῆς κἀπαέξεται βίος.

Adde quæ ſunt Prov. XXXI.

NUMERUS ENIM ANNORUM ILLIUS DUPLEX] Tranquillitas enim cauſa longæ vitæ. Simonides poſt iam prolata:

Φίλη δὲ σὺν φιλεῦντι γηράσκει πόσει.

2. MULIER FORTIS OBLECTAT VIRUM SUUM] ἀνδρεία generoſa, ſtrenua.

3. PARS BONA MULIER BONA] Bona ſors vitæ.

IN PARTE TIMENTIUM DABITUR VIRO SANCTO PRO FACTIS BONIS] In Græco tantum eſt: *Dabitur pro ſorte iis qui timent Deum.* Vide Prov. XVIII. 22.

4. DIVITIS AUTEM ET PAUPERIS COR BONUM] Id eſt, *ſi bonum ſit.* Quidam codices explicationis cauſa addunt, πρὸς κύριον. ſed id in Sixtina abeſt.

IN OMNI TEMPORE VULTUS ILLORUM HILARIS] *In omni tempore vultum habentes hilarem gaudebunt.* Magnum gaudium mens bene ſibi conſcia & in divite & in paupere.

6. DELATURAM CIVITATIS] διαβολὴ Græcis quidem calumniam ſignificat, ſed apud Helleniſtas reſpondet voci שטנה, quæ inimicitias ſignificat. Vide infrà XXVIII. 11. Inimicitiæ civitatis, id eſt, contra civitatem, eſt proditio.

ET COLLECTIONEM POPULI] Id eſt, ſeditionem. ἐκκλησία nomen eſt ſignificationis mediæ, hîc ſignificat coïtionem illegitimam, quæ ἐκκλησία συγκεχυμένη. Act. XXIX. 32, ſine rectore ſcilicet. M. Æmilius Conſul apud Livium XXXIX. ſic alloquitur Populum Romanum: *Maiores veſtri ne vos quidem niſi cùm aut vexillo in arce poſito comitiorum*

causa exercitus eductus esset, aut plebi concilium Tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad concionem vocasset, fortè, temerè coïre voluerunt: ubicunque multitudo esset, ibi & legitimum rectorem multitudinis censebant debere esse.

7. CALUMNIAM MENDACEM] καταψευσμὸν, id est, accusationem falsam.

SUPER MORTEM OMNIA GRAVIA] *Morte peiora hæc omnia.* Bene Latinus interpres, ὑπὲρ θάνατον, huc retulit, non ad ea quæ præcedunt.

8. DOLOR CORDIS ET LUCTUS MULIER ZELOTYPA] Additur in Græco. *contra mulierem.* Mulier mulieri æmula omnia tria ista mala superat. affert enim cordolium perpetuum. sæpe & luctus graves. Seneca Medea:

Nulla vis flammæ tumidique venti
Tanta, nec teli metuenda torti
Quanta cùm coniux viduata tædis
Ardet & odit.

Deinde post compatationes interpositas:

Cæcus est ignis stimulatus ira,
Nec regi curat, patitúrve frænos:
Haud timet pœnas, cupit ire in ipsos
Obvius enses.

Euripides in eiusdem argumenti Tragœdia:

Οὐδ᾽ ἂν σὺ φαίης, εἴ σε μὴ κνίζοι λέχος·
Ἀλλ᾽ εἰς τοσοῦτον ἥκεθ᾽, ὥστ᾽ ὀρθουμένης
Εὐνῆς γυναῖκες πάντ᾽ ἔχειν νομίζετε.

Et est Græcum proverbium: ζῆλος γυναικὸς πάντα πυρπολεῖ δόμον. Hypsipyle in Ovidiana epistola:

Pellicis ipsa meos implessem sanguine vultus,
Quósque veneficiis abstulit illa suis.
Medeæ Medea forem.

9. IN MULIERE ZELOTYPA FLAGELLUM LINGUÆ OMNIBUS COMMUNICANS] In Græco: καὶ μάστιξ γλώσσης ἐπικοινωνοῦσα. *Flagellum autem linguæ omnibus* (illis nempe quatuor iam dictis) *commune est.* Id est, ista quatuor non peraguntur sine maledicentia. μάστιξ γλώσσης est maledicentia. Iobi v. 20.

10. SICUT BOUM IUGUM QUOD MOVETUR, ITA ET MULIER NEQUAM] *Mala.* Sunt boves quæ iuga iactant, ut loquitur Iuvenalis: eæ iugalibus plurimùm incommodant.

QUI TENET ILLAM QUASI QUI APPREHENDIT SCORPIONEM] Vide suprà XXV. 22.

11. MULIER EBRIOSA IRA MAGNA ET CONTUMELIA, ET TURPITUDO ILLIUS NON TEGETUR] In Græco: ὀργὴ μεγάλη γυνὴ μέθυσος καὶ ῥεμβάς, (legendum puto ῥέμβος, nam id & de femina dicitur) καὶ τὴν ἀσχημοσύνην αὐτῆς οὐ συγκαλύψει. *Mulier ebriosa, magna ira est,* (id est, iracunda admodum) *& vagatur, & præterea non obtegit ea quæ tegenda sunt.* ῥέμβεσθαι, & ῥεμβεύειν est vagari. Esai. XXIII. 16. Cant. I. 6 in ver-

ſione Symmachi, unde ῥεμβασμός, Sap. IV. 12. ἀσχημοσύνη autem, Hebraïcè ערוה, dicitur σχημάς, id in muliere quod apertè nominari non decet. Mulierem vinolentam hæc ſequuntur mala: Primùm, iracunda eſt, quia bilis vino accenditur: deinde domi ſe non continet: poſtremò, pudoris pudicitiæque non meminit. Curtius de feminis Babylonicis: *Feminarum convivia ineuntium principio modeſtus eſt habitus: deinde ſumma quæque amicula exuunt: paulatimque pudorem profanant: ad ultimum (honos auribus habitus ſit) ima corporum velamenta proiiciunt.*

12. Fornicatio mulieris in extollentia oculorum, et in palpebris illius agnoscetur]. Oculi elati, & mobiles palpebræ arguunt impudicas. φλέγων ὀφθαλμὸς prodit αἰδρὸς γεγαμηκυίαν, apud Æſchylum.

13. In filia non avertente se firma custodiam] *Filiæ quæ pudore non deterretur pone cuſtodiam.* διατρέπειν eſt pudore abſterrere aliquem, ut in Græco, Iobi XXXI. 34. Hinc ἀδιάτρεπτος, femina non teneræ frontis, hîc & infrà 30. Vide Ierem. III. 3.

Ne inventa occasione abutatur se] Conſtruxit ἑαυτῇ, cum χρήσηται, ut libri plerique. Sed melior eſt diſtinctio, ἵνα μὴ εὑροῦσα ἄνεσιν ἑαυτῇ, χρήσηται. *Ne quam ſibi occaſionem* (ad peccandum) *invenerit, eâ utatur.*

14. Ab omni irreverentia oculorum eius cave] *Pone impudentem oculum, cuſtodi.* Id eſt, feminæ oculos habentis inverecundos veſtigia preme.

Et ne mireris si te neglexerit] *Et* hîc eſt pro *aut*. *Aut non mirare ſi quid in te* (maritum ſuum) *peccat.*

15. Et ab omni aqua proxima bibet] De quavis aqua quæ ſe obtulerit.

Et contra omnem palum sedebit] Palum intelligit ad quem viatores pangebant tentoria. De tali femina Simonides:

Ὁμῶς δὲ καὶ πρὸς ἔργον ἀφροδίσιον
Ἐλθόνθ' ἑταῖρον ὁντινοῦν ἐδέξατο.

Et contra omnem sagittam aperiet pharetram, donec deficiat] In Græcis tantùm eſt: καὶ ἔναντι βέλους ἀνοίξει φαρέτραν, id eſt, faciet copiam ſui. Similis fermè locutio apud Plautum:

Conveniebátne in vaginam tuam machæra militis?

16. Gratia mulieris sedulæ delectabit virum] Sedulæ, non eſt in Græco, & χάρις intelligenda, morum amœnitas.

Et ossa illius impinguabit] *Faciet bene habitum.* Oppoſitum huic loquendi genus habes Prov. XVII. 23. Quod hîc ſequitur, *diſciplina illius*, in Græco, ἡ ἐπιστήμη αὐτῆς, ſcientia ipſius, bene vivendi ars, meliùs in Græco cum verbis quæ iam habuimus connectitur, ut novam ſententiam inchoet: δόσις κυρίου, &c.

Datum Dei est mulier sensata et tacita] In Græco: *taciturna & benigna.* Sophoclis eſt ſententia:

Σίγα. γυναιξὶ κόσμον ἡ σιγὴ φέρει.

Non est immutatio eruditæ animæ] In Græco: καὶ οὐκ ἔστιν

ἀντάλλαγμα πεπαιδευμένης ψυχῆς. *Nullum est pretium quod æquari posset anima* (muliebri) *bene institutæ.* Idem loquendi genus habuimus suprà VI. 16. & Iob. XXVIII. 15.

19. GRATIA SUPER GRATIAM MULIER SANCTA ET PUDORATA] In Græco: *mulier prudens & fida.* χάρις ἐπὶ χάριν, id est, res summè grata & suavis.

OMNIS AUTEM PONDERATIO NON EST DIGNA CONTINENTIS ANIMÆ] Non legit hîc additum αὐτῆς, quod & à Sixtina abest. Nullum pondus auri & argenti tanti est, quanti feminæ animus in rebus omnibus modum servans.

20. SICUT SOL ORIENS IN MUNDO IN ALTISSIMIS DEI] *Mundo* addidit interpres. Altissima Dei hîc, regio siderea, comparata ad terram.

21. SIC MULIERIS BONÆ SPECIES IN ORNAMENTUM DOMUS EIUS] Bene καὶ reddidit per *sicut* & *sic.* Theocritus Helenes Encomio:

Ἀὼς ἀντέλλοισα, καλὸν διέφαινε πρόσωπον,
Πότνια νὺξ ὅτε, λευκὸν ἔαρ χειμῶνος ἀνέντος,
Ὧδε καὶ ἁ χρυσέα Ἑλένα διεφαίνετ᾽ ἐν ἡμῖν.

Vetus Poëta Latinus:

Constiteram exorientem auroram fortè salutans,
Cùm subitò à læva Roscius exoritur:
Pace mihi liceat cælestes dicere vestrâ,
Mortalis visus pulchrior esse deo.

22. LUCERNA SPLENDENS SUPER CANDELABRUM SANCTUM, ET SPECIES FACIEI SUPER ÆTATEM STABILEM] Hic per *&* vertit quod modò explicatiùs per *sicut* & *sic.* *Qualis est lychnus in lychnucho templi,* (de quo vide Num. VIII. & Levit. XXIV.) *talis pulchritudo faciei in ætate stata:* id est, media: quomodo mediam formam, statam dixit Ennius, Gellio teste.

23. COLUMNÆ AUREÆ SUPER BASES ARGENTEAS, ET PEDES FIRMI SUPER PLANTAS STABILIS MULIERIS] Bene legit: ἐπὶ στερεοῖς εὐσταθοῦς, non στέρνοις, ut nunc legitur. τὰ στερεὰ sunt firmamenta pedum, id est, plantæ. Columnas comparat tibiis, bases columnarum plantis. εὐσταθὴς mulier dicitur, quæ recto est corpore. Quæ hîc sequuntur in Græcis quibusdam, sicut in Latino exemplari, ita & in Sixtino textu non leguntur. In illis, μὴ δῷς ἀλλοτρίαις τὴν ἰσχύν σου: per ἀλλοτρίους intellige feminas exteraneas: per ἰσχὺν semen, quomodo Hebræi vocem parem explicant, Gen. XLIX. 3. εὐγεως κλῆρος est mulier ex bono genere. Sic Euripides dixit:

——πᾶσι δ᾽ ἀγγέλλω βροτοῖς
Ἐσθλῶν ἀπ᾽ ἀνδρῶν εὐγενῆ σπείρειν τέκνα.

γυνὴ μισθία, id est, meretrix, opponitur ὑπάνδρῳ, id est, nuptæ. Comparatur meretrix σιάλῳ, sui altili. Nupta verò vocatur, πύργος θανάτου, id est, turris arcens mortem, quæ à multis periculis virum servat. Γυνὴ ἀσχήμων est quæ indecorè se gerit. ἀτιμίαν καταπείσει ignominiam spernet. De muliere linguace, Εἰς πολεμίων ἔξοδον θεωρηθήσεται: lege: Εἰς πολε-

μίων τρυφῶν, *Spectabitur cum hostium gaudio.* Et in eo quod sequitur, pro ὁμοιόζυγος, assentio scribentibus, ὁμόζυγος. *Vir qui cum ea vivit in tumultibus quasi bellicis vitam transiget.* Tales mulieres Epigrammatarij Græci vocant ἀνδρομάχας.

26. VIR BELLATOR DEFICIENS PER INOPIAM] Rebus necessariis egens, quod patriæ indecorum.

ET VIR SENSATUS CONTEMTUS] Vir eruditus ubi pro eiectamento habetur:

Pellitur è medio sapientia.

Vide Ecclesiastæ IX. 15.

27. ET QUI TRANSGREDITUR A IUSTITIA AD PECCATUM] A bona vita ad malam, ut Ezech. XVIII. 24. Tales plerumque peiores cæteris evadunt.

DEUS PARAVIT EUM AD ROMPHÆAM] Malæ morti eum destinavit.

28. DUÆ SPECIES DIFFICILES ET PERICULOSÆ MIHI APPARUERUNT] Non est in Græco, sed olim fuisse arbitror. Aliquid enim interponi debuit, quo distinguerentur hæc à tribus præcedentibus.

DIFFICILE EXUITUR NEGOTIANS A NEGLIGENTIA] *Mercator à delicto:* ut infrà XXVII. 2: nempe vaniloquentiæ. Cicero de Officiis I. *Sordidi etiam putandi qui mercantur à mercatoribus quod statim vendant: nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur.* Vide Prov. XX. 17.

ET NON IUSTIFICABITUR CAUPO A PECCATIS LABIORUM] *Labiorum* interpretes de suo addidit, ad sensum non malè. *Non iustificabitur:* id est, *non erit immunis à culpa.* κάπηλος propriè est qui minutatim vendit res esculentas, aut potulentas: nam κάπη est τροφή: κάπτειν est edere.

CAPUT XXVII.

1. PROPTER INOPIAM MULTI DELIQUERUNT] Legit ἀδιαφόρου, & interpretatus est inopiam pecuniæ, quia διάφορον est pecunia, ut dictum suprà VIII. 20. sed viro de omni literarum genere optimè merito Casaubono assentior, qui legendum hîc putavit χάριν διαφόρου, *pecuniæ causa.* Congruit enim id cum membro sequente.

ET QUI QUÆRIT LOCUPLETARI AVERTIT OCULUM SUUM] nempe à divina lege. Diphilus:

Πρὸς τοῦ λαβεῖν γὰρ ὢν ὁ νοῦς, τἄλλ' οὐχ ὁρᾷ.

At Euripides:

Ὅστις γὰρ ἐπὶ τὸ πλέον ἔχειν πέφυκ' ἀνήρ,
Οὐδὲν φρονεῖ δίκαιον, οὐδὲ βούλεται.

2. ANGUSTIABITUR PECCATUM] *Comprimitur.* Utroque id agente ut lucrum faciat, quamvis cum damno alterius. Vide de hac re quæ diximus libro II de Iure Belli ac Pacis XII. 11. & 26. Adde quæ suprà XXVI. 28.

3. CONTERETUR CUM DELINQUENTE DELICTUM] Hoc ex alia est versione verborum præcedentium.

4. SI NON IN TIMORE DOMINI TENUERIS TE INSTANTER] In Græco est in tertia persona *tenuerit*, nempe vendere & emere solitus: & in eo quod cohæret, *domus eius*. Simile dictum Euripidis:

Ἀδίκως δὲ μὴ χρῶ χρήματ', ἢν βούλῃ πολὺν
Χρόνον μελάθροις ἐμμένειν· τὰ γὰρ ἀδίκως
Οἴκοις ἐσελθόντ' οὐκ ἔχει σωτηρίαν.

5. SICUT IN PERCUSSURA CRIBRI PERMANEBIT PULVIS, SIC APORIA HOMINIS IN COGITATU ILLIUS] Ex Græco optimè vertas: *Sicut in quassu cribri manent quisquilia*, (aliquæ, crassiores scilicet) *ita sordes hominis in dissertatione ipsius*. σκύβαλα, non σκῦλα habet Sixtina editio. λογισμὸς autem hîc, ut & mox 7. & 8, non cogitationem, sed dissertationem significat. Sensus autem est: utcunque arte magna loquentis regantur verba, tamen per eam translucere non rarò quæ animo inhærent vitia: nam

Ἀνδρὸς χαρακτὴρ ἐκ λόγου γνωρίζεται.

Sequuntur hîc dicta eodem pertinentia.

6. VASA FIGULI PROBAT FORNAX] Nam quæ ex humo non ad id aptâ facta sunt rumpuntur, aut diffluunt.

ET HOMINES IUSTOS TENTATIO TRIBULATIONIS] Verus sensus: sed non is qui in Græco est, qui talis: *Exploratio hominis est in dissertatione eius*. Nam incipit hîc titulus de sermone hominis.

7. SICUT RUSTICATIO DE LIGNO OSTENDIT FRUCTUM ILLIUS, SIC VERBUM EX COGITATU CORDIS HOMINIS] In Græco: γεώργιον ξύλου ἐκφαίνει ὁ καρπὸς αὐτοῦ, οὕτως λογισμὸς ἐνθυμήματος ἐν καρδίᾳ ἀνθρώπου. Lege ἐνθυμήματα. *Sicut fructus arboris culturam eius ostendit*, (artem agricolæ) *ita dissertatio, cogitationes* (quæ sunt) *in corde hominis*.

8. ANTE SERMONEM NE LAUDES VIRUM: HÆC ENIM EST TENTATIO HOMINUM] *Exploratio*: ut modò. Quidam si tacuissent pro philosophis essent habiti.

9. SI SEQUARIS IUSTITIAM APPREHENDES ILLAM] *Si secteris id quod iustum est, etiam quod iustum est adipisceris*.

ET INDUES QUASI PODEREM HONORIS] *Indues illud* (id est, iustum) *velut poderem honoratum*. ποδήρης non sacerdotum tantùm, sed & magistratuum, ut patet Ezech. IX. a. 3. Magnus honos, nomen viri iusti obtinere. Cætera quæ Latinè in hoc commate sequuntur absunt in Græcis.

10. VOLATILIA AD SIBI SIMILIA CONVENIUNT] Nempe ea quæ sunt ἀγελαῖα.

ET VERITAS AD EOS QUI OPERANTUR ILLAM REVERTETUR] Id est, bonâ fide cum eis agetur qui bonâ fide agunt.

11. LEO VENATIONI INSIDIATUR SEMPER] Id est, pecori.

SIC PECCATA OPERANTIBUS INIQUITATES] Insidiantur nempe.

Ἡ δὲ κακὴ βουλὴ τῷ βουλεύσαντι κακίστη.

Turdus sibi malum cacat.

12. HOMO SENSATUS IN SAPIENTIA MANET SICUT SOL] Illud *ſicut ſol* interpres de ſuo adiecit, quia in altero membro lunæ eſt mentio. In Græco eſt: *διήγησις εὐσεβοῦς διαπαντὸς ἐν σοφίᾳ. Diſſertatio viri pij ſemper ſapienter inſtituitur.* Hoc ſenſu *διήγησις* & infrà ponitur 14.

NAM STULTUS SICUT LUNA MUTATUR] *At ſtultus ſicut luna mutatur:* nempe in ſermonibus ſuis: nam de iis hoc titulo agitur. Luna mutabile ſidus Poëtis, & notus de ea Æſopi apologus.

13. IN MEDIO INSENSATORUM SERVA VERBUM TEMPORI] In Græco: *In medium inſipientium* (ut te inferas) *obſerva tempus.* Id eſt, ne te illis miſceas, niſi ubi negotia id exigunt.

IN MEDIO AUTEM COGITANTIUM ASSIDUUS ESTO] *In medium prudentium aſſiduò temet infer.* Ibi peregrinare, hîc habita.

14. NARRATIO PECCANTIUM ODIOSA] *Diſſertatio peccantium facit labi* eos qui audiunt.

ET RISUS ILLORUM IN DELICIIS PECCATI] Rident quia aliorum peccatis lætantur. *σπαταλᾷν*, cum laſcivia lætari. 1. Tim. v. 6. Iacob. v. 5.

15. LOQUELA MULTUM IURANS HORRIPILATIONEM CAPITI STATUET] In Græco eſt: *Loquela multum iurantis eriget pilos:* nempe audientibus, præ horrore: *ſteterúntque comæ.*

ET IRREVERENTIA IPSIUS OBTURATIO AURIUM] *Et pugna cum ipſis eſto obturatio aurium.* Non aliter tam facilè iurantibus reſiſtes, quàm claudendo aures. Vide Act. VII. 57. Sæpe Hebræis genitivus eſt non facientis, ſed patientis.

16. EFFUSIO SANGUINIS IN RIXA SUPERBORUM] Si quæ oriatur vel levis contentio inter ſuperbos, quia neuter alteri vult cedere, facilè ad vulnera venitur.

ET MALEDICTIO ILLORUM AUDITUS GRAVIS] Moleſta ſunt auditu convitia, quibus inter ſe tales certant.

17. QUI DENUDAT ARCANA AMICI FIDEM PERDIT] Nam quiſque ſibi metuit quod alteri vidit accidere.

ET NON INVENIET AMICUM AD ANIMUM SUUM] Ex voto ſuo.

18. DILIGE PROXIMUM] Chriſtianè admodum. Sed in textu Græco eſt, *Dilige amicum.*

ET CONIUNGERE FIDE CUM ILLO] Fidem illi præſta. Id enim *πιστωθῆναι* etiam infrà XXIX. 3. Reſpondet Hebræo נאמן, ut videre eſt 1. Reg. VII. 26.

19. QUÒD SI DENUDAVERIS ABSCONSA ILLIUS, NON PERSEQUERIS POST EUM] Id eſt, noli poſthac amicitiam eius quærere. nam fruſtra eris, ut oſtendunt ſequentia.

20. SICUT ENIM HOMO QUI PERDIDIT AMICUM SUUM, SIC ET QUI PERDIT AMICITIAM PROXIMI SUI] Græcum Sixtinæ: *καθὼς γὰρ ἀπώλεσεν ὁ ἄνθρωπος τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ, οὕτως ἀπώλεσας τὴν φιλίαν τοῦ πλησίον. Ut ſi quis hoſtem interfecerit, ita tu amicitiam tibi noti interfeciſti.* Sic interfectæ pudicitiæ feminas dicunt Latini.

21. Et sicut qui dimittit avem de manu sua, sic dereliquisti proximum tuum: non eum capies] Eadem similitudine, sed ad rem aliam Plautus utitur:

Liber captivus avis ferè consimilis est.
Semel fugiendi si data est occasio,
Satis est. nunquam pòst illam possis prendere.

22. Non illum sequaris, quia longe abest] Idem quod suprà 19.

Effugit enim quasi caprea de laqueo] Non dispar illa translatio, id est, curtata comparatio apud Horatium:

——*si vafer unus & alter*
Insidiatorem præroso fugerit hamo.

Quoniam vulnerata est anima eius: ultra eum non poteris colligare, et maledicti est concordatio: denudare autem amici mysteria, desperatio est animæ infelicis] Aliter in Græco: *Vulnus obligari potest, & de maledictis fieri reconciliatio. At qui arcana detexit, perdidit fidem.* Sensus idem qui suprà xxii. 25. 26.

26. Annuens oculo fabricat mala] Id est, qui omnia alterius dicta factáque probat, annuendo & annictando. Hoc est quod ἐπισημαίνεσθαι in adulatoris descriptione Theophrastus vocat.

Et nemo eum abiiciet] Legit ita ut in Sixtina est: καὶ οὐδεὶς αὐτὸν ἀποστήσει ἀπ' αὐτοῦ. Sed melior lectio in aliis: καὶ ὁ εἰδὼς αὐτὸν, ἀποστήσεται ἀπ' αὐτοῦ. *Qui eum novit, ab eo recedet.*

26. In conspectu oculorum tuorum conculcabit os suum] Scripsit interpres *condulcabit*, γλυκανεῖ. omnia facit dicitque πρὸς χάριν, ut loquuntur Zeno, Critias, Euripides. λέγει καὶ πράττει οἷς χαριεῖσθαι ὑπολαμβάνει, ait Theophrastus.

Et super sermones tuos admirabitur] Gnatho in suæ professionis apud Terentium descriptione: *Eorum ingenia admiror.* Alius apud Eupolidem:

Καὶ καταπλήττομαι, δοκῶν τοῖσι λόγοισι χαίρειν.

Novissime autem pervertet os suum] Alia loquetur apud alios.

Et in verbis tuis dabit scandalum] Periculum tibi creabit ex verbis tuis. Sensus idem qui suprà xix. 24. 25. 26.

27. Multa odivi, et non coæquavi ei] Multa odi, sed non quantum talem hominem.

Et Dominus odiet illum] Etiam Deus tam perfidos odit. sunt θεοστυγεῖς.

28. Qui in altum mittit lapidem super caput eius cadet] Id est, sæpe sibi nocet qui meliori se nocere vult: πρὸς κρείσσονας ἀντιφερίζων.

Et plaga dolosa dolosi dividet animum] πληγὴ δολία διαιρεῖ τραύματα. Ita enim in Sixtina est. Cùm quis in tenebris inimicum vult vulnerare, sæpe evenit ut amicum qui adest vulneret.

29. ET QUI FOVEAM FODIT INCIDET IN EAM] Eadem est sententia: nec est & in Græco. Ex Psalmo VII. 16. & Ecclesiast. X. 8.

ET QUI STATUIT LAPIDEM PROXIMO OFFENDIT IN EO] Non est in Græco.

ET QUI LAQUEUM ALII PONIT, PERIBIT IN ILLO] Legit ἐν αὐτῇ ἀπολεῖται; sed melior lectio quæ in Sixtina: ἐν αὐτῇ ἁλώσεται. Ex Psalm. IX. 16. & XXXV. 8.

30. FACIENTI NEQUISSIMUM CONSILIUM, SUPRA IPSUM DEVOLVETUR, ET NON AGNOSCIT UNDE ADVENIAT ILLI] Legitur in multis Græcis: ποιοῦντι πονηρὰ ἐπ' αὐτὸν ἀνακυλισθήσεται, sed verior & Latinæ congruentior Sixtina lectio: ὁ ποιῶν πονηρὰ εἰς αὐτὸν κυλισθήσεται. & est constructio Hebraïca, pro εἰς τὸν ποιοῦντα πονηρὰ κυλισθήσεται, nempe πονηρά. In eum qui mala fecit mala devolventur. Sensus qui suprà II. & bene addit, *non agnoscit unde adveniat*. Nam, ut Euripides ait:

Δίκα τοι, δίκα χρόνιος,
Ἀλλ' ὅμως ὑποπεσοῦσ'
Ἔλαθεν ὅταν ἔχῃ
Τὸν ἀσεβῆ βροτῶν.

Idem de divina ultione:

——σῖγα καὶ βραδεῖ ποδὶ
Στείχουσα μάρπτει τοὺς κακοὺς ἀεὶ βροτῶν.

Alius dixit: δίκην, ἄναυδον, οὐχ ὁρωμένην.

31. ILLUSIO ET IMPROPERIUM SUPERBORUM, ET VINDICTA SICUT LEO INSIDIABITUR ILLI] Et hæc constructio est Hebraïca, pro, *Illusioni & opprobrio superborum vindicta imminet, velut leo insidians*. Seneca:

Sequitur superbos ultor à tergo Deus.

Hæc est quam Nemesin vocant Græci.

32. LAQUEO PERIBUNT QUI OBLECTANTUR CASU IUSTORUM] Quales illi de quibus in Psalm. XXII.

33. ET VIR PECCATOR CONTINENS ERIT ILLORUM] ἐγκρατὴς ἔσται αὐτῶν, id est, possidebit eas. Impropria est locutio, cùm magis ipse ab ira ac furore possideatur. sic & morbum habere dicimur.

CAPUT XXVIII.

1. QUI VINDICARI VULT A DOMINO INVENIET VINDICTAM] *Qui se ulciscitur, is à Deo ultionem reperiet.* Id est, eius etiam culpas graviter ulciscetur Deus. Ex scriptoris sensu interpretandum hoc de ultione earum iniuriarum, quæ neque mortem cuiquam, neque vulnera intulêre, quæ prohibita est Levit. XIX. Christiano autem sensu multò hoc latiùs patet. Vide quæ ad Matth. V.

ET PECCATA ILLIUS SERVANS SERVABIT] Omninò in memoria asservabit, & suo tempore pœnas exiget.

2. RELINQUE PROXIMO TUO NOCENTI TE] *Condona proximo illatam tibi iniuriam.*

ET TUNC DEPRECANTI TIBI PECCATA SOLVENTUR] Multas veterum Hebræorum probas ſententias dictis ſuis immiſcuit Christus, ut hanc Matth. VI. 14. Luc. VI. 37. Seneca:

Det ille veniam facilè, cui venia eſt opus.

3. HOMO HOMINI RESERVAT IRAM] Servat iram qui non condonat.

ET A DEO QUÆRIT MEDELAM] Id eſt, peccatorum ſuorum condonationem. quid iniquius? Hunc ſenſum egregiè exſequitur parabola Matth. XVIII. 23. & ſequentibus. Medela hic eſt peccatorum condonatio, ut Matth. XIII. 15. Luc. IV. 18.

4. ET IN HOMINEM SIMILEM SIBI NON HABET MISERICORDIAM] Quem ei & naturæ paritas commendare, & fragilitas communis excuſare debuerat.

ET DE PECCATIS SUIS DEPRECATUR] In Græco additur, *ipſum*, Deum ſcilicet, tantò ſuperiorem, tantò perfectiorem.

5. ET PROPITIATIONEM PETIT A DEO] In Græco hoc non eſt: ſed idem ſenſus cum ſequente.

QUIS EXORABIT PRO DELICTIS ILLIUS?] *Quis expiabit?* expiare erat ſacerdotum, ſed hi nihil poterant, niſi Deo volente. Vide ſuprà VII. 40.

6. MEMENTO NOVISSIMORUM, ET DESINE INIMICARI: TABITUDO ENIM ET MORS IMMINENT IN MANDATIS EIUS] In Sixtina eſt: *παῦσον ἐχθραίνων καταφθορὰν καὶ θάνατον. Deſine inimicitias gerere ad exitium & mortem.* *ἐχθραίνειν καταφθορὰν*, conſtructio Græca pro εἰς καταφθοράν. Mortalis odia ne gere immortalia. Sequitur in Græco: *καὶ ἔμμενε ἐντολαῖς*: *perſta in præceptis*, Dei ſcilicet obſervandis, & inter ea iſto quod attulimus ex Levit. XIX. 18.

8. MEMORARE TIMOREM DEI] In Græco: *præcepta*, Dei ſcilicet: Repetit quod dixerat.

ET NON IRASCARIS PROXIMO] *μὴ μηνίσῃς*. Ne maneas iratus. nam *μῆνις* eſt *χόλος ἐπίμονος*, ut exponunt Scholiaſtæ ad Homeri primordium.

9. MEMORARE TESTAMENTUM ALTISSIMI] in Græco eſt: *καὶ διαθήκης ὑψίστου*, repetito tacitè *μνήσθητι*, ex eo quod præceſſit. Lex dilectionem popularium exigit. Exod. XXIII. 4. Deuteronom. XXI. 1. Eſa. I. 17.

ET DESPICE IGNORANTIAM PROXIMI] *Prætervide peccatum*, proximi ſcilicet. *ἄγνοιαν* pro peccato dici vidimus ſuprà XXIII. 3. Adde quæ dicta ad Iudith. V. 19.

10. ABSTINE TE A LITE] *ἀπὸ μάχης*, à iurgio. ſic enim vox *μάχης* ſumitur tum alibi, tum II. Tim. II. 23. Tit. III. 9.

ET MINUES PECCATA] Minus peccabis.

11. HOMO ENIM IRACUNDUS INCENDIT LITEM] Quaſi diceret, iſti mores lenibus ingeniis non conveniunt.

ET VIR PECCATOR TURBABIT AMICOS] Flagitioſi eſt bene concordantes amicitias diſturbare.

Et in medio pacem habentium immittit inimicitiam] διαβολὴν, in Græco: ſed rectè id nomen per *inimicitiam* verti oſtendimus iam ſuprà XXVI. 6.

12. Secundum enim ligna sylvæ, sic ignis exardescit, et secundum virtutem hominis, sic iracundia illius erit, et secundum substantiam suam exaltabit iram suam] Variè hæc leguntur in Græco: ſed lectio optima videtur, ſecundum verſionem Latinam, hæc, reciſis ſuperfluentibus: κατὰ τὴν ὕλην τὸ πῦρ ἐκκαυθήσεται. οὕτως κατὰ τὴν ἰσχὺν τοῦ ἀνθρώπου ὁ θυμὸς αὐτοῦ ἔσται, καὶ κατὰ τὸν πλοῦτον τοῦ ἀνθρώπου ἀνυψοῖ ὀργὴν αὐτοῦ. *Pro materia ardeſcit ignis: pari modo excandeſcentia cuiuſque eſt pro viribus ipſius, & pro modo divitiarum attollit quiſque iram ſuam.*

Omnes homines uti fortuna ſe dat, ita ſuperbi aut humiles ſumus.

13. Certamen festinatum incendit ignem, et lis festinans effundit sanguinem] Per ignem intelligenda hîc bilis. Feſtinatio iram ſequi ſolet, & magis magiſque accendere, ita ut vulnera & cædes ſequantur. Ideò Philoſophi prima initia ſentientibus oriri, præcipiunt ut dictis factiſque moram interponant.

14. Si sufflaveris in scintillam, quasi ignis ardebit] In Græco tantùm eſt: *ſi flaveris in ſcintillam, accendetur.*

Et si exspueris super illam exstinguetur] Sufficit exſtinguendæ vel ſaliva.

Utraque ex ore proficiscitur] Vult dicere, ſic & ex ore proficiſci verba quæ iram alterius naſcentem inflamment, aut ſedent.

15. Susurro et bilinguis maledictus] In Græco: *Detrectatori clanculario, & ore bilingui maledicite.* Id eſt, æquum eſt eos exſecrari. ψίθυρος eſt clancularius detrectator, ut diximus ſuprà V. 16. δίγλωσσος, qui aliud palam, clam aliud loquitur, dicto cap. V. 17.

Multos enim turbabit pacem habentes] In Græco: *Multos enim feliciter agentes* (id enim ſæpe eſt εἰρηνεύειν) *perdiderunt.*

16. Lingua tertia multos commovit] Lingua tertia dicitur ea quæ ſe inter duos amicos interponit diſſidia ſerendo. Sic autem tertiam dixit Martialis. Legit ut in Sixtina eſt γλῶσσα τρίτη. qui vim huius vocis aſſecuti non ſunt, alij δισσὴ ſcripsêre, alij τρίτη.

18. Virtutes populorum concidit, et gentes fortes dissolvit] In Græco: *Et diſpulit de gente in gentem, & firmas urbes deiecit, & domos procerum evertit.*

19. Lingua tertia mulieres viratas eiecit] In Græco: γυναῖκας ἀνδρείας: id autem ſignificat *mulieres generoſas*, ut vidimus ſuprà XXVI. 2.

Et privavit illas laboribus suis] Rebus labore partis. ſic ſuprà XIV. 15.

20. Qui respicit illam non habebit requiem] Semper erit plenus ſuſpicionis ac diffidentiæ.

Nec habebit amicum in quo requiescat] In Græco:

οὐδὲ κατασκηνώσει μετ᾽ ἡσυχίας, *Non habitabit tranquillus.*

21. FLAGELLI PLAGA LIVOREM FACIT] *μώλωπα*, vibicem, ut ſuprà XXIII. 9.

PLAGA AUTEM LINGUÆ COMMINUET OSSA] *Franget oſſa:* id eſt, pugnas atrociſſimas excitare ſolet.

22. MULTI CECIDERUNT IN ORE GLADII, SED NON SIC QUASI QUI INTERIERUNT PER LINGUAM SUAM] *Suam*, abeſt in Græco, & rectè. Agitur enim hîc de obtrectationibus, delationibus, & calumniis, quæ non homines tantùm, ſed & civitates & gentes ſæpe committunt.

23. BEATUS QUI TECTUS EST A LINGUA NEQUAM] *Qui immunis eſt ab ea*, lingua ſcilicet diſſidiorum ſatrice.

QUI IN IRACUNDIAM ILLIUS NON TRANSIVIT] Qui pœnas ei non dedit. ſic enim ὀργὴ ſumi ſolet.

ET QUI NON ATTRAXIT IUGUM ILLIUS] Qui non ſenſit quàm grave ſit onus, in ſuſpicionibus & inimicitiis vivere.

24. IUGUM ENIM ILLIUS IUGUM FERREUM EST, ET VINCULUM ILLIUS VINCULUM ÆREUM EST] Id eſt, intoleranda ſunt quæ inde ſequuntur.

25. MORS ILLIUS MORS NEQUISSIMA] Mortem hîc vocat bonæ famæ interfectionem. Vide ſuprà XXVII. 20.

ET UTILIS POTIUS INFERNUS QUAM ILLA] Mors naturalis melior.

26. PERSEVERANTIA ILLIUS NON PERMANEBIT] In Græco: *Non dominabitur piis:* non ſemper vim obtinebit eis nocendi, Deo tandem mendacia detecturo.

SED OBTINEBIT VIAS IMPIORUM] Hoc in Græco non eſt.

ET IN FLAMMA SUA NON COMBURET IUSTOS] Amburet, non comburet. Ambuſti Latinis dicuntur qui in magno fuêre periculo.

27. EXARDEBIT IN ILLOS] Illos comburet. perpetuam infamiam eis adferet.

ET QUASI PARDUS LÆDET ILLOS] *Perdet eos.* Ita enim ſæpe ſumitur λυμαίνειν.

28. SEPI AURES TUAS SPINIS] Non ſolent aures ſpinis ſepiri. In Græco: *circumvalla poſſeſſionem tuam:* id eſt, agrum, *ſpinis*. nam ſpinis ſolebant agri circumdari, ne quis intraret. Eſaias V. 2. 5. ſed quia per agrum hîc intelligitur auris, aſſcripta interpretatio in textum venit. Sic & illud irrepſit quod in Græco non eſt: *Linguam nequam noli audire.*

ET ORI TUO FACITO OSTIA ET SERAS] Hoc infrà poſitum habet textus Græcus.

29. AURUM TUUM ET ARGENTUM TUUM CONFLA] In Græco: *collige:* id eſt, aurum & argentum quod accepiſti potiùs inexaminatum in ſacculos defer, quàm ut inexaminatum relinquas ſermonem tuum.

ET VERBIS TUIS FACITO STATERAM] Græci quidam codices

habent ζυγὸν σταθμῶν. Sed Sixtinus ζυγὸν καὶ σταθμόν, id est, libram & pondus. Per ea significatur sollicita diiudicatio eorum quæ dicenda vel tacenda sunt.

Et froenos ori tuo rectos] Pro hoc in Græco est id quod modò diximus: *Ori tuo fac ostium & vectem*: id est, claude os, ne cum talibus, quales descripsi, sermonem habeas. μοχλοῖς σώζειν γυναῖκα, vectibus servare uxorem est apud Menandrum.

30. Et attende ne forte labaris in lingua] In Græco: *in illis*: lingua & ore scilicet.

Et cadas in conspectu inimicorum tuorum] In conspectu insidiantis, id est, cave ne insidiatore audiente aliquid dicas quod tibi in ruinam sit. Multa eius rei exempla apud Tacitum.

Et sit casus tuus insanabilis ad mortem] Deest in Græco.

CAPUT XXIX.

1. Qui facit misericordiam foeneratur proximo suo] *Dat mutuum*. sic enim δανείζειν apud Græcos sæpe sumitur, & apud Hebræos aliter sumi non debet. Vide suprà VIII. 15. XX. 15. Sensus est: homini benefico satis semper fore unde alios pecuniam dando mutuam iuvet. Vide promissum legis Deuter. XXVIII. 12.

Et qui prævalet manu mandata servat] Est inversa locutio, pro, *qui mandata servat, is prævalet manu*: id est, *præstabit opibus*. Sic יד, id est, manus sumitur Levit. V. 11.

2. Foenerare proximo tuo in tempore necessitatis illius] *Da mutuum*. Confer Matth. V. 42. Luc. VI. 34. 35.

Et iterum redde proximo in tempore suo] Tempore præstituto.

3. Confirma verbum] *Tuum*, addit Græcus textus. Sta pactis. *Firmare* Hebræis est ratum facere.

Et fideliter age cum illo] πιστώθητι. Quod verbum & suprà habuimus XXVII. 17.

Et in omni tempore invenies quod tibi necessarium est] Si fortè alio tempore opus habeas mutuo.

4. Multi quasi inventionem æstimaverunt foenus] *Multi mutuo sumtam pecuniam pro acquisita habent*: id est, modum faciendæ rei putant mutuum sumere nec solvere. מצא Hebræis est acquirere, aut habere. Levit. XXV. 28. Iob. III. 22. Prov. XVI. 20.

Et præstiterunt molestiam his qui se adiuverunt] Qui ipsi sæpe pecuniis opus habent.

5. Osculantur manus dantes] Qui mos honorem alicui habentium. Vide quæ diximus ad præceptum Decalogi secundum.

Et in promissionibus humiliant vocem suam] In Græco: *Et ob pecuniam alterius consequendam, voce utuntur supplice*. Hoc sensu ταπεινοῦ habuimus & suprà aliquoties.

6. POSTULABIT TEMPUS] Fiet trico nummarius.

ET LOQUETUR VERBA TÆDII ET MURMURATIONUM] In Græco tantùm eſt, ἀποδώσει λόγους ἀκηδίας, verba tibi tædioſa reponet. ἀκηδία tædium. Pſalm. CXIX. 28. Eſa. LXI. 3. unde verbum ἀκηδιάζειν ſuprà XXII. 16.

ET TEMPUS CAUSABITUR] Ut incommodum ad ſolutionem.

7. SI AUTEM POTUERIT REDDERE] In Græco Sixtino: ἐὰν ἰσχύσῃ, id *etiamſi valeat* reddere totum.

ADVERSABITUR] Non eſt in Græco.

SOLIDI VIX REDDET DIMIDIUM] *Solidi*, id eſt, totius ſummæ debitæ.

ET COMPUTABIT ILLUD QUASI INVENTIONEM] Alterum dimidium lucrifactum putabit. Vide ſuprà 4.

8. SIN AUTEM] εἰ δὲ μή. Si non habeat unde reddat.

FRAUDABIT ILLUM PECUNIA SUA, ET POSSIDEBIT ILLUM INIMICUM GRATIS] Non modò pecunia credita perierit, ſed & eum debitor quaſi importunum flagitatorem fugiet. *Gratis*, δωρεὰν, חנם, id eſt, cùm nullam iuſtam inimicitiæ cauſam ei creditor dederit.

9. ET CONVITIA ET MALEDICTA REDDET ILLI] Ut Strepſiades duobus creditoribus facit in Nebulis Ariſtophanis.

ET PRO HONORE ET BENEFICIO REDDET ILLI CONTUMELIAM] In Græco eſt tantùm: *Pro honore reddet illi contumeliam*. Sed quia beneficium eſt propter quod honos debetur, ideò hoc addidit Latinus Interpres.

10. MULTI NON CAUSA NEQUITIÆ NON FOENERATI SUNT, SED FRAUDARI GRATIS TIMUERUNT] Legit, ut in quibuſdam eſt codicibus: πολλοὶ οὐ χάριν πονηρίας ἀπέστρεψαν, ἀποστερηθῆναι δὲ δωρεὰν εὐλαβήθησαν. Ab aliis libris abeſt δωρεὰν, non malè. *Multi defugiunt* (nempe mutuum dare: quo ſenſu ἀποστρέφεσθαι eſt etiam apud Matthæum V. 42.) *non ob malos mores*, (mutuum negantis) *ſed quia metuunt perdere* mutuo datum, per inopiam debitoris.

11. VERUMTAMEN SUPER HUMILEM ANIMO FORTIOR ESTO] *At tu circa inopem patiens eſto:* nempe in exigendo. Hoc ſenſu μακροθύμησον habemus etiam Matth. XX. 26.

ET PRO ELEEMOSYNA NON TRAHAS ILLUM] Id eſt, non diu differ petenti dare mutuum. Convenit enim hoc miſericordiæ. Vide Luc. VI. 35.

12. PROPTER MANDATUM] Dei. Deuteronom. XV. 11.

ASSUME PAUPEREM] ἀντιλαβοῦ πένητος, *Opitulare pauperi.*

ET PROPTER INOPIAM EIUS NE DIMITTAS EUM VACUUM] *Ne ei nega pro egeſtate ipſius:* id eſt, ex contrario da ei quanto eum videbis egere.

13. PERDE PECUNIAM PROPTER FRATREM ET AMICUM TUUM] Id eſt, da illis mutuum quaſi perditurus. Ita minimè fallêris, habens pro donato.

ET NON ABSCONDAS ILLAM SUB LAPIDE IN PERDITIONEM] Id eſt, tuo malo. Deus enim odit argento inutili incubantes. Vide ſuprà XX. 31.

14. PONE THESAURUM TUUM IN PRÆCEPTIS ALTISSIMI] In Græco: *Secundum mandata Altiſſimi.* Pone, id eſt, in pauperes populares colloca.

ET PRODERIT TIBI MAGIS QUAM AURUM] Aſſervatum ſcilicet. Vide locum ſimilem Matth. XIX. 21. & ibi dicta.

15. CONCLUDE ELEEMOSYNAM IN CORDE PAUPERIS] Et hìc in margine poſita expoſitio familiarior textus locum occupavit. nam in Græco eſt: σύγκλεισον ἐλεημοσύνην ἐν τοῖς ταμείοις σου, ubi ἀλληγορικῶς penetralia dantis vocat eos qui accipiunt, & qui accipiendo cauſa ſunt cur Deus danti reddat velut depoſita. Lucæ XVI. 9.

ET HÆC PRO TE EXORABIT AB OMNI MALO] In Græco: *Hæc te liberabit ab omni malo.* Uni virtuti tribuitur quod ei eximiè competit, non tamen ſine cæteris. Vide Luc. XI. 41.

17. SUPER SCUTUM TUUM ET SUPER LANCEAM ADVERSUS INIMICUM TUUM PUGNABIT] Verba Græca ſic habent: *Pluſquam fortis clypeus & haſta valida, contra inimicum tuum pro te pugnabit:* nempe propter Dei favorem ita partum.

19. VIR BONUS FIDEM FACIT PRO PROXIMO SUO] Id eſt, fideiubebit. Ita enim ἐγγυᾶσθαι ſumitur & ſuprà VIII. 16.

ET QUI PERDIDERIT, CONFUSIONEM DERELINQUET SIBI] In Græco: *deſeret illum.* Homo durus & inverecundus potiùs quàm pro altero ſpondeat, in ſummis eum relinquet miſeriis.

20. GRATIAM FIDEIUSSORIS NE OBLIVISCARIS] Beneficium.

DEDIT ENIM PRO TE ANIMAM SUAM] Id eſt, *ſemet.* Periculo damni aut etiam ſervitutis ſemet oppoſuit, ut te liberaret.

21. REPROMISSOREM FUGIT PECCATOR ET IMMUNDUS] Non eſt in Sixtino. Senſus idem ſequitur.

22. BONA REPROMISSORIS ADSCRIBIT SIBI PECCATOR] In Græco: ἀγαθὰ ἐγγύου ἀνατρέψει ἁμαρτωλός. *Vir ſceleratus beneficia ſponſoris evertet.* Id eſt, nullo in loco habebit. ἀγαθὰ pro eo quod eſt beneficia frequens huic ſcriptori.

ET INGRATUS SENSU DERELINQUET LIBERANTEM SE] ἀχάριστος ἐν διανοίᾳ, ἐγκαταλείψει ῥυσάμενον. *Is qui mente ingratus eſt, liberatorem ſuum relinquet,* in damno ſcilicet. Malè alij codices, ἄχρηστος.

24. REPROMISSIO NEQUISSIMA MULTOS PERDIDIT DIRIGENTES] *Fideiuſſio multos florentes perdidit.* nam *nequiſſima* non eſt in Græco. & κατευθύνοντας ſono eſt activum, ſenſu paſſivum, ſive reciprocum. ſic εὐθύνειν ſumitur Ezech. XVII. 9. & alibi.

ET COMMOVIT ILLOS SICUT FLUCTUS MARIS] Iactavit eos ſicut unda maris nautas iactat huc illuc. Exponunt id ſequentia.

25. VIROS POTENTES GYRANS MIGRARE FECIT, ET VAGATI SUNT IN GENTIBUS ALIENIS] In Græco & verſo per *ut*, ſic eſt:

est: *Viros divites transtulit, ita ut vagarentur inter gentes externas.* Multi ob id non fortunis tantùm, sed & patria sunt evoluti.

26. PECCATOR TRANSGREDIENS MANDATUM DOMINI, INCIDET IN PROMISSIONEM NEQUAM] In Græco: *Incidet in fideiussionem*: id est, fideiussione irretitus tenebitur, de suo luet, Deo res ita dirigente.

ET QUI CONATUR MULTA AGERE INCIDET IN IUDICIUM] ἐργολαβίαι hoc loco sunt redemturæ alienorum negotiorum ac litium. Est eo sensu ἐργολαβεῖν apud Demosthenem & apud Æschinem, nec minus apud Zonaram, ad secundum Canonem Chalcedonensem. In Glossis ἐργολάβος *redemtor. Incidet in iudicium*: id est, causa cadet, ut meretur. Vide Titulum Codicis de Litigiosis.

27. RECUPERA PROXIMUM TUUM SECUNDUM VIRTUTEM TUAM] *Opitulare aliis.* Est enim iterùm vox ἀντιλαβοῦ, quæ suprà 12.

ET ATTENDE TIBI NE INCIDAS] *Et* pro *sed.* Vide ne alios ab re alieno extricando ipse in æs alienum incidas.

28. INITIUM VITÆ HOMINIS AQUA ET PANIS] Id est, præcipua ad vivendum. quomodo vocem ἀρχῆς poni iam aliquoties observavimus.

ET VESTIMENTUM ET DOMUS PROTEGENS TURPITUDINEM] Hîc illud *&* prius pro *at* positum: alterum tam in Græco quàm in Latino auferendum puto, & sensum esse: *Vestimentum verò est domus obtegens ea quæ nuda dedecent.* Est domus portatilis, tectum laneum.

29. MELIOR EST VICTUS PAUPERIS SUB TEGMINE ASSERUM] In pauperis cella, ut Romani loquebantur.

QUAM EPULÆ SPLENDIDÆ IN PEREGRE SINE DOMICILIO] In Græco: ἐν ἀλλοτρίοις, apud externos. Hoc est illud quod testudini tribuunt Græci Poëtæ: οἶκος φίλος, οἶκος ἄριστος.

30. MINIMUM PRO MAGNO PLACEAT TIBI] *Contentus esto sive parvis, sive magnis.*

Ἐπεὶ τά γ' ἀρκοῦνθ' ἱκανὰ τοῖς σώφροσι.

ut ait Euripides. Vide 1. Tim. VI. 6.

ET IMPROPERIUM PEREGRINATIONIS NON AUDIES] Deest hoc in Sixtina, sed malè. In aliis exstat: sed corrigendum ex Latino interprete in hunc modum: καὶ ὀνειδισμὸν παροικίας οὐ μὴ ἀκούσεις. Si paucis contentus sis, nihil opus est alia quæras loca, ubi peregrinitas tibi exprobretur. Nam talia exspectanda de patria exeunti, ex sequentibus intelliges.

31. VITA NEQUAM HOSPITANDI DE DOMO IN DOMUM] *Vita molesta de domo in domum*: quæ est laris incerti. πονήρα, non πονηρά.

ET UBI HOSPITABITUR NON FIDUCIALITER AGET, NEC APERIET OS] In Græco: οὗ παροικήσεις, οὐκ ἀνοίξεις στόμα, *Ubicumque peregrinus eris, ibi os non aperies*: liberè scilicet. Iocastæ apud Euripidem dicenti:

Τίς ὁ τρόπος αὐτοῦ; τί φυγάσι τὸ δυσχερές;

Reſpondet Polynices:

Εν μὲν μέγιστον· οὐκ ἔχει παρρησίαν.

32. Hospitabitur et pascet, et potabit ingratos, et ad hæc amara audiet] Duæ interpretationes vocis ξενιεῖς in textum pariter receptæ. Non dubito autem quin legendum ſit: ξενιεῖς καὶ ποτιεῖς εἰς ἄριστα, καὶ πρὸς ἐπὶ τούτοις πικρὰ ἀκούσεις. *Ubi bene epulis & potu exceperis* (illos ſoli in quo tu peregrinaberis indigenas) *adhuc acerba audies:* ut Lothus Sodomis Geneſ. xix. 9. Itaque Homerus dixit:

ἀτίμητον μετανάστην.

Et Prophetæ ubi exſilij deſcribunt mala hoc non reticent. Audies autem acerba, nempe qualia iam ſequuntur μιμητικῶς dicta.

33. Transi hospes] Veni hoſpes. Opponitur enim hoc ei quod ſequitur ἔξελθε. & παρέρχεσθαι hoc ſenſu reperitur Ioſ. xviii. 17. nec minùs apud elegantiores Græcos.

Et orna mensam] Inſtrue.

Et quæ in manu habes ciba cæteros] καὶ εἴ τι ἐν τῇ χειρί σου, ψώμισόν με. *Et ſi quid facultatis habes* (de hac locutione vide ſuprà 1.) *paſce me.* Hîc prior ſermo eius apud quem divertit peregrinus: ſequitur longè alius poſt aliquod tempus.

34. Exi a facie honoris amicorum meorum] In Græco: ἔξελθε πάροικε ἀπὸ προσώπου τῆς δόξης. *Exi peregrine*, tanquam *à facie gloriæ:* id eſt, tanquam è Templo unde peregrini arcebantur. Notum id ex Tacito, Ioſepho, Rabbinis.

Necessitudine domus meæ hospitio mihi factus est frater] Puto ſcripſiſſe Latinum interpretem: *Neceſſitudo mihi domus meæ: hoſpitio mihi factus eſt frater.* Opus domo meâ ipſe habeo: quia frater apud me divertit. Rectiùs enim legetur ἐπιξενοῦται, quàm ἐπιξένωται. præſens pro proximè futuro. In Gloſſis ἐπιξενοῦμαι, *hoſpitor.* Eſt id verbum eo ſenſu non apud Ariſtotelem tantùm, Demoſthenem, & Plutarchum, ſed in Græca verſione Prov. xxi. 7. reſpondens ibi גור Hebræo. Sic apud Euripidem:

Ω ξένε τυράννοις ἐκποδὼν μεθίστασο.

Apud Senecam:

Melior vacua ſine regnet in aula.

35. Gravia hæc homini habenti sensum] Homini generoſo.

Correptio domus et improperium foeneratoris] Etiam hîc in Græco & in Latino abundat copula. Optimè enim legetur: ἐπιτίμησις οἰκίας, ὀνειδισμὸς δανειστοῦ. *Interpellatio* iſta *de domo eſt*, velut *exprobratio creditoris.* Si pecuniam tibi credidiſſet, duriùs eam repoſcere non potuerat.

CAPUT XXX.

HOC caput in Sixtina titulum præscriptum habet, ΠΕΡΙ ΤΕΚΝΩΝ.

1. ASSIDUAT ILLI FLAGELLA] Virgas. Est enim satis generale *μάστιξ*. Vide suprà XXII. 6.

UT LÆTETUR IN NOVISSIMO SUO] *Eius.* id est, *ut tandem aliquando de eo* filio suo correcto *gaudeat*. Sic אחרון sumunt Hebræi.

ET NON PALPET PROXIMORUM OSTIA] Non est in Græco.

2. LAUDABITUR IN EO] Sixtina habet, *ὀνήσεται ἐπ' αὐτῷ*. *Fructum ex eo percipiet.*

ET IN MEDIO DOMESTICORUM IN ILLO GLORIABITUR] *Inter familiares.*

3. QUI DOCET FILIUM SUUM IN ZELUM MITTIT INIMICUM] *Invidebitur ab inimicis.*

4. MORTUUS EST PATER EIUS] Id est, si moriatur pater eius.

ET QUASI NON EST MORTUUS] Erit quasi non mortuus.

SIMILEM ENIM RELIQUIT SIBI POST SE] Imaginem sui vivam. Æschylus Inferiis:

Παῖδες γὰρ ἀνδρὶ κληδόνες σωτήριοι
Θανόντι.

5. IN VITA SUA VIDIT, ET LÆTATUS EST IN ILLO] Nam:

—οὐδὲν οὕτω λαμπρὸν, οὐδ' ἰδεῖν καλὸν,
Ὡς τοῖς ἄπαισι καὶ πόθῳ δεδηγμένοις,
Παίδων νεογνῶν ἐν δόμοις ἰδεῖν φάος.

IN OBITU SUO NON EST CONTRISTATUS] Solatium mortis habuit, filium bonum superstitem.

NEC CONFUSUS EST CORAM INIMICIS] Non est in Græco.

6. RELIQUIT ENIM DEFENSOREM DOMUS CONTRA INIMICOS] *Domus* non est in Græco. *reliquit famæ suæ vindicem.*

ET AMICIS REDDENTEM GRATIAM] Qui bene de patre meritis vicem reddat.

7. PRO ANIMABUS FILIORUM SUORUM COLLIGABIT VULNERA SUA] Legit *περὶ ψυχῶν*, ubi in Græcis est: *περιψύχων υἱὸν καταδεσμεύσει τραύματα αὐτοῦ*: id est, *Pater cùm filium stringit* (id est, virgis cædit) *tunc maximè eius vulnera obligat.* eius vitiis medetur.

ET SUPER OMNEM VOCEM TURBABUNTUR VISCERA EIUS] Ad quemvis rumorem. Micio apud Terentium:

Ego, quia non rediit filius, quæ cogito,
Quibus nunc sollicitor rebus, ne aut ille alserit,
Aut uspiam ceciderit, aut perfregerit
Aliquid.

8. EQUUS INDOMITUS EVADET DURUS, ET FILIUS REMISSUS EVADET PRÆCEPS] Iterùm copula vice comparationis. Equus durus, id est, intractabilis, equitis impatiens. Filius remissus,

ἀτειμένος, id eſt, negligenter habitus, evadit præceps, προπαλὴς, quod Heſychio exponitur προπετὴς, temerarius.

9. LACTA FILIUM] τιθήνησον, id eſt, blandire filio nutricularum more.

ET PAVENTEM TE FACIET] Ob vitia ſua.

10. OBSTUPESCENT DENTES TUI] γομφιάσῃ τοὺς ὀδόντας σου, *dolere tibi dentes faciat.* Hoc enim ſenſu Græci hoc verbum, & nomina γομφίασιν, & γομφιασμὸν uſurpant: quanquam ſacrarum literarum interpretes pro ſtupore dentium ea ponunt. Ezech. XVIII. 2. & Amos IV. 6. Dentium autem dolorem hoc loco ſcriptor hîc poſuit pro dolore valdè acri.

11. NON DES ILLI POTESTATEM IN IUVENTUTE] Vivendi ut vult.

ET NE DESPICIAS COGITATUS ILLIUS] Legit ἐννοίας. At in Græcis legimus ἀγνοίας, *ne diſſimules delicta eius.* In Sixtina & hoc & ſequentis ſententiæ initium tranſpoſitum eſt.

12. CURVA CERVICEM EIUS IN IUVENTUTE] Aſſuefac ferendo iugo.

ET TUNDE LATERA EIUS] Vide ſuprà 1.

DUM INFANS EST] *Dum puer eſt.* Nam νήπιος Græcè ſic uſurpatur. Vide Matth. XXI. 16. Prov. XXIII. 13. ubi eſt pro Hebræo נער.

NE FORTE INDURET, ET NON CREDAT TIBI] *Ne forte induratus tibi ſit inobſequens.* Id enim ἀπειθεῖν.

ET ERIT TIBI DOLOR ANIMÆ] *Et ſit tibi dolor animæ:* Cauſa doloris. Hoc in Græcis quibuſdam deeſt.

13. OPERARE IN ILLO] Operam da ei benè inſtituendo.

NE IN TURPITUDINEM ILLIUS OFFENDAS] *Ob turpitudinem eius:* id eſt, flagitia. *Offendas,* id eſt, in offenſa ſis apud populum.

14. MELIOR EST PAUPER SANUS, ET FORTIS VIRIBUS] *Et robuſtâ conſtitutione corporis.* Id enim plus eſt, quàm valere tantùm. Hîc poſitus eſt in Græco novus titulus, ΠΕΡΙ ΥΓΙΕΙΑΣ.

QUAM DIVES, IMBECILLIS, ET FLAGELLATUS IN MALITIA] Malitiam hîc poſuit interpres pro miſeria, ut Matth. VI. 34. At in Græco eſt: ἢ πλούσιος μεμαστιγωμένος εἰς τὸ σῶμα αὐτοῦ. *Quàm dives flagellatus in ſuo corpore.* Helleniſtæ omnes morbos μάστιγας vocant, ut videre eſt Marci III. 10. V. 29. 34. Luc. VII. 21. Simonides in recenſendis partibus humanæ felicitatis primas dat bonæ valetudini, alteras bono ingenio, tertias bene partis divitiis.

15. SALUS ANIMÆ IN SANCTITATE IUSTITIÆ MELIOR EST OMNI AURO ET ARGENTO] Hoc quoque Interpres in ſenſum religioſiorem tranſtulit: nam in Græco tantùm eſt: ὑγεία καὶ εὐεξία, βέλτιον παντὸς χρυσίου. Eſt autem εὐεξία bona corporis habitudo.

16. NON EST OBLECTAMENTUM SUPER CORDIS GAUDIUM] Id eſt, animi tranquillitatem.

17. MELIOR EST MORS QUAM VITA AMARA, ET REQUIES ÆTERNA, QUAM LANGUOR PERSEVERANS] In Græ-

co: *potior mors vitâ amarâ, aut morbo perpetuo.* nam mors κακῶν φάρμακον, κακῶν ἰατὴς, Græcis Poëtis. Sophocles Antigone:

Ὅστις γὰρ ἐν πολλοῖσιν, ὡς ἐγώ, κακοῖς
Ζῆ, πῶς ὅδ᾽ οὐχὶ κατθανὼν κέρδος φέρει;

18. Bona abscondita in ore clauso, quasi appositiones epularum circumpositæ sepulchro] In Græco alij codices habent ἀγαθὰ κεκλεισμένα, quomodo legit hîc Latinus, alij ἐκκεχυμένα, quod præcedentibus & sequentibus convenit. Sensus enim est: opes multas circumfusas ei qui ob morbum frui non possit; perinde habendas ac epulas appositas sepulchro, qui mos vetus Phœnicum fuit, à Phœnicibus ad Afros Phœnicum traduces transiit, mansitque ad tempora Augustini.

19. Quid prodest libatio idolo?] In Græco: κάρπωσις, quam vocem habes & infrà XLV. 21. & Levit. IV. 10. 19. XVI. 24. XXII. 22. Frequentius κάρπωμα dicitur, & propriè respondet Hebræo אשה, quo significatur quidquid in Dei honorem igne absumitur. Per excellentiam verò dicitur de eo quod propriè dicitur עלה, ὁλοκαύτωμα.

Nec enim manducabit, nec odorabit] Omne κάρπωμα dicitur cibus Dei & odor gratus. Levit. III. 16. Num. XXVIII. 24. In Hebræo. Mal. I. 7. 12. Levit. I. 9. At huius honoris sensum nullum habent aut imagines, aut dij imaginarij.

Sic qui effugatur a Domino portans mercedes iniquitatis] In Græco: *Sic quem Dominus persequitur.* Id est, morbis excruciat. Διώκειν Hellenistis significat cuiusvis mali illationem. Vide Matth. V. 10. Homini in morbo cubanti nihil sapit, nihil dulce est.

21. Videns oculis et ingemiscens, sicut spado complectens virginem, et suspirans] Id est, frui impos. Durat sermo de ægroto. Similitudinem eandem spadonis suprà habuimus XX. 2. sed in alio argumento. Sunt hæc nimirùm exscripta ex diversis γνωμολόγοις, quorum alter alterum aliqua cum mutatione imitatus est.

22. Et non affligas temetipsum in consilio tuo] Consulta sine anxietate.

23. Iucunditas cordis, hæc est vita hominis]
Non est vivere, sed valere vita.

Et thesaurus sine defectione sanctitatis] Interpres scripsit *sanctitas.* Solet enim prudentiæ præcepta quædam pietatis admiscere, extra Græcum, quale & hoc est.

Et exultatio viri est longævitas] Exultationis voce benè temperatam hilaritatem intellige.

24. Miserere animæ tuæ placens Deo, et contine, et congrega cor tuum in sanctitate eius, et tristitiam longe repelle a te] Hîc quoque pari de causa interpres quædam addidit: nam in Græco sic se habet hæc sententia: *Curam habe tui ipsius, & solatia cordi tuo adhibe, tristitiam verò longè abs te repelle.*

25. MULTOS ENIM OCCIDIT TRISTITIA] In Græco est: *Multos enim perdidit*, (id est, miseros fecit) *quin & interfecit mæror.* Sophocles:

Τίκτουσι γάρ τοι καὶ νόσους δυσθυμίαι.

Philemon:

—διὰ λύπην καὶ μανία γὰρ γίνεται
Πολλοῖσι καὶ νοσήματ' οὐκ ἰάσιμα.

ET NON EST UTILITAS IN ILLA] Hoc in Græcis quibusdam deest, sed est in Sixtina: & sine eo brevior hæc est periodus cæteris. Et sensus est optimus. Philemon:

Νοῦ δ' οὐ προσέχει τὰ πράγματ' οὐδ' ἀποβλέπει·
Εάν τε κλαίῃς, ἐάν τε μὴ, πορεύεται.

26. ZELUS ET IRACUNDIA MINUUNT DIES] Invidia & iracundia. nam φθόνος φθισικὸν πεποίηκε, teste Menandro:

Τήκει γὰρ φθονερῶν ὄμματα καὶ κραδίην.

Ut est in Epigrammate Græco. In Latino verò:

Livor tabificum malis venenum.

De morbis ex ira suprà diximus.

27. SPLENDIDUM COR ET BONUM IN EPULIS EST: EPULÆ ENIM ILLIUS DILIGENTER FIUNT] In Sixtina hæc sententia est in fine capitis XXXIII. tum verò quæ sequuntur hic in Græco, in Latino partem faciunt eiusdem capitis XXXIII. & caput XXXI in Græco, est XXXIV in Latino: caput XXXII, est ibi caput XXXV. capitis verò XXXIII prior pars est caput XXXVI. sic & XXXIV in Latino est XXXI. & XXXV est XXXII. At XXXVI. partim est ex Latino XXXIII: partim cum capite paris numeri in Latino congruit. Nos Latinum nunc ordinem sequemur. Hæc autem sententia ex Græco sic exponi debet. *Vir qui animo est tranquillo ac defæcato, is in mensa de cibis*, non de rebus aliis, *cogitat.*

CAPUT XXXI.

1. VIGILIA HONESTATIS TABEFACIET CARNES] Iterùm honestatem pro divitiis posuit. Vigilia divitiarum dicitur quæ divitiarum causa suscipitur:

——μή σέ γ' ἀπειρεσίων οἶστρος ἕλῃ κτεάνων
Μὴ σὺ μὲν ἀπλήτοισιν ἐν ἄλγεσι θυμὸν ὀλέσῃς.

Euripides:

Ω πλοῦθ', ὅσω μὲν ῥᾷστον εἶ βάρος φέρειν·
Πόνοι δὲ κἄν σοι, καὶ φθοραὶ πολλαὶ βίου
Ενεισ'.

Ideò sentibus hæ curæ rectè comparantur Matth. XIII. 22.

2. COGITATUS PRÆSCIENTIÆ AVERTIT SENSUM, ET INFIRMITAS GRAVIS SOBRIAM FACIT ANIMAM] Legit multò aliter quàm nos habemus in Græco, nempe: μέριμνα ἀγρυπνίας ἀποστήσει αἴσθησιν, καὶ ἀρρώστημα βαρὺ ἐκνήψει ψυχήν. Sed Græcus sensus optimus est, & huic loco conveniens, si pro ἐκνήψει scribas ἐκνίψει hoc modo: μέριμνα

ἀγρυπνίας ἀπαιτήσει νυσταγμόν, καὶ ἀῤῥώστημα βαρὺ ἐκνήψει ὕπνος. *Cura pervigil requirit soporem, & gravem morbum eluit somnus.* Est enim somnus λήθη τῶν καθ' ἡμέραν κακῶν. & φίλον ὕπνου θέλγητρον ἐπίκουρον νόσου Euripidi: & alij

Ὕπνος πέφυκε σώματος σωτηρία.

3. LABORAVIT DIVES IN CONGREGATIONE SUBSTANTIÆ, ET IN REQUIE SUA REPLEBITUR BONIS] Id est, is quem divitem nunc vides, diu laborarat ut ea congereret quibus fruitur in senectute.

4. LABORAVIT PAUPER IN DIMINUTIONE VICTUS, ET IN FINE INOPS FIT] Is quem nunc inopem vides sua dilapidavit, ideóque in senectute eget. βίος non victum hîc, sed facultates significat, quomodo dicitur:

Βίος βίου δεόμενος οὐκ ἔστι βίος.

5. QUI AURUM DILIGIT, NON IUSTIFICABITUR] Non manebit innocens.

Ὅστις γὰρ ἐπὶ τὸ πλέον ἔχειν πέφυκ' ἀνήρ,
Οὐδὲν φρονεῖ δίκαιον, οὐδὲ βούλεται.

ET QUI INSEQUITUR CONSUMPTIONEM, REPLEBITUR EA] Nihil hoc ad præsentem materiam. Legimus in Græco: καὶ ὁ διώκων διαφθορὰν ἐν αὐτῇ πλησθήσεται. At olim scriptum fuisse pro certo habeo: καὶ ὁ διώκων διάφορον, ἐν αὐτῷ ὀλισθήσεται. *Et qui pecuniam quærit, is labetur:* id est, multa peccabit. Frequens γνωμολόγησις idem bis dicere, verbis aliis. De significatu vocis διαφόρου vide quæ dicta suprà VII. 20. & XXVII. 1.

6. MULTI DATI SUNT IN AURI CASUS] In Græco: *Ob aurum vincti sunt multi.* Id est, ob sua iniusta facinora dati in carcerem.

ET FACTA IN SPECIE IPSIUS PERDITIO ILLORUM] In Græco: *Et exitium ipsorum ipsis in conspectu fuit.* Id est, proximi exitio fuêre.

7. LIGNUM OFFENSIONIS EST AURUM SACRIFICANTIUM] *Lignum offendiculi* (est aurum) *sacrificantibus ipsi.* Id est, sicut idola solent exitialia esse veneratoribus suis, sic & aurum. Idem est πρόσκομμα, προσόχθισμα. Solent autem idola Hellenistis vocari προσοχθίσματα, ut videre est I. Regum XI. 33. XVI. 32. II. Regum XXIII. 13. Ezech. V. 11. VII. 10. XXXVII. 23. Avaritia est quædam idololatria. Ephes. V. 5. Coloss. III. 5. & pares solet habere exitus.

VÆ ILLIS QUI SECTANTUR ILLUD] Non est in Græco.

ET OMNIS IMPRUDENS DEPERIET IN ILLO] *Ab eo capietur.* Servus fit rei cui imperare debuerat.

8. BEATUS DIVES QUI INVENTUS EST SINE MACULA] ἄμωμος, cuius divitiæ in reprehensionem non cadunt.

ET QUI POST AURUM NON ABIIT] Qui se servum non fecit pecuniæ. Servi dominos sequi solebant: sic qui idola colunt, dicuntur πορεύεσθαι ὀπίσω θεῶν ἑτέρων, Iud. II. 12. & alibi.

NEC SPERAVIT IN PECUNIA ET THESAURIS] Hoc addidit Latinus hic interpres ex Paulo I. Tim. VI. 17.

9. QUIS EST HIC, ET LAUDABIMUS EUM?] Quis est hic, ut beatum eum dicamus?

FECIT ENIM MIRABILIA IN VITA SUA] Legit: ἐν ζωῇ αὐτοῦ. Nos habemus, ἐν λαῷ αὐτοῦ. *Rem præstitit popularibus admirabilem.*

10. QUI PROBATUS EST IN ILLO, ET PERFECTUS EST] In Græco: τίς, quis. Sensus eodem redit: *Quis est is qui exploratus per divitias, probus est repertus?* τελειῶσθαι hîc, ut alibi δικαιοῦσθαι, est probum conspici.

ERIT ILLI GLORIA ÆTERNA] In Græco: καὶ ἔσται εἰς καύχημα. habebit in quo sibi placeat.

QUI POTUIT TRANSGREDI, ET NON EST TRANSGRESSUS] Arduum est in peccandi licentia non peccare. Magna illa laus, quæ in epistola Senecæ est ad Polybium: *Nemo potentiam eius iniuria sensit.*

11. IDEO STABILITA SUNT BONA ILLIUS IN DOMINO] Illud *in Domino* addidit interpres ex Paulo I. Tim. VI. 17.

ET ELEEMOSYNAS ILLIUS ENARRABIT OMNIS ECCLESIA SANCTORUM] In Græco est: ἐκδιηγήσεται ἐκκλησία: id est, populus omnis.

12. SUPRA MENSAM MAGNAM SEDISTI] *Adsedisti mensæ magnificæ.* Hîc incipiunt præcepta convivalia, & decurrunt in caput sequens usque.

NON APERIAS SUPER ILLAM FAUCEM TUAM PRIOR] Hoc *prior* non est hîc in Græco, neque infrà 16. Ne nimium avidè te immerge in patinas.

13. NON DICAS SIC: MULTA SUNT QUÆ SUPER ILLAM] Ne cogita, quia magna ibi edendi copia, modum in edendo abs te excedi debere.

14. MEMENTO QUONIAM MALUS EST OCULUS NEQUAM] In Græco: *malum est.* Ingens est malum, avarus convivator. Hebræi oculum πονηρὸν, & de invido dicunt, & de avaro.

15. NEQUIUS OCULO QUID CREATUM EST?] Tali scilicet, id est, avaro.

IDEO AB OMNI FACIE SUA LACHRYMABITUR] In Græco: *Qui ab omni facie* (id est, ab omni conspectu) *lachrymat.* διὰ τοῦτο, ut Hebræum לכן sæpe pro *quia* ponitur. Ab omni conspectu, nempe impendij. In Epigrammate Græco est:

> Δακρύει φείδων ὁ φιλάργυρος, οὐχ ὅτι θνήσκει,
> Ἀλλ' ὅτι πέντε μνῶν τὴν σορὸν ἐπρίατο.

Phædrus in descriptione avari:

> *Obsoniorum pretia cui gemitum exprimunt.*

16. NE CONTENDAS MANUM TUAM PRIOR] In Græco hæc cohærent: οὗ ἐὰν ἐπιβλέψῃ, μὴ ἐκτείνῃς χεῖρά σου. *Ne immitte manum in eam rem quam ille respexerit.* Ede quæ ante te sunt, non quæ longè sunt posita. Præcepit id Arrianus libro secundo Epictetcorum. Multò magis cavendum ne convivatori præripiatur quod ipsi placet.

17. NE COMPRIMARIS IN CONVIVIO] In Græco: *Ne collidere cum eo in patina.* Da ipsi locum vacuum.

18. Intellige quæ sunt proximi ex te ipso] Id est, ita te adversum convivatorem & convivas alios gere, quomodo ipse velles alios se adversum te gerere.

19. Utere quasi homo frugi his quæ tibi apponuntur, ne, cùm manducas multùm, odio habearis] Aliter hæc in Græco habent: καὶ ἐπὶ παντὶ ῥήματι διάγνωθι: (alij libri habent, πράγματι, sensu eodem) *de re quavis* (etiam minima) *cogita*, quid decorum sit scilicet. Deinde: φάγε ὡς ἄνθρωπος τὰ παρακείμενά σοι, καὶ μὴ διαμασῶ, μὴ μισηθῇς. *Ede ut homo quæ tibi apposita sunt, & cave vores*, (ferarum modo) *ne odiosus fias.*

20. Cessa prior causâ disciplinæ] *Primus desine* (edere) *honestatis causa.* Id enim est quòd hîc παιδείας vocat.

Et noli nimius esse, ne forte offendas] Cave ostendas te insatiabilem, ne offendas, nempe eos qui adsunt.

21. Et si in medio multorum sedisti] Si cum pluribus aliis vocatus es.

Prior illis ne extendas manum] πρότερος propriè est prior: sed & pro *primus* sumitur. Arrogantis est, ante alios de cibis sumere.

Nec prior poscas bibere] Non est in Græco: sed ut par pari interpres hoc addidit.

22. Quam sufficiens est viro erudito vinum exiguum] *Quàm sufficit benè instituto modicum?* in cibo scilicet potúque.

Et in dormiendo non laborabis ab illo, et non senties dolorem] In Græco est: *Non difficulter in cubili spiritum trahet.* quod plus æquo saturatis solet evenire.

23. Vigilia, cholera et tortura viro infrunito] Hoc in Græco rectiùs infrà est hoc modo: *Labor, vigiliæ, cholera, & tormina viro insatiabili.* Choleræ vocem in Latino reliqui cum Plinio & Celso iv. 11. Idem Celsus ii στρόφον interpretatur, ubi circa umbilicum intestina torquentur. In Glossis στρόφος, *torsio.* δυσουτεικὰ πάθη edacitatem sequi notat Cicero ad familiares vii. 26.

24. Somnus sanitatis in homine parco] *Somnus plenus sanitatis, ubi intestina moderatè se habent.* id est, non nimis farcta sunt.

Dormiet usque mane, et anima illius cum ipso delectabitur] In Græco: *Mane anima ipsius* (id est, mens ipsius) *cum ipso est.* Ubi surget, valet illi animus. Contrà:

——corpus onustum

Hesternis vitiis animum quoque prægravat.

25. Et si coactus fueris in edendo multum, surge e medio, et vome: et refrigerabit te, et non adduces corpori tuo infirmitatem] In Græco: *Si compressus cibis fueris, surge per medios* (convivas) *transiens, vome, & sic quiesces.* Veteres ἐμετικοῖς levi de causa utebantur. Cicero pro Deiotaro ad Cæsarem: *cùm te vomere post cœnam velle dixisses.*

26. Et in novissimo invenies verba mea] Tandem invenies vera esse quæ dixi.

27. IN OMNIBUS OPERIBUS TUIS ESTO VELOX] Id est, impiger in obeundis itineribus.

28. SPLENDIDUM IN PANIBUS BENEDICENT LABIA MULTORUM] Bene legit εὐλογήσει, ut est in Sixtina, non εὐλογήσουσι. Liberalem convivatorem laudant multi. Panes pro cibo quovis, etiámque pro convivio sumere mos Hebræis.

ET TESTIMONIUM VERITATIS ILLIUS FIDELE] *Testimonium fide dignum redditur splendori ipsius.* Fidedignum, quia à multis & idoneis. πιστὸς, fidedignus, ut I. Tim. I. 15. III. I. IV. 9.

29. NEQUISSIMO IN PANE MURMURABIT CIVITAS] De sordidis conviviis malè loquitur populus.

ET TESTIMONIUM NEQUITIÆ ILLIUS VERUM EST] Fide dignum. ἀκριβὴς idem quod modò πιστός. Quod autem hìc *nequitiæ* vertit, in Græco est πονηρίας. Ea vox genetalis hoc loco tenacitatem significat.

30. DILIGENTES IN VINO NOLI PROVOCARE] *Ne virum te in vino præsta.* Noli eximij potatoris nomen tibi quærere.

MULTOS ENIM EXTERMINAVIT VINUM] *Perdidit.* λυσιμελὴς βάκχος.

31. IGNIS PROBAT FERRUM DURUM] κάμινος δοκιμάζει στόμωμα ἐν βαφῇ, id est, *Cùm ferro in camino posito aqua admovetur, tum apparet qualis sit ferri temperatura.* Martialis de Pugione:

Pugio, quem curva signat brevis orbita vena,
Stridentem gelidus hunc Salo tinxit aquis.

Non dissimilis illa apud Theognidem comparatio:

Ἐν πυρὶ μὲν χρυσόν τε καὶ ἄργυρον ἴδριες ἄνδρες
Γιγνώσκουσ᾽· ἀνδρὸς δ᾽ οἶνος ἔδειξε νόον·
Καὶ μάλα περ πινυτοῦ, τὸν ὑπὲρ μέτρον ἤρετο πίνων.

SIC VINUM CORDA SUPERBORUM ARGUET IN EBRIETATE POTATUM] Legit καρδίας, ut in Sixtina est; non ἐν καρδίᾳ, ut in aliis. Pendet hoc ab eo quod præcessit δοκιμάζει. At rectè legit ἐν μέθῃ, non ἐν μάχῃ, ut habet Sixtina. Bona est comparatio. Ferrum aquâ tingitur, mens vino. Superbia accedit ut ignis. Ebrietas operta recludit, ut ait Horatius: maximè verò eum qui latuerat fastum cum aliorum contemtu coniunctum.

32. ÆQUA VITA HOMINIBUS VINUM IN SOBRIETATE: SI BIBAS ILLUD MODERATE, ERIS SOBRIUS] *Æquiparabile vitæ hominibus vinum, si id bibas modo* qui ipsi *convenit.* Vocèm ἴσον habuimus. & suprà IX. 12.

33. QUÆ VITA EST EI QUI MINUITUR VINO?] Destituitur. quomodo ἐλαττοῦσθαι sæpe ab hoc scriptore sumitur. Adscripsit aliquis margini sententiam huic oppositam, & suo quoque sensu veram: *Quid defraudat vitam? mors.* Sed ea in Græco non est, nec benè cohæret.

35. VINUM IN IUCUNDITATEM CREATUM EST] *Et ipsum creatum est ad lætitiam hominibus dandam. Et* pro *nam.* Causam reddit cur vita vix vita sit sine vino: quia *Lætitiæ Bacchus dator.*

ET NON AD EBRIETATEM AB INITIO] Et hoc interpres de suo addidit.

36. EXSULTATIO ANIMÆ ET CORDIS, VINUM MODERATE POTATUM] In Græco: *Gaudium cordis & animi lætitia, vinum sumtum quantum opus est, idque suo tempore.* Non enim in febri.

37. SANITAS EST ANIMÆ ET CORPORI SOBRIUS POTUS] Non est in Græco.

38. VINUM MULTUM POTATUM IRRITATIONEM ET IRAM, ET RUINAS MULTAS FACIT: AMARITUDO ANIMÆ VINUM MULTUM POTATUM] Et hîc transposita verba. nam Græca sic habent: πικρία ψυχῆς οἶνος πινόμενος πολὺς ἐν ἐρεθισμῷ καὶ ἀντιπτώματι. *Vinum ubi multum bibitur, est amarities animi, propter irritationes & ruinas.* ἀντίπτωμα pro ruina est, & infrà XXXII. 25. Vinum alios in iram, alios in casum, sæpe periculosum, impellit.

40. EBRIETATIS ANIMOSITAS, IMPRUDENTIS OFFENSIO, MINORANS VIRTUTEM, ET FACIENS VULNERA] In Græco: *Ebrietas insipientis auget iram ad malum* ipsius. *minuit enim vires, & adauget vulnera:* id est, pugnas. Ebrietas, Horatio teste,

In prælia trudit inermes.

Cratinus Comicus, cùm craterem vini primum dixisset esse sanitatis, voluptatis alterum, tertium soporis, addit:

——ὁ δὲ τέταρτος οὐκ ἔτι
Ἡμέτερός ἐστ᾽, ἀλλ᾽ ὕβρεος. ὁ δὲ πέμπτος βοῆς·
Ἕκτος δὲ κώμων· ἕβδομος δ᾽ ὑπωπίων.

41. IN CONVIVIO VINI NON ARGUAS PROXIMUM] Non enim est is locus castigandi.

ET NON DESPICIAS EUM IN IUCUNDITATE ILLIUS] Si quid hilarius dixerit, feceritve, irridere noli: nam

Absentem lædit, cum ebrio qui litigat.

VERBA IMPROPERII NON DICAS ILLI, ET NON PREMAS ILLUM IN REPETENDO] Legit ἐν ἀπαιτήσει, ut est in quibusdam libris. At melior lectio altera, ἐν ἀπειλῇ. Si obvius illi factus sis, posteà noli ei exprobrare, ac molestus ei esse de iis quæ in vino facta sunt.

Μισῶ μνήμονα συμπόταν Πρόκιλλε.

CAPUT XXXII.

1. RECTOREM TE POSUERUNT] Hîc in Sixtina ponitur titulus, ΠΕΡΙ ΗΓΟΥΜΕΝΩΝ. sed ἡγούμενος hîc intelligendus ὁ συμποσίαρχης, rex vini Horatio, modimperator Varroni: nam pergit adhuc præcepta dare convivalia, ut ex sequentibus apparet. Pertinent autem hæc ad convivia ex symbolis.

NOLI EXTOLLI] Ne isto honore tibi nimium place.

ESTO IN ILLIS QUASI UNUS EX IPSIS] Age socialiter.

2. CURAM ILLORUM HABE, ET SIC CONSIDERA] Nempe ut coquis & vini ministris, mensæque & vasorum apparatoribus, quæ res exiget, imperes, velut ex regali solio.

ET OMNI CURA TUA EXPLICITA RECUMBE] In Græco:

Quæ opus sunt fac, & laudem ea de causa assecutus, accumbe: mensæ scilicet, cum aliis.

3. UT LÆTERIS PROPTER ILLOS] Ut gaudeas, cùm videbis illis placere quæ ordinasti.

ET ORNAMENTUM GRATIÆ ACCIPIAS CORONAM] *Boni ordinis* (per te constituti) *causa accipias coronam*: nempe à tota sodalitate, in signum benè gestæ præfecturæ.

ET DIGNATIONEM CONSEQUARIS CORROGATIONIS] Non est in Græco, sed interpres Latinus hoc addidit, ut intelligeretur de qua corona esset sermo. Corrogatio hîc est *συμβολή*.

4. LOQUERE MAIOR NATU, DECET ENIM TE PRIMUM VERBUM DILIGENTI SCIENTIA] Alij codices habent: *λάλησον πρεσβυτέρῳ*, alij: *λάλησον πρεσβύτερε*, rectè, ut ostendit oppositum membrum infrà 10. Pergit monita dare convivis. Senes decet loqui gravia & utilia.

5. ET NON IMPEDIAS MUSICAM] Legit ut in Sixtina: *καὶ μὴ ἐμποδίσῃς μουσικά*, *Ne tamen impedias res musicas*. Non ita velim te seriis operam dare, ut alia quæ delectant magis quàm prosunt damnes.

6. UBI AUDITUS NON EST NE EFFUNDAS SERMONEM] Hîc negativa malè addita: nam in Græco est: *Ubi est acroama, ne effunde sermonem*. Acroama dicuntur & Græcis & Latinis tum cantus, tum ipsi cantores, aut fidicines. iis interstrependum negat.

ET IMPORTUNE NOLI EXTOLLI IN SAPIENTIA TUA] *Noli extra tempus sapientem agere*. Sic Musonius apud Tacitum Historiarum III omisit intempestivam sapientiam. dandum & hilaritati tempus.

7. GEMMULA CARBUNCULI IN ORNAMENTO AURI, ET COMPARATIO MUSICORUM IN CONVIVIO VINI] *Quale est sigillum pyropi in annulo aureo, talis concentus symphoniacorum in convivio.* *σύγκριμα* mixtum quid significat: sed fortè scriptum fuerat *σύγχρωσμα*. Idem dicit sententia sequens, nisi quod ibi smaragdus, hîc carbunculus.

10. ADOLESCENS LOQUERE IN TUA CAUSA VIX] Dederat modò præceptum senibus convivis, nunc dat iunioribus, quibus loqui vix permittit, nisi multùm urgeantur. *Loquere*, ait, *adolescens*, *si opus tui est*, puta, *si plus semel sis interrogatus*. Græcum est proverbium:

Νέῳ δὲ σιγᾶν μᾶλλον ἢ λαλεῖν πρέπει.

11. HABEAT CAPUT RESPONSUM TUUM. IN MULTIS ESTO QUASI INSCIUS, ET AUDI TACENS SIMUL ET QUÆRENS] Non tantùm raro vult in convivio loqui iuvenem, sed &, ubi loquendum est, pauca. Itaque sic ait: *Contrahe sermonem*: (dic) *paucis multa, ut habearis velut sciens, & tamen tacens.* *κεφαλαίου* hîc quod *ἀνακεφαλαιοῦ*, Rom. XIII. 9. Ephes. I. 10. Qui pauca ad rem loquitur, is multò plura scire, sed per verecundiam tacere creditur.

13. IN MEDIO MAGNATORUM NON PRÆSUMAS] Ne te eis parem geras. Sophocles:

Ἀρχοντές εἰσιν, ὥσθ᾽ ὑπεικτέον· τί μή;

ET UBI SUNT SENES NON MULTUM LOQUARIS] Græcum dictum est:

Νέος ὢν ἀκούειν τῶν γεραιτέρων θέλε.

14. ANTE GRANDINEM PRÆIBIT CORUSCATIO, ET ANTE VERECUNDIAM PRÆIBIT GRATIA] Sicut fulgur cernitur priusquam audiatur tonitru, (de qua re vide Aristotelem II. Meteoron IX, Senecam naturalium quæstionum II. 12.) ita in iuvene verecundo, priusquam loquatur, ipse eum in vultu pudor commendat. Euripides:

Τό, τε γὰρ αἰδεῖσθαι σοφία,
Ταύτ' ἐξαλλάσσουσαν ἔχει
Χάριν.

ET PRO REVERENTIA ACCEDET TIBI BONA GRATIA] Est explicatio dicti præcedentis addita à Latino interprete.

15. ET HORA SURGENDI NON TE TRICES] In Græco: *In tempore surge, neque agmen claudito.*

PRÆCURRE AUTEM PRIOR IN DOMUM TUAM, ET ILLIC AVOCARE] In Græco est: *Curre domum, neque* (ea in re) *piger esto.* Noli postremus discedere.

16. ET ILLIC LUDE ET AGE CONCEPTIONES TUAS, ET NON IN DELICTIS, ET VERBO SUPERBO] Legit: μὴ ἐν ἁμαρτίαις. sed melior est lectio Sixtinæ: ἐκεῖ παῖζε καὶ ποίει τὰ ἐνθυμήματά σου, καὶ μὴ ἁμάρτῃς ἐν λόγῳ ὑπερηφάνῳ. *Ibi lude, & fac quæ visum fuerit, ita tamen ne quid verbis superbis pecces.* Redeunti à convivio duo dat monita, alterum ad valetudinem pertinens, ut corpus lusu aliquo exerceat: alterum ad vitandas rixas, ut caveat sibi à verbis insolentibus, quæ sæpe vinum sequi solent.

17. ET SUPER HIS OMNIBUS] *Quod verò præcipuum est.*

BENEDICITO DOMINUM QUI FECIT TE, ET INEBRIANTEM TE AB OMNIBUS BONIS SUIS] Benedicere hîc est Deo gratias agere, & inebriare μεθύσκειν vox media, quæ implere significat, ut vidimus suprà I. 13.

18. QUI TIMET DOMINUM EXCIPIET DOCTRINAM EIUS] In Sixtina: ἐκδέξεται παιδείαν. *eruditionem accipiet:* ipso dante scilicet. Hîc absolutis præceptis convivalibus, ad generaliora de pietate præcepta redit.

. ET QUI VIGILAVERINT AD ILLUM INVENIENT BENEDICTIONEM] *Et qui manè surgunt,* (nempe ad orandum Deum) *consequentur benevolentiam,* ipsius nempe. ὀρθρίζειν hoc sensu habuimus Sap. VI. 14. & hoc libro IV. 13.

19. QUI QUÆRIT LEGEM REPLEBITUR AB EA] Cognitione eius.

ET QUI INSIDIOSE AGIT, SCANDALIZABITUR AB EA] καὶ ὁ ὑποκρινόμενος, σκανδαλισθήσεται ἐν αὐτῷ. *Simulator verò in eam offendet.* Qui legis studiosus credi vult, cùm non sit, aliquando in flagitio aliquo, quod latere sperat, deprehendetur, & pœnas legi dabit.

20. QUI TIMENT DOMINUM INVENIENT IUDICIUM IU-

STUM] *Iustum* deest in Græco. Sensus est : facilè videbunt quid in re quaque iudicari debeat.

ET IUSTITIAS QUASI LUMEN ACCENDENT] Beneficia ipsorum longè latéque lucescent.

21. PECCATOR HOMO VITABIT CORREPTIONEM] Admoneri non vultis qui peccandi consuetudine induruit.

ET SECUNDUM VOLUNTATEM SUAM INVENIET COMPARATIONEM] σύγκριμα, id est, interpretationem legis. nam & somniorum interpretatio, σύγκρισις & σύγκριμα, apud Danielem. Hoc est quod Livius querebatur de suo sæculo, quòd leges sibi quisque aptas interpretando faceret.

22. VIR CONSILII NON DISPERDET INTELLIGENTIAM] *Vir prudens non prætervidebit intellectum.* Id est, verum legis sensum.

ALIENUS ET SUPERBUS NON PERTIMESCET TIMOREM] Qui alienus à lege est, suóque iudicio confidit, is nullius facti religione movebitur.

23. ETIAM POSTQUAM FECIT CUM EO SINE CONSILIO, ET SUIS INSECTATIONIBUS ARGUETUR. FILI SINE CONSILIO NIHIL FACIAS, ET POST FACTUM NON POENITEBIS] In Sixtina habemus : καὶ μετὰ τὸ ποιῆσαι μετ' αὐτοῦ ἄνευ βουλῆς. ἄνευ βουλῆς μηθὲν ποιήσῃς καὶ ἐν τῷ ποιῆσαί σε μὴ μεταμελοῦ. In aliis Græcis deest σε. Non dubito quin illa μετὰ τὸ ποιῆσαι μετ' αὐτοῦ ἄνευ βουλῆς nullum sensum habeant, sintque corrupta ex interpretatione sequentium. Sequentia enim sic legenda arbitror : καὶ μετὰ τὸ ποιῆσαι ἄνευ βουλῆς μεταμελοῦ. Si quid inconsultò feceris, eius te pœniteat. qui verus est huius loci sensus. μεταμέλεια σωτηρία δαίμων, ait Plutarchus.

25. IN VIA RUINÆ NON EAS] Ubi viæ sunt arctæ & præcipites: id est, periculosa ne attenta.

ET NON OFFENDES IN LAPIDES] In Sixtina : καὶ μὴ προσκόψῃς ἐν λιθώδεσι. Etiam si per salebrosa loca incedas, vide necubi impingas.

NEC CREDAS TE VIÆ LABORIOSÆ] ἀπροσκόπτῳ habent quidam Græci codices. At Sixtinus, ἀπροσκόπτῳ. Sed legendum, ἀπροσκοπήτῳ, id est, non benè exploratæ.

NE PONAS ANIMÆ TUÆ SCANDALUM] Non est in Græco, sed est pia explicatio eius quòd præcessit.

26. ET A FILIIS TUIS CAVE, ET A DOMESTICIS TUIS ATTENDE] Posterius hoc membrum adiecit interpres ex Matth. x. 36. Vide ne filij res tuas dilapident.

27. IN OMNI OPERE TUO CREDE EX FIDE ANIMÆ TUÆ] In Sixtina est : ἐν παντὶ ἔργῳ πίστευε τῇ ψυχῇ σου. In aliis: ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ πίστευε τῇ ψυχῇ σου. Veram lectionem monstrant sequentia : legendum enim : ἐν παντὶ ἔργῳ θεῷ πίστευε τῇ ψυχῇ σου. Quidquid aggrediaris, Deo crede intra animum tuum.

HÆC ENIM EST CONSERVATIO MANDATORUM] μετωνυμία, id est, hæc causa est cur mandata serventur : nam

28. QUI CREDIT DEO, ATTENDIT MANDATIS] Sollicitus

est ne aut promissis excidat, aut minas incurrat, & de harum & de illorum veritate persuasus.

ET QUI CONFIDIT ILLO NON MINORABITUR] οὐκ ἐλαττωθήσεται, damnum non feret.

CAPUT XXXIII.

1. TIMENTI DOMINUM NON OCCURRENT MALA] *Non eveniet malum*, permanens scilicet.

SED IN TENTATIONE DEUS ILLUM CONSERVABIT, ET LIBERABIT A MALIS] In Græcis plerisque: ἀλλ' ἐν πειρασμῷ καὶ πάλιν ἐξαιρεῖται αὐτόν: sed tentatum Deus (nam hic nominativus sæpissimè apud Hebræos subticetur) non semel tantùm, sed *iterùm*, id est, sæpiùs *eximet*. In Sixtina eodem sensu: καὶ πάλιν ἐξελεῖται, *eximetur iterùm*.

2. SAPIENS NON ODIT MANDATA ET IUSTITIAS] In Græco: *non odit legem*: præcepta legis ei non displicent.

ET NON ILLIDETUR QUASI IN PROCELLA NAVIS] In Græco Sixtino: ὁ δὲ ὑποκρινόμενος ἐν αὐτῷ, ὡς ἐν καταιγίδι πλοῖον. Optimè. *Qui verò legis studium simulat* (qualis ille de quo suprà XXII. 19.) *iactatur ut in procella navigium*. nunc enim piè agit, ut aliis placeat, nunc impiè, ut sibi.

3. HOMO SENSATUS CREDIT LEGI DEI] *Confidit legi*: id est, promissis quæ sunt in lege.

ET LEX ILLI FIDELIS, QUI INTERROGATIONEM MANIFESTAT] Hæc in Latino malè discerpta, in Græco cohærent: καὶ νόμος αὐτῷ πιστὸς, ὡς ἐρώτημα δήλων. Hæc enim vera lectio, unde duæ corruptæ δήλων & δικαίων. Non magis eum lex decipiet, quàm responsum per Urim & Thumim, quod in rebus magnis principes populi consulebant. אורים vertitur voce δήλων, Num. XXVII. 21. Sam. XXVIII. 6. & infrà XLV. 12. alibi voce δηλώσεως, ut Ezech. XXVIII. 26. Levit. VIII. 8. & Philoni in Allegoriis. Quod autem Hebraïcè dicitur, אורים ותמים, id δήλωσιν καὶ ἀλήθειαν vertunt LXX, & Philo. Est autem ἓν διὰ δυοῖν, pro δήλωσις, aut τὰ δῆλα τῆς ἀληθείας, quomodo accepit hic scriptor infrà XLV. 13. Vide quæ de hac re diximus ad librum primum de Veritate Religionis Christianæ.

4. PARABIT VERBUM, ET SIC DEPRECATUS EXAUDIETUR] In Græco aliter: ἑτοίμασον λόγον καὶ οὕτως ἀκουσθήσῃ: id est: *Ut libenter audiaris, quæ dicturus es para*: præmeditare.

ET CONSERVABIT DISCIPLINAM, ET TUNC RESPONDEBIT] In Græco: σύνδησον παιδείαν καὶ ἀποκρίθητι. *Contrahe eruditionem* in pauca verba, *ac sic responde*, ἀποφθεγματικῶς scilicet.

5. PRÆCORDIA FATUI QUASI ROTA CARRI, ET QUASI AXIS VERSATILIS COGITATUS ILLIUS] Nihil in eo stabile.

6. EQUUS EMISSARIUS, SIC ET AMICUS SUBSANNATOR, SUB OMNI SUPRA SEDENTE HINNIT] Scripsit, puto, interpres, *equus admissarius*: nam in Græco, ἵππος εἰς ὀχείαν. Non veretur

is equitem offendere visâ equâ: ita & irrisor amico non parcit, ne dictum perdat.

7. Quare dies diem superat, et iterum lux lucem, et annus annum a sole] In Græco hæc proponitur quæstio: *Cur dies diem superat, cùm omnis lux diei per totum annum sit à sole?* Sequitur responsum.

8. A Domini scientia separati sunt] *Decreto Dei distincti sunt.* Nam γνῶσις sæpe decretum significat: itaque דעת alibi γνῶσις, alibi βουλὴ vertitur. Vide Psalm. I. 6. Rom. XI. 33.

Facto sole, et præceptum custodiente] Non est in Græcis.

9. Et immutavit tempora, et dies festos eorum] *Deus enim discriminavit tempora cætera, & festa tempora.*

Et in illis dies festos celebraverunt ad horam] Hæc quoque in Græcis absunt.

10. Et ex ipsis exaltavit et magnificavit Deus, et ex ipsis posuit in numerum dierum] *Quosdam eorum* (dierum) *Deus extulit ac consecravit, alios constituit ad numerum dierum implendum.* Sic

Nos numeri sumus.

Id est, nihil in nobis eximij est. Reliquit eos in plebe dierum. Hæc dixit, ut ostenderet pari modo homines Dei donis distingui. Similitudo est ex parte, ut pleræque. Vide quæ diximus ad Iac. II. 15.

Et omnes homines de solo et ex terra unde creatus est Adam] *Sic omnes homines ex humo. nam Adam* (eorum parens) *ex terra formatus est.*

11. In multitudine disciplinæ Dominus separavit eos] Ingens inter eos discrimen, Deo sic disponente, facit scientiæ modus.

Et immutavit vias eorum] Fecit ut vivendi rationes differrent.

12. Ex ipsis benedixit et exaltavit] Quosdam opibus & honoribus extulit, ut reges & principes.

Et ex ipsis sanctificavit, et ad se applicavit] Sibi proprios fecit, ut Sacerdotes & Levitas.

Et ex ipsis maledixit, et humiliavit, et convertit illos a separatione ipsorum] *Evertit eos à stationibus suis*, ut Canaanis progeniem.

13. Quasi lutum figuli in manu ipsius] Hæc comparatio tantùm ostendit quid Deus possit. nam in causis cur hunc sic, alium aliter tractet, aliæ sunt rationes, quanquam sæpè latentes. Vide Esa. XXIX. 16. XLI. 25. XLV. 9. LXIV. 8. Ier. XVIII. 6.

Plasmare illud et disponere] Hoc ab interprete additum est.

14. Omnes viæ eius secundum dispositionem eius] *Omnes viæ* (id est, formæ luti) *sunt pro ipsius* (plastæ) *arbitratu.* κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ.

Sic

Sic homo in manu illius qui fecit] Hæc est ἀπόδοσις. manus enim potestatem significant.

Et reddet illi secundum iudicium suum] Hîc & ponitur pro *sed*; ostendit enim in eo esse differentiam, quòd homo iuris sit capax, non autem lutum. κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ, nempe hominis, prout eum tractari ius est. Sic משפט sumitur, Levit. v. 10. ix. 16.

15. Contra malum bonum est] Pythagoras ad bonum & malum, tanquam summas classes, referebat res omnes.

Et contra mortem vita] ζωὴ καὶ φθορά. Omnia ex contrariis constare, vetus Physicorum sententia, teste Aristotele. Id νεῖκος Empedocli.

Sic et contra virum iustum peccator] Non mirum ergo ait, si Deus & malos quosdam esse permittit, ut aliorum bonitas eò magis luceat.

Et sic intuere in omnia opera altissimi, duo et duo, et unum contra unum] Bina fermè omnia videas, & quidem inter se pugnantia. Theophrastus: δόξει δ᾽ ἂν καὶ τοῦτο ἔχειν ἀπορίαν, εἰ μὴ ἄρα περιεργίαν τοῦ ζητεῖν· τί δήποτε ἡ φύσις καὶ ὅλη ἡ οὐσία τοῦ παντὸς ἐν ἐναντίοις ἐστί. καὶ σχεδὸν ἰσομοιρεῖ τὸ χεῖρον τῷ βελτίονι. μᾶλλον δὲ καὶ πολὺ πλέον ἐστίν. Deinde: ἔστι δὲ καὶ τὸ δοκοῦν παραδοξότερον, ὡς οὐχ οἷόν τε εἶναι ἐν ἀϊδίῳ τῶν ἐναντίων.

16. Et ego novissimus evigilavi] Post tot sapientes lucubravi.

Et quasi qui colligit acinos post vindemiatores] Qui racemationem facit post vindemiam. Id simile quasi spicilegium dicat post messores. De utroque dicitur καλαμᾶσθαι, Ierem. vi. 9.

17. In benedictione Dei et ipse speravi] Speravi Deum adfuturum mihi laboranti.

Et quasi qui vindemiat replevi torcular] Tantum vini feci quasi non racemator fuissem, sed vindemiator. Tot egregia monita partim collegi, partim reperi.

18. Respicite quoniam non mihi soli laboravi, sed omnibus exquirentibus disciplinam] Hoc exemplum meum vos quoque sequimini.

19. Et omnes populi] Non est in Græco.

Et rectores Ecclesiæ] Id est, populi.

20. Filio et mulieri, fratri et amico non des potestatem super te in vita tua] Id est, in iis rebus quæ te in vitæ periculum possint adducere. noli illis credere quæ prodendo te possint evertere.

Et non dederis alii possessionem tuam] Noli bona tua omnia dare alteri.

Ne forte poeniteat te, et depreceris pro illis] Ne cogaris aliis supplicare propter bona, ubi te liberalitatis nimiæ serò pœnitebit.

Non immutabit te omnis caro] *Ne te mortali cuiquam*

mancipes: id est, obnoxium facias.

22. MELIUS EST UT FILII TUI TE ROGENT, QUAM TE RESPICERE IN MANUS FILIORUM TUORUM] Turpe pater filio supplex.

23. IN OMNIBUS OPERIBUS TUIS PRÆCELLENS ESTO; NE DEDERIS MACULAM IN GLORIA TUA IN DIE CONSUMMATIONIS DIERUM VITÆ TUÆ] *In cunctis quæ facienda sunt, fac tua auctoritas præponderet: neque hunc honorem patere in senectute tua ullâ maculâ aspergi.* ὑπεράγειν est præponderare, etiam infrà XXXVI. 24. Magnum dedecus est viro seni, si dicatur ab uxore aut liberis regi.

ET IN TEMPORE EXITUS TUI DISTRIBUE HÆREDITATEM TUAM] Id est, non antè: testamento, non contractu. Testandi mos quàm sit vetus ostendimus ad Gen. XV. 3. neque lex Hebræis hanc potestatem ademerat omnem, sed terminis quibusdam incluserat. Vide Deuteronom. XXI. 16.

25. CIBARIA] Pabulum. χορτάσματα. Hîc in Græco adscriptus titulus: ΠΕΡΙ ΔΟΥΛΩΝ.

ET ONUS ASINO] Convenient scilicet.

PANIS ET DISCIPLINA ET OPUS SERVO] δούλῳ μισθὸς τροφή, ait Aristoteles. Vide ad hoc argumentum pertinentia de Iure Belli ac Pacis libro I. cap. V. 27. libro III. cap. XIV. 6.

26. OPERATUR IN DISCIPLINA, ET QUÆRIT REQUIESCERE] *Operare eum fac iuxta disciplinam.* ἐργάσαι hîc est, הפעל. Nam Hellenistæ, quia eam formam coniugationis non habent, activum simplex pro eo usurpant, ut βασιλεύειν, pro facere regnare, & similia multa. Si sedulò servum opere exerceas, nihil aliud quàm somnum quæret.

LAXA MANUS ILLI, ET QUÆRIT LIBERTATEM] Ac si indulgenter eum habeas, de fuga cogitabit. sic & milites otio lasciviunt.

27. IUGUM ET LORUM CURVANT COLLUM DURUM] In Græco: *curvant collum*, nempe bovis.

ET SERVUM INCLINANT OPERATIONES ASSIDUÆ: SERVO MALEVOLO TORTURA ET COMPEDES] In Græco prior pars deest: tantùm est: *Servo autem malè agenti vincula & tormenta*, supple debentur.

MITTE ILLUM IN OPERATIONEM, NE VACET: MULTAM ENIM MALITIAM DOCUIT OTIOSITAS] Sæpe id monet Tacitus.

30. IN OPERA CONSTITUE EUM: SIC ENIM CONDECET ILLUM] In Græco: *Operi eum admove, sicut eum decet.* Operi urbano, aut rustico, pro sorte ipsius.

QUÒD SI NON OBEDIVERIT, CURVA ILLUM COMPEDIBUS] Aggrava illi compedes. Plautus:

Ubi ponderosas crassas capias compedes.

ET NON AMPLIFICES SUPER OMNEM CARNEM] In Græco legitur quidem: καὶ μὴ περισσεύσῃς ἐν πάσῃ σαρκί. sed legendum putem: καὶ μὴ περπερεύσῃς. *Attamen nihil perperam agas in quemvis hominem.* Id enim

optimè cohæret cum parte altera huius dicti. In loco I. Cor. XIII. 4, οὐ περπερεύεται, Latina versio habet: *non agit perperam*. In Glossis quoque: περπερεύομαι, *perperam ago*.

VERÙM SINE IUDICIO NIHIL FACIAS GRAVE] In Græco: *& sine iudicio nihil facias*. Sensum bene expressit Latinus interpres: vult enim dicere, non sine gravi causa servum ita tractandum, ut de vita periclitetur.

31. SI EST TIBI SERVUS FIDELIS] Illud *fidelis* non malè addidit interpres.

SIT TIBI QUASI ANIMA TUA] Sic Græci multi: ἔστω σοι ὡς ἡ ψυχή σου. Sixtina, sed ex margine, ut puto, ἔστω σοι ὡς σύ. Nam Hebræis כנפשך est, velut tu teipse. Curam eius habe ut tui ipsius.

QUASI FRATREM SIC EUM TRACTA] Hoc pòst in Græco sequitur, ut dicemus.

QUONIAM IN SANGUINE ANIMÆ COMPARASTI ILLUM] *Quia sanguine eum quæsivisti*: id est, periculo vitæ tuæ. Agit de bello captis, quos Græci δορυκτήτους vocant. Post hæc verba sequitur in Græco: εἰ ἔστι σοι οἰκέτης, ἄγε αὐτὸν ὡς ἀδελφὸν, ὅτι ὡς ἡ ψυχή σου ἐπιδεήσεις αὐτοῦ. Scriptum fuisse puto: ὅτι ὡς ψυχῆς σου, ἐπιδεήσεις αὐτοῦ. *Si servus tibi fuerit, ut fratrem eum tracta: nam opus eo habebis ut temetipso*. Hæc sententia ad servos populares pertinere videtur, qui fratres dicuntur Deuteronom. XV. 12. Opus eo habebis, ut temetipso, quia servus est, domini ὄργανον ἔμψυχον, ut ait Aristoteles.

32. SI LÆSERIS EUM INIUSTE] Si malè eum per iniuriam tractaveris, ἐὰν κακώσῃς αὐτὸν ἀδίκως.

33. ET SI EXTOLLENS DISCESSERIS, QUEM QUÆRAS, ET IN QUA VIA QUÆRAS ILLUM NESCIS] In Græco tantùm: *& abiens fugerit, quâ viâ eum quæras?*

> *Semel fugiendi si data est occasio*
> *Satis est. nunquam pòst illum posses prendere.*

ut cum Plauto loquar.

CAPUT XXXIV.

1. VANA SPES ET MENDACIUM VIRO INSENSATO] *Vanæ ac mendaces spes homini stulto*, ex ominibus scilicet.

ET SOMNIA EXTOLLUNT IMPRUDENTES] In altùm tollunt velut alis. Id enim est, ἀναπτεροῦσιν, etiam apud elegantiores Græcos.

SIC QUI ATTENDIT AD VISA MENDACII] *Qui attendit somniis.* Euripides:

> τοῦδ᾽ οὕνεκ᾽ ὄνειροι χαίρετ᾽· οὐδὲν ἦτ᾽ ἄρα.

3. HOC SECUNDUM HOC VISIO SENIORUM: ANTE FACIEM HOMINIS SIMILITUDO HOMINIS] Legitur quidem in Græco: τοῦτο κατὰ τούτου, sed κατὰ τούτου interpretamentum est illius τούτου, ut recta sit lectio: τοῦτο ὅρασις ἐνυπνίων, κατέναντι προσώπου ὁμοίωμα προσώπου. Ut imago in speculo visa nihil post se relinquit, ita nec somnia.

4. AB IMMUNDO QUID MUNDABITUR?] Id est, quis purgari posset per cultum idolorum?

ET A MENDACE QUID VERUM DICETUR?] à diis falsis.

5. DIVINATIO] Responsum vatum eorum qui idolis serviunt. Ideò *erroris* de suo addidit interpres Latinus.

ET AUGURIA MENDACIA] Hîc quoque *mendacia* de suo addidit Latinus interpres. οἰωνισμὸς origine quidem sua auguria significat, sed ad omnia ominum genera transfertur.

ET SOMNIA MALEFACIENTIUM VANITAS EST] Hîc quoque rursum interpres addidit *malefacientium*.

6. ET SICUT PARTURIENTIS COR SUUM PHANTASIAS PATITUR] Sicut feminæ gravidæ miras habent imaginationes (unde & appetitus absurdi nascuntur) ita & qui somniant.

NISI AB ALTISSIMO FUERIT EMISSA VISITATIO, NE DEDERIS IN ILLIS COR TUUM] Ne ex illis certi quiddam præsume, nisi à Deo missa fuerint, quod genus somniorum non agnoscit Aristoteles, cùm tamen plurima eius sint exempla, tum in sacris literis, ut Gen. XLI. Dan. II. IV. VII Matth. I. 20. Act XVI. 9. tum & in profanis, quorum illustria attulimus in Annotatis ad librum primum pro Veritate Religionis Christianæ. Dignoscuntur autem hæc sensu quodam vero, quem Deus animis imprimit.

7. EXCIDERUNT SPERANTES IN ILLIS] Ut qui exspectatione imperiorum audaces, opum prodigi sunt facti. Vide exemplum memorabile apud Tacitum Annalium XVI.

8. SINE MENDACIO CONSUMMABITUR VERBIS LEGIS] Si vis certas prædictiones, habes eas in legis pollicitationibus ac minis.

ET SAPIENTIA IN ORE FIDELIS COMPLANABITUR] Id est, etiam ea quæ viri sapientes fideliter monent, spernenda non sunt. Implentur enim ἐπὶ τὸ πολύ. Exempla habes in Annotatis ad librum IV pro Veritate Religionis Christianæ.

9. QUI NON EST TENTATUS QUID SCIT?] Non est in Græco.

VIR IN MULTIS EXPERTUS COGITABIT MULTA] Optima lectio: ἀνὴρ πεπλανημένος ἔγνω πολλά. *Vir peregrinatus novit multa.*

Πλάνη βίον τίθησι σωφρονέστερον.

est in Proverbio Græco. Exemplo sit Ulysses:

——ὃς μάλα πολλὰ
Πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσε·
Πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα, καὶ νόον ἔγνω.

Horatius:

Rursus quid virtus, & quid sapientia possit
Utile proposuit nobis exemplar Ulyssem:
Qui domitor Troiæ multorum providus urbes
Et mores hominum inspexit.

ET QUI MULTA DIDICIT ENARRABIT INTELLECTUM] *Qui multa expertus est, intelligenter loquetur.*

10. QUI NON EST EXPERTUS PAUCA RECOGNOSCIT] Sum-

fit ἐπιγέγαθη, ut passivum sono, sensu activum, quomodo & apud Græcos ea vox reperitur.

Η πολλὰ βροτοῖς ἔστιν ἰδοῦσι
Γνῶναι.

ait Sophocles. At Euripides:

——ἡ μπειρία
Εχει τι λέξαι τῶν νέων σοφώτερον.

QUI AUTEM IN MULTIS FACTUS EST MULTIPLICAT MALITIAM] In Græco: *At qui peregrinatus est, auxit versutiam.* πανουργία & πανοῦργημα voces sunt mediæ, ut apparuit 1. 6. XIX 22. Iudith XI. 6 Sic & Prov. XXVIII. 2. πανοῦργος est מבין *intelligens.* Et Prov. XIII. 1. & XXI. 11. est חכם sapiens.

11. QUI TENTATUS NON EST, QUALIA SCIT? QUI IMPLANATUS EST ABUNDABIT MALITIA] Hæc in Græcis non sunt, & apparet aliis verbis repetita ex superioribus.

12. MULTA VIDI ERRANDO] *In peregrinatione:* ἐν τῇ ἀποπλανήσει μου. Vide huius libri præfationem, quæ est in Sixtina.

ET PLURIMAS VERBORUM CONSUETUDINES] Legit, ut quidam: καὶ πλείονα τῶν λόγων συνήθη μοι. Nos duplicem habemus in Græcis lectionem: καὶ πλείονα τῶν λόγων μου συνέσεις μου, *plura novi quàm dico.* Hanc lectionem veram putem præ altera: καὶ τὰ πλάσματα.

13. ALIQUOTIES USQUE AD MORTEM PERICLITATUS SUM HORUM CAUSA, ET LIBERATUS SUM GRATIA DEI] Voces transpositæ, & additum *gratia Dei.* nam in Græco est: *Sæpe in mortem periculis adductus, per ista* (nempe quæ experiendo didiceram) *servatus sum.*

14. SPIRITUS TIMENTIUM DEUM QUÆRITUR] Legit ζητήσεται: sed rectiùs in Græco, ζήσεται. *Spiritus timentium Deum vivet.* diu scilicet.

ET IN RESPECTU ILLIUS BENEDICETUR] Non est in Græco.

SPES ENIM ILLORUM IN SALVANTEM ILLOS, ET OCULI DEI IN DILIGENTES SE] Pars hæc posterior abest in Græco.

18. AD QUEM RESPICIT, ET QUIS EST FORTITUDO EIUS?] Id est, *Quantus est is qui respicit, cuique innititur?*

19. PROTECTOR POTENTIÆ] ὑπερασπισμὸς δυναστείας. *Valida protectio.* A bello sumta similitudo. Genitivus substantivi pro adiectivo, more Hebræo.

FIRMAMENTUM VIRTUTIS] στήριγμα ἰσχύος. *fultura firma.* similitudo ab ædificiis sumta.

TEGIMEN ARDORIS] In Græco: tegimen ab ardore. A pastoribus aut viatoribus sumtum.

ET UMBRACULUM MERIDIANI] In Græco repetitur vox σκέπη, & additur, ἀπὸ μεσημβρίας. Sensus est, Deum piis esse pro tegmine adversus ardorem etiam meridianum.

20. DEPRECATIO OFFENSIONIS] φυλακὴ ἀπὸ προσκόμματος, cu-

ſtodia adverſus offenſam. Similitudo à pueris aut ſenibus ſumta, quos alij manu ducunt: quorum illud παιδαγωγεῖν, alterum γεροντάγωγεῖν dicitur.

ET ADIUTORIUM CASUS] *Auxilium contra lapſum.* Similitudo ab eo ſumta, qui caſabundus ab alio ſuſtinetur.

EXALTANS ANIMAM] Ad ſublimia attollens, ut in hoc conditum.

ET ILLUMINANS OCULOS] Mentis. Vide quæ ad Matt. VI. 22.

DANS SANITATEM] Corporis, ex promiſſo legis.

ET VITAM] Longævam, itidem ex promiſſo.

ET BENEDICTIONEM] Id eſt, opes. ut ſuprà VII. 3.

21. IMMOLANTIS EX INIQUO OBLATIO EST MACULATA] *Eſt irriſui:* Deo ſcilicet. Sic μεμωκημένα habemus & Ierem. LI. 18.

ET NON SUNT BENEPLACITÆ SUBSANNATIONES INIUSTORUM] Legit μωκήματα, ut quidam habent libri, pro quo alij meliùs, δωρήματα.

23. DONA INIQUORUM NON PROBAT ALTISSIMUS] Oblationes, προσφοράς, מנחות.

NEC RESPICIT IN OBLATIONES INIQUORUM] In Græco: *Nec placatur multitudine victimarum.* Seneca: *Ne in victimis quidem, licèt opimæ ſint, auróque præfulgeant, deorum eſt honos, ſed in pia ac recta voluntate venerantium.*

24. QUI OFFERT SACRIFICIUM EX SUBSTANTIA PAUPERUM] Ex rebus malè quæſitus.

QUASI QUI VICTIMAT FILIUM IN CONSPECTU PATRIS SUI] Ut Pyrrhus, qui

Natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.

25. PANIS EGENTIUM VITA PAUPERUM EST] Quod habent pauperes, id ægrè vitæ tuendæ ſufficit.

QUI DEFRAUDAT ILLUM HOMO SANGUINIS EST] Par homicidæ qui pauperem vi aut dolo ſpoliat.

26. QUI AUFERT IN SUDORE PANEM, QUASI QUI OCCIDIT PROXIMUM SUUM] In Græco aliter: φονεύων τὸν πλησίον, ὁ ἀφαιρούμενος συμβίωσιν. *par eſt hominem occidenti, is qui convictum tollit.* Id eſt: amica conſilia & monita, in quibus vel maximè poſitam eſſe συμβίωσιν, ait Cicero ad Atticum X. 23.

27. QUI EFFUNDIT SANGUINEM, ET QUI FRAUDEM FACIT MERCENARIO FRATRES SUNT] Idem ſenſus in Græco: ſed verbis aliis: ἐκχέων αἷμα, ὁ ἀποστερῶν μισθὸν μισθωτοῦ. *Eſt ut fundens ſanguinem, qui mercedem ſubtrahit ei cuius opera conducta eſt.* Sumtum ex Deuteronom. XXVI. 15.

28. UNUS ÆDIFICANS ET UNUS DESTRUENS, QUID PRODEST ILLIS NISI LABOR?] Si alter ædificet, alter diruat, quid lucrantur præter laborem? Hac ſimilitudine illuſtratur quod ſequitur.

29. UNUS ORANS ET ALTER MALEDICENS: CUIUS VOCEM EXAUDIET DEUS?] Orat pro ſe dives: at pauper ab eo ſpoliatus ei mala imprecatur.

30. QUI BAPTIZATUR A MORTUO] Id est, abluitur ex ritu legis. Num. XIX. 11.

ET ITERUM TANGIT EUM] Mortuum. Contactu enim contrahitur talis impuritas.

QUID PROFICIT LAVATIO ILLIUS?] Iterùm abluendus est. Itaque prior opera in abluendo ei periit.

31. SIC HOMO QUI IEIUNAT IN PECCATIS SUIS] *Ob peccata sua.* ἐπὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ. nempe in die הכפרים, id est, ἱλασμοῦ.

ET ITERUM EADEM FACIENS] In Græco, καὶ πλεονασμὸν frequentem: *Et vadens iterùm, & eadem faciens.*

QUID PROFECIT HUMILIANDO SE: ORATIONEM ILLIUS QUIS EXAUDIET?] In Græco, inverso ordine: *Quis preces eius exaudiet?* (quasi dicat, nec Angeli, nec Deus) *& quid profecit affligendo se?* ταπεινωθῆναι respondet Hebræo ענה, quæ vox propria est diei illius piacularis, ut apparet Levit. XVI. 29. 31.

CAPUT XXXV.

1. QUI CONSERVAT LEGEM MULTIPLICAT OBLATIONEM] Sensus non est, cum qui observans est legis multas facere oblationes, sed Deo perinde gratum esse, atque si multa offerret. Vide quæ huius argumenti attulimus in Annotatis ad librum pro Veritate Religionis Christianæ IV.

2. SACRIFICIUM SALUTARE EST ATTENDERE MANDATIS] θυσιάζων σωτηρίου, est breviter dictum pro θυσιάζων θυσίας σωτηρίου. θυσιάζειν autem dicuntur non sacerdotes tantùm, sed & qui victimas sacerdotibus tradunt, ut suprà XXIV. 20. Sic & Exod. XXII. 20. Levit. VII. 6. & alibi. σωτηρίου, id est, שלמים: de quo sacrificio vide Levit. III. 1. id fiebat pro beneficiis acceptis, vel speratis.

ET DISCEDERE AB OMNI INIQUITATE] Non est in Græco, ut nec sequens comma.

4. RETRIBUET GRATIAM QUI OFFERT SIMILAGINEM] In Græco sic habemus: *Et qui reddit gratiam Deo, est tanquam si offerat similam.* Id est, libum ex simila, מנחה: de quo Levit. II.

ET QUI FACIT MISERICORDIAM, ET OFFERT SACRIFICIUM] καὶ ὁ ποιῶν ἐλεημοσύνην, θυσιάζων αἰνέσεως, *Qui facit opera misericordiæ, perinde est ac qui offert* victimam *laudis.* Est autem hîc eadem ἔλλειψις, quæ suprà. αἰνέσεως, id est, תודה. sic enim vertitur Levit. VII. 2. 3. 5. & alibi sæpe.

5. BENEPLACITUM EST DOMINO RECEDERE AB INIQUITATE] Rectè. nam

Virtus est vitium fugere, & sapientia prima
Stultitiâ caruisse.

ET PRECATIO PRO PECCATIS RECEDERE AB INIUSTITIA] Græcè, ἐξιλασμὸς, expiatio peccatorum, aut placamentum pro peccatis. Vide Dan. IV. 24.

6. NON APPAREBIS ANTE CONSPECTUM DOMINI DEI TUI VACUUS] Bene. nam pauperes pauxillo defungi poterant. Levit. v. 7.11. Luc. XXI. 2. Hoc exemplo etiam in vetere Ecclesia Christiana offerebant aliquid omnes, etiam pauperes.

7. HÆC ENIM OMNIA PROPTER MANDATUM DEI FIUNT] Quia deerat aliquid Græco sensui, addidit Latinus interpres, *fiunt*. sed potest subaudiri, *Deo grata sunt*. Exod. XXIII. 15. XXXIV. 20. Deuter. XVI. 16.

8. OBLATIO IUSTI IMPINGUAT ALTARE, ET ODOR SUAVITATIS EST IN CONSPECTU ALTISSIMI] Id est, cùm vir bonus victimas pingues (eæ enim potiores Mich. VI. 7.) Deo offert, Deus eo facto tanquam optimo odore delectatur. *&* pro *cum* & *tunc*.

9. ET MEMORIAM EIUS NON OBLIVISCETUR DOMINUS] Id est, non deponet. Bene exposuit, addito nomine, quod in Græco est passivè, ἐπιλησθήσεται.

10. BONO ANIMO GLORIAM REDDE DEO] In Græco: *Bono oculo*: id est, liberaliter. Eadem locutio Prov. XXII. 13. & in libro Aboth, aliísque Rabbinicis. Sensus est idem qui in epistola Alexandri ad Leonidam: μὴ μικρολογεῖν πρὸς τοὺς θεούς.

ET NON MINUAS PRIMITIAS MANUUM TUARUM] μὴ σμικρύνῃς ἀπαρχὴν χειρῶν σου. Intellige per ἀπαρχὴν, id quod de fructibus dabatur ante decimam, & lege definitum non erat, תרומה Id enim Græci modò ἀπαρχὴν vocant, modò ἀφαίρεμα. Lex exstat Deuteron. XVI. 1. ubi dicta vide.

11. IN OMNI DATO HILAREM FAC VULTUM TUUM] Ut etiam quæ lex imperat facias libenter. II. Cor. IX. 7.

ET IN EXSULTATIONE SANCTIFICA DECIMAS TUAS] Id est, offer. Decimas dixit tum illas pro Levitis, tum alteras tertij anni pro pauperibus & miserabilibus personis.

12. DA ALTISSIMO SECUNDUM DATUM EIUS] Prout Deus tibi dedit.

ET IN BONO OCULO ADINVENTIONEM FACITO MANUUM TUARUM] Legit, καθεύρεμα χειρός. sed haud dubiè legendum, κατ' εὕρεμα χειρός, prout manus tua assecuta fuerit, id est, pro facultatibus quas nactus es. Loquendi hoc genus vide Levit. XII. 8. εὕρεμα pro re acquisita etiam suprà XX. 8. XXIX. 4. 7.

ET SEPTIES TANTUM REDDET TIBI] Hebræorum mos est per septem exprimere quod multum est, ut Gen. IV. 24. Matt. XVIII. 22.

14. NOLI OFFERRE MUNERA PRAVA] μὴ δωροκόπει, ne donis eum corrumpe, id est, speres posse corrumpi, ut peccata tua dissimulet. δωροκοπεῖν hoc sensu est in tertio Maccabaïco.

NON ENIM SUSCIPIET ILLA] Tali animo data. Non est בוצע בצע, id est, δωρολήπτης, qualis describitur Prov. XV. 27.

15. ET NOLI INSPICERE SACRIFICIUM INIUSTUM] *Ne operam da sacrificio iniusto*. Id est, ex iniustè partis. μὴ ἔπεχε.

QUONIAM DEUS IUDEX EST] Quis ausit rapinas suas ad iudicem deferre?

ET

Et non est apud illum gloria personæ] Æstimatio personæ. δόξα προσώπου. Non ex hominibus actiones, sed ex actionibus homines æstimat. Ita se res habet, quanquam multi aliter credunt sibi atque aliis blandientes.

16. Non accipiet personam in pauperem] Id est, contra pauperem. Nam sic ἐπὶ sequente dativo non rarò sumitur, ut Luc. xii. 53. Non favebit diviti contra pauperem, ut multi solent.

Et deprecationem læsi exaudiet] *Et* pro *sed*, ut sæpe. Pro *læsi*, in Græco est ἠδικημένου, iniuriâ affecti.

17. Non despiciet preces pupilli, nec viduam, si effundat loquelam gemitus] Quod sæpe faciunt homines: Psalm. lxxxii. 3. 4.

18. Nonne lachrymæ viduæ ad maxillam descendunt?] Defluunt in genas.

Et exclamatio eius super deducentem eas] Ipsa apud Deum queritur de eo qui lachrymas eius defluere facit. Sic κραυγὴ sumitur etiam Deuteron. xxiv. 15.

19. A maxilla enim ascendunt usque ad coelum, et Dominus exauditor delectabitur in illis] Est expositio uberior præcedentium addita à Latino interprete.

Qui adorat Deum in oblectatione, suscipietur] Distinxit interpres aliter: *Qui adorat Deum, in oblectatione suscipietur.* θεραπεύων, ἐν εὐδοκίᾳ δεχθήσεται. *Qui piè Deum colit, benevolè* (à Deo) *recipietur.*

21. Oratio humiliantis se nubes penetrabit] Imò, *humilis*, id est, despecti, ταπεινοῦ.

Et donec propinquet non consolabitur] Id est, non desistet. Est μετωνυμία, qualis Matth. ii. 18.

Et non discedet donec Altissimus aspiciat] *Respiciat.* Est προσωποποιΐα, quæ orationi tribuit propinquare Deo, sedari, abire, respici.

22. Et Dominus non elongabit, sed vindicabit iustos, et faciet iudicium, et fortissimus non habebit in illis patientiam, ut contribulet dorsum ipsorum] Videtur interpres Græca legisse ordine meliore, hunc in modum: καὶ ὁ κύριος οὐ μὴ βραδύνῃ· κρινεῖ δικαίους, καὶ ποιήσει κρίσιν· οὐδὲ μὴ μακροθυμήσῃ ἐπ᾽ αὐτοῖς ὁ κραταιὸς ἕως ἂν συνθλάσῃ ὀσφὺν ἀνελεημόνων. *Deus non erit tardus quum iudicabit* (id est, vindicabit, quomodo שפט sumi solet) *iustos, & iudicium* (in iniustos) *exercebit. Non erit lentus in illorum* (piorum) *causa, quominus immisericordium lumbos* (id est, vires) *conterat.* μακροθυμεῖν ἐπί τινι interpretati sumus, in causa alicuius lentum esse, quomodo sumitur & Luc. xviii. 7. ut ibi diximus. Et per *lumbos* significari vires diximus Ezech. xxix. 7. & alibi.

23. Et gentibus reddet vindictam] Id est, *& vindicet populos oppressos.* Pendet adhuc sensus à superioribus. Dare aut reddere vindictam alicui, sæpe est arcere aut punire iniurias ei illatas: ut Iudic. xi. 36. ii. Sam. iv. 8.

DONEC TOLLAT PLENITUDINEM SUPERBORUM] Multitudinem viagentium, πλῆθος ὑβριστῶν.

ET SCEPTRA INIQUORUM CONTRIBULET] *Confringat.* Impetia quibus malè ſunt uſi eis auferat.

24. DONEC REDDAT HOMINIBUS SECUNDUM ACTUS SUOS, ET SECUNDUM OPERA ADÆ, ET SECUNDUM PRÆSUMPTIONEM ILLIUS] Aliter legit quàm in Græco habemus. Habemus autem ſic: καὶ ἀνταποδῷ ἀνθρώπῳ κατὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ, καὶ τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὰ ἐνθυμήματα αὐτοῦ. Verùm pro certo habeo illa, τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων, nata ex gloſſemate illius, κατὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ, deinde exſcribentium nimia diligentia in textum recepta: qui rectiùs ſic habebit: καὶ ἀποδῷ ἀνθρώπῳ κατὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ καὶ κατὰ τὰ ἐνθυμήματα αὐτοῦ. *Reponet hominibus prout fuerint actus eorum, imò & cogitata.*

25. DONEC IUDICET IUDICIUM PLEBIS SUÆ] Piorum cauſam diiudicet.

ET OBLECTABIT IUSTOS MISERICORDIA SUA] In Græco, *ipſos*: constructione πρὸς τὸ σημαινόμενον. ἐν ἐλέει, id eſt, *per beneficentiam ſuam*, בחסדו.

26. SPECIOSA MISERICORDIA DEI] Rurſum intellige *beneficentia*. Et *ſpecioſa* per μετάληψιν eſt, *amabilis, grata*. Solent enim amati pulchra.

QUASI NUBES PLUVIÆ IN TEMPORE SICCITATIS] Ut in tempore Eliæ I. Reg. XVIII. 44. ἀβροχίας vocem in hoc ſenſu habes etiam Ierem. XIV. I. XVII. 8. αὐχμῶν dixit Ioſephus.

CAPUT XXXVI.

1. ET OSTENDE NOBIS LUCEM MISERATIONUM TUARUM] Non eſt hoc in Græco.

ET IMMITTE TIMOREM TUUM SUPER GENTES QUÆ NON EXQUISIERUNT TE] Quales Ægyptij, inter quos vivebat hic ſcriptor. Quæ in hoc commate ſequuntur, non ſunt in Græco.

2. ALLEVA MANUM TUAM] *Attolle*: ut ſolent verberaturi.

4. SICUT ENIM IN CONSPECTU EORUM SANCTIFICATUS ES IN NOBIS] Magnum nomen adeptus es, nos ex tot populis libetando.

SIC IN CONSPECTU NOSTRO MAGNIFICABERIS IN EIS] *Magnificare*: id eſt, magnum nomen gloriámque apud nos adipiſcaris, illos pro meritis tractando.

5. UT COGNOSCANT TE SICUT ET NOS COGNOVIMUS] Oſtendit ſpem de vocatione gentium, quæ ante tempora Meſſiæ cœpta, per ipſum verò impleta eſt.

6. INNOVA SIGNA] Qualia olim in Ægypto hac feciſti.

ET IMMUTA MIRABILIA] Eſt idem ſenſus cum eo qui præceſſit: nam שוה, quod ἀλλοιοῦν plerunque vertitur, alibi vertitur δευτερόειν & δευτερεύειν.

10. ET MEMENTO FINIS] In Græcis multis, μνήσθητι ὀργῆς. ſed in Sixtina meliùs, μνήσθητι ὁρκισμοῦ. memor eſto iuriſiurandi maioribus noſtris facti.

UT ENARRENT MIRABILIA TUA] *Et enarrent.* In Græco: videant te constantem in promissis.

11. IN IRA FLAMMÆ DEVORETUR QUI SALVATUR] Qui gladium evaserit, incendio pereat. Ezech. VI. 12. Imprecationes tales multum trahunt de spiritu legis. Dolor illorum pœnas de inimicis desiderabat conspicere.

ET QUI PESSIMANT PLEBEM TUAM] οἱ κακοῦντες, qui malè tractant.

12. DICENTIUM, NON EST ALIUS PRÆTER NOS] Qui præ se nullum principem tali nomine dignum iudicant.

13. CONGREGA OMNES TRIBUS IACOB] Omnes eos qui aut temporibus iis non redierant, aut postea per bella ac calamitates erant dispersi.

UT AGNOSCANT QUIA NON EST DEUS NISI TU, ET ENARRENT MAGNALIA TUA] Hæc in Græcis desunt: repetita autem sunt ex superioribus.

ET HÆREDITABIS EOS SICUT AB INITIO] Est in Græco precativum, κατακληρονόμησαι: in aliis codicibus, κατακληρονόμησον: id est, fac iterùm terras possideant: sic enim κατακληρονομεῖν, quasi in forma Hiphil sumitur infrà XLIV. 23. ὡς ἀπ᾽ ἀρχῆς, ut olim fuêre constituti Davidis & Solomonis temporibus Notet lector in exemplari quod secuta est Sixtina editio paginatum hîc factam transpositionem magnam. Hæc enim à capite quod in Græco est XXXIII, (Latini enim capitum numeri discrepant) translata sunt in caput XXXVI. Latini interpretis exemplar meliùs habuit.

14. SUPER QUEM INVOCATUM EST NOMEN TUUM] In Græco: *Vocatum de nomine tuo.* Dicebatur enim populus יהוה.

ET ISRAEL QUAM COÆQUASTI PRIMOGENITO TUO] In Græco *Quem primogenitum nominasti.* Exod. IV. 22. Vide quæ diximus ad Matth. II. 15. In Sixtina est ut in Latino: ὃν πρωτογόνῳ ὡμοίωσας: sed aliter scriptorem Græcum scripsisse pro certo habeo.

15. MISERERE CIVITATI SANCTIFICATIONIS TUÆ] Urbis tibi tuóque cultui dicatæ.

CIVITATI REQUIEI TUÆ] Id est, in qua habitas singulari quodam modo. Eadem locutio II. Paralip. VI. 41. Psal. CXXXII. 14.

16. REPLE SION INENARRABILIBUS VERBIS TUIS] In Græco: πλῆσον Σιὼν ἆραι τὰ λόγιά σου. Imple Sionem in attollendo oracula tua: id est, Sion piis cantibus personet.

ET GLORIA TUA POPULUM TUUM] Laudibus tuis.

17. DA TESTIMONIUM HIS QUI AB INITIO CREATURÆ TUÆ SUNT] Ostende eum populum tibi curæ esse, quem creasti, evocando eum ex Ægypto. Tunc enim populus primùm esse cœpit, cùm antè esset servorum multitudo. Sic κτίζειν sumitur in hac ipsa re Esaiæ XLIV. 2. & Malach. II. 10. nec aliter Gen. IX. 18.

ET SUSCITA PRÆDICATIONES QUAS LOCUTI SUNT IN NOMINE TUO PROPHETÆ PRIORES] Lege ut in Sixtina est: καὶ ἔγειρον

προφητείας τῶν ἐπ' ὀνόματί σου, non ut in aliis est codicibus, προφήτας. Suscitare hîc est הקים, id est, implere prædicta. Habes hoc verbum eo sensu I. Sam. III. 12.

18. DA MERCEDEM SUSTINENTIBUS TE, UT PROPHETÆ TUI FIDELES INVENIANTUR] Sensus est: pro tuorum patientia hoc illis redde præmium, ut videant impleri quæ per Prophetas prædicta sunt, qualia sunt illa apud Danielem de destructione regnorum Syriæ & Ægypti. ἐμπιστεύεσθαι dicuntur Prophetæ cùm eventus fidem facit eorum verbis. Non dissimili modo Deus dicitur ἐμπιστεύειν τὸ ἔλεος αὐτοῦ, infrà L. 26.

19. SECUNDUM BENEDICTIONEM AARON DE POPULO TUO] Secundum illas preces quas tuo iussu pro populo concepit Aaron. Num. VI. 24.

ET DIRIGE NOS IN VIAM IUSTITIÆ] Deest in Græco.

UT SCIANT OMNES QUI HABITANT TERRAM, QUIA TU ES DEUS CONSPECTOR SÆCULORUM] *Et norint omnes qui super terram sunt, te esse Deum sæculorum:* id est, æternum.

20. OMNEM ESCAM MANDUCABIT VENTER, ET EST CIBUS CIBO MELIOR] *Venter omnem cibum concoquit: sed est cibus isto cibo melior:* nempe promissa divina. Vide Deuteronom. VIII. 3.

21. FAUCES CONTINGUNT CIBUM FERÆ] *Gustu dignoscunt ferinam* à pecorina.

ET COR SENSATUM VERBA MENDACIA] A veris. Huc spectat Plutarchi liber, quomodo internosci possit ab amico assentator.

22. COR PRAVUM DABIT TRISTITIAM] Dolorem dabit aliis.

ET HOMO PETITUS RESISTET ILLI] Latinus interpres Christianè emolliit, quod dictum erat satis Iudaïcè: *reponet illi*, dolorem scilicet, memor

Ἀνδρ' ἐπαμύνασθαι ὅστις πρότερος χαλεπήνῃ.

23. OMNEM MASCULUM EXCIPIET MULIER, ET EST FILIA MELIOR FILIA] *Sed est*, ἔστι δὲ, ut est in Sixtina. Sensus est: non sola Venus in coniugio spectanda: nam in ea quævis femina cuivis viro facilè satisfecerit: sed mores sunt qui puellas discernunt, & qui præcipuè in deligenda uxore spectandi sunt. Filia בת, id est, puella, ut suprà XXVI. 13.

24. SPECIES MULIERIS EXHILARAT FACIEM VIRI] *Viri* ad implendum sensum addidit interpres Latinus.

25. ET SUPER OMNEM CONCUPISCENTIAM HOMINIS SUPERDUCIT DESIDERIUM] In Græco est: ὑπεράγει: quod verbum & suprà habuimus XXXIII. 24. Rectè ergo vertas: *Et excellit hoc supra quodvis hominis desiderium.*

SI EST LINGUA CURATIONIS, EST ET MITIGATIONIS ET MISERICORDIÆ, NON EST VIR ILLIUS SECUNDUM FILIOS HOMINUM] *Si* (præter formam) *est in lingua* (mulieris) *bonitas*, (nam ἔλεος pro חסד poni monuimus aliquoties) *& lenitas & medicina*, (id est, consolatio) *non est illius vir qualis cæteri homines:* sed multò beatior.

26. QUI POSSIDET MULIEREM BONAM INCHOAT POSSESSIONEM: ADIUTORIUM SECUNDUM ILLUM EST, ET COLUMNA UT REQUIES] *Qui uxorem ſumit, is rei ſuæ familiari præficit adiutricem ſibi parem, & columnam requietis*: id eſt, cui incumbat domus. Hic ἐναρχεσθαι verti quaſi in forma Hiphil, pro facere imperare: ſicut βασιλεύειν ponitur pro facere ut quis regnet.

27. UBI NON EST SEPES DIRIPIETUR POSSESSIO] Ager aut hortus.

ET UBI NON EST MULIER INGEMISCIT EGENS] In Græco: *Vagus*: id eſt, incerto lare.

28. QUIS CREDIT EI QUI NON HABET NIDUM, ET DEFLECTENS UBICUMQUE OBSCURAVERIT, QUASI SUCCINCTUS LATRO EXSILIENS DE CIVITATE IN CIVITATEM?] In Græco eſt: *Quis crediderit* (pulchrum munus aliquod) *expedito latroni erranti de urbe in urbem? ſic & homini non habenti nidum, & divertenti ubicumque veſpera eum deprehenderit*: Nidum vocat familiam. Familia autem fit ex viro, uxore, liberis.

CAPUT XXXVII.

1. OMNIS AMICUS DICET] Id eſt, quiſquis amicus haberi vult dicet.

ET EGO AMICITIAM COPULAVI] ἐφιλίασα κἀγώ. *Etiam ego amicitiam colo.* Eſt enim Aoriſtus pro præſenti. φιλιάζω hoc ſenſu habemus, Iud. V. 30. II. Paralip. XIX. 2. XX. 36.

SED EST AMICUS SOLO NOMINE AMICUS] Quales illi menſarum amici, de quibus ſuprà VI. 11. Euripides de talibus:

——λόγῳ γὰρ ἦσαν, οὐκ ἔργοις φίλοι.

2. NONNE TRISTITIA INEST USQUE AD MORTEM? SODALIS AUTEM ET AMICUS AD INIMICITIAM CONVERTUNTUR] Connectenda hæc ſunt hoc modo: *Nonne dolor eſt ad mortem, ſodalis & amicus ad inimicitiam verſus?*

3. O PRÆSUMPTIO NEQUISSIMA, UNDE CREATA ES? COOPERIRE ARIDAM MALITIA, ET DOLOSITATE ILLIUS] Legit ἐκτίσθης pro ἐκυλίσθης. ſed lectio recepta melior: *O cogitatio improba, unde devoluta es ad terram obtegendam dolis?*

5. SODALIS AMICO CONDOLET CAUSA VENTRIS] συμπονεῖ, *Collaborat in iis quæ ad ventrem attinent*: id eſt, in epulis.

ET CONTRA HOSTEM ACCIPIET SCUTUM] Sic in Græco legitur: καὶ ἔναντι πολεμίου λήψεται ἀσπίδα. At facilis emendatio: ἔναντι πολεμίου οὐ λήψεται ἀσπίδα: *Ubi hoſtis apparuerit, ſcutum pro eo non ſumet.* Non proteget eum.

6. NON OBLIVISCARIS AMICI TUI IN ANIMO TUO, ET NON IMMEMOR SIS ILLIUS IN OPIBUS TUIS] Erogandis ſcilicet. Legit hîc interpres: μὴ ἀμνημονήσῃ, quomodo & in Sixtina eſt. Malè in aliis: μὴ μνημονεύσῃς.

7. Noli consiliari cum eo qui tibi insidiatur] *Qui te suspectum habeat.* In Glossis ὑποβλέπομαι, *suspicor.* Sic vertitur Hebræum עין, I. Sam. XVIII. 9.

Et a zelantibus te absconde consilium] *Ab invidentibus tibi.* Hæc sententia hoc loco deest in Sixtina, quia infrà posita est 11.

8. Omnis consiliarius prodit consilium] Profert, ἐξαίρει.

Sed est consiliarius in semetipso] εἰς ἑαυτὸν, id est, sui causa. Sic Martialis:

Utile quod nobis, do tibi consilium.

In Apologo, canis crocodilo consilium danti:

——facerem mehercule

Nisi esse scirem carnis te cupidum meæ.

9. A consiliario serva animam tuam] Id est, *tibi cave.*

Prius scito quæ sit illius necessitas] τίς αὐτοῦ χρεία, *quâ re opus habeat.* quid sibi quærat.

Et ipse enim animo suo cogitabit] *Nam ipse in suam rem consilium dabit.* ἑαυτῷ συμβουλεύσεται idem quod modò εἰς ἑαυτόν.

10. Ne forte mittat sudem in terram] *Si fortè mittet.* nam μή ποτε sic sumitur Luc. III. 15. II. Tim. II. 25. & alibi sæpe. Tum verò pro κλῆρον, quod nos in Græco legimus, interpres rectè legit, σκληρόν, durum aliquid, quale sudes, in quod impingere posset iter faciens. Nam hunc sensum exigunt quæ sequuntur, & cum his verbis connectenda sunt.

Et dicat tibi, bona est via tua] Perge.

Et stet è contrario] Ex adverso, ἐξ ἐναντίας, unde conspicere te possit cadentem.

11. Cum viro irreligioso tracta de sanctitate, et cum iniusto de iustitia] Hæc addidit interpres, quasi de monitis ageretur, cùm de capiendo consilio agatur. Docet sapiens, verbis quæ iam habebimus, frustra consilia sumi ab iis qui erga rem de qua agitur, malè sunt affecti.

Et cum muliere de ea quæ æmulatur] *Est* deest in Græco. Est enim nova sententia. subaudiendum in singulis id quod infrà sequitur, *non attendas in consilio.* ἀντίζηλος vocatur Hebræis ea quæ eidem viro nupta est. Duæ mulieres eiusdem mariti, inter se sunt ἀντίζηλοι. Habes hoc nomen in Græco Levit. XVIII. 18. I. Sam. I. 6. & hoc libro suprà XXVI 7. Suadebit mulier omnia quæ æmulæ nocitura sunt.

Cum timido de bello] Solvunt cui classica ventrem. dissuadebit fortia.

Cum negotiatore de traiectione] Intervertet enim tibi lucrum.

Cum emptore de venditione] *Cum empturiente.* Vili enim rem æstimabit.

Cum viro livido de gratiis agendis] *Referendis*

περὶ ἀγγαρείας. Suadebit ut quàm minimo te liberes.

13. CUM IMPIO DE PIETATE] Pietatem interpres hîc intellexit beneficentiam: nam in Græco est: *μετὰ ἀνελεήμονος περὶ χρηστοηθείας, cum homine duro de beneficentia.* Non dubium enim quin dicturus sit, cur tua vis perdere?

CUM INHONESTO DE HONESTATE] Non est in Græco.

CUM OPERARIO AGRARIO DE OMNI OPERE] Aliter legit quàm nos habemus. Nostra lectio vera est: *μετὰ ὀκνηροῦ περὶ παντὸς ἔργου*: *Cum pigro de quovis opere.* Omnem laborem ut gravem dissuadebit.

14. CUM OPERARIO ANNUALI DE CONSUMMATIONE ANNI] In Græco tantùm est, *de consummatione*, operis scilicet. Architecti quibus in annos & dies solvuntur mercedes, nunquam id consilium dabunt quo celeriter absolvi opus possit.

CUM SERVO PIGRO DE MULTA OPERATIONE] Hæc est altera interpretatio ex lectione meliori eius quod suprà habuimus 13. Itaque abundat, nec est in Græco.

15. SED CUM VIRO SANCTO ASSIDUUS ESTO] Rectè legit: ἀλλὰ μετὰ ἀνδρὸς εὐσεβοῦς ἐνδελέχιζε, non ut nos habemus, ἀλλ' ἤ.

16. CUIUS ANIMA EST SECUNDUM ANIMAM TUAM] Qui tibi est ὁμόψυχος, ut loquuntur Græci. ἡ φιλία, ἰσότης.

ET QUI CÙM TITUBAVERIS IN TENEBRIS] *Si lapsus fueris.* Id est, si consilium malè cesserit.

17. COR BONI CONSILII STATUE TECUM] In Græco: *Coge consilium cordis*: quomodo & Comici Latini sæpe loquuntur. Id est, cogitationes in omnem partem versa. Expende omnia quæ momentum ad deliberationem adferre possunt.

NON EST ENIM TIBI ALIUD PLURIS ILLO] In Græco: *Nemo enim tibi est* (corde tuo) *fidelior*: supple consiliarius. Optimus sibi quisque consiliarius, modò affectibus imperare possit: novit enim omnia quæ ad rem faciunt, neque sibi inimicus est.

18. ANIMA VIRI SANCTI ENUNTIAT ALIQUANDO] In Græco: *enuntiare interdum solet.*

VERA] Id est, veriora: Hebraïsmus.

QUAM SEPTEM CIRCUMSPECTATORES] Speculatores: σκοποί: צופים.

SEDENTES IN EXCELSO AD SPECULANDUM] *In excelsa specula.* In summa turre, unde longissimè despectus est. II. Sam. XVIII. 24.

19. ET IN HIS OMNIBUS] *Super omnia.*

DEPRECARE ALTISSIMUM, UT DIRIGAT IN VERITATE VIAM TUAM] ἐν ἀληθείᾳ. Sic enim in Sixtina, id est, sine errore. Laudo quod ad hanc rem non malè dixit Procopius Vandalicorum I. φιλεῖ γὰρ ὁ θεὸς τοῖς οὔτε ἀξυνέτοις οὔτε τι οἴκοθεν μηχανᾶσθαι οἵοις τε οὖσιν, ἢν μὴ πονηροὶ εἶεν, ἀπορουμένοις τὰ ἔσχατα, ἐπικουρεῖν τε καὶ ξυλλαμβάνεσθαι.

20. ANTE OMNIA OPERA VERBUM VERAX PRÆCEDET TE, ET ANTE OMNEM ACTUM CONSILIUM STABILE] In Græ-

co: *Initium omnis facti ratio*, (esto) *& ante actum consilium.* Idem sensus est in aureo Carmine:

—λόγισαι δὲ πρὸ ἔργου.

21. VERBUM NEQUAM IMMUTABIT COR, EX QUO PARTES QUATUOR ORIUNTUR] Aliter legit quàm nos habemus. Lectio Græca non una est. Optimè in Sixtina, distinctione tantùm immutatâ: ἴχνος ἀλλοιώσεως καρδίας τέσσαρα μέρη ἀνατέλλει. *Quatuor sunt res quæ in corde vestigium relinquunt quo immutatur,* Valde philosophicè dictum. Nam visa quæ animo oboriuntur notam quandam imprimunt, quâ movetur appetitus.

BONUM] Spes honoris, opum, voluptatis.

MALUM] Contrariorum metus.

VITA] Longa & sana.

MORS] Mortis metus, quem Aristoteles maximum esse ait.

ET DOMINATRIX ILLORUM EST ASSIDUA LINGUA] *His perpetuò prævalet lingua.* Maximè animum commovent aliorum sermones, sive boni, sive mali. Sic Naumachius ait:

Κεδνὰ κακοὶ φθέγξοντι γυναικῶν ἤθεα μῦθοι.

Et apud Euripidem Hermione:

Κακῶν γυναικῶν εἴσοδοί μ' ἀπώλεσαν.

EST VIR ASTUTUS MULTORUM ERUDITOR, ET ANIMÆ SUÆ INUTILIS EST] Planè idem isti Græco:

Μισῶ σοφιστὴν ὅστις οὐχ αὑτῷ σοφός.

22. VIR PERITUS MULTOS ERUDIVIT, ET ANIMÆ SUÆ SUAVIS EST] Hoc oppositum membrum de suo addidit interpres Latinus.

23. QUI SOPHISTICE LOQUITUR ODIBILIS EST, IN OMNI RE DEFRAUDABITUR] Legit ut in quibusdam est Græcis: ἔστιν ὁ σοφιζόμενος ἐν λόγοις μισητός, οὗτος πάσης τροφῆς καθυστερεῖται. *Odio est qui verbis* (solis) *sapientem agit. Hic omni alimento destituetur.* Nemo volet alere inutiliter & cum infamia sua loquacem.

24. NON EST ILLI DATA A DOMINO GRATIA] Per quam hominibus placeat.

OMNI ENIM SAPIENTIA DEFRAUDATUR] *Quia defraudatus est omni sapientia:* vera scilicet, quæ agendo spectatur maximè.

25. EST SAPIENS ANIMÆ SUÆ SAPIENS] Sibimet ipsi. Id est, qui se primum, deinde alios commonefacit.

ET FRUCTUS SENSUS ILLIUS LAUDABILIS] Legit αἰνετός, quod meliùs huic loco convenit quàm πιστός. Utraque lectio invenitur in Græcis: sed in Græco plus est, ἐπὶ στόματος. *In ore eius laudabiles sunt fructus intelligentiæ ipsius.* Illius verba grata sunt, quia ex pulchra mente prodeunt.

26. VIR SAPIENS PLEBEM SUAM ERUDIT] Populares suos bene instituit. Vir enim sapiens publicum est bonum.

ET FRUCTUS SENSUS ILLIUS FIDELES SUNT] Fida loquitur.

27. Vir sapiens implebitur benedictionibus] Opibus, idque Dei munere ex promisso legis.

Et videntes illum laudabunt] Beatum dicent, μακαριοῦσιν.

28. Vita viri in numero dierum] Definitum habet spatium.

Dies autem Israel innumerabiles sunt] Respublicæ in id institutæ sunt, ut sint immortales, & cum iis etiam immortalis bene de illis meritorum memoria, ut sequitur.

29. Sapiens in populo hæreditabit honorem] Id est, mancupij iure possidebit, non ut quæ usuraria tantùm habemus.

Et nomen illius erit vivens in æternum] Dum stabit respublica, nomen eius publicis monumentis celebrabitur.

31. Fili in vita tua tenta animam tuam].

——versate diu quid ferre recusent
Quid valeant humeri.

ut ait Horatius.

Et si fuerit nequam non des illi potestatem] In Græco: *Et si fuerit molestum aliquid*, (πόνηρον legendum, non πονηρὸν) *ne des illi*: id est, ne id animo tuo obtrude. Rectiùs

Naturæ sequitur semina quisque suæ.

31. Non enim omnia omnibus expediunt]

Non omnia possumus omnes.

Et, *Tu nihil invitâ facies dicésve Minervâ.*

Et non omni animæ omne genus placet] In Græco: *Non omnis anima in omni re laudem assequitur.*

32. Noli avidus esse in omni epulatione] *In ullo cibo.* ἐν πάσῃ τρυφῇ. Ita enim legit hic interpres, & rectiùs quàm τροφῇ.

Et ne te effundas super omnem escam] Ne te immerge in patinas.

33. In multis enim escis erit infirmitas, et aviditas appropinquabit usque ad choleram] Morbi genus, quod & suprà in pari argumento habuimus xxxi. 22.

34. Propter crapulam multi mortui sunt] *Propter edacitatem.* In Græco eadem est vox quæ iam præcessit, διὰ ἀπληστίαν.

Qui autem abstinens est] Qui sibi attendit.

Adiiciet vitam] Hebraïsmus, pro *diu vivet.*

CAPUT XXXVIII.

1. Honora medicum propter necessitatem] In Græco: *Medicum honoribus honora ob utilitatem eius.* Honoris nomine alimenta vel præcipuè intelliguntur, ut diximus ad Decalogum. *Ob utilitatem*, vide infrà 12.

Etenim illum creavit Altissimus] Id est, ordinavit, quomodo κτίζειν aliquoties habuimus Sic & infrà xxxix. 30. Adde quæ diximus in Prolegomenis ad Matthæum.

2. A Domino enim est medela] Vis medendi in herbis, ut infrà 4.

Et a rege accipiet donationem] Medicus nempe. Legit δόμα, ut in Sixtina, non ut in aliis, δόξαν. Erasistratus medicus Aristotelis filiâ genitus centum talentis donatus est à rege Ptolemæo. Romæ Augusti ac deinceps temporibus fuêre medici CCL sestertia annua mercede. Stertinus sestertiis quingentis annuis quod contentus fuit, principibus imputavit. Similia vide apud Plinium XXIX. 1.

3. Disciplina medici] Scientia. ἐπιστήμη.

4. Et vir prudens non abhorrebit ab illis] Ab illis, φαρμάκοις.

5. Nonne a ligno edulcata est aqua?] Non arbitror agi hîc de miraculis aut Mosis, aut Elisæi, sed de vi naturali glycyrrhizæ, similiúmque radicum. Eandem vim polentæ tribuit Plinius XXIV. 1.

6. Ad agnitionem hominum virtus illorum] *Ut ab hominibus vis eius* (nempe ligni) *nosceretur.*

Honorari in mirabilibus suis] *Ut ipse* Deus *per mira opera sua* gloriam consequatur.

7. In his curans mitigabit dolorem] *Aufert dolorem eius.* ἦρεν. *eius*, id est, hominis.

Et unguentarius faciet pigmenta suavitatis, et unctiones conficiet sanitatis, et non consummabuntur opera eius: pax enim Dei super faciem terræ] In Græco: *μυρεψὸς ἐν τούτοις ποιήσει μῖγμα, καὶ οὐ μὴ συντελεσθῇ τὰ ἔργα αὐτοῦ, καὶ εἰρήνη παρ' αὐτοῦ ἐστὶν ἐπὶ προσώπου τῆς γῆς*: sed legendum pro εἰρήνη est *εὐωδία*. *Pigmentarius ex illis* (nempe lignis, & aliis rebus aromaticis) *migma faciet*: (habes hanc vocem Ioh. XIX. 39.) *neque absolverit opus suum, quin inde latè se diffundat dulcis aura.* Olim medici erant & pharmacopœi & pigmentarij, nondum in tot particulas discerpta arte.

9. In tua infirmitate ne despicias te ipsum] Noli negligens esse: *μὴ παράβλεπε.*

Sed ora Dominum, et ipse curabit te] Deus enim inconspicuis modis caussarum naturalium vires auget, aut destruit.

10. Averte a delicto] Sæpe enim peccata caussæ morborum, ut maledicentia lepræ.

Et dirige manus] In rectis actionibus occupare.

Et ab omni delicto munda cor tuum] *Ab omni peccato*: non ab actibus tantùm, sed & à cogitatibus malis abstine.

11. Da suavitatem] *εὐωδίαν*, suffitum.

Et memoriam similaginis] אזכרה, Græcè *μνημόσυνον*, propriè dicitur id quod de simila offertur, quia hominem Deo commendat. Levit II. 2.

Et impingua oblationem] *Et pinguem victimam.* Additur in Græco: *ὡς μὴ ὑπάρχων*: sed legendum: *ὡς μὴ ὑπάρξων*, *velut moriturus.* Sic Psalm. CXLVI. 1. *ἕως ὑπάρχω*, donec vivam. Vide quæ de similibus locutionibus diximus ad Matth. VI. 18. Qui in morbum incidunt, &

dare Deo debent tanquam morituri, & medico uti tanquam victuri.

ET DA LOCUM MEDICO] *Attamen medico utere.*

12. ETENIM ILLUM DOMINUS CREAVIT] Vide suprà 1.

QUIA OPERA EIUS SUNT NECESSARIA, QUANDO IN MANUS ILLORUM INCURRAS] καὶ γὰρ αὐτοῦ χρεία ἐστὶν ὅτε καιρὸς· καὶ ἐν χερσὶν αὐτῶν εὐοδία. Ita enim hæc distinguenda sunt: Et εὐοδία hoc loco legendum, non ἰωδία, ut modò. *Est omni tempore eius* (medici) *usus: &* (sæpe) *adest operi eius successus.* εὐοδία pro bono successu est aliquoties in his libris, & Prov. XXV. 15. frequens & in eo sensu verbum εὐοδιῶσαι.

14. IPSI VERÒ DOMINUM DEPRECABUNTUR] *Nam & ipsi Deum precabuntur:* nempe tecum: non vult enim quæri medicos ἀθέους.

UT DIRIGAT REQUIEM EORUM, ET SANITATEM PROPTER CONVERSATIONEM ILLORUM] *Ut det illis* (id est, per illorum laborem) *lenimentum ac deinde sanationem ad vitam diuturnam.* ἐμβιοῦν Theophrasto & aliis scriptoribus Græcis est, diu vivere.

15. QUI DELINQUIT IN CONSPECTU EIUS QUI FECIT EUM] Qui Deum graviter offendit.

INCIDET IN MANUS MEDICI] Legit, ἐμπέσοι. nos habemus per optativum ἐμπέσοι. Ei eveniat diu esse sub medicis: talis enim, misera vita est.

16. FILI IN MORTUUM PRODUC LACRYMAS] Homerus:

Τοῦτό νύ που γέρας οἶον ὀϊζυροῖσι βροτοῖσι,
Κείρασθαί τε κόμην βαλέειν τ' ἀπὸ δάκρυ παρειῶν.

ET QUASI DIRA PASSUS INCIPE PLORARE] *Ut gravia passus lessum incipe.* De hoc more vide quæ diximus ad Matt. XI. 17. Iuvenalis:

——*ut prima edere planctus*
Cassandra inciperet.

ET SECUNDUM IUDICIUM CONTEGE CORPUS ILLIUS] Legit, κατὰ δὲ τὴν κρίσιν, non κατὰ δὲ τὴν κρίσιν αὐτοῦ. *Ita ut moris est, corpus mortui fascia.* משפט, quod hîc κρίσις, Hellenisticè vertitur, sæpe consuetudinem significat. De hac consuetudine diximus ad Ioh. XI. 44. & XX. 6. 7. Est autem vox περιστέλλειν, valdè propria huic negotio, ut apparet Ezech. XXIX. 5. Tob. XII. 14.

ET NON DESPICIAS SEPULTURAM ILLIUS] Cura honestè sepeliatur. Adesto exsequiis.

17. PROPTER DELATURAM AUTEM AMARE FER LUCTUM ILLIUS UNO DIE, ET CONSOLARE PROPTER TRISTITIAM, ET FAC LUCTUM SECUNDUM MERITUM EIUS UNO DIE, VEL DUOBUS PROPTER DETRACTIONEM] Est hîc & transpositio, & repetitio, & omissio. Græca sic habent: πίκρανον κλαυθμὸν καὶ θέρμανον κοπετὸν, καὶ ποίησον τὸ πένθος κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, ἡμέραν μίαν καὶ δύο, χάριν διαβολῆς, καὶ παρακλήθητι λύπης ἕνεκα. quæ rectè sic verteris: *Amarum fletum & planctum calidum ede, & luge, prout mortuo convenit, diem unum & alterum, calumniæ* (vitandæ) *caussa. Verùm de eo dolore fer consolatores.* κατὰ τὴν ἀξίαν intellige pro modo propinquitatis. Parentes enim, ac reges, ut

parentes publici, per septem dies lugebantur cum ieiuniis & indumentis vilibus, ut videre est suprà XXII. 11. & apud Iosephum fine libri sexti, & aliis in locis quos adduximus ad Matth. IX. 23. In minus propinquis contractius erat tempus. Brevissimum laudat Simonides:

Τοῦ μὲν θανόντος οὐκ αἰὲν ἐνθυμοίμεθα,
Εἴ τι φρονοῖμεν, πλεῖον ἡμέρας μιᾶς.

Quod autem dicit, morem gerendum mori calumniæ causa, rectum est, & ad multa alia pertinet. Illud παρακλήθητι spectat itidem ad morem per quem ad lugentes amicos amici veniebant eos solandi causa. Gen. XXIV. 64. II. Sam. XIII. 39. Ierem. XVI. 5. 7. Ioh. XI. 19.

19. A TRISTITIA ENIM FESTINAT MORS, ET COOPERIT VIRTUTEM, ET TRISTITIA CORDIS FLECTIT CERVICEM] Causam reddit cur mitiganda sit tristitia, non fovenda: per tristitiam enim mors advenit, aut tristitia vim cordis deprimit. καὶ per *aut* verti, quo modo sæpe vertendum est. Ex nimio longóque mœrore mors advenit, aut certè animus impar negotiis.

——τῶν μετρίων αἱ μείζονες
Λῦπαι ποιοῦσι τῶν φρενῶν μετάστασιν.

20. IN ABDUCTIONE PERMANET TRISTITIA] Bene legit: ἐν ἀπαγωγῇ, quomodo & Sixtina habet editio & aliæ quædam: id verò est *in solitudine*. Nam ἀπαγωγὴ est abductio ab iis quibuscum vixeris, sumitúrque pro exsilio, Esa. X. 4. XIV. 17. & in tertio Esdræ.

ET SUBSTANTIA INOPIS SECUNDUM COR EIUS] Legit, βίος πτωχοῦ κατὰ καρδίαν, & βίον interpretatus est id unde vivitur. Sed melior videtur lectio: βίος πτωχοῦ κατάρα καρδίας. *Maledicere cordi suo*, (id est, cruciare cor suum, sicut benedicere est beare Hebræis) *ea verò vita est mendici.*

21. ET MEMENTO NOVISSIMORUM] Cogitans mortem sic facilè accersi.

22. NOLI OBLIVISCI] Id quod dico.

NEQUE ENIM EST CONVERSIO] Via est irremeabilis.

ET HUIC NIHIL PRODERIS, ET TE IPSUM PESSIMABIS] Planè idem dicit quod Homerus:

Οὐδέ μιν αἰτήσεις, πρὶν καὶ κακὸν ἄλλο πάθησθα.

23. MEMOR ESTO IUDICII MEI] Legit, κρῖμα μοῦ: sed rectiùs in Sixtina est: κρῖμα αὐτοῦ. Ut fructum aliquem ex morte amici capias, vide quid ei evenerit: idémque tibi eventurum scito. Ius idem dictum omnibus.

SIC ENIM ERIT ET TUUM] ὅτι οὕτως καὶ τὸ σόν, non οὕτως σύ.

MIHI HERI, ET CRAS TIBI] Est proverbiale, quod ad multa applicatur. Nec *mihi* hîc primam personam; sed quemvis significat: quod omnibus fermè linguis commune esse alibi notavimus.

24. IN REQUIE MORTUI REQUIESCERE FAC MEMORIAM EIUS] Ipse quiescit: quiescat & ipsius memoria, luctuosa scilicet.

ET CONSOLARE ILLUM IN EXITU SPIRITUS SUI] In Græco: *Consolationem accipe de eo: de exitu*, inquam, *spiritus ipsius*: id est, *de morte.*

25. SAPIENTIA SCRIBÆ IN TEMPORE VACUITATIS] ספר, est vir literatus. Eius doctrinam negat ab ipso comparari, nisi in multo otio. Quotidiano alio labore impediti ad exactam legis cognitionem pervenire non possunt; nedum ut artes alias liberales ediscant. Ideò Levitis datum unde sine labore suo viverent. Nec aliunde scholæ, & scholasticorum nomen.

ET QUI MINORATUR ACTU, SAPIENTIAM PERCIPIET] Non legit negationem quæ in quibusdam codicibus deest, sed omninò asscribenda est hoc modo: καὶ ὁ ἐλαττούμενος πράξει αὐτοῦ, οὐ σοφισθήσεται: *Qui opere suo deprimitur, ad eruditionem non perveniet.* Ita fermè sumitur verbum ἐλαττοῦσθαι, Psalm. VIII. 6. Id iam subiectis exemplis explicabit.

QUI SAPIENTIA REPLEBITUR QUI TENET ARATRUM] Ita hæc distinguenda in Græco: τί σοφισθήσεται, *Quam eruditionem consequetur?*

QUI GLORIATUR IN IACULO, STIMULO BOVES AGITAT] *Qui sibi placet ubi dolone boves agitat.* Hebræi qui paucas habent voces simplices multas circumloqui coguntur. Sic dolonem vocant δόρυ κέντρου, baculum cum stimulo. De dolone vide Alfenum L. si ex plagis. D. ad legem Aquiliam.

ET CONVERSATUR IN OPERIBUS EORUM] Boum.

ET ENARRATIO EIUS IN FILIIS TAURORUM] Ovidius:

——de tauris narrat arator.

28. SIC OMNIS FABER ET ARCHITECTUS] Pariter ad literarum studia est ineptus: longè alia cogitat.

QUI NOCTEM TANQUAM DIEM TRANSIGIT] Antelucana industria. *Noctem addens operi:* ait Virgilius.

QUI SCULPIT SIGNACULA SCULPTILIA] *Qui annulorum sigilla sculpit.*

ASSIDUITAS EIUS VARIAT PICTURAM] *Mutare varietatem*, est, varias formas in gemmam introducere.

COR SUUM DABIT IN SIMILITUDINEM PICTURÆ] Laborabit in gemma efficere quod pictor in tabula.

ET VIGILIA SUA PERFICIET OPUS] *Vigilia eius est perficere opus.* Opus hîc sume ut in isto Ovidij:

Materiam superabat opus.

29. SIC FABER FERRARIUS] Ærarius in Græco, χαλκεύς. Sed solent ista misceri. *Sic*, id est, pariter capiendæ eruditioni est inhabilis. Poëticè admodum omnia opificia describit.

VAPOR IGNIS URET CARNES EIUS] *Liquabit*, τήξει, id enim rectiùs quàm quod alij libri habent, πήξει. Sensus est: *In sudorem agit eum ignis vapor.*

ET IN CALORE FORNACIS CONCERTATUR] *Cum æstu fornacis conflictatur.*

30. VOX MALLEI INVOCAT AUREM EIUS] Scripsit interpres: *Vox mallei innovat aurem eius.* Est enim in Græco: καινιεῖ: id est, delectat, ut solent facere res novæ. sic καινίζειν sumitur etiam Soph. III. 17. Quod

autem quidam codices post *σφύρας* addunt, *καὶ ἄκμονος*, id rectiùs in aliis deest.

ET CONTRA SIMILITUDINEM VASIS OCULUS EIUS] Id est, oculum intentum habet in exemplar operis sui. כלי Hebræis, *σκεῦος* Hellenistis, vocantur omnia mobilia.

31. COR SUUM DABIT IN CONSUMMATIONEM OPERUM] Primùm rudi modo effinget quod vult.

ET VIGILIA SUA ORNABIT IN PERFECTIONEM] *Et vigilia eius, ornare post consummationem.* Ubi integram figuram fecerit, mox studet eam magis magísque expolire.

32. SIC FIGULUS] Itidem incapax est doctrinarum.

CONVERTENS PEDIBUS SUIS ROTAM] Ierem. XVIII. 3.

QUI IN SOLLICITUDINE POSITUS SEMPER PROPTER OPUS SUUM, ET IN NUMERO EST OMNIS OPERATIO EIUS] Legit *καὶ*, ubi rectiùs, ni fallor, legeretur: *εἰ ἐναρίθμιος πᾶσα ἡ ἐργασία αὐτοῦ.* *Ob opus suum in perpetua versatur sollicitudine, an scilicet numerus constet omni labori suo.* Solet enim ignis multa absumere, ut vidimus suprà XXVII. 6.

33. IN BRACHIO SUO FORMABIT LUTUM] Brachium pro manu sæpe dicunt Hebræi, ut Ierem. XLIX. 9. & alibi.

ET ANTE PEDES SUOS CURVABIT VIRTUTEM SUAM] Id est, corpus suum, ut humum tollat. Sic גוף propriè *ἰσχύν*, impropriè corpus significat.

34. COR SUUM DABIT UT CONSUMMET LINITIONEM] Ut opus perlinat ad inducendos colores.

ET VIGILIA SUA MUNDABIT FORNACEM] *Vigilia eius, mundare fornacem.*

35. OMNES HI IN MANIBUS SUIS SPERAVERUNT] Ideò *χειρώνακτες* dicti Græcis.

ET UNUSQUISQUE IN ARTE SUA SAPIENS EST] Ad suam quisque artem est callidus. Dictum etiam apud Latinos celebre.

36. SINE HIS OMNIBUS NON ÆDIFICABITUR CIVITAS] Id est, sine his quidem omnibus.

37. ET NON INHABITABUNT] *Non peregrè vivent.* Non opus illis erit peregrè vitam quærere. domi eam reperient satis.

NEC INAMBULABUNT] Nempe ut mendici.

ET IN ECCLESIAM NON TRANSILIENT] Non transilient septa intra quæ habetur senatus. Id aliquis exponere volens addidit: *ἐν βουλῇ λαοῦ οὐ ζητηθήσονται.* Sed deest id in Sixtina.

38. SUPER SELLAM IUDICIS NON SEDEBUNT] *ἐπὶ δίφρον.* Est *δίφρος* propriè sella curulis. Solebat ea iudicibus adferri, Deuteron. XVII. 18. Iob. XXIX. 17. Prov. IX. 14.

ET TESTAMENTUM IUDICII NON INTELLIGENT] Leges iudiciales. Sumitur enim sæpe ברית pro præcepto, & ob id etiam vertitur *ἐντολή*.

NEQUE PALAM FACIENT DISCIPLINAM ET IUDICIUM]

Id est, neque docebunt alios, neque sententiam de aliis ferent.

ET IN PARABOLIS NON INVENIENTUR] Non inscribentur auctores benè ac sapienter dictis.

39. SED CREATURAM ÆVI CONFIRMABUNT] Sic & in Sixtina: *κτίσμα αἰῶνος στερεώσουσι*, id est, usui sunt huic vitæ, per ædificia, alimenta, résque alias. Locutio est Hebræis hoc sensu usitata, שיש בהן ישובו של עולם. *Ea quibus firmatur sæculum:* id est, ea quæ bono publico sunt utilia. Talia probant Hebræi. Eos verò qui nugis victitant à testimoniis repellunt, quales sunt aleatores, feneratores, & qui ad certamen animalia instituebant.

ET DEPRECATIO ILLORUM IN OPERATIONE ARTIS] A Deo alieni non sunt, quem inter operandum invocant.

ACCOMMODANTES ANIMAM SUAM, ET CONQUIRENTES IN LEGE ALTISSIMI] Hæc in Græco aliter habentur: *πλὴν τοῦ ἐπιδιδόντος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καὶ διανοουμένου ἐν νόμῳ ὑψίστου.* quasi diceret: enumeravi aliquot opificum genera. *Tales puta esse homines omnes extra paucos qui animum intenderunt legis divinæ studio.* Nam *καὶ* hîc est loco *ut*. Legis divinæ studium apud Hebræos latè patebat: comprehendebat enim Theologiam contemplativam & activam, & ius tam civile quàm pontificium: præterea historias veteres. Tam consummatæ eruditionis virum iam incipit describere.

CAPUT XXXIX.

1. SAPIENTIAM OMNIUM ANTIQUORUM EXQUIRET SAPIENS] *Sapiens* in Græco deest, sed subintelligitur ex præcedentibus. Antiquorum הקדמנים, quales Abrahamus, Isaacus, Iacobus, Iosephus, Moses.

ET IN PROPHETIS VACABIT] *In prophetiis*, puta Samuelis, Nathanis, ac deinceps aliorum.

2. NARRATIONEM VIRORUM NOMINATORUM CONSERVABIT] Historiam Mosis, Iosue, Iudicum, Davidis, & regum aliorum.

ET IN VERSUTIAS PARABOLARUM SIMUL INTROIBIT] Leget sententias veterum, tum sparsas, tum à Solomone & Ezechia collectas.

3. OCCULTA PROVERBIORUM EXQUIRET, ET IN ABSCONDITIS PARABOLARUM CONVERSABITUR] Sensum latentem *ἐν ἀλληγορίαις* indagabit. Solent promiscuè dici *παροιμίαι* & *παραβολαί*, quæ Hebræis משלים.

4. IN MEDIO MAGNATORUM MINISTRABIT] Regi alicui, ut Daniel, Zorobabel, Esdras, Nehemias.

ET IN CONSPECTU PRÆSIDIS APPAREBIT] *Præsidum*: in Græco.

5. IN TERRAM ALIENIGENARUM GENTIUM PERTRANSIET] Mittetur legatus.

BONA ENIM ET MALA IN HOMINIBUS TENTABIT] *Tentavit.* id est, expertus est.

6. AD VIGILANDUM DILUCULO AD DOMINUM] Matutinas preces ad Deum fundet, ut studia ipsius bene procedant.

7. PRO DELICTIS SUIS DEPRECABITUR] Ne ea profectui obstent.

8. SPIRITU INTELLIGENTIÆ REPLEBIT ILLUM] Sicut πνεῦμα παιδείας habuimus, Sap. I. 5.

9. ET IPSE TANQUAM IMBRES, MITTET ELOQUIA SAPIENTIÆ SUÆ] Largè effundet. ἀνομβρήσει, in Græco, quo verbo & suprà usus est hic scriptor XVIII. 29.

ET IN ORATIONE CONFITEBITUR DOMINO] Id est, laudabit Dominum. sic enim ἐξομολογεῖσθαι sumitur apud Hellenistas.

10. ET IPSE DIRIGET CONSILIUM EIUS] *Consilium suum:* ad legis normam scilicet: nam de lege hic sermo est.

ET DISCIPLINAM] Et scientiam, ad rectos usus.

ET IN ABSCONDITIS SUIS CONSILIABITUR] *Et de absconditis eius* (Dei) *cogitabit.* Abscondita hic vocat legis quæstiones difficiles.

11. IN LEGE TESTAMENTI DEI] Id est, in lege quæ est testamentum. Genitivus pro appositione, more Hebræo.

12. ET USQUE IN SÆCULUM NON DELEBITUR, NON RECEDET MEMORIA EIUS] *Non delebitur memoria eius.* οὐκ ἐξαλειφθήσεται τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ. Id Scholiastes aliquis exposuit, οὐκ ἀποστήσεται. Locutionem hanc, ἐξαλείφειν τὸ μνημόσυνον, *delere memoriam*, habes etiam Exodi XVII. 14.

13. ET NOMEN EIUS REQUIRETUR] Legit ζητήσεται. At nos habemus ζήσεται, *vivet*, non malè.

14. ET LAUDEM EIUS ENUNTIABIT ECCLESIA] Id est, populus.

15. SI PERMANSERIT NOMEN RELINQUET PLUSQUAM MILLE] Dum superstes erit, quocunque iverit famam sui maximam relinquet, quantam mille alij.

ET SI REQUIEVERIT, PRODERIT ILLI] Nempe sapientia, de qua præcessit sermo. Proderit autem ipsi mortuo, id est, liberis eius, qui velut uni cum patre censentur. Legit hic interpres, ὠφελήσει αὐτῷ, rectè, non ut nos habemus, ἐμποιεῖ.

16. ADHUC CONSILIABOR UT ENARREM] *Adhuc quæ cogitavi edisseram.* Ita enim in Græco.

UT FURORE ENIM REPLETUS SUM] Legit διχομηνία: sed nos rectiùs habemus: ὅτι ὡς διχομηνία ἐπληρώθην. *Impleor ut luna corniculata.* Ea enim in dies magis magísque crescit

Πρόσωπα καλλύνουσα καὶ πληρουμένη.

ut Sophocles loquitur.

17. IN VOCE DICIT] Non est in Græco.

OBAUDITE ME DIVINI FRUCTUS] In Græco: *Audite me filij pij.* Nam in Sixtina est, υἱοὶ ὅσιοι.

Et quasi rosa plantata super rivos aquarum fructificate] *Et crescite ut rosa nata ad fluentum agri.* ἐπὶ ῥεύματος ἀγροῦ: id enim rectiùs quàm cum aliis libris ὑγροῦ.

18. Quasi Libanus odorem suavitatis habete] Hoc deest in multis. At in Sixtina est: καὶ ὡς λίβανος εὐωδιάσατε ὀσμήν: *Ut thus bonum edite odorem.* Si hoc recipimus, id quod sequitur διάδοτε ὀσμήν, erit ex interpretamento.

19. Florete flores quasi lilium] *Edite flores quale est lilium.* Odor sunt sermones boni, flores bona facta.

Et frondete in gratiam] Non est in Græco.

Et collaudate canticum] *Laudate* (Deum) *cantico.* Est enim accusativus Græcæ constructionis, subaudito κατά.

20. Date nomini eius magnificentiam, et confitemini illi] Desunt hæc in Græcis.

In voce labiorum vestrorum, et in canticis labiorum] In Græco tantùm est: ἐν ᾠδαῖς χειλέων, *cantu labiorum:* quia est & cantus fidium.

Et citharis] In Græco: ἐν κινύραις. Græca vox hæc facta ex Hebræo כנור reperitur aliquoties in libris Samuëlis, Regum, Paralipomenis & Nehemiæ. pro quo in aliis libris est modò ψαλτήριον, modò κιθάρα.

In confessione] In laudatione, ut suprà 9.

21. Opera Domini universa bona valde] Quicquid agit Deus, rectum est Deuteron. xxxii. 4. Quod hîc in Sixtina sequitur: καὶ πᾶν πρόσταγμα ἐν καιρῷ αὐτοῦ ἔσται· πάντα γὰρ ἐν καιρῷ αὐτοῦ ζητηθήσεται: & quod inter ista interiiciunt libri alij, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν τί τοῦτο ἐστι, non in omnibus fuisse exemplaribus ex Latino apparet: & unde desumta sint, videbis infrà 26.

22. In verbo eius] Per verbum eius. Psalm. xxxiii. 6. cxlvii. 8. Vide quæ dicta à nobis ad initium Evangelij Iohannis.

Stetit aqua sicuti congeries] Velut frugum acervus. Id enim θημωνία, ut suprà xx. 28. Mare rubrum intelligit.

Et in sermone oris illius sicut exceptoria aquarum] *Sicut* non est in Græco. Conceptacula autem aquarum vocat aquas ripis inclusas, fluvij Iordanis scilicet.

23. Quoniam in præcepto ipsius placor fit] *Ad præceptum ipsius* (fit) *quidquid ipsi placet.* Psalm. cxv. 2.

Et non est minoratio in salute ipsius] *Nemo est qui minuere possit salutem ipsius:* id est, ab ipso alicui destinatam. Genitivus efficientis, ut sæpe.

24. Opera omnis carnis] Bona, mala, aperta, operta.

25. Et nihil est mirabile in conspectu eius] Mirantur enim qui caussas ignorant.

26. Non est dicere] Non est cur quisquam dicat.

Quid est hoc, aut quid est istud?] In Græco: τί τοῦτο ἐστι, ubi τί est pro εἰς τί; quorsum hæc res?

OMNIA ENIM IN TEMPORE SUO QUÆRENTUR] Legit καιρῷ pro χρείας, & ἐκζητήσεται, pro ἔκτισται. Græcus sensus, ut nos eum habemus, est optimus. *Omnia enim ad usum suum creata sunt.* Hoc est quod in partibus animantium, præsertim hominis, egregiè ostendunt Aristoteles & Galenus.

27. BENEDICTIO ILLIUS] Id est, beneficentia, more Hebræo.

QUASI FLUVIUS INUNDAVIT, QUOMODO CATACLYSMUS ARIDAM INEBRIAVIT] Terram datam Iacobi posteris omnibus bonis implevit.

SIC] Id est, ex adverso.

IRA IPSIUS GENTES QUÆ NON EXQUISIERUNT EUM HÆREDITABIT] In Græco: *Iram eius gentes proprio ac perpetuo iure habebunt.* Id enim κληρονομεῖν.

29. QUOMODO CONVERTIT AQUAS IN SICCITATEM] *Quasi converteret.* Est enim indicativus pro potentiali. Cohæret cum superioribus: nam sicut beneficia Dei fluvio & mari, ita mala immissa loco deserto comparat. Et benè Latinus ἅλμυν vertit siccitatem. Nam eum sensum habet מלחה apud Ierem. XVII. 6. ubi Græci vertunt, γῇ ἁλμυρᾷ.

ET SICCATA EST TERRA, ET] Non sunt hæc in Græco.

VIÆ ILLIUS VIIS ILLORUM DIRECTÆ SUNT] Puto scriptum fuisse ab intetprete: *Viæ illius piis directæ sunt:* quomodo est in Græco: si *directæ* sumas pro *rectæ*. Mox pro *piis* per errorem scriptum *viis*, & sensui implendo additum *illorum.*

SIC PECCATORIBUS OFFENSIONES IN IRA EIUS] In Græco: *sic impiis offendicula*, ponentur à Deo scilicet. Et rursus *sic* ponitur pro ex adverso: nam viæ rectæ, id est, planæ, qualem Deus piis patat, opponuntur loca confragosa, in quibus facilis lapsus.

30. BONA BONIS CREATA SUNT AB INITIO] Id est, ordinata, ut suprà XXXVIII. 12.

SIC NEQUISSIMIS BONA ET MALA] Hîc quoque ex Evangelij loco Matth. V. 45 aliquid interseruit interpres, cùm in Græco sit: *sic* (id est, ex adverso) *flagitiosis mala.*

31. INITIUM NECESSARIÆ REI VITÆ HOMINUM] *Præcipua omnium utilium ad vitam humanam:* quomodo ἀρχὴ sumtum est etiam suprà in sententia simili XXIX. 28.

PANIS SIMILAGINEUS] *Simila tritici* in Græco.

ET BOTRUS UVÆ] In Græco: *Sanguis uvæ:* id est, vinum. sic & infrà vocatur L. 16. Loquendi genus desumtum ex Mose, Genes. XLIX. 11. Deuteron. XXXII. 14.

32. HÆC OMNIA SANCTIS IN BONA] Legit, εἰς ἀγαθά, sed meliùs libri alij: πάντα ταῦτα τοῖς εὐσεβέσιν ἀγαθά. *Hæc omnia piis bona:* supple sunt ac manent.

SIC ET IMPIIS ET PECCATORIBUS IN MALA CONVERTUNTUR] In Græco: *Sic* (id est, ex adverso) *peccatoribus vertuntur in mala.* Per se bona cùm sint, ipsis tamen malè cedent, quia aut sine modo utuntur, aut Deo gratias non agunt.

33. Sunt spiritus qui ad vindictam creati sunt] Spiritum vocat vim quamcunque rebus ingenitam & efficacem, quia è rebus ita emanat ut halitus ex homine. Sic soli & morbis id nomen tributum. Idem mox ἰσχυῒ vocabit.

Et in furore suo] στερεωτοποιΐα.

Confirmaverunt tormenta sua] Intenderunt flagella sua.

34. In tempore consummationis] ἐν καιρῷ συντελείας, id est, ubi mensura iudicij divini impleta fuerit. Id enim כלה Hebræis.

Et furorem eius, qui fecit illos placabunt] Sedabunt, κοπάσουσι. Satiare solent iram divinam.

35. Ignis] Incendium, ut in Sodomis.

Grando] Legit χάλαζα, ut est in Sixtina. Sed alij libri habent, θάλασσα, ut diluvium intelligatur quo olim punitum est humanum genus, & urbes tertæque postea multæ. Grando autem sub fame satis comprehenditur, ut causa sub effecto.

Fames et mors] Mors hîc pestilentiam significat, ut diximus ad Matth. xxiv. 7.

Omnia hæc ad vindictam creata sunt] Videtur malè repetitum ex superiori.

36. Bestiarum dentes] Deuteronom. xxxii. 24. Ierem. xv. 3. Ezech. v. 17.

Et scorpii] Deuteron. viii. 15.

Et serpentes] Sap. xvi. 5.

Et romphæa vindicans in exterminium impios] Gladius hostilis, de quo vide dicto loco Ierem. & Ezech. infrà xlvi. 3.

37. In mandatis eius] Dei. Legit, ἐν τῇ ἐντολῇ, quomodo est in Sixtina, non ἐν τῇ αἰτολῇ, ut habent libri alij.

Epulabuntur] In Græco: εὐφρανθήσονται, *lætabuntur*. Prosequitur στερεωτοποιΐαν, quasi diceret, promptissimo animo exsequentur Dei mandata.

Et super terram in necessitate præparabuntur] Legit εἰς χρείας, ut est in Sixtina, non ut in aliis, εἰς χεῖρας. *parabuntur ad usus*, nempe ad quos sunt destinati.

Et in temporibus suis non præterient verbum] Non omittent quicquam, nempe eorum quæ ipsis impetata erunt. λόγος, id est, דבר, pro re.

37. Propterea] His expensis.

Ab initio] Iampridem.

Confirmatus sum] Adversus tentationes, quæ fidem de providentia divina concutiunt.

Et cogitavi] Animo meo infixi planè rem sic habere, ut dixi.

Et scripta dimisi] *Et perscriptum reliqui*. Id scilicet quod iam dicet.

39. Omnia opera Domini bona] Non frustra ait se scripsisse quod suprà habuimus 21.

ET OMNE OPUS HORA SUA SUBMINISTRABIT] *Suo quæque tempore ea quæ usui sunt exhibet.*

40. NON EST DICERE] Non est cur quis dicat.

HOC ILLO NEQUIUS EST] Id est, aliter res humanæ regi debuerant.

OMNIA ENIM IN TEMPORE SUO COMPROBABUNTUR] Id est, digna sunt laude. nam ut malis malè fit, bonum est universi.

41. ET NUNC] Id est, propterea.

COLLAUDATE ET BENEDICITE NOMEN DOMINI] Ut qui nihil faciat, nisi iustissimè.

CAPUT XL.

1. OCCUPATIO MAGNA] ἀσχολία μεγάλη, multum negotij. Vide Ecclesi. VII. 30.

CREATA EST OMNIBUS HOMINIBUS] ἔκτισται, id est, ordinatum est, ut diximus XXXIX. 30. & 34.

ET IUGUM GRAVE SUPER FILIOS ADAM] Philemon:

Ἄνθρωπός εἰμι· τοῦτο δ' αὐτὸ τοῦ βίου
Πρόφασιν μεγίστην εἰς τὸ λυπεῖσθαι φέρει.

USQUE IN DIEM SEPULTURÆ IN MATREM OMNIUM] *Usque in diem reditus in matrem omnium.* Sic enim in Græco est. Plinius 11. 65. *Sequitur terra cui uni naturæ partium, eximia propter merita, nomen indidimus maternæ venerationis. Sic hominum illa, ut cælum Dei, quæ nos nascentes excipit, natósque alit, semélque editos sustinet semper, novissimè complexa gremio, iam à reliqua natura abdicatos, tum maximè operiens, nullo magis sacra merito, quàm quo nos quoque sacros facit.*

2. COGITATIONES EORUM ET TIMORES CORDIS] In Græco hæc in accusativo, sequentia in nominativo sunt posita. Subauditur enim ὦ admirantis nota, quæ modò nominativum, modò accusativum, sæpe & vocativum regit. Sic & Latinè sine interiectione dicimus, *me miserum!* & *ego miser!* Cogitationes sunt illa quæ Menander sic describit:

Ἡμεῖς δὲ χωρὶς τῶν ἀναγκαίων κακῶν
Αὐτοὶ παρ' αὑτῶν ἕτερα προσπορίζομεν.
Λυπούμεθ' ἂν πτάρῃ τις· ἂν εἴπῃ κακῶς
Ὀργιζόμεθ'· ἂν γλαῦξ ἀνακράγῃ δεδοίκαμεν.
Ἀγωνίαι, δόξαι, φιλοτιμίαι, νόμοι,
Ἅπαντα ταῦτ' ἐπίθετα τῇ φύσει κακά.

ADINVENTIO EXPECTATIONIS] Spes quæ vitam pascunt.

ET DIES FINITIONIS] Mors ante oculos.

3. A RESIDENTE SUPER SEDEM GLORIOSAM USQUE AD HUMILIATUM IN TERRA ET CINERE] Supple obnoxij sunt isti miseriæ quam cœpi explicare, & explicabo fusiùs. Simile loquendi genus Exod. XI. 5. XII. 29.

4. AB EO QUI UTITUR HYACINTHO] *Qui fert hyacinthina,*

Qui mos potentum Ezech. XVI. 10. & XXVI. 7. in Græco.

ET PORTAT CORONAM] Ut fiebat in rebus lætis.

USQUE AD EUM QUI ARMATUR LINO CRUDO] ὠμόλινον erat linum vilissimum, cuius usus ad sudores aut manuum sordes abstergendas, & in medicorum operis.

FUROR] *Ira.*

ZELUS] *Invidia.*

TUMULTUS] Perturbatio ex subitis malis.

FLUCTUATIO] Incerta consilia.

ET TIMOR MORTIS] Quod perpetuum est malum.

IRACUNDIA PERSEVERANS] Legit μήνιμα, cum Sixtina, non μίμημα. Differt autem μήνιμα, sive μῆνις, ab eo quod θυμὸν modò dixit, quòd θυμὸς est motus animi, μῆνις, morbus manens, ἀπὸ τοῦ μένειν, ut volunt Scholiastæ ad prima Homeri.

ET CONTENTIO] ἔρις, quam ἀγωνίαν dixit Menander.

5. ET IN TEMPORE REFECTIONIS] Quietis.

SOMNUS NOCTIS IMMUTAT SCIENTIAM EIUS] Id est, mentem. Nam sic vocem Chaldæam מנדעא, quæ respondet Hebrææ מדע, vel דעת, usurpat Daniel IV. 31. 33.

6. MODICUM TANQUAM NIHIL IN REQUIE] Curæ plerisque parum, & quasi nihil somni permittunt.

ET AB EO IN SOMNIS QUASI IN DIE RESPECTUS] Legit σκοπία: Græci codices nunc habent σκοπιᾶς, sed vera lectio est σκοπιάζει. *Deinde*, inquit, *in somno non minùs quàm per diem speculatur*: id est, variis agitatur cogitationibus. Ipsa quies est inquies.

7. TANQUAM QUI EVASERIT IN DIE BELLI] Qui semper metuit, ne se insequatur hostis. Vide descriptionem Pompeij post prælium Pharsalicum apud Lucanum.

IN TEMPORE SALUTIS SUÆ] Id est, cùm omnia tuta sunt.

EXSURREXIT] Expergiscitur ex atrocibus somniis.

ET ADMIRANS AD NULLUM TIMOREM] Consternatur, cùm nulla sit vera timendi causa. Sæpe θαυμάζειν, aut ut hìc est, ἀποθαυμάζειν, sumitur pro pavescere, quia res sunt affines, & utraque Hebræis per verbum תמה (unde θαῦμα Græcum) significatur. Lucanus de Cæsarianis post victoriam Pharsalicam:

Quos agitat vesana quies, somnique furentes.

Ubi & sequentia vide libro VII.

8. CUM OMNI CARNE AB HOMINE USQUE AD PECUS, ET SUPER PECCATORES SEPTUPLUM AD HÆC] Ita distinguenda hæc sententia, & connectenda, non cum superioribus, sed cum sequentibus, hoc sensu: Quæ iam recitabo mala non hominibus tantùm, sed & mutis animantibus solent evenire: sed flagitiosis hominibus septuplo graviora quàm cæteris. Hoc est, ἐπὶ τούτω.

9. MORS] Id est, pestilentia: ut suprà XXXIX. 35.

SANGUIS, CONTENTIO, ET ROMPHÆA] Sic est in Sixtina. At in Græcis aliis alius ordo: *contentio, romphæa, & sanguis.* Contentio est

inrer homines. Est & inrer feras ac pecudes. Gladius hostilis terrorem incutit, sæpe & sanguinem fundit.

OPPRESSIONES, FAMES] In Græco: ἐπαγωγαὶ λιμοῦ, *immissiones famis*. Vox ἐπαγωγὴ de omni malo dicitur, ur iam aliquoties notavimus.

ET CONTRITIO] καὶ συντρίμματος, *& vulneris*, nempe *immissiones*, ex præcedenti. σύντριμμα respondet Hebræo, פצע.

ET FLAGELLA] Id est, morbi, ut Marci III. 10 & alibi sæpe.

10. SUPER INIQUOS CREATA SUNT HÆC OMNIA] Id est, *ordinata*: nempe præcipuo quodam modo, ut iam dixit.

ET PROPTER ILLOS FACTUS EST CATACLYSMUS] Quid mirum, inquit, si ob impios talia immittit Deus, cùm ob rales rotam terram diluvio olim merserit?

11. OMNIA QUÆ DE TERRA SUNT IN TERRAM REVERTENTUR] Etiam homines, utpote de terra sumti.

ET OMNES AQUÆ IN MARE REVERTENTUR] Id est, sicut omnes aquæ in mare revertuntur.

12. OMNE MUNUS] Res quæsita ἐκ δυσηδίας.

ET INIQUITAS] Alirer iniquè parta.

DELEBUNTUR] Auferentur è familia.

ET FIDES] *Integritas*: id est, res honestè parta.

IN SÆCULUM STABIT] Diu sequetur hæredes.

13. SUBSTANTIÆ INIUSTORUM SICUT FLUVIUS SICCABUNTUR] Id est, *ut torrens*. Nam eriam torrentes amnis nomine vocant, ut Larini vereres, ita & Hebræi. Ita hîc sumendam vocem apparebit legenri Iobum VI. 15.

ET SICUT TONITRUUM MAGNUM IN PLUVIA PERSONABUNT] Erunt in fama: sed illicò desinenr.

14. IN APERIENDO MANUS SUAS LÆTABITUR] Aliquis, improbus scilicet, gaudet cùm munera ad corrumpendum iudicium accipit.

SIC PRÆVARICATORES IN CONSUMMATIONE TABESCENT] Deest *sed*: sensus enim est: sed qui eum in modum legem transgredientur, quæ munera ob iudicandum accipi verat, Exod. XXIII. 8. Deuter. XVI. 19, tandem deficienr.

15. NEPOTES IMPIORUM NON MULTIPLICABUNT RAMOS] Posteri eorum non relinquent posterirarem.

ET RADICES IMMUNDÆ SUPER CACUMEN PETRÆ SONANT] καὶ hîc est compararionis additæ ad id quod præcedir, hoc modo: *Non magis quàm radices immundæ* (id est, esui inutiles) *in prærupta rupe*.

16. SUPER OMNEM AQUAM VIRIDITAS, ET AD ORAM FLUMINIS ANTE OMNE FOENUM EVELLETUR] Prima vox huius sententiæ rectè scribitur in Sixtina, ἄχι: ea est vox Ægypria, ur diximus ad Genes. XLI. 2. significat viridia illa quæ oriri solent in campis à Nilo inundatis, aur etiam in ripis, quæ Græcis χείλη dicuntur, quæque omni

herba (nam χόρτος hîc herbam significat) citiùs exarescent.

17. GRATIA SICUT PARADISUS IN BENEDICTIONIBUS] *Beneficentia facienda est instar paradisi.* Est παράδεισος vox barbara, notante Polluce, פרדס, Cant. IV. 13. Nehem. II. 8. significat hortum pomiferis arboribus consitum atque conseptum. Est paradisi talis elegans descriptio apud Procopium Vandalicorum I.

ET MISERICORDIA IN SÆCULUM PERMANET] Retributio beneficentiæ. ἔλεος enim hîc est חסד idem quod χάρις.

18. VITA SIBI SUFFICIENTIS OPERARII CONDULCABITUR] Deest hîc καὶ: nam duo proponit quibus deinde comparat tertium. *Vita, inquit, satis dulcis est habentis de se quæ sufficiunt, aut etiam labore ea quærentis.* αὐτάρκη dicuntur res sufficientes, Prov. XXX. 9. suprà V. I. XI. 24. & inde αὐτάρκης, Lucretio:

Ipse suis pollens opibus.

ET IN EA INVENIES THESAURUM] In Græco: *Et super illos ambos* (est enim neutrum hîc pro masculino, quasi subaudiretur βίων) *felix est qui thesaurum invenit.* Id est, cui Deus nec cogitanti magnas opes affundit, quod sæpe facit liberalibus ac beneficis. Thesaurus, Dei donum, Apollonio Tyanensi.

19. FILII ET ÆDIFICATIO CIVITATIS CONFIRMABIT NOMEN] Faciunt ut duret: nam & posteritas de progenitoris nomine dicitur, ut Persidæ, Heraclidæ, Alevadæ, & urbes de conditorum nominibus, ut Ninos, Alexandria, Seleucia, Antiochia, Tigranocorta.

ET SUPER HÆC MULIER IMMACULATA COMPUTABITUR] In multis Græcis hoc deest. At in Sixtina est: ὑπὲρ ἀμφότερα γυνὴ ἄμωμος λογίζεται. Sic Mausolum celebrem fecit Artemisia.

20. VINUM ET MUSICA LÆTIFICANT COR] Coniungit hæc duo sæpe inter se Plato.

ET SUPER UTRAQUE DILECTIO SAPIENTIÆ] ἡ φιλοσοφία. Sed Hellenistæ duabus vocibus id eloquuntur, ἀγάπησις σοφίας.

21. TIBIÆ ET PSALTERIUM SUAVEM FACIUNT MELODIAM] Id est, cum voluptate audiuntur: egregium sunt ἀκρόαμα. De Psalterio vide Dan. III. 5. 7. 10. & Sap. XIX. 17.

ET SUPER UTRAQUE LINGUA SUAVIS] Sermo hominis diserti.

22. GRATIAM ET SPECIEM DESIDERABIT OCULUS TUUS] In multis Græcis deest *tuus.* Per χάριν intellige corporis συμμετρίαν, per κάλλος, ea quæ in extima sunt facie.

ET SUPRA HÆC VIRIDES SATIONES] *Herba segetis.* Mirè enim oculos delectant & iuvant viridia.

23. AMICUS ET SODALIS IN TEMPORE CONVENIENTES] Supple sunt. Sensus est: & amicos & sodales, ubi opus est, utiles esse sibi mutuo. ἀπαντᾶν est adiuvare, utilem esse, ut Ierem. XV. 11. Differentiam amici & sodalis sic explicat Ammonius: φίλοι μὲν γὰρ κοινῶς ἀπάντες οἱ τὰ τῆς φιλίας δίκαια πρὸς ἑαυτοὺς ἔχοντες· ἑταῖροι δὲ ἰδίως οἱ καὶ τῇ ἡλικίᾳ παραπλησίως ἔχοντες, καὶ ἐν τῇ συνεργίᾳ πολλῷ χρόνῳ γεγονότες.

ET SUPER UTROSQUE MULIER CUM VIRO] Plus alter alteri prosunt. Hipponax:

Ὅστις δ᾽ ἀπευφρενῶν τὴν γυναῖκ᾽ ἄγει λαβών,
Συνεργὸν ἔστ᾽ αὐτὴ διαπονῆς ἔχει,
Εὔνουν, βεβαίαν εἰς ἅπαντα τὸν βίον.

24. FRATRES IN ADIUTORIUM IN TEMPORE TRIBULATIONIS] Duo poni hîc oportet, ut sunt in Græco: *Fratres & adiutores in tempore calamitatis:* eruere aliquem possunt scilicet, per ἀπόζευγμα.

ET SUPER EOS MISERICORDIA LIBERABIT] Quia

Bona comparat præsidia misericordia.

Nec apud homines tantùm, sed vel præcipuè apud Deum.

25. AURUM ET ARGENTUM EST CONSTITUTIO PEDUM] Pedes hîc per μεταφορὰν id significant quod à pari similitudine statum dicunt Latini. Eum bene tueri solent quibus affluunt divitiæ. Vide Prov. XIII. 18.

ET SUPER UTRUMQUE CONSILIUM BENEPLACITUM] *In fama est:* εὐδοκιμεῖται: id est, plura memorantur exempla eorum quos bonum consilium, quàm quos pecunia malis exemerit.

26. FACULTATES ET VIRTUTES] Pecuniæ & corporis vires.

EXALTANT COR] Id est, fiduciam addunt.

ET SUPER HÆC TIMOR DOMINI] *Super utraque hæc pietas.* Habet enim magnifica promissa. Plutarchus versum quendam Græcum sic corrigit:

Θάρσος τὰ θεῖα τοῖσι σώφροσι βροτῶν.

27. NON EST IN TIMORE DOMINI MINORATIO] Nihil in eo damni. Euripides:

——οὐδεὶς κέρμαλος δεῖ σέβειν θεούς.

ET NON EST IN EO INQUIRERE ADIUTORIUM] *Non est cur quærat sibi auxilium:* vir pius scilicet. Id autem est, non deerit illi auxilium à Deo.

28. TIMOR DOMINI SICUT PARADISUS BENEDICTIONIS] Id est, fœcundus, ut suprà 17.

ET SUPER OMNEM GLORIAM OPERUERUNT ILLUM] *Operitur ille:* nempe Deum timens. Sæpe enim hæc concreta ex abstractis subintelliguntur. Et activum sine persona pro passivo frequens Hebræis. Plus habet gloriæ quàm qui regaliter vestiuntur.

29. FILI IN TEMPORE VITÆ TUÆ NE INDIGEAS: MELIUS EST ENIM MORI QUAM INDIGERE] In Græco: *Fili ne tibi eveniat vitam mendici agere: mori enim satius quàm mendicare.* Undique enim petuntur opprobriis

Πτωχοὶ ἀνιηροὶ, δαιτῶν ἀπολυμαντῆρες.

ut videre est Odysseæ P'.

30. VIR RESPICIENS IN MENSAM ALIENAM NON EST VITA EIUS IN COGITATIONE VICTUS] In Græco: ἀνὴρ βλέπων εἰς ἀλλοτρίαν τράπεζαν, οὐκ ἔχει βίον ἐν λογισμῷ ζωῆς. A mendicis ad parasitos venit. *Vir, ait, qui alienam mensam respicit, vitam habet quæ pro vita reputanda non est.*

ALIT

ALIT ENIM ANIMAM SUAM CIBIS ALIENIS] *Semetipsum exponit contemtui ob cibos alienos.* Hoc significatu ἀλισγεῖν habes Malach. I. 12. Apud Terentium quidam de parasito: *Viden' ossum & cibus quid faciat alienus?* apud Eupolin verò de se & sui similibus parasitus:

Εἶτ' ἐπὶ δεῖπνον ἐρχόμεσθ' ἄλλυδις ἄλλος ἡμῶν
Μάζης ἐπ' ἀλλόφυλον.

31. VIR AUTEM DISCIPLINATUS ET ERUDITUS CUSTODIET SE] φυλάξεται, *cavebit sibi*, à tam turpi vitæ genere.

32. IN ORE IMPRUDENTIS] Sctipsit intetpres *impudentis*: ἀναιδοῦς.

CONDULCABITUR INOPIA] Dulcis erit mendicitas.

ET IN VENTRE EIUS IGNIS ARDEBIT] Ingens edendi aviditas. Ovidius in famis descriptione:

——furit ardor edendi,
Pérque avidas fauces, immensáque viscera regnat.

Et posteà:

Utque rapax ignis non unquam alimenta recusat,
Innumerásque faces cremat, & quo copia maior
Est data, plura cupit, turbáque voracior ipsa est:
Sic epulas omnes Erisichthonis ora profani
Accipiunt poscúntque simul.

CAPUT XLI.

1. O MORS QUAM AMARA EST MEMORIA TUA!] κατάγενοις pro *tui cogitatio*. Vide suprà XXIV. 28.

HOMINI PACEM HABENTI IN SUBSTANTIIS SUIS] εἰρηνεύοντι. Id verò more Hebræo significat *feliciter agenti.*

2. VIRO QUIETO] Bene vertit ἀπερισπάστῳ. nam περισπᾶσθαι inter alia est negotiis distrahi.

ET CUIUS VIÆ DIRECTÆ SUNT IN OMNIBUS] *Cui cuncta succedunt prosperè.* Id enim est εὐοδοῦσθαι.

ET ADHUC VOLENTI ACCIPERE CIBUM] Id est, cui appetitus nondum prostratus iacet. Vide Ecclesiastæ XII. 5. Menander:

Ὅταν ἢ γέρων τις ἐνδεής τε τὸν βίον,
Οὐδ' ἂν ὁ θνήσκειν δεινόν· ἀλλ' ὡς τοῖς καλῶς,
Ἐκφεύγειν αὐτῶν τὴν ἀνάγκασιν φέρει.

3. O MORS BONUM EST IUDICIUM TUUM!] Ius quo in homines uteris. Vide suprà XXXVIII. 23.

HOMINI INDIGENTI, ET QUI MINORATUR VIRIBUS] Cui vires deficiunt. Singula membra singulis modò dictis opponuntur.

4. DEFECTO ÆTATE] Decrepito: id enim est, ἐσχατογήρῳ. Habes hanc vocem & infrà XLII. 9.

ET CUI DE OMNIBUS CURA EST] *Qui in omnibus rebus agendis ipse occupatur*: id est, alios non habet qui eum sublevent.

ET INCREDIBILI QUI PERDIT PATIENTIAM] καὶ ἀπειθοῦντι καὶ ἀπολωλεκότι τὴν ὑπομονήν, id eſt, *et qui non credit ſe ſanitatem recuperare poſſe, atque ultra vitæ incommoda perferre non poteſt.* Menander:

——ἡδὺ δ᾽ ἀποθνήσκειν ὅτῳ
Ζῆν μὴ πάρεσθ᾽ ὡς βούλεται.

5. NOLI METUERE IUDICIUM MORTIS] Legem illam:
Quod natum eſt poterit mori.

MEMENTO QUÆ ANTE TE FUERUNT, ET QUÆ SUPERVENTURA SUNT TIBI] Ut neutra ſumſit quæ per maſculinum rectiùs transferas, hoc ſenſu. Cogita eos qui ante te fuerunt, & pòſt venturos, omnes nempe eidem legi ſubiectos fuiſſe & fore.

HOC IUDICIUM A DOMINO OMNI CARNI] Euripides:
Βροτοῖς ἅπασι καὶ θανεῖν ὀφείλεται.
Ariſtophanes:
Τὸ γὰρ φοβεῖσθαι τὸν θάνατον λῆρος πολύς·,
Πᾶσιν γὰρ ἡμῖν τοῦθ᾽ ὀφείλεται παθεῖν.

6. ET QUOD SUPERVENIET TIBI IN BENEPLACITO ALTISSIMI] *Cur recuſas quod Deo placet?* χρὴ τὸ μόρσιμον φέρειν.

SIVE DECEM, SIVE CENTUM, SIVE MILLE ANNI: NON EST ENIM IN INFERNO ACCUSATIO VITÆ] Illud *enim* in Græco non eſt, & ſine eo ſenſus meliùs cohæret. Non exprobrabitur tibi apud Manes, quod parum aut diu vixeris.

8. FILII ABOMINATIONUM FIUNT FILII PECCATORUM] In Græco: *Exſecrabiles fiunt filij peccatorum.* Non conſiſtunt exempla ubi incipiunt.
Ætas parentum peior avis tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitioſiorem.

ET QUI CONVERSANTUR SECUS DOMOS IMPIORUM] *Et fiunt converſantes in vicinia impiorum.* Parum diſtant flagitioſi à manifeſtè impiis. παροικία hoc loco eſt vicinia, ut Pſalm. LV. 16. & apud Græcos ſæpe.

9. FILIORUM PECCATORUM PERIET HÆREDITAS] Malè parta malè dilabuntur.

ET CUM SEMINE ILLORUM ASSIDUITAS OPPROBRII] *Permanet opprobrium.*
Τοῦδε τ᾽ ἀμαυροτέρη γενεὴ μετόπισθε λέλειπται.
ait hoc ipſum argumentum tractans Heſiodus.

10. DE PATRE IMPIO QUERUNTUR FILII, QUONIAM PROPTER ILLUM SUNT IN OPPROBRIO] Etiam liberis non malis ſæpe exprobratur parentum impietas.
Δουλοῖ γὰρ ἄνδρα, κἂν θρασύσπλαγχνός τις ᾖ,
Ὅταν ξυνειδῇ μητρὸς ἢ πατρὸς κακά.
ait in Hippolyto Euripides.

12. ET SI NATI FUERITIS IN MALEDICTIONE NASCEMINI] Secutus est lectionem vitiosam. Vera est: ἐὰν γὰρ πληθυνθῆτε, εἰς ἀπώλειαν γεννήσητε, καὶ ἐὰν ἀποθάνητε, εἰς κατάραν μερισθήτε: deinde aliquis illud, πληθυνθῆτε, quod est obscurius, exposuit per γεννήσητε. Quidam & pro ἀπώλειαν, scripsêre pari sensu κατάραν. sed commodissima est quam posuimus lectio. Sensus autem: *Si soboles fuerit vobis, genueritis ad exitium:* (liberos) *ubi moriemini exsecrandis annumerabimini.*

13. OMNIA QUÆ DE TERRA SUNT IN TERRAM CONVERTENTUR: SIC IMPII A MALEDICTO IN PERDITIONEM] In Græco: *Sic impij in exitium:* id est, sicut terra terræ debetur, ita malis mala:

Εἰ δεῖν' ἔδρασας, δεινὰ καὶ παθεῖν σε δεῖ:

ait Sophocles Aiace Locro.

14. LUCTUS HOMINUM IN CORPORE IPSORUM] Multi quidem lugent eos, cùm corpus sepelitur.

NOMEN AUTEM IMPIORUM DELEBITUR] In Græco: *Attamen nomen hominum non bonorum delebitur.* Nam οὐκ ἀγαθῶν legendum, non οὐκ ἀγαθόν. Et quod in quibusdam est ἁμαρτωλῶν, ex glossemate in textum malè irrepsit.

15. CURAM HABE DE BONO NOMINE] Bene *bono* addidit interpres, ut planior esset sensus.

HOC ENIM MAGIS PERMANEBIT TIBI, QUAM MILLE THESAURI PRETIOSI ET MAGNI] In Græco: *Quàm mille thesauri magni ex auro.* Græca est sententia:

Καλῶς ἀκούειν μᾶλλον ἢ πλουτεῖν θέλε.

Ovidij verò:

Omnia si perdas, famam servare memento.

16. BONÆ VITÆ NUMERUS DIERUM] Vita quantumvis bona ac commoda, non diu durat. dies eius facilè numerari possunt.

BONUM AUTEM NOMEN PERMANEBIT IN ÆVUM] In multa sæcula. Exemplo sit illud Euripidis in Hippolyto:

Ὦ μάκαρ, οἵας ἔλαχες τιμᾶς
Ἱππόλυθ' ἥρως, διὰ σωφροσύνην.
Οὔποτε θνητοῖς ἀρετῆς ἄλλη
Δύναμις μείζων.
Ἦλθε γὰρ ἢ πρόσθ' ἢ μετόπισθεν
Τῆς εὐσεβίης ἡ χάρις ἐσθλή.

17. DISCIPLINAM IN PACE CONSERVATE FILII] *In rebus prosperis.* Tunc enim maximè opus prudentia.

SAPIENTIA ENIM ABSCONDITA ET THESAURUS INVISUS, QUÆ UTILITAS IN UTRISQUE] Rursus recti pro obliquo. Sensus enim: quæ utilitas in his duabus rebus, in sapientia latente, aut in thesauro inaspicuo? Habuimus eandem sententiam suprà XX. 31. sic & apud alios collectores eædem sæpe sententiæ sub diversis ponuntur titulis.

18. MELIOR EST HOMO QUI ABSCONDIT STULTITIAM

SUAM, QUAM HOMO QUI ABSCONDIT SAPIENTIAM SUAM] Et hoc habuimus suprà XX. 32.

19. VERUMTAMEN REVEREMINI IN HIS QUÆ PROCEDUNT DE ORE MEO] *Igitur veremini de iis quæ dicam.* Legendum enim ἐντράπητε, ut in Sixtina, pro quo malè in aliis ἐντραπήσεται.

20. NON EST ENIM BONUM OMNEM REVERENTIAM OBSERVARE] *Omnem pudorem vitare.* Nam sic διαφυλάττειν sumitur, Proverb. VI. 24, & alibi. Sensus idem qui suprà IV. 25.

ET NON OMNIA OMNIBUS BENE PLACENT IN FIDE] In Græco legitur quidem: καὶ οὐ πάντα τοῖς πᾶσιν ἐν πίστει εὐδοκιμεῖται: Sed legendum puto, πᾶσιν ἀπιστεῖν. Non est laudabile nulli credere. Sicut pudor quidam bonus, sic & credulitas, si ita loqui licet:

Αἱ πίστεις γὰρ ὁμῶς καὶ ἀπιστίαι ὤλεσαν ἄνδρας.

Quod generaliter dixerat, exemplis quibusdam explicat: & primùm in quibus rebus pudor sit laudabilis: additurus deinde, ubi noceat.

21. ERUBESCITE A PATRE ET MATRE DE FORNICATIONE] Apud eos obscœna loqui aut facere.

ET A PRÆSIDENTE ET POTENTE DE MENDACIO] Mendacia tunc maximè cavenda sunt, ubi cum magistratu res est. Quod Terentius dicit:

Nam qui mentiri aut fallere instituit patrem
Aut matrem, tantò magis audebit cæteros:

idem ad publicos parentes non minùs rectè aptes. ἐν ἀγορᾷ ἀψευδεῖν: lex erat Græca.

22. A PRINCIPE ET A IUDICE DE DELICTO] Nam quæ clam fiunt fortè pœnam evadunt: quæ autem coram rege aut iudicum aliquo, ut manifesta, statim puniri solent.

A SYNAGOGA ET A PLEBE DE INIQUITATE] Synagogam hîc intellige συνέδριον τὸ μέγα. & ἀνομίαν seditionem. Statim enim opprimeris aut à senatus appatitoribus, aut ab ipsa multitudine.

23. A SOCIO ET AMICO DE INIUSTITIA] Nam & amicitiam & societatem eo modo dirimes.

ET DE LOCO IN QUO HABITAS DE FURTO] Congruenter præcedentibus dici debuit, *à loco in quo habitas*, nempe tanquam incola. Si ibi fureris, statim sine venia eiicieris finibus: nisi quid etiam peius tibi eveniat.

Ξένος πεφυκὼς, τοὺς ξενοδόχους σέβου.

DE VERITATE DEI ET TESTAMENTO] Legitur quidem in Græco: ἀπὸ ἀληθείας θεοῦ καὶ διαθήκης: sed legendum putem: ἀπὸ λήθης θεοῦ καὶ διαθήκης. Pudeat te Dei aut legis eius oblivisci.

DE DISCUBITU IN PANIBUS] Puto scripsisse interpretem, *de decubitu*, & decubitus voce intellexisse τὴν πῆξιν ἀγκῶνος, ut in Græco est. Pudeat te cubitum mensæ imponere.

ET AB OBFUSCATIONE DATI ET ACCEPTI] *A fraude in contractibus.* σκορακισμὸς inter alia à Græcis exponitur, ἀπάτη. Quod Græci unâ voce dicunt συνάλλαγμα, & Latini contractum, id hic scriptor

more Hellenistico dicit δόσιν καὶ λῆψιν, XLII. 8.

25. A SALUTANTIBUS DE SILENTIO] Pudeat te non resalutare salutantem.

A RESPECTU MULIERIS FORNICARIÆ] Meretricem invisere pudeat. Id enim hîc ὅρασις.

ET AB AVERSIONE VULTUS COGNATI] Bene legit συγγενοῦς, ut est in Sixtina, non ut in aliis, συγγενῶς. Pudeat te aversari propinquorum preces. Hoc explicans quidam margini adscripserat: *Ne avertas faciem à proximo tuo.* quod in Latinum textum penetravit, cùm in Græco non sit.

ET AB AUFERENDO PARTEM, ET NON RESTITUENDO] In Græco: *Ab ablatione partis & dationis:* ubi est ἐν διαφ. δυοῖν, pro *partis dandæ.* Si de publico aut communi aliquid distribuere iussus sis, pudeat te ullam partem inde subtrahere.

27. NE RESPICIAS MULIEREM ALIENI VIRI] In Græco: ἀπὸ κατανοήσεως γυναικὸς ὑπάνδρου. Pudeat te familiarem esse nuptæ alterius; id enim suspiciones & rumores non bonos solet excitare.

ET NE SCRUTERIS ANCILLAM EIUS, NEQUE STETERIS AD LECTUM EIUS] Græca lectio nonnihil variat; sed optima lectio est: ἀπὸ περιεργίας παιδίσκης, καὶ μὴ ἐπιστῇς ἐπὶ τὴν κοίτην αὐτῆς. *Pudeat te curiosè* (oculis devorantibus, ut Martialis loquitur) *aspicere ancillam alienam, aut etiam propè ad locum ubi cubat accedere.* Nimirùm quia facilè dominus eo offendi posset.

28. AB AMICIS DE SERMONIBUS IMPROPERII] Pudeat te amico probra ingerere.

ET CÙM DEDERIS NE IMPRÒPERES] Aut exprobrare data. Vide suprà XVIII. 18. XX. 14. XXII. 24. 26.

CAPUT XLII.

1. NON DUPLICES SERMONEM AUDITUS] Hæc planè cum superioribus connectenda erant. Pergit enim dicere quorum pudere debeat: καὶ ἀπὸ δευτερώσεως. Pudeat te cum aliorum tædio repetere quæ dixeris. Vide suprà XIX. 6. Sequitur in Græco: καὶ λόγου ἀκοῆς, id est, pudeat te pro certis affirmare quæ non ipse tuis sensibus percepisti, sed ex aliorum relatu habes.

Καὶ ἀποκαλύψεως περὶ λόγων κρυφίων] Pudeat etiam te arcana tibi credita aliis prodere. Vide suprà XX. 26.

ET ERIS VERE SINE CONFUSIONE] In Græco: *Et eris verè*, id est, quatenus oportet, *verecundus.*

ET INVENIES GRATIAM IN CONSPECTU OMNIUM HOMINUM] *Apud omnes.* nam rectus pudor mirè homines commendat.

NE DE HIS OMNIBUS CONFUNDARIS] Sicut alibi dixerat, ut & Hesiodus & Euripides, alium bonum, alium malum esse pudorem, post boni pudoris exempla, quædam mali pudoris genera explicare

hîc aggreditur, quod ex parte & suprà fecerat, IV. 26. & sequentibus, & XX. 23.

ET NE ACCIPIAS PERSONAM UT DELINQUAS] *Et* hîc & in Græco est pro *nempe*: incipit enim commemorare multos pudores. Primus est, per quem quis reverentia potentis in delictum inducitur. Idem significavit suprà XX. 22.

2. ET DE LEGE ALTISSIMI, ET DE TESTAMENTO] Malus pudor qui impedit loqui pro lege & promissis Dei, ubi datur occasio.

ET DE IUDICIO IUSTIFICARE IMPIUM] Aut qui vetat obloqui sententiis eorum qui id agunt, ut nocentem absolvant.

3. DE VERBO SOCIORUM ET VIATORUM] Qui impedit quominus quis aut sodales aut viæ comites suavi sermone oblectet.

ET DE DATIONE HEREDITATIS AMICORUM] Qui prohibet amicis bene meritis legata relinquere, nempe ne propinqui offendantur.

4. DE ÆQUALITATE STATERÆ ET PONDERUM] Qui vetat queri de falsa mensura ac ponderibus, quæ & privatim & publicè nocent.

DE ACQUISITIONE MULTORUM ET PAUCORUM] Qui prohibet sine iniuria acquirere opes, aut magnas invidiæ metu, aut parvas, ne minùs generosus videaris.

5. DE CORRUPTIONE EMPTIONIS ET NEGOTIATORUM] In Græco: *De pecunia venditionis mercatorum.* Malus est pudor qui vetat flagitare pretium à mercatore qui rem emit. Bona nomina non interpellanda fiunt mala.

ET DE MULTA DISCIPLINA FILIORUM] Malus pudor qui vetat assiduum esse in liberis instituendis.

ET SERVO PESSIMO LATUS SANGUINARE] Aut qui vetat servos admonere flagris. Apud Hebræos latera præcipuè loris cædebantur. Vide suprà XXX. 11.

6. SUPER MULIEREM NEQUAM BONUM EST SIGNUM] *Adversus mulierem improbam utilis est annulus.* nempe qui penum résque alias obsignat. Martialis:

Nunc signat meus annulus lagenam.

7. UBI MANUS MULTÆ SUNT CLAUDE] Nempe cellas. Facilia enim ibi furta.

ET QUODCUMQUE TRADES NUMERA ET APPENDE] In Græco: *in numero & pondere*: supple trade, domesticis tuis scilicet.

DATUM VERÒ ET ACCEPTUM DESCRIBE] *In scripto*, supple, *habentor.* In diario scribe, quid cuique tradideris, quid vicissim de labore eius acceperis. Vide similia præcepta primo Oeconomicon, quæ Aristoteli adscribuntur cap. 6.

8. DE DISCIPLINA INSENSATI ET FATUI] Subaudi ex superioribus, *ne te pudeat.* Non debet pudor nos impedire quominus moneamus eos qui per ignorantiam, aut animi vitio à recto aberrant.

ET DE SENIBUS QUI IUDICANTUR AB ADOLESCENTIBUS]

Et decrepiti qui cum iuvenibus certant. Hunc quoque monete non pudeat. facit enim rem ſua perſona indignam, quòd iurgij ſerram reciprocando ſe iuvenibus æquat. Tali dici poteſt:

Ἀλλὰ γέρον, μάλα δή σε νέοι τείρουσι μαχηταί.

ET ERIS ERUDITUS IN OMNIBUS] *Eris verè prudens.* Si ea quæ dixi obſervaveris.

ET PROBABILIS IN CONSPECTU OMNIUM VIRORUM] Approbaberis ab omnibus.

9. FILIA PATRIS ABSCONDITA] Id eſt, virgo: nam עלמה Hebræis abſconditam ſignificat. De cauſa huius vocabuli vide quæ dicta ad Matth. I. 23.

EST VIGILIA] Cauſa vigiliæ. Metonymia.

ET SOLLICITUDO EIUS] Id eſt, *pro ea.*

AUFERT SOMNUM] ἀφιστᾷ ὕπνον, nempe patri. Menander:

Ἀλλὰ θυγάτηρ κτῆμ' ἐστὶν ἐργῶδες πατρί.

Et alibi:

Χαλεπόν γε θυγάτηρ κτῆμα, καὶ δυσδιάθετον.

NE FORTE IN ADOLESCENTIA SUA ADULTA EFFICIATUR] *Primùm in adoleſcentia eius* (id eſt, dum innupta eſt) cura patrem tenet, *ne melior ætas ei tranſeat:* nempe ſine coniugio, quod pleriſque Hebræis infauſtum habebatur. παρακμάζειν hîc dicitur filia, quæ ὑπέρακμος Paulo I. Cor. VII. 36. Exoleta virgo Plauto. Menander:

Θυγάτηρ ἐπίγαμος κἂν ὅλως μηδὲν λαλῇ,
Διὰ τοῦ σιωπᾶν πλεῖστα περὶ αὑτῆς λέγει.

Martialis: *Iam poſcit dotem filia grandis.*

ET CUM VIRO COMMORATA ODIBILIS FIAT] *Et viro data ne odioſa fiat.* Ne expellatur.

10. NEQUANDO POLLUATUR IN VIRGINITATE SUA] ἐν παρθενίᾳ, id eſt, eo tempore quo virgo appellatur, cura eſt ne polluatur. Vide à nobis ad dictum Matthæi locum allatä ex Muſæo & aliis. βεβηλῶσθαι dicitur virgo quæ ſtupratur Iudith. IX. 2.

ET IN PATERNIS SUIS GRAVIDA INVENIATUR] *In paternis*, id eſt, in domo patris, quomodo apud Lucam dicitur, ἐν τοῖς τοῦ πατρός, II. 19. & apud Iohannem, εἰς τὰ ἴδια, XVI. 32. XIX. 27. in ſacris paternis dicunt Romani.

NE FORTE CUM VIRO COMMORATA TRANSGREDIATUR] *Viro autem coniuncta ne violet matrimonium.* συνοικεῖν & μετ' ἀνδρὸς εἶναι ſunt verba connubium ſignificantia.

AUT CERTE STERILIS EFFICIATUR] *Aut nupta ne ſterilis appareat.* Nam verba Hiphil, ad quam formam eſt hoc στειρῶσθαι, ſæpe nihil aliud quàm eius quod eſt, manifeſtationem ſignificant.

11. SUPER FILIAM LUXURIOSAM FIRMA CUSTODIAM] Habuimus hoc ſuprà XXVI. 13. De tali Catullus:

Aſſervanda nigellulis delicatiùs uvis.

Menander dixit: —μοχλοῖς καὶ διὰ σφραγισμάτων
Σώζειν δάμαρτα.

A DETRACTIONE IN CIVITATE] In Græco: *Fabulam per urbem*, nempe te faciat, quod præcessit.

ET OBIECTIONE PLEBIS] In Græco ἐκκλητον λαοῦ scribitur: sed rescribendum ἔκκλητον λαοῦ, *accusatam à populo*. Est enim constructio qualis διδακτοὶ θεοῦ, Iohan. VI. 45. ubi plura exempla attulimus.

ET CONFUNDAT TE IN MULTITUDINE POPULI] *In turba multorum*: ubi dicetur, filia tua mœcha est.

12. OMNI HOMINI NOLI ATTENDERE IN SPECIE] *Noli attentè spectare quenquam formæ causa.*

ET IN MEDIO MULIERUM NOLI COMMORARI] Est συνέδρευε in Græco: sed eâ voce Hebræi sæpe moram quamvis significant, ita ut rectè verterit hic interpres.

13. ET A MULIERE INIQUITAS VIRI] In Græco: *Nequitia mulieris*: aspectus petulci, sermones lenocinantes.

14. MELIOR EST ENIM INIQUITAS VIRI QUAM MULIER BENEFACIENS, ET MULIER CONFUNDENS IN OPPROBRIUM] Id est, minus est mali ab ira viri, quàm à comitate mulieris, quæ mulier tibi causa sit futura probri. γυνὴ bis repetitum ostendit de eadem agi, quæ & blanda sit, & tamen noceat.

Τερπνὸν κακὸν πέφυκεν ἀνθρώποις γυνή.

15. MEMOR ERO IGITUR OPERUM DOMINI] *Memor nunc ero*: δή. Novum sermonem exorditur de Dei operibus eximiis. Hic sermo continuatur usque ad δοξολογίαν virorum illustrium.

ET QUÆ VIDI ANNUNTIABO IN SERMONIBUS DOMINI OPERA EIUS] Sic quidem in Græco nunc legitur: καὶ ἃ ἑώρακα ἐκδιηγήσομαι ἐν λόγοις κυρίου τὰ ἔργα αὐτοῦ. Sed puto scriptum fuisse: καὶ ἃ ἑώρακα ἐκδιηγήσομαι ἐν λόγοις. Addita verò glossemata, τὰ ἔργα αὐτοῦ, & ab alio, κυρίου τὰ ἔργα, irrepsisse in textum, ut alia alibi. Sensus enim est: Dei magnifica opera quæ vidi, verbis exsequar.

16. SOL ILLUMINANS PER OMNIA RESPEXIT, ET GLORIA DOMINI PLENUM EST OPUS EIUS] Nondum hîc de sole agit, quod tamen lectori videri potest facere. Primùm agit de universo, deinde de cœlo, deinde de sole, luna & astris: quare huius loci hic est sensus: *Sicut sol omnia perlustrat, ita & opus hoc Dei* (universum) *plenum est ipsius maiestate.* Ipsius, Dei scilicet, cuius præcessit mentio: quanquam & sine tali præcedenti mentione, sæpe αὐτὸς de Deo dicitur.

17. NONNE DOMINUS FECIT SANCTOS ENARRARE OMNIA MIRABILIA SUA, QUÆ CONFIRMAVIT DOMINUS OMNIPOTENS STABILIRI IN GLORIA SUA] In Græco Sixtino sic legimus: οὐκ ἐνεποίησε τοῖς ἁγίοις κύριος ἐκδιηγήσασθαι πάντα τὰ θαυμάσια αὐτοῦ, ἃ ἐστερέωσε κύριος ὁ παντοκράτωρ, στηριχθῆναι ἐν δόξῃ αὐτοῦ τὸ πᾶν. *Non dedit Dominus facultatem* ipsis *sanctis enarrandi* plenè *mira ipsius, quæ* ipse *Deus omnipotens constituit*, nempe ideò, *ut ad eius honorem universum hoc subsisteret.* Hoc præfatur, ne putet à se exspectandum, ut res verbis æquet.

18. ABYSSUM ET COR HOMINUM INVESTIGAVIT] Sicut inti-

intima maris ſpectat, ſic & hominum intima. ἀνθρώπων videtur excidiſſe in Græco.

ET IN ASTUTIA EORUM EXCOGITAVIT] *Et verſutias eorum intellexit.* Hebræorum eſt accuſativos ſæpe explicare per ב, quod eſt ἐν in Græco. Quantumvis multis aſtutiis ſua conſilia homines tegant, Deus ea introſpicit.

19. COGNOVIT ENIM DOMINUS OMNEM SCIENTIAM] Id eſt quidquid ullo modo ſciri poteſt. Eſt enim μετωνυμία.

ET INSPEXIT IN SIGNUM ÆVI] Singula puncta temporis videt. Pars temporis quanta minima in horologiis notari poteſt, dicitur σημεῖον. Vide Pollucem.

ANNUNTIANS QUÆ PRÆTERIERUNT, ET QUÆ SUPERVENTURA SUNT] Id eſt, *faciens ut ſciat.* nam הודיע ſolet verti ἀπαγγέλλειν. Homerus:

Ὃς ᾔδη τά τ' ἐόντα, τά τ' ἐσσόμενα, πρό τ' ἐόντα.

REVELANS VESTIGIA OCCULTORUM] Id eſt, certis veſtigiis occulta deprehendens.

20. MAGNALIA SAPIENTIÆ SUÆ DECORAVIT] In Græcis multis eſt, διὰ τῆς σοφίας, *Magna ſua opera per ſapientiam ordinavit.* Sic enim ἐκόσμησεν etiam ſuprà habuimus XVI. 28.

QUI EST ANTE SÆCULUM ET USQUE IN SÆCULUM] *Qui ſemper fuit, ſempérque erit.* Rectior enim eſt lectio ὡς ἔστι, quàm quæ in Sixtina, καὶ ἕως ἔστι.

22. NEQUE ADIECTUM EST, NEQUE MINUITUR] Nempe ad ſummam rerum. Manet eadem moles materiæ.

ET NON EGET ALICUIUS CONSILIO] Ad conſervandam eam molem.

23. QUAM DESIDERABILIA OMNIA OPERA EIUS, ET TANQUAM SCINTILLA QUÆ EST CONSIDERARE] *Quàm amanda ſint omnia opera eius id vel ex ſcintilla diſci poteſt.* Scintilla res minima eſt: vide tamen quanta inde utilitas. nam ex ſcintilla lux oritur & calor, res duæ ad vitam & artes neceſſariæ.

24. OMNIA HÆC VIVUNT] Vivere hîc ſumitur generaliùs quàm vulgò: *vim ſuam exſerunt.*

ET MANENT IN SÆCULUM, ET IN OMNI NECESSITATE OMNIA OBAUDIUNT EI] In Græco: *Et manent perpetuò in uſibus omnibus,* (ad quos ſunt ordinata) *& cuncta parent,* Dei ſcilicet legibus.

25. OMNIA DUPLICIA] Omnia bina.

UNUM CONTRA UNUM] Inter ſe contraria, ut ſol, terra; lux, tenebræ; calor, frigus; ſiccitas, humor; dies, nox. Vide ſuprà XXXIII. 16. Linus, aut quiſquis ſub eius nomine Phyſica edidit:

Ὡς κατ' ἔριν συνάπαντα κυβερνᾶται διὰ παντός:

Quod Linus ἔριν, id νεῖκος dixêre Epimenides & Parmenides.

ET NON FECIT QUICQUAM DEESSE] Id eſt, fecit ut nihil deeſſet quod ad huius machinæ ſummam requireretur.

26. UNIUSCUIUSQUE CONFIRMAVIT BONA] *Alterum alterius bona constituit.* Contraria enim se mutuò ipsâ vicissitudine commendant: & sic habent in quo vires suas exerceant.

ET QUIS SATIABITUR VIDENS GLORIAM EIUS?] Mira sanè ars quæ discordiam fecit tam concordem, qualis est in cantuum συμφωνία. Sapiens, teste Clemente Alexandrino, τὰς ἐν τῷ κόσμῳ ἐναντιότητας ἁρμονίας κτίσεως καλλίστην λογίζεται.

CAPUT XLIII.

1. ALTITUDINIS FIRMAMENTUM PULCHRITUDO EIUS EST] *Cælum illud purissimum* (id est, æther) *decus est loci sublimis.* ὕψος dixit, ut Ennius, hoc sublime candens.

SPECIES COELI IN VISIONE GLORIÆ] Tota cœli species aspectu suo præfert maiestatem.

2. SOL IN ASPECTU ANNUNTIANS IN EXITU] *Sol ipso aspectu illum gloriosum* (id est, Deum) *annuntians.* Iterùm hîc ἐν est pro accusativo.

VAS ADMIRABILE] Instrumentum admirabile.

OPUS EXCELSI] Non mirum, si instrumentum Dei est, cùm Dei sit opificium.

3. IN MERIDIANO] *In meridie suo.*

EXURIT TERRAM] *Arefacit.*

ET IN CONSPECTU ARDORIS EIUS QUIS POTERIT SUSTINERE?] Docet id Apologus Æsopi de sole & vento.

FORNACEM CUSTODIENS IN OPERIBUS ARDORIS: TRIPLICITER SOL EXURENS MONTES] In Græco legimus: κάμινον ἐκφυσῶν ἐν ἔργοις καύματος. Sed omninò legendum puto: ἐνεργὸς καύματος. *Qui fornacem folle ventilat, causa est ardoris: at triplo magis sol, ut qui & montes urat.* Ille fornaces accendit, hic montes ipsos fumare facit.

ET REFULGENS RADIIS SUIS OBCÆCAT OCULOS] Præstinguit oculorum aciem.

5. ET IN SERMONIBUS EIUS FESTINARE FECIT ITER] Cuius iussu iter celerat. Est enim recta lectio κατέσπευσε, quam habet Sixtina, præ κατέπαυσε, quod habent editiones aliæ.

6. ET LUNA IN OMNIBUS IN TEMPORE SUO] καὶ σελήνη ἐν πᾶσιν εἰς καιρὸν αὐτῆς. Sed melior alia lectio: εἰς στάσιν εἰς καιρὸν αὐτῆς. nam ἐποίησε, quod quidam codices habent, ex glossemate esse puto. *Luna quoque in statione sua est suo tempore:* nocturno scilicet.

OSTENSIO TEMPORIS] Menstrui.

ET SIGNUM ÆVI] Nam anni ad lunæ non minùs quàm ad solis cursum diriguntur.

7. A LUNA SIGNUM DIEI FESTI] Interlunia enim festa omnia: & cæteri dies festi vocabantur à luna, ut XIV. lunæ Nisan, & sic alij.

LUMINARE QUOD MINUITUR IN CONSUMMATIONE] Id est, minuitur donec non appareat.

8. MENSIS SECUNDUM NOMEN EIUS EST] A prima luna primus, à ſecunda ſecundus.

CRESCENS MIRABILITER IN CONSUMMATIONE] In Græco legimus: αὐξανομένη (nempe φωςὴρ, quod præceſſit de luna) ἐθαυμάστωσεν ἀλλοιώσεις. *Miras efficit varietates:* primùm μηνοειδὴς, deinde διχότομος, poſt ἀμφίκυρτος, ad ultimum πανσέληνος. Verbum θαυμαστοῦν habemus & Pſalm. IV. 4. XVI. 3. XVII. 7. II. Sam. I. 26. II. Paralip. XXVI. 16. & alibi. Sixtina minùs rectè hîc habet: αὐξανομένη θαυμαστῶς ἐν ἀλλοιώσει.

9. VAS CASTRORUM IN EXCELSIS] Vas caſtrorum vocat φρυκτωρίαν. Milites ignium ſignificationibus utuntur. Talis in cœlo luna.

10. SPECIES COELI GLORIA STELLARUM] Cœlum formoſum facit ſtellarum ſplendor.

MUNDUM ILLUMINANS IN EXCELSIS DOMINUS] Legit κόσμον & κύριος. Sed melior lectio: κόσμος φωτίζων ἐν ὑψίστοις κυρίου. *Ornatus lucens in ſublimibus Dei locis.*

11. IN VERBIS SANCTI STABUNT AD IUDICIUM] ἐν λόγοις ἁγίου στήσονται κατὰ κρίμα, non κατάκριμα, ut habent quidam codices. Iuſſu ſancti (id eſt, Dei) ſtant in ſuo ordine. משפט, quod plerumque κρίσιν, aut κρῖμα vertunt Helleniſtæ, etiam ordinem ſignificat, ut apparet Pſal. CXIX. 91. In Græco Num. IX. 14. XV. 22. I. Reg. IV. 28.

ET NON DEFICIENT IN VIGILIIS SUIS] Bene legit: οὐ μὴ ἐκλυθῶσιν, ut eſt in Sixtina: ἐκλύεσθαι eſt delaſſari, לאה.

12. VIDE ARCUM] Iridem.

VALDE SPECIOSUS EST IN SPLENDORE SUO] Ob varietatem colorum.

13. GYRAVIT COELUM IN CIRCUITU GLORIÆ SUÆ] Id eſt, ſemicirculo ſuo, ab una parte cœli ad aliam pertingit. Imperfectum gyrum arcui cœleſti tribuit & Lucanus IV.

MANUS EXCELSI APERUERUNT ILLUM] Extenderunt illum, ἐτάνυσαν.

14. IMPERIO SUO ACCELERAVIT NIVEM] Deus ſcilicet: de quo multa iam dicta. Hîc quoque pro κατέσπευσε, quod eſt in Sixtina, quidam codices malè habent κατέπαυσε.

ET ACCELERAT CORUSCATIONES EMITTERE IUDICII SUI] *Subitò venire facit fulgetra iudicij ſui.* Id eſt, per quæ iudicium ſuum exſequitur, ut olim in Sodomitas.

15. PROPTEREA APERTI SUNT THESAURI] διὰ τοῦτο, id eſt, eiuſdem iudicij exſequendi cauſa. Theſaurus Dei de pluvia dicitur Deuteron. XXVIII. 12. de nive & grandine Iob. XXXVIII. 22. de ventis Pſal. CXXXV. 7. Ierem. X. 12. de luce Ierem. LI. 16.

ET EVOLAVERUNT NEBULÆ] *Nubes.*

16. IN MAGNITUDINE SUA POSUIT NUBES] *Potentiâ ſuâ condenſat nubes.*

ET CONFRACTI SUNT LAPIDES GRANDINIS] Id eſt, lapides grandinis, quaſi rupe fractâ, huc illuc diſſiliunt.

17. IN CONSPECTU EIUS COMMOVEBUNTUR MONTES, ET

In voluntate eius aspirabit Notus. Vox tonitrui eius verberabit terram, tempestas Aquilonis, et congregatio spiritus] Est hîc & in Sixtina transpositio: ordo melior in aliis codicibus Græcis, ut priùs de tonitru agatur, deinde de ventis. *Sonus tonitrui ipsius parturire facit terram*, (id est, rumpi, ut puerperæ) *& ad aspectum eius ipsi montes commovebuntur.* Terræ motu Ossam ab Olympo dissiluisse ait Seneca. Alpes Penninas sæpe tremuisse ait Plinius. Sequitur deinde: *Illo volente flat Notus, & procella Boreæ & vortex.* συστροφὴ πνεύματος, pro vortice est & Oseæ IV. 20. Vide de vortice Senecam quinto Naturalium.

19. Et sicut avis deponens ad sedendum dispergit nivem] *Spargit* Deus *nivem, velut avem ex alto devolantem.*

Et sicut locusta demergens descensus eius] *Cuius* (nivis) *descensus similis est locustæ sedes figenti.* Sic καταλύειν etiam suprà habuimus XLIII. 21.

20. Pulchritudinem candoris eius admirabitur oculus] Virgilius:

Qui candore nives anteirent.

Et super imbrem eius expavescit cor] Meritò. Solent enim viatoribus visum adimere. Notatum id Xenophonti.

21. Gelu sicut salem effundit super terram] Pro gelu in Græco est *pruinam*, quæ gelu solet portendere.

Et dum gelaverit fiet tanquam cacumina tribuli] Bene ad sensum exprimendum addidit *tanquam.* Pruina congelata est velut aculeorum cuspis.

22. Frigidus ventus Aquilo flabit] Horrida flabra Aquilonis dicunt Poëtæ.

Et gelavit crystallus ab aqua] *Ex aqua concrescit glacies.*

Super omnem congregationem aquarum requiescet] Non super stagna tantùm, sed & super flumina festernet.

Et sicut lorica induet se aquis] *Aquam induet tegmine quasi loricæ.*

23. Et devorabit montes] *Depascetur montes*: auferendo vigorem, ut sequitur.

Et exuret desertum] Sic & Poëtæ dicunt: *penetrabile frigus adurit, & torret hyems*, quia succum aufert rebus.

Et extinguet viride sicut igne] *Velut ignis virorem exstinguit*: nam futura hîc sunt pro aoristis, more Hebræo.

Medicina omnium in festinatione nebulæ] *Subita horum omnium medicina erit nebula.* Id est, ver, quod per nebulam: id est, ὁμίχλην hîc significatur. Est enim ὁμίχλη ἀτμώδης ἀναθυμίασις, ἀέρος μὲν παχυτέρα, νέφους δ' ἀραιοτέρα, ut ait scriptor de Mundo.

24. Et ros obvians ab ardore venienti humilem efficiet eum] Primum & bene addidit, sive in Græco olim fuit, sive subintelligatur. Sed pro *humilem efficiet eum*, scripsit interpres, *hilarem efficiet eum*, ἱλαρώσει. *eum* intellige *hominem*; quanquam enim eius

mentio non præceſſit, ſatis id ex re ipſa intelligitur. Et ſic ſæpe affixa ponunt Hebræi, ſubaudito nomine.

25. IN SERMONE EIUS SILUIT VENTUS, ET COGITATIONE SUA PLACAVIT ABYSSUM, ET PLANTAVIT IN ILLO DOMINUS INSULAS] Græcè habemus: λογισμῷ αὐτοῦ ἐκόπασεν ἄβυσσον καὶ ἐφύτευσεν ἐν αὐτῇ νήσους. ſed legendum eſt, ἄβυσσος: deinde, ἐφύτευσεν ἐν αὐτῇ νῆσος. *Ad imperium eius* (nempe caloris verni, de quo præceſſit ſermo) *ſilet mare, & ſi qua eſt in mari inſula, plantas profert.* Id eſt, vireſcit. Quantum peccent ſcribæ per ignorantiam, aut ſtudium peruerſum religionis, ex hoc loco intelligas: quidam enim ſic ſcripſêre: καὶ ἐφύτευσεν αὐτὴν Ἰησοῦς, quod & in Latina quædam exemplaria irrepſit: *& plantavit illam Dominus Ieſus.*

26. QUI NAVIGENT MARE ENARRENT PERICULA EIUS] διηγοῦνται, id eſt, *ſi enarrent*: ut abundet καὶ quod ſequitur.

AUDIENTES AURIBUS NOSTRIS ADMIRABIMUR] *Super ea quæ audiet auris noſtra admirabimur.* nam ὅτι hîc ſubauditur.

27. ILLIC PRÆCLARA OPERA ET ADMIRABILIA] Inopina opera: παράδοξα, quæ vix quiſquam credat. Pſalm CVII. 23.

VARIA BESTIARUM GENERA] *Animantium genera* marinorum. Ait Plinius IX. 2, quicquid naſcatur in parte naturæ ulla, & in mari eſſe, prætérque, multa quæ nuſquam alibi. Addit complura in iis maiora eſſe terreſtribus. Cauſam evidentem, humoris luxuriam.

ET OMNIUM PECORUM] Non eſt in Græco: ſed in præcedenti comprehenditur.

ET CREATURA BELLUARUM] κτίσις κητῶν, ut eſt in Sixtina. In aliis codicibus malè κρίσις. Bene vertit, belluarum: nam & Oceanum hinc bellúoſum dixit Horatius.

28. PROPTER IPSUM CONFIRMATUS EST ITINERIS FINIS] Legit: δι' αὐτὸν εὐοδοῖ τέλος αὐτοῦ, ut eſt in quibuſdam codicibus. ſed melior videtur lectio altera: δι' αὐτὸν εὐοδοῖ ὁ ἄγγελος αὐτοῦ: *Per ipſum,* (mare, nam ἄβυσσος Græcis tam maſculinum eſt, quàm femininum) *properum iter fecit nuntius eius:* id eſt, navis. εὐοδόω ſive εὐοδέω modò tranſitivum eſt, modò neutrum, ut hîc.

ET IN SERMONE EIUS COMPOSITA SUNT OMNIA] Legit, ut habemus in Græcis: καὶ ἐν λόγῳ αὐτοῦ σύγκειται τὰ πάντα. *Et ad imperium eius* (maris) *omnia confunduntur.* Mergitur navis, merces, nautæ, vectores. Imperium hîc mari tribuit, κατὰ προσωποποιΐαν, ut modò veri 25.

29. MULTA DICEMUS, ET DEFICIEMUS IN VERBIS] Id eſt: *Ut multa dicamus* de Dei operibus, *tamen nos verba deficient.* ſuprà XLII. 18.

CONSUMMATIO AUTEM SERMONUM] Hæc ſumma eſt dictorum & dicendorum.

IPSE EST IN OMNIBUS] Legitur in Græco: αὐτός ἐστι τὸ πᾶν: ſed legendum: αὐτοῦ ἐστι τὸ πᾶν. *Ipſius eſt hoc univerſum.* Nulla eſt pars aut particula quam non ille fecerit, aut gubernet.

30. GLORIFICANTES AD QUID VALEBIMUS?] *Si celebrare eum*

velimus, in quo poterimus? Dignè scilicet. Ratio huius interrogationis, quæ negandi vim habet, sequitur.

Ipse enim omnipotens super omnia opera sua] Nos nihil nisi opera ipsius videmus: at ea longè infra ipsum sunt. quomodo ergo dignè eum laudemus?

32. Glorificantes Dominum quantumcunque potueritis] In Græco: *Celebrantes attollite Dominum quantum poteritis.*

Supervalebit enim adhuc] *Attamen superior erit:* omnibus nempe laudibus vestris. sic ὑπερέχειν sumitur & Gen. XLI. 40.

Et admirabilis magnificentia eius] Non est hoc in Græco, nec id quod sequitur comma.

34. Exaltantes eum replemini virtute] In Græco: πληθύνατε ἐν ἰσχύϊ, id est, omnes vires vestras colligite.

Ne laboretis] Ne delassamini. Sic enim κοπιᾶν sumitur Matth. XI. 28. XXV. 18. Esa. XXXIII. 24. & alibi.

Non enim comprehendetis] οὐ γὰρ μὴ ἐφίκησθε. *Non tamen assequemini.*

35. Quis videbit eum, et enarrabit?] *Quis eum vidit, ut edisserat?* καὶ pro *ut.* Vide Ioh. I. 18. V. 37. VI. 46.

Et quis magnificabit eum sicut est ab initio?] *Ab initio* addidit interpres. Sensus est: *Quis eum laudabit quantus est?*

36. Multa abscondita sunt maiora his] His quæ diximus. nam de Angelis nihil egit.

Pauca enim vidimus operum eius] Multa quæ in visceribus terræ & maris, & in aëre, & in æthere sunt, nos latent: quantò magis illa in summo cœlo?

37. Omnia autem Dominus fecit] Quæ usquam sunt: spectabilia & inaspicua.

Et pie agentibus dedit sapientiam] Nempe quanta ipsis sufficit.

CAPUT XLIV.

Absolutis præceptis, & operum Dei explicatione, alium scriptor hic sermonem ingreditur. Solebant in Templo & ad Templi exemplum in Synagogis commemorationes fieri virorum excellentium, quas εὐλογίας dixit hic noster aliquoties. Earum hîc tradit formulam, plenam Hebraïcæ eloquentiæ. In Græco inscriptio est: ΠΑΤΕΡΩΝ ΥΜΝΟΣ.

2. Multam gloriam fecit Dominus] ἔκτισεν est in Græco. sed rectiùs legas, ἐκτήσατο: sequitur enim in Græco, quod in Latino abest, ἐν αὐτοῖς. Magnam laudem sibi Deus per eos paravit.

Magnificentia sua] Id est, *per potentiam suam.*

A sæculo] Id est, iam olim.

3. Dominantes in potestatibus suis] *In regnis suis.* Sunt scilicet inter illos: nam classes quasdam constituit eorum de quibus acturus est.

HOMINES MAGNI VIRTUTE] *Celebres ob pollentiam.* Ita enim in Græcis.

ET PRUDENTIA SUA PRÆDITI] *Qui pro prudentia sua ceperunt consilia.* Nam participiis, præsentibus & præteritis, promiscuè utitur pro aoristis.

NUNTIANTES IN PROPHETIS DIGNITATEM PROPHETARUM] In Græco: *Qui per prophetias annuntiarunt:* nempe futura.

4. ET IMPERANTES IN PRÆSENTI POPULO, ET VIRTUTE PRUDENTIÆ POPULIS SANCTISSIMA VERBA] *Qui præivêre populo consiliis, & eâ prudentiâ quæ decet populi doctores.* ספר, γραμματεὺς, doctor populi: eius munus γραμματεία. Sequitur in Græco: σοφοὶ λόγοι ἐν παιδείᾳ αὐτῶν. ubi est Hebraïca constructio, pro eo quod diceres: *In quorum doctrina* (id est, cùm populum instituerant) *erant sermones sapientes.*

5. IN PERITIA SUA] Hoc pertinet ad membrum præcedens, ut iam vidimus.

REQUIRENTES MODOS MUSICOS] Fuêre inter eos etiam *qui nova carmina excogitarunt.*

ET NARRANTES CARMINA SCRIPTURARUM] *Et qui scripto sententias explicuêre.*

6. HOMINES DIVITES IN VIRTUTE] Quidam eorum *divites facultatibus donati*, à Deo scilicet. ἰσχὺν pro facultatibus habuimus & suprà XIV. 15. XXVIII. 11. & alibi sæpe.

PACIFICANTES IN DOMIBUS SUIS] *Domi suæ prosperè agentes.* Hoc sensu εἰρηνεύειν habuimus & suprà XLI. 1. ἐν ταῖς κατοικίαις, rectior hæc lectio quàm altera, ἐν ταῖς παροικίαις.

7. OMNES ISTI IN GENERATIONIBUS GENTIS SUÆ GLORIAM ADEPTI SUNT] In Græco tantùm est, ἐν γενεαῖς, id est, suis temporibus.

ET IN DIEBUS SUIS HABENTUR IN LAUDIBUS] *Et in diebus suis laudem:* nempe adepti sunt.

8. QUI DE ILLIS NATI SUNT RELIQUERUNT NOMEN NARRANDI LAUDES EORUM] In Græco: *Sunt inter eos qui reliquêre nomen ad celebrandas laudes suas.* Nomen hîc stirpem significat, ut Deuteron. XXV. 7. Convenit hoc cum Græca sententia:

Τίς πατέρ' αἰνήσει, εἰ μὴ δυσδαίμονες υἱοί;

9. ET SUNT QUORUM NON EST MEMORIA] Id est, quorum stirps defecit, iustis Dei iudiciis, secundùm legis minas.

PERIERUNT QUASI QUI NON FUERINT] ὡς οὐχ ὑπάρξαντες. Id enim rectius quàm ὑπάρχοντες, quod nonnulli codices habent.

10. SED ILLI] Qui stirpem diuturnam reliquêre. ἀλλ' οἱ οὗτοι legendum, non ἀλλ' ἢ.

11. VIRI MISERICORDIÆ SUNT] Id est, consecuti sunt Dei favorem.

QUORUM PIETATES NON DEFUERUNT] *Quorum benefacta* (id enim δικαιοσύναι) *in oblivionem non venerunt:* apud Deum scilicet.

11. CUM SEMINE EORUM PERMANENT BONA: HÆREDITAS SANCTA NEPOTES EORUM, ET IN TESTAMENTIS STETIT SEMEN EORUM] In Græco: *Cum ſemine eorum permanet* etiam *bona* (id eſt, opima) *hæreditas. poſteri eorum in teſtamentis* ſcribuntur, non extranei hæredes. Catullus:

Hæres divitiis qui tandem inventus avitis
Nomen teſtatas intulit in tabulas.

13. ET FILII EORUM PROPTER ILLOS USQUE IN ÆTERNUM MANENT] Id eſt, diu admodum. Interpres hîc ſecutus eſt meliorem lectionem, quæ eſt in Sixtina: ἕςη σπέρμα αὐτῶν, καὶ τέκνα αὐτῶν δι' αὐτοὺς ἕως αἰῶνος μένει. Sic enim diſtinguendum.

SEMEN EORUM ET GLORIA EORUM NON DERELINQUETUR] *Non delebitur.* Ira in Græco.

14. CORPORA IPSORUM IN PACE SEPULTA SUNT] Id eſt, domo proſpera.

ET NOMEN EORUM VIVIT IN GENERATIONEM ET GENERATIONEM] Stirps manet per ſæcula.

15. SAPIENTIAM IPSORUM NARRANT POPULI] *Narrabunt populi:* etiam poſthac.

ET LAUDEM EORUM NUNTIET ECCLESIA] *Differet multitudo.* Videtur enim ſcriptum fuiſſe ἐξαγγελεῖ.

16. ENOCH PLACUIT DEO] Gen. V. 24.

ET TRANSLATUS EST IN PARADISUM] In locum felicem nobis incognitum. Sed hoc *in paradiſum* interpres de ſuo addidit, quomodo & Arabs interpres ad Hebræos XI. 5. Vide quæ ad Geneſin diximus.

UT DET GENTIBUS POENITENTIAM] In Græco eſt: *exemplum pœnitentiæ ætatibus:* id eſt, temporibus ſuis. Nam qui flagitioſè vivebant eo ſæculo, cùm intelligerent tranſlatum aliò Enochum, ob pietatem, eo ipſo monebantur ut vitam corrigerent, ſi Deo placere vellent.

17. NOE INVENTUS EST PERFECTUS IUSTUS] *Integer ac bonus.* Geneſ. VI. 9.

ET IN TEMPORE IRACUNDIÆ FACTUS EST RECONCILIATIO] *Pretium.* Nam ſicut qui pretium accipit rem ſuam ob id dimittit; ſic Deus ob Noæ pietatem ac preces, iram omnem in domum eius remiſit.

18. IDEÒ DIMISSUM EST RELIQUUM TERRÆ, CÙM FACTUM EST DILUVIUM. TESTAMENTA SÆCULI POSITA SUNT APUD ILLUM] Ex Græca locutione Hebræa benè explicata ſic vertas: *Ideo facto diluvio fœdus perpetuum cum ipſo conſtitutum eſt.* καὶ in ſequenti membro valet *cùm* in præcedente. & activum plurale ſine perſona pro paſſivo ſingulari.

NE DELERI POSSET DILUVIO OMNIS CARO] *Non fore ut poſt id humanum genus diluvio periret.* Agit enim de fœdere, quod commemoratur Gen. IX. 11.

20. ABRAHAM ETIAM PATER MULTITUDINIS GENTIUM] Explicat ἐτυμολογίαν nominis. Eſt enim אברהם contractè dictum pro אב רב הם, ut videre eſt Gen. XVII. 5.

ET NON EST INVENTUS SIMILIS ILLI IN GLORIA] Ut qui patet fuerit tot regum.

QUI CONSERVAVIT LEGEM EXCELSI] Præcepta quæ ei Deus dedit de migranda patria, circumcidendo ſe & liberis, de immolando filio.

ET FUIT IN TESTAMENTO CUM ILLO] Id eſt, fuit Dei federatus. Geneſ. XVII. 7. 21. XXII. 16.

21. IN CARNE EIUS STARE FECIT TESTAMENTUM] Id eſt, circumciſionem, quæ eximiè ברית dicitur Hebræis, ob dicta Dei Geneſ. XVII. 10.

ET IN TENTATIONE INVENTUS EST FIDELIS] In multis quidem tentamentis apparuit Deo fidus: ſed hîc præcipuè poſtremum illud tangitur, de filio immolando.

22. IDEÒ IUREIURANDO DEDIT ILLI GLORIAM IN GENTE SUA] In Græco: *Iurato affirmavit ei ſe* per ſemen eius *benefacturum etiam aliis gentibus.* Vide quæ dicta ad Gen. XVIII. 18. ἔστη hîc & infrà 24. eſt יקים, *firmavit.*

CRESCERE ILLUM QUASI TERRÆ CUMULUM] *Multiplicaturum ipſum* in ſobole, *quantus eſt pulvis terræ.* Geneſ. XXII. 17.

23. ET UT STELLAS EXALTARE SEMEN EIUS] Exaltaturum ſe. Vide iam indicatum Geneſeos locum.

ET HÆREDITARE ILLOS A MARI USQUE AD MARE] Poſſeſſionem ſe ipſius poſteris daturum à mari ad mare: id eſt, ab Aſphaltite ad mare Syriacum, qui termini terræ promiſſæ ab Oriente in Occidentem. Vide Geneſ. XIII. 14. 15.

ET A FLUMINE] Flumen cùm ſimpliciter dicitur, intelligitur Euphrates. Impletum hoc per Davidem.

USQUE AD TERMINOS TERRÆ] Cultæ ſcilicet. Id eſt, ad deſerta uſque Arabum ſola.

24. ET IN ISAAC EODEM MODO FECIT PROPTER ABRAHAMUM PATREM EIUS] *Cùm Iſaac pariter firmavit:* nempe id quod ſequitur.

25. BENEDICTIONEM OMNIUM GENTIUM DEDIT ILLI DOMINUS, ET TESTAMENTUM CONFIRMAVIT SUPER CAPUT IACOB] Aliter in Græco: *Benedictionem omnium hominum & fedus.* ἐν διὰ δυοῖν, fedus in quo comprehendebatur Deum per poſteritatem Iſaaci etiam aliis populis facturum bene. Vide Gen. XXVI. 2. 3. 4. 5. ubi & cauſa additur iam ab hoc ſcriptore expreſſa, nempe factum hoc Abrahami cauſa. Sequitur deinde in Græco: καὶ κατέπαυσεν ἐπὶ κεφαλὴν Ἰακώβ: *quod fedus deinde requievit*, id eſt, manſit *ſuper caput Iacobi:* id eſt, penes ipſum eiúſque poſteros, non penes Idumæos. Significanter autem dixit, *ſuper caput Iacobi*, quia Iſaacus divino inſtinctu hoc ius in Iacobum tranſlaturus capiti eius paternas manus impoſuit. Ita enim

mos erat bene precandi liberis, ut apparet Genes. XLVIII. 14.

26. AGNOVIT EUM IN BENEDICTIONIBUS SUIS] Iacobum agnovit heredem Isaaci in magnificis illis promissis.

ET DEDIT ILLI HÆREDITATEM] Possidendam terram dedit ipsi: id est, stirpi eius.

ET DIVISIT ILLI PARTEM IN TRIBUBUS DUODECIM] Et divisit illi partes secundum duodecim tribus quas partitus est: id est, in quas distribuit Iacobi posteritatem.

27. ET CONSERVAVIT ILLI HOMINES MISERICORDIÆ INVENIENTES GRATIAM IN OCULIS OMNIS CARNIS] In Græco est singularis numerus. *Et eduxit ex illo* (id est, ex ipso gigni fecit) *hominem favorabilem*, (nempe apud ipsum Deum) *& qui apud omnes homines fuit gratiosus*. Designatur his verbis Iosephus Deo dilectus, & Pharaoni totique Ægypto. Nulli meliùs hæc designatio convenit: neque par fuit in hac recensione virum tantum omitti. Quare non sequar Græca exemplaria quæ hæc cum sequentibus connectunt, & ad Mosem referunt. Multò enim credibilius est in eo quod sequitur duas literas mutatas in Græcis, quæ ex nominativo (qualem legit Latinus interpres) accusativum fecêre; nempe quia sensum putarunt cum prioribus esse continuum.

CAPUT XLV.

1. DILECTUS DEO ET HOMINIBUS MOSES] Iam dixi cur ea lectio quam hic interpres secutus est, ἠγαπημένος & Μωσῆς, non ἠγαπημένον & Μωσῆν, mihi placeat. Cum Mose Deus egit familiariùs, quàm cum ullo antè homine. Idem Moses apud regem, regis filiam, populúmque Ægypti diu gratiosus, posteà apud Madianitas, deinde apud pios Israëlitas.

CUIUS MEMORIA IN BENEDICTIONE EST] Manebit semper in solennibus synagogæ εὐλογίαις. Sic & infrà XLIX. 12.

2. SIMILEM ILLUM FECIT IN GLORIA SANCTORUM] Gloriæ sanctorum: id est, Angelorum, quos sanctos appellat Daniel IV. 14. Qualia Deus olim per Angelos exsecutus fuerat, talia fuit per Mosem exsecutus.

ET MAGNIFICAVIT EUM IN TIMORE INIMICORUM] Timentibus inimicis, Ægyptiis, Amalecitis, Madianitis, Amorræis.

ET IN VERBIS SUIS MONSTRA PLACAVIT] κατέπαυσε, fecit cessare, nempe magicas artes.

3. GLORIFICAVIT ILLUM] Deus.

IN CONSPECTU REGUM] Pharaonis, Agagi, Ogi, Seonis.

ET IUSSIT ILLI CORAM POPULO SUO] ἐνετείλατο αὐτῷ πρὸς λαὸν αὐτοῦ. *Mandata ei dedit ad populum suum.*

ET OSTENDIT ILLI GLORIAM SUAM] ἔδειξεν αὐτῷ τῆς δόξης αὐτοῦ, nempe τι. Ostendit ei maiestatis suæ particulam aliquam Exod. XXIV. 22.

4. In fide et lenitate ipsius sanctum fecit illum] Videtur legisse αὐτὸν ἡγίασε, pro quo in Sixtina, unâ literâ mutatâ, αὐτὸν ἡγίασεν. In aliis, αὐτὸν ἡγίασεν αὐτόν. Fecit eum sanctum fide ac lenitate. Num. xii. 3. 7.

Et elegit eum ex omni carne] Ducem populi sui, legis dictatorem.

Et induxit illum in nubem] Exod. xx. 21. xxiv. 18.

6. Dedit illi coram præcepta] Exod. xx. 22. xxxiv. 11. 28.

Et legem vitæ] In Græco: *Legem vitæ.* καὶ ἐπιστήμης, legem quæ vitæ longæ ac felicis promissa habebat.

Ac disciplinæ] *Et scientiæ:* quia homines sapientes reddit.

Docere Iacob testamentum suum] *Fœdus suum.* Legit διδάξαι, ut est in Sixtina, non ἐδίδαξε.

Et iudicia sua Israel] Præcepta iudiciorum.

7. Excelsum fecit Aaron] Summo sacerdotio fulgentem.

Fratrem eius et similem sibi de tribu Levi] In Græco: *Sanctum ipsi similem,* (id est, sanctimoniâ similem Mosi) *fratrem ipsius ex tribu Levi.*

8. Et statuit ei testamentum æternum] *Fœdus æternum cum ipso pepigit:* nempe sacerdotium legale, quamdiu mansurum erat, mansurum in ipsius posteritate. quod explicatur infrà 19.

Et beatificavit illum in gloria] *Ornatu* magnifico. de quo vide Exod. xxxix.

9. Et circumcinxit eum zona gloriæ, et coronavit eum in vasis virtutis] *Induit eum perfectissima magnificentia, ut eum constitueret inter vasa opulenta.* Inter vasa Templi scilicet. ἰσχύν esse divitias sæpe iam diximus.

10. Circumpedes et femoralia et humerale posuit ei] Quod generaliter dixerat συντελείᾳ καυχήματος, id iam in sua membra digerit, nominans poderem (quem hîc *circumpedes* vertit, quia ad pedes usque pertingebat) femoralia & epomidem. Vide dictum Exodi locum.

Et cinxit illum tintinnabulis aureis plurimis in gyro] In Græco amplius est: *& cinxit illum malis punicis:* deinde sequitur *tintinnabulis.*

In memoriam filiis gentis suæ] Nempe ut illo sono admoniti adventantem sacerdotem reverenter exciperent.

11. Stolam sanctam auro, hyacintho, et purpura] Ornatum sanctum: nam στολὴ generale est. Intelligitur hoc loco, τὸ λογεῖον, ut vocatur in Exodo, & statim explicabitur.

Opus textile viri sapientis] Factum à perito artifice.

Iudicio et veritate præditi] In Græco Sixtino: λογείῳ κρίσεως, δήλοις ἀληθείας. Nomen illud λογεῖον κρίσεως, pro Hebræo חשן, habes in Græco Exodi, inde datum quod responsa omnia, observanda, sicut sententiæ iudicum observari solent, inde ederentur. Idem λογεῖον

vocatur אורים ותמים: Græcè, δήλωσις καὶ ἀλήθεια, vel δῆλα καὶ ἀλήθεια, ubi esse ἐν ἀρχῇ δυοῖν notavimus suprà XLV. 12. Ea figura hîc commodè explicatur verbis illis, δήλωσις ἀληθείας. Est autem πρόσθεσις vocis λογείου. Nam per illud pectorale principibus populi patefiebat veritas latens.

13. TORTO COCCO OPUS ARTIFICIS] De his & quæ sequuntur vide dictum Exodi locum.

FIGURATIS] *Sculpturis annuli.* id est, ita sculptis sicut annuli sculpi solent.

IN LIGATURA AURI] ἐν δέσει χρυσίου: id est, *inclusis auro.* Vide Exodi XXXIX. 6. 7. 8.

ET OPERE LAPIDARII] *Opera gemmarij.* Refer ad id quod præcessit. Magnus artifex gemmas auro incluserat.

IN MEMORIAM SECUNDUM NUMERUM TRIBUUM ISRAEL] In Græco ampliùs: εἰς μνημόσυνον ἐν γραφῇ κεκολαμμένῃ κατ᾽ ἀριθμὸν φυλῶν Ἰσραήλ. Id est: *quæ memoriam continebant filiorum Israël ordine nominatorum per scripturam insculptam.* ספר sæpe ordinem significat.

14. CORONA AUREA SUPER MITRAM EIUS] Supple *erat.* Lamina illa memorata Exodi XXVIII. 36. quam latitudinis duorum digitorum fuisse aiunt Hebræi.

EXPRESSA SIGNO SANCTITATIS] ἐκτύπωμα σφραγῖδος ἁγιάσματος, puto esse nominativum, & subaudiri ut suprà *erat.* Et sculptura ibi erat ad modum *annuli,* habens nomen *sanctitatis.* Insculptum enim erat laminæ ipsi, קדש ליהוה.

ET GLORIA HONORIS] In Græco per πρόσθεσιν ad id quod præcessit, καύχημα τιμῆς. *magnificentia plena honoris.* sic καύχημα modò habuimus XLV. 9.

OPUS VIRTUTIS] ἔργα ἰσχύος. *Opera* omnia quæ dixi *opulenta.* Sic & σκεύη ἰσχύος habuimus dicto commate 9.

ET DESIDERIA OCULORUM ORNATA] In Græco: *Oblectamenta oculorum arte facta, pulchra.* Laudat & artem & materiam. ἐπιθυμήματα ὀφθαλμῶν habemus etiam I. Reg. XX. 6. Ezech. XXIV. 16. 21. 25. κοσμεῖν pari sensu habuimus suprà XVI. 28. XLII. 28. XLII. 22. & alibi.

16. ALIENIGENA ALIQUIS] Alienigena hîc intelligitur omnis qui non esset de stirpe Aaronis. Sic זר sumitur de iis qui sacerdotalis generis non erant, Levit. XXII. 10. de iis qui Levitæ non erant Num. I. 51, III. 10. est enim τῶν πρός τι.

SED TANTUM FILII EIUS SOLI] Benè vertit πλὴν, quod sæpè non est exceptivum, sed adversativum.

17. SACRIFICIA IPSIUS CONSUMTA SUNT IGNE QUOTIDIE] *Tota igne consumta sunt quotidie:* idque semper *bis.* Manè & vespere holocausta offerebantur, quotidie, & sine intermissione. Numer. XXVIII. 3. 4. id dicitur עלת תמיד, Exod. XXIX. 42. Græcè, θυσία ἐνδελεχισμοῦ.

18. COMPLEVIT MOSES MANUS EIUS] Unguento scilicet, ut sequitur. Historia est Exodi XXVIII. 41. locutio verò eadem Iudith XVII. 5. 12.

19. FACTUM EST ILLI IN TESTAMENTUM ÆTERNUM] *Datum est illi fœdere æterno:* ministrare scilicet, ut sequitur. Vide suprà 7.

FUNGI SACERDOTIO, ET HABERE LAUDEM] In Græco: *Ministrare ipsi, Deo, simúlque sacerdotio fungi.* Ministrare intellige, parare mensam προθέσεως, candelabrum, atque alia: sacerdotio fungi, offerre victimas, liba, vinum, suffitus.

ET GLORIFICARE POPULUM SUUM IN NOMINE EIUS] εὐλογεῖν τὸν λαὸν, id est, bene precari populo. Num. VI. 23. 24.

20. IPSUM ELEGIT AB OMNI VIVENTE] Ex omnibus hominibus.

OFFERRE SACRIFICIUM DEO] κάρπωσιν. Ita dicuntur & liborum & victimarum partes quæ igne adolentur. Hebræis אשה. Vide Levit. II. 9. III. 3. 9. 14. VIII. 28. & alibi.

INCENSUM ET BONUM ODOREM] ἐν διὰ δυοῖν, *Suffitum odoriferum.* Exod. XXX. 7. & deinceps.

IN MEMORIAM] In signum animi memoris beneficiorum Dei.

PLACARE PRO POPULO] Subaudi & hoc modo: *Et ad placamenta facienda pro populo.* Id convenit sacris pro peccato & delicto.

21. ET DEDIT ILLI IN PRÆCEPTIS SUIS POTESTATEM, IN TESTAMENTIS IUDICIORUM] In Græco: *Dedit ipsi præcepta sua:* Legis tabulas, & libros Mosis custodiendos.

POTESTATEM IN TESTAMENTIS IUDICIORUM DOCERE IACOB TESTIMONIA, ET IN LEGE SUA LUCEM DARE ISRAEL] *Auctoritatem circa edicta iudiciaria:* nempe ut populum Iacobi, sive Israëlis, *docerent ea quæ Deus testatus erat:* & sic velut facem *ei allucerent ad legem intelligendam.* διαθήκη inter alia etiam edicta significat, ut diximus in Prolegomenis ad Matthæum. Eodem sensu διαθήκην κρίματος habuimus suprà XXXVIII. 43. μαρτύρια idem quod præcepta legis, quia Dei voluntatem testantur. Exod. XXV. 16. 21. Sacerdotum præcipuè erat legem explicare populo, Malach. II. 7.

22. QUIA CONTRA EUM STETERUNT ALIENI] Legit, ἐπὶ συνέστησαν. sed rectior lectio quam nunc Græci libri omnes præferunt, ἐπισυνέστησαν, *coïtionem fecerunt.* Novam historiam attingit, quæ est Num. XV: non autem rationem reddit antè dictorum. ἐπισυνίστασθαι, pro *coïtionem facere*, habemus etiam Num. XIV. 36. Ierem. XX. 10. Ezech. II. 6. & in hac ipsa historia Num. XVI. 19. & in huius historiæ repetitione. Num. XXVI. 9.

ET PROPTER INVIDIAM CIRCUMDEDERUNT ILLUM HOMINES IN DESERTO, QUI ERANT CUM DATHAN ET ABIRON, ET CONGREGATIO CORE IN IRACUNDIA] *Et invidia in eum accensi sunt, etiam cum furibunda ira, in deserto, tum viri illi qui Dathani & Abironi aderant, tum factio Coræ.*

23. VIDIT DOMINUS DEUS, ET NON PLACUIT ILLI] λιπόντες.

ET CONSUMTI SUNT IN IGNE] *Incendio perierunt.* Hoc enim est συνετελέσθησαν. Alioqui corpora mansêre integra.

24. Et consumsit illos in flamma ignis] Quæ intus eos exanimavit.

25. Et addidit Aaroni gloriam] Nempe ut vindicato, Dei ipsius viribus.

Et dedit illi hæreditatem, et primitias frugum terræ divisit illi] *Et dedit ei velut possessionem* multas obventiones. ac primùm *partitus est ei perceptionem primitivum fructuum.* Omninò ὡς hîc subaudiendum, apparet ex sequentibus.

26. Panem ipsis in primis paravit ad satietatem] *Eximiè verò de victu ipsis prospexit, idque ad satietatem.* ἄρτον ad exemplum Hebræi לחם, hîc generaliter sumi pro omni cibo docent sequentia.

Nam et sacrificia Domini edent, quæ dedit illi et semini eius] *Nam sacrificia Domini esuri erant ipse & posteri eius, quibus ea Deus dederat.* Ita explicanda verborum, quæ hîc est, traiectio. Legit interpres, φάγονται, non ut in Sixtina, φάγονται. Esuri erant, id est, lege statuebatur ut ederent. Sacrificia intellige omnia præter holocausta: de cæteris enim sacrificiis, datis Deo suis partibus, aut totum reliquum, aut partes bonæ cedebant sacerdotibus Aaronidis.

27. Ceterum inter gentes non hæreditabit] *Ceterum non habiturus erat* partem *in terra populi.* Futurum hîc sumitur ut in præcedenti commate.

Et pars non est illi in gente] Soli pars scilicet.

Ipse enim est pars eius, et hæreditas] *Ipse Deus est illi quasi pars possidenda.* Id est, res divinæ sacerdotes alunt. Sumtum ex Numer. XVIII. 20.

28. Phinees filius Eleazari tertius in gloria est] In honore summi sacerdotis, Aaron primus, secundus Eleazarus, tertius Phinees.

Imitando eum in timore Domini] *Quia exarsit ob timorem Domini.* Sequitur ipse Dei verba Numer. XXV. 11. Sensus est: ideò Deum voluisse ut diu maneret in Phineæ familia sacerdotium summum, quia ardorem suum adversus idololatras ostenderat.

29. Et stare in reverentia gentis in bonitate et alacritate animæ] Hîc ponendum colon: *Et quia stetit in defectione populi animo probo & alacri.* Id est, populo deficiente ipse constans fuit. ἔστη, quamvis mutationem significat, sive in melius, sive in peius: itaque pro materia varianda interpretatio.

Placuit Deo pro Israel] Puto scripsisse interpretem: *Placavit Deum pro Israël.* Nam in Græco: καὶ ἐξιλάσατο περὶ τοῦ Ἰσραήλ. quæ verba desumta ex Num. XXV. 13. Sensus est: cæteris qui erant super viginti & quatuor millia Deus pepercit, ob Phineam.

30. Ideò statuit illi testamentum pacis] *Fœdus de prosperitate cum ipso pepigit* Deus.

Principem sanctorum et gentis suæ] Legit προστάτην, ut & nunc habent Græci codices. sed omninò legendum: προστατεῖν ἁγίων καὶ λαοῦ αὐτοῦ, ut præesset Templo & populo ipsius: id est, Levitis,

qui peculiariter Deo dicati. προσκαπῶν solet genitivum regere, ut I. Maccab. XIV. 47.

UT SIT ILLI ET SEMINI EIUS SACERDOTII DIGNITAS IN ÆTERNUM] Quamdiu scilicet populus & sacrificia mansura erant.

31. ET TESTAMENTUM DAVID REGI FILIO IESSÆ DE TRIBU IUDA HÆREDITAS IPSI ET SEMINI EIUS, UT DARET SAPIENTIAM IN COR NOSTRUM IUDICARE GENTEM SUAM IN IUSTITIA, NE ABOLERENTUR BONA IPSORUM IN GENTEM EORUM ÆTERNAM FECIT] Cùm ordine temporum viros magnos commemoret, nondum venit ad Davidis tempora: unde intelligimus hîc esse comparationem: sensum verò: pari modo in Phinea domo (id est, in posteritate Sadoci, qui ex Phinea venerat) stabilitam summi sacerdotij successionem, quo in domo Davidis stabilita fuit regni successio. Legendum igitur, paucis literis in Græco mutatis: καὶ διαθήκην τῷ Δαβὶδ υἱῷ ἐκ Ἰούδα κληρονομίας βασιλέως υἱοῦ ἐξ υἱοῦ μόνου, κληρονομία Ἀαρὼν καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. Δῴη ὑμῖν σοφίαν ἐν καρδίᾳ ὑμῶν κρίνειν τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν δικαιοσύνῃ ἵνα μὴ ἀφανισθῇ· τὰ ἀγαθὰ αὐτῶν, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν εἰς γενεὰς αὐτῶν. quæ sic liceat vertere: *Quale est fœdus* (datum) *Davidi nato ex tribu Iuda de successione regis qui semper fuit filius tantùm ex filio, talis fuit & successio* (data) *Aaroni & stirpi eius. Det vobis* (Deus, ô Aaronidæ, qui nunc estis) *sapientiam in corde vestro manentem, ut iustè iudicetis populum ipsius, ne intereat stirps ista. det etiam bona ipsorum* (qui successuri sunt vobis) *& honorem ipsorum transire ad posteros ipsorum.* Duabus tantùm in populo Hebræo domibus id contigit, ut in iis honoris successio transiret à maribus ad mares, Davidis & Sadoci. Hoc quo ita maneat in posteris Sadoci, qui à Phinea orti, Deum precatur ut iis qui tunc erant det bonam mentem ad rectè peragenda iudicia, quæ pars magna muneris sacerdotalis, ut diximus ad Matth. V. 22.

CAPUT XLVI.

1. FORTIS IN BELLO IESUS FILIUS NAVE] Ex Ναυῆ factum per errorem exscriptoris Νανῆ, ob vicinitatem literarum diximus ad initium Iosuæ. Is error semel admissus mirum quàm latè fluxerit.

SUCCESSOR MOSIS IN PROPHETIS] Scripsit interpres, *in prophetiis*: id verò est in munere prophetico. Nam de Iosue eiúsque in munere successoribus dictum Mosi fuit: *Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis sicut me suscitabit tibi Dominus,* Deuteronom. XVIII. 15. ubi dicta vide.

2. QUI FUIT MAGNUS SECUNDUM NOMEN SUUM MAXIMUS IN SALUTEM ELECTORUM DEI] In Græco: *Qui, ut ferebat nomen ipsius, magnus fuit ad servandos electos Dei.* In illis vocibus, ἐπὶ σωτηρίᾳ, est significatio nominis Iosuæ, sive Iesu, quod σωτῆρα significat.

EXPUGNARE INSURGENTES HOSTES] *Ulciscendo hostes insurgentes.*

UT CONSEQUERETUR HÆREDITATEM ISRAEL] In Græco eſt per accuſativum: ἵνα κληρονομήσῃ τὸν Ισραὴλ: id eſt, *ut Iſraëlem in poſſeſſione* terrarum *collocaret*. Nam κληρονομεῖν hîc eſt הנחיל: ſicut βασιλεύειν eſt המליך, ad regnum perducere.

3. QUAM GLORIAM ADEPTUS EST?] *Quantum adeptus eſt gloriæ?*

IN TOLLENDO MANUS SUAS] Qui geſtus ferire volentis: ut Ierem. VI. 12. XV. & alibi. ſuprà XXXVI. 2.

ET IACTANDO CONTRA CIVITATES ROMPHÆAM] *Extendendo rompheam contra urbes*: ad eas expugnandas ſcilicet, ut contra Haium, Macedam, Lebnam, multáſque alias.

4. QUIS ANTE ILLUM SIC RESTITIT?] *Sic ſtetit*: invictus.

NAM HOSTES IPSE DOMINUS PERCUSSIT] Legit πολεμίους, & κύριος: ſed melior lectio quam habemus: τοὺς γὰρ πολέμους κυρίου αὐτὸς ἐπήγαγεν. Bella Dei vocant Hebræi in gentes illas quas Deus devoverat. Alia bella vocant bella imperij.

5. AN NON IN IRACUNDIA EIUS IMPEDITUS EST SOL?] *An non per eum ſol retroceſſit.* ἐν χειρὶ αὐτοῦ, Hebraïſmus eſt pro *per eum*. Per eum verò, per preces eius. Fortè poſt occaſum diutiùs lucere viſus eſt repercuſſu nubis exiſtentis ſuper horizontem, ut ad Ioſuæ locum diximus.

6. ET UNA DIES FACTA EST QUASI DUO] Uno die actæ ſunt res bidui.

IN OPPUGNANDO INIMICOS UNDIQUE] *Cùm undique ab hoſtibus premeretur*: à quinque ſcilicet regibus nominatis Ioſuæ capite decimo.

IN SAXIS GRANDINIS VIRTUTIS VALDE FORTIS] *Magnæ efficaciæ*, ad ſternendos hoſtes. Vide dicto cap. X.

7. IMPETUM FECIT CONTRA GENTEM HOSTILEM] *Ex loco ſuperiore bellum in gentes intulit.* Eſt enim propriè καταῤῥάττειν ex alto deiicere, unde catarractæ. Habes hoc verbum eo ſenſu in Græco Oſeæ VII. 6.

ET IN DESCENSU PERDIDIT CONTRARIOS] In deſcenſu Bethoron.

8. UT COGNOSCANT GENTES POTENTIAM EIUS] *Ut noſſent gentes armaturam ipſius*, Ioſue: ut viderent ex tali grandine, quo præſidio Ioſue pugnaret.

QUIA CONTRA DEUM PUGNARE NON EST FACILE] In Græco: nempe *bellum ipſius* Ioſue *geri Deo favente*. Nam ἐναντίον κυρίου, aut ἐνώπιον κυρίου, לפני יהוה id ſignificat.

ET SECUTUS EST A TERGO POTENTIS] *Nam Deum ſequebatur.* Is enim δυνάστης dictus & ſuprà 6. Vetus dictum ἕπου θεῷ. Id fecit Ioſue, omnia ex Dei præſcripto gerens.

9. ET IN DIEBUS MOSIS MISERICORDIAM FECIT IPSE] *Etiam Moſis tempore idem beneficum ſe præſtiterat*: nempe populo, quanquam beneficium non intelligenti, ut ſequentia declarant. Aoriſtus hîc valet pro pluſquam perfecto.

STA-

STARE CONTRA HOSTEM] *Obstando cæteris:* nempe volentium in Ægyptum reverti. Vide historiam Num. XIV.

ET PROHIBERE GENTEM A PECCATIS, ET PERFRINGERE MURMUR MALITIÆ] Per gerundia hoc clarius reddas: *Prohibendo gentem à peccato, & cessare faciendo murmur malitiosum.*

10. ET IPSI DUO CONSTITUTI] *Cùm essent duo tantùm.*

LIBERATI SUNT] Servati sunt. διεσώθησαν: non mortui sunt in itinere.

A NUMERO SEXCENTORUM MILLIUM PEDITUM] *Ex sexcentis millibus peditum.* tot enim ex Ægypto exierant Num. I. 46. & suprà XVI. 11. Ex his duo soli Iosue & Caleb terram promissam calcarunt, ut videre est isto Numerorum loco, & Ios. XIV.

INDUCERE ILLOS IN HÆREDITATEM, IN TERRAM QUÆ MANAT LAC ET MEL] *Ita ut introduceret eos* Deus *in possessionem terræ abundantis lacte & melle.* Vide Exod. III. 8, 17. XIII. 5. XXXIII. 3. Levit. XX. 24. Num. XIII. 28. XIV. 8. Deuteron. VI. 3. VIII. 8. XI. 9. Iosue II. 6. Ezech. XX. 6, 15.

11. ET DEDIT DOMINUS IPSI CALEB FORTITUDINEM] Id est, vigorem corporis.

ET USQUE AD SENECTUTEM PERMANSIT ILLI VIRTUS] *Qui* (vigor) *ad senectutem ei permansit.* Ad annum ætatis quintum & octogesimum: ut legimus dicto loco Ios. XIV. 10. 11.

UT ASCENDERET IN EXCELSUM TERRÆ LOCUM] *Ita ut etiam ardua loca terræ bene scanderet,* nempe Hebronem.

ET SEMEN IPSIUS OBTINUIT HÆREDITATEM] Possessionem avitam.

12. UT VIDERENT OMNES FILII ISRAEL] Tanto exemplo senectutis, bonæ valetudinis, & opimæ rei.

QUIA BONUM EST OBSEQUI SANCTO DEO] *Bonum esse Deum sequi.* Est enim eadem hîc locutio quæ suprà 8.

13. ET IUDICES SINGULI SUO NOMINE, QUORUM NON EST CORRUPTUM COR: QUI NON AVERSI SUNT A DOMINO, UT SIT MEMORIA ILLORUM IN BENEDICTIONE] Est Hebraïsmus: nominativus nominis cum genitivo pronominis vice genitivi ipsius nominis Nam Latinè diceremus: *Iudicum quoque, prout singuli nomina habent, quorum cor non fuit scortatum: id est, qui à Deo non defecerunt: commemoratio fiat in eulogiis publicis.* Excludit ab his Abimelechum.

ET OSSA ILLORUM PULLULENT DE LOCO SUO, ET NOMEN EORUM PERMANEAT IN ÆTERNUM, PERMANENS AD FILIOS ILLORUM, SANCTORUM VIRORUM GLORIA] In Græco: τὰ ὀστᾶ αὐτῶν ἀναθάλλοι ἐκ τοῦ τόπου αὐτῶν, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἀντικαταλλασσόμενον ἐν υἱοῖς δεδοξασμένων αὐτῶν. *Ossa ipsorum floreant in locis suis:* (id est, sit perpetuus sepulchris eorum viror: sæpe enim sepulchra in hortis erant) *nec minùs nomen ipsorum transiens ad posteros, ut ipsi sic honorentur.* Dicatur diu: hi sunt orti à Gedeone, hi ab Iephthe, hi à Samsone.

RENOVAVIT IMPERIUM] κατέστησε βασιλείας. meliùs βασιλέας. Con-

ftituit reges, ut idem fit ei quod fequitur, *unxit principes*: Saülem nimirùm & Davidem.

IN GENTE SUA] Super populum fuum.

17. IN LEGE DOMINI CONGREGATIONEM IUDICAVIT, ET VIDIT DEUS IACOB] *Ipfo fecundum legem Dei regente populum, Deus Iacobi* gentem favens *afpexit*. שפט quod κρίνειν vertitur, fæpe non iudiciariam tantùm, fed & omnem πολιτικὴν gubernationem fignificat.

IN FIDE SUA PROBATUS EST PROPHETA, ET COGNITUS EST IN VERBIS SUIS FIDELIS, QUIA VIDIT DEUM LUCIS] *Per fidem fuam probatus eft Propheta, & per verba fua cognitus eft fidus in vifis.* Nam πιστὸς ὁράσεως eft in Sixtina, quod in aliis malè defideratur. Latinus autem id legit, fed corruptè. Duabus notis agnofcitur verus Propheta: fi verum Deum colat, colendúmque doceat, (quod hîc fignificatur fidei nomine) & fi dicta ipfius impleantur, ut patet collatis locis Deuteronom. XIII. 1. 2. & XVIII. 20. 21. 22. Samuel cognitus eft verus Propheta, quia & Deum verum coluit, & quæ prædixit eventum habuerunt.

19. ET INVOCAVIT DOMINUM OMNIPOTENTEM IN OPPUGNANDO HOSTES CIRCUMSTANTES UNDIQUE, IN OBLATIONE AGNI INVIOLATI] Legit ἀρνὸς γαλαθηνοῦ, quomodo eft in Sixtina, & in ipfa, quæ hîc refpicitur, hiftoria 1. Sam. VII. 9. ἔλαβε Σαμουὴλ ἄρνα γαλαθηνὸν ἕνα. Eft ergo hoc quod dicit: *Hic ipfe invocavit Deum potentem, (cùm eum premerent inimici eius,* Philiftini nempe, *undique) offerendo agnum lactentem.*

20. ET INTONUIT DE COELO DOMINUS] 1. Sam. VII. 10.

21. ET CONTRIVIT PRINCIPES TYRIORUM] Nimirum quia Tyrij (pars Cananæorum, five Phœnicum) federati Philiftinis.

22. ET ANTE TEMPUS VITÆ SUÆ ET SÆCULI TESTIMONIUM PRÆBUIT] *Idem antequam huius fæculi fomnum dormiret*, (id eft, priufquam moreretur: eft enim χοιμήσεως) *conteftatus eft* populum. Multis integritatis teftimonium poft mortem præbetur. Ille verò hoc vivus ab omni populo abftulit.

IN CONSPECTU DOMINI] Deo præfente, non communi tantùm, fed fingulari modo, ut qui Prophetiæ donum ei dediffet.

ET CHRISTI] Præfente etiam Saüle rege folemniter uncto.

PECUNIAS ET USQUE AD CALCEAMENTA] Id eft, *etiam ad calceamenta ufque*: ne calceamenta quidem. Eft autem hoc proverbiale apud Hebræos, ad rei minimæ fignificationem, ut apparet Genef. XIV. 13.

AB OMNI CARNE NON ACCEPIT] Puto fcripfiffe interpretem, *non accepi*: ficut in Græco eft, οὐκ εἴληφα. Facit enim velut ipfum loquentem, quanquam non ipfius verba quæ exftant 1. Sam. XII. 3, fed fenfum exprimit.

ET NON ACCUSAVIT ILLUM HOMO] Nemo fuit qui contra illum ullam querelam adferre potuerit.

23. ET POST HOC DORMIVIT, ET NOTUM FECIT REGI, ET OSTENDIT ILLI FINEM VITÆ SUÆ] In Græco est: *Idem postquam dormiisset* (mortuus esset, figura eadem quam iam habuimus, de qua vide quæ dicta ad Matth. IX. 24.) *Prophetæ munere functus significavit regi venturam eius mortem*, sive τὸ ὅτι, sive τὸ φαίνεσθαι. quâ de re variæ fuêre & olim Hebræorum, & nunc sunt Christianorum sententiæ. Vide quæ ad ipsum historiæ locum diximus.

ET EXALTAVIT VOCEM SUAM DE TERRA IN PROPHETIA] *Ex humo emergens altâ voce futura prædixit.*

DELERE IMPIETATEM GENTIS] *Ut tolleret gentis* (Israëliticæ) *impietatem:* ut exemplo tanto moniti resipiscerent. Vide I. Sam. XXXVIII. 18. 19.

CAPUT XLVII.

1. POST HÆC SURREXIT NATHAN PROPHETA IN DIEBUS DAVID] קום de Prophetis dicitur, & הקים de Deo Prophetas mittente, quia eminent multùm in populo, & velut de loco superiore loquuntur.

2. ET QUASI ADEPS SEPARATUR A CARNE, SIC DAVID A FILIIS ISRAEL] Non est *&* in Græco: incipit enim novum sermonem de Davide, hoc modo: Qualis est adeps qui separatur (in honorem Dei) à victima prosperante (quas victimas Hebræi שלמים vocant: Græci σωτηρίους, Latinus interpres *pacificas*, ut videre est Levit. III. 3.) talis David inter natos Israële, id est, pariter eximius, patitet sepositus ad Dei usus.

3. CUM LEONIBUS LUSIT QUASI CUM AGNIS] Est quidem in Sixtina, ἔπαιξεν. Verùm alij codices habent ἐπεξένισεν, id est, *apud leones divertit:* aut *cum leonibus conversatus est tanquam cum hœdis.* Habuimus idem verbum suprà XXIX. 30. *Cum hœdis* hîc est in Græco: cum agnis sequitur membro altero.

ET IN URSIS SIMILITER FECIT SICUT IN AGNIS OVIUM] *Et cum ursis quasi cum agnis ovilli generis.* Nam subauditur verbum præcedens. Historia est I. Sam. XVII. 34.

IN IUVENTUTE SUA NUNQUID NON OCCIDIT GIGANTEM?] Ita hæc distinguenda sunt. οὐχὶ deest in plerisque codicibus Græcis: sed est in Sixtino, & est admirantis.

ET ABSTULIT OPPROBRIUM DE GENTE] Usurpat ipsa verba Davidis, quæ exstant I. Sam. XVII. 36.

5. IN TOLLENDO MANUM SAXO FUNDÆ DEIECIT EXSULTATIONEM GOLIÆ] Optima est lectio in Sixtina: ἐν τῷ ἐπᾶραι χεῖρα ἐν λίθῳ σφενδόνης καὶ καταβαλεῖν γαυρίαμα τοῦ Γολιάθ. *Cum attolleret manum cum lapide in funda, & deiiceret fastum Goliathi.* Pendet sensus ab eo quod præcessit. *Deiiceret fastum Goliathi*; id est, Goliathum fastosum. Talia sunt, *sapientia Lælî*, βίη Ἡρακλῆος, *Stertinium acumen*, & similia.

6. ET DEDIT IN DEXTERA EIUS TOLLERE HOMINEM FOR-

TEM IN BELLO] Et pro *qui*. dedit in dextra: id est, *facultatem ei dedit*.

EXALTARE CORNU GENTIS SUÆ] Id est, vires. nam cornua vires tauris aliísque bestiis.

7. SIC IN DECEM MILLIBUS GLORIFICAVIT EUM] Id est: *propter decem millia*, hostium scilicet cæsa. Alludit ad hymnum qui est 1. Sam. XVIII. 7.

ET LAUDAVIT EUM IN BENEDICTIONIBUS DOMINI] *Ornavit eum suis benefactis. Domini* pro *suis*: more Hebræorum, qui nomine repetito utuntur, vice pronominis reciproci.

IN OFFERENDO ILLI CORONAM GLORIÆ] Eousque *ut ipsi tribueret diadema gloriosissimum*: populi nempe sui.

8. CONTRIVIT ENIM INIMICOS UNDIQUE] *Enim* non est in Græco. est quippe novus sensus. Hostes contrivit, Iebusæos, Moabitas, Syriæ multos populos, Idumæos, Ammonitas.

ET EXTIRPAVIT PHILISTIIM CONTRARIOS] ἐξουδένωσε. Est plerunque ἐξουδενοῦν contemnere. sed hîc sumitur in forma Hiphil, ut sit *contemtui obiecit*. Sic ἐξουδένωσις opponitur τῇ τιμῇ, 1. Macc. 1. 41. Historia tangitur quæ est 1. Sam. VIII. initio.

USQUE IN HODIERNUM DIEM CONTRIVIT CORNU IPSORÛM] Id est, ita vires eorum confregit, ut in hunc usque diem, quo hæc scribo, eas recuperare nequiverint.

IN ÆTERNUM] Hoc non est in Græco: nec opus est.

9. IN OMNI OPERE DEDIT CONFESSIONEM SANCTO ET EXCELSO IN VERBO GLORIÆ] *De omni opere* (id est, victoria sua) *gratiam habuit sancto supremo*: idque *verbis permagnificis*. Verè. ostendit enim hoc & historia, & Psalmorum magna pars.

10. DE OMNI CORDE SUO LAUDAVIT DOMINUM; ET DILEXIT DEUM QUI FECIT ILLUM] Illa *Dominum* & *Deum* addidit interpres.

ET DEDIT ILLI CONTRA INIMICOS POTENTIAM] Rursum *&* pro *qui*.

11. ET STARE FECIT] *Constituit*, ἔστησε.

CANTORES CONTRA ALTARE] κατέναντι θυσιαστηρίου, id est, *ante aram*. 1. Par. XVI. 4. & XXV.

ET IN SONO EORUM DULCES FECIT MODOS] In Sixtina est: καὶ ἦχου αὐτῶν γλυκαίνει μέλη. Iterùm hîc est καὶ pro relativo. Sensus enim est: *Ex quorum cantu dulcia mele procedunt*. Bene *procedunt*, quia institutum Davidis ad tempus usque huius scriptoris manebat. Quæ sequuntur in Græcis quibusdam: καὶ καθ' ἡμέραν αἰνέσουσιν ἐν ᾠδαῖς αὐτῶν, ea ut in Latino, ita & in Sixtino codice absunt.

12. ET DEDIT IN CELEBRATIONIBUS DECUS] *Festos dies decoravit*: hymnis ad quosque aptatis.

ET ORNAVIT TEMPORA AD CONSUMMATIONEM VITÆ] *Ad finem usque*, nempe anni. Redibat enim orbis hymnorum.

UT LAUDARENT NOMEN SANCTUM DOMINI] Nempe cantores illi ex Levitis delecti.

ET AMPLIFICARENT MANE DEI SANCTITATEM] *Et canerent ab ipso mane eius sanctitatem:* non quòd manè tantùm canerent, sed quòd manè inciperent canere.

13. DOMINUS PURGAVIT PECCATA IPSIUS] *Abstulit peccata eius:* id est, pœnas commeritas.

ET EXALTAVIT IN ÆTERNUM CORNU EIUS] Perpetuas illi dedit victorias.

ET DEDIT ILLI TESTAMENTUM REGNI, ET SEDEM GLORIÆ IN ISRAEL] Fœdus cum eo fecit, quo promisit regnum, quamdiu regnum esset, semper mansurum in illius domo.

14. POST IPSUM SURREXIT FILIUS SENSATUS] Prudentiæ, ac literatum laudibus florens I. Reg. III. 12. IV. 31. & sequentibus.

ET PROPTER ILLUM DEIECIT OMNEM POTENTIAM INIMICORUM] In Græco est: καὶ δι' αὐτὸν κατέλυσεν ἐν πλατυσμῷ. sed rectiùs puto fore, δι' αὐτό, *propter hoc* (quia tam prudens erat) *latè habitavit:* vicini populi libenter eius imperio paruêre.

15. SALOMON IMPERAVIT IN DIEBUS PACIS] Explicat etymologiam nominis, ut & suprà XLVI. 2.

CUI SUBIECIT DEUS OMNES HOSTES] In Græcis quibusdam: καὶ ἐδοξάσθη ὡς ὁ θεὸς κατέπαυσε κυκλόθεν αὐτοῦ. At in Sixtina breviùs: ᾧ ὁ θεὸς κατέπαυσε κυκλόθεν, id est, τὰ κυκλόθεν. *Cui Deus pacavit circumsita.*

UT CONDERET DOMUM IN NOMINE SUO] Ut per pacis commoda Templum strueret, quod diceretur, בית יהוה.

ET PARARET SANCTITATEM IN SEMPITERNUM] ἁγίασμα, sanctuarium uno in loco mansurum, non ambulans, quale fuerat tentorium.

QUEMADMODUM ERUDITUS ES IN IUVENTUTE] *Quàm eruditus fuisti iam in iuventute?* Rectiùs enim in Sixtina legi, ἐσοφίσθης, & ἐν νεότητί σου, quàm cum aliis, ἐσοφίσθη, & ἐν νεότητι αὐτοῦ, docent sequentia.

16. ET IMPLETUS QUASI FLUMEN SAPIENTIA] Ut flumen supra ripas surgens.

ET TERRAM RETEXIT ANIMA TUA, ET REPLESTI IN COMPARATIONIBUS ÆNIGMATA] Ita Sixtina: ἀνέπλησας ἐν παραβολαῖς: *Terram obtexit anima tua* (animi tui opera) *& replesti eam sententiis ænigmaticis.* I. Reg. IV. 31.

AD INSULAS LONGE DIVULGATUM EST NOMEN TUUM] Ad oras Ophir. omnes enim tales oras Hebræi איים vocant.

ET DILECTUS ES IN PACE TUA] ἠγαπήθης, quomodo est in Sixtina. Omnes populi te amarunt, ideò quòd bonâ fide pacem cum omnibus coleres.

18. IN CANTILENIS] *Ob carmina tua.* Fecit enim multa quæ periêre. restat una ᾠδαῖς, quæ Hebræis dicitur Canticum Canticorum. Vide dictum locum I. Reg. IV. 32.

ET PROVERBIIS] ἐν παροιμίαις. Ob sententias simpliciter enunciatas.

ET COMPARATIONIBUS] Ob sententias ὁμοίωσιν, aut ἀντίθεσιν simpliciter continentes.

ET INTERPRETATIONIBUS] Ænigmatum, quæ Hiromus & alij ei miserant. Vide quæ de hac re diximus in Annotatis ad Librum tertium de Veritate Religionis Christianæ.

19. ET IN NOMINE DOMINI DEI TUI, CUI EST COGNOMEN DEUS ISRAEL, COLLEGISTI QUASI AURICHALCUM, AURUM, ET UT PLUMBUM COMPLESTI ARGENTUM] Hæc ita rectè videntur connecti in Græcis quibusdam, nec malè post illud, τοῦ θεοῦ, addi πάσης τῆς γῆς. Adiuvante Deo qui in Israële quidem colitur, sed in omni terra imperium habet, fecisti abundare aurum velut stannum, & argentum velut plumbum. κασσίτερος, *stannum* etiam in Glossis. aliud longè est aurichalcum.

21. ET INCLINASTI FEMORA TUA MULIERIBUS] In Græco Sixtino: παρενέκλινας τὰς λαγόνας σου γυναιξί. *Latera tua conseruisti mulieribus*, multis scilicet & extraneis. *Et* hîc est pro *sed.* nam virtutibus Salomonis enumeratis, ad vitia venit.

POTESTATEM HABUISTI IN CORPORE TUO] *Ius tibi assumsisti in corpus tuum.* contra legem scilicet. Sic ἐνεξουσιάζειν etiam suprà habuimus xx. 7.

22. DEDISTI MACULAM IN GLORIA TUA] Hoc facto maculasti egregias laudes tuas.

ET PROFANASTI SEMEN TUUM] Fecisti hybridas.

INDUCERE IRACUNDIAM AD LIBEROS TUOS] *Ita ut & pœnam excitares adversum liberos tuos.* quorum nemo totius regni successor fuit. ὀργὴ pro pœna frequens, ut Rom. XIII. 4.

ET INCITARI STULTITIAM TUAM, UT FACERES IMPERIUM BIPARTITUM, ET EX EPHRAIM IMPERARE IMPERIUM DURUM] In Græco: *Ut dolorem ferrent* (liberi illi tui) *ob tuam stultitiam, dominatúsque bini exsurgerent, ex Ephraim oriente regno per defectionem.* κατανυγῆναι legit cum plerisque Græcis, & δίχα τυραννίδας, quæ lectio media est inter Sixtinam, quæ habet τυραννίδα, & alias quæ habent τυραννίδος. Stultitiam rectè vocat animi mulierosi vitium.

Τὰ μέρα γὰρ πάντ' ἐστὶν Ἀφροδίτη βροτοῖς,
Καὶ τοὔνομ' ὀρθῶς ἀφροσύνης ἄρχει θεᾶς.

24. DEUS AUTEM NON DERELINQUET MISERICORDIAM SUAM] οὐ μὴ καταλίπῃ. Non is erat qui derelinqueret.

ET NON CORRUMPET NEC DELEBIT OPERA SUA] *Nec qui corrumperet* quicquam *operum suorum.* Nam τὶ hîc subauditur. Opus Dei hîc dicitur regnum, quod Deus miris modis Davidi dederat. Deus pœnas à Solomone commeritas ita temperavit, ut neque posteritatem Davidi, nec posteritati eius omne regnum auferret.

NEQUE PERDET A STIRPE NEPOTES ELECTI SUI] *Nec qui electi sui* (Davidis) *posteritatem exstingueret.* David electus Dei dicitur Psalm LXXXIX. 20.

ET SEMEN EIUS QUI DILIGET DOMINUM NON CORRUM-

PERET] *Aut qui corrumperet stirpem eius qui se dilexerat.* Sensum eundem pluribus verbis repetit.

25. DEDIT AUTEM RELIQUUM IACOB ET DAVID DE IPSA STIRPE] *Dedit reliquias Iacobo & Davidi surculum ex ipso.* Remanere voluit regnum in postetitate Iacobi, imò & in ipsa Davidis familia, secundum promissa utrique facta. Genes. XXVII. 29. I. Sam. VII. 16. 26.

26. ET FINEM HABUIT SALOMON CUM PATRIBUS SUIS, ET DERELIQUIT POST SE DE SEMINE SUO GENTIS STULTITIAM, ET IMMINUTUM A PRUDENTIA ROBOAM] *Nam postquam Salomon post patres suos requiesset, reliquit post se de suo semine stultitiam populi,* (id est, stultissimum populi, more Hebræo positâ voce abstractâ pro concreto) *nempe prudentiâ destitutum Roboamum.* καὶ hîc est pro nempe. Patri sapientissimo successit stultissimus filius. Euripides:

Ἤδη γὰρ εἶδον ἄνδρα γενναίου πατρὸς
Τὸ μηδὲν ὄντα.

Item:

Πολλοὶ γὰρ ὄντες εὐγενεῖς, εἰσὶν κακοί.

QUI AVERTIT GENTEM CONSILIO SUO] *Qui deficere fecit populum* (id est, decem tribus) *consilio suo.* Cùm avaritiæ adderet pertinaciam & mala verba. Potuit dicere cum Adrasto:

Νέων γὰρ ἀνδρῶν θόρυβος ἐξέπληξέ με.

29. ET IEROBOAM FILIUM NABATH, QUI PECCARE FECIT ISRAEL] υἱὸν Ναβὰτ, est in Sixtina. At alij codices habent, υἱὸς Ναβὰτ, ut subaudiatur *fuit, qui.* In Græco, ἐξήμαρτε habet sonum activum simplicem: at significationem actus duplicis, qui apud Hebræos exprimitur per formam Hiphil. Vide suprà XLVI. 2.

ET DEDIT VIAM PECCANDI EPHRAIM] Ephraïmo peccandi exemplum dedit. I. Reg. XII. 30. XV. 26. 30.

ET PLURIMA REDUNDAVERUNT PECCATA IPSORUM] *Et multùm aucta sunt peccata ipsorum.* Crevêre de die in diem. *Ipsorum*, nempe Ephraïmitarum, & aliorum Israëlitarum de decem tribubus.

30. VALDE ENIM AVERTERUNT EUM A TERRA SUA] Ita ut eos facerent migrare de terra sua: tam grandia fuêre peccata, ut decem tribus è solo suo excuterent. II. Reg. XVII. 18.

31. ET QUÆSIVIT OMNES NEQUITIAS] Hoc in quibusdam exemplaribus malè abest, sed est in Sixtino: καὶ πᾶσαν πονηρίαν ἐξεζήτησαν. *Amarunt omne malum facinus.* Vide dictum locum ex historia Regum.

USQUE DUM PERVENIRET AD ILLOS DEFENSIO] *Ultio* à Deo per Tiglathphalasarem, & Salmanasarum. Frequens est sacrarum literarum interpretibus Latinis defensionem usurpare in sensu ultionis, ut alibi observavimus.

ET AB OMNIBUS PECCATIS LIBERAVIT EOS] Hoc in nullis Græcis legitur.

CAPUT XLVIII.

1. ET SURREXIT ELIAS PROPHETA] Ex occasione peccatorum Ieroboami, per παρέλληψιν quandam, factâ mentione pœnæ ex talibus peccatis multò pòst tempore secutæ, repetit ordinem historiæ in commemorandis viris eximiis. De voce *surrexit* vide suprà XLVII. 1.

UT IGNIS] Animo ardenti pro Dei gloria.

ET VERBUM IPSIUS QUASI FACULA ARDEBAT] *Ut lampas lucebat.* Ignis & ardorem habet & lucem. Sic & Elias: & is qui Eliæ simillimus fuit Ioannes Baptista. Ioh. V. 35.

2. QUI INDUXIT IN ILLOS FAMEM] Oratione ad Deum. Iac. V. 17. In Græco est, *famem vehementem.*

ET IRRITANTES ILLUM INVIDIA SUA PAUCI FACTI SUNT] In Græco: *Et suâ indignatione eos ad paucos redegit.* Multis scilicet per famem mortuis.

NON ENIM POTERANT SUSTINERE PRÆCEPTA DOMINI] Non est in Græco.

3. VERBO DOMINI CONTINUIT COELUM] Ne plueret. *Verbo Domini*, hîc est vi divinâ, ut mox 5.

ET DEIECIT DE COELO IGNEM TERRÆ] Contra Baalis sacerdotes. I. Regum XVIII. 38. & bis contra missos ab Ochozia. II. Regum I. 10. 12.

4. SIC AMPLIFICATUS EST ELIAS IN MIRABILIBUS SUIS] In Græco, in secunda persona cum admiratione: *ὁ quantam gloriam miraculis tuis adeptus es Elia!*

ET QUIS POTEST SIMILITER SIC GLORIARI TIBI?] Quis par tibi, si gloriandum sit?

5. QUI SUSTULISTI MORTUUM AB INFERIS, DE SORTE MORTIS IN VERBO DOMINI DEI] *Qui mortuum ex morte, animam* inquam *ab orco restituisti vi Altissimi.* I. Reg. XVII. 23.

6. QUI DEIECISTI REGES AD PERNICIEM] Precibus & prædicendo: Achabum, Iezebelem, Ochoziam, Ioramum Ochoziæ fratrem.

ET CONFREGISTI FACILE POTENTIAM IPSORUM] Non est in Græco.

ET GLORIOSOS DE LECTO SUO] Idem verbis aliis.

7. QUI AUDIS IN SINA IUDICIUM, ET IN HOREB IUDICIA DEFENSIONIS] Id est, ultionis, ut modò XLVII. 31. Horeb pars est Sinæ montis. & ἐλεγμοὺς sunt minæ, ut Esa. L. 2. Minas intellige de iis malis quæ Israëlitis erant illaturi Hazaël & Iehu. Vide I. Regum XIX. 17. ὁ ἀκούων hîc est pro ὁ ἀκούσας, qui audisti. sic χρίων sequitur pro χρίσας.

8. QUI UNGIS REGES AD POENITENTIAM] *Qui unxisti reges ad vicem rependendam:* improbis scilicet. Explica ex iis quæ iam dicta.

ET

ET PROPHETAS SUCCESSORES POST TE] Benè vertit αὐτόν, per secundam personam. *Prophetas*, plurale pro singulari: Elisæum enim intelligit. Vide locum iam dictum.

9. QUI RECEPTUS ES IN TURBINE IGNIS, IN CURRU EQUORUM IGNEORUM] In Græco: ἀνελήφθης, *sursum assumtus*. Vide de hoc verbo quæ dicta ad Marci XVI. 19.

10. QUI SCRIPTUS ES IN IUDICIIS TEMPORUM LENIRE IRACUNDIAM DOMINI, CONCILIARE COR PATRIS AD FILIUM, ET RESTITUERE TRIBUS IACOB. BEATI SUNT QUI TE VIDERUNT, ET IN AMICITIA TUA DECORATI SUNT; NAM NOS VITA VIVIMUS TANTUM] Variant hîc multùm Græcæ lectiones, & inter se & à Latina. Cæterùm qui nôrit opiniones Iudæorum veteres de Elia, fortè credet sic scriptum fuisse: ὁ καταγραφεὶς ἐλεγμοῖς εἰς καιρούς, κοπάσαι ὀργὴν κυρίου πρὸ θυμοῦ, ἐπιστρέψαι καρδίαν πατρὸς πρὸς υἱὸν καὶ καταστῆσαι φυλὰς Ἰακώβ. Μακάριοι οἱ ἰδόντες σε, καὶ οἱ ἐν ἀγαπήσει κεκοιμημένοι· καὶ γὰρ ἡμεῖς ζωῇ ζησόμεθα. *Qui conscriptus es*, (id est, prædictus in scripto Malachiæ) *comminatio* (id est, comminationem allaturus) *adversus tempora, ad mitigandam Dei iram antequam furor fiat, ad convertendum cor patris ad filium, & restituendas tribus Iacobi. Felices qui te videbunt, etiam qui in dilectione* (Dei) *obdormierunt. Nam nos* (qui tales erimus) *vita* reddita *vivemus.* Locum Malachiæ IV. 5, intelligebant huius scriptoris, atque etiam Christi tempore, ut & nunc, Iudæi de Elia, (non mystico, id est, Iohanne Baptista, quomodo Christus eum locum interpretatus est) sed illo ipso qui olim fuit, quem venturum putabant ante Messiæ tempora, & denuntiatione gravium malorum, diei magni & horribilis, & destructionis, quæ ἀνάθεμα dicitur, (hoc est quod dicit, antequàm ira furor fiat) effecturum ut Israëlitæ inter se concordes sint: (hoc enim significat, corda patrum ad filios, filiorum ad patres convertere: de quo vide Luc. I. 17.) & ut tribus restituantur in veterem statum: (quod hîc dicitur καταστῆσαι, ut Matth. XVII. 11, ex vetere dicto: *Elias restituet omnia*) deinde venturum Messiam, & resurrectionem priorem, nempe eorum Israëlitarum qui in pietate diem obierint, qui omnes participes sint futuri bonorum Messiæ in hac terra: quibus piis hic scriptor se quoque annumerat. Cæteræ voces quæ in aliquibus exemplaribus sunt additæ, natæ sunt ex glossematis. Si quis tamen meliorem ad hunc locum interpretationem attulerit, ei libens accedam.

POST MORTEM AUTEM NON ERIT TALE NOMEN NOSTRUM] Non est in ullo Græco.

13. ELIAS QUIDEM IN TURBINE TECTUS EST, ET IN ELISÆO COMPLETUS EST SPIRITUS EIUS] In Græco Sixtino habemus: Ἠλίας ὃς ἐσκεπάσθη ἐν λαίλαπι, καὶ Ἐλισαιὲ ἐνεπλήσθη πνεύματος αὐτοῦ. Superest hîc illud ὃς, quo omisso, & καὶ iuncto pro cùm antecedente, hoc invenietur dicere: *Cùm Elias abreptus fuit turbine, Elisæus impletus fuit spiritu eius.* II. Reg. II. 15.

IN DIEBUS SUIS NON PERTIMUIT PRINCIPEM] Ut Ioramum Achabi filium II. Reg. III. 14.

ET POTENTIA NEMO VICIT ILLUM] *Nemo eum subiectum sibi habuit.* Neque in euiusquam grariam, nec euiusquam meru dicenda reticuit.

14. NEC SUPERAVIT ILLUM VERBUM ALIQUOD] Nec minæ, nec blanditiæ eum vicêre.

ET MORTUUM PROPHETAVIT CORPUS EIUS] Id est, miracula fecit, quo signo Prophetæ agnoscuntur. Mortuus enim revixit tactus à corpore eius. II. Reg. XIII. 21.

15. IN VITA SUA FECIT PRODIGIA] Aquas divisit pallio, aquas insalubres reddidit salubres, ursos immisit se irridentibus, aquam exercitui sitienti exciravit, viduæ effecit ut oleum non deficeret, hospitæ filium vitæ reddidit, amaritiem herbarum correxit, Naamanum purgavit leprâ, ferrum securis natare fecit, hostes adempto ipsis conspectu duxit Samariam, famem prædixit, & famis finem, & Regis Syriæ mortem.

16. IN OMNIBUS ISTIS NON POENITUIT POPULUS] Tot signis conspectis ab Elia & Elisæo editis, non correxit se populus.

USQUE DUM EIECTI SUNT DE TERRA SUA] *Captivi abducti sunt è terra sua.* προνομεύειν Hellenistis est captivum facere.

17. ET RELICTA EST GENS PERPAUCA] Duæ tribus.

ET PRINCEPS IN DOMO DAVID] Exstincto decem tribuum regno, mansit adhuc in domo Davidis regnum in duabus tribubus.

18. QUIDAM EORUM] Regum Iudæ.

FECERUNT QUOD PLACERET DEO] *Deo* additum est ab interprere, rectè ad sensum. Asa, Iosaphat, Ioas.

ALII AUTEM MULTA COMMISERUNT PECCATA] Cæteri reges.

19. EZECHIAS MUNIVIT CIVITATEM SUAM] Esaias XXII. 10.

ET INDUXIT AD MEDIUM IPSIUS AQUAM] II. Paralipom. XXII. 30. Pro ὕδωρ, Sixtina hîc habet, τὸν Γώγ. Id fortè nomen fuit aquæductui, ideò quòd tectus esset, aut quia ... Arabibus abyssus.

ET FODIT FERRO RUPEM, ET ÆDIFICAVIT AD AQUAM PUTEUM] *Fontes*, in Græco. Esa. XXII. 9. 10. 11. Paral. XXXII. 30.

20. ET MISIT RABSACEN] Εἰς Λαχὶς, quod hîc addunt quidam codices, abest in Sixtina.

SUSTULIT MANUM SUAM CONTRA ILLOS, ET EXTULIT MANUM SUAM IN SION] In Sixtina est: καὶ ἀπῆρεν καὶ ἐπῆρεν ἡ χεὶρ αὐτοῦ ἐπὶ Σιών. *Et profectus cùm esset*, (ita ἐπῆρε sæpe sumitur in his libris) *extulit se manus eius contra Sionem*: id est, Sioni minatus est. ἐπῆρεν hîc habet significationem Hiphahel.

ET SUPERBUS FACTUS EST POTENTIA SUA] *Per superbiam grandia locutus est.* Illa scilicet quæ leguntur II. Reg. XVIII. 19. & sequentibus: Esa. XXXVI. 14. & sequenribus.

21. TUNC MOTA SUNT CORDA EORUM] Perturbati sunt animi.

ET MANUS IPSORUM COMMOTÆ SUNT] Id est, tremuerunt,

ET DOLUERUNT QUASI PARTURIENTES MULIERES] Verba desumpta ex II. Reg. XIX. 3.

22. ET EXPANDENTES MANUS SUAS EXTULERUNT AD COELUM] In Græco: *Expansis ad ipsum manibus*, sensu pendente à præcedentibus. ἐκπετάσαντες χεῖρας, frequens locutio in precum descriptione. Exod. IX. 30. Esdr. IX. 5.

ET SANCTUS DOMINUS DEUS AUDIVIT CITÒ VOCEM IPSORUM] ταχὺ est in Sixtina, omissum in aliis Græcis.

23. NON EST COMMEMORATUS PECCATORUM ILLORUM, NEQUE DEDIT ILLOS INIMICIS SUIS] Hæc non sunt in Græcis.

SED PURGAVIT EOS IN MANU ESAIÆ SANCTI PROPHETÆ] In Græco: ἐλυτρώσατο αὐτοὺς ἐν χειρὶ Ησαΐου, id est, *liberavit illos per Esaiam.* ubi est ἐλπίδος. Sensus enim est, sicut prædixerat per Esaiam. Eadem locutio infrà XLIX.

24. ET CONTRIVIT ILLOS ANGELUS DOMINI] Bene explicavit id quod in Græco est αὐτῶν.

ET FIDELIS IN CONSPECTU DEI] In Sixtina: πιστὸς ἐν ὁράσει αὐτοῦ, *Fidelis in viso suo*: id est, fidelis in referendis iis quæ Deus ipsi revelaverat.

26. IN DIEBUS IPSIUS] Esaiæ nempe, ad quæ & quæ sequuntur pertinent.

RETRÒ REDIIT SOL] Solis umbra in horologio. Vide dicta II. Reg. XX. 11.

27. SPIRITU MAGNO VIDIT ULTIMA] Forti animo tulit prævisum urbis excidium.

ET CONSOLATUS EST LUGENTES IN SION] Hîc τοὺς πενθοῦντας positum est pro πενθήσοντας. *Ita ut etiam consolatus sit illos qui olim in Sione mæstissimi erant futuri.* Respicit ea quæ habemus Esaiæ XL.

28. USQUE IN SEMPITERNUM OSTENDIT FUTURA] ἕως τοῦ αἰῶνος, in multum tempus, ut de Cyro, eventura post annos CCCLX.

ET ABSCONDITA ANTEQUAM EVENIRENT] Multò antè.

CAPUT XLIX.

1. MEMORIA IOSIÆ IN COMPOSITIONEM ODORIS] Ita suavis est quasi *compositio suffitus*: id est, suffitus factus ex multis aromatis. Subauditur, ἐστὶν & ὡς.

FACTA OPUS PIGMENTARII] In Sixtino est: ἐσκευασμένη ἔργῳ μυρεψοῦ. sed legendum, ἐσκευασμένον ἔργον μυρεψοῦ, aut quasi opus *factum à pigmentario*, id est, migma unguentorum, ut vocatur suprà XXXVIII. 8. Ioh. XIX. 39. Hoc dicit propter multas virtutes, quæ in Iosiam concurrerunt.

2. IN OMNI ORE QUASI MEL EDULCABITUR EIUS MEMORIA] Id est, dulce erit, quomodo γλυκανθήσεται & suprà habuimus XII. 20. XXVII. 23. XL. 20. 34. XLVII. 10.

ET UT MUSICA IN CONVIVIO VINI] Suprà XL. 22.

3. IPSE EST DIRECTUS DIVINITUS IN POENITENTIAM GENTIS] *Ipse successum habuit convertendo populo.* Ita κατευθύνεσθαι solet poni, ut Psal. CXIX. 4. CXL. 12. הוכן.

ET TULIT ABOMINATIONES IMPIETATIS] ἐξῆρε, *abstulit.* Idola & cultus idololatricos intelligi apparet ex historia II. Reg. XXIII. 4. & sequentibus. II. Paralip. XXXIV, 3. & sequentibus.

4. GUBERNAVIT AD DOMINUM COR IPSIUS] *Cor suum rectà ad Deum intendit.*

ET IN DIEBUS PECCATORUM CORROBORAVIT PIETATEM] *In temporibus iniquorum:* cùm plurimi essent mali. Magnum illud elogium de Nerva:

Temporibúsque malis ausus es esse bonus.

5. PRÆTER DAVID, ET EZECHIAM, ET IOSIAM, OMNES PECCATUM COMMISERUNT] πλημμέλειαν ἐπλημμέλησαν, *culpam aliquam admisêre*, circa cultum Dei, vel in eo quod fana in collibus non sustulêre.

6. ET CONTEMSERUNT TIMOREM DOMINI] *Et ideò defecerunt:* id est, regnare desierunt.

7. DEDERUNT ENIM REGNUM SUUM ALIIS] *Dedit enim* (Deus) *cornu* (potentiam) *illorum aliis*, nempe Chaldæis. ἔδωκε rectiùs hîc legitur quàm ἔδωκαν.

ET GLORIAM SUAM ALIENIGENÆ GENTI] *Gloriam illorum:* imperium quod habebant.

8. INCENDERUNT ELECTAM SANCTITATIS CIVITATEM] *Incendit* Deus, ἐνέπρησε, Hierosolyma. In Siclis scribitur ירושלים הקדש Deus rectè dicitur facere quod aliorum ministerio facit: Sæpissimè sic loquuntur Prophetæ.

ET DESERTAS FECERUNT VIAS IPSIUS IN MANU IEREMIÆ] ἠρήμωσε, *desertas fecit vias.* Sic habent libri Græci plerique, unde & in præcedenti reponendum censuimus, ἐνέπρησε. Et illud *per Ieremiam* intelligendum per ἔλλειψιν, qualem suprà habuimus XLVIII. 23. sicut prædixerat *per Ieremiam.*

9. NAM MALE TRACTAVERUNT ILLUM] Ieremiam Iudæi, mittendo in carceres diversos, etiam in cœnosam voraginem, capitis accusando.

QUI A VENTRE MATRIS CONSECRATUS EST PROPHETA] καὶ αὐτὸς ἐν μήτρᾳ ἡγιάσθη προφήτης. *Quanquam ipse in utero consecratus Propheta fuerat.* Ierem. I. 5.

EVERTERE ET ERUERE ET PERDERE, ET ITERUM ÆDIFICARE ET RENOVARE] *Ut erueret, malè tractaret, ac perderet, paritérque ædificaret ac plantaret.* Verba sunt ex Ierem. I. 10. Dicuntur facere Prophetæ quod prædicunt.

10. EZECHIEL QUI VIDIT] Is fuit, qui vidit. Par locutio ei quam suprà habuimus XLVII. 29.

CONSPECTUM GLORIÆ QUAM OSTENDIT ILLI IN CURRU CHERUBIM] *Quam ostendit* illi Deus insidens *in curru Cherubinorum*, Ezech. I. 3. VIII. X.

11. NAM COMMEMORATUS EST INIMICORUM IN IMBRE] Sub imbris figura mala impiis eventura significavit. Ezech. XIII. 13.

BENEFACERE ILLIS QUI OSTENDERUNT RECTAS VIAS] ἀγαθῶσαι est in Sixtina: sed rectiùs legi puto ἠγάθωσε, cuius Glossema, κατώρθωσε in alios libros irrepsit. ἠγάθωσε τοὺς εὐθύνοντας ὁδούς, *Bene fecit rectum iter insistentibus*: id est, *bona prædixit*. pari figurâ qualem modò habuimus. Vide Ezech. capita XXXIV. XXXVI. XXXVII.

12. ET DUODECIM PROPHETARUM] Qui ob voluminum brevitatem minores vulgò dicuntur.

OSSA PULLULENT DE LOCO SUO] Hoc suprà habuimus XLVI. 15. & reperitur sic in Sixtina: sequitúrque: παρεκάλεσε δὲ τὸν Ἰακώβ, καὶ ἐλυτρώσατο αὐτοὺς ἐν πίστει ἐλπίδος, pro quo Latinus hîc rectè legit, παρεκάλεσαν, &, ἐλυτρώσαντο. Sed αὐτοὺς vertit *se*, cùm sensus sit, *redemerunt*, id est, liberarunt Prophetæ isti *ipsos*, qui ex Iacobo erant, *per fidam spem*. At pro his omnibus in multis Græcis exemplaribus tantùm est: εἴη τὸ μνημόσυνον ἐν εὐλογίαις, ut suprà XLV. 1. & XLVI. 14.

13. QUOMODO AMPLIFICEMUS ZOROBABEL] πῶς μεγαλύνωμεν, ut in Sixtina, non μεγαλυνοῦμεν, ut in aliis. Quomodo satis eum prædicemus?

NAM ET IPSE QUASI SIGNUM IN DEXTERA MANU] Ex Aggæo II. 24. id est, sollicitè admodum à Deo (nam Dei nomen hîc subaudiendum) fuit custoditus.

14. ÆDIFICAVERUNT DOMUM] Dei scilicet. quod explicant sequentia.

ET EXALTAVERUNT TEMPLUM SANCTUM DOMINO] Rectè legit ναὸν, pro quo in quibusdam libris mendosè λαόν.

PARATUM IN GLORIAM SEMPITERNAM] In decus populi diuturnum.

15. ET NEHEMIAS IN MEMORIAM MULTI TEMPORIS] In Sixtina: καὶ Νεεμίου ἐπὶ πολὺ τὸ μνημόσυνον: *Etiam Nehemiæ diuturna sit memoria*. Alij libri ampliùs habent: καὶ ἐν ἐκλεκτοῖς τῶν Νεεμίας οὗ ἐπὶ πολὺ τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ: *Fuit inter viros eximios & Nehemias, cuius diuturna memoria.*

QUI EREXIT NOBIS MUROS EVERSOS] Restituit eversa à Chaldæis mœnia.

QUI EREXIT DOMOS NOSTRAS] *Sola ædium*, vel *rudera nostra*: id enim οἰκόπεδα. nam exponitur à scholiastis per ἐρείπια. ubi vacuæ erant areæ, ædes fecit. Hîc fine facto εὐλογιῶν, addidit scriptor extra ordinem comparationem quandam hominum raræ sortis. nam Simonis Oniæ laudes videtur seriùs, eo iam mortuo, ad librum adiecisse.

16. NEMO NATUS EST IN TERRA QUALIS ENOCH] *Nemo sic tractatus est*, à Deo scilicet: nam κτίζειν sæpe esse ordinare aliquoties iam diximus.

17. PRINCEPS FRATRUM] Somniis præsignificatus, reprobatus talis.

FIRMAMENTUM GENTIS] Præsidium totius populi ex Iacobo orti, aut orituri.

18. Et ossa ipsius visitata sunt] *à Deo*, additur in Græco. Deus reliquiarum eius curam habuit, ut nimirùm in terram promissam pervenirent. Exod. xiii. 19.

Et post mortem prophetaverunt] Hoc in Græco non est, & repositum videtur ex eo quod suprà de Elisæo habuimus, xlviii. 14.

19. Seth et Sem apud homines gloriam adepti sunt] Quia ex Setho pij ante diluvium, ex Semo post diluvium.

Et super omnem hominem in origine Adam] Bene ἐν κτίσει vertit *in origine*. Habuit hoc Adam eximium, quòd non genitus à parente, sed à Deo factus est, unde Dei filius vocatur Luc. iii. 38. ubi dicta vide.

CAPUT L.

1. Simeon Oniæ filius] Supple, memorandus cum cæteris viris magnis. Hic ille est cuius mentio apud Iosephum xii. 4, circa finem.

Sacerdos magnus] כהן הגדול, summus sacerdos.

Suffulsit domum] *Sarcivit domum*: id est, Templum.

Corroboravit Templum] ἐστερέωσε τὸν ναόν, ut in Sixtina, non τὸν λαόν, ut in aliis. Idem bis dixit, ut solent Hebræi.

2. Templi etiam altitudo ab ipso fundata est, duplex ædificatio, et excelsi parietes Templi] In Græco: καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐθεμελιώθη ὕψος διπλῆς, (ita Sixtina, sed aliæ editiones rectiùs διπλοῦν) ἀνάλημμα ὑψηλὸν περιβόλου ἱεροῦ. *Sub ipso structa est altitudo* (id est, lorica) *duplex, celsum munimen Templi in ambitu*. Vocem ἀνάλημμα habemus etiam ii. Paralip. xxxii. 5. ubi in Hebræo, המלוא.

3. In diebus ipsius remanaverunt putei aquarum, et quasi mare adimpleti sunt supra modum] In Græco variant lectiones. Ex multis hæc ad verum proximè accedit: ἐν ἡμέραις αὐτοῦ ἠλαττώθη ἀποδοχεῖον ὑδάτων, χαλκὸς ὡσεὶ θαλάσσης τὸ περίμετρον. Sed pro ἠλαττώθη, legendum ἐλατομήθη. *Ipsius temporibus cavatum est ex ære conceptaculum aquarum, tripla magnitudine ad mare*: id est, lacum illum qui erat in Templo, & mare dicebatur: de quo i. Reg. vii. 23. & sequentibus. xxxiv. 33. i. Paralip. xviii. 8. ii. Paralip. iv. 2. & sequentibus

4. Qui curavit gentem suam, et liberavit eam a perditione] *Hic est qui cavit populo ne caderet*: id est, ne facilè ab hoste opprimeretur, ut indicant sequentia.

5. Qui prævaluit amplificare civitatem] Legit: καὶ ἐνισχύσει πόλιν ἐμπολιορκῆσαι, sed alij libri habent: καὶ ἐνισχύσας πόλιν καὶ πολιορκήσας. *Qui urbem firmavit, vallóque cinxit.* πολιορκεῖν propriè est urbem obsidere. At quia obsessores castra sua vallo circumdant, etiam qui urbem vallo ambiunt, dicuntur πολιορκεῖν. Sic πόλις ὀχυρὰ exponitur πόλις πολιορκουμένη. Esa. xxiii. 3, in Græco. πολιορκεῖν, πόλει ἕρκος περιβάλλειν, & πολιορκία, πόλεως φυλακή, Favorino.

QUI ADEPTUS EST GLORIAM IN CONVERSATIONE GENTIS, ET INGRESSUM DOMUS ET ATRII AMPLIFICAVIT] Aliter in Græcis. Sixtina habet: ὡς ἐδοξάσθη ἐν περιστροφῇ λαοῦ, ἐν ἐξόδῳ οἴκου καταπετάσματος. *Quàm honorabatur à populo circumfuso, ubi exibat ex domo intra velum*: id est, ex adyto, in die ἐξιλασμοῦ.

6. QUASI STELLA MATUTINA IN MEDIO NEBULÆ] Populus nubibus comparatur, quæ luciferum circumdant.

QUASI LUNA PLENA IN DIEBUS SUIS LUCET] *Velut inter ignes Luna minores.*

7. QUASI SOL REFULGENS, SIC ILLE REFULSIT IN TEMPLIS] In Græco hoc sequitur comparationem de arcu, sive Iride, & aliter habet, nempe: ὡς ἥλιος ἐκλάμπων ἐπὶ ναὸν ὑψίστου: *ut sol irradians templum*: id est, tectum templi, quod erat auratum.

8. QUASI ARCUS REFULGENS INTER NEBULAS GLORIÆ] ὡς τόξον φωτίζον ἐν νεφέλαις δόξης. Ita enim in Sixtina: *ut Iris apparens inter magnificas nubes.*

QUASI FLOS ROSARUM IN DIEBUS VERNIS] Sicut rosa inter flores emicat.

QUASI LILIA QUÆ SUNT IN TRANSITU AQUÆ] *Ad fontem aquarum*: quà aqua erumpit: sic διέξοδοι ὑδάτων habemus II. Reg. II. 21. Psalm. CVII. 35. Et Prov. XXV. 27, ubi in Hebræo est, מקור, id est, fons, Græci posuêre, ὕδατος ἔξοδον.

ET QUASI THUS REDOLENS IN DIEBUS ÆSTATIS] *Quasi germen thuris*; in Græco. *thurea virga*, Virgilio.

9. QUASI IGNIS EFFULGENS, ET THUS ARDENS IN IGNE] Quasi ignis in foculo, sive batillo. ἐπὶ πυρείου, rectiùs quàm πυείου. nam πυρείου vocem habemus Exod. XXVII. 3. XXXVIII. 3. Levit. X. 1. XVI. 12: Num. IV. 14. XVI. 6. 17. 37. 39. 46. II. Reg. XXIV. 35. II. Paralip. IV. 11. & 21. Hîc thus sacerdoti: ignis populo comparatur.

10. QUASI VAS AURI SOLIDATUM, ORNATUM OMNI LAPIDE PRETIOSO] Plinius: *Turba gemmarum potamus & smaragdis teximus calices.* Talia chrysendeta Martiali.

11. QUASI OLIVA PULLULANS] *Ut oliva*, arbor *decora, fructum de se edens.*

ET CYPRESSUS IN ALTITUDINEM SE ATTOLLENS] In Græco: *ad nubes se attollens.* Eminebat in plebe Pontifex,

Tanquam lenta solent inter viburna cupressi.

IN ACCIPIENDO IPSUM STOLAM GLORIÆ] *Cùm assumsisset iste augustum habitum*: cuius descriptionem suprà habuimus XLV. 9. & sequentibus.

ET VESTIRI EUM IN CONSUMMATIONEM VIRTUTIS] *Indutúsque esset perfectissimâ magnificentiâ.* Bis idem.

12. IN ASCENSU ALTARIS SANCTI, GLORIAM DEDIT SANCTITATIS AMICTUM] *Quoties ascendebat ad altare sanctum*, (holocaustorum scilicet) *illustrabat omnem ambitum templi*: nempe gemmarum *fulgore.*

13. IN ACCIPIENDO AUTEM PARTES DE MANU SACERDOTUM, ET IPSE STANS IUXTA ARAM, ET CIRCA ILLUM CORONA FRATRUM, QUASI PLANTATIO CEDRI IN LIBANO, SIC CIRCA ILLUM STETERUNT QUASI RAMI PALMÆ, ET OMNES FILII AARON IN GLORIA SUA: OBLATIO AUTEM DOMINI IN MANIBUS IPSORUM, CORAM OMNI SYNAGOGA ISRAEL] Constructio Hebraïsmum sapit, per ἀντιπτώσεις, & ἐλλείψεις. Sensus alioqui satis manifestus, qui sic reddi potest: *Cùm autem ipse acciperet membra* (victimarum) *ex manibus sacerdotum, nempe stans apud focum aræ, circumstante ipsum fratrum* (sacerdotum) *coronâ, erat velut arbor cedri* (nam κέδρου est in Sixtina, non κέδρον) *in monte Libano, quam circumdant ramosæ palmæ, nempe filij Aaron,* (sacerdotes alij) *cum ornatu suo, in quorum manibus erant victimæ, aspectante toto Israëlis populo* Est egregia συνοπτικῶς sacerdotis summi procedentis ad altare victimarum, cingentibus eum sacerdotibus aliis, aspectante autem populo. Ubi sacerdos summus aderat, eius erat adipem de victimis σωτηρίοις ferre in ignem altaris Levit. IX. 19, & sequentibus. Ei autem qui adipem altari intulerat, cedebat pectus & armus dexter, priùs ad aram ostensa, ut habemus Levit. VII. 31. 32. 33. 34. & dicto loco IX. 19. Hæc sunt illa μέλη, quæ summo sacerdoti, aut, si is abesset, ei qui ordine proximus esset, in manus tradebantur à cæteris sacerdotibus. Summus sacerdos eminebat inter cæteros sacerdotes, ut cedrus inter palmas.

ET CONSUMMATIONE FUNGENS IN ARA, AMPLIFICARE OBLATIONEM EXCELSI REGIS: PORREXIT MANUM SUAM IN LIBATIONE, ET LIBAVIT DE SANGUINE UVÆ] Rectè ex Græco sic vertas continuatam hanc συντέλειαν: *tunc ut ad aram perfectè ministraret, commendarétque victimam Dei omnipotentis, manum suam admovebat pateræ libatoriæ, & de sanguine uvæ* (de vino) *libamen dabat.* De voce σπονδείων vide Exod. XXV. 29. XXXVII. 16. Num. IV. 7. I. Paralip. XXVIII. 17.

17. EFFUDIT IN FUNDAMENTO ALTARIS ODOREM DIVINUM EXCELSO PRINCIPI] Odorem divinum vocat ipsum sanguinem victimæ, qui circum basim altaris fundebatur. Sumpta locutio ex Levit. III. 16 Num. XVIII. 17.

18. TUNC EXCLAMAVERUNT FILII AARON, IN TUBIS PRODUCTILIBUS SONUERUNT, ET AUDITAM FECERUNT VOCEM MAGNAM IN MEMORIAM CORAM DEO] σάλπιγγες ἐλαταί dicuntur & Num. X. 2, in Græco. Omnes victimas σωτηρίους comitabatur clangor tubarum & cantus. Num. X. 10.

19. ET CECIDERUNT IN FACIEM SUAM SUPER TERRAM] Ut mos in sacris solemnibus, dum altari inferebantur τὰ νόμιμα.

20. ET AMPLIFICAVERUNT PSALLENTES IN VOCIBUS SUIS] Id est, Deum laudaverunt, ᾔνεσαν.

ET IN MAGNA DOMO AUCTUS EST SONUS SUAVITATIS PLENUS] Ita est in Sixtina: ἐν πλείστῳ οἴκῳ ἐγλυκάνθη μέλος, non malè. nam latè resonant soni in magna æde. Alia exemplaria habent, ἐν πλείστῳ ἤχῳ.

ET

21. ET ROGAVIT POPULUS DOMINUM EXCELSUM IN PRECE] Stando, post victimas oblatas. Additur in Græco, κατέναντι ἐλεήμονος: *coram ipso* (Deo) *misericorde*: id est, vultu obverso ad adytum.

USQUE DUM PERFECTUS EST HONOS DOMINI, ET MUNUS SUUM PERFECERUNT] Donec sacerdotes omni suo munere orandi, cantandi, psallendi, suffirum faciendi, essenr perfuncti.

22. TUNC DESCENDENS] Simon Oniæ filius de altari, ad quod per gradus scandebarur.

MANUS SUAS EXTULIT IN OMNEM CONGREGATIONEM FILIORUM ISRAEL] Ut fieri solebat Levit. IX. 22.

DARE GLORIAM DEO A LABIIS SUIS] Ut simul cum populo Deum laudibus attolleret.

ET IN NOMINE ILLIUS GLORIARI] Nempe quòd appellarentur populus Dei.

23. ET ITERAVIT ORATIONEM SUAM, VOLENS OSTENDERE VIRTUTEM DEI] Legit ἐδεύτερωσεν, & ἐπιδείξασθαι. Sed vera est lectio, quæ in plurimis codicibus exstat: ἐν προσκυνήσει ἐπιδέξασθαι τὴν εὐλογίαν παρὰ ὑψίστου. *Et repetebant* (nempe Israëlitæ) *preces coram Deo, ut à Deo prospera omnia acciperent*. Nempe adprecantes sacerdoti, post Dei laudes preces pro populo concipienti, quales exstant Numer. VI. 22.

24. ET NUNC ORATE DOMINUM OMNIUM] Admonitiones quasdam breves ad liberos suos adiungit de iis quæ facere & quæ cavere debeant.

QUI MAGNA FECIT IN OMNI TERRA] *Qui solus ubique magna facit*. Non alij dij alibi, sed ipse solus ubique imperat. Μόνον tamen non est in Sixtina, & pro μεγάλα ποιοῦντα est, μεγαλοποιοῦντα, מגדיל, non malè.

QUI AUXIT DIES NOSTROS A VENTRE MATRIS NOSTRÆ] Qui nos ab infantiæ parvitate ad iustam staturam perduxit. Est enim μετωνυμία.

ET FECIT NOBIS SECUNDUM SUAM MISERICORDIAM] Benignissimè nos tractavit. עשה לנו כחסדו.

25. DET NOBIS IUCUNDITATEM CORDIS] Hoc malè abest ab aliis codicibus: est autem in Sixtina: δῴη ἡμῖν εὐφροσύνην καρδίας. Det nobis unde gaudeamus singuli.

ET FIERI PACEM IN DIEBUS NOSTRIS IN ISRAEL PER DIES SEMPITERNOS] *Et ut nostrâ ætate in Israële pax sit qualis olim*: nempe Solomonis temporibus. Sic מעולם dicunt Hebræi, ut Iosue XXIV. 2. Esa. LXIII. 16. 19.

26. CREDERE ISRAEL NOBISCUM ESSE DEI MISERICORDIAM] *Ratam faciendo suam erga nos benignitatem*: quam scilicet per Prophetas promisit. Eodem sensu habuimus ἐμπιστεύειν suprà XXXVI. 18.

UT LIBERET NOS IN DIEBUS] *Et liberet nos nostris temporibus*, ab omni malo & metu.

27. TERTIA AUTEM NON EST GENS QUAM ODERIM] In Græco tantùm est, *non est gens*: id est, nomen gentis non meretur: est enim multarum gentium colluvies.

28. QUI SEDENT IN MONTE SEHIR] ἐν ὄρει Σηείρ, pro quo nunc legimus, ἐν ὄρει Σαμαρείας. Quia de Sicimis sequitur, & intercedit mentio Philistinorum, lectionem hanc, quam in suis codicibus Græcis reperit Latinus interpres, præferam, ut tres populos sibi dicat exosos, Idumæos, Philistinos & Samaritas. Et sanè non alios reperias Iudæis perpetuò infestiores.

ET STULTUS POPULUS QUI HABITAT IN SICIMIS] Colentes quod ignorabant. Ioh. IV. 22. Et huc se conferre solebant omnes legis violatæ rei à temporibus Manassis generi Samballetæ; quo tempore aiunt Hebræi Chuttæos devotos per nomen יהוה, per Esdram, Zorobabelem, & CCC sacerdotes, cum totidem buccinis & libris legis: constitutum à senatu superiore & inferiore, ne quis Israëlita panem cum Chuttæo communem sumeret, & ne ullus Chuttæus reciperetur inter proselytos.

29. DOCTRINAM SAPIENTIÆ ET DISCIPLINÆ SCRIPSIT IN CODICE ISTO IOSUE FILIUS SIRACH HIEROSOLYMITA] Hæc & quæ sunt in sequente capite ad scripta avi addidisse videtur nepos huius libri editor.

QUI RENOVAVIT SAPIENTIAM DE CORDE SUO] *Qui sapientiam de corde suo, velut imbrem*, (id est, ubertim) *effudit*. Pari sensu ἀνομβρεῖν habuimus suprà XVIII. 29. XXXIX. 8.

30. BEATUS QUI IN ISTIS VERSATUR BONIS] In Græco tantùm est, *qui in istis versatur*: qui ista perpetuò legit.

QUI PONIT ILLA IN ANIMO SUO] Qui verò etiam animo infigit:

SAPIENS ERIT SEMPER] σοφισθήσεται: id est, sapiens evadet.

31. SI ENIM HÆC FECERIT] *Quòd si etiam ista fecerit*: Hic est tertius gradus.

AD OMNIA VALEBIT] Vires in dies accipiet maiores ad recta agenda. Magnum enim est assuescere.

QUIA LUX DEI VESTIGIUM EIUS EST] μετωνυμία. Id est, *viam ei monstrat*. Sunt enim pleraque hæc monita ex lege Dei, aut Prophetis desumta. Hîc ubi Latinus hunc sermonem finit, finit & Sixtina Græca editio. Alij verò libri prætereà asscribunt: καὶ τοῖς εὐσεβέσιν ἔδωκε σοφίαν. εὐλογητὸς κύριος εἰς τὸν αἰῶνα. γένοιτο, γένοιτο.

CAPUT LI.

1. ORATIO IESU FILII SIRACH] Nepotis scilicet, qui avi librum edidit.

CONFITEBOR TIBI] Id est, *gratias tibi agam*, אודה. Videtur autem hic Iesus in Ægypro fuisse per delatores in periculum ingens adductus apud regem Ptolemæum Evergeten.

ET IN CONSPECTU ADSTANTIUM] ἔναντι τῶν ἀνθεστηκότων, *contra adversarios.*

A RUGIENTIBUS] ἐκ βρυγμῶν, *à rugitibus.* Id verò est à minis. Prov. XIX. 12.

ET DE PORTIS TRIBULATIONUM QUÆ CIRCUMDEDERUNT ME] In Græco est: *Ex multis quas habui vexationibus.*

6. A PRESSURA FLAMMÆ QUÆ CIRCUMDEDIT ME] *A flamma suffocante undique.*

ET IN MEDIO IGNIS NON SUM ÆSTUATUS] *Ex medio igne quem ego non accenderam:* id est, cui periculo causam non dederam. Sic ἐκκαίειν habuimus suprà VIII. 13. XXVIII. 18. 12. 13.

7. DE ALTITUDINE VENTRIS INFERI] Sic & in Græco Sixtino: ἀπὸ βάθους κοιλίας ᾅδου. respicitur ad verba Ionæ II. 3.

ET A VERBO MENDACII, A REGE INIQUO, ET A LINGUA INIUSTA] In Græco: ἐκ λόγου ψεύδους βασιλεῖ, διαβολὴ (lege διαβολῆς) ἐκ γλώσσης ἀδίκου. *Ex relatu mendacij ad regem, id est, ex calumnia* proficiscente *à lingua iniusta.*

8. LAUDABIT USQUE AD MORTEM ANIMA MEA DOMINUM] Alius sensus in Græcis omnibus: ἤγγισεν ἕως θανάτου ἡ ψυχή μου. *Prope mortem deveneram.*

9. APPROPINQUANS ERAT INFERNO DEORSUM] *Orco infimo.* Vide Ephes. IV. 9.

10. CIRCUMDEDERUNT ME UNDIQUE] *Circumdederant.* περιέσχον.

11. MEMORATUS SUM MISERICORDIÆ TUÆ DOMINE, ET OPERATIONIS TUÆ, QUÆ A SÆCULO SUNT] Id est, quales olim exercuisti erga Iosephum, Davidem, Danielem, iniquè oppressos.

12. QUONIAM ERUIS] Id est, solitus es eruere.

SUSTINENTES TE] Parienter exspectantes auxilium tuum.

ET LIBERAS EOS DE MANIBUS GENTIUM] Est quidem in Sixtina, & ἐθνῶν, sed alij codices saris bene habent, ἐχθρῶν. *De manibus inimicorum.*

13. EXALTASTI SUPER TERRAM HABITATIONEM MEAM] In Græcis plerisque: ἀνύψωσα ἀπὸ ὀργῆς ἱκετείαν μου: in Sixrina verò: ἀνύψωσα ἐπὶ γῆς ἱκετείαν μου: unde media lectio vera exsurgit: ἀνύψωσα ἀπὸ γῆς ἱκετείαν μου. *Ex terra extuli supplicationem meam.* Id est, in terram prostrarus.

ET PRO MORTE DEFLUENTE DEPRECATUS SUM] ῥύσιν sumsit pro fluxu, cùm liberarionem significet. *Precatus sum pro liberatione* consequenda *à morte:* id est, à summo morris periculo.

14. INVOCAVIT DOMINUM PATREM DOMINI MEI] Christiani illud κυρίου hîc addidêre. Iesum scripsisse crede: καὶ ἐπεκαλεσάμην κύριον πατέρα μου. *Invocavi Deum patrem meum.*

ET IN TEMPORE SUPERBORUM SINE ADIUTORIO] *In tempore superborum, cùm nullum mihi esset auxilium.* Tempus superborum dicitur quo superbi plurimùm habebant auctoritatis & porentiæ.

15. ET EXAUDITA EST ORATIO MEA] *Et* hîc valet *quia*.

18. CÙM ADHUC IUNIOR ESSEM, PRIUSQUAM OBERRAREM] Id est, priusquam peregrinarer. Vide præfationem. Sic πλανᾶσθαι sumitur & suprà XXIX. 21: & XXXIV. 10.

PALAM] Apertâ voce, non mussitando. Nam sunt, ut ait Plinius, & vota quæ non palam concipiuntur.

Formam optat modico pueris, maiore puellis
Murmure, cùm Veneris fanum videt anxia mater.

19. ANTE TEMPLUM POSTULABAM PRO ILLA] In atea Templi: ubi locus erat Israëlitarum, qui sacerdotes non erant.

USQUE IN NOVISSIMIS] *Ad extremum usque*, vitæ scilicet.

ET EFFLORUIT TANQUAM PRÆCOX UVA, LÆTATUM EST COR MEUM IN EA] Est in hoc Græco traiectio: ἐξ ἄνθους ὡς περκαζούσης σταφυλῆς, εὐφράνθη ἡ καρδία μου ἐν αὐτῇ, pro, ὡς ἐξ ἄνθους. *Cor meum ob eam lætatum est, sicut* lætari solet aliquis, *ob florem uvæ bene maturæ:* id est, ob vinum, qui flos Liberi patris Latinis. Flos uvæ bene maturæ, id est, vinum optimum, ab omphacite plurimùm distans.

AMBULAVIT PES MEUS ITER RECTUM, A IUVENTUTE MEA INVESTIGABAM ILLAM] *Illud*, nempe *iter rectum*, in Græco est αὐτὴν, quia refertur ad ἀτραπόν. subauditur *quia*. Ideò rectum iter institi, quia à iuventute quæsivi sapientiam.

20. INCLINAVI MODICE AUREM MEAM, ET EXCEPI ILLAM: MULTAM INVENI IN ME IPSO SAPIENTIAM] *Aurem præbui parumper ut discerem, &* brevi *multam in me eruditionem deprehendi.*

ET MULTUM PROFECI IN EA] προκοπὴ quidem Græcis Philosophis profectum in sapientia significat: qua de re egregius est Plutarchi libellus: sed hîc tectius erit intelligere bonos successus ex sapientia perceptos. Sic προκοπὴν pro felice eventu sumsit scriptor I. Maccabæorum VIII. 8. quem etiam Latinè processum dixêre Suetonius & Seneca.

23. DANTI MIHI SAPIENTIAM] *Ei qui mihi dedit sapientiam.*

DABO GLORIAM] Bene δώσω αἶνον *gloriam* vertit. Est μετωνυμία frequens.

24. CONSILIATUS SUM ENIM UT FACEREM ILLAM, ZELATUS SUM BONUM] In Sixtino: διενοήθην γὰρ τοῦ ποιῆσαι αὐτήν, καὶ ἐζήλωσα τὸ ἀγαθόν. *Constitui enim eam* (sapientiam) *exercere factis*, (non nudo cogitatu aut sermone) *honestique studio ductus sum* semper.

ET NON CONFUNDAR] *Ideò* meæ vitæ *me non pudet.*

25. COLLUCTATA EST ANIMA MEA IN ILLA] Nulli operæ peperci, ut omnes difficultates, quæ in via sunt sapientiæ superarem.

ET IN FACIENDO EAM CONFIRMATUS SUM] In Sixtino est: καὶ ἐν ποιήσει λιμοῦ διηκριβωσάμην. Et annotatur alios libros habere: καὶ ἐν ποιήσει μου. Media lectio vera: καὶ ἐν ποιήσεσί μου διηκριβωσάμην. *ad actus meos attentus fui.* Nihil egi temerè. ποίησις, pro מעשה, frequens Hellenistis, ut Exod. XXVIII. 8. XXXII. 34. XXXIX. 4. II. Reg. XVI. 10. Psalm. XIX. 20. Ezech. XLIII. 18. Dan. IX. 14.

26. MANUS MEAS IN ALTUM EXTENDI] Deum deprecans.

ET INSIPIENTIAM EIUS LUXI] Rectè legit: καὶ τὰ ἀγνοήματα αὐτῆς ἐπένθησα. pro quo in quibusdam libris malè, ἐπενόησα. *Dolui de eius erroribus anteactis.* Eius, nempe animæ meæ, de qua sermo præcesserat.

27. ET IN AGNITIONE INVENI EAM] *In puritate* vitæ *inveni eam.* Nam

Παχεῖα γαστὴρ λεπτὸν οὐ τίκτει νόον.

Hoc membrum est & in Sixtino, sed traiectum.

28. POSSEDI CUM IPSA COR AB INITIO: PROPTER HOC NON DERELINQUAR] *Pridem animus meus ei fuit coniunctissimus. Ideò* ab ea *non deserar.* Sicut ab amico amicus non deseritur.

29. VENTER MEUS CONTURBATUS EST, QUÆRENDO ILLAM] Sic in Sixtino: καὶ ἡ κοιλία μου ἐταράχθη ἐκζητῆσαι αὐτὴν: summo animi affectu eam quæsivi. בטן, quod κοιλίαν plerunque vertunt Hellenistæ, sæpe viscera significat, & per viscera etiam affectus quosvis. Psalm. XL. 1. Cantic. V. 5. Esa. XVI. 11. Ierem. IV. 19. Thren. I. 21. II. 11.

PROPTEREA BONAM POSSIDEBO POSSESSIONEM] In Græco: *possedi.* Rectè:

Σοφία δὲ πλούτου κτῆμα τιμιώτερον.

30. DEDIT MIHI DOMINUS LINGUAM MERCEDEM MEAM] Deus mihi eloquentiam dedit, præmium studiorum meorum.

ET IN IPSA LAUDABO EUM] Ideò ea utar ad ipsius laudes.

31. ET CONGREGATE VOS IN DOMUM DISCIPLINÆ] *Hospitium sumite in domo disciplinæ.* Respondet αὐλίζειν לון Hebræo.

32. QUID ADHUC RETARDATIS, ET QUID DICITIS IN HIS? ANIMÆ VESTRÆ SITIUNT VEHEMENTER] Illa, *quid dicitis in his?* ἢ τί λέγεται ἐν τούτοις; non sunt in Sixtina, & sine eis sensus bene cohæret. *Quid adhuc moramini, cùm vehementer sitiant animæ vestræ?* Id est, planè opus habeant bona institutione.

33. APERUI OS MEUM: ET LOCUTUS SUM] *Apertè proloquor.*

COMPARATE VOBIS SINE ARGENTO] Id scilicet cuius maximè egetis, ut iam dixit. Sumtum ex Esa. LV. 2. Sapientes Hebræi non paciscebantur mercedem.

34. ET COLLUM VESTRUM SUBIICITE IUGO] Dictatis sapientiæ.

IN PROXIMO EST ENIM INVENIRE EAM] Vide suprà 21: & Deuteron. XXX. 14. Adde sequentia quæ hoc dictum explanant.

35. VIDETE OCULIS VESTRIS] Me respicite.

QUIA MODICUM LABORAVI] In iuventute diligens ad studia fui.

ET INVENI MIHI MULTAM REQUIEM] Vitam non inopem. Medicus fuit, ut credo, & hic & maiores eius.

36. ASSUMITE DISCIPLINAM IN MULTO NUMERO ARGENTI] Id est, cum multo numero argenti. Scire per se suave est hominibus, quantò magis si & divitias adferat?

ET COPIOSUM ANNUM POSSIDETE IN EA] *Per eam acquirite:* κτᾶσθε.

37. LÆTETUR ANIMA VESTRA IN MISERICORDIA IPSIUS] In beneficiis quæ per ipſam diſciplinam conferuntur. Ita enim חסד uſurpant Hebræi, quod Græci ἔλεος transferunt. Legit: ἐπὶ τῷ ἐλέει αὐτῆς, non αὐτοῦ.

ET NON CONFUNDEMINI IN LAUDE IPSIUS] Nunquam vos pudebit eam magnifeciſſe.

38. OPERAMINI OPUS VESTRUM ANTE TEMPUS] Ante ſenectutem, quæ multis auxiliis indiget. Vide Prov. VI. 6.

ET DABIT VOBIS] Diſciplina in qua laboraveritis.

MERCEDEM VESTRAM IN TEMPORE SUO] Cùm maximè opus habebitis.

AD LIBRUM BARUCH,

ET EPISTOLAM QUÆ DICITUR IEREMIÆ.

HÆc in Hebræo nunquam exſtitêre, ſed exercitamenta ſunt Iudæi Græcè callentis, qui finxit ea quæ Baruch potuit ſcribere eorum nomine ac iuſſu, qui cum Iechonia in Babyloniam deportati fuerant, ad populares ſuos, qui poſt Iechoniam deportatum Hieroſolymis manſerant. Ponit autem hic ſcriptor Baruchum miſſum Hieroſolymis in Babyloniam quinto anno poſt deportatum Iechoniam. Alius aliquis qui exiſtimavit Baruchum nunquam iviſſe in Babyloniam ante deportationem poſteriorem, quæ Sedeciâ regnante contigit, addidit quædam ad ſcriptum hoc, quæ benè expenſa cum cæteris non cohærent. Sunt & à Chriſtianis exſcriptoribus addita quædam.

CAPUT I.

1. ET HÆC VERBA LIBRI] Initium Hebraïzans, quale Iud. 1. 1. 1. Maccab. 1. 1. Præmittitur narratio. Verba ipſa libri, id eſt, mandata deportatorum ad eos qui manſerant incipiunt infrà 10. epiſtola prælegenda 15.

2. IN TEMPORE QUO CEPERANT CHALDÆI IERUSALEM] Id eſt, ex quo ceperant.

ET SUCCENDERANT EAM IGNI] Hoc eſt unum ex illis quæ dixi additamentis. Urbs Hieroſolyma incenſa fuit, regnante Sedeciâ: Iechoniâ regnante capta, non incenſa.

3. ET LEGIT BARUCH VERBA LIBRI HUIUS] Epiſtolæ quam iuſſu Iechoniæ, & cum eo deportatorum ſcripſerat, ut iudicarent an mentem eorum ſatis expreſſiſſet.

ET AD AURES POTENTIUM FILIORUM REGUM] Id eſt, eos qui de Davidis ſanguine cum Iechonia avecti fuerant.

4. AD FLUMEN SODI] Ubi urbs Soita inter Euphratem & Tigridem Ptolemæo.

6. SECUNDUM QUOD POTUIT UNIUSCUIUSQUE MANUS] Locutio Hebræa, ut Levit. v. 7. & alibi.

7. AD IOACUM FILIUM HELCIÆ] Nàm cùm deportatus fuit Iechonias, non fuêre deportati ſacerdotes.

8. CÙM ACCIPERET VASA TEMPLI QUÆ ABLATA FUE-

rant de Templo] *Postquam acceperat* (nempe Nabuchodonosor, cuius sequitur mentio) *vasa Templi, quæ scilicet ex Templo ablata fuerant.* Vasa illa potissimùm, quorum mentio II. Regum XXIV. 13. II. Paralip. XXXVI. 10.

Revocare in terram Iuda decima die mensis Sivan] In Græco: ἀποστρέψαι εἰς γῆν Ἰούδα τῇ δεκάτῃ τοῦ Σιουὰν. Id est, *Cùm rediturus esset* (Baruch) *in terram Iuda decimâ die mensis Sivan.* Id est, circa Maium, quo tempore commodissima sunt itinera.

Vasa argentea quæ fecit Sedecias filius Iosiæ regis Iuda] Et hoc est ex illis additamentis, de quibus præfatus sum.

10. Ecce misimus ad vos pecuniam] Collectam.

Holocautomata et thus] In Græco amplius: *holocautomata & victimas pro peccato, & thus.*

Et facite manna] Legendum in Græco non *μάννα*, sed *μαναά.* Ita enim מנחה, de qua Levit. II, vertunt veteris Testamenti interpretes. Idem error & alibi in libros irrepsit, ut diximus ad Marcum IX. 49.

Et offerte pro peccato ad aram Domini Dei nostri] *Pro peccato* hîc non est in Græco: & rectè, quia illud *offerte ad aram*, nempe victimarum, refertur ad holocausta, victimas pro peccatis, & ad *μαναά.*

11. Et orate pro vita Nabuchodonosor regis Babylonis] Sumtum ex Ieremia XXVII. 9.

Et pro vita Baltasar filii eius] Baltasarem hîc vocat qui fuit Evilmeraduchus nominatus II. Regum XXV. 27. Ierem. LII. 31: & Beroso ac Ptolemæo.

Ut sint dies eius sicut dies coeli super terram] Id est, generis eius.

12. Et ut det Dominus virtutem nobis] Ut durare possimus in his malis.

Et illuminet oculos nostros] Id est, liberet nos ab hoc exsilio, quod cæcitati comparatur. Esa. LXI. 1. Vide dicta ad Luc. IV. 18.

Ut vivamus sub umbra Nabuchodonosor regis Babylonis] Sub eius tutela, in patria scilicet. Vide Ezech. XXXI. 6. Dan. IV. 9. 18.

Et serviamus eis multis diebus] Id est, liberi revereamur imperium Babylonicum, secundum pacta cum regibus Chaldæis pridem facta.

Et inveniamus gratiam in conspectu eorum] Amici simus illorum regum.

13. Quia peccavimus Domino Deo nostro, et non est aversus furor eius a nobis usque in hunc diem] *Ita ut non aversus sit furor eius.* Tam gravia peccavimus, ut pœnæ etiam nunc durent.

14. Et legite librum istum] Epistolam istam.

Recitari in Templo Domini] Ut legatur in Templo, de mo-

more Synagogæ. Quem imitati Christiani epistolas Apostolorum, & post eas Episcoporum aliorum legebant in Ecclesiis.

IN DIE SOLEMNI] In Græco: *in diebus festis.* id est, Paschate, Pentecoste, & σκηνοπηγίᾳ.

ET IN DIE OPPORTUNO] *Et in diebus temporis*, scilicet profesti. nam ἱερὰς & ἑορταὶ opponi solent, ut Sirach. XXXIII. 8.

15. ET DICETIS] Ex epistola hac sequentia recitabitis.

DOMINO DEO NOSTRO IUSTITIA] Testimonium iustitiæ ex nostra confessione. Sumta hæc ex Daniele IX. 7. 8. 9. & sequentibus. Adde & Nehem. IX. 32. 33. 34. & sequentibus.

17. ET NON CREDIDIMUS DIFFIDENTES IN EAM, ET NON FUIMUS SUBIECTIBILES EI] Hîc tres versiones diversæ illius, καὶ ἠπειθήσαμεν αὐτῷ, in unum coaluerunt, scribentium vitio.

19. A DIE QUO EDUXIT PATRES NOSTROS DE TERRA ÆGYPTI USQUE IN DIEM HANC] Sæpe scilicet. Vide dictum caput Nehemiæ.

ERAMUS INCREDIBILES] Iterùm in Græco: ἤμεθα ἀπειθοῦντες.

ET DISSIPATI RECESSIMUS, NE AUDIREMUS VOCEM EIUS] In Græco: καὶ ἐσχεδιάζομεν πρὸς τὸ μὴ ἀκούειν τῆς φωνῆς αὐτοῦ. Est σχεδιάζειν vox bene Græca, significátque inconsideratè agere aliquid, oppositúmque habet τὸ ἐσκεμμένως τι ποιεῖν. Sensus ergo est: *Inconsulto studio tua verba neglexímus.*

20. ET ADHÆSERUNT NOBIS MULTA MALA] ἐκολλήθη. Idem loquendi genus habet infrà III. 4. ubi vertit interpres, *agglutinata sunt.*

ET MALEDICTIONES QUAS CONSTITUIT DOMINUS MOSI SERVO SUO] *Exsecratio illa, quam Dominus Mosi servo suo dictavit.* Deuteronom. XXVIII.

QUI EDUXIT PATRES NOSTROS DE TERRA ÆGYPTI] In Græco: ἐν ἡμέρᾳ ἐν ᾗ ἐξήγαγεν: *illo tempore cùm eduxit:* id est, intra illos annos XL. Hebræorum est, quodvis tempus ἡμέραν dicere.

DARE NOBIS TERRAM FLUENTEM LAC ET MEL] *Ut daret nobis.* Vide Sirach. XLVI. 11. & ibi dicta.

SICUT HODIERNA DIE] In Græco: *Qualis est hæc dies.* quale hoc tempus est: refer ad verba non proxima, sed remotiora de exsecratione. Ei enim eventus Baruchi temporibus respondit.

21. ET NON AUDIVIMUS VOCEM DOMINI DEI NOSTRI SECUNDUM OMNIA VERBA PROPHETARUM] Præcepta Dei per Prophetas enuntiata.

ET ABIVIMUS UNUSQUISQUE IN SENSUM CORDIS NOSTRI MALIGNI] *In sensa.* Capita quisque nostra secuti sumus.

CAPUT II.

1. STATUIT DOMINUS DEUS NOSTER VERBUM SUUM] יקם; ratas fecit minas. Hîc ἱστάναι idem, quod ἐγείρειν Sir. XXXVI. 14.

Et ad iudices nostros] Senatores magni Synedrij.

3. Ut manducaret homo carnem filii sui] In Græco: *Ut manducaremus quisque carnem filij sui.* Nam ἄνθρωπος hîc valet איש Hebræum in sensu distributivo. Vide Lam. II. 20. IV 10.

4. Et dedit eos sub manu regum omnium qui sunt in circuitu nostro] καὶ ἔδωκεν αὐτοὺς ὑποχειρίους, quæ vox non semper subditos, sed sæpè etiam belli fortuna inferiores significat, ut videre est in Græco, Gen. 20. Ergo hoc referes non tantùm ad Chaldæos & Ægyptios, sed & ad Syros, Moabitas, & Ammonitas. De quibus vide II. Regum XXIV. 2.

In improperium] Εἰς ὀνειδισμὸν, ex Esai. XLIII. 18.

Et in desolationem] Εἰς ἄβατον. Ex Ierem. XXV. 38. Illud ad populum, hoc ad terram refertur.

5. Et facti sumus subtus et non supra] Contrarium promisso conditionali Deuteron. XXVIII. 13.

6. Et Domino Deo nostro iustitia] Repetit quod suprà dixerat I. 15.

8. Et non sumus deprecati faciem Domini Dei nostri] Ex Dan. IX. 13.

9. Et vigilavit Dominus in malis] Ex Ieremia XLIV. 27. & Dan. IX. 14.

11. Et fecisti tibi nomen sicut est dies ista] *Sicut hoc tempus*, ostendit scilicet. Desumtum enim hoc ex Nehemia IX. 10. & Dan. IX. 15.

12. Peccavimus, impie egimus, iniquè gessimus] Ex Dan. IX. 5.

In omnibus iustitiis tuis] *Contra omnia præcepta tua.* Hunc sensum aperit nobis idem Danielis locus.

13. Quia derelicti sumus pauci inter gentes] Esa. XXIV. 6. Ierem. XLII. 2.

14. Da nobis invenire gratiam ante faciem eorum qui nos abduxerunt] Aliud enim illis in locis precari non licebat.

15. Quia nomen tuum invocatum est super Israel et genus ipsius] Tum Israël auctor generis, tum eius posteritas à Deo nomen habent. Dan. IX. 19.

16. De domo sancta tua] Finguntur enim scripta hæc, stante adhuc Templo priori, ut & suprà apparuit I. 10. quod ostendit rectè à nobis pro non scriptis haberi quæ spuria esse indicavimus.

17. Quia non mortui qui sunt in inferno] Vide Sirach. XVII. 21.

Quorum spiritus acceptus est a visceribus suis] *E quorum visceribus abreptus est spiritus*: id est, illud quo vivitur.

Et iustificationem Domino] Approbationem decretorum Dei.

18. Sed anima quæ tristis est super magnitudine mali, et incedit curva et infirma] Animam dixit, ho-

minem intelligens. Sensum vide Psal. LI. 19. κώπτειν, in descriptione miseriæ est apud Iobum XXII. 29.

ET OCULI DEFICIENTES] Præ fletu. Psal. LXIX. 4. Sam. II. 11.

ET ANIMA ESURIENS] Homo ieiuniis se macerans. Psal. CVII. 5.

19. QUIA NON SECUNDUM IUSTITIAS PATRUM NOSTRORUM NOS FUNDIMUS PRECES] Non nitimur eorum factis, quorum exempla deseruimus. Confer Dan. IX. 18.

20. SED QUIA MISISTI IRAM TUAM] Subintellige, meritis nostris. Hac enim confessione veniam eblandiuntur.

21. SIC DIXIT DOMINUS] οὕτως εἶπεν κύριος. *Sic enim dixerat Dominus*, per Ieremiam scilicet. Exaggerat culpas. Quæ Sedeciæ dixit Ieremias XXVII. 12, eadem ante ipsum regibus sæpè dixerat.

INCLINATE HUMERUM VESTRUM] Malè admodum in Græcis omnibus: κλίνατε τὸν νόμον: cùm & ex Latino interprete, & ex sensu, appareat legendum, τὸν ὦμον. Iugum & humeris & cervicibus fertur. Esa. X. 27.

ET OPERA FACITE REGI BABYLONIS] Id est, servite, עִבְדוּ, Ierem. XXVII. 12. Solet autem עבד verti non raro per ἐργάζεσθαι.

ET SEDEBITIS IN TERRA QUAM DEDI PATRIBUS VESTRIS] *Habitabitis*. Sic enim ישב sumitur Hebræis.

22. DEFECTIONEM VESTRAM FACIAM DE CIVITATIBUS IUDA, ET A FORIS IERUSALEM, ET AUFERAM A VOBIS VOCEM IUCUNDITATIS] In Græco minus est verborum, & constructio insolita: ἔκλειψιν ποιήσω ἐκ πόλεων Ἰούδα καὶ ἔξωθεν Ἱερουσαλὴμ, φωνὴν εὐφροσύνης: & quæ sequuntur, pro ἐκλείπειν ποιήσω, nomen pro infinitivo. Ierem. VII. 34, unde hic locus desumtus est, legimus καταλύσω ἐκ πόλεων Ἰούδα καὶ ἐκ διόδων Ἱερουσαλὴμ φωνὴν εὐφραινομένων.

ET VOCEM GAUDII] φωνὴν χαρμοσύνης hîc: in Ieremia autem φωνὴν χαιρόντων.

ET VOCEM SPONSI ET VOCEM SPONSÆ] Hæc quoque habes dicto loco Ieremiæ, ut & eiusdem XVI. 8. XXV. 10.

ET ERIT OMNIS TERRA SINE VESTIGIO AB INHABITANTIBUS EAM] εἰς ἄβατον, ut suprà 4. quod in dicto loco Ierem. XVI, est εἰς ἐρήμωσιν. Non dicit hoc accidisse Hierosolymis, sed Iudææ, & locis extra Hierosolyma.

24. ET STATUISTI VERBA TUA] Ut suprà 1.

UT TRANSFERRENTUR OSSA REGUM NOSTRORUM, ET OSSA PATRUM NOSTRORUM DE LOCO SUO] Nihil enim religiosum victori, præsertim irato & avaro.

Quæque carent ventis & solibus ossa Quirini
Nefas videre, dissipabit insolens.

Sumpta hæc ex Ierem. VIII. 1. 2.

25. ET MORTUI SUNT IN DOLORIBUS PESSIMIS] Multi superstitum temporibus Iechoniæ.

ET IN EMISSIONE] καὶ ἐν ἀποστολῇ, in missione, id est, in pestilentia à Deo immissa. Ita enim sumi vocem ἀποστολῆς ostendunt Græcæ

versiones Ierem. XXXII. 36. Aliæ enim habent ἐν ἀποστολῇ, pro quo aliæ ἐν λοιμῷ. Mitti optimè dicitur de pestilentia II. Paralip. VII. 13. Esa. IX. 8. XXIV. 10.

26. SICUT HÆC DIES] *Ostendit* scilicet, ut suprà explicavimus 9. Significat non exustum Templum, sed à paucis celebratum, & spoliatum præcipuis ornamentis.

PROPTER INIQUITATEM DOMUS ISRAEL] Decem tribuum.

ET DOMUS IUDA] Duarum tribuum.

27. ET FECISTI IN NOBIS DOMINE DEUS NOSTER SECUNDUM OMNEM MISERATIONEM TUAM ILLAM MAGNAM] In Græco: *secundùm æquitatem tuam, & omnem miserationem tuam magnam.* Ἐπιεικεία, quæ propriè est æquitas, pro clementia etiam sumitur, ut hîc, ita Cant. trium puer. 13. Sap. XII. 18. II. Macc. IX. 4. Clementia Dei Iechoniæ temporibus in eo apparuit, quòd quanquam bonâ parte populi abductâ, mansit tamen urbs, & Templum, & regnum.

28. SICUT LOCUTUS ES IN MANU PUERI TUI MOYSI] Id est, per Mosem. Hebraïsmus ביד עבדך משה.

IN DIE QUO PRÆCEPISTI EI SCRIBERE LEGEM TUAM] Id est, *quo tempore*: ut suprà I. 20. in Græco.

29. DICENS] Nempe quoad sensum: Deuteronom. XXVIII. 62. Pari modo quæ sequuntur desumta sunt ex Deuteron. XXXI. 19.

MULTITUDO HÆC MAGNA] In Græco: ἡ βόμβησις ἡ μεγάλη: id est, *turba ista tantum edens sonitum.* Abstractum pro concreto: solet de aquis dici βομβεῖν apud Græcos interpretes. & populi aquis comparantur.

30. ET CONVERTATUR AD COR SUUM] Id est, *tandem ad se redibit.* Levit. XXVI. 39. & sequentibus.

31. ET DABO EIS COR, ET INTELLIGENT] Ut intelligant. Deuteronom. XXX. 6. Ierem. XXIV. 7. XXXII. 39. 40. Ezech. XI. 19. XXXVI. 26.

AURES ET AUDIENT] *Ut audiant.* Id est, attentionem animi, quæ auris interior.

33. ET AVERTENT SE A DORSO SUO DURO] Dorsum durum dicitur esse iis qui legem, velut onus à Deo impositum, ferre nolunt: ut apparet Psalm. LXXXI. 7. unde dorsum durum dicitur II. Reg. XVII. 14, in Græco, ubi cervices duræ in Hebræo.

QUIA REMINISCENTUR VIAM PATRUM SUORUM, QUI PECCAVERUNT IN ME] Rectè legit: ὅτι μνησθήσονται, non ut nunc in Græcis scribitur, ὅτι μνησθήσομαι. Et vias intellige, eventus malorum facinorum.

34. ET DOMINABUNTUR EIS] Meliùs in aliis codicibus Latinis *eius*: nam in Græco est κυριεύσουσιν αὐτῆς, nempe τῆς γῆς.

ET MULTIPLICABO EOS, ET NON MINORABUNTUR] Desumta hæc ex Ierem. XXIX. 6.

35. ET STATUAM ILLIS TESTAMENTUM ALTERUM SEMPITERNUM] Hæc sunt ex Ieremia XXXI. 32. & sequentibus.

ET NON MOVEBO AMPLIUS POPULUM MEUM FILIOS ISRAEL A TERRA QUAM DEDI ILLIS] Mansit hoc illis usque ad Messiam: mansisset & posteà, si Messiam recepissent: quæ conditio alibi exprimitur, alibi subintelligenda est.

CAPUT III.

1. SPIRITUS ANXIUS] πνεῦμα ἀκηδιῶν. Sumitur his scriptoribus ἀκηδία pro torpore mœsto. Psal. CXIX. 28. Esa. LXI. 3.

2. PECCAVIMUS ANTE TE] In conspectu tuo.

3. ET NOS PERIBIMUS IN ÆVUM] ἡμεῖς ἀπολλύμενοι τὸν αἰῶνα. *Nos vitam amittimus.* Non eam perpetuam habemus, ut tu.

4. AUDI NUNC ORATIONEM MORTUORUM ISRAEL] Mortuos vocat eos qui in captivitatem abducti erant, ut apparet infrà 7. nimirùm quòd similes essent membris à corpore suo abscissis, nihil ultra succi aut vitæ habentibus.

ET AGGLUTINATA SUNT NOBIS MALA] *Et* hìc est pro *propter quod.* Vocem ἐκολλήθησαν habuimus & suprà I. 20.

5. SED MEMENTO MANUS TUÆ] Potentiæ sæpe demonstratæ.

7. PROPTER HOC DEDISTI TIMOREM IN CORDIBUS NOSTRIS] Nempe per immissa nobis mala.

ET LAUDAMUS IN CAPTIVITATE NOSTRA] Etiam in captivitate nostra, quantò magis id facturi ubi libertatem reddideris.

8. IN IMPROPERIUM, ET IN MALEDICTUM, ET IN PECCATUM] In Græco: εἰς ὀνειδισμὸν, καὶ εἰς ἀρὰν καὶ εἰς ὄφλησιν. Priora duo habes suprà I. 20. II. 4. sed ὄφλησις significat æs alienum, quod inter ea est, quæ lex comminatur Deuteron. XXVIII. 44.

9. UT SCIAT PRUDENTIAM] Nempe eam, per quam Deus habetur propitius.

11. INVETERASTI IN TERRA ALIENA] Senescitis ante diem.

COINQUINATUS ES CUM MORTUIS] Quia inter alia multa ministeria etiam mortuorum Chaldæorum cadavera pollincire cogebantur.

DEPUTATUS ES CUM DESCENDENTIBUS IN INFERNUM] Non pluris habitus quàm sepulti. Locutio sumta de Psalmo XXVIII. 1.

12. DERELIQUISTI FONTEM SAPIENTIÆ] Legem Dei: quæ & via iam dicetur.

14. UBI SIT LONGITURNITAS VITÆ] Quomodo parari possit.

UBI SIT LUMEN OCULORUM] Id est, res prosperæ: sicut calamitas cæcitas vocatur. Vide suprà I. 8.

16. UBI SUNT PRINCIPES GENTIUM?] Ostendit alia imperia facilè mutari, cùm Israëliticum semper manserit, quandiu legis orbitam sectabatur.

ET QUI DOMINANTUR SUPER BESTIAS] Qui venatu magnam partem ævi terunt, quod Parthorum reges facere solitos ex Tacito discimus.

17. QUI IN AVIBUS COELI LUDUNT] Aucupiis indulgent: quod alterum principalis otij solet esse oblectamentum.

18. ET NON EST FINIS ACQUISITIONIS EORUM] Nullum finem fecere opes congerendi.

Πλούτου δ' οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κεῖται.

QUI ARGENTUM FABRICANT] In nummos cudunt.

NEC EST INVENTIO OPERUM ILLORUM] Vidimus sæpè ingentem vim pecuniæ prædam factam hostibus.

19. ET ALII LOCO EORUM SURREXERUNT] Translata ad alios sunt regna. *νεώτεροι*, quod sequitur, videtur ad hunc sensum pertinere, ut significet non iuniores, sed novos reges illis successisse.

20. VIDERUNT LUMEN] Fuêre aliquandiu in rebus prospetis.

VIAM AUTEM DISCIPLINÆ IGNORAVERUNT] Vitæ Deo placentis.

22. NON EST AUDITA IN TERRA CANAAN] Multa invenêre Phœnices:

Phœnices primi, famæ si creditur, ausi
Mansuram rudibus vocem signare figuris.

Navigandi ars eisdem repertoribus ascribitur. Illam autem vivendi disciplinam non repererunt.

NEQUE VISA EST IN THEMAN] Quæ pars Idumææ magos semper insignes habuit. Vide Ierem. XLIX. 7. Vide & ea quæ dicta ad Matth. II. 1.

23. FILII QUOQUE AGAR QUI EXQUIRUNT PRUDENTIAM QUÆ DE TERRA EST] Ismaëlitæ periti aromatum rerúmque similium. Genes. XXXVII. 25.

NEGOTIATORES MERRÆ] Est Maara Sidoniorum Iosue XIII. 4. & Stephano Marnan, addito ך paragogico: quod frequens Phœnicibus.

ET THEMAN] Themanem bis nominat, quia & sapientes ibi multi, & multi mercatores.

ET FABULATORES] *οἱ μυθολόγοι*. Arabas olim fuisse egregios artifices fabularum utilium, quales sunt ex quibus Phryx Æsopus nomen consecutus est, ex iis quæ Erpennius edidit apparet. sunt & genus *μύθων* eæ quæ dicuntur *παραβολαί*.

ET EXQUISITORES PRUDENTIÆ ET INTELLIGENTIÆ] Duabus vocibus expressit Græcum unum, *τῆς συνέσεως*. Prudentiæ eius quæ homines hominibus gratos aut utiles reddit, præcepta noverant: quæ homines Deo, non norant.

24. O ISRAEL, QUAM MAGNA EST DOMUS DEI] Universum hoc, cuius imaginem gerebat Templum Hierosolymitanum.

26. IBI FUERANT GIGANTES] In hac ipsa Dei domo. Intellige illos Noæ coævos: ut Sap. XIV. 6. ubi additur *ἀρχῆς*, ut hîc *ἀπ' ἀρχῆς*. eidem *ἀρχαῖοι γίγαντες*, Sirach. XVI. 8.

27. NON HOS ELEGIT DOMINUS] Sed Noam cum familia sua.

29. QUIS ASCENDIT IN COELUM, ET ACCEPIT EAM] *Ut eam* (sapientiam) *acciperet*. Sumtum de Mose Deuteron. XXX. 14.

30. Quis transfretavit mare] τίς καταβήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον. Paulus Rom. x. 7.

Et attulit illam super aurum electum] καὶ οἴσει αὐτὴν χρυσίου ἐκλεκτοῦ, *Ut comparet eam auro optimo.*

31. Non est qui possit scire vias eius, neque qui exquirat semitam eius] Idem significat quod Plato, de Deo nihil certi haberi, nisi Deo ipso se patefaciente: quod fecit Israëlitis.

32. Qui præparavit terram] *Fabricavit.* κατασκευάσας, ut Sap. IX. 2. ברא, per κατασκευάζειν vertitur Esa. XL. 28. XLIII. 7.

In æterno tempore] εἰς αἰῶνα χρόνον, id est, ut semper duret.

33. Qui emittit lumen et vadit] Hebraïsmus, pro, *quo mittente lux procedit.* Vide Iob. XXXVI. 30.

Et vocavit illud, et obedit in timore] *Vocanti illicò paret.*

34. Stellæ autem dederunt lumen in custodiis suis] *In stationibus quæque suis.* Idem loquendi genus Sirach. XLIII. 12.

35. Vocatæ sunt, et dixerunt, adsumus] Sumtum de Psalmo CXLVII. 3.

Et luxerunt ei cum iucunditate qui fecit illos] *Ei:* id est, eius iussu.

36. Hic est Deus noster] Qui ab Israëlitico populo colitur.

Et non æstimabitur alius adversus eum] *Nemo ei comparandus est.*

38. Post hæc in terra visus est, et cum hominibus conversatus est] Hoc est ex illis quæ dixi à Christiano aliquo exscriptore addita.

CAPUT IV.

1. Hic liber mandatorum Dei] Id est, sapientia illa quam omni sapientiæ prætuli, continetur in libro legis.

Quæ est in æternum] Usque ad Messiam auctorem novi sæculi.

Qui tenent eam pervenient ad vitam] Addidit *pervenient*, quod subauditur in Græco. Vitam intellige, felicem in lege promissam.

In mortem] Violentam, vel immaturam.

2. Convertere Iacob] Ad legem illam.

Ad splendorem eius contra lumen eius] Ubi via ab eius luce lucet.

3. Ne tradas alteri gloriam tuam] Ne patere ab aliis gentibus laudem pietatis tibi præripi.

4. Quia quæ Deo placent manifesta sunt nobis] Respicitur locus Deuteron. IV. 7.

5. Animæquior esto] *Bonum habe animum.* θάρσει. sic & infrà 21.

POPULUS DEI] *Mi popule*, in Græco.

MEMORABILIS ISRAEL] μνημόσυνοι Ἰσραήλ. Vos pauci, per quos memoria nominis Iſraëlitici conſervatur.

6. VENUNDATI ESTIS GENTIBUS] Traditi, quomodo tradi res emptæ ſolent. Sic Eſaiæ L.I.LII.3.

NON IN PERDITIONEM] Non ut planè gens intereat.

7. IMMOLANTES DÆMONIIS] Id eſt, idolis, quorum nominibus utebantur mali dæmones. I. Cor. X. 20.

9. ET CONTRISTASTIS NUTRICEM VESTRAM IERUSALEM] Magnorùm malorum cauſa fuiſtis patriæ urbi, quæ hìc per προσωποποιίαν loquens inducitur.

AUDITE CONFINES SION] Vos urbes circa Hieroſolyma. Sic & infrà 24.

10. CAPTIVITATEM POPULI MEI] Illorum qui abducti cum Iechonia.

12. ET DESOLATAM A MULTIS] Nempe civibus. Sic diſtinguuntur hæc verba in Græco.

14. VENIANT CONFINES SION, ET MEMORENTUR] In Græco à tertia perſona tranſitur ad ſecundam. μνήσθητε, id eſt, *expendite animis*. Uſurpatur enim & de rebus præſentibus, ut Sirach. VII.38. & alibi.

15. GENTEM IMPROBAM] *Impudentem*. ex Deuter. XXVIII. 50.

ET ALTERIUS LINGUÆ] Pſal. LXXXI. 6. CXIV. I. Eſa. XXVIII. 11.

16. QUI NON SUNT REVERITI SENEM, NEQUE PUERORUM MISERTI SUNT] Ex Deuteron. XXVIII. 50. Sam. IV. 16. V. 12. Ezech. IX. 6.

ET ABDUXERUNT DILECTOS VIDUÆ] Ierem. XV. 8.

ET A FILIIS UNICAM DESOLAVERUNT] *Ex filiabus orbarunt ſolitariam*: id eſt, eam quæ illis abductis ſola relinquebatur.

17. EGO AUTEM QUID POSSUM ADIUVARE VOS?] Oratio valdè παθητική, & ob quam vel ſolam dignus fuit hic liber qui ſervaretur.

19. AMBULATE FILII, AMBULATE] Ite, ite in oras exteras.

20. EXUI ME STOLA PACIS] Veſte temporis proſperi.

22. A SANCTO] Eximiè hoc nomen Deo tribuitur: ut Sirach. XLVIII.23. ſic & infrà 37.

QUÆ VENIET VOBIS AB ÆTERNO SALUTARI NOSTRO] Id eſt ab ipſo. Mos Hebræis nomina ponendi pro pronominibus. Vide & infrà 37.

25. VIDEBIS PERDITIONEM IPSIUS] Gentis Chaldaïcæ per Cyrum. Vide & infrà 31.

26. DELICATI MEI AMBULAVERUNT VIAS ASPERAS] Id eſt, qui antè delicatè educati fuerant. Vide Deuter. XVIII. 54. 56. Eſaiæ XLVII. I. 8. ubi eadem quæ hìc vox Græca.

27. ERIT ENIM MEMORIA VESTRA AB EO QUI DUXIT VOS] *Erit veſtri memoria apud eum qui hæc vobis induxit.* ἐπάγειν, & inde ἐπαγωγή, voces frequentes in malorum deſcriptione. Sic & infrà 29.

SEM-

29. Sempiternam iucunditatem] Diuturnam.

30. Exhortatur enim te qui te nominavit] *Consolabitur te qui nomen tibi dedit.* Vide suprà II. 15.

31. Nocentes peribunt qui te vexaverunt] In Græco: *Miseri* (nempe erunt) *qui te vexaverunt.* Idem adiectivum bis posteà in Græco repetitur, pro quo Latinus posuit, *punientur.*

Et quæ accepit filios tuos] Babylon, quò primùm advecti: distributi deinde in alia loca.

34. Et amputabitur exsultatio multitudinis eius] *Auferam* (ei) *exsultationem de populi frequentia.*

Et gaudimonium eius erit in luctum] ἀγαυρίαμα αὐτῆς, *iactatio eius.*

35. Ignis enim superveniet ei] Dei ira, quæ sub ignis nomine describitur. Deuteronom. XII. 24. & apud Prophetas sæpe.

Et habitabitur a dæmoniis] Secutus est hic scriptor Græcam versionem, quæ est Esaiæ XIII. 21.

37. Veniunt collecti ab Oriente] Babylonicum & Persicum postea imperium Iudææ partim ad Septentrionem, partim ad Orientem.

CAPUT V.

1. Indue te decore et honore] Lætis vestibus, de quibus suprà IV. 20.

2. Diploïde iustitiæ] Ex Iob. XXIX. 14. Διπλοΐδες in his libris vestes suffartæ pellibus, aut talia. Respondet plerumque Hebræo מעיר, quæ vestis regum & Prophetarum. Iustitia ita ornabit urbem, ut matronas diploïs.

Et imponet mitram capiti honoris æterni] Bona fama erit pro mitra, quo matronarum capita ornabantur. Ezech. XXVI. 16. in Græco Iudith. XVI. 6.

4. Pax iustitiæ] Quia pax iustitiam sequitur. Psal. LXXXV. 11.

Et honor pietatis] Pietatem sequitur bona fama. Nomina hæc significant elogia, quæ meritò ei dari poterant. Sic & Esa. I. 26. LXI. 3.

5. Et circumspice] Repetitum ex iis quæ suprà IV. 36.

Gaudentes Dei memoria] Deum commemorando.

6. Exierunt enim abs te pedibus ducti ab inimicis] *Acti, ut pedibus irent.*

Portatos in honore sicut filios regni] In carrucis & lecticis, quomodo vectari solent viri è regio genere. Idem sensus Esaiæ XLIX. 22.

7. Constituit enim Deus humiliare omnem montem excelsum, et rupes perennes et convalles replere in æqualitatem terræ] Esaiæ XL. 3. Vide quæ dicta ad Luc. III. 4.

Ut ambulet Israel diligenter] ἀσφαλῶς, *securè.*

8. OBUMBRAVERUNT AUTEM ET SILVÆ] Legit ἐσκίασαν, pro quo nos habemus ἐσκίρτησαν, *subsultarunt*: ut solet fieri curribus prætervehentibus. Ex Psal. XCVI. 12.

9. ADDUCET ENIM DEUS ISRAEL] In Græco: *Ducetur autem populus Israël.*

CUM MISERICORDIA ET IUSTITIA QUÆ EX IPSO EST] Per Dei misericordiam ac bonitatem talia procurantem.

CAPUT VI.

1. EXEMPLAR EPISTOLÆ] Deest in Græcis exemplaribus quibusdam. Credam esse alterius scriptoris, coniunctum prioribus ob argumenti affinitatem. Differt tamen argumentum tempore. Nam illa ad deportationem Iechoniæ: hæc ad illam quæ sub Sedecia, urbe & Templo exustis, contigit, pertinent. Eámque causam esse suspicor, cur quæ notavimus antè, ad illa Baruchi nomen præferentia sint adscripta.

AD ABDUCENDOS CAPTIVOS] Nempe cùm essent Reblathæ II. Regum XXV. 20.

2. USQUE AD GENERATIONES SEPTEM] Vox γενεὰ apud Græcos varias habet significationes. sumitur enim pro vita hominis, pro XXX annis, pro XXV, pro XX annis, ut notat Hesychius: pro septem annis apud medicos. Hîc verò pro decem annis sumi manifestum est. quod quia exemplo caret, suspicari aliquis possit olim scriptum fuisse: ἕως δεκάδων ἑπτά.

3. DEOS AUREOS ET ARGENTEOS] Simulacra deos vocat, quia nihil in re erat præter simulacra.

IN HUMERIS PORTARI] ἐν ὠλένῃ, ait Euripides in Taurica Iphigenia de Diana Taurica.

5. ADORANTES] προσκυνοῦντας, id est, procumbentes ritu supplice.

TE OPORTET ADORARI DOMINE] Ideò enim Iudæis vetitum ullum imaginis signum apud simulacra exhibere, ne tali gestu foveretur falsa opinio, de numine aliquo in simulacris latente.

6. ANGELUS ENIM MEUS VOBISCUM EST] Inspector eorum quæ facitis: ἔφορος, ut ait Philo.

IPSE AUTEM EXQUIRAM ANIMAS VESTRAS] *Ipse exquiret animas vestras*: id est, vindicabit mortem vestram. Idem loquendi genus II. Sam. IV. 11. Ezech. XVIII. 20. XXXIII. 8. & Gen. IX. 5. XLVI. 22.

7. FALSA SUNT, ET NON POSSUNT LOQUI] Simile habes Psalm. CXXXV. 15. & Sap. XIII. & 14.

8. ITA ACCEPTO AURO FABRICATI SUNT. CORONAS CERTE AUREAS HABENT SUPER CAPITA SUA] Hæc cohærent in Græco: *Fabricarunt coronas aureas super capita deorum suorum.* Plautus:

At ego te sacram coronam surripuisse Iovi scio.

9. UNDE SUBTRAHUNT SACERDOTES AB EIS AURUM] In Græco additur *interdum*.

10. DANT AUTEM ET EX IPSO PROSTITUTIS, ET MERETRICES ORNANT, ET ITERUM CÙM RECEPERINT ILLUD A MERETRICIBUS ORNANT DEOS SUOS] In Græco est aliter: *Dant etiam de illis* (auro scilicet & argento) *etiam iis quæ sub eodem tecto sunt meretricibus, ipsos autem argenteos & aureos & ligneos, quasi essent homines, ornant vestibus.*

11. HI AUTEM NON LIBERANTUR A RUBIGINE ET TINEA] Arnobius libro VI. *Ita enim non videtis spirantia hæc signa, quorum plantas & genua contingitis, & contrectatis orantes, modò casibus stillicidiorum labi, putredinis modo carie relaxari, ut nidoribus atque fumo suffita ac decolorata nigrescant, quemadmodum sæcli longiori incuria perdant situ speciem*, (ita legendum, non *situs specie*) *& rubigine convulnerentur exesa. Ita, inquam, non videtis sub istorum simulacrorum cavis stelliones, sorices, mures, blattásque lucifugas nidamenta ponere, atque habitare?*

12. OPERTIS AUTEM ILLIS VESTE PURPUREA] Solebant enim dij ad eorum habitum, qui inter homines splendidissimus, effingi.

13. SCEPTRUM AUTEM HABET UT HOMO, SICUT IUDEX REGIONIS] *Ut homo provinciam regens.* Sic Achilles sceptrum habet apud Homerum. Pari modo apud Græcos Iupiter cum sceptro fingebatur.

QUI IN SE PECCANTEM NON INTERFICIT] In Græco: οὐκ ἀνέλῃ, id est, interficere nequear.

14. HABET ETIAM IN MANU GLADIUM ET SECURIM] Quomodo fingi solebant bellorum dij. Securis multis gentibus in usu belli.

SE AUTEM DE BELLO ET LATRONIBUS NON LIBERAT] Simulacra bello capta testantur historiæ. sæpe & latronibus & piratis in prædam cesſêre. Vide quod infrà 20 adferemus.

UNDE VOBIS NOTUM SIT QUIA NON SUNT DII] Nam Deus אל à potentia dicitur.

15. OCULI EORUM PLENI SUNT PULVERE] Vide suprà 12.

17. ET SICUT ALICUI QUI REGEM OFFENDIT, CIRCUMSEPTÆ SUNT IANUÆ, AUT SICUT AD SEPULCHRUM ADDUCTUM MORTUUM] In Græco: *Ac sicut ei qui in regem peccavit, &* ob id *ad mortem ducitur*, (id est, ducendus est) *circumsepta sunt atria.* Ait Suidas Atticis ipsum locum ubi supplicium sumebatur, dictum αὐλών.

ITA TUTANTUR SACERDOTES OSTIA CLAUSURIS ET SERIS] *Ita ædes sacras sacerdotes muniunt foribus & claustris & vectibus.* Euripides in descriptione templi Taurici.

Ἢ χαλκότευκτα κλῇθρα λύσαντες μοχλοῖς;

18. LUCERNAS ACCENDUNT ILLIS] Lactantius VI.2. *Num igitur mentis suæ compos putandus est qui auctori & datori luminis candelarum ac cerarum lumen offert pro munere?*

ET QUIDEM MULTAS] In Græco: *Etiam plures quàm sibimetipsis.*

Sunt autem sicut trabes in domo] Non plus vident quàm trabs.

19. Corda verò eorum dicunt elingere serpentes qui de terra sunt] Per cor intelligit receptus simulachrorum. Pro *serpentes* in Græco est ἑρπετά, repentia, quo vocabulo rectè vermes intelligas.

Et vestimentum ipsorum, et non sentiunt] Legit rectè in Græco: καὶ τὸν ἱματισμὸν αὐτῶν καὶ οὐκ αἰσθάνονται: in nostris codicibus καὶ illud alterum desideratur.

20. Nigræ fiunt facies eorum a fumo qui in domo fit] Nidoribus nigrescunt: ut Arnobium dicentem modò audivimus.

21. Volant noctuæ et hirundines] Varro in Menippeis. *Apollo à piratis maritimisque prædonibus spoliatus ita est, ut ex tot auri ponderibus, quæ infinita congesserant sæcula, nec unum quidem habuerit scriptulum, quod hirundinibus hospitis ostenderet.*

Et cattæ] αἴλουροι, in Græco. Eos cattas vocant gentes è Germanis oriundæ. Evagrius: ὁ δὲ ἔφη αἴλουρον τὴν τὼ χάτλας ἡ συνήθεια λέγει.

23. Aurum etiam quod habent ad speciem est. Nisi aliquis extorserit æruginem, non fulgebunt] In Græco cohærent hæc hoc modo: *Quod nisi quis ab auro, quod illis additum est ornatui, virus absterserit, non fulgebunt dij illi.*

Neque enim dum conflarentur sentiebant] Unde ergo sensum accepissent, cùm ab artifice eum non habuerint?

24. In quibus spiritus non est ipsis] *Ipsis* hîc abundat, nec est in Græco.

25. In humeris portantur] Ut suprà 3.

Ostentantes ignobilitatem suam] ἀτιμίαν, vilitatem. Viliora enim ea quæ se movere non possunt iis quæ semet movent.

26. Neque si quis eum statuerit rectum, per semetipsum stabit] Imò gomphis sustentantur. Esai. xli. 7.

Sed sicut mortuis munera eorum illis apponentur] Id est, ipsi ea accipere non magis valent, quàm mortui.

27. Hostias illorum vendunt sacerdotes ipsorum, et abutuntur] Nempe ad res turpes.

Similiter et mulieres eorum decerpentes] ταριχεύουσαι, *sale condientes* ea quæ subitò absumere non possunt.

Neque infirmo neque mendicanti aliquid impertiunt] *Neque pauperi, neque infirmo.* Nam πτωχὸς in his libris quemvis egenum significat. Opponitur hoc præcepto Hebræis dato Deuteron. xiv. 28.

28. De sacrificiis eorum foetæ et menstruatæ contingunt] Fœtas hîc intellige eas quæ recentes à partu sunt, quomodo apud Virgilium:

Fecerat & viridi fœtam Mavortis in antro
Procubuisse lupam.

Ubi Servius, *fœtam quæ peperit, & nutrire posset.* Hinc corrige Græcum, & ubi habemus, ἀποκαθημένη καὶ λόχῳ ἀπλοῦνται, scribe λεχῷ. id enim puerperam significat. Apud Hebræos feminæ quæ purgantur, aut mensis recursu (quæ dicuntur ἀποκαθήμεναι, ut Levit. XV. 32. XX. 18. Sam. I. 18. Esai. LXIV. 6. Ezech. XXII. 10. XXXVI. 17, ob causam indicatam Genes. XXXI. 35.) aut ex partu, Templo arcebantur, apud Babylonios verò tales feminæ & templum accedebant, & edebant de victimis.

29. UNDE ENIM VOCANTUR DII?] Quâ enim de causa dij vocarentur?

QUIA MULIERES APPONUNT DIIS] An quia mulieres illis diis apponunt, πόπανα scilicet.

30. ET IN DOMIBUS EORUM] Ita vocat quæ ipsi templa.

SACERDOTES SEDENT HABENTES TUNICAS SCISSAS] Nimirùm quia qui è Babyloniis (ut & ab Ægyptiis) dij dicebantur, revera erant homines mortui, ideò eorum sacerdotes omnia præferebant signa luctus, inter quæ & vestem scindere, quod propterea sacerdotibus Hebræis in luctu interdicitur, quò longiùs ab idololatrarum moribus dissiderent. Levit. XXI. 10.

ET CAPITA, ET BARBAM RASAM] Et hoc lugentium: sed quia ab idololatris in templis usurpatur, vetitum in luctu sacerdotibus Hebræis Levit. XXI. 5.

QUORUM CAPITA NUDA SUNT] Sine tegmine. Hoc quòque lugentium, ut apparet Levit. X. 6. & Hebræis sacerdotibus pari de causa in luctu vetitum Levit. XXI. 10. Luctum cùm dico, vocem eam propriè sumo, id est, ob mortem alicuius.

31. RUGIUNT AUTEM CLAMANTES CONTRA DEOS SUOS] Apud deos suos miserabile clamant: nempe ob eandem quam dixi causam. Ad Ægyptum, Lucanus:

Et quem tu plangens hominem testaris Osirim.

Vide 1. Regum XVIII. 28.

SICUT IN COENA MORTUI] ὥσπερ τινὲς ἐν περιδείπνῳ νεκροῦ. *Sicut in silicerniis fieri solet.* De quo vide Festum & Nonium. Græcam quæ hîc est vocem περίδειπνα usurpat & explicat Hieronymus ad XVI Ieremiæ.

32. VESTIMENTA EORUM AUFERUNT SACERDOTES] Idolorum. Simile habuimus suprà 9.

33. NEQUE REGEM CONSTITUERE POSSUNT, NEQUE AUFERRE] Nam si talia facere possent, etiam se facturos prædicerent, ut Deus fecit. Vide hoc argumentum tractatum Esai. XLI. 23. XLIV. 7. XLVIII. 3.

34. NEQUE HOC REQUIRUNT] Id est, vindicant: ut suprà 6.

36. DE NECESSITATE HOMINEM NON LIBERANT] *In calamitate.* Nam id significat Græcum, ἐν ἀνάγκῃ. Vide quæ dicta ad Lucam XXI. 23. Usurpant sic & Chaldæi, scribúntque אנקי, ut videre est Gen. XXII. 14. XXXVIII, 25. Esther. V. 1.

38. LAPIDIBUS DE MONTE SIMILES SUNT] Æquè immobiles.

QUI AUTEM COLUNT EA CONFUNDENTUR] Esa. XLII. 17.

40. ADHUC ENIM IPSIS CHALDÆIS NON HONORANTIBUS EA] *Præsertim cùm & ipsi Chaldæi ista* (idola) *exponant contemtui:* nempe postulando ab ipsis sæpius quæ vident non posse præstari.

AD BEL] Belum, cuius eximium templum Babylone. Meminêre Berosus, Abydenus, Hecatæus, Curtius. Quod Syri Phœnices dicunt בעל, id Babylonij בל, literâ extritâ. Rex olim fuerat, sed consecratus in Solem. Iovem tamen Græci sæpe interpretantur, quòd inter deos Chaldæorum principatum obtineret, ut apud Græcos ὁ Ζεύς.

POSTULANTES AB EO LOQUI] Vim loquendi muto concedi.

41. ET IPSI CÙM INTELLEXERINT RELINQUENT EA] Meliùs in Græco: *Et non possunt illi*, (Chaldæi) *cùm hæc videant*, (sanari ab illis non posse corporum vitia) *ea relinquere*. Tantum valebat mala consuetudo.

SENSUM ENIM NON HABENT IPSI DII ILLORUM] *Sensum enim nec ipsi habent:* nempe qui colunt idola. Sensu communi carent. ex Psalmo CXV. 7.

42. MULIERES AUTEM CIRCUMDATÆ FUNIBUS IN VIIS SEDENT] De more Babylonicarum mulierum se in Veneris, quam Μύλιτταν, id est, Genitricem vocabant, honorem vulgantium diximus ad Levit. XIX. 29 ex Herodoto & Strabone. Funes illi non sunt zona virginea. Nam ad omnes mulieres etiam nuptas mos ille pessimus pertinebat. Neque funes hîc sunt, quod σχοινοτενέες διέξοδοι apud Herodotum. significat enim eo vocabulo Herodotus vias factas ad rectam lineam. ea quippe est vocis illius significatio. & illæ ipsæ sunt viæ quarum hîc mentio. Sed erant funes illi signa διὰ πραγμάτων, (qualia multa frequentabantur apud Orientis populos) ex quibus intelligebatur tales feminas esse vôti reas. Omnis enim promissio vinculum vocatur.

SUCCENDENTES OSSA OLIVARUM] In Græco est: θυμιῶσαι τὰ πίτυρα. Est πίτυρα vox Hebræa פטרה & aperturam significat, id est, quod rimam dixêre Iuvenalis, & in centone Ausonius. θυμιῶσαι τὰ πίτυρα est id quod suffire naturam dixit Plinius. Strabo de Babyloniis: ὁσάκις δ' ἂν μιχθῶσιν ἀλλήλοις ἐπιθυμιάσαντες. Cur ergo ossa olivarum hîc posuit interpres? non quia olivæ quædam πιτυρίδες dictæ ab Athenæo: eæ enim nomen id habent quod colore furfurem referunt: sed quia legit τὰ πίτυρα, id est, τὰ ἐπίτυρα. Epityrum est condimentum casei memoratum Plauto in Milite, Varroni, Catoni, Columellæ. Id autem Hesychius exponit, τῶν ἐλαιῶν ἐκπιέσματα, id est, succum expressum de olivis tusis post factum oleum.

43. ATTRACTA AB ALIQUO] Extra Templum, ut nos docet Herodotus.

NEQUE FUNIS EIUS DIRUPTUS SIT] Quod erat signum liberatæ voto, quod ἀποδόσθαι τῇ θεῷ, dixit Herodotus.

44. OMNIA AUTEM QUÆ IN ILLIS FIUNT FALSA SUNT] Vana quæ fiunt circa simulacra. Vide suprà 6.

45. A FABRIS AUTEM ET AURIFICIBUS FACTA SUNT] Esa. XL. 18. 20. XLI. 7. XLIV. 12. 13. Ier. X. 3. Os. VIII. 6. XIII. 2.

NIHIL ALIUD ERUNT, NISI ID QUOD VOLUNT ESSE SACERDOTES] *Artifices*, in Græco: id est, fabri illi & fusores.

46. NON SUNT MULTI TEMPORIS] Non diutiùs vivunt, quàm homines alij, sæpe & minùs ob metallorum vapores.

ESSE DII] Id est, immortales. Nemo dat quod non habet.

47. RELIQUERUNT AUTEM FALSA] Relinquunt post se opera fallacia.

ET OPPROBRIUM POSTEA FUTURIS] Nempe ubi gentes ad verum Deum converterentur, quod Prophetæ futurum prædixerunt: quo & ea pertinent quæ infrà 50 dicentur.

48. UBI SE ABSCONDANT CUM ILLIS] Ut Æneas cum Troiæ penatibus.

49. QUOMODO ERGO SENTIRI DEBEANT QUONIAM DII SUNT] In Græco: *Quomodo ergo non percipiatur istos deos non esse?*

50. ET NULLUM DEI OPUS CUM ILLIS] *In illis.* ἔργον dixit pro virtute operativa.

51. UNDE ERGO NOTUM EST QUIA NON SUNT DII?] Sequitur interpres Græcum, quale nunc est: sed excidit negativa particula. Recta enim est lectio: τίνι οὖν οὐ γνωστόν ἐστιν, ὅτι οὐκ εἰσὶν θεοί: cui non appareat illos deos non esse?

52. REGEM REGIONI NON SUSCITANT] Repetit quæ dixerat suprà 33, & sequentibus, Non constituunt regem quomodo Deus Davidem.

NEQUE PLUVIAM HOMINIBUS DABUNT] Ut Deus Israëli per Eliam.

53. IUDICIUM QUOQUE NON DISCERNENT] Ut Deus fecit contra Core & factionem eius, & contra Achanem.

NEQUE REGIONES LIBERABUNT AB INIURIA] Quomodo Deus Hierosolyma liberavit à Sennacheribo.

QUIA NIHIL POSSUNT, SICUT CORNICULÆ INTER MEDIUM COELI ET TERRÆ] Non plus valent quàm corniculæ, quæ & ipsæ, sicut simulacra, partim in terra, partim in aëre versantur, sed neutrum valent immutare.

54. IPSI VERÒ SICUT TRABES IN MEDIO COMBURENTUR] Ut diis Romanis accidit, exusto Vestæ templo.

55. REGI AUTEM ET BELLO NON RESISTENT] *Et hostibus.* καὶ πολεμίοις, regi hostes ducenti.

58. ITAQUE MELIUS EST ESSE REGEM] *Ita ut melior sit rex.* Et ita per nominativum Latinè vertenda & sequentia.

IN QUO GLORIABITUR QUI POSSIDET ILLUD?] *Quo utatur, qui id possidet?* ut securis, lebes, olla.

59. OBAUDIUNT] Deo egregium ministerium motu suo præstant.

60. SIMILITER ET FULGUR CÙM APPARUERIT PERSPICUUM] Legit ut nos habemus, εὔοπτός ἐστι. sed puto legendum, εὐπειθής ἐστι, *obsequens est.* id enim & præcedentibus & sequentibus optimè congruit.

IDIPSUM AUTEM ET SPIRITUS IN OMNI REGIONE SPIRAT] *Idem ventus totam regionem perflat.* Hebræis רוח sæpe est ventus. sic & πνεῦμα Ioh. III. 8.

61. Et nubes quibus cùm imperatum fuerit] *Nubes cùm eis imperatum fuerit.* Ita enim Latinè reddes quod in Græco est: *nubibus cùm imperatum à Deo fuerit ire in orbem totum, faciunt* (nempe illæ) *quod iussum est.*

62. Ignis etiam missus desuper] Fulmen.

Ut consumat montes] Horatius:

Feriúntque summos
Fulmina montes.

Lucanus: *Scilicet ille petet Rhodopen, petet ignibus Oetam.*

Hæc autem neque speciebus, neque virtutibus uni eorum similia sunt] *Illis similia sunt:* non Soli, Lunæ, astris specie: non nubibus, ventis, fulmini, efficacia pares sunt.

63. Neque iudicium iudicare] Vide suprà 53.

65. Neque enim regibus maledicent, neque benedicent] Id est, neque proderunt, neque nocebunt.

66. Signa etiam in coelo gentibus non ostendunt] Signa tempestatum, ut Virgiliæ astráque alia.

68. Nullo itaque modo nobis est manifestum quia sunt dii] *Nullo argumento apparet nobis hos esse deos.*

69. Nam sicut in cucumerario formido nihil custodit] ὥσπερ γὰρ ἐν σικυκλάτῳ προβασκάνιον οὐδὲν φυλάσσον. sed scribendum σικυηλάτῳ προβασκάνιον. Vox σικυηλάτου pro cucumerario exstat & Esa. I. 8. Dici autem solere προβασκάνιον, non προσβασκάνιον, docet nos Phrynicus, qui tamen eam ipsam vocem ut minùs puram reiicit, vúltque dici βασκάνιον. Vocabantur autem sic formæ quædam ridiculæ valere creditæ ad avertendum fascinum, ἐπὶ φθόνου ἀποτροπῇ, ut Pollux loquitur, producens Aristophanis ea de re locum. Fures talibus nugis non terrentur.

70. Et in horto spina alba] In Græco non est *alba*, sed ῥάμνος. sed spinam albam usurpatam adversus incantationes docet in Fastis Ovidius. Aves verò ista remedia non curant.

Similiter et mortuo proiecto in tenebris] Qui tandem fœtore se prodit.

71. A purpura quoque et múrice] In Græco: ἀπό τε τῆς πορφύρας, καὶ τῆς μαρμάρου: sed legendum μαργάρου, quomodo margaritæ & apud Pausaniam, & in Epigrammate Græco vocantur. Ætate corrumpi margaritas satis constat.

Quæ supra illos tineant] *Quæ supra illos corrumpitur.* nam & sic σήπεσθαι usurpant Græci: & Sirach. XIV. 20. Iob. XL. 7.

Ipsi etiam postremò comeduntur] *Comedentur:* id est, adedentur à carie post ornamenta sua.

Et erunt opprobrium in regione] Nullos ultrà honores accipient, sed extra conspectum amovebuntur.

72. Non erit longe ab opprobriis] Nemo ei exprobrabit deum carie corrosum.

IN ADIECTA AD DANIELEM.

CAPUT III.

24. ET AMBULABANT IN MEDIO FLAMMÆ] Si hic hymnus ab ipsis iuvenibus aut etiam Daniele factus esset, locum suum haberet in Hebræo Danielis cap. III. post comma 23. sicut habet in Græcis multis & Latinis.

27. UNIVERSA OPERA TUA VERA] Id est, recta.

32. INIMICORUM NOSTRORUM INIQUORUM] In Græco: ἀποστατῶν. Sic autem vocantur omnes impij, etiam qui Deum nunquam coluêre. פררים.

34. NE DISSIPES TESTAMENTUM TUUM] Promissa patribus facta.

38. NON EST TEMPORE HOC PRINCEPS] Rex de domo Davidica.

ET DUX ET PROPHETA] In Græcis *Propheta* præcedit. Pro *dux* in Græco est ἡγούμενος, quomodo omnes magistratus appellari solent. Sir. IX. 22. X. 2. 24. XXIII. 22. XXXIX. 4.

NEQUE HOLOCAUSTUM, NEQUE SACRIFICIUM, NEQUE OBLATIO, NEQUE INCENSUM, NEQUE LOCUS PRIMITIARUM CORAM TE] Harum rerum penuria animos venturo Evangelio præparabat.

39. IN ANIMO CONTRITO, ET SPIRITU HUMILITATIS] Vide Baruch. II. 18.

40. SIC FIAT SACRIFICIUM NOSTRUM] Cordis scilicet: ex Psalm. LI. 19.

QUONIAM NON EST CONFUSIO CONFIDENTIBUS IN TE] Psalm. XXV. 1.

43. ET ERUE NOS IN MIRABILIBUS TUIS] κατὰ τὰ θαυμάσιά σου, secundum illa mira quæ olim fecisti.

44. QUI OSTENDUNT SERVIS TUIS MALA] Experiri faciunt. Expressit Hebræum הראיה, quod est in Psalm. LX. 5. & alibi.

46. NAPHTHA] De hac materia vide Strabonem XV: Plutarchum Alexandro: Dioscoridem I. 102: Plinium II. 105. Arabes vocem retinent نفط.

47. EXCUSSIT FLAMMAM] Exire fecit.

52. IN TEMPLO SANCTO GLORIÆ TUÆ] Id est, in cœlis.

55. QUI INTUERIS ABYSSOS] Maris infima. Sirach XLII. 19.

Et sedes super Cherubim] Angelis imperas. quod per שכינה, super Cherubim se monstrantem, significabatur.

60. Aquæ omnes quæ super coelos sunt] Nubes quæ sunt supra infimum aërem. Significat per omnia opera Dei maiestatem conspici, idque ipsum excitantis imaginem sumens approbat, imitans Psalm. CXLVIII.

61. Omnes virtutes Domini] Planetæ quinque. Vide ad Matth. XXIV. 29.

65. Omnes spiritus Dei] Venti, ut in epistola Ierem. 60. & alibi.

84. Benedicite sacerdotes Domini Domino] Nam & hi in exsilio dignitatem inter suos retinebant, & preces concipiebant pro populo.

85. Servi Domini] Levitæ.

86. Spiritus et animæ iustorum] Nempe quæ sunt in Paradiso.

87. Sancti et humiles corde] Iudæi deportati.

88. De inferno] De morte præsente.

89. Confitemini Domino quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia eius] Ex Psalm. CXVIII. II. Paralip. V. 13. Confiteri est laudare.

90. Omnes religiosi] יראי אלהים, vt Iob. I. 1. 8. II. 3.

CAPUT XIII.

1. Et erat vir habitans in Babylone] Hanc historiam Iudæi non planè negant. Aiunt enim duos senatores Iudæos, Achabum & Sedeciam nomine, quòd multas mulieres Hebræas adulterassent, Susannæ etiam pudicitiam attentassent, mortis supplicio affectos, non quidem lapidatione, sed incendio: idque non decreto Iudæorum, sed ipsius Nabuchodonosoris. Quippe aiunt sub Chaldaïca deportatione nulla iudicia capitalia fuisse penes Iudæos, quanquam sub Persico imperio nonnullis in locis id fortè evenerit. Moribus autem Chaldæorum pœnam adulterij fuisse incendium. In qua re convenit Thalmudicis cum iis quæ Origenes ab Iudæis didicisse se testatur ad Ierem. XXIX. 22. ubi quæ à nobis dicta vide. Hoc autem quod nunc in manibus habemus scriptum, non ex Hebræo translatum, sed primitus ab Iudæo aliquo Hellenista fuisse scriptum, ostendit παρονομασία, quæ est infrà, inter σχῖνον & σχίζειν: item πρῖνον & πρίζειν: quam in vocibus frustrà quæres.

4. Et erat ei pomarium] In Græco: παράδεισος: de qua voce vide Sirach XXIV. 31.

Ad ipsum conpluebant Iudæi] Conveniebant in eius domum, quia curiam non habebant.

5. Et constituti sunt de populo duo senes iudices in illo anno] Hebræi nunquam iudices habuêre annales aut

binos. Sed poterunt hi esse assessores eius qui erat ראש הגלות, αἰχμαλωτάρχης.

De quibus locutus est Dominus, quia egressa est iniquitas de Babylone a senioribus iudicibus] Nempe apud Ieremiam dicto iam loco. Sensum sequitur, non verba.

Qui videbantur regere populum] οἳ ἐδόκουν κυβερνᾷν τὸν λαόν: qui honorem erant consecuti populum gubernandi. De hac locutione vide quæ diximus ad Marcum x. 42.

9. Ut non viderent coelum] Id est, ut Deum non respicerent. Vide ad Lucam xv. 18.

10. Vulnerati amore eius] Vulnus alebant venis, ut Virgilius loquitur.

15. Sicut heri et nudiustertius] Id est, quomodo solebat. Locutio Hebraïca quæ exstat Gen. xxxi. 2. 51. Exod. iv. 20. Ios. iv. 18. xx. 5. Ruth. ii. 11. Sam. iv. 7. x. 11. xiv. 21. & alibi.

Cum duabus solis puellis] Quæ ἅβραι dicebantur. Vide Iuditham.

17. Et smegmata] Græcè scribi debet σμῆγμα, non σμίγμα. Latinè etiam smegma dixit Plinius xxii. 25. Exprimere voluit Hebræum בורית. De quo vide Ierem. ii. 22.

18. Per posticum] διὰ τῆς πλαγίας θύρας: per transitus incognitos aliis. Tales illi de quibus Virgilius:

Limen erat, cæcæque fores & pervius usus
Tectorum inter se Priami, postésque relicti
A tergo.

22. Angustiæ sunt mihi undique] Erant sanè magnæ. Sed piis animis inspirat Deus egregia consilia.

23. Sed melius est mihi absque opere incidere in manus vestras, quam peccare in conspectu Domini] Pro *absque opere*, in Græco est, μηδὲν πράξασαν, id est, cùm nihil mali commiserim. Vide quantum differat Susanna à Lucretia, Iudaïsmus illorum temporum ab eo quod optimum erat in paganismo.

25. Et cucurrit unus ad ostia pomarii, et aperuit] Nempe quasi adulterum persequens. Vide infrà 39.

27. Quia nunquam dictus fuerat sermo eiusmodi de Susanna] Nulla de ea fuerat fabula.

32. Iusserunt ut discooperiretur] Nempe quasi ex ipso aspectu signa deprehensuri culpæ. Nam solent iudices etiam hoc non contemnere. Feminæ cæteroqui in publico etiam faciem velabant. Genes. xxiv. 65.

34. Posuerunt manus suas super caput eius] Deposita iudicum persona, ut testes se gerebant, ex lege quæ est Levit. xxiv. 14. Hæc unica est ratio solvendi ænigma illud Iurisconsultorum: iudex an iudicare debeat ex eo quod ipsi compertum sit, an ex actis.

38. Et vidimus eos pariter commisceri] Quasi dicant: deprehendimus eam ἐπ᾽ αὐτοφόρῳ, ut est Ioh. viii. 4. Draco dixit, ἐν ἔρ-

γων: Solon, ἄρθρα ἐν ἄρθροις: Pomponius in ipsis rebus Veneris: Ulpianus in ipsa turpitudine.

41. CREDIDIT EIS MULTITUDO QUASI SENIBUS ET IUDICIBUS POPULI] Nam in testimoniis dignitas, fides, mores, gravitas examinantur, ut ait lex in testimoniis, D. de testibus,

ET CONDEMNAVERUNT EAM AD MORTEM] Videtur sensus esse: dignam morte existimarunt.

42. QUI NOSTI OMNIA ANTEQUAM FIANT] Qui corda introspicis.

43. ET ECCE MORIOR] Præsens pro proximè futuro: ut Matth. XXVI. 28.

46. MUNDUS EGO SUM A SANGUINE HUIUS] Formula loquendi, ut Matth. XXVII. 14.

50. QUIA TIBI DEUS DEDIT HONOREM SENECTUTIS] τὸ πρεσβυτεῖον: æquavit te senatoribus. Sic quidam veterum interpretantur locum I. Tim. IV. 13.

51. SEPARATE ILLOS AB INVICEM PROCUL] Multùm enim refert, ut est in epistola Adriani, quam recitat Callistratus L. Testium D. de Testibus, qui simpliciter visi sunt dicere, utrum unum eundémque meditatum sermonem attulerint, an ad ea quæ interrogati sunt, ex tempore verisimilia responderint.

53. DICENTE DOMINO, INNOCENTEM ET INIUSTUM NON INTERFICIES] Exodi XXIII. 7.

55. ANGELUS DEI ACCEPTA SENTENTIA DE EO, SCINDET TE MEDIUM] Concitatâ scilicet multitudine. nam Deus res tales per Angelos facere dicitur. sic & infrà 59.

56. SEMEN CANAAN ET NON IUDA] Moribus Cananæos referens, non eum unde diceris Iudam. Simile Ezech. XVI. 3.

57. SIC FACIEBATIS FILIABUS ISRAEL] Illis quæ ex decem erant tribubus, deportatis per Salmanassarem, quas pridem idololatria invaserat; morum omnium bonorum corruptrix. Mira cognatio est pietati cum virtutibus omnibus, impietati autem cum vitiis.

59. GLADIUM HABENS] Id est, mandatum à Deo. Qui à iudicibus mandata habent, gladio utuntur. Bene convenit huic narrationi illud Quintiliani V. 7. *Illud fortuna interim præstat, ut aliquid, quod inter se parùm consentiat, à teste dicatur: interim quod sæpiùs evenit, ut testis testi diversa dicat.*

61. ET CONSURREXERUNT ADVERSUS DUOS PRESBYTEROS] Per modum seditionis, quomodo Stephanus lapidatus, & Iacobus Hierosolymorum episcopus. Lapides, plebis arma.

63. QUIA NON ESSET INVENTA IN EA RES TURPIS] Turpitudo, ut Ulpianum dicentem modò audivimus.

65. ET REX ASTYAGES] Hoc initium est narratiunculæ sequentis in editione Sixtina: pro qua narratiuncula neque Origenes, neque Apollinaris, neque Eusebius respondere unquam Porphyrio voluêre. Quod de Abacuco hîc dicitur planè ignotum est Iudæis. Et Abacucus

ante Nabuchodonoſorem vixit, cùm hæc ſub Cyro geſta dicantur. Tum verò Danielis in leonum ſpeluncam miſſi aliam cauſam recitat ipſe Daniel.

CAPUT XIV.

2. ARTABÆ DUODECIM] Artaba, teſte Herodoto, medimnum Atticum capit, & tres chœnices.

22. ET ERAT DRACO MAGNUS IN LOCO ILLO] Magna ſempergentium ſuperſtitio circa ſerpentes fuit, quibus numen ineſſe aliquod illis perſuaſerat is qui ab initio formam induit ſerpentis, & mores ſerpenti conſimiles hominibus inſtillat. Vide Euſebium de præparatione, ubi de Taauto. Vocabantur ἀγαθοὶ δαίμονες, ut Servius ad tertium Georgicon notavit. Adde Statium quinto Thebaïdos: Plutarchum Alexandro: Epitomen Livij libro XI: *Anguem in quo ipſum numen fuiſſe conſtabat.*

27. IUDÆUS FACTUS EST REX] Ἰουδαῖος γέγονε βασιλεὺς, non, ut nunc legitur, ὁ βασιλεὺς: non enim hoc voluit regem factum eſſe Iudæum, ſed Danielem Iudæum hominem in Chaldæa regem agere. Impunè quidvis facere, id eſt regem eſſe, ait Salluſtius.

AD MACCABAICUM I.

MAGNÆ fuêre res Iudæorum, adversæ primùm, deinde dubiæ, postremùm prosperæ, sub Antiocho Illustri, & iis qui eum secuti sunt Syriæ regibus. Earum in historia generali mentionem fecerant Græci, ac Latini scriptores, quorum meminit Hieronymus in Prolegomenis ad Danielem. Iudæi complures partim inde, partim ex maiorum suorum commentariis collegêre quæ ad se pertinebant. Horum duo ad nos libelli pervenêre, idem argumentum, sed non usquequaque consentienter tractantes, qui vocantur Maccabæorum primus & secundus. nam tertius ad res in Ægypto antè gestas pertinet, ultimúmque obtinuit locum, quòd non parem nactus sit auctoritatem. Est autem liber primus scriptus diligenter, & cum Iosepho benè convenit: plus tamen sæpè dolorum & affectuum admiscens, quàm ferat historia. Vocantur autem Maccabæorum libri, ideò quòd Iudas Asmonæus libertatis vindex in vexillis scriptam habuit per sigla (ut Iustinianus loquitur) sententiam eam quæ exstat Exod. XV. 12. מי כמכה באלם יהוה. Solent enim Hebræi primas literas nominum colligere, & ex eis collectis vocem fingere compendij causa. Sic רלבג Ralbag valet Rabbi Levi ben Gerson, רמבם, Rabbi Mose ben Maimon, רמבן, Remban, Rabbi Mose ben Neheman. Pari modo ex illis vocibus factum nomen, Maccabai, quod Asmonæis adhæsit: & ab iis ipsa illa tempora dicta Maccabaïca.

CAPUT I.

1. ET FACTUM EST] Initium ad formam Hebraïcam, ut Iud. I. initio Baruchi & alibi.

QUI PRIMUS REGNAVIT IN GRÆCIA] Hoc posterius sequitur in Græco, & quidem post Darij mentionem: *& pro eo primus regnavit in Græcia.* Per Græciam intellige Syriam & Ægyptum, quæ מלכות יון eo tempore dicta Hebræis.

EGRESSUS DE TERRA CITHIM] Diximus alibi primùm Cyprios dictos כתים, ubi est Κίτιον, colonia Phœnicum: deinde per κατα-χενων omnia loca trans mare peti posita: in quibus est & Macedonia. Vide quæ dicta ad Num. XXIV. 24. & infrà VIII. 9.

DARIUM REGEM PERSARUM ET MEDORUM] Ad Arbella. Hîc in Græco καὶ ἐπάταξε repetitur, cùm præcessisset μετ' τὸ πατάξαι. Nimirùm solet id fieri, post interiectam parenthesim, quò meliùs appareat sermonis cohærentia.

2. Constituit prælia multa] In Græco: *Gessit bella multa.* Non cum Persis tantùm, sed & cum Græcis, & Indis.

Et obtinuit omnium munitiones] Iustinus: *Nullam urbem obsedit quam non expugnaverit.*

Et interfecit reges terræ] Reges vocat more Hebræo præfectos magnarum nationum.

3. Et pertransiit usque ad fines terræ] Ad Oceanum Indicum.

Et accepit spolia multitudinis gentium] De ingenti præda quam ex Asia habuit Alexander, vide Strabonem lib. xv.

Et siluit terra in conspectu eius] Locutio Hebræa: id est, paruit ei. שקט לפניו.

4. Et exaltatum est, et elevatum est cor eius] Ita ut pro Deo haberi concupisceret.

7. Et vocavit pueros suos nobiles] παῖδας vocant Hellenistæ omnes alicuius ministros, quales Alexandro complures erant valdè illustres.

Et divisit illis regnum suum cùm adhuc viveret] Id est, præcipuam rerum curam permisit viris quatuor: de quibus diximus ad Dan. VIII. 22.

8. Annis duodecim] Et quod excurrit.

10. Et imposuerunt omnes sibi diademata post mortem eius] Signum regiæ potestatis. Narrat hoc Diodorus Siculus libro xx.

11. Radix peccatrix] ῥίζα ἁμαρτωλὸς, id est, multas de se edens actiones pessimas, ut radix ramos.

Antiochus Illustris] Ἐπιφανὴς Græcis: inimicis Ἐπιμανής.

Filius Antiochi regis] Magni Antiochi.

Qui fuerat Romæ obses] Nempe Antiochus Illustris. Meminit Iustinus XXXIV.

Regnavit in anno tricesimo septimo regni Græcorum] In Syria scilicèt: id est, à Seleuci initio. sic & infrà 21. & 57. Antiocho huic coævus fuit Perseus rex Macedonum, cuius victi historiam cùm narrasset Livius libro XLV, ait Macedonum regnum à summo culmine fortunæ (id est, à rebus Alexandri Magni) ad ultimum finem quinquaginta annos stetisse.

12. Exierunt ex filiis Israel viri iniqui] Menelaus & Tobiæ filij. Iosephus Ant. XII. 6.

Eamus et disponamus testamentum cum gentibus] Fœdus faciamus cum Antiocho. &, quo id sit firmius, sacra eius suscipiamus. Sic & olim multi fecerant, modò in Chaldæorum, modò in Ægyptiorum gratiam.

Quia ex quo recessimus ab eis invenerunt nos multa mala] Falsam allegant malorum suorum causam, ut illi apud Ierem. XLIV. 18. ita animo exciderant ingentia illa beneficia Dei, qui ipsos ab idolis ad se conversos in patriam restituerat.

13. ET DEDIT ILLIS POTESTATEM, UT FACERENT IUSTITIAM GENTIUM] *Ut sequerentur ritus gentium*: id enim est quod δικαιώματα significant. Potestatem dedit, id est, promisit se eos qui id facerent indemnes præstiturum.

15. ET ÆDIFICAVERUNT GYMNASIUM IN HIEROSOLYMIS] Locum in quo homines nudi luctabantur: quod contra mores erat Hebræorum. Et certè, si Accio credimus,

Flagitij principium est, nudare inter cives corpora.

Vide II. Macc. IV. 12.

16. ET FECERUNT SIBI PRÆPUTIA] Id est, ἐπισπάσασθαι, quod est verbum ei rei proprium, apud Paulum I. Corint. VII. 18. & Epiphanium de ponderibus & mensuris. Attrahebatur enim pellis ad tegendam glandem eâ ratione quam describit Celsus VII. 25. Id Iosephus vocat, τὴν αἰδοίων περιτομὴν ἐπικαλύπτειν.

ET RECESSERUNT A TESTAMENTO SANCTO] A fœdere. Hebræi circumcisionem eximiè vocant ברית.

ET VENUMDATI SUNT UT FACERENT MALUM] Mancipârunt se peccatis. Locutio eadem I. Regum XXI. 25. Rom. VII. 15. Simile Iudith. VII. 14.

17. ET PARATUM EST REGNUM IN CONSPECTU ANTIOCHI] נכון, quod ἡτοιμάσθη solet verti, sed significat *confirmatum est*. Postquam bene se stabilitum in regno Syriæ vidit Antiochus: τῆς βασιλείας αὐτοῦ χωρούσης κατὰ τρόπον, ait Iosephus.

ET COEPIT REGNARE IN TERRA ÆGYPTI] In Græco: καὶ ὑπέλαβε βασιλεῦσαι τῆς Αἰγύπτου. *Cogitavit de adipiscendo regno Ægypti.* ὑπολαμβάνειν est cogitare: ut Ierem. XXXVII. 8. & propiùs ad usum qui in hoc loco, Sap. XVII. 2. πόθον αὐτῆς (Αἰγύπτου) λαβών, ait Iosephus.

18. IN MULTITUDINE GRAVI, IN CURRIBUS, ET ELEPHANTIS, ET EQUITIBUS, ET COPIOSA NAVIUM MULTITUDINE] μετὰ πολλῆς δυνάμεως, Iosephus. exercitu magno Dan. XI. 25. ubi dicta vide.

19. ET CONSTITUIT BELLUM] Eadem locutio quæ suprà 2.

ADVERSUS PTOLEMÆUM REGEM ÆGYPTI] Philometora, ut hîc Iosephus & Hieronymus ad Danielem.

VERITUS EST PTOLEMÆUS A FACIE EIUS, ET FUGIT] *Et non stabunt*, ait Daniel. חיון

20. ET COMPREHENDIT CIVITATES MUNITAS IN TERRA ÆGYPTI] Iosephus: καταλαμβάνει τὴν Αἴγυπτον.

21. IN CENTESIMO ET QUADRAGESIMO ET TERTIO ANNO] Postquam Seleucus regnavit. Ita Iosephus.

22. ET ASCENDIT HIEROSOLYMAM IN MULTITUDINE GRAVI] Dan. VIII. 12. Iosephus: μετὰ πολλῆς δυνάμεως.

23. INTRAVIT IN SANCTIFICATIONEM] Εἰς τὸ ἁγίασμα, in sanctuarium. Sic & Dan. XI. 31.

ET ACCEPIT ALTARE AUREUM] βωμὸν χρύσεον. Sic & Iosephus.

ET

Et candelabrum luminis] λυχνίας χρύσεας, Iosephus plurali numero, quia multi erant scapi.

Et universa vasa eius] Forcipes, patellas. Exod. xxv.

Et mensam propositionis] τράπεζαν, ait Iosephus.

Et libatoria] Quibus vinum libabatur. Exod. xxv. 29: xxxvii. 16 Num. iv. 7. 1. Par. xxviii. 17.

Et phialas] Ad vinum, similam, oleum.

Et mortariola aurea] θυΐσκας in Græco. Ea sunt thuribula, Iosepho θυμιατήρια. Ita enim legendum quomodo ii. Paralip. xxvi. 19. Ezech. viii. 11. Malè nunc in Iosephi libris θυσιαστήρια. Præcessit enim altaris holocaustorum mentio, neque præter id aliud erat altare, nisi suffituum.

Et velum] μηδὲ τῶν καταπετασμάτων ἀποσχόμενος, ἃ ἀπὸ ἦν ἐκ βύσσου καὶ κόκκου πεποιημένα. Iosephus.

Et coronas] Regum dona. Vide Iosephum xii. 2.

Et ornamentum aureum quod in facie templi erat] *Omnem ornatum aureum, qui pro Templo conspiciebatur.* Coronas & scutula appensa Templi foribus, ut discimus infra iv. 57.

Et comminuit omnia] καὶ ἐλέπισε πάντα, *decorticavit omnia*, nempe quæ non aurea, sed inaurata erant.

24. Et vasa concupiscibilia] τὰ σκεύη τὰ ἐπιθυμητά: opera ex gemmis facta, aut gemmata, כלי־חמד, Dan. xi. 8.

Et accepit thesauros occultos quos invenit] κενώσας καὶ τοὺς θησαυροὺς τοὺς ἀποκρύφους. Iosephus.

25. Et fecit cædem hominum] Id est, *cùm fecisset.* τοὺς μὲν ἀπέκτεινε. Iosephus.

Et locutus est in superbia magna] Dan. vii. 8.

27. Et ingemuerunt principes] ἄρχοντες. Sic eximiè solent dici magni Synedrij senatores.

Et seniores] Decuriones urbis.

Virgines et iuvenes infirmati sunt] ἠσθένησαν. In morbos inciderunt præ mœrore. Vide xi. 1.

Et speciositas mulierum immutata est] Simile loquendi genus Sirach. xiii. 31.

28. Omnis maritus sumpsit lamentum] Id est, novus maritus, νυμφίος. eas personas nominat quas minimè decebat luctus.

Et quæ sedebant in thoro maritali] ἐν παστῷ, id est, in thalamo. Psal. xix. 6. Ioël. ii. 16.

29. Et commota est terra super habitantes in ea] Id est, hominibus præ horrore visa est commoveri terra. Tale illud: *Et geminum Solem, & duplices consurgere Thebas.*

Et universa domus Iacob induit confusionem] Locutio Hebræa: ut Iob. viii. 10. Psalm. cxxxii. 18. Sic ex contrario dicuntur felices gloria indui.

30. Et post duos annos dierum] περιπλομένοις ἐνιαυτοῖς, ut Homerus loquitur.

Misit rex principem tributorum] Apollonium. II. Macc. 24.

31. Et locutus est ad eos verba pacifica in dolo] Pacis servanrem se simulabat, ut ait secundi Maccabaïci scriptor dicto iam loco.

33. Et accepit spolia civitatis] διαρπάσας πᾶσαν τὴν πόλιν: Iosephus.

Et succendit eam igni] Partem eius. ἐνέπρησε δὲ αὐτῆς τὰ κάλλιστα: Iosephus.

Et destruxit domos eius et muros eius in circuitu] καταβαλὼν τὰ τείχη, Iosephus: qui omnia per Heliodorum gesta Antiocho tribuit, ut auctori.

34. Et captivas duxerunt mulieres et natos] τοὺς δὲ αἰχμαλώτους γυναιξὶν ἅμα καὶ τέκνοις ἔλαβε. Iosephus.

35. Et ædificaverunt civitatem David muro magno et firmo, et turribus firmis, et facta est illis in arcem] Locus quidem hic opere factus erat imminens Templo, sed situs erat in parte urbis inferiore, ut Iosephus nos docet, non hoc tantùm loco, sed & apertiùs belli Iudaïci I. I. Erat ergo hic locus in Septentrionali parte, ex qua sola Templo noceri poterat. Vide Iosephum eundem XIV. 8.

36. Et posuerunt illic gentem peccatricem] φρουρὰν Μακεδονικὴν, quibus se addidêre τοῦ πλήθους οἱ ἀσεβεῖς καὶ πονηροί, ut narrat Iosephus.

37. Et facti sunt in laqueum magnum] Εἰς μεγάλην παγίδα: id est, causa peccandi multis. Sic παγὶς sumitur I. Tim III. 7. VI. 9. II. Tim. II. 26.

38. Et factum est hoc ad insidias sanctificationi] Insidiæ inde fiebant Templum frequentantibus. Vide suprà 33.

Et in diabolum malum in Israel] Εἰς διάβολον πονηρὸν τῷ Ἰσραήλ. singularis pro plurali: multi enim in arce erant delatores: nisi fortè scriptum fuit, Εἰς διαβολὴν πονηράν.

39. Et effuderunt sanguinem innocentem per circuitum sanctificationis] Quà ad Templum ibatur.

Et contaminaverunt sanctificationem] Polluit Antiochus Templum suibus mactatis, ut narrat Iosephus. Altera & maior pollutio infrà sequetur.

40. Et fugerunt habitatores Ierusalem propter eos] Vide II. Macc. V. 27.

41. Sabbata eius in opprobrium] Mutavit enim tempora, id est, temporum iura Antiochus. Dan. VII. 25. II. Macc. VI. 6.

42. Secundum gloriam eius multiplicata est ignominia eius] Hebraïsmus, id est, quanta eius gloria antè fuerat, tanta posteà vilitas eius.

43. Et relinqueret unusquisque legem suam] Paribus legibus ritibúsque viverent, tanquam omnes Macedones essent.

44. Et consenserunt omnes gentes] Cæteræ extra Iudæos: etiam Samaritani II. Macc. VI. 2. Iosephus XII. 7.

45. Et multi ex Israel consenserunt servituti eius] *Ritibus eius*: τῇ λατρείᾳ αὐτοῦ. בעבודתו. Tacitus: *Rex Antiochus demere superstitionem, & mores Græcorum dare adnixus.*

Et sacrificaverunt idolis] πολλοὶ Ἰουδαίων οἱ μὲν ἑκοντὶ, οἱ δὲ καὶ δι' εὐλάβειαν τῆς ἐπηγγελμένης τιμωρίας, κατηκολούθουν οἷς ὁ βασιλεὺς διετέτακτο. Iosephus.

46. Et misit rex libros] Epistolas.

47. Et prohiberent holocausta] Cessavit hoc edicto iuge sacrificium per annos tres, ut ait Iosephus XII. 11. Vide Dan. XI. 31.

49. Et iussit coinquinari sancta] Templum.

Et sanctum populum Israel] In Græco: *& sanctos*: id est, Sacerdotes & Levitas, Num. VIII. 14. & sequentibus.

50. Et iussit ædificari aras et templa] Lucos, τεμένη, ut hîc est in Græco. Sic & Iosephus: οἰκοδομήσαντες δὲ ἐν ἑκάστῃ πόλει καὶ κώμῃ τεμένη αὐτῶν καὶ βωμούς. Utrumque lege vetitum & lucos facere & aras sacrorum causa alibi quàm in templo. Deuteronom. XVI. 21. Iosue XXII. 16.

Et immolari carnes suillas] θύειν ἐπ' αὐτοῖς σῦς καθ' ἡμέραν. Iosephus.

Et pecora communia] Id est, quibus aliæ gentes vescuntur, non autem Iudæi. Sic κοινὸν sumitur & infrà 65. & Act. X. 14. 28. XI. 8. Rom. XIV. 14.

51. Et relinqueret filios suos incircumcisos] ἐκέλευσε δὲ καὶ μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα. Iosephus.

Et coinquinari animas eorum in omnibus immundis, et abominationibus] Puta puerperas recentes, & in profluvio feminas admittere ad Templum: cadavera tangere, neque expurgari.

Et mutarent omnes iustificationes Dei] Id est, ritus, ut suprà 14.

52. Et quicunque non fecissent secundum verbum regis Antiochi morerentur] II. Macc. VI. 9. τοὺς δὲ μὴ προαιρουμένους μεταβαίνειν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ κατασφάζειν. Iosephus: κόλασιν ἀπειλήσας.

53. Et præposuit principes populo, qui hæc fieri cogerent] In Græco est ἐπισκόπους, nec aliter eos Iosephus appellat: ἐπιστάτας dixit scriptor II. Maccabaïci V. 22. Vox ἐπίσκοπος & ἐπιστάτης respondent Hebræis פקוד & פקיד & מפקד, ut videre est Num. IV. 16. XXXI. 14. Iud. IX. 28. II. Regum XI. 16. 19. II. Paralip. XXXIV. 12. 17. Nehem. XI. 9. 14. Illæ autem voces Hebrææ quemlibet negotio alterius, præsertim publico, præpositum significant. Etiam נגש, id est, ἐργοδιώκτης, φορολόγος, πράκτωρ, dicitur ἐπίσκοπος. Esai. LX. 17. & ἐπιστάτης, Exodi V. 14.

54. Et iusserunt civitatibus Iuda sacrificare] Diis Græcis: Iosephus, τοὺς ὑπ' αὐτοῦ νομιζομένους σέβεσθαι.

55. Et congregati sunt multi de populo ad eos

QUI DERELIQUERANT LEGEM DOMINI] Distinguenda hæc aliter: *Et congregati sunt multi de populo ad eos*, (Græcos) *qui* (nempe Israëlitarum) *dereliquerant legem Domini.* Ita enim Græca habent, & id exigunt quæ posita suprà 16. & 36.

56. ET EFFUGAVERUNT POPULUM ISRAEL IN ABDITIS ET IN ABSCONDITIS FUGITIVORUM LOCIS] *Et redegerunt Israëlem in specus ubicunque ipsis locus esset latendi.* Vide II. Macc. VI. 11. & Hebr. XI. 38. κρύφους esse specus apparet infrà II. 31. 36. 41.

57. ÆDIFICAVIT REX ANTIOCHUS] *Ædificarunt*: homines Antiochi scilicet.

ABOMINANDUM IDOLUM DESOLATIONIS] βδέλυγμα ἐρημώσεως, ex Dan. XI. 31. ubi Theodotio, βδέλυγμα ἠφανισμένον. Notum est βδέλυγμα Hellenistis esse idolum. Esaiæ XX. 8. 20 אליל, quod verti solet εἴδωλον, vertitur βδέλυγμα. Sic & אלהים de diis gentium positum vertitur I. Regum XI. 5 33. Et גלול plerumque εἴδωλον, ut I. Regum XXI. 26: Ezech. XXXII. 3 βδέλυγμα. Et quod dicto loco Danielis est שקץ, plurimis in locis ex origine sua βδέλυγμα vertitur: at I. Regum XI. 5. 7 εἴδωλον. At βδέλυγμα ἐρημώσεως, sive ἠφανισμένον est tale, propter quod non templum tantùm, sed & urbs ipsa à piis omnibus fugienda esset. Vide quæ diximus ad Matth. XXIV. 15.

58. ET ANTE IANUAS DOMORUM] Ianuæ enim sactæ Græcis: & in Orphicis hymnis est deus προθυραῖος, qualis Ianus Romanis.

59. ET LIBROS LEGIS COMBUSSERUNT IGNI, SCINDENTES EOS] Iosephus: ἠφανίζετο δὲ εἴπου βίβλος εὑρεθείη ἱερὰ καὶ νόμος, καὶ παρ' οἷς εὑρεθείη καὶ οὗτοι ὡς κακοὶ κακῶς ἀπώλοντο.

60. ET APUD QUEMCUMQUE INVENIEBANTUR LIBRI TESTAMENTI] *Federis.* Idem hoc quod libri legis.

ET QUICUMQUE OBSERVABAT LEGEM DOMINI, SECUNDUM EDICTUM REGIS TRUCIDABANT EUM] Legit κατὰ τὸ σύγκριμα τοῦ βασιλέως. In nostris Græcis malè excidit κατὰ. Significat hîc σύγκριμα edictum non quodvis, sed de procerum consiliis factum, ut apparet Dan. IV. 14. 21.

61. IN VIRTUTE SUA FACIEBANT HÆC POPULO ISRAEL] In Græcis nostris illud ἐν ἰσχύι αὐτῶν cum priori sensu cohæret. Occidebant eos omni vi.

IN OMNI MENSE ET MENSE] Singulis mensibus ad præpositos referebatur index occisorum.

62. SACRIFICABANT SUPER ARAM QUÆ ERAT CONTRA ALTARE] *Super altare.* Nam altari veteri novum altare superstrui fecerat Antiochus: ἐποικοδομήσας δὲ καὶ τῷ θυσιαστηρίῳ βωμὸν ὁ βασιλεύς. ait Iosephus.

63. ET MULIERES QUÆ CIRCUMCIDEBANT FILIOS SUOS] Licebat enim per legem Mosis circumcidere etiam feminis Exod. IV. 25.

64. ET SUSPENDEBANT PUEROS A CERVICIBUS] Τὰς δὲ γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας αὐτῶν οὓς περιέτεμνον κατὰ τὴν τοῦ βασιλέως προαίρεσιν ἀπῆγχον ἐκ τῶν τραχήλων αὐτοὺς τῶν ἀνεσταυρωμένων, ait Iosephus: Et scriptor II. Maccabai-

ci: Δύο γὰρ γυναῖκες ἀνήχθησαν περιτετμηκυῖαι τὰ τέκνα αὐτῶν. τούτων δὲ ἐκ τῶν μαστῶν κρεμάσαντες τὰ βρέφη καὶ δημοσίᾳ περιαγαγόντες αὐτὰς τὴν πόλιν κατὰ τοῦ τείχους ἐκρήμνισαν.

65. Et multi de populo Israel definierunt apud se ut non manducarent immunda, et elegerunt magis mori quam cibis coinquinari immundis: et noluerunt infringere legem Dei sanctam, et trucidati sunt] Iosephus: οἱ δὲ δοκιμώτατοι καὶ τὰς ψυχὰς εὐγενεῖς οὐκ ἐφρόντισαν αὐτοῦ. τῶν δὲ πατρίων ἐθῶν πλείονα λόγον ἔσχον, ἢ τῆς τιμωρίας ἣν οὐ μὴ πειθομένοις ἠπείλησεν αὐτοῖς. καὶ διὰ τοῦτο καθ' πᾶσαν ἡμέραν αἰκιζόμενοι, καὶ πικροὺς βασάνους ὑποφέροντες ἀπέθνησκον. Exempla vide II. Maccab. VI. VII. VIII & in libro Εἰς τοὺς Μακκαβαίους, qui Iosepho asscribi solet. Confer vaticinium Danielis XI. 33.

67. Et facta est ira magna super populum valde] Id est, malum magnum. Sic enim loquuntur Hellenistæ, ut Esaiæ XXXVII. 3. Sirach. XXV. 28. I. Thess. I. 10.

CAPUT II.

1. Sacerdos ex filiis Ioarib] Quæ erat familia primæ ἐφημερίας. I. Paralip. XXIV. 7. à Phinea veniens: infrà 54.

Ab Ierusalem] Unus eorum qui ex Hierosolymis secesserat, ut videre est II. Macc. V. 27.

Et consedit in monte Modin] κωμόπολις, quæ modò κώμη, modò πόλις vocatur, id est, non spernendum municipium. Diximus ad Danielem ita nobis videri, dictum sic Syriacâ pronuntiatione locum hunc, à deo quem ibi coluerant Phœnices, id est, Cananæi, cuiúsque cultum ibi positâ arâ restituit Antiochus aliquantò postquam eò confugerat Mattathias, ut discimus infrà 15. Nam מעזים, id est, אלהה מעזים, deus belli, Syriacè est מערין, mutato Zain in Daleth, & Mem plurali in Nun, ut fieri solet. ע autem per O verti solet, ut in עבדיה Obadias, עבד-אדום Obededom, עזיה Ozias, עזיאל Oziel, & similibus.

2. Ioannem qui cognominabatur Gaddis] Bene legit in Græco Γαδδὶς, non ut nos habemus, Ιαδδὶς: Iosepho Γαδδὶς. Id verò significat frugum congeriem tam Chaldæis & Arabibus, quàm Hebræis.

3. Et Simonem qui cognominabatur Thasi] In Græco: Θαασί. in Iosepho Ματθῆς. Utrumvis dicas, Syriacè ferventem significat.

4. Et Iudam qui vocabatur Maccabæus] Ideò quod pro dicto suo usurparet sententiam, quam modò ex loco Exod. XV produximus.

5. Et Eleazarum qui cognominabatur Abaron] Αὐαράν: in Iosepho Αὐράν. עברן, *pertransiens:* quasi dicas periculorum victorem.

ET IONATHAN QUI COGNOMINABATUR APPHUS] Ἀπφοῦς, ut habet Iosephus & sic in Græco rescribendum pro Σαπφοῦ. חפוא.

6. HI VIDEBANT MALA QUÆ FIEBANT IN POPULO IUDA ET IERUSALEM] Pro *mala* in Græco est βλασφημίας. Hebræi verborum nomine etiam facta significant, ut hîc facta impia.

7. CONTRITIONEM] σύντριμμα, שבר. id verò pro calamitate summa sumitur.

8. SANCTA IN MANU EXTRANEORUM FACTA SUNT] τὸ ἁγίασμα. Templum.

9. VASA GLORIÆ] Magnifica illa vasa. Vide suprà I. 23. 24.

10. QUÆ GENS NON HÆREDITAVIT REGNUM EIUS, ET NON OBTINUIT SPOLIA EIUS?] Madianitæ, Philistini, Ammonitæ, Syri, Moabitæ, Assyrij, Ægyptij, Chaldæi, Macedones.

11. OMNIS COMPOSITIO EIUS ABLATA EST] *Omnis ornatus.* πᾶς ὁ κόσμος.

QUÆ ERAT LIBERA] Ita sub Macedonibus, ut leges suas ac iudicia retineret, Alexandri Magni concessu.

FACTA EST ANCILLA] Lam. I. I.

14. ET SCIDIT VESTIMENTA SUA] Qui mos in gravi dolore. Vide Matth. XXVI. 65. & ibi dicta.

ET OPERUERUNT SE CILICIIS] In Græco: καὶ περιεβάλοντο σάκκους. Vide Matth. XI. 21.

15. UT COGERENT EOS QUI CONFUGERANT IN CIVITATEM MODIN IMMOLARE] In Græco: οἱ καταναγκάζοντες τὴν ἀποστασίαν εἰς Μωδεῒν τὴν πόλιν. Facilior esset constructio: οἱ καταναγκάζοντες εἰς ἀποστασίαν Μωδεῒν τὴν πόλιν. Sed frequentes sunt apud Hebræos tales ὑπαλλαγαί. Vox ἀποστασίας respondet Hebrææ בעל. Vocem ἀναγκάζειν in hac historia usurpat & Iosephus.

ET ACCENDERE THURA, ET A LEGE DEI DISCEDERE] Hæc in Græco non sunt verbotenus.

16. SED MATHATHIAS ET FILII EIUS CONSTANTER STETERUNT] Legit hîc interpres συνέστησαν, non ut nos habemus, συνήχθησαν, &, ut puto, rectiùs.

17. ET RESPONDENTES QUI MISSI ERANT AB ANTIOCHO] Est quidem in Græco ἀπεκρίθησαν: sed hoc verbum, ut & Hebræum ענה etiam sermonem inchoantibus tribuitur.

PRINCEPS ET CLARISSIMUS ET MAGNUS IN HAC CIVITATE] Ut sacerdos & dives & eruditus. Magnus est גד.

18. FAC IUSSUM REGIS] Sacrifica idolo hîc collocato.

ET MUNERIBUS MULTIS] In Græco: καὶ ἀποστολαῖς πολλαῖς. Est autem ἀποστολὴ propriè viaticum, quo abeuntem prosequimur. Minùs propriè de quovis munere dicitur, ut videre est I. Reg. IX. 16. II. Macc. III. 2. III. Esdr. IX. 52.

21. PROPITIUS SIT NOBIS DEUS. NON EST UTILE RELINQUERE LEGEM] In Græco: ἵλεως ἡμῖν καταλιπεῖν νόμον καὶ δικαιώματα. Est autem curtata locutio, quæ significat, propitius nobis magis sit

Deus, quàm ut deseramus legem & ritus. De hoc loquendi genere satis diximus ad Matth. x. 22.

22. Non audiemus verba regis Antiochi, nec sacrificabimus transgredientes legis nostræ mandatum, ut eamus altera via] Græca sic habent: *Iussui regis non parebimus in hoc ut transgrediamur cultum nostrum in dextram vel sinistram*: id est, in ullam partem. Loquendi genus familiare Hebræis. Genes. xxiv. 49. Num. xx. 17. Deuteronom. ii. 27. v. 32. xvii. 20. xxviii. 14. Ios. i. 7. & alibi.

24. Et doluit] In Græco: ἐζήλωσε. Ira commotus est, ut Phineas Num. xxv. 11.

Contremuerunt renes eius] Id est, *viscera*. Συνεκδοχὴ qualis Psalm. lxxiii. 21. & alibi.

Secundum iudicium] Id est, secundum legem quæ exstat Deuteronom. xiii. 9. ubi dicta vide. Vide & quæ diximus libro secundo de Iure Belli & Pacis xx. 9.

Trucidavit eum] Filiis adiutoribus, ut ait Iosephus.

25. Sed et virum quem rex Antiochus miserat] Apellam nomine, ut ait Iosephus.

27. Statuens testamentum] *Ratum habens fedus*: Dei scilicet, מעמיד הברית.

In montes] In loca invia, ubi speluncæ erant.

29. Multi quærentes iudicium et iustitiam] Tum id quod lex præcipit, tum id quod per se bonum est.

30. Quoniam inundaverunt super eos mala] ἐπληθύνθη: *multa facta sunt*. Tanta ut ultra consisti in municipio non posset.

31. Qui erat in Ierusalem civitate David] ἐν τῇ ἄκρᾳ scilicet: de qua suprà i. 35.

32. Et constituerunt adversus eos prælium] πόλεμον: id verò hîc significat expugnationem speluncæ.

33. Resistitis et nunc adhuc] In Græco est: ἕως τοῦ νῦν ἐξελθόντες ποιήσατε κατὰ τὸν λόγον τοῦ βασιλέως. Sed apparet Latinum legisse, ἕως ποτε; νῦν ἐξελθόντες, &c. *Quamdiu resistetis? nunc saltem exite, & facite regis iussa.*

34. Neque faciemus verbum regis, ut polluamus diem sabbatorum] Nam inter præcepta Antiochi erat & opus facere sabbato. suprà i. 48.

36. Et non responderunt eis] Id est, non restiterunt. sic ἀντιλέγειν poni pro resistere ostendimus ad Luc. ii. 34. sic εὐλογεῖν est benefacere.

Nec oppilaverunt loca multa] τοὺς κρύφους, id est, specum. Ita enim κρύφους sumi diximus suprà i. 36. Iosephus: οὐδὲ τὰς εἰσόδους ἐμφράξαντας: quod facturi omninò fuerant, nisi eos impedisset sabbati religio, ut sequentia ostendunt.

37. Moriamur omnes in simplicitate nostra] Perstantes in pietate. Sic ἁπλότης sumitur i. Par. xxix. 17. Non semper ex-

dem apud Iudæos sententiæ valuerunt. Notant Thalmudici antè Asmonæorum tempora, in quibus nunc versamur, legem sabbati rigidè intellectam, ita ut ne vitæ quidem exciperetut periculum. Testis ei rei Græcus etiam Agatharchides: Οἱ καλούμενοι Ἰουδαῖοι πόλιν οἰκοῦντες ὀχυρωτάτην πασῶν, ἣν καλεῖν Ἱεροσόλυμα συμβαίνει τοὺς ἐγχωρίους, ἀργεῖν ἐθισμένοι δι' ἑβδόμης ἡμέρας, καὶ μηδὲ τὰ ὅπλα βαστάζειν ἐν τοῖς εἰρημένοις χρόνοις, μήτε γεωργίας ἅπτεσθαι, μήτε ἄλλης ἐπιμελεῖσθαι λειτουργίας μηδεμιᾶς, ἀλλ' ἐν τοῖς ἱεροῖς ἐκτετακότες τὰς χεῖρας εὔχεσθαι μέχρι τῆς ἑσπέρας, εἰσιόντος εἰς τὴν πόλιν Πτολεμαίου τοῦ Λάγου μετὰ τῆς δυνάμεως, κατὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων αὐτὴν φυλάττειν τὴν πόλιν διατηρούντων τὴν ἄνοιαν, ἡ μὲν πατρὶς εἰλήφει δεσπότην πικρόν, ὁ δὲ νόμος ἐξηλέγχθη φαῦλον ἔχων ἐθισμόν. τὸ δὲ συμβὰν πλὴν ἐκείνων τοὺς ἄλλους πάντας δεδίδαχε, τηνικαῦτα φυγεῖν ἐνύπνια, καὶ τὴν περὶ τοῦ νόμου παραδεδομένην ὑπόνοιαν, ἡνίκα ἂν τοῖς ἀνθρωπίνοις λογισμοῖς περὶ τῶν διαπορουμένων ἐξασθενήσωσιν.

37. Quod iniuste perditis nos] Eripientes αὐτονομίαν, quam Alexander concesserat. Antiochus Magnus huius Antiochi pater in epistola: πολιτευέσθωσαν δὲ πάντες οἱ ἐκ τοῦ ἔθνους κατὰ τοὺς πατρίους νόμους.

39. Et mortui sunt ipsi] Igne iniecto in specum, ut ex Iosepho discimus.

41. Et cogitaverunt in die illa: omnis homo quicumque venerit ad nos in bello die sabbatorum, pugnemus adversus eum: et non moriemur omnes] Auditis nempe sapientibus, qui apud ipsos erant. nam Synedrium consuli tempus non ferebat. Ex eo tempore valuit sententia: *Periculum animæ* (id est, vitæ) *impellit sabbatum*: id est, amovet sabbati observandi obligationem. quâ de re diximus ad Matth. XII. I.

Sicut mortui sunt fratres nostri in occultis] Id est, in specu, ut appatet suprà 36.

42. Tunc congregata est ad eos synagoga Assidæorum] הסרים dicuntur pij. sed usus posterior recepit, ut appellatentur צדקים quidem qui legem observabant, חסדים verò qui ultra legem institutis quibusdam, sive votis se adsttingebant: quæ vocantur τὰ ἐπίμετρα τοῦ νόμου, quales Ieremiæ temporibus erant Rechabitæ. Etiam Pharisæi, quorum prima mentio sub Aristobulo, vocantur אנשי חסד, homines pietatis: sed ipsum nomen חסיד eliso ד, adhæsit Essenis. Nam ex חסידי factum חסיי, unde Græcum Ἐσσαῖοι, aut חסיין, unde Ἐσσηνοί. Utraque enim terminatio pluralis in usu Syris. Essenos circa hæc tempora apertè ponit Iosephus XIII 9. alibi eos ait fuisse ἐκ πάνυ ἀρχαίου, respiciens Rechabitas. Synagoga hoc loco multitudinem significat.

Fortis viribus] Magnanimi viri.

Omnis voluntarius in lege] πᾶς ὁ ἑκουσιαζόμενος τῷ νόμῳ. Dicuntut in lege ἑκουσιάζειν, qui Deo offetunt, non imperata lege. Esdr. II. 68. III. 5 Nehem. XI. 2. Ad id exemplum ἑκουσιαζόμενοι τῷ νόμῳ hîc dicuntur, qui sponte se offerunt tuendæ per arma legi.

43. Et facti sunt illis ad firmamentum] Auxête eorum vites.

44. Percusserunt peccatores] Macedonas, & Iudæos qui à Iudaïsmo defecerant.

Et ceteri fugerunt ad nationes ut evaderent] Ad Idumæos, Ammonitas, Moabitas.

46. Et in fortitudine] In Græco sine copula ἐν ἰσχύϊ, id est, *quantum poterant*.

47. Filios superbiæ] Superbi eximiè Hebræis dicuntur qui Deum contemnunt: ut Num. xv. 30. & alibi.

48. Et obtinuerunt legem ex manibus gentium, et de manibus regum] Est ἔλλειψις. Sensus plenus esset: *Opitulati sunt legi, ut eam vindicarent è manibus gentium ac regum.*

Et non dederunt cornu peccatori] Non permiserunt Antiocho facultatem quæ vellet faciendi.

49. Nunc confortata est superbia] *Invaluit impietas.*

• Et castigatio] ἐλεγμός; exploratio. sic enim ἐλεγμός sumitur Num. v. 18, & alibi.

Et tempus eversionis] Quo multi à pietate recedent. בוס μο-λιώειν vertitur, & מבוסה καταστροφή.

Et ira indignationis] Dei, adversum eos qui à lege deficiunt.

50. Æmulatores estote legis] Ζηλώσατε τοῦ νόμου, ardenter legi operam date. Eadem constructio suprà 26. 27. & Num. xxv. 13. 1. Regum xix. 10. 11. Regum x. 16.

Date animas vestras] Obiicite periculis: quod θεῖναι ψυχὴν dixit aliquoties in Evangelio Iohannes.

Pro testamento patrum vestrorum] Pro fœdere à Deo cum maioribus vestris facto.

51. Quæ fecerunt in generationibus suis] ἐν ταῖς γενεαῖς αὐτῶν, suâ quisque ætate.

52. Abraham nonne in tentatione] Iussus immolare filium.

Repertus est fidelis] πιστὸς interdum eum significat qui promissum servat, interdum eum qui Deo aut alteri confidit. Sensus utervis bonus: sed posterior magis videtur huic loco convenire, ob verba sequentia, quæ simul cum his respiciunt ad locum Gen. xv 6. Nam & Iacobus simili modo illa Mosis verba, quanquam posita in historia immolationem Isaaci antecedente, ad immolationem refert: quia quæ antè apparere cœperat Abrahami in Deum fiducia tunc magis apparuit, ut ad Iacobi diximus locum.

Et reputatum est ei ad iustitiam] Deus hanc ipsius fiduciam pro egregio opere acceptavit: quomodo & factum Phineæ. Psalm. cvi. 30.

53. Ioseph in tempore angustiæ suæ] Cùm servitutem serviret.

Custodivit mandatum] A domina ad adulterium sollicitatus cum summo suo periculo ei consentire noluit, Deum reveritus matrimonij institutorem.

ET FACTUS EST DOMINUS ÆGYPTI] Sub rege. שליט Genes. XLII. 6, in Iosephi historia. Sic & שולטניא apud Danielem vertitur κυρεία.

54. PHINEES PATER NOSTER ZELANDO ZELUM DEI ACCEPIT TESTAMENTUM SACERDOTII ÆTERNI] Id est, longâ serie ad posteros transeuntis: quomodo & Davidis regnum βασιλεία αἰώνιος iamiam dicetur, quæ duo pariter comparata habuimus & Sirach. XLV. 31. Hasmonæi fuêre & ipsi à Phinea: sed perpetua illa series liberorum patribus succedentium, sicut in Sadoci liberis cœperat, ita per Antiochi tempora fuerat interrupta.

55. IESUS DUM IMPLEVIT VERBUM] Iussum Dei, ut se itineri pararet. Ios. I. 10.

FACTUS EST DUX IN ISRAEL] κριτὴς ἐν Ἰσραὴλ, id est שפט, quasi dictator.

56. CALEB DUM TESTIFICATUR IN ECCLESIA] Reddendo apud populum verax testimonium de terra promissa. Num. XIV. 7. 8.

ACCEPIT HÆREDITATEM] Id est, meruit partem eximiam in terra. Num. XIV. 24. Ios. XIV. 12.

57. DAVID IN SUA MISERICORDIA] Propter bonitatem, quæ in eo insignis fuit adversus Saülum, & amorem popularium, quibus nocere nunquam voluit.

CONSECUTUS EST SEDEM REGNI IN SÆCULA] αἰωνίας. quod interpretare, ut iam dixi. Alioquin sub Mattathiæ temporibus nullus in sede regni erat ex Davidis stirpe.

58. ELIAS DUM ZELAT ZELUM LEGIS] Occidendo Baalis flamines, Achabum liberè reprehendendo.

RECEPTUS EST IN COELUM] In sublime evectus II. Reg. II.

59. ANANIAS ET AZARIAS ET MISAEL CREDENTES LIBERATI SUNT DE FLAMMA] πεποιθότες hîc, ut sæpe valet, Deo confisi. Vide eorum verba Dan. III. 17.

60. DANIEL IN SUA SIMPLICITATE LIBERATUS EST DE ORE LEONUM] Ob pietatem in Deum: quomodo vocem ἁπλότητος sumi iam suprà notavimus 36.

61. ET ITA COGITATE PER GENERATIONEM ET GENERATIONEM] κατὰ γενεὰν καὶ γενεάν, per succedentes sibi ætates.

QUIA OMNES QUI SPERANT IN EUM NON INFIRMANTUR] ἀσθενεῖν plerumque respondet Hebræo כשל, quod alibi vertitur percadere & perconsumi. Vides hîc spem vitæ alterius. Loquitur enim iam moriturus. Idem apud Iosephum iubet filios suos ita esse τὰς ψυχὰς παρεσκευασμένους, ὥστε ἀποθανεῖν ὑπὲρ τῶν νόμων ἂν δέῃ, λογιζομένους τοῦθ', ὅτι ὁ θεὸς, τοιούτους ὑμᾶς ὁρῶν, οὐχ ὑπερόψεται. τῆς δ' ἀρετῆς ἀγασάμενος ἀποδώσει πάλιν ὑμῖν αὐτά.

62. ET A VERBIS VIRI PECCATORIS NE TIMUERITIS] Vel Antiochi, vel Heliodori, vel Apollonij, vel alterius.

GLORIA EIUS STERCUS ET VERMIS EST] Putrescet ipse, & esca fiet vermium. Sic κόπρος sumitur Psalm. LXXXIII. 10. Vires eorum desinent: Dei potentia manebit.

63. Hodie extollitur, et cras non invenietur] Simile Sirach. x. 12.

Quia conversus est in terram suam] *Conversus erit.* Terram suam, in Græco, εἰς τὸν χοῦν αὐτοῦ. in pulverem, unde primùm homo sumtus est. Gen. xiii. 19.

Et cogitatio eius periit] *Simul perierunt consilia eius.* Sic enim sumitur vox διαλογισμοὶ pro Hebræo חשב in Psalmis, Proverbiis, & Sirachide.

Viriliter agite in lege] In lege Dei servanda viros vos ostendite.

64. Quia in ipsa gloriosi eritis] In Iosepho vult eos, διάκειν τὴν εὔκλειαν.

65. Scio quod vir consilii est] Vir boni consilij.

66. Fortis viribus] Robore valens.

67. Omnes factores legis] Rom. ii. 13.

Et vindicate vindictam populi vestri] Videtur legisse ἐκδικήσητε ἐκδίκησιν, non malè. In nostris Græcis verbum illud excidit, aut constructio est κατὰ σύλληψιν.

68. Retribuite retributionem gentibus] Hæc omnia spiritum legis sapiunt.

Et intendite in præceptum legis] *Attendite ad legis præcepta.*

69. Et benedixit eos] Moro maiorum. Genes. xlvii. 8. xlix. 26.

Et appositus est ad patres suos] εὐφημισμὸς de morte.

70. Et defunctus est anno centesimo et quadragesimo sexto] A Seleuci regno, ut suprà i. ii. 21. 57.

In sepulchris patrum suorum in Modin] Ubi possessiones fortè per matrem, aut avias habebat, & in iis sepulchra. Non enim Hierosolymis sepeliri licebat. Vide Ieremiam xxxiii. 7. & ibi dicta.

Et planxerunt eum omnis Israel planctu magno] Israëlitæ qui in illa loca confugerant.

CAPUT III.

3. Induit se loricam sicut gigas] Sic appellari solent magni roboris viri, ut Esai. iii. 2. xlix. 24.

Et protegebat castra gladio suo] Hellenistæ παρεμβολὴν sæpe vocant ipsum exercitum, ut videre est Genes. xxxii. 7. i. Sam. xiv. 16. & alibi. Sic & infrà 27.

4. Similis factus est leoni in operibus suis] Hæc & multa alia in his libris poëtica magis sunt quàm historica. Leonis similitudo in viri fortis descriptione frequens, ut Gen. xlix. 9. Num. xxiii. 24. xxiv. 9. Deuteronom. xxxiii. 22. Utuntur eo sæpe & Græci & Latini Poëtæ.

5. Et qui conturbabant populum suum eos succendit flammis] Talionem illis reponens de exustis in specu.

6. Directa est salus in manu eius] Id est, per ipsum salvi facti sunt multi.

7. Et exacerbabat reges multos] Reges imitatione Hebræorum vocat & regulos, & terrarum præfectos: ut suprà I. 2.

Et in sæculum memoria eius in benedictione] *Et* pro *unde*. Memoria eius, inquit, celebratur in publicis εὐλογίαις. Vide Sirachiden.

8. Et avertit iram ab Israel] Id est, calamitatem: ut suprà I. 67.

9. Et congregavit pereuntes] Absque ipso *perituros*.

10. Et congregavit Apollonius gentes] ὁ τῆς Σαμαρείας στρατηγὸς, pro Antiocho, ut Iosephus nos docet. Hic est quem μυσάρχην vocat scriptor secundi Maccabaïci v. 24.

11. Et occidit illum] Vide idem narrantem Iosephum XII. 10.

12. Et gladium Apollonii] μάχαιραν hîc in Græco, in Iosepho ῥομφαίαν, unde apparet sæpe hæc pro eodem sumi.

13. Seron princeps exercitus Syriæ] ὁ τῆς κοίλης Συρίας στρατηγὸς, Iosepho.

Congregationem fidelium] ἄθροισμα καὶ ἐκκλησίαν πιστῶν, *exercitum ac multitudinem fidorum hominum*. ἓν διὰ δυοῖν.

16. Usque ad Bethoron] ἄχρι Βεθώρων Iosephus. Vide Iosue X. 11. Iudith. IV. 3.

17. Et nos fatigati sumus ieiunio hodie] Ieiunio indictitio. Simile vide infrà 47. II. Macc. XIII. 12.

18. Non est differentia in conspectu Dei coeli liberare in multis et in paucis] Bene explicavit Hebraïcum loquendi genus, ἐναντίον τοῦ οὐρανοῦ. Vide Luc. XV. 21. Sententia eadem Iudith. IX. 13. ubi vide. Iosephus hoc loco: οὐκ ἐν τῷ πλήθει τὸ νικᾶν καὶ τῶν πολεμίων κρατεῖν, ἀλλ' ἐν τῷ πρὸς τὸ θεῖον εὐσεβεῖν.

20. Ipsi veniunt ad nos in multitudine contumaci et superbia] *Cum multa superbia & iniuria*. Veniunt ut eripiant nobis quæ Magnus Alexander concesserat.

21. Nos verò pugnabimus pro animabus nostris, et legibus nostris] Vide infrà VI. 58. 59. τὸ μηδὲν ἀδικεῖν ἰσχυρὰ δύναμις, Iosephus hoc loco.

24. Usque in campum] Ad plana usque.

Reliqui autem fugerunt in terram Philistiim] εἰς τὴν παραλίαν, Iosephus.

27. Castra fortia valde] Vide suprà II. 3.

28. Et aperuit ærarium suum] τὸ γαζοφυλάκιον, reconditas pecunias, quas mox dicit τοὺς θησαυρούς.

29. Propter dissensionem et plagam quam fecit in terra] Ubi solitudinem fecêre, pacem appellant, ait Tacitus.

Solitudine autem inductâ necesse est deficere tributa.

Ut tolleret legitima quæ erant a diebus primis] Leges illas observatas ab exitu ex Ægypto, quasdam & antè.

30. Ut semel et bis] Id est, ut antehac. Simile loquendi genus Iud. XVI. 20. XX. 30. 31. I. Sam. III. 10. XX. 25.

In sumptus et donaria quæ dederat ante longa manu] ἐδίδου δωρεὰς ἀπεριστάκτους, ait Polybius, cuius verba nobis servavit Athenæus. Erat Antiochus μεγαλόψυχος καὶ φιλόδωρος, teste Iosepho. Vide quæ ad Dan. XI. 24.

Et abundaverat super reges qui ante eum fuerant] καὶ ἐπερίσσευσεν ὑπὲρ τοὺς βασιλεῖς, & supergressus fuerat reges alios, nempe largiendo. quod hîc in Græco repetitur δαψιλεῖ χειρί, fortè ex Glossemate est. satis enim ex superiori subintelligitur. περισσεύειν de omni re dicitur, qua quis alios superat, ut Sirach. XI. 11.

32. Lysiam hominem nobilem] ἄνθρωπον ἔνδοξον, in Græco: δόξαν ἔχοντα παρ' αὐτοῦ: Iosephus.

33. Antiochum filium suum] Qui & patri successit, cognomine Eupator, teste Appiano. Vide & Iustinum XXXIV.

36. Et ut constitueret habitatores filios alienigenas in omnibus finibus eorum] Circumlocutio coloniarum.

Et sorte distribueret terram eorum] Qui mos victoribus. Deuter I. 38. XXI. 16. Ios. XIX. 49. 51.

37. Ab Antiochia civitate regni sui] Quam ipse quartâ fermè parte auxit. Strabo XVI.

Et perambulabat superiores regiones] αἴρειν τὰς τῶν ἄνω Σατράπας, in quibus erant Timarchus & Heraclides, ut ex Appiano discimus.

38. Ptolemæum filium Dorymini] Dorymenis. Δορυμένους. Ita & in Græco hîc, & in Iosepho.

40. Et applicuerunt Emmaum] ἄχρις Ἐμμαοῦς πόλεως, Iosephus. sic & Lucæ XXIV. 13. Hîc in Græco legendum Ἐμμαούμ. nam & infrà rectè sic scribitur, & Plinius scribit Emmaum. Solent ultimæ literæ mutationem recipere.

41. Et audierunt mercatores regionum nomen eorum] Earum regionum quas in Prophetia designat Ezechiel XXXVIII. 13. Nomen hîc est fama, ut Deuteron. XXII. 14. & alibi.

Et venerunt in castra ut acciperent filios Israel in servos] Quasi certa esset à Macedonum parte victoria, immemores sortis humanæ semper, sed maximè in bellis, incertæ. Attulerant & compedes, ait Iosephus.

Exercitus Syriæ] Auxilia è Syria & vicinis locis, ut ait Iosephus.

43. Facere in interitum et consummationem] Hîc est εἰς ἀφανισμόν, facere excidium consummatissimum: quod unâ voce Latini dicunt internecionem.

ERIGAMUS DEIECTIONEM POPULI NOSTRI] *Ruinas.*

ET SANCTA NOSTRA] καὶ τῶν ἁγίων, id est, pro templo, quæ pluraliter τὰ ἅγια, Levit. XXVI. 31. I. Regum VIII. 7. suprà III. 58.

44. UT ORARENT ET PETERENT MISERICORDIAM ET MISERATIONES] ἔλεον καὶ οἰκτιρμούς, חסד ורחמים, à Deo scilicet.

45. ERAT SICUT DESERTUM] Suprà I. 40. 41. 45.

ET FILII ALIENIGENARUM ERANT IN ARCE: IBI ERAT HABITATIO GENTIUM] Macedonum, ut suprà intelleximus. Videtur in Græco pro κατάλυμα ἐν τοῖς ἔθνεσι, quod cum præcedentibus non optimè cohæret, legisse κατάλυμα ἐκεῖ τοῖς ἔθνεσι.

ET ABLATA EST VOLUPTAS A IACOB] Dies festi, qui τερπνότης, Psal. XVI. 11. XXVII. 4. ἡμέραις εὐφροσύνης, Num. X. 10.

ET DEFECIT IBI TIBIA ET CITHARA] Musica Templi instrumenta.

46. LOCUS ORATIONIS ERAT IN MASPHA ANTE IN ISRAEL] Cùm Templo uti non possent, honestarunt suo conventu locum olim conventui solemnem. Iud. XX. 1. I. Sam. VII. 4.

47. ET IEIUNAVERUNT ILLA DIE] Ut suprà 16.

ET INDUERUNT SE CILICIIS, ET CINEREM IMPOSUERUNT CAPITI SUO, ET DISCIDERUNT VESTIMENTA SUA] Nam ieiunij temporibus mos erat omnia mœroris signa usurpare.

48. ET EXPANDERUNT LIBROS LEGIS, DE QUIBUS SCRUTABANTUR GENTES SIMILITUDINEM SIMULACRORUM SUORUM] Est sic in quibusdam codicibus Græcis. At in aliis pleniùs: περὶ ὧν ἐξηρεύνων τὰ ἔθνη τοῦ ἐπιγράφειν ἐπ᾽ αὐτῶν τὰ ὁμοιώματα τῶν εἰδώλων αὐτῶν. *Quos* (libros) *gentes rimabantur, ut in eis inscriberent picturas idolorum suorum.* Picturæ enim tales vetitæ non minùs quàm idola Levit. XXVI. 1. Num. XXXIII. 52. Hoc ergo modo libros legis inutiles Iudæis reddebant Græci. Quod autem ait ἐξεπέτασαν, idem est quod ἀνέπτυξεν, de quo vide quæ dicta ad Luc. IV. 17.

49. ET ATTULERUNT ORNAMENTA SACERDOTALIA] Quia stante Templo sacrificia extra Templum offerre non audebant, sacras vestes de Templo servatas ostendebant Deo.

ET PRIMITIAS ET DECIMAS] Ad alendos Sacerdotes, Levitas, & pauperes Deuteron. XXVI. 11. 13.

ET SUSCITAVERUNT NAZARÆOS] Stare fecerunt, conspicuos in conventu.

QUI IMPLEVERANT DIES] Qui voti religionem impleverant, ac propterea commendatiores esse debebant.

50. QUID FACIEMUS ISTIS, ET QUÒ EOS DUCEMUS?] In Templo debent hi se ostendere, & factis sacris voto ritè solvi. At nullus nobis ad Templum aditus.

51. ET SANCTA TUA CONCULCATA SUNT] A profanis gentibus. Vide Luc. XXI. 24.

ET CONTAMINATA SUNT] Suum victimis: inducto idolo.

ET SACERDOTES TUI FACTI SUNT IN LUCTUM ET HU-

MILITATEM] In Græco: *Sunt in luctu & abiectione*: ut Mattathias fuerat.

54. ET TUBIS EXCLAMAVERUNT VOCE MAGNA] In Græco: *Et cecinerunt tubis, magnáque voce clamaverunt.*

55. TRIBUNOS] In Græco: χιλιάρχας. Secutus est institutum Mosis, Exod. XVIII. 21. Deuteron. I. 15.

56. UT REDIRENT UNUSQUISQUE IN DOMUM SUAM SECUNDUM LEGEM] Deuteron. XX. 5. 6. 7. 8.

57. ET MOVERUNT CASTRA] In Græco: *Et movit se exercitus.* Nam ita παρεμβολὴ hîc sumitur, ut suprà III. 2.

AD AUSTRUM EMMAUM] Ad eam portam quæ Hierosolyma versus spectabat.

59. MELIUS EST NOS MORI IN BELLO, QUAM VIDERE MALA GENTIS NOSTRÆ ET SANCTORUM] Euripides:

——κατθανεῖν γὰρ δυσκλεῶς
Η ζῆν θέλοιμ' ἂν, δυσκλεῶς γε θανούμενος.

Alius:

Φέρτερον εὐκλεᾶ μοῖραν ἐπ' ἀκλεεῖ βιότῳ
Εὑρέσθαι.

60. SICUT AUTEM FUERIT VOLUNTAS IN COELO, SIC FIAT] *In cælo*, id est, apud Deum, cuius maiestas in cœlo maximè. Vide Matth. VI. 10. & ibi dicta.

CAPUT IV.

1. ET MOVERUNT CASTRA NOCTE] καὶ ἀπῆρεν ἡ παρεμβολὴ νυκτὸς, id est, hoc agmen sex millium, delectum ex toto exercitu, nocte processit.

2. UT APPLICARENT AD CASTRA IUDÆORUM] *Ut irruerent in Iudæorum agmen.*

ET FILII QUI ERANT EX ARCE, ERANT ILLIS DUCES] *Filij arcis*: id est, præsidiarij ἄκρας Hierosolymitanæ, locorum gnari.

3. QUI ERANT IN EMMAUM] Qui in planis ad Emmaum manserant. suprà III. 57.

4. ADHUC ENIM DISPERSUS ERAT EXERCITUS A CASTRIS] Gorgias ad suos nondum redierat. itaque disiunctæ erant hostium copiæ.

5. VENIT IN CASTRA IUDÆ NOCTU] Ad illa loca montana, quæ ad Austrum ab Emmaunte, ubi Iudæi antè consederant, & ubi Iudas discedens multos ignes reliquerat fallendo hosti, ut Iosephus narrat.

6. IN CAMPO] In locis illis planis, ubi pars maior exercitus manserat.

CUM TRIBUS MILLIBUS VIRORUM TANTUM] Impar etiam parti hostium, si numeri res esset.

QUI TEGUMENTA ET GLADIOS NON HABEBANT] Nempe quales vellent. Iosephus: μετὰ τρισχιλίων φαύλως ὡπλισμένων διὰ πενίαν -

7. ET VIDERUNT CASTRA GENTIUM VALIDA] Illos qui in castris manserant apud Emmaum.

ET LORICATOS] Pedites.

ET EQUITATUS IN CIRCUITU EORUM] Vallante peditem equite, ut fieri solet.

ET HI DOCTI AD PRÆLIUM] Id est, peritè aciem struxerant. Ita Iosephus.

8. NE TIMUERITIS MULTITUDINEM EORUM] Ut suprà III.18.

9. IN MARI RUBRO] ἐν θαλάσσῃ Ἐρυθρᾷ. Sic dictum aiunt veteres à rege Erythra. Is verò Erythras est Esau sive Edom, ut diximus ad primum de Veritate Religionis Christianæ.

13. ET EXIERUNT DE CASTRIS IN PRÆLIUM] Nempe hostes ad Emmaum.

14. ET FUGERUNT IN CAMPUM] Per campestria.

15. USQUE GEZERON] μέχρι Γαδάρων, Iosephus Vide quæ ad Marc. V. I. Quod in Græco legimus Ἀσαρημώθ, חצר חמת, vicus Emath, is proximè Gadara fuit, ut ex tabula Iudaïca cognoscimus.

ET AZOTI] Sic Hebræi vocant quam Phœnices אשדוד.

ET IAMNIÆ] Iamnias duas dixit Plinius, & Strabo Ἰάμνειας: Ptolemæus, λιμὴν Ἰαμνειτῶν: ac præterea Ἰαμνείαν.

17. NON CONCUPISCATIS SPOLIA, QUIA BELLUM CONTRA NOS EST] Id est, alterum nobis prælium imminet cum altero hostium agmine. ἔτι γὰρ αὐτοῖς ἀγῶνα καὶ μάχην εἶναι, ait Iosephus. Simile illud Suetonij in Britannia monitum apud Tacitum XV. 3 *Cædem continuarent, prædæ immemores. parta victoria cuncta illis cessura.* Multis enim sua victoria obstitit, dum omissis telis, præda manus impediuit, ut apud eundem scriptorem Civilis monet historiarum V.

ET EXERCITUS EIUS] Alter ille qui cum Gorgia exierat.

18. IN MONTE] Vide suprà 5.

20. QUÒD IN FUGAM CONVERSI SUNT SUI] Illi qui in castris fuerant.

ET SUCCENDERUNT CASTRA] Nempe ex fumo cognoscebat castra à victoribus Iudæis incensa.

22. ET FUGERUNT OMNES IN CAMPUM ALIENIGENARUM] In Græco: εἰς γῆν ἀλλοφύλων, in terram alienigenarum: id est, extra Iudæam in fines Idumæorum & Phœnicum.

23. ET ACCEPERUNT AURUM MULTUM, ET ARGENTUM, ET HYACINTHUM, ET PURPURAM MARITIMAM, ET OPES MAGNAS] Quæ mercatores attulerant, ut iis sibi Iudæos captivos compararent: suprà III. 41.

24. HYMNUM CANEBANT] Carmen extemporaneum, ἐπινίκιον, ut etiam Moses, & qui cum eo, Exod. XV. Vide quæ ad Matth. XXVI. 30.

QUONIAM BONUS EST, QUONIAM IN SÆCULUM MISERICORDIA EIUS] Hic erat in hymno versus intercalaris, desumtus ex Psalmo CXXXVI. Vide Cant. puer. 59.

25. ET FACTA EST SALUS MAGNA IN ISRAEL DIE ILLA] Id

Ideſt, non parum ea victoria ad libertatem recuperandam contulit, ut ait Ioſephus.

29. Et venerunt in Iudæam] Sic & Ioſephus. Malè ergo in Græco hodie ſcriptum eſt: εἰς τὴν Ἰδουμαίαν, pro εἰς τὴν Ἰουδαίαν.

In Bethoron] Scribe *in Bethſura*, quomodo infrà ſcribitur 61. In Græco: ἐν Βαιθσούρῃ. Ioſephus, ἐν Βεθσούρῃ κώμῃ τῆς Ἰουδαίας. Ea eſt בית-צור, Ioſ. 15. 58.

30. Qui contrivisti impetum potentis] τοῦ δυνάστου, ſic vocat Goliathum. Hebræa vox גבור Gen. VI. 4. X. 8. 9, vertitur γίγας: at Iud. V. 30. 1, Paralip. XXVIII. 1. XXIX. 24, Amos II. 16, δυνάστης.

Et tradidisti castra alienigenarum] Philiſtinorum.

In manu Ionathæ filii Saül, et armigeri eius] I. Sam. XIV. 13. 14.

31. Et confundantur in exercitu suo et equitibus] Cum omni ſuo peditatu & equitatu.

32. Tabefac audaciam virtutis eorum] τῆξον θράσος ἰσχύος αὐτῶν. *Audaciam multitudinis eorum fac languidam.* Sic τηκομένη ψυχή, Deuteronom. XXVIII. 65, Latinè redditur cor pavidum.

Et commoveantur contritione sua] Id eſt, ad contritionem uſque ita percellantur, ut intereant.

33. Et collaudent te omnes qui noverunt nomen tuum in hymnis] *Ut collaudent te*: ut materiam habeant iterùm tuas laudes canendi. Vide ſuprà 24.

35. Abiit Antiochiam] Syriæ urbem regiam.

36. Ascendamus nunc mundare sancta] Templum purgare ab idolis: τὸν ναὸν καθαρίσαι, ait Ioſephus.

Et renovare] Cultum divinum ſcilicet: τὰς νενομισμένας θυσίας προσφέρειν, ait Ioſephus. In Græco eſt verbum ἐγκαινίσαι, unde dies hic dictus ἐγκαίνια. Vide quæ diximus ad Iohan. X. 22.

38. Viderunt sanctificationem desertam] Vacuum Templum. Ita Ioſephus.

Altare profanatum] Impoſito altero Græcorum altari. ſuprà I. 62.

Et portas exustas] Suprà I. 33.

Et in atriis] In ſubdialibus Templi.

Virgulta nata sicut in saltu vel in montibus] Nempe quia Iudæi non permiſſi erant eò accedere. ſuprà I. 37. 38.

Et pastophoria diruta] הלשכות, id eſt, conclavia illa ad Templi latera, in quibus ſervabantur veſtes ſacerdotales, inſtrumenta Templi, copia aromatum & ſimilia. I. Paral. IX. 26. 33. XXIII. 28. XXVIII. 11. II. Paralip. XXXI. 11. Ierem. XXV. 4. Ezech. XL. 18. 39.

39. Et sciderunt vestimenta sua] Mœrorem ſuum omnibus modis teſtati ſunt: ut ſuprà II. 13.

40. Et exclamarunt tubis signorum] *Et cecinêre tubis militaribus.* σημασίαι ſunt ſigna, & numeri militum ſub ſignis. Num. II. 2. σάλπιγγας σημασίας habes & II. Paralip. XIII. 12.

41. Ut pugnarent adversus eos qui erant in arce] ἐν τῇ ἄκρᾳ. de qua ſuprà I. 35.

Donec emundarent sancta] *Dum ipſe Templum purgabat.* Ita ſumi exigit textus Græcus & Ioſephus. Iudas, ut ex ſacerdotali genere, ſacerdotibus monſtrator & adiutor erat ad reſtituendam Templo ſanctimoniam.

42. Et elegit sacerdotes sine macula] Sine corporis vitio. nam qui vitioſi erant à miniſterio arcebantur. Levit. XXI. 17.

Voluntatem habentes in lege Dei] θελητὰς νόμου, legis amantes. nam θέλειν pro amare uſurpant Helleniſtæ: ut Deuteronom. XXI. 14. II. Sam. XV. 26. & alibi.

43. Et tulerunt lapides contaminationis] Illos ex quibus factum erat Græcum altare veteri altari impoſitum, ut modò diximus.

In locum immundum] Id eſt, in ſepulchretum aliquod.

44. Et cogitavit de altari holocaustorum] De veteris ſecundùm legem facti altaris lapidibus. Dubium enim erat an fas eſſet ac deceret, eis uti poſtquam idolorum cultu & illicitis victimis polluti fuerant. In re dubia ſecuti ſunt mediã ſententiam, ut videbimus.

46. In monte domus] In ipſo monte Moriæ.

In loco apto] Honeſto loco, non ſordido.

Quoadusque veniret Propheta] Nam Prophetia à temporibus Aggæi, Zachariæ, Malachiæ ceſſaverat: neque eius reditus exſpectabatur, niſi paulò ante Meſſiæ tempora. Vide & infrà IX. 27. & XIV. 41.

47. Et acceperunt lapides integros] Intactos ferro: ἐκ λίθων συμμίκτων, οὐ λελαξευμένων ἐκ σιδήρου.

Secundum legem] Deuteron. XXVII. 5.

48. Et ædificaverunt sancta] Id eſt, adytum, ἅγιον ἁγίων, הדביר.

Et quæ intra domum erant intrinsecus] καὶ τὰ ἐντὸς τοῦ οἴκου, היכל. ea quæ ad ædem ſacerdotalem pertinebant.

Et ædem] Non eſt in Græco. nec aliud eſt quàm alia interpretatio verborum præcedentium.

Et atria sanctificaverunt] יקדשו החצרים, nempe aſperſione tali qualis deſcribitur Num. XIX.

49. Et fecerunt vasa sancta nova] In locum eorum quæ abſtulerant Macedones. ſuprà I. 23.

Et intulerunt candelabrum] Unum, ut Moſes inſtituerat. neque plura fecit Solomo. nam quæ II. Paral. IV. 7 dicuntur מנרות, nihil ſunt aliud, quàm quæ גביעים, in Exodo XXV, id eſt, rami ſive calami, quos decem fuiſſe ex ipſo illo Exodi loco conſtat.

Et mensam in templum] In ipſa æde ſacerdotali. Hæc menſa ad panes & Moſis temporibus & Solomonis fuit unica, ut ex Ioſepho utroque hiſtoriæ loco diſcimus. Plures erant menſæ aliæ in quibus reponebantur phialæ, σπονδεῖα, & res ſimiles.

50. Et incensum posuerunt super altare] Super altare illud θυμιαμάτων modò nominatum.

ET ACCENDERUNT LUCERNAS QUÆ SUPER CANDELABRUM ERANT] Septem numero, ut videre est Exod. XXV. 37.

ET LUCEBANT IN TEMPLO] *Et* pro *quæ*. quæ lucernæ in Templo lucerent. Unde dies ἐγκαινίων dictus etiam dies φώτων, ut ad modò dictum Evangelistæ Iohannis locum notavimus.

51. ET APPENDERUNT VELA] Alterum quod obtegeret adytum, alterum quod ædem, ubi esser opus. De his velis duobus vide quæ diximus ad Matth. XXVI. 51. παραπετάσματα hîc dixit Iosephus.

ET CONSUMMAVERUNT OMNIA OPERA QUÆ FECERANT, ET ANTE MATUTINUM SURREXERUNT] Hebræa locutio, pro qua diceremus: *Et cùm omnibus quæ inchoaverant operibus ultimam imposuissent manum, benè manè surrexerunt*, &c.

52. HIC EST MENSIS CASLEU] In Græco, Χασελεῦ: Iosepho, μηνὸς Χεσλαίου, quem à Macedonibus dictum ait Apellæum.

53. SECUNDUM TEMPUS ET SECUNDUM DIEM IN QUA CONTAMINAVERUNT ILLUD GENTES] Eodem mense & die, triennio pôst, ut hîc ait Iosephus: triennio & sex mensibus postquam iuge sacrum fuerat interruptum, ut idem Iosephus nos docet Belli Iudaïci I. I. Quare verum est quod alibi diximus in secundo Maccabaïco X. 3 malè scribi διετῆ χρόνον, ubi scribendum τριετῆ.

54. ET CITHARIS ET CINYRIS] Quæ instrumenta valdè affinia fuisse necesse est. videmus enim ab interpretibus permisceri. κινύρα vox est Hebræa כנור. κιθάρα vox Græca, quæ pro Hebræis diversis ponitur.

55. ET BENEDIXERUNT IN COELUM] Voce in cœlum elatâ.

56. ET FECERUNT DEDICATIONEM ALTARIS DIEBUS OCTO] Id est, illos dies octo totos feriari sunt. ἑόρταζε δὲ Ἰούδας μετὰ τῶν πολιτῶν αὐτοῦ ἀνάκτησιν τῆς περὶ τὸν βωμὸν θυσίας ἐφ' ἡμέρας η'. Iosephus. Id, ut iam vidimus, inposterum fuit pro lege.

ET OBTULERUNT HOLOCAUSTA CUM LÆTITIA] ὁλοκαυτώματα, עלות.

ET SACRIFICIUM SALUTARIS] θυσίαν σωτηρίου, שלמים.

ET LAUDIS] καὶ αἰνέσεως, תודה.

57. ET ORNAVERUNT FACIEM TEMPLI CORONIS AUREIS ET SCUTULIS] ἀσπιδίσκαις. scutulum dixit & Cicero.

ET DEDICAVERUNT PORTAS] *Instauraverunt*. ἐνεκαίνισαν.

ET PASTOPHORIA] De quibus suprà 38.

58. ET AVERSUM EST OPPROBRIUM GENTIUM] Probra à gentibus in Deum Iudæorum facta in ipsas recidêre.

59. ET STATUIT IUDAS ET FRATRES EIUS, ET UNIVERSA ECCLESIA ISRAEL] Præeuntibus Maccabæis statuit populus, utpote liber. Erat enim δημοκρατία μετ' ἀριστοκρατίας. Vide infrà VIII. 29. XII. 6.

60. ET ÆDIFICAVERUNT IN TEMPORE ILLO MONTEM SION] Ita sæpe vocatur urbs tota Hierosolymorum, ubi distinguitur à Templo. Nam hoc loco Iosephus: τειχίσαι δὲ ἐν κύκλῳ τὴν πόλιν.

ET TURRES FIRMAS] Tum in muris, tum ad itinera.

ET CONCULCARENT EUM] Montem, id est, urbem. At in Græco αὐτά, nempe τὰ τείχη. turres erant munimento muris.

SICUT ANTEA FECERUNT] Suprà I. 33.

61. ET COLLOCAVIT ILLIC EXERCITUM] δύναμιν, id est, copias aliquas militares.

UT SERVARENT EUM] Sic & in Græco αὐτό. Iosephus, φύλακας ἐν αὐτοῖς κατέστησε, nempe in turribus.

ET MUNIVIT EUM AD CUSTODIENDAM BETHSURAM] καὶ ὠχύρωσεν αὐτὸ τηρεῖν τὴν Βαιθσούραν: id est: *&* *ei* (monti, id est, urbi) *magis custodiendo munierunt* etiam *Bethsuram*.

UT HABERET POPULUS MUNITIONEM CONTRA FACIEM IDUMÆÆ] *Ut populus* (Hierosolymitanus) *hoc munimentum haberet contra Idumæam*. Nam Bethsura erat in illo fine Iudææ, qui ad Idumæam pertingebat. Iosephus: τὴν Βεθσουρὰν δὲ πόλιν ὠχύρωσεν, ὅπως αὐτῇ φρουρίου αὐτοῖς πρὸς τὰς τῶν πολεμίων ἀνάγκας ἔχῃ χρῆσθαι.

CAPUT V.

1. UT AUDIERUNT GENTES IN CIRCUITU] τὰ ἔθνη κυκλόθεν in Græco: in Iosepho: τὰ περιξ ἔθνη, id est, Idumæi, Ammonitæ, Moabitæ, Phœnices.

2. ET COGITABANT TOLLERE GENUS IACOB QUI ERANT INTER EOS, ET COEPERUNT OCCIDERE DE POPULO ET PERSEQUI] Non tantùm illos Israëlitas occiderunt qui apud ipsos vivebant, sed & eos qui in Iudæa habitabant: per insidias nempe, ut exponit Iosephus.

3. ET DEBELLABAT IUDAS FILIOS ESAU IN IDUMÆA ET EOS QUI ERANT IN ACRABATANE] Legendum videtur in Græco: καὶ ἐπολέμει Ἰούδας πρὸς τοὺς υἱοὺς Ησαῦ ἐν τῇ Ἰδουμαίᾳ τῇ Ακραβαττήνῃ, pro τὴν Ακραβαττήνην. *Ideò* (nempe ob illos Israëlitas obtruncatos) *Iudas bellum intulit Esavi posteris in Idumæa Acrabattene*. Pars Idumææ Acrabattene ea est quæ ascensus scorpionum dicitur Num. XXXIV. 4. Iosue XV. 3. Iud. I. 36. Ascensus dicitur quòd acclivis esset: עקרבים verò, id est, scorpionum, ideò quòd scorpiones ibi invenirentur. Deut. VIII. 15.

QUIA CIRCUMSEDEBANT ISRAELITAS] Id est, incursabant, ut hîc Iosephus benè explicat.

4. FILIORUM BEAN] Βαάνου apud Iosephum, viri potentis apud Idumæos.

QUI ERANT POPULO IN LAQUEUM ET SCANDALUM] Ea locutio hîc non ad mores, sed ad vitæ pericula pertinet. nam & cadere de utroque dicitur. Vide suprà I. 37.

5. ET CONCLUSI SUNT AB EO IN TURRIBUS] Obsessi intra turres, in quibus se tenebant. Ita explicat Iosephus.

ET APPLICUIT AD EOS] παρενέβαλεν ἐπ' αὐτούς. *oppugnavit eos.*

ET ANATHEMATIZAVIT EOS] Votum fecit se neminem eo-

rum in vita relicturum, bona verò se consecraturum Deo, ut Iosue vi. 17.

8. Et cepit Gazer civitatem] In Græco legitur τὴν Γαζὴρ. sed Ἰαζὴρ legendum. nam Iosephus habet Ἰαζωρὸν. Ea est יעזר Num. xxi. 32. & xxxii. 1.

Et filias eius] Oppida minora, ut Iosue xvii. 11. & alibi.

9. Gentes quæ sunt in Galaad] Circum Galaatida. Ità Iosephus.

Adversus Israelitas qui erant in finibus eorum] Adversus Israëlitas sibi conterminos.

Et fugerunt in Datheman munitionem] Nempe illi Israëlitæ Galaatidos. Iosephus: οἱ δὲ καταφυγόντες εἰς Δάθεμα τὸ φρούριον.

13. Qui erant in locis Tubin] Quæ terra Tob Iud. xi. 3. 5. *in* est terminatio pluralis. hinc populus Τουβιηνοὶ, ii. Maccab. xii. 17.

15. Dicentes convenisse adversum se a Ptolemaïda et Tyro et Sidone, et repleta est omnis Galilæa alienigenis] In Græco: *& omnem Galilæam alienigenarum.* Sic & Iosephus: τοὺς ἐκ Πτολεμαΐδος καὶ Τύρου καὶ Σιδῶνος καὶ τῶν ἀλλοφύλων τῆς Γαλιλαίας. In Galilæa non soli Iudæi erant, sed multa colluvies externorum: ut diximus ad Matth. iv. 15. ij se Phœnicibus contra Iudæos coniunxêre hoc tempore.

16. Convenit Ecclesia magna] Quotquot de populo potuerunt in unum locum contrahi.

19. Et nolite bellum committere] Id est, prælium.

23. Et in Arbatis] καὶ ἐν Ἀρβάττοις. Et eos qui erant in locis planis & incultis, quæ ערבות Hebræis. sic & infrà ix. 2, ubi ἐν Ἀρβήλοις scribitur, legendum ἐν Ἀρβάττοις, ut hîc.

24. Per desertum] Per Arabiam desertam.

25. Et occurrerunt eis Nabuthæi] *Occurrerunt Nabatæis.* sic est in Græco: nec aliter Iosephus. Nabatæi aut Nabuthæi pars Arabum: Straboni, Ovidio, Lucano, Iuvenali, Plinio, Senecæ, Nabatæ: Ptolemæo Ναπαταῖοι. orti à Nabaiotho Ismaëlis filio. Genes. xxv. 13.

26. In Barasa] Legendum est *in Bosorra*, ut est in Græco, & apud Iosephum. בצרה significat locum munitum: unde & Carthaginis arx sic appellata, quam inversis literis Βύρσαν dixêre Græci: ex quo vocabulo malè intellecto fluxit fabula de taurino tergo. Erant autem in vicinia Iudæorum urbes duæ, quibus nomen בצרה, altera Idumææ, de qua Esaias xxxiv. 6. lxiii. 1. Ierem. xlix. 13. altera Moabitidos, de qua Ieremias xlviii. 6. 23. Illa in his libris & Iosepho Βοσόῤῥα dicitur; Ptolemæo & Stephano Βόστρα. Hæc verò in his libris Βοσὸρ, ut hoc ipso commate, & infrà 36. nec aliter apud Iosephum.

Et in Alimis] ἐν Ἀλέμοις hîc in Græco. sed legendum videtur literis transpositis, ἐν Μαλέοις. Ea urbs Moabitarum, Μάλλη dicitur Iosepho in hac historia, Ptolemæo Maliattha, Stephano Μαλοθών. בלאות.

Et in Casphor] In Græco: Χασφώρ. sed rescribendum Χασφών, ut infrà 36. Χάσφωμ Iosepho. Nomen Hebræum est חשבון, ut Esaiæ XVI. 8. & alibi. LXX solent scribere Εσεβών. Ptolemæo est Εσβούς.

Et Mageth] In Græco Μακέδ, tam hîc quàm infrà 36. Ea est מעכתי, Deuteronom. III. 4. & Iosue XII. 5. in Græcis ibi Μαχαθί, Ptolemæo Μοχά.

Et Carnaim] In Græco & hîc & infrà 43, Καρναΐν terminatione duali Arabicâ. קרנים Hebraïca desinentia Genes. XIV. 5. Sed LXX etiam ibi Καρναΐν. Vide & Esaiæ XLVIII. 25. Idem est Καρνίον II. Maccab. XII. 26. Carna in Arabia est & apud Strabonem & apud Ptolemæum.

27. Constituerunt admovere] In Græco: τάσσονται πρὸς τὸ παρεμβαλεῖν. *Constitutum habent*. sic τάσσονται habes infrà XII. 26. nec multò aliter II. Macc. VI. 21.

28. Et occidit omnem masculum in ore gladii] Implens vaticinium, quod est Esaiæ LXIII. ex lege Deuteronom. XX. 13. os gladij est acies.

29. Usque ad munitionem] ἕως τοῦ ὀχυρώματος. Iosephus: ἐπὶ τὸ φρούριον, ἔνθα τοὺς Ἰουδαίους ἔτυχε κλεῖσθαι συνέβαινε. Intellige castellum suprà nominatum Dathema: 9.

30. Et machinas] Arietes, testudines.

Ut comprehenderent munitionem] Ut impetu caperent.

33. Et venit tribus ordinibus] Tripartito agmine. εἰς τρία διελὼν τὸν στρατὸν, Iosephus.

35. In Maspha] Ex Iosepho discimus eandem esse quæ suprà dicta est Malea. hoc est vetus nomen מצפה, I. Sam. XXII. 3. ubi in Græco Μασσηφάθ. Alterum nomen videtur recentius. qualia binominum urbium exempla complura habemus & in sacris & in profanis historiis.

36. Et reliquas civitates Galaatidis] Nempe quas Moabitæ occupaverant. Vide suprà II. 8.

37. Contra Raphon] Urbis esse nomen docet nos Iosephus. Raphana urbs Syriæ in Arabiam recedens Plin. V. 18. Ῥαφανέαι Ptolemæo & Stephano.

39. Et Arabas conduxerunt] Rectè. nam quod in Græco est μεμίσθωται refertur ad ἔθνη: itaque vi est plurale.

40. Quia potens poterit adversum nos] δυνάμενος δυνήσεται. Locutio Hebræa quæ significat, *multum nobis prævalebit*.

41. Et posuerit castra extra flumen] Flumen dixit quod modò torrentem: & Latinus dixit *extra* pro *ultra*. intellige, respectu habito ad Timotheum.

Transfretemus ad eos] καταχώσωμεν. nam de torrente loquens verbum hîc interpres mari conveniens usurpat. In Græco est, διαπεράσωμεν: in Iosepho, διαβαίνειν, περαιοῦ עבר.

42. Statuit scribas populi secus torrentem] Præfectos matriculæ, sive recensioni militari. ספרים Esaiæ XXXIII. 18. ubi dicta vide.

45. AD FANUM QUOD ERAT IN CARNAÏM] Lucum, τέμενος habet hîc Græcum, & Iosephus. Ἀτεργατεῖον II. Macc. XII. 26. Ἀτάργατις dea, aliis Δερκετώ. דרעתא. & cum א addito, אדרעתא, id est, ורעתא, ἡ ἀπίεσυσα, brevius אדרעה, Ἀθάρα, quod idem esse cum antè dictis docet nos Strabo fine libri XVI. Ἀφροδίτην dicunt Græci, & Venerem Latini.

46. USQUE EPHRON] In Iosepho Εμφρων, & populus Εμφραῖοι, sed frequens est interiectio literæ μ, pro נ Syriaco. Vide II. Paralipom. XIII. 19. II. Macc. XII. 27.

DEXTRA VEL SINISTRA] Id est, in ullam partem. Locutio Hebræa.

48. TRANSEAMUS PER TERRAM VESTRAM, UT EAMUS IN TERRAM NOSTRAM, ET NEMO VOBIS NOCEBIT] Imitatur Mosem Num. XX. 17. XXI. 2. Vide quæ ad hoc argumentum pertinentia attulimus secundo de Iure Belli & Pacis II. 13.

49. UT APPLICARENT UNUSQUISQUE] τοῦ προσμβαλεῖν, *Ut irruerent.* sic suprà II. 31.

50. ET TRADITA EST CIVITAS IN MANU EIUS] Pervenit in ipsius potestatem, Deo sic res dirigente. non enim dedita fuit urbs, sed vi capta.

51. ET PEREMERUNT OMNEM MASCULUM IN ORE GLADII] Ut suprà 28.

ET ERADICAVIT EAM] Funditus sustulit.

ET TRANSIVIT PER TOTAM CIVITATEM SUPER INTERFECTOS] Significat stragis magnitudinem. ὥστε τὸ ἐπὶ πεφονευμένων πλῆθος, ait Iosephus.

52. CONTRA FACIEM BETHSAN] *Contra faciem*, id est, è regione. Βαιθσάν hîc in Græco; Βεθσάνη Iosepho: בית־שאן: Iosue XVII. 11. & Iud. I. 27. ubi in Græco ut hîc Βαιθσάν. Docet Iosephus eandem esse quæ posteà à Scytharum incursu dicta est Σκυθόπολις: quod nomen est apud Strabonem libro XVI. Plinium V. 18. & sic vocatur hæc urbs in hac ipsa historia II. Macc. XII. 29.

53. ET ERAT IUDAS CONGREGANS EXTREMOS] ἐπαγάγων τοὺς ἐχατίζοντας, id est, quod Græci unâ voce dicerent οὐραγῶν, id est, claudebat agmen. Hebræi אסף, quod est ἐπισυνάγειν, hoc sensu usurpant, ut videre est Iosf. VI. 9.

55. CONTRA FACIEM PTOLEMAÏDIS] In conspectu Ptolemaïdis. Vide suprà 22.

56. IOSEPHUS ZACHARIÆ FILIUS ET AZARIAS PRINCEPS VIRTUTIS] In Græco ambo vocantur ἄρχοντες τῆς δυνάμεως, *copiarum principes.*

57. ET EAMUS PUGNARE ADVERSUS GENTES] Mendosè, quippe contra imperatoris interdictum suprà 17. & mox 61: quod non omisit hîc notare etiam Iosephus.

58. ET ABIERUNT IAMNIAM] De qua suprà IV. 15.

59. ET EXIVIT GORGIAS DE CIVITATE] Vir belli admodum peritus. II. Macc. V. II. 9.

62. NON ERANT DE SEMINE VIRORUM ILLORUM] Non erant de domo Asmonæa.

63. ET VIRI IUDA MAGNIFICATI SUNT VALDE IN CONSPECTU OMNIS ISRAEL] Meliùs in Græco: *Et vir ille Iudas fratrésque eius magnum nomen adepti sunt apud omnem Israëlem.*

65 ET PERCUSSIT CHEBRON] Χεβρὼν in Græco: quomodo & in Græca versione Iosue x. 36. & alibi: Χεβρῶνα, Iosephus.

ET FILIAS EIUS] Accipe, ut suprà 8.

ET TURRES SUCCENDIT IGNI IN CIRCUITU] Omnia munimenta detraxit, ut hîc Iosephus explicat.

66. ET PERAMBULABAT SAMARIAM] Pro Σαμάρειαν, lege Μάρισσαν, ex Iosepho, & II. Macc. XII. 35. nam Samaria longè est ab iis locis, ubi tum bellum gerebatur. Μάρισσα est מרשה, I. Paralip. II. 42. II. Paralip. XI. 8. & XIV. 9. ubi in Græco Μαρησά. Illud autem διεπορεύετο non malè vertas *transiit.* captam enim narrat Iosephus.

67. IN DIE ILLA CECIDERUNT SACERDOTES IN BELLO, DUM VOLUNT FORTITER FACERE, DUM SINE CONSILIO EXEUNT IN PRÆLIUM] Ex hoc Latino facilè restituas Græca quæ corrupta sunt, hunc in modum: ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔπεσον ἱερεῖς ἐν πολέμῳ, βουλόμενοι αὐτοὶ ἀνδραγαθῆσαι ἐν τῷ αὐτοὺς ἐξελθεῖν εἰς πόλεμον ἀβουλεύτως. Dicit eos inconsultò processisse in prælium: (nam id πολέμου voce in his libris significatur) quia Dei opem priùs non invocaverant.

68. ET DECLINAVIT IUDAS IN AZOTUM, IN TERRAM ALIENIGENARUM] In Græco: εἰς Ἄζωτον γῆν ἀλλοφύλων, ubi γῆν significat urbem: ut Matth. II. 6. ubi dicta vide.

ET DIRUIT ARAS EORUM, ET SCULPTILIA DEORUM IPSORUM SUCCENDIT IGNI] Ex lege Deuteron. VII. 5.

ET CEPIT SPOLIA CIVITATUM] Tum Azoti ipsius, tum minorum circa oppidorum.

CAPUT VI.

1. ET REX ANTIOCHUS PERAMBULABAT SUPERIORES REGIONES] Ita dicebantur Syromacedonibus omnia quæ erant trans Euphratem.

ET AUDIVIT CIVITATEM ESSE ELYMAIDEM IN PERSIDE NOBILISSIMAM ET COPIOSAM IN AURO ET ARGENTO] Secutus est hoc loco interpres Iosephum, qui urbem vocat Elymaida, nempe quia in hòc libro, quem plerunque sequitur, legerat: ὅτι ἐστὶν Ελύμαϊς ἐν τῇ Περσίδι πόλις ἔνδοξος, &c. cùm hoc tempore sincerior exstet lectio: ἐν Ελύμαϊς ἐν τῇ Περσίδι. Hebræi עילם solent dicere pro toto imperio Persico: ideò hic scriptor Hebræis lectoribus scripsit ἐν Ελύμαϊς, id ipsum verò Græcis lectoribus interpretans addidit, ἐν τῇ Περσίδι. Elymais est apud Græcos regionis nomen, non urbis: hanc urbem verò, de qua hîc agitur, Persepolim esse vult scriptor Maccabaïci secundi IX. 2. At Persepolim ab Alexandro dirutam omnes scriptores consentiunt.

tiunt. Sed potest fieri ut in proximo templum fuerit à Græcis conditum, & in eo donaria plurima.

2. TEMPLÚMQUE IN EO LOCUPLES VALDE] Deæ Nanææ, ut ait scriptor Maccabaïci secundi I. 13. & restituendum fortè id nomen Straboni libro XVI, ut sit Ναναίας ἱερὸν, pro Αναίας. Hanc Αρτέμιδα, id est, Dianam dixit Polybius Iosepho memoratus, quia lucis præerat, ut Diana apud Græcos. Dianam Persicam nominat & Tacitus Annalium III. Dianam in Elymaïde fuisse quam Antiochus hîc spoliare voluerit, dicit Hieronymus ad Danielem ex Polybio, ut ait, & Diodoro. Significat נאני Persis patrem, ut ait Aruch & Scholiastæ ad Sotam & Ialkutum. נאניה ergo, Ναναία, matrem significaverit, linguâ Persicâ illâ veteri, non hac novâ, quæ multum de Scythico trahit, ideóque multa vocabula habet communia cum Germanis, qui Scythicæ sunt originis. Mater autem omnibus gentibus dicta est Terra, quam in lucis coli solitam alibi ostendimus, cùm de Astarte ageremus. Appianus hanc ipsam deam Venerem Elymæam vocat: nimirùm quomodo & Astarten nonnulli Venerem interpretantur. Et fieri potest ut ab Elymæis primùm huius numinis cultus ad Macedonas, & per Macedonas ad Persas devenerit. Sic & Anaitis aliis Diana credita, Straboni Venus.

ET ILLIC VELAMINA AUREA] In usum Templi.

ET LORICÆ ET SCUTA] *Et arma* capta de hostibus, nempe in urbe Persepoli priusquam incenderetur. Vide Curtium.

QUÆ RELIQUIT ALEXANDER PHILIPPI REX MACEDO] Signum victoriæ.

QUI REGNAVIT PRIMUS IN GRÆCIA] Id est, in Syria & Ægypto, post Persas primus. Vide suprà I. I. & quæ diximus ad Ioh. VI. 35.

3. ET VENIT ET QUÆREBAT CAPERE CIVITATEM] Antiochus Templum cum ædificiis circumiectis spoliare volebat, ut olim pater eius Elymæi Iovis templum, nihilo meliore successu.

4. ET INSURREXERUNT IN PRÆLIUM] Iosephus: καρτερῶς ἀντισχόντων, ἀποκρούεται τῆς ἐλπίδος· ἀπωσάμενοι γὰρ ἀπὸ τῆς πόλεως καὶ ἐπεξελθόντες ἐδίωξαν.

ET REVERSUS EST IN BABYLONIAM] Est quidem in Græco, εἰς Βαβυλῶνα, quomodo & in Iosepho. sed Βαβυλὼν interdum regionem significat. Neque in urbe, sed in montanis locis mortuum dicit scriptor secundi Maccabaïci IX. 28. Eruditè ergo vertit hunc locum interpres.

5. QUIA FUGATA SUNT CASTRA] Exercitus Seronis, Lysiæ, Gorgiæ.

7. DIRUERUNT ABOMINATIONEM] Idolum. suprà I. 57. IV. 42.

ET SANCTIFICATIONEM] ἁγίασμα. Templum Hierosolymitanum.

CIRCUMDEDERUNT MURIS EXCELSIS] IV. 60.

SED ET BETHSURAM CIVITATEM SUAM] Dilectam Antiocho ob situs opportunitatem. Vide suprà IV. 29. 61.

10. ET ARBITRATUS EST SE MORI] συνεὶς ὅτι μέλλει τελευτᾷν, Iosephus: *Intelligens instare sibi mortem.*

QUI IUCUNDUS ERAM ET DILECTUS IN POTESTATE MEA] Quàm eram suavis atque amabilis in imperio meo? ὅτι hîc est admirantis. χρηστὸς suavis, gratiosus. Vide Luc. V. 39.

12. SPOLIA AUREA ET ARGENTEA] Suprà I. 23.

ET MISI AUFERRE HABITANTES IUDÆAM] ἐξᾶραι, *ut occiderentur.* Suprà I. 60, & sequentibus.

SINE CAUSA] Ob solam religionem, quæ certè tali sævitiæ causam iustam præbere non poterat.

13. PEREO TRISTITIA MAGNA] φθίνων ἐπ' ἀλλοτρίων, ait Appianus.

IN TERRA ALIENA] Procul ab Antiochia, ubi sedes regia.

14. ET VOCAVIT PHILIPPUM UNUM DE AMICIS SUIS] ἕνα τῶν φίλων hîc in Græco: ἕνα τῶν ἑταίρων, Iosepho. secundi Maccabaïci scriptori IX. 29, vocatur ὁ σύντροφος αὐτοῦ.

15. ET DEDIT EI DIADEMA ET STOLAM SUAM] Vestem regiam.

ET ANNULUM] Hæc omnia Philippi fidei permisit, ut is ea filio Antiochi Antiocho Eupatori servaret. Ita Iosephus.

UT ADDUCERET ANTIOCHUM FILIUM SUUM] Ex iis locis in quibus agebat nonum ætatis annum, ut ex Appiano discimus. At is, ut & Iosephus, educatum sub Lysia Antiochum Eupatora ait, nimirùm quia Philippus metu Lysiæ copias sibi paraturus ivit in Ægyptum primùm: II. Macc. IX. 9: inde in Persidem: infrà VI. 56. Iosephus XII. 14.

ET NUTRIRET EUM ET REGNARET] *Ad regnandum.* In Græco enim est τοῦ βασιλεύειν, subaudito ἕνεκα.

16. ANNO CENTESIMO QUADRAGESIMO NONO] Ab initio Seleuci, quod hîc addit Iosephus.

ET VOCAVIT NOMEN EIUS EUPATOR] διὰ τὴν τοῦ πατρὸς ἀρετὴν, ait Appianus.

18. ET HI QUI ERANT IN ARCE] Nam cùm Iudas urbem ingressus Templum purgavit, arcis obsidendæ tempus non habuerat: ideò quòd Idumæi, Ammonitæ, Moabitæ, Phœnices undique in eum insurgerent.

CONCLUSERANT ISRAEL IN CIRCUITU SANCTORUM] Id est, infestos Israëlitis faciebant ad Templum aditus. ita explicat Iosephus, qui per excursus ex arce multos ait interfectos.

ET QUÆREBANT EIS MALA ET FIRMAMENTUM GENTIUM] Quanquam multi inter eos arcis custodes gente erant Iudæi, sed legis desertores.

ET FECERUNT BALISTAS ET MACHINAS] Quod hîc est balistas in Græco est βελοστάσεις, quomodo דיק redditur Ezech. XVII. 17 XXI. 22. Erant autem contabulationes quibus imponebantur catapultæ, aliæque id genus machinæ. Vide Vitruvium X. 20. Aggeres dixit hîc Iosephus. Vide & infrà 51.

21. ET EXIERUNT QUIDAM EX IIS QUI OBSIDEBANTUR] Noctu inobservati, ut fieri solet: & hoc exprimit Iosephus.

22. QUOUSQUE NON FACIS IUDICIUM] Id quod æquum est. Iam enim dicent: ob partem tuum sumus in his angustiis.

22. ET VINDICAS FRATRES NOSTROS] Populares nostros, qui in eadem sunt causa, & nunc obsidentur.

24. ET QUICUNQUE INVENIEBANTUR EX NOBIS INTERFICIEBANTUR, ET HÆREDITATES NOSTRÆ DIRIPIEBANTUR] V. 22. 45. 52.

26. ET MUNITIONEM BETHSURAM MUNIERUNT] IV. 61.

27. ET NON POTERIS OBTINERE EOS] Redigere iterùm sub tuam ditionem.

29. ET DE INSULIS MARITIMIS] Id est, oris maritimis. Nam ita ad Hebræorum imitationem vocem νήσων usurpant isti nostri scriptores.

30. CENTUM MILLIA PEDITUM, ET VIGINTI MILLIA EQUITUM, ET ELEPHANTI TRIGINTA DUO] Convenit in his numeris Iosephus.

DOCTI AD PRÆLIUM] Assuefacti parêre imperiis. πειθαρχεῖν εἰθισμένοι, de elephantis Polybius historiarum tertio.

31. ET FECERUNT MACHINAS] Macedones.

ET EXIERUNT, ET SUCCENDERUNT EAS IGNI] Bethsuræi eruptione factâ usserunt machinas Macedonicas.

32. AD BETHZACHARAM] ἐν ᾧ τινι τόπῳ Βεθζαχαρία λεγομένῳ, Iosephus. ad villam Zachariæ viri nobilis. nam בית & urbem & vicum & villam significat.

CONTRA CASTRA REGIS] Intervallo stadiorum LXX, ut hîc Iosephus.

34. ET ELEPHANTIS OSTENDERUNT SANGUINEM UVÆ ET MORI AD ACUENDOS EOS IN PRÆLIUM] *Ut pararent eos prælio.* Id enim est παραστῆσαι. Sanguinem uvæ & mori vocat succum sanguini similem, more Hebræo, ut apparet Deuteron. XXII. 14. rubentia enim erant Iudææ vina. Hæc autem proposita elephantis, ut eorum conspectu assuefierent in prælio sanguinem conspicere, neque eo viso consternari, aut in furias agi.

35. ET DIVISERUNT BESTIAS PER LEGIONES] θηρία, quod hîc *bestias* vertit, etiam Polybius Græcíque alij eximiè de elephantis usurpant: ut belluas Terentius. Quod verò Latinus dixit legiones, id in Græco est voce Macedonicâ φάλαγγας. Est autem ea vox ὁμώνυμος. nam, ut ait Urbicius, ὃ μὲν τὸ πεζικὸν ἅπαν στράτευμα ὁμωνύμως τοῖς μερικοῖς τάγμασι λέγεται φάλαγξ. Sic Demosthenes de Philippo Macedone: φάλαγγας ὁπλιτῶν ἄγει, quod Scholiastæ interpretantur τάξεις. Hîc significat ea vox millenarias cohortes, ut docent sequentia. Sic & Antiochus Magnus partes phalangis elephantis distinguebat, teste Livio XXXVII.

MILLE VIRI IN LORICIS CONCATENATIS] τεθωρακισμένοις ἐν ἁλυσιδωτοῖς, *habentes loricas squammatas.* Sic I. Sam. XVII. 5. שריון קשקשים vertitur θώραξ ἁλυσιδωτόν. Est autem קשקש, λεπίς. Virgilius pro eodem dixit loricam consertam hamis.

ET GALEÆ ÆREÆ IN CAPITIBUS EORUM] Quales unâ voce χαλκοκορυστάς, dicit Homerus

Et quingenti equites ordinati unicuique bestiæ electi erant] Qui latera phalangum tegere solebant, ut nos docet Livius dicto libro.

36. Hi ante tempus ubicunque erat bestia, ibi erant] πρὸ καιροῦ est in Græco: id est, etiam antequam opus esset.

37. Turres ligneæ super eos firmæ protegentes super singulas bestias] Turrium elephantorum mentio apud Hirtium, Florum, Vegetium, & alios.

Et super eos machinæ] Missilia.

Et super singulas viri virtutis triginta duo, et Indus magister bestiæ] In Græco: ἐφ' ἑκάστου ἄνδρες δύο καὶ τριάκοντα οἱ πολεμοῦντες ἐπ' αὐτοῖς καὶ ὁ Ἰνδὸς αὐτοῦ. *Super singulos erant viri triceni & bini, qui ex iis dipugnabant, & præterea Indus cuiusque.* Indus sine alio additamento vocari solet belluæ rector, ut ex Polybio libro v, & ex Vegetio secundum codices manuscriptos III. 24 videre est, nimirum quod ex India, ut elephanti optimi (præstant enim illi Africanis, testibus Polybio ac Livio) ita & elephantorum magistri, quos rectores dixit Livius. Interpres Latinus vocem minùs tritam, duabus aliis additis, clariorem fecit Livius turribus superstetisse præter rectorem ait quaternos armatos. Sed ne numerum hîc positum nimis miremur facit Plinius VIII. 7, qui turritis elephantis sexagenos aliquando fuisse ait propugnatores.

38. Et residuum equitatum] Bene vertit τὴν ἐπίλοιπον. Subauditur enim ἵππον, quod equitatum historicis solet significare.

Hinc et inde statuit in duas partes] Id est, ad utrumque latus peditum: nam in Græco additur τῆς παρεμβολῆς.

Tubis exercitum commovere, et perurgere constipatos in legionibus eius] κατασείοντες καὶ καταφραγμένοι ἐν ταῖς φάραγξιν. Legit Latinus, φάλαγξιν. Sed quam habemus nos in Græco lectionem veram esse apparet ex Iosepho, qui dicit ductum peditem ἐπὶ τὰ στενά. Sensus ergo est, ab illo equitatu peditem in montium faucibus animatum, munitúmque fuisse.

39. In clypeos aureos et æreos] In Græco tantùm est, χρυσαῖς ἀσπίδας: at in Iosepho: ταῖς τε χρυσαῖς καὶ χαλκαῖς ἀσπίσι. Impropriè autem dixit aureos clypeos, qui erant argentei, sed ex parte aurati. Vocabantur, qui sic armati erant Argyraspides, ut præter scriptores rerum Alexandri tradidit Livius dicto iam libro. De solis repercussu ab armis habes & apud Iosephum: ubi & de parte exercitus per summos montes missa.

41. Et commovebantur omnes inhabitantes terram a voce multitudinis] In Græco: *Et perterrebantur omnes qui ipsorum multitudinis sonum audiebant.*

43. Et vidit Eleazar filius Saura] In Græco: Ἐλεάζαρος ὁ Σαυαράν: sed legendum, ut in aliis est codicibus, Αὐαράν. Iosepho, Ἐλεάζαρος ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ (Iuda) ὃν Αὐαρὰν ἐκάλουν. Idem est qui suprà II. 3.

Loricatam loricis regis] Nam & elephantos suus distin-

guebat ornatus. Fuisse qui vestibus tegerentur purpureis dicit Plutarchus Eumene. Florus II. 8. *Elephantis ad hoc immensæ magnitudinis, auro, argento, purpura, & suo ebore fulgentibus, aciem utrinque vallaverat.*

44. Et dedit se ut liberaret populum suum] Cæde regiâ, ut sperabat. Vide quæ de hac re diximus de Iure Belli & Pacis libro tertio cap. iv. 8. ubi exempla habes similia.

Et acquireret sibi nomen æternum] Quæ cupido non miranda in homine Iudæo.

46. Et occidit eum] Vulnerato ventre, ut ait Iosephus. Ventres elephanto molles Plin. viii. 10.

Et mortuus est illic] Obtritus scilicet mole elephanti: ὁ δὲ ὑποκατενεχθεὶς τῷ Ἐλεαζάρῳ διέφθειρε τὸν ἄνδρα ὑπὸ τοῦ βάρους, ait Iosephus.

47. Et videntes] Iudas & fratres eius.

Virtutem regis] ἰσχύν, id est, *copias ingentes.*

Diverterunt se ab eis] Abierunt Hierosolyma, ut apertè ait Iosephus, & ex hîc sequentibus intelligitur.

48. Castra autem regis] Pars exercitus regis. nam pars ivit ad Bethsuram. Ita hîc Iosephus.

49. Et exierunt de civitate] Vitam salvam pacti, ut narrat Iosephus.

Quia sabbata erant terræ] Id est, erat annus sabbaticus, sive septimus, per quem terra vacabat à frugibus.

50. Et constituit illic custodiam] Præsidium.

51. Et statuit illic balistas] In Græco: βελοστάσεις, de quo vide suprà 2.

Et machinas] Puta arietes.

Et ignis iacula] πυροβόλα. Descriptio ἀγγείου πυροβόλου est apud Heronem.

Et tormenta ad lapides iactandos] πετροβόλα. Sub eo nomine veniunt & catapultæ, ut disci potest ex Cæsare primo de Bello Civili.

Et spicula] Non est in Græco.

Et scorpios] Ad mittendas sagittas, quales describit Vegetius IV. 22. Tertullianus: *Bellicam machinam, & retractu tela vegetantem de scorpio nominant.*

Et fundibula] *Fundibala* scripsit interpres, quomodo & Isidorus XVIII. 10. Pari desinentiâ fustibalum habes apud Vegetium.

52. Fecerunt autem et ipsi machinas contra machinas eorum] Utuntur enim & obsessi balistis, scorpionibus, fundis, Vegetio teste IV. 22. Arietibus autem opponunt culcitas, laqueos, lupos: ut habes eodem Vegetij libro, capite 23.

53. Escæ autem non erant in civitate] In Græco: ἐν τοῖς ἀγγείοις. Vox est generalis quæ hîc saccos significat.

Eò quòd septimus annus esset] Ut modò dictum 49.

Et qui remanserant in Iuda de gentibus] Tum

CAPUT VII.

1. Exiit Demetrius Seleuci filius ab urbe Roma] Id quomodo factum sit narrat luculenter Polybius huius abitus Demetrio suasor. Digna est historia quæ legatur in Excerpto de Legationibus cxiv. Vide & Iustinum xxxiv. 3: & Epitomen Livij libro xlvi. Antiochi Magni filius maior fuit Seleucus: huius filius hic Demetrius, cui regnum per iniuriam eripuit Antiochus Illustris minor natu Antiochi illius Magni filius. Dictus posteà hic Demetrius Soter.

Et ascendit cum paucis viris] Comitibus octo, famulis quinque. Hebræi omne iter Iudæam versus ascensum vocant.

In civitatem maritimam] Tripolin Syriæ. Ita Iosephus, & & scriptor secundi Maccabaïci xiv. 1.

2. Ut ingressus est domum regni patrum suorum] Sedem regni, Antiochiam scilicet.

4. Et occîdit eos exercitus] Iussu Demetrij, ut ex Iosepho, Appiano & Livij epitome discimus.

5. Et Alcimus dux eorum] Qui Ἰάκειμος יקים Hebræis, is, mutato nonnihil vocabulo, inter Græcos Ἄλκιμος vocari voluit. Sic Iosue Iason, Onias Menelaus, Hillel Pollio, Silas Silvanus, Posides Pansa, Saulus Paulus.

Qui volebat fieri sacerdos] In Græco est: *volens sacerdos esse*: id est, manere. Adeptus iam quidem summum sacerdotium erat popularium consensu, ut Iosephus nos docet xii 16. Sed Syris posteà Hierosolymorum possessionem adeptis non sperabat se retinere honorem posse, nisi partâ Syriæ regis gratiâ.

8. Bacchidem qui dominabatur trans flumen] Euphratem, qui semper intelligendus, ubi absolutè ab Hebræis flumen nominatur. Erat hic Mesopotamiæ præfectus, ut Iosephus nos docet.

9. Ut videret exterminium quod fecit Iudas] Non est in Græco, sed sensus est in superioribus.

Alcimum impium constituit in sacerdotium] καὶ ἵστησεν αὐτῷ τὴν ἱερωσύνην, id est, *firmavit ei sacerdotium*. Vide ii. Macc. xiv. 3.

10. Verbis pacificis in dolo] Nempe ut Iudam & fratres eius comprehenderet.

11. Et non intenderunt in sermonibus eorum] Fidem non habuerunt.

Quia venerunt cum exercitu magno] Quomodo veniunt qui bellum meditantur, ut exponit hîc Iosephus.

12. Congregatio scribarum] Viri eruditi, sed minùs periti aulæ artium.

Requirere quæ iusta sunt] Ut nempe staret iis quæ Seleucus Demetrij pater, & ante eum reges constituerant.

13. Et primi Asidæi qui erant in filiis Israel.] *Et primi* (ad Bacchidem accesſêre) *ij qui Aſidæi erant ex filiis Iſraël.* Nam in Græco ſcribendum οἱ Ἀσιδαῖοι ἦσαν, non οἱ. Vide ſuprà II. 42. Erant ij viri ſimplices. Confer II. Macc. XIV. 6.

16. Secundum verbum quod scriptum est] Pſal. LXXIX: qui ſcriptus quidem eſt de temporibus aliis, ſed in hæc tempora non minùs congruebat. ſic eadem ſcriptura ſæpiùs impleri dicitur.

18. Non est veritas et iudicium in eis] Nec fidem, nec ius curant.

Transgressi enim sunt constitutum et iusiurandum] Id eſt, pactum, & quidem iuratum.

19. Et applicuit in Bethzecha] Scripſit interpres *Bethzetha.* In Græco Βηζαιθ, pro Βηθσαιθ, Ioſepho Βηθζηθώ. Hebraïcè בית־זית, Syriacè בית־זיתא, quod effertur ab aliis tenuiùs Bethzeitha, ab aliis craſſiùs Bethzeitho, eſt locus olivifer. Ammianus libro XXIII: *Zaitam venimus locum, qui olea arbor interpretatur.* Eſt ea vox Hebræis, Syris, & Arabibus communis.

Et quosdam de populo mactavit, et in puteum magnum proiecit] Bene explicavit interpres compendium dictionis quod eſt in Græco: ἔθυσεν αὐτοὺς εἰς τὸ φρέαρ τὸ μέγα.

20. Et reliquit cum eo auxilium] δύναμιν, id eſt, copias. Ioſephus: μετὰ στρατιᾶς τινος.

21. Et satis agebat Alcimus pro principatu sacerdotii sui] In Græco: ἠγωνίσατο Ἄλκιμος περὶ τῆς ἀρχιερωσύνης, quod Ioſephus, qui hunc ſcriptorem maximè ſequitur, explicat: Ἄλκιμος δὲ πάντως τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ βουλόμενος βεβαιώσασθαι: *omni modo id agens, ut ſummum ſacerdotium firmum ſibi faceret.*

22. Et obtinuerunt terram Iuda] Per tantam vim milites plurima oppida occuparunt.

Et fecerunt plagam magnam in Israel] Legit ἐν Ἰσραὴλ, quod rectius, quàm quod nunc habemus in Græco, ἐν Ἱερουσαλήμ. Natus error ex ſcriptionum compendiis IΛ & IΛM. Senſus eſt quem Ioſephus exprimit, multos Iudæ partium ab eo interfectos.

23. Multo plus quam gentes] Ut ſolent acerrima eſſe fratrum odia.

24. Et cessaverunt ultra exire in regionem] Tenuerunt ſe intra præſidia.

26. Unum ex principibus suis nobilioribus] Summum amicum Demetrij, & ex eis qui cum ipſo Roma profugerant. Ita Ioſephus. Elephantarchum fuiſſe ait ſcriptor ſecundi Maccabaïci XIV. 12.

Et mandavit ei evertere populum] Ioſephus: μηδεμίαν φειδὼ ποιεῖσθαι τοῦ ἔθνους.

28. Videam facies vestras] Amicè inter nos colloquamur.

29. Parati erant capere Iudam] Signo in id dato à Nicanore: quod Iudas animadvertit. Ita Ioſephus.

31. IUXTA CAPHARSALAMA] כפר Hebræis & Syris est vicus. Multa autem loca Iudææ ac Syriæ nomen habent inde incipiens.

32. ET CECIDERUNT DE NICANORIS EXERCITU FERE QUINQUE MILLIA VIRI] Imò victoriam penes Nicanorem fuisse ostendunt & Iosephus, & II Maccabaïci scriptor. Quare vertendum: *Interfecti sunt à Nicanore ferme quinquies mille*, Iudæi nimirùm.

ET FUGERUNT IN CIVITATEM DAVID] In Templum scilicet. Nec aliter legendum apud Iosephum, quàm ἐπὶ ὃ ἐν τῇ Ἱεροσολύμοις ἱερὸν φεύγειν, non εἰς τὴν ἄκραν. Nam ἄκραν, ut statim sequentia ostendunt, tenebant Macedones. Vide suprà VI. 62.

33. ASCENDIT NICANOR IN MONTEM SION] In arcem, ἄκραν.

DE SACERDOTIBUS POPULI] Addit Græcum, *& de senioribus populi*. Ita dici solent senatores magni Synedrij.

HOLOCAUTOMATA QUÆ OFFEREBANTUR PRO REGE] Ut olim pro Persis regibus Esdr. VI. 10. & posteà pro Augusto ac Tiberio Romanorum Imperatoribus, ut nos docent Philo ac Iosephus.

34. IRRIDENS SPREVIT EOS] In Græco: *Cum sannis irrisit*.

ET POLLUIT] Aures scilicet eorum verbis blasphemis. Eam interpretationem Iosephus nobis suggerit.

ET LOCUTUS EST SUPERBE] Ut quondam Antiochus suprà I. 26.

35. CÙM REGRESSUS FUERO IN PACE] Id est, *feliciter*.

36. ET STETERUNT ANTE FACIEM ALTARIS ET TEMPLI] Id est, inter altare holocaustorum, & היכל, id est, basilicam Templi, utrunque in conspectu habentes.

37. TU DOMINE ELEGISTI DOMUM ISTAM] Per Prophetas Solomoni locutos II. Regum XXI. 7. Psal. LXVIII. 17.

39. AD BETHORON] In Græco, Βαιθωρών: Iosepho Βεθωρὼν. Vide suprà III. 16. & ibi dicta.

40. IN ADARSA] In Græco, ἐν Ἀδασᾶ: & in Iosepho, ἐν Ἀδασοῖ, qui triginta stadiis eam distitisse ait à Bethoron. nam legendum in Iosepho τῆς Βεθωρὼν, non τῆς Βηθσουρὼ, ostendunt præcedentia. Videtur Adasa nomen habuisse à myrtis, quæ הדס Hebræis.

41. A REGE SENNACHERIB] Explicationis causâ nomen proprium regis adiecit, quod in Græco subauditur.

EXIIT ANGELUS, ET PERCUSSIT EX IIS] Hebraïca constructio, pro *eorum*, *Angelus exiens* (è cœlo) *percussit octoginta quinque millia*.

42. ET SCIANT CÆTERI QUIA MALE LOCUTUS EST CONTRA SANCTA SUA] *In Templum*, subaudi, cum suo malo.

44. UT AUTEM VIDIT EXERCITUS EIUS QUIA CECIDISSET NICANOR, PROIECERUNT ARMA SUA ET FUGERUNT] Εἰς φυγὴν ἐτράπησαν ῥίψαντες τὰς πανοπλίας, ait Iosephus. Solet planè fieri ut ducis morte spes animíque militum cadant: ut Silius ait:

Postquam spes Italûm, mentésque in Consule lapsæ.

45. AB ADAZAR] In Græco rectè, ἀπὸ Ἀδασᾶ.

USQUEQUO VENIATUR IN GAZARA] Vide suprà v. 8.

ET TUBIS CECINERUNT POST EOS CUM SIGNIFICATIONIBUS] Eo cantu tubæ qui victoriam partam significaret, ut nempe eo audito, ex omnibus oppidis & vicis concursus fieret ad persequendos eos qui fugiebant. Hunc sensum innuunt & Græca hîc verba: ταῖς σάλπιγξι ταῖς πέριξ κώμαις ἐσήμαινεν, ὅτι νικῶσι τοὺς πολεμίους.

46. ET VENTILABANT EOS CORNIBUS] In Græco est vox militaris, ὑπερεκέρων αὐτοὺς, quæ ipsa est Iudith. xv. 6. Propriè est cornua ita extendere, ut undique claudatur hostis. impropriè, quovis modo hostem circumvenire, sicut tunc fecêre Iudæi concursu facto undique.

ET CONVERTEBANTUR ITERÙM AD EOS] Id est, *adversâ fronte pugnabant*. non tantùm tergis, ut antè, insistebant. Hoc enim vult quod hîc Græcè dicitur, καὶ ἀπέστρεφον οὗτοι πρὸς τούτους: explicatiùs apud Iosephum: ἔκτεινον αὐτοὺς γενόμενοι κατὰ πρόσωπον.

ET CECIDERUNT OMNES GLADIO] Ad novem millia, ut ait Iosephus.

47. ET DEXTRAM EIUS QUAM EXTENDERAT SUPERBE] Nempe contra Templum: in hoc quoque similis Sennacheribo II Regum XIX. 21. 22.

49. ET CONSTITUIT AGI] In Græco: καὶ ἔστησαν: & constituerunt, nempe Iudas cum Senatu & populi primis. Vide II. Macc. XV. 36.

50. TERTIA DECIMA MENSIS ADAR] Ostendit Iosephus ad sua tempora hunc diem celebratum. Posteà celebrari desiit.

51. ET SILUIT TERRA IUDA DIES PAUCOS] In Græco: ἡσύχασεν, id est, *quievit*, ab armis scilicet. Sic & infrà VII. 50. IX. 57. XI. 38. XIV. 4. *Dies paucos*: id est, exiguo tempore, ut hic Iosephus.

CAPUT VIII.

1. ET AUDIVIT IUDAS] Iam summum sacerdotium, & cum eo gentis principatum adeptus, ut Iosephus nos docet.

ET ACQUIESCUNT AD OMNIA QUÆ POSTULANTUR AB EIS] Legit hîc interpres προστιθεμένοις, non προσστιθεμένοις, ut quidam habent libri. Audiit Romanos facilè acquiescere postulatis, æquis scilicet. Describitur hîc Romana Respublica, qualis erat ante Punicum bellum tertium, ad quod usque tempus magnæ apud Romanos fuêre virtutes, aut virtutum imitamenta. Florus de hac ætate: *Hactenus populus Romanus pulcher, egregius, pius, sanctus, atque magnificus.* Cicero tunc penes Romanos patrocinium aut fuisse gentium, non imperium.

ET QUICUNQUE ACCESSERUNT AD EOS STATUERUNT CUM EIS AMICITIAS] *Et servare eos amicitiam eis qui se ad ipsos applicuere.* Sic ἱστάναι habuimus & suprà II. 29.

2. QUAS FECERUNT IN GALATIA] In Gallogræcia, quam devicit Cn. Manlius, post pacem cum Antiocho Magno.

ET DUXERUNT SUB TRIBUTUM] Partem aliquam. Tota enim Galatia seriùs facta est provincia.

3. ET QUANTA FECERUNT IN REGIONE HISPANIÆ] Celtiberis per M. Porcium Catonem, Fulvium Flaccum, & Tiberium Sempronium Gracchum devictis: Vacæis verò per L. Posthumium temporibus Antiochi Magni, Seleuci & Antiochi Illustris.

ET QUOD IN POTESTATEM REDEGERUNT METALLA ARGENTI ET AURI] *Metallis plumbi, ferri, æris, argenti, auri tota fermè Hispania scatet.* Plin. III. 3.

ET POSSEDERUNT OMNEM LOCUM CONSILIO SUO ET PATIENTIA] Loca illa Hispaniæ, ubi maximam Romani patientiam ostendêre, ut breviter ostendit Florus II. 17.

4. LOCAQUE QUÆ LONGE ERANT VALDE AB EIS] Ut Boios, Dalmatas, Afros.

ET REGES QUI SUPERVENERANT EIS AB EXTREMIS TERRÆ, CONTRIVERUNT] Porsenam, Pyrrhum, Syphacem, Viridomarum, Gentium.

CÆTERI AUTEM DANT EIS TRIBUTUM OMNIBUS ANNIS] Quæ provinciæ dictæ tributariæ. Plinius Historiæ Naturalis XII. 1. Instit. tit. de Rerum divisione. § Per traditionem. L. Ætatem. D. de Censibus.

ET PHILIPPUM ET PERSEN CETEORUM REGEM] Κιττιέων, id est, Macedonum, ut suprà I. 1. Est autem ὑπόζευγμα. nam & Philippus rex Macedonum victus à T. Q. Flaminio, & Perses victus, & in fidem acceptus à Paulo Æmilio.

ET CÆTEROS QUI ADVERSUS EOS ARMA TULERANT, CONTRIVERUNT IN BELLO, AC OBTINUERUNT EOS] Ut Ætolos, Istros, Illyrios.

ET ANTIOCHUM MAGNUM REGEM ASIÆ] Syriæ, multarúmque præterea in Asia regionum. Historiam vide apud Polybium, in Excerptis Legationum, Livium libro XXXVII. & XXXVIII, Florum II. 8.

ET EQUITATUM] Vide eius descriptionem apud Livium XXXVII.

CURRUS] Falcatas quadrigas dixit Livius.

ET EXERCITUM MAGNUM VALDE] Trecenta millia peditum, Floro teste. Et Appianus omnem exercitum facit LXX millium.

5. ET QUIA CEPERUNT EUM VIVUM] Impropriè dictum. Effecerunt ut ipse Romanis fide datâ se sisteret Lysimachiæ, ut narrat Polybius libro XVII.

7. ET STATUERUNT EI UT DARET IPSE, ET QUI REGNARENT POST EUM TRIBUTUM MAGNUM] Intelligit argenti probi Attica talenta XII millia duodecim portionibus æquis, & tritici IↃXL millia modiûm. Narrat Polybius excerpto de Legationibus XXXV. & Livius XXXVIII.

ET DARET OBSIDES] Viginti, iisdem auctoribus.

ET CONSTITUTUM] In Græco: καὶ διαστολήν, id est, partem imperij, ea nimirùm quæ Romanis eis Taurum. διαστολὴ est divisio. Exodi VIII. 23.

8. ET REGIONEM INDORUM, ET MEDOS ET LYDOS DE OPTIMIS REGIONIBUS EORUM, ET ACCEPTAS EAS AB EIS, DEDERUNT EUMENI REGI] Primùm & illud ante *acceptas* superest more Hebræo. Deinde pro *ab eis*, in Græco est παρ' αὐτοῦ, ab ipso Antiocho. Sed potuitne homo Iudæus ignorare suo tempore neque Mediam, neque Indiam fuisse Romanorum, aut Eumenis successorum? omninò exscriptoris est vitium, ac legendum: καὶ χώραν τὴν Ἰωνίαν καὶ Μυσίαν καὶ Λυδίαν. Hæc enim Eumeni data videas apud Livium XXXVIII. In Ionia enim Ephesus & Tralles.

ET QUIA QUI ERANT APUD HELLADAM VOLUERUNT IRE ET TOLLERE EOS] Intellige Ætolos, Cephaleniam, Zacynthum & alios qui Antiocho faverant.

10. ET MISERUNT AD EOS DUCEM UNUM] Fulvium Nobiliorem.

ET IN SERVITUTEM ILLOS REDEGERUNT USQUE IN HUNC DIEM] Id est, in fedus inæquale, quod exstat apud Polybium & Livium.

11. ET RESIDUA REGNA ET INSULAS QUÆ ALIQUANDO RESTITERUNT ILLIS EXTERMINAVERUNT] Destruxerunt, ut Capuam, Siciliæ & Sardiniæ urbes aliquas, in Illyrico Scordam.

12. CUM AMICIS AUTEM SUIS, ET QUI IN IPSIS REQUIEM HABEBANT] Qui fidem ipsis habebant. Id enim est ἐπαναπαύεσθαι, ut Ezech. XXIX. 7.

CONSERVAVERUNT AMICITIAM] Vide suprà ad initium huius capitis. Sallustius: *in amicos fideles èrant.*

13. QUIBUS VERÒ VELLENT AUXILIO ESSE UT REGNARENT, REGNABANT] Ut Masinissa, Eumenes, Prusias.

14. ET IN OMNIBUS ISTIS NEMO PORTABAT DIADEMA] Post Tarquinios exactos.

15. QUIA CURIAM FECERUNT SIBI] *Et senatum eos sibi constituisse.* Dixit βουλευτήριον, pro βουλήν.

ET QUOTIDIE CONSULEBANT TRECENTOS VIGINTI] Non erat numerus definitus: sed tot fortè erant illis temporibus.

CONSILIUM AGENTES SEMPER DE MULTITUDINE, UT QUÆ DIGNA SUNT GERANT] *Consultantes de populo ut is officium faciat.* Hoc ideò dicit, quia à Senatu fermè de omnibus causis publicis ac privatis iudices dabantur. Ita Polybius in reipublicæ Romanæ descriptione.

16. ET COMMITTUNT UNI HOMINI MAGISTRATUM SUUM PER SINGULOS ANNOS DOMINARI UNIVERSÆ TERRÆ SUÆ, ET OMNES OBEDIUNT UNI] Bini quidem erant Consules, sed bellum uni mandabatur. Itaque universam terram, intellige, in qua bellum geritur. Belli gerendi & cuncta quæ eò pertinent administrandi

poteſtatem habebat Conſul: ἐξουσίαν σχεδὸν αὐτοκράτορα, ut ait Polybius: dilectus agebat; conſcribebat exercitum, auxiliis ſocialibus quæ viſum erat imperabat: Tribunos conſtituebat militum: in omnes qui in exercitu ac provinciis erant ius habebat animadvertendi: & de publicis pecuniis expendendi quantum ipſi videretur.

Et non est invidia neque zelus inter eos] Nempe quæ in malum publicum erumperent: & intellige id de illis temporibus. nam ſeditiones ante & poſt ea tempora enatæ. Simultates autem, ſi quæ erant, proderant magis quàm nocebant publico. Vide notabilem hiſtoriam de Graccho Gracchorum patre, & P. Scipione Africano apud Livium xxxviii.

17. Et elegit Iudas Eupolemum filium Ioannis filii Iacob] In Græco: υἱὸν Ἰωάννου τοῦ Ἀκκὼς, הקץ. Dicitur autem Iudas feciſſe ea quæ populo perſuaſit, ut oſtendunt ſequentia, & reipublicæ illorum temporum forma exigit.

18. Et ut auferrent ab eis iugum Græcorum, quia viderunt quod in servitutem premerent regnum Israel] In Græco: *Ut tollerent* (Romani) *iugum ab eis:* (Iudæis) *quia viderent* (Romani) *regnum Græcorum* (id eſt, Macedonum reges) *Iſraëlem ſubiicere ſervituti.*

22. Et hoc rescriptum est] Senſus federis relatus hîc locutionibus Hebraïcis.

In tabulis æreis] Ut mos erat ſcribi fedeta, & figi in Capitolio, quod hîc addit Ioſephus. Polybius libro tertio de federe primo inter Romanos & Carthaginenſes: τηρουμένων τῶν συνθηκῶν ἔτι νῦν ἐν χαλκώμασι παρὰ τὸν Δία τὸν Καπετώλιον ἐν τῷ τῶν ἀγορανόμων ταμιείῳ.

23. Bene sit Romanis et genti Iudæorum] *Quod bonum fauſtum felixque ſit Populo Romano & genti Iudæorum.* Ita relationem incipiebant Conſules. Livius xlii. Suetonius Caligula 15.

24. In omni dominatione eorum] ἐν πάσῃ κυρείᾳ αὐτῶν, *quà Romanum imperium eſt.*

25. Prout tempus dictaverit] ὡς ἂν ὁ καιρὸς ὑπογράφῃ αὐτοῖς. Ioſephus, κατὰ τὸ δυνατόν: *quantum res eorum ferent.*

Corde pleno] *Fide quæ optima.*

26. Et præliantibus non dabunt, neque administrabunt triticum, arma, pecuniam, naves; sicut placuit Romanis] *Quos Populus Romanus hoſtes indicavit, eos ne gens Iudæorum commeatu, armis, pecunia, navibus, néve ulla ope alia iuvato.*

Et custodient mandata eorum] *Imperium maieſtatémque Populi Romani gens Iudæorum comiter conſervato.*

Nihil ab eis accipientes] *Suis impenſis.*

28. Et adiuvantibus non dabitur triticum, arma, pecunia, naves sicut placuit Romanis] Hîc in Græco voces duæ excidêre. legi enim debet: Καὶ τοῖς πολεμίοις καὶ τοῖς συμμαχοῦσιν οὐ δοθήσεται σῖτος, ὅπλα, ἀργύριον, πλοῖα, ὡς ἔδοξε Ῥώμῃ. *Hoſtes Iudæorum ſocióſque eius commeatu, armis, pecunia, navibus non iuvare placuit Populo Romano.*

Et custodient mandata eorum absque dolo] *Hæc uti palam recitata sunt, utique ea hîc hodie rectissimè intellecta sunt, sine dolo malo observantor.* φυλάγματα hîc in Græco sunt leges federis, משמרות.

30. Quòd si post hæc verba hi aut illi addere aut demere ad hæc aliquid voluerint, faciant ex proposito suo: et quæcumque addiderint vel demserint, rata erunt] *Si quid posthac addi mutarìve de communi sententia placeat, id salvo federe liceat.* In Græco rectè: οὗτοι καὶ οὗτοι, non οὗτοι ἢ οὗτοι, ut legisse videtur interpres. Iosephus sensum bene reddidit: *ἂν δέ τι πρὸς ταύτην τὴν συμμαχίαν θελήσῃ τὸ τῶν Ἰουδαίων ἔθνος ἢ προσθεῖναι ἢ ἀφελεῖν, τοῦτο κοινῇ γενέσθαι γνώμῃ τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων· ὃ δ' ἂν προστεθῇ, τοῦτο εἶναι κύριον.*

31. Sed et de malis quæ Demetrius rex fecit in eos] Hæc sunt verba non federis, sed senatusconsulti facti eodem tempore.

Quare gravasti iugum tuum super amicos nostros et socios Iudæos? Si ergo iterum adierint nos adversum te faciemus illis iudicium, et pugnabimus tecum terra maríque] Hæc quoque Hebraïcis locutionibus expressit huius historiæ scriptor. Romana hunc fermè in modum fuerint. *Senatus Populúsque Romanus regi Demetrio: Gentem Iudæorum amicam esse sociámque Populi Romani scito. Quæ cùm ad nos querelas detulerit, sibi abs te per iniuriam servitutem imponi, eæ querelæ si ad nos redierint, faciemus quod federatos decet, & ab eis omnem iniuriam, bellum terra marique gerendo, propulsabimus.*

CAPUT IX.

1. Quia cecidit Nicanor et exercitus eius in prælio] In Græco: ὅτι ἐποίησε Νικάνωρ καὶ δυνάμεις αὐτοῦ πόλεμον: ubi ὅτι est *quomodo. Audivit quomodo Nicanor & eius exercitus bellassent:* id est, quàm infelice exitu.

Apposuit Bacchidem et Alcimum rursus mittere in Iudæam] Est πλεονασμός, quales multi apud Hebræos: nam satis fuerat dicere aut προσέθετο ἀποστεῖλαι, aut δεύτερον ἀπέστειλε.

Et dextrum cornu cum illis] Id est, potiorem partem sui exercitûs, quæ in cornu dextro, in quo rex ipse erat, præliari solebat.

2. Quæ ducit in Galgala] Vide Iosue IV. 19.

Et castra posuerunt in Masaloth, quæ est in Arbellis] Sic & in Græco hîc, & in Iosephi libris legimus, ἐν Ἀρβήλοις, mendosè haud dubiè, pro ἐν Ἀρβάτθοις, בערבות, suprà V. 23. Iosephus hoc ponit, quasi nomen urbis Galilææ: sed sæpe evenit, ut urbes regionis occupent nomen. Sunt qui putant pro Μεσαλώθ, ductu vicino scribendum Χασαλώθ, ut Iosue XIX. 18.

3. Ad Ierusalem] Ivit versus Hierosolyma, ut Iudam quæreret. ἄρας ἐκεῖθεν ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, ait Iosephus.

4. ET ABIERUNT IN BEREAN] In Græco: εἰς Βερέαν. At Iosephus: ἐν τινι κώμῃ Βηρζηθῷ τοὔνομα. sed scribendum in Iosepho, Βηθζηθῷ, quomodo & suprà appellavit eum vicum, cuius mentio VII. 19.

5. IN LAISA] In Græco: ἐν Ελεάσα. Fortè ἐν Αδασᾶ, ut suprà 40. Apud Iosephum quoque initio belli Iudaïci, ubi hanc quoque tangit historiam, Αδασὰν legendum videtur, ubi scriptum est Ακέδασαν.

7. ET CONFRACTUS EST CORDE] συνετρίβη τῇ καρδίᾳ, hîc est, indoluit. ירע vertitur συντρίβειν, מרור autem ὀδύνη.

ET DISSOLUTUS EST] In Græco: καὶ ἐξελύθη, quod verti potest retrocessit: ut II. Macc. XII. 18. XIII. 16. Retrocessit ut in tuto loco residuos hortaretur & ordinaret. Nam animo non defectum fuisse Iudam, quanquam in rebus valdè arctis, satis sequentia ostendunt.

9. SED LIBEREMUS ANIMAS NOSTRAS MODO] Nunc vitæ consulamus: gloriæ verò, ubi plures erimus.

10. ET SI APPROPIAVIT TEMPUS NOSTRUM, MORIAMUR IN VIRTUTE] In Græco, locutione Hebræâ: καὶ ἤγγικεν ὁ καιρὸς ἡμῶν καὶ ἀποθανοῦμεν ἀνδρείᾳ. *Et si fortè advenit tempus nostrum* (moriendi scilicet) *et moriamur viriliter.* Sic ἤγγικεν ἡ ὥρα, Matth. XXVI. 45.

11. ET DIVISI SUNT EQUITES] Nempe Bacchidæ.

IN DUAS PARTES] Ad utrumque cornu peditatus, ut hîc ait Iosephus.

ET FUNDIBULARII ET SAGITTARII PRÆIBANT EXERCITUM] Scribe *fundibalarij*, ut suprà. Iosephus: τοὺς δὲ ψιλοὺς καὶ τοξότας προεστήσατο ἁπάσης φάλαγγος.

ET PRIMI CERTAMINIS OMNES POTENTES] In Græco: οἱ προαγωνισταὶ πάντες καὶ δυνατοί: *Deinde* (post illos velites & sagittarios) *in prima acie erant fortissimus quisque.*

12. BACCHIDES AUTEM ERAT IN DEXTRO CORNU] Ut solebant reges, & in regum absentia summi duces.

ET PROXIMAVIT LEGIO] *Phalanx*, ut est in Græco.

EX DUABUS PARTIBUS] Ab utroque cornu in Iudæos incurrit.

ET CLAMANT TUBIS] *Et cecinerunt tubis*, nempe Macedones.

13. USQUE AD VESPERUM] Ad solis occasum. Iosephus.

14. ET VIDIT IUDAS QUÆ FIRMIOR EST PARS EXERCITUS IN DEXTRIS] *Vidit Bacchiden & quod erat exercitus robur in dextera esse parte.*

15. ET CONTRITA EST DEXTERA PARS AB EIS] Diducta ab iis qui sinistra in parte erant. διασπᾷ αὐτῶν τὴν φάλαγγα, ait Iosephus.

16. USQUE AD MONTEM AZOTI] Iosephus, μέχρι Ἀζᾶ ὄρους: אשדה aut in plurali אשדות. Non enim de Philistina urbe hîc agitur.

ET SECUTI SUNT POST IUDAM ET EOS QUI CUM IPSO ERANT A TERGO] Circumiverunt eos, ut narrat Iosephus. Simile habuimus suprà VII. 40. Solet id præcipi iis qui numero præpollent.

19. TULERUNT IUDAM FRATREM SUUM] Concedentibus hostibus νεκρὸν ἀναιρεῖν. Id Iosephus hîc innuit.

IN SEPULCHRO PATRUM SUORUM IN CIVITATE MODIN] Vide suprà II. 70.

20. LUGEBANT DIES MULTOS] Longiùs solito, ut publicum parentem. Sic & infrà XIII. 26.

22. ET CÆTERA VERBA BELLORUM IUDÆ] In Græco tantùm est: τὰ περισσὰ τῶν λόγων Ἰούδα, ubi λόγων significat rerum, more Hebræo, דברי יהודה.

23. EMERSERUNT INIQUI IN OMNIBUS FINIBUS ISRAEL] Qui metu eius latitaverant.

24. ET TRADIDIT SE BACCHIDI OMNIS REGIO EORUM CUM IPSIS] Non tota regio, sed magna eius pars, explicante Iosepho.

25. ET CONSTITUIT EOS DOMINOS REGIONIS] Id est, præfectos, eodem Iosepho explicante.

26. ET VINDICABAT IN ILLOS, ET ILLUDEBAT] Tortos & irrisos interficiebat. Ita Iosephus.

27. EX DIE QUO NON EST VISUS PROPHETA IN ISRAEL] Idem valet quod apud Iosephum est, μετὰ τὴν ἐκ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον. Nam in illo reditu fuêre Aggæus, Zacharias, Malachias, post quos cessavit Prophetia, ut diximus suprà IV. 46. infrà XIV. 21.

29. VIR SIMILIS EI NON EST QUI EXEAT CONTRA INIMICOS NOSTROS] In Græco: καὶ ἀνὴρ ὅμοιος αὐτῷ οὐκ ἔστιν ἐξελθεῖν πρὸς τοὺς ἐχθρούς: id est, ex eo neminem ducem habuimus, quali nobis opus.

30. IN PRINCIPEM] Reipublicæ.

ET DUCEM AD BELLANDUM BELLUM NOSTRUM] Militiæ imperatorem.

31. ET SURREXIT] קים solet id dici de iis qui supra populum eminent.

33. IN DESERTUM THECUÆ] Non longè ab urbe, ait Iosephus. Apparet id Ierem. VI. I.

AD AQUAM LACUS ASPHAR] Non lacus fuit, sed fossa, λάκκος, quomodo hîc Græcum & Iosephus, & in illo tractu prope Hierosolyma, ut dubitandum non sit quin errent qui de Asphaltite hîc cogitant. אשפר Syris pulchrum, interdum candidum.

35. ET IONATHAS MISIT FRATREM SUUM] Bene addidit nomen Ionathæ, quod implendo sensui in Græco deest. Congruit Iosephus. Frater autem qui hîc designatur fuit Iohannes qui & Haddi, teste eodem Iosepho.

NABATHÆOS AMICOS SUOS] Suprà V. 25.

UT COMMODARENT ILLIS APPARATUM SUUM QUI ERAT COPIOSUS] Scripsit interpres, *commendarent illis*, id est, apud eos deponerent. Ulpianus L. Commendare, D. de verb. signif. *Commendare nihil aliud est quàm deponere.* Apparatum, in Græco ἀποσκευὴν, id est, supellectilem omnem, vasa omnia. Vide suprà V. 13. 45. sic & Gen. XXXIV. 28. & alibi.

36. FILII IAMBRI] In Græco: υἱοὶ Ἀμβρὶ, Iosepho, οἱ Ἀμαραίου παῖ-

παῖδες. Fuetit illorum parenti nomen אמרי, quale regi cuidam Iſraëlis nominato I. Reg. XVI. 22.

Ex Madaba] Urbs Moabitica Num. XXI. 30. Ioſ. XIII. 9. Eſaiæ XV. 2. ubi diximus eſſe hanc Μήδαβα Ptolemæo. Non ſic in Græco, ſed ἀπὸ Ναβαδάθ. Vera lectio, ni fallor, apud Ioſephum, ἀπὸ Γαβαθὰ πόλεως, גבתא. Ducebatur hæc ſponſa Medabam, ubi habitabant Amriadæ, ut nos docet Ioſephus. aliunde ergo.

Filiam unius de magnis principibus Chanaan] Arabum dicit Ioſephus: idque magis exigit hiſtoria. Sed Hebræi impropriè כנעני vocabant omnes à Dei cultu alienos.

Cum ambitione magna] μετὰ παραπομπῆς μεγάλης, magno cum comitatu. Sic & Ioſephus.

38. Sub tegumento montis] Id eſt, à monte ſic defenſi, ne ſpectarentur.

39. Et amici eius] Sodales. Vide quæ dicta ad Ioh. III. 29.

Cum tympanis et musicis] Ex more. Ierem. VII. 34. XVI. 8. XXV. 10. XXXIII. 11.

41. Et conversæ sunt nuptiæ in luctum, et vox musicorum ipsorum in lamentum] Meleager de caſu ſimili:

Ἄρτι γὰρ ἑσπέριοι νύμφης ἐπὶ δικλίσιν ἤχει
Λωτοὶ, καὶ θαλάμων ἐπλαταγεῦντο θύραι·
Ἠῷοι δ' ἀλαλαγμὸν ἀνέκραγον· ἐν δ' ὑμέναιος
Σιγαθεὶς γοερὸν φθέγμα μεθαρμόσατο.

Philippus verò:

Ἄρτι μὲν ἐν θαλάμοις Νικιππίδος ἡδὺς ἐπήχει
Λωτὸς, καὶ γαμικοῖς ὕμνος ἔχαιρε κρότοις·
Θρῆνος δ' εἰς ὑμέναιον ἐκώμασεν· ἡ δὲ τάλαινα,
Οὔπω πάντα γυνὴ, καὶ νέκυς ἐβλέπετο.

42. Et reversi sunt ad ripam Iordanis] Ubi exercitum reliquerant.

44. Non est enim hodie sicut heri et nudiustertius] ὡς ἐχθὲς καὶ τρίτην ἡμέραν, id eſt, *ut antehac*. Locutio Hebræa, ut Gen. XXXI. 2. & alibi ſæpè. Senſus eſt, non poſſe his in locis recedendo vitari prælium, ut cùm in deſertis Thecuæ bellaretur: ſed planè pugnandum, aut pereundum: περὶ τῶν ψυχῶν αὐτοῖς εἶναι τὸν κίνδυνον: ac propterea non obligari ſe ſabbati lege, ſecundum decretum nuper factum II. 41.

45. Ecce enim bellum ex adverso] Hoſtile agmen.

Aqua verò Iordanis hinc et inde] Id eſt, terga undique ambiens. Eſt enim ambitioſus amnis, ut Plinius loquitur, V. 15.

Et paludes et saltus] Loca impedita.

47. Et extendit Ionathas manum suam percutere Bacchiden] Qui ſcilicet cum parte ſuorum Iordanem tranſierat.

Et divertit ab eo retro] Bacchides retro ad ſuos trans Iordanem ſe recepit, & ſic evaſit periculum. Ita rem explicat Ioſephus.

48. ET DISSILIIT IONATHAS ET QUI CUM EO ERANT IN IORDANEM] Ad eos, id eſt, ad hoſtes, quos ultro trans amnem perſequebatur.

ET TRANSNATAVERUNT AD EOS IORDANEM] Excidit negativa vocula, quæ eſt in Græco: καὶ οὐ διέβησαν ἐπ' αὐτοὺς τὸν Ἰορδάνην. *Non ultra* (Bacchides cum ſuis) *adverſus illos* (Iudæos) *Iordanem tranſiêre.* Ioſephus: τῶν πολεμίων οὐκ ἐπὶ τὸν ποταμὸν ἐπιδιωξάντων.

49. ET REVERSI SUNT IN IERUSALEM] In arcem, Bacchides ſcilicet cum ſuo milite, ut explicat Ioſephus.

50. ET ÆDIFICAVERUNT CIVITATES MUNITAS IN IUDÆA] Iidem illi, qui cum Bacchide, fecêre ædificãdo ut oppida munita eſſent.

MUNITIONEM QUÆ ERAT IN IERICHO] *Munitionem illam quæ eſt in Ierichunte.*

ET IN AMMAUM] Non eſt in Græco, ſed eſt in Ioſepho: καὶ Ἐμμαοῦν. Vide ſuprà IV. 3.

ET IN BETHORON] In Græco: Βαιθήλ, & in Ioſepho Βεθήλλαν. Legendum fortè Βιθὴρ, & in Ioſepho Βεθηρὰν. Nam ביתר erat non longè ab Hieroſolymis. Vide tabulam Iudaïcam.

ET THAMNATA] Scribitur in Græco, Θαμναθά, & in Ioſepho, Θαμναθᾶ. idem eſt nomen. nam ת Iudæorum multi ut S pronuntiant. Eſt תמנתה Ioſ. XIX. 42. ubi in Græco Θαμναθὰ: in Plinio *Thamica*: ſed ſcriptum fortè fuerit *Thamnita.* Ptolemæo eſt Thamna.

ET PHARA] In Græco, Φαραθωνὶ: in Ioſepho, καὶ Φαραθώ. Eſt פרעתון, Φαραθὼν, Iud. XII. 15.

ET THOPO] τὴν Τεφὼ, in Græco: in Ioſepho Τοχόαν. Sed legendum Τοφόαν. Eſt enim תפוח, Ioſ. XV. 33. ubi in Græco Ταπὼ: ſed ſcribendum Ταφώ. Hinc Plinio Tephene regio.

51. ET POSUIT CUSTODIAM IN EIS] Præſidium, φρουράν. Ioſephus: δύναμιν εἰς αὐτὰς κατέστησεν.

UT INIMICITIAS EXERCERENT IN ISRAEL] *Ut nocerent Iſraëlitis.* τοῦ ἐχθραίνειν τῷ Ἰσραήλ. Ioſephus: ὅπως κακουργῶσιν ἐκεῖθεν ὁρμώμενοι τοὺς Ἰουδαίους ἔχωσι: *Ut inde factis excurſibus malum inferrent Iudæis.*

52. ET MUNIVIT CIVITATEM BETHURAM] Ampliùs munivit. Vide ſuprà IV. 81. VI. 50.

ET GAZARAM] Γαζαρὰ hîc ſcribitur. at ſuprà VII. 45 Γάζηρα: Ioſepho Γάζαρα.

ET ARCEM] ἄκραν illam Hieroſolymis non operibus tantùm auxit, ſed & omnibus rebus inſtruxit ad bellum neceſſariis.

ET POSUIT EOS IN ARCE IN IERUSALEM IN CUSTODIAM] *Obſides*, ut hîc explicat Ioſephus: ut eo pignore parentes propinquóſque eorum attineret, ait in facto ſimili Tacitus Annalium III.

54. DESTRUI MUROS DOMUS SANCTÆ INTERIORIS] Legitur & in Græco: τὸ τεῖχος τῆς αὐλῆς τῶν ἁγίων τῆς ἐσωτέρας. Tacitus, ut nos eum emendandum credimus: *Illic immenſæ opulentiæ templum, & primis munimentis urbi adiuge, intimis clauſum.* Ioſephus: διὰ τούτου (per ſubdiale gentium, quod Templum primum vocat,) προϊόντων ἐπὶ τὸ δεύτερον

ἱερὸν δρύφακτος προεβέβλητο λίθινος, τριπήχυς μὲν ὕψος, πάνυ δὲ χαριέντως διειργασμένος. ἐν αὐτῷ δ' εἱστήκεσαν ἐξ ἴσου διαστήματος στῆλαι τὸν τῆς ἁγνείας προσημαίνουσαι νόμον, αἱ μὲν Ἑλληνικοῖς, αἱ δὲ Ῥωμαϊκοῖς γράμμασι, μὴ δεῖν ἀλλόφυλον ἐντὸς τοῦ ἁγίου παριέναι. τὸ γὰρ δεύτερον ἱερὸν ἅγιον ἐκαλεῖτο. Voluit ergo Alcimus Iudæus Iudaïsmi desertor omne discrimen in Templo inter Iudæos & Græcos tollere, in Græcorum, quibus turpiter serviebat, gratiam.

55. Et occlusum est os eius, et dissolutus est paralysi] Solet paralysis, sive sideratio, si totum invasit corpus, etiam oris functionem ad loquendum impedire.

Et mandare de domo sua] Præcepta dare ultima, ut solent morituri. II. Regum XX. 1. Sirach. XXXIII. 24.

57. Siluit terra duobus annis] *Quievit*: ut suprà VII. 50. Iosephus: ἐπ' ἔτη δύο τῶν Ἰουδαίων ἠρέμησε πράγματα.

58. Confidenter] πεποιθότες, id est, securi.

62. In Bethbessen quæ est in deserto] In Græco: εἰς Βαιθβασὶ τὴν ἐν τῇ ἐρήμῳ. At Iosephus: εἰς Βηθαλαγὰν ἀναχωρεῖ κώμην οὖσαν τὴν ἐν ἐρήμῳ. Intelligit haud dubiè eum locum, qui in tabula Iudaïca, בית־עלה. Nam ע per Γ sæpè vertitur Græcè. Videtur בית בוסין fuisse in proximo, ut parùm referret hic locus, an ille nominaretur. Nomen hoc à frequentia latronum illis in locis.

Et extruxit diruta eius] Muros disiectos restituit. Itaque Iosephus quem priùs vicum nominarat, mox urbem nominat: ut & hic scriptor.

63. Et his qui de Iudæa erant denuntiavit] Desertoribus legis.

64. Et castra posuit desuper Bethbessen] Id est, locum noviter munitum obsedit, ut refert Iosephus. In Græco: περιεκάθισεν ἐπὶ Βαιθβασί: Iosephus, ἐπολιόρκει.

Et oppugnavit eam dies multos] Impetu primùm facto: ubi verò id non successit, machinis, ut sequitur.

65. Et exiit in regionem] In terras circumsitas.

66. Et percussit Odaren] In Græco: Ὀδομηρά. הדר אמר, pulchrum loquens. Hæc historiola in Iosepho non est.

Et filios Phaseron] Φασιρὼν, פשרון.

Et coepit cædere et crescere in virtutibus] καὶ ἤρξατο τύπτειν καὶ ἀνέβαινεν ἐν ταῖς δυνάμεσι. *Cœpit cædere* (obvios hostium) *&* *penetrare in exercitum hostilem.* Iosephus: ἐπιπίπτει τῷ Βακχίδου στρατοπέδῳ.

67. Exierunt de civitate] Eodem tempore fecêre eruptionem.

Et succenderunt machinas] Vide simile belli Iudaïci VI. 2.

68. Et afflixerunt eum valde, quoniam consilium eius et congressus erat inanis] Est quidem in Græco: ἔθλιβον αὐτὸν σφόδρα, ὅτι ἦν ἡ βουλὴ αὐτοῦ καὶ ἡ ἔφοδος αὐτοῦ κενή. Sed legendum videtur ἔθλιβεν. *Doluit illi consilium suum, ac conatus in irritum cecidisse.* Idem loquendi genus I. Sam. XXX. 6. II. Sam. XIII. 2. Iosephus in

hoc loco de hoc Bacchide: Εἰς ἀθυμίαν ἅμα καὶ ταραχὴν τῆς διανοίας ἐνέπεσε.

69. Et iratus contra viros iniquos] Contra illos legis desertores. Legit hîc interpres ὠργίσθη, meliùs sanè quàm ὠργίσθησαν. sequitur enim αὐτῷ. Iosephus de eodem Bacchide: τὸν μὲν τοίνυν κατὰ τούτων θυμὸν, εἰς τοὺς φυγάδας, οἳ μετεπέμψαντο παρὰ τοῦ βασιλέως αὐτὸν, ἐπισκῆψε, ὡς ἐξηπατηκότας.

70. Et reddere ei captivitatem] Id est, captivos, locutione Hebræâ. Sic שבי Psalm. LXVIII. 19 αἰχμαλωσίαν reddidêre LXX, & Paulus Ephes. IV. 8. id est, captivorum multitudinem. Nec aliter Num. XXXI. 12. Iud. V. 12. & alibi sæpe. Nota captivos non reddi, nisi id pace convenerit. Et vide nostra III de Iure Belli & Pacis IX. 4.

71. Et iuravit se nihil facturum ei mali] Plus est in Græco: μὴ ἐκζητῆσαι αὐτῷ κακόν. *Nihil se quæsiturum ipsi mali.*

72. Captivitatem quam prius erat prædatus] τὴν ᾐχμαλώτευσε, *quam captivam fecerat.* Captivi utrinque redditi ex pacto. Ita Iosephus.

73. Et cessavit gladius ex Israel] Vis Macedonica ab Israëlitis se abstinuit.

Et habitavit Ionathas in Machmas] Iosephus: ἐν Μαχμᾶ πόλει. Est מכמש 1. Sam. XIII. 2. & mutatâ literâ paris soni, מכמס Esdræ II. 26. Græci utroque loco, Μαχμάς.

Et coepit Ionathas ibi iudicare populum] In pace regere.

Et exterminavit impios ex Israel] In Græco: ἠφάνισε τοὺς ἀσεβεῖς ἐξ Ἰσραήλ, id est, morte affecit ex lege, Deuteron. XVII. 5.

CAPUT X.

1. Alexander Antiochi filius] Id est, qui se filium Antiochi Illustris dicebat. Iustinus: *Subornant propalam quendam, sortis extremæ iuvenem, qui Syriæ regnum, velut paternum armis repeteret, &, nequid contumeliæ deesset, nomen ei Alexandri inditur, genitúsque ab Antiocho rege dicitur.* Is dicitur in Epitome Liviani libri LII, *Alexander homo ignotus, & incertæ stirpis.* Appianus: ἐπανίσταται δὲ αὐτῷ τις Ἀλέξανδρος ψευδόμενος εἶναι τοῦ Σελευκείου γένους. dictus ab adversariis Balles: id est כלי איש, *homo nihili.* Apud Strabonem libro XVI, τὸν Βάλαν Ἀλέξανδρον legendum, non Ἀλεξάνδρου, monuit rectè Casaubonus.

Qui cognominatus est Nobilis] Quod suprà dixit *Illustris*, hîc dixit *Nobilis*, reddens vocem Græcam Ἐπιφανοῦς. Atque Ἐπιφανοῦς hîc legendum in Græco, non Ἐπιφανής, tum alia nos docent, tum Iosephus: Ἀλέξανδρον τὸν Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς υἱόν.

Et occupavit Ptolemaïdam] Urbem Phœnices, cuius & Ptolemæus meminit.

Et receperunt eum] Milites qui in præsidio erant, ut ex Iosepho discimus: odio scilicet Demetrij, ob superbiam, ut discimus

etiam ex Iuſtino XXXV. & XXXIX. crudelitatem addit Epitome Livij LII. Ioſephus & ſuperbiam accuſat, neminis colloquium admittentis, & addit ignaviam.

3. VERBIS PACIFICIS, UT MAGNIFICARENT EUM] Id eſt, verbis talibus, quibus perſuadere volebat Ionathæ, à ſe ipſum plurimi fieri. Prudenter autem admodum Ionathas hæc regum diſſidia in uſus ſuorum popularium vertit.

6. ET OBSIDES QUI ERANT IN ARCE] De quibus ſuprà IX. 53.

7. ET EORUM QUI IN ARCE ERANT] Tum Macedonum, tum Iudæorum qui à lege defecerant. Ita Ioſephus.

10. ET HABITAVIT IONATHAS IN IERUSALEM] In urbe, non in arce.

11. ET MONTEM SION IN CIRCUITU, LAPIDIBUS QUADRATIS AD MUNITIONEM] Montem Sion hîc vocat totam urbem, exceptâ arce & Templo. Ioſephus: ἐκέλευσε γὰρ οἰκοδομηθῆναι τὰ τείχη τῆς πόλεως ἐκ λίθων τετραγώνων, ὡς αὖ ἦ πρὸς τοὺς πολεμίους ἀσφαλέστερα.

14. TANTUM IN BETHSURA REMANSERUNT ALIQUI] Vide ſuprà IX. 52.

15. ALEXANDER REX] Ita enim à plurimis in Syria appellabatur. Iuſtinus dicto libro XXXIX. in Syria regnabat, ait Livij epitome.

18. FRATRI IONATHÆ] Sic Ædui fratres Romanorum, Tacito teſte, Arverni Lucano, Batavi in inſcriptione antiqua.

20. CONSTITUIMUS TE HODIE SUMMUM SACERDOTEM GENTIS TUÆ] Sicut olim fecerant reges Hebræi, ita tamen ut Aaronis ſtirpem non egrederentur.

ET MISIT EI PURPURAM ET CORONAM AUREAM] Qualia viri principes à regibus accipere ſolebant. Eſter. VIII. 15. Eſai. XXII. 22, in Græco: Secuti magnorum regum exemplum Romani.

ET QUÆ NOSTRA SUNT SENTIAS NOBISCUM] In Græco: καὶ φρονεῖν τὰ ἡμῶν, ubi duplex eſt ἔλλειψις. Senſus enim plenus eſſet: *& ſcripſit ei, rogo te noſtras tueri partes*. Sic τὰ Ρωμαίων φρονεῖν, & ſimilia in hiſtoriis frequenter occurrunt.

21. STOLA SANCTA] τὴν ἁγίαν στολὴν, non illam miſſam ab Alexandro, ſed ἀρχιερατικὴν, ut Ioſephus exponit.

24. ET DIGNITATES ET DONA]
Nec ſi muneribus certes concedat Iolas.

26. QUONIAM SERVASTIS AD NOS FIDEM] Prudenter maluit videri innocentes inveniſſe, quàm feciſſe. Fides habita ipſam obligat fidem.

28. ET REMITTEMUS VOBIS PRÆSTATIONES MULTAS] In Græco: καὶ ἀφήσομεν ὑμῖν ἀφέματα πολλὰ, id eſt, *multas remiſſiones vobis faciemus.*

29. ET NUNC ABSOLVO VOS ET OMNES IUDÆOS A TRIBUTIS] *Condono ac remitto tributa Iudæis omnibus.* Tributa ſunt quæ in caput aut ſolum dantur. Hîc intellige, ὧν ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς τελοῦσι, collato Antiochi Magni edicto apud Ioſephum XII. 9.

ET PRETIA SALIS INDULGEO] κὰ τὰς τιμὰς τοῦ ἁλός. Sic & in Iosepho legendum: τιμῶν ὑμῖν χαρίζομαι τῶν ἁλῶν. Sunt salinæ in Iudæa, ut apparet Psalm. LX. 2. & infrà XI. 35. Reges permiserunt inde Iudæo cuique certum modum salis capere, sed dato regibus pretio. id nunc Demetrius gratis vult licere.

ET CORONAS REMITTO] Coronas aureas Iudæi soliti erant regibus offerre quotannis. Id dicitur aurum coronarium in L. penult. C. de Iudæis, quod Patriarchis solitum offerri imperatores ad se traxêre. Dicitur autem aurum coronarium tum ibi, tum in titulis Codicis Theodosiani & Iustinianei De auro coronario, eo modo quo æs coronarium id quod in coronas impendebatur. Στεφανίτην φόρον vocat in Edicto de quo cœpi agere Antiochus Magnus, qui ab eo liberavit seniores, sacerdotes, scribas Templi, & cantores.

ET TERTIAS SEMINIS] καὶ ἀντὶ τοῦ τρίτου τῆς σπορᾶς est hîc in Græco, quod Iosephus dixit, ἀντὶ τῶν τρίτων τῶν τοῦ καρποῦ. Unde intelligimus σπορὰν hîc esse non semen, sed fruges quæ seri solent: de quibus reges olim sumsêre tertiam partem: posteà pretium eius: quod hîc remittitur. Vide Nehem. IX. 37.

30. ET DIMIDIAM PARTEM FRUCTUS LIGNI, QUOD EST PORTIONIS MEÆ] καὶ ἀντὶ τοῦ ἡμίσους τοῦ καρποῦ τοῦ ξυλίνου τοῦ ἐπιβάλλοντός μοι λαβεῖν, id est, pecuniam quam solebam accipere pro dimidio nemorum. Eum sensum satis apertè exprimit Iosephus. neque verò aut Iosephus, aut hic scriptor ipsa Demetrij verba posuêre. Sed sensum ab hoc scriptore Hebraïzante desumtum puriore Græcitate expressit Iosephus.

ET A TRIBUS CIVITATIBUS QUÆ ADDITÆ SUNT ILLI EX SAMARIA ET GALILÆA] *Ex tribus præfecturis.* In Græco est: τριῶν νομῶν, voce usitatâ in denotandis Ægypti partibus, ut nos docet Strabo, & uterque Plinius, quorum maior Latinè interpretatur, ut nos iam fecimus, præfecturas. sic & infrà 38. Iosephus τοπαρχίας dicit. sed in Iosepho mendum est. Legitur enim: καὶ τῶν τριῶν τοπαρχιῶν τῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ προσκειμένων Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας καὶ Περαίας: cùm scribi debeat: τῶν τῇ Ἰουδαίᾳ προσκειμένων ἐκ Σαμαρείας καὶ Περαίας, quod ostendit huius libri Græcum, & hoc loco & infrà 38. atque idem hic scriptor infrà XI. 34. & Iosephus cap. VIII. ubi & ipsæ Toparchiæ nominantur, Apherima, Lydda, Ramatha, additúrque eas Iudææ additas, ἐκ τῆς Σαμαρείτιδος, ubi per synecdochen sola Samaritis nominatur, omissâ Galilæâ & Peræâ, sicut hîc in Græco nostro nominantur Samaria & Galilæa, omissá Peræâ. Ἀφερειμὰ rectè scriptum apud Iosephum: non enim Græca vox est Ἀφαίρεμα, quomodo librarij scripsêre in hoc libro infrà XI. 34, sed Syriaca, אפריכה à פרם, quod est lacerare. Videtur autem iam olim id nomen accepisse ager circa Bethelem, quòd Abiæ bello abruptus esset à decem tribuum regno, ut videre est II. Paralip. XIII. 19: addito II. Reg. XXIII. 4. Plinio etiam inter Toparchias Iudææ nominatur Bethole, qui & Lyddam ponit inter easdem Toparchias: quam esse in Peræa ex Ptolemæo discimus. Restat ergo de Galilæa Ramatha, cuius nominis cùm plures

urbes fuerint, par hîc est eam intelligi quæ Isachari olim obvenit. Ios. XIX. 21. XXI. 27.

31. Et Ierusalem sit sancta et libera cum finibus suis, et decimæ et tributa ipsius sint] In Græco: καὶ Ἱερουσαλὴμ ἤτω ἁγία καὶ ἀφειμένη, καὶ τὰ ὅρια αὐτῆς καὶ δέκαται καὶ τὰ τέλη: supple, ἔστω ἀφειμένα. Quod hîc dicitur ἁγία καὶ ἀφειμένη, in Iosepho, ἱερὰν καὶ ἄσυλον εἶ[ναι]: id significat ne ullo præsidio externo oneretur, ad exemplum Delphorum in Græcia. Fines verò Hierosolymorum intellige territorium circumiectum urbi. Vide quæ de eo diximus ad Matth. XXIV. 15. Quod hîc iubetur urbs & ager libera esse à decima, id intellige quod ad reges attinet. Datur eidem urbi agróque etiam immunitas à vectigalibus, quæ Iudæis cæteris non datur Aliud enim φόρος, tributum, aliud τέλος, vectigal, quæ & Apostolus Paulus distinguit Rom. XIII. 7. Nam, ut ait Favorinus, φόρος κυρίως ὁ ὑπὲρ ἰδίας εἰσφερόμενος γῆς· τέλος δὲ ὑπὲρ τῆς ἐμπορείας συντέλεια. Hoc modo distincta ista reperies apud Strabonem, tum libro II ubi de Britannia, tum libro IV. apud Dionem Cassium libro XLV. Sic & εἰσφορὰς & τέλη distinguit Iosephus Belli Iudaïci II. tributa & vectigalia Tacitus Annalium XIII.

32. Remitto etiam potestatem arcis quæ est in Ierusalem] τῆς ἄκρας, quam tunc etiam tenebant Macedones: ut apparet suprà 9.

Et do eam summo sacerdoti] Ionathæ scilicet. Est enim personalis concessio, interprete Iosepho.

33. Et omnem animam Iudæorum] Omnem Iudæum.

Quæ captiva est a terra Iuda in omni regione mea] Intelligit captos bello Antiochi Illustris & Eupatoris. Bello enim capti, regis fiebant. Vide quæ diximus tertio de Iure Belli & Pacis VI. 10.

Relinquo liberam gratis] Ut Pyrrhus:

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis.

Ut omnes a tributis solvantur etiam pecorum suorum] *Ut liberi sint* Iudæi etiam *à tributis* id est, oneribus *iumentorum*. φόρους impropriè vocat angarias, ut explicat Iosephus. Id onus à Persis regibus introductum retinuerant Macedones. Vide quæ diximus ad Matth. V. 41. Puto autem tributum dici, quia plerunque pecunia redimi tale onus solebat.

34. Et omnes dies solemnes] Ut Paschatis, Pentecostes, Scenopegiæ.

Et dies decreti] καὶ ἡμέραι ἀποδεδειγμέναι. Sic vocat dies festos populi instituto, quales dies Sortium, Encæniorum, & dies interfecti Nicanoris.

Et tres dies ante diem solennem, et tres dies post diem solennem] Nempe ut tutus esset Hierosolyma & itus & reditus.

Sint omnes immunitatis et remissionis omnibus Iudæis] ἀτελείας καὶ ἀφέσεως. quod sic expono, ἀτελείας, ut eo tempore

de rebus quas secum ferrent nullum penderent vectigal. ἀφόρως, ne ob debita capi possent.

OMNIBUS IUDÆIS QUI SUNT IN REGNO MEO] Nam & ex Syria Iudæi multi diebus festis ibant Hierosolyma.

35. ET NEMO HABEBIT POTESTATEM AGERE ALIQUID, ET MOVERE NEGOTIA ADVERSUS ALIQUEM ILLORUM IN OMNI CAUSA] In illis scilicet temporibus, ut iam explicavimus.

36. ET ADSCRIBANTUR EX IUDÆIS IN EXERCITU REGIS AD XXI MILLIA VIRORUM] Id est, si velint: quod addit Iosephus. Iam Alexandro Magno militasse Iudæos ex Chœrilo & Hecatæo docemur.

ET DABUNTUR ILLIS COPIÆ UT OPORTET OMNIBUS EXERCITIBUS REGIS] Copias hîc intelligit annonam militarem, τὰ σιτηρέσια, quæ Græcè hîc vocantur ξένια. Hoc sensu inopes copiarum dixit Tacitus Annalium XV. *Omnibus exercitibus regis*, in Græco est πάσαις ταῖς δυνάμεσι, id est, militibus omnibus.

ET EX EIS ORDINABUNTUR QUI SINT IN MUNITIONIBUS REGIS MAGNI] Id est, quidam Iudæorum in præsidiis collocabuntur. Ita Iosephus.

37. ET EX HIS CONSTITUENTUR SUPRA NEGOTIA REGNI, QUÆ AGUNTUR EX FIDE, ET PRINCIPES SINT EX EIS] In Græco: *Etiam ex his constituantur ad usus regni ad fidem pertinentium* (in quibus maxima fides exigitur, ut est custodia regij corporis: sic enim Iosephus exponit) *& qui eis præerunt*, (id est, centuriones) *præfectique ex ipsis sunto.* Magnus hic honos habere centuriones & præfectos de suis. Notat id ut rarum in Thracibus Tacitus: *aut si mitterent auxilia, suos ductores præficere.* Et in Batavis: *transmissis illuc cohortibus quas vetere instituto nobilissimi popularium regebant.* Historiarum IV.

ET AMBULENT IN LEGIBUS SUIS SICUT PRÆCEPIT REX IN TERRA IUDÆ] Liceat illi suis uti ritibus non minùs quàm iis qui in Iudæa sunt. Iosephus XI circa finem de Alexandro Magno: παρακαλεσάντων δὲ αὐτῶν ἵνα καὶ τοὺς ἐν Βαβυλωνίᾳ καὶ Μηδίᾳ Ἰουδαίους τοῖς ἰδίοις ἐπιτρέψῃ νόμοις χρῆσθαι, ἀσμένως ὑπέσχετο ποιήσειν ὅσα ἀξιοῦσιν· εἰπόντος δὲ αὐτοῦ πρὸς τὸ πλῆθος εἴ τινες αὐτῷ βούλονται στρατεύειν τοῖς πατρῴοις ἔθεσιν ἐμμένοντες καὶ κατὰ ταῦτα ζῶντες, ἑτοίμως ἔχειν ἐπάγεσθαι, πολλοὶ σὺν αὐτῷ στρατείαν ἠγάπησαν.

38. ET TRES CIVITATES] Præfecturæ, ut diximus suprà 30.

QUÆ ADDITÆ SUNT IUDÆÆ EX REGIONE SAMARIÆ] συνεκδοχὴ: subauditur enim: *& ex Galilæa & Peræa.*

CUM IUDÆA REPUTENTUR UT SINT SUB UNO] τοῦ λογίσασθαι ἐφ' ἕνα, sed legendum ἐφ' ἓν, id est, unum corpus reipublicæ cum ipsa Iudæa constituant.

ET NON OBEDIANT ALII POTESTATI NISI SUMMI SACERDOTIS] Qui simul princeps erat gentis. de his enim temporibus intelligenda illa Iustini: *Hic mos apud Iudæos ut eosdem reges & sacerdotes haberent: quorum iustitia religione permixta, incredibile quantum coaluêre.* Et Tacitus: *Honor sacerdotij, firmamentum potentiæ assumebatur.* Emendandus

dus hoc loco Iosephus: legitur enim: καὶ τοῖς τρισὶ τοῖς προσκειμένοις ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ νόμοις ὑποτάσσεσθαι βούλομαι. Legendum verò, ἐπιτάσσεσθαι, imperare illis Iudæos volo.

39. PTOLEMAÏDA] Si quando recuperaretur, occupata tunc ab Alexandro Balle.

ET CONFINES EIUS] καὶ τὴν προσκυροῦσαν αὐτῇ, id est, territorium eius.

QUAS DEDI DONUM SANCTIS QUI SUNT IN IERUSALEM] *Quas* hîc superest. *dedi donum Templo quod est in Ierusalem.* Mos enim est Templum vocare ἅγια, ut Levit. x. 4. xxi. 12. xxii. 23. Heb. ix. 12. xiii. 11.

40. DE RATIONIBUS REGIS QUÆ ME CONTINGUNT] De reditibus fundorum regiorum, puta ex balsamo.

41. ET OMNE QUOD RELIQUUM FUERIT, QUOD NON REDDIDERANT QUI SUPER NEGOTIA ERANT ANNIS PRIORIBUS, EX HOC DABUNT IN OPERA DOMUS] Id est, reliquatores fiscales reliqua sua dabunt, ut in sarra tecta Templi impendantur.

42. ET SUPRA HÆC QUINQUE MILLIA SICLORUM ARGENTI QUÆ ACCIPIEBANT DE SANCTORUM RATIONE PER SINGULOS ANNOS, ET HÆC AD SACERDOTES PERTINEANT, QUI MINISTERIO FUNGUNTUR] Verte ex Græco & collatione Iosephi: *Præterea quinque millia siclorum argenteorum, quæ percipiebant annis prioribus quotannis ex iis quæ Templo debentur,* (lego enim χρειῶν, non χειρῶν) *hæc quoque remittuntur, quia pertinent iure ad sacerdotes eos qui munus suum funguntur.* Sacerdotes qui erant in ἐφημερίαις suis habebant primitias unde viverent: de iis reges summam aliquam deceipserant. quod in posterum fieri vetat.

43. ET QUICUNQUE CONFUGERINT IN TEMPLUM QUOD EST HIEROSOLYMIS, ET IN OMNIBUS FINIBUS EIUS] καὶ εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ χρηματίζοντα, ait Iosephus. More Græcorum ius asyli dat Templo, & definito alicui spatio circa Templum, puta duobus millibus passuum, quod ius habuit delubrum Hierocæsariense, teste Tacito Annalium III.

OBNOXII REGI IN OMNI NEGOTIO] In Græco: ὀφείλοντες βασιλικὰ καὶ πᾶν πρᾶγμα: id est, *qui tenentur ex debitis fiscalibus, aut ex re ulla alia civili aut criminali.* Iosephus: ἢ βασιλικὰ ὀφείλοντες χρήματα ἢ δι' ἄλλην αἰτίαν.

DIMITTANTUR] Perfugium habeant inviolabile, ut Tacitus loquitur.

ET UNIVERSA QUÆ SUNT IN REGNO MEO LIBERA HABEANT] καὶ πάντα τὰ ὄντα ἐστὶν αὐτοῖς ἐν τῇ βασιλείᾳ μου. Iosepho: καὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῖς σῶα ἔστω. Multum hoc est, etiam rebus confugarum parcere. Nimirùm indultum id ut sacerdotibus mediis res ex æquo & bono transigeretur. Neque enim futurum putabatur ut apertæ malitiæ faverent sacerdotes.

44. ET AD ÆDIFICANDA VEL RESTAURANDA OPERA SANCTORUM SUMPTUS DABUNTUR EX RATIONE REGIS] Id

est, sive novi aliquid adiiciendum Templo, sive vetera reparanda, impensas de meo fieri volo.

45. Et ad exstruendos muros Ierusalem, et communiendos in circuitu] Turribus scilicet, ut rectè Iosephus explicat. Vide historiam belli Iudaïci, ubi multa earum turrium mentio. Valerius Flaccus de Tito Vespasiano:

—Solymo nigrantem pulvere fratrem
Spargentémque faces, & in omni turre furentem.

Et ad construendos muros in Iudæa] Id est, ad muniendа etiam loca alia, si opus sit. Ita explicat Iosephus.

47. Et complacuit eis in Alexandrum] εὐδόκησαν ἐν Ἀλεξάνδρῳ, nempe αὐτοῖς, quod bene hîc supplet Latinus interpres. Alexandri amicitiam prætulere, putãtes non ad se pertinere de regum controversiis iudicium, sed quomodo maximè res suas in tuto ponerent.

Quia ipse fuerat eis princeps sermonum pacis] Prior fedus obtulerat.

48. Et congregavit rex Alexander exercitum magnum] Adiuvante eum Ptolemæo Philometore Ægypti rege. Vide Appianum fine Syriacorum, & Livij Epitomen LII. Iustinus addit & Asiæ regem Attalum, & Cappadociæ Ariarathen.

49. Et commiserunt prælium duo reges] Cuius initium prosperum fuit Demetrio, ut & Iosephus & Iustinus narrant.

50. Et cecidit Demetrius in die illa] Postquam prælij fortuna se converterat, equo lapso in voraginem, multis ipse hostium telis interfectus, narrante Iosepho.

51. Ad Ptolemæum regem Ægypti] Philometora, ut iam diximus. Epistolæ istæ non sunt authenticæ, sed expressus est sensus locutionibus Hebraïsmum redolentibus, ut de Actis similibus iam diximus.

54. Et da mihi filiam tuam uxorem] Cleopatram nomine, ut nos docet Iosephus, & iam sequetur.

56. Ptolemaïdam] Urbem Phœnices, quæ olim Aco. Strabo XVI. Plin. V. 19. Ptolemæus Phœnice.

58. Et dedit ei Cleopatram filiam suam] Magna cum dote: quod addit Iosephus.

60. Et occurrit ibi duobus regibus] Salutavit & Alexandrum & Ptolemæum.

61. Viri pestilentes] λοιμοί. Sic verti solet Hebræum לצים, Psalm. I. 1. Prov. XIX. 25: XXI. 24. XXII. 10. XXIV. 9. Ose. VII. 5.

62. Et indui eum purpura] Nempe velut regni sui Satrapam. Vide suprà 19.

Et collocavit eum rex sedere secum] ἐπὶ τοῦ βήματος, id est, in loco edito unde reges adsidentibus consiliariis ius dicebant. Pro tribunali dicerent Romani. Vide Act. XXV. 23.

63. Ut nemo adversus eum interpellet de ullo negotio] Ne quis ei obloquatur, nempe ob religionem à Græca diversam.

Nec quisquam ei molestus sit de ulla ratione] Nemo etiam factis ei molestus sit. περὶ παντὸς λόγου, id est, de re ulla, more Hebræo.

64. Ut viderunt qui interpellabant gloriam eius] Ut illi accusatores viderunt honorem ipsi habitum: ita enim construenda verba. ἐντυγχάνειν est quidvis ad regem perferre: hîc verò de accusatione accipitur, ut suprà VIII. 32. & suprà 61. & infrà XI. 25.

65. Et scripsit eum inter primos amicos] Primum amicorum, ait Iosephus.

Et posuit eum ducem] Ducem copiarum in Iudæa.

Et partem principatus] In Græco: μεριδάρχην. Est honos palatinus. significat autem mensæ regiæ præpositum. nam μερίδες sunt fercula, apud Athenæum, Plutarchum & alios. Vocem μεριδάρχου etiam Iosephus alibi hoc sensu usurpat.

67. Venit Demetriùs filiùs Demetrii a Creta in terram patrum suorum] In Ciliciam, partem regni paterni. Ita Iosephus. De hoc Demetrio vide Iustinum libro XXXV. Livij epitomen LII. Appianum fine Syriacorum, qui ei factum dicit cognomen Νικάτωρ, pro quo apud Iosephum malè scribitur Νικάνωρ.

68. Et contristatus est valde] Habebat enim Demetrius pro se favorem paterni nominis, & Cretensium egregia auxilia.

69. Apollonium ducem] Daum gente.

70. Ego autem sum in irrisum et in opprobrium] *Propter te*, addit textus Græcus. Irrideor quod cum populo tantillo tamdiu bellum gero.

Quia tu potestatem adversus nos exerces in montibus] Pro valido te geris, fisus montanis locis, qualis Iudæa. Exod. XV. 17. Deuteron. XI. 11. Ezech. VI. I.

71. Comparémus illic invicem] Certemus in æquis locis.

Quia mecum est virtus bellorum] Legit, ὅτι μετ' ἐμοῦ ἐστι δύναμις τῶν πολέμων, non ut nos habemus, πόλεων. Sed lectionem hanc Græcam firmat Iosephus, hunc scriptorem plurimum sequens: ἴσθι μὲν τοι γε τοὺς ἀρίστους ἑκάστης πόλεως ἐμοὶ συστρατεύεσθαι.

72. Quia non potest stare pes vester ante faciem nostram] οὐκ ἔστιν ὑμῖν στάσις ποδὸς κατὰ πρόσωπον ἡμῶν. Locutio Hebræa significans, *non poteris contra nos stare.*

Quia bis in fugam conversi sunt patres tui in terra sua] Sæpiùs ait Iosephus. Vide suprà v. 80. IX. 6. 18.

73. Ubi non est lapis neque saxum] Ubi armis, non saxis pugnandum erit, ut refert Iosephus. Solebant Iudæi ex montanis locis hostem saxis petere. II. Macc. I. 16.

Neque locus, fugiendi] In specus aut pone montes suprà I. 56. II. 31. 36. IX. 38. II. Macc. X. 6.

75. Et exclusit eum a civitate, quia custodia Apollonii Ioppe erat] καὶ ἀπέκλεισαν αὐτὸν ἐκ τῆς πόλεως, ὅτι φρουρὰ Ἀπολλωνίου ἐν Ἰόππῃ: & est traiectio vocum simul & σύλληψις. Planus enim

ſenſus ſic fuerit. *Et ij qui in urbe Ioppe habebant præſidium, (erant enim Apollonij milites) excluſêre eum ab urbe.*

ET OPPUGNAVIT EAM] Legit ἐπολέμησεν αὐτὴν, ubi nos habemus ἐπολιόρκησεν. parum id refert. admovit Ionathan machinas.

76. ET OBTINUIT IONATHAS IOPPEN] Strabo libro XVI, hanc tangit hiſtoriam de Ioppe locutus: καὶ δὴ καὶ ἐπινείῳ τούτῳ κεχρῆσθαι καταβάντες μέχρι θαλάττης οἱ Ιουδαῖοι.

79. ET RELIQUIT APOLLONIUS IN CASTRIS MILLE EQUITES POST EOS OCCULTE] Supereſt illud *in caſtris*. non enim in caſtris, ſed in inſidiis eos locavit ab hoſtium tergo. Ita Ioſephus.

80. ET CIRCUIERUNT CASTRA EIUS] Legit, ut nos habemus, ἐκύκλωσαν αὐτοῦ τὴν παρεμβολὴν: ſed legendum, ἐκύκλωσαν αὐτῷ τὴν παρεμβολήν: Fecit quadratum agmen: τάξας δὲ τὴν στρατιὰν ἐν πλινθίῳ, ait Ioſephus. Id κυκλοῦν dixit ſcriptor noſter, quia aptum erat ad pugnandum ex omni parte, non ex antica tantùm. Id faciendum ubi & à fronte & à tergo eſt hoſtis.

ET IECERUNT IACULA IN POPULUM A MANE USQUE AD VESPERAM] Macedones ſcilicet in Iudæos, ut ex Ioſepho apparet.

81. POPULUS AUTEM STABAT SICUT PRÆCEPERAT IONATHAS] Nempe conſertis ſupra capita ſcutis, quod συνασπισμὸν Græci vocant. Deſcribitur à Floro V. 10. Plutarchum Antonio, Appianum Parthicis. Ita factum ut tela in Iudæos innoxia caderent, notante & Ioſepho.

ET LABORAVERUNT EQUI EORUM] *Fatigati ſunt equi eorum.* Macedonum ſcilicet, totum diem ſtando, nec quicquam proficiendo telis.

82. ET EIECIT SIMON EXERCITUM SUUM] *Traxit Simon militem ſuum*: id eſt, eum abduxit ab exercitu fratris.

ET COMMISIT CONTRA LEGIONEM] συνῆψε πρὸς τὴν φάλαγγα. *aggreſſus eſt phalangem* Macedonicam, id eſt, peditatum.

EQUITES ENIM FATIGATI ERANT] ἡ γὰρ ἵππος ἐξελύθη. Hoc ideò repetit, ut intelligatur cur eques phalangi opem non tulerit.

ET CONTRITI SUNT AB EO, ET FUGERUNT] Pedites: οἱ φαλαγγῖται.

83. ET QUI DISPERSI SUNT PER CAMPUM] Scripſit interpres: *& equi diſperſi ſunt per campum*: id eſt, equitatus. in Græco: ἡ ἵππος ἐσκορπίσθη ἐν τῷ πεδίῳ. Ioſephus: διασπαρέντες δὲ τινὲς περὶ φυγῆς οἱ ἱππεῖς οὐδ᾽ αὐτοὶ μένουσιν.

FUGERUNT IN AZOTUM] Hîc *&* ex Græco addendum. Et fugerunt in Azotum tum pedites tum equites Macedonum.

ET INTRAVERUNT IN BETHDAGON IDOLUM SUUM] Scripſit interpres *idolium*, ut *in idolio* 1. Cor. VIII, 10. Nam & in Græco hîc eſt τὸ εἰδωλεῖον. ſic Iudæi vocabant falſorum deorum templa. ἐπὶ τὸν τοῦ Δαγῶνος ναὸν, ait Ioſephus. Dagon apud Philiſtinos erat ea ferè forma qua Triton apud Græcos. Diximus ad 1. Sam. V. 1. unde diſcis quàm vetus apud Azotum cultus iſte fuerit.

84. ET CIVITATES QUÆ ERANT IN CIRCUITU EIUS] Dixit πόλεις, id est, oppida, quas Iosephus κώμας, id est, vicos. Erant κωμοπόλεις, ut loquitur Marcus I. 38.

86. ET EXIERUNT DE CIVITATE OBVIAM ILLI IN MAGNA GLORIA] Cum donis & honore multo. Iosephus.

88. ADDIDIT ADHUC GLORIFICARE IONATHAN] Hebræa locutio: id est, *amplius eum honoravit.*

89. MISIT EI FIBULAM AUREAM, SICUT CONSUETUDO EST DARI COGNATIS REGUM] More veteri Phœnicum. Virgilius de Didone:

Aurea purpuream subnectit fibula vestem.

Πόρπη est fibula quæ vestem ad pectus stringit. Romanis magis vulgatus hic honor. nam & milites benè meritos aureâ fibulâ donabant, ut ex Livij non uno loco discere est.

ET DEDIT EI ACCARON ET OMNES FINES EIUS] Territorium, ut suprà aliquoties. Hîc τοπαρχίαν αὐτῆς, Iosephus.

IN POSSESSIONEM] Perpetuam atque hæreditariam: εἰς κληροδοσίαν. Iosephus: εἰς κληρουχίαν. Addi hoc potest multis exemplis urbium dono datarum, quæ congessimus II. de Iure Belli ac Pacis III. 8. & in Annotatis ad eum locum.

CAPUT XI.

1. ET REX ÆGYPTI] Ptolemæus ille Philometor, socer Alexandri, qui Balles dictus, sed in speciem illius, revera suum negotium gerens, ut hic quidem scriptor existimat. Iosephus nihil tale.

SICUT ARENAM QUÆ EST CIRCA ORAM MARIS] Satis poëticè. Sed maximas fuisse regni Ægyptij vires certum est.

ET QUÆREBAT OBTINERE REGNUM ALEXANDRI DOLO] Nunquam enim bonâ fide coalescere debebant duæ illæ tibiæ simulacri apud Danielem.

3. CÙM AUTEM INTROIRET CIVITATEM PTOLEMÆUS] Rectè legit hîc interpres Πτολεμαΐος, non ut nos in Græco scriptum habemus, Πτολεμαΐδος.

4. PONEBAT CUSTODIAS MILITUM IN SINGULIS CIVITATIBUS] Specie auxilij.

ET EORUM QUI CÆSI ERANT IN BELLO TUMULOS] Acervos mortuorum fecerant augendæ invidiæ. Putabant enim Ptolemæum æstu religionis commotum iri in Iudæos. At ille eâ in parte frigidus, longè alia agitabat.

6. ET OCCURRIT IONATHAS REGI IN IOPPEN CUM GLORIA] Honesto comitatu, ut suprà 58.

7. USQUE AD FLUVIUM QUI VOCABATUR ELEUTHERUS] Vide Strabonem libro XVI: Plinium V. 20. & IX. 10: Ptolemæum in Phœnices descriptione.

8. USQUE SELEUCIAM MARITIMAM] Quæ Pieria dicitur,

ad Orontis ostia. Sic Ptolemæus Syriâ Cœle. Plinius Seleuciam ad Belum vocat.

9. AD DEMETRIUM] Dictum Nicatora.

10. QUÆSIVIT ENIM ME OCCIDERE] Per Ammonium. Hoc verum esse credidit Iosephus. Sed huius libri scriptor planè Ballæ Alexandro favet.

12. ET ABSTULIT FILIAM SUAM] Honesto aliquo obtentu ad se advocatam.

13. ET INTRAVIT PTOLEMÆUS ANTIOCHIAM] Syriæ. Antiocheni infesti erant Alexandro, quem insperatæ opes (ut narrat Iustinus) & alienæ felicitatis ornamenta, velut captum, inter scortorum greges, desidem in regia tenebant. sed metuebant Demetrium, ideò quòd à patre eius defecissent: ut nos docet Iosephus.

ET IMPOSUIT DUO DIADEMATA CAPITI SUO, ÆGYPTI ET ASIÆ] Id est, Syriæ, & multarum præter hanc Asiæ regionum. Fecit autem hoc Ptolemæus subtili ingenio, ut auctoritatem nactus faciliùs Antiochenses novo genero suo Demetrio conciliaret. Quæ omnia patefacit Iosephus.

14. ALEXANDER AUTEM REX ERAT IN CILICIA ILLIS TEMPORIBUS] Cilicia enim istius Alexandri partibus adhæsit, ut & Iosephus narrat.

QUIA REBELLABANT QUI ERANT IN LOCIS ILLIS] *Quia defecerant qui erant in locis illis:* Syriæ scilicet. Ideò in Cilicia se tenebat, quia Syria ab eo desciverat.

ET FUGAVIT EUM] Ad amnem Oenoparam. Auctor Strabo libro XVI.

16. ET FUGIT ALEXANDER IN ARABIAM UT IBI PROTEGERETUR] Diffisus populis suis.

REX AUTEM PTOLEMÆUS EXALTATUS EST] Egit ut victor.

17. ET ABSTULIT ZABDIEL ARABS CAPUT ALEXANDRI, ET MISIT PTOLEMÆO] In Iosepho est Ζάβηλος. sed omninò legendum Ζάβδιηλος, זבדיאל. Dicitur hic Iosepho Ἀράβων δυνάστης, id est, unus duodecim φυλάρχων, de quibus diximus ad Gen. XXV. 16. Hic Arabs paris fuit animi cum Ægyptiis illis Ptolemæi postremi ministris, qui Pompeij capite abscisso Cæsaris amicitiam redimendam putavêre.

18. ET REX PTOLEMÆUS MORTUUS EST IN DIE TERTIA] Epitome Livij LII. *Ptolemæus in caput graviter vulneratus, inter curationem, dum ossa medici terebrare contendunt, exspiravit.* Sic & Strabo & Iosephus, nisi quod hic post diem quintum à terebratione dicit mortuum. ita ut fortè in Græco hîc scriptum olim fuerit ΙΓ. nempe à vulnere accepto. Polybius hoc tantùm ait in prælio vulneratum decessisse, fragmento ultimo eorum quæ Valesius edidit.

ET QUI ERANT IN MUNITIONIBUS PERIERUNT AB HIS QUI ERANT INTRA CASTRA] In Græco: οἱ ἐν τοῖς ὀχυρώμασιν αὐτοῦ ἀπώλοντο ὑπὸ τῶν ἐν τοῖς ὀχυρώμασι, id est, quos Ptolemæus in Syriæ oppidis præsidio reliquerat (aliquot scilicet loca pro impensis pignori retentu-

rus} ij se mutuò interficiebant, nimirum nonnullis per Demetrium pecunia corruptis, ut narrat Iosephus.

19. ET REGNAVIT DEMETRIUS ANNO CLVII] Nempe eiectis Ptolemæi præsidiis.

20. UT EXPUGNARENT ARCEM] τὴν ἄκραν, quam hucusque tenebant Macedones; ut diximus x. 32. Concessio autem à Demetrio socero facta effectum non habuerat, Iudæis qui cum Ionathane erant partes contrarias secutis.

23. IUSSIT OBSIDERE] Pergi in obsidione, nullis pactis id impedientibus. neque enim cum hoc Demetrio Ionathan quicquam contraxerat.

ET ELEGIT DE SENIORIBUS ISRAEL, ET DE SACERDOTIBUS] Eligi fecit legatos, quorum ipse princeps esset.

ET DEDIT SE PERICULO] Commissurus se & amicos fidei Demetrij.

25. ET INTERPELLABANT ADVERSUS EUM] ἐνετύγχανον. Vide suprà x. 63.

27. ET STATUIT EI PRINCIPATUM SACERDOTII] Suâ auctoritate confirmavit. Sic suprà x. 19. infrà 57. XIV. 38.

ET QUÆCUMQUE ALIA HABUIT PRIUS PRETIOSA] τίμια, id est, honorifica, puta purpuram, coronam, fibulam auream, & titulos tum στρατηγοῦ, tum μεριδάρχου. Iosephus breviter, τιμηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ.

28. ET POSTULAVIT IONATHAS A REGE UT IMMUNEM FACERET IUDÆAM] Nempe à tributis: quod Demetrius huius Demetrij pater obtulerat. In Græco: ἀφορολόγητον.

ET TRES TOPARCHIAS ET SAMARIAM] καὶ τὰς τρεῖς τοπαρχίας καὶ τὴν Σαμάρειτιν, sed legendum κατὰ τὴν Σαμάρειτιν, quæ sunt in Samaria, & & prope eam. In Iosepho hîc: ἐκ τῶν τριῶν τοπαρχιῶν Σαμαρείας καὶ Ἰόππης καὶ Γαλιλαίας: sed legendum ex capite V. ἐκ Σαμαρείας καὶ Περαίας καὶ Γαλιλαίας. Vide ibi dicta.

ET PROMISIT EI TALENTA TRECENTA] Nempe ad redimendam eam immunitatem, ut Iosephus notat.

31. LASTHENI PARENTI NOSTRO] Sic & Iosephus. Ex quibus corrigendus textus Græcus, in quo malè Λασθένη. Pro *parenti nostro*, est hîc in Græco, τῷ συγγενεῖ ἡμῶν. Posterior Latinitas cognatos parentes dixit. Hic Lasthenes is erat qui ex Creta auxiliis Demetrium hunc iuverat, ut nos docet Iosephus. ὁ τῆς βασιλείας προεστηκὼς dicitur Diodoro Siculo in Fragmentis.

32. REX DEMETRIUS LASTHENI PARENTI SALUTEM] Hîc in Græco est, τῷ πατρὶ, ut & in Iosepho. Solebant reges viros summæ auctoritatis patres vocare, ut & Romani posteà Imperatores. Instit. quibus mod. patria potestas solvit. §. Filius familias.

34. ET TRES CIVITATES LYDAN ET RAMATHAN] Et Græcum & ipse numerus hîc expressus ostendunt omissum hîc ἀφερειμὰ. ita enim legi debere, non ἀφαίρεμα suprà diximus x. 30. Pro *tres civitates* in Græco est τρεῖς νόμους. In Iosepho similiter suprà, τριῶν τοπαρχιῶν, ut diximus.

facere erant ſoliti, teſte Ioſepho. Ad culpam hanc avaritiæ ſatis per ſe gravem, addit crudelitatem Epirome Livij, ſegnitiem & inertiam Iuſtinus.

39. Tryphon autem erat quidam] Ita eum vocat τὸν προσάλληλον. nam Tryphonis nomen ſibi indidit in maiore fortuna, ut Appianus notat: antè Diodorus vocabatur, ut eſt apud Iuſtinum. Ioſephus utrumque nomen poſuit: ut & Livij Epitome & Strabo, qui Secoanis caſtello Apameenſium natum dicit libro xvi.

Ad Emalchuel Arabem] Puto rectè ſcriptum hoc nomen in Latino, & inde emendandum Græcum, ut pro Εἰμαλκουὲ, legatur Ελμαλκουὲλ: & Ioſephum, ut pro Μάλχον legamus Μαλχοῦηλον. nam ال articulus Arabicus in nominibus propriis modò poni, modò omitti ſolet. Significat hoc nomen, *Deus rex eius.*

Antiochum filium Alexandri] Balæ ſcilicet, ex Cleopatra Ptolemæi Philometoris filia. Antiochum hunc vocat & Iuſtinus: At Appianus Alexandrum.

40. Et assidebat ei ut traderet eum ipsi] *Id eſt, aſſiduus apud eum erat, rogans ut traderet eum ipſi.*

Ut regnaret loco patris sui] Antiochus ille.

43. Si miseris in auxilium mihi viros] Fidebat enim externis, ut de Nerone ait Tacitus.

Et convenerunt qui erant de civitate centum millia virorum] Nempe quia Demetrius ob ea quæ diximus vitia, & in odium & in contemptum venerat. Meminit præter cæteros huius ſeditionis Diodorus Siculus in Fragmentis.

46. Et fugit rex in aulam] In regiam, ubi à populo Antiochenſi velut obſeſſus fuit.

Itinera civitatis] Exitus ex regia in urbem. Ita Ioſephus.

47. Et dispersi sunt omnes per civitatem] Nempe Antiochenſes à Iudæis ex ſuperna parte regiæ ſaxis & telis petiti.

48. Et succenderunt civitatem] Ignem iniecère tectis regiæ propinquis, qui deinde per totam urbem manavit, eò faciliùs, quòd magna pars domuum eſſet lignea.

49. Et infirmati sunt in mente sua] Pro uxoribus liberíſque ſolliciti.

50. Da nobis dexteras] Id eſt, fidem incolumitatis.

51. Et proiecerunt arma sua] Qui mos ſemet dedentium.

Et nominati sunt in regno] Non eſt in Græco. Senſus ſatis expreſſus eſt verbis præcedentibus.

52. Et siluit terra in conspectu eius] Iterùm ſcilicet. Vide ſuprà 38.

53. Et mentitus est omnia quæcunque dixit] In Græco: καὶ ἐψεύσατο πάντα ὅσα εἶπεν. In Ioſepho: καὶ τὰς ὑποσχέσεις διεψεύσατο. id eſt, fidem fefellit. Nam ſic & ψεύδεσθαι πίστιν Græci elegantiores dicunt, & noſtri ſcriptores, ut Levit. vi. 2. 10. xxiv. 27. Pſal. lxxxix. 36. Eſai. lvii. 11.

ET VEXABAT EUM VALDE] *Et prosed*, more Hebræo.

54. REVERSUS EST TRYPHON] Apameam & in loca vicina. Strabo libro XIII.

PUER ADOLESCENS] παιδίον in Græco : παιδάριον Appiano : μειράκιον Iosepho, puer admodum Iustino. bimulum ait fuisse Epitome Livij.

55. OMNES EXERCITUS QUOS DISPERSERAT DEMETRIUS] *Omnes milites quos Demetrius disiecerat* : nempe negatis stipendiis suprà 38. Deest hîc quoque in Græco pronomen relativum more Hebræo, planè ut suprà 34.

56. ET ACCEPIT TRYPHON BESTIAS] θηρία, id est, elephantos, ut explicat Iosephus. Vide suprà VI. 35.

ET OBTINUIT ANTIOCHIAM] Malente populo regem quem non offenderat.

57. ET SCRIPSIT ANTIOCHUS ADOLESCENS IONATHÆ] Id est, scripsit Tryphon sub ipsius nomine.

SUPER QUATUOR CIVITATES] Præfecturas: tres modò dictas 34. & præterea Ptolemaïda. Vide suprà X. 39.

58. ET MISIT ILLA VASA AUREA IN MINISTERIUM] Legit χρυσώματα εἰς διακονίαν, non malè. Nam ministerium Latinè eximio significatu est omne id quod ad mensam pertinet, & in Delphica poni solebat. In Glossario veteri: *Abacus*, *Delphica*, μινιστέριον. & alibi *Delphica*, μινιστέριον. Lampridius Severo: *Ducentarum librarum argenti pondus ministerium eius nunquam transiit.* Pari sensu hanc vocem usurpant serioris ævi scriptores, Luitprandus, Walafredus, Anastasius. Delphicæ vocem sic explicat Procopius Vandalicorum I. ἐν Παλατίῳ τῷ ἐπὶ Ῥώμης, ἔνθα συμβαίνει στιβάδας τὰς βασιλέως εἶναι, τρίπους ἐκ παλαιοῦ εἱστήκει ἐφ' οὗ δὴ τὰς κύλικας οἱ βασιλέως οἰνοχόοι ἐτίθεντο. Δέλφικα δὲ τὸν τρίποδα καλοῦσι Ῥωμαῖοι, ἐπεὶ πρῶτον ἐν Δελφοῖς γέγονε. καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἔν τε Βυζαντίῳ καὶ ὅπη βασιλέως εἶναι στιβάδα ξυμβαίνει, Δέλφικα τοῦτο καλοῦσι τὸ οἴκημα. Græcus autem huius libri scriptor *ministerium* verbum verbo reddens, διακονίαν transtulit, ut in Glossis, *ministerium* διακονία. Intelligit autem hîc ministerij nomine vasa quæ Paulus Iurisconsultus in L. Supellectili. D. de supellectile legata, escaria vocat, quæ & tota aurea nonnullis fuisse ibidem dixit. ad usum edendi parata dixit Iavolenus: σκεύη χρυσᾶ hoc loco Iosephus. His in Syriæ regno solus rex utebatur, aut cui rex id honoris concesserat.

ET DEDIT ILLI POTESTATEM BIBENDI IN AURO] Iosephus dicit permissa ei χρυσᾶ ἐκπώματα: vasa potoria aurea, dicto Ulpiani loco.

ET ESSE IN PURPURA] Suprà X. 18.

ET HABERE FIBULAM AUREAM] X. 89.

59. ET SIMONEM FRATREM EIUS CONSTITUIT DUCEM] Copiarum regiarum, ut X. 65.

A TERMINIS TYRI USQUE AD FINES ÆGYPTI] Id est, omnis oræ maritimæ.

60. ET PERAMBULABAT TRANS FLUMEN CIVITATES]

Oppida trans Iordanem sita. In Græco: καθ' ἓν διαδυοῖν, legimus καὶ διεπορεύετο πέραν τοῦ ποταμοῦ καὶ ἐν ταῖς πόλεσι.

Et occurrerunt ei honorifice de civitate] Quibus persuasit, ut relicto Demetrio Antiochi pueri partibus se adderent. Ita Iosephus.

61. Et succendit quæ erant in circuitu civitatis] Vicos, villas, & sata.

62. Et rogaverunt Gazenses Ionatham] Videntes nihil sibi à Demetrio exspectandum, quem iam deseruerant, Antiochum tamen necdum secuti. Iustinus xxxvi. de hoc rege Antiocho: *Civitates quæ initio fraterni imperij defecerant, summa industria persequitur, domitásque rursus regni terminis adiicit.*

Et dedit illis dexteram] Vide suprà 50.

Et accepit filios eorum obsides] Ne Antiochum desererent, quomodo Demetrium deseruerant.

63. Et audivit Ionathas quod prævaricati sunt principes Demetrii in Cades quæ est in Galilæa, cum exercitu multo, volentes eum removere a negotio regni] Græcè παρῆσαν, venerunt in Cades, sive Κέδασαν, quomodo hanc Galilææ urbem Iosephus vocat, quæ est Ios. xix. 37 קדש, at Græcè Κάδης. Sed interpres Latinus pro παρῆσαν videtur legisse παρέβησαν, nam παραβαίνειν verti solet prævaricari: ut Levit. xxvi. 40. Psalm. cxix. 119. Iosue vii. 11. 15. 1. Sam. xv. 24. Sic & Sirach. xl. 14. & ii. Maccab. vii. 2.

64. Fratrem autem suum Simonem reliquit intra provinciam] In Iudæa, quæ ἡ χώρα nudè dici solet.

65. Et applicuit Simon ad Bethsuram] Erat enim in ea præsidium à Demetrio, ut hîc memorat Iosephus. Vide suprà x. 24.

Et expugnabat eam diebus multis] *Oppugnabat.* ἐπολέμει αὐτήν, admovebat aggeres & machinas, ut ait Iosephus.

Et conclusit eos] συνέκλεισεν αὐτήν, *acriter urbem obsessam tenuit.*

66. Et eiecit eos inde] ἐξέβαλεν αὐτοὺς ἐκεῖθεν, הוציא, id est, exire fecit, quod per ἐκβάλλειν verti solet.

Et posuit in ea præsidium] Suorum hominum, quod addit Iosephus.

67. Et Ionathas et castra eius] *Exercitus eius.* παρεμβολή.

Ad aquam Genesar] τὸ Γεννησαρὼν, Iosephus. Id nomen recentius, verus est כנרת. Vide quæ dicta ad Matth. xiv. 34.

Et ante lucem vigilaverunt in campo Asor] ὤρθρισαν τὸ πρωῒ εἰς τὸ πεδίον Ἀσώρ Ita enim legendum tum ex Latino, tum ex Iosepho, non Νασώρ. *Et manè venerunt in campum Asor.* Is est חצור Iosue xix. 36. ibi in Græco, ut hîc, Ἀσώρ.

68. Et ecce castra alienigenarum occurrebant in campo] Demetrij milites, ut Iosephus exponit, insidiis alibi positis, alio in loco obviam ei processêre.

Et tendebant insidias in montibus] *De suo numero*

posuerunt insidias. ἐξέβαλον ἔνεδρον εἰς αὐτόν. Iosephus: ἐνέδρας αὐτῷ καὶ τοὺς πολεμίους ἐν τῷ ὄρει καθίσαντες.

50. Omnes] Exceptis quinquaginta, quorum præcipui hîc nominantur.

Mathatias filius Absolomi] Sic & in Græco. Iosepho est contractius Ματθίας. sed idem est nomen.

Et Iudas filius Calphi] ὁ τοῦ Χαλφὶ in Græco. Iosepho ὁ Χαψαίου: sed scriptum fortè fuerit Χαλφαίου, חלפי.

Princeps militiæ exercitus] In Græco de utroque dicitur, ἄρχοντες τῆς στρατιᾶς τῆς δυνάμεως, id est, præcipui ducum sub Ionatha. Iosephus: τῆς ἁπάσης δυνάμεως ἡγεμόνες ὄντες.

71. Et scidit Ionatha vestimenta sua] Quod sacerdoti etiam summo licebat. Vide quæ diximus Matth. xxvi. 65.

Et posuit terram in capite suo] Ut solebant Deum humiliter deprecaturi, quasi sic testantes, nihil se esse nisi pulverem.

73. Et viderunt qui fugiebant partis illius, et reversi sunt cum eo, et insequebantur cum eo omnes usque Cades ad castra sua] ἕως τῆς παρεμβολῆς αὐτῶν, *usque ad castra illorum*, nempe Macedonum. Iosephus: ὁρμήσαντες ἐδίωξαν, καὶ τοῦτ' ἐποίησαν μέχρι Κεδεσῶν οὗ τὸ στρατόπεδον ἦν τῶν πολεμίων. Verum hîc fuit dictum vetus:

Ἀνὴρ ὁ φεύγων καὶ πάλιν μαχήσεται.

74. Tria millia virorum] Forte & apud Iosephum pro δισχιλίους scriptum olim fuerat τρισχιλίους: multùm enim, ut diximus, hunc auctorem sequitur.

CAPUT XII.

1. Vidit Ionathas quia tempus eum iuvat] Id est, res suas bene procedere.

Statuere et renovare] Id est, novare fedus cum Iuda factum, & quædam ex temporum ratione addere.

2. Et ad Spartiatas] Imperatum enim legatis à Roma revertentibus Spartam adire, ut docet Iosephus.

4. Et dederunt illis] Romani legatis Iudæis.

Epistolas] Ad reges Asiæ & Europæ amicos populi Romani, & ad provinciarum præsides, ut iter tutum legatis procurarent. Ita Iosephus.

6. Et seniores gentis] Græcè: ἡ γερουσία τοῦ ἔθνους. sic & Iosepho. Est autem ἡ γερουσία senatus ille magni Synedrij, qui non iudiciis tantùm, sed & reipublicæ præsidebat.

Et sacerdotes] Tanquam præcipua pars populi.

Et gens Iudæorum] In Græco hîc: ὁ λοιπὸς δῆμος: Iosepho, τὸ κοινὸν τῶν Ἰουδαίων. Erat status temperatus ἐξ ἀριστοκρατίας καὶ δημοκρατίας simul cum principatu, & propterea tam cum Romano quàm cum Laconico bene conveniens. Vide Polybij locum περὶ πολιτειῶν.

Spartiatis fratribus] Vide suprà x. 18. Epistolam hanc quo-

ad ſenſum, cum Hebraïſmis expreſſit hic interpres: Ioſephus inde in elegantiorem ſermonem Græcum liberiùs tranſtulit, cum hac inſcriptione: Λακεδαιμονίοις Ἐφόροις καὶ Γερουσίᾳ καὶ Δήμῳ.

7. Missæ erant epistolæ ad Oniam summum sacerdotem ab Ario qui regnabat apud vos] Ἀρείου τοῦ βασιλεύοντος ἐν ὑμῖν legi debet in Græco, non Δαρείου. Sic & Ioſephus: παρὰ Ἀρείου τοῦ βασιλεύσαντος ὑμῶν. & ſic infrà legendum 20: ἐν ἀπέστειλεν Ὀνίᾳ. Ἄρειος βασιλεὺς, &c. Areum hunc etiam Livius bis nominat libro XXXIX, & Pauſanias. Onias qui hîc nominatur eſt Simonis Iuſti filius, qui vixit regnantibus in Ægypto primùm Euergete, deinde Philopatore & Epiphane Ptolemæis, in Syria autem Antiocho Magno ac Seleuco. Vide Ioſephum non hîc tantùm, ſed & XII. 3. 4. 5.

Quoniam estis fratres nostri] Vox fratrum hîc non ſimpliciter ſocios & amicos, ſed cognatos ſignificat. Apertè id oſtendit hîc Ioſephus, & ipſa verba ſubſequentis epiſtolæ Lacedæmoniorum, qui ſe ab Abrahamo ortos prædicant. Nempe Dores, quorum pars Spartiatæ, ex Pelaſgis. Pelaſgorum autem lingua Græca non fuerat, ut Herodotus Clio nos docet: ἦσαν οἱ Πελασγοὶ βάρβαρον γλῶσσαν ἱέντες. Pelaſgi פלגי, id eſt, diſperſi. Venêre ergo illi Pelaſgi, ſive exſules ex Arabiæ & Syriæ confiniis in quibus Abrahami & Cethuræ poſteri ſedes fixerant. Non multum à vero abit Plutarchus in libro contra Herodotum: οἱ Δωριέων ἡγεμόνες φαίνοιντ' ἂν Αἰγύπτιοι ἰθαγενέες ἐόντες. Ægyptij enim Arabibus vicini. Hi vicinitate Græcorum ſermonem externum didicêre, non ita tamen ut non ortivi ſermonis quaſdam retinerent reliquias, quales ſunt, θα nota ſecundæ perſonæ ſingularis, θεν pluralis, in verbis: ν verò pluralis in nominibus. Sic & ἄττα alloquentis, סיכן σαμεῖον, ארבן δραχμά, כתנה χιτών, כרז κηρύσσειν, פילגש παλλακή, אשף σοφός, לשן λέσχα, סבכא σαμβύκα, כרבל σαράβαρα, פטש πέτασος, כתרם κίδαρις, קרן κέρας, שרק σύριγξ, ארג ἀράχνα, אזוב ὕσσωπος, שק σάκκος, ספיר σάπφειρος, כוה καίειν, תור ταῦρος, ערבון ἀρραβών, אוי οὐαί, שכן σκᾶνος, לבנה λιβανός, דו δύο, שש ἕξ, גנזא γάζα, פתן πύθων, אור πῦρ, אויר ἀήρ, טווס ταῶς, לפיד λαμπάς, λαμπάδος, קנה κάννα, ברלה βδέλλιον, נבל νάβλα, ישפה ἴασπις, נרד νάρδος, עכשוב ἄσπις, פרדס παράδεισος, מרה μωρός, אתנה ἔδνα, כד κάδος, עדן ἁδινά, מנה μνᾶ, multáque alia.

9. Nos cum nullo horum indigeremus] Nempe teſtimonio ad recognoſcendam cognationem. Ita enim interpretatur Ioſephus.

Habentes solatio sanctos libros] *Documentum habentes ſanctos libros:* in quibus ſcilicet de Cethuræ ſcriptum eſt poſteris. παράκλησις ſæpè admonitionem ſignificat. & hîc Ioſephus ἀπόδειξιν interpretatur. ſic ſuprà IX. 35.

10. Maluimus mittere ad vos] *Operam dedimus ut ad vos mitteremus.* ἐπιμελὲς ἐποιησάμεθα ἀποστεῖλαι. oſtendunt difficultatem itineris.

Renovare fraternitatem et amicitiam] Id eſt, amicitiam fraternam.

Multa enim tempora transierunt ex quo misistis ad nos] Anni fortè ſexaginta.

11. In diebus solennibus] Tribus magnis festis diebus, quibus maximus erat populi conventus.

Et cæteris quibus oportet] Sabbatis & interluniis.

Memores sumus vestri in sacrificiis] Neque enim nefas habebant orare pro aliorum sacrorum hominibus. Vide suprà Baruch. I. 11.

12. Lætamur itaque de gloria vestra] Florebat enim hoc tempore Lacedæmon amicitia Romanorum.

13. Nos autem circumdederunt multæ tribulationes] Ex illo scilicet tempore ex quo scripta epistola à Lacedæmoniis fuerat.

Et impugnaverunt nos reges] Antiochus Illustris, Antiochus Eupator, Demetrius Soter, Demetrius Nicator.

16. Numenium Antiochi filium] Nomina sunt ex Hebræo in Græcum, commutatione quadam detorta, ne barbarus sonus Græcos offenderet. Huic nomen Hebræum fuisse arbitror נעמן בן נחמיה.

Et Antipatrem Iasonis filium] נדב בן יהושע.

Renovare cum eis amicitiam et societatem pristinam] Est hîc in Græco ἐν διὰ δυοῖν manifestum: περὶ τῆς ἀνανεώσεως καὶ τῆς ἀδελφότητος ἡμῶν. *de innovanda fraternitate.*

18. Bene facietis respondentes ad hæc] *Si rescribatis nobis:* ut hîc habet Iosephus.

19. Et hoc rescriptum est epistolarum] *Exemplum literarum.* ἀντίγραφον τῶν ἐπιστολῶν. Sanè Græci epistolas pluraliter de una dicunt, sicut Latini literas. Sic Iosephus de hac ipsa Lacedæmoniorum epistola XII. 4 in fine. ἔπεμπε καὶ ἐπιστολὰς ὧν τὸ ἀντίγραφόν ἐστι τοῦτο.

20. Arius rex Spartiatarum Oniæ] Quomodo Græcum huius loci sit emendandum diximus suprà VII.

22. De pace vestra] De incolumitate vestra.

23. Pecora nostra et possessiones nostræ vestræ sunt] *Iumenta nostra:* id est, equi, résque nostræ vestris usibus sunt expositæ. ac si quis rebus vestris noceat, nos iniuriam velut nobis illatam vindicabimus. Iosephus: τά δὲ ὑμέτερα ἴδια νομιοῦμεν, καὶ τὰ αὐτῶν κοινὰ πρὸς ὑμᾶς ἕξομεν.

24. Quoniam regressi sunt principes Demetrii] Duces. στρατηγοὶ Iosepho.

25. In Amathite regione] εἰς τὴν Ἀμαθῖτιν, Græcum hîc, & Iosephus. חמת Num. XIII. 22, Græcè Αἰμάθ, ut & II. Regum XVIII. 34. & alibi.

Non enim dederat eis spatium] Id est, *tempus.* ἀνοχὴν in Græco: σχολὴν Iosepho.

Regionem eius] Id est, Iudæam, ut hîc Iosephus.

26. Nuntiaverunt quod constituunt supervenire illis nocte] Demetriani Iudæis. Hoc autem exploratores cognoverant ex captivis quos in reditu ceperant, ut ex Iosepho discimus.

27. ET POSUIT CUSTODES PER CIRCUITUM CASTRORUM] προφυλακάς: ita enim legendum in Græco, quomodo est & in Iosepho. Latinè vertas *procubitores*. Ita enim Festus ait dictos, qui noctu custodiæ causa ante castra excubabant.

28. ET TIMUERUNT ET FORMIDAVERUNT IN CORDE SUO] Ita ut abirent à castris. Ita Iosephus.

ET ACCENDERUNT FOCOS IN CASTRIS SUIS] Ad dissimulandam fugam, ut idem Iosephus. Frequens id in historiis.

29. VIDEBANT AUTEM LUMINARIA ARDENTIA] τὰ φῶτα καιόμενα, id est, ignes lucentes. vicina ignis & lux, אור utrumque Hebræis: ideóque permiscentur vocabula, ut Marci XX. 54. Luc. XXII. 56.

30. ET SECUTUS EST EOS IONATHAS] Ad videndum ecquis esset in castris.

ET NON COMPREHENDIT EOS] Quanquam insecutus, ubi castra cognovit vacua.

TRANSIERUNT ENIM FLUMEN ELEUTHERUM] *Transierant.* Ita hîc exponendus aoristus ex fide Iosephi. ἤδη γὰρ τὸν Ἐλεύθερον διαβεβηκότες ποταμὸν, ἦσαν ἐν ἀσφαλεῖ. De Eleuthero flumine suprà XI. 7.

31. AD ARABAS QUI VOCANTUR ZABADÆI] Sic & in Græco Ζαβαδαίους: sed Ναβαταίους habet Iosephus. atque ita hîc scribendum putem. Nam Nabatæi, quanquam olim amici Iudæ, manserant in parte Demetrij Nicatoris, nec Alexandrum erant secuti.

32. ET IUNXIT ET VENIT DAMASCUM] καὶ ἀναζεύξας ἦλθεν εἰς Δαμασκὸν: *& motis castris venit Damascum.* Sic & suprà hæc vox usurpata XI. 22. Est alioqui vox generalis, & cuivis itineri significando idonea. Exodi XIV. 15. XL. 33. 37. Iudith. VII. 1. 6. XVI. 19. II. Macc. V. 11. XII. 29. XIII. 26. XIV. 16.

ET PERAMBULABAT OMNEM REGIONEM ILLAM] Hostes persequens.

33. USQUE AD ASCALONEM] Quæ urbs erat ipsi & Alexandro amica. suprà X. 86.

ET AD PROXIMA PRÆSIDIA] Proxima loca munita. ὀχυρώματα hîc in Græco: quibus omnibus præsidium imposuit, auxítque munimenta, ut docet Iosephus.

ET OCCUPAVIT EAM] Latinè admodum vertit quod in Græco est προκατελάβετο. occupare enim est prævertere.

34. AUDIVIT ENIM QUÒD VELLENT PRÆSIDIUM TRADERE PARTIBUS DEMETRII] Præsidium, id est, ipsam urbem: τὴν πόλιν Iosephus: aut fortè arcem. nam ὀχύρωμα est hîc in Græco. Erat hactenus Ioppe in parte Alexandri. suprà XI. 6.

ET POSUIT IBI CUSTODES UT CUSTODIRENT EAM] Præsidiarios milites multos, ut ex Iosepho cognoscimus.

35. ET CONVOCAVIT SENIORES POPULI] Synedrium magnum, advocato & populo Hierosolymitano, quod hîc addit Iosephus.

ET COGITAVIT CUM EIS] Consilium cum eis cepit. καὶ ἐβουλεύσατο μετ' αὐτῶν. Iosephus: συνεβουλεύσατο.

ÆDIFICARE PRÆSIDIA IN IUDÆA] Loca quædam opportuna meliùs munire: puta Bethsuram & Gazam, de quibus suprà XI 61. 65. & loca à Bacchide relicta X. 13.

36. ET ÆDIFICARE MUROS IN IERUSALEM] Tum urbem exteriùs munire, tum Templum, ut hîc Iosephus. Munimenta enim Templi disiecerat Antiochus Eupator suprà VI. 62. partim & Alcimus IX. 54.

ET EXALTARE ALTITUDINEM MAGNAM INTER MEDIUM ARCIS ET CIVITATIS, UT SEPARARET EAM A CIVITATE, UT ESSET IPSE SINGULARITER, ET NEQUE EMANT, NEQUE VENDANT] Id est, arcem muro excelso interposito ita intersepire ab urbe, ut nemo ex urbe eò commeatus adferre, aut etiam prædas ab ipsis actas emere posset: ita paulatim iis qui ἐν τῇ ἄκρᾳ erant res facturus arctas.

37. ET CECIDIT MURUS QUI ERAT SUPER TORRENTEM AB ORTU SOLIS] In Græco est: *Et accessit* (opus scilicet novum Ionathanis) *ad murum torrentis qui est ad subsolanum.* Id est, ad murum veterem residuum, eâ in parte ubi erat torrens Cedron. nam is ab ortu urbem alluebat.

ET REPARAVIT EUM QUI VOCATUR CAPHETETA] In Græco: *id quod vocatur Caphenatha.* Fortè ita dictus locus à palmis ibi nascentibus. nam כפניתא est dactylus palmæ. Palmas autem non in cæteris tantùm Iudææ partibus, sed & apud Hierosolyma natas constat ex Iohan. XII. 14.

38. ET SIMON] Digressus in partes Iudææ alias, ut Iosephus indicat.

ÆDIFICAVIT] Muniit.

ADIADA] In Græco, Αδιδά. הדיד Esdræ II. 33. Nehem. VII. 37. Αδιδ in Græco: quod cum Syriaco additamento fit Αδιδά.

IN SEPHELA] ἐν τῇ Σεφηλᾳ. Est hoc nomen שפלה multis locis commune, significátque locum in plano situm tam Hebræis quàm Chaldæis & Arabibus, solétque verti πεδίον, ut Deuteronom. I. 7. Ios. XI. 2. XII. 8. aut πεδινή, nempe γῆ, ut Ios. IX. 1. X. 40. XI. 16. Iud. I. 9. I. Reg. X. 2. I. Paralip. XVII. 28. II. Paralip. I. 15. XXVIII. 18. Ierem. XVII. 26. Zachar. VII. 7.

ET MUNIVIT EAM, ET IMPOSUIT PORTAS ET SERAS] In Græco: *& firmas fecit portas & vectes.* Sic & infrà XIII. 33. & Sir. XXVIII. 28. XLIX. 15.

39. ET EXTENDERE MANUM IN ANTIOCHUM REGEM] Quod posteà effectum dedit, ut discimus. Hæc autem, ut ex Iosepho cognoscimus, evenêre postquam Demetrius, pueri huius æmulus, bellum in Parthos movens captus ab ipsis est. de quo vide Iosephum hoc loco, Appianum fine Syriacorum, Iustinum XXXIV. & XXXVI.

40. IN BETHSAN] Vide suprà V. 52.

45. Et veni mecum Ptolemaïdam, et tradam eam tibi] Ut quæ una esset ex quatuor præfecturis quas rex puer Iudææ genti promiserat, suprà xi. 56.

48. Ptolemenses] οἱ Πτολεμαεῖς, Ptolemaidenses.

Et comprehenderunt eum] Iussu nimirùm Tryphonis, ut disertè explicat Iosephus.

49. Et in campum magnum] Hîc vertit vocem ערבה, quam alibi servavit ut propriam. v. 23. ix. 2.

50. Et periit] Hoc fama, ut solet, supra verum addiderat: ut mox discemus.

Et exierunt parati in prælium] καὶ ἐπορεύοντο συνεστραμμένοι ἕτοιμοι εἰς πόλεμον. *Profecti sunt conglobati, & parati prælio·* φραξάμενοι τοῖς ὅπλοις: ait Iosephus.

51. Et videntes hi qui insecuti fuerant] Tryphonis milites.

Quia pro anima res est illis] *De vita sibi esse*, periculum scilicet.

Reversi sunt] Retro iêre.

52. Illi autem] Ionathanis milites.

Et planxerunt Ionathan] Ut antè Iudam. ix. 20.

54. Non habent principem] Mortuo Iudâ, capto Ionathane.

Et adiuvantem] Id est, *nec adiutorem:* infenso illis & Demetrio Nicatore, & Tryphone.

Et tollamus de hominibus memoriam eorum] Loquendi genus Syris & Hebræis usitatum. Deuteron. xxxii. 26.

CAPUT XIII.

3. Pro legibus] ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ἐλευθερίας, ait Iosephus.

Et pro sanctis] καὶ τῶν ἁγίων, id est, pro Templo. quam significationem vocis ἁγίων etiam suprà notavimus.

Et angustias quales vidimus] Hebræis vox videndi ad omnes sensus refertur.

5. Non mihi contingat parcere animæ meæ] Quod Græci solent dicere uno verbo φιλοψυχεῖν.

6. Inimicitiæ gratia] Nullis à nobis acceptis iniuriis.

7. Tu es dux noster] *Esto dux noster.* Ita interpretatur Iosephus: & solet εἶ etiam imperativè poni.

9. Et omnia quæcunque dixeris nobis faciemus] Ostendunt illum fore Iosuæ loco. nam verba ad ipsum dicta Ios. i. 16, repetunt.

10. Acceleravit consummare omnes muros Ierusalem] Cœptos à Ionathane xii. 36.

11. Ionathan filium Absalomi] Amicum suum, quod addit Iosephus, fratrem Mathathiæ dicti suprà xi. 70.

ET EIECTIS HIS QUI ERANT IN EA] Id est, indigenis, quibus ob Tryphonem diffidebat. Ita soli Iudæorum præsidiarij, à Ionathane impositi XII. 34, in oppido mansêre.

12. ET IONATHAS CUM EO IN CUSTODIA] Nempe militari: quam carcerem castrensem vocat Iuvenalis, & Scholiastes eius. Solebant catenâ advinciri militi.

13. IN ADDUS] In Græco: ἐν Αδίδοις. Iosephus: Εἰς Αδιδα πόλιν. Eadem est urbs quæ nominata suprà XII. 39.

CONTRA FACIEM CAMPI] Id est, ex quo loco despectus erat in campestria. Iosephus ita explicat: ὑφ' ἧς ὑπόκειται τὰ τῆς Ιουδαίας πεδία.

16. UT NON DIMISSUS FUGIAT A NOBIS] Id est, transfugiat in partes Demetrij: ne Iudæam in defectionem trahat, ait Iosephus.

17. NE INIMICITIAM MAGNAM SUMERET AD POPULUM ISRAEL] Ne ad calumniam pateret: Γλῶσσαι γὰρ αἱ δεσποτῶν φιλοκέρδομοι. Iosephus: μὴ διαβληθῇ πρὸς τὸ πλῆθος, tanquam de imperio nolens decedere: quia ubi de potentia agitur, fratrum quoque rara est gratia.

19. ET MENTITUS EST] Nempe Tryphon, id est, fidem fefellit, ut suprà XI. 53. οὐκ ἐτήρησε τὴν πίστιν, Iosephus hîc.

20. UT CONTERERET EUM] Vastaret.

PER VIAM QUÆ DUCIT ADOR] Legitur quidem in Græco, Αδωρα. Sed A hîc est appositivum more Syriaco. nomen enim urbis est Δωρα, quomodo & hîc Iosephus eam vocat. Est autem in Idumæa. Alia eius nominis est in Phœnice, cuius infrà fiet mentio. vox hæc Syriaco sermone hospitium significat.

ET CASTRA EIUS AMBULABANT] Id est, exercitus eius.

21. QUI AUTEM IN ARCE ERANT] Id est, ἐν ἄκρα illa Hierosolymitana. Ita enim accipere nos iubet Iosephus & res ipsa: nam illis pridem arcti erant commeatus, ut videre est suprà XII. 36.

PER DESERTUM] Idumææ, ut explicat Iosephus.

22. ERAT AUTEM NIX VALDE MULTA] Incommoda itineri, maximè equestri.

ET NON VENIT IN GALAADITIM] Aliter in Græco: *Non venit* (Hierosolyma scilicet) *propter nivem. Itaque mutato itinere pervenit in Galaaditim.* Eundémque sensum Iosephus habet.

23. ET CÙM APPROPINQUASSET BASCAMAN] In Græco est, τῇ Βασκαμά. sed Iosephus, Βασκά. Eadem est urbs quæ vocatur בצקה Iosuæ XV. 32. Literæ transpositæ sunt, ob faciliorem pronuntiationem.

25. ET MISIT SIMON] Aliquanto pòst tempore.

ET ACCEPIT OSSA IONATHÆ FRATRIS SUI] Reliquias. Loquuntur sic & Græci, quòd ossa diutiùs durent.

27. LAPIDE POSITO RETRO ET ANTE] In omnem partem.

28. ET STATUIT SEPTEM PYRAMIDAS] More Ægyptiorum. Lucanus:

Pyramidum tumulis evulsus Amasis.

UNAM CONTRA UNAM] Recto ordine.

29. ET HIS CIRCUMPOSUIT COLUMNAS MAGNAS] Id est, porticum ex columnis μονολίθοις. Ita Iosephus, qui hæc omnia exstitisse dicit ad sua tempora.

ET SUPER COLUMNAS ARMA] Appensa columnis. Virorum fortium sepulchris addi solita arma vidimus Ezech. XXXII. 27. Virgilius in funere Pallantis:

Addit equos & tela quibus spoliaverat hostem.

ET IUXTA ARMA NAVES SCULPTAS] Quia etiam mari imperium habuerat. Vide suprà XI. 59.

31. DOLO OCCIDIT EUM] Appianus: ὃ παιδίον κτείνας αὐτὸς ἐπετόλμησε τῇ ἀρχῇ. Iustinus: *Trypho occiso pupillo, regnum Syriæ invadit.* Livij epitome LV. *Alexandri filius rex Syriæ, decem annos admodum habens, à Diodoto qui Tryphon cognominabatur, tutore suo, per fraudem occisus est, corruptis quidem medicis, qui eum calculi dolore consumi ad populum mentiti, dum secant illum, occiderunt.* Occurrunt passim in historiis exempla tutorum, qui potentiæ adipiscendæ pupillos sibi creditos aut vi aut dolo interfecêre, ut Grimoaldus Sigebertum secundum regem Austrasiæ, Andronicus Comnenus Alexium Manuelis filium, Michaël Palæologus Theodori Lascaris filium. Tentâsse idem creduntur Philippus Macedo & Antiochus Magnus in Epiphanem, Stilico in Honorium.

32. ET FECIT PLAGAM MAGNAM IN TERRA] Multos interfecit ipsius facta improbantes.

33. ET PORTIS ET SERIS] μοχλοῖς, vectibus, ut suprà XII. 38.

ET POSUIT ALIMENTA IN MUNITIONIBUS] Prudenter, contra obsidiones.

34. ET MISIT AD DEMETRIUM REGEM] *Miserat:* ita enim vertendus hic aoristus. Nam capto demum à Parthis Demetrio, Tryphon impium consilium necandi pupilli suscepit, & effectum dedit. Ita disertè Iosephus, & Appianus, πρὸ τῆς ἀναρχίας τῆσδε.

UT FACERET REMISSIONEM REGIONI] Ut remitteret tributa ad id tempus debita. Nam immunitas illa à Demetrio Demetrij patre valdè liberaliter concessa suprà X. 29, effectum non habuerat, Iudæis alias partes secutis.

QUIA ACTUS TRYPHONIS PER DIREPTIONEM FUERANT GESTI] *Actus Tryphonis meræ rapinæ fuerant.* Ita est in Græco. ostendit servile ingenium. Vide Iosephum XIII. 12.

35. RESPONDIT EI ET SCRIPSIT] *Responderat & scripserat:* priusquam scilicet à Parthis caperetur.

36. REX DEMETRIUS SIMONI SUMMO SACERDOTI] Hunc enim gens Iudæa fecerat summum sacerdotem post Ionathanis mortem: pro libera gerere se incipiens, occasione discordiarum inter reges.

ET SENIORIBUS ET GENTI IUDÆORUM] Vide quæ dicta XII. 6.

37. CORONAM AUREAM] Regibus mitti solitam à populis. Vide suprà XI. 35.

ET BAHEM QUAM MISISTIS] *τὴν Βαΐνην* in Græco. Sed legendum, quomodo interpres Latinus legit, *τὴν Βαΐν*: Βαΐς est ramus palmæ. aureum intellige, ut & II. Macc. XIV. 4. ficut & vitis aurea aliis dono data. Sic uvæ, folia, palmites ex auro folita fieri difcimus ex titulo Thalmudico Middoth & Rabbinis ad eum locum.

REMITTERE VOBIS QUÆ INDULSIMUS] *Remissiones vobis remittere*: id eft, effectas dare.

38. QUÆCUNQUE ENIM CONSTITUIMUS VOBIS CONSTANT] *Preteréaque quæ vobis concessimus manebunt.* Illa fcilicet relata fuprà XI. 37.

MUNITIONES QUAS ÆDIFICASTIS VOBIS SINT] Illæ de quibus fuprà XII. 36. XIII. 10.

39. REMITTIMUS QUOQUE IGNORANTIAS ET PECCATA USQUE AD HODIERNUM DIEM] *Ignorantias, id eft, peccata.* Hebræorum mos eft *ἀγνοίας* שגגות dicere omne culpæ genus ut Iudith. v. 19. & alibi notavimus. Hoc autem dicit propterea, quòd Iudæi partes Alexandri Balæ partibus Demetrij patris prætulerant. fuprà XI. 47.

ET CORONAM QUAM DEBEBATIS] Ne fcilicet debeatur in pofterum. Vide fuprà 37.

ET SI QUID ALIUD IAM ERAT TRIBUTARIUM IN IERUSALEM, IAM NON SIT TRIBUTARIUM] Ac fi quid aliud erat vectigali obnoxium in Ierufalem, id ne fit pofthac vectigali obnoxium. Non de tributis agit, fed de vectigalibus rerum quæ invehebantur, evehebantúrque: neque ea remittit per omnem Iudæam, fed Hierofolymis. Vide fuprà X. 34.

40. ET SI QUI EX VOBIS APTI SUNT CONSCRIBI, INTER NOS CONSCRIBANTUR] Id eft, dent militiæ noftræ nomen: ut fuprà X. 36.

41. ANNO CENTESIMO SEPTUAGESIMO] A quo Seleucus regnare cœperat, ut hîc explicat Iofephus, apud quem *τῆς Σύρων βασιλείας* fcribendum pro *Ἀσσυρίων*.

ABLATUM EST IUGUM GENTIUM AB ISRAEL] Id eft, planè Iudæi pro liberis agere cœpêre. Iofephus de hoc Simone: *τῆς ὑπὸ Μακεδόσι δουλείας τὸν λαὸν ἠλευθέρωσεν, ὡς μηκέτι φόρους αὐτοὺς τελεῖν.* Iuftinus, ubi de Antiocho Demetrij fratre agit, Iudæorum ait vires tantas fuiffe, ut poft eum nullum Macedonum regem tulerint, domefticífque imperiis ufi, Syriam magnis bellis infeftaverint. Ubi quod de Syria dicitur, ad Hyrcani tempora pertinet.

42. SCRIBERE IN TABULIS ET GESTIS PUBLICIS] In Græco: *in fyngraphis*, (id eft, mutui tabulis) *& contractibus* aliis fcilicet, ut venditionum, locationum. Iofephus ampliùs: *ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλους συμβολαίοις καὶ δημοσίοις γράμμασι.* Quod hîc narratur, idem dicit alius Iofephus in libro Peretz Ros Haffana, auctorem referens Rabbinum Aham Barhunam.

SUMMO SACERDOTE, MAGNO DUCE] In Græco: *ἀρχιερέως μεγάλου καὶ στρατηγοῦ*, ubi *μεγάλου* cohæret cum voce *ἀρχιερέως*. Cœperat quidem fcribi כהן גדול לאל עליון, *ἀρχιερέως τοῦ ὑψίστου θεοῦ*, fed fapientibus

non placuit ita vulgari nomen Dei, ut is quem dixi Rabbinus refert. Vide infrà xiv. 27.

Et principe Iudæorum] ἡγουμένου Ἰουδαίων. Iosephus, ἐθνάρχου, id est, נשיא, qui & alterum addit titulum εὐεργέτου, id est, נדיב: de quo vide Luc. xxii. 25.

43. Applicuit Simon ad Gazam] Gazæorum portum intellige. Nam urbs ipsa ab Alexandro diruta fuerat, ut nos docet Strabo libro xvi. Inde vocatur Γάζα ἡ ἔρημος Act. viii. 26. Hinc emenda Iosephum xiii. 11. ubi Γάζαραι legitur pro Γάζαι.

Et fecit machinas] *Fecit helepolim.* Eius machinæ descriptionem habes apud Ammianum libro xxiii. Meminit & Athenæus libro v. & Vitruvius x. 22. item Diodorus Siculus & Plutarchus in Demetrij Poliorcetæ rebus.

Et applicuit ad civitatem] Machinam illam urbi admovit.

Et percussit turrem unam, et comprehendit eam] Unam urbis turrium cepit.

44. Et eruperunt qui erant intra machinam in civitatem] In Græco: *Et irrupêre in urbem ij qui in helepoli erant.* Erat enim eius machinæ moles ingens & valida, quam rotis & funibus regebat numerosus intrinsecus miles, ut Ammianus dicto libro xxiii, & xxiv, nos docet, & Procopius Gothicorum iv.

45. Scissis tunicis suis] Qui mos Phœnicum in gravi casu.

Dextras sibi dari] Id est, pacem: ut suprà xi. 50. 62. & infrà 50.

47. Et flexus Simon] Ad misericordiam. In Græco: σπλαγχνίσθη, pro quo malè in quibusdam editionibus σωνελύσθη.

Non debellavit eos] Id est, non interfecit belli lege.

Eiecit tamen eos de civitate] Ad tutiùs possidendam urbem, ut suprà 11.

Et mundavit ædes in quibus fuerunt simulacra] Ædes privatas. quia Gaza erat ex locis à Deo attributis populo Israëlitico, Iud. i. 18. ac proinde valere ibi debebat lex Deuteronomij vii. 25.

48. Et eiecta ab ea omni immunditia] Omni cultu idololatrico.

Collocavit in ea viros qui legem facerent] Bonâ fide Iudæos.

49. Et esurierunt valde] Vide suprà xxi. & ibi dicta. Ita impletum vaticinium Zachariæ xiv. 13.

50. Et mundavit arcem a contaminationibus] ἀπὸ τῶν μιασμάτων, id est, ab idolis, ut Ezech. xxxiii. 31. Ierem. xxxiii. 34.

51. Et ramis palmarum] Ramos manibus ferentes, ut in ingenti lætitia, ut Ioh. xii. 14.

Et cinyris] Suprà iv. 54.

Quia contritus est inimicus magnus ex Israel]

Enallage numeri. Præsidiarios enim illos arcis intelligit, qui Israëli plurimum nocuerant.

52. ET CONSTITUIT UT OMNIBUS ANNIS AGERENTUR HI DIES CUM LÆTITIA] Hi quoque dies festi, non minus quàm decima Adar, memorata suprà VII. 4, exolevêre.

53. ET MUNIVIT MONTEM TEMPLI QUI ERAT SECUS ARCEM] Montem Templi vocat, ut sæpe, ipsum Templum, quod turius reddidit Simon, deiectâ arce & eâ parte montis quæ erat Templo superior. Ita Iosephus hoc loco.

ET HABITAVIT IBI IPSE ET QUI CUM EO ERANT] Intra Templi ambitum, ut in loco tutissimo.

DUCEM VIRTUTUM UNIVERSARUM] ἡγούμενον τῶν δυνάμεων πασῶν, *omnium militum ducem.*

54. ET HABITAVIT IN GAZARIS] In Græco: ἐν Γαζάροις. Hæc ipsa est & Gadaris urbs, quæ Gadara Straboni, non longè à Gaza, Azoto, Ascalone. Ait de ea Strabo: ἣν καὶ ἐξιδιάσαντο οἱ Ἰουδαῖοι, hæc tempora designans. Syri ז in ד mutant.

CAPUT XIV.

1. CONGREGAVIT REX DEMETRIUS EXERCITUM] Est hîc ἐπάνοδος ἱστορική. Res enim Iudaïcas connectere voluit. Nunc de Demetrio Nicatore ea narrat, quæ ante occisum à Tryphone pupillum evenerant. Iosephus hæc in sua tempora digessit.

ABIIT IN MEDIAM] Ita vocat omnia ea quæ Parthis patebant, συνεκδοχικῶς, ex parte totum.

AD CONTRAHENDA SIBI AUXILIA] Sperans devictis Parthis multas sibi gentes accessuras. Vide Iosephum XIII. 9.

2. ET AUDIVIT ARSACES] Arsacem & hic scriptor & Iosephus dixêre communi nomine. nam proprium ei nomen fuit Phraates, ut Appianus nos docet. Strabo nos expedit libro XV. Ἀρσάκαι καλοῦνται πάντες, ἰδίᾳ δὲ ὁ μὲν Ὀρώδης, ὁ δὲ Φραάτης, ὁ δ' ἄλλο τι.

3. ET PERCUSSIT CASTRA DEMETRII, ET COMPREHENDIT EUM] Etiam Iosephus captum dicit amisso exercitu. Iustinus libro XXXVI, pacis simulatione deceptum. libro verò XXXVIII, insidiis circumventum ait.

4. SILUIT OMNIS TERRA IUDA] In alto fuit otio: ut suprà VII. 50. IX. 57.

ET PLACUIT ILLIS POTESTAS EIUS, ET GLORIA EIUS] Et regimen & res ab eo gestæ.

7. ET CONGREGAVIT CAPTIVITATEM MULTAM] Multos hostium captivos fecit, ut Bethsuræ.

ET DOMINATUS EST GAZARÆ] Vide suprà XIII. 53.

ET BETHSURÆ] Captæ à se XI. 36.

ET ARCI] Hierosolymitanæ.

9. Et de bonis terræ tractabant] Laudabant præsentem statum.

Iuvenes induebant se gloriam] Vestibus magnificis.

Et stolas belli] Bello captis.

10. Et constituebat eas ut essent vasa munitionis] Quicquid aliquem usum sui præbet, Hebræis כלי, Hellenistis σκεῦος dicitur.

Quoadusque nominatum est nomen gloriæ eius] *Ita ut nominatum sit.* ἕως ὅτου hîc effectum significat, non tempus. Est hîc ἀπολογία Simonis, annectenda iis quæ sunt apud Sirachiden.

12. Et sedit unusquisque sub vite sua, et sub ficulnea sua] Locutio παροιμιώδης: ut I. Regum IV. 55. Mich. IV. 4. Zach. III. 10.

13. Reges contriti sunt in diebus illis] Tum bellis inter se, tum Iudæorum virtute.

14. Et confirmavit omnes humiles populi sui] Præsidio erat invalidis.

Et legem requisivit] In cura habuit.

15. Sancta glorificavit] Templum reddidit augustius, deiectâ arce quâ Templum premebatur.

Et multiplicavit vasa sanctorum] Donaria adiecit ex præda de hostibus capta.

18. Scripserunt in tabulis æreis] Honoris causa.

20. Spartiatarum principes et civitates] ἄρχοντες καὶ ἡ πόλις: *magistratus & populus.* Spartæ enim reges post Cleomenem esse desierant: Tyranni quoque in Nabide sublati.

Simoni sacerdoti magno et senioribus, et sacerdotibus, et reliquo populo Iudæorum] Sic enim Iudæi scribere eo tempore solebant. suprà XII. 6.

Fratribus] Quomodo ipsi Iudæi Spartiatas fratres suos dixerant. ibidem.

21. Et gavisi sumus in introitu eorum] Pergratus nobis fuit eorum adventus.

22. Et scripsimus quæ ab eis erant dicta in conciliis populi sic] Scripsit interpres *in consiliis.* ἐν ταῖς βουλαῖς τοῦ δήμου. id est, in publica acta retulimus. Nam βουλὰς vocat ipsa scita, μετωνυμικῶς. Non est enim hæc epistola qualis à Laconibus scripta est, sed quomodo sensum exprimendum putavit homo Iudæus.

23. Gloriose] Cum honore maximo.

Et ponere exemplum sermonum eorum] Verborum, quæ etiam scripto complexi fuerant.

In segregatis populi libris] ἐν τοῖς ἀποδεδειγμένοις τοῦ δήμου βίβλοις. In libris ad hoc à populo constitutis. Sic ἀποδεδειγμέναι habuimus & suprà X. 34.

Exemplum autem horum scripsimus Simoni magno sacerdoti] Legit ἐγράψαμεν, pro quo in Græco est ἔγραψαν.

Dicunt Spartiatæ se partem ex actis descriptam misisse ad Simonem, ut constaret bene acceptam fuisse legationem.

24. CLYPEUM AUREUM MAGNUM] Clypei aurei, inter honorum signa. Trebellius Pollio Claudio Augusto, & Hieronymus in Chronico Eusebiano ad eadem tempora.

26. RESTITUIT ENIM IPSE FRATRES SUOS, ET EXPUGNAVIT INIMICOS ISRAEL AB EIS, ET STATUERUNT EI LIBERTATEM] In Græco est: ἐστήρισε γὰρ αὐτὸς καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ ὁ οἶκος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ ἐπολέμησαν ἐχθροὺς Ἰσραὴλ ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἔστησαν αὐτῷ ἐλευθερίαν: quæ sanata traiectione Hebræis familiari, rectè sic vertas: *Nam ipse & fratres eius, domúsque patris sui* (id est, cognati & ministri) *firmaverunt Israëlem, hostes Israëlis bello depulêre, & Israëli paraverunt libertatem.*

ET DESCRIPSERUNT IN TABULIS ÆREIS] *Prout scripserunt ipsi Iudæi in tabulis æreis.* Ipsi Iudæi, aiunt Romani, hæc merita publicè agnoverunt.

ET POSUERUNT IN TITULIS IN MONTE SION] *Quas* (tabulas æreas) *appenderunt columnis in monte Sion:* id est, in Templo. nam Sionis nomen interdum tam latè sumitur, ut etiam Moriam comprehendat. In Templo autem figi solita acta publica apparet suprà XI. 37. & infrà 48. 49.

27. ET HOC EST EXEMPLUM SCRIPTURÆ] Decreti gentis Iudæorum in honorem Simonis, quod decretum etiam Romani in sua acta referri voluerunt. Id decretum perducitur usque ad XV. 15.

27. MENSIS ELUL] Qui mensis Augusto mensi maximâ parte respondet.

IN ASARAMEL] ἐν Σαραμέλ. Sed Latinus interpres rectiùs scripsisse videtur eruditis, qui censent Hebræum loci nomen fuisse, חצר מלוא, *Atrium Millo.* In Millo conventus publicos haberi solitos notat David Kimchi ad 1. Reg. IX. 24.

IN CONVENTU MAGNO] De tali conventu vide quæ diximus ad Matth. X. 17.

28. ET PRINCIPUM GENTIS] ἀρχόντων ἔθνους, id est, φυλαρχῶν.

ET SENIORUM REGIONIS] Synedrij magni.

29. ET FILIIS IARIB] Ἰαρίβ. Sed legendum Ἰωαρίβ, ut suprà II. 1.

UT STARENT SANCTA IPSORUM] Templum, quomodo sæpe antehac.

32. VIROS VIRTUTIS] Id est, milites.

33. ET MUNIVIT CIVITATES IUDÆÆ ET BETHSURAM] Quod præcipuum est posuit ultimo loco. Vide quæ diximus ad Marc. XVI. 7. Rem quæ hîc refertur habuimus. & suprà 7.

34. ET GAZARAM] Vide XIII. 54. Itaque & apud Iosephum Belli Iudaïci I. 2. pro Ζαρὰ, legendum videtur Γάζαρα.

ET QUÆCUNQUE APTA ERANT AD CORREPTIONEM EORUM HABUIT IN EIS] Scripsit interpres *ad correctionem.* Sensus est: posuit in illis oppidis omnia per quæ meliora redderentur.

35. ET VIDIT POPULUS ACTUM SIMONIS] πίστιν fidem Simonis.

nis. Sed quia interpres scriptum reperit compendio πτ̄, legit πρᾶξιν, quomodo & quidam habent libri Graeci.

ET GLORIAM QUAM COGITABAT FACERE GENTI SUÆ] *Et quantam gloriam consiliis suis attulerat genti suæ.* Est hîc ἐβουλεύσατο dictum per μετωνυμίαν causæ pro effecto.

ET POSUERUNT EUM DUCEM SUUM, ET PRINCIPEM SACERDOTUM] Suprà XIII. 42.

ET IUSTITIAM ET FIDEM] Repetendum hîc διὰ, id est, propter, ex membro superiore.

36. ET IN DIEBUS EIUS PROSPERATUM EST IN MANIBUS EIUS, UT TOLLERENTUR GENTES DE REGIONE IPSORUM] *εὐωδώθη ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ, per eum feliciter evênit.*

ET QUI IN CIVITATE DAVID ERANT] In urbe à Davide adiecta. Vide suprà I. 35. & XIII. 50.

ET INSEREBANT PLAGAM MAGNAM CASTITATI] Castitatem hîc intellige Dei cultum. In legibus Ciceronis est: *Castè deos adeunto.* Idem in haruspicum responsis de fano Pessinuntio, *Quod cum Deiotarus religione suâ castissimè tueretur.* Virgilius:

Quique sacerdotes casti.

37. AD TUTAMENTUM REGIONIS ET CIVITATIS] In Græco: *Et munivit eam* (supple urbem) *ad tutamen regionis.*

38. ET REX DEMETRIUS STATUIT ILLI SUMMUM SACERDOTIUM] ἔστησεν, confirmavit, ratum habuit. suprà XIII. 36. *Hoc ideò* additum, quia Demetrius Nicator amicus erat populi Romani. Additur hîc in Græco κατὰ πάντα, *secundum omnia*: nempe illa quæ in decreto Iudæorum continebantur.

39. FECIT EUM AMICUM SUUM] Habes & hoc dicto iam loco.

ET GLORIFICAVIT EUM GLORIA MAGNA] Remissione tributorum quæ debebantur, vectigalium in urbe Hierosolymis, auri coronarij, concessione munitionum.

40. AUDIVIT ENIM] *Audiverat enim.*

QUOD APPELLATI SUNT IUDÆI A ROMANIS AMICI, ET SOCII ET FRATRES] Suprà VIII. 20. XII. 3.

ET QUIA SUSCEPERUNT LEGATOS SIMONIS GLORIOSE] Suprà 17.

41. IUDÆI ET SACERDOTES EORUM] Ita suprà XII. 6 Sacerdotes nominantur ut pars eximia populi.

CONSENSERUNT EUM ESSE DUCEM SUUM] Suprà XIII. 7.

ET SUMMUM SACERDOTEM IN ÆTERNUM] Id est, ipsum, posterósque eius, mares ex maribus. Opponitur enim לעולם dignitati merè personali.

DONEC SURGAT PROPHETA FIDELIS] Indubitatus, fidem faciens sui prædictionibus & miraculis. Sic πιστὸν sumi diximus alibi. Si quis esset Propheta se ducem populi profitens, quales olim Iudices, ei imperium haud dubio iure debebatur. Standum quoque erat eius dictis, tum de rebus aliis, tum de sacerdotio. Prophetiâ autem post

Malachiam cessante, Prophetiæ restitutio exspectabatur paulò ante adventum Messiæ, ut diximus suprà IV. 46. & IX. 27.

42. ET UT CURA ESSET ILLI PRO SANCTIS, ET UT CONSTITUERET PRÆPOSITOS SUPRA OPERA EORUM] Bis repetitur Templi cura Simoni mandata, sed ad effectus diversos. Ideò *&* hîc sumendum pro *nempe*. Hîc dicitur data ei summa inspectio in opera & sarta tecta Templi: infrà, in cæremonias quas cæteri sacerdotes ex ipsius præscripto administrarent.

ET SUPER REGIONEM] Præfectos Toparchiis.

ET SUPER ARMA] Exercituum ductores. Vide suprà XIII. 54.

ET SUPER PRÆSIDIA] Præfectos præsidiis oppidorum, arcium, castellorum.

43. ET UT CURA SIT ILLI DE SANCTIS, ET UT AUDIATUR AB OMNIBUS] Ita ut omnes sacerdotes ipsius præscriptum sequantur, ut iam diximus.

ET SCRIBANTUR IN NOMINE EIUS OMNES CONSCRIPTIONES IN REGIONE] *Omnes syngraphæ*: ut suprà XIII. 41.

ET UT OPERIATUR PURPURA ET AURO] Purpureâ veste, & fibulâ aureâ, ut suprà X. 20. 89. XI. 58.

44. IRRITUM FACERE ALIQUID HORUM] Facere contra hoc decretum. Ita enim ἀθετεῖν sumi diximus ad Matth. VII 9.

AUT CONVOCARE CONVENTUM IN REGIONE SINE IPSO] In liberis populis præcipuorum magistratuum etiam hoc ius est, ne quis sine eorum arbitratu comitia aut concionem convocare posset: quod Græci dicunt ἐκκλησιάζειν. Vide Num. I. 2.

ET VESTIRI PURPURA, ET UTI FIBULA AUREA] Nempe nemini liceat præter ipsum, ex superioribus. Nullus enim honos in veste est, nisi à quo arceantur cæteri. Vide titulum Codicis Iustiniani de vestibus Holoberis.

48. ET SCRIPTURAM ISTAM DIXERUNT PONERE] *Iusserunt poni.*

IN TABULIS ÆREIS] Quibus inscribi solebant decreta eiusmodi. suprà VIII. 22.

ET PONERE EAS IN PERIBOLO SANCTORUM] In porticibus Templi. id enim הנח, περίβολος, Ezech. XLI. 5. XLII. 20.

IN LOCO CELEBRI] *Conspicuo*. ut suprà XI. 37. hoc est, unde de plano rectè legi possint, ut Romani loquebantur.

49. EXEMPLUM AUTEM EORUM PONERE IN ÆRARIO] ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ: in arcis Templi, ubi acta ad Templum pertinentia servabantur.

UT HABEAT SIMON ET FILII EIUS] Ut illis petentibus inde semper paticulum detur publicis sigillis munitum.

CAPUT XV.

1. ET MISIT REX ANTIOCHUS] Sidetes dictus, qui se Tryphoni opposuit. Nomen id habuit à Side Pamphyliæ oppido, cuius meminêre Plinius & Ptolemæus. Nam Pamphyliæ pars ultra Taurum est, eáque mansit penes Seleucidas, pace factâ ab Antiocho Magno cum Romanis.

FILIUS DEMETRII] Soteris scilicet, ac proinde frater Demetrij Nicatoris, ut habes apud Appianum, Iustinum, & in Chronico Eusebij.

AB INSULIS MARIS] Id est, à Seleucia Pieria, quæ non longè est à mari. Inde enim belli initium fecisse Antiochum hunc Sideten docet nos Iosephus XIII. 12. Hebræi & Syri omnia mari adsita insulas vocant.

ET PRINCIPI GENTIS IUDÆORUM] ἐθνάρχῃ est in Græco, ut & suprà XIV. 47. quâ voce Iosephus sæpe utitur. Valet autem idem quod נשיא, ἄρχων, suprà IX. 30. XIII. 42.

2. ET GENTI IUDÆORUM] Ita mos erat scribi illo tempore. Vide suprà VIII. 28. XI. 33. XII. 6. XIII. 36. XIV. 20.

3. PESTILENTES] ἄνδρες λοιμοὶ, לצים, ut suprà X. 61. Indicat Alexandrum Balen & filium eius, maximè verò Tryphonem. Sunt hæ epistolæ, ut suprà diximus, ex Græcis veris factæ Hebraïcæ, versione satis liberâ, iterùm deinde Græcæ.

ET ELECTAM FECI MULTITUDINEM EXERCITUS] Iosephus: τῆς ἰσχύος αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν αὐξανομένης.

4. VOLO AUTEM PROCEDERE PER REGIONEM] Regionatim, ex una regione in alteram.

5. NUNC EGO STATUO TIBI] Id est, firmo, rata facio.

OMNES OBLATIONES QUAS REMISERUNT TIBI ANTE ME OMNES REGES] πάντα τὰ ἀφαιρέματα ἃ ἀφῆκάν σοι οἱ πρὸ ἐμοῦ βασιλεῖς. Ubi primùm est locutio inversa: vult enim dicere ratam se facere condonationem τῶν ἀφαιρεμάτων, factam ab antè regibus: maximè verò à patre fratréque suo. Deinde ἀφαιρέματα sunt in usu frequenti primitiæ quæ Deo debebantur. Inde sumtâ translatione omnia ea quæ de agris regibus pendi erant solita, ut pars dimidia nemorum, tertia frugum: de quibus suprà X. 29. 30. XI. 34. Reges illi valdè erant liberales de iis quæ ultra non tenebant, ut huius Demetrij pater suprà capite X. Alexander Magnus olim legatis Darij: *Quæ post Euphratem sunt, liberaliter donat. Ubi igitur me affamini? nempe obliti estis. Nam ultra Euphratem sum.* Iustinus libro XXXVI. *Facilè tunc Romanis de alieno largientibus.*

ET QUÆCUMQUE ALIA DONA REMISERUNT TIBI] In Græco: καὶ ὅσα ἄλλα ἀφέματα ἀφῆκάν σοι. Id est, *Et quascumque præterea remissiones vobis fecêre.* Par loquendi genus habuimus suprà X. 28. Intellige reliqua tributorum, salis redemptionem, vectigalia in Hierosolymis.

6. ET PERMITTO TIBI FACERE PERCUSSURAM PROPRII

NUMISMATIS IN REGIONE TUA] Id est, tuâ imagine, qui magnus honos olim habitus. Procopius tertio Gotthicorum de Regibus Francis: οὐ τὸ Ῥωμαίων αὐτοκράτορος (ἧπερ εἴθισται) χαρακτῆρα ἐνθέμενοι τῷ στατῆρι τούτῳ, ἀλλὰ τὴν σφετέραν αὐτῶν εἰκόνα. Adde quæ dicta Matth. XXII 20.

7. IERUSALEM AUTEM SANCTAM ESSE ET LIBERAM] Interpretare, ut suprà X. 31.

ET OMNIA ARMA QUÆ FABRICATA SUNT] Quod ipsum haberi solet inter iura regia. Iustiniani Nov. LXXXV. In feudis c. Quæ sint regalia.

ET PRÆSIDIA QUÆ CONSTRUXISTI, QUÆ TENES, MANEANT TIBI] Idem est sensus qui suprà XIV. 38.

8. ET OMNE DEBITUM REGIS] Quodcunque regi ulla ex causa nunc debetur. Solet post multa specialia addi clausula quædam generalis, ne quid effugiat.

9. ET QUÆ FUTURA SUNT REGI] Quæ in posterum deberi possent quacunque ex causa: ex iure scilicet fiscali.

GLORIFICABIMUS TE ET GENTEM TUAM, ET TEMPLUM GLORIA MAGNA] Donaria scilicet mittendo in Templum, ut Syriæ & Ægypti reges non rarò antehac fecerant.

10. EXIIT ANTIOCHUS IN TERRAM PATRUM SUORUM] In superiorem Syriam, ut Iosephus explicat.

ET CONVENERUNT AD EUM OMNES EXERCITUS, ITA UT PAUCI RELICTI ESSENT CUM TRYPHONE] Exolescente favore recentis imperij, ut ait Iustinus.

11. ET VENIT DORAM FUGIENS PER MARITIMAM] Nempe Tryphon, ut Iosephus nos docet. Est hæc Dora in ora maritima Phœnices: quod & Ptolemæus significat.

14. ET VEXABANT CIVITATEM A TERRA ET MARI] Obsidebant, ut ait Iosephus.

15. HABENTES EPISTOLAS REGIBUS ET REGIONIBUS SCRIPTAS] Hæ sunt illæ epistolæ, quarum mentio aliqua facta suprà XII. 4. Tenor autem totus huic loco reservatus, quia tunc usus earum apparuit.

16. LUCIUS CONSUL ROMANORUM] L. Furius Philus. Sic enim bis appellatur à Cicerone, nec aliter ab Obsequente, is qui in fastis per errorem Publius. Cæterum quilibet Romani sermonis formularúmque gnatus facilè intelliget hoc senatusconsultum (nam Senatus erat legatis respondere, ut notavit Polybius) non esse quale Romæ scriptum est, sed quomodo sensum eius Hebræus Hellenistis Hebræis scribens exprimere voluit. Senatusconsulti autem huius initium fuit: *Quod L. Furius Consul verba fecit.* sicut alterius senatusconsulti, cuius meminit Iosephus XIII. 17, initium fuit. *Quod* C. *Fannius M. Filius Prætor verba fecit.*

21. SI QUI ERGO PESTILENTES] Suprà 3.

22. HÆC EADEM SCRIPTA SUNT DEMETRIO REGI] Regi Syriæ ei qui ante hunc Antiochum rex fuerat. Mortuus igitur is dum

Legati ſunt in itinere: literæ autem ad fratrem eius Antiochum pervenêre. In Græco ſequenda editio Sixtina, quæ habet Δημητρίῳ τῷ βασιλεῖ, non autem illæ quæ habent Δημήτριος.

Ab Attalo] Scripſit Latinus interpres: *ac Attalo*. καὶ Ἀττάλῳ, regi nimirum Pergami, qui populum Romanum bonorum ſuorum reliquit hæredem.

Et Ariarathi] Sic & in Sixtina Ἀριαράθῃ, cùm in aliis malè ſit Ἀράθῃ. Fuit circa hæc tempora Cappadociæ rex Ariarathes, cuius ſimul cum Attalo rege Aſiæ, & Ægypti Ptolemæo, meminit Iuſtinus libro xxxv.

Et Arsaci] Qui Phraates proprio nomine, communi Arſaces, vel Arſacides, ut ſuprà diximus xiv. 2.

23. Et in omnes regiones] Amicas populi Romani gentes, aut civitates liberas & amicas, aut ſocias, aut quæ erant ſub ſociis regibus: maritimas maximè, quia mari faciendum hoc iter Iudæis legatis, qui ſæpe ad proximam oram volebant appellere.

Et Lampsaco] *Et* hîc eſt pro *nempe*. Ex hoc Latino Græcum corrige, & pro Σαμψάμῃ repone Λαμψάκῳ. Eſt πόλις ἐλλίμενος, teſte Strabone.

Et Spartiatis] Civitati tunc liberæ, ut ſuprà diximus.

Et in Delum] Cycladum clariſſimam, & frequentem, tum ob templi ſanctimoniam, tum ob commercia quæ poſt Corinthum exciſam eò migrarunt.

Et in Myndum] Urbem in Caria portu nobilem, ut Strabo nos docet.

Et in Sicyonem] Achaiæ urbem vetuſtiſſimam, in qua portus & navale, ut idem nos docet Strabo.

Et in Cariam] Quam liberam eſſe iuſſerant Romani, ut Livius teſtatur libro xliv. Scripſerant ergo Romani & ad commune Cariæ, & ſpecialiter ad Myndum civitatem. Vide tamen an hîc legendum Ἰκαρίαν, quæ inſula Samo proxima.

Et in Samum] Inſulam liberam, ut ait Plinius, & prædivitem, ut Strabo, obtentam Aſiæ.

Et in Pamphyliam] Eam ſcilicet quæ cis Taurum, & ademta Antiocho Magno.

Et in Lyciam] Quam & ipſam ademtam cum Caria Rhodiis Romani liberam eſſe iuſſerant, teſte Livio dicto libro xliv.

Et in Halicarnassum] Hæc quoque urbs eſt Cariæ, & regia olim.

Et in Coo] Coorum inſula & urbs appulſu iucunda, Cariæ præiacens. Nobiliſſimam inſulam Plinius vocat.

Et in Siden] Pamphyliæ urbem, ut antè diximus: niſi fortè legendum Σιδῶνα. Nam ea propinqua Arado. In Græco Sixtino eſt: καὶ εἰς Ἀλικαρνασσὸν, καὶ εἰς Ῥόδον, καὶ εἰς Φασηλίδα, καὶ εἰς Κῶ, καὶ εἰς Σίδην, καὶ εἰς Ἄραδον, καὶ εἰς Γόρτυναν, &c.

Et in Aradum] De qua diximus ad Gen. x. 18.

Et in Rhodum] Hoc nomen malè deeſt in Græcis nonnullis. Ea inſula tunc amica magis quàm ſocia erat populi Romani, ut ex Livij libro XLV cognoſcimus.

Et in Phaselidem] Oppidum eſt maritimum in confinio Lyciæ & Pamphyliæ. Ptolemæus Lyciæ tribuit: Pamphyliæ alij: meminit & Lucanus.

Et in Gortynam] Quæ Cretæ urbs prima dignitate Strabonis temporibus. Creta libera erat hoc tempore, & amica Romanis, & Demetrij domo.

Et Cnidum] Inſula eſt non longè à Rhodo, portus habens duos, ut Strabo nos docet.

Et Cyprum] Quæ eo tempore ſub Ægypti erat regibus fretis Romanorum auxilio. Teſtes Strabo & Iuſtinus.

Et Cyrenen] Et hæc erat tunc ſub Ægypti regibus. Diviſis inter filios regnis Cyrene ad Romanos devenit. Docent id nos Strabo & Iuſtinus.

24. Exempla autem eorum scripserunt Simoni] Literarum quas legatis dederant exempla Roma ni etiam ad Simonem miſêre, ut cognoſceret quantæ curæ Romanis eſſent Iudæorum negotia.

25. Antiochus autem rex applicuit castra in Doram secundo] Ubi erat Tryphon, ut dictum ſuprà 11. Cæterum Græca: Ἀντίοχος ὁ βασιλεὺς παρενέβαλεν ἐπὶ Δωρὰ ἐν τῇ δευτέρᾳ. Sic vertam: *Antiochus autem die altero* (poſt adventum legatorum Iudæorum) *oppugnavit Doram*. Nam παρεμβάλλειν ita ſumi interdum ſolet etiam in his libris.

Admovens ei semper manus] Crebros inſultus faciens.

27. Et noluit ea accipere, sed rupit omnia quæ pactus est] Legit ut nos nunc habemus in Græco: καὶ οὐκ ἠβούλετο. Sed Ioſephus vult nos legere καὶ ἠβούλετο. Accepit Antiochus militem & commeatum à Simone: ſed poſteà nihil eorum quæ Simoni promiſerat præſtitit. Notarunt hoc ante nos & alij.

28. Vos tenetis Ioppen et Gazaram et arcem quæ est in Ierusalem] Sic & infrà 35. de Gadaris vide XII. 54.

30. Et tributa locorum in quibus dominati estis extra fines Iudææ] Significat tres Toparchias. nam Ptolemaïs promiſſa fuerat, non tradita. Vide ſuprà X. 30. XI. 34. 57. Addi poſſunt Ioppe & Gaza, bello capta, ut infrà ſequetur.

Et exterminii quod exterminastis et tributorum civitatum alia talenta quingenta] καὶ τῆς καταφθορᾶς ἧς κατεφθάρκατε, καὶ τῶν φόρων τῶν τόπων ἄλλα τάλαντα πεντακόσια. Ubi ex præcedentibus repetendum eſt ἀντί. Senſus enim eſt: *Et pro vaſtitate quam feciſtis, & pro tributis* (nempe præteritis) *locorum*, (illorum ſcilicet trium) *date altera quingenta aurea.*

31. Sin autem] Εἰ δὲ μή. *Si autem hæc non datis.*

33. Hereditatem patrum nostrorum] Olim à nobis

possessa, cùm duodecim tribus sub uno essent regno: nempe Bethel, Lyddam, & Ramatham.

35. ET GAZARA] Vide suprà 27.

IPSI FACIEBANT IN POPULO PLAGAM MAGNAM, ET IN REGIONE NOSTRA] Non mirum si loca hostium iure belli cepimus.

HORUM DAMUS TALENTA CENTUM] Id est, parati sumus dare. Et est Græca constructio.

37. TRYPHO AUTEM FUGIT NAVI IN ORTHOSIADA] Portum Phœnices apud Ptolemæum. Strabo Orthosiam vocat libro XVI. ut & Plinius II. 20. Hinc verò Trypho Apameam se contulit, ut collatio Iosephi indicat. Inde enim ortus erat, & ibi fidissimos habebat amicos, ut Strabo nos docet.

38. ET CONSTITUIT REX CENDEBÆUM DUCEM MARITIMUM] Nempe ut Iudam prehenderet, & Iudæam popularetur, exponente Iosepho. Fuit hic amicus regis, nomen habens à parte Phœnices quæ Cendevia Plinio XXXVI. 26. Est autem nomen pronuntiatione contractâ, Syriacum in morem, קן־דוי pro קנין דויד, κτῆμα τοῦ Δαβίδ. Historiam vide II. Sam. V. 25. VIII. 1. 1. Paralip. XVIII. 1.

39. ET MANDAVIT EI ÆDIFICARE GEDOREM] Ex hoc Latino emendandus textus Græcus, in quo perperam legitur τὴν Κεδρὼν, pro τὴν Γέδωρα. Est ea גדור Ios. XV. 58. ubi in Græco itidem malè scriptum Γεδδὼν, pro Γεδδώρ. Et alio errore I. Paralipom. IV. 39, Γέραρα: ubi scribendum Γέδωρα. Ptolemæo est Γάδωρα. urbs fuit olim in Danitarum portione, confinis Philistinis & Idumæis. Alia est Gazara vel Gadara maritima, de qua suprà & infrà.

ET OBSTRUERE PORTAS CIVITATIS] *Civitatis* non est in Græco. Rectè ergo monent viri eruditi πύλας hîc, ut in Græcis historiis, intelligendas fauces montium, quæ τὰ φαραγγώδη τῶν ὀρῶν dixit hîc Iosephus.

ET DEBELLARE POPULUM] *Populum* Iudaïcum *bello vexare*.

REX AUTEM PERSEQUEBATUR TRYPHONEM] Quia, ut diximus, ab Orthosia Apameam se contulerat.

40. ET PERVENIT CENDEBÆUS IAMNIAM] Sic & Strabo & Ptolemæus appellant. Est prope Azotum & Ascalonem. diximus de ea & alibi.

ET COEPIT IRRITARE PLEBEM] τὸν λαὸν, id est, populum Iudaïcum.

ET ÆDIFICARE GEDOREM] Hîc idem error in Græco commissus, quem iam notavimus.

41. UT EGRESSI PERAMBULARENT VIAM IUDÆÆ] In Græco: *vias Iudææ*. Sensus est: ut ex Gedore per omnia Iudææ itinera excurrerent.

SICUT CONSTITUIT EI REX] Constituerat. Est enim Aoristus qui pro omnibus temporibus, maximè præteritis, ponitur.

CAPUT XVI.

1. ET ASCENDIT IOHANNES] Simonis ille filius, memoratus suprà XIII. 5. 9.

DE GAZARIS] Id est, Gadaris, ut XII. 54, diximus.

EGO ET FRATRES MEI, ET DOMUS PATRIS MEI] Vide suprà XIV. 26 in Græco.

2. ET PROSPERATUM EST IN MANIBUS NOSTRIS LIBERARE ISRAEL ALIQUOTIES] Successit procuratio libertatis. Sic suprà I. III. 6. XIV. 36. II. Macc. X. 7.

3. SED ESTOTE LOCO MEO ET FRATRIS MEI] In Græco est ampliùs: *Vos autem beneficio* (Dei) *estis per ætatem pares* (bellis.) *Este ergo* (populo Iudaïco) *pro me & pro fratre meo*: nempe Ionathane, cuius recentior memoria.

4. ET DORMIERUNT IN MODIN] Ibi interiunxerunt.

6. AD TRANSFRETANDUM TORRENTEM] Sic & suprà locutus est hic interpres: id est, *ad transeundum torrentem.*

ET TRANSFRETAVIT PRIMUS]

——monstrat tolerare labores,

Non iubet.

Ut apud Lucanum Cato.

7. ET DIVISIT POPULUM ET EQUITES IN MEDIO PEDITUM] Secundum *&* est pro nempe. Ita distribuit populum, ut in peditum intervallis se tenerent equites.

8. ET EXCLAMAVERUNT SACRIS TUBIS] In Græco tantùm est: *Et cecinit tubis.* Sed interpres sacras tubas dixit, quia sacerdos militiæ attributus, (de quo Deuteron. XX. 2.) cæteris ut voce præibat, ita & tubæ cantu. Num. X. 8. 9.

IN MUNITIONEM FUGERUNT] Gedorem, ut ex sequentibus intelligitur.

DONEC VENIT CEDRONEM] Idem hic error in Græco & Latino qui suprà XV. 3 in Græco, non in Latino. Legendum enim εἰς Γέδωρα, *Gedorem.*

QUAM ÆDIFICAVIT] *Quam munierat*, ipse scilicet Cendebæus.

10. ET FUGERUNT] Alij scilicet qui in illo prælio fuerant, ut non solet fuga de communi consilio fieri.

USQUE AD TURRES QUÆ ERANT IN AGRIS AZOTI] Ad prætenturas & stationes agrarias, ut loquitur Ammianus Marcellinus libro XIX. XXI. XXV. XXIX. XXXI. in Glossis, *Prætentura*, προβολή, ἐπιτείχισμα. In Basilicon glossis, φρουρια, πύργοι, σκοπαί. Sunt in agris receptus militum ac speculæ, quales & nunc in usu: sed nunc magis ex lapide: olim sæpe ex ligno, ut sequentia ostendunt. Has ex ligno turres Romani veteres falas dicebant, ut ex Ennio Nonius Marcellus nos docet. Utitur hac voce & Iuvenalis. Festus, Servius, & post eos Isidorus falaricæ vocabulum inde deducunt.

ET

ET REVERSUS EST AD IUDÆAM IN PACE] ἐν εἰρήνῃ τὸν λοιπὸν διήγαγε βίον, ait Iosephus.

11. ET PTOLEMÆUS] תלמי nomen est Hebræum à sulco. Id autem sono proximè accedit ad Macedonicum nomen à bello deductum Πτολεμαῖος. Ideò Hebræi Græcè scribentes hoc pro illo usurpant.

FILIUS ABOBI] אביבי à spica ductum nomen, ut solebant veterum nomina multùm desumi à re rustica.

12. ERAT ENIM GENER SUMMI SACERDOTIS] Simonis. Hinc iterùm in peius labi cœpêre res Iudaïcæ. *Fugas civium, urbium eversiones, fratrum, coniugum, parentum neces, aliáque solita regibus ausi:* ait Tacitus.

13. ET VOLEBAT OBTINERE REGIONEM] Imperium regionis.

14. SIMON AUTEM PERAMBULANS CIVITATES] Ut videret si quid esset quod novæ opis egeret. Exemplum providi ducis.

Αμφότερόν τ' ἀγαθῶν τε καὶ κρατερὸς αἰχμητής.

ut iam apparebit.

ET MATHATHIAS FILIUS EIUS] Ab avo dictus.

HIC EST MENSIS SABATH] ἔστι ὁ μὴν Σαβάτ, non שבת, id est, à sabbato, sed שבט, à surculo. Sic & Zach. I. 7. Meminit & magna paraphrasis Esther III. 7.

15. IN MUNITIUNCULAM] In castellum.

QUOD VOCATUR DOCH] In Græco: Δώκ: דוק specula Syris.

QUAM ÆDIFICAVIT] *Quam munierat.* ut suprà 9.

16. ET CÙM INEBRIATUS ESSET SIMON] *Adbibisset.* Est enim Hebræis שכר, & Hellenistis μεθύσθαι, vox non inhonesta.

ET OCCIDERUNT EUM] Hoc habet & Iosephus.

ET DUOS FILIOS EIUS] Captos primùm, quod ex Iosepho discimus.

17. FECIT DECEPTIONEM MAGNAM IN ISRAEL] In Græco tantùm est: ἐποίησεν ἀθεσίαν μεγάλην, *magnâ usus est perfidiâ.* Ita enim vocem ἀθεσίας sæpè usurpat Polybius. Ieremiæ XX. 8, חמס, id est, violentia, Græcè vertitur ἀθεσία. II. Danielis IX. 7, מעל, quod defectionem significat, itidem ἀθεσία vertitur, & ἀσυνθεσία, I. Paralip. IX. 1. Esdr. IX. 2. 4. X. 6. Historici boni, ubi factum aliquod narrarunt, solent iudicium suum & proborum de tali facto addere.

18. ET SCRIPSIT HÆC PTOLEMÆUS, ET MISIT REGI] Antiocho Sidetæ: qui Iosepho XIII. 16, antiquæ historiæ, Ἀντίοχος ὁ Εὐσεβής.

ET TRADERET EI REGIONEM ET CIVITATES EORUM, ET TRIBUTA] Id est, ut ipse Ptolemæus, accepto à rege exercitu, *traderet* regi *regionem Iudæam, & urbes eorum* (nempe Iudæorum, constructione, πρὸς τὸ σημαινόμενον) *cum tributis.*

19. ET MISIT ALIOS IN GAZARAM] Gadara, ut suprà sæpè diximus.

TOLLERE IOHANNEM] Cui cognomen Hyrcano, ut ait hoc lo-

co Iosephus. הרקן *spoliator*, hostium scilicet. Sic solebant boni ominis nomina dari, belli temporibus.

Et tribunis misit epistolas] Iis qui sub Iohanne præsidio Gadarorum præfuerant.

Et daret eis argentum et aurum et dona] Id est, ut magna à se acciperent.

20. Et alios misit occupare Ierusalem, et montem Templi] Ipse quoque eò se contulit, sed à Iohanne Hyrcano, ob suas patrísque, & patruorum virtutes favorabili, ipse ob scelera exosus, à plebe exclusus est.

22. Cognovit enim quia quærebant eum perdere] Hîc aut morte, aut aliâ aliquâ calamitate interceptus finem scribendi fecit hic quisquis est illorum temporum scriptor: ideóque in rebus popularium suorum fide dignissimus. Cætera aliquis amicus aut descriptor addidit.

23. Et cætera sermonum Iohannis] *Cætera verò rerum Iohannis*. דברי יוחנן.

Et bellorum eius et bonarum virtutum quibus fortiter gessit] *Et bellorum eius, & pulchrorum facinorum quæ edidit:* nempe contra Syros, Moabitas, Idumæos, Samaritas, Antiochum Sideten, Demetrium à captivitate reversum, filium Demetrij Antiochum Grypum, & Antiochum Cyzicenum.

Et ædificii murorum quos exstruxit] Hierosolymis: nam ad pacem ab Antiocho Sidete redimendam loricam eorum destruxerat, ut ex Iosepho discimus.

24. In libro dierum sacerdotii eius] In commentariis quos sacerdotes summi aut faciebant, aut fieri curabant. Quomodo favore populi summum sacerdotium adeptus sit hic Iohannes Hyrcanus, habes apud Iosephum XIII. 15 antiquæ historiæ & Belli Iudaïci I. 2. Ex illis commentariis quos diximus Iosephus sua depromsit.

AD MACCABAICUM II.

MULTI semper in Cyrenaïca regione vixêre Iudæi, ut ex Iosepho apparet XIV. 13. XVI. 10 antiquæ historiæ, belli verò Iudaïci VII. 38. Act. II. 10. Ibi qui habitabant aut habitaverant Iudæi Κυρηναῖοι dicebantur, ut Matth. XXVII. 32. Marc. XV. 21. Luc. XXIII. 26. Horum fuit Iason, id est, ישוע, Ἰησοῦς, qui libris quinque complexus est res illas quæ Iudæis evenêre sub Seleuco filio Antiochi Magni, & deinde eas quas iam in primo Maccabaïco legimus, ad regnum usque Antiochi Eupatoris, ut videmus infrà III. 20. & ampliùs dicemus infrà XII. 2. Ex hoc Iasone vir sanè disertus, cuius nomen ad nos non pervenit, fecit compendium quod incipiet capite mox III. 1. præfatio verò capite II. 20. Huic compendio addidit breviator ea quæ contigêre ad mortem usque Nicanoris. Verùm huic & narrationi & præfationi scriptor præponendas censuit epistolas duas quas Iudæi Hierosolymis agentes ad Iudæos in Ægypto agentes scripserant. Eas habuit aut ex archivis Alexandrinæ Iudæorum synagogæ, aut ex Callinico Sutorio, qui Alexandrinas historias decem complexus libris, ut ait Suidas, in iis Iudaïca horum temporum latè tractaverat, ut nos docet Hieronymus præfatione ad Danielem. Est autem hoc compendium scriptum eâ libertate, ut modò verba Iasonis fermè subsequatur, modò saltuatim maximè ad rem visa pertinere decerpat.

CAPUT I.

1. FRATRIBUS QUI SUNT PER ÆGYPTUM] Hinc ad comma 6 nihil aliud est quàm salutatio in limine epistolæ. Inde incipit epistola.

7. REGNANTE DEMETRIO] Nicatore, cuius partes contra Tryphonem Iudæi tunc sequebantur.

ANNO CENTESIMO SEXAGESIMO NONO] A Seleuci initio; ut mos erat putare tempora. Scripta hæc epistola anno ante decretum factum in honorem Simonis, cuius mentio I. Macc. XIII. 41.

NOS IUDÆI SCRIPSIMUS VOBIS] Iam antè temporibus Antiochi Illustris.

IN TRIBULATIONE ET IMPETU] In Græco: ἐν τῇ θλίψει καὶ ἐν τῇ ἀκμῇ. Est autem ἓν διὰ δυοῖν, pro ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς θλίψεως, in summis calamitatibus.

EX QUO RECESSIT IASON] Recesserat.

A SANCTA TERRA] A fide quam patriæ debebat.

ET A REGNO] Ab amicitia regum Ægypti. Vide Iosephum XII. 4. & 6.

8. PORTAM SUCCENDERUNT, AC EFFUDERUNT SANGUINEM INNOCENTEM] *Quomodo portas incenderint, & sanguinem innocentem effuderint*: Macedones.

ET ORAVIMUS AD DOMINUM, ET EXAUDITI SUMUS] *Et quomodo ad Deum preces fecerimus, exauditique fuerimus.*

ET OBTULIMUS SACRIFICIUM] *Quomodo* (repurgato Templo) *obtulerimus sacrificium*, holocaustum prosperitatis & laudis. I. Maccab. IV. 16.

ET SIMILAGINEM] Id est, מנחה. Vide Levit. II.

ET ACCENDIMUS LUCERNAS] ἥψαμέν τε φῶτα ἐπὶ τῆς λυχνίας. Iosephus XII. 11. unde dies hic dictus φώτων.

ET PROPOSUIMUS PANES] ἄρτους ἐπὶ τὴν τράπεζαν ἐπέθηκαν, Iosephus dicto loco.

9. ET NUNC] *Propterea nunc quoque.*

FREQUENTATE] ἄγητε, *celebrate.*

DIES SCENOPEGIÆ MENSIS CASLEU] In Hebræo fuerit ימי חנכה, quomodo vocari hi dies solebant. Sed Græcus interpres dixit σκηνοπηγίας, quia dies hi pari lætitiâ peragebantur, qua ἡ σκηνοπηγία, quod clarè explicatur infrà 18. & X. 6. Neque minùs his diebus quàm illis rami manibus ferebantur: infrà X. 7. Satis autem significavit σκηνοπηγίαν à Mose institutam hìc non intelligi. Ea enim in mensem Tisri incidebat, qui Septembri fermè respondet, hic in mensem Casleu, sive Χεσλεῦ, qui fermè Novembri.

10. ANNO CENTESIMO OCTOGESIMO ET OCTAVO] Hæc altera est epistola, nullius nomen regis præferens, liberâ iam republicâ.

ET IUDAS] Hic Iudas aliquis est Iohannis Hyrcani cognatus, eiúsque vicem gerens, Iohanne Hyrcano in Syros hostes bellante. Vide Iosephum XIII. 16. 17.

ARISTOBULO] Hoc nomen non ex vicinitate soni, sed ex paritate significationis factum est de Hebræo Græcum. Hebræum nomen est יעוץ, quod exstat I. Paralip. VIII. 10.

MAGISTRO] Nempe in studiis Philosophicis, quibus hunc Aristobulum excelluisse tradit Eusebius Præp. VIII. 3.

PTOLEMÆI REGIS] Physconis dicti, prioris hoc nomine, qui Eusebio etiam Evergetes, alterius Evergetæ successor, coævus Antiochis Grypo & Cyziceno. At Eusebius mirâ inconstantiâ Aristobulum modò Philadelphi, modò Philometoris magistrum vocat. Philadelphi hunc fuisse magistrum, cuius hoc loco fit mentio, putavit & Clemens Alexandrinus Strom. V.

QUI EST DE GENERE CHRISTORUM SACERDOTUM] Id est, summorum; ex Aarone & filiis eius Dei iussu unctis Exodi XL. 15.

11. DE MAGNIS PERICULIS A DEO LIBERATI] Repetunt

memoriam rei quanquam pridem gestæ, ne ulla tam ingentis à Deo beneficij obreperet oblivio.

Adversus talem regem] Tam sævum atque impium, Antiochum Illustrem.

12. Ipse enim ebullire fecit de Perside] Illud *de Perside* extra Græcum non malè adiecit interpres. Sensus enim est: qui in nos è Perside tot immisit exercitus, ipse in Perside interiit, idololatra in Idoleo.

In Templo Nannææ] Deæ matris, ut explicavimus ad I. Macc. VI. 1. 2. 3. Persæ quidem veteres Templa non habuerant, ut & nos alibi diximus: sed postquam Macedonibus paruêre, imitati sunt hac in re Macedonum mores, retentis deorum suorum nominibus.

14. Etenim cum ea habitaturus] συνοικήσων. dicitur id de coniugibus. Sensus est: venisse Antiochum, quasi ducturus esset Nannæam.

Dotis nomine] Sic Antonius cùm ei Athenienses Minervam suam despondissent, dotis nomine eis imperavit mille talenta. Seneca pater in suasoriarum prima.

15. Sacerdotes Nannææ] In Græco: τῶ Ναναίου. scribendum τοῦ Ναναίου, supple Templi.

16. Apertóque occulto aditu Templi] *Occulta ianua laquearium.*

Percusserunt ducem] Fulminârunt in Græco. Sed hæc aliter Iosephus, & ipse Iason Cyrenæus.

18. Facturi igitur quinta et vigesima die Casleu purificationem Templi] μέλλοντες ἄγειν, id est, *celebraturi purificationem*, id est, memoriam Templi repurgati, diebus solemnibus. Vide dictum locum I. Macc. IV. 59. & Iosephum XII. 11.

Ut et vos quoque agatis diem scenopegiæ] In Græco: ὡς σκηνοπηγίας, *velut Tabernaculorum*: quod optimè convenit cum explicatione data suprà 9. Sic & infrà X. 6, σκηνωμάτων ἔτιμον.

Et diem ignis qui datus est quando Nehemias ædificato Templo et altari obtulit sacrificia] Id est, *quasi diem ignis*. Nam ὡς repetitur ἀπὸ κοινοῦ. Is dies sacrificiorum Nehemiæ congruebat cum σκηνοπηγία, ut videre est Nehem. VIII. Cogitandum verò etiam atque etiam an non quæ hîc sequuntur ad usque II. 19. sint παρεμβεβλημένα. Confer, si libet, & Nehemiam, & Ieremiam.

19. In Persidem] Sic Iudæi, cùm sub regibus Persis viverent, appellare didicerant omnia quæ sunt trans Euphratem.

In valle ubi erat puteus altus et siccus] In Græco: ἐν κοιλώματι φρέατος τάξιν ἔχοντος ἄνυδρον; pro quo eruditi rectè monent scriptum olim fuisse βάθος ἔχοντος ἄνυδρον, quod probo.

23. Dum consummaretur sacrificium] δαπανωμένης τῆς θυσίας. Ita voce δαπανᾶσθαι hic scriptor utitur, & infrà 32. & II. 10. נאכל.

25. QUI FECISTI PATRES ELECTOS] Fecisti eos gentem tibi propriam.

ET SANCTIFICASTI EOS] Egregiis institutis ac ritibus.

27. CONGREGA DISPERSIONEM NOSTRAM] Iudæos extra patriam dispersos. διασπορά, נדח, Deuteronom. XXX. 4. Nehem. I. 9. Psalm. CXLVII. 2.

34. FECIT EI TEMPLUM] *Rex locum obsepiens sacrum esse voluit.*

UT PROBARET QUOD FACTUM ERAT] *Postquam rem exploraverat.*

35. ET CÙM PROBASSET SACERDOTIBUS DONAVIT MULTA BONA, ET ALIA ATQUE ALIA MUNERA, ET ACCIPIENS MANU SUA TRIBUEBAT EIS] καὶ οἷς ἐχαρίσατο ὁ βασιλεὺς πολλὰ διάφορα ἐλάμβανε καὶ μετεδίδου. Sed legendum ὡς ἐχρήσατο. *Et iis quorum opera* (ad explorandam rei veritatem) *rex erat usus, multas pecunias acceptas* (in manus suas) *elargitus est.* διάφορα sunt pecuniæ, ut & infrà III. 6. Sirach. VII. 19. XXVII. 1.

36. APPELLAVIT AUTEM NEHEMIAS] In Græco: *Qui cum Nehemia erant.* Sed Græci ita & unum & plures denotare solent.

NEPHTHAR] Pro Νέφθαρ, lege Νέχθαρ, נכפר.

VOCATUR AUTEM] Nunc scilicet.

A PLURIBUS] A plebe quæ vocabula solet corrumpere.

NEPHA] Νέφθαρ, *Nephthar*, corruptè, ut diximus.

CAPUT II.

1. INVENITUR AUTEM] Continuatur sermo præcedens.

UT SIGNIFICATUM EST] Id est, ut suprà diximus I. 19.

2. ET DEDIT ILLIS LEGEM] Monita. Vide Ierem. II. & III.

4. ERAT AUTEM IN IPSA SCRIPTURA] *In illa scriptura:* de qua cœpit dicere suprà I. Nihil de tali scripto Iudæis innotuit.

COMITARI SECUM] Solet ἀκολουθεῖν dici etiam de rebus inanimis, ut I. Cor. X. 4.

6. AD MONTEM] De quo Deuteron. XXXII. 40.

7. DONEC CONGREGET DEUS CONGREGATIONEM POPULI] Hebræa locutio, pro *congreget populum.*

8. ET APPAREBIT MAIESTAS DOMINI, ET NUBES ERIT, SICUT ET MOSI MANIFESTABATUR] Exodi XXXIV. 5.

ET SICUT CÙM SALOMON PETIIT UT LOCUS SANCTIFICARETUR MAGNO DEO MANIFESTABAT HÆC] I. Reg. VIII. II. legit *μεγάλῳ*, non *μεγάλως*.

9. MAGNIFICE ETENIM SAPIENTIAM TRACTABAT] Ita exposuit Græcum, *διεσαφεῖτο δὲ, apparuit quis vir esset.*

OBTULIT SACRIFICIUM DEDICATIONIS ET CONSUMMATIONIS TEMPLI] I. Regum VIII. 62. & sequentibus.

10. SICUT ET MOSES ORABAT AD DOMINUM, ET DE-

SCENDIT IGNIS DE COELO] Id est, *Mose orante Dominum, descendit ignis de cælo.* Levit. IX. 23. 24.

SIC ET SALOMON ORAVIT, ET DESCENDIT IGNIS DE COELO, ET CONSUMSIT HOLOCAUSTUM] Id est: *Sic & Salomone orante ignis de cælo descendit, qui consumeret holocaustum.* II. Paralipomen. VII. 1.

11. ET DIXIT MOSES EO QUOD NON SIT COMESTUM QUOD ERAT PRO PECCATIS, CONSUMPTUM EST] Tangitur historia, quæ est Levit. X. 16. 17. 18. 19. 20.

CELEBRAVIT DEDICATIONEM] Hîc *dedicationem* non malè Latinus addidit sensui implendo.

12. INFEREBANTUR AUTEM] ἐξηγοῦντο, narrabantur.

IN DESCRIPTIONIBUS] In annalibus.

ET COMMENTARIIS] In diurnis.

ET UT CONSTRUENS BIBLIOTHECAM] In ipso Templo.

CONGREGAVIT DE REGIONIBUS LIBROS] τὰ περὶ τῶν βασιλέων. Libros de regibus, de Saüle, Davide, Solomone, aliísque Iudææ & Israëlis regibus, unde Esdras fecit Paralipomena.

ET PROPHETARUM] Maiorum & minorum voluminum.

ET DAVID] Psalmos.

ET EPISTOLAS REGUM DE DONARIIS] Alterum & hîc abundat, ut ex Græco apparet. Sensus est: repositas in eandem bibliothecam & regum epistolas cum donariis missas, unde apparebat quid quisque Templo donasset.

14. SIMILITER ET IUDAS] Maccabæus.

QUÆ DECIDERANT CONGREGAVIT OMNIA] *Quæ per bellum disiecta erant, recollegit.* Ita in Græco.

16. ACTURI ITAQUE PURIFICATIONEM] Ut suprà I. 18.

17. ET REDDIDIT HEREDITATEM OMNIBUS] Bona cuique avita.

ET REGNUM] Ita appellat ἱεραρχίαν. Nam Hebræis, ut מלך, ita מלכות sæpe laxiùs sumitur.

ET SACERDOTIUM] In familia Asmonæorum.

ET SANCTIFICATIONEM] Sacra Templi.

18. SICUT PROMISIT IN LEGE] *Sicut promiserat,* pœnitentiam acturis Deuteron. XXX.

SPERAMUS QUOD CITÒ NOSTRI MISEREBITUR] Liberabit nos à Macedonibus aliísque hostibus, quorum mentio apud Iosephum XIII, 16. 17. 18.

ET CONGREGABIT DE SUB COELO IN LOCUM SANCTUM] Eos nempe qui in Ægypto, Cyrenaïca, & longiùs erant.

19. ERIPUIT NOS DE MAGNIS PERICULIS] Quæ Maccabaïco primo ad finem usque recitantur: ac maximè Hyrcanum, ex Ptolemæi, qui sororem eius duxerat, insidiis.

ET LOCUM PURGAVIT] Eiecit alienigenas è Templo, urbe & Iudæa.

21. Ad Antiochum Nobilem] Sic vertere huic interpreti libuit vocem Ἐπιφανῆ, ut & qui primum Maccabaïcum vertit v. 10.

22. Et de illuminationibus quæ de coelo factæ sunt ad eos] Visis cœlestibus, ut infrà III. 24. V. 2.

24. Tentavimus uno volumine breviare] Ut Trogum Iustinus.

25. Considerantes enim multitudinem librorum] τὸ χύμα τῶν ἀριθμῶν, *latè diffitos numeros:* id est, parres illorum quinque librorum. χύμα, רחב.

Propter multitudinem rerum] Quia multas res ad Iudæos nihil pertinentes admiscuerat Iason ille Cyrenæus.

26. Curavimus volentibus quidem legere, ut esset animi oblectatio, studiosis verò ut possint memoriæ commendare, omnibus autem legentibus utilitas conferatur] Nam:

Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci.

27. Non facilem laborem]

Pingue solum lassat, sed iuvat ipse labor.

28. Sicut hi qui præparant convivium, et quærunt aliorum voluntati parere] In Græco: *Sicut convivium paranti, ita & ei qui omnium spectat utilitatem, non leve* supple *negotium est.* Præcessit enim πρᾶγμα, quod hîc ἀπὸ κοινοῦ repetendum.

Propter multorum gratiam libenter laborem sustinemus] *Attamen ut de multis bene mereamur, libenter laborem tolerabimus.* εὐχαριστίαν τῶν πολλῶν est per μετωνυμίαν, *bene meritum de multis.* Sic vocem εὐχαριστιῶν etiam Paulus usurpat II. Cor. IX. 12.

29. Veritatem quidem de singulis auctoribus concedentes] *Minutim cuncta referre auctori concedentes.* Iasoni Cyrenæo honorem hunc relinquimus, quòd cuncta pensiculatè exsecutus sit. id enim est διακριβοῦν. Aristoteles: τοσοῦτον περὶ αὐτῶν εἴρηται· διακριβῶσαι γὰρ μεῖζον τοῦ προκειμένου ἐστίν.

Ipsi autem secundum datam formam brevitati studentes] In Græco: τὸ δὲ ἐπιπορεύεσθαι τοῖς ὑπογραμμοῖς τῆς ἐπιτομῆς ἀπονοοῦντες: ubi legendum putem ἐπιπονοῦντες: *ipsi propositum habentes insistere lineis breviario convenientibus.* ὑπογραμμοὶ formam significant cuique rei convenientem.

30. De universi structura curandum est] καταβολὴ propriè de ædificiis dicitur Hebr. VI. 1. unde & ad mundum fit translatio, tanquam Dei ædificium Matth. XIII. 35. & alibi.

Ei verò qui pingere curat] *Ei verò qui encaustum aut picturam moliatur.* Encaustum fiebat pictorum cauteriis sive cestris in cera vel ebore. Martialis:

Encaustus Phaëton tabula tibi pictus in hac est.
Quid tibi vis dipyrum qui Phaëtonta facis?

Seneca in controversia de Parrhasio: Γῆρ καὶ αὔθεντος, Γεροντικὸν τὰ σοί σοι δῶ-

δεῖ ἐγκαυστικὴν. & : ἐν πίνακι διαπύρῳ ζωγραφοῦσι. Plinius & opus tale encaustum vocat, ut & Vitruvius.

QUÆ APTA SUNT AD ORNATUM] τὰ ἐπιτήδεια πρὸς διακόσμησιν, *quæ pertinent ad perornationem*, sui scilicet operis, non ædificij totius. Ille nihil aliud spectat, nisi imaginem qualem concepit animo. Sic & breviator.

31. ETENIM INTELLECTUM COLLIGERE ET ORDINARE SERMONEM, ET CURIOSIUS PARTES SINGULAS QUASQUE DISQUIRERE HISTORIÆ CONGRUIT AUCTORI] In Græco: *Ita* (arbitror) *spatiari & sermonem ambulatum ducere, & in particulis quibusvis sollicitam adhibere diligentiam, officium esse eius qui historiam aliquam primus scribat.*

32. BREVITATEM VERÒ DICTIONIS SECTARI, ET EXECUTIONES RERUM VITARE BREVITATI CONCEDENDUM EST] *Ei verò qui transcriptionem* (compendiosam) *faciat, permittendum ut dictionis compendia sectetur, operosam verò negotij cuiusque persecutionem omittat.*

33. STULTUM ENIM EST] Sit.

ANTE HISTORIAM EFFLUERE] Abundare verbis.

IN IPSA AUTEM HISTORIA SUCCINGI] *Ipsam autem historiam contractam dare.*

CAPUT III.

1. IGITUR] Hæc vox deest in Græco.

CÙM SANCTA CIVITAS HABITARETUR IN OMNI PACE] Maximè operâ Iosephi filij Tobiæ. Vide Iosephi Annales XII. 4.

PROPTER ONIÆ PONTIFICIS PIETATEM] Oniam intellige Simonis filium illius, cuius laus est apud Sirachiden. Hic est is Onias ad quem scripsit rex Lacedæmoniorum, Iosepho teste XII. 5. fortè idem cuius hoc monumentum est inter inscriptiones à Grutero editas. Αἰμαθίον ὑῷ γλυκυτάτῳ Ὀνίας ἀρχιερεὺς καὶ προφήτης: ubi Αἰμαθίων est אמיתי, quod nomen fuit Ionæ patri. Prophetæ autem vox sumenda hîc, non in maximè recepto significatu (cessabat enim illis temporibus prophetia) sed ut legis doctorem significet, quomodo eam vocem interpretatur Chaldæus tum alibi, tum Ieremiæ XXVI. 11.

2. UT ET IPSI REGES ET PRINCIPES LOCUM SUMMO HONORE DIGNUM DUCERENT] Urbem Hierosolyma. Vide Iosephum dicto libro cap. 2. 3. 4. 5.

ET TEMPLUM MAXIMIS MUNERIBUS ILLUSTRARENT] Præsertim Ptolemæus Philadelphus, ut videre est dicto Iosephi cap. 2.

3. ITA UT SELEUCUS ILLE REDITIBUS SUIS PRÆSTARET OMNES SUMTUS AD MINISTERIUM SACRORUM PERTINENTES] Seleucus hîc intelligendus Antiochi Magni filius, frater autem maior Illustris Antiochi. Imitatus ergo hac in re fuit hic Seleucus Antiochi Magni patris sui liberalitatem, cuius epistola à Iosepho recitata XII. 3 inter alia hæc continet: πρῶτον δὲ αὐτοῖς ἐκρίναμεν διὰ τὴν εὐσέβειαν

παρέχειν τὴν εἰς τὰς θυσίας σύνταξιν, κτηνῶν τε θυσίμων καὶ οἴνου, καὶ ἐλαίου, καὶ λιβάνου, ἀργυρίου ἡμέραν μυριάδων β', καὶ σεμιδάλεως ἀρτάβας ἱερὰς κατὰ τὸν ἐπιχώριον νόμον πυρῶν μεδίμνους αὐξ καὶ ἁλῶν μεδίμνους τοέ.

4. SIMON AUTEM DE TRIBU BENIAMIN] Unus Tobiæ filiorum, ut ex Iosepho colligimus dicto capite 5.

PRÆPOSITUS TEMPLI CONSTITUTUS] προστάτης τοῦ ἱεροῦ, non est ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, de quo Lucas XXII. 4. 52, Act. IV. 1. V. 24: sed est templi advocatus, qui templi iura apud reges & regios magistratus defendebat, quales Christiani Græci ἐκδίκους, Latini defensores vocabant, ut videre est Synodo Carrhag. Can. LXXV. Novella Iustin. LVI. & alibi.

CONTENDEBAT, OBSISTENTE SIBI PRINCIPE SACERDOTUM, INIQUUM ALIQUID IN CIVITATE MOLIRI] Legit in Græco, quomodo est in Sixtina: διηνέχθη τῷ ἀρχιερεῖ περὶ τῆς κατὰ τὴν πόλιν παρανομίας. At mihi verior videtur aliorum librorum lectio: ἀγορανομίας. ἀγορανομίαν more Græco vocat præfecturam urbicam. Erant autem duo ἀγορανόμοι, primus alter, alter ei additus, ut videre est Neh. XI 9. Hunc magistratum cùm ambiret Simon Beniaminites (constabat enim civitatis magna pars ex Beniaminitis) repulsam tulit, obstante sibi auctoritate principis sacerdotis.

5. VENIT AD APOLLONIUM THARSEÆ FILIUM, QUI EO TEMPORE ERAT DUX COELESYRIÆ ET PHOENICES] Dux, id est, præfectus. In hac præfectura erat & Samaria 1. Macc. III. 10. Ios. x. 10.

ÆRARIUM HIEROSOLYMIS] τὸ ἐν Ἱεροσολύμοις γαζοφυλάκιον. הקרבן. Vide quæ ad Marcum XII. 41.

ET COMMUNES COPIAS IMMENSAS ESSE] ὥστε τὸ πλῆθος τῶν διαφόρων ἀναρίθμητον εἶναι. *ita ut ingens sit copia nummorum.* Vox διαφόρων hîc sumitur, ut suprà I. 35.

QUÆ NON PERTINENT AD RATIONEM SACRIFICIORUM] Hoc addit, ne videatur suadere sacrilegium.

7. HELIODORUM QUI ERAT SUPER NEGOTIA EIUS] *Super pecunias eius:* id est, qui erat γαζοφύλαξ. Vide quæ dicta ad Dan. XI. 20.

10. DEPOSITA ESSE HÆC ET VICTUALIA VIDUARUM ET PUPILLORUM] *Et victualia* addidit interpres. Mos vetus omnium propè gentium in templis deponere quæ bene servata vellent. Hinc illa quæstio apud Rhetores, sitne sacrilegus qui pecuniam privatam ex templo furatus est, de qua Quintilianus III. 8: Sopater controversia CCCXXIX: Martianus L. Divi. D. de Peculatu. ubi depositarum rerum speciatim fit mentio. Hinc initium Persarum Æschyli,

Τάδε μὲν Περσῶν τῶν οἰχομένων
Ἑλλάδ' ἐς αἶαν πιστὰ καλεῖται.

Quod de Phrynichi Persis desumtum notant Græci Scholiastæ.

QUÆDAM VERÒ ESSE HYRCANI TOBIÆ VIRI VALDE EMINENTIS, IN HIS QUÆ DETULERAT IMPIUS SIMON] Filius Iosephi illius quem laudat historiæ scriptor Iosephus XIV. 4. ubi & de hoc Hyrcano historia est memorabilis. Quare ad *Tobiæ* hîc subintelligendum *nepoti.*

12. DECIPI VERÒ EOS] ἀδικηθῆναι, iniuriâ affici.

Omnino impossibile esse] *Rem fore indignissimam.* Sic & Romani Iurisconsulti impossibilia vocát ea quæ honestè fieri non possunt.

15. Sacerdotes autem ante altare cum stolis sacerdotalibus iactaverunt se] Similis est διαῤῥίψεις in tertio Maccabaïco, & in Philone de legatione, & aduersus Flaccum.

Qui de depositis legem posuit] Exodi XXII. 7. & sequent.

18. Pro eo quod in contemtum locus esset venturus] *Quia propè erat ut locus ille* (Templum) *contemtui exponeretur.* Sic μέλλειν sæpe sumunt Græci. sic & suprà I. 18. II. 16.

19. Virgines quæ conclusæ erant] αἱ κατάκλειστοι. Expressit vim vocis Hebrææ עלמות. Apparet id ex tertio Maccabaïco, ubi additur ἐν θαλάμοις: ubi thalami sic dicuntur, quomodo apud Virgilium:

Ferreique Eumenidum thalami.

Virgines honestè continebantur intra παρθενῶνα. Vide quæ diximus ād ad Matth. I. 23.

Quædam verò per fenestras aspiciebant] διέκυπτον, voce admodum propriâ in hac re, ut patet Iudic. V. 28. II. Sam. VI. 16. II. Regum IX. 30.

21 Erat enim misera commistæ multitudinis, et magni sacerdotis in agone constituti miseratio] In Græco: *Erat miseratione digna vulgi passim prostratio, & exspectatio de summo sacerdote, qui tunc maximè decertabat.*

24. Sed spiritus omnipotentis Dei magnam fecit suæ ostensionis evidentiam] In Græco: *Sed spirituum* (id est, Angelorum, ut Heb. 1. 14. & alibi) *& omnis potestatis* (etiam regiæ) *dominator magnum fecit ostentum.* Ἐπιφανεία non semper de ostento sumitur, sed sæpe pro quavis Dei efficacia. Sed hîc rectè usurpari potest vox ostenti, ob sequentia.

Qui ausi fuerant parere ei] *Convenire eò*, ad Heliodorum scilicet.

In dissolutionem et formidinem] ἐν διὰ δέους: id est, *corporis debilitatem ex formidine.*

25. Terribilem habens sessorem] Angelum aliquem ex præcipuis.

Optimis operimentis adornatus] καλλίστῃ σάγῃ διακεκοσμημένος. *optimo sagmate instratus.* Est vox σάγης apud Iosephum alibi & Suidam. Sed sagma usitatius & Latinis & Græcis.

Cum impetu Heliodoro priores calces elisit] Scripsit interpres *illisit*, ἐνέσεισε. Pro *calces* quoque in Græco est *ungulas.* Simile illud apud Euripidem Phœnissis:

——πῶλοι δέ νιν
Χηλαῖς τεμόντες ἐξεφοίνισσον ποδῶν.

Videbantur arma habere aurea] Signum maiestatis.

26. Alii autem apparuerunt duo iuvenes] Stipatores illius præcipui, ut Gen. XVIII. 2.

Virtute decori] *Spectabiles robore* corporis.

Optimi gloria] Id est, decore vultus.

27. In sella gestatoria positum] εἰς φορεῖον· In Glossis φορεῖον, *lectica, feretrum*. Vide Cant. III. 9.

28. Nullo sibi auxilium ferente] *Extra omne ab armis* (suorum) *auxilium* constitutum. quanquam illud ἐν ὅπλοις abesse commodè potest, sicut abest à Græco Sixtino.

31. Et vitam donaret ei] Impertaret.

Ei qui in supremo spiritu erat constitutus] Animam agenti.

32. Considerans autem summus sacerdos] Meruens.

Malitiam aliquam] *Maleficium*. κακουργίαν. Malefici propriè dicuntur, illicitæ magiæ se miscentes. C. de Maleficis in rubrica. & L. Nemo. & L. Ersi.

Obtulit pro salute viri hostiam salutarem] Hoc *salutarem* ad sensum benè addidit interpres, ut intelligeretur fuisse eius generis sacrificium, quod Hebræi שלום vocant, Græci σωτήριον.

33. Cúmque summus sacerdos exoraret] ποιουμένου τοῦ ἀρχιερέως τὸν ἱλασμὸν, *dum sacerdos summus Deum propitiat*. Vox ἱλασμοῦ non de sacrificiis tantùm pro peccato, sed & de aliis usurpatur.

Nam propter eum Dominus tibi condonavit] Simile vide Iob. XLII. 8.

34. Non comparuerunt] ἀφανεῖς ἐγένοντο. Sic ἄφαντος ἐγένετο, Luc. XXIV. 31.

35. Hostia Deo oblata] Laudis. תודה.

38. Eo quod in loco sit vere Dei quædam virtus] Simile Exodi VIII. 19.

39. Visitator] ἐπόπτης dicitur is qui curam alicuius gerit. פקיד.

CAPUT IV.

2. Provisorémque civitatis] εὐεργέτην, id est, virum optimè de civitate meritum. Sic Simon dictus εὐεργέτης Ιουδαίων, Iosepho teste XIII. 12.

Et æmulatorem legis Dei] ζηλωτὴν τῶν νόμων, ardenter studiosum legum divinarum.

4. Ad regem] Seleucum, de quo suprà.

5. Non ut civium accusator] Non ut noceret cuiquam, sed ut prodesset publico, quod sine quorundam noxa abire non poterat.

7. Qui Nobilis appellabatur] Vide suprà II. 21.

Iason] Hebræis יהושע, ut antè diximus.

Frater Oniæ] עניה, qui se inter Græcos Menelaum dixit.

9. Gymnasium] Vide Mac. I. 16. Ludos gymnicos inter ea quæ Herodes in Iudæam contra avitos mores induxit, ponit Iosephus Ant. XIII.

Et ephebiam] ἐφηβεῖον. Sed legendum videtur ἐφηβεῖον, quomodo Vitruvius vocat locum in quo exercebantur ephebi.

Et eos qui in Hierosolymis erant Antiochenos

SCRIBERE] Quosdam amicos suos donare civitate Antiochena, qui magnus habebatur honos eo tempore, cùm Antiochia princeps esset urbium.

10. ET OBTINUISSET PRINCIPATUM] τῆς ἀρχῆς κρατήσας. ubi ἀρχῆς est τῆς ἀρχιερωσύνης.

AD GENTILEM RITUM CONTRIBULES SUOS TRANSFERRE COEPIT] ἐπὶ τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα τοὺς ὁμοφύλους μετῆγε. *Ad insignia Græcæ religionis populares suos traduxit.*

11. ET AMOTIS HIS QUÆ HUMANITATIS CAUSA IUDÆIS A REGIBUS FUERANT CONSTITUTA] *Quæ benignè à regibus fuerant indulta Iudæis*: puta ut suis moribus ritibúsque viverent, ut sumptus ad sacrificia fierent à regibus, ut alienigenæ Templi liminibus arcerentur, & similia.

PER IOANNEM PATREM EUPOLEMI] Nominantur & pater & filius I. Macc. VIII. 17.

QUI APUD ROMANOS DE AMICITIA ET SOCIETATE FUNCTUS EST LEGATIONE] Hîc ponendum comma: nam quod sequitur *legitima* ad sequens comma pertinet. Patrem denotat ex filio, qui ob gestam posteà legationem notissimus erat omnibus. Hinc discimus scriptorem aliquo certè tempore post mortem Nicanoris vixisse.

PRAVA INSTITUTA SANCIEBAT] Legi divinæ repugnantia. παρανόμους ἐθισμούς.

12. SUB IPSA ARCE GYMNASIUM CONSTITUERE] Propè locum ubi regia fuerat Davidis.

ET OPTIMOS QUOQUE EPHEBORUM IN LUPANARIBUS PONERE] In Græco: τοὺς κρατίστους τῶν ἐφήβων ὑποτάσσων ὑπὸ πέτασον ἦγεν. *Et pulcherrimos epheborum subiiciens* (legibus *ephebei*) *sub petaso ductavit.* πέτασος τῶν ἐφήβων φόρημα Polluci. Sic Castores pileati in imaginibus Arateis & aliis.

13. ERAT AUTEM HOC NON INITIUM, SED INCREMENTUM QUODDAM, ET PROFECTUS GENTILIS ET ALIENIGENÆ CONVERSATIONIS] In Græco: *Erat autem is vigor Græcitatis, ac processus ad peregrina instituta.* ἀκμὴ hîc sumitur ut suprà I. 7. *Gymnasiis indulgent Græculi*: ait Plinius in epistolis.

PROPTER IMPII ET NON SACERDOTIS IASONIS] Indigni qui sacerdos diceretur, sacrorum à Deo institutorum contemtor ac violator.

14. PARTICIPES FIERI PALÆSTRÆ ET PRÆBITIONIS EIUS INIUSTÆ] τῆς ἐν παλαίστρᾳ παρανόμου χορηγίας. *impensæ illegitimæ quæ in palæstram fiebat.* Omnis impensa in ludos aut exercitia dicitur Græcè χορηγία. Hanc qui faciebant in gymnasia dicebantur Γυμνασίαρχοι, honoris vocabulo. Ulpianus ad orationem Demosthenis in Leptinen: Γυμνασίαρχός ἐστιν ὁ παρέχων τοὔλαιον τοῖς γυμναζομένοις. Γυμνάσιον γὰρ τὴν παλαίστραν ἐκάλουν. Philo in Flaccum: Εἰς τὴν οὐσίαν ἐπηρεάζειν ἐφάσκεν, ἠναγκάσθη γὰρ γυμνασιαρχεῖν. Constitutione Pij Imperatoris medici immunitatem accepêre à Gymnasiarchiis. Sic Modestinus in Græco L. Si duas. D. de Excusationibus.

Et in exercitiis disci] μετὰ τὴν τοῦ δίσκου πρόκλησιν. *post certamen quod disco fiebat.* Eius certaminis descriptionem habes apud Ovidium x Metamorphoseos, & Statium libro VI.

15. Et patrios quidem honores nihil habentes] *Nihili ducentes* etiam ipsum sacerdotium.

Græcas glorias optimas arbitrabantur] Titulos γυμνασιάρχου, ἀγωνοθέτου, & similes.

16. Quarum gratia periculosa eos contentio habebat] *Qua ex re etiam gravis eos deprehendit calamitas.* Sæpe Polybius vocem περιστάσεως eo sensu usurpat, sed & alij.

Et eorum instituta æmulabantur, ac per omnia his consimiles esse cupiebant quos hostes et peremtores habuerant] In Græco aliter: *Quorum enim mores imitabantur, & quibus studebant per omnia esse similes, eos hostes & punitores experti sunt.* Par sensus Ezech. XVI. 37.

17. Sed hoc sequens tempus declarabit] Id est, narratio temporum hæc sequentium.

18. Cùm autem quinquennalis agon Tyri celebraretur] Apud Græcos notissimus agon Olympicus, dictus quinquennalis, quòd anno quinto fieret. Ad id exemplum instituti & alibi agones Olympij. Sic erant Olympia Alexandriæ, teste inscriptione vetere, & Atheniensia, instituta ab Adriano, testibus Eusebio & Xiphilino.

Et rex præsens esset] Antiochus Illustris.

19. Ab Hierosolymis viros peccatores] *Theoros ab Hierosolymis, quasi Antiochenses.* Id est, Hierosolymitas iure civitatis Antiochenæ donatos, ut suprà 9. θεωροί Græcè dicuntur ij qui alicunde mittuntur ad sacra externa: ab ὤρα quod curam significat. Usurpant sic Plato, Thucydides, Sophocles, Plutarchus & alij.

Argenti didrachmas trecentas] *Drachmas*, in Græco. Sed puto *trecentas* corruptum pro *ter mille.*

20. In sacrificium Herculis] Non vocabatur Tyriis Hercules, sed Μελκάρθος, מלך ארץ, ut nos docet Philo Byblius. Sed Græci ob rerum similitudinem Herculem dixêre, ac sic intelligendi Dius apud Iosephum, Herodotus Euterpe, Plinius XXXIV. 5. 10, Diodorus Siculus libro XX, Curtius, qui omnes vetustissimum Tyri fuisse Herculis Templum nos docent.

Hi qui asportaverant] Iudæi Iasone aliquanto religiosiores.

Quia non oporteret, sed in alios sumtus eas deputari] Hoc addidit interpres plenioris intelligentiæ causa, ut & quod sequitur: *Sed hæ oblatæ quidem sunt ab eo qui miserat, in sacrificium Herculis: propter præsentes autem datæ sunt in fabricam navium triremium.*

In fabricam navium triremium] Scripsit puto, interpres, *trierium.* Ita enim Latinè retineri solet vox Græca, cùm triremes

ſint naviculæ quæ tribus remis aguntur. trieres naves quæ tribus remorum ordinibus. τριηράρχημα ſumptus in trieres apud Athenienſes.

21. Propter primates Ptolemæi Philometoris regis] Puto interpretem ſcripſiſſe *primatus*. In Græco: διὰ τὰ πρωτοκλίσια, vel πρωτοκλίσια. Scribendum arbitror πρωτοκουρεῖα, id eſt, ad convivium quod fecerat rex Ptolemæus, cùm primùm comam longam deponeret. Vide 1. Sam. XIII. 24. Capillos diis vovebant, ut Achilles Sperchio, Athenienſes Dianæ, Earinus Æſculapio. Eo voto liberabant ſe ſolenniter ſactis factis. ſacra ſequebatur convivium.

Cùm cognovisset Antiochus alienum se a regni negotiis factum] In Græco: *Cùm cognoſſet Antiochus a rebus ſuis alienum factum Ptolemæum.*

Propriis utilitatibus consulens] *Securitati ſuæ*: id eſt, poſſeſſionis ſuæ. nam reges Ægypti Cœlen Syriam & Iudæam dicebant ad ſe pertinere. Vide Polybium libro V.

22. Cum facibus] μετὰ δᾳδουχίας: id eſt, ἀπὸ τῶν τεγῶν λαμπάσι δᾳδουχούμενος τῆς πόλεως, ut de honoribus Antonio, cùm Athenis eſſet, exhibitis, loquitur Plutarchus. *Facibus per urbem è tectis fulgentibus.*

Et laudibus] βοῶν, id eſt, factis acclamationibus.

23. Et de negotiis necessariis responsa perlaturum] Senſus bonus eſt, ſed verba in Græco habent: *de rebus neceſſariis monita facturum.*

24. At ille commendatus regi cùm magnificasset faciem potestatis eius] ὁ δὲ συσταθεὶς τῷ βασιλεῖ καὶ δοξάσας αὐτὸν (legam αὐτὸν) τῷ προσώπῳ τῆς ἐξουσίας, quæ ſic interpretor: *Ipſe autem cùm ſe commendaſſet, ac ſpectabilem feciſſet, prætextu poteſtatis acceptæ*: id eſt, legationis. συσταθεὶς, Niphal pro Hithphael. Non Hebræi tantùm פנים, & Græci πρόσωπον, ſed & Latini perſonam dicunt de eo quod extrinſecus apparet, & ſæpe aliis rebus prætenditur. Addendum hoc exemplis legationum malâ fide obitarum.

Superponens Iasoni talenta argenti trecenta] Superponere, quod ſuperiacere apud Senecam, ὑπερβάλλειν Græcè, eſt licitando aliquem vincere, accendere rei pretium.

25. Acceptísque a rege mandatis] Codicillis dignitatis.

Nihil quidem habens dignum sacerdotio] Sacerdotem maximè decet lenitas, Hebr. V. 2. divinæ enim bonitatis præfert imaginem.

26. Et Iason quidem qui proprium fratrem captivaverat] ὑπονοθεύσας. variè accipitur ὑπονοθεύειν, ſed ita ut ſemper malas artes ſignificet. In Gloſſis ὑπονοθεύω, *ſollicito*, *ſeduco*. Prior ſignificatio locum habet infrà IV. 7. poſterior hîc. Circumſcripſerat certè fratrem Oniam Iaſon, cui promiſerat ſe ſacerdotium ſervaturum filio Oniæ, qui & ipſe Onias dicebatur: atque interim ſe eo functurum tutorio nomine.

Ipse deceptus] ὑπονοθευθεὶς ὑφ' ἑτέρου, *deceptus*, ab altero ſcilicet

fratre. Quod fecit fratri, paſſus eſt à fratre altero, viciſſim circumſcriptus.

PROFUGUS IN AMMANITEM EXPULSUS EST REGIONEM] Scripſit, puto, interpres *Ammonitidem*, εἰς τὴν Ἀμμανῖτιν χώραν. Pulſus autem eſt, prævalente per regiam vim Menelai factione.

27. DE PECUNIIS VERÒ REGI PROMISSIS NIHIL AGEBAT] *Nihil bene conſtituebat.* οὐδὲν εὔτακτει.

CÙM EXACTIONEM FACERET SOSTRATUS, QUI ARCI ERAT PRÆPOSITUS] *Quanquam flagitante Soſtrato.* De arce vide ſuprà 12.

28. NAM AD HUNC COACTIO VECTIGALIUM PERTINEBAT] ἡ τῶν διαφόρων πρᾶξις. *Pecuniarum exactio*, fiſcalium ſcilicet.

29. ET MENELAUS AMOTUS EST A SACERDOTIO, SUCCEDENTE LYSIMACHO FRATRE EIUS] Græcè: καὶ ὁ μὲν Μενέλαος ἀπέλιπε διάδοχον Λυσίμαχον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφόν. Sciendum eſt in hoc ſcriptore διάδοχον, aut διαδεχόμενον dici qui vices obit alterius, ut videre eſt infrà 32. IX. 23: XIV. 16. Vertendum igitur: *Et Menelaus quidem vicarium reliquit* (per abſentiam ſuam) *fratrem ſuum Lyſimachum.* Vide infrà 39.

SOSTRATUS AUTEM PRÆLATUS EST CYPRIIS] Legit: Σώστρατος δὲ ἐκράτησε ἐπὶ τῶν Κυπρίων. Sed nos habemus in libris Græcis omnibus: Σώστρατος δὲ Κράτητα τὸν ἐπὶ τῶν Κυπρίων. *Soſtratus autem* (vicarium ſcilicet habuit) *Crateta qui Cypriis præfuerat.*

30. THARSENSES] In Cilicia ad Cydnum.

ET MALLOTAS] Mallus itidem in Cilicia prope amnem Pyramum. Meminêre Strabo, Plinius.

EO QUÒD ANTIOCHIDI REGIS CONCUBINÆ DONO ESSENT DATI] Solebant reges iſti tota oppida, id eſt, oppidorum reditus, largiri iis quos magni faciebant. Sic Themiſtocli data Magneſia, Lampſacus, Myus, Pereota, Palæſcepſis. Pudebat autem nobiles Ciliciæ civitates peculium fieri regiæ pellicis.

31. RELICTO SUFFECTO UNO] Vicario. Nam in Græco eſt vox διαδεχόμενον, de qua iam diximus.

32. ET ALIA VENDIDERAT TYRI ET PER VICINAS CIVITATES] Nempe ut inde pecuniam, ex pecunia potentes amicos ſibi compararet.

33. QUOD CÙM CERTISSIME COGNOVISSET ONIAS] Hæc planè cum Ioſepho non conveniunt. nam is apertè Oniam ſummum ſacerdotem dicit mortuum, priuſquam Iaſon ſummum ſacerdotium adipiſceretur. Ioſ. Ant. XII. 6.

IN LOCO TUTO SE CONTINENS ANTIOCHIÆ SECUS DAPHNEN] In Græco: ἀποκεχωρηκὼς εἰς ἄσυλον τόπον, ἐπὶ Δάφνης τῆς πρὸς Ἀντιόχειαν κειμένης. *Cùm ſeceſſiſſet in Aſylum ad Daphnen, quæ adiacet Antiochiæ.* Antiochiæ multæ ſunt. Una earum urbs princeps Syriæ eo tempore. Prope hanc Templum Apollinis Daphne dictum, ut ex Ptolemæo, Chryſoſtomo & hiſtoricis cognoſcimus: & ἄσυλον τέμενος, quod

ad-

addit Strabo libro XVI. Inde hæc Antiochia, ἡ ἐπὶ Δάφνῃ etiam Straboni, Plinio *Antiochia libera, Epidaphne cognominata.*

Suasisset de asylo procedere] De templo Apollinis, quod asyli ius habebat.

37. Contristatus itaque animo] ψυχικῶς, id est, seriò: ut infrà XIV. 24.

Sobrietatem] σωφροσύνην, id est, sanctitatem in omni vita.

38. Iubet circumduci] Quod Latini elegantiores *traduci* dicunt. Vide ad Matth. I. 19.

40. Iniquis manibus uti coepit] κατήρξατο χειρῶν ἀδίκων, id est, prior vim intentavit. Loquendi est genus historicis frequens.

Duce quodam tyranno] προηγησαμένου τινὸς Τυράννου, quomodo est in Sixtino: nam in aliis, αὐγάνου. Est Tyrannus nomen proprium, ut Act. XIX. 9. Fuit & Sophista eo nomine memoratus Suidæ.

Ætate pariter et dementia] In Græco: προβεβηκότος τῇ ἡλικίᾳ οὐδὲν δὲ ἧττον καὶ τῇ ἀνοίᾳ: ubi est μετάληψις. Vult enim dicere hunc animo non minus quàm annis fuisse decrepitum, atque invalidum.

41. Quidam autem cinerem in Lysimachum iecerunt] In Græco: *Quidam & de adiacente cinere manum complentes passim in Lysimachum eiúsque comites id eiectabant.*

42. Et multi quidem vulnerati et prostrati, omnes verò in fugam conversi sunt] In Græco: *Quomodo* (refer hoc ad lapides & fustes) *multos fecêre saucios, prostravêre nonnullos, omnes verò in fugam egerunt.*

43. De his ergo] Nempe sacrilegiis antè dictis.

44. Ad ipsum negotium detulerunt] ἐπ' αὐτῷ τὴν διχαιολογίαν ἐποιήσαντο. *Contra eum* (Menelaum) *accusationem instituerunt*: nempe ut auctorem scelerum quæ Lysimachus patraverat.

Missi tres viri a senioribus] A senatu Iudæorum: ὑπὸ τῆς γερουσίας.

45. Et cùm superaretur Menelaus] ἤδη δὲ λελειμμένος ὁ Μενέλαος. Sed rectiùs legitur λελημμένος. *Convictus verò iam Menelaus.* Id enim est λαμβάνεσθαι in re forensi. Sic Demosthenes: τὰ δεινότατα ἐργαζόμενον ληφθῆναι.

Promisit Ptolemæo multas pecunias dare] Ptolemæo Dorymenis magnæ gratiæ atque auctoritatis viro: de quo I. Macc. III. 38.

Ad suadendum regi] πρὸς ὃ πεῖσαι τὸν βασιλέα, id est, ad sedandum regis animum. Vide quæ diximus ad Matth. XXVIII. 14.

46. In quodam atrio positum quasi refrigerandi gratia] Plinius minor in villæ descriptione: *Subest cryptoporticus subterraneæ similis: æstate incluso frigore riget.* περίστυλον, aut περιστύλιον est locus, qui columnis, id est, porticibus ambitur, ut apparet Ezech. XL. 18. 19. XLII. 1. 3. 5. Latinè quoque dicitur peristylium Vitruvio V. 11: Peristylum Ciceroni pro domo, & Varroni III. 5. de re rustica.

47. Qui etiamsi apud Scythas causam dixissent, innocentes prædicarentur, hos morte damnavit]

Scytharum immanitas in proverbium abiit. Simile illud apud Senecam Thyeste: *——tale quis vidit nefas?*

Quis inhospitalis Caucasi rupem asperam
Heniochus habitans?

Et Troadibus:

Quis Colchus hoc, quis sedis incertæ Scytha
Commisit?

Hîc illud proverbium verum fuit: *Æmilius fecit, plectitur Filius.* & *peccavit coquus, vapulat tibicen.*

PERMANEBAT IN POTESTATE] ἔμϐνεν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, id est, in summo sacerdotio: ut suprà 10.

CAPUT V.

1. SECUNDAM PROFECTIONEM PARAVIT IN ÆGYPTUM] Vide quæ diximus ad Dan. XI. 29.

2. EQUITES DISCURRENTES] Lucanus primo Pharsalici:

Tum fragor armorum magnæque per avia voces
Auditæ nemorum.

Deinde:

Insonuêre tubæ, & quanto clamore cohortes
Miscentur, tantum nox atra silentibus auris
Edidit.

Virgilius:

Armorum sonitum toto Germania cælo
Audiit.

6. IASON VERÒ NON PARCEBAT IN CÆDE CIVIBUS SUIS] Nimirum de illo dici potest, quod de Sulla:

Excessit medicina modum, nimiúmque secuta est
Quà morbi duxêre manus.

Neuter satis memores fuêre illius moniti quod apud Claudianum est:

Cautiùs ingentes morbos & proxima cordi
Viscera Pæoniæ tractat sollertia curæ,
Parcendóque secat, ferro ne longiùs acto
Irrevocandus eat sectis vitalibus error.

NEC COGITABAT PROSPERITATEM ADVERSUM COGNATOS MALUM ESSE MAXIMUM] Ideò Cæsar civilium bellorum stragem non prodidit, ut nos docet Plinius VII. 25. Lucanus verò:

Bella geri placuit nullos habitura triumphos.

Tacitus questus referens populi Romani bellantibus Othone & Vitellio: *Utrasque impias preces, utraque detestanda vota, inter duos, quorum bello solum id scires, deteriorem fore qui vicisset.*

ARBITRANS HOSTIUM ET NON CIVIUM SE TROPHÆA CAPTURUM] Ita agens quasi ipsi cum hostibus non cum civibus res esset. Iocasta apud Euripidem Polynici:

Φέρ', ἢν ἕλῃς γῆν τήνδ', ὃ μὴ τύχοι ποτέ,

Πρὸς θεῶν, τρόπαια πῶς ἀναστήσεις Διός;
Πῶς δ' αὖ κατάρξῃ θυμάτων ἑλὼν πάτραν;
Καὶ σκῦλα γράψεις πῶς ἐπ' Ἰνάχου ῥοαῖς;
Θήβας πυρώσας ταῖσδε Πολυνείκης θεοῖς
Ἀσπίδας ἔθηκε; μήποτ', ὦ τέκνον κλέος
Τοιόνδε σοι γένοιτ' ὑφ' Ἑλλήνων λαβεῖν.

7. PROFUGUS ITERÙM ABIIT IN AMMONITEN] *Ammonitin* ſcripſit interpres, ſicut in Græco eſt Ἀμμανῖτιν.

8. AD ULTIMUM IN EXITIUM SUI CONCLUSUS EST AB ARETA ARABUM TYRANNO] πέρας οὖν κακῆς ἀναστροφῆς ἔτυχεν, ἐγκλεισθεὶς πρὸς Ἀρέταν τὸν τῶν Ἀράβων τύραννον. Ubi probo eorum coniecturam, qui ἐγκληθεὶς legendum putant, ut ſenſus ſit: *Vicem ergo malæ vitæ ſuæ reperit, accuſatus apud Aretam Arabum tyrannum.* Ubi Arabas intellige ipſos Ammonitas. nam eouſque id nomen illis temporibus porrigebatur. Itaque Polybius libro quinto Rabath Amana, id eſt, רבת-עמון, vocat urbem Arabiæ, quæ & Ῥάββα Ptolemæo in Arabia felice. Aretas nomen frequens Arabiæ regibus eſt, & apud Strabonem libro XVI, & apud Ioſephum Antiquæ Hiſtoriæ XVIII. 6. Id vocabulum Arabes accepêre à Perſis, quorum multa nomina ab hac voce incipiunt, ut diximus ad initium Eſtheris.

FUGIENS DE CIVITATE IN CIVITATEM] In Ammonitide, ob eam quæ iam dicta eſt cauſam, non auſus conſiſtere.

OMNIBUS ODIOSUS UT REFUGA LEGUM] ὡς τῶν νόμων ἀποστάτης, *ut legum*, patriarum ſcilicet, *deſertor.* quod etiam apud illas gentes infame erat, quæ de lege Hebræorum nihil maius quàm de ſuis legibus ſentiebant.

IN ÆGYPTUM EXTRUSUS EST] ἐξεβράσθη, *eiectus eſt.*

9. ET QUI MULTOS DE PATRIA SUA EXPULERAT PEREGRE PERIIT] Bene legit in Græco: ὁ συχνοὺς τῆς πατρίδος ἀποξενώσας, quomodo eſt in Sixtino, non ἀπὶ χοὺς, quomodo eſt in aliis editionibus. Oſtendit ſcriptor pœnas eius delictis reſpondiſſe.

LACEDÆMONAS PROFECTUS] In Græco: *ad Lacedæmonas perlatus.* Puto autem intelligi Lacedæmonios qui in Ægypto militabant. Nam Lacedæmon eo tempore erat in corpore Achæorum, cum quo ſocietas erat Ægypti regibus, ut videre eſt apud Polybium excerptis de legationibus 37. & 57.

QUASI PRO COGNATIONE IBI REFUGIUM HABITURUS] *Ut propter cognationem tutelam* (ab illis) *impetraturus.* Cognationem intelligit illam, de qua 1. Macc. XII. 21.

10. ILLAMENTATUS ET INSEPULTUS ABIICITUR, SEPULTURA NEQUE PEREGRINA USUS, NEQUE PATRIO SEPULCHRO PARTICIPANS] In Græco: *Luctu caruit: neque exſequias ullas, nedum maiorum ſepulchra obtinuit.* Fuit ἄκλαυστος, ἄταφος, ut Euripides in Phœniſſis loquitur: quod Sophocles in Antigone ſic exprimit:

—τάφῳ
Μήτε κτερίζειν, μήτε κωκῦσαί τινα.

11. SUSPICATUS EST REX SOCIETATEM DESERTUROS IUDÆOS] *Defecturos ab imperio Iudæos*, nempe à Syriaco imperio ad Ægyptiacum, irritato populo per sacrilegia Menelai & Lysimachi.

CIVITATEM QUIDEM ARMIS CEPIT] Id est, quasi armis captam tractavit. Vide 1. Macc. I. 21. 22. 23. Ios. XXII. 7.

12. IUSSIT AUTEM MILITIBUS INTERFICERE] 1. Macc. I. 25.

ET PER DOMOS ASCENDENTES TRUCIDARE] Etiam eos qui à plateis in domos suas refugiebant.

13. ET MULIERUM] *Nuptarum.* quod ostendit sequens oppositio *virginum.*

EXTERMINIA] ἀφανισμοῦ, שבכה, quod internecionem significat.

14. OCTOGINTA MILLIA INTERFECTI] κατεφθάρησαν, id est, *desiderati sunt.* Est enim vox hoc loco communiter, & ad interfectos & ad venditos pertinens: quod ostendunt sequentes particulæ μὲν & δὲ, quæ distributioni inserviunt.

QUADRAGINTA MILLIA VINCTI] ἐν χειρῶν νομαῖς, id est, *manibus discerpti.* Divisi in partes.

NON MINUS AUTEM VENUNDATI] *Non pauciores interfectis venum sunt dati.* Ita quadraginta millia interfecta, totidem vendita, faciunt summam illam octoginta.

15. AUSUS EST ETIAM INTRARE TEMPLUM] 1. Macc. I. 23.

UNIVERSA TERRA SANCTIUS] *Toto orbe sanctissimum.*

SANCTA VASA] 1. Macc. I. 23. 24.

17. ITA ALIENATUS MENTE ANTIOCHUS NON CONSIDERABAT] καὶ μετεωρίζετο τὴν διάνοιαν ὁ Ἀντίοχος οὐ συνορῶν. *Et ita elatus mente erat Antiochus, ut non consideraret &c.* μετεωρίζεσθαι varias habet significationes, hîc verò superbiæ, ut Psal. CXXXI. ut & infrà 21.

QUÒD PROPTER PECCATA HABITANTIUM CIVITATEM, MODICUM DEUS FUERAT IRATUS] Similem sensum habes Iudith. V. 19. 20. & sequentibus.

18. SICUT HELIODORUS] Suprà XIII. 25. 26.

19. NON PROPTER LOCUM GENTEM, SED PROPTER GENTEM LOCUM DEUS ELEGIT] 1. Reg. VIII. 27. 28.

20. POSTEA AUTEM FIET SOCIUS BONORUM] *Factus est particeps.* ἐκοινώνησε. Nam cùm hæc scriberentur iam repurgatum erat Templum.

CUM SUMMA GLORIA EXALTABITUR] Etiam hîc est verbum præteriti temporis in Græco, ἐπηνωρθώθη, *restitutum est.*

21. MILLE ET OCTINGENTIS ABLATIS DE TEMPLO TALENTIS] Partim in vasis & ornamentis Templi, partim in pecuniis. Vide Iosephum XII. 7.

TERRAM AD NAVIGANDUM, PELAGUS VERÒ AD ITER AGENDUM DEDUCTURUM] Ut Xerxes, qui

Europámque Asiæ, Sestúmque admovit Abydo,
Incessitque fretum rapidi super Hellesponti,
Non Eurum, Zephyrúmque timens: cùm vela, ratésque

In medium deferret Athon.

Velut naturæ dominus, ait Iustinus: rerum naturam statione mutavit suâ, Triarius in Declamatione apud Senecam.

22. RELIQUIT AUTEM ET PRÆPOSITOS AD AFFLIGENDAM GENTEM] Quos ἐπισκόπους vocat Iosephus VII. 12. & scriptor primi Maccabaïci I. 53.

PHILIPPUM GENERE PHRYGEM] Non temerè nomen gentis addidit. nam Phryges maximè putantur barbari, unde Menelao Peleus apud Euripidem:

Βεβαρβάρωσαι χρόνιος ὢν ἐν βαρβάροις.

23. IN GARIZIM AUTEM] Ubi Samaritæ Templum & sacra habebant infrà VI. 2. Sirach. L. 29. Iosephus XI. 8. XII. 7.

IMMINEBANT CIVIBUS] *Imminebat* in Græco: de Menelao enim hoc dicitur.

24. CÚMQUE APPOSITUS ESSET CONTRA IUDÆOS] *Animum in populares* (suos) Iudæos *habens hostilem.* Ita in Græco, continuato sermone de Menelao.

ODIOSUM PRINCIPEM APOLLÓNIUM] Hic est tributorum ille collector, I. Macc. I. 30. Idem is de quo I. Macc. III. 16. Iosephi XII. 10. Legit autem hic interpres μυσάρχην, cùm Græci codices nunc omnes habeant μυσάρχην, quod verti video *sceleris principem.* Ego magis putem significari eum fuisse anteà præfectum Mysiæ: nam sic & Κυπριάρχης infrà sumitur XII. 2.

PRÆCIPIENS EI OMNES PERFECTÆ ÆTATIS INTERFICERE] τοὺς ἐν ἡλικίᾳ, id est, puberes.

MULIERES AC IUVENES VENDERE] Vide dicto loco I. Macc. I. 33. 34.

PACEM SIMULANS] Ibidem 31.

26. OMNESQUE QUI AD SPECTACULUM PROCESSERANT] τοὺς ἐξελθόντας πάντας ἐπὶ τὴν θεωρίαν. *Qui ad sacra processerant.* Nam id θεωρία in primitiuo significatu, ut diximus suprà IV. 18.

27. IUDAS AUTEM MACCABÆUS QUI DECIMUS FUERAT, SECESSERAT IN DESERTUM LOCUM] δέκατός που γενηθεὶς, *decimus factus*, id est, novem comites habens. Tale ὄγδοον Νῶε II. Petri II. 5. & apud Martialem.

Dic quotus & quanti cupias cœnare.

Quotus, id est, cum quot convivis.

INTER FERAS] In Græco: *ferarum more.* I. Macc. I. 55. Hebr. XI. 38. ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις: quomodo Virgilius:

in sylvis inter spelæa ferarum.

ET FOENI CIBO VESCENTES] τὴν χορτώδη τροφὴν σιτούμενοι, gramineo victu pasti. Nam Hellenistis χόρτος est herba.

DEMORABANTUR] Perseverabant.

COINQUINATIONIS] μολυσμοῦ, id est, idololatriæ. Vide I. Maccab. I. 39.

CAPUT VI.

1. SENEM QUENDAM ANTIOCHENUM] Scriptum fuisse credo per compendium ἀντι pro Ἀντιόχειον. Librarij inde fecêre ἀθν, id est, Ἀθηναῖον. Fuerit aliquis ex senatu urbis Antiochenæ. Sicut autem Hebræis senatores זקנים, ita Hellenistis γέροντες. Memoratur quidem Diodoro Siculo Athenæus quidam dux Antiochi: sed ibi de Antiocho Sidete agitur. Locus est in fragmentis à Valesio editis.

2. ET COGNOMINARE IOVIS OLYMPII] Qui Syris בעל־שמין, aut simpliciter בעל, & Chaldæis בל, is à Græcis vocabatur Ζεὺς Ὀλύμπιος, quòd pariter ille cœli dominus crederetur, sicut Ζεὺς apud Græcos. Docuimus id alibi ex Philone Byblio, & Dio in historia Phœnicum. Diodorus Siculus narrans Antiochi Magni sacrilegium, altero loco Δία nominat, quem altero Βῆλον. Locus uterque est in fragmentis à doctissimo Valesio editis.

ET IN GARIZIN] De quo suprà V. 23.

PROUT ERANT HI QUI LOCUM INHABITABANT] Id est, quia loci eius habitatores erant peregrini ex Mysiæ & Mesopotamiæ & longiùs sitis regionibus. II. Regum XVII. 24.

3. IOVIS HOSPITALIS] Διὸς ξενίου, בעל־גרים.

4. NAM TEMPLUM LUXURIA] ἀσωτίας, luxu.

ET COMESSATIONIBUS] κώμων. Quid sit κῶμος diximus Sap. XIV. 23.

SCORTANTIUM CUM MERETRICIBUS] ῥαθυμούντων μεθ' ἑταιρῶν, ut est in Sixtina, non ἑταίρων, ut est in editionibus aliis: id est, *in otio inter amicas viventium.* ἑταίρας nomen erat aliquantò honestius, quàm πόρνης.

SACRATÍSQUE ÆDIBUS MULIERES ULTRA SE INGEREBANT] *Et in sacris porticibus miscentium se mulieribus.* περίβολοι sunt porticus Templi. Sir. L. 2. I. Macc. XIV. 48. suprà I. 15. Sacerdotibus Hebræis, dum essent in sua ἐφημερίᾳ, ne uxores quidem suas attingere licebat. Tunc verò omnia confundebantur. Confer Ieremiæ nomine epistolam quæ Barucho additur.

INTUS FERENTES EA QUÆ NON LICEBAT] *Et intrò ferentium quæ fas non erat.* vasa nempe profana, ut Nehem. XIII. 8.

5. ALTARE ETIAM PLENUM ERAT ILLICITIS, QUÆ LEGIBUS PROHIBEBANTUR] Puta victimis suillis, I. Macc. I. 50. Iosephus XII. 7.

NEQUE AUTEM SABBATA CUSTODIEBANTUR] I. Macab. I. 41. 48.

NEQUE DIES SOLEMNES PATRII SERVABANTUR] Dicto commate 48. ut prædictum à Daniele VII. 25.

NEC SIMPLICITER IUDÆUM SE ESSE QUISQUAM CONFITEBATUR] Iudæus hîc ponitur non pro gentis, sed pro religionis

nomine, ut infrà ix. 17. & Ester. viii. 17. Sic Iosephus xiii. 17. de Idumæis: ὥςτε εἶ) τὸ λοιπὸν Ιουδαίοις.

7. In die natalis regis] εἰς τὴν κατ' μῆνα τῦ βασιλέως γενέθλιον ἡμέραν: *die regis per quemque mensem natali.* id est, eo die mensis quo rex erat natus. Cæteri reges satis habuerant semel anno natalem suum celebrari. Vide quæ ad Matth. xiv. 6.

Ad sacrificia] ἐπὶ σπλαγχνισμὸν. Habes hanc vocem & infrà 21. & vii. 42. σπλαγχνεύειν Aristophani, huic scriptori σπλαγχνίζειν infrà 8, est, ut Aristophanis explicat interpres, σπλάγχνων μεταλαβεῖν. Post sacrum pars extorum reddebatur iis qui victimas obtulerant. de iis fiebant epulæ. Hoc est quod vocare ad exta, adducere ad exta, dicit Plautus.

Cogebantur hedera coronati Libero circuire] *Pompam facere Libero*, πομπεύειν. Hedera Bacchi propria: quod & in tertio significatur Maccabaïco. Seneca Oedipode:

Effusam redimite comam nutante corymbo
Mollia Nisæis armati brachia Thyrsis.

Festus: *Hedera in tutela Liberi patris putabatur esse.* In veteri hymno Bacchus, κισσοφόρος.

8. In proximas gentilium civitates] In Phœnice reliquáque Syria. ἑλληνίδας in Græco. Sensum bene expressit interpres. Mos enim erat Iudæis, ubi de religione agebatur, omnes qui Iudæi non erant vocare Græcos: sic & τὰ ἑλληνικὰ infrà 9, instituta à Iudaïcis aliena.

Suggerentibus Ptolemæis] In Græco: *suggerente Ptolemæo*, nempe Dorymenis filio: de quo suprà iv. 45.

Ut sacrificarent] In Græco: καὶ σπλαγχνίζειν, id est, ad exta eos adducerent.

10. Duæ enim mulieres delatæ sunt natos suos circumcidisse] Habes hoc & i. Macc. 64. & apud Iosephum.

Cùm publice per civitatem circumduxissent] *Traduxissent*: ut suprà iv. 38.

11. Ad proximas coeuntes speluncas, et latenter sabbati diem celebrantes] Eadem est historia quæ i. Macc. ii. 31, & sequentibus, & apud Iosephum xii. 8.

Cùm indicati essent Philippo] Ei de quo suprà v. 22.

12. Ne abhorrescant propter adversos casus] μὴ συστέλλεσθαι. *ne animum abiiciant.* quasi Iudaïci ritus à Deo non essent.

Non ad interitum] Ob patres enim Deus Iudæos, quamvis corruptos, noluit unquam penitus interire. Esaiæ i. 9. Ierem. iv. 18. Hoc significatum Mosi per rubum, & Ezechieli per electrum.

13. Etenim multo tempore peccatoribus ex sententia agere] In Græco: *Quod enim non diu transmittuntur qui impiè agunt.*

Statim ultiones adhibere, magni beneficii est indicium] *sed statim in pœnas incidunt, magnæ beneficentiæ indicium.* Nempe sic medicus amicum non diu patitur ægrotare sine remedio.

ET IN EXERCITIIS DISCI] μετὰ τὴν τοῦ δίσκου πρόσκλησιν. *post certamen quod disco fiebat.* Eius certaminis descriptionem habes apud Ovidium x Metamorphoseos, & Statium libro VI.

15. ET PATRIOS QUIDEM HONORES NIHIL HABENTES] *Nihili ducentes* etiam ipsum sacerdotium.

GRÆCAS GLORIAS OPTIMAS ARBITRABANTUR] Titulos γυμνασιάρχου, ἀγωνοθέτου, & similes.

16. QUARUM GRATIA PERICULOSA EOS CONTENTIO HABEBAT] *Qua ex re etiam gravis eos deprehendit calamitas.* Sæpe Polybius vocem περιστάσεως eo sensu usurpat, sed & alij.

ET EORUM INSTITUTA ÆMULABANTUR, AC PER OMNIA HIS CONSIMILES ESSE CUPIEBANT QUOS HOSTES ET PEREMTORES HABUERANT] In Græco aliter: *Quorum enim mores imitabantur, & quibus studebant per omnia esse similes, eos hostes & punitores experti sunt.* Par sensus Ezech. XVI. 37.

17. SED HOC SEQUENS TEMPUS DECLARABIT] Id est, narratio temporum hæc sequentium.

18. CUM AUTEM QUINQUENNALIS AGON TYRI CELEBRARETUR] Apud Græcos notissimus agon Olympicus, dictus quinquennalis, quòd anno quinto fieret. Ad id exemplum instituti & alibi agones Olympij. Sic erant Olympia Alexandriæ, teste inscriptione vetere, & Atheniensia, instituta ab Adriano, testibus Eusebio & Xiphilino.

ET REX PRÆSENS ESSET] Antiochus Illustris.

19. AB HIEROSOLYMIS VIROS PECCATORES] *Theoros ab Hierosolymis, quasi Antiochenses.* Id est, Hierosolymitas iure civitatis Antiochenæ donatos, ut suprà θεωροί Græcè dicuntur ij qui alicunde mittuntur ad sacra externa: ab ὤρα quod curam significat. Usurpant sic Plato, Thucydides, Sophocles, Plutarchus & alij.

ARGENTI DIDRACHMAS TRECENTAS] *Drachmas*, in Græco. Sed puto *trecentas* corruptum pro *ter mille.*

20. IN SACRIFICIUM HERCULIS] Non vocabatur Tyriis Hercules, sed Μέλκαρθος, מלך ארץ, ut nos docet Philo Byblius. Sed Græci ob rerum similitudinem Herculem dixêre, ac sic intelligendi Dius apud Iosephum, Herodotus Euterpe, Plinius XXXIV. 5. 10, Diodorus Siculus libro XX, Curtius, qui omnes vetustissimum Tyri fuisse Herculis Templum nos docent.

HI QUI ASPORTAVERANT] Iudæi Iasone aliquanto religiosiores.

QUIA NON OPORTERET, SED IN ALIOS SUMTUS EAS DEPUTARI] Hoc addidit interpres plenioris intelligentiæ causa, ut & quod sequitur: *Sed hæ oblatæ quidem sunt ab eo qui miserat, in sacrificium Herculis: propter præsentes autem datæ sunt in fabricam navium triremium.*

IN FABRICAM NAVIUM TRIREMIUM] Scripsit puto, interpres, *trierium.* Ita enim Latinè retineri solet vox Græca, cùm triremes

sint naviculæ quæ tribus remis aguntur. trieres naves quæ tribus remorum ordinibus. τριηράρχημα sumptus in trieres apud Athenienses.

21. Propter primates Ptolemæi Philometoris regis] Puto interpretem scripsisse *primatus*. In Græco: διὰ τὰ πρωτοκλήσια, vel πρωτοκλίσια. Scribendum arbitror πρωτοκουρεῖα, id est, ad convivium quod fecerat rex Ptolemæus, cùm primùm comam longam deponeret. Vide 1. Sam. XIII. 24. Capillos diis vovebant, ut Achilles Sperchio, Athenienses Dianæ, Earinus Æsculapio. Eo voto liberabant se solenniter sacris factis. sacra sequebatur convivium.

Cùm cognovisset Antiochus alienum se a regni negotiis factum] In Græco: *Cùm cognosset Antiochus à rebus suis alienum factum Ptolemæum.*

Propriis utilitatibus consulens] *Securitati suæ*: id est, possessionis suæ. nam reges Ægypti Cœlen Syriam & Iudæam dicebant ad se pertinere. Vide Polybium libro v.

22. Cum facibus] μετὰ δᾳδουχίας: id est, ἀπὸ τῶν τεγῶν λαμπάσι δᾳδουχουμένης τῆς πόλεως, ut de honoribus Antonio, cùm Athenis esset, exhibitis, loquitur Plutarchus. *Facibus per urbem è tectis fulgentibus.*

Et laudibus] βοῶν, id est, factis acclamationibus.

23. Et de negotiis necessariis responsa perlaturum] Sensus bonus est, sed verba in Græco habent: *de rebus necessariis monita facturum.*

24. At ille commendatus regi cùm magnificasset faciem potestatis eius] ὁ δὲ συσταθεὶς τῷ βασιλεῖ καὶ δοξάσας αὐτὸν (legam αὐτὸ) τῷ προσώπῳ τῆς ἐξουσίας, quæ sic interpretor: *Ipse autem cùm se commendasset, ac spectabilem fecisset, prætextu potestatis acceptæ*: id est, legationis. συσταθεὶς, Niphal pro Hithphael. Non Hebræi tantùm פנים, & Græci πρόσωπον, sed & Latini personam dicunt de eo quod extrinsecus apparet, & sæpe aliis rebus prætenditur. Addendum hoc exemplis legationum malâ fide obitarum.

Superponens Iasoni talenta argenti trecenta] Superponere, quod superiacere apud Senecam, ὑπερβάλλειν Græcè, est licitando aliquem vincere, accendere rei pretium.

25. Acceptísque a rege mandatis] Codicillis dignitatis.

Nihil quidem habens dignum sacerdotio] Sacerdotem maximè decet lenitas, Hebr. v. 2. divinæ enim bonitatis præfert imaginem.

26. Et Iason quidem qui proprium fratrem captivaverat] ὑπονοθεύσας. variè accipitur ὑπονοθεύειν, sed ita ut semper malas artes significet. In Glossis ὑπονοθεύω, *sollicito*, *seduco*. Prior significatio locum habet infrà IV. 7. posterior hîc. Circumscripserat certè fratrem Oniam Iason, cui promiserat se sacerdotium servaturum filio Oniæ, qui & ipse Onias dicebatur: atque interim se eo functurum tutorio nomine.

Ipse deceptus] ὑπονοθευθεὶς ὑφ' ἑτέρου, *deceptus*, ab altero scilicet

fratre. Quod fecit fratri, passus est à fratre altero, vicissim circumscriptus.

PROFUGUS IN AMMANITEM EXPULSUS EST REGIONEM] Scripsit, puto, interpres *Ammonitidem*, εἰς τὴν Ἀμμανῖτιν χώραν. Pulsus autem est, prævalente per regiam vim Menelai factione.

27. DE PECUNIIS VERÒ REGI PROMISSIS NIHIL AGEBAT] *Nihil bene constituebat.* οὐδὲν εὐτάκτει.

CÙM EXACTIONEM FACERET SOSTRATUS, QUI ARCI ERAT PRÆPOSITUS] *Quanquam flagitante Sostrato.* De arce vide suprà 12.

28. NAM AD HUNC COACTIO VECTIGALIUM PERTINEBAT] ἡ τῶν διαφόρων πρᾶξις. *Pecuniarum exactio*, fiscalium scilicet.

29. ET MENELAUS AMOTUS EST A SACERDOTIO, SUCCEDENTE LYSIMACHO FRATRE EIUS] Græcè: καὶ ὁ μὲν Μενέλαος ἀπέλιπε διάδοχον Λυσίμαχον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφόν. Sciendum est in hoc scriptore διάδοχον, aut διαδεχόμενον dici qui vices obit alterius, ut videre est infrà 32. IX. 23. XIV. 16. Vertendum igitur: *Et Menelaus quidem vicarium reliquit* (per absentiam suam) *fratrem suum Lysimachum.* Vide infrà 39.

SOSTRATUS AUTEM PRÆLATUS EST CYPRIIS] Legit: Σώστρατος δὲ ἐκράτησε ἐπὶ τῶν Κυπρίων. Sed nos habemus in libris Græcis omnibus: Σώστρατος δὲ Κράτητα τὸν ἐπὶ τῶν Κυπρίων. *Sostratus autem* (vicarium scilicet habuit) *Crateta qui Cypriis præfuerat.*

30. THARSENSES] In Cilicia ad Cydnum.

ET MALLOTAS] Mallus itidem in Cilicia prope amnem Pyramum. Meminêre Strabo, Plinius.

EO QUÒD ANTIOCHIDI REGIS CONCUBINÆ DONO ESSENT DATI] Solebant reges isti tota oppida, id est, oppidorum reditus, largiri iis quos magni faciebant. Sic Themistocli data Magnesia, Lampsacus, Myus, Percota, Palæscepsis. Pudebat autem nobiles Ciliciæ civitates peculium fieri regiæ pellicis.

31. RELICTO SUFFECTO UNO] Vicario. Nam in Græco est vox διαδεχόμενον, de qua iam diximus.

32. ET ALIA VENDIDERAT TYRI ET PER VICINAS CIVITATES] Nempe ut inde pecuniam, ex pecunia potentes amicos sibi compararet.

33. QUOD CÙM CERTISSIME COGNOVISSET ONIAS] Hæc planè cum Iosepho non conveniunt. nam is apertè Oniam summum sacerdotem dicit mortuum, priusquam Iason summum sacerdotium adipisceretur. Ios. Ant. XII. 6.

IN LOCO TUTO SE CONTINENS ANTIOCHIÆ SECUS DAPHNEN] In Græco: ἀποκεχωρηκὼς εἰς ἄσυλον τόπον, ἐπὶ Δάφνης τῆς πρὸς Ἀντιόχειαν κειμένης. *Cùm secessisset in Asylum ad Daphnen, quæ adiacet Antiochiæ.* Antiochiæ multæ sunt. Una earum urbs princeps Syriæ eo tempore. Prope hanc Templum Apollinis Daphne dictum, ut ex Ptolemæo, Chrysostomo & historicis cognoscimus: & ἄσυλον τέμενος, quod

ad-

addit Strabo libro XVI. Inde hæc Antiochia, ἡ ἐπὶ Δάφνῃ etiam Straboni, Plinio *Antiochia libera, Epidaphne cognominata.*

Suasisset de asylo procedere] De templo Apollinis, quod asyli ius habebat.

37. Contristatus itaque animo] ψυχικῶς, id est, seriò: ut infrà XIV. 24.

Sobrietatem] σωφροσύνην, id est, sanctitatem in omni vita.

38. Iubet circumduci] Quod Latini elegantiores *traduci* dicunt. Vide ad Matth. I. 19.

40. Iniquis manibus uti coepit] κατήρξατο χειρῶν ἀδίκων, id est, prior vim intentavit. Loquendi est genus historicis frequens.

Duce quodam tyranno] προηγησαμένου τινὸς Τυράννου, quomodo est in Sixtino: nam in aliis, αὐράνου. Est Tyrannus nomen proprium, ut Act. XIX. 9. Fuit & Sophista eo nomine memoratus Suidæ.

Ætate pariter et dementia] In Græco: προβεβηκότος τῇ ἡλικίᾳ οὐδὲν δὲ ἧττον καὶ τῇ ἀνοίᾳ: ubi est μετάληψις. Vult enim dicere hunc animo non minus quàm annis fuisse decrepitum, atque invalidum.

41. Quidam autem cinerem in Lysimachum iecerunt] In Græco: *Quidam & de adiacente cinere manum complentes passim in Lysimachum eiúsque comites id eiectabant.*

42. Et multi quidem vulnerati et prostrati, omnes verò in fugam conversi sunt] In Græco: *Quomodo* (refer hoc ad lapides & fustes) *multos fecêre saucios, prostravêre nonnullos, omnes verò in fugam egerunt.*

43. De his ergo] Nempe sacrilegiis antè dictis.

44. Ad ipsum negotium detulerunt] ἐπ᾽ αὐτὸν τὴν δικαιολογίαν ἐποιήσαντο. *Contra eum* (Menelaum) *accusationem instituerunt*: nempe ut auctorem scelerum quæ Lysimachus patraverat.

Missi tres viri a senioribus] A senatu Iudæorum: ὑπὸ τῆς γερουσίας.

45. Et cùm superaretur Menelaus] ἤδη δὲ λελειμμένος ὁ Μενέλαος. Sed rectiùs legitur λελημμένος. *Convictus verò iam Menelaus.* Id enim est λαμβάνεσθαι in re forensi. Sic Demosthenes: τὰ δεινότατα ἐργαζόμενον ληφθῆναι.

Promisit Ptolemæo multas pecunias dare] Ptolemæo Dorymenis magnæ gratiæ atque auctoritatis viro: de quo I. Macc. III. 38.

Ad suadendum regi] πρὸς τὸ πεῖσαι τὸν βασιλέα, id est, ad sedandum regis animum. Vide quæ diximus ad Matth. XXVIII. 14.

46. In quodam atrio positum quasi refrigerandi gratia] Plinius minor in villæ descriptione: *Subest cryptoporticus subterraneæ similis: æstate incluso frigore riget.* περίστυλον, aut περιστύλιον est locus, qui columnis, id est, porticibus ambitur, ut apparet Ezech. XL. 18. 19. XLII. 1. 3. 5. Latinè quoque dicitur peristylium Vitruvio V. 11: Peristylum Ciceroni pro domo, & Varroni III. 5. de re rustica.

47. Qui etiamsi apud Scythas causam dixissent, innocentes prædicarentur, hos morte damnavit]

Scytharum immanitas in proverbium abiit. Simile illud apud Senecam Thyeste: *——tale quis vidit nefas?*
Quis inhospitalis Caucasi rupem asperam
Heniochus habitans?

Et Troadibus:
Quis Colchus hoc, quis sedis incertæ Scytha
Commisit?

Hîc illud proverbium verum fuit: *Æmilius fecit, plectitur Rilius.* & *peccavit coquus, vapulat tibicen.*

PERMANEBAT IN POTESTATE] ἔμενεν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, id est, in summo sacerdotio: ut suprà 10.

CAPUT V.

1. SECUNDAM PROFECTIONEM PARAVIT IN ÆGYPTUM] Vide quæ diximus ad Dan. XI. 29.

2. EQUITES DISCURRENTES] Lucanus primo Pharsalici:
Tum fragor armorum magnæque per avia voces
Auditæ nemorum.

Deinde:
Insonuêre tubæ, & quanto clamore cohortes
Miscentur, tantum nox atra silentibus auris
Edidi.

Virgilius:
Armorum sonitum toto Germania cœlo
Audiit.

6. IASON VERÒ NON PARCEBAT IN CÆDE CIVIBUS SUIS] Nimirum de illo dici potest, quod de Sulla:
Excessit medicina modum, nimiúmque secuta est
Quà morbi duxêre manus.

Neuter satis memores fuêre illius moniti quod apud Claudianum est:
Cautiùs ingentes morbos & proxima cordi
Viscera Pæoniæ tractat sollertia curæ,
Parcendóque secat, ferro ne longiùs acto
Irrevocandus eat sectis vitalibus error.

NEC COGITABAT PROSPERITATEM ADVERSUM COGNATOS MALUM ESSE MAXIMUM] Ideò Cæsar civilium bellorum stragem non prodidit, ut nos docet Plinius VII. 25. Lucanus verò:
Bella geri placuit nullos habitura triumphos.

Tacitus questus referens populi Romani bellantibus Othone & Vitellio: *Utrasque impias preces, utraque detestanda vota, inter duos, quorum bello solum id scires, deteriorem fore qui vicisset.*

ARBITRANS HOSTIUM ET NON CIVIUM SE TROPHÆA CAPTURUM] Ita agens quasi ipsi cum hostibus non cum civibus res esset. Iocasta apud Euripidem Polynici:
Φέρ', ἢν ἕλῃς γῆν τήνδ', ὃ μὴ τύχοι ποτε,

Πρὸς θεῶν, τρόπαια πῶς ἀναστήσεις Διός;
Πῶς δ' αὖ κατάρξῃ θυμάτων ἑλὼν πάτραν;
Καὶ σκῦλα γράψεις πῶς ἐπ' Ἰνάχου ῥοαῖς;
Θήβας πυρώσας τάσδε Πολυνείκης θεοῖς
Ἀσπίδας ἔθηκε; μήποτ', ὦ τέκνον κλέος
Τοιόνδε σοι γένοιτ' ὑφ' Ἑλλήνων λαβεῖν.

7. PROFUGUS ITERUM ABIIT IN AMMONITEN] *Ammonitin* scripsit interpres, sicut in Græco est Ἀμμανῖτιν.

8. AD ULTIMUM IN EXITIUM SUI CONCLUSUS EST AB ARETA ARABUM TYRANNO] πέρας οὖν κακῆς ἀναστροφῆς ἔτυχεν, ἐγκλεισθεὶς πρὸς Ἀρέταν τὸν τῶν Ἀράβων τύραννον. Ubi probo eorum coniecturam, qui ἐγκληθεὶς legendum putant, ut sensus sit: *Vicem ergo malæ vitæ suæ reperit, accusatus apud Aretam Arabum tyrannum.* Ubi Arabas intellige ipsos Ammonitas. nam eousque id nomen illis temporibus porrigebatur. Itaque Polybius libro quinto Rabath Amana, id est, רבת-עמון, vocat urbem Arabiæ, quæ & Ῥαβὰ Ptolemæo in Arabia felice. Aretas nomen frequens Arabiæ regibus est, & apud Strabonem libro XVI, & apud Iosephum Antiquæ Historiæ XVIII. 6. Id vocabulum Arabes accepêre à Persis, quorum multa nomina ab hac voce incipiunt, ut diximus ad initium Estheris.

FUGIENS DE CIVITATE IN CIVITATEM] In Ammonitide, ob eam quæ iam dicta est causam, non ausus consistere.

OMNIBUS ODIOSUS UT REFUGA LEGUM] ὡς τῶν νόμων ἀποστάτης, *ut legum*, patriarum scilicet, *desertor.* quod etiam apud illas gentes infame erat, quæ de lege Hebræorum nihil maius quàm de suis legibus sentiebant.

IN ÆGYPTUM EXTRUSUS EST] ἐξεβράσθη, *eiectus est.*

9. ET QUI MULTOS DE PATRIA SUA EXPULERAT PEREGRE PERIIT] Bene legit in Græco: ὁ συχνοὺς τῆς πατρίδος ἀποξενώσας, quomodo est in Sixtino, non ἀπὸ χνοὺς, quomodo est in aliis editionibus. Ostendit scriptor pœnas eius delictis respondisse.

LACEDÆMONAS PROFECTUS] In Græco: *ad Lacedæmonas perlatus.* Puto autem intelligi Lacedæmonios qui in Ægypto militabant. Nam Lacedæmon eo tempore erat in corpore Achæorum, cum quo societas erat Ægypti regibus, ut videre est apud Polybium excerptis de legationibus 37. & 57.

QUASI PRO COGNATIONE IBI REFUGIUM HABITURUS] *Ut propter cognationem tutelam* (ab illis) *impetraturus.* Cognationem intelligit illam, de qua 1. Macc. XII. 21.

10. ILLAMENTATUS ET INSEPULTUS ABIICITUR, SEPULTURA NEQUE PEREGRINA USUS, NEQUE PATRIO SEPULCHRO PARTICIPANS] In Græco: *Luctu caruit: neque exsequias ullas, nedum maiorum sepulchra obtinuit.* Fuit ἄκλαυστος, ἄταφος, ut Euripides in Phœnissis loquitur: quod Sophocles in Antigone sic exprimit:

—τάφῳ
Μήτε κτερίζειν, μήτε κωκῦσαί τινα.

11. Suspicatus est rex societatem deserturos Iudæos] *Defecturos ab imperio Iudæos*, nempe à Syriaco imperio ad Ægyptiacum, irritato populo per sacrilegia Menelai & Lysimachi.

Civitatem quidem armis cepit] Id est, quasi armis captam tractavit. Vide 1. Macc. I. 21. 22. 23. Ios. XXII. 7.

12. Iussit autem militibus interficere] 1. Macc. 1. 25.

Et per domos ascendentes trucidare] Etiam eos qui à plateis in domos suas refugiebant.

13. Et mulierum] *Nuptarum.* quod ostendit sequens oppositio *virginum.*

Exterminia] ἀφανισμοὺ, שמכה, quod internecionem significat.

14. Octoginta millia interfecti] κατεστράφησαν, id est, *desiderati sunt.* Est enim vox hoc loco communiter, & ad interfectos & ad venditos pertinens: quod ostendunt sequentes particulæ μὲν & δὲ, quæ distributioni inserviunt.

Quadraginta millia vincti] ἐν χειρῶν νομαῖς, id est, *manibus discerpti.* Divisi in partes.

Non minus autem venundati] *Non pauciores interfectis venum sunt dati.* Ita quadraginta millia interfecta, totidem vendita, faciunt summam illam octoginta.

15. Ausus est etiam intrare templum] 1. Macc. 1. 23.

Universa terra sanctius] *Toto orbe sanctissimum.*

Sancta vasa] 1. Macc. 1. 23. 24.

17. Ita alienatus mente Antiochus non considerabat] καὶ μετεωρίζετο τὴν διάνοιαν ὁ Ἀντίοχος οὐ συνορῶν. *Et ita elatus mente erat Antiochus, ut non consideraret &c.* μετεωρίζεσθαι varias habet significationes, hîc verò superbiæ, ut Psal. CXXXI. ut & infrà 21.

Quòd propter peccata habitantium civitatem, modicum Deus fuerat iratus] Similem sensum habes Iudith. V. 19. 20. & sequentibus.

18. Sicut Heliodorus] Suprà XIII. 25. 26.

19. Non propter locum gentem, sed propter gentem locum Deus elegit] 1. Reg. VIII. 27. 28.

20. Postea autem fiet socius bonorum] *Factus est particeps.* ἐκοινώνησε. Nam cùm hæc scriberentur iam repurgatum erat Templum.

Cum summa gloria exaltabitur] Etiam hîc est verbum præteriti temporis in Græco, ἐπηνωρθώθη, *restitutum est.*

21. Mille et octingentis ablatis de templo talentis] Partim in vasis & ornamentis Templi, partim in pecuniis. Vide Iosephum XII. 7.

Terram ad navigandum, pelagus verò ad iter agendum deducturum] Ut Xerxes, qui

Europámque Asiæ, Sestúmque admovit Abydo,
Incessitque fretum rapidi super Hellesponti,
Non Eurum, Zephyrúmque timens: cùm vela, ratésque

In medium deferret Athon.

Velut naturæ dominus, ait Iustinus: rerum naturam statione mutavit suâ, Triarius in Declamatione apud Senecam.

22. RELIQUIT AUTEM ET PRÆPOSITOS AD AFFLIGENDAM GENTEM] Quos ἐπιστάτας vocat Iosephus VII. 12. & scriptor primi Maccabaïci I. 53.

PHILIPPUM GENERE PHRYGEM] Non temerè nomen gentis addidit. nam Phryges maximè putantur barbari, unde Menelao Peleus apud Euripidem:

Βεβαρβάρωσαι χρόνιος ὢν ἐν βαρβάροις.

23. IN GARIZIM AUTEM] Ubi Samaritæ Templum & sacra habebant infrà VI. 2. Sirach. L. 29. Iosephus XI. 8. XII. 7.

IMMINEBANT CIVIBUS] *Imminebat* in Græco: de Menelao enim hoc dicitur.

24. CÚMQUE APPOSITUS ESSET CONTRA IUDÆOS] *Animum in populares* (suos) Iudæos *habens hostilem.* Ita in Græco, continuato sermone de Menelao.

ODIOSUM PRINCIPEM APOLLONIUM] Hic est tributorum ille collector, I. Macc. I. 30. Idem is de quo I. Macc. III. 10. Iosephi XII. 10. Legit autem hic interpres μυσάρχην, cùm Græci codices nunc omnes habeant μυσάρχην, quod verti video *sceleris principem.* Ego magis putem significari eum fuisse anteà præfectum Mysiæ: nam sic & Κυπριάρχης infrà sumitur XII. 2.

PRÆCIPIENS EI OMNES PERFECTÆ ÆTATIS INTERFICERE] τοὺς ἐν ἡλικίᾳ, id est, puberes.

MULIERES AC IUVENES VENDERE] Vide dicto loco I. Macc. I. 33. 34.

PACEM SIMULANS] Ibidem 31.

26. OMNESQUE QUI AD SPECTACULUM PROCESSERANT] τοὺς ἐξελθόντας πάντας ἐπὶ τὴν θεωρίαν. *Qui ad sacra processerant.* Nam id θεωρία in primitiuo significatu, ut diximus suprà IV. 18.

27. IUDAS AUTEM MACCABÆUS QUI DECIMUS FUERAT, SECESSERAT IN DESERTUM LOCUM] δέκατός που γενηθεὶς, *decimus factus*, id est, novem comites habens. Tale ὄγδοον Νῶε II. Petri II. 5. & apud Martialem.

Dic quotus & quanti cupias cœnare.

Quotus, id est, cum quot convivis.

INTER FERAS] In Græco: *ferarum more.* I. Macc. I. 55. Hebr. XI. 38. ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις: quomodo Virgilius:

in sylvis inter spelæa ferarum.

ET FOENI CIBO VESCENTES] τὴν χορτώδη τροφὴν σιτούμενοι, gramineo victu pasti. Nam Hellenistis χόρτος est herba.

DEMORABANTUR] Perseverabant.

COINQUINATIONIS] μολυσμοῦ, id est, idololatriæ. Vide I. Maccab. I. 39.

nomine, ut infrà IX. 17. & Ester. VIII. 17. Sic Iosephus XIII. 17. de Idumæis: ὥςε εἶ) ὁ λοιπὸν Ιουδαίοις.

7. In die natalis regis] εἰς τὴν κατὰ μῆνα τῶ βασιλέως γενέθλιον ἡμέραν: *die regis per quemque mensem natali.* id est, eo die mensis quo rex erat natus. Cæteri reges satis habuerant semel anno natalem suum celebrari. Vide quæ ad Matth. XIV. 6.

Ad sacrificia] ἐπὶ σπλαγχνισμόν. Habes hanc vocem & infrà 21. & VII. 42. σπλαγχνεύειν Aristophani, huic scriptori σπλαγχνίζειν infrà 8, est, ut Aristophanis explicat interpres, σπλάγχνων μεταλαβεῖν. Post factum pars extorum reddebatur iis qui victimas obtulerant. de iis fiebant epulæ. Hoc est quod vocare ad exta, adducere ad exta, dicit Plautus.

Cogebantur hedera coronati Libero circuire] *Pompam facere Libero*, πομπεύειν. Hedera Bacchi propria: quod & in tertio significatur Maccabaïco. Seneca Oedipode:

Effusam redimite comam nutante corymbo
Mollia Nisæis armati brachia Thyrsis.

Festus: *Hedera in tutela Liberi patris putabatur esse.* In veteri hymno Bacchus, κισσοςέφανος.

8. In proximas gentilium civitates] In Phœnice reliquáque Syria. ἑλληνίδας in Græco. Sensum bene expressit interpres. Mos enim erat Iudæis, ubi de religione agebatur, omnes qui Iudæi non erant vocare Græcos: sic & τὰ ἑλληνικὰ infrà 9, instituta à Iudaïcis aliena.

Suggerentibus Ptolemæis] In Græco: *suggerente Ptolemæo*, nempe Dorymenis filio: de quo suprà IV. 45.

Ut sacrificarent] In Græco: καὶ σπλαγχνίζειν, id est, ad exta eos adducerent.

10. Duæ enim mulieres delatæ sunt natos suos circumcidisse] Habes hoc & I. Macc. 64. & apud Iosephum.

Cùm publice per civitatem circumduxissent] *Traduxissent*: ut suprà IV. 38.

11. Ad proximas coeuntes speluncas, et latenter sabbati diem celebrantes] Eadem est historia quæ I. Macc. II. 31, & sequentibus, & apud Iosephum XII. 8.

Cùm indicati essent Philippo] Eide quo suprà V. 22.

12. Ne abhorrescant propter adversos casus] μὴ συςέλλεσθαι. *ne animum abiiciant.* quasi Iudaïci ritus à Deo non essent.

Non ad interitum] Ob patres enim Deus Iudæos, quamvis corruptos, noluit unquam penitus interire. Esaiæ I. 9. Ieremiæ. IV. 18. Hoc significatum Mosi per rubum, & Ezechieli per electrum.

13. Etenim multo tempore peccatoribus ex sententia agere] In Græco: *Quod enim non diu transmittuntur qui impiè agunt.*

Statim ultiones adhibere, magni beneficii est indicium] *sed statim in pœnas incidunt, magnæ beneficentiæ indicium.* Nempe sic medicus amicum non diu patitur ægrotare sine remedio.

Egregiam habes huius loci explicationem in Philocalia ex Origene.

14. CUM IUDICII DIES ADVENERIT] Mensura iudicij, ut loquuntur Hebræi.

IN PLENITUDINE PECCATORUM PUNIAT] Exitio scilicet irreparabili, ut illos diluvij tempore, Sodomitas & vicinos, aliquot populos Iudæorum vicinos.

15. IN FINEM DEVOLUTIS] Ad eum perductis gradum, ut ultrà ascendere nequeant.

16. POPULUM SUUM NON DERELINQUIT] Nempe ut intereat stirpitus.

17. IAM AUTEM VENIENDUM EST AD NARRATIONEM] Sic solent historiæ post factam διέκβασιν velut redire in orbitam. Non dissimile Taciti illud Historiarum II: *Sed me veterum novorúmque morum deputatio longiùs tulit : nunc ad rerum ordinem venio.*

18. IGITUR ELEAZARUS UNUS DE PRIMORIBUS SCRIBARUM] Id est, summè eruditus in lege. Scriptor sermonis Maccabaïci, qui Iosepho tribui solet, ait de hoc Eleazaro : τὴν ἐπιστήμην νομικός. Idem est νομικὸς & γραμματεὺς, ספר.

APERTO ORE HIANS COMPELLEBATUR CARNEM PORCINAM MANDUCARE] Id est, cogebatur hiare, ut carnem porci comederet.

19. VOLUNTARIE PRÆIBAT AD SUPPLICIUM] ἐπὶ τὸ τύμπανον. Idem est quod ἐπὶ τὰ βασανιστήρια dixit setmonis illius Maccabaïci scriptor. Esse tormenti genus etiam scholiastes nos docet ad Aristophanis Plutum, sed quale fuerit non satis explicat. Credo fuisse fidiculas, quibus pellis humana ita tendebatur, quomodo bubula in tympano. Qui sic cruciabantur ij dicebantur τυμπανίζεσθαι, qui verò ad mortem usque ij ἀποτυμπανίζεσθαι, ut explicat vocem Græcam Syrus ad Hebr. XI. 35. Et utitur eâ voce sensu eodem Aristoteles Rhetoricorum II. 6 circa finem, & tertij Maccabaïci scriptor.

20. INTUENS AUTEM QUEMADMODUM OPORTERET ACCEDERE, PATIENTER SUSTINENS, DESTINAVIT NON ADMITTERE ILLICITA PROPTER VITÆ AMOREM] προπτύσας (malè Latinus legit προσοπτύσας) δὲ καθ' ὃν ἔδει τόπον (ita legendum non τρόπον) προσέρχεσθαι τοὺς ὑπομένοντας ἀμύνεσθαι, ὧν οὐ θέμις γεύσασθαι διὰ τὴν πρὸς τὸ ζῆν φιλοστοργίαν : verba sunt nonnihil traiecta, quæ sic explices, supplendo ἦν, quod subaudirur ut & alibi : *In eo loco quò ire debebant qui ferebant supplicium, exspuit ea quæ vel vitæ amore gustare nefas erat.* Suillam in os ingestam exspuit, ne ullo modo eum cibum admisisse crederetur.

21. HI AUTEM QUI ADSTABANT INIQUA MISERATIONE COMMOTI] Quidam ministrorum regiorum, ut est in illo sermone Maccabaïco. In Græco est : οἱ δὲ πρὸς τῷ παρανόμῳ σπλαγχνισμῷ τεταγμένοι, ubi σπλαγχνισμὸν interpres putavit esse miserationem, sicut σπλαγχνίζεσθαι Græcis sæpe est misereri : verùm hoc loco σπλαγχνισμὸς eundem sensum

ha-

habet quem ſuprà 7. & σπλαγχνίζειν ſuprà 8. Senſus eſt: *Illi qui advocandis ad exta contra legem hominibus erant præpoſiti.*

CARNES QUIBUS VESCI EI LICEBAT] Bubulas puta, aut ovillas. Additur in Græco παρασκευασθέντα, præparata, id eſt, cocta. ἠψημένων κρεῶν, ait ſermo ille Maccabaïcus.

UT SIMULARETUR MANDUCASSE SICUT REX IMPERAVERAT DE SACRIFICII CARNIBUS] *Ut præ ſe ferret edentem de immolatitiis carnibus, ſecundum iuſſa regis.* Simulatio non omnis mala eſt, ſed ea quæ exemplo aliis eſt ad ſpernendam legem. In ſermone illo Maccabaïco: μὴ οὕτως κακῶς φρονήσαιμεν οἱ Ἀβραὰμ παῖδες, ὥστε μαλακοψυχήσαντας, ἀπρεπὲς ἡμῖν δρᾶμα ὑποκρίνασθαι.

23. PRÆMITTI SE VELLE IN INFERNUM] *Rogans ut citò ad orcum dimitteretur.* λέγων hîc eſt orans, rogans. ᾅδης ſtatus mortuorum ſive bonorum, ſive malorum.

24. AD VITAM ALIENIGENARUM] Græcè egregiè: εἰς ἀλλοφυλισμόν.

26. MANUM OMNIPOTENTIS NEC VIVUS NEC DEFUNCTUS EFFUGIAM] Vides his temporibus ſupplicia poſt hanc vitam, ut & præmia, conſtanter credita, & apertè prædicta, nempe ex Ezechiele & Daniele intellectis ſecundum ſenſum ſublimiorem. Vide quæ diximus ad Matth. XII. 32. αἰώνιον βάσανον, & ἀκατάλυτον habes in dicto ſermone Maccabaïco. Item: αἰώνιον πῦρ καὶ βασάνους. In Ioſepho verò Belli Iudaïci II. 12. μυχὸν ζόφον γέμοντα τιμωριῶν ἀδιαλείπτων.

28. AD SUPPLICIUM TRAHEBATUR] ἐπὶ δὲ τὸ τύμπανον εὐθέως ἦλθε, *ſtatim ibat ad tympanum:* de quo ſuprà 19.

29. QUOS ILLI PER ARROGANTIAM PROLATOS ARBITRABANTUR] Bene vertit vocem ἀπόνοιαν. quanquam enim ea vox varios ſignificatus habet, hîc tamen ſignificat hominum & famæ ipſius contemtum. Vide Theophraſti hoc de vitio χαρακτῆρα.

30. DOMINE QUI HABES SANCTAM SCIENTIAM, MANIFESTE TU SCIS] In Græco eſt in tertia perſona: *Domino ſanctam habenti cognitionem apertum eſt.* & mox: *propter timorem eius.* Sanctam ſcientiam, intellige perfectam.

30. SECUNDUM ANIMAM VERÒ PROPTER TIMOREM TUUM LIBENTER HÆC PATIOR] *Animo libente.*

CAPUT VII.

1. ET TAUREIS] Scuticis ex taurino corio: ut apud Iuvenalem explicat ſcholiaſtes. Cenſuram bubulam vocat Plautus: qui & alibi: *Ubi vivos homines incurſant boves.*

SARTAGINES ET OLLAS ÆNEAS ACCENDI] Etiam ſermo ille Maccabaïcus inter tortorum inſtrumenta, recenſet hoc loco λέβητάς τήγανά τε, *lebetes & ſartagines.*

4. AMPUTARI LINGUAM] Aliter ſermo ille Maccabaïcus.

SUMMAS QUOQUE MANUS ET PEDES EI PRÆSCINDI]

Avelli cruciatibus, ait dictus iam sermo Maccabaïcus: κατὰ πᾶν μέλος κλώμενος: deinde: τέμνετέ μου τὰ μέλη.

6. Et consolabitur in nobis, quemadmodum in protestatione cantici declaravit Moses., et in servis suis consolabatur] *Et satiabitur in eis* quæ evenêre *nobis, quemadmodum in carmine coram attestante populum explicavit Moses: de servis suis satiabitur.* Usus est hic interpres versione Mosis, quam habemus per Septuaginta, ubi pro יתנחם, est παρακληθήσεται. Solet autem id verbum de Deo dici, ubi pœnis satiatus se rursus propitium præbet: ut Ezech. v. 13. Ionæ XIII. 9.

7. Cute capitis eius cum capillis abstracta] Idem narrat sermo Maccabaïcus: καὶ τὸ τῆς κεφαλῆς δέρμα σὺν ταῖς θριξὶ περισύραντες.

9. Rex mundi] מלך העולם, frequens Hebræis de Deo.

In æternæ vitæ resurrectione suscitabit] Εἰς αἰώνιον ἀναβίωσιν ζωῆς, להחיה. Vides hîc spem vitæ alterius, ut & infrà 14. 36. Sap. v. 16: magnam quidem, non tamen comparandam cum ea quam Christus attulit.

10. Et manus constanter extendit] Sermo Maccabaïcus: τοῖς θρεμβόλοις ὀργάνοις τὰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ τοὺς πόδας ἐξήρθρουν καὶ ἐξ ἄρθρων ἀναμοχλεύοντες ἐξεμέλιζον.

11. Quoniam ab ipso me ea recepturum spero] Membra ista in statu meliore.

14. Potius est ab hominibus morti datos spem exspectare a Deo iterùm ab ipso resuscitandos] In Græco: *Satius est humanas spes cum eis quæ à Deo exspectantur commutare, nempe fore ut ab ipso resuscitemur.*

Tibi enim resurrectio ad vitam non erit] Erit quidem resurrectio, sed non ad vitam, felicem nempe, sed ad pœnam. αἰώνιον ὄλεθρον, ut hîc est in sermone Maccabaïco.

16. Potestatem inter homines habens, cùm sit corruptibilis, facis quod vis] Quasi dicat: habes quidem potestatem, sed à Deo: (ut Luc. XIX. 11.) homines regis, sed homo es. Cogitate igitur debueras hominem te Deo rationem gestuum tuorum debere. in sermone Maccabaïco: παρὰ τοῦ θεοῦ λαβὼν τὰ ἀγαθὰ καὶ τὴν βασιλείαν.

17. Tu autem patienter sustine] σὺ δὲ καρτέρει. *Tu verò exspecta.*

Qualiter te et semen tuum torquebit] Antiochum Eupatora: de quo I. Macc. X.

18. Peccantes in Deum nostrum] ἁμαρτόντες εἰς τὸν ἑαυτῶν θεόν, ut qui in Deum nostrum deliquimus. Loquitur ut unus de populo κατὰ κοινωσιν, quali utuntur Nehem. IX. 33. & Dan. IX. 5. & sequentibus.

Et digna admiratione facta sunt in nobis] In Sixtina: δι' ὃ ἄξια θαυμασμοῦ γέγονε. Legetur rectiùs: δι' ὃν: *per quem miranda nobis sunt præstita.* Exaggetat culpam, ob beneficia præcedentia.

21. Voce patria] Id est, linguâ Hebræâ. sic & infrà 27.

Et feminex cogitationi masculinum animum inserens] *Et femineam cogitationem animo masculo excitans.*

22. NESCIO QUALITER IN UTERO MEO APPARUISTI] Hanc vim διαπλαστικὴν fœtus meritò & Galenus admiratur. Digeritur enim in matre massa in hominem, matre ipsâ & partes & ordinem partium ignorante, adeò non disponente. Dei hoc opus, ut rectè agnoscit Iob X. 10.

NEQUE ENIM EGO SPIRITUM ET ANIMAM DONAVI VOBIS ET VITAM] In Græco: *spiritum & vitam*, id est, spiritum vitalem. ἓν διὰ δυοῖν: sic ζωὴ καὶ πνοὴ Act. XVII. 5. quod πνοὴ ζωῆς Genes. II. 7. & II.

ET SINGULORUM MEMBRA NON EGO IPSA COMPEGI] καὶ τὴν ἑκάστου στοιχείωσιν οὐκ ἐγὼ διερρύθμισα: *& compagem cuiusque ego non formavi*. Non fuit mihi id aut artis, aut potentiæ.

23. ET SPIRITUM VOBIS ITERUM CUM MISERICORDIA REDDET] *Spiritum & vitam*: id est, spiritum vitæ, æternæ scilicet.

24. ET EXPROBRANTIS VOCE SUSPECTA] τὴν ὀνειδίζουσαν ὑφορώμενος φωνὴν: *suspectam habens vocem exprobrantem*: id est, metuens ne sibi turpe esset feminæ verba plus quàm sua valere.

25. SUADEBAT EI UT ADOLESCENTI FIERET IN SALUTEM] In Græco: *Ut adolescenti consilium daret ad salutem*.

27. NOVEM MENSIBUS] Nonus mensis & decimus ad partum frequentissimi. Vide Sap. VII. 2. L. Gallus. D. de Liberis & Posthumis. Plin. libro VII. epistolâ 5.

ET LAC TRIENNIO DEDI] Eo enim tempore solent pueri à lacte materno depelli.

ET ALUI] Cibis posteà solidioribus, ut moris est. 1. Corinth. III. 2. Heb. V. 13. 14.

28. QUIA EX NIHILO FECIT ILLA DEUS] ἐξ οὐκ ὄντων. Alij libri οὐκ ἐξ ὄντων. sic μὴ ὄντα Rom. IV. 17.

ET HOMINUM GENUS] *Etiam hominum genus*. non ex semine humano, sed ex limo primùm.

29. UT IN ILLA MISERATIONE CUM FRATRIBUS TUIS TE RECIPIAM] *Ut per misericordiam* (nempe Dei) *cum fratribus tuis* te quoque *recipiam*.

30. QUEM SUSTINETIS] *Quem exspectatis?* id est, quin de me finem facitis?

32. NOS ENIM PRO PECCATIS NOSTRIS HÆC PATIMUR] Explica ut suprà.

33. MODICUM IRATUS EST] Ad breve tempus Vide suprà VI. 16.

34. NOLI FRUSTRA ATTOLLI VANIS SPEBUS] μὴ μάτην μετεωρίζου. Noli frustrà tibi placere. Vide suprà V. 17.

35. NONDUM ENIM OMNIPOTENTIS DEI ET OMNIA INSPICIENTIS IUDICIUM EFFUGISTI] *Omnia* bene addidit interpres explendo sensui.

Θεοῦ δὲ πληγὴν οὐχ ὑπερπηδᾷ βροτός.
Et: Ὀξὺ θεοῦ ὀφθαλμὸς εἰς τὰ πάντ' ἰδεῖν.

Ut est in Græcorum veteribus sententiis.

36. SUB TESTAMENTO ÆTERNÆ VITÆ EFFECTI SUNT] *Sortem suam habent sub divino de vita æterna fœdere.* id est, vitam æternam ex Dei pacto exspectant.

37. ANIMAM ET CORPUS TRADO PRO PATRIIS LEGIBUS] Id est, corpus lacerandum, vitam eripiendam. Quod si

Dulce & decorum est pro patria mori,

quantò magis pro divinis legibus patriæ datis.

INVOCANS DEUM] Id est, *orans.*

MATURIUS GENTI NOSTRÆ PROPITIUM FIERI] *Ut citò genti nostræ propitius fiat.*

TEQUE CUM TORMENTIS ET VERBERIBUS CONFITERI QUOD IPSE EST DEUS SOLUS] *Et ut tu per tormenta & verbera adactus fatearis illum solum esse verum Deum.* Quod & contigit, ut videre est I. Macc. VI. 13. infrà IX. 12. & 13. & sequentibus, apud Iosephum XII. 13. Potuit ergo dici huic puero:

Τὰς σὰς δ' ἀρὰς ἔοικεν ἐκπλῆσαι θεός.

38. IN ME VERÒ ET IN FRATRIBUS MEIS DESINET OMNIPOTENTIS IRA] Erimus nihil ultra dolituræ gentis piamen.

40. MUNDUS OBIIT] καθαρῶς μετήλλαξε, id est, nulla idololatria pollutus.

42. IGITUR DE SACRIFICIIS] περὶ τοὺς σπλαγχνισμούς. Vide suprà VI. 7. 8. 21.

CAPUT VIII.

1. INTROIBANT LATENTER IN CASTELLA] Εἰς κώμας, in vicos. Sed quia quædam erant κωμοπόλεις, dixit interpres castella.

ET EOS QUI PERMANSERUNT IN IUDAÏSMO] In vita secundum legem. oppositum hoc est ἀλλοφυλισμῷ.

EDUXERUNT AD SE SEX MILLIA VIRORUM] I. Maccab. III. 1. Ioseph. XII. 9.

2. ET INVOCABANT DOMINUM] III. Macc. 44. 50. IV. 10.

3. MISERETUR ETIAM EXTERMINIO CIVITATIS] *Miseraretur & urbem perditam.*

ET VOCEM SANGUINIS AD SE CLAMANTIS AUDIRET] *Et sanguinem ad se clamantem audiret.* In Græco est plurale αἱμάτων, quomodo & Hebræi sæpe dicunt דמים. Locutio sumta de Gen. IV. 10. quò respicit & scriptor ad Hebræos XII. 24.

5. IRA ENIM DOMINI IN MISERICORDIAM VERSA EST] *Irâ Domini*, nempe adversus Hebræos, *versâ in misericordiam.*

6. ET CIVITATIBUS IMPROVISUS] I. Macc. III. 8.

7. MAXIME AUTEM NOCTIBUS AD HUIUSCEMODI EXCURSUS FEREBANTUR] Nam

Ἴσον φέρει νὺξ, τοῖς δὲ τολμῶσι πλέον.

Ut est apud Euripidem. Exemplum vide I. Macc. IV. 3. V. 29. Ioseph. XII. 11. & 12.

8. VIDENS AUTEM PHILIPPUS] Dictus suprà V. 22.

AD PTOLEMÆUM DUCEM COELES SYRIÆ ET PHOENICES] Filium Dorymenis I. Macc. III. 38. & Ioseph. XII. 11. qui alio nomine Macron, ut infrà est X. 12. Hic autem Cœlen Syriam & Phœnicen regebat sub Apollonio, ut discere est suprà IV. 4. & mox sub Lysia, ut vidimus dicto loco X. 11.

9. MISIT NICANOREM PATROCLI] Dicto loco I. Maccab. III. 38.

DE PERMISTIS GENTIBUS] παμφύλων ἔθνη, ubi παμφύλων non est proprium, sed commune, ut apud Symmachum Gen. XIV. 1.

ARMATIS NON MINUS VIGINTI MILLIBUS] Qui partem faciunt illorum XL millium, quorum mentio I. Maccab. III. 39. & Ioseph. XII. 11.

ADIUNCTO EI ET GORGIA] Ut videre est I. Maccab. III. 38. Ioseph. XII. 11.

10. TRIBUTUM QUOD ROMANIS ERAT DANDUM, DUO MILLIA TALENTORUM] Id est, pensiones duorum annorum quantæ debebantur Romanis per annos XII: qui ad finem fermè Antiochi Illustris excurrunt, ex pace facta inter Romanos & Antiochum Magnum, cuius conditiones habes apud Polybium excerpto legationum XXXV. & Livium libro XXXVIII. Non tamen hæc sola erat causa expilandi Iudæam, sed & Antiochi Illustris ingenium pronum ad ingentes largitiones faciendas: de quibus vide quæ dicta I. Macc. III. 29.

DE CAPTIVITATE IUDÆORUM] De Iudæis quos erat capturus. Vide I. Macc. III. 41.

11. NONAGINTA MANCIPIA TALENTO] Vili admodum, cùm sanato Antiocho medicus Erasistratus centum talenta accepisset.

12. IUDAS AUTEM UBI COMPERIT, INDICAVIT IIS QUI SECUM ERANT IUDÆIS NICANORIS ADVENTUM] Sensus bene expressus est. Verba hæc sunt: *Iudæ autem ad aures accidit* (hic est sensus Græci προσέπεσε) *de adventu Nicanoris; & cùm iis qui secum erant communicasset, exercitum hostilem propè esse.*

13. NON CREDENTES DEI IUSTITIÆ] ἀπιστοῦντες τὴν τοῦ θεοῦ δίκην, *non credentes Dei vindictam* venturam super Nicanorem.

IN FUGAM VERTEBANTUR] Additur in Græco, *& solum mutabant:* quod plus est quàm fugere. Vide I. Macc. III. 56.

14. ALII VERÒ SI QUID EIS SUPERERAT VENDEBANT] Hæc est recta lectio Latini, in nonnullis libris corrupta. τὰ περιλελειμμένα, ea quæ tam avidi hostes reliqua ipsis fecerant.

QUI EOS PRIUSQUAM COMINUS VENIRET VENDIDERAT] Pellem ursi, ut est in apologo.

15. ET SI NON PROPTER EOS, PROPTER TESTAMENTUM TAMEN QUOD ERAT AD PATRES EORUM] *Propter pacta cum maioribus eorum facta,* Vide Dan. IX. 18.

16. SED FORTITER CONTENDERENT] Confer quæ Iudas dicit I. Macc. IV. 8. & apud Iosephum XII. 11.

18. ILLI QUIDEM ARMIS CONFIDUNT, AIT, SIMUL ET AUDACIA, NOS AUTEM IN OMNIPOTENTE DOMINO] Sumtum ex Psalm. xx. 8.

ET UNIVERSUM MUNDUM UNO NUTU DELERE] I. Maccab. III. 18.

19. ET QUOD SUB SENNACHERIB] Σενναχηρὶμ ſcribunt Græci, de qualibus mutationibus diximus ad Matth. x. 25. Hanc hiſtoriam Iudas ſuis in animum revocat etiam I. Macc. VII. 41.

20. ET DE PRÆLIO QUOD EIS ADVERSUS GALATAS FUIT IN BABYLONIA, UT OMNES, UBI AD REM VENTUM EST, MACEDONIBUS SOCIIS HÆSITANTIBUS, IPSI SEX MILLIA SOLI PEREMERUNT CXX MILLIA] In Græco paulò aliter: *Et de prælio in Babylonia contra Galatas* (id eſt, Gallos) *commiſſo, ubi cùm omnes ad rem veniſſent octies mille, cum Macedonibus quater mille, Macedonibus hæſitantibus, illi octies mille perdiderunt* CXX *millia, per opem cœlitus ipſis datam, multúmque commodi inde ceperunt.* Ad hanc hiſtoriam pertinet quod Iuſtinus habet libro XXV, in temporibus Antigoni Macedonum regis: *Gallorum eâ tempeſtate tantæ fœcunditatis iuventus fuit, ut Aſiam omnem velut examine aliquo implerent.* Eiuſdem Gallorum in Aſiam incurſus meminit Iuſtinus etiam libro XXXII: Strabo libro XII: Pauſanias quoque & Eutropius, quorum ille ad tempora Seleuci Nicatoris in Syria, alter ad tempora Ptolemæi Epiphanis in Ægypto regnantis eum refert. Iudæi ſicut Alexandro militaverant, ita & eius ſucceſſoribus militârunt, ut alibi oſtendimus. Macedones hîc intellige illos qui ſub Syriæ erant regibus, quorum imperium Babyloniam complectebatur.

22. DUCES UTRIQUE ORDINI] ἑκατέρας τάξεως. ſed ἑκατέρας hîc impropriè dicitur de tribus. Hebræorum exercitus vetuſtiſſimo more erant agminum quatuor. Horum primo præerat ipſe Iudas: duobus in media acie Simon & Ioſephus: poſtremo agmini Ionathan.

SIMONEM ET IOSEPHUM ET IONATHAN] Vide I. Macc. II. circa initium: V. 17. XII. 33. Ioſeph. XII. 12.

23. AD HOC ETIAM AB ESDRA LECTO ILLIS SANCTO LIBRO] Legit, ἔτι δὲ καὶ δι' Ἐσδρα. At nos habemus: ἔτι δὲ καὶ Ἐλεάζαρον παραναγνοὺς τὴν ἱερὰν βίβλον. Interpretes illa *ac præterea Eleazarum* annectunt ſuperioribus, volúntque ducis eſſe nomen. Ego legendum puto: ἔτι δὲ καὶ Ἐλεαζάρου παραναγνοὺς τὴν ἱερὰν βίβλον: *præterea cùm prælegiſſet ſacrum commentarium de Eleazaro*: qui ſcilicet ipſius dicta, facta, & mortem pro lege, memorabat. Hunc autem prælegit, ut tam illuſtri exemplo conſtantiæ, atque etiam tantæ ſævitiæ hoſtium exſecratione, accenderentur militum animi.

ET DATO SIGNO ADIUTORII DEI] σύνθημα vertit ſignum, ut & Latini interdum, aliàs teſſeram. Tale ſignum eſt in Nerone Suetonij, *Optima mater*: apud Senecam de Caio, *Venus, Priapus*: in Pertinace Capitolini, *Militemus*: in Antonino Spartiani, *Æquanimitas*. σύνθημα in prælio Pharſalico à parte Cæſaris Ἀφροδίτη Νικηφόρος, à parte Pompeij Ἡρακλῆς ἀνίκητος, ut refert Appianus: in prælio Philippenſi à parte Bruti Ελευ-

θεία, Dione narrante. Sic Iudæ σύνθημα signum ſive teſſera fuit עמנואל. ſicut inter ſigna ſui temporis Vegetius III. 5 ponit *Deus nobiſcum.* ſic & infrà XIII. 15, ſignum eſt *Dei victoria.*

24. INTERFECERUNT SUPER NOVEM MILLIA HOMINUM] Quorum tria millia in ipſa fuga interierunt. I. Macc. IV. 15.

25. QUI AD EMPTIONEM IPSORUM VENERANT] Suprà II. I. Macc. III. 14. ac Ioſephus XII. II.

26. NAM ERAT ANTE SABBATUM] ἡ πρὸ τοῦ σαββάτου, dies, quæ aliter παρασκευὴ & προσάββατον, ut Macc. XV. 52.

QUAM OB CAUSAM NON PERSEVERAVERUNT INSEQUENTES] Nempe quia appetebat veſpera ſabbatum inchoans. Ceſſerat iam quidem lex ſabbati ſummæ neceſſitati, ſed eâ ceſſante vim ſuam habebat: quod & in hiſtoria obſeſſæ urbis obſervat Ioſephus.

27. ARMA AUTEM IPSORUM ET SPOLIA CONGREGANTES] ὁπλολογήσαντες δὲ αὐτοὺς καὶ τὰ σκῦλα ἐκδύσαντες: *Cùm autem legiſſent arma* (victi exercitus) *& ſpolia eis detraxiſſent.* Aoriſti enim hi per præteritum hoc loco exponendi ſunt. Facta enim hæc ſine Paraſceves.

QUI LIBERAVIT EOS IN ISTO DIE MISERICORDIÆ INITIUM STILLANS IN ILLOS] Legit σώξαντος αὐτοῖς, ut eſt in quibuſdam libris. Sixtina habet τάξαντος. Prius præfero, hoc ſenſu: *Domino qui in eum diem ipſis reſervarat initium miſericordiæ quæ in ipſos ſtillaret.* Nam hactenus Deus abſconderat miſerationes ſuas, ut vidimus ſuprà VII. 33. 37. 38. Miſericordia Dei ſic ſtillare dicitur, quomodo ira, II. Paralip. XII. 7. Ierem. XLII. 18. XLIV. 6.

28. POST SABBATUM VERÒ] μιᾷ τῶν σαββάτων, ut loquuntur Evangeliſtæ: Matthæus, ὀψὲ σαββάτων.

DEBILIBUS ET ORPHANIS ET VIDUIS DIVISERUNT SPOLIA] *Viduis & pupillis.* Imitatione legis, Deut. XIV. 29.

IPSI CUM SUIS HABUERE] *Cum pueris diviſêre.* id eſt, inter milites. τὰ παιδία enim hîc idem valet quod Gen. XIV, 24, נערים, ubi in Græco, οἱ νεανίσκοι. Eodem ſenſu iuvenes apud Ennium & Virgilium. Partitio hæc facta ex lege Davidis, I. Sam. XXX. 24.

29. UT IN FINEM SERVIS SUIS RECONCILIARETUR] *Porrò propitius eſſet.*

30. QUI CUM TIMOTHEO ET BACCHIDE ERANT] Timotheo ut duce, Bacchide ut adiutore. Ideò I. Macc V, Timotheus nominatur ſolus.

CONTRA SE CONTENDENTES] συνερείσαντες, id eſt, *confligentes.* Ita enim hoc verbum Polybius uſurpat.

SUPER VIGINTI MILLIA] Tria millia primo prælio, octo altero, multos prætereà in Boſore, in Maſpha, in Carnaimo, Ephrone, locíſque aliis, ut videre eſt I. Macc. V. Ioſephi XII. 12.

ET MUNITIONES EXCELSAS OBTINUERE] In Idumæa, Moabitide, Ammonitide, Galaatide. Vide dicto iam loco.

32. ET PHILARCHEN] Idem nomen quod Philarchus: quomodo libri veteres hiſtoricum nominant horum temporum, quem alij Phylarchum.

33. Et cum epinicia agerent] Id est, diem lætum ob partam victoriam. Sic & Plutarchus hoc nomen in Romulo usurpat.

Callisthenem] Est & hoc nomen Græcis frequens, quale habuit is qui ab Aristotele malo suo fato Alexandro datus fuit comes.

Incenderunt, digna ei mercede pro impietatibus suis reddita] Mos enim est gentibus fermè omnibus igne interficere incendiarios. L. Qui ædes. D. de incendio. L. Capitalium. §. Incendiarij. D. de pœnis.

34. Qui mille negotiantes ad Iudæorum venditionem adduxerat] Suprà 10.

35. Ab his quos nullos existimaverat] *Ab his quos omnium hominum infimos existimaverat.*

Deposita veste gloriæ] Quominus in itinere agnosceretur.

Per mediterranea] διὰ τῆς μεσογείου, id est, per illam regionem quæ inter Iudæam & Antiochiam sita est; per viarum compendia.

Fugiens] In Græco: *Fugitivi in morem solum se faciens*: id est, sine ullo comite.

Summam infelicitatem de interitu sui exercitus consecutus] Scripsit interpres *felicitatem*. nam in Græco est ὑπερευτυχής. Sensus est: *Summè felix post amissum exercitum.* Satis felicem se existimans quòd tantæ cladi superstes esset.

36. Et qui promiserat] Id est, in se receperat, ἀναδεξάμενος, nempe apud regem suprà 10.

Romanis se tributum restituere] In Græco: *confecturum.* Id enim est κατορθώσασθαι. Et tributum intellige pensionem summæ quæ ex pace debebatur, ut diximus suprà.

Prædicat nunc] *Prædicavit.* κατήγγελλεν.

Protectorem Deum habere Iudæos] *Propugnatorem.* ὑπέρμαχον.

Et ob ipsum] *Eo modo.* διὰ τὸν τρόπον τοῦτον.

Invulnerabiles esse] Id est, *invictos.*

CAPUT IX.

1. De Perside] Cuius partem iam ante hunc Antiochum invaserant Parthi. Georgius Monachus in Chronico de Seleuco Callinico, quem & Antiochum dictum dicit: ἐπὶ τούτου Πέρσαι τῆς Μακεδόνων καὶ Ἀντιόχου ἀπέστησαν. Mox: καὶ βασιλεύει Περσῶν Ἀρσάκης. His conveniunt quæ habet Strabo libro XI: Iustinus libro XLI: Eusebius in Chronico.

2. Quæ dicitur Persepolis] Vide quæ dicta ad I. Maccab. VI. 1. 2.

3. Et cùm venisset circa Ecbatanam] Caput Mediæ, ut ait Curtius libro V. & Plinius VI. 14. Vide Tobiam V. 8. in Latino.

4. Iussit agitari currum sine intermissione agens iter] In Græco est: *Iussit aurigam suum incessanter agitantem currum iter absolvere*: nempe Babylona versus, ut ex Iosepho discimus.

Et

ET CONGERIEM SEPULCHRI IUDÆORUM EAM FACTURUM] πολυάνδριον, id est, sepulchretum. Κοινὸν πολυάνδριον, locus communis ad sepulturam, apud Ælianum.

5. DOLOR DIRUS VISCERUM] Ex mœrore. I. Macc. VI. 8: 9. 13. Iosephus XII. 13. qui addit αὐξανομένων τῶν παθῶν.

8. ISQUE QUI SIBI VIDEBATUR ETIAM FLUCTIBUS MARIS IMPERARE] Ut Xerxes:

Ipsum compedibus qui vinxerat Ennosigæum.

Vide suprà V. 21.

ET MONTIUM ALTITUDINES IN STATERA APPENDERE] Quod Deo tribuitur Esaiæ XL. 12. vult dicere, transferre montes machinis.

IN GESTATORIO PORTABATUR] In φορείῳ. Vide suprà III. 27. Gestatorium hoc loco interpres dixit pro sella gestatoria: Suetonius & Plinius minor pro loco in quo fit gestatio.

9. ITA UT DE CORPORE IMPII VERMES SCATURIRENT] Similis exitus hominis non dissimilis Act. XII. 23.

10. ET QUI PAULÒ ANTE SIDERA COELI CONTINGERE SE ARBITRABATUR] Sublimi vertice sidera ferire. ἴσ' οὐρανῷ φρονεῖτε, ait Sosiphanes.

Res gerere & captos ostendere civibus hostes
Attingit solium Iovis.

12. IUSTUM EST SUBDITUM ESSE DEO, ET MORTALEM NON PARIA DEO SENTIRE] Multi sunt versus Græci in eam sententiam, quorum aliquos recitare potuit Antiochus. Antiphanis:

Εἰ θνητὸς εἶ βέλτιστε, θνητὰ καὶ φρόνει.

Chæremonis:

Ὅλως δ' ὁ κρείσσων οὐκ ἐᾷ φρονεῖν μέγα.

Demonactis:

Θνητοὶ γεγῶτες μὴ φρονεῖθ' ὑπὲρ θεούς.

Sophoclis:

Θνητὴν δὲ φύσιν χρὴ θνητὰ φρονεῖν,
Τοῦτο κατειδότας, ὡς οὐκ ἔστι
Πλὴν Διὸς οὐδεὶς τῶν μελλόντων
Ταμίας, ὅ, τι χρὴ τετελέσθαι.

13. ORABAT AUTEM HIC SCELESTUS DOMINUM, A QUO NON ESSET MISERICORDIAM CONSECUTURUS] Iam tempus misericordiæ præterierat: venerat tempus vindictæ divinæ. Sophocles Aiace Locro:

Εἰ δείν' ἔδρασας, δεινὰ καὶ παθεῖν σε δεῖ.
Δίκης γὰρ ἐξέλαμψε νῦν ὅσιον φάος.

14. NUNC OPTAT LIBERAM REDDERE] Erant enim & sub regibus civitates quædam suo modo liberæ, ut Seleucia quæ libera dicitur Plinio V. 21. & VI. 26. de cuius regimine vide Tacitum VI. Annalium.

15. ÆQUALES NUNC ATHENIENSIBUS FACTURUM POLLICETUR] Est quidem in Græco: ἴσους Ἀθηναίοις, sed error commissus idem

qui suprà VI. 1: ex scriptionis compendio, & pro ἀϑοῖς, legendum αὐτοῖς, id est, Antiochenis. Ius civitatis Antiochenæ Hierosolymitis singulis vendebatur pretio, aut pro ingenti honore dabatur, v. 9. Sic Romani totos interdum populos civitate donarunt Romanâ. Vide orationem ea de re Claudij Annal. XI. & Act. XXII. 28. Sic Iudæi, qui in Ægypto, facti ἰσοπολῖται Macedonibus, qui Alexandriæ habitabant. Iosephus XII. 1.

16. ET PERTINENTES AD SACRIFICIA SUMPTUS DE REDITIBUS SUIS PRÆSTITURUM] Ut olim Darius: Esdræ VI. 9. Ptolemæus Philometor: Ioseph. XII. 2. Posteà Demetrius: 1. Macc. X. 39. 40.

17. ET IUDÆUM SE FUTURUM] Hîc quoque Iudæus religionis est nomen, ut suprà VI. 6.

19. PLURIMAM SALUTEM ET BENE VALERE, ET ESSE FELICES] χαίρειν καὶ ὑγιαίνειν καὶ εὖ πράττειν: quæ tria modò iunctim, modò seorsim usurpata in Græcorum salutationibus.

20. SI BENE VALETIS ET FILII VESTRI, ET EX SENTENTIA VOBIS CUNCTA SUNT, MAXIMAS AGIMUS GRATIAS] Imperatores Romani ad Senatum populúmque Romanum ita scribere solebant: *Si vos liberíque vestri valetis, bene est*: ut apparet epistolarum Ciceronis & ad Ciceronem X. 33. XV. 12: Xiphilinum Adriano. Imitati id imperatores interdum & in literis ad populos amicos, ut C. Iulius Cæsar ad Sidonios, apud Iosephum XIV. 17. & M. Antonius ad Iudæos eodem libro Iosephi c. 22. Sequuntur autem hîc in Græco quæ desunt in Latino: Εἰς οὐρανὸν τὴν ἐλπίδα ἔχων, ὑμῶν τὴν τιμὴν καὶ τὴν εὔνοιαν αὖ ἐμνημόνευον (rectiùs ἀνεμνημόνευον) φιλοστόργως. *Cùm in cœlo* (id est, in Deo cœli) *spem habeam repositam, amicè recordor honorem & benevolentiam*, quam in me ostendistis olim, Deum scilicet pro me orando.

22. NON DESPERANS MEMETIPSUM] Οὐκ ἀπογινώσκων τὰ κατ᾽ ἐμαυτόν, *non desperans de rebus meis*.

23. QUIBUS TEMPORIBUS IN LOCIS SUPERIORIBUS DUCEBAT EXERCITUM] Ad loca superiora, id est, ad Elymæos. Sic & Iosephus: τὴν ἄνω χώρας ἐπιστρατεύσας: Ant. XII. 13. id est, loca trans Euphratem.

OSTENDIT QUI POST SE SUSCIPERET PRINCIPATUM] Solet quidem voce διαδεχομένου significari successor, sed hic scriptor pro vicario sumit, ut apparuit suprà IV. 29. 31. Sensus ergo est: *constituit vicarium*, ad regenda scilicet Syriæ loca. Id enim facere reges solent, ubi in loca longinqua abeunt. Vide infrà 26. Antiochus Magnus abiens Syriam Seleuco Philopatori commiserat.

24. SI QUID CONTRARIUM ACCIDERET] Si qua clades nuntiaretur.

25. FILIUM MEUM ANTIOCHUM] Eupatora.

REGEM] Solebant enim reges etiam dum viverent regium nomen dare filiis, ut eò magis populos sibi commendatos in fide retinerent. Frequens id Persis regibus, nec alia res magis turbavit χειροτονίας. Exemplum vide apud Plutarchum vita Artaxerxis.

ET SCRIPSI AD EUM QUÆ SUBIECTA SUNT] τὰ ὑπογεγραμμένα, id est, epistolam quâ vos ei commendo, cuius epistolæ exemplum huic epistolæ subieci.

27. CONFIDO ENIM EUM MODESTE ET HUMANE ACTURUM, ET SEQUENTEM PROPOSITUM MEUM ET COMMUNEM VOBIS FORE] In Græco: *Confido enim eum consequenter proposito meo se accommodaturum vobis leniter atque humanè*. Inter officia Zeno probat *συμπεριφέρεσθαι φίλοις*, accommodare se amicis, ut est apud Laërtium, qui & in Socrate sic loquitur. Laudantur Sirachidæ vir & uxor, *ἑαυτοῖς συμπεριφερόμενοι*, qui se aptant alter alteri. Hinc qui comes sunt & sociabiles dicuntur *εὐσυμπεριφοροι*. Obsequium amicos parit, id est, *ἡ συμπεριφορά*.

28. IN MONTIBUS] Parataccnis circa Babyloniam. Vide Strabonem XI. & XV. Plinium VI. 26. 27. Polybius in fragmentis à Valesio editis, & ex Polybio Hieronymus mortuum dicit in Tabis oppido Persidis. Esse autem id oppidum in Paratecene Curtius nos docet libro V.

29. PHILIPPUS COLLACTANEUS EIUS] De quo I. Maccab. VI. 13. Iosephus XII. 14.

QUI METUENS FILIUM ANTIOCHI] Id est, Lysiam, qui sub nomine Antiochi Eupatoris regnabat.

AD PTOLEMÆUM PHILOMETOREM IN ÆGYPTUM ABIIT] Copias sibi comparaturus contra Lysiam, & sic tutelam pueri sibi vindicaturus. Eodem animi proposito posteà in Persidem se contulit. 1. Macc. VI. 56. Ioseph. XII. 14.

CAPUT X.

1. TEMPLUM QUIDEM ET CIVITATEM RECEPIT] *Receperat. ἐκομίσαντο*. Est enim ἐπάνοδος, qualis frequens historicis. Voluit enim primùm detexere res Antiochi Illustris. nunc ad Maccabæos retrò se fert.

2. ARAS AUTEM QUAS ALIENIGENÆ PER PLATEAS CONSTRUXERANT] Mos enim erat gentium, non in Templis tantùm, sed & in viis publicis aras ponere. Sic aræ *ἀγνώστῳ θεῷ* passim videbantur in viis Athenarum: hinc Ζεὺς ἑρκεῖος, Ἀπόλλων ἀγυιεύς, Ζεὺς καὶ Ἑρμῆς ἀγοραῖοι, Ἑκάτη τριοδῖτις, multáque similia.

DELUBRA] *τεμένη*. sic Græcis dicitur non lucus tantùm, sed & quodvis solum numini alicui sacratum.

3. ALIUD ALTARE FECERUNT] I. Macc. IV. 47. Ioseph. XII. 11.

ET DE IGNITIS LAPIDIBUS IGNE CONCEPTO] Quòd is ignis nunquam profanis usibus serviisset, reconditus intra lapidum viscera. ignitis, mutuo nempe attritu.

SACRIFICIA OBTULERUNT POST BIENNIUM] Est quidem in Græco, *μετὰ διετῆ χρόνον*: sed error est scribæ: & reponendum *τριετῆ*, ex Iosepho XII. 11. Antiquæ Historiæ. Totam rem ut intelligas vide quæ diximus ad Danielem VII. 25.

ET INCENSUM, ET LUCERNAS, ET PANES PROPOSITIONIS POSUERUNT] Vide Iosephum dicto loco, & I. Macc. IV. 49. 50. 51. suprà I. 9.

4. ROGABANT DOMINUM PROSTRATI IN TERRAM] I. Maccab. IV. 40.

UT AB IPSO MITIUS CORRIPERENTUR] Fame aut pestilentiâ potiùs quàm vi hostium, sacra omnia evertente, & multorum pervertente animos.

5. QUA DIE AUTEM TEMPLUM AB ALIENIGENIS POLLUTUM FUERAT] Nempe per idolum ibi collocatum, ut ad dictum Danielis locum diximus.

VIGESIMA-QUINTA MENSIS QUI FUIT CASLEU] Planè idem, ut signum divinæ providentiæ, observant scriptor primi Maccabaïci IV. 52. & Iosephus XI. II. qui hunc mensem more Macedonico Ἀπελλαῖον vocat.

6. IN MODUM TABERNACULORUM] Ad id exemplum: ut suprà I. 18.

RECORDANTES QUOD ANTE MODICUM TEMPORIS DIEM SOLEMNEM TABERNACULORUM IN MONTIBUS ET IN SPELUNCIS MORE BESTIARUM EGERANT]

— —quæ pati durum fuit,
Meminisse suave est.

More bestiarum, ut suprà V. 27.

7. THYRSOS] Hastas foliis intextas, ut Virgilius interpretatur Eclogâ V.

ET RAMOS VIRIDES] ὡραίους, pulchros. Nam & in scenopegia celebranda nullum erat definitum genus arboris, sed rami sumebantur de pulcherrimis, quales imprimis palmæ, quæ iam sequuntur.

ET PALMAS PRÆFEREBANT EI] In Græco plus est: *& hymnos canebant ei*, Psalmum fortè LXXIX. aut aliquem extemporaneum. Vide quæ diximus Matth. XXVI. 30.

QUI PROSPERAVIT MUNDARI LOCUM SUUM] *Ei qui successum dederat purificantibus locum suum.*

8. COMMUNI PRÆCEPTO ET DECRETO] Non in senatu tantùm, sed & in magno conventu, in quo erant principes non tribuum tantùm, sed & familiarum.

OMNIBUS ANNIS AGERE DIES ISTOS] Octo dies, τῶν φώτων, aut ἐγκαινίων. I. Macc. IV. 59. Iosephus XII. II.

9. ET ANTIOCHI QUIDEM QUI APPELLATUS EST NOBILIS] Ἐπιφανής, ut suprà IV. 7.

VITÆ EXCESSUS ITA SE HABUIT] Nempe ut dictum est capite IX.

10. BREVIANTES MALA QUÆ IN BELLIS GESTA SUNT] *Continua bellorum mala*, longam malorum seriem. συνέχοντα, quod alij Græci dicerent συνεχῆ.

11. CONSTITUIT NEGOTIA REGNI SUPER LYSIAM QUENDAM] Hoc ideò dicit, quia edicta omnia Antiochi Eupatoris nomen præferebant. Cæterùm reverâ is erat in Lysiæ potestate.

PHOENICES ET SYRIÆ MILITIÆ PRINCIPEM] Pars pro toto.

Præfectus enim erat tractui & copiis ab Ægypto ad Euphratem. I. Maccab. III. 32. Ioseph. XII. II.

12. Nam Ptolemæus qui dicebatur Macer] Imò Macron, à longa corporis statura, qui à patre Ptolemæus Dorymenis. Nihil enim video cur alius censeatur ab eo qui suprà indicatus IV. 45. VIII. 8.

13. Eo quod Cyprum sibi creditam a Philometore deseruisset] Cyprus erat quidem possessa à primo Ptolemæo, eiúsque successoribus, ut discimus ex Polybio V, Iustino XV, Strabone XIV. sed & sæpe rebellavit, ut idem Strabo indicat.

Et ad Antiochum Nobilem translatus] *Transisset* à rege Ægyptio ad Syriacum. Cyprus Syriæ obiacet, & cohæsisse olim Syriæ creditur.

Etiam ab eo recessisset] Non ita est in Græco: sed *neque potestate nobili functus esset nobiliter.* Nempe quia cum Iudæis collusisse videbatur homo venalis.

Veneno vitam finivit] Comtemtus impatiens, ut multi inter Græcos.

14. Gorgias autem cùm esset dux locorum] Locorum circa Iudæam: ídque sub Lysia I. Macc. III. 38 Iosephus XII. II.

Assumptis advenis] ἐξενοτρόφει, id est, *milites habebat mercede conductos.* Ita ξενοτροφεῖν sumunt Thucydides & Demosthenes. ξένοι, milites mercenarij. Hinc ξεναγοὶ sunt οἱ τῶν μισθοφόρων ἄρχοντες, ut exponit ad II Thucydidis Scholiastes.

Frequenter Iudæos debellabat] In Græco: πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἐπολεμοτρόφει. *Contra Iudæos bellum ducebat.* Quod & Iudæos voluisse facere iam dicet, sed non æquè facilè, quòd non illis tantum suppeteret pecuniæ, militis, & commeatuum. Omninò apparet ita sumi πολεμοτροφεῖν, ex eo quod infrà est XIV. 6. Hoc Tacitus alibi dicit bellum ducere, alibi trahere. quod quando sit utile, discet qui volet ex Suetonij Paulini sermone apud Tacitum Historiarum II: & Flavianorum inter se disputatione initio III. Idem eodem libro Historiarum III, oppónit urgere bellum & trahere: & IV in oratione Voculæ, postquam viros & egregia castrorūm munimenta, frumentum & commeatus commemoraverat. *Est vallum, ait, muríque & trahendi artes.*

15. Qui tenebant opportunas munitiones] In Græco hîc additur, *Iudæos exercebant*, ad arma scilicet.

Fugatos ab Hierosolymis] Quæ habitatio minùs tuta erat, ob arcem impositam.

Et bellum tentabant] πολεμοτροφεῖν ἐπεχείρουν. *Bellum & ipsi ducere tentabant*, fisi munimentis.

16. Hi verò qui erant cum Maccabæo] Iuda.

In munitiones Idumæorum] In Acrabattena. I. Macc. V. 3.

18. In duas turres valde munitas] Filiorum Baiani I. Maccab. V. 5. Ioseph. XII. II.

Relicto Simone] Fratre,

19. Et Iosepho itemque Zacchæo] καὶ Ἰώσηφον ἔτι δὲ καὶ Ζακχαῖον: sed legendum arbitror, καὶ Ἰώσηφον ἔτι καὶ τὸν τοῦ Ζαχαρίου, ex I. Maccab. v. 55. & Iosepho XII. 12.

20. Suasi sunt pecunia] *Inducti sunt pecuniâ.* ἐπείσθησαν. Vide suprà IV. 45.

21. Principibus populi congregatis] Senatu septuaginta virûm, qui iudex erat rerum ad statum publicum pertinentium, qui ἄρχοντες τοῦ λαοῦ, sæpe in Evangelio.

Accusavit quòd pecunia fratres vendidissent] Quia Idumæi illi novis cladibus affecturi erant miseros Iudæos.

23. Plusquam viginti millia] Diversa ab illis viginti millibus dictis suprà 17. quod locorum designatio ostendit.

24. Timotheus verò qui primus a Iudæis fuerat superatus] Id est, postquam à Iudæis prœliis aliquot erat victus, in Ammonitide scilicet. I. Macc. v. 6. 7. Ioseph. XII. 12.

Et congregato equitatu Asiano] Ex Asia illa peculiariter dicta, in qua Phrygia, Lydia, Mysia, Caria, terræ equis optimæ.

25. Caput terra aspergentes, lumbósque ciliciis præcincti] *Saccis* in Græco. sed hæc affinia. Solebant hæc sumi in gravi mœrore.

26. Ad altaris crepidinem provoluti] *In solo quod est prope altare.* Id est, inter basilicam Templi & altare. Nam Ioëlis II. 17. ubi in Hebræo est, בין האולם ולמזבח, in Latino, *inter vestibulum & altare:* Græcè optimè vertitur, ἀναμέσον τῆς κρηπῖδος τοῦ θυσιαστηρίου. Illo in loco sacerdotes, qualis erat Iudas, coram populo precari solebant.

Et adversariis adversaretur, sicut lex dicit] Exodi XXIII. 22. Levit. XXVI. 8.

28. Utrique commiserunt] Apud Dathema. Vide quæ diximus ad I. Macc. v. 29.

Illi autem ducem belli animum habebant] τὸν θυμὸν: iram suam in Iudæos.

29. Viri quinque in equis] Angeli, ut suprà 25. 26. Tres velut pugnabant in hostem.

30. Ducatum Iudæis præstantes] Hîc in Græco additur οἱ δύο, id est, illorum duo, non in membro sequente.

Ex quibus duo Maccabæum medium habentes] *Et Maccabæum medium habentes:* nempe pugnantem in primori acie.

Armis suis circumseptum] *Circumsepientes arma eius.*

In adversarios autem tela et fulmina iaciebant] alij.

Et cæcitate confusi] Quæ vis esse solet fulminis. ἀορασία respondet Hebræo עורון, ut apparet Deuteron. XXVIII. 28. Habes eandem vocem Sap. XIX. 16.

31. Interfecti autem sunt viginti mille quingenti, et equites sexcenti] Iason ille Cyrenæus nihil solitus est demere de interfectorum numero.

32. In Gazaram] Vide I. Macc. VII. 45.

Cui præerat Chæreas] Frater Timothei. Historicum eo nomine Polybius nominat. Habes id nomen & in historia Romana, & in comœdiis.

33. Obsederunt præsidium] ὀχύρωμα φρούριον, castellum illud Dathemam, quod modò ὀχύρωμα dixerat.

34. Maledicebant, et sermones nefandos iactabant] Frequens id Antiochi militibus: ut videmus & I. Macc. II. 6. & suprà VIII. 4. & infrà XII. 14. XV. 24. Vide Dan. VII. 11. XI. 36.

35. Incedentes ascendebant] τὸν ἐμπίπτοντα ἔκοπτον, *quemvis obvium sibi* (erumpentem ex castello) *feriebant.*

36. Sed et alii similiter ascendentes turres portasque succendere aggressi sunt] In Græco: *Alij verò ascendentes ad eos qui intus erant, idque converso agmine, turres urebant.* περισπασμὸς est nomen castrense significans conversionem agminis, qualem describit Ælianus capite XXV. Sensus est: ascendisse eos non ubi erant propugnatores, sed alia ex parte à tergo illis irruisse.

Atque ipsos maledicos vivos concremare] In Græco: *Et rogis accensis* (nempe circa turres) *Dei obtrectatores cremabant.* Sequitur hic in Græco quod in Latino abest: *Alij frangebant portas, & sic intromisso reliquo agmine, oppidum suæ potestatis fecêre.* Sic apud Virgilium II. Æneid.

——portísque patentibus omnes
Accipiunt socios, atque agmina conscia iungunt.

Contrà quod in Latino sequitur: *Per continuum autem biduum præsidio vastato*, abest in Græco.

37. In quodam repertum loco] Accedo credentibus ab interprete scriptum *lacu.* Nam λάκκος solet verti *lacus*, ut in additis ad Danielem 30. 31. 34. Est autem propriè λάκκος *fossa*. Ponitur in Glossis & pro cisterna: quæ apta latebris: ut apparet II. Sam. XVII. 18. ubi λάκκος in Græco, in Latino puteus.

Et Apollophanem] Exstat hoc nomen in Epigrammatis Græcis.

38. In hymnis et confessionibus] *Hymnis & gratiarum actione.* Vide I. Macc. IV. 33. XIII. 51. suprà 7. in Græco.

CAPUT XI.

I. Lysias procurator regis] ἐπίτροπος alibi quidem procuratorem, at hîc tutorem significat. Erat enim in pupillari ætate Antiochus Eupator I. Maccab. I. 17. Ioseph. XII. 14. Iustinus XXXIV. Propriè loqui si volumus, pro tutore erat Lysias, non tutor: nam tutorem testamento Antiochus pater Philippum fecerat.

Et propinquus] I. Macc. III. 32.

Ac negotiorum præpositus] Negotiis summis etiam ab Antiocho Illustri præponi solitus I. Macc. dicto loco: Ioseph. XII. 11.

2. Congregatis octoginta millibus] Centum millibus, ait Iosephus, & scriptor primi Maccabaïci, numero rotundiore.

Et equitatu universo] Ad viginti millia, ut aiunt nominati iam scriptores.

Gentibus habitaculum facturum] Bene vertit ἑλλησιν. Eo enim nomine hîc significantur omnes à Iudaïsmo alieni.

3. Templum verò in pecuniæ quæstum] ἀργυρολόγητον, regi vectigale.

Et per singulos annos venale sacerdotium] Ut fecêre posteà Romani.

4. Et in octoginta elephantis] Quos diversis in locis habebat. Secum autem adduxerat XXXII: ut antè dicti scriptores nos docent. Antiocho Magno Polybius tribuit elephantos centum.

5. Et appropians Bethsuræ] I. Macc. VI. 31. Ioseph. XII. 14.

Quæ erat in angusto loco] ἐν ἐρυμνῷ χωρίῳ, situ firmo.

Illud præsidium expugnabat] Voluit dicere *oppugnabat*: ἔθλιβεν.

6. Ut bonum angelum mitteret ad salutem Israel] Genes. XXIV. 7. 40.

8. Eques in veste candida] Vide suprà X. 29.

Armis aureis hastam vibrans] In Græco: *Arma quassans aurea.*

9. Parati penetrare] διορύσσειν, *perfodere.*

11. Leonum autem more] Frequens apud Poëtas viri fortis & leonis comparatio.

12. Undecim millia peditum, et equitum mille sexcentos] Iosephus mille cæsos habet, scriptor Maccabaïci primi sexcentos.

Nudi evaserunt] Sine armis.

13. Intelligens invictos esse Hebræos] Et se ab his negotiis expedire cupiens ut totâ vi cum Philippo certaret.

17. Iohannes et Absalom] Legati à Iudæis qui in Templo obsidebantur missi. Αβεσαλὼμ hîc, LXX interpretibus Αβεσσαλώμ, est אבשלום, quod Latinus interpres solet reddere Absalom.

Tradentes scripta] *Cùm vidissent infrà positum oraculum.* Sic solebant gentes Orientis appellare epistolas regias. Intelligit autem epistolam illam quæ iam sequetur: quæ potestatem fecit Lysiæ paciscendi cum Iudæis: cuius ostendendæ causa Lysias legatos ad se mitti voluerat.

18. Quæcumque igitur regi potuerunt perferri] *Deferenda fuerunt.*

21. Mensis Droscori] Legit Διοσκυρου, pro eo quod Græci codices habent Διὸς Κορινθίου, mendosè haud dubiè. Scaliger nomen putat mensis embolimi. Ego scriptum puto fuisse Δίου, quod scribæ sumsêre pro breviato Δίου, & explicarunt Διοσκύρου. Dius notissimus est mensis Macedonum.

22. Lysiæ fratri] Id eſt, cognato. ſuprà 1. infrà 35. Sed & omnes provinciarum rectores à Romanis Principibus vocati fratres. Occurrit ſæpè in Theodoſiano Codice & Novellis eum ſequentibus, item in Iuſtiniani Novellis, ut illa cxxi. ſed & apud Caſſiodorum.

23. Patre nostro inter deos translato] Et hoc ab Orientis regibus accepêre Syromacedones. Mos enim erat Phœnicum & vicinorum, bene meritos reges in deos referre, quod & Romani imitari cœpêre.

Et rebus suis adhibere diligentiam] *Ut rebus ſuis vacare poſſint.*

24. Concedi sibi legitima sua] Vitam & ſacra ſecundum ſuas leges, quæ ipſis Alexander Magnus & ſucceſſores eius conceſſerant.

25. Templum restitui illis] Liberum nempe, ſine arce.

26. Et dexteram dederis] 1. Macc. vi. 58.

Et utilitatibus propriis deserviant] *Et læto agant animo, ob res ſuas recuperatas.*

27. Senatui Iudæorum, et cæteris Iudæis] Vide 1. Macc. xii. 6. ii. Macc. 1. 10. iv. 44.

28. Si valetis, sic estis ut volumus] Scripſit *eſt*, ἔϛιν.

Sed et ipsi bene valemus] Eſt formula à Romanis deſumta: *Si valetis bene eſt, ego quidem valeo.* Vide ſuprà ix. 20. & Ciceronis epiſtolas, & ad Ciceronem plurimas.

29. Adiit nos Menelaus] Sacerdos ſummus ab Antiocho Illuſtri factus ſuprà iv. 27. 50. Hunc pro ſacerdote ſummo Græci habebant, quanquam Iudæi Iudæ detulerant ſacerdotium.

Dicens vos velle descendere ad vestros qui sunt apud nos] Illud *qui ſunt apud nos*, ut ſenſum faceret clariorem addidit interpres. Ex Templo voluerant venire ad colloquia cum Iudæis illis qui ſub poteſtate erant regis, neque tamen à lege deſciverant, in quo numero erant Bethſurenſes. 1. Macc. vi. 49.

30. Damus dextras securitatis] ὑπάρξει δεξιὰ μετὰ τῆς ἀδείας. *Dextera* (id eſt, fides) *quæ plenam ſecuritatem adferat*, contingat *vobis*.

31. Ut Iudæi] Qui ad illud tempus inter nos verſabuntur.

Utantur cibis] Bene ſenſum expreſſit. In Græco eſt, δαπανήμασι, quod per μετωνυμίαν pro cibis ſumitur, ut vidimus de dracone 9.

Et legibus suis] Non cogantur interim diis ſacrificare.

Et nemo eorum ullo modo molestiam patiatur] Id eſt, *accuſetur.*

De his quæ per ignorantiam gesta sunt] περὶ τῶν ἠγνοημένων: id eſt, *de his quæ peccata ſunt*, in regem ſcilicet. Ita ἀγνοεῖν & ἀγνόημα lato quodam ſignificatu ſumi ab Helleniſtis Iudæis notavimus, tum alibi, tum Iudith. v. 19. Sirachid. xxiii. 2. li. 26. 1. Maccab. xiii. 39.

32. Misimus autem et Menelaum qui vos alloquatur] παρακαλέσοντα ὑμᾶς: id eſt, qui vobis det conſilia ad pacem.

34. Miserunt autem etiam Romani] Legati Romanorum, qui tunc erant in Asia, & Eupatori favebant. Vide Iustinum XXXIV: Polybium excerpto CVII.

Quintus Memmius, et Titus Manlius] Fuisse oportet hos legatos aliquantò antè quàm in Asiam mitterentur Cn. Octavius, Sp. Lucretius, & L. Aurelius, de quibus Polybius dicto Excerptorum loco. Cùm autem T. Manlius Torquatus ante hoc tempus anno quarto Consul fuerit, ut ex Fastis Capitolinis apparet, consentiente & inscriptione Hecyræ Terentianæ, sequitur ut is qui prior nominatur ante eum Consul fuerit. quare pro Κόϊντος Μέμμιος, reponendum censeam, Κόϊντος Μούκιος, Scævola scilicet, qui ante Manlium Consul fuit anno nono, ut discimus ex Fastis iisdem Capitolinis, addito & Plinij loco II. 31.

Et nos concessimus] καὶ ἡμεῖς συνευδοκοῦμεν: *Nos id approbamus.*

36. Confestim aliquem mittite diligentiùs inter vos conferentes] Legit ἐπισκεψάμενοι, quomodo habet & Sixtina. Sed præpono lectionem quæ est in libris aliis, ἐπισκεψόμενοι: id est, *acturum consideratè.*

Ut decernamus] In Græco: ἵνα ἐκθῶμεν: id est, *ut desideria vestra exponamus regi.*

Sicut congruit nobis] Tanquam legatis populi Romani, cuius amici sunt Iudæi. Promittunt apud regem se commendaturos Iudæorum postulata.

Nos enim Antiochiam accedimus] Nempe regis adeundi causa, qui tum erat in urbe principe regni sui.

39. Ideóque festinate rescribere] In Græco; *Festinate, & mittite aliquos*: id est, quamprimum mittite etiam ad nos, ut vestræ voluntatis certi, nosmet ad eam, quantum fieri poterit, componamus.

CAPUT XII.

1. His factis pactionibus] Id est, induciis per legatos factis.

Iudæi autem agriculturæ operam dabant] Ut in alta pace. Aristophanes Anatibus, de Pace loquens:

—ζῶντα πόλλ' ἐν τῇδ' ἔνι
Οἰκεῖν μεθ' ἐν ἀγρῷ τοῦτον ἐν τοῖς γηδίοις.

Et Menander:

—Εἰρήνη γεωργὸν κἂν πέτραις
Τρέφει καλῶς. πόλεμος δὲ κἂν πεδίῳ κακῶς.

2. Sed hi qui resederant] *Sed ducum qui in* (diversis) *erant locis*, extra Hierosolyma scilicet. Sciendum autem in iis quæ hucusque habuimus desiisse Iasonem Cyrenæum. quæ iam sequuntur ex Callinico aut alio aliquo desumta sunt: & ordine temporis sequuntur

ea quæ suprà habuimus x, usque ad 32. Nam ex collatione I. Maccab. v manifestum est, eundem hunc esse Timotheum qui suprà x. 37, interfectus dicitur. Non est autem hæc historia suo loco posita, quia hic liber excerpta continet non ex uno auctore.

TIMOTHEUS] De quo I. Macc. v. 6. 37. suprà VIII. 30. 32.

ET APOLLONIUS GENÆI FILIUS] Diversus & minor illo Apollonio, cuius sæpè & in hoc & in Maccabaïco primo fuit mentio. Γενναῖος nomen ex adiectivo, ut Εὐμενὴς, multáque alia.

SED ET HIERONYMUS] Nomen hoc fuit frequens in Sicilia, Rhodo, in Ægypto, & in Græcis Thraciæ urbibus, ut historiæ nos docent.

ET DEMOPHON SUPER HOS] Nomen est Atticum.

ET NICANOR CYPRIARCHES] Notum est ex Act. XIX, 31, & quæ eò allata ab eruditis, sacerdotes summos gentium solitos vocari Ἀσιάρχας, Συριάρχας, atque ita deinceps. Sed hîc putem denotari præfectum hunc Cypri anteà fuisse. Erat quidem Cyprus Ægyptiorum regum provincia: sed ortis ibi seditionibus, nonnulli ad Syriæ reges se transtulerant. Vide suprà x. 13.

3. FLAGITIUM] δυσσέβημα, *factum impium.*

4. SECUNDUM COMMUNE ITAQUE CIVITATIS DECRETUM, ET IPSIS ACQUIESCENTIBUS] Id est, cùm illi hanc comitatem non recusassent, freti publico Ioppensium decreto, quo inter cives, quanquam diversæ religionis, pax erat stabilita. Ioppe & Iamnia Phœniciæ urbes eo tempore erant sectæ Antiochi Eupatoris.

5. PRÆCEPIT VIRIS QUI ERANT CUM IPSO] Ut se scilicet bello pararent.

ET INVOCATO IUSTO IUDICE DEO] Qui scelera talia non solet relinquere impunita.

6. VENIT ADVERSUS INTERFECTORES FRATRUM] Popularium ipsius Iudæ.

PORTUM NOCTU INCENDIT] Id est, ex ligno opera quæ erant in portu, qualia sunt quæ pilas Vitruvius vocat.

7. ET CÙM HÆC ITA EGISSET] *Cùm verò locus* (id est, ipsum oppidum) *bene clausus esset*, (ut intrare eo tempore non posset) *abiit.*

8. QUI ERANT IAMNIÆ] Vide I. Macc. IV. 15.

9. IAMNITIS QUOQUE] Sic & Ptolemæus & Stephanus vocant eos qui Iamniæ habitabant.

PORTUM CUM NAVIBUS] Quæ in portu erant.

A STADIIS DUCENTIS QUADRAGINTA] *Cùm intersint stadia* CCXL. Hoc argumento evincit magnam fuisse flammam.

10. COMMISERUNT CUM EO ARABES] Latrociniis victitare soliti abusque Iobi temporibus (I. 15.) ad hunc diem. Strabo libro decimo-sexto: οἱ Σκηνῖται Ἄραβες λῃστρικοί τινες καὶ ποιμενικοί.

11. RESIDUI ARABES VICTI] In Græco: ἐλαττωθέντες οἱ Νομάδες Ἄραβες, quod rectè vertas, *victi Arabes illi Numidæ.* Nam & Strabo quosdam Scenitarum Arabum Νομάδας vocat: & Vitruvius Arabiam Nu-

midarum dixit, & vox Latina Numidæ corrupta est ex Græca Νομάδες. Nominantur autem à Græcis hoc modo ij qui vagantur incertis sedibus: ut vides apud Strabonem XI. qui & Arabas Numidas sic describit libro XVI. χώρα Νομάδων ἀπὸ καμήλων ἐχόντων τὸν βίον. καὶ γὰρ πολεμοῦσιν ἀπ' αὐτῶν καὶ ὁδεύουσι καὶ τρέφονται τῷ τε γάλακτι χρώμενοι καὶ ταῖς σαρξί.

12. DEXTRÍSQUE ACCEPTIS DISCESSERE AD TABERNACULA SUA] Nempe Arabes illi, tentoria nunc hîc, nunc illic ponere soliti.

13. CIVITATEM QUANDAM FIRMAM PONTIBUS MURÍSQUE CIRCUMSEPTAM] Legit: ἐπὶ τινα πόλιν γεφύραιν, ὀχυρὰν καὶ τείχεσι περιπεφραγμένην, non γεφυρῶν. *In urbem quandam duorum pontium, bene firmam, murísque circumseptam.*

CUI NOMEN CASPIN] Sic Græcus aliquis appellavit urbem Esebunta, quæ Casbon I. Maccab. V. 36. ubi diximus esse רשבון. Literam ה Græci in nominibus propriis modò omittunt, modò reddunt per χ, vel κ.

14. ET APPARATU ALIMONIARUM] *Cibis* ibi *repositis*.

REMISSIÙS AGEBANT] Contumaciùs. id enim valet ἀναγωγότερον.

ET BLASPHEMANTES] Quod frequens Macedonibus eo tempore. Suprà VIII. 4. IX. 28. X. 4. 34. 35. 36.

15. INVOCATO MAGNO MUNDI PRINCIPE] δυνάστην, ut suprà III. 24. infrà 18. XV. 3. 23. 27.

SINE ARIETIBUS AUT MACHINIS] Supple aliis. nam & aries machina, de qua videri possunt Vitruvius X. 19: Vegetius IV. 14: Iosephus Belli Iudaïci III. 15: Ammia[illegible] XXII: Procopius Gothicorum IV.

PRÆCIPITAVIT IERICHO] Id est, muros Ierichuntis. Iosephus VI. 20.

16. ADIACENS STAGNUM] Apud Esebunta.

17. IN CHARACA] Characmoba. Sic enim legendum apud Ptolemæum in Arabia Petræa. Diximus Genes. XIX. 37. factum loco nomen ex clade aliqua Moabitarum.

AD EOS QUI DICUNTUR TUBIANÆI IUDÆOS] Scribitur Τουβιανοὺς, sed satis est Τουβίνους: Idem est nomen quod I. Macc. V. 13 scribitur Τουβίν. Vide ibi dicta.

18. NULLÓQUE NEGOTIO PERFECTO REGRESSUS EST] Nempe Timotheus: quod ostendit Græcum ἐκλελυκότα, & quod sequitur καταλελοιπότα.

RELICTO IN QUODAM LOCO FIRMISSIMO PRÆSIDIO] Illud *firmissimo* ad præsidium refertur, ut ex Græco apparet.

19. DOSITHEUS AUTEM] Nomen est Græcum factum ex Chaldæo רשתאי, quod potatorem significat.

ET SOSIPATER] Hoc significatu translatum ex Hebræo אבישע.

20. HABENTEM SECUM CENTUM VIGINTI MILLIA PEDITUM] Novo delectu facto. Hic est magnus ille exercitus memoratus I. Macc. V. 37. 38.

21. IN PRÆSIDIUM QUOD CARNION DICITUR] Carnaïm à ſcriptore ptimi Maccabaïci v. 44.

ERAT ENIM INEXPUGNABILE] δυσπολιόρκητον, *difficile expugnatu.*

22. EX PRÆSENTIA DEI QUI UNIVERSA CONSPICIT] ἐκ τῆς τοῦ πάντα ἐφορῶντος ἐπιφανείας. Vox ἐπιφανείας non ſemper oſtentum, ſed ſæpè vim quandam divinam ſubitam ſignificat.

24. IN PARTES DOSITHEI ET SOSIPATRIS] *In agmen Doſithei & Soſipatris.*

QUOS MORTE EIUS DECIPI EVENIRET] *Quorum nullam rationem iri habitum:* Non fore ut quiſquam eis parceret, ſi ipſe occideretur.

25. ET CÙM FIDEM DEDISSET] πιστώσαντος δὲ αὐτοῦ διὰ πλειόνων τὸν ὁρισμὸν: *Cùm autem pactum multis verbis firmaſſet*, de incolumitate, ut ſequitur, Iudæorum qui in poteſtate erant Macedonum. Ὁρισμὸς reſpondet Hebræo, אסרה, quod obligarionem ſignificat, ut appatet Num. XXX. 4. 5. & ſequentibus. In Daniele edictum regium ſignificat. Vide quæ diximus Prolegomenis ad Evangelia.

26. IUDAS AUTEM EGRESSUS EST AD CARNION] Plus eſt in Græco: καὶ τὸ Ἀτεργατεῖον. Hoc eſt ad fanum illud memoratum I. Maccab. V. 45. Græci eandem deam vocabant Δερκετώ, Δέρκετιν, Ἀτάργατιν, ut nos docet Strabo lib. XVI. Eſt hoc nomen Atergatis apud Theonem in Arateis, & apud Plinium V. 23: Dercetis apud Ovidium, pro quo Phaletis malè ſcribitur in ſcholiaſte Germanici. Eſſe Venerem diximus ad dictum locum primi Maccabaïci. Dicitur autem Ἀτεργατεῖον eâdem formâ quâ Ἀσταρτεῖον apud LXX, I. Sam. XXII. 10: Ναναιεῖον ſuprà I. 15. & εἰδωλεῖον I. Macc. I. 50. 8. 83. I. Cor. VIII. 10. & in Canonibus ſæpè.

27. AD EPHRON CIVITATEM MUNITAM] Eandem de qua I. Macc. V. 46. ubi ſimiliter eius munimenta prædicantur. Εμφρων eſt Ioſepho XII. 12.

29. AD CIVITATEM SCYTHARUM] Σκυθόπολιν unâ voce appellat dicto loco Ioſephus, & oſtendit eandem eſſe quæ Hebræis Βεθσάνη, ſive Bethſan, ut I. Macc. V. 52.

30. CONTESTANTIBUS AUTEM HIS QUI APUD SCYTHOPOLITAS ERANT IUDÆIS, QUÒD BENIGNE AB EIS HABERENTUR] *Benevolentiam quam Scythopolitæ in ſe oſtendiſſent.*

QUÒD MODESTE SECUM EGERINT] *Humanam tractationem.*

31. DIE SOLENNI SEPTIMANARUM INSTANTE] Idem eſt ἑβδομάδων ἑορτὴ, & quod iam ſequitur πεντηκοστὴ, ſolenne incidens in finem ſeptimæ ſeptimanæ, ſive quinquageſimum diem à Paſchate. Vide Exod. XXII. 22. Levit. XXIII. 15. 16. Deuteronom. XVI. 9. 10. Act. II. 1. XX. 16. I. Cor. XVI. 8.

32. ABIERUNT CONTRA GORGIAM] Nempe Ioſephus Zachariæ, & Azarias.

PRÆPOSITUM IDUMÆÆ] Legitur quidem in Græco τῆς Ἰδουμαίας, ſed per errorem: legendum enim, τῆς Ἰαμνείας, ut nos docet I. Macc. V. 57. & apertiſſimè Ioſephus qui XII. 12. ait: Γοργίου δὲ τοῦ τῆς Ἰαμνείας στρατηγοῦ.

33. EXIVIT AUTEM CUM PEDITIBUS MILLIBUS ET EQUITIBUS QUADRINGENTIS] Nempe Gorgias, & qui cum eo. I. Maccab. v. 59.

35. DOSITHEUS VERÒ QUIDAM DE BACENORIS EQUES] τῶν τοῦ Βακήνορος, id est, *eorum qui sub Bacenore*. Hac ille notâ, & voce *quidam*, & *eques*, distinguitur à maiore Dositheo, cuius suprà mentio 24. Bacenor est בכנרת, habitans in regione Cinnereth. Vide quæ dicta ad Matth. XIV. 34.

EQUES QUIDAM DE THRACIBUS] Habes Thraces in Antiochi Magni exercitu apud Polybium.

IRRUIT IN EUM] Dositheum equitem.

ATQUE ITA GORGIAS EFFUGIT IN MARESA] Quam Μάρισσαν dixit Iosephus. Vide quæ diximus ad I. Macc. v. 66.

36. AT ILLIS QUI CUM ESDRIN ERANT] περὶ τὸν Εσδριν. Legendum videtur περὶ τὴν Εφρών. Nam à Iosephi & Azariæ rebus ad res Iudæ redit, qui circa Ephron pugnavit. Vide I. Macc. v. 65. & Ioseph. XII. 12. circa finem.

38. IUDAS AUTEM COLLECTO EXERCITU VENIT IN CIVITATEM ODOLLAM] Est hic locus unus ex illis quos complures in Idumæa cepisse Iudam Iosephus post Ephronem captam commemorat. Hebraïcè scribitur עדלם, Genes. XXXVIII. 12. unde gentilitium Οδολλαμίτης ibidem in Græco.

ET CÙM SEPTIMA DIES SUPERVENIRET] τῆς ἑβδομάδος. dixit ἑβδομάδα, quam Philo & Iosephus ἑβδόμην. Sic & infrà XV. 4. nec aliter in Decalogo Iosephus: παρατηρεῖν τὰς ἑβδομάδας: adversus Appionem II: τῆς ἑβδομάδος ἣν ἀργοῦμεν: & in oratione Agrippæ: τηροῦντες τὰ τῶν ἑβδομάδων ἔθη. Sic & Christiani scriptores interdum: nimirùm quomodo τετρὰς dies quartus Hesiodo & aliis.

39. ET SEQUENTI DIE VENIT IUDAS CUM SUIS] Additur in Græco: καθ' ὃν χρόνον τὸ τῆς χρείας ἐγεγόνει: *quo tempore quæ opus est fiebant*. Id est, exacto planè sabbato. Confer Lucam XXIII. 56.

UT CORPORA PROSTRATORUM TOLLERET] Quod signum victoriæ.

40. DE DONARIIS IDOLORUM QUÆ APUD IAMNIAM FUERANT] ἱερώματα τῶν ἀπὸ Ιαμνείας εἰδώλων: id est, res dicatas idolis, donaria ex auro, argento & rebus similibus. Sed in voce Ιαμνείας error est commissus contrarius ei quem modò notavimus 32. Nam ut ibi Ιδουμαίας scriptum pro Ιαμνείας, ita hic pro Ιαμνείας scribendum Ιδουμαίας, præcedens historia collato Iosepho, & primo Maccabaïco apertum facit.

A QUIBUS LEX PROHIBET IUDÆOS] Deut. VII. 25. 26.

OMNIBUS ERGO MANIFESTUM FACTUM EST OB HANC CAUSAM EOS CORRUISSE] Addita enim est præcepto iam dicto comminatio, *ne fias ἀνάθημα*: id est, pœnæ divinæ sacer. debuerant Iudæi illi statim conflasse illud aurum & argentum, aut mari mersisse.

41. OMNES ITAQUE BENEDIXERUNT IUSTUM IUDICIUM DOMINI] Approbarunt.

42. NEGAVERUNT UT ID QUOD FACTUM ERAT DELICTUM OBLIVIONI TRADERETUR] Sperabant veniam poſſe obtineri iis qui legem ſemper ſecuti in hac re peccaverant, pœnitentiam fortè acturi, ſi vixiſſent diutiùs. Mos eſt Hebræis precandi: *Sit mors illius pro expiatione peccatorum.* Satis pœnarum luerit morte violentâ, aut immaturâ, aut plenâ cruciatuum. Cœpêre autem Iudæi orare pro mortuis in exſilio Babylonico: quod & formulæ ſermonem illorum locorum ac temporum redolentes oſtendunt. Nimirum ab Ezechiele & Daniele inſtituti, certius aliquid quàm antè de iudicio poſt hanc vitam perceperant.

HORTABATUR POPULUM CONSERVARE SE SINE PECCATO]
Felix quem faciunt aliena pericula cautum.

43. OFFERRI PRO PECCATIS MORTUORUM] Tale ſacrificium lege imperatum non erat: neque iudicia poſt hanc vitam in lege fuerant revelata: quibus cognitis Prophetarum indicio, ex paritate quadam rationis credidêre Iudæi rectè fieri poſſe pro mortuis quæ pro vivis fieri ſolebant Levit. v. VI. XVI. Pari fermè ratiocinatione inductus baptiſmus pro mortuis apud Chriſtianos, & oblationes pro mortuis: de quibus aliàs.

BENE ET RELIGIOSE DE RESURRECTIONE COGITANS] Id eſt, firmâ fide credens futuram reſurrectionem, & in ea vitæ hîc actæ repenſationem.

44. NISI ENIM EOS QUI CECIDERANT RESURRECTUROS SPERARET] *Exſpectaſſet.* προσεδόκα.

SUPERFLUUM VIDERETUR ET VANUM ORARE PRO MORTUIS] In Græco: περισσὸν καὶ ληρῶδες ὑπὲρ νεκρῶν εὔχεσθαι. *Supervacuum & nugatorium fuerat pro mortuis orare.* Simile illud Euripidis:

Τί δεῖ θεοὺς σέβειν σε κατθανούμενον.

nempe ſi nihil aliud poſt mortem reſtat. Confer 1.Cor.XV.29.30.31.32.

45. ET QUIA CONSIDERABAT QUÒD HI QUI CUM PIETATE DORMITIONEM ACCEPERANT, OPTIMAM HABERENT REPOSITAM GRATIAM: SANCTA ERGO ET SALUBRIS EST COGITATIO PRO DEFUNCTIS EXORARE, UT A PECCATIS SOLVANTUR] In Græco ſic eſt: *Ergo conſiderans iis qui cum pietate dormiunt, optimam repoſitam gratiam, (quæ ſancta eſt & pia cogitatio) ob id pro mortuis expiationem fecit,* (ſacrum piaculare) *ut à peccato* (id eſt, à peccati pœna) *liberarentur.* Cum pietate mortuos dicit, quia ſemper dederant operam ſervandæ legi, & pro lege vitam obiecerant periculis: exiſtimabat autem, pronus ſcilicet quod ambiguum erat in partem trahere meliorem, quòd illi peccaverant ortum ex legis ignorantia: qualem ſæpè accidere in tanta præceptorum multitudine erat credibile: nec minùs credibile facilè à Deo talium veniam impetrari.

CAPUT XIII.

1. ANNO CENTESIMO QUADRAGESIMO NONO COGNOVIT IUDAS ANTIOCHUM EUPATOREM VENIRE CUM MULTITUDINE ADVERSUS IUDÆAM] Eſt eadem hiſtoria quæ ſuprà XI. XII. ſed ex alio ſcriptore, ut modò diximus, rebus quibuſdam additis, demtíſque.

2. LYSIAM PROCURATOREM] ἐπίτροπον, tutorem, ut diximus modò XI. 1.

ET PRÆPOSITUM NEGOTIORUM] ἐπὶ τῶν πραγμάτων, *negotiis ſummis impoſitum.* Eadem verba ſuprà XI. 1.

CENTUM DECEM MILLIA] Octoginta millia habuimus ſuprà ex Iaſone Cyrenæo XI. 2, Medium inter utrumque numerum, id eſt, centum millia exprimunt ſcriptor 1. Macc. VI. 30, & Ioſephus, ut ſuprà ad XI. 2, notavimus. Non mirum eſt diſcongruere in tradendo numero eorum qui ſunt in exercitu ſcriptores bonos, cùm lixas, calones, & alios id genus militiæ ἐπιφόρους, alij annumerent, prætermittant alij. Tum verò intra medium temporis ſpatium aut ex auxiliis creſcunt, aut ex morbis decreſcunt exercitus.

ET EQUITUM QUINQUE MILLIA] Viginti, aiunt ſcriptor primi Maccabaïci & Ioſephus. Facilè potuit K in E mutari.

ET ELEPHANTOS VIGINTI DUOS] Etiam hîc videtur Λ à ſcribis in K mutatum. Nam elephantos triginta duos habet ſcriptor primi Maccabaïci: nec aliter Ioſephus XII. 14.

3. CUM MULTA FALLACIA] Bene vertit Græcum μετὰ πολλῆς εἰρωνείας. Eſt enim εἰρωνεία ſæpè ὑπόκρισις, ut Suidas, ψευδολογία, ut Heſychius interpretatur.

SED SPERANS SE CONSTITUI IN PRINCIPATUM] Id eſt, ſperans vi regiâ deiecto Iuda poſſe ſe reſtitui in ſummum ſacerdotium, quod ἀρχὴ etiam ſuprà vocatur V. 7.

4. SUSCITAVIT ANIMOS ANTIOCHI] Eupatoris.

IN PECCATOREM] Ut ſolet malorum operâ in malos uti.

HUNC ESSE CAUSAM OMNIUM MALORUM] Suaſorem Antiocho Illuſtri, ad mutandos Iudæorum ritus, unde tot mala nata.

UT EIS EST CONSUETUDO] In Græco: *Ut in illis locis moris eſt.* Id eſt, nullo iudicio præcedente, contrà quàm apud Iudæos fieri ſolebat.

APPREHENSUM IN EODEM LOCO NECARI] In Græco: *Necari abductum Beræam:* nempe ab Antiochia. Berœa eſt urbs Macedoniæ nominata in excerptis libri VII Strabonis, Plinij IV. 10. unde nomen habuit altera urbs in Syria, cuius meminêre Plinius V. 26, Ptolemæus in Syria: utriuſque autem Stephanus.

5. AGGESTUM UNDIQUE HABENS CINERIS] *Pleno cinere* ſubtus. Bene Latinus interpres dixit aggeſtum cineris, quem cineris congeriem Valerius Maximus IX. II. 6, in ſimili apud Perſas commemo-

re-

regis Ochi. Non dissimilem morem dat Tauroscythis Euripides: nam interroganti Oresti:

Τάφος δὲ ποῖος δέξεταί μ' ὅταν θάνω;

Respondet Iphigenia:

Πῦρ ἱερὸν ἔνδον, χάσμα τ' εὐρωπὸν πέτρας.

HÆC PROSPECTUM HABEBAT IN PRÆCEPS] Aliter in Græco: *Hæc machinam habebat ab omni parte versatilem, & præcipitem in cinerem.*

6. INDE IN CINEREM IUSSIT DEIICI SACRILEGUM, OMNIBUS EUM PROPELLENTIBUS AD INTERITUM] Aliter in Græco: *Illuc sacrilegij reum, aut qui aliud quid eximij mali patraverit, omnes in exitium impellunt:* id est, solent impellere. Morem hîc describit: de Menelao sequitur.

7. ET TALI LEGE] *Tali morte*, in Græco.

PRAVARICATOREM LEGIS CONTIGIT MORI, NEC TERRÆ DARI MENELAUM] *Ita ut nec terra ei contigerit.* Sic de parricidis Iustinianus Institutionibus de Publicis Iudiciis: *Ut terra mortuo auferatur:* Quintilianus autem declamatione CCXCVIII itidem de parricida: *Ut quod diis hominibú que videatur indignum, tumulo tectus videretur, cui leges terram negant.* Deinde: *Cui lucem vivo, fluctuanti mare, naufrago portum, morienti terram, defuncto sepulchrum negat:* lex scilicet.

9. SED REX MENTE EFFERATUS VENIEBAT] *Ceterum rex adventabat animo in barbarum corrupto.* Hoc significat Menelaum quidem à rege punitum: sed regem quem Menelaus concitaverat mansisse, ut antè, infesto in Iudæos animo.

NEQUIOREM SE PATRE SUO IUDÆIS OSTENSURUS] *Pessima eorum quæ pater fecerat in Iudæos designaturus.* tanquam κακοῦ κόρακος κακὸν ᾠόν.

10. SICUT SEMPER] *Si unquam*, in Græco: quasi dicat, nunquam magis necessariam fuisse opem divinam,

11. PRIVARI VERERENTUR] *Periclitarentur.* μέλλουσι.

QUI NUPER PAULULUM RESPIRASSET] Per victorias partas de Apollonio, Serone, Gorgia, Timotheo.

NE SINERET BLASPHEMIS RURSUS NATIONIBUS SUBDI] Ut suprà x. 4.

12. CUM FLETU ET IEIUNIIS PER TRIDUUM CONTINUUM PROSTRATIS] In Græco: *Et prostratione per triduum perpetua.* Πρόσπτωσις hîc, ut suprà III. 21.

13. IPSE VERÒ CUM SENIORIBUS COGITAVIT] *Ipse autem seorsim cum senatoribus* (id est, cum Synedrio) *consilium cepit.* Sic καθ' ἑαυτὸν opponitur turbæ, ut καταμόνας. Marci IV. 10. Luc. IX. 18.

ET OBTINERET CIVITATEM] Hierosolyma.

DOMINI IUDICIO COMMITTERE EXITUM REI] *De re decernere Deo adiuvante.*

14. DANS ITAQUE POTESTATEM OMNIUM DEO CREATORI] *Permittens igitur dispensationem* (belli) *Deo creatori.*

CIRCA MODIN EXERCITUM CONSTITUIT] Loco ad castra apto.

DEI VICTORIÆ] נצח לאל.

NOCTE AGGRESSUS AULAM REGIAM IN CASTRIS] *Noctu irruens castra qua parte erat regis tentorium.* Nam αὐλὴ etiam hoc significat.

ET MAXIMUM ELEPHANTORUM CUM HIS QUI SUPERPOSITI FUERANT] In Græco: καὶ τὸν πρωτεύοντα τῶν ἐλεφάντων σὺν τῷ κατ' οἰκίαν (ita enim Sixtina) ὄχλῳ συνέθηκε: quæ sic interpretor: *Et eum qui præerat elephantis cum omni turba ipsius domestica addidit interfectis.* Quod uno verbo Macedones dicebant ἐλεφαντάρχην, ut infrà XIV. 12. id Græcus hic scriptor expressit pluribus, ut & Terentius:

Elephantis quem Indicis præfecerat.

Solebant autem tales magnam secum habere familiam ad pascendas regendásque belluas.

18. ACCEPTO GUSTU] Id est, facto experimento. Proverbium est Græcum apud Athenæum: γεῦμα τὴν ὅλην κρ. De qua re vide L. Hi qui in emptione. §. Alia causa est. D. De contrahenda emptione. L Si quis vina. D. De periculo & commodo rei venditæ.

ARTE DIFFICULTATEM LOCORUM TENTABAT] *Loca artibus tentabat:* nempe prælium devitans, volebat oppida capere de insidiis, aut fame, aut machinis admotis.

19. ET BETHSURÆ, QUÆ ERAT IUDÆORUM PRÆSIDIUM MUNITUM, CASTRA ADMOVEBAT] Eadem tangitur historia, quæ suprà XI. 5 & I. Macc. 31. & apud Iosephum XII. 14.

SED FUGABATUR, IMPINGEBAT, MINORABATUR] Græcus unde hæc descripta multùm amavit ἔπταιε, ut iamiam 21. 22. 23. 26. XIV. 22. Sensus est: modò agebatur in fugam: modò collisus abibat cum damno.

21. ENUNTIAVIT AUTEM MYSTERIA] Arcana castrorum.

RHODOCUS] Fortè fuerit Ῥοδοφὶς, רדף, διώκτης.

ET CONCLUSUS] In carcerem datus.

22. DEXTRAM DEDIT] I. Macc. VI. 49. Ios. XII. 14. Multa talia omiserat Iason.

23. COMMISIT CUM IUDA: SUPERATUS EST] Inversus hîc est paululum ordo historiæ. Hæc enim victoria Iudæ antecessit deditionem Bethsuræ Antiocho factam. Est enim ea quæ narratur I. Macc. VI. 42. & apud Iosephum dicto loco.

COGNOVIT REBELLASSE PHILIPPUM] ἀπονενοῆσθαι Φίλιππον, *desperata consilia agitare:* nempe palam se regi & Lysiæ opponendo.

ANTIOCHIÆ] ἐν Ἀντιοχείᾳ: intellige Nisibin, quæ novo nomine Antiochia vocabatur Plin. VI. 13. & propinqua erat Mediæ, ubi exercitum collegerat Philippus, ut docemur I. Macc. VI. 56.

QUI RELICTUS ERAT SUPER NEGOTIA] Id est, cui negotia omnia mandata fuerant Antiochi Illustris testamento: I. Macc. VI. 14. & 55. Ioseph. XII. 14. Sed quod testamentum non curabat Lysias, sanguinis iure sibi tutelam vindicans: quales disputationes etiam nostro sæculo multas vidimus.

Subditúsque eis] ὑπετάγη, id est, *accommodavit se Iudæorum desideriis.*

Iurat de omnibus quibus iustum visum ei] *Iurat in æqua omnia.*

Obtulit sacrificium] Præbuit victimas sacerdotibus, ut sæpè reges alij.

Honoravit Templum, et munera posuit] In Græco: *Et locum* (id est, Hierosolyma) *humanè tractavit:* nempe antequam fidem falleret, quod hic scriptor intactum reliquit.

24. Et fecit eum a Ptolemaïde usque ad Gerrenos ducem et Principem] κατέλιπε στρατηγὸν ἀπὸ Πτολεμαΐδος ἕως τῶν Γερρηνῶν ἡγεμονίδην. *Reliquit ducem à Ptolemaïde ad Gerrenos usque iure hereditario.* Id est, ipsum liberósque eius fecit præsides oræ maritimæ, ubi Ptolemaïs, ad fines Ægypti, ubi Gerrum terminus Ægypti Ptolemæo. Similis potestas posteà Ionathani data ab Antiocho Sidete 1. Macc. xi. 59.

25. Graviter ferebant Ptolemenses] Ptolemæenses, vel Ptolemaïdenses.

Amicitiæ conventionem] *Pacta* cum Iuda inita.

Indignantes, ne forte fedus irrumperent] *Indignabantur enim, & ob id volebant irritum facere fedus.* θέλειν hîc positum, ut θέλω suprà xii. 46. לבן.

26 Tunc ascendit Lysias tribunal] Homines, quamvis imperiosi, in rebus turbidis faciunt se populares.

Regressúsque est Antiochiam] Syriæ ad Orontem, sive apud Daphnen.

Et hoc modo regis profectio] Antiochi Eupatoris bellum in Iudæos hunc finem, ipso revertente, habuit.

CAPUT XIV.

1. Sed post triennii tempus] Hoc caput & sequens eandem complectitur historiam, quam habuimus 1. Macc. vii. sed nonnullis additis, & contrà omissis.

Demetrium Seleuci] Qui Soter dictus.

Per portum Tripolis] Eam quam in Phœnice ponit Ptolemæus. Nomen ea habet quòd habitari cœperit ex urbibus tribus Tyro, Sidone, & Arado, ut nos docent Strabo xvi: & Plinius v 20.

Ad loca opportuna] Hoc addidit interpres explicandæ rei causâ.

2. Adversus Antiochum, et ducem eius Lysiam] In Græco meliùs: *Occiso Antiocho* (Eupatore) *& tutore eius Lysiâ.*

3. Qui summus sacerdos fuerat] Qui iam antè summus sacerdos factus fuerat, nempe ab Antiocho Eupatore, post mortem Menelai, sed non à populo receptus, ob facinora eius contra legem.

Sed voluntarie coinquinatus est] *Fuerat.* Et est Ni-

phal pro Hithpahel. se enim inquinaverat sponte, id est, cogente nemine.

TEMPORIBUS COMMISTIONIS] Legitur in Sixtina est: ἐν τοῖς τῆς ἐπιμιξίας χρόνοις, *temporibus confusionis*: cùm Iudæorum multi promiscuè cum gentibus vixère. Malè in aliis libris, ἀμιξίας.

NULLO MODO SIBI ESSE SALUTEM] Nihil boni sibi sperandum à popularibus suis.

NEQUE ACCESSUM AD ALTARE] Neque passuros eos ut sacerdotio fungeretur.

4. CORONAM AUREAM] Solitum munus. I. Maccab. X. 29. 35. XIII. 29.

ET PALMAM] Nempe ex auro itidem, ut I. Macc. XIII. 37.

ET THALLOS QUI EX TEMPLO ESSE VIDEBANTUR] πρὸς δὲ τούτοις τῶν νομιζομένων θαλλῶν τοῦ ἱεροῦ. *Prætereà de termitibus Templo solenniter dicatis.* In Templo erant multa donaria, inter ea & horti quidam ex auro varia arborum imitamenta complexi, in his & oleæ. Similia vide in his quæ diximus ad Luc. XXI. 5.

6. IPSI QUI DICUNTUR ASSIDÆI] Flagrantissimi in legis studio. Vide I. Macc. II. 41. & quæ ibi dicta.

BELLA NUTRIUNT] *Trahunt bellum.* ut suprà X. 14. 15.

ET SEDITIONES MOVENT] Odio Macedonum implent plebem.

NEC PATIUNTUR REGNUM ESSE QUIETUM] Quasi quietum futurum esset, si per omne regnum iidem ritus valerent.

7. NAM ET EGO DEFRAUDATUS PARENTUM GLORIA (DICO AUTEM SUMMO SACERDOTIO) HUC VENI] Erat ergo de stirpe Aaronis, contrà quàm putavit Eusebius.

8. PRIMÒ UTILITATIBUS REGIS FIDEM SERVANS] *Primùm quidem eis quæ ad regem pertinent sincerè studens.*

SECUNDÒ AUTEM CIVIBUS CONSULENS] δεύτερον δὲ καὶ τῶν ἰδίων πολιτῶν στοχαζόμενος. Deest ἕνεκα more Græco. *Deinde verò etiam popularium meorum causa satagens.*

NAM ILLORUM PRAVITATE] *Per dictorum iam hominum inconsiderantiam:* quasi dicat pertinaciam in tuendis ritibus.

9. ET GENERI] Additur in Græco, *in arctum redacto* τε τῷ περιεσταμένου γένους.

SECUNDUM HUMANITATEM TUAM PERVULGATAM OMNIBUS] *Patentem omnibus:* id enim est διὰ πάντων.

12. PRÆPOSITUM ELEPHANTORUM] Vide suprà XIII. 18.

13. UT IPSUM QUIDEM IUDAM CAPERET] *Tolleret*, in Græco.

EOS VERÒ QUI CUM ILLO ERANT] Quos Assidæos modò vocavit.

MAXIMI TEMPLI] Maximi hîc & infrà 31 dicitur non discriminis causa (unum enim duntaxat in Iudæa Templum erat) sed honoris. Immensæ opulentiæ Templum, ait Tacitus.

14. TUNC GENTES QUÆ DE IUDÆA FUGERANT IUDAM] Qui Iudæ metu se ad vicinas gentes receperant. I. Macc. II. 44.

15. QUI POPULUM SUUM CONSTITUIT] συνέστησε, collegit ex Ægypto.

SUAM PORTIONEM] Populum ſuum peculiarem. Sirachid. XVII. 13.

SIGNIS EVIDENTIBUS PROTEGIT] μετ' ἐπιφανείας, quod non ſemper oſtentum, ſed ſæpè opem præſentem ſignificat, ut ſuprà XII. 22. diximus.

16. AD CASTELLUM DESSAU] דיש, quòd ibi meſſium tritura fieret.

17. COMMISERAT CUM NICANORE] Id eſt, cum anteſignanis eius.

SED CONTERRITUS EST] βραχέως ἔπταισε, ideſt, damnum accepit leve. πταίειν hoc ſenſu ſumitur I. Sam. IV. 9. 10. VII. 10. II. Sam. II. 17. X. 15. XXIII. 7. I. Regum VIII. 33. II. Regum XIV. 12. Loquuntur ſic & Græci elegantiores, ut Ariſtides. Interpres Latinus legit ἐπτωχώς.

REPENTINO ADVENTU ADVERSARIORUM] Legit interpres hìc: βραχέως διὰ (non δὲ) τὴν αἰφνίδιον τῶν ἀντιπάλων ἐφοδείαν, non ἀφασίαν. Cauſa accepti damni fuit ſubitus ſuperventus totius exercitus qui ſub Nicanore. In Gloſſis ἐφοδευτής, *invaſor*: ἐφοδεύζω, *impetum facio, irruo.*

18. SANGUINE IUDICIUM FACERE METUEBAT] *Prælio decernere*. Similis locutio ſuprà XIII. 13. & infrà XV. 17.

19. POSIDONIUM ET THEODOTIUM] Macedones. Poſidonij nomine fuêre & philoſophi & hiſtorici nobiles. Pro *Theodotium*, rectiùs in aliis Latinis, *Theodotum*. Eſt enim in Græco, Θεόδοτον. Et fortè hic ipſe eſt qui res quaſdam Iudæorum ſcriptis complexus eſt, cuius teſtimonio Ioſephus utitur priore contra Appionem, & Euſebius Præparationis IX. I. & 22.

ET MATTHIAM] Hic fuit Iudæus ſecutus partes Macedonicas.

UT DARENT DEXTRAS ATQUE ACCIPERENT] Ennius:

Accipe dáque fidem, fedúſque feri bene firmum.

20. ET IPSE DUX] Iudas.

AD MULTITUDINEM RETULISSET] τοῖς πλήθεσιν, convocato cum ſenatu populi, & urbano, & tribuum principibus, ut fieri ſolebat in rebus maximis. Vide quæ dicta à nobis ad Matth. X. 17.

21. ET SINGULIS SELLÆ PROLATÆ SUNT ET POSITÆ] In Sixtina eſt: καὶ παρ' ἑκάστου διαφόρεις ἔθηκαν δίφρους. In aliis: παρ' ἑκάστου διφρεξ ἔθηκαν δίφρους. Scio διφραγας genus eſſe militis, ſed apud Parthos, teſte Heſychio. quare his nullus hic locus. Sed ſcribendum παρ' ἑκάστου διφροφόροι ἔθηκαν δίφρους. *Sellarij ab utraque parte ſellas poſuêre.* In Gloſſis, διφροφόρος, *ſellarius*. Sellæ iſtæ non vulgares fuêre, ſed ſublimes & eburnæ. Idem honos à Conſulibus Romanis ſolitus dynaſtis haberi. Notatum id in fragmentis Dionis Cocceiani.

22. PRÆCEPIT AUTEM IUDAS ARMATOS ESSE LOCIS OPPORTUNIS] In proximo, ut auxilio eſſent ipſi, ſi qua vis contra fidem pararetur. Sic in colloquio Corbulonis & Tiridatis viceni equites aſſumti, Tacito narrante Annalium XV.

23. Morabatur autem Nicanor Hierosolymis] In arce. 1. Macc. VII. 33.

Gregesque turbarum, quæ congregatæ fuerant, dimisit] Id est, magnam partem exercitus dimisit, mediocri præsidio retento. Vide infra 39. 40.

24. Habebat autem Iudam semper carum ex animo, et erat viro inclinatus] In Græco: *Habebat autem Iudam perpetuò in conspectu, & ex animo ei favebat.* ψυχικῶς, pro ex animo habuimus etiam suprà IV. 37. בנפשו.

25. Nuptias fecit: quiete egit, communiterque vivebant] In Græco: *Duxit uxorem: tranquillè vixit, & familiari consuetudine utebatur*, nempe Nicanoris. Hic iterùm vides αὐθάδη ei scriptori, unde hæc desumta sunt, usitata. Hæc autem eò pertinent, ut pateat Iudam nihil hostile molitum in Macedonas, aut ab ipsis exspectasse, isto tempore.

Et conventiones, venit ad Demetrium] In Græco: *assumtis conventis venit ad Demetrium*: ut scilicet illa ostenderet regi, & malignè interpretaretur.

26. Nicanorem rebus alienis assentire] ἀλλότρια φρονεῖν, id est, consilia agitare à regis rebus aliena.

Iudamque regni insidiatorem successorem sibi destinasse] Sibi, id est, Alcimo: successorem, id est, suo loco summum sacerdotem. Vide Iosephum XII. 15. & 14. in fine.

27. Pessimis huius criminationibus] Scripsit interpres *pessimi*. Ita enim est in Græco.

Iubere tamen] *Verùm iubens.*

28. Si ea quæ convenerant] τὰ διεσταλμένα, ut suprà διεσταλμένοις XIII. 25.

30. Videns secum austerius agere Nicanorem] Minùs familiariter, magísque pro imperio.

Et consuetum occursum ferociùs exhibentem] ἀγροικότερον, asperius.

Paucis suorum congregatis] In Græco: *non paucis*, tot scilicet quot præsidio ipsi contra vim esse poterant.

32. Extendens manum ad Templum] Minantis modo, ut Esaiæ XIV. 26. & alibi.

33. In planitiem deducam] Solo æquabo, quod est ἐδαφίζειν, Luc. XIX. 44. Vide 1. Macc. VII. 35. Ioseph. XII. 17.

Et templum hoc Libero patri consecrabo] In Græco: *Et templum hic illustre ædificabo Libero patri*: nempe exemplo vicinorum Arabum, quos Liberi patris fuisse veneratores docet nos Strabo XVI. Nec aliunde translata ad Iudæos fabula quæ exstat apud Tacitum & Plutarchum.

35. Qui nullius indiges] Cuius cùm sint omnia, proinde templo opus non habes. 1. Regum VIII. 27.

36. Quæ nuper mundata est] Ab idolis & idololatria repurgata.

RAZIAS] In Græcis, Ῥαζίς. ריזא, robur Chaldaïcè.

DE SENIORIBUS] Id est, ex ſenatorum numero.

PATER IUDÆORUM APPELLABATUR] Quales eſſe debent ſenatores.

38. HIC MULTIS TEMPORIBUS CONTINENTIÆ PROPOSITUM TENUIT IN IUDAÏSMO] ἦν γὰρ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν χρόνοις τῆς ἀμιξίας κρίσιν εἰσενηνεγμένος Ἰουδαϊσμοῦ, ubi non dubitem pro ἀμιξίας reſcribendum ἐπιμιξίας, ut ſuprà repoſuimus, faventibus libris quibuſdam, XIV. 3. ubi non minùs quàm hîc, tempora confuſionis ſunt illa cùm Iudæi multi Græcè vivere inceperunt. At hic Razis illis temporibus dicitur morem introduxiſſe Iudaïſmi: id eſt, inter eos fuiſſe qui aliis exemplo præluxerunt, ad vitam ſecundum legem, quæ hîc Iudaïſmus dicitur. κρίσιν, id eſt, משפט, rationem vivendi, inſtitutum.

ET ANIMAM TRADERE CONTENTUS PRO PERSEVERANTIA] In Græco: *Et animam Iudaïſmi causâ cum omni conſtantia obiecerat periculis.* παραβεβλημένος, quod hîc in Græco eſt, venit à παραβάλλεσθαι, quod eſt, πρὸς κίνδυνον ῥίπτειν ἑαυτόν, Suidâ interprete, pericula ſubire: παράβολα Plinius in epiſtolis vertit periculoſa. Et apud Paulum Philipp. II. 30. legendum παραβολευσάμενος, quod interpres aliquis vetus vertit, *parabolatus eſt de anima ſua*, Heſychius: παραβολευσάμενος. εἰς θάνατον ἑαυτὸν ἐκδούς. Sic & in Codice Iuſtinianeo & Firmico, parabolani, ſive parabolarij, qui cum vitæ ſuæ periculo aderant contagioſo morbo ægrotantibus.

40. SE CLADEM IUDÆIS MAXIMAM ILLATURUM] *Maximum malum.* ſublato tali exemplo ad ſervandos ritus, ſimúlque homine in pauperes benefico.

41. TURBIS AUTEM] Quingentis iſtis.

IRRUERE IN DOMUM EIUS] Græcè, *in turrim.* Erant Hieroſolymis multæ domus factæ in turrium ſpeciem.

ET IANUAM DISRUMPERE, ATQUE IGNEM ADMOVERE CUPIENTIBUS] In Græco: *Et in ianuam aulæ vim facientibus iubentibúſque ignem adferri ad incendendas fores.* αὐλαία θύρα, vel ſimpliciter αὐλαία, eſt ea quæ interiora ædium claudit. Menander:

——πέρας γὰρ αὔλειος θύρα

ἐλευθέρᾳ γυναικὶ νενόμιστ᾽ οἰκίας.

42. ELIGENS NOBILITER MORI POTIÙS] Et quidem ſuâ manu, quòd an liceret, an non, variæ erant inter Hebræos veteres ſententiæ, ut oſtendimus libro II de Iure Belli ac Pacis XIX. 5. & in Annotatis ad eum locum.

QUAM SUBDITUS FIERI PECCATORIBUS] Quàm in manus venire impiorum. quæ & Saüli mortis ſibi conſciſcendæ cauſa fuerat. Tales Hebræi vocant אנשי מעשה.

43. CÙM PER FESTINATIONEM NON CERTO ICTU PLAGAM DEDISSET] Sic & Cato Uticenſis, cùm vulnus ſibi inflixiſſet non letale, diſrupit viſcera.

ET TURBÆ INTRA OSTIA IRRUMPERENT] Milites illi Nicanoris.

RECURRENS AUDACTER AD MURUM] Ad celsam aliquam Turris partem.

PRÆCIPITAVIT SEMETIPSUM VIRILITER IN TURBAS] De loco superiore in illos qui extra ostium adhuc erant.

44. QUIBUS VELOCITER LOCUM DANTIBUS CASUI EIUS] Ne ruinâ opprimerentur.

VENIT PER MEDIAM CERVICEM] ἦλθε κατὰ μέσον εἰς τὸ κενεῶνα. *Pervenit in medium* turbæ *aream*. κενεὼν hîc non est venter; sed locus ab ædificio vacuus, quomodo & apud Nonnum sumitur.

45. SURREXIT] De casu.

CURSU TURBAM PERTRANSIIT] Milites illos, qui iam sæpe sic vocati.

46. ET STANS SUPER QUANDAM PETRAM PRÆRUPTAM] Nempe ut omnibus conspici possit.

ET IAM EXSANGUIS EFFECTUS] Quià continuò ex vulnere per casum adaperto sanguis largè fluxerat.

COMPLEXUS INTESTINA SUA UTRISQUE MANIBUS PROIECIT SUPER TURBAS] Quasi exta redderet.

DOMINATOREM VITÆ ET SPIRITUS] ἐν διὰ δυοῖν, id est, spiritus vitalis: ut suprà VII. 22. 23.

UT EA SIBI ITERUM REDDERET] In resurrectione. Vide suprà VII. 9. 11. 23. 24.

CAPUT XV.

1. UT COMPERIT IUDAM ESSE IN LOCIS SAMARIÆ] Nam in illis partibus erat Bethoron: de qua vide 1. Macc. VII. 9. Vide & tabulam Iudaïcam.

DIE SABBATI COMMITTERE BELLUM] Quod spectabat, si non omnes, aliquos certè Iudæos ex veteri opinione abstenturos à se tuendis sabbati religione. Vide 1. Macc. II. 36. & ibi dicta.

2. QUI ILLUM PER NECESSITATEM SEQUEBANTUR] Bello capti aut deprehensi in illis locis quibus potiebantur Macedones.

SED HONOREM TRIBUE DIEI SANCTIFICATIONIS, ET HONORA EUM QUI UNIVERSA CONSPICIT] In Græco est: *Honorem tribue diei quam is qui cuncta inspicit sanctimoniâ honoravit.* In qua Deus constituit primùm conditi orbis memoriam, deinde & quiescendi legem.

3. INTERROGAVIT, SI EST POTENS IN COELO, QUI IMPERAVIT AGI DIEM SABBATORUM] *An ille qui diem sabbatorum celebrari iussit, cælo præesset.*

4. QUI IUSSIT AGI SEPTIMAM DIEM] In Decalogo & lege passim. Est & hîc in Græco: τὴν ἑβδομάδα: de qua voce egimus suprà XII. 38.

5. AT ILLE AIT] Bene vertit, ὁ δὲ ἕτερος. Hoc enim refertur ad ἔφη, non ad δυνάστης, ut quidam putarunt.

PO-

POTENS SUM SUPER TERRAM] Quasi dicat: hoc propiùs ad vos pertinet. Ne ita spectare cœlestia, ut in foveam cadatis. Sic solent aulici & milites de rebus divinis loqui.

QUI IMPERO SUMI ARMA] Etiam die sabbati: nullam lucem habere ignavam.

UT CONSILIUM PERFICERET] *Impium eius consilium*, τὸ σχέτλιον αὐτοῦ βούλημα. Sic σχέτλιον sæpè & Homerus sumit, ut cùm dicit in Ξ Odysseæ:

Οὐ μὲν σχέτλια ἔργα θεοὶ μάκαρες φιλέουσι.

Non potuit perficere consilium, quia multi Iudæi qui cum ipso erant à pugna eo die abhorrebant.

6. COMMUNE TROPHÆUM STATUERE DE IUDA] *De his qui cum Iuda*. συστήσασθαι τρόπαιον hîc dixit quod στῆσαι τρόπαιον Euripides, Isocrates, Demosthenes, Æschines & alij.

8. AD ADVENTUM NATIONUM] τῶν ἐθνῶν. Hanc vocem, ubi Iudæis opponitur, Latini modò Gentes dicunt, modò Nationes. Sic Arnobij liber dicitur contra Nationes.

ADIUTORIA SIBI FACTA DE COELO] Etiam recenti in memoria. qualia multa hoc libro & secundo Maccabaïco continenrur.

9. EX LEGE] Ut ex Deuteron. XXVIII. 7.

ET PROPHETIS] Maximè ex Ezechiele & Daniele, qui de his temporibus egregia prædixerant.

10. SIMUL OSTENDEBAT GENTIUM FALLACIAM, ET IURAMENTORUM PRÆVARICATIONEM] Ut suprà V. 25. I. Macc. VI. 61. 62. Ioseph. XII. 7. 15. 17.

NON CLYPEI ET HASTÆ MUNITIONE, SED SERMONIBUS OPTIMIS] *Non tam clypei & hastæ munitione quàm sermonibus optimis*. Est enim in Græco in altero horum verborum membro ὡς, unde apparet in priori οὐ breviter positum, pro οὐχ οὕτως.

11. DIGNO FIDE SOMNIO] Deus sicut viros principes speciali quadam curâ gubernat, ita solet eos sæpe ostentis aut somniis θεοπέμπτοις dirigere, quod & Homerus sensisse se ostendit Iliados B'.

Εἰ μέν τις τὸν ὄνειρον Ἀχαιῶν ἄλλος ἔνισπε,
Ψεῦδός κεν φαῖμεν, καὶ νοσφιζοίμεθα μᾶλλον
Νῦν δ' ἴδεν ὃς μέγ' ἄριστος ἐνὶ στρατῷ εὔχεται εἶ(ναι).

12. ERAT AUTEM HUIUSMODI VISUS] ἡ τούτου θεωρία. Etiam Latinis visum pro somnio ponitur, & videre inter quietem, pro somniare usurpant non semel Cicero de Divinatione, & Valerius Maximus titulo de Somniis.

ONIAM, QUI FUERAT SUMMUS SACERDOS] Eum de quo suprà IV. 34. & apud Iosephum XII. 4. 5. 6.

MANUS PROTENDENTEM, ORARE PRO OMNI POPULO IUDÆORUM] Erat enim hæc Iudæorum, si non omnium, cerrè plerorumque opinio, animos exutos corporibus non omnem perdere eorum quos hîc reliquere memoriam curámque, quin & preces eos ad Deum fundere pro populo, & iis quos caros habuêre. Abrahamus apud

Iosephum, Isaacum, ut iamiam moriturum, sic alloquitur: μετ' εὐχῶν δὲ καὶ ἱερουργίας ἐκείνου (τοῦ θεοῦ quod præcesserat) ψυχὴν τὴν σὴν προσδεξαμένου, καὶ παρ' αὐτῷ καθίζοντος, ἔσῃ τέ μοι εἰς κηδεμόνα, καὶ γηροκόμον, διὸ καὶ μάλιστά σε ἀνεθρεψάμην, τὸν θεὸν ἀντὶ σαυτοῦ παρεχομένου. Quod hîc Latinus dixit populo, id in Græco est συστήματι. Vide suprà VIII. 5. Strabo σύστημα solet vocare multarum civitatum liberarum corpus

GLORIA MIRABILEM] Qui olim despectissimus fuerat. Esai. LIII. 2. Similem mutationem vide Luc. XVI. 25.

14. QUI MULTUM ORAT PRO POPULO ET UNIVERSA SANCTA CIVITATE, IEREMIAS PROPHETA DEI] Credidêre ergo Iudæi animas Prophetarum etiam rerum evenientium post se mortali vitâ exemtos, aliquâ notitiâ à Deo perfundi, quasi & ibi in prophetico munere perseverantes. Vide II. Paral. XXI. 12. & ibi dicta. Olim vetitus est pro Iudæis orare Ieremias cap. XV. Nunc sinitur orare: mutata enim erant tempora.

15. ET DEDISSE IUDÆ GLADIUM] Ut olim Achimelech Davidi XXI. 9.

AUREUM] Nam quæ à Deo veniunt sicut sunt excellentissima, ita sub auri specie ostenduntur. Suprà III. 25. V. 2. X. 27. XI. 8. & in Apocalypsi plurimis in locis.

17. STATUERUNT DIMICARE ET CONFLIGERE FORTITER, UT VIRTUS DE NEGOTIIS IUDICARET] In Græco: *Decreverunt non munire castra, sed animosè ferri in hostem: & summo cum robore certando de rebus decernere.* Verba sunt militaria Vide suprà XIII. 13. IV. 18.

ET QUÒD CIVITAS SANCTA ET TEMPLUM PERICLITARENTUR] Quibus exitium minatus erat Nicanor, si salvus rediret. suprà XIV. 33. addito loco I. Macc. VII. 35.

18. ERAT ENIM PRO UXORIBUS ET FILIIS, ITEMQUE PRO FRATRIBUS ET COGNATIS MINOR SOLLICITUDO] Egregius χαρακτὴρ boni principis, publica privatis, profanis sacra antehabentis, quales

——numero vix sunt totidem, quot
Thebarum portæ, vel divitis ostia Nili.

19. PRO HIS QUI CONGRESSURI ERANT] In Sixtina est: ταρασσομένοις τῆς ἐν ὑπαίθρῳ προσβολῆς, supple ἕνεκα, more Græco: *Ideò quòd conturbarentur ob eum qui in aperto futurus erat conflictum.*

20. ET CÙM IAM OMNES SPERARENT IUDICIUM FUTURUM] *Certamen*, κρίσιν, eodem loquendi genere, de quo modò diximus ad 17.

BESTIÆ EQUITESQUE OPPORTUNO IN LOCO COMPOSITI] In Græcò: *Belluis opportuno loco dispositis, equitatu autem ad cornu utrumque collocato.* ἐπὶ κέρας, vel ἐπὶ κέρως vox est propria militiæ apud Ælianum & alios. Vult dicere ita locatas equitum alas, ut cornu utrumque regerent. Vide I. Macc. IV. 7. VI. 38.

21. CONSIDERANS MACCABÆUS ADVENTUM MULTITUDINIS] τὴν τῶν πληθῶν παρουσίαν. Est ὑπαλλαγὴ pro *multitudinem eorum qui aderant.*

ET APPARATUM VARIUM ARMORUM] Sic Virgilius:

Tam variæ linguis, habitu quàm vestis & armis.

Sunt enim diversis gentibus diversæ armaturæ, sarissæ Macedonibus, gesa Gallis, frameæ Germanis, pila Romanis.

ET FEROCITATEM BESTIARUM] *Belluarum:* id verò est elephantorum.

22. QUI MISISTI ANGELUM TUUM SUB EZECHIA] Ut 1. Macc. VII. 41. suprà VIII. 19. Erat planè digna historia quæ sæpè in memoriam revocaretur.

23. ANGELUM TUUM BONUM] Ut suprà XI. 6.

IN TIMORE ET TREMORE MAGNITUDINIS BRACHII TUI, UT METUANT] In Græco: *Ad timorem & tremorem. Magnitudine brachij tui consternentur,* &c. Ad timorem & tremorem, hostium scilicet.

24. QUI CUM BLASPHEMIA VENIUNT] Suprà X. 4 34. 35. 36. XII. 14. Adde & XIV. 33.

25. CUM TUBIS ET CANTICIS] *Pæana canendo.* παιᾶνες δύο ἦσαν ἐνυάλιος ὅτε ἦρχον, ὃς καὶ πρὸ τῆς μάχης ἐγίνετο, καὶ ἕτερος, ὅτε ἐνίκων: ut ait interpres Aphthonij. De priore hîc agitur qui Marti fiebat, ut alter Apollini.

27. TRIGINTA QUINQUE MILLIA] Triginta millia habet Iosephus XII. 17.

PRÆSENTIA DEI MAGNIFICE DELECTATI] Est & hic in Græco ἐπιφανείᾳ: de qua voce diximus XII. 22. XIV. 15.

28. RUISSE CUM ARMIS SUIS] προπεπτωκότα, id est, inter primos cecidisse: ut legimus 1. Macc. VII. 43.

29. FACTO ITAQUE CLAMORE, ET PERTURBATIONE EXCITATA] In Græco: γενομένης δὲ κραυγῆς καὶ ταραχῆς, ubi est ἓν διὰ δυοῖν. Sensus enim: *excitato clamore turbulento:* qualis scilicet esse militum solet.

30. PRÆCEPIT AUTEM IUDAS QUI PER OMNIA CORPORE ET ANIMO MORI PRO CIVIBUS PARATUS ERAT] Plus est in Græco: *Præcepit autem ille, totus animo & corpore pro civibus pugnare, & quidem primore loco, solitus, qui benevolentiam in populares toto ætatu* suæ tempore *conservarat.*

31. CONVOCATIS CONTRIBULIBUS ET SACERDOTIBUS AD ALTARE] In Græco: *Convocatis popularibus,* & imprimis *sacerdotibus, stans ante altare:* id est, inter basilicam Templi, & altare victimarum: qui locus erat solennis sacerdotibus populum alloquentibus: ut apparuit suprà III. 15. X. 26.

ACCERSIIT EOS QUI IN ARCE ERANT] Id est, quosdam ex arce ad se vocavit, velut de pactis quibusdam acturus: nam arcem tenebant adhuc Macedones, nec ea in Iudæorum potestatem venit ante Simonis tempora.

32. ET MANU NEFARIA QUAM EXTENDENS CONTRA DOMUM SANCTAM OMNIPOTENTIS DEI MAGNIFICE GLORIATUS EST] Ut audivimus XIV. 32. Eadem de causa affixa ad Templum manus Nicanoris refertur 1. Macc. VII. 47.

33. IUSSIT PARTICULATIM AVIBUS DARI] Concisam.

MANUM AUTEM DEMENTIS CONTRA TEMPLUM SUSPENDI] τὰ δ' ἐπίχειρα τῆς ἀνοίας. meliùs fortè, τὰ δ' ἐπινίκια. ἐπίχειρα sunt mercedes: ἐπινίκια sunt victoriæ testimonia, νικητήρια, Polluce interprete. Ergo ἐπινίκια τῆς ἀνοίας sunt testimonia reportatæ de amentia victoriæ.

34. OMNES IGITUR COELI BENEDIXERUNT DOMINUM] In Græco: *Omnes igitur laudarunt illustrem dominum, in cœlum.* sublatâ voce.

QUI LOCUM SUUM] Templum.

INCONTAMINATUM SERVAVIT] Ne Libero dedicaretur is locus, ut minatus erat Nicanor.

35. NICANORIS CAPUT] In Græco: προτομήν. Est autem προτομὴ, caput cum humeris, qui & ipsi demti de corpore Nicanoris fuerant, suprà 30. sic προτομαὶ Cæsarum in clypeis Romanis fuisse ait Iosephus, quas alij thoracas vocant. Talis & in Sideribus, Equi προτομή.

36. COMMUNI CONSILIO] μετὰ κοινοῦ ψηφίσματος, communi decreto. Vide I. Macc. VII. 49.

37. HABERE AUTEM CELEBRITATEM TERTIA DECIMA DIE MENSIS ADAR QUÆ DICITUR VOCE SYRIACA] In Græco: *Festum autem habere diem decimum tertium mensis duodecimi. Adar is dicitur Syriaco sermone.* Ubi Syriacus sermo est Iudaïcus, quia Iudæa pars Syriæ. Sic & Herodotus Iudæos Syros vocat, & Nonnus sæpe. Est autem mensis Adar duodecimus ubi à Nisane initium sumitur, ex Mosis scilicet instituto. Eundem diem notat scriptor primi Maccabaïci VII. 49. & Ioseph. XII. 17.

PRIDIE MARDOCHÆI DIEI] Qui aliter τῶν φουραῖ, id est, sortium, aut Amania, ut diximus ad Esth. IX. 31. Is erat dies decimus quartus mensis Adar. Additamento ad Esth. XIII. 6. & apud Iosephum I. 6.

38. EGO QUOQUE IN HIS FINEM FACIAM SERMONIS] Verba sunt excerptoris.

39. CONCEDENDUM EST MIHI] Legit ἀφετέον μοι. Nos habemus τοῦτο ἐφικτόν μοι: *hoc est quantum potui.*

40. ITA LEGENTIBUS, SI SEMPER EXACTUS SIT SERMO, NON ERIT GRATUS] In Græco: *Sic etiam structura sermonis* (nempe partim sublimis, quæ vino comparatur; partim tenuior, quæ aquæ) *delectat aures eorum qui historiam legunt.* σύνταξις quodvis opus dicitur, sed eximiè historicum, ut apud Polybium sæpiùs. Vult autem hic scriptor, si quid est sublimiter dictum, id acceptum ferri iis unde excerpsit: si quid tenuius, id sibi. Vide suprà II. 29. Hanc eius modestiam qui accusant, immodestè faciunt.

HIC ERGO ERIT CONSUMMATUS] In Græco: *Verùm hic erit finis,* huius scilicet libelli.

AD MACCABAICUM III.

LIBER hic res continet priùs gestas quàm illæ quæ libris duobus continentur, quos iam percurrimus. Nam Ptolemæus Philopator rex Ægypti coævus fuit Antiocho Magno, qui pater fuit Seleuci, & Antiochi Illustris. Postremo autem loco positus est, quia non tam latè patentem ut duo illi auctoritatem adeptus est: neque ulla vetus eius Latina exstat versio. Solet tamen addi libris Græcis: & meminêre eius Græci scriptores Christiani interdum, ut & Eusebius in Chronico paulò ante annum mundi CIↃIↃCCC. Canones verò qui dicuntur Apostolici sacris libris & hunc annumerant. Quare Græcum codicem, indistinctum in commata in manus sumemus, ut sit hæc velut operis nostri mantissa. Fuit hic scriptor non multò postetior Sirachide. Maccabaïcus autem vocatur, non quod ad Iudam Maccabæum, eiúsve fratres quicquam pertineat, sed quia de quibus hîc agitur ij pati cum Maccabæis animo pro lege Dei multa fecêre & pertulêre: qua de causa & sermo ille de septem fratribus & matre, sub Antiocho ad mortem cruciatis, qui Iosephi operibus annecti solet, inscribitur εἰς Μακκαβαίους. Non est hæc historia apud Iosephum: sed in Latina Rufini versione secundi adversus Appionem (nam in Græco non pauca ibi desunt) aliquid est quod huc pertinere videatur, sed ibi nomen est Physconis, non Philometoris, ut notavit magnus Scaliger.

Ὁ δὲ Φιλοπάτωρ] Apparet & hoc decerptum ex maiore opere.

παρὰ τῶν ἀποκομισθέντων] Ab iis qui domum reversi erant. Sic enim ἀποκομίζεσθαι usurpant Græci scriptores.

τὴν γενομένην τῶν ὑπ' αὐτοῦ κρατουμένων τόπων ἀφαίρεσιν ὑπ' Ἀντιόχου] Ab Antiocho, Magno scilicet. Loca autem illa erant Seleucia, Tyrus, Ptolemaïs, & alia Cœles Syriæ, & Phœnices, ab Ægypti regibus possessa ante id tempus, narrante Polybio libro v. Iustinus libro xxx breviter de Antiocho: *repentino bello multas eius* (Ptolemæi) *urbes oppressit.*

παραγγείλας ταῖς πάσαις δυνάμεσι πεζικαῖς τε καὶ ἱππικαῖς αὐτοῦ] Quarum copiarum & adventus ad Raphiam & prælij quo victor fuit Ptolemæus, accutatam descriptionem habes dicto Polybij libro.

καὶ τὴν ἀδελφὴν Ἀρσινόην συμπαραλαβών] Quam & prælio interfuisse ait idem Polybius. Arsinoë nomen est Macedonicum: & complures fuêre reginæ in Sytia & Macedonia hoc nomine. Vide Comam Berenices Catulli & Epigtammata Græca.

μέχρι τῶν κατὰ Ῥαφίαν τόπων] Est hæc urbs, ut Polybius ait, post Rhinocoluram prima Sytiacarum ex Ægypto venienti. Strabo xvi: μετὰ δὲ

Γάζαν Ραφία, ἐν ᾗ μάχη συνέβη Πτολεμαίῳ τῷ τοῦ τετάρτου (is est Philopator) καὶ Ἀντιόχῳ τοῦ Μεγάλου. Plinius v. 13. *Oppida Rhinocolura & intus Raphæa.* Meminit eius & Ptolemæus in Iudæa. Syris ea vox medicinam significat.

ὅπου παρεμβεβλήκεισαν οἱ περὶ Ἀντίοχον] Nempe decem stadiis ab ea urbe, ut idem Polybius nos docet.

Θεόδοτος δὲ ὡς ἐκπληρῶσαι τὴν ἐπιβουλὴν διεγνωκὼς] Volens exsequi insidias diu meditatas.

παραλαβὼν τοὺς προϋποτεταγμένους αὐτοῦ ὅπλων Πτολεμαϊκῶν τὰ κράτιστα] Hoc vult, eum sumsisse arma optima, qualia solebant habere milites Ptolemæi, quæ ipsi erant pernota, quia olim eisdem armis præfuerat. Confer Polybium.

ἐπὶ τὴν τοῦ Πτολεμαίου σκηνὴν] Id est, in præcipuum eius tentorium, ubi cœnare & audire ad se venientes erat solitus: sed tunc fortè aberat.

τοῦτον δὲ διαγαγεῖν] Non quòd de insidiis quicquam scisset, sed ita fortè evenerat.

Δωσίθεος] רשתי, vel רסתי. Vide II. Macc. XII. 19.

ὁ Δριμύλου λεγόμενος] Δρίμυλος, דרומלים, Chaldæis significat nemus.

ὕστερον δὲ μεταβαλὼν τὰ νόμιμα] Ubi odium regis in Iudaïcam religionem vidit.

ἄσημόν τινα κατέκλινεν ἐν τῇ σκηνῇ] Id est, reliquerat in tentorio, medicum nempe regis, ut Polybius nos docet.

ἐν συνέβη κομίσασθαι τὴν ἐκείνου κόλασιν] Obtruncatus enim is est, narrante eodem Polybio.

καὶ τῶν προσταγμάτων μᾶλλον ἐρρωμένων τοῦ Ἀντιόχου] Nam & elephanti Ptolemæi, & τὸ ἄγημα, ac cetrati, totum denique lævum cornu, fugere cœperat.

ἡ Ἀρσινόη ἐπιπορευσαμένη τὰς δυνάμεις παρεκάλει] Nam interfuisse eam prælio iam notavimus.

τοὺς πλοκάμους λελυμένη] Ut mos feminis in dolore. Hinc illud Senecæ:

Corduba solve comas.

Ovidius:

Flebilis indignos Elegeïa solve capillos.

ἐν χειρονομίαις διαφθαρῆναι] χειρονομία est ludicra manuum gesticulatio. Omninò puto scriptum fuisse, ἐν κρεωνομίαις, id est, frustillatim discerpi. Sic enim κρεωνομεῖν sumitur Levit. VIII. 19. pro נתח, quod alibi vertitur μελίζειν. Decem peditum millia Antiochi cæsa, præter equites.

πολλοὺς δὲ καὶ δορυαλώτους συλληφθῆναι] Nempe ad quater mille.

κατακρατήσας δὲ τῆς ἐπιβουλῆς] Cùm se vindicasset de insidiis vitæ suæ structis.

ἀπὸ τῆς γερουσίας] A Synedrio magno. Id γερουσία dicitur Iudith. IV. 6. XI. XV. 9. I. Maccab. XII. 6. II. Maccab. I. 10. IV. 44. XI. 27. & apud Iosephum sæpe.

καὶ τῶν πρεσβυτέρων] A senatu etiam urbis Hierosolymorum.

καὶ θύσας τῷ μεγίστῳ θεῷ] Id est, victimis datis: ut II. Maccab. III. 23.

θεὸς μέγιστος, nomen conveniens Deo rerum opifici. Loquitur ita sæpè & Philo. Simile θεὸς ὕψιστος, עליון, de quo diximus ad Marcum v. 7.

καὶ τὴν ἑξῆς τοῦ τόπου ποιήσας] Legendum, καὶ ὧν ἔξεστι τοῦ τόπου ποιήσας. *Cùm fecisset ea quæ ipsi in illo loco facere fas erat.* Id est, cùm Deum maximum veneratus esset in subdiali gentium.

Εἰς τὸν ναὸν εἰσελθεῖν] Intra הדביר, intimum penetrale.

μόνῳ τοῦ προηγουμένῳ πάντων ἀρχιερεῖ] Ideò addidit προηγουμένῳ, id est, הגדול, quia ἀρχιερεῖς sæpè dicebantur etiam sacerdotalium familiarum principes, ut notavimus ad Matth. II. 4.

καὶ τοῦτο κατ' ἐνιαυτὸν ἅπαξ] ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ, de eadem re agens ait scriptor ad Hebræos IX. 7. in die הכפרים, ἐξιλασμοῦ.

τοῦ τε νόμου παραναγνωσθέντος] Nempe ex Levit. XVI.

οὐδαμῶς ἀπέλειπε προφερόμενος ἑαυτὸν] Non destitit progredi.

Εἰ ἐκεῖνοι ἐστέρηνται ταύτης τῆς τιμῆς] Sacerdotes scilicet.

Εἰς πᾶν τέμενος] In cæteras Templi partes, in quas alienigenis aditus non erat. τέμενος Græci vocant omnem locum Deo sacratum.

οὐδεὶς ἐκώλυσε τῶν ἱερέων] Sacerdotum.

καὶ ὡς ἀπερινοήτως ἔφη] Subito quodam animi impetu dixit.

κακῶς αὐτὸ τοῦτο τετράφθαι] Legerim ἱερατεῦσθαι. Malè etiam ea in re sacerdotes suo munere functos: debuisse enim eum à limine arceri. *Ad fores tantùm Iudæo aditus*, ait Tacitus, intra θριγκὸν nempe, sive intersepimentum illud quod Iudæos ab alienigenis separabat de quo dicemus ad Act. XXI. 28.

γενομένου δὲ φησι τούτου] Cùm hoc mihi permissum fuerit.

διὰ τίνα αἰτίαν οὐχὶ πάντως εἰσελεύσεσθαι καὶ θελόντων αὐτῶν καὶ μή] Cur non etiam in reliqua intraret vel bonâ vel malâ sacerdotum gratiâ?

ἐν πάσαις ταῖς ἐσθῆσι] Id est, ἐν ταῖς νομίμοις στολαῖς, quæ erant ex bysso. Vide Iosephum XI. 3. Confer similem διατύπωσιν II. Macc. III. 15.

προσπεσόντων] Solo stratis, ut mos mœrentibus.

καὶ δεομένων τοῦ μεγίστου θεοῦ] De hoc cognomine iam diximus.

βοηθεῖν τῇ ἐφεστώσῃ ἀνάγκῃ] ἀνάγκη hîc infortunium significat. Vide dicta Luc XXI. 23. Tobiæ III. 6. Baruc. VI. 37. Frequens Chaldæis & Thalmudicis אנגקי hoc sensu.

οἱ κατὰ τὴν πόλιν ἀπολειπόμενοι] Qui non unà ad Templum iverant.

ταραχθέντες] Audito clamore & eiulatu sacerdotum & aliorum qui in Templo erant.

αἵ τε κατάκλειστοι παρθένοι ἐν θαλάμοις] Idem loquendi genus II. Maccab. III. 19. Philo de Flacco: καὶ θαλαμευόμεναι παρθένοι δι' αἰδῶ τὰς ἀνδρῶν ὄψεις καὶ τὰς οἰκειοτάτων ἐκτρεπόμεναι, τότε οὐ μόνον ἀσυνήθεσι, ἀλλὰ καὶ στρατιωτικὸν δέος ἐπανατεινομένοις ἐμφανεῖς ἐγένοντο. His vocabulis exprimi Hebræum עלמות diximus ad Matt. I. 23. θάλαμοι hîc sunt παρθενῶνες, ut & apud Virgilium.

καὶ ἀπέδυχον κόνιν τὰς κόμας πασσόμεναι] Rectiùs legas ἐπέδυχον κόνιν ταῖς κόμαις πασσομέναις. *Pulverem imposuêre sparsis comis.*

αἱ δὲ καὶ προσφάτως ἐσταλμέναι τοὺς πρὸς ἀπάντησιν διατεταγμένους καὶ τὴν ἁρμόζουσαν αἰδῶ παραλείπουσαι] Legendum: τὰς πρὸς ἀπάντησιν διατεταγμένας καὶ τὴν ἁρμόζουσαν αἰδῶ παραλείπουσαι. *Etiam modò vestem* (nuptia-

lem) *indutæ, pudoris oblitæ, tum adversus omnes circumstantes, tum eius qui sexum decebat.* Confer quæ iam ex Philone attulimus.

δρόμον ἄτακτον ἐν τῇ πόλει συνίσταντο] Indecorum feminis semper cursare, maximè ad virorum conventus.

τὰ δὲ νεογνὰ τῶν τέκνων] Est accusativus qui regitur à παραλιποῦσαι.

ἰσχυρὰν ἐποίησαν ἐν τῷ τόπῳ τραχύτητα] *Motum magnum concitaverunt.*

ὑπό τε τῶν γεραιῶν καὶ τῶν πρεσβυτέρων] Hîc γεραίους vocat quos suprà γερουσίαν.

τὸν ἀγέρωχον αὐτοῦ νοῦν] Ferocem animum. Sic ἀγερωχία ponitur II. Maccab. IX. 6.

οἱ περὶ αὐτὸν] Etiam Macedones, metuentes tumultum.

ἀλλὰ καὶ τὰ τείχη καὶ τὸ πᾶν ἔδαφος ἠχεῖν] Clamorum repercussu.

ἅτε δὴ τῶν πάντων τότε θάνατον ἀλλασσομένων ἀντὶ τῆς τοῦ τόπου βεβηλώσεως] *Omnibus mortem præoptantibus præ loci profanatione.* οὐκ ἀλλάξαιτο τῆς ἐλευθερίας τὴν Περσῶν βασιλείαν: Plutarchus in Laconicis apophthegmatis.

καὶ ἐπὶ τὸν ὁμοθυμαδὸν] Ita quædam editiones. At Sixtina: ὁ μὲν οὖν ἀρχιερεὺς Σίμων ἐξ ἐναντίας τοῦ ναοῦ κάμψας τὰ γόνατα καὶ τὰς χεῖρας προτείνας εὐτάκτως, ἐποιήσατο τὴν δέησιν τοιαύτην. Simon hic ille est Oniæ maioris filius, minoris pater, cuius mentio apud Iosephum XIV. 4, in fine. ἐξ ἐναντίας τοῦ ναοῦ hîc est לפני הבית, inter templum & altare, ut II. Macc XV. 31. Manus tollere, mos precantium, I. Tim. II. 8. Vide quæ diximus ad Luc. XVIII. 13.

ἅγιε ἐν ἁγίοις] Qui sanctus in locis sanctis, id est, in cœlo, habitas.

ὁ κτίσας τὰ πάντα] Etiam reges.

ἐν οἷς καὶ γίγαντες ἦσαν] Sap. XIV. 6. Sirach. XVI. 8.

πυρὶ καὶ θείῳ] ἓν διὰ δυοῖν, pro *igne sulphurato.*

παράδειγμα τοῖς ἐπιγινομένοις καταστήσας] Sic de iisdem Sodomitis Petrus: ὑπόδειγμα μελλόντων ἀσεβεῖν τεθεικώς. Iudas verò: πρόκεινται δεῖγμα, πυρὸς αἰωνίου δίκην ὑπέχουσαι.

ἐφ᾽ αἷς ἐγνώρισας] Nempe τιμωρίαις, quod præcessit.

κτίσας τὴν ἀπέραντον καὶ ἀμέτρητον γῆν] Nempe comparatione Iudææ.

ἐξελέξω τὴν πόλιν ταύτην] Hanc urbem tibi voluisti esse sepositam, ac peculiarem.

τῷ τῶν ἁπάντων ἀπροσδεεῖ] Ut I. Macc. XIV. 35.

καὶ παρεδόξασας ἐπιφανείᾳ μεγαλοπρεπεῖ] Præsente auxilio, quomodò vocem ἐπιφανείας sæpè sumi diximus ad II. Macc. XIV. 15. XV. 27.

σύστασιν ποιησάμενος] *Compage* eius *facta,* per Solomonem primùm, deinde per Nehemiam.

ἐπαγγείλῃ δὲ ὅτι ἐὰν γένηται ἡμῶν ἀποστροφὴ] Id est, defectio à Deo. Sumtum ex I. Regum VIII. 33.

καὶ ἐλθόντες εἰς τὸν τόπον τοῦτον δεηθῶμεν] Pœnitentiâ ducti scilicet: quod additur dicto Regum loco.

διὰ τὰς πολλὰς καὶ μεγάλας ἡμῶν ἁμαρτίας] Vide Dan. IX. 16.

καὶ παρείμεθα ἐν ἀδυναμίαις] *Relinquimur imbecillitati* nostræ.

ὁ μὲν γὰρ οἰκητήριόν σου οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ] Summum illud cœlum super sidera. Vide quæ ad Matth. III. 2. Non arbitramur vim tuam templo includi, ut stultæ gentes. Sumtum ex sermone Solomonis I. Reg. VIII. 27. ut & illud quod est II. Macc. XIV. 35.

αἰτ.

ἀνέφικτος ἀνθρώποις] φῶς ἀπρόσιτον. I. Tim. VI. 16.

ἐπεὶ εὐδόκησας τὴν δόξαν σου ἐν τῷ λαῷ σου Ἰσραήλ] Quia voluisti laudari per populum Israëlis. Ostendit Deum in hoc ipso beneficium dedisse, non accepisse.

ἡγίασας τὸν τόπον τοῦτον] Nostri, non tui causa.

μὴ ἐκδικήσῃς ἡμᾶς ἐν τῇ τούτων ἀκαθαρσίᾳ] Per horum hominum impia facta. Idem sensus II. Macc. X. 4.

ἐν βεβηλώσει] Per Templi profanationem.

τῶν προσοχθισμάτων] Idolorum, ut Deuteron. VII. 26. I. Reg. XII. 33. XVI. 32. II. Reg. XXVIII. 13. 24. Ezech. V. 11. XXXVII. 23.

ἐπίφανον τὸ ἔλεός σου] Hîc ἐπιφαίνειν sumitur, ut suprà ἐπιφάνεια.

προκαταλαβέτωσαν οἱ οἰκτιρμοί σου] יקדמונו רחמיך Psalm. LXXIX. 8. id est, quamprimùm nobis superveniant tua benefacta.

συντετριμμένων τὰς ψυχάς] Ex Psalmo LI. 19.

ποιήσας ἡμῖν εἰρήνην] Dans nobis res prosperas.

ἐν ἁγίοις] In cœlo, ut suprà.

τῆς ἐνθέσμου λιτανείας] Preces legi divinæ congruentes. In Glossis: λιτανεύω, *precor*: λιτανεία *precatio*. λιτανεύειν est apud Hesiodum, & II. Maccab. XIV. 15. λιτανεία II. Macc. III. 20. X. 16.

ἐμάστιξεν αὐτόν] μαστίζειν & μαστιγοῦν de quavis pœna usurpatur II. Paral. XXV. 16. Ierem. V. 3. Tob. XI. 9. XIII. 2. 4. 10. Iudith VIII. 23. Sap. XII. 22. XVI. 16. sic & nomen μάστιξ, ut diximus ad Marc. III. 10.

τάχεως αὐτὸν ἐξείλκυσαν] Extra Templum, ut olim Oziam, sive Azariam II. Paral. XXVI. 20.

οὐδαμῶς εἰς μετάμελον ἦλθεν] Ut alter Pharao.

διά τε τῶν προαποδεδειγμένων συμποτῶν] Sic rectè in Sixtina. malè in aliis συμπόνων. Prædictos dicit, quia suprà dixerat, οἱ περὶ αὐτόν.

οὐ μόνον ταῖς ἀναριθμήτοις ἀσελγείαις διηρκέσθη] Perstitit in libidinibus innumeris. Polybius de eo: ἑλκόμενος ὑπὸ τῆς συνήθους ἐν τῷ βίῳ ῥαθυμίας καὶ καχεξίας. Idem in fragmentis à doctissimo Valesio editis ex libro XIII: μετὰ δὲ συντελεσθῆναι τὸν περὶ κοίλην Συρίαν πόλεμον, ἀποστὰς πάντων τῶν καλῶν ἐτράπη πρὸς βίον ἄσωτον. Vide & quæ sequuntur ex libro XV. Iustinus verò libro XXX. *Contentus recuperatione urbium quas amiserat, factâ pace, avidè materiam quietis arripuit, revolutúsque in luxuriam, occisâ Eurydice uxore, eadémque sorore suâ, Agathocleæ meretricis illecebris capitur. Atque ita omnem magnitudinem nominis ac maiestatis oblitus, noctes in stupris, dies in conviviis consumit. Adduntur instrumenta luxuriæ, tympana & crepundia: nec iam spectator rex, sed magister nequitiæ, nervorum oblectamenta modulatus.* & quæ sequuntur. Strabo lib XVII. de regibus Ægypti: ἅπαντες μὲν οὖν οἱ μετὰ τὸν τρίτον Πτολεμαῖον (Evergeten) ὑπὸ τρυφῆς διεφθαρμένοι χείριστα δὲ ὁ τέταρτος. Is est Philopator, ut & suprà diximus.

ὥστε δυσφημίας ἐν τοῖς τόποις συνίστασθαι] *Ut* multis *in locis maledicta* in Iudæos *proponeret* legenda omnibus.

τῷ κατὰ τὴν αὐλὴν πύργῳ] Turri per quam in regiam erat aditus.

ἐκόλαψε γραφήν] Insculpsit litteras. Sic κολάπτειν habes & Exod. XXXII. 15. XXXIX. 5. I. Reg. VII. 9. Sirach. XL. 13. Solebant in foribus talia dicta scribi: ut à Platone, ἀγεωμέτρητος μὴ εἰσίτω.

μηδένα τῶν μὴ θυόντων εἰς τὰ ἱερὰ αὐτῶν εἰσιέναι] Ita hæc distinguenda, nota incisi posita post αὐτῶν, & εἰς sumendum pro ἐν. Ne quis huc intret, qui in Templis publicis non sacrificat.

εἰς λαογραφίαν καὶ οἰκετικὴν διάθεσιν ἀχθῆναι] Tria hominum genera Alexandriam habitabant, ut ex Polybio nos docet Strabo lib. XVIII: Ægyptij veteres, miles mercede conductus, & Macedones qui propriè dicebantur Alexandrini, & quorum longè optima erat conditio, ita ut etiam in pœnis distinguerentur, ut notat Philo contra Flaccum. His Iudæos Ptolemæus Lagi filius æquaverat, ut Iosephus nos docet XII. I. Philopator Iudæis iratus, hoc beneficium rescidit, neque aliis indulsit quàm qui initiarentur. Cæteros Iudæos qui hederæ χάραγμα acciperent deiecit in plebem Ægyptiam. Id hîc dicitur λαογραφία: & quibus id fiebat, οἱ ἀπογραφόμενοι. At qui talem notam detrectarent, eos seruorum loco haberi voluit. Ergo καὶ est hîc disiunctivum.

τοὺς δὲ ἀντιλέγοντας] Qui huic status mutationi contradicerent.

τούς τε ἀπογραφομένους] Qui in plebem Ægyptiam asscribi vellent.

χαράττεσθαι] Hoc est quod λαμβάνειν χάραγμα dixit Apocalyp. XVII. 29.

διὰ πυρὸς] Sic enim notæ tales inscribebantur. quod Philo dixit καυτηριάζεσθαι σιδήρῳ πεπυρωμένῳ.

παρασήμῳ Διονύσου κισσοφύλλῳ] παράσημα deorum habes & apud Philonem in legatione. Sic fulmen significabat Iovem, galea vel hasta Martem, tridens Neptunum, hedera verò Liberum patrem, cuius multus in Oriente cultus, ut alibi diximus. Præterea Ptolemæi reges dicebant se ex Libero patre ortos, ut ex Satyri historia nos docet Theophilus Antiochenus. Confer quod suprà II. Macc. VII. 7. XIV. 33 Erant ergo κισσοφόροι in honorem Liberi patris, sicut δενδροφόροι in honorem deæ Cœlestis Carthaginensium. Hæc erat εἰδωλολατρεία per interpretationem: illa quæ sequitur, aperta.

οὓς καὶ καταχωρίσαι εἰς τὴν προσυνεσταλμένην αὐθεντίαν] αὐθεντία ius significat. Ius concisum, est libertas par Ægyptiorum conditioni, quæ minor quàm Macedonum, quibus olim æquati fuerant Iudæi. In hoc ius asscribebantur Iudæi inscripti victuris in cute punctis. καταχωρίσαι est in album proprium referri, seorsim ab illis qui seruis accensebantur.

ἐν τοῖς κατὰ τὰς τελετὰς μεμυημένοις ἀναστρέφεσθαι] τελεταὶ hîc idem sunt quod μυστήρια, sacra quædam arcana nullisque nota nisi initiatis & obstrictis ad silentij fidem. Intelligenda autem hîc sacra arcana Liberi patris, quæ propriè dicebant Orgia. Virgilius IV. Æneidos:

——qualis commotis excita sacris
Thyas, ubi audito stimulant trieterica Baccho
Orgia, nocturnúsque vocat clamore Cithæron.

Statius: *Et Thebana metu iuratus in orgia Ganges.*

Vide & Euripidem Bacchis.

τούτους ἰσοπολίτας Ἀλεξανδρεῦσιν εἶναι] Id est, pari iure cum Macedonibus, quos Alexandriæ collocavit Alexander, & eum secuti reges. Iosephus de Ptolemæo Lagi: τοῖς Μακεδόσιν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ποιήσας ἰσοπολίτας. Et contra Appionem II: εἰς κατοίκησιν δὲ αὐτοῖς ἔδωκε τόπον Ἀλέξανδρος, καὶ ἴσης παρὰ τοῖς Μακεδόσι τιμῆς ἐπέτυχον.

τινὲς μὲν οὖν ἐπὶ πόλεως τὰς τῆς πόλεως εὐσεβείας ἐπιβάθρας στυγοῦντες] *Quidam igitur præ civitate*, Alexandrina ſcilicet, *odio habentes eos gradus per quos ad civitatem piorum aſcenditur.* Civitas piorum eſt cœleſtis civitas, cuius opifex Deus. Hebr. XI. 10. 16. XII. 22. Apoc. III. 12. Gradus ad eam ſunt divina præcepta, quæ multis tunc ſordebant, præ dignitate civitatis Alexandrinæ.

. ὑπὸ τῆς ἐσομένης τοῦ βασιλέως συναναστροφῆς] Ob liberum in regiam aditum.

τά τε χρήματα περὶ τοῦ ζῆν ἀντικαταλλασσόμενοι ἀδεῶς] *Vitam pecuniis datis redimentes.* Putem ſcriptum fuiſſe περὶ τοῦ εὖ ζῆν, id eſt, ut honeſtè viverent: ut manerent in eo iure, quod priores reges ipſis conceſſerant, pecunias dabant iis quibus matricularum cura erat mandata. faciebant ut poſteà inter Chriſtianos Libellatici: quod in Chriſtianis minus fuit ferendum, quàm in Iudæis.

ἐπηρῶντο ἑαυτοὺς λύσασθαι ἀπὸ τῶν ἀπογραφῶν] Ab illa tranſlatione de matriculis Alexandrinorum in matriculam Ægyptiorum.

εὐέλπιδές τε καθειστήκεισαν ἀντιλήψεως τεύξεσθαι] Sperantes interventurum θεὸν ἀπὸ μηχανῆς.

καὶ τοὺς ἀποχωροῦντας ἐξ αὐτῶν ἐβδελύσσοντο, καὶ ὡς πολεμίους τοῦ ἔθνους ἔκρινον καὶ κοινῆς ἀναστροφῆς καὶ εὐχρηστίας ἐστέρουν] Multis verbis id circumſcribit quod Hebræi נדו dicebant, Helleniſtæ ἀφορίζειν, aut ἀποσυναγώγους ποιεῖν: quâ de re egimus ad Luc. VI. 22. εὐχρηστίαν hîc intellige amicitiæ ſigna, quale eſt convivio adhibere. Vide 1. Cor V. 9. 11.

τοῖς ἐν τῇ χώρᾳ] Multi enim etiam extra Alexandriam in omni Ægypto Iudæi. Ioſephus XII. 1. Philo libro in Flaccum: οὐκ ἀποδέουσι μυριάδων ἑκατὸν τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν χώραν Ἰουδαῖοι κατοικοῦντες ἀπὸ τοῦ πρὸς Λιβύην καταβαθμοῦ μέχρι τῶν ὁρίων Αἰθιοπίας.

τούτων δὲ οἰκονομουμένων] Dum hæc ita diſponuntur à rege.

ἀνθρώποις συμφρονοῦσιν εἰς κακοποίησιν] Intellige Iudæos defectores. id enim ſuadent ſequentia.

ἀφορμῆς διδομένης εἰς διάθεσιν] *Dato illis argumento* (ſive prætextu) *ad id quod inſtituerant.*

ὡς ἂν ἀπὸ τῶν νομίμων αὐτοὺς κωλυόντων] *Tanquam illi* Iudæi, legis defenſores *ipſos à rebus æquis ac debitis arcerent:* nempe ab aditu ſynagogæ, à convictu, rebúſque aliis.

τὴν μὲν πρὸς τοὺς βασιλεῖς εὔνοιαν καὶ πίστιν ἀδιάστροφον ἦσαν διαφυλάσσοντες] Ut & Chriſtiani inter graviſſimas vexationes fecêre Rom. XIII. 5. 1. Tim. II. 2. 1. Petri II. 13 17.

καὶ τῷ τούτου νόμῳ πολιτευόμενοι] Secundum eius legem vitam inſtituentes. id enim eſt πολιτεύεσθαι & Græcis & Helleniſtis: ut Act. XXIII. 1. Philipp. 1. 27.

χωρισμὸν ἐποίουν ἐπὶ τινων] A quorundam legem deſerentium convictu abſtinebant, ut iam dixit.

καὶ καταστροφαῖς] Omninò legendum eſt ἀποστροφαῖς, averſationem. idem enim ἀποστρέφεσθαι quod ſuprà βδελύσσεσθαι.

δι' ἣν αἰτίαν ἐνίοις ἀπεχθεῖς ἐφαίνοντο.] Nempe Iudæis illis defectoribus, qui deinde & Græcos ſuſcitabant.

τῇ δὲ τῶν δικαίων εὐπραξίᾳ] Rerum honestarum pulchris actibus, quales præcepit lex Mosis.

κοσμοῦντες τὴν συναναστροφὴν] Ornantes suam conuersationem cum omnibus non desertoribus legis, etiam cum Græcis. quem laudabilem Iudæorum morem etiam Christianis præscribit Paulus I. Cor. V. 10. 11. Coloss. IV. 4. I. Thess. IV. 11.

ἅπασιν ἀνθρώποις εὐδόκιμοι καθειστήκεισαν] Id est, apud æquos homines egregiam famam erant consecuti.

οἱ ἀλλόφυλοι] Id est, illi Macedones aulici, & aulicis adulantes.

οὐδαμῶς διηριθμήσαντο] Nullo loco habebant. Sic apud Callimachum οὐ λόγος, οὐδ' ἀριθμός.

τὴν δὲ περὶ τῶν προσκυνήσεων καὶ τροφῶν διάστασιν ἐθρύλλουν] *Differebant malignis sermonibus diversitatem in cultu & cibis.* Quia à multis lege vetitis abstinebant. Bene cum hoc loco convenit Iosephi illud XVI. 10, ubi odium in Iudæum iniustè susceptum deprecatur. ἔθεσι μὲν γὰρ ἰδίοις ἕκαστον ἔθνος ὁ τοῖς αὐτοῖς ἀεὶ χρῆται, κατὰ πόλεις ἐσθ' ὅτε πολλῆς ἐγινομένης τῆς διαφορᾶς. τὸ δίκαιον δὲ πᾶσιν ὁμοίως ἀνθρώποις ἐπιτηδεύειν λυσιτελέστατον ὂν Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, οὗ οἱ παρ' ἡμῖν νόμοι λόγον ἔχοντες, ἅπασιν ἡμᾶς, εἰ καθαρῶς ἐμμένοιμεν αὐτοῖς, εὔνους καὶ φίλους ἀπεργάζονται.

μήτε τῷ βασιλεῖ μήτε ταῖς δυνάμεσιν ὁμοσπόνδους τοῖς ἀνθρώποις γίνεσθαι] Non esse Iudæos sociabiles, aut cum regibus, aut cum regum exercitibus. Vide ad hanc rem dicta à nobis libro II. de Iure Belli ac Pacis XV. 9.

καὶ μέγα τι τοῖς πράγμασιν ἐναντιουμένους] Esdræ IV. 15. II. Macc. XIV. 6.

οὐ τῷ τυχόντι περιέψαν ψόγῳ] Sic περιάπτειν αἰσχύνην, dixit Plato, quod Homerus μῶμον ἀνάψαι.

οἱ δὲ κατὰ τὴν πόλιν Ἕλληνες] Macedonum illi quibus cum aula nihil negotij.

συνδρομὰς ἀπροσκόπτους γινομένας] A militibus:

μὴ γὰρ οὕτω περιορᾳθήσεται τηλικοῦτο σύστημα μηδὲν ἠγνοηκός] Hæc recta lectio: non ἠγνοηκώς. Sed & περιορᾳθήσεσθαι legendum est. pendet enim & hoc ab eo quod præcessit ὑπελάμβανον. *Neque enim* (arbitrabantur) *fore ut ita* (in tantis malis) *despiceretur* (à Deo) *gens quæ nihil peccasset in regem.* σύστημα gentem significat etiam II. Macc. XV. 12. ἀγνοεῖν autem peccare, ut diximus sæpe, tum I. Macc. XIII. 39. & II. Macc. XI. 31.

καὶ συμπραγματευόμενοι] Consortes negotiorum cum Iudæis aliquibus.

πᾶν ἐκτενὲς προσοίσεσθαι] Omnem diligentiam adhibituros.

ἔγραψε κατ' αὐτῶν ἐπιστολὴν τήνδε] Qualem olim rex Persa, Amanis instigatu. Ester. XIII. 1.

τοῖς κατ' Αἴγυπτον καὶ κατὰ τόπον στρατηγοῖς] Præfectis toti regno, deinde etiam præfectis partibus singulis quos Nomos dicebant.

ἔρρωμαι δὲ καὶ ἐγώ] Vide II. Macc. XI. 28.

ἀπροσπτώτῳ συμμαχίᾳ] Legendum ἀπροόπτῳ συμμαχίᾳ. auxilio improviso.

κατὰ λόγον] Id est, ex animi sententia.

καὶ τοῖς ἐκπρεπέσι καὶ καλλίστοις ἀναθήμασι τιμῆσαι] Ut multi antè reges fecerant. Iosephus XII. 3.

εἴρξειν ἡμᾶς τῆς εἰσόδου] Ab intimo penetrali, ut suprà audivimus.

τύφοις φερόμενοι παλαιοτέροις] Agitati vetere typho, id est, fastu.

λειπόμενοι τῆς ἡμετέρας ἀλκῆς] Id est, vires nostras non experti.

καὶ τοῖς ἑαυτῶν εὐεργέταις] Quomodo aliquot Ægyptiorum reges speciatim dici se voluêre, cùm sit alioqui communis regibus principibúsque titulus, respondens Hebræo נדיב. diximus ad Luc. XXII. 25. & II. Macc. IV. 2. Planè eundem sensum & vocem εὐεργέτου habes in simili edicto additamentis ad Estherem XVI. 2.

ὑψαυχενοῦντες] Habuimus hanc vocem & II. Macc. XV. 6. utitur & Plutarchus. Cervices attollere dicuntur qui parêre nolunt.

οὐδὲν γνήσιον βούλονται φέρειν] Ne æqua quidem impetia pati possunt.

τῇ τούτων ἀνοίᾳ συμπεριενεχθέντες] Concedentes illorum amentiæ. Vide de hoc verbo II. Macc. IX. 27.

καθὼς ἔπρεπεν ἐποιήσαμεν] Omnia fecimus quæ bonum regem decebant.

πρὸς τοὺς ὁμοφύλους αὐτῶν] Iudæos qui in Ægypto sunt.

διά τε τὴν συμμαχίαν] Asscriptis in militiam nostram Iudæis. Confer Iosephum XI. 8. I. Macc. X 36 XIII 40.

καὶ τὰ πεπιστευμένα μετὰ ἁπλότητος αὐτοῖς ἀρχῆθεν μυρία πράγματα] *Credentes ipsis summa cum fiducia ab initio regni nostri negotia plurima.* Nempe vectigalium, in quibus exercendis miri semper artifices Iudæi. Vide Ester. X. 1. 2. 3.

τολμήσαντες ἐξαλλοιῶσαι] Cum summo labore id agentes, ut eos mutaremus, id est, ad Græcos ritus traduceremus. τολμᾶν sæpè non audaciæ sed laboris ac patientiæ habet significatum, & valet καρτερεῖν, ὑπομένειν. Theognis : χρὴ τολμᾶν χαλεποῖσιν ἐν ἄλγεσι. & alibi :

Τολμᾷ ἔχειν δὲ κακὸν κ' οὐκ ἐπίδηλος ὅμως.

Nec aliter Rom. V. 7.

μετόχους τῶν ἀεὶ ἱερέων καταστῆσαι ἐβουλήθημεν] Omninò legendum censeo τῶν ἀεὶ ἱερῶν, antiquissimorum sacrorum, Liberi patris scilicet. ἀεὶ dicitur quod diu duravit, ut in Oriente cultus Liberi patris.

καὶ πολιτείας αὐτοὺς Ἀλεξανδρέων καταξιῶσαι] Iure donare quo Macedones Alexandriæ utebantur.

τὴν ἀτίμητον πολιτείαν] Ius civitatis inæstimabile. Sic φίλος ἀτίμητος, amicus supra omnem æstimationem.

βδελύσσονται] Hoc ad illum ἀφορισμὸν pertinet, de quo actum suprà.

λόγῳ τε] Verbis contumeliosis.

καὶ σιγῇ] Ne sermone quidem dignantes, ut nefarios. alij libri habent καὶ ἔργῳ.

τοὺς ἐν αὐτοῖς ὀλίγους πρὸς ἡμᾶς γνησίως διακειμένους] Qui nostrá sacra non abhorrent.

παρέκαστα ὑφορώμενοι] Semper exspectantes.

διὰ τῆς δυσκλεεστάτης ἐμβιώσεως διὰ τάχους ἡμᾶς καταστρέψαι τὰ κατορθώματα] *Fore ut nos turpiter in vita posteriore, & quidem citò immutemus rectè constituta.* Nempe ea quæ de mutandis ritibus, aut amittendâ libertate constituimus. ἐμβίωσις est vita longior, ut diximus ad Sirach. XXXVIII. 14.

αἰφνιδίου μετέπειτα ταραχῆς ἐνστάσης] Bello è Syria quod semper metuebatur.

κατὰ νώτου] Quasi dicat insidiantes tempori. nam insidiæ solent incautos à tergo adoriri.

βαρβάρους] Sic vocat Iudæos, ut Græcorum omnium inimicos.

τοὺς ἐνεμομένους] Alij codices ἐνομουμένους. Sed vera lectio est ἀνομουμένους, Attico dicendi genere, id est, eos qui legi parêre noluerunt.

ἐν εὐσταθείᾳ καὶ βελτίστῃ διαθέσει] In firmo statu, optimáque positura fore.

ὃς δ' ἂν σκεπάσῃ τινὰ τῶν Ἰουδαίων] Cùm adversus graviter sontes edicta fiunt, solet addi pœna in receptatores: qua de re titulus est in Digestis. Sophocles Oedipode:

Τὸν ἄνδρ' ἀπαυδῶ τοῦτον ὅστις ἐστὶ, γῆς
Τῆσδ' ἧς ἐγὼ κράτη τε καὶ θρόνους νέμω
Μήτ' εἰσδέχεσθαι, &c.

ἀποτυμπανισθήσεται] Ad mortem cruciabitur. Vide quæ de hac voce diximus ad II. Macc. VI. 19.

πανοικία] Legit πανοικίᾳ, aut πανοικὶ, id est, cum omni familia.

ἐφ' ᾧ.] Hæ particulæ hîc finem actionis significant, ut Matt. XXVI. 50.

τὴν οὐσίαν τοῦ ἐμπίπτοντος ὑπὸ τὴν οὐσίαν λήψεται] Frequens id omnibus gentibus, ut delatoribus, aut accusatoribus cederet substantia damnati, aut pars eius. Exempla multa apud Tacitum. Vide & II. Sam. XVI. 4.

καὶ τῆς ἐλευθερίας στεφανωθήσεται] In Sixtina: καὶ τῆς ἐλευθερίας τεύξεται καὶ στεφανωθήσεται. Veram lectionem puto: τοῖς ἐλευθερίοις στεφανωθήσεται, festis diebus Liberi patris publicitùs coronam accipiet. In Glossis: ἐλευθέρια, ἑορτὴ Διονύσου, *Liberalia*. Solebant Liberalibus coronari ij qui benè de publico essent meriti, ut nos docent argumenta orationis Demosthenicæ de Coronis.

ἄβατος καὶ πυριφλεγὴς ἔστω] Id est, eiectis inhabitantibus comburatur.

καὶ πάσῃ θνητῇ φύσει κατὰ πάντα ἄχρηστος φανήσεται] Id est, vetitum sit eam domum unquam instaurare, ut inane solum monumentum sit delicti.

ὁ μὲν τῆς ἐπιστολῆς τύπος] Tenor, ut sæpe Cicero.

μετ' ἀλαλαγμῶν] Lætis clamoribus. ἀλαλάξαι, παιωνίσαι, interpreti Sophoclis: ἀλαλαγμὸς Suidæ ὕψωμα φωνῆς, Hesychio ἐπινίκιος ὕμνος.

προκατεσκληρωμένης] Legendum ut in Sixtina προκατεσκιῤῥωμένης, odio vetere, & quod occallùerat.

μετὰ παῤῥησίας νῦν ἐκφαινομένης] Nunc tutò aperite se volente sub Edicti præsidio. *Tunc data libertas odiis*,
ait Lucanus in secundo Pharsalico.

τίς νόμος] Malè novi interpretes quidam *quæ lex.* νόμος ubi de Ægypto agitur, regionem sive præfecturam significat, ut ex Strabone, Plinio utroque, Ptolemæo notissimum est.

ἐπὶ ταῖς ἐξάλλοις τιμωρίαις] Ob pœnas eximias. sic ἔξαλλος sumitur II. Sam. VI. 14.

ἀνάξεπτης ὁρμῇ βιαίας] Vi subitæ necis.

καταχεωμένων] Nempe τῶν Μακεδόνων.

ὑπεληλυθυῖαι παστὸν] Hæ sunt quæ suprà προσαρτίως ἐσταλμέναι. παστὸς est thalamus nuptialis, ut & I. Macc. I. 28. & Ioël. II. 16. חפה. In Glossis παστὸς ἐπὶ νύμφης, thalamus.

ἀντὶ τέρψεως μεταλαβοῦσαι γόους] Similis ἀλλοίωσις dicto loco I. Macc. I. 28. & dicto loco Ioëlis.

τὴν μυροβρεχῆ πεφυρμέναι κόμην] Comam, unguento antè delibutam, nunc pulvere consperssæ.

ἀκαλύπτως δὲ ἀγόμεναι] Facie nudâ, quam honestiores feminæ solebant velis obtegere, quæ Hebræis בִּיתֵי אַפַּיִם.

θρῆνον ἀνθ' ὑμεναίων] Sic in Epigrammate Græco quod alibi citavimus.

Θρῆνος δ' εἰς ὑμέναιον ἐκώμασεν.

δημοσίᾳ] Id est, publicis conspectibus expositæ.

οἵ τε τούτων σύζυγες] Novi mariti.

ἀντὶ στεφέων] Moris enim erat coronari novos maritos. Cant. III. 11.

καὶ νεωτερικῆς ῥᾳθυμίας] Iuvenili otio ac lusu. Vide II. Macc. VI. 4.

παρὰ πόδας ἤδη τὸν ᾅδην ὁρῶντες κείμενον] Simile illud apud Suetonium: *orcus vobis trahit pedes.* ᾅδης, status post mortem.

ἔτι καὶ τῷ καθύπερθεν πυκνῷ σανιδώματι διαφραγμένων] Significat eos proiectos in imam navem, multis tabulatis inter ipsos & liberum aërem intercedentibus.

ἀγωγὴν ἐπιβούλων ἐν παντὶ τῷ κατάπλῳ λαμβάνωσι] *In omni cataplo tractarentur ut perduelles solent.* Cataplus vox propria Alexandriæ, classem mercatorum significans. Is Niliacus cataplus Martiali: Lagea cataplus Marcello Empirico, qui femininum fecit Græcum hoc nomen, ad Latinum fortè similis significatus respiciens. ἐπίβουλος, perduellis, etiam infrà & II. Macc. IV. 2. XIV. 26.

ἐπὶ τὴν λεγομένην σχεδίαν ἀχθέντων] Multum falluntur qui σχεδίας hîc sumunt pro rate. nam iam præcessit coniectos Iudæos, non sanè in rates, sed in naves. Verùm Schedia locus est in Ægypti parte inferiore quatuor Schœnis ab Alexandria, navale habens, ut nos docet Strabo libro XVII.

καὶ τοῦ παράπλου περανθέντος] Sicut κατάπλους præcessit à superioribus Ægypti partibus in Schediam, ita nunc sequitur παράπλους, navigatio oram legens, à Schedia scilicet Alexandriam. Exstat hæc vox apud Thucydidem.

ἐν τῷ πρὸ τῆς πόλεως ἱπποδρόμῳ] Hunc hippodromum describit Strabo libro XVII. Ei nomen Lageo fuisse docet nos Epiphanius libro de ponderibus & mensuris.

πρὸς παραδειγματισμὸν] Ad Iudæos exemplum faciendos omnibus ad urbem, vel ab urbe iter facientibus.

καὶ τοῖς ἐκ τούτων] Ex illis locis, urbanis scilicet. subintelligitur enim τόπων.

πρὸς δὲ μηδὲ ταῖς δυνάμεσιν] Militi mercenario.

αὐτοῦ] Id est regis, cuius mentio satis longè hinc remota: sed de eo agi facilè quivis intelligit. Eodem refertur id quod mox sequitur ἀκούσας. Simili modo αὐτοῦ poni in Novo Testamento aliquoties observavimus.

μηδὲ δὲ συνόλως καταξιῶσαι τῶν περιβόλων] Omninò intra mœnia non admitti.

τῶν ἀδελφῶν] Popularium.

ἐξ ὀνόματος] Nominatim. Hîc comma ponendum. pendet enim sensus.

οὐ γὰρ τὴν ἔμπροσθεν βραχὺ προδεδηλωμένην τῶν ἔργων κατάπονον λατρείαν] Legendum οὐ παρὰ, id est, πρό. Intelligitur autem servitus illa priore edicto irrogata, neque notam, neque initia Liberi patris suscipere volentibus.

συνελασθέντας δὲ προηγγελμέναις αἰκίαις] Illud προηγγελμέναις referendum ad edictum illud, sive epistolam posteriore loco recitatam.

ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα] Intra quod tempus pœnitentiam rex agere vel Ninives exemplo debuerat.

συμπόσια ἐπὶ πάντων τῶν εἰδώλων καθιστάμενος] Vide II. Macc. VI. 7.

κατὰ τὴν χώραν] Id est, extra urbes.

τῶν μὲν κατὰ τὰς οἰκίας ἔτι συνεστηκότων] Id est, in vicis.

τῶν δὲ κατὰ τόπον] In silvis & latibulis.

ὡς ἀδυνάτου καθεστῶτος] Pro ὡς ἀδύνατον καθίστασθαι, *ita ut possibile non sit.*

ὡς δεδωροκοπημένους] Quasi donis corrupti essent.

εἰς μηχανὴν ἐκφυγῆς] Ad inveniendum Iudæis effugium.

καὶ τὴν χαρτηρίαν] Est vox Latina *chartaria*. Subauditur autem officina. Plinius XVIII. 10. de similagine. *Hoc æraria officinæ chartariaque utuntur.*

ἔρμωνα] Fortè Ἑρμάωνα, quod inter Mercurij nomina.

τὸν πρὸς τῇ τῶν ἐλεφάντων ἐπιμελείᾳ] Præcipuum ἐλεφαντάρχην, quomodo & infrà vocatur, & II. Macc. XIV. 2. τὸν προεστῶτα τῶν ἐλεφάντων. II. Macc. XIII. 15.

δαψιλέσι δράκεσι λιβανωτοῦ] Multis manipulis thuris. Vehementer calfacit thus, Plinio teste XXV. 11. & largè sumtum in insaniam agit, Dioscoride tradente I. 70. Hoc est quod modò dicet ἀγριοῦσθαι. Homines elephantis obiicere mos Pœnorum. Diodorus in fragmentis de Hamilcare: τοὺς ἁλισκομένους αἰκιζόμενος παρερρίπτει τοῖς θηρίοις, ὑφ' ὧν καταπατούμενοι πικραῖς τιμωρίαις περιέπιπτον. Aurelius Victor Bacchum à Magalsare Mauritaniæ principe elephantis obiectum memorat.

καὶ οἴνῳ πλείονι ἀκράτῳ] Eidem fini.

τὸν ἀριθμὸν πεντακοσίους] Nam ingens in Africa elephantorum multitudo. Totidem elephantos Seleuco Nicatori tribuit Strabo libro XVI.

ὁ μὲν τῶν προστάγματων] Rex Ptolemæus.

ἀσφάλειαν, ἔννυχοι δέξαντες] Distingue ἀσφάλειαν ἔννυχοι, Noctu enim custodiebantur, ut de die elephantorum obtritu perirent.

μετὰ μεγαλομερεῦς ἐπιφανείας] Hîc quoque ἐπιφανεία, non ostentum, sed, ut sæpè notavimus, præsens auxilium significat.

ὑπὸ τοῦ χαριζομένου πᾶσιν οἷς ἂν αὐτὸς θελήσῃ] Recta constructio fuerat: ὁ δὲ χαριζόμενος πᾶσιν οἷς ἂν αὐτὸς θελήσῃ, ὕπνου μέρος, ὃ ἀπ' αἰῶνος χρόνου κλῆσμα καλὸν ἐν νυκτὶ, καὶ ἡμέρᾳ ἀπέστειλε, ἐπιβαλλόμενον πρὸς τὸν βασιλέα. Sed more Hebræo ex obliquo rectus subauditur.

καλὸν ἐν νυκτὶ] Hîc ponendum comma. Somnus donum nocturnum.

καὶ

καὶ ἡμέρᾳ ἐπιβαλλόμενον] Nunc etiam de die immissum regi.

τῷ δὲ ἀμεταθέτου λογισμοῦ μεγάλως διεψευσμένος] Multum deceptus pertinaci spe suâ.

τὸν εὐκατάλλακτον] Eum qui facilè placatur, nempe à piis. Dei descriptio.

δεκάτης ὥρας] Ultrà tempus solitum dilatum erat convivium ob somnum regis. Hora frequentissima conviviis nona. Martialis:

Imperat exstructos frangere nona thoros.

Ideò mox dicet, καιρὸν παρατρέχοντα.

ὁ πρὸς ταῖς κλήσεσι τεταγμένος] Qui unâ voce κλήτωρ. In Glossis: κλήτωρ, *invitator.* Eius erat convivas vocare, deinde eosdem ubi adventassent, excipere.

ἀθρόους τοὺς κλητοὺς ἰδὼν] Convivas vocatos. His opponuntur ἄκλητοι apud Homerum, invocati apud Plautum.

ἔνυξε] νύττειν hîc est vellere, excitandi causa.

τὸν περὶ τούτων λόγον ποιούμενος] Recitans quales & quantos viros vocasset, dignitatis scilicet eximiæ, partim & cognatos regis, ut infrà dicemus.

ὃν ὁ βασιλεὺς λογισάμενος] Ea monita expendens, non ultrà differendum sibi convivium sensit.

ἄντικρυς ἀνακλιθῆναι αὐτοῦ] ἄντικρυς non semper ex adverso significat, sed sæpe in conspectu. לפניו Genes. XLIII. 32. ubi ἐναντίον αὐτοῦ in Græco.

τὸ παρὸν τῆς συμποσίας προσιεμένους εἰς εὐφροσύνην καταθέσθαι μέρος] Constructio est: τὸ παρὸν μέρος τῆς συμποσίας προσιεμένους εἰς εὐφροσύνην καταθέσθαι: *Ut partes ad convivium appositas grato accipientes animo latè fruerentur.* μέρος & μερίδες sunt dapes in convivio appositæ, unde μεριδάρχης I. Macc X. 65.

νυκτὸς τὸ προσταχθὲν ἐπὶ τέλος ἠγηοχέναι] Quæ iussa erant de nocte fieri, facta omnia. Custoditos vinctósque Iudæos.

τὴν ὠμότητα χείρονα Φαλάριδος] Cicero libro Officiorum II. *Phalaridis præter cæteros nobilitata crudelitas.* Hinc Φαλαρίζειν in epistolis dixit idem Cicero.

οἱ παρόντες ὁμοῦ συναινέσαντες] Ut mos est in aula viventium, omnia Principum honesta atque inhonesta (ut Tacitus loquitur Annalium II.) laudare.

ὡς εἰς τὸ ποικίλοις μηχανᾶσθαι τοῖς ταλαιπώροις δοκοῦσιν ἐμπαιγμούς] Ut comminiscerentur varia eorum quos pro deploratis habebant ludibria. Sic de Christianis Tacitus Annalium XV: *Pereuntibus addita ludibria, ut ferarum tergis confecti, laniatu canum interirent, aut crucibus affixi, aut flammandi, atque ubi defecisset dies, in usum nocturni luminis urerentur.*

ἀλεκτρυὼν ἀπήχησεν ὄρθριος] τὸ ὄρθριον, ait Aristophanes. Hic est galli cantus secundus, de quo diximus ad Matth. XXVI. 34.

ἐν τῷ μεγάλῳ περιστύλῳ] In magna area porticibus circumdata. Vide II. Macc. IV. 46.

δεξιῶν] Accendebat thure & vino.

κατὰ τὸν ἀμερῆ ψυχουλκούμενοι χρόνον] Quasi ad punctum tantum victuri;

Ita enim videbatur. ἀμερὴς χρόνος est στιγμὴ χρόνου. Idem infrà ſic eloquitur: ὑστάτην βίου ῥοπὴν αὐτοῖς ἐκείνην δόξαντες εἶ). Pari modò infrà: ἐν ἀμερεῖ χρόνῳ λυθέντες.

οὔπω δὲ ἡλίου βολαὶ κατεσπείροντο] Locutio Poëtica, quales nonnullæ in hoc libro.

ἐκάλει πρὸς τὴν ἔξοδον] Ut vellenr ex aula venire in arenam.

ὑποδεικνύων τὸ πρόθυμον τοῦ βασιλέως ἐν ἑτοίμῳ] Parara eſſe omnia quæ rex voluerat.

ἐπὶ τῇ παραγενομένῃ ἐξόδῳ] Præter morem, tam manè.

τὴν πρὶν αὐτοῖς μεμηχανευμένων λήθην κατὰ διάνοιαν ἐντεθεικότος] Paria habes de Claudio apud Suetonium: *Occiſâ Meſſalinâ, paullo poſtquam in triclinio decubuit, cur domina non veniret, requiſivit. Multos ex iis quos capite damnaverat, poſtero die ſtatim & in convivium & ad aleæ luſum admoveri iuſſit, & quaſi morarentur ut ſomniculoſos per nuntium increpuit.*

ἡτοιμάσθαι βασιλεῦ κατὰ τὴν σὴν ἐκτενῆ πρόθεσιν] Tranſitio ab oratione indirecta ad directam, quæ & Græcis & Larinis, hiſtoricis maximè, frequens.

διὰ δὲ τὸ περὶ τούτων προνοίᾳ θεοῦ διεσκεδάσθαι πᾶν αὐτοῦ τὸ νόημα] Diſcuſſa erat de animo mox illa cogitario.

ὅσοι γονεῖς περιῆσαν] περ ἦσαν. Quorquor ſunt parenres.

τὴν θηρσὶν ἀγρίοις ἐσκεύασαν] σκευασάτωσαν, *paraverint.* Et ſubauditur more Hebræo nominativus, οἱ σκευάσαντες, *vel qui paraverunt.* Suis parentibus liberíſque hæc ſtruxerinr ſtructores.

καὶ προγόνοις ἐμοῖς ἀποδεδειγμένων ὁλοσχερῆ βεβαίαν πίστιν] Ptolemæo Lagi, Philadelpho & aliis. Sic & poſteà Ptolemæus & Cleopatra rotum regnum ſuum Iudæis credidêre, ut reſtatur ſecundo conrra Appionem Ioſephus.

διὰ τὴν τῆς συντροφίας στοργὴν] Hæc ad Hermonem dicunrur. Sic συντρόφοις Alexandri Magni dixir ſcriptor primi Maccabaïci I. 7.

καὶ τῆς χρείας] Ob miniſterium diu præſtirum. Sic χρεία ſumitur I. Macc. x. 37.

καὶ τῇ ὁράσει] Oculis.

καὶ τῷ προσώπῳ] Cætero vulru.

ὁ καθεὶς δὲ τῶν φίλων σκυθρωπῶς ὑπεκρέων] Amicorum quiſque cum mœrore ſe ſubducens.

ἀπέλυσεν ἕκαστον ἐπὶ τὴν ἰδίαν ἀσχολίαν] Eſt conſtructio κατὰ σύνθεσιν, quia illud καθεὶς valet plurale. Amici illi diſcedentes ſpectatoribus copiam fecêre ad ſua negotia abeundi, cùm viderenr nihil ultra eſſe quod ibi exſpectarent.

καὶ τῆσδε τῆς βοηθείας αὐτοῦ τετευχότες] *Etiam hanc ab ipſo* (Deo) *opem adepti*, nempe poſt illam priorem ex ſomno regis.

κατὰ δὲ τούτους τοὺς νόμους] Poſtquam hæc imperia tam diſcrepantia dederat.

οἱ δὲ συνανακείμενοι συγγενεῖς] Vide I. Maccab. x. 89.

καὶ πληθύουσα συστροφαῖς] Seditionibus agitata, ad quam nulla plebs pronior illâ Alexandrinâ, ut notatum Ammiano Marcellino lib. XXII.

ἤδη καὶ κινδυνεύσῃ πολλάκις διαρπασθῆναι] Iam ſæpe in periculo fuit ne à militibus diriperetur, qui libenter tales prætextus accipiunt.

πρὸς ἐπισκοπὴν τῶν Ἰουδαίων] Ad ſalutem Iudæorum, quomodo ἐπισκοπὴ ſæpe ſumitur ab Helleniſtis.

πέμψαι εἰς ᾅδην] Etiam hæc locutio poëtica eſt.

ἐν γόνασι καὶ ποσὶ] Id eſt, per genua & pedes. Hebraïſmus.

καὶ τὸν ἄβατον αὐτῶν ἡμῖν ναὸν] Quem à nobis penitus intrari non ſinunt. Illud ἡμῶν rurſus ab indirecta oratione ad directam tranſit, à qua directa rurſus ad indirectam tranſitur.

ἀτελέστατον βεβαίως ὅρκον] Iuramentum quod Deus firmè decreverat irritum facere. Multi iuramentum faciunt vinculum improbitatis: de quo hominum genere diximus Matth. XIV. 7.

τῶν συντελουμένων ἐκεῖ θυσιῶν] Refer ad illud quod præceſſit πυρὶ, eo igne quo ad ſacrificia uti ſolent, templum, ait, comburant.

φοβεροῖς κεκοσμημένα κατασκευαῖς] Puto ſcriptum fuiſſe φοβεραῖς.

ὤτρυνε τὸν βασιλέα] Ut ex aula in hippodromum veniret.

καὶ κόραις ὀφθαλμῶν θεάσασθαι] Peior in hoc Nerone, qui, ut ait minor Plinius, iuſſit ſcelera, non ſpectavit. Hoc paſcere oculos vocat Vitellius Taciti Hiſtoriarum IV.

κατεφίλουν ἀλλήλους περιπλεκόμενοι τοῖς συγγενέσιν] Extremum alter alteri vale dicentes.

ῥίψαντες ἑαυτοὺς] Solo proſtrati.

πρὸς πύλαις ᾅδου καθεστῶτας] De hac locutione diximus ad Matt. XVI. 18.

Ελεάζαρος δέ τις] Nomen Iudæis frequens, ut II. Macc. VI. 18.

τῶν ἀπὸ τῆς χώρας ἱερέων] Multi erant ἐν ταῖς διασποραῖς è genere ſacerdotali, qui etſi functiones ſacerdotis in ſolo peregrino obire nequirent, vocabantur tamen à ſuis כהנים, & Græcè ἱερεῖς, & ſi familiæ alicuius eſſent principes, ἀρχιερεῖς. In Codice Theodoſiano de Iudæis eſt lex Conſtantini, cuius inſcriptio: *Hiereis & archiſynagogis*: initium: *Hiereos* (ſic legendum non Hieros) *& archiſynagogos.* ἀπὸ τῆς χώρας, id eſt, eorum qui in agris habitabant, & ad quos regij edicti exſecutores nondum pervenerant.

τοὺς περὶ αὐτὸν καταστείλας πρεσβυτέρους] Accitis ſenioribus vicinis. Seniores hîc intellige eos qui ſynagogam unà cum archiſynagogo regebant, dicti זקנים, aut etiam פרנסין, id eſt, paſtores.

θεὲ] Solent hoc vocativo uti interdum Helleniſtæ.

ἐπὶ Ἀβραὰμ σπέρμα] Ἀβραὰμ hîc eſt genitivus.

ποντοβρόχους ἀπώλεσας] Etiam hoc poëticum eſt.

φέγγος ἐπιφάνας ἐλέους] Lux apud Hebræos gaudium, tenebræ mœrorem ſignificant. φέγγος ἐλέους, *lucem ortam è divina miſeratione.* Nota iterum ἐπιφαίνειν in ſenſu auxilij.

Σενναχηρεὶμ] Vide I. Macc. VII. 41. II. Macc. VIII. 19. XV. 22.

δόρατι τὴν πᾶσαν ὑποχείριον ἤδη λαβόντα γῆν] Omnem terram circa Iudæam, cuius partes nominatas habes II. Regum XVIII. 34.

βαρέα λαλοῦντα κόμπῳ καὶ θράσει] II. Regum loco iam dicto & XIX. 22.

σὺ δέσποτα ἔθραυσας] Per Angelum. II. Regum XIX. 35.

εἰς τὸ μὴ λατρεῦσαι τοῖς κενοῖς] diis falsis, ut Iud. v. 8. Simili sensu invenies *ψευδῆ* & *μάταια*.

διάπυρον δροσίσας κάμινον] *ἐποίησε τὸ μέσον τῆς καμίνου, ὡς πνεῦμα δρόσου*, in additamentis ad Danielem 50.

μέχρι τριχὸς ἀπημάντους] Dan. III. 94.

κατὰ γῆς] Infra terram, id est, in specu.

ῥιφέντα θηρσὶ βοράν] At præcessit *λέουσι*. Fortè scriptum hîc fuit unâ voce *θηρόβορον*, ut à feris ederetur.

Ἰωνᾶν τηκόμενον ἀφειδῶς] Ion. II. 8.

ἐπιφάνηθι] Hîc irerum hoc verbum est in sensu auxilij.

Εἰ δὲ ἀσεβείαις κατὰ τὴν ἀποικίαν ὁ βίος ἡμῶν ἐνέσχηται] *Si vita nostra aliquam impietatis labem traxit in hoc incolatu.*

ἀπόλεσον ἡμᾶς μόρῳ] Pestilentia, quæ per excellentiam מות Hebræis. Vide quæ ad Matth. XXIV. 7.

μὴ τοῖς ματαίοις] *Ne idolis gratias habeant*, quæ hîc *μάταια*, ut suprà *κενά*. Par sensus suprà in Simonis oratione, & II. Macc. X. 4.

καθ' ὕβριν ἀνόμων ἀλόγιστον] *Per vim impiorum nulla de causa in nos insurgentem.*

ἐν ἐπιβούλων τάξει] *Tanquam perduelles*, ut suprà.

δύναμιν ἔχων ἐπὶ σωτηρίᾳ Ἰακώβ] *Qui validus satis es ad servandam Iacobi progeniem:* nempe vel invitis regibus.

καθὼς εἶπας] Levit. XXVI. 42. Deuteron. XXX. 9. 10.

καὶ πάνυ τῷ τῆς δυνάμεως φρυάγματι] Cum ingenti militum strepitu. Solet hoc nomen *φρύαγμα* usurpari de flumine exundante.

ὥστε καὶ τοὺς παρακειμένους αὐλῶνας συνηχήσαντας ἀκατάσχετον οἰμωγὴν ποιῆσαι] Repercusso à montibus clamorum sono.

ἐπιφάνας τὸ ἅγιον αὐτοῦ πρόσωπον] Hîc quoque *ἐπιφαίνειν*, eo quo diximus sensu.

ἠνέῳξε τὰς οὐρανοῦ πύλας] Vide quæ dicta ad Matth. III. 16.

φανερὸς πᾶσι πλὴν τοῖς Ἰουδαίοις] Noluit enim satis territos Iudæos terreri insuper horribili conspectu.

καὶ ἀντέστησαν] Opposuerunt se Macedonibus.

ὑπόφρικον καὶ τὸ τοῦ βασιλέως σῶμα ἐγενήθη] Ipsi regi corpus inhorruit.

ἀπέστρεψαν τὰ θηρία ἐπὶ τὰς συνεπομένας ἐνόπλους δυνάμεις] Etiam in præliis sæpe evênit ut consternati elephanti in suos vertetentur. Polybius in fragmentis à Valesio editis: *οὐκ ἔτι δυνατὸν ἦν χρῆσαι τὰ θηρία, τίς ὑποπιπτόντων φίλιος ἢ πολέμιός ἐστιν.*

πρηνεῖς ἅπαντας εἰς τὴν ἀπώλειαν] Stratos solo & interitum exspectantes.

παραβασιλεύεται] Sicut *παρασοφίζεσθαι* dicitur qui sine iure sapientis sibi nomen arrogat, *παρασυνάγειν* qui illegitimos conventus habet, sic *παραβασιλεύειν* qui sine iure regiam potestatem sibi vindicat. Ita apud Terentium, *quandoquidem solus regnas*, valet *παραβασιλεύεις*.

τὸν ὑμῶν εὐεργέτην] Qui vos honoribus atque opibus extuli.

τῆς ἀρχῆς ἤδη καὶ τοῦ πνεύματος μεθιστᾶν] Quia mulri in regno Iudæos commiserabantur, unde facilè seditio oriri poterat.

τοὺς καταστησαμένους ἐν πίστει τὰ τῆς χώρας ὀχυρώματα] De Ptolemæo Lagi Iosephus : πολλοὺς αὐτῶν (τῶν Ἰουδαίων) Εἰς τὰ φρούρια κατελοχίσας.

τὴς τοὺς ἐξ ἀρχῆς εὐνοίᾳ πρὸς ἡμᾶς κατὰ πάντα διαφέροντας πάντων ἐθνῶν] Vide quæ suprà hac de re habuimus.

τὰ προπεπραγμένα παραιτησάμενοι] Depreeantes quæ hactenus facta sunt.

τοὺς υἱοὺς τοῦ παντοκράτορος ἐπουρανίου θεοῦ ζῶντος] Qui verum Deum pro patre eolunt, quos Deus ille paternè protegit. Hune posteriorem sensum etiam infrà in epistola regis habebimus.

ἄρτι τὸν θάνατον ἐκπεφευγότες] Iam modò vitatâ morte.

τὸν ἐπὶ τῶν προσόδων] Cui nomen Ἴδιος λόγος, ut ex Strabone diseimus libro XVII.

σωτήρια ἄγειν] σωτήρια interdum sacrificia : hîe verò lætos dies & convivia ob salutem aeeeptam testantia significat.

πλησίον ᾅδου, μᾶλλον δ' ἐπ' αὐτοῦ βεβηκότες] Qui velut in ipsa morte positi fuerant. Nam quæ propè absunt, iam adesse dicuntur. Sic ereptum aliquem dicimus ex orci faucibus.

κώθωνα σωτήριον] Poeulum quo gratiæ Deo agebantur de aeeepta salute. In Psalm. CXVII. 12 כוס-ישועות in Græco verritur ποτήριον σωτηρίου. Vide quæ dicta ad Matth. XXVI. 27.

τόπον κλισίαις κατεμερίσαντο] In hippodromo tentoria posuêre, imitantes σκηνοπηγίαν, ut solebant in rebus similibus. Vide quæ diximus ad II. Maec. I. 9.

χορούς συνίσταντο] Qui mos avitus Hebræis in tebus lætis. Exod. XV. 28. Iudie. IX. 27. 34. XXI. 21. I. Sam. XXIX. 5. I. Reg. I. 40. Thren. VI. Iudith. XV. 15.

αἶνον ᾠδὴν πάτριον] Psalmum CXXXVI usitatum in bonis rebus. Vide II. Par. V. 13. Esdr. III. 11.

συμπόσιον βαρὺ] Id est, magnifieum convivium. nam quod magnificum est, Hebræis כבד, id est grave, dieunt. Sie δύναμις βαρεία I. Regum X. 2. II. Regum VI. 14. XVIII. 17. II. Paralip. IX. 1. Sic & ἐν ὄχλῳ βαρεῖ I. Mace. I. 19.

ἐπὶ τῇ παραδόξῳ γενηθείσῃ αὐτοῦ σωτηρίᾳ] Nempe quia seditiones metuerat, ut antè vidimus.

οἰκοσορρώνες] Habes hanc vocem & II. Macc. IX. 15.

καὶ ψαλμοῖς] Cantibus ad citharas ae nablia.

τὰς προειρημένας ἡμέρας ἄγειν] Nempe in Ægypto. nam extra eam non fuêre eelebres illæ dies. Id autem verum esse eriam infrà in re simili apparebit.

ἐνέτυχον δὲ τοῦ βασιλέως] Precibus regem adiêre.

ἀπογράφοντας δὲ αὐτοὺς] Præsens pro præterito. descripserant (regis ministri) *illos* nempe Iudæos.

ἀπὸ πέμπτης καὶ εἰκάδος τοῦ Παχὼν] Qui mensis fermè Aprili respondet.

συνίσταται δὲ αὐτῶν τὴν ἀπώλειαν] Exitium autem ipsis constituerant, in hippodromo.

ἀπὸ πέμπτης τοῦ Ἐπὶφ ἕως ἑβδόμης] Ἐπὶφ vel ἐπιφὶ mensis Iunio maxi-

mè respondet, dictus ab Epapho Isidis filio. Euripides Phœnissis: καὶ σὲ τὸν προμάτορος Ἰοῦς ποτ' ἔκγονον Ἔπαφον. Ovidius Metamorphoseon I.

Hinc Epaphus magno genitus de semine tandem
Creditur esse Iovis.

ἐπιφανείας] Rursus ἐπιφανείας hîc est, eo quem diximus sensu.

τὴν ἐκτενίαν ἔχουσαν] Id est, cuius epistolæ is erat qui sequitur tenor. Hîc dixit ἐκτενίαν, quod suprà τύπον. Hoc sensu ἐκτενίαν Hesychius exponit ἅπλωσιν.

ἐῤῥώμεθα δὲ καὶ αὐτοὶ] Formula solennis, ut vidimus in posita iam antè epistola.

συναθροίσαντες σύστημα] In unum contractâ gente totâ, nempe quæ in Ægypto habitat. De voce συστήματος diximus suprà.

ἀποστατῶν ἡμετέρας] ἐπιβούλων, ut suprà habuimus aliquoties, & iam sequetur.

μετὰ σκυλμῶν] σκύλλειν interdum sumitur in atrocissimo sensu, quomodo apud Virgilium poni, *Dulichias vexasse rates*, notarunt Gellius & Servius. Sic & Christiani διωγμοὺς sæpè vertunt *vexationes*.

ἄνευ πάσης ἀνακρίσεως καὶ ἐξετάσεως] Verba sunt iuris. ἀνάκρισις est testium interrogatio Platoni VI de Legibus, Act. XXV. 26. ἐξέτασις, reorum interrogatio, Ioh. I. 18. quod & ἀνετάζεσθαι Act. XXII. 24. His modis verum inquirunt, quibus veri cura est. quæ in hoc tam gravi & tam multos tangente negotio neglecta meritò queritur Ptolemæus.

νόμου Σκυθῶν ἀγριωτέρου] Scytharum immanitatem proverbiis notatam etiam alibi notavimus.

ἐμπεπορπημένοι] *Innexi*. Propriè de vestibus dicitur quæ fibula nectuntur.

σκληρότερον διαπειλησάμενοι] Duriora comminati Iudæis ex malo consilio.

μόγις δὲ ζῆν αὐτοὺς διελογισάμενοι] Quia in servitute vita vix vitalis est.

καὶ τὸν οὐράνιον θεὸν ἐγνωκότες ἀσφαλῶς ὑπερασπικότα τῶν Ἰουδαίων] Nempe primùm immisso regi somno, deinde oblivione decreti, deinde pœnitentia, postremò Angelis destinata impedientibus.

τήν τε τῶν φίλων δι' ἣν ἔχουσι πρὸς ἡμᾶς βεβαίας καὶ τοὺς προγόνους ἡμῶν εὔνοιαν ἀναλογισάμενοι] Scriptum putem, τήν τε τῶν φύλων ἣν ἔχουσι, per σύνθεσιν nimirùm. φῦλον est gens Iudaïca.

εὐνοίας] Cuius & suprà mentio aliquoties.

πάσης καθ' ὃν δή ποτε αἰτίας τρόπον] Traiectio pro, αἰτίας καθ' ὃν δή ποτε τρόπον.

μήτε ὀνειδίζειν περὶ τῶν γεγενημένων παρὰ λόγον] Ne quis exprobret Iudæis edicta illa priora, quæ præter ius facta rex agnoscit.

αὐθαιρέτως παραβεβηκότας] Cogente nemine. Nam id culpam gravat. Vide Canonem Nicænum XI.

τῆς ὀφειλομένης κολάσεως] Mortis scilicet, ut explicant sequentia. Hanc olim ex lege quæ Deuteron. XIII. 6 quilibet Iudæus exigere poterat de Iudæo, qui alios incitaret ad falsorum deorum cultus. Sed in alieno imperio ius non habebant sive iudicio publico, sive isto iudicio,

quod zeli vocabatur quenquam interficere, nisi ex permissu regis: qualem dedit olim rex Persidis Esth. VIII. 11. & Romani in alienigenas intra Templi septa deprehensos.

γαστρὸς ἕνεκεν] Rom. XVI. 18. Philipp. III. 19.

τὰ θεῖα παραβεβηκότας προστάγματα, μηδέποτε εὐνοήσειν μηδὲ τοῖς βασιλέως προστάγμασι] Sic Constantius Chlorus Constantini pater, cùm tentasset ministrorum suorum Christianismum profitentium animos, dignitatum amissionem minatus à Christianismo non discedentibus, mox ubi aliorum constantiam, aliorum levitatem hoc testimonio didicit, solos eos retinuit qui perseveraverant se Christianos ostendere, dicens ne Imperatori quidem fidos fore qui Deo fidem non servarent.

ἄνευ πάσης βασιλικῆς ἐξουσίας ἢ ἐπισκέψεως] Sine speciali de singulis permissu, cùm generalis sufficeret, ac sine ulla iudicum regiorum cognitione. Similem permissum habes in Codice: quando liceat unicuique sine iudice se vindicare vel publicam devotionem.

ὅτε καταφημήσαντες] Rectiùs in Sixtina, κατευφημήσαντες.

οἱ τούτων ἱερεῖς] Quorum & suprà mentionem habuimus.

ἐπιφωνήσαντες τὸ ἀλληλούϊα] הללויה, læta acclamatio, quam ex Hebræo retinuêre in Psalmis Hellenistæ, & Tobiæ XIII. 21. & in Apocalypsi aliquoties.

παντοίοις εὐωδεστάτοις ἄνθεσι ἐστεμμένοι] Mistura versicolori. Vide Plinium XXI. 2. qui & Ægyptias speciatim nominat coronas. Talibus usi Antonius & Cleopatra, eodem teste Plinio XXI. 3. Res frequens in gaudiis.

εἰς Πτολεμαΐδα τὴν ὀνομαζομένην διὰ τὴν τόπου ἰδιότητα ῥοδοφόρον] Hæc est Ptolemaïs in Arsinoite Nomo, memorata Plinio & Ptolemæo, qui eam ὅρμον cognominat. Ægyptus rosis celebrata apud Martialem.

πότον σωτήριον] Quod antè dixerat κώθωνα σωτήριον.

ἕως εἰς τὴν ἰδίαν οἰκείαν] Meliùs Sixtina οἰκίαν.

καὶ ταύτας ἄγειν τὰς ἡμέρας] In memoriam reditus sui domum.

ἐπὶ τὸν τῆς παροικίας αὐτῶν χρόνον] Id est, quamdiu in Ægypto victuri essent. Vide quæ suprà diximus de diebus Pachon & Epiphi mensium.

ὡς καὶ ἀνιερώσαντες ἐν τῇ στήλῃ] Dies illas, ut sacras columnæ inscripserunt.

κατὰ τὸν τῆς συμποσίας τόπον] In loco ubi illum πότον fecerunt σωτήριον.

προσευχῆς καθιδρύσαντες] Scribendum est προσευχάς. Fecerunt ibi proseuchas, id est, oratoria. Iuvenalis Satyra III:

In qua te quæro proseucha.

Ubi Scholiastes: *Locus Iudæorum ubi orant.* Possunt quidem & synagogæ proseuchæ dici generali notione. Alioqui ita distinguebantur, ut apud Christianos ab Ecclesiis εὐκτήρια, Novella CXXXI. 10.

πλείστη ἢ ἔμπροσθεν ἐν τοῖς ἐχθροῖς ἐξουσίαν ἐσχηκότες] In illos defectores legis, usi potestate tali, quæ aliis terrorem incuteret.

ἐξ ἀπογραφῆς] Ex inventario. Solebant enim bona confiscata referri in inventarium, ut & apud Romanos: & ex eo inventario restitui, ubi Princeps id iussisset.

τὰ μεγαλεῖα τοῦ μεγίστου θεοῦ ποιήσαντος τελείως ἐπὶ σωτηρίᾳ αὐτῶν] Deo continuante magna ſua ipſorum bono opera.

Ἀμήν.] Hæc eſt vox lectoris gratias Deo actas à ſcriptore animo approbantis. 1. Paralipomen. XVI. 30. Nehem. V. 13. VIII. 8. 1. Corinth. XIV. 16.

FINIS.

ERRATA

ERRATA ET OMISSA
IN TOMO III.
ANNOTATORUM
AD LIBROS
VETERIS TESTAMENTI.

PAG. lin. 37, Græco,
8. 15, facrificarunt
17, occiderunt
9. 7, Matth. XII.
13. 12, factum, ut notarum & Hieronymo
16. 36, αὐτὸς
17. 18, κατιδύνωσι.
19. 33, HORDEACEÆ.
33. 8, paris honoris
35. 29, Cor. IV. 21
37. 15, Amare enim pœnam
39. 10, ἐξεμαρτίᾳ
42. 6, figentia
45. 8, famam
46. 19, IRRIDEBIT
36, ἐξεναντίας
47. 10, Obstupescent.
48. 28, XXVI. 64.
31, ACERBUM. deinde INIQUITAS
33, POTENTIUM
55. 19, πιζαντοι
39, apparet. Augustinus suas hac de re dubitationes explicat libro primo & quarto de libero arbitrio, & epistola CXX.
62. 1, victimis
67. 38, DEUM ÆSTIMAVERUNT.] σέβασμα ἐλογίσαντο
74. 43, Neophronem
78. 9, ὤν
89. 34, IN IUSTITIA
93. 23, προσδοκίαν, id est, προσμένειν.
94. 19, αἰσχύνουσι: deinde ἀπαιδεύτων
106. 45, καθ' ὑπαλλαγήν.
118. 17, Tribonianus
131. 31, πληρίζειν
145. 9. ENIM
247. 22, terra & aqua
148. 7, Gen. I. 21. חיה נפש
155. 2, exigua
158. 31, γλώσσῃ
163. 24, ἰκνοῦσιν
168. 14, addidit
169. 42, πανουργίας.
175. 23, rer actas
177. 1, σου,
178. 19, Non eget
192. 32, Νωῦ χρὴ
194. 42, II. XIX. 32.
204. 35, alij γεωνὶ
204. 42, id est, ex contrario,
209. 17, ære
219. 18, Eubulus comicus
223. 10, *sed tentatum*
229. 35, quem respicit
230. 38, ἐκχέων
243. 27, ut primos
255. 1, exarescunt.
23, Tigranocerta
258. 3, *atque ultra* vitæ incommoda *perferre* non potest.
262. 27, interpellando
277. 5, προσθήκας
303. 34, A CO IOAKIM
317. 5, XXXVI. 17. aut etiam ἀφεδρος, ut Levit. XII. 2. XV. 19, 20. 24. 25. Ezec. XVIII. 6. quia mos erat ut seorsim sederent, ne propinquitate nocerent aliis) aut ex partu
319. 35, πολεμίων
28, ILLUD.
29, possidet.
320. 43, NAM
322. 2, נשמ
35, in vocibus Hebræis
323. 1, poterant
46, ἐπανορθώσῃ
326 17, XV. II.
339. 38, 27. venisse cum vocia usum à Macedonibus testatur Phrynichus. Alexãdrinus autem sermo multum trahebat de Macedonico. Alexãdriæ autem maximè erant ij quos cum Luca dicimus Hellenistas: Iudæi Græco sermoni etiam in sacris assueti; sed qui multùm à puritate recederent, multa exotica admiscens, præcipuè ad Hebræum & Syriacum efficta.
340. 14, pro Antiocho
346. 26, ὁδηγῶν. Iosephus.
364. 36, temporibus: ad quæ respiciens Prudentius:
Sic consulta Patrum consistere Conscriptorum
Non aliter licitum prisco sub tempore, quàm si
Tercentum sensisse patres legerentur in unum.
368. 37, Gaddi
371. 18, Græci: & solent in nominibus talibus sæpè transponi literæ. vide infrà XIII. 23.
374. 33, ἐν Σαμαρείας, καὶ Γαλιλαίας, καὶ Περαίας.
377. legendum verò: προσεπιμένειν τῇ Ιουδαίᾳ ὀπτιμάτων.
35, civili aut criminali
381. 29, capite V. Σαμαρείας
385. 6, Diodorus
387. 46, de suo numero *posuerunt ei insidias.*
406. 23, λῃστῇ, sic
413. 20, τῷ Ναυαρίου
418. 3, πε. ubi legendum videtur, ἀρτάβας ἱερὰς ε'
419. 44, honestæ
421. 27, (legibus ephebei)
426. 22, edidit
449. 33, continget
453. 22, Phacetis
455. 1, ROGAVERUNT UT
471. 8, לחנן
23, XXI. 28. partim & diximus ad I. Macc. 54.
472. 11, ἀλλὰ
37, ἐπεξῆλθε δὲ
474. 1, αὐτῶν,
480. 31, Bacchum
482. 21, τῶν δὲ θηρῶν
483. 8, ἡμῶν
38, ἀπώλεσας
485. 41, ἀποχέοντες
487. 5, προσπίσματα, μαθόντα
22, αὐτὰ κατεσφαγμένοι
33, αἱ καὶ

INDEX
RERUM ET VERBORUM,
QUÆ IN HOC OPERE CONTINENTUR.

Prior numerus Tomum : Paginam ſecundus indicat.

A

Do-

G

N

O

Q

R

S

Sy-

FINIS.

INDICES
VOCUM ET PARTICULARUM UNDE ET ERRATA QUÆDAM SUPRA PRÆTERVISA CORRIGI POTERUNT.

VOCES ET PARTICVLÆ HEBRÆÆ,

& vicinarum gentium.

י

כ

FINIS.

A

Β

Γ

E

ἐγκ-

I

K

M

Π

Ρ

Σ

σκα-

T

TROPI ET FIGURÆ TUM GRAMMATICÆ, tum Rhetoricæ, & minùs frequentia loquendi genera.

FINIS.

